OSMANLI İMPARATORLUĞU, 200 YILLIK AVRUPALILAŞAMAMA SERÜVENİNDE RASYONEL ÜRETİMİ VE LİBERAL TİCARETİ GELİŞTİRMEK YERİNE SÜREKLİ BORÇLANDI; BORSA VE PARA OYUNLARIYLA SAVURGANLIĞI, RANTİYECİLİĞİ, YOLSUZLUĞU ÖNLEYEMEDİ; SONUÇTA AVRUPA KAPİTALİZMİNİN TUTSAĞI OLDU VE BATTI.

BATIRILAN BİR ÜLKE NASIL KURTARILIR?

KEMALİSTLERİN 80 YIL ÖNCE ULUSAL KURTULUŞ MÜCADELESİNE ÇIKTIKLARI YOLDA
TL YOK, DÖVİZ YOK, HİSSE SENEDİ, TAHVİL VE BORSA YOK, BATI'DA BORÇ VERECEK KİMSE YOK,
ORDU VE SİLAH YOK, EKONOMİK GELİR KAYNAKLARI VE ALT YAPI YOK;
ANADOLU'YU KUŞATMIŞ YEDİ DÜVEL VAR, ANKARA KAPILARINA DAYANMIŞ YUNAN ORDUSU VAR,
OSMANLI'DAN KALAN DIŞ BORÇLAR VAR, TÜM VARLIKLARINI YİTİRMİŞ BİR HALK VAR,
BUNCA YOKLAR VE VARLAR İÇİNDE BAŞARIYA NASIL ULAŞILDI?

BATI DAYATMASI PROGRAMLARI REDDEDEN
DIŞ BORÇTAN ÇEKİNEN - SAĞLAM PARASI - DENK BÜTÇESİYLE
BAĞIMSIZ VE ONURLU
TÜRKİYE CUMHURİYETİNİ KURANLARDAN

GÜNÜMÜZ TÜRKİYESİ'NE "KISSADAN HİSSELER"

KAYNAK KİTAPLAR, BELGELER, 300 FOTOĞRAF VE GÖSTERGELERİN IŞIĞINDA

Hazırlayan

ERSAL YAVİ

2. KİTAP (1919-1950)

1919 BÜYÜK EMPERYALİST YAĞMASININ ARDINDAN, ÖNCE DEVRİMCİ HALK KONSEYLERİ DENİLEN YEREL KONGRELERİN ORGANİZE ETTİĞİ KUVAYİ MİLLİYE DİRENİŞİ BAŞLATILDI. ARDINDAN FARKLI İNANÇ VE İDEOLOJİLERDEKİ YURT SEVERLER, ÇOĞULCU BİR HALK HAREKETİ VE TOPLUMSAL SÖZLEŞME İLE KEMALİST HAREKETİ BAŞLATTILAR. İLK İŞLERİ, BATI BAĞIMLISI İSTANBUL HÜKÜMETİNİ VE FOSİLLEŞMİŞ YÖNETİCİLERİNİ ISKALAYIP; DIŞ GÜÇLERİN KARŞISINA HEM DİKİLMEK, HEM DE DİYALOĞA GİRMEK OLMUŞTU. HALK KATILIMININ MADDİ-MANEVİ GÜCÜ, AKILCI ALTERNATİF İÇ VE DIŞ POLİTİKALARLA ULUSAL KURTULUŞU GERÇEKLEŞTİREREK TÜRKİYE CUMHURİYETİNİ KURDULAR. KENDİ İRADELERİYLE KENDİLERİNE ÖZGÜ KALKINMA VE ÇAĞDAŞLAŞMA MODELİNİ YEĞLEDİLER; TÜM BUNLAR "MİLLİ MÜCADELE" SÖZCÜĞÜNÜN İÇERİĞİNDEKİ GÜÇLÜKLER VE BÜYÜK ÖZVERİLERLE GERÇEKLEŞTİRİLEBİLDİ. SLOGAN: "YA İSTİKLAL, YA ÖLÜM"DÜ.

OSMANLI İMPARATORLUĞU, 200 YILLIK AVRUPALILAŞAMAMA SERÜVENİNDE RASYONEL ÜRETİMİ VE LİBERAL TİCARETİ GELİŞTİRMEK YERİNE SÜREKLİ BORÇLANDI; BORSA VE PARA OYUNLARIYLA SAVURGANLIĞI, RANTİYECİLİĞİ, YOLSUZLUĞU ÖNLEYEMEDİ; SONUÇTA AVRUPA KAPİTALİZMİNİN TUTSAĞI OLDU VE BATTI.

BATIRILAN BİR ÜLKE NASIL KURTARILIR?

KEMALİSTLERİN 80 YIL ÖNCE ULUSAL KURTULUŞ MÜCADELESİNE ÇIKTIKLARI YOLDA
TL YOK, DÖVİZ YOK, HİSSE SENEDİ, TAHVİL VE BORSA YOK, BATI'DA BORÇ VERECEK KİMSE YOK,
ORDU VE SİLAH YOK, EKONOMİK GELİR KAYNAKLARI VE ALT YAPI YOK;
ANADOLU'YU KUŞATMIŞ YEDİ DÜVEL VAR, ANKARA KAPILARINA DAYANMIŞ YUNAN ORDUSU VAR,
OSMANLI'DAN KALAN DIŞ BORÇLAR VAR, TÜM VARLIKLARINI YİTİRMİŞ BİR HALK VAR,

BUNCA YOKLAR VE VARLAR İÇİNDE BAŞARIYA NASIL ULAŞILDI?
BATI DAYATMASI PROGRAMLARI REDDEDEN
DIŞ BORÇTAN ÇEKİNEN - SAĞLAM PARASI - DENK BÜTÇESİYLE
BAĞIMSIZ VE ONURLU
TÜRKİYE CUMHURİYETİNİ KURANLARDAN

GÜNÜMÜZ TÜRKİYESİ'NE "KISSADAN HİSSELER"

Hazırlayan

Ersal YAVİ

YAZICI YAYINEVİ

Lord Curzon, Lozan'da İnönü başkanlığındaki Türk delegasyonuna:
"Birkaç yıl sonra kapımızı çalacaksınız, bugün reddettiklerinizi kabul edeceksiniz." demişti.

ABD ve AB'nin, Türkiye İlişkilerindeki Temel Politikalarının Başlıkları

- En Ucuz
- En Uydulaştırılmış
- En Uslandırılmış

Avrupa II.Dünya Savaşı'ndan yıkıntı halinde çıkmıştı. Yeniden imarı, gıda ve tarımsal ihtiyaçları için yapılacak çok büyük harcamalara ait ödemelerin güçlükleri nedeniyle, paralarının satın alma değerlerini yüksek tutmak zorundaydılar. Dünya liderliğine soyunan ABD kendisine düşecek aşırı yükün hafiflemesi için; savaşa girmeyen, potansiyel kaynaklara sahip, gelişme çabası içindeki Türkiye'ye şöyle diyor: "Avrupa'nın tarımsal ürünlere ve ham maddeye acil ihtiyacı var. Size yapacağımız yardımlar, vereceğimiz krediler karşılığında, tarımsal üretiminizi ve ihracatınızı artırabilirsiniz. Ancak bunun için öncelikle paranızın değerini dolar karşısında düşürmeniz gerekir." Böylece Batılılar kendi paralarının değerini koruyacaklardır. Türkiye ise dış dünyaya açılacağını, kalkınacağını, Sovyetler ve komünizm tehdidine karşı korunacağını düşünerek sevinecektir. ABD bu çağrının ardından bir de tehdit savurmaktadır: ***"Sanayileşme, demiryolları yapımı vb. işlere sakın kalkışmayın; bunları beceremezsiniz. İhtiyacınız olanları bizden ve fabrikalarını yeniden kuracak olan Avrupa'dan satın alabilirsiniz."***

Ardından acilen Avrupa Kalkınma ve İşbirliği Teşkilatı Kurulmuş, Türkiye bir dizi uluslararası üyeliklere imza atmıştı. 1960 sonrasında en verimli insan gücü de transfer edilerek, Batı Avrupa kalkınması en az zararla gerçekleştirilmiş; Türkiye'nin beklentileri ise gerçekleşmemiştir.

Türkiye'nin AB aday adaylığı ve uyum kriterleri, 1839 Tanzimat ve 1856 Islahat Fermanı'nın 2000'e; Gümrük Birliği ise 1838 Serbest Ticaret Antlaşması ve 1946'nın 1995'e ulaşan örnekleridir.
Türkiye'nin ABD ve AB'ye ihtiyacı olduğu kadar, onların da Türkiye ve yakın bölgesinde türlü ihtiyaç ve çıkarları var. Onların politikaları net ve açık: **"en ucuz", "en uydulaştırılmış" ve "en uslandırılmış"**. 400 yıllık analitik tümevarım bunu gösteriyor. Kemalist mücadele bu üç dayatmaya karşı verilmişti.
Eğer ilgilenen yöneticilerimiz varsa duyurulur.

1938 başlangıç yılı 100 kabul edilmek kaydıyla, 1929 yılında fiyatlar ortalaması 142,2'dir. Buna göre 1929 ile 1938 yılları arasındaki 10 yıllık dönem için fiyatlar %29 oranında bir düşüş göstermiştir. Başka bir ifadeyle, bu dönemin bütünü için **enflasyon değil, deflasyon söz konusudur.** II.Dünya Savaşı'ndan çıkılmasına rağmen,
milyon, Türkiye'nin döviz borcu 128 milyon, döviz alacağı 196 milyon. (Lehteki fark 68 milyondu.)

1946'da (TL bazında) altın mevcud

ERSAL YAVİ 1943 doğumlu, araştırmacı yazar. Çalışmalarının özü, eski çağlardan günümüze kültürel, siyasal ve toplumsal olayları, ekonomik boyutlarıyla irdelemesidir. Bu amaçla yurt içi ve yurt dışındaki müze, ören yeri, arşiv ve kitaplıklarda araştırmalarını bireysel olarak sürdürmektedir. Anadolu uygarlıkları ve şehir tarihleri üzerinde çok sayıda makale ve kitapları yayımlanmıştır.

Yayımlanmış kitap ve makalelerinden bazıları: -"ANTİK ÇAĞDAN GÜNÜMÜZE KARADENİZ EKONOMİSİ", TOBB Yayını, Ankara, 1993. -"DOĞU ANADOLU VE ERZİNCAN", Tarihsel bir perspektif içinde siyasi, toplumsal ve ekonomik yönleriyle Doğu Anadolu Bölgesi'nin geri kalmışlığı. (Araştırma-inceleme),1994. -"DEPREM VE ERZİNCAN", (13 Mart 1992 Erzincan depreminin öncesi ve deprem sonrası. İki ayrı kitap), 1992. -Tarihi, sosyo, ekonomik ve kültürel yönleriyle TOKAT, AYDIN, DENİZLİ, İÇEL, MANİSA kentlerinin ayrı kitaplar halinde yayınları. -"TARİH ÖNCESİ ÇAĞLARDAN GÜNÜMÜZE MISIR" 6000 yıllık, kültürel, siyasal ve toplumsal tarih, Yazıcı Yayıncılık, İzmir,1996. -"EFELER KÖKENLERİ, EYLEMLERİ, TÖRELERİ", 1991. -"MİMARLIK VE SANATTA ANADOLU MERMERLERİ" (Türkçe-İngilizce), Yazıcı Yayıncılık, İzmir, 1996. *20 ile 30 sayfa arasında değişen uzun makalelerden seçilmiş örnekler:* -"TWO ANCIENT COMMON MARKETS IN ANATOLIA", ICOC, Issue:20, 1987. - "THE ECONOMY OF THE BLACK SEA REGION SINCE ANCIENT TIMES", ISSUE:33-35-36. ICOC, 1991. -"EDNA'DAN AVARIZ ALINMAZ", Şehir Dergisi, 1987. -"AMERICAN SILVER AND THE SILK WARS OF THE 16TH. CENTURY", ICOC, Issue:29-30-31, 1990. Bu uzun makalede, İspanyol Kralı II.Felipe döneminde Amerika'dan getirilen değerli madenlerin, Avrupa ve Osmanlı ekonomisine ve para sistemine yansıması ile o dönemde günümüzün petrolü kadar önemli olan ipek üretiminin ve ticaretinin Osmanlı-İran-Avrupa siyasal ilişkilerine etkileri. -"HARRAN UNIVERSITY", ICOC, Issue:25, 1989. -"THE OLDEST CITY IN THE WORLD", ICOC, Issue:26, 1989. -"TWO TRAVELLERS FORM ANATOLIA" (Strabo and E.Çelebi), ICOC, Issue:27, 1989. -"LIFE AMONG THE VOLCANOES", ICOC, Issue:37, 1992. -SILENT ACTION MEN", ICOC, Issue:39, 1993. -"SELF-PROPELLED VEHICLES", ICOC, Issue:41.

"1856-1923 EMPERYALİZM KISKACINDA TÜRKLER, ERMENİLER, KÜRTLER", Yazıcı Yayınevi, İzmir, 2001.

"BİR ÜLKE NASIL BATIRILIR?", Yazıcı Yayınevi, İzmir, 2001.

E.Yavi, kökleri Erzurum'un Çat ilçesine bağlı Yavi beldesine dayanan hattat Osman Bekir Efendinin oğlu asker ressam Osman Nurettin Yavi'nin oğludur. E.Yavi 7/12/1943'te babasının görev yaptığı sırada Diyarbakır'da doğdu. İstanbul Devlet Güzel Sanatlar Akademisi mezunudur.

Yayın Editörü: Necla Yazıcıoğlu Yavi
Düzelti: Yeşim Yenidoğan
Baskı: Melisa Matbaa 0 212 501 97 57

1. Basım Aralık 2001
ISBN 975 - 7045 - 09 - 8

Kapak Resimleri: *M.Kemal illüstrasyonu:* 1922-1924 arasında Kahire'de basılmış M.Kemal ve Milli Mücadele'ye ait halk resimleri koleksiyonundaki bir resimden ayrıntı. Ex Oriente lux Kunshanden/Dr.Ahmet Doğan Arşivi. *Yağlı boya tablo:* "İlk Meclis", tablo, Ressam Refik Epikman. *Siyah Beyaz Fotoğraf:* Nazilli Basma Fabrikası'nın açılışı. *Sağda:* İstiklal madalyası. *Sırtta:* Atatürk hasat yapıyor.

Yazıcı Basım Yayıncılık San. ve Tic. Ltd. Şti.
Halil Rıfat Paşa Cad. 182 İZMİR
Tel/Fax: 0 232 441 85 04

Bu dizinin I.Cildi 120 gr. birinci hamur kağıda basılmıştı. Ekonomik koşullar nedeniyle II. Cildin basımında kağıt değişikliği yapılarak, kitap maliyetinin artırılmasını önleme amaçlanmıştır.

İçindekiler

• Mondros Ateşkes Aldatmacası 28
• Üçlü Liderler Zirvesi ve Yandaşlarının Geceyarısı Firan 29
• Son Padişahı VI. Mehmed Vahdettin'in Cenazesine de Borcundan Dolayı Haciz Konulmuştu 30

I.BÖLÜM

• Yoklardan Var Etme Mücadelesi 39
• Para Yok, Borç Çok, Silah Yok, Sanayi Yok, Altyapı Yok... 40
• Ulusal Bağımsızlık Öncesinde Kara Gücü YOK 50
• Ulusal Bağımsızlık Öncesinde Deniz Gücü YOK 52
• Ulusal Bağımsızlık Öncesinde Hava Gücü YOK 55
• İmtiyazların Tamamı Yabancılarda Ekonomik İşletmeler ve Altyapı YOK 56
• Ulusal Bağımsızlık Öncesinde Ulaşım Altyapısı YOK 57
• Ulusal Kurtuluş İçin Deniz Ulaşımı YOK 61
• Ulusal Bağımsızlık Öncesinde Elde Kalan Topraklarda Kayda Değer Ekonomik Faaliyet YOK 62
• Osmanlı'da İthal İkamesine Özenen Dışa Bağımlı Sanayileşme Anlayışı 63
• Ulusal Bağımsızlık Öncesinde Anadolu'da El Emeğine Dayanan Küçük Tezgahlar Dışında Sanayi YOK 66
• Ulusal Bağımsızlık Savaşı Başlangıcında Çok Sayıdaki Osmanlı Sanayi Tesisleri İşgal Güçlerinin Denetimindeydi 78
• I.Dünya Savaşı Öncesinde İstanbul'daki Başlıca Sanayi Tesisleri 79
• Ulusal Bağımsızlık Öncesinde Para YOK 85
• I.Dünya Savaşı'nın Sonunda, Osmanlı Devletinin Kağıt Paralarının Karşılıksız Kalması 86
• Ulusal Bağımsızlık Hareketi İçin Kongreler Yapılacak Ama Hangi Parayla? Kongreler, Katılımcıların Ceplerindeki Son Kuruşlarla ve Tahta Sıralarda Yatılarak ve Çıkınlarındaki Yiyeceklerle Gerçekleştiriliyor 92
• Öte Yandan Kimi Ünlü Yurtsever Aydınlarımız(!) Karar Veremiyorlar Ülkeyi Kime Teslim Edelim? İngiliz Himayesine mi, Amerikan Mandasına mı? 97
• Ulusal Bağımsızlık Öncesinde Para Kaynağından Daha Önemli ve Çözülmesi Gereken Bir Sorun Vardı Ülkeyi Böylesine Kötü Bir Felakete Götüren Yöneticilere Güven Duyulmadığından; Kimileri İşgale Sıcak Bakıyor Kimileri de İttihatçı Subay ve Memur Avına Çıkıyordu 103
• İstanbul ve İzmir'in İşgalini Önleyemeyen Beceriksiz Osmanlı Yöneticilerinin Neden Olduğu Güvensizlik Ortamından Kaynaklanan Onur Kırıcı ve Ağır Bedelin Çok Sayıdaki Örneğinden Birkaçı 107
• Tükenmiş Osmanlı'nın Restorasyonunu(!) Üstlenen Hilafetçi Damat Ferit Hükümetinin Düdüğünü Öttüren Babıâli Basınının Kışkırtmaları Nedeniyle Kemalistler, Doğru Yolda Olduklarını Halka Anlatmakta Zorlanacaklardır 110
• Mecliste "Memur Tabakasına Harp" İlanı 112
• Birinci Meclisten Milletvekili Manzaraları 118
• Birinci Mecliste Savurganlığa ve Zamlara Tepkiler 121

II.BÖLÜM

• Kurtuluşta halkın öz kaynaklarını ve gücünü kullanan DEVRİMCİ YEREL HALK KONSEYLERİ ve "KUVAYİ MİLLİYE" (Ulusal Güçler) 131
Kuvayi Milliyeciler Kimlerdi? 132
Organize Bir Halk Hareketi Olan Silahlı Kuvayi Milliye Gruplarının İhtiyaç ve Parasal Giderleri Nasıl Karşılanıyordu? 132
• Kurtuluşa Giden Yolda Demokratik Yerel Sivil Toplum Örgütlenmesine Öncü Bir Örnek "Balıkesir Kongresi"
• Güven, Dayanışma ve Mali Kaynaklar Nasıl Sağlandı? 135
Kurtuluşa Giden Yolda Demokratik Yerel Sivil Toplum Örgütlenmesine Öncü Bir Örnek "Nazilli Kongresi"
Güven, Dayanışma ve Mali Kaynaklar Nasıl Sağlandı? 140
• Kurtuluşa Giden Yolda Demokratik Yerel Sivil Toplum Örgütlenmesine

Öncü Bir Örnek "Alaşehir Kongresi"
Güven, Dayanışma ve Mali Kaynaklar Nasıl Sağlandı? 150
• Kurtuluşa Giden Yolda Demokratik Yerel Sivil Toplum Örgütlenmesine Öncü Bir Örnek
"Güney Kuvayi Milliyesi" Güven, Dayanışma ve Mali Kaynaklar Nasıl Sağlandı? 158
• Kurtuluşa Giden Yolda Ankara Yönetiminin En Büyük
Sorunlarından Biri Çeşitli Yörelerde Çıkan Ayaklanmalar 161
• Aydın 57. Tümen Komutanı Şefik Aker 163
• Efeden Kumandan Olursa... 164
• Düzenli Asker Bulma Çareleri Aranıyor 165
• "Değil Mustafa Kemal, Allah emretse yerimden
kımıldamam, gidecek zamanı ben bilirim" Topal Osman 172
• Açılalı Bir Hafta Olan Meclis, Parası Olmayan Bütçesinden
Kuvayi Milliyecilere Ödenek Sağlamaya Çabalıyor 176

III.BÖLÜM

• Anadolu ayağa kalkmıştır. Kurtuluşa giden yolda
devleti bütün kurumlarıyla organize etmek, gerekli düzenlemeleri yapmak,
en önemlisi para kaynakları yaratmak gerekiyor. 181
• Para ve Gelir Yok Gibiydi Ancak Bütçesiz de Olmuyordu Her Yanda Süren Savaş ve
Toplumsal Karmaşa İlk Bütçe Görüşmelerine de Yansıyacaktır 182
• "Avans Hesapları" mı, "Bilanço" mu "Bütçe" mi? 183
• Tütün Rejisinin Gelirlerine De El Konuluyor 188
• Başkomutan Zor Durumda Mustafa Kemal Paşanın mali yönden başarı şansı nedir? 190
• Para Yokluğu Hat Safhadayken Ordu Önemli Kayıplar Vererek
Sakarya'nın Doğusuna Çekiliyor Üstelik Kaybedilen
Toprakların Vergi Gelirlerinden de Yoksun Kalınıyor 192
• TL Yok, Döviz Yok, Hisse Senedi ve Tahvil Yok Daha Önce Dış Borç Verenler
Zaten Ülkeyi İşgal Etmiş Sovyet Yardımı Yetersiz, Savaş Devam Ettiğinden
Üretim ve Ticaret de Yok Halk Katılımı Yoksa Kurtuluş da Yok 193
• Ulusal Kurtuluşun Temel Dayanağı Olan
Halk Katılımına Yönelik Tekalifi Milliyenin On Emri 197
• On Emri Alan Sonsuz Bir İnsan Seli Yardım İçin Yollara Düşüyor 203
• Savaşın Olmazsa Olmazları Silah+Para, Silah+Para, Silah+Para, Silah+Para
Ordunun Silah Gücünün Artırılması ve Silah Temininde
İmkansızı Başarmada Türkiye Mucizesi 204
• At, Avrat, Silah Ama... Meğer Anadolu'ya at sırtında gelen binici Türkler,
bin yıldan beri nalbantçılığı bilmezlermiş Bu işi Ermeniler ve Rumlar yaparlarmış. 205
• Macera Filmi ve Romanlarına Konu Olacak Kadar
Heyecanlı Silah Kaçırma ve Temini Girişimleri 208
• Kazım Karabekir'in "Komedi Tertipledim" Dediği Silah Kaçırma Oyunu 209
• Saffet ve Nuri Beyler Silah Alacakları Parayı Çoğaltmak İçin
Berlin Borsasında Oynayıp Kaybediyorlar 210
• Cephane Satın Almaya Giden Türk Heyeti Dolandırılıyor 210
Halil Paşanın Sovyet Altın Külçelerini Getirme Macerası 215
• Sakarya'dan önce, bir yurttaşımızın İtalya'dan satın alarak getirdiği
1 uçak ile Türk tarafına yanlışlıkla inen 1 Yunan uçağının ele geçirilmesiyle,
Türk hava gücü 3 uçağa yükseliyor. 216
• Ulusal Bağımsızlık Savaşı İçin Anlaşmalarla Sağlanan
Başlıca Para ve Silah Yardımları 220
• Emperyalizme Karşı Verilen Ulusal Bağımsızlık Savaşına
En Büyük Destek Sovyetler Birliğinden Geliyor 221
• Yanlış Yoldan Çabuk Dönen Fransızların Yardımları 224
Hint Müslümanlarının Yardımı 226
• Türkiye'nin Kurtuluşuna Giden Yolda Önemli Bir Etken Bolşevik İhtilali 227
• Milli Mücadele Yıllarında Komünizm Hareketleri ve M.Kemal'in Kurdurduğu
Komünist Partinin Ardındaki Gerçekler 236
• Bağımsızlık Savaşı Sürdürülürken Akılcı Ekonomik Uygulamalarla Kurtuluşa
Nasıl Katkı Sağlandı? 242

• Büyük Türk Taarruzu Sürerken Bile Türk Parası'nın Değeri Sterlin ve Drahmi Karşısında Yükselmeye Başlıyor 246
• İşgalden Kurtarılan Yörelerin Kalkındırılması 247
• Ülkenin İçine Düştüğü Olağanüstü Koşullara Karşı Ulusun Topyekün Dayanışması 249
• Kurtuluşta İp Göğüsleniyor Halkın Öz Kaynaklarını Ortaya Koyması 250
• Mustafa Kemal Paşanın 1 Eylül 1922'de Kurtuluşun Toplumsal Dayanışmanın Sonucu Olduğunu Vurgulayan Büyük Zafer Tebliği: 252
• Askerlerin Meydan Savaşlarından Siyasi Delegelerin Salon Savaşlarına Lozan (Lausanne) Konferansı 253
• Osmanlı'dan Yoksul Cumhuriyete Kalan Kötü Miras 107.528.461 Altın Lira Borç Bu Para 1924 Yılı Bütçesinin 7.25 Katıdır 254
• Lozan'da Yapılan Ödeme Anlaşması Ardından Düyun-u Umumiye Nihayet Kapı Dışarı Ediliyor 255
• Lozan'a Osmanlı Borçları Konusunda Eleştiri 256
• Lozan TBMM'de Tartışılıyor 259
• Lozan Konferansı'nda Türkiye Aleyhine Çalışan Türk "Frankofilleri" mi vardı? 260
• Osmanlı Borçlarının Tamamını Türkiye'ye Yıkmak İstiyorlar 262

IV.BÖLÜM

• 17 Şubat 1923 İZMİR İKTİSAT KONGRESİ 271
• İzmir İktisat Kongresi Öncesinde İstanbul İş Çevrelerinde Neler Oluyordu? "Dolce Vita"dan Milliciliğe Çark Ediş 278
• Ekonomik Kalkınmada Toplumsal Uzlaşma 283
• İzmir İktisat Kongresi Açılışında Gazi Mustafa Kemal, Mahmut Esat Bozkurt ve Kazım Karabekir'in Nutuklarından Seçilmiş İlginç Paragraflar 284
• MUSTAFA KEMAL'den Seçilmiş Paragraflar: 284
• İktisat Vekili M.ESAT BOZKURT'un Konuşmasından Seçilmiş Paragraflar 286
• Manisa Sanayi Delegesi ve Kongre Başkanı KAZIM KARABEKİR'in Konuşmasından Seçilmiş Paragraflar 287

V.BÖLÜM

• Lozan Barış Konferansı ve İzmir İktisat Kongresi ile Siyasi ve Ekonomik Kararlar ve Hedefler Belirlenmiş Sıra Ulusal Kalkınmaya Gelmişti 291
• Kalkınmaya Önce Ekonominin Geleneksel Temeli Olan Tarımla Başlandı Ama... 293
• 1929 Dünya Krizinden Tarımsal Kalkınmaya Tırpan 295
• Kombinalar, Köylerin Birleştirilmesi, Toprak Reformu ve Teşvik Tedbirleriyle Tarımda Köklü Bir Devrim Hareketinin Temelleri Atılıyor 296
• Popülist Siyasete Kurban Edilen 1950 Sonrasında Bir Kırsal Kalkınma Örneği Köy Enstitüleri 298
• "Küçük Amerika" Olacağı İlan Edilen Türkiye'de "Komünist Yuvaları(!)" İlan Edilen Köy Enstitülerinin Tasfiyesi 301
• Kalkınmada Tarım mı, Sanayi mi? Devresel, Durağan, Mevsimlik Tarım Anlayışından Akışkan, Keşfeden, Düşünceye Açık Sanayileşme mi?
• Ulusal Ekonomik Kurtuluş İçin Sermaye ve İş Adamı Aranıyor Osmanlı Mirası Geleneksel Asker-Memur Rejiminden, Yeterince Türk Özel Girişimci Çıkar mı? 311
• Öncü Özel Girişimci Mustafa Kemal 312
• Özel Girişimin Önünü Açacak Yasaların ve Altyapıların Oluşturulması Odalar, Bankalar ve Yabancı Sermaye 314
• Halk Bankasının Kurulmasıyla Esnaf ve Sanatkâr Tefecilerin Elinden Kurtarma Çabaları 317
• Devlet Eliyle Özel Sanayici Yaratma Çabasının Diğer Bir Örneği Sanayi ve Maadin Bankası 318
• Serbest Bölge Girişimleri 321
• Denizcilik ve Deniz Ticaretinde
• İş Yaşamında Yerli Yabancı Kâr Payı ve Pazar Dengeleri 322
• Yabancı Sermayenin Durumu 324
• Yabancılara Verilen 400 İmtiyazdan 10 Tanesi Gerçekleşebilmiş 325

• Bütün Çabalara Rağmen Özel Sektör ve Milli Burjuvazi Yaratmaktan Umut Kesiliyor 327
• Bir Yanda 1000 Yıllık İş Dünyası ile İstanbul Bir Yanda "Anadolu'nun Ortasında Kurulmuş Bir Köylü Hükümeti" Vardı 329
• 1923-1926 Yıllarına Ait İthalat ve İhracat 337
• 1929 ABD Ekonomik Krizinin Nedenleri, Sonuçları ve Krizden Çıkış Uygulamaları 338
• 1929 Dünya Krizi İle Gelen Darbe Henüz Toparlanma Çabası İçindeki Türkiye, Başından Beri Kararlılıkla İzlediği Liberal Ekonomi ve Tanıma Dayalı Kalkınmanın Yanı Sıra Sanayileşmeye Yönelmek Zorunda Kalıyor Çare ise "Devlet Kapitalizmi"; Oysa "Devletin de Kapitali" Yok 346
• Israrla "Sanayii bırak, tanıma bak"dıyen Batı'dan, İstediği İlgi ve Desteği Göremeyen Ankara Yüzünü Batı'dan Doğu'ya Çeviriyor Yeni İş Ortağının Adresi ise Moskova 350
• İş "Devlet Babalığına" Düşüyor 353
• Devlet Eliyle Planlı Sanayileşmenin Başlaması 354
• Sanayide Devlet Kapitalizminin Altın Yılları 1933-1939 357
• Mustafa Kemal, Celal Bayar'ı Öne Sürerek Özel Girişimcilik Karşıtı Devletçilik Eğilimlerini Frenliyor 358
• Devletçi Sanayileşme Her Şeye Rağmen Özel Girişimi Gözden Çıkarmıyor İlk Görev Zararları 360
• Sovyetlerin Kemalistlere Yakınlığının Altında Yatan Gerçekler 365
• Rusların Türkiye ile Ekonomik İşbirliği Ataklarını Başlatmasının Nedeni? 367
• Osmanlı Borçlarının Ödenmesi 376
Ödemelerde Çıkan Sorunlar İçin Prof. C.Rist'in Raporuna ve Aracılığına Başvurulması 376
• Türkiye'nin "Ödemelisiniz" Diye Israr Eden Borçlar Meclisine Karşı Akılcı ve Onurlu Başarısı 378
• Dış Borçlanmadan Çekinen Sağlam Para-Denk Bütçe Kararlılığı ile Hesaplı Yönetim Arayışları 381
• İçeride ve Dışarıdaki Döviz Spekülatörleri ile Savaş 384
• Genç Cumhuriyette İlk Döviz Paniği 1929 Dünya Krizi ile Türk Kambiyo Krizi Çakışıyor "İngiliz Lirası 1033.5 kuruş Bunun Sonu Ne Olacak?" Bir gazete manşeti. 389
• Cumhuriyetin İlk Dış Borç Konsolide Günahı 395
• Cumhuriyetin İlk Paraları 398
• Merkez Bankasının 1927-1930 Yılları Arasındaki Kuruluş Sürecine Ait Rapor ve Belgeler 402
G.Vissering Raporu: Hjalmar Schacht Raporu: Karl Müller Raporu: Leon Morf'un Raporu:
• Rist, Vissering, Schacht-Müller, Kont Volpi Raporları ve Osmanlı Bankasının Paris Merkezi ile Yaptığı Gizli Yazışmalar, Dış Finans Kapital Manipülasyonlarına ait Belgeler Işığında Türkiye'nin Ekonomik ve Mali, Kimi Gerçekleri Ortaya Çıkıyor Her Şey Yolunda mı? 424
• Merkez Bankasının Kuruluş Aşamasında Türkiye İş Bankasının Girişimleri 426
• Türkiye'nin Hedeflerini Yansıtmayan Kötümser ve Endişe Verici Vissering, Müller ve H.Schacht Raporları Reddediliyor 430
• Bir de Yerli Mali Rapor ve Leon Morf'tan Son Nokta 432
• Yıkılan Osmanlı'nın Ardından Yeni Türkiye Cumhuriyeti de Batı Finans Kapitaline Bağımlı Yapılmak İsteniyor Ancak Çetin Ceviz Milliyetçilere Çatmışlardır Kurulacak Olan Merkez Bankasından Endişe Duyan Osmanlı Bankası Londra ve Paris'teki Merkez Komite Üyeleri ile Türkiye'deki Müdürlerinin Yazışmalarına Ait Belgeler 434

VI.BÖLÜM

• Madalyonun Öbür Yüzü Türkiye Cumhuriyeti Kalıplaşmış Övgülerle Kurulmadı 455
• Asker, Sivil, Milliyetçi Önderlerden Bir Grubun Savaş ve Sonrasına Ait Tutarsızlıkları ve Muhalefet Girişimleri 456
• Cumhuriyetin Başlangıç Yıllarında "Gizli Kapaklı İşler" veya "Dolapçılık"

Olarak Tanımlanan "Affairisme" Salgını 466
• Terakki Perver Cumhuriyet Fırkası'nın Kurulmasıyla İlk Örgütlü Muhalefetin
Ortaya Çıkması Cumhuriyetin İlk Yılında Tek Adama Karşı "Paşalar Komplosu" 486
• İzmir Suikastı Ardından
İstiklal Mahkemesinin Başbakan İsmet Paşayı Tutuklamaya Kalkışması 491
• İstiklal Mahkemeleri 493
• Mustafa Kemal, Tek Partili Cumhuriyet ve Devletçilikten
Çok Partili Demokrasiye, Özel Girişimci Liberal Ekonomiye
Devam Diyor Serbest Cumhuriyet Fırkası Kuruluşu Öncesinde
Fethi Okyar İle M.Kemal Arasında Yazılan Mektuplar 496
• Serbest Cumhuriyet Fırkası .....
• Ahmet Ağaoğlu'nun anılarından seçilmiş paragraflarla İzmir'de Neler Oldu? 502
• Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası ve Serbest Cumhuriyet Fırkasının Kapatılmasından Sonra
• Cumhuriyet Halk Fırkası ile Tek Partili Cumhuriyete Devam 504
• Ahmet Ağaoğlu'nun Eleştirileri 508
"Her devrim zora dayanır ve birdenbirelik ister." Sami Selçuk Atatürk Devrimleri 520
• Milli Mücadeleyi Başlattı ve Yurt Dışına Hiç Çıkmadı
Krallar, Şahlar, Devlet Başkanları Hep Ona Geldiler 534
• "Milli Burjuvazi" Yerine "Milli Şef" Atatürk'ün Ölümüyle Birlikte
Milli Burjuvazi ve Özel Girişimci Yaratma Hayali Yok Oluyor
İnönü'nün "Devletçi, Egemen Bürokrasi"si İş Başında 539
• II.Dünya Savaşı Yıllarında, İş Dünyasını ve Köylüyü Sarsan
Ancak Beklenen Gelirleri de Sağlayamayan Adaletsiz ve Ağır Üç vergi:
"Varlık Vergisi", "Toprak Mahsulleri Vergisi", "Yol Vergisi" 543
• İki Verimsiz Vergi "Toprak Mahsulleri Vergisi" ve "Yol Vergisi" 547

VII.BÖLÜM

• Yokluklara, Ulusal Bağımsızlık Savaşlarına ve 1929 büyük dünya krizine rağmen
Kemalistler "açık pazar + kapitülasyon + dış borç" üçlüsünden uzak durdular. 552
• İki kutuplu birinci kuşak yeni dünya düzeni ile
1946'da Türkiye'nin kapısını çalan Batı emperyalizminin
"açık pazar + kapitülasyon + dış borç" üçlüsüne yol verilliyor. 553
• 1946'da Kemalistlerin 25 Yıllık Mücadelesine Sünger Çekiliyor 554
Thornburg Raporu'ndan Sanayileşme Çabası İçinde Olan Türkiye İçin Şaşırtıcı Öneriler .562
• 7 EYLÜL 1946 Cumhuriyet Döneminin İlk Büyük Devalüasyonu
11 Mart 1947'de Türkiye IMF'ye TBMM'nin Oybirliğiyle Üye Oluyor 568
• 1946 Devalüasyonu Ardından Beklentiler Gecikiyor
Türkiye, ABD'den Borç Alabilme Maratonunda Plan Yapma Yorgunu Düşüyor
"İvedili Plan", "Öz Rapor", "Kalkınma Planı", "Vaner Planı"
ABD Bu Planların Hepsini Çöpe Atıyor, Neden? 570
• Türkiye'yi, ABD'ye Yaklaştıran Mali, Ekonomik, Siyasi ve Toplumsal Koşullar 576
• II.Dünya Savaşında Rantiyeciler ve Devlet 583
• Demokratikleşme Modası Ardından ABD'ye Öykünme Modası
CHP Değişmez Genel Başkanlığı Tüzükten Çıkartarak
Devletçilikten Özel Girişimci Kimliğe Bürünüyor 592
• 1923-1950 Yılları Arası Kamu Harcamaları 599
Türkiye Cumhuriyetinin Kuruluşundan 1950 Yılına Kadar Olan Dış Borçlanmalar 604
• 1923-1946 Arasında Dış Borçlanmalar Ulusal Bağımsızlık Savaşı Ardından
Lozan Çekişmesi, 1929 Büyük Dünya Krizi, II. Dünya Savaşı,
Türkiye'nin ve Dünyanın Badireli 23 Yılı Osmanlıdan Kalan Dış Borçların da
Sırtına Yüklendiği Yeni Türkiye Cumhuriyeti
Dış Borçlanmaya Karşı Aşırı Duyarlı 607
• 1946'da 1 USD=128 Kuruştan 2001'de 1 USD=165.000.000 Kuruş'a
Getiren Sürecin Başlangıcı II.Dünya Savaşından Sonra Batı Dünyasının
Yeni Patronu ABD Güdümündeki Dış Borçlanmalar ile 1946-50 Arasında
Büyük Ölçekli ve Hızlı Dış Borçlanmalara Gidiliyor 615
• Millileştirilen Altyapı ve Sanayi Kuruluşları 622
• 1863-1933 Arasındaki Osmanlı-Türkiye Cumhuriyeti Para Sistemi 624

Celâlî İlan Edilen **Kemâlî**lerin İktisat Belgeseli

1. kitabımızın son sayfasında Mustafa Kemal'in Çanakkale'de bir şehitlik anıtı önünde çekilmiş ender fotoğraflarından birini yayınlamış ve "ölmekte olan bir İmparatorluğun sonunu mu düşünüyor?" diye yazmıştık.

Mustafa Kemal, Milli Mücadele ve önderlerine ait çeşitli türlerde çok sayıda yayın bulunmasına rağmen, bu önemli toplumsal bağımsızlık hareketinin başlıca ayağı olan finansman kaynakları ve ekonomisi üzerinde az sayıda yayın vardır; ancak bu değerli yayınların tanıtılması ve geniş kitlelere ulaştırılmasında, yeterli duyarlılık gösterilememiş veya popüler hale getirilememiştir.

Bu Finans kaynakları ve kuruluş ekonomisi neden önemlidir?

- Kalıplaşmış övgüler ve hamaset nutuklarıyla uçaklar uçmaz, toplar ateş etmez, asker doyurulmaz, savaş yapılamaz ve ülke kurtarılamaz olduğu için **önemlidir**.

- Mustafa Kemal'e yönelik marjinalleşmiş övgü, yergi ve demogojilerin yerine, gerçeği görebilmek ve anlayabilmek için **önemlidir**.

- Toplumun düşünce ve inanç farklılıklarına rağmen; dayanışma, örgütlenme ve kalkınmasını sağlayabileceği için **önemlidir**.

- 1929 dünya ekonomik kriziyle Türkiye'nin çağdaş yapılanmasını, kalkınmasını ve yönetim sistemini olumsuz etkilediği için önemlidir.

Mustafa Kemal, ülkesinde ve dünyada ne olup bittiğini çok iyi izliyor ve değerlendiriyordu. Ulusal bağımsızlıkta savaştığı gücün, dünyaya egemen olan Batılıların gelişmiş, örgütlü ticaret-sanayi burjuvazilerinden ve güçlü ekonomilerinden kaynaklanan emperyalist yönetimlerden geldiğini biliyordu. Bu gücü *"yurtta barış, dünyada barış"* anlayışıyla, Türkiye için harekete geçirebileceğini umuyor, milli burjuvaziye ve özel girişime dayalı kalkınmayı sağlama çabasına öncelik veriyordu. Devletçi değil, halkçıydı. Kurtuluş halk katılımı ile gerçekleşmiş, egemenlik de halkın olacaktı.

600 yıllık Osmanlı geleneğiyle reaya moduna girmiş halkı, devlet-millet ayrımından bütünleştirmeye, ülke yönetimini demokratik-

leştirmeye yöneldi. Bunu gerçekleştirmenin güçlüklerini de çok iyi kavramıştı. Devrimlerin birden bireliği de buna dayanacaktı. 1923'te bu hedeflerle yola çıkıldı, kimi sorunlar yaşandı; ancak 1929'da büyük olumsuzlukların bir araya gelmesi, tüm projelerin yönünü değiştiren bir dönüm noktası olmuştu. Bunların başlıcalarını şöyle özetleyebiliriz:

1) 1929 dünya krizinin patlaması. Bu krizle birlikte ihracat durmuş, ihracata dayalı Türk tarımı çökmüş, ülke adeta tarım makineleri mezarlığına dönüşmüştü. Daha da önemlisi Batı dayatması raporlar reddedilmiş, Batıyla ekonomik bağlar da kopmuştu.

2) 1929'da Osmanlı borç taksitlerinin büyük ödemesinin yapılacak olması.

3) 1929 kambiyo krizinin başgöstermesi ve TL'nin dalgalanmaya başlaması.

4) Lozan Atlaşması'nın gereği, 1923'ten itibaren altı yıl daha devam ettirilmesi zorunlu olan Osmanlı gümrük tarifelerinin yarattığı zarar 1929'da sona erecek, Osmanlı gümrük tarifeleri bağımsız olacaktı. Ancak dünya krizi bu bağımsızlığın önünü açamadı.

Sonuç olarak milli burjuvazi ve özel girişimcilik çabaları suya düşmüş, iş **devlet babalığına** kalmıştı. Batı dünyasına alternatif olarak Doğu'ya Sovyetler Birliğine yönelindi. Böylesine daraltılmış içe dönük bir ortamda yokluk ve yalnızlık içine düşen bir ulusun devlet yönetimi de sürekli güler yüzlü olabilir miydi?

Atatürk büyük kriz ve Serbest Fırka olaylarının ardından, halkın sorunlarını ve ihtiyaçlarını yerinde incelemek için yurt gezisine çıktı ve onlarla içiçe oldu. Kitabın 624 üncü sayfasında yer alan fotoğraflarda yüz ifadelerine de yansıyan ve açıkça görülen bu sıkıntılar, onu yaşamının sonuna kadar etkileyecek olayların başlıcalarıdır.

1. kitabımızda olduğu gibi, burada da "*ekonomik alanlarda tarihin tekerrürü, dünle bugünün özdeşleştirilmesi*" yaklaşımından yola çıkarak, giriş bölümüne güncellikle başlayacağız. Gerçekte 11 Eylül'de ABD-New York'ta yaşanan insanlık trajedisinin kaynağı, M.Kemal'in *"anti emperyalizm"*, *"mazlum milletlerin kurtarılması "* ve *"yurtta barış, dünyada barış"* gibi çağrı ve çabalarının günümüz için de ne kadar önemli ve geçerli olduğunu vurgulamış olacağız.

ERSAL YAVİ

Topuğundan Vurulan Akhileus(1)

"Amerika'da buna benzer bir şey daha önce hiç olmadı. **En Kötü Kâbusumuz..."**
New York'taki ikiz kulelere yapılan uçaklı saldırı sonrasında, Newsweek dergisinde yayınlanan haber başlığı.

Avrupa'nın Kendilerini Yanılttığını Söyleyen Eski CIA Başkanı Günah Çıkarıyor

"Yolsuz, baskıcı, otokratik liderlerle aynı yatağa girdik; günün birinde bu duruma gelecektik."

R.James Woolsey (Eski CIA başkanı) (2)

"... Orta Doğu'da, 80 yıldır tutumumuzu genel anlamda belirleyen Avrupa-kaynaklı 'gerçekleri' sorgulamamız gerekiyor. Araplar ve Müslümanlar demokrasiye meraklı değildir, yolsuz ve baskıcı liderlerle aynı yatağa girmemiz çıkarımıza uygundur (onları, ancak petrole ulaşmamızın önünde engel oluşturduklarında değiştiririz) ve kuralın ne olması gerektiği de bellidir. Tanıdığın şeytan, tanımadığın şeytandan evladır. Bir bütün olarak bu Avrupai kavramlar silsilesinin peşine takıldık ve bu da bizi 11 Eylül'e öfkeye ve nefrete vardırdı. Sadece, baskıcı rejimleriyle ihtilaf

---

(1) Homeros'un İlyada destanındaki ünlü Yunanlı komutan. Truva Savaşları sırasında güneş gibi parlayan gözalıcı altın kalkanı ve silahlarıyla Truva'nın yiğit askerlerini öldüren yenilmez komutan Akhileus, vücuduna silah işlemeyen olağanüstü bir güce sahipti. En zayıf ve ölümcül yeri topuğundaki bir noktaydı. Truvalılar bunu öğrendikleri anda Akhileus'u topuğuna attıkları bir okla vurdular.

(2) The Washington Post 27 Kasım 2001, "Bu kez görevimiz demokrasi." başlıklı yazısından.

halinde olduğumuz Afganistan ve İran'da '*Amerika*' diye bağıran kitleler duyuyoruz. Günün birinde bu duruma gelecektik. Aslında 20. yüzyıldaki pek çok durumdan çıkarmamız gereken dersi bu: Almanların, Japonların, Korelilerin, Rusların ve Çinlilerin bir demokrasiye sahip olabileceğine ihtimal vermedik. Oysa Berlin'den Taypey'e kadar, insanlar bunu yapabileceklerini gösterdi. Bizi demokrasiler değil, diktatörlükler tehdit etmekte. Kolay bir mantığı var bunun: Demokrasiler savaşı son seçenek olarak görür, ilk değil ve hiçbir demokrasi teröristleri korumaz veya bize saldırmaları için teşvik etmez. Orta Doğu özel bir sorunu temsil ediyor. İsrail ve laik Türkiye dışında, bölgedeki hükümetler, demokrasiden ziyade sakil otokrasiler ve hastalıklı saldırganlar barındırıyor. Bazı otokratlar, sözgelimi Ürdün ve Bahreyn yönetimleri, reformlar başlatmış durumda; meclis ve hukuk devleti temelinde anayasal birer monarşiye doğru evrilebilirler, tabii eğer bir saldırgan önce davranıp onları avlamazsa. Suudi Arabistan benzeri diğer otokrasiler ise kendi kendini yok edecek bir tutuma saplanmış gibi görünüyor. İçte ve dışta, Suudi ve Pakistan okulları gibi, hem bize hem de modern dünyaya karşı nefret üreten kuruluşlara büyük paralar akıtıyorlar. Oysa bir zaman geldiğinde, burada yetişenler onların iktidarlarını ele geçirecek.

1991'deki trajik hata

Batı'daki bu nefrete bakın; Müslüman ve Arap dünyasındakilerin düşmanımız olduğu sonucuna varan birçokları var. Eğer Avrupa paradigmasını takip etmeyi sürdürürsek, (ki 1991'de ilk Bush yönetiminin yaptığı da buydu ve trajik sonucu, Saddam'a karşı Irak muhalefetinin isyanına arka çıkamamak oldu) saldırgan iktidarların ve otokrasilerin sokaklara sürdüğü, sesi fazla çıkan azınlığın nefretine mazhar olmayı sürdüreceğiz. Tek mantıklı strateji, saldırganlara ve daha az acil olmakla birlikte, otokratlara karşı çıkan insanların tarafında olmak.

Orta Doğu'nun saldırgan iktidarları (Irak, İran, Suriye ve Sudan) arasında en acil sorun Irak. Üç yıldır BM denetiminin uzağında sürdürdüğü kitlesel imha silahlarına yönelik çalışmaları, komşuları ve bizim için ciddi bir risk taşıyor. Irak'ın teröristlere destek verdiğine ilişkin pek çok kanıtımız var. Bunlardan biri de Salman Pak'ta Araplara '*bıçakla nasıl uçak kaçırılır*' eğitimi vermesi. Irak istihbarat görevlileri ile bazı teröristler arasında birçok görüşme yapıldığını biliyoruz. 1993 baharında Saddam'ın eski Başkan Bush'a karşı suikast girişiminde bulunduğunu da biliyoruz.

Elbet yardıma ihtiyacımız var,
ama bu noktada bir ülke var ki kritik önemde: Türkiye.

Türk hükümeti Irak'ın bölünmesinden ve Kuzey Irak'ta kurulabilecek ayrı bir Kürdistan'ın kendi Kürtleri üzerinde bir çekim etkisi yaratmasın-

dan korkuyor. Bu sorun, Irak muhalefetiyle ülkenin gelecekteki sınırlarının güvence altına alınması yönünde mesai yaparak, Türkiye'ye Kuzey Irak'ta istikrar garantörlüğü rolü vererek ve buradaki petrol kaynaklarına geçiş imkanı sağlayarak çözülebilir.

Bu kolay olmayacak, ama eğer kararlı olursak gücümüzü de aşmamakta. Türkiye'den ve Umman Denizi'ndeki uçak gemilerinden harekete geçerek, hava gücümüzü denize kıyısı bulunmayan Afganistan'a karşı yaptığımızdan daha hızlı ve yıkıcı şekilde kullanmamızı sağlayacak sortiler yapabiliriz. Irak hava savunmasını etkisizleştirmek ve karada savaşmak için toplanacak Irak birliklerini vurmak durumunda kalacağız.....Ya Orta Doğu'nun diğer saldırganları ve otokratları? Ya Suriye'deki Alevi rejimi, Suudi kraliyet ailesi? Bırakalım titresinler. Amerika'nın bir kez daha iş başında bulunduğunu, en çok korktukları şeyi de yanına aldığını bilsinler: Kendi halkları."

R.J.Woolsey günah çıkaran bu metinlerinin devamında, bir dizi uslandırma ve savaş projeleri ile birlerinin sırtına basarak, beğenmediği birilerine karşı emperyalist eğilimlerden söz eder. Anlaşılıyor ki ABD kartallığı elden bırakmaya niyeli değildir. (E.Y.)

Bir Günah Çıkarma da İngiltere'den

Amerika, dünya üzerinde sahip olduğu rolü gözden geçirecek mi?

Financial Times

"Batılı devletlerin küresel eşitsizlik konusunu yeniden düşünmeleri gerekmekte mi? Burada söz konusu olan yeniden düşünme, 'sahip olanlar' ve 'sahip olmayanlar' arasındaki farkı kapatmaya yönelik verilen sözlerin tutulması ve bu 'sahip olmayanlara' sağlık hizmetleri, eğitim imkanlarının iyileştirilmesi gibi ihtiyaç duydukları şeylerden bazılarının verilmesine yönelik olmalı. Bunu yaparken gerekli motivasyonu ise merhamet duygusu sağlamalı. İlk bakışta temel ihtiyaçlar ve terör arasında doğrudan bir bağlantı yokmuş gibi görünse de yoksulluğun artması, ekstremizm, iç savaş ve etnik gerilimin artması gibi sorunları beraberinde getirir. Bugün Afrika'da 125 milyon çocuk okula gidemiyor. Aynı kıtada her sene 4 milyon çocuk henüz beş yaşına gelmeden tedavi edilebilir hastalıklar yüzünden hayatlarını kaybediyor.

BM'nin hazırlamış olduğu bir raporda 2015 yılına kadar yoksulluğu azaltmak, okuma-yazma oranını artırmak ve ilköğretimi küresel anlamda yaygınlaştırmak için her yıl toplam 50'şer milyar dolara ihtiyaç var. Başkan Bush'un terörle mücadele için ayırdığı bütçe ise tam 40 milyar dolar.

Amerika, dünya üzerinde sahip olduğu rolü gözden geçirecek mi? Dünya Ticaret Merkezi'nde yaşanan trajedi, ABD'nin uluslararası öncelik-

lerine odaklanmasına ve bu önceliklerin tek başına gerçekleştirilemeyeceğini, diğer ülkelere karşı katı bir tutum sergilemenin hedeflenen vizyon ile bağdaşmadığını anlamasına yardımcı oldu. "(3)

Gelişmiş ülkelerin siyasal veya ekonomik nedenlerle bir takım ülkeleri dışlaması veya izole etmesi kendilerine yönelik tehditleri artırıyor. Mikro bazda bir ders çıkaracak olursak; zenginliğin muhafazası için villaların yüksek duvarlarla korunması yeterli olmuyor. Terörizm her zaman bir adım önde gidiyor.(4)

New York'ta İki Gökdelenin Yıkılması;
ABD'nin Tek Adama Savaş Açması Tüm Dünyayı Sarsıyorsa

ABD Merkezli Siyasal Güç
ABD Merkezli Ekonomi
ABD Merkezli Para
Artık Tartışılması Gerekiyor

1944 yılında Bretton Woods'ta(5) başlayan ABD'nin tek merkezliliği süreci, Sovyetlerin çözülmesinden sonra hedefine ulaştı. İlki Vietnam başarısızlığı, ikincisi petrol krizi ardından gelen 1980 ekonomik krizi ve mali darbeler, ABD'yi yeni arayışlara yöneltti. Ancak kapitalizmin dizginlenemeyen liberalizmi, küreselleşme, özellikle uydu-internet gibi yüksek teknolojilere yapılan büyük yatırımlar. Ürün çeşitliliği ve tüketim çılgınlığı, dünyanın ülkeler ve bölgeler arasındaki gelişmişlik dengelerini bozmaya ve ısındırmaya başladı. 11 Eylül'de New York'ta çalan büyük gong öncesi, küçük gongların sesleri duyulmamıştı bile. R.J.Woolsey'in gecikmiş olarak dediği gibi, *günün birinde bu duruma gelineceği açıkça görülüyordu.*

Aşağıda yer alan özet güncel bilgiler, 11 Eylül ardından dünya ekonomisinin içine girdiği süreçle ilgili olarak, tek merkeze endeksli bir dünya patronajlığı yapılanmasının ne denli sakıncalı olduğunu gösteriyor.

Önce kısa bir tarihçe: 16 ile 20. yüzyılın ortalarına kadar dünya egemenliğini elinde tutan Batı Avrupalı güçler, art arda gelen I. ve II.Dünya Savaşları sonunda, hemen bütün sömürgelerini ve güçlerini yitirdiler. Özellikle İngiltere, I.Dünya Savaşı sonrasında böl ve yönet politikası uygulayarak parçaladığı Osmanlı İmparatorluğunun kalıntılarından, sorunları günümüzde de bitmek bilmeyen ve bitmeyecek olan anti demokratik uydu devletler ortaya çıkardı. II.Dünya Savaşı bitiminde dünya patronluğunu bütün sorunlarıyla birlikte ABD'ye devretmek zorunda kaldı. Ancak 1944'te NewHempshire Bretton Woods'ta, Avrupalıların Keynesci **Ban-**

---

(3) Financial Times. (4) Kürşat Tuncel, Ekotimes, Ekim 2001-02.
(5) Ayrıntılı bilgi için sy. 629 vd.

kor para sisteminin, White'ın önerdiği AB merkezli **dolar** karşısındaki yenilgisini unutmamışlardı. Batı Avrupa ülkeleri, ABD desteğiyle toparlanmaya, 1960'lardan sonra yeniden kalkınmaya ve kendi aralarındaki ihtilafları AB çatısı altında çözmeye, ekonomik ve toplumsal dayanışmaya girdiler. Geçtiğimiz yıllara kadar süregelen bu dayanışma, giderek ABD'ye alternatif yeni bir ABD (Avrupa Birleşik Devletleri) ortaya çıkarmaktadır. **Tek bayrak, tek para birimi (EURO), tek ordu (AGSP), tek kültürlülük** ve **tek sınır** ile ilan edilen bu oluşumun 19. yüzyılda yağmaladığı miras tükenmeye, sosyal ve ekonomik sorunları artmaya, ABD'nin tek merkezliliğine karşın eski emperyalist huyları da depreşmeye başladı. Bu depreşmede Türkiye de uydulaştırılıp, uslandırılacaktı. Aksi durumda sözde AB konsepti içinde yer almayan Güney Kıbrıs ile Doğu Akdeniz dengeleri gibi hassas konular kaşınacak; belki de Gürcistan ve Ermenistan da aday adayı ilan edilebilecekti. Öyle anlaşılıyor ki Milli Mücadele başlangıcında İngiliz veya Amerikan mandacılığını savunan ve savunmayan kimi aydınlar gibi, günümüz Türkiyesi'ni de farklı gruplara bölmek niyetindeler.

Bir resesyon olacak mı?

11 Eylülden beri gündemi Amerika işgal ediyor. Atacağı adımla dünya politikasını ve ekonomisini etkileyecek. ABD'nin yakından takibi her ülke için hayati önem taşıyor. Uluslararası piyasalara da aynı eğilim hakim.

11 Eylül şokunun dünyayı sınırsız bir resesyona sokacağını söylemek şaşırtıcı bir tahmin olmaz. Dünya ekonomisi 2001 yılının ikinci yarısında bir durgunluk içine girdi. Dünyadaki toplam üretim bu yılın ikinci ve üçüncü çeyreklerinde de düşmeye devam edecektir.

Bir bütün olarak dünya ekonomisinin bu yılki büyüme oranı %1'i geçmeyecektir. Yani içinde bulunduğumuz yılı, 1982'den bu yana küresel ekonomi için en kötü yıl olarak kabul edebiliriz. Bu aynı zamanda dünya ekonomisinde, 70'lerin ortasından beri en senkronize yavaşlamanın yaşandığı dönemin, içinde bulunduğumuz anlamına geliyor. Buna karşılık, merkez bankaları faiz oranlarını kısa süre içinde önemli miktarda düşürdüler; ancak bu faiz indirimlerinin, yatırımcı ve tüketicilerin isteksizleştiği ve özellikle ABD'de özel sektörün büyük mali açıklar verdiği bir süreç içinde, en azından kısa vadede istenen etkiyi göstereceği söylenemez. Şu anda muhtemel bir resesyon söz konusu ve 2002 yılı içinde bunu telafi etme olasılığı oldukça zayıf.(6)

Avrupa ve Asya borsaları Amerika ile birlikte düşüyor. Dövizde hareketlilik koordineli bir şekilde kontrol altında tutuluyor.

(6) Financial Times.

Amerikan piyasalarından gelecek her rakam, düşürülecek her not Avrupa ve Asya için önemli. Petrol, ilaç ve kısmen sigorta şirketlerindeki tepki alımlarıyla geçen hafta yol almaya çalışan Avrupa borsaları, belli seviyelerde tutunmak için iyi haberler arıyor. Amerika'daki olası bir durgunluk en çok Asya'yı, özellikle gelirleri büyük oranda bu pazara yapılan ihracata bağlı olan Asya kaplanlarını korkutuyor. 17 Eylülden sonra piyasaya tam 6 kez girerek yen satan ve ekonomisine nefes aldırmaya çalışan Japonya Merkez Bankası, bir yandan da diğer Asya ülkelerini rahatlatmak istiyor. Ancak Japonya'nın döviz piyasalarına yen satmak dışında kısa vadede hangi reformları gerçekleştirebileceği belli değil. Tüketici piyasaya güvenmiyor, para harcamıyor. Başbakanın reformlar konusunda önünde kocaman bir bürokrasi engeli var. ABD yönetiminin yardım paketlerine ve vaatlerine karşın borsalarda dinmeyen fırtına, yatırımcıların iyi bir tablo görmediğinin kanıtı. Tüketici güven endeksi son yılların en düşük seviyesinde, önde gelen ekonomik göstergeler düşmeye devam ediyor, işsizlik sigortası başvuruları ise son 9 yılın en üst seviyesine tırmanmış durumda. Saldırının ardından havayolu başta olmak üzere, teknoloji ve diğer sektörlerde yaşanan işten çıkarmalar, önümüzdeki dönem işsizlik oranının tırmanışa geçebileceğini gösteriyor. Eylül ayında %4.9 düzeyinde beklenen işsizlik oranının %5'lere yükselmesi ABD'nin ciddi risk alması demek.

1940'tan sonra ilk kez bu kadar keskin bir düşüşle karşılaşan ve dip seviyelerini gören Dow Jones'un, %16 değer kaybeden Nasdaq'ın ve %11.6 aşağıda bulunan S&P 500'ün kötü habere tahammülü yok. Piyasanın, olması gereken değerin %17 altında bulunduğunu belirten uzmanlar, Afganistan'daki askeri operasyonun çerçevesi tam olarak çizilmeden kimsenin rahat nefes alamayacağını ve endekslerin geri dönüş için pek şansı olmadığını dile getiriyor.(7) Tabii Türkiye'nin de.

Türkiye'nin En İyi Malı Jeostratejisi ve Jeopolitiği mi Olmalı?

27 Mayıs 1960 askeri darbesinden sonra, yeniden yapılandırma çalışmaları sırasında Devlet Başkanı Orgeneral Cemal Gürsel bir basın toplantısında: "ABD ve Avrupalılar Türkiye'nin içinde bulunduğu coğrafi konumunu ve önemini göz önüne alarak, elbette bize yardım edecelerdir." 19. yüzyıl ortalarından itibaren çok sayıdaki örnekleri olan bu yaklaşıma kitabımızda yer yer değinilmektedir. Türk iç ve dış politikasında hâlâ geçerli olan bu tutum, akılcı, onurlu ve yararlı olmadıkça; gelişme yönünde engellere ve bağımlılığa neden olmakta, beklenilenden çok daha fazla zarara yol açmaktadır.

(7) Seyhan Şahin, Borsa Market, 30 Eylül-Ekim, s.13.

Kitabımızın 1946 sonrasında iki kutuplu yeni dünya düzeninde görüleceği gibi ABD'nin **Pax Americana** politikası içinde yer alan Türkiye'ye ekonomik ve siyasi yaklaşımında Türkiye'nin coğrafi konumu başlıca etken olmuştu. O yıllardan bu yana dış siyasi ve ekonomik ilişkilerde ortaya çıkan her türlü sorunun karşısına **jeostratejl** ve **jeopolitik** kozlarla çıkılmıştı.(8)

Türkiye, jeostratejik konumu sayesinde sağladığı dış yardım ve borçlanma sonucu kazanılmamış dövizi akılcı bir şekilde kullanabilmiş midir? İleri karakol, askeri üs arayan büyük devletler, özellikle önemli jeopolitik konuma sahip ülkenin başarısız ekonomilerinden ve yönetim zafiyetlerinden yararlanarak bu taleplerinde daha da ısrarcı ve ileri götürecek konuma gelirler. Onun kendi savunma ihtiyaçlarının gerektireceğinden çok daha büyük bir ordu beslenmesi ve yoğun biçimde silahlanmasını isteyebilirler. Bu durumda komşuları da tehdit algılar da silahlanmaya başlarlarsa, "**tehdit algılaması kısır döngüsü**" oluşacağından bizatihi bir dezavantaja dönüşebilir. Bu sistemin ayakta durabilmesi için gerektiğinde sanal iç ve dış düşmanlar da icat edilebilir.(9)

Dış güçler için bu durum, bölgesel kalkınmanın denetimini ve Batı silah sanayiini sürekli üretken tutmaya yarar. Örneğin Türkiye ve Yunanistan bu durumdadır. Yunanistan, Türk tehdidini öne sürerek uzun yıllardan bu yana silahlanmaya yöneldi. Ancak son yıllarda AB güvenlik şemsiyesi altında olduğunu varsayarak, silahlanma için harcama yapmak istememektedir. Türkiye ile iyi ilişkileri ve hatta Türkiye'nin AB üyeliğini destekler görünmesi ile kendisinin ve Türkiye'nin zaman içinde silahlanmasına gerek olmayacağı görüşündedir.(*)

"11 Eylül olayı nedeniyle, uluslararası ekonomik kuruluşların önümüzdeki dönemde, yoksul ülkelere desteklerinin arttığını göreceğiz. Bu ortamda nüfusu İslâmiyet'e inanan, sistemi laik bir ülke olarak yönünü Avrupa'ya çevirmiş ve birleşik Avrupa, Orta Doğu, Balkanlar ve Asya'nın merkezinde konumlanmış bir Türkiye'nin önemi çok artacaktır. Amerika'nın bölgedeki partneri olan İsrail'in çevresini saran sempatik ülkeler düşünüldüğünde, ikinci bir güç unsuru olarak Amerika ile Türkiye ilişkilerinin ne kadar yoğunlaşacağı çok açık. Bu önem artışı Avrupa birliği ile ilişkilerimize de, bundan sonra gerek terörle mücadele gibi hususlara daha anlayışlı yaklaşması, gerekse ekonomik olarak desteklenmemiz şeklinde yansıyacaktır."(10)

---

(8) Ekotimes, Ekim 2001, Kürşat Tuncel.
(9) "Türk Dış Politikası", Editör: Baskın Oran, İletişim yay.
(10) Ekotimes, Ekim 2001, Kürşat Tuncel. (*) E.Y.

Ahmet Kaplan'ın *gözümüzü boyuyorlar* başlıklı yazısında: "ABD'nin önde gelen finans kuruluşlarından JP Morgan, saldırıların ardından risk tehlikesinin arttığına dikkat çekerek yatırımcılara Pakistan, Meksika bono ve tahvillerinden sakınmalarını, Türk ve Mısır tahvillerine yönelmelerini tavsiye etti. Bu arada JP Morgan, Türkiye'nin ortanın altında bulunan pozisyonunu (underweight) %2.6'dan %1.5'e çekti. Açıklamasında da, "Türkiye'nin NATO üyesi olarak ve Amerikan üslerini barındırdığı gerekçesiyle, jeo-politik öneminin altını çiziyoruz." denildi. Bu sefer bari savaş ekonomisini iyi kullanalım. Bu kez hesaplarımızı daha dikkatli yapalım. Adımlarımızı çok dikkatli atalım. Coğrafi konumumuzun getirdiği riskleri avantaj haline getirelim.

Kürşat Tuncel ve Ahmet Kaplan'a ait benzer örnekleri çoğaltılacak olan bu yaklaşım, ancak yönetim aczi içinde olmayan güçlü hükümetlerin değerlendirebileceği ve üstesinden gelebileceği son derece önemli bir durumdur. Gelişmekte olan ülkelerde, sermaye birikiminin hangi modelle yapılacağı basit bir tercih meselesi değildir. Bu seçimde ülkenin iç dinamiği kadar, belki de ondan daha da güçlü olarak dış dinamikle devreye girer. Yani sermaye birikimi modeli dış politikanın bir etkenidir. Sermaye birikimi modelleri temel olarak ikiye ayrılır: Korumacı model ve liberal model. Birinci model ülkeyi uluslararası kapitalist sistemin etkisinden mümkün olduğu kadar koruyarak kalkınmayı amaçlar. İkinci model ise ülkeyi uluslararası ekonomik sistemle eklemlemeye çalışır ve bu entegrasyon sonucu gelişmeyi amaçlar.

Osmanlı 19. yüzyılda dışarıyla entegrasyon dönemine girmiş; ancak toplam yönetim aczi nedeniyle olamamış ve iflas etmiştir.

Uluslararası kapitalizm ekonomik entegrasyonun gerekliliğini savunur. Ancak ithal ikamesi sistemiyle kalkınabilenler bu ilişkide başarılı olabilirlerse, bu sistemde var olabilirler. Bu sistemin, kalkınmasını tamamlayamamış ülkeleri kendisiyle entegre olmaya birden fazla açıdan zorlamaktadır. Birincisi kapitalizm, küreselleşme yoluyla dünyadaki pazarını sürekli olarak büyütmekte, diğer ülkeleri kendine katılmaya zorlamaktadır. İkincisi bu tek pazarda karşılaştırmalı maliyetler gerçeğinin (yani kimi mal ve hizmetlerin üretiminin, kimi ülkelerde daha ucuza gelmesi; yani daha akılcı olması) zorladığı bir uzmanlaşmayı sistemin mantığı dayatmaktadır. Hatta bu karşılaştırmalı maliyetlerde ilgili kararı alan aktör, eskisi gibi ulusal devlet bile değildir. (1980 sonrasında sıcak para hareketleri gibi. E.Y.) Üçüncüsü, küresel bir pazarda gerek mal ve hizmet üretimi, gerekse teknoloji açısından hiçbir devletin otarşik (kendine yeterli) olması mümkün değildir. Dördüncüsü, sistem iletişim devrimi (internet, TV, uydu yayınları gibi) sayesinde olağanüstü yoğun bir ideolojik şartlan-

dırma gerçekleştirerek, kitlelere direk kapitalist tüketim kalıplarını aşılamaktadır.(11)

Ne ABD Bir Tercihtir, Ne De AB

Uluslararası ilişkiler, ulusal çıkarlar yönünde olur. Ne ABD bir tercihtir, ne de AB. Böyle bir tercih akıllıca ve doğru olmaz zaten. ABD'nin yarın kendi ulusal stratejisinde Türkiye'ye sırt çevirmeyeceğinin garantisi var mı? Bunu kim söyleyebilir? Nitekim, soğuk savaş döneminde beslediklerini bugün bombalıyorlar. Türkiye'nin artık ne yapacağına karar vermesi gerekiyor. Bir de şu var; genç jenerasyona ne hedef koyuyor bu devlet? AB'den vazgeçtiniz... Peki tamam, ondan sonra ne diyeceksin? Devletler toplumlarına bir hedef göstermek zorunda. Batı, çağdaş medeniyet seviyesi diye bir hedefimiz var bizim. Şunu söylerlerse kabul edilebilir bir şey. Ama o zaman da, Avrasya'da politikaları, stratejileri belirleyecek bir güç olmamız gerekiyor. Bu da şu anda olanaksız. Bu söylediklerim "hiçbir hedeften vazgeçilmez" demek değil. Tabi ki AB'den hedef olarak vazgeçilebilir; ama bunun kuralları ve koşulları vardır. Bu kurallar ve koşullar hazırlanmadan, bunu düşünüyorum. Ankara ne yapmak istediğine karar vermeli. Ankara bunu belirlemiş olabilir. En nihayetinde bir devlet, o kadar da küçümsemeyelim; ama bunu toplumla paylaşması, toplumuna açıklaması lazım. "Vazgeçmeye ve bedel ödemeye hazır olduklarını" açıklayabiliyorlarsa, ne hedeflediklerini de açıklayabilirler.(12)

"Müttefiklik İbresi" Artık İyiden İyiye ABD'yi Göstermeye Başlamıştı

11 Eylülde ABD'ye yapılan saldırılar ve Amerika'nın Afganistan'a müdahalesinin ardından oluşan yeni dengeler, aralarında Türkiye'nin de bulunduğu birçok ülkenin, dış politikalarını yeniden gözden geçirmelerini zorunlu bir hale getirmişti. Yaşananlar da gösteriyordu ki, muhtemel gelişmeler ABD'nin "dünya jandarmalığı" ve "yeryüzü hakimiyeti" noktasındaki etkinliğini daha da artıracaktır. İşte tam da bu dönemi, Türkiye açısından yeni bir stratejinin başlangıcı saymak mümkün. Çünkü yıllardır ABD ile Avrupa arasında "yarım elma gönül alma" siyaseti uygulayan Türkiye'nin "müttefiklik ibresi" artık iyiden iyiye ABD'yi göstermeye başlamıştı.

11 Eylülle birlikte hemen bütün dünya "teröre karşı ortak mücadele" fikrinde birleştiğinde; yaklaşık 20 yıl boyunca, Güneydoğu'da PKK terö-

(11) "Türk Dış Politikası", Editör: Baskın Oran, İletişim yay. s.38-39.
(12) Erol Mütercimler, Trend, 2001-46, s.15.

rüyle uğraşan Türkiye'nin bu gelişmeden duyduğu memnuniyet, Ankara'nın resmi açıklamalarında açıkça belirtiliyordu. Ama biraz sitemkâr bir tonla... PKK ile mücadelede "müttefiği" ABD'ye yardımlarından dolayı teşekkür eden Türkiye, Avrupa'yı ve Avrupa Birliğine üye ülkeleri bir dönem PKK'ya verdikleri destekten dolayı, adeta "*aklınız başınıza yeni mi geldi?*" derecesine eleştiriyordu. Son olarak Başbakan Ecevit'in "terörizmle mücadelede bazı müttefik ülkeler Türkiye'ye köstek olurken, en büyük destek ABD'den geldi" sözleri de bunun göstergesi. Gerçi bir dönem ABD'nin de PKK'ya verilen destek konusunda çok temiz olmadığının farkındaydı.(13)

Büyük ulus-aşırı korporasyonlar
ulus-devlet otoritesi ve yasal çerçevesinin çok ötesine geçmiştir.

Devletler Yenildi; Dünyayı Artık Büyük Şirketler ve Metropol Finans Yönetiyor!

Artık Dünyayı Saran İki Trilyon "Petro Dolar" ya da "Euro Dolar" Fonun "*Al*" ve "*Sat*" Emirleri Geçerli

"Petro dolar" ya da "Euro dolar" diye adlandırılan köpek balığı gibi yüzer gezer spekülatif nakit stoğu daha 1990 yılında 2 trilyon doları aşmıştı. Bu paralar Türkiye'de sıcak para diye adlandırılan kısa vadeli fonlardan başka bir şey değil. Diğer bir deyişle, spekülatörlerin elinde sermaye ve para piyasalarında işlem gören dolar stoğu, dünyanın en büyük 40 ekonomisinin merkez bankalarının ellerindeki tüm döviz stoklarından çok daha büyük.

Dünya ekonomilerinde son yıllarda sık sık ortaya çıkan borsa ve döviz krizlerinin arkasındaki gerçek sebep, yönetilebilir olmaktan çıkmış, dünyanın tüm merkez bankalarının toplam gücünün çok üzerinde bir hacime ulaşmış olan bu dev fondur. Bu fon paniklerden etkilenebilmekte, fonun "Al" ve "Sat" emirleri önemli oranda bilgi sayarlara girilen makro ekonomik veriler doğrultusunda, yine bilgisayarlar tarafından otomatik olarak verilmektedir. Bu fon aynı zamanda artık Türkiye'de dahi hepimizin tanır olduğu, Soroz gibi süper güçlü kararları ile orta boy bir ülkenin ekonomisini temellerinden sarsacak spekülatörlerin doğmasına sepep olmuştur. Malezya'nın gerçekten çok zeki ve yetenekli başbakanı Mahatir Muhammed'in Soroz ile dünya basınına yansıyan söz düellosu bu gerçe-

(13) Murat Yalnız, Trend, 2001-46, s.11.

ği yansıtmaktadır. Dünya ekonomi tarihleri hiç şüphe yok ki, ABD'nin bütçe ve dış ticaret açıklarından kaynaklanan bu büyük spekülatif fonun yarattığı belirsizliği, 20. yüzyılın son çeyreğini damgalayan en önemli etki olarak anacaklardır.(14)

Yüzyıllar süren diyalektik nasıl sona erdi?

18. ve 19. yüzyıllarda, kapitalizm Avrupa'da tam anlamıyla yerleşirken; devlet toplam toplumsal sermayeyle ilgili sorunların üstesinden geliyordu. Ama bunun için görece sıkıntı yaratmayan bir müdahale gücüne ihtiyaç duymaktaydı. Bu dönem (belli bir sapma payını da dikkate alarak) geriye dönüp bakacak olursak, eskiden beri Avrupa kapitalizminin altın çağı olarak görülmüş ve görece küçük kapitalistler arasında serbest ticaretle nitelenmiştir. Avrupalı ulus devletler dışında, henüz güçlü kolonyal yönetimler tam gelişmeden önce, Avrupa sermayesi çok az kısıtlamayla karşılaşmıştır. Kapitalist şirketler kolonizasyonu ya da koloni öncesi topraklarda işlerini yürütürken, zor yoluyla kendi tekellerini, kendi polislerini, kendi mahkemelerini kurarak büyük oranda egemen güç haline geliyordu.

Demek ki bu dönemin özelliği, içeride ve dışarıda devlet müdahalesine pek az ihtiyaç duyulmasıydı: Avrupa ulus-devletlerinde tek tek kapitalistler büyük çatışmalar yaşamadan (kendi kolektif çıkarlarına uygun olarak) yönetildiler; kolonyal topraklarda ise kapitalistler tam anlamıyla egemendi.

Devletle sermaye arasındaki ilişki, krizlerin giderek sermayenin gelişmesini tehdit ettiği 19. yüzyılda ve 20. yüzyıl başlarında aşamalı olarak değişti. Avrupa ve ABD'de, şirketler, tröstler ve karteller ulusal sınırların çok ötesine genişleyerek belirli endüstriler ve endüstri kümeleri üzerinde yarı-tekeller kuracak kadar gelişmişti. Tekelci aşama kapitalizmin sağlığına doğrudan bir tehdit oluşturdu; çünkü bu sistemin can damarı olan kapitalistler arası rekabeti zaafa uğratıyordu. Tekellerin ve yarı-tekellerin oluşumu aynı zamanda devletin idari yetkilerini de zayıflatmış ve böylelikle devasa şirketler kendi çıkarlarını kolektif kapitalist sınıfın çıkarı üzerinde dayatacak güce erişmişti. Sonuç olarak, devletin, vergileri ve gümrük oranlarını artırarak, anti-tröst yasalar kabul ederek ve endüstriler üzerinde devlet denetimini genişleterek, şirketler üzerinde hakimiyet kurmayı amaçladığı bir dizi mücadele patlak verdi.

Avrupalı güçler, kolonyal ekonomik ve toplumsal faaliyetleri güvenli bir biçimde yeniden ulus-devletlerin yasalarına tabi kılarak ve böylelikle krizler karşısında toplam toplumsal sermayenin çıkarlarını güvenceye

(14) Ali Nail Kubalı. Yayınlanmamış tebliğ metni.

alarak, zaman içinde kolonyal topraklarda bütünüyle uyumlu ve etkin yönetimler kurdu. Ulus-devletler, içeride ve dışarıda, tek tek kapitalistler karşısında toplam toplumsal sermayenin çıkarlarını korumak için daha sert müdahalelerde bulunmaya mecbur kaldı. Bugün yaşadığımız üçüncü aşamasında bu ilişki tam bir olgunluğa erişmiştir; yani, büyük ulus-aşırı korporasyonlar ulus-devlet otoritesi ve yasal çerçevesinin çok ötesine geçmiştir. Görünen o ki, yüzyıllar süren bu diyalektik sona erdi: Devlet yenildi: dünyayı artık büyük şirketler yönetiyor!(15)

Ekonomileri Bütünüyle Yabancı Mali Sermaye Egemenliğinde Olan Ülkelerde Devlet Bu Sermayenin Aleti Durumundadır

1950'li yılların başlangıcına kadar azgelişmiş ülkeler, genellikle gerçek anlamda sömürgeler ve yarı-sömürge ülkeler olmak üzere iki alt gruba ayrılmaktaydılar. İki küme arasındaki fark da zaten sosyo ekonomik yapıdan çok, doğrudan siyasi emperyalist egemenliğe bağlı olmalarıydı. Yerli egemen sınıflar iktidarın kullanımına küçük ortaklar olarak katılmaktaydılar.

II.Dünya Savaşı ertesinde, sömürgeci güçlerin savaş sırasında zayıflamaları, ancak daha çok da Çin devrimi sonucunda sömürge ve yarı-sömürge ülkelerde ulusal kurtuluş hareketleri hemen hemen evrensel bir gelişim gösterdiğinde, dolaysız egemenliğin dolaylı egemenliğe dönüşümü genelleşti. Hemen tüm eski sömürgeler, şekli siyasi bağımsızlıklarına kavuştular. Mali açıdan bu ülkelerde geçtiğimiz on yıllarda meydana gelen en önemli değişiklik, metropol ülke mali sermayelerinden bağımsız özerk bir mali sermayenin ortaya çıkışı oldu.

Aynı şey siyasi yapılar düzeyi için de geçerlidir. Ekonomileri bütünüyle yabancı mali sermaye egemenliğinde olan bu ülkelerde, devlet esas olarak bu sermayenin aleti durumundadır. Devletin asıl işlevi "ulusal" sermaye birikimini değil, yabancı sermayenin değerlenmesini ve birikimini güvence altına almaktı. Hükümetler bu ülkelerde birer kukla olmak durumundaydılar.

Buralarda temel öğelerini "ulusal" tekelci gruplar, (her zaman olmasa da çoğunlukla askeri) devlet bürokrasisinin üst kademeleri ve çok uluslu şirketlerin oluşturduğu yeni bir "oligarşi" ortaya çıktı. Bu kaba hatlarıyla eski oligarşinin hâlâ hakim olduğu azgelişmiş ülkelerin büyük çoğunluğu için geçerli değil. Dünya pazarında "orta/ara" bir konum işgal eden on kadar ülkenin durumu budur.

(15) M.Hardt ve A.Negri, "İmparatorluk" sy. 316, 317.

Temel girişimlerin mülkiyeti metropol sermayesi elinden kurtulduğunda, yatırımların temel alanlarını belirleyen, genellikle kamu tarafından temsil edilen, güçlendirilen ya da desteklenen azgelişmiş ülkelerin kendi büyük tekelleri ve finans grupları da geçmiş on yıllarda ortaya çıkmaktadır. Çünkü enflasyonla beslenen sermaye pazarını egemenliği altında bulunduran onlardır. Bunu bazı çok uluslu şirketlerle bir ortaklık içinde ya da bunlarla bir çatışma sonucu yapmaktadırlar. Bu örneklerde aşama aşama somutta incelenmesi gereken, konjonktüre bağlı bir olgudur. Ancak çatışmalar için son yirmi, yirmi beş yıl boyunca yaşanan değişmeler belirleyici olmuş, bir dereceye kadar metropol sermayeden kurtulabilen ulusçu sanayi ve banka mülkiyeti sayesinde bunu yapabilecek mali özerkliği giderek kazanmış olanlardır.

Buna karşın bu özerklik göreli ve dolayısıyla sınırlı kalmaktadır. Azgelişmiş ülkeler hâlâ kapitalist dünyanın yoksul akrabaları olmaya devam etmektedirler. Dolayısıyla, oranlar muhafaza edildiğinde (bazı OPEC ülkelerininkiler haricinde) bu ülkeler egemen sınıfları da aynı şekilde hâlâ uluslararası hemcinslerinin yoksul akrabaları olmaya devam etmektedirler. Bir sanayileşme sürecini uzun vadede desteklemek için gerekli sermaye, bu yerel burjuvazilerin olanaklarını geniş ölçüde aşmaktadır. Yabancı sermayenin katkısı hâlâ çok büyüktür, hatta giderek de büyüyebilir. Daha da öte, bazı örneklerde şu ya da bu dalda metropol mülkiyetinin güçlü bir biçimde geri gelişine tanık olunabilir. Teknolojik alanda bağımlılık ise hemen tümüyle sürmektedir.

Öte yandan yarı-sanayileşmiş egemenlik altındaki ülkelerde finans kapital ekonomik krizlerin, bu ülkelerde olanca ağırlığıyla hissettirdiği durumlarda, yabancı sermaye bir dizi büyük girişimin mülkiyetinl ele geçirmeye çabalar. Bu dolaysız mülkiyetin metropol tröst ve bankaları açısından sadece kredi yoluyla dolaylı denetimle yetinmekten çok daha avantajlı bir şeydir.

Uluslararası ekonominin içinde bulunduğu ekonomik kriz, yarı-sanayileşmiş egemenlik altındaki ülkelerde gerçekleşen değişimin hem gerçekliğini hem de sınırlarını kesinlikle belirlemeyi olanaklı kılmaktadır. Yarı-sanayileşmiş ülkelerin tümü -belli zaman farklarıyla da olsa- sonunda krize girerler. Gelişimleri hâlâ temelde dünya pazarı tarafından belirlenmekte, ekonomileri değer yasası tarafından düzenlenmeye devam etmektedir.

Yarı-sanayileşmiş ülkeler de dahil olmak üzere azgelişmiş ülkelerde,

kamu sektörü ağır bassa da, uzun vadede özel sektörü geliştirecek bir işleve sahip olmaktadır. Devlet bürokrasisinin üst kademeleri, devlet ve kamu kuruluşlarının bütçelerini, temelde tüketime yönelik amaçlar için değil, özel girişimci olmayı hedefleyerek, özel sermaye birikimini gerçekleştirebilmek için kullanmaktadırlar... '

Unutmayalım ki, Avrupa ve Kuzey Amerika sanayi kapitalizmlerinin şafağında, kamu maliyesinin yağması, özel sermaye birikiminin, yani ilk büyük servetlerin oluşumunda aynı derecede öneme sahip olmuştu...

Aynı şekilde, ABD'de büyük tekellerin kuruluşunda soyguncu baronların rolüne bakmak mümkündür. Japonya'da da aynı şekilde ilk ağır sanayi fabrikaları devlet tarafından kurulup, sonradan özel kişilere devredilmişti. Az güçlüleri daha güçlülerden daha sert vuran ekonomik kriz, tümünün aralarındaki rekabeti artırırken, sonunda yarı-sanayileşmiş ülke ekonomilerini, metropol ekonomilerinden daha sert bir yıkıma uğratır. Kriz bu ülkelerde çok daha derin bir toplumsal bunalıma neden olur.(16)

Üçüncü Dünya Ülkeleri Mali Krizler Nedeniyle Borçlarını Ödeyememekte, İthalatlarını Korkunç Oranda Kısmakta, Dünya Pazarında Durgunluğa Neden Olmaktadırlar Bu ise Uluslararası Kapitalist Ekonomileri de Tehdit Etmektedir

Yarı-sanayileşmiş ülkelerin sürekli yükseliş halinde sanayileşmesini olanaksız kılan "merkezi monetarizm", yani metropol ülkelerde kredilerin kıtlığı ve faiz oranlarının yüksekliği değildir. Bu durumun temel nedeni, kriz sonucunda dünya pazarındaki durgunluktur. Monetarizm bu durumun nedeni değil, fakat sadece bu durumu ağırlaştıran bir etkendir. Kriz, sistemin iç çelişkilerinden, özellikle tam istihdam koşullarında artık değer oranının artışının dengeleyemediği sermayenin organik bileşiminin yükselmesinden kaynaklanan, uzun vadede kâr oranlarındaki düşüşten ileri gelmektedir. Kriz, "nihai tüketici"lerin talep genişlemesinin yavaşlamasından, yani genişlemenin "taşıyıcısı" olmuş olan sektörlerde, birbiri ardı sıra atıl kapasite artışından doğmaktadır.(17)

Amerikan ticari dengesindeki açığın ve enflasyonun canlanması karşısında yabancı kapitalistler, faiz oranı, dolar kurunun önceden görülebilir düşüşüne karşı kendilerini güvenceye almazsa, para-sermayelerini ABD'ye yatırmayacaklardır.

(16) Andre .Frank, E.Mandel, "Ekonomik Kriz ve Azgelişmiş Ülkeler", s.57.
(17) Andre G. Frank, E.Mandel, a.g.e., s.83.

Kuşkusuz bu kredi dağılımı, kapitalist ülkelerin bankalarınca düzenlenmektedir. Bunlar, büyük para-sermaye rezervlerini rakipsiz olarak ellerinde tutmaktadırlar veya aynı anlama gelmek üzere, büyük çapta kredi işlemlerini gerçekleştirmede tek mercidirler. Şu halde milyarlarca doların, üçüncü dünya ülkelerinin hizmetine sunulmasının nedeni, sadece bu ülkelerin sermayeye gereksinim duymalarına bağlı değildi.

Bunca doların verilmesinin nedeni, bu ülkelerin doymak bilmez ek taze para-sermaye talebinin, kapitalist ülkelerde yatırımların azalması ile birlikte aniden kesilmesi, büyük kapitalist bankaların, petro-dolarla şişmiş sermaye fazlalarını söz konusu ülkelerin ve doğu ülkelerinin kullanımına sunması olmuştur. Verilen bu sermayeler, ihracata yönelen yarı sanayileşmiş ülkelerin ulusal burjuvalarının seçtiği birikim modeline uygun düşerler. Ancak hemen krizlerin çıkmasıyla bu ülkelerin ihracatları borçlanmalarının hızına yetişemez olmuştur. Böylece ABD'de faiz oranları yüksekliği gibi, borçlanmanın yükü de özellikle "büyük" borçlulardan olan Brezilya, Meksika, Arjantin, Nijerya, Endonezya, Polonya, Türkiye, Yugoslavya, Romanya gibi ülkeler için sürekli ağırlaşmıştır. Böylece bu ülkelerin borçlarını ödeyememe tehlikesi belirmiştir. *Kapitalist bankalar, en zayıf durumdaki borçlulara kredi ödemelerini birbiri ardına kesmek yoluna giderek, bu kredilerin düzenli kullanılmalarını dikkatle denetlemeye başlamışlardır.* Ama giderek bizzat bu kapitalist ülkelerde de iki ikame pazarı ortaya çıktı: bir yandan, artan askeri harcamalarının ve Batı'da aşırı büyüyen kamu borçlanmasının yarattığı pazar; diğer yandan gerek büyük kayıplarını karşılamak, gerekse büyük işletmelerin spekülatif işlemleri -özellikle de hemen tümüyle banka kredileriyle şirket birleşmelerini finanse etmek için, belli sayıda büyük kapitalist şirketlerin artan borçlanmalarının yarattığı pazar. Bu borçlanmaların artışı, yarı-sanayileşmiş ülkelerin borçlanmalarının artışından da fazla dikkat çekmeye başlamıştır.

Bundan, üçüncü dünya ülkelerini sarsan mali krizlerin, uluslararası kapitalist ekonominin bütün için tehdit oluşturmadığı sonucunu çıkarmamak gerekir. Bu kriz iki ayrı durumda kendini gösterir: Birincisi, birbiri ardına düştükleri borçlarını ödeyememe durumu ve IMF'nin baskısı altında, ithalatlarını korkunç miktarlarda kısmalarından ötürü dünya pazarındaki durgunluğa ve uzun ekonomik resesyona katkıda bulunmaları. İkinci olarak, özel bankaların bu alacaklarının önemli bölümünün öz sermayelerini ve rezervlerini aşmış olması ve bunların cari faizlerinin ödenmesinin kesilmesiyle, bu bankaların boğulma tehlikesiyle karşı karşıya kalmalarıdır.

Bunlardan banka iflaslarının kaçınılmaz olduğu sonucunu mu çıkaracağız? Hayır. Amerikan mali otoritelerinin bağımlı ülkelerin kredilerinin ufak çapta yeniden düzenlenmesinin yarattığı tedirginliğe rağmen, böy-

le bir iflasın emperyalist hükümetler tarafından ne olursa olsun engellenmeye çalışılacağını çok iyi göstermektedir. Amerikan hükümeti Chase Manhattan'ın veya Citicorp'un çökmesine seyirci kalamaz; çünkü Chase Manhattan ve Citicorp, Amerikan hükümetinin kendisidir. O zaman büyük olasılıkla zararlar ulusal ya da uluslararası bir planda giderilecektir. Şimdi bütün mesele, bu faturayı kimin ödeyeceğini ve bu emperyalist bankacılık sisteminin yeniden işler hale getirilmesinin masrafının önceden hesap edilemeyen sonuçlarının neler olabileceğini bilmektedir.

Mali kriz tehdininin temel nedeni, uluslararası kapitalist ekonominin iki temel çelişkinin patlama noktasına gelmesini önlemek için, banka kredilerinin sürekli artışının kaçınılmaz olmasında yatmaktadır. Bir yandan kâr oranının düşmesi, yani sermayelerin toplamına ve her şeyden önce yeni oluşturulan sermayelere, öngörülen kâr oranını sağlamak için halihazırda üretilen artık değer toplamının yetersizliği sözkonusudur. Diğer yandan da gittikçe daha çok sayıdaki sanayi dallarında bir üretim kapasítesi fazlasının görülmesi, yani sistemin üretebileceği tüm tüketim mallarını yutabilecek "nihai tüketiciler"in taleplerinin yetersizliği söz konusudur. Ama kredi şişmesi, gelirlerin ve gerçek üretimin ne kadar üstünde olursa, rantabilite krizi ve aşırı üretim krizi o oranda bir mali krizi getirir; bunlardan biri diğerini ağırlaştırmaktadır.

Sermayenin halihazırdaki uzun depresyondan çıkabilmesi için gelişmekte olan ülkelerin direnişini kırmak, yaşam ve örgütlenme düzeylerini önemli ölçüde geriletmek ve üçüncü dünya halklarının direnişini kırmak, onların aşırı sömürülmesini gerçekleştirmek ve post-kapitalist ülkeleri dünya pazarına niteliksel olarak daha üst düzeyde bütünleştirmek gerekmektedir. Oysa, sermayenin bu üç alanın hiçbirinde hedefine ulaşabilmesi çok zaman alacaktır; ve sermayenin hedeflerinin kaderini canlı toplum kesimleri arasındaki siyasal, toplumsal mücadeleler belirleyecektir, yoksa kapitalist sistemin içindeki herhangi bir düzenleyici otomatizm değil.(18)

Kapitalizmin Sloganı: *"Ne kadar 'çok' olursa o kadar hoştur!"*

Dolaşım, hareketlilik, çeşitlilik ve karışım dünya piyasasının olmazsa olmaz koşullarıdır. Ticaret beraberinde farklılıkları getirir; ne kadar 'çok' olursa o kadar hoştur! Farklılıklar (metaların, insanların, kültürlerin vb. farklılığı) hiçbir şey sabit sınırlardan daha şiddetli saldırmayan dünya piyasasında sonsuz bir çoğalma yaşıyor gibidir; dünya pazarı sonsuz çoğulluğu içinde ikincil (binary) bölünmeleri etkisiz hale getirir.

(18) Andre Gunder Frank, E.Mandel, a.g.e, s.100,101.

Ekonomist Ali Nail Kubalı bir makalesinde bu canlılık ve çeşitliliği somut örnekler vererek doğrulamaktadır: "MCI Şirketinin strateji ve teknoloji bölümünün başkanı Dick Liehaber, 'Telekomünikasyonda teknolojik yeniliklerin ortaya çıkış hızı ortalama günde ikidir'. Bakın adam yanılmıyor. Sony ilk Walkman'i piyasaya sürdüğü tarihten sonraki 12 yıl içinde tam 227 yeni model üretti. Yani ortalama üç haftada bir yeni model. Bu hız sadece elektronik ve yüksek teknoloji konularına kısıtlı değil. Aynı hızı gıda, giyim, konut gibi matür sektörlerde de görülüyor. ABD'de sadece 1991 yılında 64 tür yeni spagetti sosu üretildi. ABD'de 1980'lerde süpermarketlerin raflarına giren yeni ürün türü yılda ortalama 2.689'du. Bu rakam 1990'larda 16.143'e yükselmişti. Buna rağmen Walmart mağazalar zincirinin YKB'ı David Glass yaptığı bir konuşmada, piyasaya yeterince yeni ve heyecan verici ürün çıkmadığından şikayet ediyordu."

Modern Emperyalist Örgütlenmesi

Günümüzün dünya piyasası giderek daha derinlere işlerken, ulus devlet sınırlarını da yıkıyor. Bir önceki dönemde, ulus-devletler küresel üretim ve mübadelenin modern emperyalist örgütlenmesi içinde asli faillerdi; ama dünya piyasası söz konusu olduğunda ulus-devletler giderek birer engel olarak görünüyordu. Eski ABD Çalışma Bakanı Robert Reich dünya piyasasında ulusal sınırların aşılmasını tanımak ve kutlamak açısından mükemmel bir konumdadır. Reich şunları söylüyor: "Hemen her üretim unsuru -para, teknoloji, fabrikalar ve ekipman- sınırlardan kolayca gelip geçiyor, bir (ulusal) ekonomi fikri anlamını yitiriyor." Gelecekte, "ne ulusal ürünler ya da teknolojiler, ne de ulusal şirketler ya da ulusal endüstriler olacak. En azından artık bizim anladığımız anlamda ulusal ekonomiler olmayacak.(19)

6 Ekim 1875 Osmanlı Mali İflası ile 21 Şubat 2001 T.C. Mali Çöküşünün Nedenleri Aynıydı

Milli Mücadelenin insan kaynağı ve Tekalif-i Milliye olarak ilan edilen zorunlu iç borçlanması, işte bu kalelerden sağlanabildi. 1950'den sonra uygulanan plansiz, programsız aniden parçalanan binlerce yıllık bu büyük ve dingin doku, günümüzde yaşanan tüm olumsuz ve toplumsal durumun da belirleyicisi olmuştur. Nüfusun %70'ini oluşturan **özlemleri çok, imkanları yok olan köylülük**, dünya tarihinde görülmemiş organize popülizme kurban edildi.

Dünyada belki de en çok yasa çıkaran devletlerden biri Osmanlı İm-

(19) M.Hardt ve A.Negri, "İmparatorluk", s.2001, sy.168.

paratorluğu ve Türkiye Cumhuriyeti'dir. Bunların büyük bir bölümü halka rağmen devletçi-merkeziyetçi yönetim yasalarıyla toprak, hukuk ve mali yönetimle ilgilidir. Hepsi de bir önceki sorunun çözümüne yönelik, kurcalamalar niteliğinde düzenlemelerden ibarettir. Özellikle 1950'den itibaren bu yasalar öylesine kurcalanmıştır ki bugün gelinen noktada dirlik ve düzen sağlamaktan çok sorun üretmektedirler. Bu nedenle **kanun kuvvetinde kararname** diye bir ucube icat edilmiştir.

1838 Serbest Dış Ticaret Antlaşması ile Osmanlı yönetimi kısa vadeli ve acil para yatırma pahasına, sadece düşük değerli tarımsal ürün ihracatını teşvik ederek, ithal Batı ürünlerine kapılarını açmış ve Osmanlı sanayileşmesinin önünü kesmiş, halkını köylülüğe mahkum etmiştir. Türk toplumunun çağdaş ekonomiye katılmasının ilk adımları 1923 İzmir İktisat Kongresi'nde atılmış; 1950'lerde karma ekonomi ve büyük oranda da 24 Ocak kararlarından itibaren el değiştirerek özelleşen ekonomi ve gelişen finans piyasaları, Osmanlı yönetim anlayışının rezalet üçlemesi olan **"savurgan-popüllst", "statükocu-patrlmonyal"** (yenilikçiliği kavrayamayan, yasa çıkarıp uygulayamayan, değişmezlik sistemi içindeki patron ve baba devlet) **fakslyonel** (çıkarcı güç odakları ile dayanışma içinde olmak) yapıdan çıkılamamış; devletlü bürokratların, popülist politikacıların kararları ve insafından kendini kurtaramamıştır.

Türkiye'nin büyük sermaye ve sanayi çevreleri de sıkıştıkça devletin korumasına sığınmışlar; kaynak, teşvik ve muafiyetlerinden sonuna kadar yararlanarak, kârlarını maksimize etmeye, dışa bağımlı sanayi kurmaya yönelmişlerdir. 1946'da başlayan, 1950'li yılardan sonra giderek artan ve günümüzde de devam eden dış ve iç borç batağından çıkamama, başarısız stabilizasyon programları ardından içeride ve dışarıda kredibilite kaybı, sendikasyonların geri çekilmesi (Total Meltdown), ödeyememe, mali çöküş, iflas (Default) ve ardından ekonomik ve siyasi bağımsızlığın darbe alması. Osmanlı maliyesinin iflasını ilan ettiği yıllarda ulusal geliri borçlarından daha fazlaydı. (Günümüzde ulusal gelirimiz, ulusal borcumuza yetmemektedir.)

1954'ten itibaren ortaya çıkan ve IMF paketleri diye ünlenen dış finans borç erteleme anlaşmaları, 1950'lerden bu yana her on yılda bir patlayan ve giderek sıklaşan ekonomik krizler sonucunda Ekim 2000, Şubat 2001 krizleri ardından 17 kez tekrarlandı. IMF, Dünya Bankası ve büyük finans kuruluşunun patronları olan G 7'lerin Türk kamu maliyesinin yönetimine ve ekonomisine doğrudan müdahaleleri, Düyun-u Umumiyenin soft versiyonlarıdır. Günümüzde de biri dışarıdan IMF, diğeri içeride parçalanmış, vergi tahsildarı durumuna düşmüş maliye bakanlığı çok başlı mali kurumun varlığı açıkça ortadadır. Bunu, Osmanlı yönetiminin

içinde bulunduğu durumu ve Düyun-u Umumiye idaresinin uygulamaları ile değerlendirdiğimizde kolaylıkla anlayabiliriz.

Komplo Teorileri ve Felaket Senaryoları Üretmenin Bir Anlamı Yok

Türkiye Cumhuriyeti, Osmanlıdan kalan Düyün-u Umumiye borçlarını ve I. Dünya Savaşı tazminatını, 1950'li yıllara kadar ödemeyi sürdürmüştü. 1924 bütçesinin 7.5 katı olan bu büyük borç, Türkiye Cumhuriyetinin kalkınmasında başlıca engellerden birini teşkil ettiğinden bunun bütün yükü ve sıkıntıları halkın sırtına yüklenmişti. 1946'dan sonra başlayan ve günümüze kadar gelen süreç, ekonominin ve finans sektörünün yönetiminde Batı'nın müdahalelesine ve bağımlılığına tekrar davetiye çıkarmıştır.

Osmanlı dönemındeki gibi sürekli savaş içinde olunmadığı halde, 1946 sonrasında iç dinamikler, verimli kaynaklar değerlendirilememiş, siyasi manipülasyonlar ve oy tercihleri ekonomik kalkınmanın önüne alınmıştır. Bu süreçte kapanmayan bütçe açıkları, sürekli artan dış ve iç borçlar, önlenemeyen yolsuzluk ve rüşvetler, uygulanamayan yasalar, mafya çete bürokrat ilişkileri, boşaltılan bankalar, patlayan ekonomik krizler ardından gelen, istikrar paketleri ve kurtuluş reçetelerine rağmen; içinden bir türlü çıkılamayan mali bunalımlar, ekonomik krizler, bütçe açıkları, yüksek enflasyonlar sonunda varılan nokta, geçmişte yaşanan tabloyu anımsatacak düzeye doğru hızla gelmektedir. 150 yıl önceleri olduğu gibi alacaklı Batılı ülkeler bu defa Islahat Fermanları yerine, Katılım Ortaklığı belgeleri, yol haritaları, kriterler, reform dayatmaları, Düyun-u Umumiye yerine ise IMF ve Dünya Bankası reçeteleri, niyet ve güven mektupları, stand-by anlaşmaları ile karşımıza dikilmektedirler. Osmanlı döneminde olduğu gibi alacakları için güvence ve kaynak yaratma peşindedirler. Bunlar nedir? Verimli sanayi kuruluşlarının yabancı sermaye veya ortaklıklarına açık olması, en verimli alanlarda yabancı yatırımların gerçekleştirilmesi, daha önce çıkarılan tahkim yasası ve içlerinde ihale yasası da olmak üzere 15 önemli yasanın çıkarılması, en değerli doğal kaynakların kotalandırılması, stratejik önemdeki tesislerin özelleştirilmesi, yabancı sermayeye kolaylık ve güvenceler sağlanması, Osmanlıyı açık pazar haline dönüştüren 1838 Serbest Ticaret Antlaşması'nın bir versiyonu olan 1995 Gümrük Birliği Anlaşması, Düyun-u Umumiye öncesi Osmanlı İmparatorluğunun içine düştüğü **borçlu-alacaklı** ve **Batı'yla uyum** için ödenen bedelin bir yansıması değil midir? Yönetimin olduğu kadar, olan bitene kayıtsız kalan halkın da sorumlu olduğu bu açmazda, "Kuvayi Milliye ruhu" veya "Bağımsızlık elden gidiyor" gibi sloganların ayağı yere basmamaktadır. Artık büyük güçler için silahlı işgal pahalı ve zor oldu-

ğundan (solid emperyalizm), kırıp dökmeden, öldürmeden işgal modası var (soft emperyalizm).

19. yüzyılda katma değer yaratılamamış, tarım ürünleri ihraç edebilen % 80'i köylü bir Osmanlı monarşisi yerine, 100 yıl sonra günümüz Türkiye Cumhuriyeti, Batı'nın izin verdiği oranda teknolojiye dayalı sanayileşme ve kalkınma düzeyiyle yüksek oranda ithalat girdisiyle gerçekleştirebildiği tekstil, hazır giyim ve bazı sanayi ürünlerinin ihracatını yapabilmektedir. Dış ticaret açığı % 100'lere varan, halen % 50'si köylü, siyasi riski yüksek, yatırım finansmanı olmayan, gelir dağılımı ve bölgeler arası gelişmişliği son derece bozuk, belirsizlik tuzaklarıyla dolu, anti demokratik ve yolsuzluk cenneti konumundaki bir ülke; **bukalemun cipsler, ısmarlama bebekler, protein haritaları, kesirli modüller, uzayda üretim, nano teknoloji, sanal hayat, antivirüs aşılar, optik bilgisayarlar, gömülü zekalar, uzay teknolojisi** vb sayısız sofistike teknolojileri ilk kez duyuyorsa; salt ulusçu ve ideolojik yaklaşımlarla bir yere varılamaz.

Ulusal Bağımsızlığın Organize Edildiği, Güneşin Doğduğu Doğu Anadolu'yu Karartmayın

1923'lü yıllarda kalkınmada ülke genelinde yaygınlık ilkesi benimsenmişken, 1950'li yıllardan sonraki özel girişimciliğin gelişmesi ile birlikte kalkınmada Batı'da yoğunluk önem kazanmış ve denge Doğu'nun aleyhine dönmüştür. 1960'lı yıllardan bu yana, her plan dönemine ait programlarda bu dengenin sağlanması gereği ve sağlanacağı hep vardır. Ancak sonraki plan diğerinin tekrarından ibaret kalmıştır. Varılan sonuçlar çok yetersiz olduğu gibi Doğu Anadolu'daki birçok değerler de kaybedilmiştir. Gelişmiş Batı ülkelerinde de yüzyıllardan beri bölgeler arası gelişmişlik farkları bulunmaktadır. Bu ülkeler farklılıkların giderilebilmesi için, örneğin İtalya'da uygulanan "Casa di Mezzogiomi" gibi özverili ve akılcı planlar yapmışlar ve uygulamışlardır. "Milli Plan" yerine "Bölge Planı", "Merkezden Karar" yerine "Bölge Teşkilatı ve Araştırma Takımları"nın görüş ve önerilerine öncelik tanımışlardır. Türk ekonomistleri ve planlamacıları sürekli benzeri yöntemlerin arayışları içinde olmuşlar, ancak Türk yönetim anlayışından dolayı siyasi otoriteler uzun vadeli ve özverili plan ve programların uygulanmasında gerekli kararlılık ve başarıyı gösterememişlerdir. (Doğu Anadolu'nun güncel ekonomik durumu 3. kitapta ele alınacaktır.)

Tartışan Üretmeyen Aydın ve Bilimsel Terör

Bu başarısızlığın pek çok nedeni arasında çarpıcı bir yaklaşımı Prof.Dr. Dursun Yıldırım şöyle irdelemektedir: "*... Aydınımız yıllardır yalnızca Batı'nın sunduklarını tartışmakta. Yıllardır üretmemiş, hazır çözümleri aklınca irdeleyip yararlanmaya çalışmış veya Batı'nın gösterdiği* yol-

ların kendisi için de kurtarıcı olabileceğine kendisini inandırmıştır. Fakat Batı'nın bulunduğu noktadan gösterildiği biçimde olayları görme alışkanlığı edinen aydınlarımız, ülkesi için bu nedenle yalnızca problem üstüne problem yaratmıştır. Oysa insanımız, kendini arayıp bulmalı, ilişkiyi kuracak iradeyi kendisinin yaratması gerektiğini anlamalıdır. Biz düşünmek, üretmek, yaratmak yerine rahat hazır ve ucuz paket programları kullanmayı kısa zamanda alışkanlık edindik."

Yatırım Güvenlik İster

Doğu Anadolu kentleri, örneğin Kars şehri kurulduğu bilinen yüzyıllar öncesinde bu yana en az 50 kere çeşitli ulusların fetih veya yıkımına uğramış sürekli el değiştirmiştir. Erzurum, Erzincan, Van ve diğerleri daha az olsa da aynı kaderi paylaşmıştır. Dünyanın hiçbir yerindeki kentler, böylesine uzun süreli olumsuzluklar yaşamamışlardır. Buna rağmen Doğu Anadolu kentleri ayakta olup, çok geciktirilmiş kalkınmalarını beklemektedirler. Burada önemle bilinmesi ve anlaşılması gereken, Doğu'da sermaye ve yatırım yoksulluğunun varlığıdır. Zira geçmişte her 20 yılda bir yabancıların saldırılarına uğrayan kentlerin insanları tasarruflarını, altın ve ziynete bloke ederek kolayca götürebilecekleri bir yere yastık altlarına koymuşlar veya buraları terk ederek, Batı'ya göç etmişlerdir. Diğer önemli husus ise kentlerin elit, aydın ve rantçı kesiminin tasarrufları ile beraber, Batı yönünde Doğu'yu ilk terk edenler olmalarıdır. Açıkça söylememiz gerekir, "Şark hizmeti" ve "Çakmak hattı" ne anlam ifade etmektedir? Bunun yorumunu okuyucuya bırakarak günümüzde de devam edem bu olumsuzluğun sorumlusu elbette Doğu insanına yeterli güven ortamını ve kalkınmasını sağlamayan tüm yönetimlerdir. Günümüzde Batı'nın elektrik enerjisini ve hayvansal kaynaklarını sağlayan hemen her alanda büyük potansiyele sahiptir. Ancak doğasından insanına kadar böylesine büyük ve sürekli bir erozyonu önlemenin güçlülüğü ve maliyetini gerçekçi bir biçimde görmedikçe, bu doğrultuda programlar yapmadıkça, kısır politikalarla Türkiye'nin makus talihi yenilemez.

Bölünmez bütünlüğe karşı yapılmış en büyük ihanet, Doğu'nun ekonomik ve toplumsal olarak kalkınmasını geciktirmektir.

Köylü Roma döneminde Anadolu, şehirlerinin kırsal kesim üzerinde siyasi ve ekonomik hakimiyete sahip oldukları bir bölgeydi. Köle emeği kullanımı Roma İmparatorluğunun diğer bölgelerinde toplumsal ilişkileri belirlerken, Anadolu'da hiçbir zaman belirleyici olmamıştı. Kırsal kesim, şehirdeki siyasi otoriteye karşı çeşitli yükümlülükler altında ve farklı derecelerde pazara yönelik faaliyetler içinde olan küçük mülk sahibi köylülerin kalesi olarak kaldı. **Millî Mücadele'nin insan ve Tekalifi Milliye başlıklı zorunlu iç borçlanma, kurtuluşun kaynağı olan bu köylü kalelerinden sağlandı.**

Babıâliye tepeden bakan görkemli Düyun-u Umumiye merkez binası. (Günümüzde İstanbul Erkek Lisesi.)

20. yüzyıl ortalarına kadar güçlü paralar olan sterlin, frank, mark gibi paralan ve altın esasına dayanan uluslararası ödemeleri ortadan kaldırarak, dolan, uluslararası alanda egemen kılmak amacıyla ABD, 1944 yılında Bretton Woods'ta bir konferans düzenledi.

Konferansın ardından kurulan Dünya Bankası (IBRD) ve Uluslararası Para Fonu (IMF)'nun diğer kollan olarak: Uluslararası Finansman Kurumu (IFC) ve Uluslararası Kalkınma Birliği (IDA) ortaya çıktı.

120 YILDAN BU YANA NEDEN ÖNCE DÜYUN-U UMUMİYESİZ VE SONRA DA IMF'SİZ YAŞAYAMIYORUZ?

Biri tarihe karışmış genel borçlar idaresiydi. Birikmiş fonlarından borç vermeye de başlamıştı. Diğeri günümüzün uluslararası para fonu. Bu iki yabancı idarenin birbirini tamamlayan işlevlerine dikkat edilirse "sürekli borçlu" taraf olarak yukarıdaki soruyu yanıtlamak hiç de zor değil.

Bu İdareleri Eleştirmenin Yararı Yok
Bu Kuruluşların Hangi Nedenlerle Ortaya Çıktıkları Belli
Hem Anlaşmaların Koşullarını Yaratan
Hem de Onların Kurallarını Bilerek Boyun Eğen Taraf Türkiye'dir

"Akılsızca Yaptığın Borçlanmalan Çarçur Etmişsen, Ödeyebilecek Kaynaklan Yaratamıyor ve Geri Ödeyemiyorsan, Alacaklılar Bunu Senin Adına Yapmaya Kalkışırlar; Müdahale Edersen Elini Kolunu Bağlarlar, Düştüğün Bu Durumda Özgürlüğüm Elden Gidiyor Diye Feryat Etmeye Hakkın Olmaz"

(Düyun-u Umumiye, Bretton Woods, IMF ve Dünya Bankasına ait ayrıntılı bilgiler sayfa 626 vd.)

Ufukta İflas mı Var? Mahfi Eğilmez'e göre: "Türkiye 1960'tün 2000'e kadar IMF ile 16 stand-by anlaşması yapmış. Bu anlaşmalarda Türkiye'ye tahsis edilen miktar toplam 4.1 milyar dolar. Yani stand-by başına, 256 milyon. 1999 sonunda toplamı 19.5 milyar dolar olan 17. stand-by düzenlemesi yapıldı. Bir başka deyişle **Türkiye, 2000 yılında IMF'den 40 yılda kullandığı desteğin beş katına yakın bir tutarı, bir tek stand-by ile alacak.** Eğer tahsis edilen ve edilmesi planlanan desteğin tümünü kullanabilirsek, toplam dış borcumuzun 1/3'ü IMF ve Dünya Bankası alacağı haline geliyor. Şimdilerde (Kasım 2001) dizayn edilmeye başlanan 18. stand-by anlaşmasının içeriğini gördüğümüz zaman her şeyin o kadar kolay olmayacağını anlayacağız. Buna ek olarak IMF bünyesinde ülkelerin ekonomik olarak iflas edilmesi için çalışmalar yapıldığını da gözden kaçırmamak gerekir. Bu durumda Türkiye, IMF'den destek kredisi alan ülkeler arasında Brezilya ve Arjantin'den sonra üçüncü en yüksek tahsisli ülke konumuna gelecek."

24 Mart 1923 sayılı Time kapağında M.Kemal.

Milli Mücadelenin önderi M.Kemal ve Misak-ı Milli tablosu içinde yer alan arkadaşları.

21 Şubat 1927 sayılı Time kapağında M.Kemal.

1922 yılında düzenlenen Misak-ı Milli tablosu. Soldan sağa birinci sıradakiler: H.Rauf Orbay, Bekir Sami Kunduh. İkinci sırada: Nurettin Paşa, Muhittin Paşa, İhsan Sabis, Kâzım Karabekir, Cevat Çobanlı, İsmet İnönü. Üçüncü sırada: Cafer Eğilmez, Halit Kansıalan, Selahattin Adil Paşa, Mareşal Fevzi Çakmak, Kemalettin Sami Gökçen, Refet Bele. Dördüncü sıra: Şehit Yb. Nazım Bey, Kâzım Özalp.

"Bilmiyorduk. Bir bilen ve öğreten de yoktu.
Herkes şaşırtıcı ve umut kırıcıydı.
...nasihat verenleri dinlesek,
kollarımızı kavuşturup bir yüzyıl beklemeliydik."
"1923 kafası ve iradesi
imkansızlığa meydan okumuştur.
Doğru, eğri, eksik, tamam;
fakat 'Türk'ün yapamayacağı'
sabit fikrini yenmiştir."

Hoşumuza gitmese de karamsarlık ile acı gerçekleri ayırt etmemiz gerekiyor. Türkiye bütün eleştirilerimize rağmen elbette olduğu yerde saymadı; ancak 200 yıla yaklaşan Batılılaşma serüveninde, olması gereken yere de gelemedi. Aşağıda yakın tarihimizin önemli bir görgü tanığı ve yazarı Falih Rıfkı Atay'ın, bu kitapta irdelediğimiz süreçle ilgili bölüme **yanlışı ve doğrusuyla elimizden gelen buydu** anlamındaki gerçekçi ve hoş bir üslupla kaleme aldığı yazısıyla başlıyoruz:

"***Lozan'da İngiliz baş delegesi Lord Curzon, Türk baş delegesi*** *İsmet Paşanın yabancı imtiyazlarına dair reddettiği her teklifini:*

- ***Bir bende, bir de*** *(Fransız baş delegesini göstererek)* ***bunda para var, nasıl olsa bizden para istemeye geleceksin. Bu reddettiğin tekliflerimi o zaman birer birer geri vereceğim****, demişti.*

Kısa ve uzun vadeli hiçbir borç alma imkanı yoktu. Her şey yapılacak ve 1911'den 1922'ye kadar dört savaş geçiren, yanan, yıkılan, milyonlarca evladını kaybeden, üstelik bütün gelir kaynakları sıfıra inen vatan yoksullarının parası ile yapılacaktı.

Hitler Atatürk'ü övdüğü sırada:

- Bir millet bütün vasıtalarından mahrum edilmiş olsa dahi, kendi kendini kurtarma vasıtalarını yaratabileceğini ispat eden adamdır, demişti.

Bir de sömürgesizleşme davamız vardı. *Demiryolları, tramvaylar, şehir ışıkları, suları, gaz, rıhtımlar, fenerler, hepsi imtiyazlı yabancı şirketlerin elindeydi. Bunları satın alarak millileştirecektik.*

Anadolu yaylasında, rayları Ankara'ya kadar döşenen demiryolları bizim değildi ve Düyun-u Umumi-

ye'den kurtulamamıştık. Bu borcu ödeyemezdik. *Bu demiryollarını yalnız millileştirmek değil, kısa zamanda sınır boylarına ulaştırmak zorundaydık. I.Dünya Savaşında demiryolsuzluktan neler çektiğimizi bilen iki askerden biri Devlet Reisi (Atatürk), öteki Başvekil'di (İnönü).*

Bilmiyorduk. Bir bilen ve öğreten de yoktu. Herkes şaşırtıcı ve umut kırıcıydı. Mekteplerde okudukları veya okuttukları 19. yüzyıl ekonomi teorileri ile yeni devlete nasihat verenleri dinlesek, kollarımızı kavuşturup bir yüzyıl beklemeliydik. Başvekil, demiryollarını kendimizin yapacağından bahsettiği vakit, her taraftan:

- Devlet, demiryolları yapamaz, kitapta yeri yok... Sesi geliyordu.

Demiryolunu imtiyazlı yabancı şirketler yapmalıydı. Halbuki Türk bağımsızlığının bize sağlayacağı ilk menfaat, imtiyazlı yabancı şirketlerin sömürüsünden, yani yarı-sömürgelik şartlarından kurtulmaktı. Memlekette sermaye yoktu. Sermaye simsarları vardı. Bu simsarlar, Türkiye'ye ekonomik bağımsızlık tadı tattırmak istemeyen politikacı sermayenin avukatlarıydılar.

Başvekil:

- ***Ben o teori, bu teori bilmem. Bir şey bilirim, o da her gün bir karış ray döşemek...*** *diyordu.*

Yeni Türkiye'de Devletçilik, bir ekonomik meslek olarak doğmamıştır; bir tarihi zaruret olarak doğmuştur. Yapılacak şeyleri devletten başka yapabilecek olan yoktu. Mesele bundan ibaret. Yeni Türkiye, kendi yapmak veya hiçbir şey yapılmamasına boyun eğmek arasında seçim yapmalıydı.

Partinin bir-iki yüz bin lirasını bir yabancı bankaya yatırarak hissedar olmak teklifinde bulunduğumuz vakit:

- Türkler bankacılık edemezler. Paranızı bize bırakırsanız, faizini veririz, diyorlardı.

Bir vatan kurtarmak, fakat bir banka kuramamak. Bir fabrika işletememek... Zaferin verdiği üstünlük duygusu ile bu iddiaların doğurduğu aşağılık duygusu çarpışıyordu. *1923'ün şevkli iradesi, 19. yüzyıl ekonomi öğrencilerinin şüpheci ve bozguncu telkinini nihayet yendi. Bilmediğimiz şeyleri yapmaya koyulduk. Ankara köy müydü? Şehir olacaktı. Demiryolu Er-*

zurum'a kadar ulaşmalı mıydı? Ulaşacaktı.

Aldanmak, avlanmak, yaptığımızı bozmak veya kullanmamak hepsi hesaptaydı.

Her şey yapılmalı ve yapılanların sahibi bu millet olmalıydı. Türk'ün parası varsa, Türk; Türk'ün parası yoksa, devlet yapacaktı. *Geçmişten korkuyorduk. Kapitülasyonlar kâbusu henüz dün akşamki uykularımızdaydı.*

Devletçilik, yeni Türkiye'de milliyetçilik demekti.

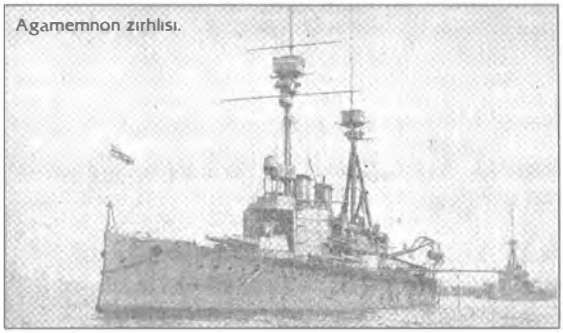
Birkaç kondüktörle, ateşcilerden ve yaban yerlerde istasyon memurlarından başka; içine Türk sokmayan Alman, İngiliz, Fransız demiryollarını hem satın almak, hem tamamlamak, hem de yüzde yüz Türk kadro ile işletmek... İmtiyazlı yabancı şirketleri tasfiye etmek ve hepsini yüzde yüz Türk kadro ile işletmek... Ve bu geri Asya memleketini ileri Avrupa memleketi haline getirecek her şeyi, ama her şeyi temelinden kurmak...

Meclis kürsüsünde bir de 'üç beyaz' parolası revaç bulmuştu: Ekmeğimizi kendi unumuzdan yoğurmak, şekerimizi kendi pancarımızdan *almak, bezimizi kendi* ***pamuğumuzdan*** *dokumak... Ah bir buna muvaffak olsaydık...*

1923 kafası ve iradesi, imkansızlığa meydan okumuştur. Doğru eğri, eksik tamam; fakat 'Türk'ün yapamayacağı' sabit firkini yenmiştir. 1923 iradesinin ve kafasının eline, geçmişten yalnız tarihi anıtlar miras kalmıştı. Tarihi anıtlar dışında ne varsa, ekonomi, teknik, ticaret, ziraat teşebbüslerinden doğma ne görünürse, hemen hiçbiri Türk değildi. Şimdi tarihi anıtlar dışında olan ve görünen şeyler misillerce artmıştır ve hepsi 'milli'dir.

Türk tarihi, 1923 iradesinin ve kafasının mucizesini unutamaz.

Teferruat, istenildiği kadar tartışılabilir. 1923 kafasının ve iradesinin bir büyük eseri de, bugün bütün bu işleri tenkit etmek, daha iyi tedbirler arayıp bulmak kabiliyetlerini kazanmış olmamızdır. Meşrutiyet'te Direklerarası'nda bir pabuççu dükkanının açılmasını Türkler'de iktisadi teşebbüsçülüğün müjdesi gibi sayan bizler, bugün, 1923 kafasının ve iradesinin kurmuş olduğu demir ve çelik endüstrisini, İsveçliler kadar verimlileştirmek imkanlarını arayabilen bir seviyeye çıkmışızdır."

Agamemnon zırhlısı.

Rauf Orbay.

Mondros Ateşkes Aldatmacası

30 Ekim 1918, yer, Limni Adası'nın Mondros Limanı'na demirli İngiliz **Agamemnon** zırhlısı.

I.Dünya Savaşı sonlarında yenik düşen Osmanlı İmparatorluğu heyetine, İtilaf Devletleri adına Ferik Amiral Sir S.A.G. Calthrope, 25 maddelik bir "**Mun'akit Mütâreke-Nâme**" (Armistice Convention= Ateşkes Anlaşması) imzalatmaya zorluyordu.(1)

Bahriye Vekili Hüseyin Rauf (Orbay), Reşat Hikmet ve Sadullah'tan oluşan Osmanlı ateşkes heyeti, dört gün süren çekişmeli görüşmelerden sonra, Mondros Limanı'ndan İstanbul'a döndüğünde heyet başkanı Rauf Bey, basına gayet iyimser bir demeç verdi:

- ***İstanbul'a bir tek düşman askeri çıkmayacaktır. Devletin bağımsızlığı ve saltanatın hukuku tamamiyle kurtulmuştur.***

Gazete muhabirleri Rauf Beye neden bu kadar iyimser havada olduğunu sordukları zaman şöyle bir cevap aldılar:

- ***İngilizlerin, Türklüğün yok edilmesi amacını gütmeyeceklerini, sanıldığının tersine ülkenin işgal edilmeyeceğini anlamış bulunuyorum!..*** Kısa süre sonra bunların tamamen tersi gerçekleşmişti.

(1) Tarih kitaplarımızda "Mondros Mütarekesi" olarak geçen bu aldatmaca sözde "**ateşkes**" denilen anlaşma, gerçekte 600 yılı aşkın bir imparatorluğun siyasi ve ekonomik egemenliğini sona erdiren acı bir belgeydi. Sömürge imparatorlukları bu belgeyle yetinmediler. Şubat 1919'da Paris'te toplanarak Batı Anadolu'yu Yunanistan'a vermeyi kararlaştırdılar. Bundan böyle tükenmiş imparatorluğun kalbi olan Anadolu, dört bir yandan işgal edilmişti. 25 maddelik mütareke metni incelendiğinde bunun bir ateşkes değil, özellikle 7. maddeyle Osmanlı İmparatorluğunun, işgal ve tasfiye edileceği görülmektedir. 5, 6 ve 20. maddeler de ise silahlı kuvvetler tamamen dağıtılıyor ve silahlara el konuluyordu. A.F.Türkgeldi'nin de katıldığı görüşmelere, Türk heyeti, "namus-u milliyi" zedelemeyecek 8 maddelik bir öneriyle gelmişti. (E.Y.)

Yıllar sonra Rauf Orbay anılarında şunları söylüyor:

"Kırım Savaşları'ndan beri İngilizler ve Fransızların yalnız ahitlerine değil, vaitlerine de sadık milletler oldukları hakkında milletimizde umumi bir kanaat vardı. Bu kanaate ben de iştirak ediyorum. Ne yazık ki bu fikir ve kanaatlerimizde yanılmıştık. Mütarekenin ertesi günleri gördüğümüz hareket tarzlarıyla tamamiyle hayal kırıklığına uğradık!.. Rızaları ile kabul ettikleri şartlara hiçbir makul sebep olmaksızın riayet etmediler ve mütarekenameyi yırta yırta parçaladılar!.."

Üçlü Liderler Zirvesi ve Yandaşlarının Geceyarısı Firarı

Yıllardır hürriyet kahramanı olarak alkışlanan, daha sonra ülkenin kaderini ellerinde tutarak Osmanlı İmparatorluğunu Dünya Savaşı'na sokan Talat Paşa, Enver Paşa ve Cemal Paşa, bir Alman denizaltısına binerek kaçtılar... Alman 4-170 tipi denizaltı Boğaz'da, Çubuklu önlerinde beklerken üç paşa ile Dr.Bahattin Şakir, Dr.Nazım, Bedri ve Azmi Beyler gibi bazı ileri gelen İttihatçılar, aralarında vardıkları anlaşmaya göre, 2-3 Kasım 1918 gecesi İstanbul Boğazının Çubuklu önlerinde su yüzüne çıkan 4-170 tipi bir Alman denizaltısına küçük sandallarla yanaşıp, büyük bir gizlilik içinde, hızla Karadeniz yönünde Rusya'nın Odesa Limanı'na doğru kaçtılar... Mondros Ateşkes Antlaşmasının imzalanmasından üç gün sonra, İttihat ve Terakki'nin bir zamanlar sevilen, göklere çıkarılan liderlerinin kaçtıkları haberi İstanbul'da bomba gibi patladı!..

1.Dünya Savaşı yıllarında Başkomutan Vekili Enver Paşa ile 4. Ordu Komutanı Cemal Paşanın, Kudüs girişinde karşılanışı.

Yüzyıllarca Kralları, Şahları Dize Getiren, *"Dünyadaki Bütün Denizlere ve Bütün Kara Parçalarına Hükmeden"* Osmanlı İmparatorluğu Borç Batağında Ölmüş Son Padişahı VI.Mehmed Vahdettin'in Cenazesine de Borcundan Dolayı Haciz Konulmuştu

- Yetişin, efendimize bir hal oldu!...

Kadınların acı çığlıkları villanın duvarlarında, bahçede akisler yapıyordu... Bir kısmı saçını başını yoluyor, bir kısmı kendisini yerden yere atıyordu... Sultan Vahdettin, üst katta bulunan harem dairesinde bir şezlonga uzatılmıştı... Sırtında koyu sarı tüylü bir samur kürk vardı.. Kır ve hafif kıvırcık saçı, beyazlaşmış kemerli burnu, Osmanoğullarının simgesi halinde hemen göze çarpıyordu...

Henüz nefes alıyor sanılırdı Sultan Vahdettin... Gözlerini her zamanki gibi hafifçe kapatmış mıydı acaba?

Durumdan kızkardeşi Mediha Sultan haberdar edildi... Kadıncağız zaten yaşlı ve hastaydı. Bu haber onu büsbütün yıktı... Hemen villaya koşan Sami Bey, her zamanki nazik halini bırakmış, ağlaşan kadınlara ve etrafındakilere bağırıyordu.

Bir ara Nevzat Kadınefendi'yi görünce Prens ona da:

- Dayıma ne yaptınız? diye çıkıştı...

Az sonra Vahdettin'e bakan İtalyan doktor yetişti... Ama ne çare ki çok geç kalınmış, Osmanlı İmparatorluğunun son Padişahı ölmüştü... (15 Mayıs 1926)

Sultan Vahdettin o akşam yemeğinden sonra bütün kadınlarını ve onların yardımcılarını oturduğu büyük salona toplamış, geç vakitlere kadar kâh tatlı, kâh hüzünlü sohbet etmişlerdi... İstanbul Çengelköy'deki köşk ve Yıldız Sarayı ile Dolmabahçe anıları teker teker anlatılmıştı... Bu arada gençlik günlerinin hikâyeleri de unutulmamıştı. Zira henüz o sabah saat 10 suları Nice kentinden, sevgili kızı Sabiha Sultan'ın bir kız çocuğu doğurduğu haberi gelmişti. Sultan Vahidettin torununa Neclâ adının verilmesini istemiş, Halife Abdülmecit de büyükbaba olarak Hibettullah'ı ilave edince, Ömer Faruk Efendi ile Sabiha Sultan'ın 2. kız evlatlarına Hibetullah Neclâ ismi konmuştu. Vahdettin uzun süredir belki ilk kez bu kadar konuşmuş, neşelenmişti...

- Haydi yatsı namazlarınızı kılınız da tekrar geliniz, sohbetimize devam ederiz, demesi üzerine herkes dağılmıştı...

Sonra daima yakınında bulunan Nevzat Kadınefendi'ye seslenerek:

- Biraz safram kabarıyor bana bi̇r tas getir, demiş. Derhal gelen tasa pekaz miktarda kusmuştu... Ve sonra:

- Aman şu leğeni dök de burada pis pis kokmasın!... İsteği üzerine Nevzat Kadınefendi leğeni döküp temizlemiş... Odaya döndüğü zaman Sultan Vahdettin'i şezlongun üzerinde cansız bulmuştu... Son Osmanlı Padişahı'nın hayata veda ettiği son dakikalardı bunlar...

Asıl facia bundan sonra başladı... Ölüm ani olduğu için herhangi bir dedikoduya yer kalmaması amacıyla doktor ve İtalyan resmi makamları bir otopsiyi gerekli gördüler. Vahdettin'in vücudu ve mafsalları kaskatı kesilmişti... Kürkünü, çamaşırlarını çıkarmak güç oluyordu... Sami Bey ölüyü rahatsız etmemek için değerli kürkü makasla kesti, çamaşırlar alındı ve yan odada doktor ufak bir operasyona başladı... Yüzü zayıf ve yaşlı görünen Vahdettin'in vücudu gayet canlı, adaleleri güçlüydü.. Sol böğründe iri mor lekeler vardı... Operasyon kısa sürdü. İtalyan doktor ölüm nedenini derhal bulmuştu.

- İşte, diye gösterdi... *Kalbe giden bu kalp damarı tıkanmış!*..

Aynı doktor uzun süredir Vahdettin'in kalbini arızalı buluyor:

- Sigara içmeyiniz, diye ısrar ediyordu...

Sultan ise:

- Benim bir başka zevkim kalmadı ki, diyerek devam ediyordu dumanını tüttürmeye!...

Doktor, bir de Sultan Vahdettin'e fazla aspirin almamasını önermişti; ama Vahdettin bol miktarda aspirin içiyordu ağrılarını dindirebilmek için...

İtalyan doktor kendisinden merakla izahat bekleyen Prens Sami'ye şunları söyledi:

- Çok muhtemeldir ki majesteleri sıkı tavsiyelerimize rağmen fazla miktarda aspirin almışlar ve bu hal ölümünü hazırlamış olabilir!...

Mediha Sultan ve Prens Sami büyük bir teessür içindeydiler. Ulviye Sultan da hemen gelmişti Villa Manolya'ya... Küçük tatlı kızı Hümeyra Hanım Sultan henüz 8-9 yaşlarındaydı, ama her şeyi gayet iyi

anlıyordu. Hem sevdiği hem de çekindiği, *Şahbaba* diye boynuna sarıldığı, elini öptüğü dedesi ölmüştü. Ancak bir garip durum vardı ortada: Sami Bey, dayısı Padişah'ın cenazesi için gayet sanatkârane bir ceviz tabut yaptırtmış, kurşunla kaplı tabutun içini ceset bozulmasın diye ilaçlatmıştı...

Ceviz tabutun üzerindeki bir pirinç levhada şunlar yazılıydı:

"*İslâmların Halifesi Türklerin Hakanı, VI.Sultan Mehmet Han Hazretleri burada medfundur.*"

Bir hayli pahalıya mal olan bu tabut, Villa Manolya'nın(2) alt kat salonunda ortada bir masanın üzerine yerleştirilmişti. Ağır kumaştan perdeler dışardan giren ışığı iyice kapatmış, yerlere serili değerli halılar ve sessizlik, cenazenin bulunduğu bu salona hüzünlü bir hava vermişti. Zaten yan odalardan, üst kattan kadınların ağlamaları, feryatları, ortalığı velveleye vermeleri, aşağılara kadar iniyordu... Ve kısa bir süre sonra cenaze kaldırılacak, verilen karar gereği Trieste Limanı yoluyla Beyrut'a, oradan Şam'a gönderilecekti. Sultan Selim Camii'nin bahçesinde yer ayrılmıştı Osmanlıların son Padişahı'na.

Bu sırada görülmemiş derecede çirkin ve aynı zamanda hazin bir olay Sultan Vahdettin'in tabutu başında bulunanları teessüre boğdu!.. San Remo'dan bazı dükkan sahipleri, gayet küstah bir tavırla, Villa Manolya'ya geldiler. Yanlarında icra memurları da vardı.

- Padişah'ın cenazesini hiçbir yere bırakmayız!.. Bize borçlarınız var, önce bunların ödenmesi lazım!..

Bir padişahın cenazesi borcu var diye kaldırılmasın, engellensin, dünyada görülmüş kepazelik değildi!..

İcra Memurlarına Verilecek Para Yok
Vahdettin'in Nişanlarından Bir Kısmı Sahte Olduğu Anlaşılan Değerli Elmas ve Pırlantalar Önceden Sökülmüş

San Remo esnafı yıllardır az para kazanmamıştı Sultan ve ailesinden. Hesap-kitap yapılmadığı için on liralık şey 20 liraya satılmıştı!... Ve üstelik Vahdettin bu paraları ödemişti ama kime? Sabık kayınbiraderi Kaymakanı Zeki'ye!.. O da kumarda ve hovardalıkta harcamıştı hepsini!.. Fakat, ne yazık bunun büyük acısını Padişah'ın ailesi çeki-

(2) Y.Çetiner "Manolya" olarak yazmış. Doğrusu "Manyoli" olacak. E.Y.

yordu.(3)San Remo esnafı, cenazenin kaldırılmasını 4-5 gün engelledi. Bu bir skandaldı. Nice kentinden gelen Vahdettin'in damadı Prens Ömer Faruk, bu hengamenin içine mecburen girdi. Ailede en büyük erkek oydu. Babası Abdülmecit ise dargın olduğu için amca oğlu Vahdettin'in cenazesine gelemiyordu. Başmusahip, gözleri yaşlı, ellerini kavuşturup Prens Ömer Faruk'un yanına geldi:

- Efendimiz, dedi. *Alacaklılar içerdeki dairede bekliyorlar. Borcun hakiki miktarı henüz bilinmiyorsa da... Onlara biraz para vererek tatmin etmek mümkün.*

Prens kederle, yüzünü yere eğdi:

- Biz de aynı şeyi düşündük. Merhumun çantasının anahtarını bulamadığımız için; onu kırdık, içinden elmasları, pırlantaları sökülmüş nişanlarından başka bir şey çıkmadı!..(4)

Bir an durdu ve ilave etti:

- Bizim ise maddi durumumuzun müsait olmadığı malum.

Hayrettin Ağa koşarak girdi içeriye.. ağlıyordu.

- Efendimiz bazı esnaf yanlarında bir memur getirmiş!.

- Ne memuru?

- İcra memuru!.. Velinimet efendimizin cenazelerini haczettireceklermiş!...

Bu söz salonun ortasında bomba gibi patladı!.. Üzüntü ve şokun verdiği sessizliğin ardından itirazlar başladı.

- Nasıl olur yahu? Neredeyiz? Medeni bir memlekette böyle rezalet olur mu? Bir Padişah'ın ölüsü haczedilir mi?

---

(3) Kaymakam Zeki, eski hademe ve mızıka kumandanıydı. Vahdettin'in yurt dışına çıkışındaki organizasyonu gerçekleştirmişti. Yaver Tarık Mümtaz Göztepe'nin anılarına göre, İtalyan zabıtası daha önce ölen baştabip Reşat Paşanın esrarengiz ölümü dosyasını tekrar açtırmış ve Sultan Vahdettin ölür ölmez bunu bir fırsat bilerek villayı kuşatıp, Zeki Beyi tevkif ederek hemen oracıkta bileklerine kelepçe vurdurup San Remo hapishanesine sevketmişti.
(4) Sultan Vahdettin, sağlığında paraya sıkıştıkça başvurduğu çözümlerden bir kesit: "Villada harem bölümündeki küçük bir odada tek başına oturmuş, elindeki tırmak makasıyla sapsarı ve ışıl ışıl parıldayan bir mücevherin üzerindeki taşları sökmeye çalışıyordu Sultan Vahdettinin elleri hafifçe titriyor, makasın sivri ucu taşın oturtulduğu küçük hazneye kâh giriyor, kâh yana kaçıyor, etrafını zedeliyordu. Taşlar belli ki değerliydi. Pırlantaydı. Yerleştiği metal parçası da som altın. Dikkatli bakılınca bir büyük nişandı bu! Bembeyaz sakallı Sultan, titreyen elleriyle bu nişanın üzerindeki mücevherleri söküyordu. Son Padişah çıkarttığı iri pırlanta taşları ufak bir kutunun içine usulca yerleştirdi."

- Padişahımızın cenazesini bahçenin sarmaşıklarla örtülü kısmındaki hiç açılmayan arka kapıdan kaçırabiliriz!..

- Nasıl olur? dediler.

- Başka çaremiz yok!.. Zira alacaklılar bir santimlerinden vazgeçmiyor. Bizim ise bu kadar borcu karşılamaya imkanımız yok.

- Kral Viktor Emanuel'e durumu anlatsak. Padişahımızın dostuydu Kral ve Padişahımız onun yardım tekliflerini kabul etmemişti. Derhal Roma'ya gidip onunla görüşme imkanını arayalım.

Bütün bu konuşmaları teessür içinde yüzü sapsarı dinleyen Prens Ömer Faruk müdahale etti.

- Dünyada olmaz böyle şey, dedi. *Hilafet postuna oturmuş bir hükümdarı dilendirmek seviyesine inemem. Cenaze nakil masraflarını Halife Hazretleri (babası) öder. Borçlar sorunu için elimizden bir şey gelmiyor!..*

Az sonra Prens Faruk, Nice'e Abdülmecit'e telefon etti. Padişah'ın kızı olan eşi Sabiha Sultan'la görüştü ve sonra döndü:

- Pederim gerekli parayı Sakallı Reşit Beyle gönderiyor. Cenazeyi Suriye'ye götüreceğiz, dedi.

Bir süre sonra da Sakallı Reşit Villa Manolya'ya geldi. Şehzade Ertuğrul Efendinin hocası Mahir Bey, Prens Sami, Hayrettin Ağa, İbrahim Bey ve daha birkaç kişiyi Yanyalı Tahir yan salonda bekleyen, ısrarla para isteyen San Remo esnafının yanına hem pazarlık etmeleri, hem de oyalamaları için gönderdi. Onlar dakikalarca süren tartışmalara girişirken, berberbaşı doğru tren istasyonuna koştu ve orada bekleyen tek atlı bir yük arabasını alıp, Villa Manolya'nın arka kısmındaki sarmaşıklı bahçenin kapalı kalmaktan kol demiri pas tutmuş kapısının önüne getirdi. Tabutun üstü halılarla örtülmüştü... İçinde cenaze olduğu da belli değildi. Saray adamlarına ağlamamaları emredildi. Sandığın başından Prens Ömer Faruk, ayak tarafından da Tahir Bey tuttu ve bahçe kapısından çıkartılıp tek atlı arâbaya yerleştirildi ve tren istasyonuna hareket edildi.(5)

---

(5) Yaver Tarık Mümtaz Göztepe'nin anılarına göre, Sabık Hicaz Kralı Hüseyin ile Irak Kralı Faysal ve Mısır Prenslerinden Ömer Tosun Paşanın nakti yardımlarıyla, Sultan Vahdettin'in borçları ödenmiş ve cenazesi Trieste yoluyla, damadı Şehzade Ömer Faruk Efendinin eşliğinde Beyrut'a, oradan da Şam'a getirilerek; burada Sultan Selim Camii'nin Haziresine defnedilmiştir. E.Y.

Yüzyıllarca kralları, şahları dize getiren, dönem dönem onları himayesi altına alan, "*dünyadaki bütün denizlerin ve bütün kara parçalarının*" ulu hükümdarı, Osmanlı İmparatorluğunun son Padişahı Sultan Mehmet Vahdettin'in tabutu, alâcaklılardan, haciz memurlarından böylece kaçırılmış! Tek atlı yük arabası ile San Remo sokaklarında sarsıla sarsıla ilerliyor, son Osmanlı Padişahı son yolculuğuna çıkıyordu.(6)

Sultan Vahdettin Yurt Dışına Nasıl Kaçtı?

Vahdettin, Kemalistlerin bağımsızlık yönündeki başarılarından ve yaşamından endişe duymakta, bir çıkış yolu aramaktaydı. Kaymakam Zeki, Vahdettin'in bu konudaki mektubunu, İtilaf Devletlerinin İstanbul'daki işgal kuvvetleri başkomutanı İngiliz General Harrington'un Pangaltı'daki Harbiye Mektebinde bulunan karargahına elden ve gizlilik içinde götürdü. Bu mektupta şöyle yazıyordu:

"Son vekayi üzerine hürriyet ve hayatımı tehlikede görmekteyim. Osmanlı Saltanatı ve İslâm Hilafeti üzerindeki bil'irs velistihkak haiz bulunduğum meşru ve mukaddes haklarımı tamamiyle muhafaza etmek şartıyla hayatımın muhafazasını en çok müslüman tebaaya malik bir devlet olan İngiltere'den bekliyorum."

General Harrington, bu tarihi teklifi derhal kabul etmiş ve gerekli her türlü yardımı yapacağını vadetmiştir.

Yaver T.M.Göktepe, Kaymakam Zeki ile Harrington ve Saray arasındaki hızlı görüşmeleri anlattıktan sonraki gelişmeleri şöyle yazıyor: "Zeki, General Harrington'dan istediği bu güvenceyi aldıktan sonra, etekleri zil çalarak Yıldız'a koşmuş ve vakaları büyük bir sabırsızlıkla takip eden Sultan Vahideddin'in huzuruna girerek generalin sözlerini padişahına ve eniştesine keyifli keyifli anlatmıştı. Sultan Vahideddin, muhafızları ile beraber Yıldız Sarayı'na ve ayağına kadar gelen General Harrington'un elini büyük bir memnuniyet içinde sıkarak teşekkür ettikten sonra ilk otomobile Sultan Vahideddin'le oğlu Ertuğrul Efendi, yaveri Zeki ve General Harrington bindiler. Diğer otomobillere de maiyet yerleştikten sonra, çamurluklarına kadar silahlı İngiliz askeriyle kuşatılan bu otomobil kafilesi, Balmumcu Çiftliği ve Nişantaşı yoluyla, uçarı bir süratle Beşiktaş'a inerek Dolmabahçe Sarayına girmiş ve sarayın rıhtımında bekleyen İngiliz donanmasına

(6) Yılmaz Çetiner, "Son Padişah Vahdettin", Milliyet Ya., 1993, s.371-377.

mensup olan büyük bir motorla saray açıklarında istim üstünde bekleyen (Malaya) saffi harp zırhlısına gidilmiştir."(7)

17 Kasım 1922'de Padişahın gemiye çıktıktan sonra İngiliz bayrağını selamlaması ve daha sonraki ilginç gelişmeler, kitabımızın kapsamı dışında kaldığından ayrıntılara burada değinmiyoruz. Özetle: Bir gün sonra TBMM, Vahdettin'i halifelikten ayırarak, yerine Abdülmecid efendiyi çoğunlukla seçti. Vahdettin önce Malta'ya gitti. İngiliz ve Arapların yardımlarıyla halifeliğini sürdüreceğini düşündü. Sonra Melik Hüseyin'in çağrısına uyarak Mekke'ye geldi. Burada Hilafet ve Saltanatın ayrılmasının şeriat düzenine aykırı olduğunu İslâm dünyasına bir bildiriyle duyurdu; fakat bunun hiçbir etkisi olmadı. Mekke'den sonra Sanremoya dönerek, oraya yerleşti ve burada öldü.

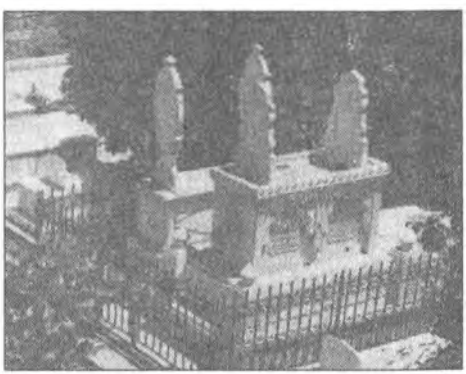
19. yüzyıl dünyasındaki hızlı gelişmeleri ve Batı Emperyalizmini anlamak yerine, savurganlığın şampiyonluğunu yapan padişahlar Sultan Abdülmecid'in 23. oğlu, Sultan Abdülaziz'in yeğeni IV. Mehmet Vahdettin Han, gösterişin altında çöken bir yönetimin son padişahıydı. Dramatik bir sonla perdeyi kapattı. İtalya'nın San Remo kentinde nişanlarının taşlarını sökerek geçinmek zorunda kalmış, borçlarından dolayı cenazesine haciz konulmuştu. Eski dostu İtalyan Kralı Victor Emanuel bu duruma kayıtsız kaldı. Yanda: Vahdettin'in gençliğine ait fotoğrafı.

(7) Tank Mümtaz Göztepe, "Osmanoğullarının Son Padişahı Vahdettin Gurbet Cehenneminde", Sebil Yayınevi, 1968.

Padişah Vahdettin ve yakın alle çevresi, yurt dışına gittikten sonra da görkemli yaşamlarını sürdürdükleri görülüyor.
Fotoğrafta Sabiha Sultanın düğününde soldan sağa: Ulviye Sultan ve Sultan Vahdettin'in ilk eşi anneleri Nazikedâ kadınefendi, aralannda Prenses Dürreşhevar... ortada Sabiha Sultan, boynunda hanedan nişanı ile kardeşi Ertuğrul Efendi ve annesi Müveddet kadınefendi (Sultan Vahdettin'in 2. eşi).

Vahdettin, son günlerinde daima Şam'a Salahattini Eyyûbi türbesine defnedilmesini vasiyet etmişti; ancak bu türbeye daha önce ilk Tayyare şehitleri Fethi ve Sadık Beyler defnedildiğinden buna imkan kalmamış, yukanda resmi görülen Şam'da Selimiye Camii haziresindeki mezarına defnedilmiştir.

Osmanlı İmparatorluğu ölmüştü...
Türk halkı yüzyıllarca yabancı toprakları ve halkları
fethetmek için faydasız bir mücadelede
enerjilerini ve kanlarını boşyere harcamışlardı.
Çünkü geride kalanlar
çağının gelişmişliği ve ekonomik kalkınmaya ait
küçük izlerden ibaretti.
Şimdi İmparatorluk gitmiş ve onun göçüşü
Türkler için de dayanılmaz bir yükten kurtuluş olmuştu.

I.BÖLÜM

Yoklardan Var Etme Mücadelesi

Osmanlı'dan Geriye Kalan
Tükenmiş İnsan ve Ekonomik Kaynaklardan
Borçlardan, Yabancı İşgaller ve El Koymalardan
Arta Kalanlar Nelerdi?
Bunlarla Kurtuluş Gerçekleştirilebilir,
Yeniden Bir Ülke Var Edilebilir miydi?

Büyük yağmacılar birbirlerini tebrik ediyor.
İngiliz ve Fransız işgal kuvvetlerinin
komutanları İstanbul'da.
Yağlı boya resimden ayrıntı.
4.50x2 m. 1994. Ersal Yavi.

"Ekonomik çıkarlar neredeyse, asker ve savaş oradadır."
Savaşlar bu nedenle çıkmış, yenik düşen ülkelerin önce, ekonomik kaynaklarına el konulmuştur.

Toprakların 3/4'ü, Verimli Kaynaklarının %90'ı,
İnsan Kaynaklarının %50'si Kaybedilmiş
Kalanlar Kayıp, Yaralı, Yoksul, Aldatılmış ve Terk Edilmiş
Para Yok, Borç Çok, Silah Yok, Sanayi Yok, Altyapı Yok...

Yabancı Askeri İşgaller:

Mondros'ta ateşkes anlaşmasıyla Osmanlı için sona giden bir dönem başlamıştı. Yüzyıllarca Türk egemenliği altında bulunan ve günümüz haritalarında Yugoslavya, Arnavutluk, Yunanistan, Bulgaristan, Gürcistan, Azerbaycan, Irak, Kuveyt, Suriye, Lübnan, İsrail, Ürdün, Suudi Arabistan, Yemen, Mısır, Libya, Tunus, Fas, Cezayir olarak adlandırılan topraklar birer birer elden çıkmış; sıra İmparatorluğun kalbi olan Anadolu'ya gelmişti.

13 Kasım 1918 günü İngiliz, İtalyan ve Yunan savaş gemilerinden oluşan 55 parçalık bir donanma İstanbul sularına demir atmış, karaya asker çıkararak Osmanlı Başkenti'ni renkli bir karnaval coşkusu ile işgal etmişlerdi. Başkent bundan böyle, Kurtuluş Savaşı sonuna kadar 47 ay düşman işgalinde kalacaktı. Kurtuluş Savaşı başkentin dışındaki Anadolu'da, küçük bir kentten doğan yeni bir başkentten, Ankara'dan yönetilecektir. İstanbul'un işgalinden sonra, Kurtuluş Savaşı'nın başlangıcı olarak 19 Mayıs 1919 gününe kadar geçen zaman boyunca bugünkü sınırlarımıza göre, Emperyalist devletlere ait silahlı güçlerin işgal ettikleri topraklar, işgal nedenleri ve silahlı güçlerinin donanım ve sayılarına bakıldığında, Ön Asya'da, Orta Doğu'da, Balkanlar'da yeni bir ülkeler coğrafyasının şekillendirileceği görülecektir.

İngilizler: İskenderun, Gaziantep, Maraş, Urfa ve Birecik'i işgal etmişler (Bu yerleri daha sonra Fransızlar işgal edecektir.), Konya tren istasyonu ile Samsun ve Merzifon'a askeri birlik göndermişlerdir.

İngilizlerin, çoğunluğu İstanbul Boğazı'nın iki yakasında olmak üzere 31.000 piyade, 112 top, 160 makineli tüfek gücü vardır.

Fransızlar: Dörtyol, Adana ve Mersin'i işgal etmişler; ayrıca Trakya'ya bir alay, Afyon İstasyonu'na bir birlik yerleştirmişlerdir. Fransa'nın yalnızca İstanbul Boğazı'nın Rumeli tarafında 33.000 piyade, 55 top, 91 makineli tüfek, 39 uçak, 12 zırhlı otomobili vardı. Güneyde de 5000 kişilik tam teçhizatlı bir kuvveti bulunuyordu.

İtalyanlar: Antalya, Fethiye, Marmaris, Bodrum ve Kuşadası'nı iş-

gal etmişler; Konya ve Akşehir'e askeri birlik göndermişlerdi. İstanbul da dahil olmak üzere bütün işgal yerlerinde toplam olarak 5000 kişilik bir kuvvet bulunduruyorlardı.

Yunanlılar: İzmir ile Menemen ve Torbalı yakınlarına kadar bir bölgeyi işgal etmişlerdi. Yunan işgali 19 Mayıs 1919 gününden sonra çeşitli yönlere genişleme gösterecektir. 20 Mayısta Menemen ve Torbalı, 25 Mayısta Manisa, 27 Mayısta Bayındır, 28 Mayısta Ayvalık, 29 Mayısta Aydın ve Turgutlu, 30 Mayısta Ödemiş işgal edilecektir. Yunanlılar bir yıl yeni işgallere kalkışmaksızın ellerindeki yerlerin korunması ile yetinecekler, Haziran 1920'de genel taarruza geçeceklerdir. Ayrıca, işgal ettikleri yerlere Yunanistan'dan 120.000 dolayında göçmen getirerek yerleştirecekler ve Yunan nüfusunun Ege bölgesinde artırılmasına çalışacaklardır.

19 Mayıs 1919 Türkiyesi'ne kalan topraklar, mali kaynakların fiziki sınırları yönünden değerlendirildiğinde şu sonuçlara varmaktayız: Misak-ı Milli sınırları içindeki en verimli toprakları olan Akdeniz ve Ege Bölgeleri işgal altındadır.

Zamanla Trakya ve Marmara bölgesi de işgale uğrayarak, Kurtuluş Savaşı bu bölgelerin verimli topraklarının desteğinden de yoksun kalacaktır. Artakalan İç ve Doğu Anadolu ile Karadeniz bölgelerinin daha az verimli topraklarından sağlanan ürünlerle, mücadelenin maddi ihtiyaçları giderilmeye çalışılacak, savaş giderlerini karşılamak için gerekli mali ve insani kaynakları bu topraklarda aranacaktır.

Osmanlı İmparatorluğunun, I.Dünya Savaşı Başında 1.710.000 km²'lik Yüzölçümü Savaş Sonunda, Çoğu Bozkır Olan Yaklaşık 400.000 km² Bir Alana İnecektir

Tarihte böylesine kısa bir zamanda, böylesine büyük kayıp içinde olan başka bir imparatorluk yoktur. Kimi tarihçilere göre, Osmanlı İmparatorluğu 19. yüzyılın ortalarında yıkılabilirdi; dış güçlerin kendi aralarındaki çıkar çatışmaları ve paylaşma emelleri nedeniyle bu süreç yaklaşık 100 yıl gecikti. Ancak İttihat ve Terakkinin gerçekleşmesi imkansız hayalleri ile girdiği I.Dünya Savaşı, mahşerin dört atlısının ezip geçtiği çok acılı ve hızlı bir Osmanlı ölümü oldu. Edward Said'in "**Uyuyan güzel**" dediği Osmanlı artık yoktu.

COLLECTION DE MÉMOIRES, ÉTUDES ET DOCUMENTS
POUR SERVIR A
L'HISTOIRE DE LA GUERRE MONDIALE

LA GUERRE NAVALE 1914-1918
D'APRÈS LE SERVICE HISTORIQUE DE LA MARINE ALLEMANDE

LE « GŒBEN » ET LE « BRESLAU »

L'ÉCHAPPÉE DU *GŒBEN* ET DU *BRESLAU*
LES OPÉRATIONS NAVALES DES DARDANELLES
LE COMBAT D'IMBROS

TRADUIT ET PRÉSENTÉ PAR R. JOUAN
CAPITAINE DE CORVETTE

Avec 8 croquis

Parasını basan ve tedavül eden merkezi Paris ve Londra'da olan yabancı bir bankaya, mali yönetimini Düyun-u Umumiye ve Galata Bankerlerine, ordu ve donanmasını da Alman komutanlara teslim etmiş bir devlet.

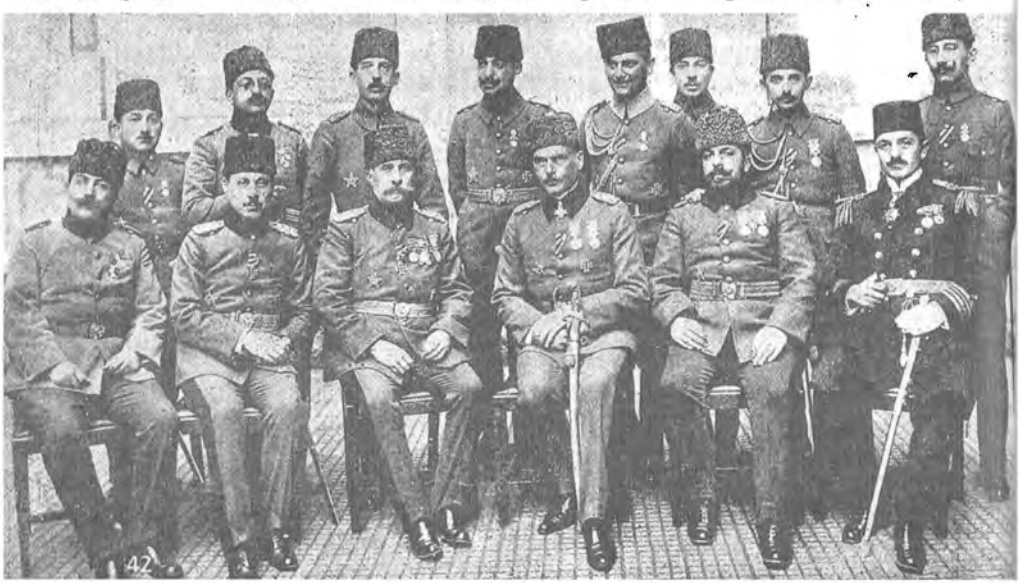
11 Ağustos 1914'te Çanakkale Boğazı'ndan girerek Türklere sığınan iki Alman zırhlısı, satın alındı denilerek; Goeben'e Yavuz, Breslau'ya da Midilli adları verildi. Filonun komutanı Amiral Souchon, Başkomutan Vekili ve Harbiye Nazırı Enver Paşanın Çanakkale'de bulunduğu bir sırada, onun yardımcılarından birisinden izin alarak Karadeniz'e açıldı. Bazı Rus Limanları'nı topa tutarak, bir kısım gemilerini batırdı (29 Ekim 1914). Bu durum Osmanlı Devletinin I.Dünya Savaşı'na girmesine bir vesile oldu.

1930'da Paris'te yayınlanan kitabın kapağı. Yanda Yavuz zırhlısı.

Üstte: Yavuz zırhlısının fes giymiş Alman mürettebatı. Alttaki fotoğraf: Orijinal metninde yazıldığı şekliyle, "Çanakkale muharebelerinin bize şanlı safahatini idare eden 5. Ordu Hümayun Komutanı Liman Von Sander" (Ortada). Sağında: Esat Paşa, solunda Vehip Paşa, sağ başta: ünlü Hamidiye kahramanı Rauf Orbay, arkada sağda ayakta ikinci: genç bir subay olan İsmet Bey.

Gidenler ve Gelmeyenler: Yukarıda ve ortada: I.Dünya Savaşı boyunca Avrupa, Asya ve Afrika cephelerine sevk edilen askerler. Aşağıda: Avrupa'da şehit düşen Türk askerleri için yapılan cenaze töreni ve törene katılan Alman ve Avusturya subayları.

I.Dünya Savaşı'nın sürdüğü dört yıl boyunca, üç kıtanın dağlanna, çöllerine savrulan Türk gençleri; Alman emperyalizminin paralı askerleri gibi kullanılmışlardı. Almanya, Osmanlı İmparatorluğunu kendi yanına çekmek için, Türkiye'ye parasal yardım değil, her açacağı cephe ve savaş için kademeli olarak borç para ödemeyi teklif etmiştir.

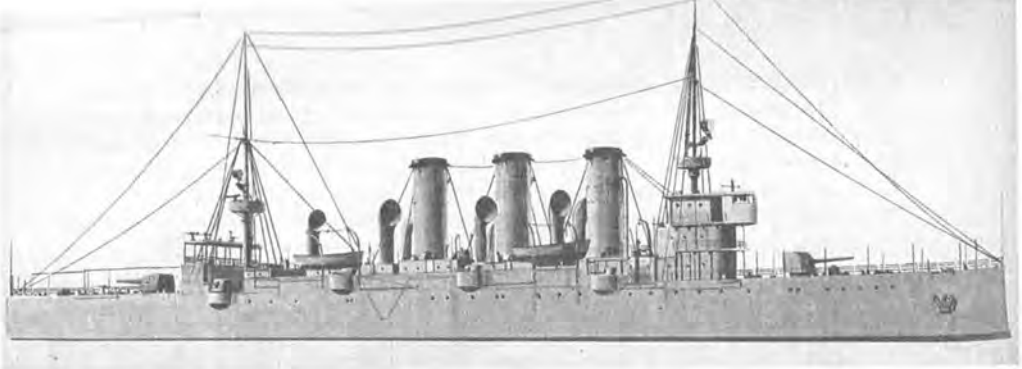
Yanda ve aşağıdaki sayfalarda: Çanakkale'den Arap çöllerine kadar, yetersiz donanım ve lojistikle binbir meşakkat içinde çırpınan Türk subay ve erlerine ait fotoğraflar. Deve ambülansa dikkat ediniz.

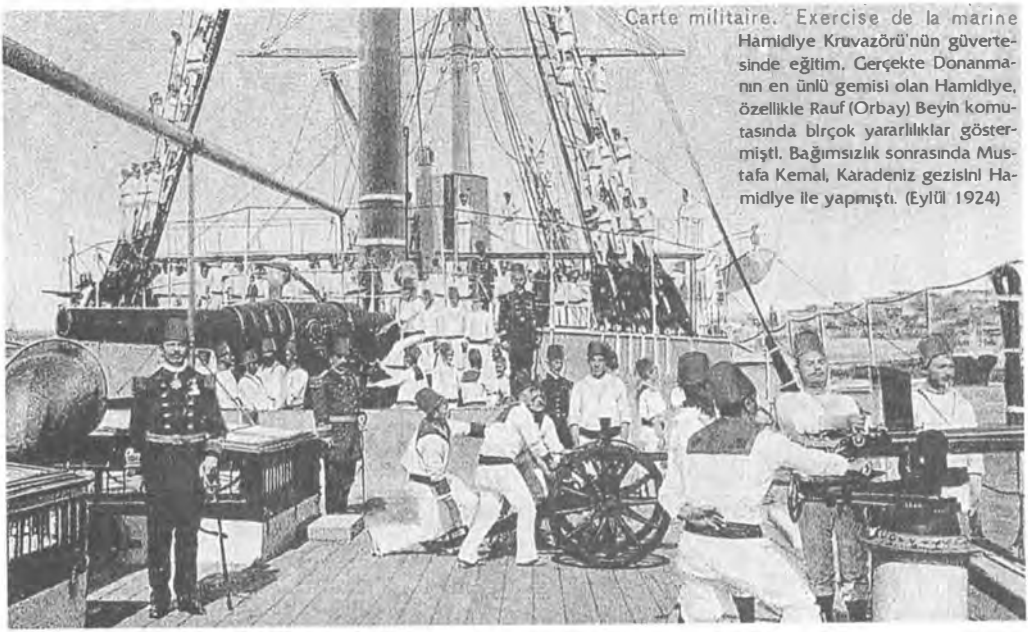

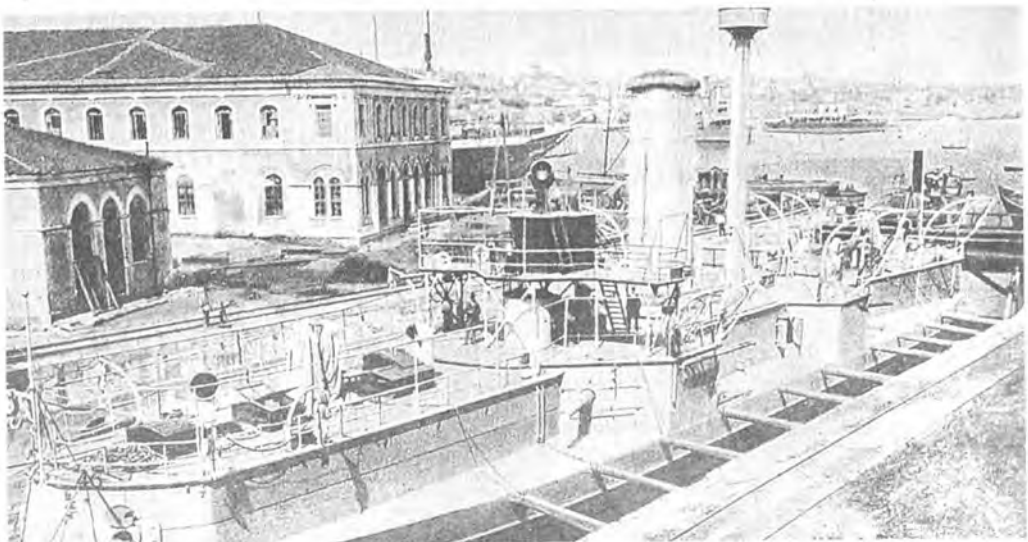

Carte militaire. Exercise de la marine

Hamidiye Kruvazörü'nün güvertesinde eğitim. Gerçekte Donanmanın en ünlü gemisi olan Hamidiye, özellikle Rauf (Orbay) Beyin komutasında birçok yararlılıklar göstermişti. Bağımsızlık sonrasında Mustafa Kemal, Karadeniz gezisini Hamidiye ile yapmıştı. (Eylül 1924)

borç paralarla oluşturulan dünyanın ikinci büyük deniz gücü, yıllarca Haliç'te çürütülmüş; güverteleri sebze yetiştirilen seralara dönüşmüştü. Mondros Ateşkes Antlaşması'ndan sonra çoğu bakıma muhtaç ve yaşlı 43 savaş gemisi, Haliç'e çektirilerek kışlan kara ettirilmişti. Yan Sayfa: Üstte ve Ortada: Ünlü ve bakımlı bir gemi olan Hamidiye ve güvertesi. Altta: Avnullah zırhlısı.

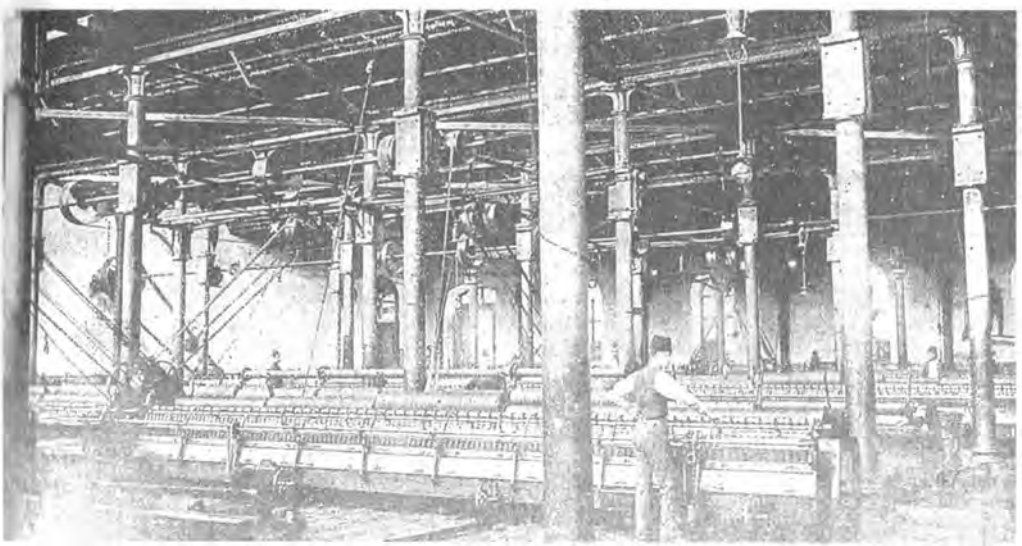

Ulusal Bağımsızlık Savaşı öncesinde Osmanlı'dan kalan yetersiz tüm ekonomik altyapılar, sanayi tesisleri ile araç ve gerçler işgal kuvvetlerinin denetimine ve kullanımına geçmişti.

Haliçte Sultan Aziz Tersanesi. (Türkiye'deki sendikacılık hareketi, 1872'de bu tersanede başlatılmıştı.)

Ulusal Bağımsızlık Öncesinde İnsan Kaynağı Umutsuz, Yoksun, Yoksul Bir Toplum 1918'de 22 Milyon Olan Osmanlı İmparatorluğu Nüfusundan Anadolu'da Kalabilen 8 Milyon Kişi

Kurtuluş Savaşı'nın başlangıcında tek dayanak olarak düşünülen Anadolu, insan gücü yönünden ne durumdadır? Bu sorunun cevabını verebilmek için biraz gerilere dönmek gerekmektedir.

Savaşlardaki ölümler, salgın hastalıklar, sakatlanan insanlar ve göçler nedeniyle Osmanlı İmparatorluğunun son yıllarında üretken nüfusunun sonu gelmeyen bir tükenişin içinde olduğu görülmektedir.

Balkan Savaşı'nın kaç Osmanlı askerinin canına mal olduğuna dair elde kesin bir bilgi yoktur. Yalnız Bulgarlarla yapılan Lüleburgaz Savaşı'nda 30.000 ve Edirne'nin Bulgarlar tarafından kuşatılması sırasında 15.000 kişinin kaybedildiğini, cepheye yakın yerlerde koleradan 40.000 erin öldüğünü belirtmek, Balkan Savaşı kayıplarının büyüklüğü hakkında fikir edinmek için yeterli sayılabilir.

Osmanlı yönetimi, Balkan Savaşı'ndan sonra, 14 Mart 1914'te nüfus istatistikleri düzenlettirmiştir. Bu istatistiklere göre, Anadolu'nun toplam nüfusu 11 milyon, Trakya'nın nüfusu ise 630 bindir.(1) Eldeki verilere göre, Anadolu'daki 11 milyonluk nüfusun 9 milyonunu Türklerin oluşturduğu tahmin olunmaktadır. Bir yabancı tarihçi, I.Dünya Savaşı başında Anadolu'da 8 milyon dolayında Türk bulunduğunu belirtmektedir.(2) Bir yazarımız ise Anadolu Türkleri'nin sayısının 8.5 milyon olduğunu söylemektedir.(3)

İttihatçı Liderlerin Üretken Erkek Nüfusu Yok Etme Savaşı

Dünya savaşı orduyu ve genç erkek nüfusu eritmişti. 1917 yılında 48 tümene inen ordu, savaş bittiğinde çok zayıf kadrolu 20 tümenden ibaretti. Mondros Mütarekesi'nden sonra az sayıdaki güvenlik ve jandarma birlikleri dışında bunların da terhisine gidildi. Acaba I.Dünya Savaşı'nın Çanakkale, Galiçya, Doğu Anadolu, Irak, Suriye, Süveyş ve Yemen cephelerinde yürütülen dört yıllık kanlı çarpışmalarda Ana-

(1) Sabahattin Selek, "Anadolu İhtilali", C.I, s.60-61.
(2) M.Larcher, "La Guerre Turque Dans La Fuerre Mondiale".
(3) Şevket Süreyya Aydemir, "Enver Paşa", C.III, s.91.

dolu Türkleri ne kadar kayıp vermiştir?

I.Dünya Savaşı'nın ilk on yedi ayında, silah altına alınanların 2.523.000 kişiyi bulduğu Ordu Dairesinin düzenlediği bir belgeden anlaşılmaktadır.(4) Savaş sonuna kadar silah altına alınanlarla, genel seferberlik toplamının 2.850.000 kişiye ulaştığı sanılmaktadır.(5)

Üretim ve iş alanından çekilerek silah altına alınan 2.850.000 kişiden, savaş sonunda tarlasına ve işinin başına dönebilenlerin sayısı nedir? Kısaca, I. Dünya Savaşı'nın kayıpları ne kadardır?

Tarafsız yabancı kaynaklardan bu konuda daha ayrıntılı bilgi edinmek mümkün olmaktadır. Bir araştırmaya göre, I. Dünya Savaşı kayıpları, 325.000 şehit ve 400.000 yaralı olmak üzere 725.000 kişidir.(6) Çeşitli kaynaklardan ve resmi belgelerden yararlanılarak yapılan derlemeye göre ise 325.000 şehit, 400.000 yaralı, 250.000 esir ve kaybolanlar olmak üzere toplam 975.000 kişidir.(7) Bu duruma göre şehit, yaralı, esir ve kaybolanların 800.000 dolayında kabul etmek fazla hatalı olmayacaktır. Savaş yıllarının düşük orandaki doğumları ve terk edilen topraklardan Anayurt'a göç eden Türk aileleri göz önünde tutulduğunda; nüfusun savaşın başında 8.5 milyona indiğini kabul etmek yerinde olacaktır. **I.Dünya Savaşı öncesinde 22 milyon olan nüfus**, dört yıl süren savaşın sonunda kaybedilen toprak ve insan sayısı yaklaşık 8 milyona inmişti.

19 Mayıs 1919 Anadolusu'ndaki çocuk, kadın, yaşlı ve genç erkek nüfusu azalmış, toplam 8 milyona yakın Türk nüfusu, Ulusal Bağımsızlık Savaşı'nın başlıca insan gücü kaynağını teşkil edecektir. I.Dünya Savaşı öncesine göre yarım milyonluk nüfus azalması, önemli sayılmayabilir. Unutmamak gerekir ki, savaşlardaki kayıplarımızla Türk toplumunun yapısı tamamen değişmiş, toplumun 18-35 yaşları arasındaki erkek gücünde büyük bir gedik açılmıştır. Toplumun üretici ve tüketici elemanları arasındaki denge bozulmuş; tüketici durumundaki çocuk ve ileri yaşlılar ile güçlerinden her alanda yararlanılamayan kadınların toplam nüfusa oranı artmıştır. Üstelik, ülkenin son dönemlerde yetiştirebildiği en aydın kitlesi sayılan yedek subay kadrosu da geniş ölçüde erimiş, yok olmuştur.

(4) Türk Tarih Kurumu, Kazım Orbay Arşivi
(5) World Almanac. 1969 Editiop, p.752 (Source: U.S. War Department)
(6) Hanson W.Baldwın, "World War I", p.157.
(7) Encylopedia Americana, "The World War I, bölümü).

Bütün bunların yanı sıra, Kurtuluş Savaşı başındaki insan sayısını 8 milyon olarak kabul etmek te mümkün değildir. Zira, başta İstanbul ve İzmir olmak üzere Anadolu yer yer işgal altındadır ve işgal altındaki topraklarda bulunan Türk nüfusu Ulusal Kurtuluş'un dışında kalmaktadır.

600 yılı aşkın İmparatorluğu, 4 yıllık savaş sonunda tüm askeri varlık ve kaynaklarıyla birlikte tümden yok etmeyi başaran(!) anlı-şanlı(!) İttihatçılardan geriye kalan Anadolu'ya geçmiş bir avuç yurtsever subay dışında

Ulusal Bağımsızlık Öncesinde Kara Gücü YOK(*)

Enver Paşa, Harbiye Nazırı olunca, Balkan Savaşlarında yenilen orduları tamamen tasfiye etti. Yüzbaşılar, binbaşılar birinci derecede kilit yerlere geldiler. Yarbaylar tümen, albaylar kolordu kumandanı oldu. Dünya savaşında bu genç subay kadrosu canla başla çalıştı.

Genç subaylar ve ulusçu aydınlar, Dünya Savaşı yenilgisinin utancını duymakta ve vatanın kurtuluşu için bir çıkar yol aramaktadırlar. Başlangıçta onlar da şaşkın olmakla birlikte umutlarını yitirmemişlerdir; ancak karamsar olanlar da vardı.

"20. yüzyılda 500 milyon lira borcu, 10-15 milyon lira geliri olan harap bir ülke, bir dış destek olmaksızın ayakta duramaz. Bağımsız yaşamaya mali durumumuz elverişli değildir. Parasız, ordusuz ne yapabilir? Onlar uçak ile havada uçuyorlar, biz henüz kağnı arabasından kurtulamıyoruz. Onlar diretnot (zırhlı savaş gemisi) yapıyor, biz yelkenli bir gemi yapamıyoruz. Bu durumda, bugün istiklalimizi kurtarsak bile, yine günün birinde bizi bölüşürler. Eğer İzmir Yunanistan'da kalsa ve aramızda bir savaş açılsa, düşmanımız, Yunanistan'dan vapurla asker getireceği halde, acaba biz Erzurum'dan hangi şimendiferle nakliyatımızı yapabileceğiz? Bir de diyelim ki, biz iç ve dış tam bir istiklal isteriz. Fakat acaba kendi başımıza yapabilecek miyiz? Yapamayacak mıyız? Ondan önce, acaba bizi kendi başımıza bırakacak-

(*) Kazım Karabekir komutasında Erzurum'da konuşlanmış 10.000 askere sahip 15. Kolordu çok uzakta olup, Ermeni tehdidi ve kaynayan Kafkasya'ya karşı güvence olarak duruyordu.

lar mı, bırakmayacaklar mı, bunu düşünelim."(8)

Ordunun 25 Eylül 1914 günü seferberlik durumu şöyleydi: Menzil teşkilat mevcutları, 7. Bağımsız Yemen Kolordusu, 21. Asir ve 22. Hicaz Tümenleri hariç olmak üzere; 780.282 insan, 195.093 hayvan, 464.708 tüfek, 222 ağır makineli tüfek ve 1.661 top.(9)

I.Dünya Savaşı'na girmeden önce 38 tümenden ibaret olan ordu, Kasım 1914'te 40, 1915 yılında 51, 1916 yılında 56 tümene yükselmişti. Bu sayılara bakarak güçlü bir ordunun varlığı söz konusu olabilir. Askeri tarihçilere göre, sadece insan gücüne dayanan geniş ve uzak cephelerde yeterli lojistik ve yüksek teknolojiden yoksun, ekonomisi dışa bağımlı, para kaynakları olmayan Osmanlı Hükümetinin savaşa sürdüğü bu ordunun hiçbir şansı yoktur; açıkçası bu savaşa girmek çılgınlıktır.

Mondros Mütarekesi'ne dayanan İngiltere, Fransa ve İtalya, yer yer Anadolu'yu işgale başlamışlar ve ordunun silahsızlandırılmasına girişmişlerdi. Silah ve cephanelerin büyük çoğunluğu alınmış bulunuyordu. Elde kalan silahlar şöyleydi.(10)

	Mütareke başında	Ordunun elinden alınan	Ordu elinde kalan
Top	1936	1704	233
Ağır Mk. Tüfek	4490	4159	331
Tüfek	904.394	398.394	515.000
Top Mermisi	2066.300	1998.556	67.744
Piyade Mermisi	299 milyon	285 milyon	14 milyon

Türk Ordusuna bırakılan silah ve cephanenin, özellikle tüfeklerin çok büyük kısmı İstanbul'da depolanmış, topların kamaları sökülmüştü. Anadolu'daki dağınık birliklerdeki derme-çatma silahlarla ancak 3-4 tümen donatılabilirdi.

Bu dağınık birlikler içinde en düzenli olanı, merkezi Erzurum'da bulunan 15. Kolorduydu. 660 Subay, 10.047 er, 14.380 tüfek, 120 makineli tüfek, 64 top ve 3.769 hayvandan oluşan bu kolordu, Anadolu'yu doğudaki Ermeni birliklerine karşı korumaktaydı. Böylesine güçsüzleştirilmiş, ordu denilemeyecek başsız birliklerle uzun sürecek bir Kurtuluş Savaşı'na girişmeyi düşünmek bile mümkün değildi.

(8) Doğan Avcıoğlu, "Türkiye'nin Düzeni: Dün-Bugün-Yarın", C.* s.200-201
(9) Türk Silahlı Kuvvetleri Tarihi, C.III, 6. kısım, I.kitap, Genelkurmay Harp Tarihi Başkanlığı Resmi Yayınları, Seri No:2, s.290.
(10) Belgelerle Türk Tarihi Dergisi, C.2, sayı:7, s.28.

Dünyanın ikinci büyüğü olan Osmanlı Donanması, borçları ödenmeden Haliç'te çürümeye terk edildi. 15 yıl içinde güvertesinde tavuk beslenen, sebze yetiştirilen hurda yığınlarına dönüştü... Yeni gemilerden "Midilli" batmış, "Yavuz" tutsak edilmişti.

Ulusal Bağımsızlık Öncesinde Deniz Gücü YOK

Sultan Abdülaziz, bir kısmı dış borçlanmayla da olsa, çok güçlü bir donanma kurmuştur. Bu donanma zamanın İngiliz Donanmasından sonra, dünyada ikinci sırada yer almaktaydı. Ancak Amerika'dan Avustralya'ya kadar okyanuslar ötesinde tüm dünyaya hükmeden İngiliz İmparatorluğu yanında, küçük Akdeniz havuzu içinde sıkışıp kalmış Osmanlı Devletinin para darlığına rağmen oluşturduğu 25'i zırhlı, 100'ü ahşap gemiden oluşan dünyanın ikinci büyük donanması, daha sonra Haliç'te çürümeye terk edilmiştir. Bu gerçek, siyaset, askerlik ve para üçlemesinde Osmanlı yönetimine özgü hesapsızlığın en çarpıcı örneklerinden biridir.

Milyonlarca sterline mal olan ve borçlarının taksitlerinin bile ödenmesinde zorluk çekilen zırhlılar ve korvetlerin, birgün sarayı topa tutabilecekleri düşüncesiyle, top atışı eğitimi yapmaları yasaklanmış; daha sonra hepsi Haliç'e çekilerek kıyılara bağlanmıştı. Artık gemilerin kazanları yanmayacak, bacaları tütmeyecek, uskurları dönmeyecekti.(11)

On beş yıl gibi kısa bir zamanda ortaya çıkarılan dev donanma, zamanla Haliç kıyılarında güvertelerinde tavuk beslenen, yonca, sebze yetiştirilen, su kesimi midye yuvası haline dönüşen pas içindeki döküntüler olup çıkmıştı. Dünün üstün disiplinli ve eğitimli denizcileri ve işçileri de, işsizlikten içten yıkılmıştı.

1897 yılında Osmanlı-Yunan Savaşı başlayınca, Ege kıyılarımızı vuran Yunan Donanmasına karşı denize açılma emrini alan bir zamanların güçlü Osmanlı Donanmasının gemileri, daha Sarayburnu önlerine varmadan kazanlarını patlatmış, Marmara'ya ulaşan gemilerin ise top atışı eğitimi yapılırken ilk atışlarda top kızakları parçalanmış, top

(11) II.Abdülhamit'in Bahriye Nazırlarından Hasan Rami Paşanın Hatıraları, Hayat Tarihi Mecmuası, Ağustos 1972, s.3-24.

namlularının içine kadar paslanan bu gemilerin de savaş yetenekleri olmadığı anlaşılmıştı. I.Dünya Savaşı patladığında, Almanya'nın iki modern zırhlı savaş gemisi **Goeben** ve **Breslau** Akdeniz'e girmişti. İngiliz Donanmasının izlediği bu iki zırhlı, Osmanlı karasularına sığınmak için Çanakkale önlerine gelir ve Marmara'ya girme izni verilir. İngilizlere ise Goeben ve Breslau'ın 80 milyon marka satın alındığı bildirilerek iş geçiştirilmek istenir ve gemilere Osmanlı bayrağı çekilir. Alman denizcilerine birer fes giydirilir ve gemiler İstanbul'a bu görünüşle girerek, demir atarlar. Adları da "**Yavuz**" ve "**Midilli**" olarak değiştirilir.

Alman gemilerindeki değişiklik yalnızca görünüştedir. Gemiler, Alman amiralin komutası altındadır ve Amiral Alman Genelkurmayından telsizle emir almaya devam eder. 29 Ekim 1914 günü Alman Genelkurmayınca düzenlenen bir planla Karadenize açılan yalnız adı Türk olan bu gemiler, Karadeniz kıyılarındaki Rus kentleri Odesa, Sivastopol ve Novorosisk'yi topa tutarlar. I:Dünya Savaşı'na oldukça zayıf bir donanma ile girilmişti. Dört yıl süren kanlı savaşta Osmanlı orduları Galiçya, Çanakkale, Kafkasya, Irak, Suriye, Ürdün, Filistin, Gazze ve Yemen cephelerinde çarpıştığı ve hava gücü bu cephelerdeki çarpışmalara bütün olanakları ile katıldığı halde; donanmanın pek varlık göstermediği dikkati çekmektedir. Binlerce kilometre kıyıları korunamamış, birlikler deniz yolu ile kolayca ulaştırılabilecekleri yerlere, deniz üstünlüğü olmaması nedeniyle bazen altı ay süren yürüyüşlerle varabilmişlerdir. **Öyle ki, bir iç deniz olan Marmara'da bile, İstanbul'dan Tekirdağ'a, yani Çanakkale cephesine asker götürüp, yaralı getiren ulaştırma gemileri düşman denizaltılarından korunamamış, batırılan teknelerin sayılarının artması üzerine; Çanakkale'de erlyen birlikler, İstanbul'dan yaya getirilen erlerle yenilenmiş ve yaralılar İstanbul'a at arabalarıyla taşınmıştı.**

Çanakkale Boğazı'nda, düşman donanmasının yeni güvenlik sağladığı bölgeyi, gece karanlığından yararlanarak gizlice mayınlayan ve böylece birkaç düşman zırhlısının batışını sağlayan Nusret mayın gemisinin unutulmaz başarısının dışında, Osmanlı Donanması savaşa seyirci kalmıştır denebilir.(12)

Osmanlı İmparatorluğunun savaşa girmesini sağlayan planı başarı ile uygulayan Alman zırhlıları Goeben ve Breslau'a gelince, bu ge-

(12) Mehti Bayar, "İstiklal Savaşında Türk Denizcileri".

milerin tutumunu savaşa seyirci kalmak şeklinde yorumlamak yanlış olmayacaktır. Karadeniz'de Rus Donanmasını yok edeceğini ilan eden Alman amirali, Karadeniz'e doğru dürüst açılamamış, bu nedenle birlikler Kafkas cephesine, Ulukışla'ya kadar demiryolu ve oradan sonra aylar süren karayolu yolculuğu ile ulaştırılabilmiştir. Çanakkale Boğazı kıyılarındaki topçular, Çanakkale önlerine yağılmış olan İngiliz ve Fransız Donanmaları ile aylarca ölüm düellosu sürdürürken, ünlü Alman zırhlıları Gelibolu Yarımadası'na yerleşen düşman birliklerine bile bir tek mermi savuramamıştı. Öte yandan, Marmara'ya Çanakkale Boğazı'ndan sızan düşman denizaltıları İstanbul önlerine gelip limandaki gemileri torpilleyerek batırırlarken, Goeben ve Breslau, düşman denizaltılarını avlayacağı yerde, denizaltıların ulaşamayacağı sularda gizlenme yolunu tutmuştu.(13)

Savaşın kesin yenilgi ile bitmesi sonucu 30 Ekim 1918 günü imzalanan Mondros Mütarekesi ile Osmanlı deniz gücü yeryüzünden siliniyordu. Subay ve erleri terhis edilen Donanmanın zırhlılarından başta *Turgut Reis*, *Hamidiye* ve *Mecidiye* olmak üzere 43 savaş gemisi Haliç'e çektirilerek, kıçtan kara ettirilmişti. Haliç'e büyüklüğü nedeniyle giremeyen Yavuz (Goeben), birkaç römorkör yedeğinde çekilerek İzmit'e götürülmüş, toplarının nişan ve ateşleme gereçleri sökülmüş, yanında bir İngiliz destroyeri nöbetçi bırakılmıştı. İzmir bölgesinde Kuvayi Milliye aktif direnme ve çatışmalara girişince, Yavuz römorkör yedeğinde Tuzla'ya çekilmişti. Sadece kıyı koruma ve kaçakçılığı önlemek için 5 adet torpido bot ve gambot bırakılmıştı.(14)

Kurtuluş Savaşı'nda görev alması düşünülecek bir donanma mevcut değildir. Böyle olunca, üç tarafı denizlerle çevrili Anadolu'nun deniz gücünden yoksun olarak mücadeleyi yürütmesi gerekecektir. Başka bir deyişle mücadele karada ve olanaklar ölçüsünde havada yürütülecek. Deniz gücünün yokluğu bir bakıma önemli bir problem sayılmayabilir. Ancak, piyadeye kesin zaferi kazandıracak süngü, tüfek, cephane ve diğer malzemeyi Anadolu'nun karşılama olanağı son derece sınırlıdır. Bunlar ya İstanbul'daki depolardan kaçırılacak veya yabancı ülkelerden satın alınarak ve yalnızca deniz yoluyla Anadolu'ya taşınabilecektir. Deniz gücü korumasından yoksun böyle bir sivil ulaşım nasıl yapılabilecektir?

---

(13) P.Shankland and A.Hunter, "Dardanelles Patrol, Galipoli 1915", p.60.
(14) Gotthard Jaeschke, Em.K.Albay R.Metel, Yener Özcumalı.

I.Dünya Savaşı'ndaki yenilgi ardından Irak cephesinde uçaklar yakılıyor; taşınabilecek kadar uçak, parçalar halinde at sırtında ve at arabalarıyla Elazığ'a getirilliyordu. Diğer cephelerdeki çok sayıda uçak, işgalcilerin eline geçmişti.

Ulusal Bağımsızlık Öncesinde Hava Gücü YOK

I.Dünya Savaşı'nın büyük bozgunundan önce 1918 yazında, 46 Türk pilotu, 59 Türk gözetleyicisi, 3 sabit balon birliği ve 92 Türk uçağı (14'ü deniz uçağı) çeşitli cephelerin göklerini korumaktadır. Yeşilköy Havacılık Okulunda ise 13 pilot adayı, 22 gözetleyici adayı ve 21 uçak bulunmaktadır. Büyük bozgunla savaş sona erdiğinde, hava gücümüz erimiş, tükenmiştir. Düşman eline geçen cephelerdeki hava alanlarından pekaz uçak kurtarılabilmiş, çoğu düşman eline geçmemesi için yakılmıştır. Savaş sonu imzalanan Mondros Mütarekesi'nden sonra ise Anadolu, Trakya ve İstanbul'daki hava üslerindeki uçaklara el konulmuştur. 1919 yılı Mayısındaki hava gücümüzün durumu ve konuş yerleri şu şekildedir:(15)

a. I.Dünya Savaşı'nın son günlerinde Irak cephesindeki çarpışmalar ve geri çekilmeler sırasında; uçamadıkları ve taşınamadıkları için bazı uçaklar yakılmış, taşınabilen uçak ve malzemeler Elazığ'da toplanmıştır. Uçak parçalarının at sırtında ve at arabalarıyla taşınması sonucu, bütün uçaklar hurda halindedir.

b. Filistin ve Suriye cephelerinden geri çekilen hava birlikleri Konya'da toplanmıştır. Uçamamaları nedeniyle at sırtında ve at arabalarıyla taşınarak Konya'ya getirilebilen 4 keşif ve 13 av uçağının çoğu kullanılamayacak durumdadır.

c. Şark Orduları Grubu'na bağlı uçak bölüklerindeki uçaklar Erzincan Uçak İstasyonu'nda toplanmıştır. Mevcut 8 uçaktan hiçbiri uçacak durumda değildir.

d. Seydiköy (İzmir) Uçak istasyonu'nda bulunan 8 uçağın hepsi uçabilecek durumdadır. 15 Mayıs 1919'da, İzmir'in Yunanlılar tarafından işgalini izleyen günlerde, Seydiköy Uçak İstasyonu da Yunanlıla-

(15) İ.Kayabalı, C.Arslanoğlu, "Türkiye'de I.Dünya Savaşı'ndaki Hava Olayları" Türk Kültürü, Hava Kuvvetleri Özel Sayısı, s.500.501.

rın eline geçmiş ve Yunanlılar uçabilecek durumda olan 8 uçağımıza elkoymuşlardır. İzmir'in işgali bir gün öncesinden bilindiğine göre, işgalden önce veya hiç olmazsa, Yunan birliklerinin karaya çıktıkları görülüp Yunan emelleri gün ışığına çıktıktan sonra, bu uçakların gerilere uçurulmaması büyük kayıp olmuştur.

e. Trakya ve İstanbul'da bulunan bütün uçaklar, Yeşilköy Hava Alanı'nda toplanmış, İngiliz ve Fransızların gözetimi altına girmiştir. İşgal kuvvetleri önceleri bazı uçakları uçuşa hazır bulundurarak, pilotlarımızın ara sıra antrenman uçuşu yapmalarına izin vermişti.(16) Daha sonra, İşgal Kuvvetleri Komutanlığı bütün havacılık örgütünün kaldırılmasını istemiş, Yeşilköy Hava Alanında bulunan uçaklardan 45 tanesi İstanbul'un Anadolu yakasında, Maltepe'de, deniz kıyısındaki bir düzlüğe taşınarak depolanmıştır. Uçabilecek durumda olan bu uçakların hepsi İngiliz ve Fransızların gözetimi altındadır.

Yeşilköy'de bulunan deniz uçakları, sökülüp paketlenerek Haliç'teki Bahriye Nezareti depolarına taşınmış ve İngilizlerin gözetimine terk edilmiştir. Görülüyor ki, Kurtuluş Savaşı'nın başlangıcında Anadolu'da uçabilen bir tek uçağımız yoktu. Havalanmaya hazır İzmir, Seydiköy'deki uçaklarımız ise Yunanlıların eline geçerek Kurtuluş Savaşı'na düşman yanında ve onun yararına katılmaktadır.

Uçaklarımız bu acı görünümdeyken, I.Dünya Savaşının bütün cephelerinde savaşmış olan pilotlarımız ne durumdadır? Hepsi muvazzaf subay ve astsubay olan pilotlarımızın çoğunluğu İstanbul'da, uçaklarından kopmuş, işsiz-güçsüz ve İngilizlerin sürekli izledikleri bir yaşantı içindedirler. Antrenman uçuşu bile yapamamalarından dolayı melekeleri günden güne azalmaktadır. Özetlemek gerekirse, 19 Mayıs 1919 Türkiyesi'nde hava gücü varlığından söz etmek mümkün değildir.

İmtiyazların Tamamı Yabancılarda Ekonomik İşletmeler ve Altyapı YOK

Yabancı sermayenin, çeşitli imtiyazlarla kendilerine en elverişli koşullarla Osmanlı İmparatorluğuna girmesi için gerekli ortam, 19. yüzyılda hazırlanmıştı. Osmanlı İmparatorluğunda geniş yatırım ola-

(16) Vecihi Hürkuş, "Havalarda", 1915-1925, s.50-51.

nakları olduğunu gören Avrupalı sermayedarlar, kendi aralarında kurdukları şirketlerle ulaştırma, bankacılık, sanayi, madencilik, kamu hizmetleri ve tarım alanlarında yatırımlar yapmaya başlamışlardır. Hem sermaye kıtlığı, hem de kapitülasyonların yabancılara sağladığı ayrıcalıklarla boy ölçüşemedikleri için, yerli girişimciler ya ortadan çekilmek, ya da yabancılarla işbirliği yapmak zorunda kalmıştır. Bunun sonucunda demiryolları, limanlar, elektrik, havagazı ve su işletmeleri Avrupalılar tarafından kurulup işletilmeye, madenler ve fabrikalar Avrupa şirketlerince çalıştırılmaya başlanmıştır. Bu konuda örnek olarak, Rumeli ve Ege'de demiryollarının Fransız ve İngiliz, boraks madenlerinin İngiliz, Zonguldak ve Ereğli kömür yataklarının Fransız şirketlerince işletilmesini verebiliriz. İstanbul'un elektrik, su ve tramvay gibi belediye hizmetleri ise Fransız şirketlerince yürütülüyordu.

Osmanlı yönetimi kapitülasyonlardan kurtulmak istemiş ve çeşitli çabalara girişmiş ise de, olumlu bir sonuç alamamıştır. I.Dünya Savaşı'nın başlamasından iki ay sonra 27 Eylül 1914 günü kapitülasyonların kaldırılmasına karar verilir. Ne yazık ki bu girişime karşı koyan, bir ay sonra yanında savaşa katılacağımız Almanya olmuştur. Savaşın sonunda ekonomik bağımsızlığa kavuşacağını uman Osmanlı Hükümeti, bu kez savaş giderlerini karşılamak için, yanında savaşa girdiği Almanya'ya borçlanmaya ve ona yeni ayrıcalıklar tanımaya başlamıştır.(17)

Karayolları: Harita üzerinde görünen Orta Çağlar'dan kalma izler.

Ulusal Bağımsızlık Öncesinde Ulaşım Altyapısı YOK

Yol, bir hasretti. 1918 baharında birgün 9. Tümen, Karadağ-Çardaklı boğazının doğusundan batısına intikal ediyordu. Bu arada Refahiye-Erzincan şosesinin üzerinden ve bir taraftan diğer tarafa geçecekti. Yani arada birkaç adım, adına şose denilen bu harap uzantının üstünde yürüyecekti. Yol görünüp kenanna vanlınca, bütün yürüyüş koluna bir kanşıklık yayıldı. Hiç kimse, ayağının değdiği bu bozuk düzen yolun üstünden aynlmıyordu. Hele atlı subaylann kıtalannı da bırakarak bu yol çizgisi üzerinde bir aşağı, bir yukan at koşturduklannı

(17) Alptekin Müderrisoğlu, "Kurtuluş Savaşı'nın Mali Kaynakları", 1990'dan derlenmiştir. (Başlıklar dışında).

hâlâ rüya gibi hatırlarım, çünkü bunların hepsi, o dağlık Doğu cephesinde, mesela iki yıldan beri böyle yol parçası dahi görmemişlerdi. Bu dar ve harap şoseye ulaşmak herkeste, dünyaya ve medeniyete kavuşmak gibi hisler uyandırmıştı...

... Anadolu'nun en büyük hasreti yoldu. Ülkeye girecek her şey, yani toprak ürünlerinin kıymetlenmesi, ticaret, sanat, mektep, fabrika, yeni bir idare ve yerleşme, eşkiyalığın kalkması ve nihayet ülkenin savunulması ancak yol olursa başarılabilirdi...

Kısacası, yollarımız yoktu. Şose denilen çizgiler, Orta Çağ kervan yollarından farksızdı. Bunlar da seller, yağmurlarla her yıl bozuluyordu. Köprüler, menfezler dayanıksızdı.(18)

Osmanlı'dan kalan ulaşımda bir karayolu ağı mevcut, fakat bu ağı oluşturan yollar yol niteliği taşımaktan uzaktır. Resmi kayıtlara göre yol sayılan ve bir programa göre gerçekleştirildiği belirtilen yollar; aslında yüzyıllar boyunca göçlerle, kervanlarla, iç ve dış ticaretle ve Osmanlı ordularının akınlarıyla kullanılagelen toprak parçalarının ve geçitlerin uzun yıllar kullanılması sonucu yola dönüşen araba, kağnı ve kervan izleriydi. Bu izlerden yılın her mevsimi yararlanmak mümkün değildi. Kışın karın bastırmasıyla aylarca çevre ile ilişkisi kesilen iller, kasabalar ve özellikle köyler çoğunluktaydı.(19)

Motorlu kara taşıtlarına gelince, o yıllarda karayollarının en önemli aracı olan ve orduların ulaşım işlerinde kullanılan kamyonlardan söz etmek gereksizdir. Zira 1919 Mayısı Türkiyesi'nde motorlu ulaştırma birliği yoktur. I.Dünya Savaşı'ndan arta kalan birkaç kamyon kullanılmaz haldedir. Mevcut 1000 adede yakın otomobilin, 800 adedi İs-

---

(18) O günlerdeki karayollarımızın resmi kayıtların ötesinde kalan gerçek durumunu, o günleri yaşamış Şevket Süreyya Aydemir böyle anlatır. "Enver Paşa", s.271-278.

(19) Osmanlı İmparatorluğu üç tür yol yapımına yönelmişti: (Tevfik Çavdar, "Milli Mücadele Başlarken Sayılarla Vaziyet ve Manzara-i Umumiye", s.82.)
a) İl merkezini en yakın demiryolu istasyonuna bağlayan 5 metre genişliğindeki yollar. b) İl merkezleri arasındaki başlıca kasaba ve limanları bağlayan 4 metre genişliğindeki yollar. c) il içerisindeki kasaba ve köyler arasındaki 3 metre genişliğindeki ilkel yollar.
Osmanlı İmparatorluğunun 48900 kilometreyi bulan karayolu ağının, Misakı Millî sınırları içinde kalan kısmı yalnızca 9711 kilometreydi. Bunun 3477 kilometresi ıslaha muhtaç, 3283 kilometresi sürekli bakım isteyen ve 3026 kilometresi yeniden yapımı gerektiren nitelikteydi.

tanbul'dadır. İzmir'dekilerin dışında Anadolu illerindeki otomobil sayısı 100 civarındadır.(20)

Şehirlerarası otobüs işletmeciliği, Amerikalıların Ermenilere yardım amacıyla kurdukları örgütler tarafından yapılmaktaydı. Özellikle Ermeni kadın ve çocukları, açılan' yetimhanelere taşımak amacıyla, başta Kayseri-Sivas-Elazığ ve Gaziantep olmak üzere, Doğu Anadolu'nun çeşitli vilayetlerine otobüs seferleri yapılmaktaydı.

Kurtuluş Savaşı'nda Tek Türk Demiryolu Hattı Ise Ankara-İzzettin Arasındaki Dar Dekovil Hattıdır

Avrupa ve Kuzey Amerika'da olduğu gibi, 19. yüzyılın ikinci yarısından itibaren Osmanlı İmparatorluğunda da demiryolu yapımı önem kazanmıştı. İmparatorluğun mali bakımdan güçsüzlüğü, kendi demiryollarını yapmaya engel oluyordu. Kapitülasyonların varlığı da, bu konudaki girişimleri önlüyordu. Osmanlı İmparatorluğu, demiryolu yapımını kendi çıkarlarına göre değil, birbirleriyle rekabette bulunan güçlü devletlerin ekonomik ve siyasal yararlarına göre ele alabilecekti.

Hangi bölgede demiryolu yapılmak istenmektedir? Bu bölge Rus sınırlarına yakın veya Arap Yarımadası ile Basra Körfezi dolaylarındaki İngiliz sömürü bölgelerine komşu olmamalıdır.

Bir yandan da çeşitli güvencelere sahip kılınmışlardır. Yapılan demiryolları işletmeye açıldığında, belirli bir kâr sağlayamazlarsa, Osmanlı Hükümeti bu kârı garanti ederek yabancılara ödemektedir. Genellikle imtiyaz verildiğinde söz konusu garanti de yüklenilmektedir. Bu garanti kilometre başına kâr esasına dayanmakta, yabancıların bu miktardan az kâr sağlamaları halinde, farkı Osmanlı Hükümeti ödemektedir. Her demiryolu imtiyazı verilmesi sonucu Devletin dış borç altına girmesi olağandır. Şunu ekleyelim ki, Osmanlı İmparatorluğu demiryollarının %31'ine sahip bulunuyor, geri kalan demiryollarının %37'si Alman, %21'i Fransız ve %11'i İngiliz şirketlerinin ellerinde bulunuyordu.(21)

Demiryolu ağının tamamlayıcı unsurlarının 19 Mayıs 1919'daki Misak-ı Milli sınırları içinde durumu ise şöylece özetlenebilir: Bütün

(20) Tevfik Çavdar, s.84.
(21) Ernest Jackh, "Yükselen Hilal", s.107.

hatlarda çeşitli güçlerdeki lokomotif sayısı 280, yolcu vagonu sayısı 720, yük vagonu sayısı ise 4500 civarındadır. Bunların da en iyimser tahminlerle %25'i tamire muhtaç olup, eldeki yedek parça ve olanaklarla ancak 100 lokomotifi sürekli olarak çalıştırmak mümkündür.(22)

Şimdi 19 Mayıs 1919 Türkiyesi'nin demiryolu ağını toplu olarak görelim ve bu ağdan Kurtuluş Savaşı'nda yararlanma olanakları üzerinde duralım:

1. Edirne-İstanbul hattı= İstanbul, İngiliz, Fransız ve İtalyanların ortak işgali altındadır ve Edirne'de Fransız, Çatalca'da İngiliz birlikleri vardır. Daha sonra Yunanistan Trakya'yı kısmen işgal edecektir.

2. İstanbul-İzmit-Eskişehir-Ankara hattı= Bu hattın İzmit'e kadar olan kesimi İngilizlerin kontrolü altındadır. İngiliz kontrol alanı daha sonra Geyve'ye kadar uzanacaktır. (1921 Haziranında başlayacak olan büyük Yunan taarruzu ile Eskişehir'den itibaren Polatlı yakınlarına kadar olan demiryolu Yunanlıların eline geçecektir.)

3. Ankara-İzzettin dar dekovil hattı= Ankara istasyonu İngiliz ve Fransızların kontrolü altındadır. (Bu hat Kurtuluş Savaşı boyunca işgallerden uzak tek hat olarak hizmet görecektir.)

4. Eskişehir-Afyon-Konya hattı= Afyon tren istasyonunda İngiliz ve İtalyan birlikleri vardır.

5. Mersin-Tarsus-Adana hattı= Fransızların işgali altındadır.

6. İzmir-Aydın, İzmir-Salihli-Alaşehir-Uşak-Afyon; İzmir-Manisa-Soma-Bandırma hatları= Bu hatların düğüm noktası olan İzmir Yunan işgali altındadır. (19 Mayıs 1919'dan sonra Yunan işgali genişleyecek, Aydın, Manisa ve Ayvalık Mayıs ayı sonuna kadar Yunanlıların eline geçecektir.)

7. Erzurum-Kars dar dekovil hattı= Hattın Erzurum'dan başlayarak Sarıkamış yakınlarına kadar uzanan kısmı Türklerin, Sarıkamış yakınlarından Kars ve Gümrü'ye uzanan kısmı Ermenilerin elindedir.

Misak'ı Milli sınırları içinde bulunan ve toplam uzunluğu 4000 kilometreyi bulan demiryolunun Kurtuluş Savaşı'na katkısı son derece sınırlıdır. Bu demiryolları, yapımlarına temel olan düşüncelere uygun olarak kıyılarda döşendiğinden, kolayca işgal edilmişlerdir. 4000 kilometrelik demiryolunun yalnızca ve zaman zaman Konya-Afyon, Eski-

(22) Tevfik Çavdar, "Milli Mücadele Başlarken Sayılarla Vaziyet".

şehir-Ankara hattı Kurtuluş Savaşı'nda kullanılabilmiştir. Sakarya Muharebeleri sırasında ise hattın Polatlı-Ankara arasındaki 80 kilometrelik kısmından yararlanılabilmiştir. Kurtuluş Savaşı'nda tek Türk hattı ise Ankara-İzzettin arasındaki dar çekovil hattıdır. Diğer bütün hatlar yabancıların elinde ve Kurtuluş Savaşı'na karşı kullanılacaktır.

Ankara'nın doğusunda Doğu Anadolu ve Karadeniz'e uzanan demiryollarının bulunmayışı, bütün Kurtuluş Savaşı boyunca en büyük noksanlık olarak kendisini gösterecektir.

Türk Limanları İşgal Altındadır

Ulusal Kurtuluş İçin Deniz Ulaşımı YOK

19. yüzyılın ortalarına doğru Türk denizciliği, küçük yelkenliler ve birkaç buharlı gemi dışında, Türk karasularını yabancı bayraklı gemilere terk etmiş bulunuyordu. Osmanlı İmparatorluğu, kapitülasyonlarla yabancılara tanınan kabotaj hakkını kaldıramayınca, deniz ticaretini devlet olanakları ile güçlendirme yolunu seçti. 1844 yılında "İdarei Mahsusa" adlı bir kuruluş kurularak, deniz ticaretinde buharlı gemilerden yararlanılması, devlete ait deniz ulaşımının bu kuruluş tarafından yürütülmesi kararlaştırıldı. Fakat, çeşitli nedenlerle bu girişimden de olumlu bir sonuç alınamadı.

Daha sonra devlet bütçesinden devamlı yardım alan "Seyrisefain" kuruldu. Bütün çabalara rağmen, Seyrisefain gemilerini düzenli işler bir hale getiremiyordu. Bu gemiler, genellikle asker ve askeri malzeme ulaşımında kullanılıyordu. Üç günde, yedi günde varılabilecek yerlere; gemilerin arızalanmaları, limanlarda durarak kömür ve para beklenilmesi gibi nedenlerle üç hafta, üç ay, hatta bazen yedi ayda varılabiliyordu.(23)

Osmanlı İmparatorluğu I. Dünya Savaşı'na zayıf bir donanma ve birkaç tekneden oluşan küçük bir ticaret filosuna sahip olarak katılmıştı. Donanmanın deniz ulaşımını koruyacak güçte olmayışı; Yemen, Suriye ve Kafkasya gibi yerlere bile karayoluyla asker ve malzeme ulaşımını zorunlu kılmıştı. İstanbul'dan Tekirdağ'a, Çanakkale cephesine deniz yoluyla yapılan asker ve malzeme ulaşımı bile, Marmara'ya sı-

(23) Tarih IV, s.307.

zan İngiliz ve Fransız denizaltılarının batırdıkları gemi sayısının iyice artması üzerine, yerini karayolu ulaşımına terk etmişti.

19 Mayıs 1919'da, Türk denizciliği tamamen çökmüş bulunuyordu. İthalat ve ihracattaki önemlerine göre İstanbul, İzmir, İskenderun, İzmit, Trabzon, Mersin, Samsun, Çanakkale, Sinop, Antalya şeklinde sıralanan Anadolu limanları; İngiliz, Fransız, İtalyan ve Yunan işgal devletleri donanmalarının egemenliğindedir. Bir avuç motor, yelkenli ve üç eski vapurdan ibaret deniz ulaşım araçları Mondros Mütarekesi hükümleri uyarınca mevcut birkaç gambotun ağır silahları söküldüğünden savaş gemilerinin korumasından yoksun olarak deniz ulaşımı yapılabilmesi mümkün olamayacaktır.(24)

"Çalı süpürgesi, ağaç kaşık ve tahta taraklara kadar muhtaç olduğumuz eşyanın cümlesi yabancı memleketlerden gelip ve ucuzluğu cihetince revaç bulan servetimizi ecnebiler sülük gibi çekmekte..." Lütfü Efendi

Ulusal Bağımsızlık Öncesinde Elde Kalan Topraklarda Kayda Değer Ekonomik Faaliyet YOK

19. yüzyıl ortalarından itibaren dışa bağımlı siyaset ve kamu maliyesinin yönetimi, giderek artan ve ödenemeyen dış borçlar, bitmek bilmeyen savaşlar nedeniyle, İmparatorluk her alanda çöküntüye uğramaktaydı.

Birinci kitabımızda (Bir Ülke Nasıl Batırılır?) değindiğimiz; ancak bugün içinde bulunduğumuz olumsuz mali, ekonomik, toplumsal koşulların kaynağını oluşturan "**1838 Serbest Ticaret Anlaşması**" bu sürecin dönüm noktasıdır. Önce İngiltere ile imzalanan, 1841 yılına kadar geçen üç yıl içinde Kuzey Amerika, Fransa, İsveç, Norveç, İspanya, Hollanda, Danimarka, Belçika ve Rusya'ya da tanınan ve geniş ayrıcalıklarla "**açık pazara**" dönüştürülen Osmanlı ekonomisinin temelleri sarsılmaya başlamıştır.

1838 Ticaret Anlaşması'nın temel nedenlerinden biri, büyük kapasite ile çalışan makineleşmiş Batı Avrupalı işletmeler için pazar ara-

(24) Tarih IV, s.307.

yışıdır. Ancak üretim artışı ile birlikte ham madde ihtiyacının ortaya çıkması, sanayicilerin dikkatini ipek, pamuk, yün gibi tarımsal sanayi ürünleri ile doğal boyalar, kimyasallar ve doğal ham maddelere yöneltmişti.

1838 yılına kadar Osmanlı ekonomisinin önemli sayılabilecek tek sanayii olan dokumacılık, hem iç talebi karşılamakta, hem de dışa satılmaktadır.(25) İpekçiliğin merkezi Bursa'da ortalama olarak 1000 ipek dokuma tezgahı çalışmakta ve 25 bin okka ipek işlenmektedir.(26) Ankara sof kumaşı imalinde başta gelmekte ve Avrupa ülkelerine önemli miktarlarda sof kumaşı satılmaktadır. Diyarbakır, Edirne ve Amasya gibi şehirler de dokumacılıkta önde gelmekte, İstanbul ve Üsküdar'da 3000 dolayında dokuma tezgahı üretimde bulunmaktadır.

Osmanlı'da İthal İkamesine Özenen Dışa Bağımlı Sanayileşme Anlayışı

"İstanbul'da ve Üsküdar'da eskiden beri 2750 adet kumaşçı destgâhı (tezgah) bulunmakta ve bu sanatla İslâm ve Hıristiyan Osmanlı tebaasından 3500 kadar nüfus geçinmekteyken, ilk Ticaret Sözleşmesi'nin imzalandığı 1838 yılından kırk yıl sonra, bu destgâhlar 25'e ve kumaşçı esnafı da usta ve kalfa olarak kırk kişiye inmiştir. Sırmakeş esnafında, debbağlarda, kemhacı esnafında ve çatma yastıkçılarda da benzer bir gerileme olduğunu görmekteyiz."(*)

Osmanlı İmparatorluğunda temel sanayi kurulamamıştır.

G.Ökçün'e göre, "Gelişmiş Avrupa ekonomilerinin ezici rekabeti karşısında ham madde ve yiyecek maddeleri satan ve mamul madde satın alan bir ülke durumuna gelen Osmanlı İmparatorluğunda temel sanayiinin kurulması işi gerçekleştirilememiştir. Sanayi İstatistiki'nde de belirtildiği gibi Osmanlı ülkesinde yüksek fırınlar ve metalürji fabrikaları bulunmamaktadır. Yakın pazar için üretimde bulunan madeni eşya imalatı sanayii ham madde olarak hurda demir kullanmaktadır. Öte yandan, Osmanlı ülkesinde makine yapan sanayinin de kurulmamış olduğunu görüyoruz. Gerçekten, Osmanlı sanayiinde kullanılan makinelerin çok büyük bir çoğunluğu yabancı ülkelerden ithal edilmiştir."

(25) İsmail Cem, "Türkiye'nin Geri Kalmışlığının Tarihi", s.220.
(26) Enver Ziya Karal, "Osmanlı Tarihi", C.VI, s.270.
(*) 1913-1915 yılları sanayi istatistiklerinden, G.Ökçün, 1970.

Osmanlı Sanayii Yakın Pazar İçin Basit Tüketim Malları Üretecek Şeklide Oluşum Göstermişti

Avrupa sanayilerinin ezici rekabeti karşısında ve ancak bu rekabetin pek yoğun olmadığı alanlarda gelişme gösteren Osmanlı sanayii, genellikle yakın pazar için tüketim malları üretmiştir. Sanayi sayımının yapıldığı şehir ve kasabalarda, tüketime yönelmiş bulunan imalat sanayiinin 1913'te %68.6'sını ve 1915'te de %70.3'ünü gıda sanayii teşkil etmektedir. Gıda sanayii değirmencilik, makarna imalatı, şekercilik ve tahin imalatı, konserve, bira, buz ve tütün imalatı olarak yedi gruba ayrılmaktadır. İkinci olarak 1913'te %14.9 ve 1915'te de %11.9 oranla dokuma sanayii gelmektedir.

Osmanlı sanayii, ülkedeki maden üretimi ve tarımsal üretimle sağlıklı bir bütünleşme gösterememiştir.

Osmanlı Maden İstatistiklerine göre, İmparatorlukta üretilen maden cevherlerinin tümü ya da büyük bir çoğunluğu yurt dışına ihraç edilmektedir. Bu istatistiklere göre, 1902 ile 1911 yılları arasında hemen hemen tamamen yurt dışına ihraç edilen madenler şunlardır. Krom, zımpara, simli kurşun, manganez, demirli pirit, cıva, arsenik, ham bakır, lüle taşı, külçe simli kurşun ve zift. Külçe simli kurşun ile ziftin çok az bir kısmı ile linyit ve maden kömürünün oldukça önemli kısımları yurt içinde tüketilmektedir. Linyit ve maden kömürü sanayide ve donanmada yakıt olarak kullanılmaktadır.

Sanayide kullanılmakta olan tarım ürünleri de genellikle işlenmeden yurt dışına ihraç edilmekteydi. Ham olarak ihraç edilen pamuk iplik halinde ithal edilmekteydi. Yün ve küçük deri ihracatında da benzer bir durum mevcuttur. Aynı şekilde, yaprak tütün işlenmeden ihraç edilmektedir.

Görülüyor ki, sanayide kullanılan tarımsal ürünler ve özellikle Osmanlı madenleri, Osmanlı sanayiinin tamamlayıcı parçaları olarak üretime konu olmamışlardır. Bir başka deyimle, söz konusu tarımsal ürünler ve madenler, Avrupa sanayilerinin bütünleyici birer parçası olarak üretilmişlerdir. Osmanlı ülkesi, bir yandan Avrupa sanayi mallarına pazar olurken, öte yandan ham madde üretimi ile Avrupa ekonomilerinin tamamlayıcı bir parçası olmuştur. Bu oluşum Osmanlı ekonomisinin iç dinamiğini parçalamış ve onun bir bütün halinde

sağlıklı bir yapıya sahip olmasını engellemiştir. Daha çok toprak sahipleri ile ticaret sermayesi yararına işleyen bu sürecin, ekonominin bütün kesimleriyle bir bütün halinde büyümesine ve bu arada yerli sanayinin gelişmesine engel olacağı açıktır.

Artık, Avrupa ülkeleri Bursa'dan ipekli ve kadife kumaş yerine ipek ipliği, Ankara'dan sof kumaşlar yerine sof ipliği almaya başlayacaklar; daha sonra iplik almaktan da vazgeçerek, yalnızca ham madde almakla yetineceklerdir. Osmanlı yönetiminin Batı Avrupalı ülkelerle yaptığı 1838 Serbest Ticaret Anlaşması ise kötü sonun başlangıcı olmuştu. Bu anlaşma bağımsız gümrük politikası izlenmesi konusunda son şansı da ortadan kaldırmıştı. Yerel işletmeler, dünya ekonomisine katılma süreci içinde sadece tarımsal ürün ve ham madde ihracı ile sanayileşmeden uzaklaşıp, köylüleştirilmiş bir toplum yapılanmasına karşı direnemedi.

Daha sonraki 10 yıllarda, özellikle Abdülhamit ve İttihat Terakki döneminde 160 kadar imalat sanayii iş yeri açılmışsa da, kamu fonlarına ve yönetimine dayanan bu işletmeler ithalatın yarattığı rekabet karşısında dayanamadı ve çoğu kapandı. Gümrük korumasının yokluğundan başka, Osmanlı uyrukluların yabancılara göre çok daha ağır vergi koşullarıyla karşı karşıya bulunması gibi engeller, yerli varlıklı çevrelerin sanayi hatta ticaret alanlarına yönelmesini zorlaştırmaktaydı. 1838'de her türlü iç gümrüklerden bağışlanan yabancıların aksine, Osmanlı uyruklarının, 1874'e kadar kara taşımacılığında, 1890'a kadar da deniz taşımacılığında iç gümrük ödemek zorunda bırakılmaları, Osmanlı uyrukluları aleyhine olan eşitsizliklere örnek gösterilebilir. 1838 anlaşmasından sonra, ithalattaki gümrük vergileri %5 gibi çok düşük olarak belirlenirken, ithal malı iplikle dokunmuş pamuklu kumaş ihracatında rayiç bedel üzerinden %12'lik gümrük resmi uygulanmıştı. Bu miktar uzun bir zaman içinde %1'e kadar düşürüldüyse de iş işten geçmişti. Öte yandan bu anlaşma ile İmparatorluk içinde yerli malların bir bölgeden diğerine nakledilmesi sırasında %12 gibi çok yüksek oranda iç gümrük ödemesi koşulu getirmekteydi. Kısacası anlaşma denilen bu yıkım metni sonucu ortaya çıkan büyük ticaret açığı, zaten bunalım içinde olan maliyeyi sarstı. **Islah-ı sanayi komisyonlarına sürekli kötü haberler gelmekteydi. Kısacası, makineleşmemiş de olsa tekstilden, dericilik ve metale kadar mevcut yerli sanayinin yok olması için gereken her şey mevcuttu.**

Bu olumsuzlukların giderilmesi amacıyla, fabrikaların kurulması, ithalat ve ihracat rejimlerindeki iyileştirmeler, yavaş ve çok uzun süreçler içerisinde yapıldığından, umulan gerçekleşmedi. Sonunda ünlü Muharrem Kararnamesiyle Düyun-u Umumiye, batılı alacaklılar için Osmanlı gelirlerinin en önemli kaynağına el attı.

Osmanlı İmparatorluğunu açık pazar haline getiren bu gelişmelerin dışında diğer bir olumsuzluk da, içeriden kaynaklanmaktaydı. Yerli sanayi dallarının büyük bir bölümü, devletin verdiği siparişlerle ayakta durabilmekteydi. Küçük kırsal işletmeler de, belli bir miktar ürünü ayni olarak sağlamakla yükümlüydüler. İster teknolojik bir evrim, ister anlaşmalar nedeniyle olsun; koşullardaki değişme, tüketim kaynaklarının kurumasının; bu ise, tüketim kaynağı ile ilgili sanayi dallarının çökmesinin nedenlerinden biri oldu. Çöküş sürecinin sonlarına doğru, 1908 yılından itibaren, yönetime ağırlığını koyan İttihat ve Terakki Partisinin ulusçu yaklaşımları sonucu, yeni düzenlemelere gidilmekteyken, hemen ardından I.Dünya Savaşı patlak verdi. Bu savaşa kayıplarını telafi edeceğini sanarak giren yönetim, yenilgi sonucunda geride yıkılmış ve yok olmuş bir İmparatorluk bıraktı. Elde kalan son sanayi kırıntıları da bu şekilde kaybedildi. Ulusal bağımsızlık mücadelesi başladığında az sayıdaki sanayi tesisleri, verimli ovalar, liman ve tersanelerin bulunduğu İstanbul, İzmir, Bursa ile birlikte; tüm Batı Anadolu, Çukurova, Suriye, Selanik ve Trakya gibi önemli yerler işgal altındaydı. Ankara Büyük Millet Meclisi, bağımsızlık mücadelesini başlattığında, böylesine yokluk içinde başvuracağı tek kaynak, binlerce yıldan beri Anadolu'da var olan kırsal el emeğiydi.

İngiliz gemilerinin bombardımanı ile yıkılan İzmit Çuha Fabrikasının yıkıntıları arasından kaçırılan iki dokuma makinesi, Ankara Hükümetinin elindeki başlıca tekstil sanayiini oluşturuyordu.

Ulusal Bağımsızlık Öncesinde Anadolu'da El Emeğine Dayanan Küçük Tezgahlar Dışında Sanayi

YOK

Yıl 1921. Ankara.

"Yazınız, tekrar tekrar yazınız ki bize fabrika, gene fabrika lazımdır. Türkiye'nin ekonomik bağımsızlığı ancak bununla sağla-

nacaktır. Bu olmazsa kazanacağımız siyasal bağımsızlık neye yarar? Ülkemizde herkes çalışıyor. Bunca emek ile elde ettiğimiz şeyleri yabancılara bir kuruşa satıyor, yirmi kuruşa geri alıyoruz. 40 kuruşa bir okka yün veriyoruz, hem de yalvararak geri alıyoruz. Bu, dünyanın neresinde görülmüştür?"

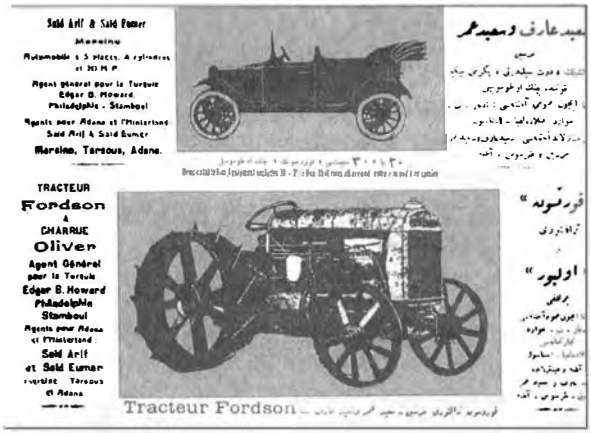
Anadolu'da bol ham madde olduğu halde, ulusal bağımsızlık yıllarında dokuma sanayiinin bulunmayışı, askeri ihtiyaçların giderilmesini engelleyen önemli bir yokluk olarak ortaya çıkmıştı. Ordu mevcutları artırılırken, silah altına alınanların giyim ihtiyaçlarının giderilememesi, en az silah temini kadar önemli problemler yaratıyordu. Dış ülkelerden silah alınmasında kullanılacak dövizlerin, kumaş ithalinde kullanılmasından yakınan Maliye Bakanı Ferit Bey (Tek), bir gazeteciye yukarıdaki sözleriyle dert yanıyordu (Yakın Tarihimiz, Cilt:1 s.111)

"... yerli kumaş yapan dokuma tezgahlarımız nerede? Bugün memleket ihtiyaçlarının yüzde beşini karşılayacak dokuma ve şayak tezgahlarımız bile yoktur. Hepimiz kaput yerine, kepenek giysek, gene yerlisini bulamayız..." (Kütahya Milletvekili Ragıp Bey'in Büyük Millet Meclisi'nin 1 Ocak 1921 günündeki oturumunda yaptığı konuşmasından bir bölüm.)

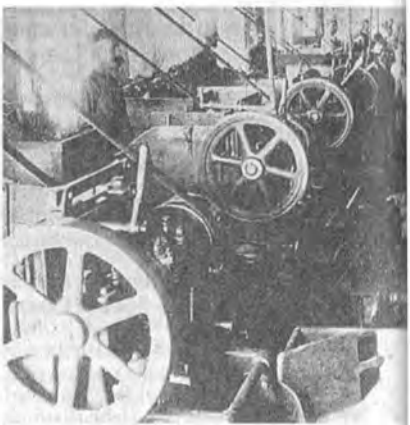
Bağımsızlık mücadelesine ait yazılı ve görsel yayınlarda, çoğunlukla cephelerdeki savaşlardan söz edilir. Oysa savaşın öncesinde ve ardında çok farklı alanlarda varlık-yokluk, ölüm-kalım noktasına gelmiş ekonomik ve sosyal savaşlar verilmekteydi. Yönetim yular, nal, mıh gibi en basit ürünleri bile vatandaşlarından talep etmek durumunda kalmıştı. Önemle düşünülmesi gereken husus, bir ulusu böylesine yoksullaştıran nedenler ile günümüzde varılan gelişmişliğin ilginçliklerle dolu irdelemesini yapabilmektir. Bunun için ister tarih, ister geçmişte olan biten her şey diyelim; daha eskilere gitmek, Anadolu'nun bu tarihi süreçler içindeki yerini ve günümüzdeki varlığını belirlemek gerekiyor. Toplam olarak 14.179 işçinin çalıştığı bu 284 işyeri, sermaye bakımından ise %85 gayri müslimlerin ve özellikle yabancıların kontrolü altındadır. Görüldüğü gibi, memlekette bir sanayi burjuvazisi, hem yok denebilecek derecede cılızdır hem de "gayri milli"dir. (Burada "gayri milli" sıfatını Kurtuluş Savaşı'nın yarattığı karşılıklı düşmanlıklar bağlamında kullanıyoruz. Yoksa söz konusu olanlar Osmanlı vatandaşıydılar.)(27)

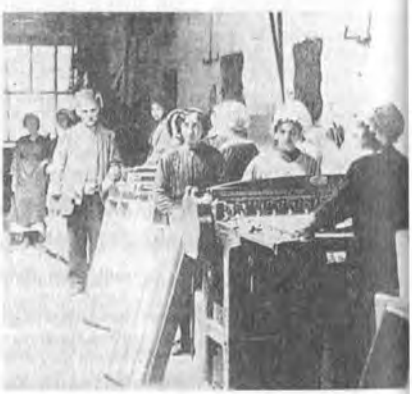
(27) Prof.Dr.Taner Timur, "Türk Devrimi ve Sonrası", 1993, s.12, 13.

Osmanlı sanayii, ülkedeki tarım ve maden dayalı üretimle sağlıklı bir bütünleşme gösterememiş ve gelişememiştir.

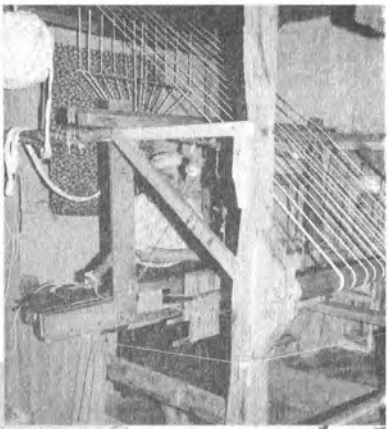

Fotoğraflarda üstte: Yüz yıl başında Adana, Mersin ve Tarsus'ta otomobil ve traktör ithalatçısı Sait Arif'in gazete ilanı.
Yanda: Tütün Rejisi'ne ait işletmeden görüntüler. Yan Sayfada: Osmanlı İmparatorluğunun en önemli ticaret ve sanayi merkezi Selanik'in Yunan askerleri tarafından işgal edilişi ve bir sanayi tesisine ait fotoğraflar. (E.Y.Arşivi)

Sanayide kullanılan tarımsal ürünler ve özellikle Osmanlı madenleri, Osmanlı sanayiinin tamamlayıcı parçaları olarak üretime konu olmamışlardır. Bir başka deyimle, söz konusu tarımsal ürünler ve madenler, Avrupa sanayilerinin bütünleyici birer parçası olarak üretilmişlerdir. Osmanlı ülkesi, bir yandan Avrupa sanayi mallarına pazar olurken, öte yandan ham madde üretimi ile Avrupa ekonomilerinin tamamlayıcı bir parçası olmuştur. Bu oluşum Osmanlı ekonomisinin iç dinamiğini parçalamış ve onun bir bütün halinde sağlıklı bir yapıya sahip olmasını engellemiştir.

Mevcut tesislerin hemen tamamı yabancı uyruklulara ve gayrimüslimlere aittir. I.Dünya Savaşı sonrasında işgal edilen bölgelerde kalan bu tesislerin ulusal bağımsızlığa katkı sağlaması söz konusu değildir. Anadolu'da sadece basit el tezgahları bulunmaktadır.

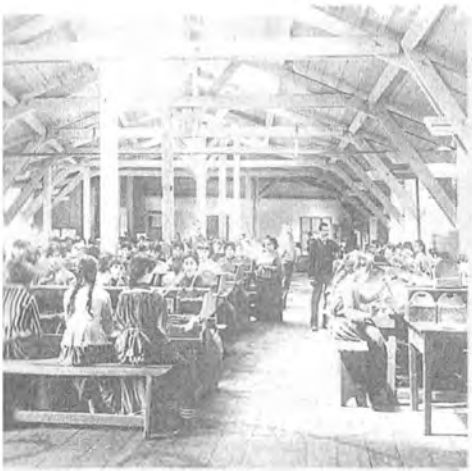

15 Mayıs günlerden Perşembe sabahı. Yunan taburları gemilerden karaya çıkmıştır. Ve işgali kanlı başlamış, kanlı sürecektir. İşgalin başladığı günün akşamı İzmir Türk Telgraf Merkezi'nden Anadolu'ya ulaştırılan mesaj şöyleydi:

"Telgraf hattındaki bütün merkezlere; İzmir'de kan gövdeyi götürüyor. Yardımımıza gelin. Bu sözlerimizi Allah aşkına her yere yetiştirin. Namusunuza, erkekliğinize havale!..."

Yan Sayfada Üstte: Yüzyıl başında İzmir I.Kordon'da Kramer Tiyatrosu ve Pathé Sineması. O yıllarda Alsancak, I.ve II.Kordon boyunca Osmanlıca yazılmış hiçbir levha görmek mümkün değildir. Kivotos Tiyatrosu, Théatre de MM.Les Amateurs, Théatre de Smyrne, Rue de Théatre (Tiyatro sokağı), Rue paralel (II.Kordon), Cordelia (Karşıyaka), Sporting Club, Cercle Europeén, New Club, Cafe Corso, Cafe Levantino, Posidon, Klonaridis gazinoları ve Loucas'ın kahvesi vb.

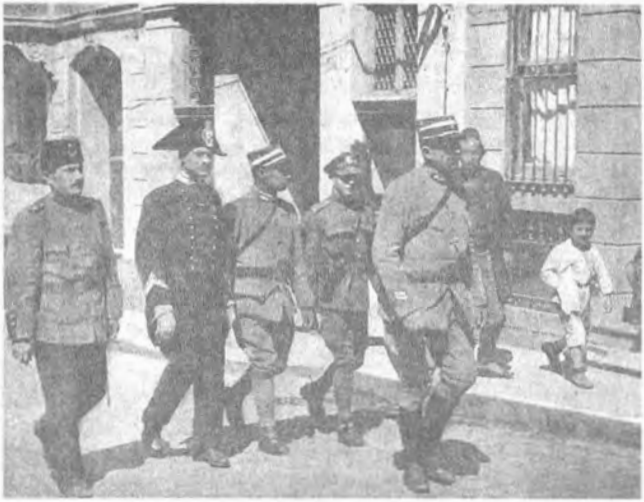

Gayrimüslimler arasında kadın, toplum yaşamının hemen her kesiminde vardır. Yukarıda: Bir işletmede çalışan gayrimüslim kadınlar ve Selanikli Musevi tüccar ailesine ait kartpostallar. (E.Y.Arşivi)

Sultan II.Abdülhamit döneminde Tatavla (İstanbul'da Kurtuluş semti.) karnavalında, etnik kostümleriyle Rum cemaatinin gençleri.

Kozmopolit Osmanlı yaşamından ve İstanbul'dan görüntüler.
Yanda: Yüzyıl başında dünyada sadece Osmanlı işgal bölgelerinde görülebilen ilginç bir belge. Fransız, İtalyan, İngiliz, Yunan ve Türk güvenlik görevlileri birarada görev başında.

BALTAZZI HAN, Rue Voïvode, 67

Nos 67. Caro (Vincent), banquier.
Reiser (C.), négociant.
Reiser (E.), négociant.
69 *Chambre de Commerce Italienne*
Konschil (Jules), ingénieur
Maurer (M.), avocat.
71 Fetaki (Nic. J.), commissionna
Administration du Journal La
quie.

AGOPIAN HAN, (Ancien Baltazzi H
Rue Voïvode, 67.

Nos 67. Caro (Vincent), banquier.
67. Couteaux (Gustave), avocat.
67. *Société du Chemin de fer Mon*
Brousse
69. Reiser (E.), négociant.
69. *Chambre de Commerce Italienne*
69. Fetaki (Nicolas J.), commissionn
71. Bandony (René), banquier.
71. *Société du Tombac.*
71. Maurer (M.), avocat.

Yanda: Osmanlı İmparatorluğunun ticaret ve finans kalbinin attığı Voyvoda Caddesinden (Günümüzdeki adı Bankalar Caddesi) bir görüntü. (Fotoğraf Cumhuriyetin başlangıç yıllarına aittir.)
Üstte: Bankalar Caddesi ve Karaköy civarında bulunan iş hanlarının hemen tamamındaki iş yeri sahiplerine ait isimler ve mesleklerden bir ayrıntı. Voyvoda Caddesinde Baltazzi Han ve Agopyan Han'ındaki listede banker, komisyoncu, avukat gibi mesleklerin çoğunluğu ilgi çekicidir. Bu örnek, Osmanlı yönetim anlayışı ile Türk ve Müslüman toplumsal yapısının, iş hayatından ne kadar geride ve uzakta olduğunu gösteren bir belgedir.

Venedikli ve Cenovalılardan bu yana, binyıl boyunca İstanbul'un en önemli ticaret ve iş merkezi olan Galata'da Karaköy Caddesi. Sağda: Üç dilde yazılmış iş yeri levhası dikkat çekici. Aşağıda: Osmanlı Bankasının Lefkoşe Şubesi personelinin fotoğrafı, tam bir kozmopolit yapıyı yansıtmaktadır. Altta sağda: Tatavla'da (Kurtuluş Semti) yetişen ve dünya çapında ün yapan ve Sir'lük ünvanı almış silah taciri Sir Basil Zaharof . Altta: Tatavlalı Düyun-u Umumiye memuru Aleko Stergios Efendi. O.Türker Arşivi. Ünlük kentlerde tanınmış çok sayıda iş adamı ve banker levantenlerden, Selanik'te Alattini; İzmir'de Forbesler ile İstanbul'a giden İtalyan Allottiler; İstanbul'da Baltazzi, Zarifi, Fernandez, Mişel Portugagal, E.Deveauz, Paul Stefanoviç, C.Lafontaine, A.Pslchary; Mersin'de sanayici Mavromati ve Mavroşaki (Yatmak için gittiği Pera Palas Otell'nde hal ve kılığını beğenmeyen otel müdürlerine kızarak oteli satın almışın.) gibi isimler ilk akla gelenlerdi.

Yabancı Sermayedarlar ve Yatırımcılar İzmir'in Yunanistan'a Verilmesine İtiraz Ediyorlar

Ege'de sermaye yatırımı bulunanlardan, Ege'nin Yunanistan'a verilmesinden rahatsız olan sadece Fransızlar değildi. Ege'de yatırım yapan büyük şirketlerin hiçbiri, Ege'nin Yunanistan'a verilmesini istememektedir. Bu sermaye grubu ya Ege Bölgesinin bağımsız bir devlet haline gelmesini ya da Amerika-İngiltere-Fransa gibi büyük bir devletin denetimi altına girmesini istemektedir. Yabancı sermaye benzer bir deneyi, Selanik'in Yunanistan'ın eline geçmesiyle yaşamıştır. Aynı deneyi yeniden yaşamak istememektedir. Amerikan tütün şirketleri, Freshfield ve Withall gibi büyük İngiliz kuruluşları, İzmir'in Yunanistan'a verilmesine karşıydılar. İzmir yabancı sermayesi, bu şehirdeki İngiliz Ticaret Odası kanalı ile İngiliz Hükümetinin ve Paris Konferansı'nın kararlarını etkilemeye çalıştı. Bir yandan Paris Konferansı'na Mr Patterson gönderilirken, öte yandan Yunan istekleri karşısında bir propaganda örgütlenmeye çalışıldı. İngiltere, Yunanlıların savlarının aksine, Anadolu Rumlarının, Yunanlılarla olmadığını söyleyen konferanslar düzenlendi. 27 Mart 1919'da *Times*'da yayınlanan bir İzmirlinin mektubunda; "Anadolu kıyılarının çeşitli milletlerden kurulu halkı, bir İngiliz, Fransız ve Amerikan himayesini sevinçle kabul edecektir ama Yunan boyunduru ğuna razı olmayacaktır. Yunanistan ekonomik bakımdan bu memleketi kalkındıramayacak kadar güçsüzdür. Kaldı ki bütün kaynaklarını, Avrupa'da yeni ele geçirdiği Makedonya, Trakya gibi topraklara yöneltmek zorundadır." diyordu.(*)

Fransız Bayan Yazar Berthe G.Gaulls'e Göre, İngilizlerin, Azınlıklara Yaptıkları Provakasyonlar Kemalistlere Maledilliyor

Milli Mücadele yıllarında Anadolu'ya gelen Fransız bayan yazar Berthe G.Gaulis, Anadolu'daki yabancıların ve bazı gayrimüslimlerin işgale karşı olan itirazlarına, İngilizlerin nasıl karşı koyduğunu şöyle yazar:"... *Bir yandan iç işlerin organizasyonunda harcanan gayret, Anadolu'nun tüm kaynaklarını, tüm enerjisini almıştır. Bir avuç sivil ve asker ajanın yönettiği bu İngiliz siyasi entrikasına karşı koymak, en kö-*

(*) İlhan Tekeli, Selim İlkin, "Ege'deki Sivil Direnişten Kurtuluş Savaşı'na Geçerken Uşak Heyet-i Merkeziyesi ve İbrahim (Tahtakılıç) Bey", s.14, 15.

tü sonuçları getirecek derecede yıkıcı olacaktır. O zaman, İngilizlerin bu işe burunlarını ister istemez sokturdukları Hıristiyan unsurları cezalandırmak gerekecektir. Avrupa ve Amerika, bu yolda en ufak hareketi bile gözlüyorlar. Ermeni-Rum-İngiliz müşterek propagandaları en kötü rivayetleri yaymaktadır. Milliyetçi şefler, tehlikeyi sezmişlerdir. Şayet misilleme duygusuna kapılıp kendilerinden geçerlerse, milli kuvvetler dünyanın nefretine maruz kalabilirler. İki kez, melanetle karşılaştıkları halde, tereddüttedirler. Bu defa Anadolu Parlamentosu hiddetleniyor: İnsan, kendi adamlarını, bir zaaf gösterdiler diye, böylesine sertçe cezalandırır mı? O unsurları kendi bildiğini düşmanca yapma yolunda serbest mi bıraksalardı?

Sait Molla ile rahip Frew tarafından idare edilen 'İngiliz muhipleri' Anadolu'da karışık unsurlar arasında taraftar bulabiliyor. Bu tahrikçi ajanlar birçok insanı öldürtüyor. Hadiseleri, hep milliyetçilere maletmek istiyorlar, Adapazarı isyanını onlara karşı tertipliyorlardı."(*)

ABD'de yayınlanan **Asia** dergisinin Ocak 1920 sayısında yayınlanan illüstrasyon. "Ermenileri artık katledemeyecek mişiz. Nerede kişisel özgürlüğümüz.?"

Current History dergisinin Haziran 1922 nüshasında yazısız karikatür. (B.B.Can arşivi.)

(*) Berthe G.Gaulis, "Çankaya Akşamları I", s.93.

Ticaret ve Ziraat Nezareti (Bakanlığı) tarafından 1913 ve 1915 yıllarına ilişkin olarak düzenlenen sanayi sayımı sonuçları, 1917 yılında "1329, 1331 Seneleri **Sanayii İstatistikleri**" adı altında yayımlanmıştır.(28)

Osmanlı Sanayii, 19. yüzyıl ortalarından itibaren İstanbul, Selanik, İzmir, Bandırma, İzmit, Adana, Mersin, Trabzon gibi liman kentleriyle hinterlandlarında bulunan Bursa, Manisa, Tokat gibi kentlerde gelişti. Bunların %55'i İstanbul ve çevresinde kurulmuştur. İşçi sayısı ve üretim hacmi bakımından da İstanbul ve çevresi başta gelmektedir. 10 işçiden fazla işçi çalıştıran 300'e yakın sanayi kuruluşunun 165-170 adedi bu yörede toplanmış bulunmaktadır. Geri kalanların 60 kadarı İzmir'de, çoğunluğunu ipek sanayii teşkil eden 45 civarında müessese Bursa'da, diğerleri ise Manisa, Uşak, Bandırma ve İzmit'te bulunmaktadır. Türkiye'nin belli başlı diğer şehirlerinde yalnızca birkaç un debagat fabrikası ile Adana ve Tarsus'ta 4 adet pamuk ipliği fabrikası vardır. Anadolu'nun diğer yerlerinde önemli sanayii müesseselerine rastlanılmamaktadır.

"Ermeniler, Rumlar, Yahudiler bu binaları edinirlerken, sen neredeydin?" Mustafa Kemal

Zaferden sonra Adana'ya giden Mustafa Kemal, beraberindekilerle şehri gezerken, dikkatini çeken güzel binalarla ilgileniyor, sahiplerini soruyordu:

- Bu villa kimin?
- Kirkor Efendinin, Paşam.
- Bu köşk?
- Dimitri Efendinin, Paşa Hazretleri.
- Ya şu konak?
- Salamon Efendinin...

O sırada Mustafa Kemal'in gözüne toprak damlı bir virane ilişmiş, onun da sahibini sormuştu. Yanındakiler cevap verdiler.

- Recep Çavuşun, Paşa Hazretleri.

Mustafa Kemal bu duruma üzülmüş, biraz da sinirlenmişti. Emir verdi:"*Çağırın şu Recep Çavuşu!*" Recep Çavuş gelince, selam dur-

(28) Gündüz Ökçen, Osmanlı Sanayii, "1913, 1915 yılları Sanayi İstatistiki", A.Ü. Siyasal Bilgiler Fakültesi Yayını", No:299.

muştu:"*Emredin, Paşam*". Mustafa Kemal sorar:

- Bu villa Kirkor Efendinin, bu köşk Dimitri Efendinin, şu konak Salamon Efendinin, şu virane de senin. Bu Ermeniler, Rumlar, Yahudiler bu binaları edinirlerken sen neredeydin?

Recep Çavuş cevap verir:

- Sizinle beraberdim Paşam! Trablusgarb'ta, Çanakkale'de, Sakarya'da..

Bu durumdan, elbette 600 yıllık Osmanlı vatandaşı gayrimüslimler sorumlu tutulamaz. Şeriat yasalarının gereğine bağlı Osmanlı yönetim anlayışının çarpıklığından doğan, vatandaş ayrımcılığındaki uygulamaların bir sonucudur. Türkler asker, memur ve köylüyken; gayrimüslimlerin tarım dışında kalan kentlileri, özellikle 19. yy'dan itibaren Batı'yla uyum sağlamışlar; ticaret ve çeşitli zenaatlerle varsıllaşmışlardı.

Bunun doğal sonucu olarak aşağıda dört büyük kentteki sanayi listelerinde görüleceği gibi toplam sanayi kuruluşlarının %75.3'lük çoğunluğu gayrimüslim veya yabancı uyruklu özel sektöre ait bulunmakta, geri kalan %24.7'sini Devlete ait, çoğu askeri fabrikaları teşkil etmektedir. Bunların önemli bir bölümü ise İstanbul ve çevresinde toplanmıştır. Askeri fabrikaların üretimi dokuma, elbise, teçhizat ve cephaneye yönelmişti. Top, makineli tüfek, tüfek imal edilemediği gibi deniz kuvvetleri için büyük tersane de mevcut değildi.

Özel kesime ait sanayi kuruluşlarının dağılımı şu şekildedir: Gıda sanayi %28 ile başta gelmekte, bunu %27 ile dokuma sanayi ve %19 ile kırtasiye sanayi izlemektedir. Geri kalan %24'ü ise ağaç, toprak, deri, kimya ve madeni imalat sanayiinden oluşmaktadır.

Tüm ithalatın %90'ını un ithalatı teşkil etmekte; geri kalan %10'u ise şeker, alkol, çikolata, peynir ve süt mamulleri ithalatından oluşmaktadır.

Sanayi kuruluşlarının %27'sini bünyesinde toplayan dokuma sanayiinde yaklaşık olarak 80 müessese vardır. Bunların 18'i devlete, diğerleri özel sektöre aittir. Üretim, yün iplik, pamuk ve ham iplik imalatı ile yün, pamuk ve ipek dokumacılığına yönelmiştir. Yün dokumacılığında 30.000, pamuk dokumacılığında ise 70.000 olmak üzere toplam olarak 100.000 iğ mevcuttur. Aynı tarihlerde İngiltere'de 55 milyon, Amerika'da 30 milyon, Almanya'da 14 milyon, Fransa'da 11 milyon ve Belçika'da 2 milyon iğ vardır. Bu durum tarım ülkesi olarak

dokumacılıkta ne kadar geri olduğumuzu göstermekte. Kapitülasyonların en büyük etkisi bu sanayi kolunda görülmektedir. Türkiye, dokuma sanayiinin büyük ham madde deposu olduğu halde, yün imalatının halıcılık, el tezgahları ve dokuma tesislerinde kullanılan %54'ü dışında kalan %46'sı ve pamuk üretiminin %80'i ihraç edilmektedir. Yapılan ihracat 10-15 misli değer kazanarak yünlü ve pamuklu dokuma olarak ithal edilmektedir.

Gıda, dokuma ve kırtasiye sanayiinin dışında kalan, mevcut sanayi kuruluşlarının %24'ünü teşkil eden sanayiler ise ağaç, toprak, deri, kimya dallarıdır. Görüldüğü gibi Orta Anadolu, diğer büyük liman kentlerinde olduğu gibi sanayiden hiç nasibini almamış olup, Kemalistlerin ihtiyacı olan gelişmiş niteliklere sahip değildir. El emeğine dayanan atölyeler ise adeta Orta Çağ'dan kalma araç, gereç ve teknolojilerden ibarettir.

Ulusal Bağımsızlık Savaşı Başlangıcında En Küçük de Olsa Bir Üretim Makinesine İhtiyacı Olan Kemalistlerin Egemenlik Alanı Dışında Kalan Çok Sayıdaki Osmanlı Sanayi Tesisleri İşgal Güçlerinin Denetimindeydi

Aşağıda seçilmiş üç kentteki sanayi kuruluşları ve bunların sahiplerine ait liste incelendiğinde, Gayrimüslim vatandaşların işletmeciliğe ve üretime ne denli yatkın ve hakim oldukları görülmektedir. Osmanlı İmparatorluğuna ait tüm pazarların Batı sanayii ürünlerince işgal edildiği bir dönemde, bu cılız sanayi ve ticaret kuruluşlarını gerçekleştiren Gayrimüslimler, Osmanlının sanayi ve ticaret burjuvazisini oluşturuyorlardı. Bu olgu Osmanlı yönetiminin ulusçu olmayan milletler topluluğu ve İslâmi yönetim anlayışının sonucudur. Öte yandan Gayrimüslim vatandaşların, bazı istisnai devlet hizmetleri dışında, askerlik ve devlet memurluğu haklarından mahrum olması, doğal olarak onları ticaret ve sanayi alanlarına yöneltmişti.(29)

(29) 1915-17 Ermeni tehcirinde toplanan Ermenilerden Düyun-u Umumiye'de çalışanlar da gönderilmişti. Ancak hemen sonra Düyun-u Umumiyede işlerin yürümediği anlaşılınca, bu çalışanların tekrar geriye gönderilmesi istenmişti. Daha sonraki yıllarda İş Bankasının kuruluşundan sonra, bankada çalıştıracak eleman bulunmasında sıkıntıya düşülmüştür. Zira bu işte çalıştırılacak gayrimüslimlerin çoğu artık yoktur ve Türkler de bu konuda yeterli deneyim sahibi değildiler. E.Y.

"Acaba bu Türk sınıfı nerede?" diye sorulmaktadır.

Kurtuluş Savaşı esnasında Anadolu, prekapitalist bir üretim düzeyinde olup, kapitalizmi geliştirecek devrimci bir burjuvazi mevcut değildir. Egemen sınıflar, işçileri, orta ve yoksul köylüleri çeşitli mekanizmalarla sömüren feodal ağalar, tüccarlar, tefeciler ve cılız bir sanayiciler koalisyonudur. Bunun dışında doğu ve güneydoğu Anadolu'da aşiret ilişkileri de mevcuttur.(30)

Atatürk devrinin sözcülerinden olan bir yazar, 1922'de, "Burjuvalar? Acaba bu Türk sınıf nerede? diye sormaktadır. Cuma günleri Türk bayrağını yalnız daire direklerinde görüyoruz. Yontma taştan, yahut betondan bütün bankalar, ticarethaneler, atölyeler binbir çeşit bayraklarını pazar günleri çekiyor ve içlerinde hiçbir Türk Bayrağı yoktur."(31)

I.Dünya Savaşı Öncesinde İstanbul'daki Başlıca Sanayi Tesisleri

Makarna İmalatı:

Arslanyan Ekmek ve Mamulat-ı Dakkiye Şirket-I Sınaiyesi; İslâm, Polizo ve Leko, Rake Biraderler, Samolada İbrişimci ve Şürekâsı, Kazilas İstimatyos, Mika Mahdumları, Yıldız Makaronya Fabrikaları.

Şekercilik, Tahin ve Bisküvi İmalatı:

S.Atinopulos, Antonyadis Antonyos, Antonyadis Yanko ve Şürekası, Hacı Ali Efendi, Jarboni ve Hacı Yenaki, Çıknavoryan Mahdumları, Ali Faik Osmanlı Şeker Bonmarşesi, Futopuyos Yani, Kalaycıoğlu A. ve Yağcıoğlu A, Kostantinidus Yorgi, Nomiku J.D., Viris Foti, Yenaropulos Fabrikaları.

Konserve İmalatı:

Ermis, Aris, Emniyet, Ortaköy, Pagapulo Yorgi K, Kartal Fabrikaları.

Buz İmalatı:

Dersaadet Buz Osmanlı Anonim Şirketi.

Tuğla İmalatı:

Pedoti Tuğla Anonim Şirketi; Paşabahçe, N.Demirciyan ve Mahdumları, Stelyanidi, Şahbaz Agiya Mahdumları, Kendros Foti, Yaşarzade Hasan Hüsnü Efendi Fab.

Adi Kireç ve Su Kireci İmalatı:

Umuriye, İstinye, Makriköy Fabrikaları.

Çimento Mamulatı:

İstren Osmanlı Anonim Şirketi, Derunyan V. Onnik,

Porselen İmalatı ve Elmastraşçılık:

Çini, Fabrika-i Hümayunu, Vahram Gümüşyan Elmastraş Fabrikası.

Debagat:

Altın Yapağı Osmanlı, Altıparmak ve Kalaroni, Beykoz Askeri Debbağ Fabrikası,

(30) Prof.Dr.Taner Timur, a.g.e., 1993, s.15.

(31) F.R.Atay, Eski Saat. İstanbul, 1993. Nakleden Prof.Dr.T.Timur, a.g.e.

Pince Biraderler, Teripo Kostantin N. ve Mahdumları, Canbezdi Biraderler, Denizliii Hacı Hasan ve İsmail Hakkı, Skanavi Ahmet, Kalosdiyan Piravadal ve Darbhaneliyan, Kalınoğlu Ananyas.

Marangozluk ve Doğramacılık:

Patriyanu Daryos, Pisalti Mefruşat Ticarethanesi, Hacı Ahmet Efendi Marangoz Fabrikası, Hacı Osman Efendi Marangoz Fabrikası, Haseki Fabrikası, Değirmenciyan B. ve Mahdumları, Sarrafyan A. ve N.İmalatı-ı Osmaniye Fabrikası, Osmanlı-Avusturya Mefruşat ve Halı Şirketi, Fridman Leon J., Feriko Piyer Mefruşatı Fabrikası, Kortesi Biraderler, Narlıyan Mefruşat Fabrikası.

Yün İplik İmalatı ve Yün Dokumacılığı:

Uhuvvet Osmanlı Halı A.Ş., Feshane Fabrika-i Hümayunu.

Sair Dokuma İmalatı:

Abalıyan Agop Dokuma Fabrikası; İspenciyan Artin ve Dikran, Balık Ağı Fabrikası; Civan Spon, Osmanlı Sırma ve Kalapdan Fabrikası; Osmanlı İpek, Keten Eşya Anonim Şirketi; Krespi Rabeno Moiz, Saçak ve Püskül Fabrikası; Macid Mehmet Karakaş, Kuşak Fabrikası.

Sigara Kağıdı İmalatı:

K.Dragonis, Sigara Kağıdı Fabrikası; Dübuton Mair Sigara Kağıdı Fabrikası, A.Salto, Sigara Kağıdı Fabrikası; N.Seferoğlu, Sigara Kağıdı Fabrikası; Selanikli S.M.Menase ve Şürekası, Sigara Kağıdı Fabrikası; Kaon Moiz, Sigara Kağıdı Fabrikası, Mayorkas Avram, Sigara Kağıdı Fabrikası, Prütopapas J.D. Şürekası, A.Serviçin, Namer Çelbon.

Matbaacılık ve Sair Kağıt İmalatı:

Ahmet İhsan ve Şürekası, Aristovlos ve Anastasyadis, Asaduryan Artin ve Mahdumları, İkdam Matbaası, Amedi Matbaası, Beşiktaş Fabrikası, Patris Matbaası, Prüödos Matbaası, Prüto Papas. J.D. ve Şürekası, Tatekyan Matbaası, Tahidoromos Matbaası, Tercemanı Hakikat Matbaası, Tasvir-i Efkar Matbaası, Hukuk Matbaası, Demersesyan Vahram ve Hıraçya, A.Zeliç ve Mahdumları, Jamanak Matbaası, Jerardo Biraderler, A.Serviçin, Sabah Matbaası, Soma ve Boni, Tanin Matbaası, Garoyan Arak, Feratelli Hayim, A.A.Kromilos, F.Löflar, Matosyan Agop Matbaası, Mahmut Bey Matbaası, Müdafaa Matbaası, Matbaa-I Hayriye, Matbaa-i Amire, Matbaai Osmaniye, Neologos Matbaası.

Sabun İmalatı:

Aris ve Şürekası Sabun ve İtriyat Fabrikası, Sabuncuzade Şakir ve Mahdumu Sabun Fabrikası.

Madeni (Eşya) Sanayi:

İstinye Tamir Havuzları Şirketi, İşler H.İmalathanesi, Bursalı Biraderler, Bon ve Şürekası, N.Demirciyan, Con Fabrikası, Hıralagos ve Şürekası, Dapey N. ve Mahdumları, R.Dandola, H.Jöst İmalathanesi, Jonya Costo, Sınak ve Bastiyani, Singer Marko, Kaçelli, Mihailidis Yl, Mehmet Salih, Vasilyadis.

I.Dünya Savaşı Öncesinde İzmir'deki Başlıca Sanayi Tesisleri

Değirmencilik:

Stefanidis ve P.Milakopidis, Stimatyadi Kostaki ve Yakovas, Birahyoti Con., Çinçini Dakik Fabrikası, Tuzcuoğlu Yovanaki, M.Karamanyola, Magnifiku Alfons, Venturato Panayot Değirmeni, Yorgalo Biraderler Değirmeni.

Makarna İmalatı:

Samolada İbrişimci ve Şürekası, Kiroste Çubulu Kimon Fabrikaları.

Konserve İmalatı:

Birun Abad, Çimaris Yani Konserve Fabrikası.

Bira İmalatı

Aydın Bira, Madam Pirakob Fabrikaları.

Madeni (Eşya) Sanayi:

İsigonis D.İmalathanesi, Hristo Dolos Yani, Rankin ve De Mas, Rays Biraderler, K.Kalohretas ve Şürekası, H.Leonidopulos, Y.Leonidopulos.

Yağ Üretimi:

Ottoman Oil Company Limited, J.A.Atnasyadis Mahdumları Pirene Fabrikası, Samola İbrişimci Pamuk Yağı Fabrikası, Vurea Manganyoti ve Şürekası Pirene Fab.

Matbaacılık ve Salr Kağıt İmalatı:

Amalatya Matbaası, Ahenk Matbaası, Reform Matbaası, Ruso Dimitri Mahdumları, Selanik Matbaası, Köylü Matbaası, La Press Matbaası Matbaası, Vidurl Pol.

Kimya Sanayi:

Ottoman Oil Company, J.A.Atnasyadis Mahdumları Pirene Fabrikası, Samola İbrişimci Pamuk Yağ Fabrikası, Vurea Manganyoti ve Şürekası Pirene Fabrikası, A.N. Lipovac Veresesi, Mak Artür Palamut Hülasası Fabrikası, K.Vital ve Şürekası Palamut Hülasası Fabrikası.

Salr Dokuma İmalatı:

Antibi Molz ve Avram, Fanila Fabrikası, Tabah Corci Anton, Fanila Fabrikası, Şark Halı Şirketl Boya Fabrikası,

Yün İplik İmalatı ve Yün Dokumacılığı:

Blaklar, Yün Fabrikası, Osmanlı Aba ve Şayak Fabrikası, Kozineri Lui, İplik Fab.

İzmlr Kutu İmalatı:

Desipri Biraderler, Gavanahira İlya, Kapudanaki Yani ve Mahdumları, Kondomiko Vastilyo Koloğlu, Kibrlyadi Dimitriyos, Aliklvyadl Dlmitrlyos, Vastaridis P.D., Yorgiyadi Iraklı ve Şurekası.

Debagat:

Liçe Ropolo Biraderler, Valcı K. ve Mahdumları.

Çlmento Mamulatı:

Nikolaidl Biraderler,

Şekercllik, Tahln ve Blsküvl İmalatı:

Tarboni ve Hacı Yenaki Şeker Fabrikası, Samolada İbraşlmci Helva ve Tahln Fabrikası, Klidara Andon A. Şeker Fabrikası, Kesanakl Yorgl Çatal Sakal ve Mahdumları Şeker Fabrikası, Lipovac Veresesi.

Konserve:

Birun Abad, Çımaris Yani Konserve Fabrikası.

Buz İmalatı:

Kesişdağı Buz Fabrikası, Mısır Şarl Buz Fabrikası.

Kutu İmalatı:

Desipri Biraderler, Gavanahira İlya, Kapudanaki Yani ve Mahdumları, Kondomiko Vastilya Koloğlu, Kibriyadi Dimitrlyos, Aliklvyadi Dimltriyos, Vastarldls P.D., Yorgiyadi Iraklı ve Şurekası.

Salr Ağaç İmalatı:

Galija Karlo Araba Fabrikası.

Dokuma Sanayi:

Blaklar Yün, Osmanlı Aba ve Şayak, Kozlneri Lul İplik Fabrikalan, İzmir Pamuk İmalatı Osmanlı A.Ş., Şark İplik ve Mensucat Sanayi A.Ş., Antlbl Moiz ve Avram Fanila Fabrikası, Şark Halı Şirketi Boya Fabrikası, Taban Corci Anton Fanila Fabrikası.

I.Dünya Savaşı Öncesinde Bursa'daki İpek İmalathanelerinin Listesi

Ham İpek İmalatı:

Emirza Artin, Emirza Rafik, İnstasyadis Odesif, Ayineli Yorgaki, Balaban Agop Veresesi, Balabanyan Manuk, Balaban İstefan Veresesi, Bay Onnik, Bay Biraderler, Bay Greguvar Zevcesi, Bıdıkyan Osib, Birut Mari Luiz, Boduryan Akpos ve Karnik, Boduryan Akpos ve Kamlk, Boduryan Karnik ve Madam Guma, Baharl, Belar-Lans, Tevfik, Dervişyan Karabet Zevcesi, Sılukizade Hakkı, Simkeşan Eznif, Şeftiyan İstefan ve Zevcesi, Sandık Emini Ahmet Efendi Veresesi, Dağıştanlı Hacı Abdullah, Osman Fevzi, Gama Pol Veresesi, Gama Lul Veresesi, Fabrika-i Hümayun, Konstan Bay, Kurdlkyan Hacı Onnlk, Gülmezyan Serviçin ve Nişan, Köleyan Diran, Köleyan Mihran, Varsamidi Zevcesi, Vasllyadl Zevcesi.

I.Dünya Savaşı Öncesinde Mersin'deki Sanayi Tesisleri

Çırçır Fabrikası, Mersyna Oil Mill. Co. Ltd. Yağ Fabrikası, Bodosaki Fabrikaları: Un Fabrikası, Sabun, buz, çeltik ve lğlik iplik Fabrikası, Aseo Fabrikası, Kokanaki Fabrikası, Mıgırdiç-Zelviyan Fabrikalan (Çırçır, un, çevirme, pres ve kırma kısımları), Bandelli Fabrikası (pamuk işlenmekte ve bez üretilmekte), Müftü Fabrikası (Un üretiyor, pamuk işliyor), Mavromati Un Fabrikası, İsa Ersoy Un Değirmeni.

Solda: Vehbi Koç. V.Koç Vakfı Arşivi.

18 Yaşında Ankara'da İş Yaşamına Başlayan Vehbi Bey (Koç)'den İlginç ve Düşündürücü Gerçekler

Gayrimüslimlerin Refah Düzeylerinden ve İş Yaşamlarındaki Başarılarından Etkilenmiş, Onlara Ulaşmayı ve Aşmayı Hedeflemişti

Babam, beni zaman zaman İstanbul'a yalnız olarak gönderiyor, artık alacağım malların parasını bana veriyor, çalışmalarımı dikkatle izliyordu. Gün geçtikçe babamın bana güveni arttı. Günün birinde mal almak üzere 500 lira ile İstanbul'a geldim. Şahin Paşa Otell'nin tek yataklı odalarında yatıyor, yavaş yavaş Galata piyasasına geçiyor, oraları da tanımaya çalışıyordum. Dükkan için 50 kiloluk bir fiçi karpit fiyatını sordum. Kilosunun 12.5 kuruş olduğunu söyledi. Başka mağazalara da daha evvel sormuştum, onlar da aynı fiyatı vermişlerdi. Bay Agop'tan kiloda 10 para indirim istedim. Kendisinin yetkili olmadığını, mağazada camekan içinde oturan Çorbacı'ya, yanı patrona gitmemi söyledi.

Gözümün ucuyla Çorbacı'ya bir baktım. Gayet kelli felli, uzun boylu, yakışıklı, şık bir adam; oturmuş bir işle uğraşıyor. Camekandaki kapıyı vurdum, içeri girdim. Bir fıçı karpit alacağımı, Bay Agop'un 12.5 kuruştan aşağı inmediğini söyledim ve 10 para ikram etmesini rica ettim. Çorbacı sert bir tavırla, "Git Agop'la konuş, olmaz." dedi ve beni tersledi. Son derece üzüldüm. Bay Agop'tan karpiti aldım, çıktım.

Geseryanlann Beyoğlu'nda, şimdiki Sümerbank satış mağazasının bulunduğu yerde büyük bir mağazaları vardı. Burayı Bay Vahram Geseryan'ın küçük kardeşi Aram Geseryan yönetirdi. Karpit hikayesi olurken ben bunların hiçbirini tanımıyordum. Sonradan tanıştım. Geseryanlar bu büyük binada Sahibinin Sesi gramofon plaklarını, Philco radyolarını, Kelvinatör buzdolaplannı satıyorlardı. Mağaza çok güzel düzenlenmişti. Her kat ayrı bir departmandı. Bay Aram'ın sempatik kişiliği ile çok güzel işliyordu. Aran Geseryan'ın bir çeşit danışma kurulu olarak da Leon Çıknavur, Vortik ve Fesciyan adında üç güçlü yardımcısı vardı. Birkaç konuşmadan sonra biz bu firmanın Ankara satıcısı olduk. Mal alıp satıyoruz; onlar bizden, biz onlardan memnun. Fazla mal sattıkça birinci sınıf bir acente haline geldik ve meşhur Çorbacı ile tanışabildik. Aram Geseryan, benim tanıdığım zaman 40 ila 45 yaş arasında, kısa boylu, sevimli bir adamdı. Ağabeyi ne kadar kendini beğenmişse, o da o kadar alçakgönüllüydü, hatır almasını bilirdi. Bekardı, iyi yaşamasını severdi, hovarda bir insandı. İstanbul'a geldikçe Beyoğlu'na çıkıp Aram'ı görmek benim için büyük zevkti.

Bizim satışlar çoğaldıkça Geseryan'ın yanında itibarımız artıyordu, yanına çabuk kabul ediliyordum. Beni birkaç defa öğle ve akşam yemeklerine, eğlence yerlerine götürdü. Gün geçtikçe dostluğumuz artıyor, Geseryan Avrupa'ya gidip geldikçe bana hediyeler getiriyordu. Günün birinde bizim Geseryan Amerika'ya gitti. O zamanlar koca İstanbul'dan belki yılda sekiz-on kişi Amerika'ya gidebilirdi. Geseryan'ın bu yolculuğu bir hayli sürdü. Ben İstanbul'a geldikçe, Geseryan'ın mağazasına uğrar, "Çorbacı'dan ne haber var?" diye sorardım. Bir gün Bay Leon bana bir dergi gösterdi. Bu bir Amerikan dergisiydi. İçinde Çorbacı'nın resmi vardı. Resmini bu dergide görünce Geseryan benim gözümde bir kat daha büyüdü. Kendi kendime, "Demek bizim çorbacı Amerika da bile tanınmış bir adam olmuş." dedim.

Aradan yıllar geçti, biz de iş hayatında biraz daha ilerledik. 1946 yılında ilk defa Amerika'ya gittim. Amerika'da temsil ettiğimiz firmaların fabrikalarını gezdim. Bu gezilerde bir fotoğrafçı gelip o işin başındaki adamla resmimizi çekiyordu. Sebebini sorduğum zaman, şirketlerin aylık dergileri olduğunu, ilk tanıştıkları acenteleri ile ilk karşılaşmada resim çektiklerini, bu yeni acenteleri bir resim ve yazı ile topluluklarına tanıttıklarını söylediler. Ben Amerika'dan döndükten sonra böyle çıkmış resimlerle birkaç dergi geldi. Bizim Çorbacı'nın resminin basıldığı dergi de bunlardan birymiş. Bana bu dergiyi o kadar dikkat ve önemle göstermişlerdi ki, ben de Çorbacı'yı Amerika'da ün yapmış sanmıştım. Kısacası Leon Efendi bu işlerde çok becerikliydi.

Galata'da Kuyumcu Sokak'ta, kurşun boru yapan Hovagimyan Kardeşler vardı. Bunlar üç kardeş çeşitli bakır, çinko, kalay, pirinç, kurşun hurdalannı alır, kurşunları eritir, boru çekerler, geri kalanını da ihracatçılara satarlardı. Ben de bunlardan Ankara mağazamız için kurşun boru alırdım, bu yüzden tanışmıştık. Hovagimyan Kardeşler zengin olmuşlar. Sütlüce'de bir boru fabrikası kurmuşlar. Bu 1/2 parmaktan 2.5 parmağa kadar dikişli boru yapan bir fabrikaydı. Bunlar işi iyi hesap etmemişler, fabrikayı bitirmişler ama paraları da kalmamış. Boru ithali serbest, Galata piyasası ithal malı satıyor, yerli boru satışı zorlaşıyor. Kısacası, sıkışık duruma düşmüşler. Bana ortaklık teklif ettiler. Ben biraz düşündükten sonra, bu boru fabrikasının iyi bir iş olduğu kanısına vardım, bunlarla görüşmelere başladım. Şirketin adı "Koç-Boru" olmak şartıyla ortaklığı kabul ettim.

1934 yılında 135.000 lira sermayeli bir şirket kurduk ve işe başladık. Bir hayli mücadeleden sonra Celal Bayar'ın İktisat Bakanlığı zamanında uygulanan Teşvik-i Sanayi Kanunu'ndan yararlandık, boru bandı gümrüklerinde indirim sağlayarak çıkardığımız malı satmaya başladık. Galata'nın Geseryan, Yarmayan, Hovaglmyan, Balıkçıyan gibi meşhur boru tüccarları, bir yıllık boru üretimimizi almak üzere bizimle görüşmek istediler. Bizim Çorbacı Vahram Geseryan'ın yanında benim adım "Koç Bey" oldu. (Vehbi Koç, "Hayat Hikayem", Vehbi Koç Vakfı, s.17.)

M.Kemal'in başlıca çabalarından biri, Türkler ile gayrimüslimler, özellikle yabancı uyruklu levantenler arasındaki sosyal ve ekonomik gelişmişlik farklılıklarını gidermekti. Kendisinden sonra Milli Şefliğini ilan eden İnönü hükümetinin 1940'lı yıllarda uyguladığı Varlık Vergisi ve Yol Vergisi gibi çağ dışı uygulamalara başvurmayı hiçbir zaman düşünmemişti.

I.Dünya Savaşı sonunda Osmanlı devletinin karşılıksız kalan kağıt paralarından bir örnek. 28 Mart 1918 tarihli kanuna göre çıkarılan ve Düyun-u Umumiye Meclisi Reisi Hüseyin Cahid ile Maliye Nazırı Cavid imzalı (Lozan'da istenmeyen iki isim. E.Y.) bin liralık kalme. Altta: Osmanlı malî başıbozukluğunun tipik bir örneği. 1916 I.Dünya Savaşında Alman Lejyonu tarafından bastırılmış ve Samsun civarında tedavül edilen 5 ve on kuruşluk para biletler. A.Akyıldız Arşivi.

Birgün Mustafa Kemal Paşaya:
"Çarşıda kasaba, bakkala borçlandığımızı ve para kalmadığını" söyledim.
Paşa: *"- Ben şimdiye kadar olanı, 7-800 liramı verdim. Başka param yok" dedi.*
Kaymakam Nizamettin Beyin Sivas Kongresi anılarından.

Ulusal Bağımsızlık Öncesinde Para YOK

Montecuccoli ve Napolyon'a göre: "Savaşı yürütmek için üç şey gerekir: Para, para ve yine para!". General Wellington (1769-1852), İspanya seferinde İngiltere'den yollanan ödenek yetersiz kalınca para bastırmak zorunda kalmıştı.(32)

Ulusal bağımsızlık, başlangıcından sonuna kadar inanılması güç para sıkıntılarıyla gerçekleştirildi. Bu sıkıntıların neler olduğuna geçmeden önce, Osmanlı'dan kalan para tablosuna bakmakta yarar var.

Düyun-u Umumiye İdaresinin, yönetim giderlerini tahsil ettiği gelirlerden karşılama olanağına sahip oluşu, gittikçe genişleyen bir örgütün doğmasına neden olmuştu. Devlet gelirinin üçte birini yönetmek ve tahsil etmekle görevli bu idare, Osmanlı İmparatorluğunun Maliye Nezaretinden (Bakanlığından) daha güçlü bir örgüt kurmuştur. Maliye Nezaretine bağlı memur sayısı 5000 dolayındayken, Düyun-u Umumiye İdaresinde çalışan personel sayısı 8000'e ulaşmıştır.

Muharrem Kararnamesi, kapsamı içine giren dış borçların ödenmesini sağlamakla yükümlü Düyun-u Umumiye İdaresine önemli devlet gelirlerinin yönetimi ve tahsili yetkisi tanımıştı. Bu gelirler kesin ve değişmez şekilde, borçlar tamamen ödeninceye kadar alacaklılara, dolayısıyla alacaklıları temsil eden Düyun-u Umumiye İdaresi meclisine bırakılmıştı. Anadolu'nun gelirlerinin yarısından fazlası Düyun-u Umumiye İdaresi tarafından toplanıyordu.(33)

Osmanlı İmparatorluğu mali zorunluluklar nedeni ile zaman zaman (kağıt para-banknot-kaime) çıkarmıştı. En son Temmuz 1915'te çıkarılan kağıt paraların karşılıklı olması kabul edilmiş, paraların üzeri-

(32) Prof.Dr.Y.Ülken, "Atatürkçülük", s.274.
(33) Alptekin Müderrisoğlu, "Kurtuluş Savaşı'nın Mali Kaynakları", s.259.

ne ne zaman tedavülden kaldırılacağı yazılmış ve altın ile ödeneceği belirtilmişti.(34) Ancak, çıkarılan kağıt paralar, I.Dünya Savaşı yıllarının enflasyonist baskısı ve savaş uzadıkça ekonomideki mal darlığının daha da artması sonucunda aşırı fiyat artışları karşısında, hızla değer kaybetmeye başlamıştı. Öyle ki Temmuz 1915 yılında kağıt para çıkarıldığı zaman, 1 Osmanlı Lirası kağıt para ile satın alınabilen bir mal, savaşın üçüncü yılına girilirken, 5.50 Osmanlı Lirası ile satın alınabiliyordu. Mondros Mütarekesi imzalandığında aynı malı satın almak için 4.48 Osmanlı Lirası ödemek gerekiyordu.(35)

I.Dünya Savaşı'ndan önceki yıllara göre yapılan tahminler, ulusal gelirden kişi başına düşen payın İstanbul ve çevresinde 2085 kuruş; Marmara, Ege ve Akdeniz bölgelerinde 1180 kuruş; İç ve Doğu Anadolu'da 771 kuruş olduğunu göstermektedir.(36)

I.Dünya Savaşı'nın Sonunda, Osmanlı Devletinin Kağıt Paralarının Karşılıksız Kalması

I.Dünya Savaşı öncesinde, İmparatorluğun altın para mevcudu 40-43 milyon lira, gümüş para mevcudu ise 8 milyon lira tahmin edilmekteydi. Dünya savaşı içinde, darphane kayıtlarından 17 milyon liralık altın, 3.8 milyon liralık gümüş para basıldığı anlaşılmaktadır. Savaş koşulları içinde altın ve gümüşün yurt dışına çıkarılması yasaklandı. Buna rağmen, bu paraların bir bölümünün yurt dışına kaçtığı, bir bölümünün de tedavülden çekilerek, bir meta niteliğini kazandığı muhakkaktı.(37)

Savaş sona erdiğinde, Osmanlı İmparatorluğunun müttefikleriyle yapılan Versailles (28 Haziran 1919) ve Saint Germain (10 Eylül 1919) Anlaşmaları, Düyun-u Umumiye'nin evrakı nakdiyelerinin de kaderini çiziyordu. Bu anlaşmalara göre, Düyun-u Umumiye adına, birinci tertip çıkartılan paranın karşılığı olarak Reichsbank ve Avusturya-Macaristan Bankasında saklanan altınlar, anlaşmaların yürürlüğe girmesinden sonra bir ay içinde galip devletlerin gösterecekleri kuruluşlara

(34) Dr.Mine Erol, "Osmanlı İmparatorluğunda Kağıt Para (Kaime)" s.35.
(35) Ahmet Emin (Yalman), "Turkey in the World War", p.145.
(36) Vedat Eldem, "Osmanlı İmparatorluğunun İktisadi Şartları Hakkında Bir Tetkik", çeşitli bölümler.
(37) İlhan Tekeli, Selim İlkin, s.200.

teslim edilecekti. Böylece çıkarılan evrakı nakdiyelerin birinci tertibi karşılıksız kalmış oluyordu.(38) Evrakı nakdiyenin 2, 3, 4, 5, 6 ve 7 tertipleri ise hazine bonosu karşılığında çıkarılmıştı. Eğer savaş Osmanlılar ve müttefiklerin galibiyetiyle sonuçlansaydı; paraların üzerinde gösterilen vadelerde, bu paraların değeri kadar altın %6 faizle Osmanlı İmparatorluğuna ikraz edilecek, Düyun-u Umumiye de bu kağıt paraları altınla değiştirecekti.(39) Versailles Anlaşması'nın 159. maddesiyle, Almanya, hazine bonolarını altınla değiştirmeyi kabul ediyor; ama süresini 12 yıla çıkarıyordu. Bu bakımdan evrakı nakdiyenin önemli bir bölümünün karşılığı hukuken ortadan kalkmıyordu; ama pratikte Almanya'nın hızla mali bir iflasa sürüklenmesi sonucu bu paralar fiilen karşılıksız kalıyordu. Ayrıca Versailles Anlaşması'nın 261, Saint Germain Anlaşması'nın 90. maddeleriyle, Almanya ve Avusturya Devletlerinin tüm alacak ve imtiyazları, galip devletlere devrediliyordu ve altı tertip evrakı nakdiye de, devredilen bu alacaklar arasındaydı.(40) Böylece ilginç bir durum ortaya çıkmakta, Osmanlı İmparatorluğunda tedavülde olan bu paranın Osmanlı Devletiyle ilişkisi kalmamış olmaktaydı.(41)

Sevr'de Osmanlılarla yapılan anlaşma, daha sonra Anadolu'da Kurtuluş Savaşı'nın örgütlenmesi ve Türkiye Büyük Millet Meclisinin kuruluşu, para konusunda ilginç sorunlar ve süreçler yaratmıştır. Bu gelişmeler sonucunda İmparatorluk, Osmanlı paralarının dolaşımı bakımından, dört ayrı bölgeye ayrılmıştır. Birincisi, Ankara Hükümetinin denetimi altında bulunan bölgeler; ikincisi, İstanbul Hükümetinin denetimi altında bulunan bölgeler; üçüncüsü, Misak-ı Milli sınırları İçinde bulunup, yabancı işgali altında bulunan bölgeler; dördüncüsü ise savaş öncesinde İmparatorluk sınırları içinde bulunan fakat Misak-ı Milli'ye dahil olmayan yöreler, başka bir deyişle Osmanlı Devletinden koptuğu Ankara Hükümetince de kabul edilen Arap ülkeleri. Gerçekte Osmanlı Hükümetinin parasının değeri ve bu dört bölge arasındaki para akımları, her dört yörede de izlenen politikaların fonksiyonu oluyordu. Madeni paraların değeri, alaşımlarındaki altın ve gümüş oranlarıyla belirlendiği için, bu paraların değerlerindeki değişme,

(38) Aziz Köklü, a.g.e., s.18.
(39) TBMM Zabıt Ceridesi, Cilt 20, İ:33, 30 Aralık 1924, C:1, s.200.
(40) Aziz Köklü, a.g.e., s.18.
(41) İlhan Tekeli, Selim İlkin, a.g.e. s.200, 201.

bu dönemde bir para politikası sorunu olarak ortaya çıkmıyordu. Bu konuda temel para politikası sorunu, bu kıymetli maden akımlarının ne yönde olduğu, her bölgenin altın ve gümüş kaybedip kaybetmediğiydi. Değer sorunu, daha çok Düyun-u Umumiye'nin evrakı nakdiyesi için söz konusuydu. Bu paranın değeri de değişik yörelerde izlenen politikalardan etkileniyordu. Bu etkilerin ne yönde olduğunu, Osmanlı İmparatorluğundan koptuğu her çevrede kabul edilmiş olan Arap ülkelerinde, kıymetli madene dayanan net bir para akımı olmuştur.(42)

İşgal altındaki bölgelerde ise farklı tutumların izlendiği görülmektedir. Örneğin, Adana'da işgal kuvvetleri komutanı Albay Bremond, tren ücretlerini, gümüş ve altın parayla ödemeyi zorunlu kılmıştır.(43) Ege'deki Yunan işgal bölgesinde Yunan kağıt paraları tedavüle konulmamıştır. Yunan kağıt parası kullanılmasına karşı en önemli tepki, Ege'de ve özellikle İzmir'de yerleşmiş büyük İngiliz sermayesinden gelmiştir. Ege hinterlandındaki ekonomik bütünlüğün bozulmasını kendi çıkarları aleyhinde gören bu grup, Ege'nin ekonomik bütünlüğünü bozacak böyle bir girişime karşı çıkmışlardır.(44) Bu durumda, işgal kuvvetleri genel karargahının baskısıyla, bu yörede Osmanlı paraları tedavülde kalmıştır.(45)

İstanbul Hükümetinin durumuna gelince; özellikle Kurtuluş Savaşı'nın ileri aşamalarında, bu Hükümetin denetiminde İstanbul ve yakın çevresi dışında bir yerin kalmadığı söylenebilir. Esasen, kararları İtilaf Devletleri yüksek komiserliğinin denetimine tabi bir hükümetin, ciddi bir para politikası izlemesi de beklenemez. Bu durumda, kağıt paranın değeri ile altın ve gümüş para akımları büyük ölçüde piyasa operasyonlarınca düzenlenmiştir.(46)

Mütarekenin başlangıcından, İstanbul'un Milli Hükümete geçme-

(42) İlhan Tekeli, Selim İlkin, a.g.e. s.201, 202.

(43) Yurt Ansiklopedisi, Adana maddesi.

(44) Bu konuda bkz. Grace M.Elison: "Bir İngiliz Kadınının Gözüyle Kuvayi Milliye Ankarası", Milliyet Yayınları, İstanbul, 1973.

(45) 12 Ağustos 1920'de Lord Curzon'dan Lord Graville'e yazılan mektupta "Yunanlılar, divanı harp tehdidiyle İzmir'de Yunan parası kullanıyorlar. Sulh anlaşmasının 77. maddesine aykırı olan bu durumda ısrar etmemelerini Yunanlılara hatırlatınız." denilmektedir. Erol Uluben, "İngiliz Gizli Belgelerinde Türkiye", s.279. Nakleden İlhan Tekeli, Selim İlkin, a.g.e., s.202.

(46) İlhan Tekeli, Selim İlkin, a.g.e. s.203.

sine kadar geçen, yaklaşık dört yılda, İstanbul'un dış ticaret açığının 60 milyon altın liraya tekabül eden 312 milyon lira olduğu tahmin edilmektedir.(47) İstanbul ithalatçılarının altın gereksinmesini karşılamak için, İstanbul ve İzmir'deki bazı girişimciler, örgütlü bir şekilde halkın elindeki altını toplamaya çalışmışlardır.(48) Altın üzerine spekülatif bir piyasa oluşmuş ve muhtemelen bu, altının değerini dengi fiyatlarının üzerinde tutmuştur. Bu dönem, İstanbul'dan dışarıya, büyük ölçüde altın çıkışının olduğu dönemdir.(49)

Bunun ötesinde Bankı Osmanii Şahane'nin (Osmanlı Bankası) de, Fransa'ya önemli ölçüde altın gönderdiği anlaşılmaktadır. Bankanın, I.Dünya Savaşı'nda elinde toplanan altını, Fransa'ya transfer etme talepleri, bu altınların Bankanın sermayesini teşkil etmekte olduğu gerekçesiyle kabul edilmemiştir. Oysa Banka, işgal döneminde, bu izni kolaylıkla almış ve biriken altınları Fransa'ya göndermiştir.(50)

İstanbul Hükümeti, Ankara Hükümetine göre çok küçük bir alanı denetlemesine karşın, İstanbul altın üzerindeki spekülatif hareketlerin merkezi olduğu için, Anadolu'daki politikaların oluşmasında, yine de önemini korumuştur. (51) Ankara Hükümetinin çok zor koşullarına ve savaşın finansmanı gibi çok önemli bir problemle karşı karşıya olmasına rağmen, bilinçli bir para politikası izlediği söylenebilir. Kurtuluş Savaşı sırasında izlenen para politikasını da, savaşın koşulları belirliyordu. Kuşkusuz bu konudaki en temel karar, savaşın finansmanında para bastırılması yoluna gidilmemiş olmasıdır.(52)

Osmanlılar, 1856'dan itibaren tüm savaşlarının finansmanını emisyona, başka bir deyişle kağıt para çıkarmaya dayandırmışlardır. Kuşkusuz ulusal bağımsızlık sürecinde kağıt para basılmamış olmasını, Anadolu'da bunu basacak tesislerin olmamasıyla açıklamak yeterli değildir.(53) Sovyetlerin savaşın finansmanı için, kağıt para basılması yolunda birçok önerileri olmuştur. Parayı basıp vermeyi de kendileri üstlerine almak istemişlerdir. Ama TBMM Hükümeti bu öneriyi benimsememiştir. Kendi denetimi altındaki bölgelerde de iç isyanlar

(47) (48) Vedat Eldem, "Cihan Harbinin ve İstiklal Savaşı'nın Ekonomik Sorunları", s.400.
(49) İlhan Tekeli, Selim İlkin, a.g.e. s.203.
(50) TBMM Zabıt Ceridesi, Cilt:25, İ:176, 18 Ocak 1339 (1923), C:1, s.416.
(51) (52) İlhan Tekeli, Selim İlkin, a.g.e. s.204.
(53) Alptekin Müderrisoğlu, a.g.e., s.381.

çıkan bir hükümet, halkın güvenmediği bir parayı piyasaya sürerek yeni güven sorunları yaratmak istememiştir. Önceki bölümlerde gördüğümüz üzere, savaşın finansmanını sağlamak için, "Tekalifi Milliye" gibi çok radikal önlemlere başvurmaktan kaçınmayan Ankara Hükümetinin, kağıt para çıkarmamış olması, üzerinde durulması gereken bilinçli bir politikadır. Güvensizlik açısından karşılıksız para çıkarma yerine, Tekalifi Milliye gibi ayni ağırlıklı zorunlu borçlandırma işlemine yönelmiştir.(54)

Y.Ülken'e göre, Kurtuluş Savaşı'nda Ankara Hükümetinin kendi adına para bastırmasına psikolojik ortam uygun değildi. Paranın "sahib-i mülk" sayılan "Padişaha ait olduğu" yaygın bir kanıydı. Türkiye Büyük Millet Meclisinin alametleriyle dolaşıma sürülecek yeni bir parayı halkın yadırgaması önlenemezdi. Avrupa'da ve Osmanlı İmparatorluğunda 1915-1918 yıllarında enflasyonun ekonomiye verdiği zararları ve doğurduğu moral çöküntüsünü yakından görmüştü.(55)

Bu dönemde para politikası kapsamına girebilecek üç sorun ortaya çıkmıştır. Bunlardan birincisi Ankara Hükümetinin denetimi altındaki yörelerden altın, gümüş gibi kıymetli madenlerle, evrakı nakdiyenin ülke dışına ya da İstanbul'a kaçmasını önlemektir. İkincisi Sovyetler Birliği'nden altın ruble olarak sağlanan yardımın, kağıt para karşısındaki paritesinin saptanmasıdır. Aynı sorunun bir başka görüntüsü, kanunen bir altın lira ile kağıt lira arasında varolan eşitliğin, piyasada geçerli olmamasının çıkardığı ödeme sorunlarının çözümlenmesidir. Üçüncüsü ise I.Dünya Savaşı'nda da bir sorun olarak ortaya çıkan, ufak para sıkıntısının sürmesidir.(56)

Sevr İle Gelen Bir Darbe Daha Düyun-u Umumiye'nin Yanı Sıra "Mali Komisyon" Kurularak Gelirlerin Tamamına El Konuluyor (*)

I.Dünya Savaşı süresince dış borçlanmanın, kağıt para arzıyla iç içe geliştiği bir para politikası uygulandı. Bu dönem içinde yeni dış borçlanma gerçekleşmemiş, daha çok Düyun-u Umumiye İdaresi ve

(54) İlhan Tekeli, Selim İlkin, a.g.e. s.204.
(55) Prof.Dr.Y.Ülken, "Atatürkçülük", 2.Kitap, M.E.G.S.B Yayını, 1988, s.274
(56) İlhan Tekeli, Selim İlkin, a.g.e. s.205.
(*) İlhan Tekeli, Selim İlkin, "T.C Merkez Bankası"., s.164 vd. (Başlıklar dışında)

Düyun-u Umumiye'nin adım adım gelişen tasfiye süreci başlamıştır. Bu dönemde, Düyun-u Umumiye'nin, ülkenin para ve kredi politikasını belirlemekteki etkisi, ancak dolaylı şekilde olmuştur.

Savaş bitince, Sir Adam Block, İstanbul'a gelerek, 21 Kasım 1918'den itibaren Düyun-u Umumiye Meclisi Başkanlığı görevini ifaya başladı. Aralık 1918'de, Alman ve Avusturyalı dayinler vekillerinin İstanbul'dan çıkarılmasından sonra, Düyun-u Umumiye Meclisinin, Sir Adam Block'un ve yeni Fransız delegesi Sallandroux de Lamornaix'in, münavebeli başkanlığı altında, yeniden çalıştırılması için girişimler başladı. Sevr Anlaşması'nın 246. maddesi, bundan böyle Meclisin, yalnız Fransız, İngiliz ve İtalyan dayinler vekilleriyle, Osmanlı Bankası temsilcisinden oluşmasını öngörüyordu. Anlaşmaya göre, Meclis, Türkiye Maliye Nezaretine idari vesayet ve muavenette bulunacaktı. Yeni Meclis, I.Dünya Savaşı içinde eski Meclisin verdiği kararları gözden geçirebilecekti. Bu anlaşmayla, Düyun-u Umumiyenin niteliği değişiyordu. Sevr Anlaşması, Düyun-u Umumiyeden ayrı olarak İngiliz, Fransız, İtalyan hükümet temsilcilerinden oluşan ayrı bir mali komisyon öngörüyordu. Tüm mali konularda son söz bu komisyonundu. Türkiye'nin tüm varidatı, bu komisyonun denetiminde olacaktı. Sir Adam Block, 1912-22'de yazdığı raporda, zamanı gelince Düyun-u Umumiye ile "mali komisyonun" birleşeceğini bildiriyordu.

Düyun-u Umumiye örgütü, I.Dünya Savaşı'ndan dağılmadan çıkmıştı. Yeni bir yönetim altında, ülkenin mali denetimini kolayca ele alabileceği umuluyordu. Meclis bu yetkileri sağlamıştı ama, iki sorunla karşılaşmıştı. Birincisi, savaş içinde Osmanlı parası değerinin düşmesi üzerine, müttefik devletlerdeki tahvil hamillerinin kuponlarını ödemek için, yeni bir değer saptanması, ikinci ve Düyun-u Umumiye Meclisini düşündüren esas sorun ise, İzmir'in işgali ardından Anadolu'da başlayan ve giderek güçlenen ulusal, yerel hareketlerdi.

"1919 senesi Mayısının 19. günü Samsun'a çıktım. Vaziyet ve manzarai umumiye şöyleydi: Mustafa Kemal

Osmanlı Devletinin dahil bulunduğu grup, Harbi Umumide mağlûp olmuş, Osmanlı Ordusu her tarafta zedelenmiş, şeraiti ağır bir mütareke imzalanmış. Büyük Harbin uzun seneleri zarfında, millet yorgun ve fakir bir halde, millet ve memleketi Harbi Umumiye sevk edenler, kendi hayatları endişesine düşerek, memleketten firar etmişlerdir. Saltanat ve hilafet mevkiini işgal eden Vahdettin, müstereddi, şahsını ve yalnız tahtını temin edebileceğini tahayyül ettiği yeni tedbirler araştırmakta, Damat Ferit Paşanın riyasetindeki kabine; âciz, hayalsiyetsiz, cebin, yalnız padişahın iradesine tabi ve onunla beraber şahıslarını vikâye edebilecek herhangi bir vaziyete razı. Ordunun elinden silah ve cephanesi alınmış ve alınmakta..."(57)

Ulusal Bağımsızlık Hareketi İçin Kongreler Yapılacak

Ama Hangi Parayla?

Kongreler, Katılımcıların Ceplerindeki Son Kuruşlarla ve Tahta Sıralarda Yatılarak ve Çıkınlarındaki Yiyeceklerle Gerçekleştirilliyor

20 yumurta, 1 okka peynir, 10 ekmek alarak Sivas'tan yola çıkan Mustafa Kemal ve Heyet-i Temsiliye, otomobillerinin benzinlerini ve iki lastiğini de Sivas Amerikan Okulundan hediye olarak sağlamışlardı. Parasız olan Heyet, Sivas Osmanlı Bankasından bir tüccar kefaletiyle senet karşılığı güçlükle 1000 lirayı alarak yola çıktı.

Mustafa Kemal Paşanın ne birikmiş parası, ne de gelir sağlayan bir mülkü vardı. Karargah personelinden komutanlar gibi milletin sinesine dönenler de aynı durumdaydılar. Artık ne yeni bir ödenek olanağı vardır, ne de aylık almak ihtimali. Mustafa Kemal Paşa ve karargah personeli, her türlü maddi dayanaktan yoksundur.

Ağustos ayının son günlerinde, Mustafa Kemal Paşa ve beraberindeki askerlikten ayrılmış karargah personelinin kongre için Sivas'a hareket etmeleri gerekiyordu. Yola çıkılması için gerekli para nereden

---

(57) Mustafa Kemal Paşa, NUTUK, c.1, s.1'den bir bölüm.

ve nasıl bulunacaktı? Gerçi, Mustafa Kemal Paşa ve kurmay başkanı Erzurum Kongresince yeni kurulan "Heyeti Temsiliye"ye seçilmişti ve Heyeti Temsiliye'nin giderlerinin nizamname gereğince Müdafaai Hukuk Cemiyetince karşılanması gerekiyordu. Fakat, Müdafaai Hukuk Cemiyetinin kasasında yalnızca 80 lira kalmıştı. Erzurum Belediye Başkanı Zakir Efendi, yüzer liradan Sivas'a kadar dört yaylı araba kiralayabileceğini söylemişti. Gerisini, Mustafa Kemal Paşa ve beraberindekilerin para, hesap ve alış verişlerini yürüten Sayın Mazhar Müfid Beyden dinleyelim:

Akşam yemeğinde Paşa (Mustafa Kemal) yine Sivas yolculuğuna bahsi intikal ettirerek: *Hazır mıyız?*

- Elimizde çürük çarık üç otomobil var. Karoserleri berbat, körükleri yırtık pırtık, lambaları da yok. Karpit yakacağız. Geceleri yola devam etmek mecburiyetinde kalırsak karpit de yanmaz. Burada karpit tedarik etmenin de imkanı yok.

- Çürük çarık, lambalı lambasız gideceğiz. Ancak üç otomobil hepimizi ve eşyamızı nakle kafi mi?

- Tabii kafi değil.

- Rauf, Süreyya, Hüsrev, Raif Beylerle sen, Cevad Abbas ve Muzaffer otomobillere taksim oluruz. Şeyh Fevzi Efendi için de yer ayrılır. Kendisini Erzincan'dan alınız. Recep, Zühtü, Hayati, Memduh ve diğer zabit (subay) arkadaşlarla eşyalarımız da arkadan araba ile gelirler.

- Güzel Paşam. Ben de böyle düşünüyordum. Ancak üç dört at arabasına da ihtiyacımız var. Bugün Belediye Reisi ile görüştüm. Bize ucuza araba temin edecek. Fakat 400 lira kadar bir paraya ihtiyacımız olacak. Tabii yol boyunca ve Sivas'ta da paraya ihtiyacımız olacak. Kasamız ise malum.

Kaşlarını çatarak ve dişlerini sıkarak gözlerini masanın üzerinde duran kahve fincanına dikti ve hafif sesle:

- Evet, bir de para meselemiz var...

Onun bu anını ve halini görüp de üzülmemenin imkanı yoktu. Bir millet mücadelesinin ve bir millet kurtuluşunun yolunda üniformasına ve kesesindeki 800 lirasına kadar maddi her şeyini kaybeden ve bütün zeka, enerji ve mana kudretini büyük idealine hasreden bir adamın artık hiç olmazsa para mevzuu ile ilgisi olmamalı, binbir gaile

içinde onu düşünmekten azade bulunmalıydı. Onun içindir ki:

- Paşam, siz bu mevzu ile meşgul olmayınız. Elbette bir tedbir düşüneceğiz.

Mustafa Kemal Paşanın "*Evet, bir de para meselemiz var*" diye değindiği sorun, ne yazık ki, milli mücadelenin başında olduğu kadar, bütün mücadele boyunca temel sorun olmakta devam edecektir. Meselenin nasıl bir çözüm şekline ulaştığını, Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti Erzurum Şubesi üyesi Sayın Cevat Dursunoğlu'ndan dinleyelim:(58)

"... O gün Mustafa Kemal Paşanın yanından gelen Kazım (Dirik), arkadaşlara Paşanın yola çıkmasını sağlamak için bizim para temin etmek vazifemiz olduğunu hatırlattı.. Hiç birimizde de para yoktu. Hepimiz "kutilayemut"(59) yaşayabiliyorduk. Paşaya hiç olmazsa bin lira kadar bir para temin etmeliydik...İlk tedbir olarak çoluk çocuğumuzun ziynet eşyasına başvurmayı hatırladık. Kadınlann göz yaşlanna bakmayacaktık. Fakat bunlann da boynunda, kolunda ne varsa hepsi muhacirlikte ekmek parası olarak sarfolunmuştu...

'Heyeti Faale' azasından emekli binbaşı Süleyman Bey hızır gibi imdadımıza yetişti. Her anlamıyla kamil bir insan olarak tanıdığımız Süleyman Bey nasıl bir çıkmazda olduğumuzu görerek 'Çocuklar, ben bu işin çaresini buldum. Benim tasarruf edilmiş dokuz yüz liram var. Ben altmış yaşını geçmiş bir adamım. Allahın nzasından, milletin selametinden başka bir dileğim yok. Bu parayı size veririm. Fakat bu parayı verdiğimizi ne Paşa ne de başka kimse bilmeyecek, ileride Müdafaai Hukuk'un parası olursa verirsiniz, olmazsa helal olsun. Ben Devletin verdiği emekli aylığı ile geçinir, giderim.' dedi. Hepimizin gözleri yaşarmıştı. Bu adsız büyük, bizi o günkü en büyük kaygımızdan kurtarmıştı. O gün Süleyman Bey parayı getirdi. Yüz lira kadar da aramızdan toplayarak bin lira yaptık ve Kazım delaletiyle Paşaya ulaştırdık. Kazım dönüşte Paşanın çok memnun olduğunu sevinerek anlattı.

Bu para ile yol hazırlıklan yapılmış; ekmek, peynir ve zeytinden ibaret kumanyanlar hazırlanmış, kafile üç otomobil ve üç at arabası ile 29 Ağustos 1919 günü Erzurum'dan Sivas'a doğru yola çıkmıştı.(60)

Kongreye katılmak üzere seçilen temsilcilere, genellikle mahalli

(58) Cevat Dursunoğlu, "Milli Mücadelede Erzurum", s.137, 138
(59) Kutilayemut: Arapça, ancak ölmeyecek kadar gıda alma anlamında.
(60) Mahmut Goloğlu, "Sivas Kongresi", s.20,24

"Müdafaai Hukuk" ve "Reddi İlhak" cemiyetlerince yollukları ödenmiştir. Bazı temsilciler ise seçildikleri yerlerin birlik içinde olmamasından ötürü, kendi olanakları ile kongreye katılmışlar, her türlü giderlerini kendileri karşılamışlardır. Yolların güvensizliğine, ulaşım araçlarının yetersizliğine ve pahalılığına rağmen, 19 ilden 36 temsilci kongreye katılmıştır.

Gelen temsilcilerin otelde kalmaları arzu edilmiyordu. Bunun için yurtsever Sivaslılar ellerinden gelen yardımı esirgemiyorlardı. Sivas'a yavaş yavaş gelmekte olan temsilcileri barındırma ve ağırlama işini tek başına Sivas Müdafaai Hukuk Cemiyeti üyesi Şekeroğlu İsmail Efendi üzerine almış, 28 temsilciyi 32 gün evinde ağırlamıştı.(61) Şekeroğlu İsmail Efendinin milli mücadeledeki üstün gayretleri, yıllar sonra çıkarılan bir Kanunla eşine vatan hizmeti tertibinden aylık bağlanarak anılmış olacaktı.

Sivas Kongresi sırasında, Mustafa Kemal Paşa ve beraberindekilerin ihtiyaçlarının gerektirdiği masrafların ve beslenme giderlerinin karşılanmasında oldukça sıkıntı çekildiği anlaşılmaktadır. O sıralarda İstanbul Hükümetince görevinden uzaklaştırılan Kaymakam Nizamettin (Atakar) Bey, Mustafa Kemal Paşaya katılmış ve beraberindekilerin iaşe işleri ile meşgul olmuştu. Kaymakam Nizametin Beyin anılarından aşağıya aldığımız bölümler, çekilen mali güçlükler konusunda açık fikir vermektedir:

"Birgün Mustafa Kemal Paşaya çarşıda kasaba, bakkala borçlandığımızı ve para kalmadığını söyledim.

- Bunları Rauf yanımdayken tekrar aç, dedi.

Sonra Rauf Bey ile otururken vaziyeti anlattım. Paşa:

- Ben şimdiye kadar olanı, 7-800 liramı verdim. Başka param yok, dedi.

Rauf Bey 100 altın verdi:

- Şimdi bunlarla idare et, sonra beni gör, dedi.

Bu paralarla, yirmi kişiyi bulan Mustafa Kemal Paşa ve maiyeti ile kongre azalarının iaşesini temin ediyorduk. Mustafa Kemal Paşa herkesten hissesine düşen masrafı almak teklifini kabul etmiyordu.

- Kimden ne isteyeceksin? Yanımdakilerin bazısı Mülazım (Teğmen). Maaşının bir kısmını zaten ayrılırken İstanbul'da ailesine bırak-

(61) Vehbi Cem Aşkun, "Sivas Kongresi", s.98.

mış. Bir de burada masraf. Buna dayanabilir mi? Nasıl olur?"

Ne var ki, para sıkıntısı, Mustafa Kemal Paşa ve beraberindekilerin Sivas'ta bulunduğu üç ayı aşkın bir süre devam etmiş, 19 Aralık 1919 günü Ankara'ya hareket edilmişti. Çekilen sıkıntılar hakkında fikir edinebilmek için, yalnızca Ankara yolculuğu hazırlıklarına göz atmak yeterlidir.

Erzurum-Sivas yolculuğunda olduğu gibi, Sivas-Ankara yolculuğunda da en büyük problem para problemidir. Mustafa Kemal Paşa, beraberindekiler ve Heyet-i Temsiliye üyelerinin Sivas'tan Ankara'ya kadar yapacakları yolculuğun giderleri nasıl karşılanabilecektir? Mustafa Kemal Paşa, bankalardan borç para alınmasına karşıdır. Zira, Milli Mücadeleye karşı olanlar ve düşmanlar bunu olumsuz propaganda konusu yapabileceklerdir. Mustafa Kemal Paşanın yanında bulunanlardan Mazhar Müfid (Kansu) Bey, arkadaşı olan Osmanlı Bankasının Sivas Şubesi Müdürü'nden, kendi adına bir miktar borç para almak için girişimlerde bulunur. Mevcut üç otomobile gerekli benzin ve lastiği sağlamak için, o günlerde Sivas'ta otomobile sahip tek kuruluş olan Amerikan Okulunun bayan müdürüne başvurulur. Bayan müdür, para karşılığı benzin ve lastik vermelerinin mümkün olamayacağını, bu nedenle para verilmesinde ısrar edilmemesini söyleyerek, verdiği benzin ve lastikler için para kabul etmemektedir. Sonuçta, alınan benzin ve lastikler için para kabul etmediklerine dair Amerikan Okulu Müdüründen bir yazılı belge alınır. Bu konuda Mazhar Müfid Bey şöyle demektedir:(62)

"Biz parasız istemiyoruz, onlar almıyor, evet amma, ileride ne olur, ne olmaz, onlann bizim ısrarımıza rağmen para almadıklarına dair elimizde bir vesika bulunsun..."

Mevcut üç otomobil ile yola çıkmak üzere yapılan hazırlıklar sonuçlanmış; fakat yolculuk için gerekli para, Osmanlı Bankası Müdürünün hasta olması nedeniyle bankaya gelememesinden ötürü sağlanamamıştı. Mazhar Müfid (Kansu) Beyin anılarını izlemeye devam edelim:(63)

"Her şey hazırlandı. Artık yarın hareket ediyoruz. Fakat bütün mevcut nakdimiz ancak yol için yirmi yumurta, bir okka peynir ve on ekmeğe yettiğinden, bunları aldırdık. Zira banka müdürü bugün de

(62) (63) Vehbi Cem Aşkun, "Sivas Kongresi", s.176.

gelmezse yolda bütün bütün aç kalma ihtimali de vardı. (Banka müdürü hastadır, evinden çıkamıyor).

Bugün de direktör gelmedi. Gönderdiğim haberde yarın dokuzda hareket edeceğimizi bildirdiğimden, sabah hemen karanlıkta, yani sekizde bankaya mutlaka gelerek icabını icra edeceği ve bizi teşyide bulunacağı cevabını aldık.

Filhakika hareketimiz günü, sabah sekizde yüzbaşı Bedri Bey ile bankaya gittik. Bitlis eski valisi(64) imzasıyla bir senet tanzim edildi. Bedri Bey de tüccardan diye kefil oldu, bin lirayı aldık.

Bu koşullar altında 18 Aralık 1919 günü Sivas'tan ayrılan Mustafa Kemal Paşa, beraberindekiler ve Heyeti Temsiliye üyeleri, çeşitli güçlüklerle dolu uzun bir yolculuktan sonra, 27 Aralık (9 gün) günü Ankara'ya varmışlardı. Ankara'da halkın bağışları ve merkezi Ankara'da bulunan 20.Kolordu Komutanı Ali Fuat (Cebesoy) Paşanın desteği ile geçiştirilen günler, Anadolu bütünleşme hareketinin en son halkası Büyük Millet Meclisinin açılmasıyla gerçekleşebilecektir.

Öte Yandan Kimi Ünlü Yurtsever Aydınlarımız(!) Karar Veremiyorlar Ülkeyi Kime Teslim Edelim? İngiliz Himayesine mi, Amerikan Mandasına mı?

15 Mayıs 1919'da İzmir'in işgali, Türklere düşman saldırılarının artık Türklerin anayurdu olan Anadolu'ya sıçradığını gösteriyordu. İzmir'in işgali sırasında Mustafa Kemal'in İstanbul'dan ayrılarak, 19 Mayıs'ta Anadolu'ya geçtiği sırada, Anadolu'da işgale karşı hoşnutsuzluk giderek yaygınlaşacaktı. Bu arada ülkenin birçok yörelerinde müdafa-i Hukuk Cemiyetleri ve düşman işgaline karşı yöresel örgütlenmeler başladı. Örgütlenmenin ilk toplu adımını oluşturacak Erzurum Kongresi, bu ortamda hazırlandı.

Mustafa Kemal'in Anadolu'ya geçişinden sonra 21/22 Haziran'da yayınladığı Amasya Genelgesi'nde, Doğu illeri adına 10 Temmuzda Erzurum'da bir kongre toplanacağı bildiriliyordu.

Kongrenin toplandığı sıralarda Türkiye'de Amerikan mandası sorunu ortaya çıkmıştı. Türklerin selametini mandada, özellikle Amerikan mandasında gören pek çok Türk aydını vardı. Bunlardan bazıları,

(64) Mazhar Müfid (Kansu) Bey, daha önce Bitlis Valisiydi.

manda lehindeki fikirlerini haykırırken, bir kısmı da bu görüşü savunarak Erzurum Kongresi'ne katılmaktaydı. Ayrıca Erzurum Kongresi'ne mandanın kabulünü öneren ve destekleyen telgraflar çekmeye, Kongreyi etkilemeye başladılar. İngiltere himayesi, Amerikan mandası ve bölgesel kurtuluş hareketleri olmak üzere, üç seçeneğin dışında M.Kemal kararını şöyle açıklıyordu:"*Bu vaziyet karşısında bir tek karar vardır: O da hakimiyeti maliyeye müstenit bilakaydüşart müstakil yeni bir Türk Devleti tesis etmek.*"

Paris Konferansı'nca benimsenen Doğu illerinde "manda" kurulması kararına karşılık, Erzurum Kongresi aldığı kararlara manda veya himaye kabul olunmayacağını ilan etmişti. Kongre Beyannamesinin 7. maddesi özet olarak şöyleydi: Ülkemizin bütünlüğü ve bağımsızlığı esastır. Bir istilayı kabul etmiyoruz. Sadece barış içinde olarak fenni, sınai ve iktisadi herhangi bir yardıma rıza gösterebiliriz.

Kongrede kavranmış bir gerçek, Doğu Anadolu'da mandanın istenmediğiydi. 15 Ağustos günü Kazım Karabekir'in evinde, Mustafa Kemal, Rauf Bey ve Kazım Paşanın görüşmesinde, eski Sadrazam İzzet Paşanın Doğu illerinde Amerikan Heyeti'nin 15-20 yıllık Amerikan mandasını kabul etmeleri görüşünde olduğu söz konusu olunca, buna olanak olmadığının ve kongrece de benimsenmediğinin Mustafa Kemal tarafından bildirilmesi kararlaştırılmıştı.

Sivas Kongresi, 4 Eylül perşembe günü Mustafa Kemal'in konuşmasıyla açıldı. Bu kongreye yurdun çeşitli bölgelerinden delegeler katılmaktaydı. Ulusal hareketin temsilcileri ve savunucularını İttihatçılarla, Cemiyet'i yeniden dirilmekle suçlayan pek çok çevre olduğundan, kongrenin açılışını üyelerin bu konu ile ilgili olmadıklarını kapsayan yeminleri izledi. Kongrede görüşülecek çok önemli bir konu da mandaydı.

11 Eylül'de sonuçlanan kongre oldukça çekişmeli ve heyecanlı geçmişti. Sonuçta yayınlanan Sivas Kongresi Beyannamesi incelendiğinde göze çarpan, **kesinlikle tam bağımsızlık** ilkesinin hakim olmasıydı. Kurtuluş Savaşı'nın sürmekte ve **vatan bölünmezliği** esas tutulmakta olduğu bu heyecanlı günlerde, özellikle savaşı yönetenler arasında görüş ayrılıkları, savaşın başarısı yönünden kuşkusuz çok sakıncalı olabilirdi.

Kongre dağıldıktan sonra kararları yürütmek ve Anadolu Rumeli Müdafaa-i Hukuk Cemiyetini temsil etmek üzere 16 kişilik bir "Heyet-

i Temsiliye" seçti. Heyet-i Temsiliye'nin seçileceği, kongre bildirisinde de yer alıyordu.

Bildiride ayrıca gerek vatanın bölünmezliği, gerekse tam bağımsızlık ilkesi, çok açık belirtiliyordu. Dolayısıyla kongre manda konusunu onaylamamıştı. Ancak 7. maddede, Erzurum kongresi bildirisinde de olduğu gibi, ülke üzerinde istilacı emelleri olmayan bir devletten yardım kabul edilebileceği belirtiliyordu.

Mondros Mütarekesi'nden sonra Batı'ya teslim olan İstanbul yönetimi ülkenin tüm varlığını istilacılara teslim etti. Bununla yetinmeyen istilacılar azınlıklar üzerindeki himaye isteklerini ve bunlara toprak verilmesini gündeme getirdiler. Çok büyük masraflar gerektirecek bu girişimler nedeniyle, İngilizler, Türkiye ile ilişkileri yıpranmamış Amerikalıları devreye soktular. Onların asıl hedefleri Orta Doğu Körfezleri ve petrol kaynaklarıydı. Bu arada Paris Barış(!) Konferansı düzenlendi. Bu durumu fırsat bilen Ermeniler yandaşlarının desteği ile Türk aleyhtarı propogandaları başlattılar. Doğu Anadolu ile yetinmeyen, Akdeniz ve Karadeniz'e de çıkışları olan büyük bir Ermenistan devleti kurulması peşindeydiler. Bütün bunlar, özellikle Doğu Anadolu Müslüman halkının büyük tepkilerine neden oldu. Zaman içinde Amerika bile, Prof.Wesserman ve uzmanlarına hazırlattığı bir rapor ile bu türlü himayenin güç olduğunu görerek isteksiz davranmasına karşın, pek çok Türk aydını Doğu Anadolu'yu neredeyse gözden çıkarmışlardı. General Harbord'un Anadolu Gezisi raporunda ABD'nin Türk aydınının himaye isteklerine nasıl baktığı görülmektedir.

Ümidini Amerika ve Wilson'a bağlamış olan Osmanlı Hükümeti ise kaderini saptayacak kararı beklemekten başka bir şey yapmıyordu. Basında, Amerika'ya duyulan güven övgüleri belirtiliyordu. İstanbul'da yayınlanmakta olan **Atî** gazetesi, "Mukadderatı Cihan ve Amerika" başlıklı makalesinde, yalnız Osmanlı Devletinin değil, tüm dünyanın barış ve huzur güvencesinin Amerika olduğunu, Başkan Wilson'un görüş ve prensipleri sayesinde bunun bir an önce yapılabileceğine duyulan ümidi belirtiyordu. Kongreye katılanlarda, özellikle İstanbul delegelerinde manda fikrini benimsemiş olanlar pek çoktu. Erzurum Kongresi'nde yabancı bir ülkeden yardım kabul edilebileceği görüşünün onaylanması, mandacıları cüretlendiriyor, fikirlerinin benimsenebileceğini, hatta "yardım" sözünü "manda" ile eş anlamda görülebileceğini de düşündürüyordu. İstanbul temsilcisi emekli Ge-

neral İsmail Fazıl'ın ülkenin durumunu açıklayan ve alınacak önlemleri kapsayan önergesinin 6. maddesinde, bu geçerli yolun, yabancı bir ülkenin tercihen de Amerika'nın yardımını ivedilikle sağlamak olduğu yeralıyordu. Kongre ilerledikçe, özellikle manda hakkındaki görüşmelerde, bu durum öne çıkmaktaydı ve General Harbord'a "**Türkler mandayı bir ağabey nasihati, himayesi gibi görüyorlar.**" dedirten durum ortaya seriliyordu.

Karahisar temsilcisi Şükrü Bey de yardım konusunda ve Encümenin saptadığı koşullar hakkında şöyle konuşuyordu:"*Memlekette ne fen, ne sanat, ne para var; elbette bir yardıma gereksinme duyuyoruz*" diyerek, İngiltere, Fransa, İtalya veya Amerika'ya manda verilebileceğini belirtiyordu.

Refet Bey, Amerika'nın Türkiye'de incelemeler yapmakta olup, mandayı kabul edip etmeyeceğinin kesinlik kazanmamış olduğuna değiniyor, "Bizim Amerikan mandasını tercih etmekten maksadımız, bütün cemiyeti esir eden, kalpleri, vicdanları söndüren İngiliz mandasından kurtulmak, milletlerin vicdanlarına riayetkar Amerika'yı kabul etmektir... Amerika'dan uzaktayız, o gelip bizi İngiltere gibi tazyik edemez...

Damat Ferit Paşa ise Kongre'den ve güçlerin birleşmesinden duyduğu kaygı içindeydi. Üstelik Kongre beyannamesinin yayımlanmasından hemen sonra, 12 Eylülde Anadolu ile İstanbul Hükümeti arasında tüm haberleşme de kesilmişti. Buna rağmen, İstanbul'un İngiliz yanlısı tutumu sürüyordu.

Damat Ferit, Anadolu'daki örgütlenmenin kendisini düşürmeyi de hedef aldığı bilincindeydi. Vatansever(!) aydınların pek çoğunun Amerikan mandası yanlısı olduklarını bildiğinden, İngiliz dostluğuna önem veriyor, Amerikan mandasını engellemeye çalışıyordu. Hatta bu konuda doğuda bir yandan Kürtleri, bir yandan Ermenileri Mustafa Kemal'e karşı kışkırtacak kadar ileri gidiyordu. İngiliz Yüksek Komiser Vekili Amiral Webb'e 8 Eylül'de "Türkiye'nin İngiltere'ye, ama yalnız İngiltere'ye tabi olmasını önerdikten sonra, Mustafa Kemal'den nefret ediyorsunuz. O halde birlikte Kürtleri Mustafa Kemal aleyhine kullanalım" diyordu.

Bu örnekleri daha da çoğaltmak mümkün. Ancak, Manda (Mandator) sözcüğünü giderek yardım şeklinde algılanması büyük bir yanılgıya neden oluyordu.

"Amerika, Filipinler gibi vahşi bir ülkeyi bile çağdaşlaştırdığına göre, 15-20 yıllık bir yardımla, Türkiye'yi eğitilmiş ve çağdaş bir duruma getirebilir." H.Edip

Mandacıların en ateşlilerinden ve Wilson Cemiyeti kurucularından Halide Edip Hanım, Sivas Kongresinden önce, Mustafa Kemal'e manda fikrini savunuyor, 10 Ağustos tarihli mektubuyla da Türkiye'nin bağımsızlığa gitmesine duyduğu kaygıyı belirtiyordu. Mektup, Türkiye'nin içinde bulunduğu güç koşullara değinerek başlıyordu. İstanbul'daki aydınların bu özelliklerini dikkate alarak Amerikan mandası hal çaresi görmelerinin nedenlerini de şöyle sıralıyordu:

1. Türkiye'de her durumda azınlıklar kalacaktır ve hem Osmanlı hukukuna hem Avrupa devletlerine dayanarak olaylar çıkaracaklardır. Bunlar, Avrupa devletleri kanalıyla Patrikhanelerinin sosyal ayrıcalıklarını kullanacaklar ve Türkiye'de kuvvetli bir yönetim kurulmasını engelleyeceklerdir.

2. Ülkenin maddi durumunun bozukluğu her türlü çağdaşlaşma ve gelişmeye engeldir. Amerika, Filipinler gibi vahşi bir ülkeyi bile çağdaşlaştırdığına göre, 15-20 yıllık bir yardımla, Türkiye'yi eğitilmiş ve çağdaş bir duruma getirebilir.

3. Türkiye'deki Avrupa rekabetini ancak Amerika yıkabilir.

4. Yardımın zorunlu olduğu bu koşullar altında istilacı Avrupa'ya dönmektense, gururumuzdan özveride bulunmak pahasına, Amerika'dan yardım istemek zorundayız. Amerika'da dinsel tarafsızlık egemendir ve Amerika uyum içinde pek çok cins ve mezhebi bir arada tutabilmektedir.

Bu görüş Türkiye'yi kurtarmak için çabalayan gruplar arasındaki görüş ayrılıklarını çok kesin bir biçimde yansıtıyordu. Mandacılar, tam bağımsızlıktan ödün vermeden sürdürülen Kurtuluş Savaşı'nı "sergüzeşt" olarak niteliyorlardı.

I.Dünya Savaşı, Paris'te Toplanacak ve Barış(!) Konferansı'nda Sonuçlandırılacaktı Osmanlı İmparatorluğunun Sonunu İlan Edecek Bu Konferansa, İstanbul Yönetiminin Davet Edilmesi Üzerine Anadolu Hareketini Bir Hükümet Olarak Temsil Edecek Büyük Millet Meclisi Acilen Oluşturuldu Ancak Müttefikler Meclisi Tanımadı

Anadolu'nun çeşitli yörelerinde başlamış olan yerel direniş hareketleri güçlenmeye başladıktan sonra; Müttefikler, özellikle İngilizler,

Osmanlı Devleti ile yapılacak olan barış antlaşmasını kabul ettirmek için İstanbul Hükümeti üzerinde baskı yapmaya başlamışlardı. 16 Martta İstanbul'un resmen işgal edilmesi üzerine, İngilizler baskılarını artırmışlar ve milliyetçi hareketi bir dereceye kadar anlayışla karşılayan Salih Paşa Kabinesi yerine, Padişah'a tamamen bağlı Damat Ferit Paşayı 5 Nisan'da Sadrazam yaptırmışlardı. I.Dünya Savaşı'nı resmen sonuçlandırmak için Paris'te toplanacak olan Barış Konferansı'na İstanbul Hükümeti 22 Nisan 1920'de davet edilmişti. Konferansta İstanbul Hükümetini, sabık Sadrazam Tevfik Paşa başkanlığında bir heyet temsil edecekti. Müttefik Devletlerin İstanbul Hükümetini Barış Konferansı'na davetlerinden 8 gün sonra, Mustafa Kemal Türkiye Büyük Millet Meclisi Hükümetinin kurulduğunu bir nota ile bütün Avrupa Devletlerine bildirmişti. Buna rağmen, Müttefikler bu notayı göz önünde bulundurmadan, İstanbul Hükümeti ile barış yapmakta ısrar etmişlerdi. Paris'te Tevfik Paşaya teklif edilen barış şartları yalnız Osmanlı ülkelerini değil, Türk ülkesini de parçalamaktaydı.

---

23 Nisan 1920, Saat:14.45

"Milletimizin dahili ve harici istiklal-i tam dahilinde mukadderâtını bizzatder-uhde ve idare etmeye başladığını bütün cihana ilan ederek Büyük Millet Meclisini açıyorum."

Meclisin en yaşlı üyesi Milletvekili Şerif Beyin açılış konuşmasından.

---

23 Nisan 1920'de Hacıbayram Camiinde namaz kılındıktan sonra, caminin avlusunda büyük bir kalabalık toplanmıştı. En önde, yeşil örtülü bir rahlenin üstüne konulmuş olan, Kur'anıkerimi ve Lihye-i Saâdet'i başının üstünde taşıyan bir kişi vardı. Törene katılmış olanların geçeceği yolun iki tarafına halk ve asker sıralanmış bulunuyordu. Yavaş yavaş yürüyen ve her tip insandan meydana gelmiş olan bu alay, tekbir getire getire Meclisin toplanacağı binanın önüne geldi ve durdu. Burada bir dua okunduktan ve kurbanlar kesildikten sonra milletvekilleri binaya girdiler. Meclis saat 14.45'te en yaşlı milletvekili olan Sinop Milletvekili Şerif Beyin bir söyleviyle açıldı. "*Hüzzâr-i kiram*" diye başlayan bu söylevinde Şerif Bey, İstanbul'un, geçici olarak yabancılar tarafından işgal edildiğini ve bu suretle "*Hilafet makamının ve hükümet merkezinin*" istiklalini kaybettiğini, bu hale boyun eğmenin ise "*Ecnebi esaretini kabul*" etmek demek olduğunu, halbuki öteden

beri özgür olarak yaşamış olan Türk milletinin yine de aynı suretle yaşamak istediğini, esir olmayı şiddetle reddettiğini ve bundan dolayı bu Meclisi topladığını söyledikten sonra, "*Milletimizin dahili ve hariçi istiklal-i tam dahilinde mukadderatını bizzatder-uhde ve idare etmeye başladığını bütün cihana ilan ederek, Büyük Millet Meclisini açıyorum.*" demişti. Ertesi gün, yani 24 Nisanda bu Meclis huzurunda Mustafa Kemal Paşa uzun bir konuşma yaptı.(65)

Anadolu'nun her yerinden gelmiş çeşitli mesleklerden üyelerin biraraya geldiği bu Meclis, dünya tarihinde bir benzeri görülmemiş, olumsuz koşullar ve bütün güçlüklere karşı mücadele edeceğine ve ülkenin bağımsızlığını sağlayacağına ant içmiştir. Bunun üzerine 24 Mayısta Vahdettin, Mustafa Kemal'in idam hükmünü imzaladı.

Halkta, Önce Güven Arayışı...

Ulusal Bağımsızlık Öncesinde Para Kaynağından Daha Önemli ve Çözülmesi Gereken Bir Sorun Vardı Ülkeyi Böylesine Kötü Bir Felakete Götüren Yöneticilere Güven Duyulmadığından; Kimileri İşgale Sıcak Bakıyor Kimileri de İttihatçı Subay ve Memur Avına Çıkıyordu

Osmanlı'nın temel ekonomik kaynağı tarıma ve köylüye dayanıyordu. Kurtuluşun insan ve ekonomik kaynakları da yine tarım ve köylülerdi. Oysa köylülerin durumu Orta Çağ koşullarını aşamamıştı.

Anadolu köylüsü, bitkin, ümitsiz ve güvensizdir. Yüzyıllar boyu, asker diye canını, vergi diye malını vermiştir. Yeni bir savaşa ise hiç hazır değildir; en büyük derdi askerlikten kurtulmaktır. Hatta bazı köylüler, askerlikten kurtulmak için, yüzyılların tepkisiyle ya kendilerini sakatlamakta, ya dağlara kaçmaktadır. Mecliste "halkçılık programı" tartışmaları olurken, köylünün bu durumu sık sık dile getirilmiştir: "Türk köylüsü Meşrutiyet'ten evvel ne ise yine o halde kalmıştır. Yine Türkiye köylüsünün başında jandarma, yine Türkiye köylüsünün başında bitmez tükenmez vergiler başlamış ve devam etmiştir. Türkiye

(65) Büyük Millet Meclisi açıldıktan sonra, bir hükümet kurma işi hemen ele alınmıştı. Bununla beraber 2 Mayıs 1920 tarihine kadar hükümet kurulmadı, bu sebeple de işler, Mustafa Kemal Paşa ve ona yardımcı olarak çalışan bazı kişiler tarafından yürütüldü.
Dr.Selahattin Tansel, "Mondoros'tan Mudanya'ya Kadar", Cilt III sy.94-95

köylüsü yine Balkan'da, Karadağ'da, yine Şark Cephesi'nde, Yemen'de ölmüştür. İçeride Türk köylüsü, umumiyetle bu memleketin köylüsü harap olmuştur. Jandarma kırbacı altında, memurun baskısı altında öküzünü satarak, teknesini satarak, ölmüş, ezilmiş, harap olmuş; bu sebeple 1908 yılında da parlak gösterilerle ilan ettiğimiz Meşrutiyet idaresinden, köylü halk hiçbir şey anlamamıştır... Meşrutiyet devrinde... 'halka doğru' sözleri işitildi. Halkın ihtiyacını düşünmek, yukarı tabaka aşağı tabakaya doğru inerek, halkı anlamak, dinlemek, birlikte yükselmek emelleri başgösterdi. Fakat bunlar, ihtilal parıltıları ve savaş topları arasında karıştı, gitti. Hiçbir netice elde edilemedi... **Köylü daima işittiğine inanmayarak, inanmamayı kendisince asıl sayarak, 'Dur bakalım, sonu ne olacak?'** diyerek, boynunu bükmüş, cesur, mütevekkil beklemiştir.(66)

Yüzyılların ezikliğini, tükenmişliğini ve güvensizliğini taşıyan Anadolu köylüsü, yeni bir mücadeleyi şüpheyle karşılamaktadır. İnönü, "*Ordu'yu kurmak için asker alıyoruz, sabahleyin gidiyoruz, teçhiz ediyoruz, silahlandırıyoruz, akşamüzeri hepsi gidiyorlar*" demektedir. Hamdullah Suphi'nin deyimi ile askerler "**su döker gibi kumandanlarının elleri arasından kaçıp gitmektedir**."

Durumunda bir iyileşme olacağına inanmayan köylü, yüzyılların tevekkülü ile tefeci, eşraf, derebeyi vb. gibi doğrudan doğruya ilişkileri bulunan sömürgecilerine çaresiz sığınmıştır. Onların peşinden gitmekte, onların sözüne kulak vermekte ve vatanı kurtarma çabasındaki milliyetçi subay ve aydınlara karşı güvensizlik duymaktadır. Hatta "İttihatçı gavuru" diye yürütülen propagandaların etkisi altında, birçok köylü, milliyetçi subay ve aydınlara karşı düşmanlık beslemektedir. 56. Tümen Komutanı Rahmi Apak'ın sözleriyle, "**Uzun süren Büyük harp, askerlik, ordu ve bilhassa subaylık için bir antipati doğurmuştu. Millet, mücadeleden ve harpten bıkmıştı. Harp istemiyordu. Kendisini kavgaya sürükleyenler kimlerdir diye etrafına bakınca da subayları ve kumandanları görüyordu**." Atatürk de Nutuk'ta bu durumu şu sözlerle anlatır:"*Millet ve Ordu, Padişah ve Halife'nin hiyanetinden haberdar olmadığı gibi, o makama ve o makamda bulunan karşı asırların kökleştirdiği dini ve ananevi rabıtalarla muti ve sadık.*" **Mustafa Kemal, İzmir, Aydın ve Manisa'nın İşgali kar-**

(66) Doğan Avcıoğlu, "Türkiye'nin Düzeni", s.187, 188.

şısında bile halkın pasif kalışından üzgündür. Bu pasif tutum, "milletin lehinde yorumlanamaz." demektedir.(67)

Köylünün ve halkın bu durumuna karşın, Osmanlı'nın kötü gidişatına karşı, kurtarıcı olarak ortaya çıkan İttihat ve Terakkinin aydın geçinen kadrolarının yasalar ve kurallar yerine, eylemci karakterini vurgulayan güzel bir örneğini Ş.S.Aydemir, Dr.Nazım'dan nakleder.

Doktor Nazım'a(68):

- 1908'den önce Türkiye'nin geleceği için ne düşünürdünüz? diye sormuştum. Cevabı şöyle oldu:

- Biz, 1876 Mithatpaşa Kanunuesasisi'nin iadesini istiyorduk.

- Bu Kanunuesasinin (Anayasanın) ana hatlan neydi?

*- **Vallahi doğrusunu isterseniz ben bu Kanunuesasiyi görmedim. İçinde ne olduğunu da hiçbir zaman öğrenemedim.** Ama bizim gençliğimizde, yani biz Paris'te çalışırken, Ahmet Rıza Beyin, onu gördüğüne ve okuduğuna inanırdık.*

- Ya Ahmet Rıza Beyin Abdülhamit'e verdiği layihalar?

- Evet, bu layihalann verildiğini ben de biliyorum. Ama onlan okumadım. Ahmet Rıza Bey sessiz, kapalı bir adamdı. Karşı karşıya muhabbetten hoşlanmazdı. Ben sormadım. O da söylemedi.

- O halde, Cemiyetin istikbale ait bir hareket programı yoktu?

- Yok, öyle demeyin. Ben, Cemiyetin bir programı olduğunu biliyorum. Şimdi sorsanız anlatamam ama, her halde hacimli sayılacak bir şeydi. Ama bununla uğraşan yoktu. Biz, bir defa Kanunuesasi ilan edilsin, Meclis-i Mebusan toplansın, ondan sonrasını o düşünür diyorduk.(69)

Emperyalist Alman Eli Onları İtti ve Sürüklendiler Demagojinin İtibar Gördüğü Yerde İdealizm Bitmişti

İttihatçılar halktan geldiler. Fakat kısa zamanda halktan koptular. Birer halk adamı, hatta birer efsane kahramanı gibi öne çıktılar. Fakat

(67) Doğan Avcıoğlu, "Türkiye'nin Düzeni", s.187, 188.

(68) Bir zamanlar İzmir rıhtımında mızıkalarla karşılanan Dr.Nazım, "Genç Türk Hareketi" içindeydi. 1926'da İzmir'de Atatürk'e karşı tertiplenen suikast davası sonunda, İstiklal Mahkemesinde idama mahkum edildi. (Ayrıntı: Tek Adam, cilt, III, s.269-280).

(69) Şevket Süreyya Aydemir, "Suyu Arayan Adam", 1979, s.287.

hemen birer sorumsuz klik adamı oldular. İstibdada karşı ayaklandılar. Fakat getirdikleri de bir nevi istibdat oldu. İçlerinden bazıları, şahsen milletin malına el uzatmamayı, dünya malına sırt çevirmeyi, partilerini bir itibar bayrağı gibi kullanmak istediler. Halbuki asıl yağmaya verilen değerler, milletin onlara bağlanan iman ve ümidiydi. Milletin iman ve ümidini suistimal ettiler. Bir defa elden çıktı mı, bir daha kazanılamaz olan bu hazineyi israf ettiler. Milletin varlığını koruyamadılar. Devleti toptan havaya savurdular. Kaba bir Alman militarizminin arzusu, milletin kaderine onların eliyle damgasını vurdu. Bunun neticesinde, tarihimizin en idealist nesli olarak gelişen gençliği, bir kumarda kurban ettiler.

Bir el onları itti ve onlar sürüklendiler. Hadiselerin, gelişmelerin, daima arkasında kaldılar. Hadiseler onların daima seziş, anlayış ve müdahaleleri dışında gelişti. Büyük dönüm noktalarında daima pasif ve şahsiyetsizdiler. Hiçbir zaman ileriyi gören, akıllı, basiretli kurucular ve devlet adamları olamadılar. Değerli insanlardan kaçındılar. Ellerinin altında, daha ziyade komiteci ruhu demagoglar tutunabildi.

Demagogun itibar gördüğü yerde ise idealizm biter ve diktatör silahlarını kuşanır. Zamanlarındaki milliyetçilik, halkçılık, yahut idealizm gibi şeyleri, daima kendi dar anlayışları ve dar maksatları uğrunda sömürmek istediler. Nazariyeler onlar için daima değersiz kaldı.(70)

İttihatçı idarenin sorumsuz ve maceracı davranışı yüzünden I.Dünya Savaşı ülke için felaketle sonuçlanınca, bütün İttihatçılar itibarlarını kaybetmişlerdi. Özellikle savaşın sorumlusu olarak görülen subaylar, halk nezdinde çok antipatik bir duruma düşmüşlerdi.(71) S.Selek'in yazdığı gibi "**bir ordunun halkına bu derece sevimsiz göründüğü pek nadirdir.**"(72) Bu durumu bizzat Milli Mücadele içinde İnönü de dile getirmiştir. Hatıralarında belirttiği gibi, İnönü Savaşları sırasında Bursa'dan geriye dönen bir kafileyi durdurarak, subayları bir tarafa çeker ve onlara şöyle der:"İçinde bulunduğunuz vaziyeti

(70) Şevket Süreyya Aydemir, a.g.e., s.283.

(71) İttihat ve Terakki Cemiyetinin(İTC) kuruluş ve faaliyetleri yakın çağ döneminin en önemli konularından biridir. Tarihçilerin son yıllarda sürdürdükleri araştırma ve yayınlara bakılırsa İTC hakkındaki bulanıklıklar henüz berraklaşmamış, çeşitli karşıt görüşler ortaya konmuştur. İTC'nin işlev ve sonucu hakkında daha çok çalışma yapılması gereği görülmektedir.

(72) Celal Bayar, "Ben de Yazdım", Cilt:V, 1967, s.1553. Nakleden Prof.Dr.Taner Timur, a.g.e., s.16.

bilseniz. Padişah düşmanınızdır. Yedi düvel düşmanınızdır. Bana bakın, kimse işitmesin, millet düşmanınızdır."(73) Oysa İstanbul'da kendilerine "nigehban" adını veren küçük bir işbirlikçi subay grubu hariç, Türk subayları büyük çoğunluğuyla Ulusal Kurtuluşa katılmışlar ve başarıya ulaşmasında ön planda rol oynamışlardır.(74)

Milli Mücadele'ye karşı çıkanlar, ya isyan istemişler ya da düşmana katılmışlardır. Bu yüzden savaşçı kuvvetler de bir taraftan işgal kuvvetleri ile savaşırken, diğer taraftan da yerli işbirlikçileri ile çarpışmak zorunda kalmışlardır. Bu bakımdan Milli Kurtuluş davamız, hem emperyalizme karşı bir savaş, hem de yer yer bir iç savaş niteliği taşımaktadır. Öncü küçük burjuvaziye gelince, bunların da bir kısmı işbirlikçi Osmanlı Devletine başkaldırmış asker-sivil aydınlardan, diğer kısmıyla da Anadolu tüccarlarından oluşmaktadır. Milli Mücadele'nin askeri kadrosu incelenirse, başta Mustafa Kemal olmak üzere liderlerin çok büyük çoğunluğunun orta halli veya dar gelirli ailelerden geldikleri görülür. Bunlar, objektif koşulların belli bir zorlaması olmadığı için, Milli Mücadele'nin başından itibaren, egemen sınıflarla bir ittifak aramışlardır.(75)

İstanbul ve İzmir'in İşgalini Önleyemeyen Beceriksiz Osmanlı Yöneticilerinin Neden Olduğu Güvensizlik Ortamından Kaynaklanan Onur Kırıcı ve Ağır Bedelin Çok Sayıdaki Örneğinden Birkaçı

56. Tümen Komutanı Rahmi Apak, bu konuda pek çok örnek vermektedir. Örneğin:"*Felaket benden uzak olsun da isterse bütün vatan, düşman ayakları altında ezilsinden ibaret olan bazı taş kafalılardan tecelli eden bu sefil zihniyeti yalnız burada değil, bir yol sonra Yunanlıların Bursa ve Balıkesir mıntıkalarını işgal ettikleri zaman yerlerinden kapırdamayan ve düşman ilerlemesi önünde çekilirken şehirlere ve kasabalara iltica eden kendi milletdaşlarının ve asker arkadaşlarının kasabada bir geceden fazla kalmasına razı olmayan ve onlara derhal çekilip defolmalarını tavsiye eden bazı yerlerin şube reislerini de ve belediye reislerini de gördük. Daha sonra Sakarya'ya doğru yapılan ricatte perişan surette çekilen subay ve memur ailelerinin bir ge-*

(73) Ulus, 17 Mayıs, 1968. Nakleden Prof.Dr.Taner Timur, a.g.e., s.16.
(74) Prof.Dr.Taner Timur, a.g.e., s.16,17.
(75) Taner Timur, a.g.e., s.18.

ce köylerinde yatmasına bile müsaade etmeyen ve emzikteki çocuklara 100 gr. sütü vermekten çekinen bazı köyler de gördük. Hatta daha fenasını da gördük. Çekilen kıtaların perakende subay ve eratını soyan, vuran, öldüren insanları da gördük..."(76)

Diğer bir örnekte ise:"Telgraf muhabere memurlarının yardımı ile makine başında Manisa Mevki Komutanı ile görüştüm. Manisa'da sekiz adet cebel obüs topu ile dört makineli tüfek ve çokca miktarda da piyade tüfeği ve cephanesi varmış. Ancak erlerin büyük kısmının savuşup gitmiş olmasından, halk ise yardıma yanaşmadığından, top ve silahların kaçırılmasına, geri kalan subay ve erlerle imkan bulamıyorlarmış. Mevki Komutanına bazı kolaylıklar tavsiye ettim. Ve her şeye teşebbüs ederek bunları geriye nakletmesi emrini verdim."

Manisa'daki silah ve topların geriye kaçırılamayarak orada bırakılması ve Yunanlıların eline geçmesi hadisesi üzerinde biraz durmak lazımdır. Biz, burada yüksek vazife duygusunun, fedakarlığın ve becerikliliğin gevşemiş bir misalini görüyoruz. Manisa'da bulunan bir İngiliz irtibat subayı, işbu harp malzemesinin, ileride Yunanlılara karşı kullanılmasının önüne geçmek ve güya, mütareke şartlarını yerine getirmek için mahalli komutanlık nezdinde teşebbüslere geçiyor. Onu, İngilizlerin kendisini tevkif ederek Malta'ya göndereceği suretinde tehdit ediyor. Halbuki Manisa Mevki Komutanı mensup olduğu yüksek makamdan, neye mal olursa olsun malzemeyi derhal geriye nakletmek emrini almıştır. Manisa gibi büyük bir Türk şehrinde güya kontrol işi gören İngiliz subayı ise tek bir adamdır. Yanında hiçbir kuvveti ve icra vasıtası yoktur. İşi sadece blöften ibarettir. Ve bu şeytan İngiliz o gece, şehirden çıkarılan ve Salihli istikametinde yola konulan top ve sair malzemeyi tekrar şehre döndürmek için komutanlık, hükümet ve halk arasında yaptığı türlü türlü fitne ve tesirlerle işinde muvaffak oluyor. Malzeme tekrar geriye geliyor. Tekrar yola çıkartılıyor, nihayet halkın yardımına müracaatle tedarik edilen çekme ve taşıma vasıtaları ile halk dağılıyor. Ve malzeme nakledilemiyor. **Koca şehirde heyecanlı, vatanperver birkaç insan çıkıp da milyonlarca kıymette olan ve birkaç zaman sonra Yunan istilasına karşı hareket geçen milli kuvvetler için paha biçilmez bir kıymeti haiz olacak olan bu malzemeyi, Yunanlılara kalmaktan kurtarmak için halkı, hükümeti tahrik edemiyorlar**. İşte Manisa'daki toplar, makineli tü-

(76) Rahmi Apak, "İstiklal Savaşı'nda Garp Cephesi Nasıl Kuruldu", s.77.

fekler, milyonlarca piyade cephanesi böylece istilacı Yunan ordusunun eline geçmiştir. Hadise, hadisenin içinde yaşayan şahıslardan ziyade, muhitin psikolojisi, o günün hükümetinin, askerlerinin ve halkının ne gibi bir zihniyet içinde yuvarlanmakta olduğunu göstermesi bakımından insanı düşündürüyor.(77)

"Efendiler, biz askeri değil milleti giydiriyoruz."

Fevzi Çakmak'ın ordudan firar edenlerle ilgili konuşmasından.

Halkın içindeki bir kesimin özellikle silah altına alınacak gençlerin yönetime olan güvensizliği, Yunan orduları Ankara'ya yöneldiğinde, Meclis kurulduktan ve ulusal bağımsızlıkla ilgili girişimler başlatıldıktan sonra bile devam etmektedir. Örneğin 1921 yılı Temmuz ayı başında Kurtuluş Savaşı yıllarının en ilginç kanunlarından biri yürürlüğe girmişti. "Askeri Birliklerden Askeri Elbise ve Teçhizat ile Firar Edenlerin Mükellefiyeti Hakkındaki Kanun"a (7 Temmuz 1921 gün ve 132 sayılı Kanun) değinmeden önce, böyle bir kanuna neden gerek duyulduğunu belirtmek yararlı olacaktır.

Balkan Savaşı ve ardından dört yıl süren I.Dünya Savaşı'nın bütün cephelerini Anadolu Türkleri tutmuşlar, 10-12 yıl askerlik yapanlara rastlamak olağan olmuştu. Uzun seferberlik yılları birçok sosyal problemlerle birlikte, bazı yılgınlıklara da sebebiyet vermişti. Uzun yıllar askerlik nedeniyle bir meslek sahibi olamayanlar, Mondros Mütarekesi'nden sonra yeni bir hayat kurma çabaları sürdürülürken, bu kez Kurtuluş Savaşı için askere çağrılmışlardı. Galiçya, Yemen, Süveyş, İran gibi uzak ve yabancı diyarlarda çarpışan Anadolu askerleri, bu sefer kendi toprakları için çarpışacaklarına inanmakla beraber; bazı askerler, iç isyancıların kışkırtmaları ve yürütülen mücadelenin Padişaha ve Halifeye karşı olduğunu işlemeleri nedeniyle, bazı askerler de sıla hasretine dayanamamaları yüzünden birliklerinden firar ediyorlardı. Bunu önlemek için Hükümet tarafından bir kanun tasarısı hazırlanarak, 8 Eylül 1920 günü Büyük Millet Meclisine sunulmuştu.

"Firariler Hakkında Kanun" adını taşıyan tasarının birinci maddesine göre, Hükümetçe gösterilen süre içinde geri dönmeyen kaçak erlerin evleri yıkılacak, malları ve hayvanları alınacaktı. Ancak Milli Savunma Komisyonu, kaçakların ailelerine haksız yere büyük maduriyet

(77) Rahmi Apak, "Garp Cephesi Nasıl Kuruldu" s.20, 21.

getireceği nedeniyle bu tasarıya karşı çıkmıştı. Daha sonra kaçaklarla ilgili yargılamalar İstiklal Mahkemelerince yapılacaktır. Mecliste savunma giderlerinin fazlalığından yakınanlara Milli Savunma Bakanı Fevzi Çakmak, birliklerden üniformalarıyla firar edenleri kastederek şöyle cevap vermişti:"*Efendiler, biz askeri değil milleti giydiriyoruz.*"

Tükenmiş Osmanlı'nın Restorasyonunu(!) Üstlenen Hilafetçi Damat Ferit Hükümetinin Düdüğünü Öttüren Babıâli Basınının Kışkırtmaları Nedeniyle Kemalistler, Doğru Yolda Olduklarını Halka Anlatmakta Zorlanacaklardır

Mondros Mütarekesi'nin ardından Damat Ferit Paşanın başkanı olduğu Hürriyet ve İtilaf Fırkası, yeni kabineyi kurmuş ve ardından İttihat ve Terakkici avına çıkmıştı. İstanbul'da yayınlanan **İkdam, Alemdar, Yeni Gazete, Sabah, Vakit, Takvim-i Vakayi** gazeteleri de bu av partisine katılmış olarak hilafet karşıtı her harekete karşı veryansın etmekteydiler. Aşağıda çok sayıda yayınlanan bir örne: 14 Nisan 1919'da Sabah gazetesinde, Heyet-i Nasiha(78) nedeniyle yazılan makalenin bir bölümünde şöyle yazmaktadır.

"...Sahte bir vatanperverlik örtüsü altında on sene müddetle bedbaht vatanın ensesine kanlı tırnaklarını batırarak ırkımızın en gürbüz, en asil, en dinç unsurlarını sefalet ve açlıkla, babalarımızı, kardeşlerimizi, oğullarımızı maceracı emeller arkasında mezbahaya koyun sürükler gibi savaş meydanlarında küme küme öldüren İttihatçıların Anadolu'da bize miras olarak bıraktıkları şeyler, eşkiyalık, çapulculuk, soygunculuk, sefalet ve geri kalmışlık değil midir? Eğer İttihatçılar, Allah korusun, 4-5 sene daha iktidarda kalmış olsaydılar, Anadolu'da ancak parmakla sayılacak bir avuç efrad, elimizde nüfussuz bir vatan kalacaktı. Şimdiki hükümet, durumunu kısaca tasvir ettiğimiz Anado-

(78) Damat Ferit Paşanın planladığı Heyet-i Nasiha programı, halkın padişah yönetimine olan güvenini sağlamak, Hürriyet ve İtilaf Partisinin politikalarını anlatmak ve ayrılıkçılık hareketlerini önlemek amacıyla, II.Abdülhamit'in oğullarından Abdürrahim Efendi başkanlığında kurulan bir heyettir. Bu heyet, halka Padişahın selamını tebliğ etmek, tabandan destek sağlamak, gayrimüslimler ile müslüman halk arasındaki gerginliği yatıştırmak, o zamanki tanımlamayla "*ahaliyi irşad ve tenvir*", "*bila-tefrik cins ve mezhep unsurların*" barıştırmak amacıyla, Anadolu'nun başlıca şehirlerini ziyaret edecekti. Bu ziyaretlerle halk, Kemalist hareketlere karşı da duyarlı olmaya çağrılıyordu.

lu'yu bu vaziyette teslim almış bulunuyor..."

İkdam gazetesinin 7 Ağustos 1920 tarihli sayısında: Orient News'ten nakleden:

"Mustafa Kemal Paşa Paslı Silahları Bir Tarafa Attım, Tarzı Hareketim Bir Cinayettir, Hayatımın Cezasını Çekmeye Hazırım"

deyip hükümete teslim olmalıymış.

Yine İkdam gazetesinin 15 Ağustos 1920, Pazar günkü sayısında Journal d'Orient isimli gazeteden naklen:

"Mustafa Kemal'in ahvali hususiyesi, Ankara serserisi nasıl yaşıyor, Anadolu'ya kadar kendini takip eden yarü vefaşian madmazel Ayvın Vensan -Paşanın rakısı ve eğlenceleri- Mustafa Kemal'in muhaberatı hususiyesi - Sevdiği kitaplar- sofra başında okuduğu gazeteler."

Bu yazı Türkiye Büyük Millet Meclisi Hükümetinin kuruluşundan üç buçuk ay sonra yazılıyor, Milli Mücadelenin temelleri atılmış, hükümet resmen teşekkül etmiştir.

İkdam gazetesinin 18 Eylül 1920 tarihli yazısından:

"Anadolu'da Kemaliler ne halde, Mustafa Kemal Afyonkarahisar müdafası için Uşak'ın şarkında kuvvayi askeriye tahşir ediyormuş. Kemaliler arasında daimi ihtilaflar zuhur etmekte ve firariler ve çeteler arasında müsademeler vuku bulmaktadır."

Yine İkdam gazetesinin 3 Ekim 1920 tarihli sayısında:

"Kemaliler Anadolu'da memurin maaşını tesviye edemiyorlar, yeni vergi tarhına muhalefet ediliyor. Zabitan arasında ihtilaf mevcuttur. Trabzon'da Rus kadınları ile vakit geçiren Kemali zabitan bolşevik namı altında icrai mezalim ediyor."

Yine İkdam gazetesinin 9 Ekim 1920 tarihli sayısında Journal d'Orient isimli gazeteden naklen:

"Anadolu'da Kemalilere karşı müthiş bir hareket vukua geleceğini ve bütün Kemali sergerdelerini silip süpüreceğini söylüyor."

Bu metinlerde açıkça görüldüğü gibi, başta Mustafa Kemal olmak üzere Ankara'ya geçen ve onun grubuna katılan birçok İttihatçı da bu kampanyadan payını alacaktır. I.Dünya Savaşı'nın acı sonuçları ve basında yer alan bu yazılar, halkın üzerinde gerçekten etkili olacak, Kemalistler doğru yolda olduklarını halka anlatmakta bir hayli zorlanacaklardır.

Anayasa tasarısını inceleyen Özel Komisyon, "temsili seçim" sistemini, yani yeni devlet için kooperatif bir meclisi uygun görmüş ve tasarıyı buna göre değiştirmişti. Mecliste, bu madde üzerinde yapılan görüşmeler bir hayli ilgi çekicidir. Mecliste beliren genel eğilim; Tanzimat'tan beri yeni bir sınıf olarak "memur"ların memleketin ve halkın başına bela olduğu şeklindedir. Onun için bu konuda söz alan hatipler, memurların Meclise girmelerinin aleyhinde bulunmuşlardır. Memleketi bu beladan kurtarmak için düşünülen tedbir ise memurları halka seçtirmekten ibarettir. Böylece halk, kendi seçtiği memuru beğenmez ise işine son verecek ve yenisini, daha iyisini seçmek hakkına sahip olacaktır. Mecliste, çok sayıda memur bulunduğu halde, memurlara karşı yapılan hücumlara önemli bir tepki gösterilmemiştir.(79)

Komisyon sözcüsü İsmail Suphi Soysallı, komisyonun memurları hakkındaki düşüncesini şu cümle ile özetlemiştir:"Şimdiye kadar memur idaresinden çektiğimiz fenalıklar yüzünden, komisyon bugünkü memur idaresi şekline resmen savaş etmiş, illerde de memur hiyerarşisini ve memur ağını kırmaya yemin etmiştir."

Kooperatif esasa göre kurulması düşünülen Büyük Millet Meclisine memurların girmemeleri tezini savunanlardan biri de Mahmut Esat (Bozkurt)'tı ve şöyle diyordu:"***Tanzimattan beri bu memleketin belli başlı (burjuva) tabakasını teşkil eden ve bu memleketin yalnız sırtından geçinmeyi kabul eden memur tabakası, Meclise girmeyecektir. Onlar da vatandaşlarımızdır; onların da girmemesinden üzüntü duyarım. Mademki onlar girmemekle memleket kurtulacaktır, onlar girmesinler ve onlar bunu memnuniyetle kabul edeceklerdir. Maksat, bu memleketi yaşatmaktır.***"

Mecliste, "mesleki temsil" sisteminin faziletinden söz edenler, fikirlerini halkçılık esasına dayamakta ve halkı temsil eden meclislerin kurulmasını istemekteydiler. Fikirler, genellikle mübalağalı şekilde savunuluyor ve hislerle hitap ediliyordu. Bunlara göre:

"...Seçim, halkı gerçek hayatta olduğu gibi veya mümkün olduğu

(79) Memurları halka seçtirmek fikri de yanlış olarak büyük ölçüde Rus İhtilali'nden mülhemdi. Halbuki, Rusya'da "Sovyetler" vardı ve memurları bunlar seçiyordu.

kadar gerçek hayata yakın bir şekilde küçülterek Meclise nakletmek demektir."

"Şimdiye kadar bu memlekette kurulan meclisler, daima seçkinler sınıfından teşekkül etmiş meclislerdir. Halktan kimse gelmiyordu."

"Gerçekten halk idaresi yapmak için, halkı memlekete sahip kılmak için, halkı Meclise getirmek lazımdır."

"Politikanın sanat haline gelmesi kadar reddolunmuş bir şey yoktur. Herkes bir sanat sahibi olmalıdır."

"...Parlamentoların kabulüne ve anayasaların alkışlarla onaylanmasına rağmen, memleketi omuzlarında taşıyan bir tabaka vardır ki, o daima esaret altında inlemiştir; efendiliğine kavuşmamıştı ve o sefalet içinde inlerken, burjuva tabakası onun önüne çıkmış, elindeki anayasa ile o zavallı tabakanın önünde alay etmişti. Bizim memleketimizde de böyle olmuştur."

"...Memleket demek, o memleketin ekonomisi demektir. Hiçbir zaman o memleketin yalan yanlış politikacıları demek değildir. Fakat, o memleketi, sabanıyla, elinde o mübarek çekiciyle çalışan demircisi, çiftçisi temsil eder ve memleket onlardan meydana gelir."

"...Milletin çalışan fakirlerine bu hakkı vermeliyiz, yani mesleki temsili tamamen vermeliyiz. Evet, emekçilere bu hakkı vermeliyiz."

Mecliste, bir taraftan bu sözler söyleniyor, bir taraftan da memlekette kapitalist ve proleter bulunmadığına işaret ediliyordu. Mübalağalı çelişmeli ve hatta alaylı sözler bol bol kullanılarak, yeni anayasa hazırlanmakta ve yeni devletin fikriyatı yapılmaktaydı. Bütün bu fikirlere rağmen, yeni devlet bir memur devleti olarak kurulacak ve memur idaresi hakkındaki şikayetler muhakkak daha sonraki yıllara kadar devam edecekti. Ayrıca, mesleki temsil sistemi kurulmayacak ve memurlar bütün meclislere çok sayıda gireceklerdi.

Maliye Vekili Ferit Bey, hükümetin teşkilatının bozukluğu ve memur fazlalığı üzerinde duran milletvekillerine cevap verirken, bir ara Afyon Milletvekili Mehmet Şükrü Beyi hedef alarak, bir hayli eleştiride bulunmuş ve aralarında aşağıdaki söz düellosu yaşanmıştı:

Maliye Vekili - *Beyefendi kim bilir ne gibi teşkilat tasavvur buyuruyorlar. Fakat kendileri Rus-Komünist Fırkasına dahil olduğu için o teşkilatı tasavvur buyuruyorlar.*

Mehmet Şükrü Bey - *Rus Komünist değil, Türk Halk İştirakiyun Partisindenim. Onu düzeltiniz.*

Maliye Vekili - *Herhalde Üçüncü Enternasyonale ve Moskova'nın 21 şartını kabul etmiş bir partisine dahil.. Bundan dolayı, Rus-Komünist Fırkasındansınız.*

Mehmet Şükrü Bey - *Halk iştirakiyun Partisi, Rus değil, Türktür.*

Maliye Vekili - *21 şartı kabul ettiniz mi?.. Bundan dolayı beyefendi fazla hiddet buyurmayınız... Sizin memleket için arzu buyurduğunuz teşkilat...*

Mehmet Şükrü Bey - *Burada söylemekle olmaz. Siz de kaleminizi açarsınız, ben de kalemimi açarım, dışarda tartışırız.*

Maliye Vekili - Hiddet buyurmayınız. Siz memleket için istediğiniz teşkilatı yapamazsınız, hayaldir... Bu memleket o teşkilatı kabul etmez... Onu şiddetle reddederiz, yapamazsınız... (Alkışlar).

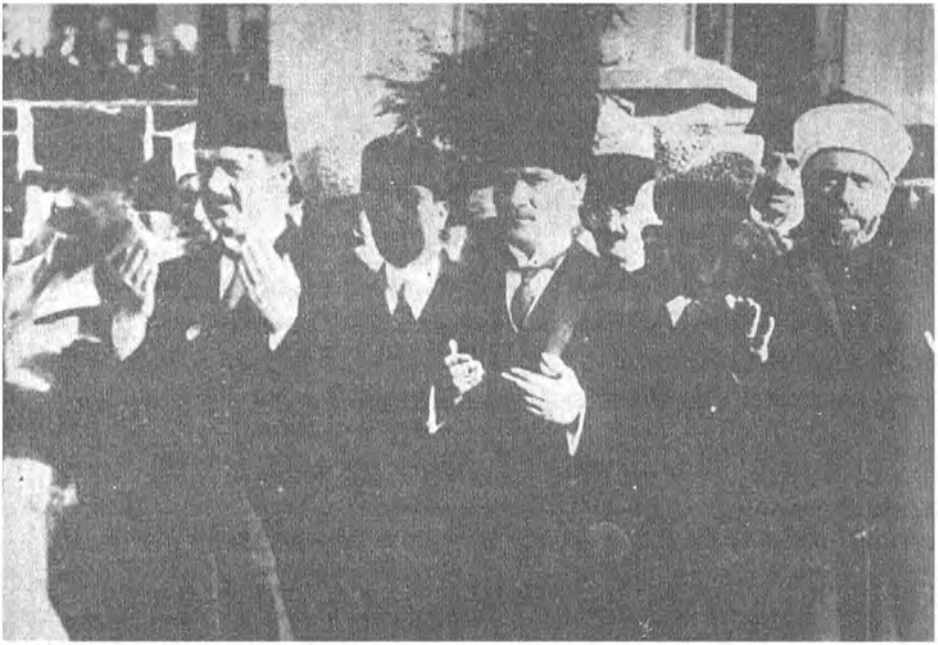
Tasavvur buyurduğunuz o teşkilat, bugün mevcut bulunan idarenin on mislini içine alan bir idaredir. Siz, Komünist ne demektir, bilir misiniz? Komünist demek, bir memleketin bütün ürünlerini halkın elinden alıp ve sonra ta köylerde mevcut.. (Şiddetli gürültüler). (Sadece sesleri), (Devam sesleri). *Beyefendi, böyle bir hayali teşkilatı, batıl bir teşkilatı memleketimizde yapmak isterseniz, bu memurlara nisbetle daha birkaç misli memur kullanmak mecburiyetindesiniz.*

Anadolu ihtilalinin üç lideri Mustafa Kemal Paşa, Rauf Orbay ve Kâzım Karabekir Paşa.

M.Kemal, Ankara'dan yurdun dört bir köşesiyle ve her kesimle ilgileniyor ve yazışıyordu. Yukarıda: Diyarbakır'da Silvanlı Sadık Bey ve arkadaşına yazdığı mektupta, özetle, huzur ve düzenin sağlanması konusunda Sadık Beyin yardımlarını istemekte, kongreden sonra görüşeceğini söylemektedir. Aşağıda: Kongreye katılan delegeler. (Bu sırada İzmir İlhakı Red Hey'et-I Milliyesi Diyarbakır'a dayanışma için telgraf çekmiştir.

"Kalpaklar, fesler, sarıklar birbirine karışıyor: Vekiller, subaylar, askerler, tacirler, eşraftan olanlar ve hocalar, tartışmalara kapılarak, hukukçular, bilimleriyle övünerek, iş adamları, yazarlar, şairler, basit köylüler, İstanbul'dan ve uzak vilayetlerden gönderilmiş olanlar, bunların hepsi, ortak çalışmaya katılmaktadır. İki yüz kilometre ötede ise düşman gözlüyor..."

"....O aralık akşamı, onu (M.Kemal), yarının Türkiyesi hakkında konuşurken dinliyordum. Derinden gelen sesinde nüanslar getiren binbir değişik ton vardı. - Bizim Esas Teşkilat kanunumuzu bilir misiniz? Diye sormuştu bana. 20 Ocak 1921 toplantısında, Ankara Parlamentosunca kabul edilen bu kanun öz olarak şöyle diyordu: "Hakimiyet kayıtsız şartsız milletindir." İdari rejim şu ilkenin üstünde oturur: Halk kendi kaderini doğrudan ve fiilen tayin etmiş olmalıdır. Milli Meclis milletin tek temsilcisidir. Kanunları yalnız o yapar, icrayı da o elinde tutar. Milli Meclisin üyeleri vilayetler halklarınca seçilir. Onlar yalnız kendi yerlerini değil, tüm ülkeyi temsil ederler." Berthe G.Gaulis. (Milli Mücadele yıllarında Anadolu'ya gelen Fransız kadın yazar.)

Yan Sayfa Üstte: Büyük Millet Meclisinin açılışı. Altta: M.Kemal'in her vesileyle halka hitap ettiği fotoğraflardan biri. Sağ Sayfa Üstte: Hükümet ve Meclis üyelerinin geleneksel olarak törenleri izledikleri meclis balkonu. Değişik yıllara ait iki ayrı fotoğraf. Son fotoğrafta, ilkine göre sanklı, cübbeli giysiler görülmemektedir.

Birinci Meclisten Milletvekili Manzaraları

Yatacak Yer Bulamadıkları İçin İstasyon Yolu Çevresindeki Çayırlarda Açıkta Yatarak Sıtmaya Yakalanan Milletvekilleri Vardı Heybelerinde Bulgur, Fasulye, Pirinç, Kutularında Yağ ile Ankara'ya Gelen Milletin Vekilleri, Devlet Hazinesine Maaşlarından Yardımda Bile Bulunmuşlardır(80)

Her şeyden önce milletin zararına olan bir eyleme, yaşamı güçleştirecek her türlü zamma karşı kale gibi dikilen Birinci Türkiye Büyük Millet Meclisini yakından tanıyalım. Bu Meclisin üyelerini oluşturan milletvekillerinin yaşamlarını hangi koşullar altında sürdürdüklerini, nerelerde yatıp kalktıklarını, ne yiyip içtiklerini biliyor musunuz? Bu üyelerin hangi kültür düzeyinde olduklarını, inançlarını, özlemlerini, demokratik düzenden ne anladıklarını hiç düşündünüz mü?

O müthiş mücadelenin içinde bulunmuş ve o insanları yakından tanımış olan Yakup Kadri Karaosmanoğlu'nun Meclisin açılışının üçüncü dönüm yılında, 25 Nisan 1923 tarihinde İkdam gazetesinde yazdığı makalenin sadece son paragrafını okumak bile o insanların nasıl dramatik bir ortam içinde mücadeleye başladıklarının dehşetini anlamaya yeter. Karaosmanoğlu İstanbul Meclis-i Mebusanından Ankara'ya gitmek üzere yola çıkanların durumuna şöyle değinir:

Anadolu ihtilal, nifak ve kıyamet ateşleriyle yanan sert, korkunç karışıklıklar ülkesi olmuştu. Bütün yollar yolkesen eşkiyalarla dolmuştu. Şurada Ermeni çeteleri, beride Rum casusları... Anadolu'nun hiçbir yanı tekin değildi. Nereye ayak bassanız toprak altınızdan kayıyordu.

İşte 1920 yılı 23 Nisan günü böyle bir toprak üstünde ve böyle bir bozgun ve dehşet havası içindedir ki toza dumana karışmış, yorgun ve belki aç ve çıplak bir küme insan, orada, Ankara dediğimiz o viranenin taşları arasında, yalnız çocuklarda bulunan ruh temizliği, yalnız mezuplarda görülen vecd ve coşku içinde bütün dünyaya, evet bütün dünyaya karşı isyan bayrağını çekti. Yüz yirmi kişi, düşmanların yüz binlerce kişilik ordularına karşı yüz yirmi kişi...

İnsanlığın tarihinde bundan daha heyecanlı, daha heybetli bir olaya rastlamak mümkün değildir. Bizce bunun sonu bir yıkılış ol-

(80) Sadi Borak, "Birinci Mecliste Savurganlık Önlemleri", Dizi yazı. Milliyet, Mart 1990.

saydı bile, şu insanüstü yüreklilik ve atılış, yenilgiyle sonuçlansaydı bile; yine bütün faziletli, mert, cesur ve gururlu insanların dilinde destan olarak kalacaktı.

"Ey İstanbul halkı, sen, geçen gün neyi kutladığını bilseydin, gururuna bu şehir değil, bütün dünya dar gelirdi."

Meclise İstanbul'dan katılan sadece 120 kişi değil. Anadolu'dan seçilip çeşitli kentlerden gelen parlamenterler arasında karşılaştıkları yokluk cehenneminden dehşete kapılıp geri dönenler de olmuştur. Mustafa Kemal, birkaç yüreksizin kötü örnek olacağını düşünerek hemen kürsüye fırlamış, şu heyecanlı konuşmayı yapmıştır:

"Arkadaşlar, işittim ki bazı arkadaşlar yoksulluğumuzu bahane ederek memleketlerine dönmek istiyormuş. Ben kimseyi zorla Milli Meclise davet etmedim. Herkes kararında hürdür. Bunlara başkaları da katılabilir. Ben, o takdirde, asker Mustafa Kemal mavzerini eline alır, fişekliklerini göğsüne dizer, bir eline de bayrağı alır, Elmadağ'na çıkar, orada tek kurşunu kalıncaya kadar vatanı müdafaa eder, kurşunlarım bitince bu aciz vücudumu bayrağıma sarar, düşman kurşunlarıyla yaralanır, temiz kanımı kutsal bayrağıma içire içire tek başıma can veririm. Gelecekte 'Burada can verenler vatanlarını kurtarmaya çalışanlardır' diye yazılı bir taşa sahip olunabilirse mükafatlarını bulmuş olurlar."

Ve, yokluk cehenneminden kaçmak isteyenlerin akını durmuştur.

Ankara'ya gelir gelmez karşılaştıkları yokluklardan dehşete düşenlerin haklı oldukları yanlar da olabilir. Çünkü pek çoğu başlarını sokacak bir çatı bile bulamamışlardır. Oteller sınırlı. Taşradan gelenlerle milletvekili sayısı üç yüzü geçmiştir. Yatacak yer kapasitesi 50-60'tır. İlk gününden başlayarak o günleri yaşamış olan, ilk Meclisin ilk tutanak katiplerinden Tayyip Başer anılarında o günleri şöyle anlatıyor:

"... Ankara o yıllarda küçük bir şehirdi. Meclise gelecekleri tahmin edilen 400 kadar milletvekilini barındırabilecek otelleri, yemek ihtiyacını karşılayacak lokantaları yoktu. Bütün otellerin yatak kapasitesi ancak 50-60 kadardı. Yeni gelen milletvekilleri, İstanbullu gazeteciler, öğretmen ve subaylar, Öğretmen Okulu'nda (Darülmuallimin) kalmaktaydılar. Anadolu'dan gelen milletvekillerinin çoğunun giyim kuşamları düzgün olmadığı gibi ceplerinde harcayacak paraları da yoktu. Bazıları da ilk günlerde aç kalmamak için heybeleriyle bulgur, fa-

sulye, pirinç ve kutular içinde yağ getirmişlerdi. Şimdi hatırlıyorum da giyim kuşamı düzgün olmayan, harçlık yapacak paraya bile muhtaç olan bu saygıdeğer kimseler son derece inançlı ve katıksız birer yurtseverdiler. Hele, Öğretmen Okulu'nda yatacak yer bulamadıkları için istasyon yolu çevresindeki çayırlıkta açıkta yatarak sıtmaya yakalanan milletvekillerini hiç unutamam."

Bütçeye Maaş Bağışı

Heybelerinde bulgur, fasulye, pirinç, kutularında yağ ile bu yokluklar diyarına gelen, üzerlerinde doğru dürüst elbisesi bile bulunmayan bu erdemli, gözütok ve gözüpek insanlar, devlet hazinesine maaşlarından yardımda bile bulunmuşlardır. Oltu Milletvekili Yasin Haşimoğlu'nun anılarından birkaç satır aktaralım:

"... Gelir kaynaklarımız dardı. Milli Mücadele halkın imkanlarına dayanılarak yapılıyordu. Bu sebeple Büyük Millet Meclisi, Milli Müdafaa masrafları hariç, harcamalarda çok titiz davrandı... İlk günlerde bütçe açığını kapatmak için memurların asli maaşlarından ve milletvekillerinin 200 liraya çıkarılan maaşlarının tümünden %20 katkıda bulunmasını kararlaştırdık..."

Milletvekillerinin bütçeye yardım kampanyası zaman zaman sürüyor, sadece maaşlardan değil, yol paralarından da. Bu indirimlerin belgeleri, tutanağın 3. cildinin 14, 34, 37 ve 453. sayfalarında görülebilir. Cephelerdeki erlere yapılan bağışlar da ayrı. (Cilt 4, sy.169). Hasan Rıza Soyak'ın anılarından da birkaç satır aktaralım:

"TBMM'nin 5 Mart 1931 Perşembe günkü toplantısında ilkin mebus aylıklarının 350 liraya indirilmesi hakkındaki kanun teklifi görüşüldü ve kabul edildi." (Cilt 2, sy.465)

Bir ülkenin parlamento üyeleri karşılaştıkları krizlerden kurtulmak için nefis feragatı gösterebiliyorsa, kederde ve sevinçte, yoklukta ve varlıkta halkı ile birlik ve beraberlik içinde bütünleşebiliyorsa o iktidarın aşamayacağı hiçbir engel, hiçbir bunalım yoktur. Elverir ki savurganlıkla mücadele edebilsin ve bu mücadeleyi iktidarın doğal bir görevi saysın. Bu yol, her iktidarı mutlaka başarıya ve zafere ulaştıracaktır.

İşte, böylesi bir zaferin mutluluğunu ve sevincini tatmış, ulusuna da tattırmış olan Birinci Türkiye Büyük Millet Meclisinin, savurganlıkla nasıl mücadele verdiğini, halk zararına olan her eyleme, her zam

girişimine, savaş içinde olduğu halde bütçesini nasıl denk tuttuğunu, enflasyonu sıfırda tutmak mucizesini nasıl gösterdiğini görüyoruz.

Birinci Mecliste Savurganlığa ve Zamlara Tepkiler

"Terzi Ölçer Biçer Üstünüze Göre Bir Elbise Diker Allah Selamet Versin Bizim Bütçe Encümeni Bir Terzi Kadar da Beceriklilik Gösteremedi"

Birinci TBMM üyelerinden Besim Atalay

Cumhuriyet ilan edileli yaklaşık bir yıl üç buçuk ay kadar olmuş... Büyük yasal değişiklikler yapılmış, seçim sistemleri değişmiş, devletin karşısındaki büyük ekonomik sorunlar birer programa bağlanmış. Birinci Büyük Millet Meclisi hükümetinin yürüttüğü halkın refahına yönelik tutumu, ilk Türkiye Cumhuriyeti hükümeti tarafından da titizlikle yürütülmekte, halk yararını her şeyin üstünde tutmak ilkesi daha akademik biçimde uygulanmaktadır.

Savaştan çıkmış bir devlet olarak (sırtında da kokuşmuş Osmanlı döneminin miras bıraktığı dış borçlarla) elbette pek çok ekonomik sorunlarla ve bunalımlarla karşı karşıyadır bu genç Cumhuriyet. Başlarında Cumhuriyet döneminin ikinci başbakanı olan Ali Fethi (Okyar) Bey vardır; ve Devlet Hazinesinin ne kadar çok olursa o kadar çok paraya ve dövize gereksinimi vardır. Ama tutanakların incelenmesinden öğreniyoruz ki, hükümet, kolay yol olan ağır vergiler, sürekli zamlar ve dış borçlanma yoluna gitmiyor. Her şey planlanmış, programlanmıştır. Amaç, en başta dar ve sabit gelirliler olmak üzere vatandaşın sırtına yeni yükümlülükler bindirmemek, geçimlerini dara sokacak vasıtalı ve vasıtasız vergilerden, zamlardan korumak.

Darboğazları aşmanın, müşkülleri çözümlemenin en baş ilkesi olan savurganlığı önleme ilkesine bu Meclis de sımsıkı sarılmış bulunmaktadır. Çünkü, Kurtuluş Savaşı'nın ekonomik sorunları da bu yolla çözümlenmiştir.

Bakanlar Kurulu, birinci dönemde olduğu gibi doğrudan doğruya Meclisin emri altında değildir. Bakanlar Kurulu, bugün olduğu gibi başbakan tarafından seçilmekte ve cumhurbaşkanının onayına sunulmaktadır. Onun için daha bağımsız hareket etmektedir hükümet. Bakanlar Kurulu, Hazinenin gelire pek çok ihtiyacı olmasına karşın, memur maaşlarına zam için Bütçe Encümenine bir rapor hazırlatır. Rapor-

da kimi tüketim maddelerine de küçük zam önerilmiştir. Her zam önerisinde olduğu gibi bu kez de Besim Atalay Bey yine kürsüdedir. Konuşmaları her zaman ilginç ve espirili oluyor. Dinleyelim:

Besim Atalay Bey:"... *Arkadaşlar! Bir elbise yaptırmak için terzinize gidersiniz; terzi ölçer biçer, üstünüze göre bir elbise diker. Allah selamet versin, bizim Bütçe Encümeni bir terzi kadar da beceriklilik gösteremedi (Gülüşmeler)... Arkadaşlar! Gözleriniz önündeki bütçeye bir bakınız. Hükümetin teklif etmediği zamları encümen yapmıştır. (Hükümetin haberi var.) Acaba bu cömertliği nereden buldular? Bir membadan su dolduracaksınız, o kaynağı kurutmaya çalışmayınız...*"

Besim Atalay Bey iyidir, hoştur, konuşmaları espirilidir ama biraz insafsız galiba. Savaş yıllarının türlü sıkıntısına özveriyle ve asgari maaşla katlanmış olan memurlara yapılacak zammı anlayışla karşılamak gerekmez mi?

Besim Atalay Beyin herhangi tüketim maddesine küçük bir zam yapılmasına bile tahammülü yoktur; bunun karşılığında maaşlara zam yapısla bile... O, küçük esnafı, işçiyi, emekçiyi, emekliyi de düşünür. Bu konuda elbette haklıdır ama devlet, o dönemde memur maaşlarından vergi kesmemiştir. Ta ki ekonomik bunalım dönemine kadar... Besim Bey konuşmasını sürdürüyor:

Besim Atalay Bey:"... *Arkadaşlar! Esnaf ne haldedir, tecir ne halde, köylü ne haldedir. Bunları da göz önüne almalı... Hâlâ yoluna konulmayan gelir vergileri, kira vesaire, deşiniz; ne ihtiyaçlan, ne zaruretleri, ne şikayetleri var?...*"

Arkadaşlar! On para zam yaparken on defa eliniz titremeli... Bilmelisiniz ki on parayı kazanmak için on tane nasırlı parmak on saat çalışacaktır..."
Zamlar, halkın kalbinde derin yaralar açar.
Derin inilitileri işitirsiniz...

Her şeye rağmen çok uzun yıllar Meclis kürsüsünden özlemini duyduğumuz bir ses bu... Tüketim maddelerine, vasıtalı, vasıtasız vergilere, vatandaşın sırtına bindirilen yükümlülüklere karşı yükselen sağduyunun sesidir bu. O zamanlar zamlar iki dudak arasında değildi. Herhangi bir ihtiyaç maddesine had behad zam yapılamazdı, tüketim ve ihtiyaç maddelerine pek seyrek zorunluluk duyulurdu. Dün-

yayı sarmış olan 1929-30 bunalımından önce maaşlardan hiçbir vergi kesilmezdi.

Besim Atalay Bey:"... *Tüccarın haline gelince: Belki işitiyorsunuz, pek dehşetli bir para bunalımı vardır. Bu pek normaldir. Elbette ithalatı ile ihracatı arasında 60 milyonluk bir açık bulunan bir memlekette para bunalımı bulunur da, o memlekette para mı akar arkadaşlar?.."*

"Rastgele zamlar yaparsak bunun netîcesi ne olacaktır? Bir adam düşününüz ki, kesesindeki parayı boyuna harcıyor. Gelirî giderinden çok azdır. Bunun netîcesi nedir? (İFLAS sesleri)"

Birinci Büyük Millet Meclisi üyeleri hastalığın adını koymuşlar: İFLAS... Bir ülke ki, bütçesi denk değildir ve akıl almaz savurganlık içindedir, bunun sonu elbette iflastır. Ekonomi uzmanları bu gerçeği her gün yazıyor ve tekrarlıyor. Tarihte de gördük bunun örneklerini... 1881 iflasının getirdiği Düyun-u Umumiye felaketinin ıstırabını yıllar boyu çektik ve on binlerce köylü vatandaşımız Reji kolcuları tarafından kurşunlandı.

Besim Atalay Bey:"... *İyimser değil misin? diye sorarsanız çok iyimserim. Bunu arz edeceğim. İşin içindeyim. Bugün ticaretin %30-35'i Türkler eline geçmiştir. Cenab-ı Hak'ka hamd ederim. Göğsüm kabarıyor. Bunun için üretim artıyor. Fakat çok ağır artıyor. Memlekette üretim kuvveti bu halde, ticareti bu halde, ziraati bu haldeyken zamlar, yine zamlar... Tohum bedeline mi, fabrika için mi? Hayır. Memur maaşına arkadaşlar. Maaşına zam yaptığınız her memur on gün gülecektir. Arkadaşlar, verdiğiniz bu on para on gün sonra dışanya gidecektir. O para tül ve dantelaya gidecektir. Sokaklarda gördüğünüz o tül ve dantela tufanı bütçe fazlasından başka bir şey değildir.*

Görüyorsunuz ki, her devlet masrafını kısmak için çalışıp çabalıyor. Biz neden masrafımızı kısmıyoruz acaba? Neden masraflanmızı çoğaltıyoruz? İngiliz lirası gibi her yıl artan bütçeleri vardır. Her yıl artan maaşlar vardır. İngiliz lirası dokuz yüzü buldu, bir türlü inmiyor. Maaş da yüzken üç yüz, üç yüzken dört yüz oldu bütçeyi nereden, kimin kesesinden şişiriyorsunuz?..."

Parlamentonun diğer üyeleri, memurlara zam hususunda Besim Atalay Bey kadar katı değildir. Bütçeyi kabartmayacak biçimde ve en-

cümenin öngördüğü miktarda zam yapılmasından yanadır. Nitekim, memur maaşlarına zam maddesi oylamada kabul edilerek memurlar sevindirilmiştir. Savaş içindeki bu kabinenin ekonomik bunalıma getirdiği katkı yasası, vatandaşı geçim zorluğuna sokmayacak biçimde hakça hazırlanmıştır. 18 Nisan 1922 tarihinde çıkarılan "Mükellefiyet-i Nakliye-i Askeriye Vergisi" yasasına göre köylerde oturanlardan 50 kuruş, şehir ve kasaba ahalasinden de 100 kuruş alınacaktır. Bu vergi bir defaya mahsustur.

Konya Milletvekili Mustafa Feyzi Efendi, yardım konusunda İstanbul'da oturan zenginlerin ilgisiz kaldığından yakınmaktadır. Diyor ki:

"İstanbul'da bulunan mükellefler de bu kanuna tabi olsunlar. Bu kanun uygulanmaya başlanınca İstanbul'da bulunan zenginler buna katılmadılar. Bu kanunun şiddetle tatbik edilmesi gerekir... İstanbul'da en az biner lira verecek beş bin tüccar var. Bu hesapla 5 milyon lira eder..."

Ama her şeye karşın Anadolu, savurganlıkla da savaşarak engelleri yenecek, dünyaya denk bütçe örnekleri verecektir.

İçki Yasağı Önergesi Birinci Meclisi Nasıl Karıştırdı

"... İçki Yasağı Kanunu'nu kabul ederseniz, bütçeye 1 milyon liralık bir darbe indirmiş olursunuz ve bütçeyi denkleştiremeyiz."

"321 km²'ye bir polis düşmektedir. Bu teşkilattan şimdi siz, içki kullananların takip ve cezalandırılmasını istiyorsunuz..."

"... Yine alkol, bu alışkanlığın sürüp gittiğini göreceğiz..."

Maliye Bakanı Ferit (Tek) Bey

Besim ATALAY

Celalettin ARİF

Mustafa Lütfi AZER

Ord.Prof.Dr. Hıfzı Veldet Velidedeoğlu'nun Birinci Meclisle ilgili bir anısından:"... Birinci Mecliste hiç unutmadığım bir olay, Trabzon Milletvekili Ali Şükrü Bey tarafından içkinin yasaklanmasına dair yapılan yasa önerisinin doğurduğu tartışmadır.. Maliye Vekili Ferit Bey ile Ali Şükrü Bey arasında çok sert ve hakarete varan söz düellosu oldu. Sarıklı hocalar kürsüye yürüdüler. Ben, dinleyici locasının tahta basamağında tartışmaları dinliyor, Ferit Beye bir şey olmasın diye üzülüp titriyordum..."

TBMM, açılışının dördüncü gününde hiç de hesapta olmayan bir "darbe" ile karşılaşmıştır: Trabzon Milletvekili Ali Şükrü Beyin 27 Nisan 1920 günü "İçki Yasağı Önergesi". Niçin "darbe?" Çünkü TBMM, Osmanlı'nın batırdığı Türkiye'yi kurtarmak, bağımsızlığına kavuşturmak için askeri ve ekonomik savaşı birlikte yürütmek zorundadır. Bunun için de ekonomik bunalımdan kurtulmanın baş koşullarından biri de savurganlıkla savaşımdır. On kuruşun üstüne on düğüm atacak ki savaş giderlerini karşılayabilsin. Oysa içki yasağı önerisi yasalaşırsa, Hazine, milyonlarca lira gelir kaynağından yoksun kalacaktır. Bu yüzden Şükrü Beyin önergesi savurganlık savaşımına indirilmiş bir "darbe" niteliğindedir. Bu konunun tartışması Mecliste aylarca sürecek, aydın-sarıklı savaşımı haline gelecektir.

Tasarı üzerinde görüş belirten encümen mazbataları (tutanakları) 17 Mayıs 1920 günü genel kurulda okunuyor. Adliye encümeni ileri sürdüğü gerekçelere dayanarak tasarının reddini öneriyor. Sıhhiye ve Şer'iye encümenlerince de içki kullanılmasının kesinlikle ve şiddetle yasaklanması isteniyor. Maliye encümenince ise özetle şöyle deniliyor:

"... İçki her ne kadar şer'an ve ahlaken zararlı ise de, ancak Devlet Düyun-u Umumiyesine mahsus varidat arasında meşrubat-ı küuliyeden (alkollü içkilerden) alınmakta olan vergi varidatı, eski tarihlerden beri muhtelif yabancı devletlerden alınmış olan borç para karşılığı olup, Devletçe taahhüt altına alınmıştır. Bu bakımdan alkolün yurdumuza ithalinin ve dahilde imalinin yasaklanmaması zorunluluğu vardır. Özellikle hükümetin geçirmekte olduğu şu bunalım sırasında evvelce taahhüt edilmiş olan bu varidatı aksatmak, devletin gelecek siyaseti için de muvafık değildir..."

Görülüyor ki Osmanlı'nın dış borçları sadece İstanbul'daki kukla Osmanlı hükümetinin değil, bir ihtilal kabinesi olan TBMM'nin bile ayağında bir bukağıdır. Gümrüklerinize gelen şu veya bu maddenin

vergisine bile sahip olamıyorsunuz. Yeraltı ve yerüstü ürünlerinizin de öyle. Yabancılar el koymuştur en önemli ürünlerinize. Onlar alıp satacak, elde ettikleri paradan senin avucuna ölmeyecek kadar bir para bırakacak... Hesapsız, kitapsız, plansız, programsız borçlanmanın faturası budur.

Yasaya muhalefet edenler, konunun bir başka encümende de incelenmesi isteğinde bulunmaktadır. Sarıklı takımının, önerinin bir gün bile gecikmesine tahammülleri yoktur. Hemen aynı gün yasalaşıp yürürlüğe girmesi için ayak diremektedirler. Diyor ki Mustafa Lütfü (Azer) Efendi:

Mustafa Lütfü (Azer-Siverek):"Sinirlerimden söz söylemeye dilim varmıyor... Cenab-ı Allah bunu yasaklamıştır... Allah'ın kanununa karşı bizim kanun yapmamız doğru mudur? Bundan hükümetin 20 milyon istifadesi de olsa bunun lüzumu yoktur. Şu encümene, bu encümene havalesine de gerek yoktur..."

Mustafa Lütfü Efendi, hiçbir görüş belirtmeye ve encümenlere havale etmeye gerek kalmadan tasarının hemen yasalaşmasını istiyor. Hükümet görüşünden yana olanlar da tasarıyı engellemek için çeşitli bahaneler ileri sürmektedir. Böylece tasarıyı 12 Ağustos 1920 tarihine kadar savsaklamayı başarırlar. O gün iki taraf da en çenebaz üyelerini kürsüye sürerek zorlu bir söz, hakaret, küfür ve ara sıra da yumruk savaşımını olanca şiddetiyle başlatırlar. Meclis tutanağının "gürültüler, patırtılar" diye geçiştirdiği olayların altında büyük dalgalanmalar yatmaktadır.

Ali Şükrü Beyin 17 Mayıs 1920 tarihli içki yasağı yasa tasarısı bu günden itibaren 14 Eylül tarihine kadar 4 ay sürmüş, Meclis fırtınalı ve tartışmalı sahnelere tanık olmuştur. Şimdi, bu tartışmalardan kimilerini izlemek üzere Meclisin dinleme locasına girelim:

"Bir İtalyan, Bir Rus İçerse Falakaya mı Yatıracaksınız?

İçki yasağı yasasını savunmak üzere ilk sözü Kütahya Milletvekili Haydar Bey alır. Esas mesleği dava vekilliğidir. Bu yüzden rahat konuşma alışkanlığı vardır. Kültürlüdür de. Yasanın aleyhinde konuşacaktır. Önce kısa bir tarihçesini yapar konunun. Kapitülasyonları, Düyun-u Umumiyeyi bağımsızlığımızı köstekleyen yabancı müdahaleleri ülkemiz için utanç verici olarak niteliyor... Sonra, önemli bir noktaya da değiniyor. Diyor ki:

Haydar Bey (Kütahya):"*... Efendiler, mesela bir İtalyan, bir Rus sarhoş olsalar, mahkemece hadd-i şer'i uygulamak gerekse mahkemenin hükmünü yerine getirebilecek misiniz?..*"

Konuşmacısının sözünü ettiği "hadd-i şer'i", "şeriat hükümlerine uygun ceza" anlamına gelmektedir. "Hadd-i şer'i"nin cezası da genellikle kırk değnek. Haydar Bey demek istiyor ki:"Herhangi bir yabancı içki içip sarhoş olunca mahkeme kararıyla yere yatırıp basacak mısınız sopayı?"

Haydar Bey, şeriatçıların devamlı engellemeleri ve ayak patırtıları arasında sözlerini güçlükle sürdürmeye çalışıyor:

Haydar Bey, *"... 'Amerika nasıl yasakladı?' diyeceksiniz. Amerika, içkiyi yasaklama girişiminden 60 yıl sonra bugünkü kanunu Senatodan geçirebildi." (Gürültüler, gürültüler)*

Reis Celalettin Arif Bey:"Kesmeyin efendim, sözünü kesmeyiniz."

Reis (Remzi Efendiye hitaben):"Hakkınızda Dahili Nizamnameyi tatbik ederim. Herkes söylemekte hürdür. Buraya gelir, söylersiniz."

Remzi Efendi (Kayseri):"Niçin kıymetli vakitlerimizi harcıyor?"

Reis (Remzi Efendiye):"Susacak mısınız?" (Haydar Beye) "Devam".

Haydar Bey:"Zannediyor musunuz ki Amerika kanunu uygulamaya muvaffak olmuştur? Tersine, meyhaneleri kapatayım derken b ütün evlerin meyhane olmasına sebep olmuşlardır... Uygulanması mümkün olmayan bu kanun yüzünden Amerika yılda 532 milyon dolar kaybetmiştir... Kaçakçılık ve suiistimaller de almış yürümüştür..."

Müfit Efendi (Kırşehir):"Encümen namına müsaade buyurur musunuz?"

Reis:"Bitirsin efendim sözünü."

Haydar Bey:"... Sıhhiye Encümeni'nin 20. yüzyılda tatbik etmek istediği 'temizlik işlerinde çalıştırma cezası', Abdülhamit zamanındaki Tımarhane cezası', Abdülhamit zamanındaki Tımarhane ve Serseri Kanunu'ndaki dayak cezaları gibi. İlmiye Encümeni'nin..." (Gürültüler), (Alkışlar), (Sürekli gürültüler), (Sözünü geri al sesleri).

Remzi Efendi:"İndirin aşağı..."

Haydar Bey:"Buraya gel."

Reis:"Susun!..."

Remzi Efendi:"Bizim burada lüzumumuz yoktur... Şeriat aleyhinde..." (Bu millet şeriatle kaimdir sözleri)

Bir milletvekili:"Katiyyen kabul etmiyoruz. Çekil oradan. Utanmıyor musun?"

Refik Bey (Konya):"Efendiler, rica ederim, ne oldunuz? Dünyaya karşı rezil mi olacağız?"

Bu gürültü, itişme kakışma arasında oturumu sürdürmek mümkün olmaz, reis, müzakereleri tatil eder.

İçki yasağı tasarısı bir ay uyutulduktan sonra genel kurula 13 Eylül 1920 tarihinde gelir. Meclisin havası yine elektriklidir. İlk sözü Maliye Vekili İstanbul Milletvekili Ferit (Tek) Bey alacak, tasarıyı reddettirmek için saatlerce nefes ve yürek tüketecektir.

Maliye Bakanı Ferit (Tek) Bey:"*Ne yazık ki, efendiler, bu yasanın tatbikinden mali ve iktisadi birtakım zararlar doğacaktır. Bütün yurtta mevcut polislerin adedi 2 bin 200'dür. 321 km²'ye bir polis düşmektedir. Bu teşkilattan şimdi siz, içki kullananların takip ve cezalandırılmasını istiyorsunuz... Bilirsiniz ki, eski padişahlar zamanında enfiye kullananlara karşı şiddetli cezalar uygulandığı halde, yine de başarı elde edilememiştir.*

... Eğer milletin kendi maliyesine sahip olmasını istiyorsanız, gelir kaynaklarını kurutmamalısınız... İçki Yasağı Kanunu'nu kabul ederseniz, bütçeye 1 milyon liralık bir darbe indirmiş olursunuz ve bütçeyi denkleştiremeyiz. Biz bu konuda büyük bir gayret ve fedakarlık harcayarak, bütçeyi ancak denk tutabiliriz, o zaman, dünyanın yüzüne, istiklale şayan olduğumuzu isbat etmiş bir millet olarak çıkacağız.

... Dünya bugün size bakıyor. Efendiler, bir devletin yaşayabileceğini kabul eden bir heyet, ordunun ilk evvel bütçesini tetkik edecektir. Başka bir şey tetkik etmez. Ordusu var mıdır, yok mudur? Bunlara bakmaz. Bütçesini açar, ona bakar. Bütçesinde eğer o kudret varsa, o kudrete herkes itaat eder. O olmazsa, o zaman kimseden saygı beklemeyin efendiler! Bu yasa kabul edilirse, içki içenlerin sırtında olan vergi yükümlülüğü, o zaman içki içmeyenlerin sırtına da binmiş olacak. Dünyada bundan daha akıl dışı bir şey olur mu?..

Demek istiyor ki Ferit Bey, içki yasaklanırsa, bütçe açık verir ve yeni vergilere gitmek zorunda kalınız. Oysa zamlar ve yeni vergiler, bu Meclisin ilkelerine kesinlikle aykındır. Bu hükümet hem savaşı yürütecek, hem halkın sırtına yük olmayacak, hem Yunan'ı denize dökecektir. Bu hükümet, Türk milletinin başına Allah'ın bir lütfudur.

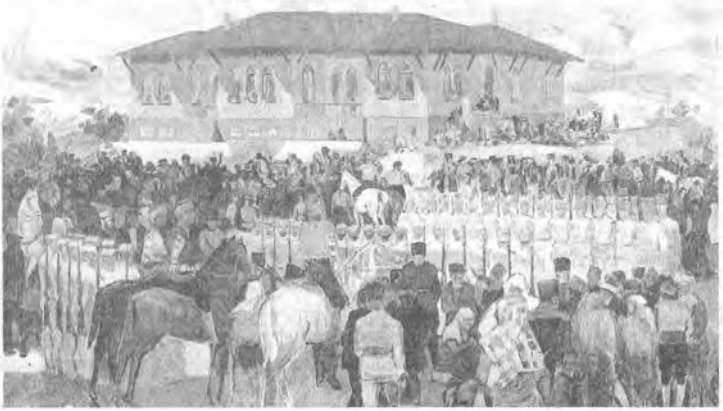
Ferit Beyi dinlemeye devam edelim:

Ferit Bey: Tekrar ediyorum, bu kanunun tatbik kabiliyeti yoktur. Bu kanunu getirmekle, bütçenin 1 milyonunu heba etmekten başka bir şey yapmamış olacağız. Yine her tarafta rakı içildiğini, her tarafta al-

kol kullanıldığını... (Gürültüler)... Yine her tarafta bu alışkanlığın sürüp gittiğini göreceğiz. Yine tekrar ediyorum. Bir hayal dolayısıyla 1 milyon liralık hakikati kurban etmeyelim efendiler."

Maliye Bakanının bu sözlerinden, üyelerin bir hayli etkilendiği görülmektedir. Çünkü Ferit Bey, sözünü bitirdiği zaman, alkış sesleri bütün salonu kaplamıştır."(*)

"Anadolu'da kendi seçtikleri şefleri etrafında toplanmış, onunla birlikte bir devlet, bir ordu oluşturmuş bir avuç insan. Ankara, bu haliyle bütün Asya ülkelerini çeken, fikir alış-verişleriyle, doktrinlerin merkezidir artık." B.G.Gaulis

"İlk Meclis", yağlı boya. Ressam Refik Epikman.

Gerçekte o günlerde şehir içinde Meclis olarak yararlanılabilecek başka bir bina da yoktur. Binanın salonuna okul sıraları konulmuş, bir kürsü yerleştirilmiştir. Giriş kapısının tam karşısındaki oda namaz kılmak için mescit haline getirilmiş, diğer odalar Meclis Başkanlığı ve komisyonlar için ayrılmıştı. Salonda asılı bulunan bir kaç petrol lambasının altında geceleri de çalışmalar sürdürülüyor, petrol lambalarının yeterli olmadığı zamanlarda mumlar yakılıyordu.

Büyük Millet Meclisinin açılmasıyla Ankara'ya bir göç başlamıştı. Altları ahır ve kıraathane, üst katlarında odalar bulunan hanlar dolunca, yeni gelenler barınma problemiyle karşılaşmışlardı. Şehirde tek lokanta, tek otel yoktu. Milletvekillerini yerleştirmek için topluca bir yer olarak Ankara Dar-ül Muallimin'i (Öğretmen Okulu) seçildi. Koğuşlar milletvekili yatakhaneleri haline getirildi, karyolalar yetmeyince yere yataklar serildi. Milletvekilleri kendi aralarında bir tabldot yönetimi kurarak yemek problemini gideriyorlardı.

Cephedeki askerin siperlerde uyuduğunu bilen milletvekilleri, tahta sıralar üzerinde uyumayı bile lüks buluyorlardı. Cephedeki asker tütününü iyi kağıtlara sararak sigara içebilsin diye, Meclis tutanakları dilekçe kağıtlarına, mektup kağıtlarına, kese kağıtlarına basılıyordu.

(*) Kurtuluş Savaşı sıralarında, gerekli maddi kaynaklar aranırken, B.M.M. bu eğilimlerle mücadele etmek zorunda kalmıştı. Bu konuda çıkarılan "Men-i Müskirat" kanunu ile çekilcidir. İsraflı düğünler ve bununla ilgili olarak yapılan harcamalar bir yandan doğrudan üreticileri ayağa ve tefeciye daha çok bağlamakta, diğer yandan da hepsini birden, tekeller kanalı ile kapitalist sömürüye ya da devlet sömürüsüne tabi kılmaktadır. 1920'de 3.5 milyondan 1924'te 17 milyona çıkan Ziraat Bankası kredileri de bu mekanizmayı pekiştirmektedir. İzmir İktisat Kongresi'nde K.Karabekir Paşa bu gerçeği şöyle dile getirmiştir:*"Bugün Ziraat Bankasının ikraz ettiği paraları bir tarafa yazarsak pek acı hakikatlerle karşılaşmış oluruz. Bu paranın yüzde ellisi düğünlere ve lüzumsuz göreneklere sarfedilmiştir. Birçok aileler düğün yüzünden mahvolmuştur."*

Yorumsuz Bir Belge:

...Yunanlıların bu şenâatleri, bu cinayetleri karşısında siz bizim yerimizde olsaydınız ne yapardınız? Silaha sarılmaz mıydınız? İşte bizim yaptığımız vazife-i dinîye ve milliye budur ve **bize de Kuvay-i Milliye ismini vermişlerdir**...

...Ey ulemâ-yı din, ey Müslüman kardeşleri Allah rızası için insaf ediniz, eğer düşmanın cinayetinden ve mezaliminden **bizi kurtaracak, bizi muhafaza edecek başka bir kuvvet varsa, buyursun gelsin, bizi kurtarsın. Ellerini öpelim**, hâk-i pâyi olalım.

Aydın mıntıka ve havalisi umum Kuvay-ı Milliye kumandanı **DEMİRCİ MEHMET EFE**(*)

(*) Demirci Mehmet Efe'nin 20 Nisan 1920 No:23 tarihli Hâkimiyet-Milliye'de yayınlanan uzun telgrafından bir bölüm.

Bir Kuvayi Milliyecinin Otantik Dili ve Görüşüyle İbret Verici Bir Belgede 1919'daki Genel Durum

"9 Eylül, O tarih Bize Kutup Yıldızı'ndan Bile Uzaktı"

"Batmış bir memlekettik..." Akdeniz'in ortasında bir kocaman ceset gibi uzanıp kalmış bu bedbaht vatanın etrafında, onu tarihin karanlık mezarlığına defnetmeye hazırlanan Nebbaşlar dolaşıp duruyordu. İtalyan Sinyorları... İngiliz Misterleri... Fransız Mösyöleri... Ve bir de en başta kırtlpil Yunan Kiryeleri!

Ordusu mefluç bir milletin batık devleti, düşmana çınlçıplak bir oropsu gibi teslim olmuş bulunduğu için, sandallan ponponlu Yunan efzunlan İzmir'e bando mızıka çalarak çıktılar. Pasaportta bir bomba atıldı. Konak'ta bir silah patladı... Ve hepsi o kadar!...

1919 yılının 15 Mayısında, koca Mustafa Kemal, henüz Samsun İskelesine ayak basmış bir küçük ümit bile değil! Ali Nadir Paşanın elindeki süpürge sırığının tepesinde, bir beyaz yatak çarşafı sallanmaktadır ve batık Türk devletinin bütün dünyaya salladığı kirli teslim bayrağıdır bu!

Bir "9 Eylül" o tarihte bize, hatta Kutup Yıldızı'ndan bile uzaktır! Galip sayılan devletlerin çizdikleri yeni haritaya göre Türk vatanının tamamı Ankara'dan. Kastamonu'dan, bir de Sivas'tan ibarettir. Ve kanatlan kopanımış, tüyleri yolunmuş bir yaralı kuşa çevrilmiş bu yeni ve bedbaht vatan haritasının dibinde Padişahın tasdik tuğrası da vardır!

Üstelik Şehzade Mecid Efendi isimli süslü maskara, Yunan ordusunun önünden, zorba zamparalara, toptan satılmış kocaman bir kerhanenin yolunu gösteren yüzsüz bir muhabbet tellalı gibi istasyon istasyon yürüyor: "Arkamdan gelecekleri hoş karşılayın... Sakın keyiflerini bozmayın... Ve hepiniz bilin ki, Anadolu bağlannda yapılacak hovardalık alemlerinin bütün masrafları, Yunan palikaryalarının hamisi olan büyük ve zengin devletler tarafından, Padişahımız Efendimiz hazretlerine bittamam ödenmiştl. Ve aynı zamanda Halifei ruyü zemin olan efendimiz hazretlerinin fermanı şahaneleri o yoldadır kl, sizler, muhterem misafirlerimize bol bol avrat ve bade sunasınız. Ve zinhar, ikramda nükul, ikdamda zühul, ikramda kusur etmeyesiniz. Sizin şanınıza, ancak bizim ahdımlze sadakat yaraşır! Biz, düveli muazzamanın kudretine, cümlemiz ve cümlemiz adına muti, adaletine emin, faziletine hayran, hamasetine meftun, uhuvvetine kani ve her türlü emrü fermanınca, cümle irademizle tabl, teslim ve sadık olmuşuz. Ve siz de tıpkı bizim gibi olun. Memaliki Şahanenin diledikleri aksamı, gayri bizim değil, onlanndır! Onlara karşı her an kılıcınız kınında, silahınız kılıfında, etekleriniz aşağıda olsun! Gayri vatan değil, satan sağ olsun. Ve sizler bu duaya durmadan: 'amin' demeyi, gönüllerinizden, başlannızdan, dillerinizden hiçbir zaman eksik etmeyin!.. ."

N.S.Danış, "Oğlu Demirci Mehmet Efe'yi anlatıyor" Efe'den naklen. 31/10/1970. Demokrat İzmir Gazetesi

II.BÖLÜM

Kurtuluşta halkın öz kaynaklarını ve gücünü kullanan

DEVRİMCİ YEREL HALK KONSEYLERİ
ve
"KUVAYİ MİLLİYE"

(Ulusal Güçler)

Siyasetle uğraşmaktan nefret ettiklerini açıklayan bu konseyler, dayanışmacı, demokratik ve akılcı uygulamalarla finans-lojistik sağlama, eylem organizasyonu ve denetim yöntemleriyle; kurtuluşa giden yolda Kemalistlere öncü örnekler teşkil edecekler, Ankara merkezli örgütlenmeye zaman ve imkan sağlayacaklardır. Zaten bu sırada halk, İttihatçıların neden olduğu topyekün yıkımdan dolayı üniformalılara güven duymuyordu.

Konseylerin kararlarında ısrarla ve sıkça iki talep yer alır:
"**Ayni ve nakdi teberru**" veya "**Hasılatı Milliye**"

Daha sonraki bölümlerde görüleceği gibi, Mustafa Kemal'in dünya ekonomi tarihinde en geniş çapta uygulanmış zorunlu iç kaynak sağlama organizasyonu olan "**Tekalifi Milliye**" emirlerinin öncü örnekleri, bu konseyler tarafından gerçekleştirilmişti.

Dünyada Anadolu kadar zengin ve çeşitli toplumsal yaşam birikimlerine sahip coğrafya yok gibidir. Buna rağmen, özellikle Cumhuriyet döneminde başlayıp, günümüzde de okutulan Türk tarihi kitapları, resmi görüş ve hamaset ağırlıklıdır. Yalın olarak siyaset ve ideolojiyi ön plana çıkaran bu kitaplarda, her şeyin kaynağı olan **ekonomi ve yönetimi**nden söz edilmez.

Kitabımızın bu bölümünde Balıkesir, Nazilli, Alaşehir Kongre kararlarına ait maddelere özellikle yer verildi. Bunların her bir maddesi dikkatle okunduğunda; toplumumuzun güvenilir ve akılcı yönetimler elinde olduğu sürece, dışarıdan herhangi bir etki olmaksızın dayanışma içinde olarak, öz kaynak ve dinamiklerinin nasıl harekete geçirilebildiği görülecektir.

Cumhuriyetin son elli yılında ve günümüzde doruğa ulaşan krizlerden çıkış yolları aranıyorsa, toplumsal örgütlenme anahtarları bu kongre kararları ve uygulamalarının içerisinde bulunacaktır.

Sir Winston S.Churchill Yunan Başbakanı Venizelos'a soruyor:

"Barbarca koşullar altında dövüşen perişan kılıklı bir avuç Türk, ağır masraflara malolan çok sayıdaki denizaşırı birliklerin (Anadolu'daki Yunan Ordusu kastediliyor) uzun süre laşesini zorunlu kılabilir. Bu onlara hiçbir şeye mal olmaz, fakat siz bu masraflara ne kadar dayanabilirsiniz?"

Kuvayi Milliyeciler Kimlerdi?

Kuvayi Milliye, halkın emperyalizme direnme isteği sonucu ortaya çıkmıştı. Kökü halka dayanıyordu. Gövdesini, yurtsever duygularla kurtuluşa atılan gönüllüler teşkil ediyordu. Bu gövdenin dallarında ise yurdun her bölgesinden, her çeşitten insana rastlamak mümkündü. Kuvayi Milliye'de görev alan savaşçıları şöylece sıralayabiliriz:

a. Yurtsever duygularla ve başkaca bir amaç gütmeksizin mücadeleye atılan gönüllüler,
b. Halk kuruluşları tarafından kongre kararlarına dayanılarak, bir tür askere alma şeklinde köylerden ve kasabalardan silah altına alınanlar, (bunlara "Mükellefler" de diyebiliriz).
c. Dağda gezen eşkiyalar, efeler, zeybekler, kızanlar,
d. Hapishanelerden çıkarılan hükümlü, tutuklu ve sanıklar,
e. Asker kaçakları (Milli Mücadele'den önce kaçanlar, Mücadele sırasında kaçanlar ve askere alınmamak için Kuvayi Milliye'ye katılanlar),
f. Herhangi bir suç işleyerek adaletten kaçanlar,
g. Soyguna, vurguna hevesli maceracılar,
h. İç isyan olaylarına katılıp, bağışlanmak için Kuvayi Milliye'ye sığınanlar,
i. Yakınlarının düşman zulmünden zarar görmesi üzerine intikam almak amacıyla silaha sarılanlar,
j. Düşman işgalinden kaçarak Kuvayi Milliye'ye katılan yersiz yurtsuzlar.

Organize Bir Halk Hareketi Olan Silahlı Kuvayi Milliye Gruplarının İhtiyaç ve Parasal Giderleri Nasıl Karşılanıyordu?

Kuvayi Milliye bir halk hareketi olarak geliştiğine göre, her türlü harcamalarının da halk tarafından karşılanması gerekiyordu.(1) Bu ise

(1) Başlangıçta vergi almak söz konusu değildir. 'Nakdi ve ayni teberru' ile yetinilmektedir. Bu teberru, eşraf aracılığıyla toplanmaktadır. Mesela Uşak'ta

halkın ikili vergi mükellefiyeti ile karşı karşıya kalması gibi bir durum yaratıyordu. Bir yandan, tamamen çökmüş, ömrünü uzatabilmenin çaresini yabancılara sığınmakta arayan ve halkını düşmana karşı korumaktan aciz bir Osmanlı Hükümeti yardı. Devlet evvelce yapmış olduğu dış borçlanmalar nedeniyle, gelirlerinin büyük bir kısmını Düyunu Umumiye İdaresi ile Reji İdaresine bırakmıştı. Bunun yanı sıra bu idareler de halktan vergi toplamaktaydı. Öte yanda, halkı düşmana karşı koruyan ve düşman işgaline yakın yerleri fiilen yöneten Kuvayi Milliye vardı. Halk, bir yandan vergi mükellefiyeti gereği vergileri Devlete ve adı geçen yabancı kuruluşlara öderken; bir yandan da vergi mükellefiyetine benzer başka bir yükümlülüğün gereklerini yerine getirmeye çalışıyordu. Bu yükümlülük, Kuvayi Milliye'nin "Nakdi ve Ayni Teberru" adıyla aldığı para ve mal şeklindeki bağışlardı.

Kuvayi Milliye Birlikleri her şeyden önce savaşan kişilerden oluşan, sayıları 15.000'i bulan topluluklardandı. Silah ve cephaneye olan ihtiyaçları askeri depolardan sağlanmaktaydı. Savaşçıların belki silah ve cephane kadar önemli öteki ihtiyaçları da vardı. Yedirilecek, giydirilecek, barındırılacak; atlarının yemleri ve bakımları sağlanacaktı. Bunun için Kuvayi Milliye Birliklerine ya ihtiyaç duyulan şeyler verilecek, ya da ihtiyaç duyulan şeyleri satın alabilmeleri için para temin edilecekti. İşte bu iki çözüm yolunun gereklerini bir arada karşılamak üzere bulunan mali formül "Nakdi ve Ayni Teberru"ydu.

"Nakdi ve Ayni Teberru", para ve mal bağışı anlamına gelen bir deyim olmakla beraber, aslında bir çeşit vergi mükellefiyetidir. Zira para ve mal şeklinde yapılacak bağış, kişilerin bağışta bulunup bulunmama konusunda verecekleri kişisel kararlara bağlı değildi. Adı, bağıştı ama herkes istese de istemese de bağışta bulunmak, daha doğrusu kendinden istenileni vermek zorundaydı. Buna resmi olmayan mükellefiyet demek istememizin nedeni budur. Vergi gibi bir zorunluluk söz konusudur. Vergi, devlet otoritesine dayanan bir mükel-

direnme hareketinin temel dayanağı, İttihatçı Müftü İbrahim Beydir. İbrahim Bey, savaş için 2 milyon lira toplamıştır. Ankara Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti eşraftan toplayarak, Mustafa Kemal'e her ay bin lira vermiştir. Ege'de ilk Kuvayi Milliye örgütünü kuranlardan Alaşehir'in ileri gelenleri, para ihtiyacını karşılamak için "davet vukuunda 100 lira teberruda bulunanların cepheye gönderilmeyip, işleri başında bırakılacakları" kararını almışlardır. Balıkesir Kongresi, "cephelere sevkedilecek efradın başında, eşraftan bir kimsenin bulunmasını" gerekli bulmuştur.

lefiyet olduğundan, Kuvayi Milliye yöneticileri vergi deyimi yerine, amaca daha uygun görülen teberru (bağış) deyimini kullanmayı uygun bulmuşlardır.

Nakdi ve ayni teberrunun (para ve mal bağışının) miktar ve cinsini tespit eden Kuvayi Milliye, Müdafaai Hukuk ve Reddi İlhak kuruluşlarıydı. Kimden, ne zaman, ne kadar bağış isteneceği bunlar tarafından tespit ediliyordu. Başlangıçta genel bir kural va yazılı bir metin olmadığı için kimden, ne zaman, ne kadar bağış isteneceğini takdir etmek ve vermediği takdirde zorla almak ilgili kuruluşların, özellikle Kuvayi Milliye Komutanının anlayış ve insafına kalıyordu. Bir kere istenenden bir kere daha istenmesi veya kişisel ilişkilere dayanılarak bazılarından hiç istenmemesi olağan şeylerdendi.

Bazı zengin kişilerin, kendi servetlerine uygun bir şekilde birkaç gönüllüyü silahlandırıp atlarını da sağlayarak, Kuvayi Milliye birliklerine kattıkları çok görülmektedir. Bakımlarını üzerlerine aldıkları gönüllülerin her türlü giderlerini sürekli olarak karşılamışlardır. Birçok çiftlik sahibi, birlikleri uzun süre çiftliklerinde barındırıp beslemeyi görev bilmişlerdir. Şehir ve kasabaların daha kültürlü sayılabilen kişileri ise genellikle Müdafaai Hukuk ve Reddi İlhak gibi direniş kuruluşlarının kurulup yaratılmalarına ön ayak olmuşlardır.

Kuvayi Milliyenin ilk günlerinde göze çarpan mali aksaklıklar yalnızca gelir sağlanmasına has değildir. Giderlerin yapılmasında da aksaklıklar vardır. Birliklerin bir bütçesi, bir harcama düzeni yoktur. Elde ne kadar para varsa harcanmakta, kalmayınca yeniden "Nakdi Teberru" için halka başvurulmakta veya ihtiyaç duyulan mal ve maddeler "Ayni Teberru" olarak istenmektedir.

Birliklerde gönüllü başına günde ne kadar para harcanacağı hesaplanmamış, düşünülmemiştir. Düzenli orduda olduğu gibi her erin günde kaç kaloriye ihtiyaç duyacağı ve hangi gıda maddeleri ile besleneceği hususları, o günün koşulları altında düşünülemeyecek kadar geri planda kalmaktadır. Süvarilerin atlarına ve yük beygirlerine verilecek yem miktarı da tespit edilememiştir. Bütün bunlar birlik komutanının takdirine bırakılmış, daha doğrusu savaşçılar ne bulurlarsa onunla beslenmiş, atlar bulunan yemlerle doyurulmuş veya cepheye yakın otlaklarda otlatılmıştır. Bu durum, birlikler arasında farklılıklar doğmasına neden olmuş, iaşe konusunda bir düzen sağlanamamıştır.

Ayrıca belirtelim ki Kuvayi Milliye ayakta tutulmaya çalışılırken, gönüllü bulunmasında ve eksilen kadronun tamamlanmasında fazla güçlük çekilmemiştir. Asıl güçlük onun beslenmesinde, gelir kaynaklarının sağlanmasında, kısaca maliyetinin karşılanmasındadır. Ne var ki yabancıların, halk fedakarlığının eseri olan Kuvayi Milliyenin maliyetini küçümsedikleri görülmektedir. İngiliz devlet adamı **Sir Winston S.Churchill'in** Yunan Başbakanı Venizelos'a sorduğu şu soru oldukça ilginçtir:"***Barbarca koşullar altında dövüşen perişan kılıklı bir avuç Türk, ağır masraflara mal olan çok sayıdaki denizaşırı birliklerin (Anadolu'daki Yunan Ordusu kastediliyor) uzun süre laşesini zorunlu kılabilir. Bu onlara hiçbir şeye mal olmaz, fakat siz bu masraflara ne kadar dayanabilirsiniz?***"(2)

Kurtuluşa Giden Yolda

Demokratik Yerel Sivil Toplum Örgütlenmesine Öncü Bir Örnek

"Balıkesir Kongresi"

Güven, Dayanışma ve Mali Kaynaklar Nasıl Sağlandı?

Balıkesir Kongresi, Yunan işgalinin başlamasından iki buçuk ay sonra ve 26-30 Temmuz 1919 günleri arasında Balıkesir'de toplanmıştır. Beş gün süren kongreye direnişe kararlı bir ulusun demokratik yöntemle ve halkoyu ile örgütlenme arzusunun hakim olduğu görülmektedir. Balıkesir Kongresi yönetim ve mali yönlerden oldukça ayrıntılı kararlar almış, Kuvayi Milliyenin bir halk ordusu biçiminde ortaya çıkışına öncülük yapmıştır. Kongre kararlarının 7.maddesi ile Yunanlılarla mücadele devam ettiği sürece genel seferberlik durumunun mevcut olduğu ve herkesin vatan hizmeti ile yükümlü bulunduğu kabul edilmiş, **belirli doğumlu erkeklerin silah altına alınması kararlaştırılmıştır**. Ayrıca köklü bir örgütlenmeye gidildiği dikkati çekmektedir. Balıkesir'de ve ilçelerde Teşkilat, Maliye ve Levazım Kurulları kurulmakta, silah altına alınanların giderlerinin daha sonra genel giderden düşülmek üzere ilçe ve bucaklarca karşılanması yoluna gidilmektedir. (Madde: 8) Bütün ilçelerin **Teşkilat, Maliye ve Levazım Kurullarının** üstünde; yol gösterme, denetleme ve işbirliği sağlama gibi görevlerle yükümlü "**Merkez Kurul**" kurulmaktadır. (Madde: 9, 10, 11, 12 ve 13)

(2) Sir Winston S.Churchill, "The World Crisis", Vol:V, p.407.

Cephelerdeki savaşçıların yedirilme, giydirilme, tedavi ve ikmali hizmetleri, cephe karargahları gerisinde kurulan "**Menzil Müfettişlikleri**" tarafından yürütülecektir. Genel giderlerin her yerin büyüklük ve zenginliği oranında bölünmesi esasının uygulanmasının, ileri bir mali prensip olduğunu kabul etmek gerekmektedir. (Madde: 14) Böylece Kuvayi Milliyenin bütün giderlerinin cephelere yakın ilçelere yüklenmesi önlenmekte, giderlerin her yerin büyüklük ve zenginlikleri oranında bölünmesinin benimsenmesi ile de sosyal adalet sağlanmış olmaktadır.(3)

Balıkesir Kongresi, her bölgenin vereceği paranın yüzdesi oranında üyenin katılması ve 100 üyeden oluşmak üzere Eylül ayı başında yeniden toplanmayı karara bağlamış (Madde: 29); ancak Ağustos ayı sonlarına doğru Alaşehir Kongresi'nin toplanması nedeniyle, Balıkesir'de ikinci bir toplantıya gerek duyulmamıştır. İlçelerin genel giderlere katılma oranlarına göre sağlamaları gereken para miktarı, "**Nakdi Teberru**" (Para bağışı) şeklinde halktan toplanmaktadır. İlçe kurulları kimden ne kadar para isteneceğini tespit etmekte ve tahsil olunan paralarla o yerin Kuvayi Milliye Birliğinin ihtiyaçları karşılanmaktadır. Genel giderlerden ilçeye düşen pay yapılan harcamalardan fazla ise aradaki fark merkez kuruluna gönderilmekte, noksan ise aradaki fark merkez kurulunca karşılanmaktadır. Dikkatle incelendiğinde, o günlerin koşulları altında oldukça ayrıntılı ve amaca uygun kararlar alındığı görülmektedir.(4)

"Balıkesir'de Yunan tecavüzlerine karşı savunmaları ve mücadeleleri birleştirmek ve tespit etmek üzere 26 Temmuz 1919 günü toplanan Milli Kongre aşağıdaki kararları almıştır:

MADDE 1 - Delegelerin isim listesi sıralıdır. (E.Y.)

MADDE 2 - Kongre müzakereleri devam ettiği sürece başkanlığa Hacim Muhittin Bey, katipliklere Abdulgafur ve Hasan Efendiler, başkan vekilliklerine Vehbi ve Sabri

(3) A.Müderrisoğlu'na göre:"Günümüzün vergilendirme ve kamu harcamaları ilkeleri göz önünde tutulduğunda, alınan mali kararların o günlerin koşullarına göre yerinde ve çağdaş ilkelere uygun biçimde bulunduğunu kabul etmek gerekmektedir."

(4) Alınan kararların gerek yönetim ve gerekse mali yönden sağlam eseslara dayanmış olmasında, hiç kuşkusuz, kongreye başkanlık yapmış bulunan tecrübeli yönetici Hacim Muhittin Bey'in ve o günlerde Balıkesir'de bulunan Maliye Müfettişleri Muvaffak, İhsan ve Muhtar Beylerin rolleri büyüktür.

Beyler seçilmişlerdir.

MADDE 3 - Kongremiz hiçbir siyasal parti ile ilgilenmemekle beraber, çetecilikten nefret eder ve düzenli örgütle Yunanlıları Anadolu'dan kovmaya kararlıdır.

MADDE 4 - Kongrenin amacı yurdun kurtuluşudur. Her ne şekilde olursa olsun siyasetle uğraşmayı nefretle reddeder.

MADDE 5 - Kongre, müzakereleri devam ettiği sürece sabahları 9'dan 12'ye; 2 saat aradan sonra 14'den 17'ye kadar hergün toplanmayı kabul etmiştir.

MADDE 6 - "Redd-i İhlak" deyimi mevcut duruma göre yetersiz olduğundan, bu deyimin "Hareket-i Milliye Redd-i İlhak Heyeti" şekline çevrilmesi uygun görülmüştür.

MADDE 7- Yunan'a karşı mücadele devam ettiği sürece milli seferberlik genel olup herkes vatan hizmeti ile yükümlüdür. Yalnız, şimdilik bazı bölgelerde silah altına alınan çeşitli doğumlular görevde kalmak şartıyla, 1884'den 1893'e kadar ve gerekli durumlarda diğer doğumlular da sıra ile silah altına alınacaktır.

MADDE 8 - Merkez Livada (Balıkesir'de) olduğu gibi ilçelerde de Teşkilatı Maliye, Levazım Kurulları kurulacak, ilçe ve bucaklardan gönderilen silah altına alınanların giderleri daha sonra genel giderden düşülmek üzere ilçe ve bucaklara ait olacak, başlarında eşraftan bir kişi bulunacak ve cephede silah altına alınanlarla beraber kalacaktır.

MADDE 9 - Amaca varmak için bütün mücadeleyi birleştirmek ve izlemek üzere bir Merkez Kurulu kurulmuş ve görevleri belirtilmiştir.

MADDE 10 - Merkez Kurulda kalacak üyelerin seçiminden önce bölgelere ayırma usulü düşünülmüş ve Balıkesir, Ayvalık, Bandırma, Akhisar, Soma olmak üzere 5 bölgeye ayrılarak; Balıkesir'den 2, diğer bölgelerden birer kişinin seçilmesi kararlaştırılmıştır.

MADDE 11 - Yapılan seçim sonucunda, Merkez Kuruluna Balıkesir adına Hacim Muhittin, Yörükzade İbrahim; Bandırma adına Gönenli Osman, Ayvalık adına Vasıf, Akhisar adına Kamil, Soma adına Hafız Osman Bey

ve Efendiler üye; Balıkesir adına Şükrü, Hacı Baha, Bandırma adına Ömer, Ayvalık adına Hoca Mehmet, Akhisar adına Sındırgılı Azmi, Soma adına Niyazi zade Hüseyin Bey ve Efendiler yedek seçilmişlerdir.

MADDE 12 - Merkez Kurulunun görevleri aşağıdaki gibi kararlaştırılmıştır:

1. Bölgesel ve mahalli kurullar, Kongrece kabul edilen şekildeki çalışmalarında bağımsız ve Merkez Kurulu'nun denetimine tabidirler.

2. Bölgeler ve ilçeler çözümleyemedikleri konularda Merkez Kurulu'nun yardımına başvururlar.

3. İlçelerin yüklenecekleri giderler bir bütçe konusu olup, çözümü ve yönetimi Kongre'ye aittir.

4. Askere alma ve toplamada mevcut bölgelerin şimdiye kadar yaptıkları işlemlere karışamaz.

5. Mevcut bölgeler dışındaki yerlerin Milli Mücadeleye katılmaları için Merkez Kurulu çalışmalar yapacaktır.

6. Bölgelerden diğerine gönderilme ve iaşesine Merkez Kurulu aracılık yapar.

7. Merkez Kurulu, haber alınan ve vukubulan Yunan zulmünü medeni dünyanın bakışları önüne serme işini de yürütecektir.

MADDE 13 - Cephelerdeki bütün askerlerin yedirilme, giydirilme ve hastalıklarının tedavisi, teçhizatlarının tamamlanması ve yedek bölükler bulundurulması konularını düşünüp zamanında hizmetin yürütülmesi için cephe karargahları gelirlerinde bu işlerle görevli birer Menzil Müfettişliği bulundurulması uygun görülmüştür.

MADDE 14 - Genel giderlerin her yerin büyüklük ve zenginliği oranında bölünmesi uygun görülmüş ve genel giderlerin %21'ine Balıkesir'in, %17'sine Edremit'in, %7'sine Burhaniye'nin, %4'üne Balya'nın, %10'una Bandırma'nın, %6'sına Gönen'in, %4'üne Sındırgı'nın, %4'üne Gördes'in, %5'ine Soma'nın, %2'sine Bergama'nın katılması kararlaştırılmıştır.

MADDE 15 - Menzil Örgütü Ayvalık, Soma ve Akhisar cephelerinde olacak ve bunlardan Ayvalık "1", Bergama- ve Soma "2" ve Akhisar "3" numaralı Menzil Müfettişliği

adını alacaktır.

MADDE 16 - Subaylara ve erlere verilecek maaş ve ikramiye, bölgelerin takdir ve yetkisine bırakılmıştır.

MADDE 17 - Hububat ve yiyecek maddelerinin İzmir'e gönderilmesinin önlenmesi için gerekli tedbirlerin alınması ile Merkez Kurulu yetkilidir.

MADDE 18 - Kongrenin bitiminde, Kongrenin ne amaçla toplandığı hakkında Padişaha, Başbakanlık Makamına ve İşgal Kuvvetleri Siyasi Temsilcilerine birer telgraf çekilmesi kararlaştırıldı.

MADDE 19 - Kongrenin toplanma amacı hakkında bir bildiri düzenlenmesi ve uygun yerlere gönderilmesi ve asılması yerinde bulundu.

MADDE 20 - Şehit olanların ailelerine ve yaralılara verilecek hediyelerin miktar ve derecesi mahalli örgütün takdirine bırakılmıştır.

MADDE 21 - Kongrenin açılışını telgrafla kutlayan Soma Komutanı Hulusi Beye teşekkür telgrafı çekilmesi kararlaştırıldı.

MADDE 22 - "Hareket-i Milliye Redd-i İlhak Heyeti" adıyla düzenlenecek mühürlerin tek tipte Merkez Kurulu tarafından yaptırılarak ilgili yerlere gönderilmesi kabul edildi.

MADDE 23 - Her ilçe kurulu göndereceği komutan ve erlere birer belge verecektir. Bundan dolayı, komutanlar Milli Orduya girecek olan subaylardan ve erlerden belgesiz olanları kabul etmeyecek; belgelerde, almış oldukları eşya ve paranın miktarı yazılı olacaktır.

MADDE 24 - Merkez Kurulunun hesaplarını tutmak ve işlemlerini yürütmek için yeteri kadar sayman ve memur çalıştırılması ve bunlara verilecek maaşın miktarının tayini konusu, Merkez Kurulunun yetkileri arasındadır.

MADDE 25 - Halkın elinde bulunan silahların toplanması ilke olarak kabul edilmiştir. Yalnız, bazı yelerin özellikleri göz önünde tutularak yapılacak işlemler mahalli kurulların yönetimine bırakılmıştır.

MADDE 26 - Yunanlılarla hiçbir şekilde görüşme yapılmaması uygun görülmüştür.

MADDE 27 - Yunanlıları ülkemizin her yerinden kovuncaya kadar savaşa devam etmek, görevlerin en önde geleni olarak kabul edilmiştir.

MADDE 28 - Vatan hizmetine çağrılıp da gelmemek için kaçanlarla, cepheden kaçanların ailelerine dokunulmamak şartiyle kendileri bölgeden çıkarılacak ve mümkün olursa Yunan tarafına gönderilecektir.

MADDE 29 - Kongre, Eylül ayı başında 100 kişilik olmak ve her bölgenin vereceği paranın yüzdesi oranında üye katılmak üzere yeniden toplanacaktır.

Balıkesir Kongresi kararlarının uygulanacağı il ve ilçelerin büyüklük ve zenginlikleri, belirli ölçülere göre tespit edilmiş, Kongreye katılan delegelerin oybirliği ile genel giderlere katılma oranları aşağıdaki şekilde kararlaştırılmıştır. (Madde:14) Balıkesir (Merkez) %21, Edremit %17, Bandırma %10, Burhaniye %7, Gönen %6, Soma %5, Sındırgı %4, Balya %4, Gördes %4, Bergama %2, Diğerleri %20.

Kurtuluşa Giden Yolda

Demokratik Yerel Sivil Toplum Örgütlenmesine Öncü Bir Örnek

"Nazilli Kongresi"

Güven, Dayanışma ve Mali Kaynaklar Nasıl Sağlandı?

Aydın'ın Yunanlılar tarafından işgalini izleyen günlerde, direnişe kararlı olup da sözü şehrin ileri gelenlerine bırakmış olan halk ve yaptıkları hatayı anlayan ileri gelenler, direniş hazırlıklarına başlamışlardı. Yunan zulmüne tanık olanların olayları işgal görmemiş yerlerde anlatmaları, hazırlıkları hızlandırmıştı. Nazilli Kongresi, ilk iş olarak Aydın ilini temsilen, merkezi Nazilli'de bulunmak üzere "**Heyeti Milliye**" örgütü kurmuş; Muğla ve Denizli illeri ile yedi ilçe ve onbeş bucakta "Heyeti Milliye" şubelerinin açılmasına karar verilmiştir.

Kongre, tutum ve davranışları itibariyle bir halk ihtilal konseyi özellikleri taşımaktadır. İstanbul Hükümetini hiç hesaba katmamakta, her şeyi halkın kendi gücüyle elde etmesini esas kabul etmektedir. Asker, silah, gerekli para ve diğer ihtiyaçlar halktan sağlanacak, halktan alınacaktır. Nazilli Kongresinin, ülkeyi işgal eden düşmanlara karşı mücadelelerinde, aslında yurttaşlarını korumakla görevli Devletinden, yani İstanbul Hükümetinden istediği tek şey; içerilere göç eden-

lerle cephede çarpışanların ailelerinden muhtaç durumda olanlara dağıtılmak üzere, aşar ambarlarında bulunan buğdayın Heyeti Milliyeler emrine verilmesidir. Kısacası, Hükümetten istenilen askeri değil, sosyal amaçlara yönelen bir desteklemedir. **Halk ordusu özellikleri taşıyan Kuvayi Milliye birliklerine savaşçı bulma ve ikmalini sağlama görevi, söz konusu halk kurullarına verilmiştir.** Heyeti Milliyeler ayrıca cephe gerisindeki düzenin ve iç güvenliğin sağlanması için silahlı kuvvetler kuracaklardır. Nazilli Kongresi'nin, Yunan işgali nedeniyle iç bölgelere göç edenlerle, cephede çarpışan savaşçıların geride bıraktığı ailelerinden yardıma muhtaç olanlarına yardım etmekle Heyeti Milliyeleri görevli kılması; Kuvayi Milliyeyi doğuran halk hareketinin ülkenin o karanlık günlerinde düşmanla çarpışmak kadar, sosyal yaralara da çareler aramakta olduğunu göstermektedir.(5)

Nazilli Kongresi'nin en önemli kararları, Kuvayi Milliyeye gelir temini için başvurulacak "**Ayni ve Nakdi Teberru**"nun toplanış şekline ilişkin kararlar olmaktadır. Kongre, Heyeti Milliye'nin cephedeki Kuvayi Milliye birlikleri ve cephe gerisi için yapacağı giderlerinin, halkın mal ve para şeklindeki bağışları (Ayni ve Nakdi Teberru) ile karşılanmasını öngörmektedir. Halkın yapacağı bağışların miktarı, "**İhtiyar Heyetleri**" ve "**Bilirkişiler**" tarafından verilecek bilgilere dayanılarak Heyeti Milliyelerce takdir ve tayin olunacaktır. Bu karar, gelir temini konusunda atılan oldukça ileri bir adımdır ve günümüz vergilendirme sistemi içinde yer alan vergilendirme tekniklerine uymaktadır. Bu nedenle üzerinde ayrıntılı olarak durmayı uygun bulmaktayız.(6)

---

(5) Nazilli Kongresi, her şeye rağmen İstanbul Hükümetine saygılı davranmaya çalışmakta, doğrudan doğruya aşar ambarlarındaki buğdaya el koyarak Hükümetin prestijini sarsmaktansa, izin isteneyi uygun bulmaktadır. Olayların gelişmesi sonucu Anadolu'nun devletsiz ve hükümetsiz kaldığı gerçeği iyice ortaya çıkınca, Hükümet tamamen bir kıyıya itilecek ve aşar ambarlarına el konulacaktır.

(6) Nazilli Kongresi müfettişleri suçlu buldukları Heyeti Milliye üye ve memurlarını işten el çektirmeye ve yerlerine başkalarını atamaya yetkili kılmaktadır. Nitekim 17 Ekim 1914 (1330) tarihli Maliye Teftiş Nizamnamesi Maliye Müfettişlerine "zimmet ve ihtilasları görülen ve kasa mevcudunu, defatiri hesabiyesini iraeden, depo, ebniye ve saireyi küşattan imtina eden veya muamelatında mühim suistimaller tesbit edilen" bütün devlet memurlarını işten el çektirme yetkisi tanımaktadır. Görülüyor ki, Nazilli Kongresi müfettişlere el çektirme yetkisi tanırken, uzun yıllar Türk kamu hukukunda yer alan ve o günlerde de yürürlükte bulunan idari usullere bağlı kalmış bulunmaktadır.

Örgütün çalışmalarına yön verecek olan Nazilli Kongresi'nin önemli mali ve idari kararları günümüz diliyle şöyle sıralanabilir.(7)

"1. Cephelere yeteri kadar savaşçı temin etmek, bu savaşçıları silahlandırmak ve iaşelerini sağlamak Heyeti Milliye'nin başlıca görevidir. Cepheye gönderilecek savaşçıların sayısı, karargah komutanları tarafından tayin edilir.

2. Cephe gerisindeki şehir, kasaba ve köylerin düzenlerinin korunması ve iç güvenliklerinin sağlanması için kurulacak silahlı kuvvetin miktarı, Heyeti Milliye tarafından tayin olunur ve iaşeleri bu heyetlerce karşılanır.

3. Heyeti Milliye, gerekli görecekleri memur ve hizmetlileri ücretle çalıştırmaya yetkilidir.

4. Heyeti Milliye'nin gerek cephe (yani Kuvayi Milliye) gerek cephe gerisi giderleri, halkın mal ve para şeklindeki (Ayni ve Nakdi Teberru) bağışları ile karşılanır. Yapılacak bağışların miktarı "İhtiyar Heyetleri" ve "Bilirkişiler" tarafından verilecek bilgilere dayanılarak Heyeti Milliyelerce takdir ve tahsil olunur. Mal ve para bağışında bulunmaktan kaçınanların cezalarını, Kuvayi Milliye Müfrezeleri Komutanları tayin ve tespit ederler.

5. Cephede bulunan savaşçıların geride bıraktığı ailelerinden yardıma muhtaç olanlara, Heyeti Milliyeler tarafından yardım edilir.

6. Yunan işgali nedeniyle içerilere göç edenler ile cephede bulunan savaşçıların ailelerinden muhtaç durumda olanlara dağıtılmak üzere, aşar ambarlarında bulunan buğdayın Heyeti Milliye emrine verilmesi İstanbul Hükümetinden istenecektir.

7. Heyeti Milliyelerce silah altına çağırılanlardan 100 lira bağışta bulunanlar, kendi işleri ile uğraşmak üzere üç ay süreyle silah altına alınmazlar.

8. Heyeti Milliye Başkan ve Üyeleri ile Askerlik Mükellefiyeti Kanunu'na göre askerlik görevinden muaf tutulanlar silah altına çağrılamazlar.

9. Heyeti Milliyelerin görev ve hizmetlerini teftiş için, Kongre Genel Kurulunun gözetimi altında ve hiçbir Heye-

(7) Asaf Gökbel, "Milli Mücadelede Aydın", s.111, 112.

ti Milliye'ye bağlı olmamak şartıyla müfettişlerin düzenleyecekleri teftiş raporları doğrudan doğruya Kongre Genel Kuruluna verilir. Müfettişler suçlu buldukları Heyeti Milliye üye ve memurlarına işten el çektirmeye ve yerlerine başkalarını atamaya yetkilidir.

10. Genel Merkez, Nazilli ile Denizli ve Muğla şubelerinde; Maliye, Haberalma, Ulaştırma, Satınalma ve Sağlık Daireleri kurulacak, bu dairelerin müdürleri Heyeti Milliyelerin tabii üyesi sayılacaktır.

11. Kuvayi Milliye'deki savaşçıların silah altına alınma ve terhisleri Kuvayi Milliye Komutanlarınca yürütülür.

12. Heyeti Milliyelerin bağış suretiyle elde edecekleri gelir fazlası derhal Genel Merkeze gönderilecektir.

13. Gerek Heyeti Milliye Genel Merkezinin, gerekse şubelerin görevleri ve bunlar hakkında yapılacak teftişler, halen yürürlükte olan kanun ve nizamlara tabidir.

14. Heyeti Milliyeler Nazilli, Denizli ve Muğla'da 12, ilçelerde 9, bucaklarda 7 ve köylerde 5 kişiyi geçmemek üzere mahallin ileri gelenleri tarafından gizli oyla seçilir. Bu heyetler, aralarında bir başkan ve başkan yardımcısı seçerler."

Görüldüğü gibi, Nazilli Kongresi, Kuvayi Milliyenin idari ve mali düzenini kurmak, özellikle halktan para toplanmasında adaleti sağlamak için köklü kararlar almıştır. 9. madde ile başıbozukluğu önleyen bir denetim getirilmiştir. Kongre, Heyeti Milliye şubelerinin Cemiyetler Kanunu'na göre kurulmasını ve idari mercilere kaydettirilmesini öngörüyordu.

Nazilli Kongresi de, Balıkesir Kongresi gibi genel seferberlik durumunun varlığını kabul etmiştir. Artık, Yunan işgalinin ilk günlerindeki gibi, Kuvayi Milliye birliklerinin yalnızca gönüllülerden veya dağdan inen çetelerden kurulması ile yetinilmemektedir. Halk da savaşmakla yükümlü kılınmaktadır.

آدن. مبعوث حاجی سلمان افندیك آدنه استاد و نده رسم کشیدی. 144

Kurtuluşa Giden Yolda Kemalistlere Öncü Örnekler Oluşturan, Ankara Merkezli Örgütlenmeye Zaman ve Destek Sağlayan Kuvayi Milliye'nin Önderleri ve Komutanları

Yan Sayfada:Üstte:
Alaşehir Heyet-i Merkeziyesi. Oturanlar soldan sağa doğru Mazhar Nurullah, İbrahim Tahtakılıç, Alaşehir delegesi Nazmi Bey, ayaktakiler soldan sağa doğru Kula delegesi Raşit Bey, Gediz delegesi Şaphaneli Mehmet Fuat Bey, Salihli delegesi Abdullah Salim Bey. (S.İlkin, İ.Tekeli arşivi.)

Altta:
Hacı Süleyman Efendi.
2. Meşrutiyet'in 1909 yılında Aydın mebusu olan Nazilli Müderrisi Hacı Süleyman Efendinin Aydın tren istasyonundan hareketi. Aydın yöresinin saygın bir din önderi olan Hacı Süleyman Efendi, kurtuluş yanlısı girişimlerde bulunmuş ve Demirci Mehmet Efenin Yunan işgaline karşı çıkmasını sağlamıştı. (E.Yavi arşivi)

Üstte Solda:
Milli Mücadele'nin ünlü efe önderleri, genç Yörük Ali'nin İzmir'in kurtuluşundan sonraki yıllarda İzmir Cramer Gazinosu'nda çekilen fotoğrafı.

Üstte Sağda: Demirci Mehmet Efe 20. yüzyıl başlarının ve Milli Mücadele'nin, Karacasu doğumlu ünlü efesi. Cumhuriyet yıllarında efe giysisiyle.
Yanda: Heyet-i Milliye yazışmalarının yer aldığı defterden bir sayfa. (S.İlkin, İ.Tekeli arşivi.)

Echelon turc
cavaliers en Cilicie

Yan Sayfa: Üstte: Kuvayi Milliye hareketine katılan Türk süvarileri. (Ali Merzeci arşivi.) Ortada: Köyün geriye alınması tablosu. Ressam Sami Yetik, İstanbul, Askeri Müze, 1934. Altta: Kilikya yöresinde işgale karşı direnen bir Kuvayi Milliye grubu. A.Merzeci arşivi.

Bu Sayfada Üstte Sağda: Aydın yöresinde efelerle birlikte bağımsızlık mücadelesi veren yurt sever subay Şükrü Bey (Saracoğlu-Sonradan Maliye Bakanı olmuştur). Üstte Solda: Tekeli İsmail Efe ve eşi Kamile hanımın 1927'de İsviçre'de çekilen bir fotoğrafı. (Satvet Köşklü arşivi.) Altta Solda: Kilikya yöresinde işgale karşı direnen bir Kuvayi Milliye grubu. (A.Merzeci arşivi). Altta Sağda: Ege bölgesinin hemen her kentinde bulunan Efe heykellerinden biri. Aydın İncirliova'da Atatürk ve Efeler anıtı.

Zeybek Mustafa Kemal

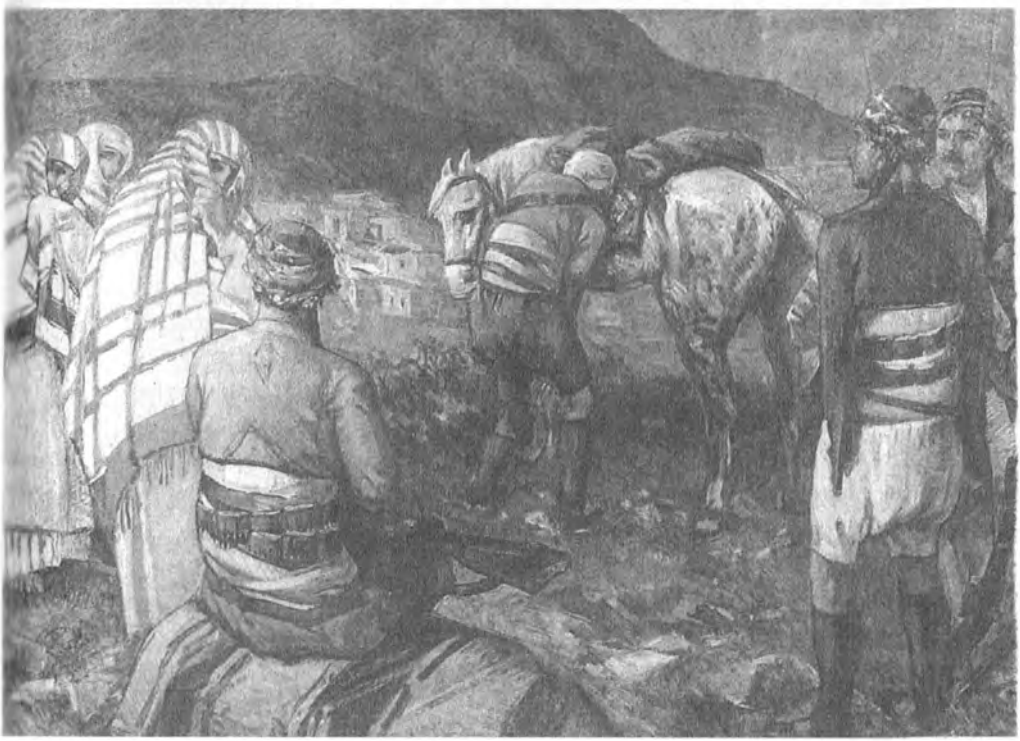
Kurtuluş Savaşı yıllarında Aydede mecmuasının 78. sayısında yayınlanan ve ressam Münif Fehim'in çizdiği bu desenlerde, Mustafa Kemal, dağlara yaslanmış San Zeybek olarak tasvir edilmiştir.

San Zeybek şu dağlara yaslanır
Yağmur yağar, silahları paslanır
Beşbin atlı, onbin yayan yürüdü
San Zeybek şu dağlarda bir idi.

(Sabahattin Türkoğlu arşivinden)

Üstte: 1936 yılında yapılan Balkan ülkeleri Folklor festivali nedeniyle 2 Eylül günü İstanbul Beylerbeyi Sarayı'nda düzenlenen ba
Orta: Atatürk zeybek oyununu çok beğenmiş, tekrar ettirerek kendisi de onlara eşlik etmiştir.
Alta: Zeybekler Kurtuluş Savaşı'nda, Ressam İbrahim Çallı. Tuval üzerine yağlı boya. Ankara Resim Heykel Müzesi.

Kurtuluşa Giden Yolda

Demokratik Yerel Sivil Toplum Örgütlenmesine Öncü Bir Örnek

"Alaşehir Kongresi"

Güven, Dayanışma ve Mali Kaynaklar Nasıl Sağlandı?

Alaşehir Kongresi, Bandırma'dan Denizli'ye kadar uzanan ve Yunanlılarla cephe teması olan bütün bir bölgeyi kapsamak amacıyla, 16-25 Ağustos 1919 günleri arasında Alaşehir'de toplanmıştır. Kongre tutanaklarından anlaşıldığına göre, atlı haberciler gönderilerek Aydın, Nazilli ve çevresinin katılması sağlanmak istenmiştir. Ulaşım olanaklarının sınırlılığı nedeniyle haber alınamaması yüzünden, Kongrenin daha fazla gecikmesinin önüne geçmek için Aydın ve Nazilli temsilcilerinin geldiklerinde katılması yolunda karar alınarak, Kongre çalışmalarına başlamıştır. Alaşehir Kongresi'nin daha ayrıntılı bir çalışma sürdürdüğüne tanık olmaktayız.

Alaşehir Kongresi, **cephelerdeki askeri örgütlenmeyi düzenleyen bir örgüt kadrosu tesbit etmiştir**. Kadroların incelenmesi, düzenli bir ordu kuruluşunun örnek alındığını ve bu örneğe halk ordusunun gereklerine göre bazı eklemeler yapıldığını ortaya koymaktadır.

Her cephede bir alay bulunacak şekilde örgütlenmeye gidilmiştir. Ancak, örgütlenmenin temelini bölükler teşkil etmektedir. Üç takımdan bir bölük, üç bölükten bir tabur ve üç taburdan bir alay oluşmaktadır. Çatışmaların olmadığı zamanlar için bir bölükte kırk kişinin bulunması öngörülmekte ve bu sayıya göre cephelerdeki alayların iskeleti kurulmaktadır. Çatışmanın başlaması ihtimali belirdiğinde, hızla bölüklerin ve taburların doldurulması yoluna gidilecektir. Taburlarda yirmi kişilik bir kuvvetin devamlı bulundurulması, Yunanlılar denize dökülünceye kadar sürdürülmesi gereken hizmette kopuklukların önlenmesi, askeri durumun devamlı izlenmesi, diğer alaylarla ve cephe gerisi ile haberleşmelerin etkenliği ve başarılı sonuç verebilecek durum muhakemesi yapılabilmesi için; devamlı bir kurmay çekirdeğinin her an hizmette bulundurulması amacıyla düşünülmüştür.

Alay Komutanları Kongre tarafından, yani Redd-i İlhak Kuruluşlarının en üst kuruluşu tarafından seçilmektedir. Kuvayi Milliyenin diğer özellikleri bir yana bırakılsa bile, komutanların halk tarafından seçilmesi Kuvayi Milliyenin bir halk ordusu özelliği taşımasına yeter sayı-

labilir. Tabur ve bölüklerin komutanları ise bağlı oldukları kurullar tarafından en az üçte bir çoğunlukla, yani yine halk tarafından seçilmektedir. Alay, tabur ve bölük komutanlarının eşraftan ve halkın ileri gelenlerinden seçilmesi de şart koşulmaktadır.

Alaşehir Kongresi, gerek Kuvayi Milliye Birliklerinin yedirilmesi, giydirilmesi ve diğer ihtiyaçlarının bir düzen içinde sağlanması; gerekse cephe gerisi hizmetlerinin yürütülmesi konularında, gerçekten ileri düzeyde sayılabilecek düzenlemelere girişmiştir. Kongre tarafından kabul edilerek yürürlüğe konulan "**Kuvayi Milliye Menzil Müfettişliği Vezaifi Hakkında Talimat**" ile menzil müfettişlikleri kurulmakta, cephedeki Kuvayi Milliye Birliklerinin iaşe ve ikmali ve cephe gerisi hizmetlerinin yürütülmesi, menzil müfettişliklerinin sorumluluğuna bırakılmaktadır. Uygulamada büyük önem kazanan söz konusu talimatname üslubu korunarak günümüz diliyle aşağıya alınmıştır.

1- Kuvayi Milliye Birliklerinin iaşe ve geri hizmetlerini sağlamak üzere her cephe için bir Menzil Müfettişliği kurulmuştur.

2- Depo ve yığınak halinde menzilin birkaç ambarı olmakla beraber bir de merkez ambarı bulunur ki, birliklere burası dağıtır. Bu da erzak ile eşya ve cephane olmak üzere iki kısımdan ibaret olacaktır.

3- Menzil Müfettişi duruma göre mezbaha ve fırın kurar ve bunları yönetecek memurları mahalli Reddi İlhak Heyetleri temin edemediği takdirde, Heyeti Milliye Merkezinden ister.

4- Çatışmaların gelişmesi halinde, Menzil Müfettişi illerde dağıtım noktaları ve ambarlar kurar ve bunun için önceden gereken yerlerde tertibat almak lazımdır.

5- Şimdilik üç cephe için üç Menzil Müfettişliği kurulmuştur: Birinci Menzil Müfettişliği, Ayvalık cephesinde; İkinci Menzil Müfettişliği, Soma cephesinde; Üçüncü Menzil Müfettişliği, Akhisar cephesinde vazife ifa edecektir.

6- Her Menzil Müfettişliği kadrosu aşağıdaki gibidir:

a) Menzil Müfettişi= Eşraftan.

b) Üç kişiden oluşan bir Menzil Heyeti olacak, Menzil Müfettişi, Kongre tarafından seçilecek ve Menzil Heyeti ise cephe Reddi İlhak Heyetleri tarafından birer üye

seçilmek suretiyle kurulacaktır.

c) Veznedarlık görevi Heyetten bir kişi tarafından yürütülecektir.

d) Aylık ödeme ve satınalma memuru.

e) Ezrak ve tayinat memuru.

f) Merkez ambar memuru; erzak, teçhizat ve cephaneyi dağıtmakla görevli. Emrinde iki yazıcı eri.

g) On hizmet eri. Bunlar ambarlarda hamallık ve emir eri vazifesi ifa edecektir.

Menzil müfettişi menzilin en büyük amiridir.

8- Kuvayi Milliye birlikleri, erzakını menzilden bir haftalık ihtiyacına göre alır.

9- Menzil müfettişinin, iaşesiyle sorumlu olduğu birliklerin subay, er ve hayvan sayısını doğru olarak bilmesi lazımdır. Bunun için birliklerin en büyük amiri her üç günde bir menzil müfettişine, birliğinin mevcudunu doğru olarak gösteren birlik mevcudu belgesi gönderir. Bu belgeler iaşeye esas olur.

10- Birlik mevcudu belgeleri taburlar tarafından düzenlenip alay komutanının onaylamasından sonra menzil müfettişine gönderilir.

11- Menzil müfettişi ambarların mevcudunu hergün ambar memurlarından ister.

12- Her birliğin iaşe memuru, birlik komutanının onayladığı birlik mevcudu belgesini bir tutanağa bağlayarak, Menzil müfettişine müracaat eder. Menzil müfettişi istenilen erzak ve eşyaya göre tutanağı ilgili kısma havale eder. Kısım memuru, iaşe memurunun ibraz ettiği birlik mevcudunu, evvelce menzile verilen birlik mevcudu belgeleriyle karşılaştırarak, bir tutarsızlık görmediği takdirde bir haftalık ihtiyaca göre hesap eder; tutanağın altını onaylayarak ambar memuruna havale eder. Ambar memuru ölçerek erzakı verir ve tutanağı muhafaza eder.

13- Ambar memuru, menzil müfettişi veya katibinin kayıt ve bilgisi dışında hiçbir yere bir dirhem erzak veremez ve ambarın bu suretle noksan ve fazlasından sorumludur.

14- Birlikler, menzilden almış oldukları erzakın sarf

şeklini gösteren bir cetveli, her ay menzile vermeye mecburdur.

15- Bu cetvelde nüfus ve hayvanların mevcudu gösterilecek ve bu mevcud evvelce verilen birlik mevcudu belgelerine uygun olacaktır.

16- Birlik cetvelinde hergün mevcuda göre sarf edilen erzak gösterilecek ve her beş günde bir yekun edilmek suretiyle bir aylığı yekun edilecektir. Bir ay zarfında menzilden alınan ve satınalma suretiyle tedarik edilen enkazın, cetvele göre sarfedilen toplamlarından düşülerek geri kalan miktarı, kıt'a kilerinde bulunan erzak miktarına uygun olacaktır.

17- Yanlış mevcut göstererek fazla erzak alan birlik komutanı ve iaşe memuru, sorumludur.

18- Menzil müfettişi bu gibi durumları teftiş etmekle yükümlüdür.

19- Menzil müfettişi belirli olmayan zamanlarda birliklerin kilerini teftiş ederek fazla erzak görürse, derhal soruşturma açmakla yükümlüdür.

20- Menzil müfettişi yedek erzak bulundurmaya mecburdur. Birliklerin iaşesinden doğrudan doğruya sorumlu olduğu için; birlik mevcudu belgelerine göre yeterli miktarda erzak bulundurmalıdır.

21- Menzil ambarlarından dışarıya sandık, çuval, teneke gibi kablar verilmez. Her birlik kendi kabı ile erzakını alır.

22- Perakende birlikler menzilden erzak ve eşya alamaz ancak taburlar ve bağımsız bölükler alabilir.

23- Her taburda, komutanı, katip ve iaşe memurundan mürekkep bir heyet bulunacaktır. Menzilden taburlara verilecek erzak, eşya, levazım ve benzerleri bu heyetin imzalı ve mühürlü tutanakları ile verilecektir.

24- Tabur heyetleri menzilden almış oldukları erzak ve eşyanın hesabını daha sonra menzile vermek zorundadır.

25- Birliklerin aylığını ve paraya olan ihtiyaçlarını Menzil müfettişi temin eder ve gerektiğinde Heyeti Merkeziye'den talep eder.

26- Subayların ve erlerin aylıklarını ve taburun diğer

ihtiyaçlarını Tabur Heyeti Menzil Idaresinden bir bordro karşılığında alır, erlere ve subaylara tasdikli defterler karşılığında dağıtır. (Bordro ve defter örnekleri ayrıca düzenlenecektir.)

27- Taburlar menzilden alacakları izin üzerine satınalma yapabilirler.

28- Menzil müfettişi görülecek lüzum üzerine hayvan ve araba kolu kurar.

29- Menzil müfettişi doğrudan doğruya Heyeti Merkeziyeye bağlıdır. Yönetim ve iaşe işlerine ilişkin konularda Kuvayi Milliye Alay Komutanlarıyla yazışma yapabilir.

30- Menzil Müfettiş ve Kurulu, hergün göreve devam etmek zorundadır.

31- Menzil Kurulları her ay birliklerden aldıkları hesabı toplar ve menzilin merkez ve mahalli heyetlerinden almış olduğu para ve erzaka ait gelir ve harcama şeklini gösteren icmal belgeleri düzenleyerek, Heyeti Merkeziyeye göndermek zorundadır.

32- Menzil Heyetleri, mahallinden sağlayacakları eşya, erzak ve cephaneyi satınalır. Mahallinden sağlayamayacakları eşya ve diğer levazım mallarını Heyeti Merkeziyeden ister.

33- Menzil Heyetleri et, ekmek, sebze ve yeme ilişkin hususlarda tüccar ile sözleşme yapmaya yetkilidir. Sözleşmenin Heyeti Merkeziyece onaylanması gereklidir.

34- Menzil Heyetinin mahallinde yapacağı satınalmalar, Menzil Heyetinden bir kişinin gözetimi altında yapılacak ve Menzil Heyetinin onayına sunulacaktır.

35- Kuvayi Milliye'ye mensup komutan, subay ve erlerin izinli oldukları ve diğer nedenlerle görevlerine devam edemedikleri günler için aylıklarında kesinti yapılır.

36- Subaylara gerek tabldot ve gerek perakende şeklinde aşağıdaki erzak günlük olarak verilir.

Subaylara günlük olarak verilen:

Gram	*Cins*
900	*Ekmek*
250	*Et*
100	*Pirinç*

37- Erlere günlük olarak verilen:

Gram	*Cins*
900	*Ekmek*
50	*Çorbalık pirinç*
150	*Pilavlık pirinç veya bulgur*

100	*Kuru sebze*	*20*	*Tuz*
300	*Yaş sebze*	*10*	*Çorbalık sade yağ*
70	*Şeker*	*30*	*Pilavlık sade yağ*
10	*Kahve*	*120*	*Kuru sebze*
3	*Çay*	*300*	*Yaş sebze*
20	*Tuz*	*250*	*Et*
30	*Sabun*	*150*	*Sebze ile et*
30	*Sadeyağ*	*90*	*Pilavlık et on gram yağla*
30	*Zeytinyağı*	*9*	*Sabun*
30	*Soğan*	*30*	*Soğan*

Olanaklar elverdiği takdirde, menzilin seçeceği bir günde mevsimine göre üzüm, kavun, hoşaf veya uygun bir tatlı verilir.

38- Erlere her sabah pirinç çorbası, haftada iki gün soğanlı yahni, bir gün etli sebze, iki gün zeytinyağlı sebze ve iki gün de pirinç veya bulgur pilavı verilir.

39- İşbu talimatname tebliğ tarihinden bir gün sonra yürürlüğe konulacaktır.

40- İşbu talimatnamenin aynen uygulanması Menzil Müfettişi ve(8)"

A.Müderrisoğlu'na göre bu maddeler dikkatle incelendiğinde, Alaşehir Kongresi tarafından kabul edilerek yürürlüğe konulan "Kuvayi Milliye Menzil Müfettişliği Vezaifi Hakkında Talimatname" ile Kuvayi Milliye Birliklerinin çağdaş lojistik desteğe kavuşturulmuş olduğu görülecektir. Kurulan Menzil Müfettişlikleri ile günümüz Silahlı Kuvvetler levazım hizmeti uygulamaları arasında yakın benzerlikler söz konusudur.

Alaşehir Kongresinin mali kararlarına ve mali örgütlenmeye esas olan görüşler, aslında Balıkesir Kongre kararlarının uygulanmasında varılan sonuçların değerlendirilmesi şeklinde ortaya konulmuştur. Alaşehir Kongresi tutanaklarından, Balıkesir Kongresi Başkanı ve Merkez Kurulu Üyesi olan ve aynı zamanda Alaşehir Kongresine başkanlık yapan Hacim Muhittin (Çarıklı) Beyin açıklamalarını izleyelim:(9)

---

(8) Kongre tutanaklarından bir yaprak aradan düşmüş olduğu için burada bir boşluk bulunmaktadır.

(9) Balıkeslr ve Alaşehir Kongreleri ve Hacmi Muhittin Çarıklı'nın Kuvayi Milliye Hatıraları, s.128-129.

Reis Hacim Beyefendi:" *- Biz masraflarımızı tevhit ettik (birleştirdik). Ayvalık cephesi vaktiyle masrafını kendi tedarik ediyordu. Biz de Soma'ya gönderirken kendimiz düşünüyorduk. Şüphesiz Ayvalık ve Akhisar kendi cephelerinin ağır yüküne tahammül edemezlerdi. İşte bu sebepten tevhid-i mesarifi (masrafların birleştirilmesini) düşündük. Mesarif-i umumiyeyi (genel masrafları) yüzde nisbetinde tesbit ettik. %21 Balıkesir, %17 Edremit, %7 Burhaniye, %4 Gördes, %11 Akhisar ilan temin edecektir. Kongreye iştirak eden mahallerin masarifi taayyün etmiştir (açıklığa kavuşmuştur). Biz Temmuz nihayetine kadar cephelerden hesap istiyoruz. Bunları yekun edeceğiz. Ne tuttu? Mesela bin lira... Akhisar, %11 nisbetine nazaran ne kadar sarf etmiştir? Ne kadar sarf etmesi lazımdır, bunu arayacağız. Bunu nisbet dairesinde iştirak eden kazalara taksim edeceğiz. Hiç iştirak etmeyenlerden talep edeceğiz. Bu suretle iştirak hisselerinden noksan sarf edenleri, ikmal, fazla sarf edenlere ise fazlasını iade edeceğiz... Bundan sonraki masraf için de en nihayetinde aynı tarzda fazla sarf edene iade edeceğiz ki bu suretle her yer ağır yük altından kalkar. Burası Alaşehir, ayrı bir saha olmak itibariyle Ödemiş'le teşrik-i mesai eyler zannederim... Şimdiye kadar iştirak etmiyenler masrafları nisbetinde iştirak ederler. Biz Balıkesir'de beş yüz bin lira olarak bütçeyi kabul ettik. Tabii nisbet dairesinde bu para birden tahsil olunamaz. Peyderpey tahsil ve masarif tesbit olunur. Ya bu şekilde veyahut daha pratik bir usul varsa o şekilde kabul olunur. Muayyen yol tesviye edilmiş, yalnız yürüme kalmıştır.*

İbrahim Bey (Uşak) - Bu vaziyet bir seneden daha fazla temadi ederse (sürerse) bu parayı nereden tedarik edeceğiz?

Reis Hacim Beyefendi- Vaziyet mühimdir. Gittiğimiz yoldan dönemeyiz. İleride ihtilas-ı vatan (vatanın kurtuluşu), dönmekte ise felaket vardır. Kış geliyor, levazıma ihtiyaç vardır. Bütün cephelerin, bütün kahraman askerlerimizin ihtiyacını düşünerek heyet (kurul) teşkil olunabilirse o heyet ihtiyaçların teminini düşünür. Her yer ayrı düşünürse bir tarafı temin ederse, diğeri temin edemez ki netice, Allah göstermesin muvaffakiyetsizliğimizi mucib olur.

Mustafa Bey (Alaşehir) - Askerin tahdidi mümkün değildir. Zira cephelere daima iştirak ediyorlar. Binaenaleyh, Ödemiş bütçelerden ve saireden hariç tutulmalıdır. Çünkü bunların her tarafı ateş, Yunan içindedir. Buraya gelen Ödemişlilerin mülkü, her şeyi Yunan elinde-

dir. Bunlar hariç tutulmalı efendim."

Alaşehir Kongresi, Bandırma'dan Aydın'a kadar uzanan bölgedeki Kuvayi Milliyeyi düzene sokacak kararlar almıştır. Bu kararları uygulayacak olan halk kuruluşları, yalnızca Balıkesir ve çevresindeki ilçelerde mevcuttur ve bu halk kuruluşları da Balıkesir Kongresi kararlarına göre kurulmuştur. Alaşehir Kongresi kararları Balıkesir ve çevresindeki ilçeler için de geçerli olmakla beraber, yeni bölgeleri de kapsamaktadır. Alaşehir, Salihli, Kula, Eşme, Demirci, Uşak ve Ödemiş ilçeleri de Alaşehir Kongresi kararlarının uygulanacağı yerlerdir. Oysa bu yerlerde kongre kararlarını uygulayacak bir örgütlenme ve halk kuruluşları mevcut değildir. İşte bu noksanlığı gidermek için, Balıkesir Kongresi kararlarına göre Balıkesir ve çevresindeki halk örgütlenmesine benzer bir örgütlenmeye gidilmiştir.

HASILAT-I MİLLİYE TALİMATNAMESİ:

1- Merkezi Alaşehir olmak üzere Salihli, Kula, Eşme, Demirci, Uşak, Ödemiş ilçeleri bir bölge sayılmıştır.

2- Her ilçede "Hareket-i Milliye Reddi-i İlhak Heyeti" adı ile birer kurul kurulacak ve bu kurul: Esas Kurul, Maliye Kurulu, Levazım Kurulu adlarında üç şubeye ayrılacaktır. Ve her şube üyesi dörtten fazla olmayacaktır.

3- Bölge merkezi olan Alaşehir'de, Alaşehir Esas Kurulu ile ilçelerden gelecek birer üyeden oluşan bir Bölge Merkez Kurulu bulunacak ve içlerinden birini başkan seçeceklerdir.

4- Bölge Merkez Kurulu, milli mücadeleyi yönetmek için gerekecek para miktarını ilçelere dağıtmak, cephe komutanını atamak ve değiştirmek, ilçe kurullarının yazışmalarını denetlemek ve ilçelerden gelecek gönüllülerin eksikliklerini tamamlamak ve cephelere göndermek ve bölgeye ait bütün işler hakkında karar almak ve ilgili yerlere iletmekle görevlidir.

5- Her ilçe Esas Kurulu'nun görevi şunlardır:

a) Savaşçıların silah altına alınması ve bölgelere gönderilmesi.

b) Maliye ve Levazım Kurullarını denetlemek.

c) İlçelerine ilişkin bütün işleri yürütmek.

6- Maliye Kurullarının görevleri şunlardır:

a) Milli mücadelenin devamı için ilçelerine ayrılan paraların dağıtımını ve tahsilini sağlamak.

b) Mücadele için harcanması gerekli görülen paraları Levazım Kuruluna vermek.

c) Harcamalardan artakalan paraları bölge merkezindeki Maliye Kuruluna tutanak karşılığı teslim etmek.

7- Levazım Kurulları, Esas Kurulun onayı ile şu görevleri yerine getirir:

a) Bütün mal, teçhizat ve malzemeyi satın alma ve toplama.

b) Avans şeklinde Maliye Kurulundan para alma ve harcamalardan sonra harcamayı gösteren belgeleri teslim etme.

c) Başka cephelerdeki savaşçıların yedirilmeleri ve barındırılmaları için cepheye yakın uygun yerlerde gereği kadar "Menzil Müfettişliği" bulundurma.

Ege Bölgesindeki halk örgütlenmesinin tamamlandığı günlerde, Anadolu'nun diğer bölgeleri birlikten uzak ve yarı anarşi içindedir. Mustafa Kemal Paşa, Anadolu'yu bir düzen altına sokmak çabalarını sürdürmektedir. 23 Temmuz 1919 günü toplanan Erzurum Kongresi ile bütünleşmeye doğru ilk adımlar atılmış, Sivas Kongresi'nin hazırlıklarına girişilmiştir. Ege Bölgesinin daha önce örgütlenmiş olması, Anadolu'nun bütünleşmesini hızlandıracaktır. Kuvayi Milliye birlikleri Ege Bölgesi dışında da kurulmaya ve düşmanla çatışmaya başlamıştı. Gebze, Şile, Kartal, Beykoz gibi İstanbul'un Anadolu yakasına yakın yerlerinde kurulan birlikler Rum çeteleri ile çarpışıyor; Kocaeli, Adapazarı, Bilecik bölgelerinde kurulan Kuvayi Milliye gün geçtikçe gelişiyordu. Bütün bunlar silaha duyulan ihtiyacı artırıyordu.

Kurtuluşa Giden Yolda

Demokratik Yerel Sivil Toplum Örgütlenmesine Öncü Bir Örnek

"Güney Kuvayi Milliyesi"

Güven, Dayanışma ve Mali Kaynaklar Nasıl Sağlandı?

18 Mayıs 1919 gününe kadar İngilizler İskenderun, Gaziantep, Urfa ve Maraş'ı; Fransızlar Dörtyol, Adana ve Mersin'i işgal etmişlerdi. Bu bölgede yaşayan Ermenilerin taşkınlıkları işgalin ötesinde ızdırap kaynağı oluyordu. Güneyde ilk Kuvayi Milliye birliği, Dörtyol yakınlarında 1918 Aralığında kuruldu. Fransız ve Ermenilerin savunmasız insanları öldürmeleri üzerine, Kuzuculu Köyü gençleri kendi olanakları ile bir birlik meydana getirdiler. Daha sonra yakın köylerin katılmaları ile Kara Hasan birliği mevcudu 300'e ulaştı. Geniş çaptaki

Kuvayi Milliyenin, bölgeye yakın ordu birlikleri tarafından güven altına alınması kararlaştırıldı ve kolordulara aşağıdaki talimat verildi:

"Her Kolordu kendisine verilen bölgeyi daha küçük bölgelere böler, her bölge için en yakın yerlerde birer idare merkezi kurar. Bu merkezler, teşkilatta görev alacakların ikmal yeri, gönderilecek silah, cephane ve diğer malzemenin depo yeri ve muhabere merkezi olur. Bu kuruluş çok gizli tutulur. Kuruluşun korunması ve güvenliği bakımından ayrıca emniyet kuvvetleri ve müfrezeler kurulur.

Vilayet sancak ve ilçe merkezlerinde birer "**İdare Heyeti**" kurulmalıdır. Bu idare heyetlerinin başlıca görevi halkı uyandırmak ve varlığını devam ettirmek, yolsuzluklara meydan vermemek şartıyla halktan yardım toplamak ve bu yardımları gereken yerlerde kullanmak ve dağıtmaktan ibarettir.

... Görevliler Kolordu ve Tümen Komutanlarının veya Heyet Merkezlerinin belgesini taşımalıdırlar. **Bunlara görevlerinde yiyeceklerini sağlayacak kadar aylık verilmelidir. Teşkil edilecek yerli ve gezici gönüllü müfreze komutanlarına, rütbeleri ne olursa olsun ayda, hayvan yiyecek parasından başka 30 lira verilecektir.** Bu müfrezelerin erlerine günde yarım lira ve bir çift ekmek verilecektir..."

İdare Heyetleri görünürde "**Cemiyet-i İslâmiye**", fakat gerçekte "**Müdafaal Hukuk Cemiyeti**" olarak eylemlerde bulunuyordu. Özellikle 1919 yılı sonlarında çabalar artırılmış, bir yandan cemiyet üyeleri artırılırken, bir yandan da Kuvayi Milliye için para, silah ve cephane sağlanmasına çalışılıyordu. Cemiyete giren her üye, durumuna göre, bir silah temin etmekle yükümlüydü. Ayrıca durumu uygun olanlardan para alınıyordu.

Güney Doğu'da Kuvayi Milliyenin kurulması ve yaşatılması, Ege bölgesine oranla farklılıklar göstermektedir. Ege bölgesinde Kuvayi Milliye birlikleri düşman işgal alanı dışında, fakat işgale yakın yerlerde kurulurken; Güney Doğu'da genellikle düşman işgal alanı içinde ve gizlice kurulmaktadır. Ege'de Kuvayi Milliye birlikleri, cepheler tutarak savaştığı halde, Güneydoğu'da düşman içlerinde savaşlar vermektedir. Bu temel ayrılıklar Ege'ye oranla Güney Doğu'da mali kaynakların sağlanmasında değişik yöntemler uygulanmasına yol açmıştır. Her türlü faaliyet düşman işgali altında bulunan yerlerde yürütüldüğünden, bütün çabaların temel unsuru gizlilik olmaktadır. Mali kaynakların sağlanması da gizlilik içinde yürütülmek zorundadır. Güney

Doğu'nun Müdafai Hukuk Cemiyetlerinin "**Aynî ve Nakdî Teberru**" toplaması da aynı gizlilik içinde yürütülmektedir. Örnek olmak üzere, o günleri yaşamış bir Gaziantep savaşçısının anılarını izleyelim:

"*Teşkilata giren her vatandaş, fakir değilse, bir silah teminiyle mükellefti. Hali vakti yerinde olanlardan ayrıca yardım parası alınıyordu. Çiftçiler çift hayvanlarını, rençberler yatak ve yorganlarını satarak silah alıyorlardı. Halep'ten satın alınan tüfek ve cephaneler işgal kuvvetlerine rağmen, geceleri kafileler halinde şehre sokuluyordu. Bir tüfeğin bedeli, cinsine göre, 10 altın liradan 20 liraya kadar değişiyordu. En ucuzu Rus tüfeği, en pahalısı Alman ve Osmanlı tüfekleriydi. Filinta 40-50 liraya alıcı buluyordu. Bir tüfek mermisi 5 ila 7,5 kuruştu. Şehir içinde savaş birlikleri türüyordu. Birkaç mahalle birleştirilerek bir semt teşkil ediliyor, semtin ileri gelen kişilerinden biri semtin reisi ve o semtte oturan yedek subaylardan, savaş görmüş, çavuşlarından biri de kısım kumandanı oluyordu. Her semtin kadrosu 100 kişiydi. Silahlılar savaşacak, silahsızlar tahkimatta çalışacak ve silahlılardan yararlanmak veya şehit olmak suretiyle boşalacak yerleri işgal edecektir...*"

Güney Doğu'da düşman işgal alanı dışında kalan yerlerde, düşmana karşı cepheler tutan ve baskınlar yapan Kuvayi Milliye birlikleri ise yakınlarındaki kolordu ve tümenlerden devamlı olarak destek görmüş, birçok ihtiyaçları söz konusu düzenli ordu birlikleri tarafından sağlanmıştır. Kilikya Batı Bölgesi Komutanı **Tekelioğlu Sinan Bey**in 11.Tümen Komutanına gönderdiği 4 Nisan 1920 tarihli rapor, Kuvayi Milliye birlikleri ile düzenli ordu birlikleri arasındaki ilişkiyi açıkça ortaya koymaktadır:

Durumumuz yüksek yardımlarınızla pek düzgündür. Bugün silahlı sayısı hemen 500'ü geçti. Silahsız olarak ta 3000'den fazla mücahit karargahta bulunmaktadır. Adana'ya 2 saat mesafeye kadar olan arazi işgalimiz altındadır. Silahsız erat av tüfekleri ile cepheye koşmaktadır. Hacı Kırı, Kelebek, Durak istasyonları işgal edildi. Buralarda Fransızlar inat ederek savunmaya devam etmişse de ahalinin fedakârlığı sayesinde bu mevkiler elde edildi. Karaisalı kazası ile Kamışlı, Çatalan, Karsanlı nahiyeleri de elde edilmiş ve teşkilatı ikmal olunmuştur. Kuşçular istasyonu muhasara edilmiştir. En çok sıkıntımız silah ve cephanedir. Ne kadar tüfek gönderilirse, o kadar kuvvetli olacağız. Makineli tüfek, bomba, cephane, piyade tüfeği, bir veya iki dağ topu gönderilir-

se pek iyi olur. Manevi kuvvet yolundadır. Ahali akın akın Kuvayi Milliyeye iltihak etmektedir.

Yukarıda verdiğimiz bu üç karakteristik yerel sivil toplum örgütlenmesi dışında Anadolu'nun hemen her vilayetinde, hatta ilçelere kongreler giderek yaygınlaştı. Sonuçta Sivas Kongresi'nde (4-12 Eylül 1919) Mustafa Kemal'in Heyeti Temsiliye Başkanı sıfatıyla, yerel örgüt temsilcileriyle yaptığı görüşmeler sonucunda, yerel örgütlerin tümü, Rumeli ve Anadolu Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti adı altında toplanması ve milli güçlerin birleştirilmesi kararlaştırılmıştı. Böylece bölgelerde kalabilen az sayıdaki askeri güçler ile çete veya milis denilen gruplar, Kuvayi Milliye adı altında birleştirilerek, daha düzenli ve denetlenebilir bir ordu görevi yapması sağlanacaktı.

Kurtuluşa Giden Yolda Ankara Yönetiminin En Büyük Sorunlarından Biri Çeşitli Yörelerde Çıkan Ayaklanmalar

Son derece sınırlı imkanlarla ayakta durmaya çalışan ve büyük bir çalkantı içinde bulunan Anadolu için, olabilecek en büyük tehlike İstanbul yönetiminin ve Hilafet yanlılarının kışkırttığı isyanlardı.

Kemalistler önce iç ayaklanmalarla mücadele etmek zorunda kalmıştı. Milli Mücadeleye karşı olanların başlattıkları iç ayaklanmalar, Anadolu'da yeni doğan bir halk yönetimini yok etmeye çalışan İstanbul Hükümetinin özel kuvvetler göndermesiyle yaygınlaşmış ve tehlikeli bir hal almıştı.

Mustafa Kemal, bu ayaklanmalar için şöyle söyler: "Efendiler, 1919 senesi içinde, teşebbüsatı milliyemiz aleyhine başlayan dahili isyanlar, süratle memleketin her tarafına sirayet etti. Bandırma, Gönen, Susurluk, Kirmasti, Karacabey, Bilga ve havalisinde; İzmit, Adapazarı, Düzce, Hendek, Bolu, Gerede, Nallıhan, Beypazarı havalisinde; Bozkır'da; Konya, Ilgın, Kadınhan, Karaman, Çivril, Seydişehir, Beyşehir, Koçhisar havalisinde; Yozgat, Yenihan, Boğazlıyan, Zile, Erba, Çorum havalisinde; Ümraniye, Refahiye, Zara, Hafik havalisinde; Viranşehir havalisinde alevlenen suriş ateşleri, bütün memleketi yakıyor; hıyanet, cehalet, kin ve taassup dumanları, bütün vatan semasını kesif karanlıklar içinde bırakıyordu. İsyan dalgaları, Ankara'da karargahımızın duvarlarına kadar çarptı. Karargahımızla şehir arasındaki telefon ve telgraf hatlarını kesmeye kadar varan akurane kastler karşısında kaldık.

Garbi Anadolu'nun, İzmir'den sonra, yeniden mühim mıntıkaları da Yunan Ordusunun taarruzlarıyla çiğnenmeye başladı.(10)

İstanbul Hükümetince kurulan "Kuvayi İnzibatiye" veya "Hilafet Ordusu" adını taşıyan bir kuvvet, İzmit'ten Ankara'ya doğru yola çıkmıştı. Aynı günlerde, güneyde Fransızlarla işbirliği yapan Milli Aşireti isyan ederek, Siirt'ten Dersim'e kadar olan bölgeyi ele geçirmeye çalışıyordu. 1919'da Mayıs-Ağustosta Ali Batu isyanı, 1919 Ekim-Aralık Şeyh Eşref isyanı, 1920 Mayıs-Haziran Cemil Çeto isyanı, 1920 Haziran-Eylül Milli Aşiret isyanı, 1921 Mart-Haziran Koçgiri isyanının yanı sıra Ermeniler de Oltu ve Tuzla'yı işgal ederek ilerlemeye başlamışlardı. Büyük Millet Meclisi, henüz kuruluş günlerindeyken Anadolu'da kendisine karşı koyanlarla uğraşıyor, toplam gücü 40-45 bin savaşçı dolayındaki dağınık Kuvayi Milliye ve az sayıdaki düzenli ordu birlikleri ile cepheleri tutmaya ve iç ayaklanmaları bastırmaya çalışıyordu. Büyük Millet Meclisinin varlığını koruma çabalarını sürdürdüğü ve Anadolu'nun kaynaklarını kurtuluş için seferber etme hazırlıklarına bile başlayamadığı bir sırada, 22 Haziran 1920 günü Yunanlılar genel taarruza kalkışmışlardı. Bu mücadele sınırlı mali kaynaklarla yürütülüyor, yeni mali kaynaklara son derece ihtiyaç duyulduğu halde, yeni ve ağır vergiler alınacağını öne sürerek taraftar toplayan ayaklanmacıların halk üzerinde yaratmaya çalıştıkları olumsuz atmosfer nedeniyle, gelir artırıcı tedbirlere başvurulamıyordu. Tüm olanaksızlıklara rağmen, Büyük Millet Meclisi, açılışından beş ay sonra Kuvayi Milliyenin büyük desteğiyle bütün iç isyanları bastırmış, Yunan ilerleyişini durdurmayı başarmıştı.

Millî mücadele başlangıcında Efelerle dayanışma. Oturanlar sağdan itibaren Demirci Mehmet Efe, Albay Refet (Bele) Bey, Çerkez Ethem, San Edip ve Tevfik Bey.

(10) Nutuk, T.İ.T.E.

"O zaman, akıllı geçinen herkes, Milli Mücadelenin bir divanelik olduğu fikrinde. Bu sebepten akıllılara müracaat etmekten ziyade silahla oynamayı itiyat edinmiş zeybeklere müracaat ihtiyacı hasıl oluyor."

Aydın 57. Tümen Komutanı Şefik Aker

Böylesine kötü gelişen koşulları durdurabilecek veya hızını kesebilecek güç ne olabilirdi? Yunan işgalinin hızla yayılmasıyla yörede bulunan bazı yurtsever asker, aydın ve din adamları "Vurucu güç" olarak gördükleri Egeli efeleri kendileriyle birlikte yurt savunmasına davet ettiler.(11) Anadolu'nun hemen her bölgesinde, İzmir'den Kars ve Erzurum'a; Trabzon'dan Mersin, Antep ve Diyarbakır'a kadar tüm vilayetlerde milis, çete denilen silahlı gruplar bağımsızlık hareketine giriştiler. Ege'de bu harekete ilk ve gönülden katılanlar Yörük Ali ve Kıllıoğlu Hüseyin efeler oldu. 5 Haziran 1919 günü 17 kişilik kızan ve yedek subaylardan oluşan grubu ile Yağcılar köyünden yola çıkan Yörük Ali, bu hareketin bayraktarlığını yapan ve diğer bazı efeleri Milli Mücadeleye yönlendiren bir efe olarak ortaya çıktı. Ancak Rahmi Apak'a göre "Demirci Efe'de 8-10 kişilik maiyyetiyle Kuyucak'tan geçerek kendi köyü olan Dualar köyüne gidiyor. Ertesi gün Yüzbaşı Nuri'yi ve halktan birkaç kişiyi köye istiyor. Bunlar gidiyorlar. "***Yunanlılar İzmir'e çıkacaklar diye bir şayla var, ne dersiniz?***" diye soruyor. Onlar da "***Evet Efem, doğrudur. Sizden hizmet bekliyoruz.***" cevabını veriyorlar. Demirci:"***Ben hazırlanayım, icap eden şeyi yapınız.***" demişti.(12)

Daha sonra Aydın'ı işgal eden, Menderes Vadisi boyunca ilerleyerek Nazilli ve Denizli'ye yaklaşan Yunan ordusuna karşı durabilecek güç yok gibiydi.

2. Meşrutiyet 1909 meclisinde Aydın mebusu olan Nazilli müderrisi Hacı Süleyman Efendi, Pirlibey ağalarından Mehmet Bey aracılığı ile Demirci'ye bir mektup göndermiş ve "...***Yurt hizmetinin zamanı gelmiştir. Suçu affedilmiştir. Dağdan insin, vatanımıza ve ırzımıza göz dikmiş olan Yunan'a karşı çıksın***." şeklinde bir haber iletmiştir.(13)

(11) Sadi Borak, "Hacı Süleyman Efendi", 1974, s.83.
(12) (13) Rahmi Apak, "İstiklal Savaşında Garp Cephesi Nasıl Kuruldu", 1942.

Bu girişim etkisini göstermiş ve Demirci Mehmet Efe, 6 Temmuzda iki yüz kızanı ile birlikte Umurlu'ya gelmiştir. Efe, bu gelişmeler karşısında nasıl etkilendiğini Refet Paşaya şöyle anlatmıştır:

"... Vaziyet çok karışıktı. Hem Yunanla çatışmayı göze almak, hem de hükümete güvenmek gerekiyordu. Allah'ın bildiğini kuldan saklamak mümkün değildi. Kendisini evvelce gördüğüm ve her tanıyan gibi benimde hayran olduğun bu yaşlı hocaya (Hacı Süleyman Efendi) öyle bir teklifte bulunayım ki, kabulde çok düşünsün ve eğer işin içinde bir kancıklık varsa ortaya çıksın dedim. Oğlunu göndersin, yanımda rehin kalsın, bana bir kötülük olursa öldü bilsin haberini saldım. Ben cevap beklerken, bir de baktım ki iki gün sonra genç oğlu (Ragıp Bilgen) çıktı geldi; çok da faydalı oldu. Ben de anladım ki, memleket öz evlatlarını feda etmenin eşiğinde. İnsanlığımdan utanmamak için silahı kâfire çevirdim. Asıl ibretli olan Ragıp Beyi bir zaman sonra salıvermek istedim. Bu seferde o gitmem diye tutturdu."(14)

Demirci gibi güçlü bir efenin bu desteği yörede büyük bir moral olmuş; Isparta, Eğridir, Burdur, Afyon, Dinar, Muğla'dan insan ve silah desteği Umurlu'ya akmış ve burada Yunan ilerleyişine karşı "Umurlu Cephesi" oluşturulmuştu.

Efeden Kumandan Olursa...

Kuvayi Milliyeciler ve Efelerle ilgili yazılmış ve söylenmiş çok şey vardır. Bunların önemli bir bölümü olayı yaşayanların nakilleri veya daha sonraları eklentiler yapılmış farklılıklar gösteren söylencelerdir. Ancak Demirci Mehmet Efe, son derece acımasız, şiddet ve ölümlerle sonuçlanan pek çok olaya da neden olmuştur. Bunlar dikkatle incelendiğinde, iç ayaklanmaların bastırılmasındaki sert yöntemler, efenin kişiliği, son derece karmaşık ve hızlı gelişen toplumsal, askeri olaylar karşısında tereddütsüz karar verme durumundan kaynaklanmış olduğu görülecektir. Ulusal bağımsızlığı organize etmek durumunda olan Ankara hükümetinin gerekli güç ve insiyatifi sağlayana kadar, ne denli sıkıntı içinde olduğunu gösteren ve "**Denizli faciası**" olarak bilinen olay bunun en dramatik örneklerinden birisidir. Sorgusuz, sualsiz bir albayı vuran, 80 insanı öldürten, Denizli'yi baştan sona yakmaya kal-

(14) Asaf Gökbel, "Milli Mücadele'de Aydın", 1965, s.290.

kışan Demirci Mehmet Efe'nin bu kanlı ve şiddetli hareketi tüm Egelilerin tüylerini ürpertmişti.(15)

Düzenli Asker Bulma Çareleri Aranıyor

İlk zamanlar, asker toplamakta, özellikle muntazam ordu için asker sağlamakta büyük güçlüklerle karşılaşılmıştır. Mustafa Kemal'in Ziraat Mektebi'ndeki karargahında Ankara günleri hatırlanmalıdır. Pa-

(15) Bu dramatik olay şöyle gelişmiştir: Nazilli'de Rum vatandaşların kendisine karşı eylem hazırlığı içinde olduğunu haber alan Demirci Mehmet Efe, evlere yaptığı baskınlarda çok sayıda silah, cephane bulmuş; 22 kişiyi de zeytin ağaçlarına asarak idam ettirmişti. Bu sırada çeşitli yerlerden kaçıp gelmiş Rum ve Türk göçmenler de Isparta ve Burdur'a gönderilecektir. Denizli'deki Rumlar da göçe zorlanmaktadır. Demirci Efe'nin baş adamı Sökeli Ali Efe bu işlere nezaret etmektedir. Göçmenlere şiddet kullanmakta ve hakaret etmektedir. Bundan sonraki olayları Kazım Özbekler şöyle anlatır:"Ardından Nazilli'deki Rumlar vagonlarla Denizli'ye sürüldü. Bu arada Antalya'da Demirci'nin Antalya'yı basacağı duyulmuş, buradan kaçanlar da soluğu Denizli'de almışlardı. Derken bu sırada Köşk Cephesi 100 misli kuvvetle saldıran Yunan'a karşı dayanamamış çökmüştü. Ahmet Hulusi Efendi Denizli'den Demirci'ye telgraf çekerek, Denizli'de vatan hainlerinin sayısının fazlalaştığını, Demirci'nin bir kısım Rum erkeklerini başka yere sürmesini istemişti. Birçok olay arasında kalan Demirci, önce karargahını Goncalı'ya taşımış, sonradan baş kızanı Sökeli Ali ve adamlarını Denizli'deki durumu kontrol etmeleri için göndermişti. Sökeli Ali buradaki Rum erkekleri vagonlara doldurup Burdur'a sevk ederken, içlerinden birisi düzgün bir Türkçe ile ***"Efe bir dakika beni dinler misin? Ben Nazilli sürgünlerindenim. Hep biz fakirleri sürüyorsunuz. Oysa Denizli'de zengin Türk evlerinde saklanan Rumlar da var."*** deyip 3-5 adres verince, Sökeli Ali'de şafak attı; 2-3 adamı ile verilen en yakın adrese gitti. Kapının arkasına saklanmış 1 Rum karı kocayı görünce evin sahibine meydan dayağı çekti. Ötekileri de istasyona postaladı. Bu arada olaylar böyle devam ederken Miralay Albay Tevfik Bey, Demirci'ye telgraf çekip ***"Efe tam Yunan ordusu Denizli'ye gidecekken şehirdeki Rumların damarına basmanın sırası mı? Adamlarını derhal geri çek. Yoksa çok fena olacak. Çıkacak olaylardan ben mesuliyet kabul etmem."*** dedi. Demirci bu telgrafın karşılığını ***"Sen telgraf makinesinin başından çekil, Sökeli Ali'yi gönder."*** demişti. Yukarıda Sökeli Ali'nin Türk evlerinde saklanan Rumları aramakta olduğunu yazmıştım, tam bu sırada Miralay Tevfik Sökelinin yanına gelip postahanede kendisini Demirci'nin beklediğini söyledi. Sökeli Ali postahaneye gitti. Demirci'den adamları ile beraber Goncalı'ya dönmesi talimatını aldı. Adamlarını çağırmak için geriye gitti, bu arada Jandarma Kumandanı Binbaşı Hamdi Bey "Efe silahlarınızı bize bırakın. Kuvayi Milliyecile-

re dağıtalım. Demirci size orada çok silah bulur." dedi. Bu teklifi Sökeli Ali olumlu karşıladı. Tıklaç Mustafa Efe karşı çıktı. Sonunda hepsi de silahlarını bıraktılar. R.Apak'a göre, Sökeli Ali Efe grubu silahlıdır. Yolda önleri çevrilerek silahları ellerinden alınır ve Sökeli Ali Efe öldürülür.
Sındırgılı Süreyya ise "Silahlarımızı size teslim edelim, ta ki halk ürkmesin, bizi jandarmalar Maarif Hanıma kadar götürsünler ve oradaki eşya ve arkadaşlarımızı alıp Goncalı'ya gideceğiz." demektedir.
Denizli'nin Dabağhane (Tabakhane) geçidine geldiklerinde kendilerine ateş açıldı. Sökeli Ali Efe öldü. Yalnızca Tıklaç Mustafa Efe kurtulup Goncalı'ya gelebildi. Demirci bu sırada kahve içmekteydi. Tıklacı yalnız görünce fincanı elinden fırlattı. Olanları duyunca Miralay Şefik Beyi, kızanlarını Jandarma Mülazımı Şefki Efendi'ye ve 12 kızanını alıp istasyona koşuyor, vagona atladıkları gibi Denizli'ye hareket ediyorlar. Bu olaylardan sonra istasyona gelen Demirci, kordukan bir köşeye saklanan istasyon memurunu buldurup bu işlerin elebaşısının kim olduğunu soruyor. "*Miralay Tevfik Bey...*" cevabını alıyor. Hemen buldurup getirilmesini istiyor. Bu arada efelerin elinden silahları aldıran Binbaşı Halit Bey de bulunup getiriliyor. Demirci Miralay Tevfik Beye soru yöneltirken "*Sen kim oluyorsun da bana hesap soruyorsun?*" diyor. Bu sırada kızanları Sökeli Ali'nin cesedini getirip 2 m yanına bırakıyorlar, zaten olaylara iyice canı sıkılan Demirci fazla soru sormuyor. Tabancasını çektiği gibi Miralayı öldürüyor (Rahmi Apak'a göre Tevfik Bey öldürüldükten sonra derhal üstü başı soyularak çırılçıplak edilmiştir.) Miralay Sökeli Ali'nin ayaklarının dibine düşüyor. Bundan sonra ayağa kalkıp Sökeli Ali'nin yüzünü elleyen Demirci Denizli'ye dönüyor ve "*Yakacağım ulan bu şehri, yakacağım, taş üstünde taş, omuz üstünde baş bırakmayacağım...*" diyor.
Sındırgılı Süreyya, "Demirci Mehmet Efe" kitabında olayların devamını şöyle yazar:"Demirci süratle kendine geldi. Trene adam bindirdi. Bununla Sarayköy'deki atlı zeybek arkadaşlarını ve Goncalı'daki depo efradını, bir topu ve iki makineli tüfeği derhal Denizli'ye göndermesi için binbaşı İsmail Hakkı Beye haber gönderdi. Cesetler de bu trenle Goncalı'ya gönderildi. Tren hareket ederken istasyonda bulunan zeybekler delirmiş gibiydiler. Tam bu sırada jandarma tabur kumandanı Hamdi ve ahzıasker kalemi reisi Miralay Albay Tevfik beyler istasyon binası önüne gelmiş bulunuyorlardı.
Demirci Mehmet Efe, bina köşesini dönüp kendisine doğru ilerleyen Miralay Tevfik Beyi tabanca kurşunu ile vurdu. Kalem reisi derhal öldü. İkindiye doğru Goncalı'dan istenen depo erleri, tüfekler ve top geldi. Zeybekler ileride Demirci Efe ve yanındakiler arkada şehre doğru yol aldılar. Ağır ağır yürüyorlardı. Nihayet hükümet konağının avlusuna girdiler ve burada durdular. Makineli tüfeklerden birisi caddenin bir istikametine, diğeri öbür istikametine karşı kapının iki tarafına yerleştirildi. Top kışla binalarının yanına gönderildi, yerleştirildi ve ağzı şehre doğru çevrildi. Şehri yakmak için belediye gazhanesinden dolu gaz tenekeleri hükümet konağının avlusuna getirildi. Bu sırada zeybeklerden bazıları mahalle aralarına dalmışlardı. Kahvelerdeki halk ve

dişahın ve İngilizlerin harekete getirdiği isyan dalgaları Bolu, Gerede, Beypazarı, Ayaş üstünden Ankara'ya sarkmak üzeredir.

Mustafa Kemal'in elinde hiçbir askeri kuvvet yoktur. Karargahın etrafında geceleri tehditkâr silahlar patlamaktadır. Ankara'ya 100 kişi kadar bir kuvvetin gelişi büyük sevinç yaratacaktır. Bu şartlar altında asker bulma yolunda her çareye başvurmak gerekecektir.

İnönü:"*- Siz gittiğiniz yerde, vuruyorsunuz, kırıyorsunuz, yağma ediyorsunuz, sonra da bu halkın içinden bu halkın çocuklarını alıyorsunuz ve bunlar sizin sadık adamlarınız oluyor. Nasıl yapabiliyorsunuz bunu?*"
Çerkez Ethem'in ağabeyi güldü. "*- Usulü vardır onun*", dedi.

Çerkez Ethem gibi çeteciler, asker toplama işinde, muntazam or-

---

sokaklardaki çocuklar kaçışıyordu. Zeybekler Tabakhane civarında rastladıkları birkaç kişiyi ve medrese avlusunda oturan müderris Göreli zade Esat Efendiyi öldürdüler. Demirci Efe, jandarmalara muhtarları çağırttı. Bunlardan bulunanlar hükümet konağı avlusuna getirildi. Yanlarına zeybek ve jandarmalar ve ellerine vesikalar verilerek o gün ve o gece evler zorlanarak tutulan ahaliden bir kısmı hükümet konağının bitişiğindeki haspishaneye konuldu. Temmuz günü öğleye kadar tevkif edilen erkeklerden ve şehrin ileri gelen zengin ve eşrafından altmış kadarı hükümet konağının karşısında ve eczahanenin bitişiğinde bulunan evin avlusuna götürülerek, orada Demirci Mehmet Efe'nin emriyle bıçaklanarak veya boğazlanarak öldürüldüler. Bu katliamı Sarayköy Şeyhi Tahir Efendi zor durdurabildi. Demirci Efe gazyağı ile şehri yakmaya davrandı. Fakat, Şeyh Tahir Efendi onu bu kararından vazgeçirdi. Yalnız Efe'nin yemini yerine gelsin diye büyük kabristan ateşe verildi."
Derhal Goncalı ve Sarayköy'e haber salınıp bütün efeler çağrılıyor. 2 makineli ile 1 top isteniyor. Makineliler Hükümet Konağı'nın 2 yanına yerleştiriliyor, top kışlanın yanına doğru kuruluyor ve ağzı şehre çevriliyor. Bu arada şehri ateşe vermek için bütün gaz bidonları toplanıyor, muhtarlar Demirci'nin karşısına diziliyor. Onların verdikleri ve Kuvayi Milliye Teşkilatına karşı olanların 35'ini hemen eczahanenin yanında öldürüyorlar. Bu arada Şeyh Tahir Efendi bin rica ile şehrin yakılmasını önlüyor.
Eski Mezarlık şehir yerine ateşe veriliyor. Tarihe "Demirci'nin Denizli Katliamı" olarak geçen bu vakada toplam 200 kişinin öldürüldüğü biliniyor. Bu olaydan sonra Padişahın taraftarı olarak bilinen zenginler, Ankara'da kurulan yeni hükümete telgraflar yağdırıp Miralay Şefik Bey'in başka bir yere tayin edilmesine neden oluyorlar. Demirci Mehmet Efe, kendi yaptığı bir hareketin Miralay Şefik Beye fatura edilmesine çok üzülüyor."

dudan daha başarılı olmaktadırlar. İnönü, hatıralarında, bunun sırrını şu sözlerle açıklamaktadır:

"**Orduyu kurmak için asker alıyoruz, sabahleyin gidiyoruz, teçhiz ediyoruz, silahlandırıyoruz, akşam üzeri hepsi gidiyorlar**. Buna karşılık, Kuvayi Milliyeyi isyanın bastırılması için bir yere memur ediyoruz. Gidiyor, isyanı bastırıyor, asıyor, kesiyor, te'dip ediyor. Şüphesiz bunlar olurken, silahlı el koymalar yapılıyor; zayiat veriyor.

Bu arada talan yapıyor, birtakım uygunsuz hareketler cereyan ediyor. Bu vazifeden zayıflamış olarak dönecek yerde, daha kuvvetlenmiş olarak geliyor. Çünkü orada istidatlı gördüğü insanları, kendi kuvvetine katmasını biliyor. Bunu çok merak ettim. Nasıl oluyordu? Birgün Reşit Bey (Çerkez Ethem'in ağabeyi) ile konuştum. Ona sordum:

- Siz gittiğiniz yerde, vuruyorsunuz, kırıyorsunuz, yağma ediyorsunuz, sonra da bu halkın içinden bu halkın çocuklarını alıyorsunuz ve bunlar sizin sadık adamlarınız oluyor. Nasıl yapabiliyorsunuz bunu?

- Usulü vardır onun, dedi. Ben:

-Nedir, nasıl bir usuldür, dedim. Reşit Bey anlatmaya başladı:

- Gidersin dedi, işin icabını yaparsın, sonra da orada gözüne kestirdiğin adamları alırsın, onları suç ortağı yaparsın. Kendilerine talan yaptırırsın, düşmanı olanlara düşmanlarını vurdurtursun. Suça bulaşmış olurlar. Artık bunlar köylerine gidip de vatandaşları ile tabii münasebete giremez hale gelirler. Bütün hayatları boyunca selametleri size sadakattedir."

Reşit Bey, bana kendi usullerini anlattığı zaman sordu, "Bunları yapabilir misiniz?" diye. Ben, "***Sizin yaptıklarınızın hiçbirini yapamayız***" dedim. O da "***Öyleyse orduyu da yapamazsınız***", demişti.(16)

"Komutanım, sizin asker alma usulünüzle, benim eşkiya alma usulüm biraz farklıdır. Siz hepsini alırsınız, onun için irili ufaklı olur. Ben yanıma eşkiya almam, çırak alırım, eşkiya yetiştirirlim." Eğri Ahmet

---

Eşkiyalıktan gelme kişilerden oluşan ve kişisel çabalarla kurularak başına geçilen Kuvayi Milliye birliklerinin ve savaşçılarının sayısı sabit kalmış, Kuvayi Milliye içindeki ağırlıkları gün geçtikçe azalma göster-

---

(16) Doğan Avcıoğlu, "Türkiye'nin Düzeni, Dün-Bugün-Yarın", s.204,205

miştir. Bu nedenle düzensizliğin alanı gittikçe daralan bir seyir izlemiştir. Eşkiyalıktan yetişme kişilerden, zeybeklerden, efelerden oluşan ve cephe boylarında, cephe gerilerinde tam teçhizatlı dolaşan bu savaşçılar ihtiyaçlarının çok fazlasını halktan zorla almaya devam etmişler; düzensizliğin ağırlığının azalmasına rağmen, bazı davranışları ile bütün Kuvayi Milliyeye gölge düşürmüşlerdir.(17)

Yerel Kongre kararlarına göre silah altına almalar halk kuruluşları aracılığıyla ve bir düzen içinde yürütüldüğü halde eşkiyalıktan gelme olan birlik komutanları, eski usullerine göre kuvvet toplamaya devam etmişlerdir. Milli Mücadele günlerinde namuslu insanlarla boy ölçüşebilecek kadar dürüst davranışlarıyla dikkati çeken Eğri Ahmet, kendi adamları ile düzenli birliklerdeki savaşçılar arasındaki farkı bir subayımıza anlatırken, askere alma usulünü de şöylece açıklıyordu:

"Komutanım, sizin asker alma usulünüzle, benim eşkiya alma usulüm biraz farklıdır. Siz hepsini alırsınız, onun için irili ufaklı olur. Ben yanıma eşkiya almam, çırak alırım, eşkiya yetiştiririm. Eşkiya olmaya kabiliyetli insanlan seçerim. Köylerinde bunlan biraz tetkike tabi tutturum. Aradığım vasıflan haiz olduğunu anladıktan sonra, tıpkı askerlik şubesi reisinin çağırdığı gibi, ben de babasına haber salarım. Oğlunu bana gönder derim. Hiç kimse buna itiraz edemez. Çünkü cezalandırırım."

Namuslu bir tutumu benimsemiş eşkiya reisi, çetesini böyle takviye ederse; hâlâ eski alışkanlıklarını sürdüren eşkiya reislerinin savaşçı toplama usullerinin neler olabileceğini kestirmek zor olmasa gerektir. Kuvayi Milliye düzenli ordu birlikleri şekline dönüştürülürken, kongre kararları ile kurulan halk kuruluşlarınca silah altına alınan savaşçılardan oluşan ve her türlü ihtiyaçları kongre kararlarına dayanılarak karşılanan Kuvayi Milliye birlikleri, derhal düzenli ordu birliklerine bağlanabilmiştir. Eşkiyalıktan gelme veya kendi başlarına kurdukları birliklerin başına geçenler direnecekler ve bazıları ihanete varan eylemlere girişmekten kaçınmayacaklar.(18)

I.Dünya Savaşı'nın sonunda Anadolu anarşi içindeydi. Seferberliğin daha ikinci yılında asker kaçakları irili ufaklı çeteler kurmuşlardı. Halk ordudan da hükümetten de türlü çetelerden de bezgindi. O yıl-

(17) Alptekin Müderrisoğlu, "Kurtuluş Savaşının Mali Kaynakları", s.232.
(18) Alptekin Müderrisoğlu, a.g.e., s.233.

ları yedinci ordu komutanlığından çekildiği vakit başkomutanlığa verdiği ve kopyesini Sadrazam Talat Paşaya yolladığı raporda Mustafa Kemal açıkça anlatmıştır. Halk içinden devlete karşıydı. Savaştan hiçbir şey beklediği yoktu.(19)

Yunanlılar İzmir'e çıkınca, gavura karşı ilk dayatma cephesinde çeteler vardır. Sonra bu cephe Mustafa Kemalci damgasını yiyince onlara karşı giden halifeci kuvvet de yine bu çetelerdir. Mustafa Kemal Sivas'tan Müdafaa-ı Hukuk teşkilatı yapılması için Biga'ya da yazmıştır. Kaymakam ve müftü halkı uyarmaya gidince Karabiga'da ileri gelenler:

- Padişah var. Şeyhülislam Sabri Efendi gibi Ulema var. Mustafa Kemal Paşanın emri ile teşkilat olmaz. Bu isyan demektir, derler. Üçyüz kişi ile Balıkesir cephesine gönderilen Kara Hasan'dan yardım istemek lazım. Müftüye:"Korkma, memleketi gavurdan kurtarmak için çarpışa çarpışa Mustafa Kemal'e kadar gideceğiz." diye haber gönderir. Dayatmacılar arasında yalnız haydut çeteleri yoktur. Asker ve sivil kahramanlar vardır. Fransızlar ellndeki Akbaş cephaneliğini basıp Anadolu'ya kaçıran Hamdi Bey, Edremit kaymakamıydı. Teşkilat yapmak, silah toplamak, vermeyeni cezalandırmak, evleri aramak gibi ciddi hareketlere girişince Kara Hasan:

- ***Bir kümeste iki horoz ötmez,*** der. ***Sapıtmıştır da!***

Bir punduna getirip Kara Hasan'ı öldürmek lazım gelir. Halifeci çete Reisi Anzavur da Kuvayi Milliyeci Hamdi Beyi işkenceler içinde öldürtmüştür.(20)

Batı'da Kuvayi Milliyenin ilk kahramanları arasında çeteciler başta gelir. Çerkez Ethem'in bir zamanlar Mustafa Kemal'in üstünde görenler olmuştur. Ethem gençken askerliği sever. Babası istemezse de 19 yaşında Osmanlı Harbiye Nazırlığı muhafız süvari alayına girer. Staj görür. Baş çavuş, daha sonra Balkan Savaşı'na katılarak süvari yedek subayı olmuştur. I.Dünya Savaşı'nda İttihatçılar ordu dışında hareketler yapmak üzere Teşkilat-ı Umumiyeye giderek Dr.Nazım'ı gördümdü:"*Onları hapishanelerdeki katillerden topluyoruz. Ne işin var aralarında?*" demişti. Ethem bu teşkilata girmiştir. Rauf Orbay'ın yanında İran'a gitmiştir. Mütareke sırasında Bandırma'dadır. Yunanlılar İzmir'e gelmeden önce çetesini Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti'ne beslemektey-

(19) (20) Falih Rıfkı Atay, "Çankaya", s.233, 234, 235.

di. Bu sırada İzmir Valisi Rahmi Beyin oğlunu dağa kaldırarak 30.000 lira haraç almıştır. Adapazarı'nda tüccar Arapzade'den de 50.000 ve Karacabeyli birinden 5.000 lira almış olduğunu Atina'da yazdırdığı hatıralarında söylemiştir. Gezer Divan-ı Harb'i vardır. Konduğu yerde darağaçları kurar. Devlet gelirine el koyar. Bir kasabada tütün stoku mu buldu, hemen paraya çevirir. Bir defa Ankara Maliye Bakanı Ferit Bey ondan önce davrandığı için:

"***- Sen orada bülbül gibi ötüyorsun. Biz burada canımızı ortaya koymuşuz. Ankara'ya gelince sana hesabını soranım***", demekten çekinmez. Nitekim Ankara'ya gelince çete adamları Ferit Beyi bulmuşlar, "Ethem Bey istasyonda seni ister" diye götürmek istemişler, iki polis ve birkaç kişi bakanı ellerinden güç kurtarmıştır. Birgün Nazilli'ye, Yunan geliyor diye haber gelmesi üzerine kasaba boşalmıştır. Sonra düşman hareketinin durduğu haber alınması üzerine kasabaya dönenler ne görseler beğenirsiniz, Ethem Çetesi'nin develeri tüccar malını yükleyip götürmektedir.

Ethem'in iki büyük kardeşi vardır. Biri millet meclisindedir. İkincisi Divan-ı Harb'in ve gerektiği vakit kuvvetlerin başındadır. Adı Tevfik. Ethem kuvvetlerinin ordu emri altına girmesi istendiği zaman Tevfik Bey komutanlığa verdiği cevapta, "bizim kuvvetimiz ne tümen ne de herhangi bir ordu kuvveti haline sokulamaz; bu serserilerin başına ne bir subay ne de hesap memuru konamaz; subay gördüler mi Azrail görmüşler gibi isyan ederler; bizim birliklerimiz, Pehlivan Ağa, Ahmet Onbaşı, Sarı Mehmet, Halil Efe, Topal İsmail gibi adamlar tarafından idare edilmektedir. Bölük emirleri de yazdığını okuyamaz, okuduğunu yazamaz kimselerdir." der.(21)

"... İdare ya ilim ile olur ya zulüm ile, bende ilim olmadığından zulüm ile idare ettim." Çerkez Ethem

Çerkez Ethem 1919 Haziranında harekete katılmıştır. Temmuzda Demirci Efe, gavura karşı cepheye gelmiştir. Bu efe, generalleri bile hapsetmiştir. Öldürülen efesinin öcünü almak için Denizli'ye yaptığı akın, Kuvayi Milliye tarihinin en acı hatıraları arasındadır. Denizli'ye bir efe ile birkaç kızanı gitmişti. Düşmanın gelme ihtimaline göre Kuvayi Milliyeci görünmek için halktan bazı kimseler efe ile kızanları vur-

(21) Falih Rıfkı Atay, "Çankaya", s.235.

muşlardır. Demirci büyük bir kuvvetle geldi. Elini eskiden beri saygı ile öptüğü eşraftan biri ile iki yüz kişi karşılamaya gittiler. O sırada, yaralı ve donlu bir kızan sürünerek geldi, bunlar bizi bu hale koydular, dedi ve Demirci, Albay Tevfik Beyi tabancasını çekerek vurmuş, iki yüz kişiyi öldürtmüştür. Sonra:

- ***Hepsinin kanları, helaldir***, dedi.

Bulduklarını kestiler.

Soyguncuydu. Sonraları demiştir ki:"Yedi vilayeti kumanda etmek bana düştü. İdare ya ilim ile olur ya zulüm ile, bende ilim olmadığından zulüm ile idare ettim."

Demirci Efe'ye danışman ve yardımcı olmak üzere yollanan Refet Bey (Bele) onun emrine girmişti.(22) Gavura karşı yararlılığı görünen Demirci Efe de nizamlı ordu kurulduğu vakit Ethem ayaklanmasına katılmak istedi ise de gözü tutmamış, Refet Paşa İğdecik'te basarak efeyi kaçırmıştır. Refet Paşa, "Bir top savurdum, kaçtı. Tam yüz bin lirası elime geçti; ama bu parayı sonraları yine onlara harcadım." demiştir. Bu baskın yüz bin lirası hayli dedikodu konusu olmuştu.(23)

"Değil Mustafa Kemal, Allah emretse yerimden kımıldamam, gidecek zamanı ben bilirim" Topal Osman

Bir Yörük Ali Efe de vardır. Vurguncu değildir. Gözü pektir. Aydın baskınında iki yüz kişi ile bir alay Yunanlı kaçırmıştır. Çeteler Kuvayi Milliyesi Yunan tehlikesi ile batıda, Ermeni tehlikesi ile güneyde, Pontus tehlikesi ile Karadeniz bölgesinde kendini göstermiştir. Bir ara Pontus Rum çeteleri altı-yedi binden yirmi beş bine yükselmiştir. Bunlara karşı koymak için de Kel Oğlan veya Topal Osman gibi halk kahramanları çıkmıştır. Topal Osman beş on kişi ile harekete geçti. Bir Türk evine karşı üç Rum evi yakmak, mezarını kendine kazdırıp diri diri adam gömmek, vapur kazanına kömür yerine canlı adam atmak gibi zulüm ve işkenceleri ile tanınmıştır. Sonunda Pontus Rumluğunu

(22) Kurtuluş Savaşı'nda Galip Hoca olarak bilinen eski İttihatçılardan, daha sonra Cumhurbaşkanı Celal Bayar da, Demirci Mehmet Efe'nin yanına aynı amaçla gönderilmişti. Ankara Hükümetinin bundan amacı, ne yapacağı belli olmayan Efe'yi izlemek, yapabildiği oranda yönlendirmektir. Bu danışmanlar zaman zaman Efe tarafından öldürülmek istenmiştir.
(23) Falih Rıfkı Atay, "Çankaya", s.236, 237.

iyice yıldırdı. Yanındakiler azıtarak dağa eşraf kaldırmak gibi haydutluklara başlamaları üzerine; Samsun'daki Tümen Komutanı, Topal Osman'ı Ankara'ya aldırmak istemiş, Mustafa Kemal imzası ile bir telgraf uydurmuştur. Cumaları mızıka ile selamlık yapmak kadar kendini gözünde büyüten ve varlıklıyı haraca kesen Osman Ağa:

-Değil Mustafa Kemal, Allah emretse yerimden kımıldamam, gidecek zamanı ben bilirim, demişti.

Komutan sabırlı davrandı. Kan gütme davasından çekindiği bir adamı kullanarak gitmesini sağlayabildiler. Sakarya Savaşı arifesiydi. Mustafa Kemal, Osman Ağa ile çetesini muhafız kuvvet olarak yanına almakla onu hareketsiz kıldı. Fakat zaferden sonra bir milletvekili boğdurarak Mustafa Kemal'in başına büyük dert açmıştır.(24)

Halk bıkkın ve bitkin haldeydi. Yurdu Erzurum'a dönen **Cevat Dursunoğlu**'nun geçtiği köyler bomboş, ot yok ocak yok. Geçen dört yılın kışında insan eti yemeye alışan kurt sürüleri akın etmekte. **Birçok günler yavan ekmek bile bulamaz. Kaldığı her köy ışıksız ve ateşsiz. 80.000 nüfuslu eski Erzurum yıkık, harap, kalanlar üç dört bin kılıç artığı. Köylü göçmenler. Doğu savaş bölgeleri hep böyle. Trakya ve Anadolu halkının Balkan savaşından beri kıtlıktan, seferlerden, eşkıyadan çekmediği kalmamıştır**. Mustafa Kemal halk yığınları hareketsizliğinin millet için iyi yorumlanmayacağını anlatmak ister. Asker-sivil her yöneticiye halkı uyarma görevini verir. Kırklareli'nden gelen rapora göre, Balkan Savaşı bölgeyi çok sarsmıştır. Eşraf çekingendir. Fedakarlık beklenemez. Raporda "Ali hissiyat namına bir şey yok" demektedir. Keşan'daki 60. tümenin raporuna göre yerli halk "teşkilatsız, duygusuz, kaygısız, silahsız"dır. Teşkilat isteyen yok. Ellerindeki silahları Rumlara satanlar bile var. Rumeli göçmenleri ile Pomaklardan belki faydalanılabilir. Zorlu çetelere karşı kimse baş kaldıramaz. Fakat Fransızlar elindeki Akbaş iskele ve deposunu basarak, Akhisar ve İzmir cephesine cephane kaçıran Hamdi Bey, halkı çetelere haraç yerine cepheye para ve gönüllü vermek için baskı yaptığı için, bir kışkırtma ile esvapları soyulup, don gömlek, işkence edilerek, yalın ayak dolaştırılarak, sopa atılarak, sırtına binilerek öldürülür.(25)

---

(24) Falih Rıfkı Atay, "Çankaya", s.236, 237.
(25) Falih Rıfkı Atay, "Çankaya", s.238, 239.

Albay Bekir Sami, Akhisar'a geldiği vakit hemen askerlik dairesine gider. Yapayalnızdır. Bir odada bir kişi. Dışarda sekiz on kişi. Sert, disiplinci Albay şaşalamıştır. Pencereden bakınca eğerli atını görür. Koca kolordu bir kişiye inmiştir. **Kimsenin asker olmaya hevesi yok. Herkes subaya ve üstlere karşı. Jandarma bölüğünden kaçan kaçana.** Birçokları da Uşak'a doğru göç yolunda. "Bandırma'dan Balıkesir'e geldik. Bütün istasyonlara Yunan bayrağı çekilmişti. Herkes Yunanlıyı bekliyordu. Eğer Yunanlı gelirse malını, canını emniyete alacağı kanısındaydı. Terzi dükkanları Yunan bayrakları dikiyordu."

- Biz bir şey yapamayız. Devlet asker gönderirse gönderir. Yunanlıya boyun eğeriz, derler.

O sıralarda o çevrede bulunan Rauf Orbay:

- İntibaım iyi değil. Bu şartlar altında bir şey yapılamaz, der.

Bu devir Çerkez Ethemler, Demirci Efeler, Yörük Aliler, Topal Osmanlar devridir. 1912'den beri devamlı bir işkence gibi sürüp giden savaş sıkıntısı, halkın devletten de ordudan da sıtkını sıyırmıştır.

Padişah ve Halife hak yığınlarına Anadolu'ya "asi" tanıttıktan sonra tehlikeliydi. Halk ayaklanma bölgelerinde göreve giden kuvvetleri tekbirler getirerek karşılıyor, kolayca kandırıp dağıtıyordu. Ankara çevresi güvenliği için yola çıkan Arif Bey kuvveti, Beypazarı ve Ayaş'ta başarı kazandıktan sonra, komutan kendi erleri tarafından öldürülmüş ve kuvvet dağılıvermiştir. Kütahya'da uzun müddet iyi giden bin beş yüz mevcutlu milli tabur bir gün ansızın dağılmış, komutanı güçlükle canını kurtarmıştır. Propaganda o kadar kötüydü ki subaylar bile çetelerde görev almak peşindeydiler. Çerkez Ethem çetesi ayaklanmaları bastırdığı sırada, subay ve milletvekilleri arasında klasik teşkilatlanmanın lüzumsuz olduğunu ileri sürenler az değildi. Sonradan ordu komutanı İzzettin Çalışlar, batıda Ali Fuad Paşanın başkanlığındaki bir toplantıda yalnız kendisinin yakası kapalı olduğunu söyler. Halbuki toplantıda tek sivil Çerkez Ethem'di. Çetelere bu aşırı güvenlik sırasında, Keskinli Rıza denen haydut, ki milletvekiliydi, sonraları asılmıştır. Bir süvari alayı ile kendi bildiği bir geçitten Bursa'ya girip, düşmandan alacağını söylemiş, meclis Mustafa Kemal'e rağmen kendisine bu alayı kurdurmak kararını vermiştir. Tabii bu alay ilk ateşte dağılmıştır. Sonrasında hepsi Türk köylerini yağmaya koyulmuşlar, bu defa da bin güçlükle silahları geri alınabilmiştir.(26)

(26) Falih Rıfkı Atay, "Çankaya", s.239, 240.

Kimi Kuvayi Milliyeciler, Para İhtiyaçları Olduğunda Halkın Parasına ve Malına Zorla El Koyuyordu

İzmir'in Yunanlılar tarafından işgalinden kısa bir süre sonra kurulmaya başlayan Kuvayi Milliye ve Kuvayi Seyyare (Gezici Atlı Savaşçılar) birlikleri, Büyük Millet Meclisinin açıldığı güne kadar geçen on-bir aylık süre içinde cepheleri tutmuş, yeni kıpırdamaya başlayan iç isyanları bastırmış ve Büyük Millet Meclisinin açılmasını sağlayan koşulları oluşturan iç düzeni korumuştu.

Oysa dağdan inen eşkiyalardan oluşan Kuvayi Milliye birliklerinde düzen kurulamıyor, kendi özel çabalarıyla kurdukları birliklerin başına geçenler ise Kongrelerin aldıkları kararlara uymak zorunluluğunu duymuyorlardı. Mertlik anlayışlarına göre dağ kanunlarını uygulamaya alışmış eşkiya reisleri ile yurtseverlik duygularıyla kişisel çabaları sonucu kurmayı başardıkları birliklerin başına geçenlerin bağımsız kalma isteklerini kırabilmek mümkün değildi.

Kongre kararlarına göre kurulan Milliye birlikleri, genellikle buldukları yerlerde ve dolaylarında görev ifa ediyordu. Eşkiya reislerinin ve kurdukları birliklerin başına geçenlerin birlikleri ise daha çok gezici ve oynak kuvvetler şeklinde, gerek duyulan yerlere hızla ulaştırılan süvari müfrezeleriydi. Bunların süvari oluşu, özellikle iç isyanların bastırılmasında önemli rol oynamıştı. Komutanlarının özerklik anlayışı sonucu, isyanları bastırırken oldukça sert davranmışlar, bazen halkın adalet duygularını zedeleyecek eylemlerde bulunmaktan kendilerini alamamışlardı.

Kuvayi Milliyenin süvari birlikleri geçtikleri yerler halkından bazen zorla para ve mal alıyorlar, iç isyanlar ise bu durumu halkı kendilerine çekmek için koz olarak kullanıyorlar ve halkı ayaklandırıyorlardı. Üzerlerine gönderilen Kuvayi Milliye birlikleri isyanı bastırıyorlar, isyanı bastırırken azalan yiyecek ve para stoklarını eski haline getirmek için ayaklanmayı bastırdıkları yer halkından, ceza olsun diye dozunu da artırarak, mal ve para topluyorlardı. Bu durum, Kuvayi Milliye'ye bütçeden para yardımı yapılması gerektiği hakkındaki görüşlerin çoğalmasına yol açıyor ve Meclis bu konuya eğilmek zorunluluğunu duyuyordu.

Kuvayi Milliyenin Bütçeden Finanse Edilmesi Çabaları

Açılalı Bir Hafta Olan Meclis, Parası Olmayan Bütçesinden Kuvayi Milliyecilere Ödenek Sağlamaya Çabalıyor

Büyük Millet Meclisinin açılışından bir hafta sonra, 29 Nisan 1920 günü, Konya Milletvekili Abdulhalim Bey birçok yolsuzluklara yol açmış olan "Ayni ve Nakdi Teberru" sisteminin derhal kaldırılması hakkında bir önerge vermiştir. Söz konusu önerge incelenmek üzere Milli Savunma Komisyonuna havale edilmiş; Meclisin 9 Mayıs 1920 günkü oturumunda, Milli Savunma Komisyonu Başkanı Fevzi Paşanın imzasıyla, komisyonun şu mazbatası okunmuştur:"... Cephelerde yapılan savunmalar için Kuvayi Milliye'nin toplanması ve sevki, bu kuvvetlerin iaşe işlerinin şikayet konusu olmayacak bir şekle dönüştürülmesi, şüphesiz arzu edilen bir şeydir. Sorumsuz kişilerin topladıkları yardım yerine, Maliye Bakanınca bir gelir kaynağı bulmak suretiyle Kuvayi Milliyenin iaşe işleri düzenlenebilirse, cephelerin savunulması daha başarılı olur. Bu durumda Müdafaa-i Hukuk Cemiyetleri, yalnızca halkı aydınlatma işi ile meşgul olabilir. Daha önce Hükümet tarafından üzerinde durularak gerek asker toplanması ve sevkedilmesi ve gerekse iaşe ve giydirilmelerinin sağlanması gibi harcamaların belirli ve düzenli bir usule bağlanması için bir karar alınmak üzere Yüce Başkanlığa sunulmasına karar verildi."

"Hazine (Maliye Bakanlığı kastedilmektedir) bu züğürtlüğü ile Müdafaai Hukukun görevini yapamaz"

Bütçe görüşmesinde Saruhan Milletvekili Refik Şevket Beyin konuşmasından.

Nihayet Hükümet, 16 Mayıs 1920 günü ve 7 sayılı Kararnameyi yayınlayarak, Kuvayi Milliyenin, Milli Savunma Teşkilatına bağlanarak birleştirilmesi ve buna göre düzenlenecek bütçenin hazırlanması işinin ele alındığını, bunun sonucunda iaşe ve bakım giderlerinin tamamen devlet gelirlerinden sağlanacağını açıklamıştır. Belirtilen işlerin yapılmasıyla, Milli Savunma ve Maliye Bakanlarının görevlendirilmesi kararlaştırılmıştır. Ancak, Hükümetin söz konusu Kararnamesi ile herhangi bir yürütme kararı alınmamış, yalnızca ileriye dönük çalışmalardan söz edilmiştir. Hükümetin bu tür bir karar alması, iç isyanları bastırmakta büyük yararlılıkları görülen Kuvayi Milliye birliklerini tedirgin etmek istememesi ve normal devlet giderlerinin en asgari bir şekilde karşılanmasında bile güçlük çekilen o günlerde, kesin taah-

hütlerde bulunmaktan kaçınmasıydı. Nitekim daha sonra bu konuda Mecliste çok çekişmeli tartışmalar yaşanmıştır. Örneğin Mecliste, İhracat Vergisi Kanunu'nun 4. maddesi görüşülürken, Saruhan (Manisa) Milletvekili Refik Şevket Bey, Müdafaai Hukuk Cemiyetlerini ve Kuvayi Milliye'yi savunan, buna karşılık Maliye Bakanı Ferit Beyi yeren bir konuşmada:"**... Maliye Bakanı Beyefendi daima nakarat halinde söyüyor ki, eğer istediğimiz paraları verirseniz, eğer istediğimiz şeyleri yerine getirirseniz, biz sizi gayrimeşru surette alınan paralardan, bilmem ne şekilde alınan paralardan kurtaracağız. Müdafaai Hukuk Cemiyetlerini kaldırınca, onların görevlerini ben yapacağım, ben bakacağın askere deniliyor. Hazine (Maliye Bakanlığı kastedilmektedir) bu züğürtlüğü ile Müdafaai Hukukun görevini yapamaz, otuz lira maaş veremez. Kuvayi Milliye askerlerine otuz, kırk, elli lira verilmezse efendiler; ne Bolu, ne Yozgat, ne Adapazarı ayaklanmaları bastırılır, ne de cephelerdeki Demirci ve Kütahya başarıları sağlanır. Rica ederim, on kuruş verdiğimiz askerlerin maaşını artırmak istiyoruz. Onu bile hâlâ teklif halinden çıkarmayan Maliye Bakanı Beyefendi, Kuvayi Milliyenin paralarını belağan mebelağ edeceğim derse, bir şeyi vaktinden evvel vaadetmekle sorumluluk altına girmiş olur.**"

İç çatışmalarda büyük başarı sağlayan Kuvayi Milliye birlikleri, bir merkezi otoriteye bağımlı olmak istememelerinden ötürü, cephelerdeki çatışmalarda düzenli ordu birlikleri kadar başarılı olamıyorlardı. Cephelerin genel durumunu hesaba katmaksızın ve Cephe Komutanlığına haber vermeksizin Yunanlılarla çarpışmalara girişiyor, sert karşı koyma ile karşılaşınca geri çekiliyor, yakınlarındaki düzenli ordu birliklerine haber vermeden yer değiştiriyor ve cephe boşlukları yaratıyorlardı. Bu durum, düzenli ordu birliği komutanlarının kendilerine güven duymamasına yol açıyordu. Ordu birlikleri ile Kuvayi Milliye de mali düzen kurma çabaları ikinci plana itilmiş, idari düzen kurma meselesi ön plana alınmıştı.

Maliyede merkezileşmeye doğru ilk adım.

Hükümet Ayni ve Nakdi Teberru Toplanmasını Yasaklayarak Kuvayi Milliyenin Özel Mali Kaynaklara Sahip Olmasına Son Veriyor

---

Yunanlılara karşı 24 Ekim 1920 günü girişilen Gediz Taarruzu, Kuvayi Seyyare'nin ordu birliklerini desteklememesi ve cephe ko-

mutanlığını dinlememesi nedeniyle yenilgi ile sonuçlanmıştı. Bunun üzerine, Hükümet derhal düzenli ordu ve büyük süvari birlikleri kurma kararı aldı. Hükümet tarafından özel izin verilmedikçe halktan "Ayni ve Nakdi Tebberru" toplanmasını yasaklayan 6 maddelik çok sert kararname çıkarıldı. Böylece Kuvayi Milliyenin özel mali kaynaklara sahip olmasına son veriliyordu. 6. maddede:"Bu kararname hükümlerine aykırı hareket eden ve bu olayı üstlerine bildirmeyen memur ve askerler ile yurttaşlar, Hükümetçe İstiklal Mahkemelerine verilecek ve cezalandırılacaklardır." denilmesiyle, birbuçuk yıldır bağış adı altında çeşitli şekil ve usullerle halktan alınan paralarla cepheleri tutan Kuvayi Milliye birliklerinin mali özerkliğine son verilmiş oluyordu. Batı Cephesi Komutanlığı derhal Kuvayi Milliye birliklerine çeki düzen vermeye ve dağınık bir şekilde bulunan bu birlikleri düzenli ordu birlikleri haline sokmaya başlamıştı. Müdafaai Hukuk Cemiyetleri ile mahalli halk örgütlerine dayalı Kuvayi Milliye birlikleri, kuruluşlarındaki düzenin ve bir merkezi otoriteye bağlı olarak görev yapmaya alışmış olmalarının yardımıyla, yavaş yavaş ve plan içinde düzenli ordu birlikleri içinde eritildi.

Bu durumu İnönü şöyle anlatıyor:"*O zaman memleketin manzarası şöyleydi: Her mıntıkada ayn ayrı vergi tahsil ediliyor, kararlar veriliyor, askerler toplanıyordu. Yani Kuvayi Milliye'den her kısma veya askeri birliğe bir bölge ayrılmış, sen buradan vergi al, asker topla, işlerini yürüt deniliyordu. Bu hal korkunç suistimallere sebep oluyordu... Ordudan bir kısmının ayrılıp düşmana geçmesinin bir bahanesi de budur.*"(27) Bunun dışında bir kısım eşraf da, özellikle Batı Anadolu'da doğrudan doğruya düşmanla işbirliği etmiştir. İngiliz belgelerine göre Orta Anadolu'da 27 köyün eşrafı Kuvayi Milliye'yi İngiliz Komiserine şikayet etmiştir.(28)

"Subay Gördüler mi Azralı Görmüş Gibi İsyan Ediyorlar" Çerkes Ethem

Çerkez Ethem'in Kuvayi Seyyaresinden sonra en önemli süvari gücüne sahip olan **Çolak İbrahim** Bey ve **Sarı Efe** Edip Beyin kuvvetlerinin düzgün ordu birliklerine dönüştürülmesi kolay olmuştu. Çolak İbrahim Beyin (eski binbaşılardan) birlikleri Üçüncü Süvari Tümeni adı-

(27) Muhalefette İsmet İnönü, 1950-1956. Nakl. Prof.Dr.Taner Timur, a.g.e., s.17.
(28) Erol Ulubelen, "İngiliz Gizli Belgelerinde Türkiye", İstanbul, 1967, s.216.

nı alarak, düzenli orduyla birleşti. Sarı Efe Edip'in (eski jandarma yüzbaşısı) birlikleri ise efe elbiselerini çıkarıp üniforma giydi ve 33. Süvari Alayı adını alarak İzmir cephesinde görevlendirildi.

Çerkez Ethem ise Batı Cephesi Komutanlığının kendi denetimi altına girmesi isteğine karşı koymuş ve ilk anlaşmazlık ortaya çıkmıştı. Daha sonra, Batı Cephesi Komutanı İsmet Beyin (İnönü) hangi nedenle olursa olsun köylerin yakılmaması, insan öldürülmemesi ve suçlu görülenlerin İstiklal Mahkemelerine verilmesine dair emrine de itiraz edilmişti. Cephe Komutanlığına gerekli raporlar muntazaman gönderilmiyor, Yunanlıların özellikle Bursa dolaylarına büyük yığınaklar yaptıkarı bir sırada rapor gönderilmesi tamamen durdurulmuş bulunuyordu.

Kasım ayının ortalarına doğru Ankara'da düzenli ordu bütçesinin yapılması çalışmalarına hız verilmiş, orduya katılan Kuvayi Milliye birliklerinin gerektirdiği bütçe yükünün hesaplanarak, bütün askeri harcamaların bütçeden karşılanması hazırlıklarına girişilmişti. Maliye Bakanlığınca yürütülen bütçe hazırlama çalışmalarında kullanılmak üzere bütün birliklerden er, subay, silah, cephane, hayvan ve diğer gereçlerin mevcut miktarlarını gösteren cetveller istenmişti. Bütün birlikler istenen bilgileri cetvel halinde gönderirlerken, Çerkez Ethem'in Kuvayi Seyyaresinden cetvel yerine aşağıdakl yazılı cevap alınmıştı:

"Kuvayi Seyyare, ne bir tümen ne de muntazam bir kuvvet haline getirilemez. Bu serserilerin başına ne bir subay ne de bir hesap memuru koymak mümkün olmamakla beraber, bunun kabulüne de imkan yoktur. Çünkü subay gördüler mi azrail görmüş gibi isyan ediyorlar. Bizim müfrezelerimiz Pehlivan Ağa, San Mehmet ve Topal İsmail gibi adamlar tarafından idare edilmektedir. Bölük eminleri de, yazdığını okuyamaz ve okuduklarını yazamaz adamlardan ibarettir. Hem sen ne yapıyorsun diye bunların değiştirilmeleri de mümkün değildir. Kuvayi Seyyarenin gelişi güzel idare edilmesi lazımdır."

En yetenekli komutanın "serseri, isyankâr" diye nitelendirdiği savaşçılara ve gelişigüzel yönetilmesini ifade eden komutanına güvenerek düzenli ordu birliklerinin savaşması mümkün değildi. Türlü uyarılara ve uzlaşma tekliflerine rağmen, Çerkez Ethem, birliklerinin düzen altına girmesine rıza göstermedi. Batı Cephesi Komutanı'nın son uyarısına verdiği cevapta açıkça isyan ediyordu. Çerkez Ethem mektubuna düzene taraftar olmadığını açıkça belirleyen şu cümle ile son veriyordu:

"... İki gözünü sevdiğim bıçareler! Talim ve terbiye ile 93 harbinden beri (1877-1878 Osmanlı-Rus Savaşı kastediliyor) kazandığınız en ufak bir muharebeyi gösterebilecek durumda olsanız bu iddianıza o kadar şaşmayacağım..." Çerkez Ethem

İç isyanları bastırmakta büyük yararlıklar gösteren Çerkez Ethem, bu kez kendisi isyan ediyordu. Kuvâyi Seyyareye karşı girişilen hareket bir ay sürmüş, ülkenin kurtuluş için binbir fedakarlıklarla ve mali zorlamalarla yarattığı savaş gücünün böylece bir ay süren hareketle yıpranması Kurtuluş Savaşı için büyük talihsizlik olmuştur. 28 Aralık 1920 günü düzenli ordunun en seçkin birlikleri (Batı cephesinden 11. ve 61. Tümenler ile Süvari Tugayı, Güney cephesinden 8. ve 23. Tümenler, 1. ve 2. Süvari Grupları; toplam güç 4000 tüfek, 2100 kılıç, 67 ağır makineli tüfek, 29 top) harekete geçmişlerdi. Bu sırada Yunanlıların Bursa'da ileri yürüyüşe başlamaları üzerine, birliklerin bir kısmı İnönü mevzilerine gönderilmişti. İnönü Muharebeleri sırasında Türk gücü bir yandan Yunanlılarla, bir yandan da Kuvayi Seyyare ile çarpışmış; düzenli ordu ilk defa girdiği bir muharebede Yunanlıları geri püskürtmüş, isyancı bir Kuvayi Milliye birliğini çarpışarak dağıtmıştır. Dağıtılan Kuvayi Seyyarenin bir kesimi ordu birliklerine katılmış, bir kısmı Yunan işgal bölgelerinin içinde kalarak Kurtuluş Savaşı zafere ulaşıncaya kadar Yunanlılara karşı gerilla savaşı vermiş, başta komutanları olduğu halde küçük bir grup da Yunanlılara sağınmıştır. Böylece en son Kuvayi Milliye birliği de ortadan kalkmış olmaktadır. Bundan böyle, Yunan ordusu, karşısındaki düzenli ve disiplinli bir Türk Ordusu ile savaşmak zorunda kalacaktır.

III.BÖLÜM

Anadolu ayağa kalkmıştır.
Kurtuluşa giden yolda
devleti bütün kurumlarıyla organize etmek,
gerekli düzenlemeleri yapmak,
en önemlisi para kaynakları yaratmak gerekiyor.

Para Basacak Kağıt ve Matbaa Yok
Olsa Bile Çare Değil
Kısa Sürede Ortaya Çıkacak Olan
Hızlı Fiyat Artışları Nedeniyle,
Devlet İhtiyaç Duyduğu Mallar İçin
Eskisine Oranla Daha Fazla Para Ödeyecektir
Dışarıdan Borç Almak İmkansız
Tek Çıkar Yol İç Borçlanma
Ama Nasıl? Ne Tahvil Ne de Yeterli Zaman Vardır
Yunan Ordusunun Ankara Yönündeki
Büyük Taarruzu Başlamak Üzeredir
Savunma İçin Acil İhtiyaçlar Nasıl Sağlanacak?

Para ve Gelir Yok Gibiydi Ancak Bütçesiz de Olmuyordu Her Yanda Süren Savaş ve Toplumsal Karmaşa İlk Bütçe Görüşmelerine de Yansıyacaktır

I.Dünya Savaşı'ndan önceki yıllara göre yapılan tahminler, milli gelirden kişi başına düşen payın İstanbul ve çevresinde 2085 kuruş; Marmara, Ege ve Akdeniz bölgelerinde 1180 kuruş; İç ve Doğu Anadolu'da 771 kuruş olduğunu göstermektedir.(1) 1919 yılına kadar, savaş nedeniyle, milli gelirde önemli bir artma olmadığı ve bölgelerarası dağılımda önemli bir değişme olamayacağı göz önünde tutulursa, Türkiye'nin milli gelirden en az pay alan İç Anadolu ve Doğu Anadolu bölgelerinin Kurtuluş Savaşı'nı sürdürme olanaklarının ne kadar sınırlı olduğu kolayca anlaşılmaktadır. Kurtuluş Savaşı'nın finansmanı için gerekli tüm kaynakları İç ve Doğu Anadolu bölgelerinde aranması zorunluluğu, Kurtuluş Savaşı boyunca çıkarılan vergi kanunlarının son derece verimsiz kaynaklara yönelmesinin başlıca nedeni olacaktır.

İç ve Doğu Anadolu bölgelerinin, iç ticaret ve bankacılık yönünden de Türkiye'nin az gelişmiş bölgeleri olmaları, birçok sorunun çözümünü güçleştirmektedir.

Hükümetin kurulduğu günden itibaren, devlet gelirleri sayılabilecek her şeye el atıldığı halde, mali işlerin bir düzene sokulabilmesi 1920 yılının sonlarını bulmuştu. Bu süre içerisinde orduya devlet gelirlerinden hemen hiçbir yardım yapılamıyordu.(2) Mesela, batı cephesindeki orduya nazari olarak 1.200.000 lira tahsis edildiği ve bu paranın 3 ayda verilmesi kararlaştırıldığı halde, 6 ay sonra bile bu paranın ödenmesi mümkün olamamıştı.

Gerek subaylar, gerekse diğer memurlar maaş alamıyorlardı. Yine örnek olmak üzere şunu söyleyebiliriz ki, posta idaresi, havale edil-

(1) Vedat Eldem, "Osmanlı İmparatorluğunun İktisadi Şartları Hakkında Bir Tetkik" çeşitli bölümler.

(2) Doğu Ordusu, 1920 yılı sonlarına, hatta 1921 yılı başlarına kadar Büyük Millet Meclisi Hükümeti maliye bakanının ifadesine göre, devletin mali yardımı ile değil, kendi imkanları ile yaşamıştır. Bu orduya hiçbir yerden bir kuruş verilmediği halde; ordu, I.Dünya Savaşı'nda bu bölgeye yığılan ve düşmandan ele geçirilen askeri eşyayı ve yiyecek stoklarından fazla olanları satarak ihtiyacını karşılamış ve Ermeni harekatını da bu imkanlarla yapmıştı.

mek üzere kendisine tevdi edilen paraları, idare memurlarının maaşlarına ve sair hizmetlerine tahsis ediyor ve para ait olduğu kimseye gönderilmiyordu. 1921 yılı Ocak ayı başlarında, Erzurum posta idaresi, halka 350.000 lira borçluydu. Çeşitli yerlerden havale edilen bu 350.000 lira sahiplerine ödenmediği için bir seneden beri Erzurum'da posta muamelesi yapılamamaktaydı.

İlk bütçenin Büyük Millet Meclisinde görüşülmeye başlandığı 1921 Ocak ayında bile Hükümetin maaş borçları 1,5 milyon lirayı buluyordu. Ağnam (Koyun, keçi) vergisi, ödenmemiş maaşların kapatılmasına ayrılmıştı ve tahsilat yapıldıkça memurlara maaşları ödeniyordu. Ordunun muntazam bir ordu haline getirilmesi ile ilgili gayretler, ordu geliştikçe mali güçler yaratmaktaydı. Batı cephesindeki ordu için ayda bir milyon lira olmak üzere; doğu, güney ve merkez orduları dahil, bütün orduya ayda maliyetinin 4 lira ödemesi gerekiyordu. İşte ilk devlet bütçesinin ele alındığı sırada mali durumun görünüşü böyledir.

"Avans Hesapları" mı, "Bilanço" mu "Bütçe" mi?

İlk bütçe hükümet tarafından **Meclise 1920 yılı Eylül ayı sonunda verilmişti**. Muvazenei Maliye Komisyonunda incelenen bütçe tasarısı, Meclis Genel Kurulunda **3 Ocak 1921 günü görüşülmeye başlandı**. Mali yılbaşı 1 Mart olduğuna göre, bütçe ait olduğu yılın bitmesine 2 ay kala Meclis tarafından ele alınmış oluyordu.

Bu hal, görüşülen konunun bütçe olmaktan çıktığının en açık bir delilidir. Çünkü, bütçeler normal olarak kapsadığı mali yıldan önce kanuniyet kesbetmeliydi. Fakat hükümetin bütçesi ancak bu tarihlere yetiştirilebilmiştl. Bütçe olmadan gelişigüzel sarfiyatın devlet düzenine uymayacağı mülahazası ile sarfiyat, muvakkat bütçelerle, yani avans kanunları ile idare edilmişti ve mali yılın sonu olan 28 Şubat 1921 gününe kadar da böyle kalacaktı.

Fakat garip bir durum olarak 1920 yılı geride kaldığı halde bu yılın bütçesi yine de kanun tasarısı olarak mecliste görüşülecek ve 28 Şubat günü kanuniyet kazanacaktı. 1921 ve 1922 mali yıllarına ait bütçeler için de aynen devam edecekti. **Bir bakıma bunlara, bütçe değil, bilanço demek daha doğru olur**. Milli Mücadele devresi bütçelerinin diğer bir özelliği de bu bütçelerin açıkla kapanmasıdır.

Savaş masraflarının gittikçe artması karşısında gelirin denk getirilebilmesi için üç yola başvurulmuştur:

1. Osmanlı Devletinin vergi kanunlarını değiştirerek vergi nisbetlerini artırmak ve yeni vergiler ihdas etmek.

2. Rusya'dan yapılan yardımları ve çeşitli emanet akçelerini bütçe açığını kapamaya tahsis etmek.

3. Düyun-u Umumiye faizini ödemeyerek bütçeye tahsis etmek.

Bu üç yoldan başka Ziraat Bankasına da başvurulmuş ve bankadan 1.200.000 lira borç alınmıştı. Fakat hiçbir tedbir masrafı karşılamaya yetmiyordu. Bu sebeple devlet düzeni ile bağdaştırılması mümkün sayılamayacak usullerle ordu, ihtiyacının bir kısmını bizzat karşılıyordu. 1921 yılında bile bu düzensiz durum devam etmiş ve harbin sonuna kadar tamamen önlenememiştir.

Maliye Bakanı Ferit (Tek) Bey, Büyük Millet Meclisinin 3 Ocak 1921 tarihli toplantısında bütçe üzerinde uzun bir konuşma yaptı. Bütçeyi takdim eden bu konuşmasında şöyle diyordu:

"Bugün yüksek heyetinize eski İmparatorluk bütçelerine nazaran gösterişsiz, fakat siyasi halimize göre sağlam ve sağlıklı bir bütçe sunmuş bulunuyoruz. Bu bütçe olağanüstü parlak bir bütçe sayılamaz. Fakat bütçemizi zayıf ve karanlık kabul etmek de hiçbir zaman doğru değildir."

"Vatanın Bağrına Düşman Dayamışken Hançerini..."
Muhalifler Her Zaman Aynı

"- Hükümet, övünülecek bir gelir sağlayamamıştır."

Bütçenin tümü üzerinde yapılan uzun konuşmalarda söz alan milletvekillerinin çoğunluğu bütçeyi tenkit etmişti. Tenkitleri şu şekilde özetlemek mümkündür:

- Bütçe, Meclise geç gelmiştir. Meclis bu suretle bir emrivaki karşısında bırakılmıştır.

- Hükümet, parlak bir bütçe hazırlayamamıştır. Bütçe açığı görünenden fazladır.

- Hükümet, övünülecek bir gelir sağlayamamıştır.

- Bütçe, fakir halkın sırtında bir yüktür. Vergileri artırarak geliri artırmak makbul bir yol değildir.

- Hükümet, israfa boğulmuştur. Tasarrufa riayet edilmemektedir. Mümkünse Millî Savunmadan başka işe para harcanmamalıdır. Lüzumsuz yere birçok memur beslemektedir. Memur kadroları belli değildir, düzensizdir. Kadrolarda tensikat şarttır.

- Artık laneden vazgeçmelidir. Halktan hiçbir kimse, hiçbir suretle kanundışı para toplamamalıdır.

- Maaşlar muntazam ödenmemektedir. Maaş ödemekte adalet yoktur. Bazı yerlerde memurlar ve subaylar maaşlarını muntazam aldıkları halde, bazı yerlerde aylardan beri maaş alamayan memurlar ve subaylar vardır.

- Aşar vergisi köylüyü ezen kötü bir usuldür.

Bütçeyi tenkid eden milletvekillerinin önemli bir kısmının, konuşurken memleketin içinde bulunduğu olağanüstü şartları unuttukları açıkça sezilmektedir. Gerçi tenkitlerin hemen hepsi doğrudur ve haklıdır. Fakat ihtilal ile yeni bir devlet kurmaya yönelen ve savaş halinde bulunan yeni bir idareden daha fazla bir şey beklemek mümkün değildi. Görüşmeler, tenkitlerin insafsız ölçüleri arasında zaman zaman sert tartışmalara yol açmıştır.

Bu arada Afyonkarahisar milletvekili Mehmet Şükrü Beyin bir tenkidi Maliye Vekilini fazlası ile sinirlendirmişti. Mehmet Şükrü Bey şöyle diyordu:"*Vekil beyefendi buyurdular ki: 1921 yılı bütçesi yüz milyon lirayı aşacak. Elbette efendiler. Ben diyorum ki, eğer bu esasla bugünkü idare ile hareket edecek olursak, 1921 yılı bütçesi yüz milyon değil, belki yüz elli milyon olacak ve yine de yetmeyecektir. Bunları temin için köylünün, işçinin sırtlarına biraz daha ağır vergiler koymak için yeni savaş yükümlülüğü kanunları ile maliye bakanı beyefendi karşımıza çıkacaktır.*"

Mehmet Şükrü Bey, uzun tenkidini, konuşmasının orta yerinde şu fikre dayamıştı:

"*Biz burada memleketi savunmak için, vatanın bağımsızlığını sağlamak için toplandığımız halde, yine kendi memleketimizin şu zavallı milletin, halkın, zavallı köylünün haklarını gözden uzak tutuyoruz. Köylüler böyle büyük ve ağır vergilerden, hele kendisini yıpratan aşar vergisinden kurtulmak ümidini bizden bekliyorlardı. Halbuki biz ne yaptık? Geldik, Bâbıali temelleri üzerine bir hükümet kurduk.*"

Maliye Vekili, israf hakkında yapılan tenkitleri cevaplandırırken de şu tartışma cereyan etmiştir:

Maliye Vekili- *...Milletin malının, milletin parasının israf edildiğinden söz ettiler.*

Bundan herkes kolaylıkla bahsedebilir. Fakat Paşa Hazretleri(3) söylememeliydi. Hâlâ daha hakkınız olmadığı halde milletin arabasıyla gidip geliyorsunuz. Bugün daha kolordunun eşyalarında oturuyoruz.

İsmail Fazıl Paşa (Yozgat) - *Ne vakit istenildi de vermedim? Acaba ayıp değil midir ki... Buna da efendiler cevap vereceğim.*

Maliye Vekili - *Bundan dolayı haksız harcamaları bizde aramayınız.*

İsmail Fazıl Paşa - *Efendiler, bu benim şerefime dokunur bir sözdür. Bunu kabul etmem. Altmış senelik, bu devlette bir saygıdeğer yerim vardır. Bugün bindiğim araba kendi arabam ve kendi hayvanımdır. Bunda hata ediyor. Bunu araştırmanızı rica ederim. İkincisi, oturduğum eşya kolordunun eşyasıdır. Benim oğlum Ali Fuat, burada 20. Kolordu Kumandanıyken -onu siz takdir ediniz, başka bir şey söylemem- onun kumandanlık zamanında oturduğu evinde oturuyorum, onu eşyasıdır. Ne vakit isterlerse alabilirler.*

Maliye Vekili, halka ağır vergiler yükletildiği iddialarının ileri sürüleceğini şüphesiz önceden tahmin etmişti. Bütçeyi takdim konuşmasında bu konuya dokunmuş ve bazı kıyaslamalar yapmıştı. Bakanın açıkladığına göre, Türkiye'de adam başına düşen vergi, Fransa ve Yunanistan'a göre çok azdı. Üç memlekette bir kişiye isabet eden vergi şöyleydi: Fransa'da 3500 kuruş, Yunanistan'da 1600 kuruş, Türkiye'de 600 kuruş. Maliye Bakanı, bütçeyi sunarken Yunanistan'ın bütçesi ile de bir karşılaştırma yapmıştı. Aynı bütçe yılında iki memleketin gelir ve gideri, o günkü kambiyo değerine göre Türk lirası olarak:

	Gelir	Gider	Açık
Yunanistan	**115 milyon**	**142 milyon**	**27 milyon**
Türkiye	**46 milyon**	**60 milyon**	**14 milyon**

Yunanistan'ın Milli Savunmaya ayırdığı para 53.000.000 Türk lirası tutarındadır. Buna karşılık Türkiye ilk bütçesinden Milli Savunmaya ancak 28.000.000 lira ayırabilmişti.

Zaten fakir düşmüş olan Türkiye'nin bir de İstanbul ve en zengin

(3) İsmail Fazıl Paşayı kastediyor. Fazıl Paşa, Bayındırlık Bakanı'yken bir gensoru sebebiyle güvensizlik oyu alarak 25 Aralık 1920'de bu görevden ayrılmıştı.

bölge olan Batı Anadolu, düşman işgali altında bulunduğu için, Milli Mücadele'deki mali gücü işte bu kadar veya biraz daha fazlaydı.

Bütçenin gelir kısmını sağlayan kaynakların başlıca neler olduğuna ve bu mütevazi gelirin hangi hizmetlere, ne ölçüde tahsis edildiğine de kısaca göz gezdirelim.

46.000.000 lira olarak tahakkuk edeceği sanılan gelirin başlıca kaynakları: bina va arazi vergisi (2,5 milyon), kazanç vergisi (2 milyon), ağnam yani hayvan vergisi (5,7 milyon), aşar vergisi (13,5 milyon), gümrük rüsumu (10 milyon) ve tuz rüsumu (3,5 milyon) dur. Üst tarafını çeşitli küçük gelirler teşkil eder.

Görülüyor ki bütçenin gelir kısmının yarısına yakını (ağnam ve aşar vergileriyle kısmen tuz rüsumu) doğrudan doğruya köylüden sağlanacaktır.

Bütçenin gider tablosu "Zatı Hazreti Padişahi ve Hanedanı Saltanat" için ayrılmış 551.012 liralık tahsisat ile başlamaktadır.(4)

Meclis Başkanlığı bütçesi 18.370 lira, Meclis bütçesi ise 953.996 liradır. Bakanlıklar bütçesi, tahsisatın büyüklüğü bakımından şu sırayı takip etmektedir:

Milli Savun.	İçişleri	Maliye	Adalet	Bayındırlık	Sağlık	Mili Eğitim	Şer'iye	Dışişler
28.618.556	8.944.887	7.173.100	2.759.274	620.396	613.141	577.061	522.062	303.748

Düyun-u Umumiye gelirlerine hükümet elkoyduğu için, Düyun-u Umumiye İdaresinin masraflarını karşılamak üzere, bütçede 7.680 lira tahsisat ayrılmıştır.

Bütçenin münferit ve küçük gider fasılları şöyleydi:

Sayıştay	Danıştay	Matbuat ve İstihbarat	Aşiret ve muhacirler
26.696	-.000	88.000	874.000

1920 bütçesi, bu bütçe yılının son günü olan 28 Şubat 1921'de oylanmış ve oylamaya katılan 97 milletvekilinden 84'ünün oyu ile kabul edilmiştir. 13 milletvekili red oyu kullanmıştır.

Rakamların fakirliği karşısında, İstiklal Savaşı'nın nasıl yapıldığına, memleketin nasıl idare edildiğine şaşmamak için birkaç noktayı gözönünde bulundurmak lazımdır:

(4) Kulanılmadığı halde, Osmanlı Devleti bütçe tablosu örnek alındığı ve saltanat makamına bağlılık gösterilmek istendiği için böyle bir tahsisat gelecek yılların bütçelerine de ayrılacaktı.

... Anayasalı ve bütçeli bir devlet düzenine girildiği halde, en çok paraya muhtaç olan ordu, ihtiyaçlarının bir kısmını kendi başına ve bütçe dışı karşılıyordu. Şüphesiz yine halktan alıyordu veya halk veriyordu. İkincisi, ne ordunun ihtiyaçları gereği kadar karşılanabilmesi ne de devlet hizmetlerinin ve görevlerinin tam anlamıyla yapıldığı iddia edilebilirdi. Bulunan para ile yetinmekten başka çare yoktu.

Üçüncüsü savaşın sıkışık zamanlarında çıkarılan tekalifi harbiye emirleriyle aşar mültezimlerinin ellerindeki malların %40'ı alınmış ve halk senet karşılığında savaş masraflarına bir kere daha katılmıştır. Posta müteahhitleri gibi devlete işgören kimselere istihkakları uzun zaman ödenmemiş veya taksitlerle ödeme şartına bağlanmıştır.

Maliye Bakanı Hakkı Behiç Bey,

Düyun-u Umumiye İdaresinin

Ankara mümessili Ali Cevat Beyi makamına davet ederek ona şöyle dedi:

"Biz savaş halindeyiz. Vergileri toplayıp bize verin; ancak masrafınızı alın. Sulh olunca hesaplaşırız."

Tütün Rejisinin Gelirlerine De El Konuluyor

Ulusal hareketin gelişen gücüne paralel olarak, Düyun-u Umumiyenin denetlediği gelir miktarı düşüyordu. Buna rağmen, Meclis Londra'da biriktirmiş olduğu, Mart 1915'ten Mart 1920'ye kadar süreleri gelen onbir kupona, Nisan 1921'de bir şilin üç penslik, Haziran 1921'de sekiz şilinlik her kupona, dokuz penslik ödemeler yaptı. Mart 1920'den sonra toplanan gelirden, Eylül 1920'den Eylül 1922'ye kadar geçen sürede vadesi gelen sekiz şilinlik her kupona altı pens ödedi.(5)

Kurtuluş Savaşı sırasında Düyun-u Umumiye Meclisi, zaman zaman yaptığı protestolarla ödenmeyen gelirden Osmanlı Hükümetini mesul tutacağını bildirmesine rağmen, büyük ölçüde savaşın sonuçlarını beklemeye girdi.

Anadolu'nun mali kaynaklarına Büyük Millet Meclisinin açılışından önce İstanbul'un işgali üzerine el konulmuştu. "Heyeti Temsiliye" adına Mustafa Kemal imzasıyla bütün kolordulara, vilayetlere yapılan

(5) Donald C.Blaisdell, "Osmanlı İmparatorluğunda Avrupa Mali Kontrolü", Yüksek İktisat ve Ticaret Mektebi, İstanbul, 1940, s.223-228.

tamim ile Anadolu'daki Osmanlı Bankaları, Düyun-u Umumiye ve Reji İdareleri gelirlerine el konularak, İstanbul'a para veya değerli maden göndermeleri önlenmişti. Anadolu'nun gelirlerinin yarısından fazlası Düyun-u Umumiye İdaresi tarafından toplanıyordu. İdare yaygın bir örgüt kurmuştu. Bu gelirlerin doğrudan doğruya Meclis Hükümetince tahsiline pek imkan yoktu, yeni vergi daireleri kurmak ve personel yetiştirmek uzun zamana ihtiyaç gösteriyordu.

Düyun-u Umumiye İdaresi örgütlerinden de yararlanacak biçimde meselenin çözümü zorunlu görülüyor, çok çetin koşullar altında başarılacak bir mücadelenin başında bulunan Meclis ilk Maliye Bakanı Hakkı Behiç Bey, Düyun-u Umumiye İdaresinin Ankara mümessili Ali Cevat Beyi makamına davet ederek ona şöyle dedi:"Biz savaş halindeyiz. Vergileri toplayıp bize verin; ancak masrafınızı alın. Sulh olunca hesaplaşırız."(6)

Çok zor mali koşullar altında savaşı sürdüren Ankara Hükümeti, gelir kaynaklarının kullanılmasında çok temkinli davranıyordu. Düyun-u Umumiyenin örgütüne dokunulmadı. Maliye Vekili, Düyun-u Umumiyenin Ankara temsicisini çağırarak, ona Düyun-u Umumiyenin vergilerini toplamasını, masrafları düştükten sora, Ankara Hükümetine vermesini, savaşın sonunda hesaplaşılmasını önerdi. Düyunu Umumiyenin teşkilatını koruyan bu teklif karşısında Meclisin tutumu, yeni bir bekleyiş dönemine girmek oldu.(7)

Düyun-u Umumiye Merkezi ve Damga Matbaası İstanbul'da bulunuyordu. Normal zamanlarda olduğu gibi damga pullarının İstanbul'da basılıp Anadolu'ya gönderilmesi sağlanmıştı. Ankara Hükümeti, Anadolu'da satılan damga pullarının parasını da İstanbul'a göndermeyip, bir gelir olarak bütçeye ekliyordu. Tütün Rejisi İdaresinin gelirlerine de el konulmuş ve Anadolu'daki bütün devlet gelirleri artık Ankara'nın eline geçmiş bulunuyordu. Ne var ki, Anadolu'nun Osmanlı İmparatorluğundan devreden ve yürürlükte bulunan vergi kanunlarına göre tahsil edilen bütün devlet gelirleri, uzun sürecek bir mücadeleyi, bir Kurtuluş Savaşını finanse edebilecek kadar yeterli ölçüde değildi... Öte yandan, Kuvayi Milliye için "Ayni ve Nakdi Teberru" toplanmasına devam ediliyor, vergi gelirlerinin yarısından fazlası

(6) Alptekin Müderrisoğlu, a.g.e., s.259.
(7) Sabahattin Selek, "Anadolu İhtilali", 1965, s.404.

Meclis adına Düyun-u Umumiye ve Tütün Rejisi İdaresi tarafından geri kalanı Maliye Bakanlığınca tahsil ediliyordu. Bir de vergi kanunlarında gelir artırıcı değişiklikler yapılması ve yeni vergi kanunları çıkarılması yoluna nasıl gidilebilirdi? Bu konular Mecliste tartışılırken, Kütahya Milletvekili Besim Atalay kürsüden şunları söylemişti:"Bizim pek eski bir atasözümüz vardır. *Vurun abalıya*, der. Bir batılı yazara göre, bir atasözü en az yüz senede ortaya çıkar. Birçok olaylar, birçok dayaklar bu atasözünü söyletmiş. Biz şimdiye kadar vergiyi, hayvanlar vergisini, tarım vergisini, kısaca her türlü salgını köylünün omuzlarına yüklüyorduk. Parayı ondan alıyorduk, askere onu yolluyor, sopayı ona vuruyor, hapse onu tıkıyorduk..."Bu sözler genel eğilimi yansıtıyordu. Yeni gelir kaynaklarını daha çok geniş halk kitlelerinin, özellikle köylü yurttaşların dışında aramak gerekiyordu. Büyük Millet Meclisi açılışından itibaren ilk üç ay içinde gelir sağlayıcı hiçbir kanun çıkarmadı. Hükümet, Meclisin genel eğilimine uygun olarak çıkardığı kararnamelerle bazı tedbirler almaya başladı.(8)

Ankara Hükümetinin savaşı finanse etmekte çok çeşitli zorlukları vardı. İçinde bulunduğu özel koşullar, emisyon yoluyla finansmanı olanaksız kılıyordu. Yeni dış borç bulma olanağı da yoktu. Bu durumda savaşın finansmanında, iç kaynaklara başvurmaktan başka bir yol kalmıyordu. Kurtuluş Savaşı'nın toplam harcamalarını 147 milyon olarak tahmin eden Vedat Eldem'e göre, bu finansmanın %63.9'u bütçe gelirlerinden %6.8'i bütçe dışı kaynaklardan, %15.7'si elkoymalardan, %4.8'i bağışlardan, %8.8'i Sovyetler Birliğinin yardımlarından sağlanmıştır.(9) Bu harcamalar Ankara Hükümeti kurulduktan sonra yapılan harcamalardır, bundan önceki harcamalar, büyük ölçüde bağışlarla karşılanmıştır.(10)

Başkomutan Zor Durumda
Mustafa Kemal Paşanın mali yönden başarı şansı nedir?
Yunanlıların genel bir taarruza kalkacakları bilindiğine göre, bu kadar kısa sürede yeni gelir kaynakları nasıl yaratılabilecek, ne gibi mali tedbirler alınabilecektir?

Hatırlanacağı gibi, 1921 mali yılı için bütçe hazırlanamamış, bu

(8) Alptekin Müderrisoğlu, a.g.e., s.260, 261.
(9) Vedat Eldem, "Cihan Harbinin ve İstiklal Savaşı'nın Ekonomik Sorunları".
(10) İlhan Tekeli, Selim İlkin, s.166.

nedenle mali yılın başlamasına bir gün kala çıkarılan bir kanunla Maliye Bakanlığına tüm devlet giderlerine harcanmak üzere 2 milyon liralık harcama yetkisi verilmişti. Daha sonra bu miktar artırılmış, II.İnönü Muharebesi sonuçlandığında avans miktarı 10.080.000 liraya ulaşmış bulunuyordu.

Ne var ki, Maliye Bakanlığı ansızın doğabilecek askeri giderleri karşılamak amacıyla, söz konusu avansların büyük kısmını mevkuf tutmuş, bu durum Milli Savunma Bakanlığı dışındaki daireleri parasızlıktan hizmet yürütemez hale getirmişti. Fakat alınan bu sert tasarruf tedbiri sayesinde, II.İnönü Muharebesinin gerektirdiği harcamalar rahat ve kesintisiz olarak yapılabilmişti. 30 Nisan 1921 günü çıkarılan bir kanunla, Maliye Bakanlığının mevkuf tuttuğu Milli Savunma Bakanlığı dışındaki dairelerin ödenekleri serbest bırakılmış ve dolaylı olarak Maliye Bakanlığına askeri ihtiyaçlar için verilen avans tutarları tavanının aşılması yetkisi verilmiştir. Daha sonra, Milli Savunma Bakanlığı dışında kalan diğer dairelerin Ağustos ayı sonuna kadar yapacakları harcamalar için Maliye Bakanlığına 10.000.000 liralık harcama yetkisi daha verilmişti. Son verilen avansla ilgili harcamalarda, Milli Savunma Bakanlığının dışta tutulması, askeri ihtiyaçların verilen avans miktarlarına bağlı olmaksızın karşılanması amacına dönüktü. Bu şekilde, maliye Bakanlığına askeri harcamalar için Büyük Millet Meclisi sınırsız bir yetki tanımış oluyordu. Bu yetkiyi sınırlayan tek şey, Anadolu'nun kısır mali kaynaklarıydı. Özetlemek gerekirse, 1921 yılı Ağustos ayı sonuna kadar devlet giderleri tavanı, 20 milyon lira dolayındaki avanslar ile herhangi bir kısıtlamaya tabi olmayan savunma giderleri toplamından meydana gelmektedir. Bir başka deyişle devlet giderlerinin tabanı 20 milyon lira dolayında, tavanı belli değildir. Tavanı, savunma ihtiyaçlarına harcanan paraların toplamı tayin edecektir.

Koşulların zorunlu kıldığı böyle bir ortam içinde, savunma hizmetlerine ayrılan ödenekler toplamı, harcamaların yapılmasından ve kesin hesapların alınmasından sonra belli olabilecektir. Bu durumu, devlet bütçe ve harcama ilkeleri yönünden incelediğimizde, ortaya çıkan gerçek şudur: Maliye Bakanlığı 1 Mart-31 Ağustos 1921 günleri arasındaki 6 aylık dönem sırasında topladığı devlet gelirlerinden 20 milyon lirasını diğer daireler için ayırdıktan sonra, kalanı savunma giderleri için harcayacaktır. Savunma giderleri için tavan söz konusu değildir. 20 milyon liranın üzerinde tahsil edilen bütün gelirler askeri ihtiyaçlar için kullanılabilecektir.

Para Yokluğu Hat Safhadayken Ordu Önemli Kayıplar Vererek Sakarya'nın Doğusuna Çekiliyor Üstelik Kaybedilen Toprakların Vergi Gelirlerinden de Yoksun Kalınıyor

Mali kaynakların yetersizliği askeri ihtiyaçlara ayrılan paraları son derece sınırlamaktadır. II.İnönü Savaşı'nın yarattığı mali sarsıntının giderilme çareleri aranırken, bu kez daha kanlı ve geniş cepheleri kapsayan Kütahya-Eskişehir Savaşları başlamış, ordumuz önemli kayıplarla Afyon, Kütahya ve Eskişehir'i bırakarak Sakarya ırmağı doğusuna çekilmek zorunda kalmıştır. Bu savaşlar, mali kaynakları zorlamakla kalmamış hasat mevsimine girildiği bir sırada üç önemli ilin tarımsal devlet gelirleri de kaybedilmiştir.

Mustafa Kemal Paşanın Başkomutan olduğu günlerdeki mali durum, kolayca anlaşılacağı gibi hiç iç açıcı değildir. Hatta, mali yönden yeni ve büyük Yunan taarruzunu karşılayacak kaynakları bulmak ve yaratmak güçtür. Üstelik, Ordunun yeni bir taarruza karşı yapacağı hazırlıklar için çok kısa bir zaman vardır ve böyle kısa bir zamanda yeni mali kaynaklar bulmak tamamen imkansızdır.

Anadolu ölüm-dirim kavgası yapacağı büyük bir Yunan taarruzuna karşı ki beklenen savaşın Anadolu'nun son direnişini göstereceği uzun ve kanlı bir çarpışma olacağı tahmin ediliyordu - yeni ne gibi kaynaklar bulabilirdi? O günlerin koşullarını göz önünde tutarak bu durumu tartışalım: İlk akla gelen, yeni vergiler getirilmesi veya mevcut vergilerde gelir artırıcı değişiklikler yapılması yoludur. Anadolu ekonomisine tarım hakim olduğuna göre, yeni getirilecek vergi zorunlu olarak tarıma dayalı olacak veya mevcut tarıma dayalı vergilerde gelir artırıcı değişiklikler yapılacaktır. Mustafa Kemal Paşa 5 Ağustos 1921 günü Başkomutanlık görevini yüklenmiştir ve **her emri kanun kuvvetindedir. Aynı gün öngördüğü herhangi bir gelir artırıcı kanunu veya gelir artırıcı değişikliği yürürlüğe koyabilir; fakat henüz hasat mevsiminin ortasına bile yaklaşılmadığı bir sırada, tarıma dayalı vergilerden kısa sürede bir gelir artışı sağlamak mümkün değildir**. Aşar ve hayvanlar vergisi gibi vergilerdeki değişikliğin kısa zamanda uygulanarak tahsil edilmeleri teknik yönden imkansızdır.

Devlet gelirleri içinde önemli yeri olan gümrük vergilerine yapılacak büyük bir zam vergi gelirini ters yönde etkileyebileceği gibi, kısa

zamanda büyük bir gelir artışı da beklenemez. Anadolu'nun dış ticaret olanakları hatırlandığında, gümrük gelirlerine güvenilmeyeceği açıkça görülecektir. İhracatta alınan gümrük vergisi, tamamen tarım ürünleri ihracatından doğduğuna göre, başlıca ihraç malları olan pamuk, üzüm, ipek, zeytinyağı ve fındık ancak eylül ayından sonra ihraç edilebilecektir. Oysa, Yunanlıların en geç Ağustos ortalarında taarruza kalkacakları keşif raporlarından anlaşılmaktadır. Tuz tekeli, devlet gelirlerinin içinde aşar, gümrük vergisi ve hayvanlar vergisinden sonra dördüncü gelmekte ve gelirlerin %8'ini meydana getirmektedir. Tuz resmine ne kadar zam yapılırsa yapılsın, kısa sürede tuz tüketimi artırılamaycağına göre, üzerinde durmak gereksizdir.

Devlet, dış borçlanmaya başvurarak gelir artırabilir; ancak Osmanlı İmparatorluğunun ödenmesi durdurulan 303,7 milyon lira dış borcu vardır. Dış borç, mali egemenliği önler endişesiyle, Kurtuluş Savaşı'nın başından beri üzerinde hiç durulmayan bir konudur. O günlerin dış borç verebilecek ekonomik güce sahip ülkeleri Amerika Birleşik Devletleri, İngiltere, Fransa, İtalya ve Rusya'dır. Amerika Birleşik Devletleri yeniden kabuğuna çekilme politikasına dönmüştür. Kendileriyle savaş halinde bulunduğumuz İngiltere, Fransa ve İtalya'dan dış borç alınması elbette ki düşünülemez. Rusya'dan ise bir miktar dış yardım alınmakla beraber, bugünlerde büyük bir artış beklenemez. Emisyon yoluyla gelir temin etmek, hem de kısa sürede büyük gelir sağlamak mümkündür. Fakat doğuracağı sonuçlar, savaştan daha yıkıcı olabilecek, zaten kapalı bir ekonomik düzen görüntüsü veren Anadolu ekonomisi büyük bir buhrana hızla itilmiş olacaktır. Zira karşılıksız basılan paralar, ekonomik verimi olmayan alanlarda, savaş tüketiminde kullanılacak, üretimde herhangi bir artış görülmeyeceğinden, I.Dünya Savaşı sonrasının yarattığı enflasyonist ortamın da yardımıyla, fiyatlar hızlı bir tırmanışın içine girecektir.

TL Yok, Dövlz Yok, Hlsse Senedl ve Tahvll Yok
Daha Önce Dış Borç Verenler Zaten Ülkeyl İşgal Etmlş
Sovyet Yardımı Yetersiz, Savaş Devam Ettlğinden
Üretlm ve Tlcaret de Yok
Halk Katılımı Yoksa Kurtuluş da Yok

Belki kendi sebep olduğu fiyat artışlarının doğurduğu gider artışlarını karşılamak için yeniden karşılıksız para basmak zorunda kalacak

ve fiyat tırmanışlarını yeniden hızlandırmış olacaktır. Emisyon yoluna başvurulması teknik bakımdan da imkansız görülmektedir. Zira, Anadolu'da kağıt para basacak tesisler mevcut değildir. Ayrıca, piyasada altın para hakimdir ve I.Dünya Savaşı'nda basılan Osmanlı Kaimleri (banknot para) altının yanında arzu edilen para durumuna gelememiştir. Bu yüzden Maliye Bakanlığı hiç olmazsa bütçeden yapılan subay ve memur aylıkları ödemelerinin kağıt para ile yapılmasını teklif etmek zorunda kalmış ve 29 Ocak 1921 gününden sonra bütün aylıkların kağıt para ile ödenmesine başlanmıştır.

5 Ağustos 1921 günü kanun kuvvetinde emir verme yetkisine sahip olarak Başkomutanlık görevine başlayan Mustafa Kemal Paşa, bu yetkiyi nasıl kullanacak, bir iki hafta içinde beklenen ve Ankara'yı işgali hedef alan büyük Yunan taarruzunu karşılamak için kısa zamanda hangi mali kaynağa el atabilecektir? Durum gerçekten ümitsizdir. Yeni vergiler getirilmesi, mevcut vergi kanunlarında gelir artırıcı değişiklikler yapılması, dış borçlanma, dış yardım ve emisyon gibi mali tedbirlerin hiç birinin - en azından çok kısa sürede- uygulama olanağı yoktur. Kala kala geriye bir tek klasik mali tedbir kalmaktadır: İç borçlanma...

O günlerin ekonomik koşulları hatırlandığında, ortamın klasik bir iç borçlanmaya hiç elverişli olmadığı görülecektir. Bir kere, iç borçlanmanın ilk şartı, piyasada devletin çıkaracağı tahvilleri satın almaya istekli mali kuruluşların, bankaların ve varlıklı özel kişilerin mevcut olmasıdır. Oysa, Anadolu'da bu saydıklarımızın tahvil almaya isteklisini değil, isteksizini bile bulmak güçtür. Herhangi bir mali kuruluş yoktur. Mevcut tek milli banka olan Ziraat Bankası, yüklendiği hizmetlerin bile altından zor kalkabilmektedir. Tarımsal üretimin azalmaması için bütün gücünü seferber ettiğinden, ayrıca tahvil alabilecek durumda değildir. Halkın tasarruf gücü hemen hemen hiç kalmamıştır. Büyük sermaye sahipleri de mevcut olmadığından, devlet tahvillerinin özel kişilere satılma şansı sıfıra yakındır. Akla en son, zorunlu iç borçlanma gelmektedir. Devlet tahvil çıkaracak ve halkı tahvil satın almakla yükümlü kılacak, zorlayacaktır. Diğer mali tedbirlere oranla, en uygun yolun zorunlu iç borçlanma olduğu anlaşılmaktadır. Fakat görünüşte tek çıkar yol gibi akla gelen zorunlu iç borçlanma, bir takım güçlükleri de beraberinde getirmektedir. Devlet tahvili çıkarmak kolay iş değildir. Önce, iyi cins kağıt, taklidi zor ince desenli bir klişe ve düzgün baskı yapabilecek bir matbaa gereklidir ki, bunları Anadolu'da bulmak

imkansızdır. Osmanlı İmparatorluğu bile tahvillerini Avrupa'da bastırmış, İstanbul'daki matbaalara güvenememiştir. Avrupa'da tahvil bastırma olanağı olsa bile, zaman kısadır.

Bir an için Maliye Bakanlığında ihtiyacı karşılayacak kadar basılmış tahvil olduğunu kabul edelim. Bu tahvillerin halkın zorla borçlandırılması yoluyla paraya çevrilmesi, bir hafta veya on gün içinde tamamlanamayacak; postanın onbeş yirmi günde ulaştığı yerlerden sonuç alınması aylar sürecektir. Tahvillerin paraya çevrilmesinden sonra, o paralarla alınacak ordu ihtiyacı mal ve malzemelerin birliklere ulaştırılması gerekmektedir ki, başarı şansı Yunanlıların taarruzlarını geciktirmelerine bağlı kalmaktadır.

Devletin, tahvil karşılığı olmaksızın borçlanmaya gitmesi mümkündür. Bu durumda, Maliye Bakanlığının taşra örgütü olan defterdarlık ve malmüdürlüklerinde yükümlüler adına hesaplar açılacak, iç borçlanma karşılığı yükümlüden yapılan tahsilat hesabına kaydedilecektir. Bu şekilde, Hazinenin daha çabuk gelir sağlayabileceği düşünülebilir. Ancak, kimler iç borçlanma ile yükümlü tutulacak, zorunlu iç borçlanmanın miktarı kişilerin mali güçlerine göre nasıl tesbit edilebilecektir? Mevcut vergilendirme sistemi, bütün yurttaşların mali durumu hakkında bilgi toplayan izleme ve yoklama işlemlerinin yürütülmesine imkan vermemekte, dolayısıyla mükelleflerin mali durumları hakkında bilgi edinmek mümkün olamamaktadır. Bu durumda, kimlerin ve ne kadar zorunlu iç borçlanma ile yükümlü tutulacağının, her yükümlü için ayrı ayrı tespit edilmesi gerekmektedir. Bu ise en az yeni bir verginin yürürlüğe konulması kadar zahmetli ve zaman alıcı olacaktır.

Görülüyor ki, mali durum son derece kritiktir. Mustafa Kemal Paşa, kanun kuvvetinde emirler verme yetkisiyle Başkomutan olmuş, düşmanın on gün içinde genel ve büyük bir taarruza kalkacağı öğrenilmiş, Anadolu'nun savunma hazırlıklarını mevcut mali kaynaklarla yürütemeyeceği, hele uzun sürebilecek büyük bir savaşın giderlerini karşılayamayacağı iyice anlaşılmıştır. Bütün bunların yanı sıra, her emri bir kanun gibi yürürlüğe girecek olan Mustafa Kemal Paşanın, kısa zamanda sonuç alabileceği klasik bir mali tedbir uygulamaya şansı da yoktur. Başkomutan bir emriyle, yeni bir vergi yürürlüğe koyabilir, eski vergilerde gelir artırıcı değişiklik yapabilir, dış ve iç borçlanma veya emisyon yoluna başvurabilir. Fakat bütün bu tedbirlerin kısa sürede uygulanma olanağı mevcut değildir. Zaten ne Maliye Bakanlığı

söz konusu klasik mali tedbirlere başvurulmasını teklif etmiş, ne de Başkomutan böyle tedbirler uygulamayı aklından geçirmiştir.

Başkomutan M.Kemal Paşa, dünya maliye tarihinde ilk defa geniş çapta uygulanacak olan gelir artırıcı bir sistemin hazırlığı içindedir...

Kurtuluş Savaşı içinde, değişik vergilere yapılan zamlar, memur maaşlarının, bir ay kanunla verilmemesi, maaş ve ücretlerin %20 azaltılması gibi tasarruf tedbirlerinin, savaşın gerektirdiği kaynak sorununu çözememesi üzerine; Mustafa Kemal Paşa, Başkomutan atanmasını öngören ve kanun kuvvetinde emirler verme yetkisini tanıyan Başkomutanlık Kanununun yürürlüğe girmesinden iki gün sonra Tekalifi Milliye (Ulusal Yükümlülük) Emirlerini çıkarmıştır. 7 ve 8 Ağustos 1921 günlerinde çıkarılan Tekalifi Milliye Emirlerinin sayısı ondur.

Bu emirler, o günlerde devletin yarı resmi yayın organı gibi faaliyette bulunan ve Ankara'da yayınlanan "Hakimiyeti Milliye" gazetesi aracılığı ile ilk defa halka duyurulmuştur. Emirler gazetenin hep aynı yerinde, ikinci sahifesinde yer almış; İstiklal Mahkemeleri kararlarına ve bu kararların uygulamalarına ait haberlere yakın sütunlarda yayınlanmıştır.(11)

Tekalifi Milliye emirleri, ancak topyekün savaş kuramı içinde kavranabilecek zorunlu bir iç borçlanmadır. Şüphesiz ki, savaş içinde de olsa, bir devletin kaynak sağlamak için alabileceği en radikal önlemlerden biridir. Tekalifi Milliye emirleriyle, altı tür mükellefiyet getirilmiştir. Birinci tür, daha çok "mal şeklinde ödenen" vergi niteliğindedir. Her haneye, belli bazı giyim eşyalarını vermesi mükellefiyeti yüklenmiştir. İkinci tür, halk ve tüccarın elinde bulunan temel gıda maddeleri ve ordunun ihtiyacı olan mamul ve yarı mamullerin %40'ının devlete verilmesidir. Devlet bunların bedelini sonra ödeyecektir. Bu bir çeşit zorunlu bir iç borçlanma olarak görülebilir. Üçüncü tür mükellefiyet, bir çeşit hizmet vergisi niteliğindedir. Ellerinde taşıt aracı bulunanlar, her ay 100 km'yi geçmemek üzere, orduya ait malzemeyi ücretsiz olarak taşıyacaklardır. Dördüncü tür, ülkeyi terk etmiş olanların, orduya gereken mallarına el konulmasıdır. Beşinci tür, doğrudan bir elkoyma niteliğindedir. Halkın elindeki, savaşta kullanılabilir her türlü silah ve cephaneye elkonulması öngörülmüştür. Altıncı tür, kararlaştırılmış bir ücret karşılığında, bazı sanatkârların ve bazı imalat-

(11) Alptekin Müderrisoğlu, a.g.e., s.378.

hanelerin, ordu gereksinmesini karşılamak üzere çalıştırılmasıdır.(12)

Tekalifi Milliye emirleri, ilçelerde kurulan Tekalifi Milliye Komisyonları eliyle uygulanmıştır. Bu komisyonlarda yerel Müdafaai Hukuk Cemiyetleri temsilcileri, imamlar, muhtarlar ve mahallin en büyük askeri amiri ile mal müdürü gibi devlet memurları dışında, halk tarafından seçilmiş on üye bulunuyordu.(13)

Tekalifi Milliye emirlerine göre el konulan mal, malzeme, taşıt araçları ve hayvanların bedelinin sonradan ödenmesi öngörüldüğünden, bu komisyonlar, elkonulan malın değerini takdir ediyor ve bu değeri kaydettiği bir tutanağı, borç senedi yerine geçmek üzere, mal sahibine veriyordu.(14)

Ulusal Kurtuluşun Temel Dayanağı Olan Halk Katılımına Yönelik Tekalifi Milliyenin On Emri

Mustafa Kemal Paşanın kanun kuvvetinde emirler verme yetkisini ilk defa kullandığı alan Tekalifi Milliyedir. On ayrı konuyu kapsayan on emrin ana hatları şu şekildedir:

Bir Numaralı Emir: Her ilçede kaymakamın başkanlığı altında, malmüdürü ve ilçenin en büyük askeri amiri ile idare meclisi, belediye ve ticaret odalarının seçtikleri ikişer üyeden oluşan Tekalifi Milliye Komisyonları kurulacaktır. Bu komisyonlara mahalli Müdafaai Hukuk Cemiyetleri Merkez Kurulundan iki üye ile köylerde imamlar ve muhtarlar tabii üye sıfatıyla katılacak ve hiçbir komisyon üyesine hizmetlerine karşılık ücret ödenmeyecektir. Ayrıca, her komisyon iki ay süre ile askeri hizmetleri geri bırakılmak üzere altı memur çalıştıracaktır.

Tekalifi Milliye Komisyonları, savaş ekonomisine giren ve Tekalifi Milliye Emirlerinde belirtilen malları toplayarak kendisine bildirilen cepheye gönderecek, ayrıca emirlerin hizmet yükümlülüğü taşıyan hükümlerini uygulayacaktır. Komisyon üyelerinden görevinde ihmal gösterenler, vatana ihanet suçu işlemiş sayılarak ona göre cezalandırılacaklardır.

İki Numaralı Emir: Şehirler, kasabalar ve köylerdeki her ev birer kat çamaşır (kilot ve fanila veya benzeri iç giyimi), birer çift çorap ve birer çarık hazırlayarak belirli süre içinde komisyona teslim edecekti.

(12) (13) (14) İlhan Tekeli, Selim İlkin, s.167.

Üç Numaralı Emir: Tüccar ve halk elinde bulunan çamaşırlık bez, amerikan, patiska, pamuk, yıkanmış ve yıkanmamış yün ve tiftik, erkek elbisesi yapımına yarayan her türlü kışlık ve yazlık kumaş, köse-le, taban astarlığı, sarı ve siyah meşin, sahtiyan, mamul veya yarı mamul çarık, fotin, demir kundura çivisi, tel çivi, kundura ve saraç ipliği nal, nal yapımında kullanılan demir, mıh, yem torbası, yular, belleme, kolan, kaşağı, gebre, semer ve urganların yüzde kırkını Tekalifi Milliye Komisyonlarına teslim edilecektir. Teslim edilen malların bedelleri daha sonra devlet tarafından ödenecekti.

Dört Numaralı Emir: Tüccar ve halkın elinde bulunan mevcut buğday, un, saman, arpa, kuru fasulye, bulgur, nohut, mercimek, koyun, keçi, kasaplık sığır, şeker, gazyağı, pirinç, sabun, tereyağı, zeytinyağı, tuz, çay ve mum stoklarının yüzde kırkına ordu adına el konulacaktı. El konulan malların paraları daha sonra devlet tarafından ödenecekti.

Beş Numaralı Emir: Ordu ihtiyacı için evvelce alınan taşıt araçlarının dışında halk, elinde kalan her türlü taşıt aracıyla (at arabası, yaylı, öküz arabası, kağnı, at, eşek, katır, deve, deniz motoru, taka) ayda bir defa olmak ve yüz kilometreyi geçmemek şartı ile orduya ait malzemeyi istenen yere kadar taşıyacaktı. Taşıma hizmetleri parasız yürütülecek, kimseye ücret ödenmeyecekti.

Altı Numaralı Emir: Ülkeyi terk etmiş olanların hazineye geçmiş olan mallarından ordu ihtiyacına yarayacak olanlara el koyulacaktı.

Yedi Numaralı Emir: Halkın, elinde bulunan savaşta kullanılabilecek her türlü silah ve cephane en çok üç gün içinde Tekalifi Milliye Komisyonlarına teslim edilecekti. El konulan silah ve cephane için ücret ödenmeyecekti.

Sekiz Numaralı Emir: Halkın tüccarın ve nakliyecilerin elinde mevcut benzin, vakum, gres yağı, makine yağı, don yağı, saatçi ve taban yağları, vazelin, otomobil lastiği, kamyon lastiği, lastik yapıştırıcı, solüsyon, buji, soğuk tutkal, Fransız tutkalı, telefon makinesi, kablo, çıplak tel, pil, tecrit edici madde ve bunlara benzer malzeme ile sülfirik asit stoklarının yüzde kırkına ordu adına el konulacaktı. Alınan mal ve malzemenin bedelleri daha sonra sahiplerine ödenecekti.

Dokuz Numaralı Emir: Demirci, marangoz, dökümcü, tesviyeci, saraç ve araba yapan esnaf ile imalathaneler tesbit edilecek, bunların

üretim, onarım ve yapım güçleri hesaplanacaktı. Ayrıca kasatura, kılıç, mızrak ve eğer yapabilecek zanaatkârlar aranıp tespit edilecekti. Yukarıda belirtilen esnaf, imalathane ve zanaatkârlar savaş araç ve gereçleri üretim, onarım ve yapımı ile görevlendirilecekti. Devamlı görevlendirilenlere geçimlerine yetecek ücret ödenecekti.

On Numaralı Emir: Evvelce halka bırakılmış bulunan dört tekerlekli yaylı araba, dört tekerlekli at ve öküz arabalarının bütün teçhizat ve koşum hayvanları dahil olmak üzere yüzde yirmisi; binek at, top çekebilecek hayvanlar, yük taşıma atı, katır, eşek ve develerin yüzde yirmisi ordu adına alınacaktı. Bütün bu alınanların bedeli sonradan ödenecekti.

Kurtuluş Savaşı'nın Finansmanında Para Basılmadı Dış Borçlanmaya Başvurulmadı Savaştan, Sadece Zorunlu Olarak Yapılmış Ayni ve Hizmet Karşılığı İç Borçla Çıkıldı

Tekalifi Milliye'nin Sakarya Savaşı'nın kazanılmasında çok önemli katkıları olmuştu; ama Ankara Hükümetinin Büyük Taarruzu gerçekleştirebilmesi ve bunu başaracak biçimde orduyu teçhiz edebilmesi için, daha büyük kaynaklara gereksinmesi vardı.

Ankara Hükümeti, Kurtuluş Savaşı içinde Yunan ordusunun finansmanını nasıl sağladığını da yakından izliyordu. Yunan ordusunun finansmanı büyük ölçüde Londra'da satışa çıkartılan istikraz tahvillerinden ve kağıt paranın yeniden mühürlenmeye tabi tutulması yoluyla mevcut kağıt paranın yarısını tedavülden çekerek yaptığı 1.5 milyarlık dahili istikrazdan geliyordu. Bu olguyu da gözlemleyen Kurtuluş Savaşı önderleri, Fransa ve ABD piyasalarından istikraz yapma girişimlerinde bulunmuşlarsa da bir sonuç alamamışlardır.

Kurtuluş Savaşı'nın dış kaynaklarını, Hint Müslümanlarının 125.000 İngiliz lirası yardımı, Fransızların mütareke sonrasında terk ettikleri malzeme ile Sovyetler Birliği'nin yardımı oluşturmuştur. Bu yardım, silah ve malzeme dışında, 11 milyon ruble ve 100.000 Osmanlı altını değerindeki külçe altındır.

Böylece Kurtuluş Savaşı'nın finansmanında, emisyon gibi, dış borçlanmaya da başvurulmamış olmaktadır. Kurtuluş Savaşı'ndan sadece zorunlu olarak yapılmış olan ayni ve hizmet karşılığı bir iç borç-

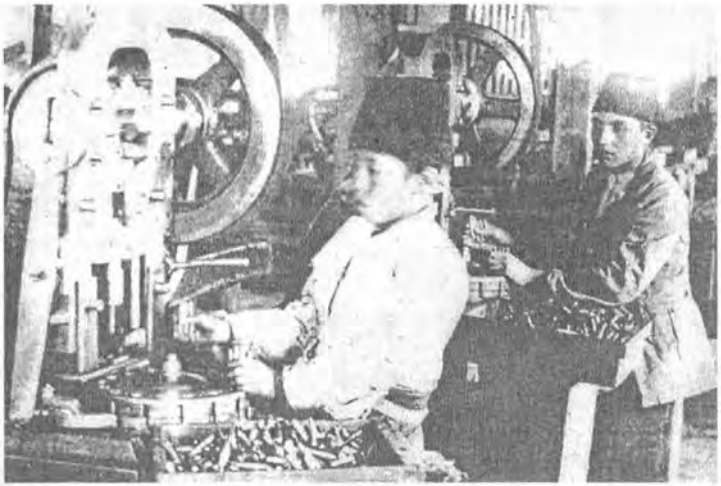
la çıkılmıştır. Kurtuluş Savaşı süresince, Ankara Hükümeti, dış borç yapmamıştır ama, gelir kaynakları daralan ve Kemalist hareketlere karşı kurulan Kuvayi İnzibatiye'yi kurmak için, büyük harcamalar yapan İstanbul Hükümeti, hem Osmanlı Bankasına, hem de Düyun-u Umumiyeye borçlanmıştır. Düyun-u Umumiyeden 900.000 lira, Osmanlı Bankasından 1.340.000 lira borç alınmıştır. Bu borçlanmaya karşılık olarak da, istikrazı dahililerin faizini ödemek için, Osmanlı Bankasına yatırılmış olan altınları göstermiştir. Maliye Vekili Hasan Fehmi Beyin ifadesine göre, Mondros Mütarekesi'nden, İdareyi Milliye'ye geçinceye kadar, İstanbul'un yaptığı toplam borç miktarı 10.5 milyon liradır.(15)

Savaş Ankara'ya Yaklaştıkça Mecliste Yaşanan Sorunlar

Memleketin kaderine elkoyduğunu kararlarında ve yaptığı kanunlarda birçok defa ilan eden ve bütün kuvvetleri (yasama, yürütme ve yargı) nefsinde toplayan Türkiye Büyük Millet Meclisi, Milli Mücadelenin en çetin savaşları Ankara yakınlarına intikal edince, umulmayacak ölçüde sarsılmıştır. Bu tehlikeli dönemeçte, Meclisin dağıldığı söylenemez. Fakat gereği gibi çalıştığını, heybetli görünüşünü muhafaza ettiğini söylemek de mümkün değildir. Büyük Meclis, ilk defa böyle bir duruma düşüyordu. Mustafa Kemal Paşa Başkumandanlığı kabul etmek için, Meclisin yektilerini isterken bu ihtimali düşündü mü, bilmiyoruz. Yalnız açıkça belli oluyor ki, Sakarya muharebeleri sırasında memleketin kaderini tayin etme sorumluluğu yalnız Mustafa Kemal Paşanın omuzlarına yüklenmiştir. Kütahya-Eskişehir muharebelerinde ordunun uğradığı yenilgi ile Mecliste ilk gevşeme başlamıştı. Gizli oturumlarda söylenen ateşli nutuklara ve açık oturumlardaki soğukkanlı, azimli görünüşe rağmen, birçok milletvekili; her şeyin bittiği kanısına varmış ve kişisel duygulara düşmüştü.

Yunan ordusu henüz Sakarya'ya doğru yürüyüşe geçmeden Ankara bir göç hazırlığına koyulmuş bulunuyordu. Bu havanın yaratılmasında ve benimsenmesinde, telaşlı milletvekillerinin davranışı başlıca rolü oynamıştır. Hükümet zorunlu bir tedbir olarak dairelerini, evrak ve ağırlıklarını Kayseri'ye taşırken, Büyük Millet Meclisi kendi üyelerine hakim olamamıştı. Şüphesiz taşınması için de tedbirler alınması gerekliydi. Kayseri Lisesi Meclis binası olarak ayrılmıştı. Kayseri valisi, milletvekillerine ev bulmakla meşguldü. Bazı milletvekilleri ailelerini şimdiden Kayseri'ye veya memleketlerine göndermişlerdi. Fakat Meclisin üye sayısı da günden güne azalıyordu. Kimi izinli, kimi izinsiz olarak çok sayıda milletvekili Ankara'yı çoktan terk etmişti.

(15) TBMM Zabıt Ceridesi, (Cilt 2), İ:25, Eylül 1339 (1923), C:1, s.271-272.

İmalatı Harbiye Atölyeleri

"Çalışan işçi, subay ve erlerin gösterdikleri enerji ve fedakârlıklann hakkını vermek gerekir. Korkunç fukâralıklanna ve en gerekli şeylerin eksikliğine rağmen, bu müesseseler, postal, elbise, tüfek, kılıç yapımında orduya elle tutulur bir yardım yapmaktaydılar.

İmalatı Harbiye Atölyesinde ordu için çok gerekli olan top, tüfek tamir ediyor, süngüleri biliyor, kılıç yapıyorlardı. Bize, imalatta bir örnek olarak kullanılmak üzere, Kazım Karabekir tarafından gönderilen bir Rus kılıcı gösterdiler. Tabii, her şey çok ilkel olarak yapılmaktaydı. Otomobil parkında, Almanlar tarafından bırakılmış veya atılmış otomobiller duruyordu. Bunların en gerekli bölümlerini alıyorlardı...

Konya imalathanesi üç katlıydı. Birinci katta dokumacılar, üçüncü katta dokunan kumaşlardan elbise dikenler, ikinci katta kunduracılarla saraçlar bulunuyordu. Bütün İşçilerin sayısı 150'yi bulmaktaydı. Gerek İmalathane Müdürü, gerek işçiler, ordu için seve seve her şeyi yapıyorlar, ihtiyaçlarından, başarılarından, çalışmalarından, çabalarından dokunaklı bir dille söz ediyorlardı."(*)

(*) Sovyet Büyükelçisi S.İ.Aralov'un anılarından.

Kurtuluş Savaşı'nda cephane taşıyan kadınlar. Ressam Halil Dikmen, Ankara Resim Heykel Müzesi, 1933.

On Emri Alan Sonsuz Bir İnsan Seli Yardım İçin Yollara Düşüyor

"Henüz hiçbir heykeltraşın taş üzerinde şekillendiremediği, ağır yük taşıyan kadınlar..." Ann Bridge

Amerikalı yazar Ann Bridge, İnebolu-Ankara karayolundaki silah ve cephane ulaşımını şöyle anlatmaktadır:(16)

"... Sonsuz bir insan seli birbirlerinden bir buçuk metre aralıklarla ve tek sıra halinde akıyordu. İnsanlar taşıdıkları tüfek demetleri, cephane kutuları ve top mermilerinin ağırlığı altında öne doğru eğilmişlerdi. Daha şaşırtıcı olanı, bu insanların dörtte üçünden fazlasının kadın olmasıydı. Pembe eteklikli bölgesel giysiler ve parlak çiçekli kiraz rengi şalvarlar giyen kadınların bazıları sırtlarına sarılı yükle beraber, kucaklarında emzikli bebeklerini taşıyorlar, bazılarının arkasında ise kaygan çamurda kısa adımlarla yürüyen iki ve üç küçük çocuk bulunuyordu. Böylece bir gece önce İstanbul'dan kaçak olarak gemi ile gelen askeri malzeme Küre Dağlarını aşıyordu. Düzenli, kesintisiz ve yavaş bir şekilde yukarılara, daha yukarılara tırmanılıyordu. Arada sırada birinin sıradan ayrılan bir çocuğa bağırdığı duyulmakla beraber, genellikle sessizlik içinde, dik tırmanış ve ağır yük nedeniyle derin solumalarla yürüyorlardı. Yol gerçekten çok dikti ve biraz sonra hepsi sulu karla şekillenecekler, sonra ayak değmemiş karlı yamaçlardan daha yükseklere tırmanacaklardı... Henüz hiçbir heykeltraşın taş üzerinde şekillendiremediği, ağır yük taşıyan kadınlar ile analarının yanında otlayan buzağılar gibi onların ardında yürüyen çocuklara ait heykelleşmiş görüntüler, karlar altında ve dondurucu soğukta yorgun argın yol alacaklardı." (17)

O günlerle ilgili olarak Enver Behnan Şapolyo şöyle demektedir:

"... Bana bir milli görev verilmişti. O da kağnı komutanlığıydı. O acı ve yoksul günlerde ordumuzun geri hizmetleri üç türlü vasıtayla sağlanmaktaydı: Deve kolları, katır kolları ve kağnı kolları... Çünkü o zamanlar ordumuzun elinde hiçbir motorize kuvvet yoktu. Cepheye silah ve yiyecek bu nakil kolları ile temin edilmekteydi. Deve kolları pek süslüydü. Develerin hörgüçlerinden boyunlarına kadar renkli püs-

(16) Ann Bridge, "The Dark Moment", p.128. Nakleden A.Müderrisoğlu.
(17) Alptekin Müderrisoğlu, a.g.e., s.401.

küller ve aynalar sarkmaktaydı. Her devenin hörgücünün üzerine de üç cephane sandığı yerleştiriliyordu. Katır kollan da pek enteresandı. Katırlann boyunlarındaki iri tunç çanlar çalar, bu gürültü içinde katırlar da yola düzülürler, onlar da cephane taşırlardı. Benim kolum kağnı kollanydı. Kağnılar vilayet vilayet nöbete gelirler ve ödevlerini tamamladıktan sonra yurtlanna dönerlerdi."(18)

Savaşın Olmazsa Olmazları Silah+Para, Silah+Para, Silah+Para, Silah+Para

Ordunun Silah Gücünün Artırılması ve Silah Temininde İmkansızı Başarmada Türkiye Mucizesi

Çeşitlilik ve sayısal bakımdan daha fazla ve modern silahlarla donatılmış Yunan ordusu karşısında, derleme ve tamirat yoluyla sağlanan mevcut silahların ateş gücünün de artırılması önemli problem olarak ortaya çıkıyordu. Sakarya'da topçu cephanesi tamamen tükenmiş, piyade cephanesi ile birlikte mevcut silahların cephaneleri de temin edilmeliydi.

Anadolu toprağındaki yüz binlerce küçük ve ilkel tekniklerle üretimde bulunan tarım işletmeleri ile savaş ekonomisinin tarıma dayalı kesimi yürütülebilirdi. Top, makineli tüfek ve tüfek gibi zamanın silahlarını ve bunların cephanelerini üretmek son derece imkansızdı.

Halkın elinde, çoğu I.Dünya Savaşı'nın asker kaçaklarının ve savaş sonu yuvalarına dönenlerin getirdikleri olmak üzere, bir miktar silah bulunuyordu. Silah sıkıntısı çekildiği bir dönemde, halkın elindeki silahlardan yararlanmak suretiyle askeri birlikler kurulması düşünüldü ve uygulamaya geçildi.

Bu durumda silah ve cephane temin etmek için üç yol izlenebilirdi: Dış ülkelerden satın almak, işgal altında bulunan İstanbul depola-

(18) Enver Behnan Şapolyo'dan nakleden A.Müderrisoğlu. s.399, 401. Kağnılar iki tekerlekli basit şekilde yapılmış yük arabasıydı. Bunları öküzler veya mandalar çekerlerdi. Kağnıların hep beraber çıkardıkları inilti ta uzak yerlerden işitilirdi. Bana her seferinde kırk kağnı verilirdi. Kağnıcıların çoğu kadın olurdu. Çünkü delikanlılar cephedeydiler. Çok kere benim kağnıcılarımın otuzu kadın, sekizi çocuk, ikisi de altmış yaşından yukarı ak sakallı ihtiyarlar olurdu. Bize muhafız olarak da Müzaheret Bölüğü erlerinden silahlı bir asker verilirdi. Bunlar hasiphanelerden çıkarılıp vatan hizmetine verilmiş tutuklulardı..."

rından Anadolu'ya silah kaçırmak veya ileride Türkiye üzerinde hiçbir hak iddia etmeyecek olan bir büyük devletin silah yardımını kabul etmek. Dış yardımları ayrı bir bölüm olarak inceleyeceğimizden, burada ilk iki yolun izlenişi üzerinde duracağız.

Dış ülkelerden silah ve cephane satın alabilmek için önce döviz artırıcı tedbirlerin alınması zorunluydu. Devamlı dış ticaret açığı veren Osmanlı ekonomisinin, gelir getiren ihraç malları ise daha çok Yunan işgalindeki Ege bölgesinde üretiliyordu. Anadolu'nun kısır ihracat olanakları nasıl zorlanabilirdi?

Hükümet, kuruluşunun ilk günlerinde yayınladığı bir kararname ile ihracatın kayıtsız ve şartsız serbest olduğunu, Bakanlar Kurulundan başka hiçbir makamın bu serbestiyi engellemeye ve sınırlamaya yetkili olmadığını ilan etti. Böylece ihracı mümkün bütün malların ihracı teşvik edilmiş oluyordu.(19)

Büyük hazırlık döneminde ordunun silah gücünün artırılması için izlenen çeşitli yollar:

1- Anadolu olanaklarının zorlanması,

2- İşgal kuvvetlerinin elindeki depolardan silah ve cephane kaçırılması veya rüşvet vererek satın alınması,

3- Amerika ve Avrupa ülkelerinden silah, cephane satın alınması,

4- Rus ve Fransız yardımları.

At, Avrat, Silah Ama...
Meğer Anadolu'ya at sırtında gelen binici Türkler,
bin yıldan beri nalbantçılığı bilmezlermiş
Bu işi Ermeniler ve Rumlar yaparlarmış.

Büyük Taarruz öncesi, 1922'de, Konya. Nalbantlık Okulunu ziyaret eden Rus Elçisi S.İ.Aralov anlatıyor:(20)

Mustafa Kemal bana dönerek:

---

(19) Zonguldak ve Ereğli Bölgeleri'nin maden kömürlerinin savaş ekonomisinde ve savunma hizmetlerinde kullanılması söz konusu olmadığından, dış ülkelerden silah ve cephane alınmasında kullanılacak döviz kaynağı olmak üzere, maden kömürü üretim ve ihracı mümkün olduğu kadar teşvik edilmeliydi. Önce Zonguldak ve Ereğli Bölgeleri'nde çalışan işçilerin askerlik hizmetlerinin geri bırakılmasına karar verildi. (10 Ağustos 1920 gün ve 154 sayılı Karamame) A.Müderrisoğlu, s.506 vd.

(20) S.İ.Aralov, "Bir Sovyet Diplomatının Türkiye Hatıraları", 1967.

- Şimdi sizinle çok iyi bir iş yapacağız, dedi. *Kalkıp bir başka okula, nalbantlık okuluna gideceğiz! Oraya gitmeye söz verdim. Bugün okul ilk Türk nalbantlarını mezun ediyor. Şimdi size meseleyi anlatacağım.*

Nalbantlık okulu nedir? Mustafa Kemal, heyecanla bunu anlatmaya başladı:"*O devirde Anadolu'da, Türkler arasında nalbant bulunmaması tuhaf görülecektir. Atları, Rum, Ermeni gibi sanatkârlar nallıyorlarmış. Şimdi Rumlar Türklerle savaş halindeydiler. Ermenilerle de dostluk ilişkileri kalmamıştı. Kötü, cahil nalbantlar atları sakat ediyorlardı. Bu durum karşısında, orduda kısa süreli nalbantlık kursları açılmıştı.*"

Okul binası nal biçimindeydi. Okulun içinde birkaç nalbantlık atölyesi kurulmuştu. Okul öğrencilerinin çoğunluğunu cepheden getirilmiş erler teşkil ediyordu. Öğrenciler arasında Yunanlıların işgal ettikleri bölgelerden getirilmiş öksüz çocuklar da vardı. Okulun duvarları şu dövizlerle örtülmüştü: **"Çalışanları Tanrı sever!**", **"Çalışmak İbadettir!**", "İlkin çekiç ve alın teri, sonra eğlence", "İşçinin teri kutsaldır"

"Senin nalladığın at, soylu Türk ordusuyla birlikte İstanbul'a giren at olsun!" S.İ.Aralov

Okulun avlusunda bizim için bir baraka kurulmuştu. Mustafa Kemal Paşanın, benim ve Abilov'un önüne süslü masalar konmuştu. İlk konuşmayı yapan okul müdürü bir Yüzbaşı oldu. Yüzbaşı, konuşmasında okulun ordu için, özellikle ordunun süvari birlikleri için bilgili, tecrübeli nalbantlar yetiştirdiğini söyledi. Bugün ilk defa olarak otuz öğrenci mezun oluyordu.

Daha sonra, batı cephesi levazım müdürü Kazım Bey konuştu. Kazım Bey, Menşevikler zamanında Türkiye'nin Gürcistan elçiliğini yapmıştı. Kazım Bey, ordu levazımınca kurulan okulun tarihçesinden söz etti ve okula şeref veren misafirlere teşekkür etti.

Sonra Mustafa Kemal söz aldı. Mustafa Kemal eski Türkiye ile yeni Türkiye arasındaki derin ayrımlardan söz etti, eski Padişah idaresinin emeği küçümsediğini, her şeyi hazır olarak batıdan aldığını, halkta çalışma sevgisini geliştirmeyi süfli bir iş saydığını anlattı. Örnek olarak da, Osmanlı padişahlarından birinin, atını Türk nalbantının de-

ğil de Avusturyalı bir nalbantın nallamasını istediğini söyledi.

Okul görüldükten sonra, söz bana, daha sonra da Abilov'a verildi. Konuşmamda Nalbantlık Okulunun, bağımsızlığını işleyen ve itilaf devletlerine boyun eğmeyen yeni Türkiye'yi sembolize ettiğini söyledim. Daha sonra diplomaların verilmesine geçildi. Bu işi yapmaya biz çağırıldık. Bizim Sovyet geleneklerine göre, her diploma sahibine diplomasını verirken birkaç söz söylüyordum. Öğrencilerden birine:"***Senin nalladığın at, soylu Türk ordusuyla birlikte İstanbul'a giren at olsun!***" dileğinde bulundum. Bir başka öğrenciye de "***Güzel nallanmış hızlı atın, İzmir'e giren ilk at olsun!***" dileğini tekrarladım. Bu sözlerim herkesin çok hoşuna gitti ve çabucak bütün şehre yayıldı.

"Demir ve çelik bulmak çok zordu, köylerden saban demiri, pulluk bıçağı toplanırdı. Onlardan süngü, üzengi, nal, kasatura vs. yapardık."

Kaptan Bey, İmalat-ı Harbiye'de çalışan ustalardan biri.

Atilla İlhan'a göre:"İstiklal Harbi'nde, İmalat-ı Harbiye amelesinin, çerden çöpten yaptığı süngü, mavzer süngüsü, topkamasını kullanarak çarıksız ve çorapsız, düşmanla savaşan Kuvayi Milliye neferinin karşısına; Dersaadet (İstanbul Yönetimi), giyimi kuşamı yerinde, iaşe ve ikmal tamam, üstelik maaşlı Kuvayi İnzibatiye'yi göndermişti; Yunan "tayyareleri" havadan destek veriyor, İnteligence Service, Çerkezleri ve Kürtleri tahrik ederek mahalli isyanlar örgütlüyordu. Sonucun ne olduğu tarihte yazılıdır; aynen Sovyetler'de ve Çin'de olduğu gibi, Anadolu'da da halk kazanmıştır: Türk ordusu halk mayasından mahrum edilemez."(21)

Sakarya Savaşı sonuna kadar Ankara'daki "imalatı harbiyeciler" toplara kama ve nişangah dökme, mevcut mermileri eldeki silahlara uydurma, fişek doldurma ve süngü imal etme gibi, o günlerin koşullarına göre, gerçekten beklenilmeyen hizmetler ifa etmişlerdi. Anka-

(21) Yatağanoğlu Alimcan, Atilla İlhan'dan yaptığı bu alıntıdan sonra, uzun yıllar sonra MKE (Makine Kimya Endüstrisi Kurumu) de çalışan Ahmet Usta, Kemal Hakkı, Tatar Arif, Talat Usta, Tatar Rıfat, Ekrem Usta, Boşnak Aziz, Mustafa Nalbur, İhsan Ağabey gibi Kurtuluş Savaşı'nda İmalat-ı Harbiye'deki ustalarla görüşmüş ve bazı anılarını nakletmiştir. Müdafaa-i Hukuk Dergisi, Sayı:35, Temmuz 2001, s.13-14.

ra'daki bu küçük atölye ve imalathaneler, Dokuz Numaralı Tekalifi Milliye Emri gereğince görevlendirilen zanatkarlarla iş kapasitelerini genişletmişler ve büyük hazırlık dönemi boyunca çalışmalarını sürdürmüşlerdir. Büyük hazırlık döneminde ikinci bir imalat ve onarım merkezi Konya'da kurulmuş ve hızla gelişmiştir. Atların nalları için bir nalcılık okulu açılmış ve süvari birliklerinde ve diğer birliklerdeki atları nallayacak ustalar yetiştirilmişti. Yapılan nallar ve yetiştirilen ustalarla bütün hayvanların nal ihtiyacı gideriliyordu. Süvariler için eyer ve hayvanlar için koşum takımları imal eden modern atölyeler kurulmuştu. Kullanılmayan demiryolu raylarından top kamaları ile öteki yedek parçalar imal ediliyordu. Ankara ve Konya'daki atölye ve imalathaneler, ordunun ateş gücünün artırılmasını sağlayacak büyük tesislerden yoksundu. Türlü yokluklara rağmen, mevcut silah ve malzemenin işe yarar bir duruma getirilmesi başarılmış, küçük imalat ile savaş gücü desteklenmiştir.

Macera Filmi ve Romanlarına Konu Olacak Kadar Heyecanlı Silah Kaçırma ve Temini Girişimleri

Kurtuluş Savaşı'nın başından beri, önceleri küçük ve dağınık girişimler halinde, sonra Ankara'ya bağlı olarak çalışan M.M.Grubu tarafından, İstanbul'daki depolardaki silahlar Anadolu'ya kaçırılmaktaydı. Büyük hazırlık döneminde M.M.Grubu daha geniş çapta ve büyük gemilerle Anadolu'ya silah ve cephane kaçırmaya devam etmiştir.

İstanbul'dan gemilerle kaçırılan savaş malzemesine ait tablo:

Geminin Adı	Yola çıkış tarihi	Varış İskelesi	Malın Cinsi
Ararat	5.11.1921	İnebolu	Cephane
Adana	1.12.1921	"	"
Ladil	30.1.1921	"	"
Mersin	15.2.1922	"	"
Ararat	1.3.1922	"	"
Ladil	6.4.1922	"	Eşya
Mersin	15.4.1922	"	Eşya ve sağlık malze.
Ararat	15.5.1922	Zonguldak	
		Samsun	Cephane ve eşya
Lankır	12.5.1922	İnebolu	Eşya
Ladil	9.6.1922	Samsun	Cephane ve eşya
Ladil	19.7.1922	İnebolu	Cephane
Lelet	2.8.1922	"	Eşya
Ararat	8.8.1922	"	Cephane
Adana	26.8.1922	Mersin	Eşya

(Küçük partiler halindeki kaçakçılık tabloya alınmamıştır.)
Kaynak: K.Koçer, "Kurtuluş Savaşlarımızda İstanbul", (İşgal Senelerinde M.M.Grubunun Gizli Faaliyetleri).

Görülüyor ki, İstanbul depolarından kaçırılanlar daha çok cephane ve eşya olmaktadır. Silah olarak yalnızca Giraç vapuru ile 75 mm. lik 20 sahra topu, Mustafa Bey Grubu aracılığıyla 70 tüfek ve 7 dağ topu İstanbul'dan kaçırılmış, İnebolu ve Ereğli limanlarına çıkarılmıştır. Bu durum, büyük taarruz hazırlıkları yürütüldüğü sırada, artık İstanbul'daki depolarda kaçırılacak silah kalmadığını göstermektedir. Büyük hazırlık döneminde, İstanbul'dan önceden kaçırılmış olan silahların cephane stoklarının yine kaçakçılık yoluyla sağlanmasına gayret edilmiştir.(22)

Kazım Karabekir'in "*Komedi Tertipledim*" Dediği Silah Kaçırma Oyunu

Mondros Mütarekesi'nden sonra Osmanlı ordusuna ait silahlar toplanmaktadır. Doğu Anadolu'da bulunan tek düzenli askeri birlik Kazım Karabekir'e ait 15. Kolordu'dur. İngiliz Albayı Rawlinson'un denetiminde silahlar toplanmakta, özellikle topları işlemez hale getirecek sürgü kolu ve kamaları sökülüp, alınması istenmektedir. Kazım Karabekir, çeşitli bahanelerle bu teslim süresini geçiktirme, özellikle hiç vermeme çabası içindedir. Bu amaçla "komedi tertipledim" dediği oyunu şöyle anlatır:

"Bir miktar gereksiz sürgükolu ve top kamaları (dekovildeki) bir trene yükletip, iki subay ve birkaç muhafız erle hududa göndermiştim. Ancak ne asker ve ne de halk tarafından, yolda yıktırdığım yarmadan geçmesi için yardım edilmemesini ve (Sarıkamış'tan gelecek) Ermeni trenlerinin de, hududumuza sokulmaması, emrini vermiştim.

Birkaç subayı da köylü kılığına sokarak, çevreden bulacakları köylülerle birlikte, trene hücumla; subaylarımızı (elini, kolunu) bağlayarak, trenin yükünü dağlara kaçırsınlar. Trendeki İngilizlere de bir şey yapmayarak, yalnız söz ve işaretle korkutsunlar!

Erzurum ve Pasinler / Hasankale Müdafaai Hukuk (Cemiyeti) Heyetleri ve Halkı, vilayete başvurarak: Silahlarımızın trenle gittiğini gördük; Ermeniler (Hududun ötesinde Kars'ta) katliam yaparken, biz bu-

(22) A.Müderrisoğlu, a.g.e., s.506 vd.

na razı olamayız diye, şiddetli müracaatta bulunsunlar. Valilik de bana ve İstanbul'a yazsın."

Erzurum Kongresi artık, silah verilmez diye milli kararı versin."

Saffet ve Nuri Beyler Silah Alacakları Parayı Çoğaltmak İçin Berlin Borsasında Oynayıp Kaybediyorlar

Ordunun düşmana son darbeyi indirebilmek için silaha, cephaneye, malzemeye ihtiyacı vardı. Mustafa Kemal bu maksatla Roma'ya ve Berlin'e gizli heyetler göndermişti. Bu heyetler, bulabildikleri silahları satın alıyorlar ve bir yolunu bulup Anadolu'ya gönderiyorlardı. Özellikle Berlin'de I.Dünya Savaşı'ndan kalma işe yarar silah ve malzeme vardı. Bunların bir an önce yurda getirilmesi gerekiyordu. Mustafa Kemal'e Bayar'a, Roma ve Berlin'de yapılan bu mübayaaların hızlandırılması ve hesaplarının incelenmesi görevini verdi. Bu yüzden Bayar, uzun bir süre yurt dışında kalmış ve bu önemli işi büyük bir dikkatle yürütmüştür.(23)

Almanya'nın silah ve cephane satın almaları için gönderilen Saffet ve Nuri Beyler, enflasyonun olanca şiddetiyle hüküm sürdüğü bir sırada, parayı çoğaltmak ve daha fazla silah alabilmek için borsada oynamışlar, fakat paranın hepsini kaybetmişlerdir. Onları bir Alman dolandırmış, olay yargı organlarına götürüldüğü halde bir sonuç alınamamıştı.(24)

Cephane Satın Almaya Giden Türk Heyeti Dolandırılıyor

Anadolu'nun silah ve cephaneye olan ihtiyacının şiddetini bilen Avrupa'daki silah satıcı ve komisyoncular, bu durumdan alabildiğine yararlanmanın yollarını aramışlardır. Binbir güçlükle elde edilen dövizlerin bir kısmı çeşitli şahıslara rüşvet olarak ödenmiş, Anadolu'nun dövize çevrilebilen alın terinin Avrupalı silah vurguncu ve dolandırıcılarına kaptırılmasının önüne geçilememiştir. Bu konudaki iki acı örnek olayı sunalım:

Almanya'ya silah, cephane ve malzeme satın almak üzere gönderilen bir Türk heyeti, burada bir miktar piyade cephanesi satın almış ve bunların Danimarka üzerinden Mersin limanına deniz yoluyla ta-

(23) İsmet Bozdağ, "Zaferlerle ve Şereflerle Dolu Bir Hayat Celal Bayar", s.32.
(24) Sabahattin Selek, a.g.e., s.132. Nakleden A.Müderrisoğlu, s.211.

şınması konusunda bir anlaşma yapmıştı. Aradan uzun bir zaman geçtiği halde bu cephanenin Almanya'dan Danimarka'ya bile gönderilmediği; Almanya'dan satın alınarak Anadolu'ya getirilmek üzere Karadeniz limanlarından Novorosiski'ye hareket eden vapura, diğer eşya ve malzeme arasında söz konusu cephanenin yüklenmemiş olduğu öğrenilince, heyetin bir dolandırıcılıkla karşı karşıya kaldığı anlaşılmıştı.

Batı Cephesindeki piyade tüfeklerinin çoğu Alman yapısıydı. Bunların cephaneleri yeterli bir durumda değildi. Birliklerde bulunan bu tüfeklerin yerine, başkalarının verilmesi de o günlerin koşulları altında mümkün olmadığından, Almanya'dan satın alınan cephanenin getirilememesi çok üzücü olmuştu.(25)

Silah Temininde Görülmemiş Bir Yöntem Daha
İngilizler Topladıkları Türk Silahlarını
Para Karşılığı El Altından Türklere Satıyorlar

Anadolu'nun hemen her yerinde çok yaygın olarak bulunan silah depoları İngilizler tarafından ele geçirilmiş veya toplanan silahlar buralara getirilmişti. İngiliz subayları Türklerin ihtiyacı olan silah ve cephaneyi, para karşılığı Ankara yönetimine el altından satmaktaydılar. Bunu belgeleyen ilginç bir olay şöyle olmuştur. Büyük Taarruz ve Anadolu'nun kurtuluşu ardından Mondros Mütarekesi gereğince Trakya yakasına Türk birlikleri geçirilmektedir. Rıza Nur'a göre:

Rumbold, İsmet'e "*Siz hırsızsınız*" diyor.

"Bizimkiler Rumeli'ye sekiz bin jandarma geçirdikten sonra bir vapura otuz top yüklemişler, Tekirdağ'a geçiriyorlarmış. Bir İngiliz savaş gemisi vapuru yakalayıp topları zaptetmiş. Bize hükümet yazmış, İsmet celsede topları istedi. Rumbold 'Olmaz' dedi. İsmet ısrar etti. Rumbold köpürdü ve dedi ki:'Bu toplar sizin değildir'. İsmet:'Bizim' dedi. Rumbold, perdeyi yükseltti ve 'Bu toplar Mondros Mütarekenamesi ahkamınca tarafımızdan koruma altına alınmıştı. Oradan çaldınız. Siz hırsızsınız.' dedi. Baktım, İsmet titremeye başladı. Bacakları zangır zangır ediyor. Pek telaş ettim. Olacağını tahmin ettiğim hadise çıkıyor, iş bitiyor zannettim. Derhal kağıda yazdım. İsmet'in dizine dizimle vurdum. Kağıdı önüne doğru sürdüm. Yazdığım şu-

(25) A.Müderrisoğlu, s.510.

dur:'Aman, aldırma! Herif işi bitirmek istiyor, felakettir. Sağırlığa vur, işitmemiş gibi ol! Aman kendini tut!' Cidden kendine sahip bir adamdır. Fakat bu işte birden kendini kaybetmişti. Yüzü kül gibi olmuştu. Halbuki hiç olmazdı. Asla renk vermeyen bir adamdır. Derhal kendini topladı Aldırmadı. Sade topları istemekte devam etti."

"Rumbold'un dediğini anlatayım: Sözü doğru. Mütareke olunca, devletler Türkiye'nin silahlarını toplatmış. Tahrip edebildiklerini etmişler, diğerlerini depolara doldurmuşlar. Bir kısmını İngiliz, bir kısmını da Fransız askerleri nöbet bekleyerek muhafaza ediyorlardı.

Milli hareket savaşları zamanında İstanbul'daki teşkilat İngiliz ve Fransız zabitlerine para veriyor, buradan silah aşırıyorlar, Anadolu'ya gönderiyorlar. Bu zabitler para mukabilinde bizim bütün silahlarımızı hırsızlama suretiyle bize vermişlerdi.

Hatta İngiliz kumandanı General Harrington'un yaverine de para vererek onlardaki silahları aşırmıştık. Ne sırası!.. Demek ucuna da geldi... Hemen:'Hırsız biz değil, sizsiniz. Sonra da zabitleriniz depolardan çalıp çalıp bize sattılar. Hem de sizin hırsızlığınız katmerli' diyeyim. Fakat hiç söyler miyim? Sonra çıksın, Rumbold'un maksadı hasıl olsun."(26)

"400 bin postalı nereden bulacağız, çarık isterseniz aklım erer."

Maliye Bakanı Hasan Fehmi

Büyük Taarruz hazırlık döneminin başarılı Maliye Bakanı Hasan Fehmi (Aytaç) Bey, pratik buluşları ile gelir-gider arasındaki dengeyi kurmaya çalışıyordu. Uygulanan mali formül kısaca şuydu:"Para, yağlı kurşun ve keskin süngüye". Bunun için, ordunun dışındaki örgütlere ancak günlük zorunlu ihtiyaçlarına yetecek kadar para veriliyordu. Maliye Bakanı Hasan Fehmi (Aytaç) Bey, çekilen mali sıkıntıları şöyle dile getirmektedir:

"Milli Savunma Bakanlığı devamlı olarak çarşaf gibi teklifler getiriyordu. Bir defasında 400 bin postal için para istedi. Ben parayı versem, 400 bin postalı nerede, kime, ne kadar zamanda yaptıracaksınız; çarık isterseniz aklım erer, dedim. Teklifi geri aldılar."

---

(26) Dr.Rıza Nur'un Lozan Hatıraları, s.248, 249.

"İstediğiniz otomobilleri Yunanlılar İzmir'de hazırladılar. Gidip bedelsiz alın."
Kurtuluş Savaşı yıllarının Maliye Bakanı Hasan Fehmi

Birgün de Ordu Komutanları çeşitli ihtiyaçlar için 10 otomobil istedi. Para yerine "İstediğiniz otomobilleri Yunanlılar İzmir'de hazırladılar. Orada duruyor. Gidin bedelsiz alın." dedim.

Ruslardan gelen üç yüz bin altından on para harcamamıştım. Telgraf başında her yeri sıkıştırarak tahsilat yaptırıyordum. Gelen parayı üzerine ekledim. Ordu defterdarlarından hesap istedim. Baktım ki, bazı birliklerde iki ay, bazılarında on dört ay aylık almamış subaylar var. Üç milyon lira alıp Akşehir'e gittim. Aylıkları aynı seviyeye getirecek şekilde dağıtılmak üzere verdim. Sonra üç milyon daha gönderdim. Artarsa ikişer ayın birini, hiç olmazsa yarım aylık dağıtın, dedim. Akşehir dönüşünde, Mustafa Kemal Paşaya ne kadar subay olduğunu, aylık alacaklarının miktarını söyledim. Fevzi Paşa da oradaydı. Mustafa Kemal Paşa, bu rakamları nereden biliyorsun, diye sorunca Fevzi Paşa, Ordu defterdarlarını kastederek, onun casusları var, dedi.

"Düşünmek için sana bir çeyrek saat mühlet veriyorum. Maliyeye bir buçuk milyon lira lazım. Aksi Halde Osmanlı Bankasının 16 şubesindeki bütün kasalarına el koyarım."
Hasan Fehmi

Taarruz yaklaştı. Ordu, durmadan para istiyor. Aşar vakti yakın. Fakat zamanı gelmedi. Vergiler hep tahsil edilmişti. Hiçbir yerde metelik bırakmamıştım. Birgün Osmanlı Bankasının Ankara Şubesi Müdürü Bojeti'yi çağırttım. Dedim ki: "Osmanlı Bankası tarihi anını yaşıyor. Maliyeye bir buçuk milyon lira lazım. Bizim yönetimimizdeki bölgelerde on altısına da el koyar, kasalarınızdaki bütün parayı tutanak karşılığında alırım. Düşünmek için sana bir çeyrek saat mühlet veriyorum, git düşün, cevabını ver. Böylece, istediğimiz bir buçuk milyon lirayı Osmanlı Bankasından aldık."

Silah satın almak için, büyük paralarla Avrupa'ya gönderilmiş bulunan satın alma komisyonlarının, peşin parayla satın aldıkları silah, cephane ve savaş malzemesi kiralanan İtalyan vapurlarına, Almanya kıyılarında yüklenmeye başlanmış, yüklemenin Ocak 1922 sonunda tamamlanacağı, bunların Şubat 1922 ortalarında da Anadolu kıyıları-

na getirileceği umulmaktaydı. Ne var ki, İngilizler ve Yunanlılar bu satın almaları haber almışlardı.

Vapurların deniz üzerinde yasaklanmaması için Fransa ve İtalya desteğinin sağlanmasına çalışıldı. Bu sırada Avrupa'daki satın alma komisyonu silah, cephane ve malzeme yüklü vapurların yola çıkarılacağını bildirmişti. Milli Savunma Bakanlığının büyük umutlar bağlanan satın almanın kadere terk edilmesini sakıncalı bulması üzerine; Dışişleri Bakanlığı, bunların Rus demiryolları ile Karadeniz kıyılarına getirilmesi için izin almaya çalıştı. Yükün Rusya'nın Karadeniz kıyısındaki Novorosiski Limanı'na demiryolu ile oradan Fransız gemisi desteğinde boğazlardan geçerek Mersin'e getirilmesine de izin alındı. Fakat bir süre sonra bu taşıma işinin gerçekleştirilemeyeceği anlaşıldı.

Bu kez satın alınan silah, cephane ve malzemenin bir Fransız vapuru ile doğruca Mersin veya İskenderun'a ulaştırılmasına karar verildi. Bu iş için 500.000 liraya ihtiyaç duyuluyordu. Bu para bulunamadığı gibi, vapurun İngiliz veya Yunanlılar tarafından Akdeniz'de yakalanması tehlikesi de önlenememişti. Milli Savunma Bakanlığı bu taşıma işini az umut verici bulduğundan, satın alma komisyonuna, satın alınmış bulunan bütün silah, cephane ve malzemenin Almanya'da satılması için talimat verildi.

Çanakkale Boğazı'nın Trakya kıyısındaki Akbaş'ta, birçok silah ve cephane depoları vardı ve bu depolar Fransız müfrezesi tarafından korunuyordu. Bu depolardaki silah ve cephanelerin, Rusya'da Kızılordu karşısında güç duruma düşen Beyaz Ordu'ya yardım için İtilaf Devletlerince Rusya'ya gönderilmesine karar verilmişti. Bu amaçla bir Rus gemisi Gelibolu'ya gelmişti. Bunu öğrenen Balıkesir Heyeti Merkeziyesi, Akbaş depolarındaki cephane ve silahların Anadolu'ya kaçırılmasına karar verdi. 30 kişilik bir Kuvayi Milliye birliği, 26-27.1.1920 gecesi gün ışıyana kadar devriye gezen düşman gemilerine sezdirmeden 8.000 tüfek, 5000 sandık cephane ve 300 makineli tüfeği esir alınan Fransız nöbetçileriyle birlikte Anadolu'ya geçirmeyi başardı. Almanya'ya silah ve cephane satın almaları için gönderilen Saffet ve Nuri Beyler, enflasyonun olanca şiddetiyle hüküm sürdüğü bir sırada, parayı çoğaltmak ve fazla silah alabilmek için borsada oynamışlar, fakat paranın hepsini kaybetmişlerdir. Onları bir Alman dolandırmış, olay yargı organlarına götürüldüğü halde bir sonuç alınamamıştır.(27)

(27) Sabahattin Selek, a.g.e., s.132. Nakleden A.Müderrisoğlu, s.511.

Halil Paşanın Sovyet Altın Külçelerini Getirme Macerası

Mustafa Kemal Paşanın isteği ile Sivas Kongresi'nden sonra (Eylül 1919) Rusların yardım olanaklarını araştırmak üzere Rusya'ya giden Halil Paşa, Temmuz 1920'de yüz bin lira değerindeki altınla Moskova'dan ayrılmıştı.(28) İlk Sovyet yardımı ile yola çıkan Halil Paşa, Türkiye ile Sovyet Rusya arasında kara bağlantısı olmadığından büyük güçlüklerle ve yolları kesen Ermenilerle mücadele ederek Nahcivan'a varmıştı.(29) Altınlar 8 Eylül 1920 günü Erzurum'a ulaştı. Hastahanedeki kantarda tartılarak teslim alındı. İki yüz kilo kadarı Doğu Ordusu için alıkonularak diğerleri Ankara'ya gönderildi.(30)

Standart Oil adlı firmadan satın alınan 700 teneke benzin İskenderun'a ulaştırılmıştı. Ayrıca satın alınan 100 ton benzin ise Yunan savaş gemilerinin devamlı izlemesi yüzünden Beyrut Limanı'na çıkarılmak zorunda kalınmıştı. Bu benzinin Beyrut'tan Batı cephesine ulaştırılması, aylarca sürecek bir kara ulaşımına ihtiyaç gösterecekti.(31)

1920 yılının Ekim ayında K.Karabekir komutasındaki Doğu Ordusu'nun Ermenilere karşı kazandığı zafer sonrasında 760 top, 100 makineli tüfek, 4252 tüfek ele geçirilmişti.

Franklin Bouillon, şaşılacak acaylplikteki uçağı görünce: "*Ne delice kahramanlık! Elbet kazanırsınız, azizim.*" diyor.

Ankara Anlaşmasını Fransa adına imzalayancak olan Franklin Bouillon, Anadolu'ya ilk gelişinde (Sakarya Savaşından önce) cepheyi ve Yunan zulümlerini göstermek üzere batı cephesine gönderilmiş ve mihmandar olarak refakatine verilen Kurmay Subay Baki (General Vandemir) Bey ile Eskişehir civarında bir uçağımızı gördüğü zaman hayrete kapılmıştır. Çünkü Gnom motorlu, Albatros kanatlı, Patates emayeli uçak, gerçekten şaşılacak bir acaiplikteydi. Franklin Bouillon uçağı görünce hayretini ve takdirlerini şöyle ifade etmiştir: "Ne delice kahramanlık! Elbet kazanırsınız azizim."(32)

(28) Tevfik Bıyıklıoğlu, "Atatürk Anadolu'da", s.21. Nk.A.Müderrisoğlu, s.542
(29) Veysel Ünüvar, "İstiklal Harbinde Bolşeviklerle Sekiz Ay", s.44.
(30) Kazım Karabekir, "İstiklal Harbimiz", s.882. Nk. A.Müderrisoğlu, s.542.
(31) A.Müderrisoğlu, a.g.e., s.510.
(32) Sabahattin Selek, a.g.e., s.672.

Sakarya'dan önce, bir yurttaşımızın İtalya'dan satın alarak getirdiği 1 uçak ile Türk tarafına yanlışlıkla inen 1 Yunan uçağının ele geçirilmesiyle, Türk hava gücü 3 uçağa yükseliyor.

I.Dünya Savaşı'nın son günlerinde Suriye cephesinden taşınarak Konya'da depolanan uçak parçaları, Milli Mücadele'nin uçamayan hava gücünü meydana getiriyordu. 1920 yılı baharında, İstanbul'da düşman gözetimi altında bulunan I.Dünya Savaşı'nın tecrübeli Türk havacıları Anadolu'ya kaçmayı başarmışlardı. Konya'da toplanan havacılar, mevcut malzemelerle üç uçağı uçar hale getirebilmişlerdi. Türk Hava Gücü ilk kez 15 Ağustos 1920 günü havalarda görev almış, bir uçağımız Kula-Alaşehir arasındaki Yunan askeri hareketlerinin keşfini yapmış, dönüşte Alaşehir'deki Yunan yığınaklarını bombalamıştı.

Sırası gelmişken, Türk Hava Gücünün Kurtuluş Savaşı boyunca çektiği yoklukları kısaca özetlemekte yarar vardır. Havacılar, Sakarya Zaferi sonuna kadar büyük malzeme darlığı çekmişlerdir. Mevcut birkaç uçağın uçurulabilmesi, ancak ilkel malzemelere başvurmakla sağlanabilmiştir. Kanatları bez kaplama olan zamanın uçaklarının kanat bezlerinin değiştirilmesinde kullanılan "emait" maddesi yerine kola ve jelatin kullanılmıştır. Uçak motorlarındaki bujileri yenilemek imkanı olmadığından, eski bujiler tekrar tekrar temizlenerek kullanılıyordu. Bakımları ve parça yenilemeleri yapılmayan uçaklar görev sırasında havada arızalanıyor, süzülme uçuşuyla hatlarımızın gerisine gelebilen uçaklar bulabildikleri uygun yerlere mecburi iniş yapıyorlar, bu inişlerde uçaklar hasar görüyordu.

Yunanlıların 50 Uçağına Karşılık, 2 Türk Uçağı

I.İnönü Savaşı'na ancak 2 uçağımız katılabilmiş, Cephe Komutanına çok değerli gözetleme raporları vermişlerdi. Bu uçaklardan birisi savaşın en kızgın bir anında Türk ve Yunan hatları arasına mecburi iniş yapmak zorunda kalmış, pilotu Yunanlıların eline geçmesin diye uçağı yakmış ve zorlukla Türk hatlarına ulaşabilmişti. Geri kalan tek uçağımız ise II.İnönü Savaşı'na birkaç gün kala, bir Yunan uçağını kovalamak üzere havalandıktan sonra yere çakıldı ve bir pilotumuz şehit oldu. Böylece, II.İnönü Savaşı yaklaştığında, göklerimiz bir tek uçaktan da yoksun kalmış oluyordu.

İki gün sonra, Konya'daki malzemelerle uçabilir duruma getirilen bir uçak, hizmete sokulmuş, II.İnönü Savaşının tüm keşif hizmetleri bu tek uçakla yürütülmüştü.

Sakarya'dan önce, bir yurttaşımızın İtalya'dan satın alarak getirdiği bir uçak ile topraklarımıza yanlışlıkla inen bir Yunan uçağının ele geçirilmesiyle, hava gücümüz 3 uçağa yükselmişti. Bu uçaklardan birisi havada ateş alarak düşmüş ve iki havacımız daha şehit olmuştu. 21 gün 21 gece süren Sakarya Meydan Savaşının bütün hava hizmetleri, geri kalan iki uçakla yürütülmek zorundaydı.

Sakarya'da Yunanlıların 50 uçağına karşılık, 2 uçağımız savaşa katılmıştı. Altı havacımız bu iki uçakla 40 çıkış yaparak, Yunanlılara aradaki sayı farkını kapatmaya çalışmışlardır. İki uçağın bu kadar kısa sürede 40 uçuş yapması, o günlerin havacılık otoritelerince bir mucize olarak nitelendirilmiştir. Devamlı uçuş halinde bulunan bu iki uçakla, Sakarya Savaşı'nın tüm hava gözetlemelir yapılmış, birçok hedefler bombalanmış, hava çarpışmaları yapılmış, ve bu arada bir Yunan uçağı düşürülmüştür.(33)

Denizciler, Ulusal Kurtuluşta Çok Yönlü Faaliyet Gösterdiler Düşmanla Çatışma, Silah Kaçırma, Asker Sevkiyatı ve Rus Limanları'ndan 29 Uçağı Anadolu'ya Getirmeleri

Büyük Millet Meclisi Reisi Mustafa Kemal Paşa, 1 Mart 1923 tarihinde Meclisin 4. toplanma yılını açarken, (Düşmanın ablukasına ve malik olduğu vesaiti bahriyesine rağmen, mensubini bahriyemiz birkaç gemi ile harikalar göstererek hiçbir şey zayi etmeksizin nakliyatı bahriyeyi temin eylemek suretiyle meşkûr hizmetler ifa etmişlerdir.) dedikleri gibi denizciler, Fransızların, İngilizlerin ve özellikle Yunanlıların devriye gezdikleri Karadeniz'deki savaş gemilerinden sıyrılarak sürekli olarak Tuapse, Novrosiski gibi Rus Limanları'ndan aldıkları silah ve cephaneleri Anavatana getirerek cephede döğüşen vatandaşlarına yetiştirmişler, limanlarımız arasında er nakliyatını yapmışlar ve aynı zamanda Karadeniz'de zaman zaman düşmanın nakliye gemilerine baskınlar yaparak esir etmişlerdir.

Aydın Reisi ve Preveze ganbotlarının Karadeniz'de Milli Hüküme-

(33) A.Müderrisoğlu, a.g.e., s.297, 298.

te iltihak ile hizmet ettikleri İşgal Orduları Komutanlığı tarafından öğrenildikten sonra, bu iki geminin İstanbul'a zorla götürülmesi için Karadeniz'de gezen düşman savaş gemileri tarafından hayli zorlanmışlarsa da arıza göstermek gibi nedenlerle mümanaat edilmiş, bunun üzerine Büyük Millet Meclisi Hükümeti 1920 Eylülünde verdiği bir emirle, gemilerin silahlarının ve kabil olan malzemenin limana çıkarılmasını ve böylece Rus Limanı Novrosiski'ye gitmelerini; şayet muvasalatlarından evvel geminin zapt edilmesi karşısında kalınırsa batırılmasını emretmişti. Bunun üzerine evvela Aydınreis gambotu, onbeş gün sonra da Preveze gambotu Novrosiski'ye gitmiştir. Ankara Hükümetinin Rusya ile yaptığı anlaşma sonucunda, 1921 Nisanından sonra her iki gemi tamir edilmiş, silahları ve teçhizatı tamamlanmış olarak tekrar vazifeye ve Rus limanları ile Türk limanları arasında silah nakliyatına başlamıştır.

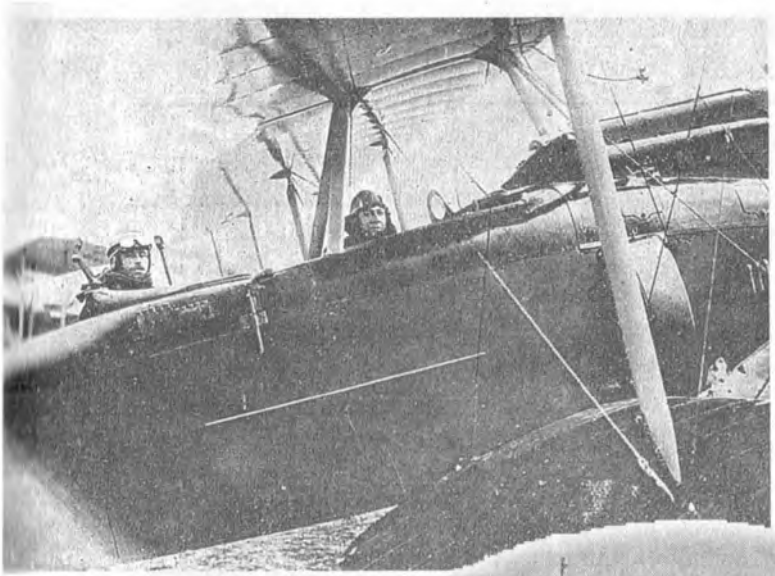
1922 yılı başında uçak almak üzere Erzincan Milletvekili Saffet (Arıkan), Nuri (Conker) Almanya'ya giderek 29 adet uçak satın almışlardır. Bu uçaklar Rusların Baltık Limanları'ndan birisine çakartılmış sandıklar içinde tren yolu ile Novrosiski'ye ve buradan da Şahin Vapur'u ile Samsun'a nakledilmişlerdir. Bu uçaklar, Dumlupınar Büyük Taarruzuna yetiştirilmiştir.

Samsun'da ve Trabzon'da bulunan deniz müfrezeleri bir de Pontuscu Rum Çeteleri ile mücadele etmiş ve bunları imha etmiştir. En son olarak deniz yolu ile kaçmaya teşebbüs eden 169 kişilik Pontuscu Rum çete takımı da Alemdar tahlisye gemisi tarafından denizin ortasında teslim alınmış ve sahilde gerekli komutanlığa teslim edilmiştir.

Bir kısım deniz subayları Harp Okulu Öğrencileri ve Astsubaylar Kara Ordusuna iltihak ederek, İnönü, Sakarya ve Dumlupınar Muharebeleri'ne iştirak etmiştir.

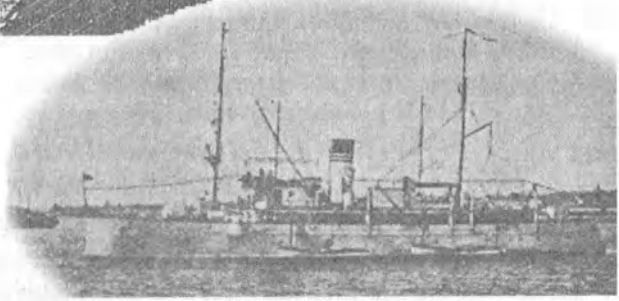
Yine bir grup deniz subayları teknik işlerde görevlendirilmiş köprü, demiryolu, duba ve küçük botların tamir ve inşalarında çalışmışlardır. Geyve Köprüsü ile İzmit, Adapazarı arasındaki Karaçam Köprüsünün tamirlerinde, Sakarya Nehrinde ve Eğridir Gölünde nakliyatı temin etmek için dubaların inşasında vazife görmüşlerdir. Van Gölü'nde Emis Tersanesini kurmuşlardır.(*)

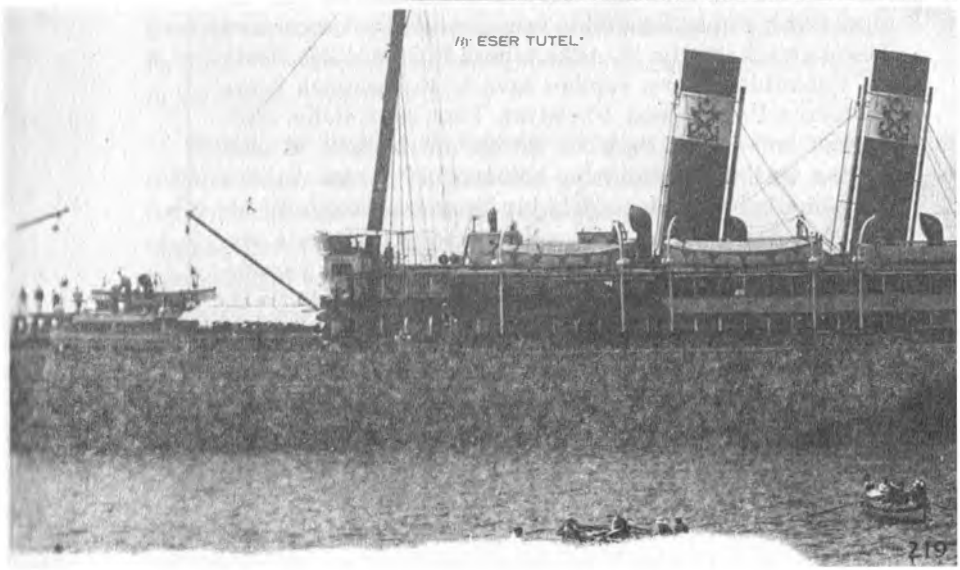
(*) Raşit Metel, "Atatürk ve Donanma", Genkur. Bşk. Deniz Kuvvetleri Komutanlığı,1966, s.30-32.

Ulusal Kurtuluş Savaşı başlarında Kemalistlerin uçakları yoktu. Mondros Mütarekesi'nden sonra Haliç'e çekilen donanmadan arta kalan birkaç küçük gambot ve torpido botun topları söküldü, küçük çaplı silahlarıyla sahil muhafaza görevi verilmişti. Bu küçük gemiler daha sonra yararlı hizmetler göreceklerdir.

Ulusal Bağımsızlık Savaşı yıllarında, Kemalist yönetimi adına İstanbul-New York seferini yapmakta olan ünlü GAZİ CEMAL Vapuru; Times'ta çıkan haberlere göre, Amerika'dan Kemalistler için gizlice silah kaçırdığından şüphelenildiği için, Yunan savaş gemileri tarafından zaman zaman durdurulmakte ve arama yapılmaktaydı.

By ESER TUTEL

Ulusal Bağımsızlık Savaşı İçin Anlaşmalarla Sağlanan Başlıca Para ve Silah Yardımları

Bir Belge (*)

RUS ALTINLARI

Rapor

22 Mayıs 1922
İstanbul, Türkiye

ABD
Ticaret Bakanlığı
İç ve Dış Ticaret Müdürlüğüne
Washington,

... Trabzon'dan gelen bir kişiden, Mart ayının son iki haftası ile Nisanın ilk haftası içinde Trabzon'a 35 ton Rus altını çıkarıldığını öğrendim. Kaynağın güvenilir olduğunu sanıyorum ama teyit ettiremedim. Son günlerde İstanbul'da, Moskova'nın Ankara Hükümetine 12 milyon İngiliz liralık ödünç verdiği söylentileri dolaştı. Bu haberi de teyit ettiremedim ama İstanbul'daki milliyetçi kaynaklardan ve Türk Milliyetçi Hükümetinin İstanbul'daki temsilcisiyle görüşmelerimden, böyle bir ödünç verildiği izlenimini edindim. Ödünç verilip verilmediği yolunda direkt sorular sordum, her seferinde kaçamaklı yanıtlar aldım, hiçbir zaman kesinlikle yalanlamadılar. Ayrıca şuna işaret etmek isterim ki, Ankara'daki Büyük Millet Meclisi, Yunanlılara karşı yapılan savaşta kullanılmak üzere Savunma Bakanlığına 10 milyon Türk lirası daha verilmesini kabul etti. Belki de bu on milyon lira, Moskova'dan verilen kredinin bir bölümüdür. Ayrıca Ankara Hükümetinin Karadeniz'deki bir limandan İstanbul'a altın gönderip kredi açtırma yolları aradığı biçiminde söylentiler yayıldı. Ama şimdiye kadar böyle bir şey yapıldığını haber almadık. Bu konudaki gelişmeleri dikkatle izliyorum.

Julian E.Gillespie
ABD Ticaret Bakanlığı Temsilcisi

(*) Kaynak: Orhan Duru, "Amerikan Gizli Belgeleriyle Türkiye'nin Kurtuluş Yılları, s.155.

Emperyalizme Karşı Verilen Ulusal Bağımsızlık Savaşına En Büyük Destek Sovyetler Birliğinden Geliyor
Bağış Olarak Verilenler:
10 milyon altın ruble para,
39275 adet tüfek, 62.986.000 adet tüfek mermisi,
54 top, 147.079 adet top mermisi, 10000 atımlık top barutu,
327 adet makineli tüfek, 4000 adet el bombası,
4000 şarapnel mermisi, 1500 kılıç ve 20.000 gaz maskesi.

Dışişleri Bakanı Sami Beyin başkanlığındaki Türk Heyeti'nin Moskova'daki görüşmeleri sonunda, Sovyet yöneticileri para yardımının yanı sıra daha önemli olan silah ve cephane yardımını da prensip olarak kabul etmişler ve Karadeniz'in doğu kıyılarındaki Novorosiski ve Tuapse limanlarına depolamaya başlamışlardı. Bu limanlardan Anadolu'ya ulaştırma yapmak için Tuapse limanı merkez seçilmiş, bu limana konsolosluk görevi yapmak ve ulaşımı yönetmek için bir Türk temsilcisi gönderilmişti.(34)

İlk silah ve cephane yardımı kafilesi 1920 yılı Eylül ayı sonlarında Trabzon'a varmış, bir ay içinde 3387 tüfek, 3623 sandık, cephane ve 3000 dolayında süngü(35) ulaştırılmıştı. Ancak tüfeklerin büyük kısmı Rusların I.Dünya Savaşı'nda Almanlardan ele geçirdikleri tüfekler olduğundan, ordumuzda da bulunan bu tüfeklerin (Alman mavzeri) cephanesinin temini önemliydi. Milli Savunma Bakanı Fevzi Paşa, Tuapse'deki temsilcimize telgrafla, şimdilik İngiliz toplarına ihtiyaç olmadığını, Alman piyade mermisi gönderilmesini, gönderilecek İngiliz tüfek ve makineli tüfekleri için fazla miktarda cephane sağlanmasını bildirmişti.(36)

Rusya'dan gelen altın rublelerle daha çok silah ve cephane alınmasına çalışılmıştır. 1921 yazında gelenlerin önemli bir kısmının iç finansmanda kullanılması bazı problemleri doğurmuştu. Bir altın rublenin kaç Türk lirası üzerinden iç finansmanda kullanılacağı hususunda Büyük Millet Meclisinde yapılan görüşmeler, bu konuda oldukça açık bilgiler vermektedir. Kırşehir Milletvekili Yahya Galib, Ertuğrul (Bilecik) Milletvekili Necip ve Erzincan Milletvekili Emin Beylerin, Maliye

(34) Alptekin Müderrisoğlu, a.g.e., s.542 ve dv.
(35) Yakın Tarihimiz, Cilt:II, s.186 ve dv. Nakleden A.Müderrisoğlu.
(36) A.g.e., Cilt:II, s.189.

Bakanlığının önce bir Rus altın rublesini 615 kuruş, bir süre sonra 750 kuruş olarak işleme koyması nedeniyle, Hazineyi 760.000 lira zarara soktuğunu ileri süren önergelerine, Maliye Bakanı Hasan (Saka) Bey, Meclisin 8 Ekim 1921 günkü oturumunda şöyle cevap vermişti:(37)"Hükümetin eline bir miktar Rus altını geçmiştir. Bu Rus altınları bize bir ekonomik yardım şeklinde dostumuz Rusya Hükümeti tarafından karşılıksız verilmiş paralardandır. Para hemen merkeze getirilmiştir. Bu paralar ele geçtiği zaman bundan nasıl faydalanılacağı incelenmiş ve düşünülmüştür."

Sovyet Rusya, Moskova Antlaşmasının resmi metni dışında on milyon altın rublelik bir para yardımında bulunmaya söz vermiştir.(38) 1921 ve 1922 yıllarında çeşitli partiler halinde gelen Rus altınlarının tutarı 10 milyon altın rubleyi bulmaktadır. Nitekim, Türkiye'nin Aralık 1920- Mayıs 1922 tarihleri arasındaki ilk Moskova Büyükelçisi Ali Fuat Paşa (Cebesoy), 1958 yılında bir tarih araştırıcısına Sovyetlerin on milyon altın rubleyi tamamen ödemiş olduklarını ifade etmiştir.

Sovyet resmi belgeleri de Nisan 1921'de 4 milyon, Mayıs-Haziran 1921'de 1.4 milyon, Kasım 1921'de 1.1 milyon ve Mayıs 1922'de 3.5 milyon olmak üzere 10 milyon altın rublelik yardım yapıldığını göstermektedir.(39)

Türk ve Sovyet kaynaklarınca doğrulanan 10 milyon altın rublelik Rus yardımı, Moskova Antlaşmasının resmi metni dışında anlaşma gereği yapılan yardımdır. Halil Paşanın Temmuz 1920'de Moskova'da beraberinde getirdiği 100.000 lira değerindeki külçe altın(40) ile Ekonomi Bakanı Yusuf Kemal (Tengirşenk) Beyin 6 Ekim 1920 günü Moskova'dan dönerken getirdiği 1 milyon altın rubleye daha önce değinmiştik. Moskova Antlaşmasından önce Anadolu'ya ulaştırılan bu değerler de hesaba katıldığında, para yardımlarının 11 milyon altın ruble ve 100.000 lira değerindeki külçe altınlar olduğu sonucu-

---

(37) TBMM Zabıt Ceridesi, Cilt:13, s.113-126. Nakleden. A.Müderrisoğlu.
(38) Harish Kapur, Soviet Rusia and Asia 1917-1927 (A Study of Soviet Policy towards Turkey, Iran and Afghanistan) - P.114 (Kaynak:Documents International Affairs, No.7, Moscov 1960, P.122); Tevfik Bıyıklıoğlu, "Atatürk Anadolu'da" s.21.
(39) Prof.Dr.Fahir H.Armaoğlu, "Siyasi Tarih 1789-1960", s.630.
(40) Sovyet belgelerine göre söz konusu külçe altın 200.6 kilogram ağırlığındadır. Nakleden A.Müderrisoğlu, s.546.

na varılmaktadır.(41)

Sovyet Rusya, Moskova Antlaşmasının resmi metni dışında iki tümeni donatacak kadar silah ve cephane yardımında bulunmayı taahhüt etmişti. Sakarya zaferinden sonra İtalya ve Fransa'nın Türkiye ile antlaşma yapmaları; 1922 yılı başlarında da İngiltere'nin Yunanlılarla savaşa son vermek için Türkiye'ye mütareke teklif etmesi üzerine, Sovyet yöneticilerinin Türkiye'nin barış tekliflerini reddetmesini sağlamak amacıyla silah yardımını biraz artırdıkları görülmektedir. Türkiye'nin barış görüşmelerinde tam bağımsızlık ilkelerinden yapacağı sapmalann, Sovyet Rusya'nın menfaatlerine aykırı olacağını düşünen Sovyet yöneticileri, Ukrayna Başkomutanı Frunze'nin Ankara'yı ziyaretinden sonra silah ve cephane yardımını artırmaya çalışmışlardır. Bu konuda birkaç örnek vermekle yetinelim.(42)

1922 yılı Şubat ayında, Sovyet Rusya 12 bomba topu, 1299 dağ topu mermisi, 175 mm.lik 9028 şarapnel, 315 obüs tanesi, 7.578.000 Alman fişeği, 177 sandık piyade cephanesi vereceğine dair söz vermiş ve bunların kısmen yurda getirilmesi sağlanmıştı. Mart ayında üç büyük çaplı top, 12 seri ateşli top ve engelleme ağlarının taşınmaya hazır olarak Novorosiski Limanı'nda bulunduğu Dışişleri Bakanlığına bildirilmiş ve gönderilen Şahin Vapuru ile bunların Trabzon Limanı'na taşınması gerçekleştirilmişti.(43) 1922 yılı Nisanında, Sovyet Rusya'nın Anadolu'ya gönderilmek üzere Batum ve Novorosiski Limanları'na yığınak yaptığı 8382 sandık piyade cephanesi, 425 sandık Avusturya ve Belçika cephanesi, 2800 sandık topçu cephanesi ve 10 mayın İnebolu ve Samsun limanlarına ulaştırılmıştı. Rus sahra topu mermileri tornadan geçirilerek Osmanlı toplarında kullanılabilir duruma getirilebildiğinden, Sovyetlerden 100.000 adet Rus sahra topu mermisi istenilmiş, fakat ancak 492 adet mermi alınabilmişti.(44)

Kurtuluş Savaşı boyunca, Sovyet Rusya'nın çeşitli tarihlerde yapmış olduğu silah ve cephane yardımlarının miktarları, Türk resmi kayıtlarına göre şu şekildedir:(45)

---

(41) (42)Alptekln Müderrisoğlu, a.g.e., s.546, 548.
(43) Türk İstiklal Harbi, Cilt:II, Batı Cephesi, 6. Kısım, 1. kitap, Büyük Taarruza Hazırlık ve Büyük Taarruz (10 Ekim 1921-31 Temmuz 1922), s.243 ve 246.
(44) A.g.e., s.251.
(45) Kazım Özalp, "Milli Mücadele 1919-1922", Cilt:I, s.219.

a) Tüfek, ağır ve hafif makineli tüfek ile mermileri:

Cinsi	Tüfek (Adet)	Ağır ve hafif makineli tüfek (Adet)	Mermi (Sandık)
Osmanlı	392	-	6749
Alman	3855	15	3554
Rus	11820	50	12683
İngiliz	10328	139	11744
Manliher	10571	40	8600
Fransız	341	80	244
Japon	480	-	13
Meksika	25	-	-
Büyük çaplı mav.	-	-	1000
Toplam	**37812**	**324**	**44587**

b) Top:

Cinsi	Top (Adet)	Mermi (Adet)
7.5 luk Fransız sahra	12	23400
8.4 lük İngiliz sahra	28	28066
12 lik Fransız muhasara	6	1785
11 lik İngiliz obüs	6	1322
15 lik sahil	3	6600
Rus sahra	11	76000
Krupp obüsü	-	4000
Toplam	**66**	**141173**

Sovyet resmi belgelerine göre, Kurtuluş Savaşı boyunca Türkiye'ye yapılan silah ve cephane yardım miktarları şu şekildedir:(46) 39275 adet tüfek, 327 adet makineli tüfek, 54 top, 62.986.000 adet tüfek mermisi, 147.079 adet top mermisi, 1000 atımlık top barutu, 4000 adet el bombası, 4000 şarapnel mermisi, 1500 kılıç ve 20.000 gaz maskesi.

Türk ve Sovyet resmi belgelerindeki miktarlar karşılaştırıldığında, belirtilen miktarların birbirine yakın olduğu görülmektedir.(47)

Yanlış Yoldan Çabuk Dönen Fransızların Yardımları

Fransa Kurtuluş Savaşı'nın başarıya ulaşmasını iki bakımdan içten-

(46) Prof.Dr.Fahir Armaoğlu, "Siyasi Tarih, 1789-1960", s.630'da.
(47) A.Müderrisoğlu, a.g.e., s.549, 550.

likle istemeye başlamıştı. Birincisi, Anadolu'da güçlü ve bağımsız bir Türkiye'nin bulunmasını kendi menfaatlerine daha uygun buluyordu. İkincisi, Fransız basını ile Pierre Loti ve Claude Farrere gibi Türk dostu ünlü yazarların yayınları, Fransız kamu oyunun Kurtuluş Savaşı'na ilgisini artırmış, Türk zaferi Fransız aydınlarınca son derece arzu edilir olmuştu. Bu nedenlerle belki de dünya tarihinde ilk kez olarak, bir devlet dünkü düşmanının güçlenmesi için maddi destekte bulunmaya yönelmişti.

Ankara Antlaşması'nın metni içinde bulunmamakla beraber, Fransız birlikleri Güney Anadolu'da işgal ettikleri yerlerden çekilirken, Türklere bazı savaş araç ve gereçleri bırakmıştı. Fransızların bıraktıkları silah, cephane ve askeri malzeme hakkında birçok yabancı ve yerli tarih yazarları ve araştırmacılar kesin rakamlar verememekte, önemli miktarlarda yardım yapıldığını ifade etmektedirler.

Fransız yardımları hakkında en doğru bilgilerin, Kurtuluş Savaşı'nın büyük hazırlık döneminde Milli Savunma Bakanlığı yapmış olan Kazım Paşanın (Özalp) notlarında bulunduğunu tespit etmiş bulunuyoruz. Resmi belgelere göre, Fransızların işgal ettikleri Türk topraklarından çekilirken bıraktıkları silah ve cephanenin miktarları şöyledir:(48)

Cinsi	**Tüfek (Adet)**	**Mermi (Sandık)**
Osmanlı	4484	574
Alman	3865	-
Manliher	10	-
Büyük çaplı mavzer	-	247
Gra	-	101
Schneider	-	577
Büyük çaplı martin	1730	-
Çeşitli	-	6
Toplam	10089	1505

Fransızlar, bıraktıkları bu silah ve cephanelerden başka, düzgün durumdaki on adet uçağı da Türkiye'ye hediye etmiş bulunuyorlardı. Ankara Antlaşması, Fransa'nın bu yardımından daha önemli olarak Anadolu'nun Fransa piyasalarından silah ve cephane satın almasına zemin hazırlamıştır.(49)

(48) Kazım Özalp, "Milli Mücadele 1919-1922" Cilt:I, s.221. Nakleden A.Müderrisoğlu, s.554, 555.
(49) A.Müderrisoğlu, a.g.e., s.555.

Hint Müslümanlarının Yardımı

Hindistan'da Türkiye yanlısı kıpırdanışlar, Halife'nin bulunduğu İstanbul'un işgali ile artmış, güçlü bir akım halini almıştı. Özellikle Müslümanlar Anadolu için para topluyorlar, İngiliz makamlarına dilekçeler, muhtıralar sunuyorlar; toplantılar, mitingler düzenliyorlardı. Hindistan'dan gelen bir heyet, 24 Mart 1921 günü İngiltere Başbakanı Lloyd George ile görüşürken, Türkiye lehindeki isteklerini anlatmıştı. Özellikle, İngilizlerin İstanbul'dan çekilmeleri istenmişti.(50) Merkezi Bombay'da bulunan Hindistan Hilafet Komitesinin (Indian Committee of the Caliphate) açmış olduğu yardım kampanyası, Hint Müslümanları arasında - özellikle fakir ve orta sınıflar- büyük bir ilgiyle karşılanmıştı. Bu şekilde Hint Müslümanlarının yardımı olarak Ankara'ya ulaştırılan para miktarı 125.000 İngiliz lirasına ulaşmaktadır.(51) Ancak, Hint Müslümanlarının bu amaçla Hindistan Hilafet Komitesine yaptıkları bağışın daha fazla olduğu, fakat Türkiye'ye gelinceye kadar kayıplara uğradığı söylenmektedir ki, bunu tespite imkan yoktur.(52) Hint Müslümanlarından gelen yardım parası, daha sonra İş Bankasının kuruluş sermayesi olarak kullanılacaktır.

Ulusal Bağımsızlık Savaşı'na yardımcı olan Hint Müslüman gönüllüleri. Yanda: 30 Aralık1921 tarihli Hint Müslümanlar Birliği Kongresi'nin Mustafa Kemal'in başarılarını kutlayan kararına ait ilan. (O.Koloğlu Arşivi.)

(50) Bilal N.Şimşir, "İngiliz Belgeleriyle Sakarya'dan İzmir'e", s.21.
(51) Lord Kinross, "Atatürk, Rebirth of a Nation", s.298.
(52) S.Selek, "Anadolu İhtilali", Cilt:1, s.135. Nakleden A.Müderrisoğlu.

Lenin. Putilov fabrikası işçilerine hitap ediyor.

Türkiye'nin Kurtuluşuna Giden Yolda Önemli Bir Etken Bolşevik İhtilali

1) Çarlık Rusyası'nın da İçinde Olduğu Osmanlı İmparatorluğunun Paylaşımını Gerçekleştirecek Gizli Sykes-Picot Anlaşması İptal Ediliyor

2) Doğu Anadolu'daki Rus İşgalleri Kalkıyor

Böylece Kurtuluş Hareketinin Organizasyonu Doğu'dan Başlatılabiliyor

3) Sovyetler Türkiye'ye Önemli Miktarda Altın Para, Silah ve Cephane Yardımı Yapıyor, Siyasi Destek Sağlıyor

ABD Yüksek Komiseri Amiral Bristol'un 2 Eylül 1920 tarihinde ABD Dışişleri Bakanlığına gönderdiği yazının bir bölümünde şöyle diyor:(53)"*... Ayrıca inanıyorum ki Büyük Britanya ile Yunanistan'ın Türkiye'ye karşı birlikte giriştikleri harekat, bugün ülkeye anarşi koşullarını getirmiştir. Bugünkü durumda, Türkler Bolşevik yardımını ara-*

(53) Amiral Bristol'ün bu mektubu yazdığı sırada ABD ile Ankara Hükümeti arasında diplomatik ilişkiler henüz kurulmamıştır. Bu yazı TBMM Başkanı M.Kemal'in 19 Temmuz 1920'de yayınladığı bildiriye ekleyerek ABD'ye gönderdiği mektuptan bir bölümdür. Orhan Duru, ""Amerikan Gizli Belgeleriyle Türkiye'nin Kurtuluş Yılları" s.101.

maya mahkum edilmiştir. Elde edebildiğim bilgiye göre, Türkler Bolşevikliğe sempati beslemiyor. Bolşeviklere katılmak istemiyorlar, ancak Yunan ve Avrupa saldırganlığına karşı kendilerini korumak için son çare olarak Bolşevik yardımını arıyorlar. Bolşeviklik, Türkiye'de yayılırsa sanıyorum bunun suçluları başta Büyük Britanya ile Yunanistan, daha az derecede Fransa ve İtalya olacaktır..."

"... Doğu Anadolu'da Ermeni sorunu çözülüyor ve Sovyetler Birliği ile sınırlar saptanıyor. Böylece, Türkiye Batı'dan gelen saldırganlarla savaşabilmek için hazır duruma geliyor..."(54)

Türkiye ve Sovyetleri yakınlaştıran nedenleri anlamak için biraz daha geriye giderek bu noktaya nasıl gelindiğine bakalım.

1915 yılında imzalanan ve gizli diplomasi tarihinin en önemli Emperyalist anlaşmalarından biri olan Sykes-Picot, Ön Asya ve Orta Doğu haritalarını günümüzden çok farklı yapabilirdi. Sovyet İhtilaliyle Rus Çarlığı yıkılınca Emperyalist hesaplar altüst oldu. Şöyle ki:

İngiltere ve Fransa arasındaki gizli görüşmeler, 1915 sonbaharında İngiliz Mark Sykes ile Fransız Georges Picot'un Osmanlı egemenliğindeki toprakları paylaşmak için bir plan hazırlamaya koyulmalarıyla başladı. Ertesi yılın başlarında St.Petersburg'a giden Sykes ve Picot, Rus temsilcisinin de işbirliğiyle üç tarafın tek tek ve ortak çıkarları ışığında planda gerekli değişiklikleri yaptılar. İlk önce Rusya Dışişleri Bakanlığının onayını aldıktan sonra Londra'ya döndüler ve Mayıs 1916'daki paylaşım planının teyidini içeren gerekli belgeler, İngiltere ile Fransa arasında teati edildi. Ardından Rusya 1 Eylül'de plana ilişkin nihai onayını bildirdi. Böylece gizli diplomasi tarihinin en önemli emperyalist antlaşmalarından biri olan Sykes-Picot Antlaşması sonucu sağlanmış oldu. Anlaşmanın büyük bir bölümü Osmanlı İmparatorluğuna bağlı Arap ülkelerinin nasıl paylaşılacağını belirlemeye yönelikti. İtilaf Devletlerinin gizli görüşmelerinde, Kürdistan bir süre önce büyük devletlerin göstermeye başlamış olduğu ilgiyle orantılı olan önemli bir yer tutmaktaydı. Osmanlı Kürdistan'ına ilişkin beklentiler, Rusya Dışişleri Bakanı Sazanov'un Nisan 1916'da St.Peterburg'daki Fransız Büyükelçisine gönderdiği gizli bir mesajda şöyle ortaya konmaktaydı:

"1- *Rusya, Trabzon'un batısına düşmek üzere daha sonra Karade-*

(54) Orhan Duru, a.g.e., s.67

niz kıyısında belirlenecek bir noktaya kadar Erzurum, Trabzon, Van ve Bitlis bölgelerini ilhak edecektir.

2- Kürdistan'ın Van ve Bitlis'in batısına düşen ve Muş, Siirt, Dicle Irmağının çığırı, Cezire-ibn Ömer ve Amadiye'ye hakim dağlann sırt çizgisi arasında kalan kesimi Rusya'ya bırakılacaktır. Rusya bunun karşılığında Fransa'nın Elma Dağ, Kayseri ve Xarput arasında yer alan yöreleri alma hakkını tanıyacaktır. Ama Fransa'nın büyük emelleri vardı. Fransız Hükümet çevreleri Rus nüfuz alanının sona erdiği Cezire-ibn Ömer'e kadar uzanan Osmanlı yönetimindeki Kürt yörelerinin yanı sıra, ülkelerinin nüfuz alanınına Serdeş'teki Kürt yörelerine kadar varmak üzere İran topraklarının içlerine doğru genişletmek istiyorlardı. Sir Mark Sykes bu şekilde Fransız nüfuz bölgesinin İngiliz ve Rus alanlarında bir tampon bölgeye dönüşeceği düşüncesiyle, söz konusu isteğe karşı çıkmadı. Dahası Fransa, Sykes-Picot Antlaşması'nın hükümleri uyarınca, Kürt bölgelerini kapsamak üzere Rusya'ya bırakılan yörelerdeki eski ayrıcalıklarını, özellikle de Fransa'nın aslan payına sahip olduğu Türkiye'deki demiryolu imtiyazlarını koruma güvencesini almıştı. Öte yandan Musul vilayeti üzerinde herkesçe bilinen hak iddiaları olan İngiltere, bütün petrol alanlarını kontrol etmeye ve Orta Doğu'daki gerekli çıkış kapılarını tutmaya yönelik planı çerçevesinde, bu vilayette her bakımdan sağlam bir mevzi edinmeye çalışıyordu. Aynı saik İngiltere'yi İran'ın savaş yılları boyunca tarafsız kalmasına aldırmayarak, söz konusu amaçlar açısından taşıdığı önemden dolayı, İran Kürdistan'ının bir kesimini elde etme düşüncesine de yöneltti.

Sykes-Picot Antlaşması'nın içeriğini belirlemeye yönelik görüşmeler sırasında ve anlaşmanın imzalanmasından sonra, Sir Edward Grey birkaç kez Fransız Büyükelçi Paul Cambon'a çağrıda bulunarak, sonunda İngiltere'nin haliyle başta petrol çıkarları olmak üzere Musul vilayetindeki "hakları"nın Fransa tarafından eksiksiz tanınmasını sağladı. Böylece Cambon kuşkuya yer bırakmayan bir ifadeyle "Fransa'nın savaştan önce İngiltere'nin (Musul Vilayetinde) sahip olduğu bütün ayrıcalıkları tanımaya hazır olduğu"nu ilan etti. Sykes-Picot Antlaşması'nı çatışan çıkarlar arasında gerekli asgari uzlaşma düzeyini sağlamaya yönelik bir başka müzakere ve anlaşma turu izledi.(55)

Savaşın bitiminden önce Rusya'daki Ekim Devrimi'yle bağlantılı

(55) İtalya bu antlaşmadan habersizdi; öğrendiğinde sert tepki gösterdi ve o da bu paylaşıma ortak edildi. (E.Yavi notu)

olarak yeni bir etken ortaya çıktı ve büyük devletlerin gizli entrikaları açısından çeşitli sonuçlar doğurdu. Birincisi, yeni devlet oyundan çekilerek öncesi rejim tarafından açık ya da gizli imzalanmış antlaşma ve anlaşmalardan vazgeçti ve savaş cephelerindeki bütün birliklere, ele geçirilmiş bütün yöreleri terk ederek, geri çekilme emrini verdi. Bunu izleyen güç dengesindeki köklü değişim, daha önce varılmış gizli antlaşma ve anlaşmaların belirlediği uluslararası ilişkilerin niteliğini zorunlu olarak değiştirdi. Eskiden duyduğu Rusya'ya yakınlık korkusu ortadan kalkan İngiltere, tam tersine bir durumla artık sistemi ciddi bir tehdidi ifade eden yeni devletin sınırlarına olabildiğince yakınlaşmayı ısrarla istemeye başladı.

I.Dünya Savaşı'ndan büyük kayıplarla çıkan ve ortak düşmana karşı savaşan bu devletle uzun bir süre devam eden bir dostluk münasebeti kurulabilmiştir. O sırada Sovyetler de, Ankara Hükümeti gibi, iç ve dış düşmanlara karşı direnmekte ve onlara karşı savaşmaktaydı. Sovyet Rusya'daki yeni rejim, iç düşmanlara karşı başarılar kazandığı halde; dış düşmanlara karşı aynı başarıyı sağlayamamıştı. Gerçekten, Sovyetler Batı cephesinde Polonya'ya karşı ağır bir yenilgiye uğramışlardı. Boğazlar bölgesinde, Kafkasya'da, İran'da ve Afganistan'da bulunan İngiliz kuvvetleri, Sovyetler Birliğini çember altına almışlardı. Batılı devletler tarafından teçhiz edilen büyük miktarda Çarlık taraftarı kuvvetler Sibirya, Kuzey Denizi, Kafkasya ve Kırım cephelerinde Sovyet kuvvetlerine karşı tecavüze geçmişlerdi. Sovyetler Birliği bu ölüm-kalım mücadelesinde, bir taraftan kendisini savunmaya çalışırken, öte yandan da Doğulu devletlerde ve sömürgelerde komünist rejimi benimsemesi ihtimali bulunan hareketleri teşvik ve tahrik ediyordu.

Sovyet ihtilalinden sonra Kafkasya Rusya'dan ayrılmış ve burada, Mayıs 1918'de üç ülke bağımsızlığını ilan etmişti: Ermenistan, Gürcistan ve Azerbaycan. Mondros Mütarekesinden sonra İngilizler Kafkasya'yı işgal etmişler ve burada bir "cordon sanitaire" kurarak, Türkiye ile Rusya arasındaki münasebeti kesmişlerdi.

Türkiye Büyük Millet Meclisi tarafından seçilen Vekiller Heyeti'nin 5 Mayısta yaptığı ilk toplantıda karşılaştığı en önemli meselelerden biri, Müttefiklere ve Yunanlılara karşı girişilecek mücadelede Türkiye'nin yalnız kalmamasının teminiydi. O sırada, emperyalizmi tenkit ve gizli emperyalist anlaşmaları tek taraflı bir tasarruf ile hükümsüz

ilan eden Sovyet Hükümeti de, Türkiye gibi Batılı devletlerin tehdidi altında bulunuyordu. Bu yüzden Ankara Hükümeti en tabii müttefik olarak Sovyetler Birliğini görmüştü. Sovyetlerin dostluğunu sağlamak ve mümkün olduğu takdirde bu devlet ile bir ittifak antlaşması yapmak amacıyla Ankara Hükümeti 11 Mayıs 1920'de Bab-ı Ali temsilcilerine Sevres Antlaşması metninin tevdi edildiği gün Moskova'ya bir temsilci heyeti gönderdi. Heyet başkanı, yeni Türk Devletinin Hariciye Vekilliğine getirilen Bekir Sami Beydi. Heyet arasında İktisat Vekili Yusuf Kemal (Tengirşek), Dr.Miralay İbrahim Tali (Öngören), Lazistan Mebusu Osman, Erkanı Harbiye Kaymakamı Şeyfi (General Seyfi Düzgören) Beyler de bulunuyordu. Ankara Hükümeti bu suretle Sovyet Hükümeti ile ilk defa resmen siyasi münasebetlere girmiş oluyordu. Bekir Sami Bey heyetinin asıl amacı Sovyetlerle bir dostluk anlaşması yapmak imkanını araştırmak ve ihtiyacımız olan para ve her türlü malzeme yardımını temin etmekti. Bu tarihte Kafkas bölgesindeki devletlerle dostluk münasebetleri henüz kurulmamış olduğundan, Ankara'dan hareket eden heyetimiz dolambaçlı bir yol takip ederek, Trabzon üzerinden denizyolu ile Karadeniz'i geçmiş ve Moskova'ya ancak 69 günde varabilmişti.

Tarih boyunca Rusya'nın Osmanlı ülkesi üzerindeki en önemli hedefini daima Türk Boğazları teşkil etmiştir. Milli Mücadele sırasında, Boğazların ilk defa yabancıların işgali altına girmesi ve bu devletlerin arasında Rusya'nın bulunmaması, Türkiye ile Rusya arasındaki münasebetlerin yeni esaslara göre düzenlenmesini kolaylaştırmıştı. Fakat bu sırada Bolşeviklerle Türklerin düşmanları aynı olduğu halde, bu iki memleketteki hareketin temel amaçları arasında önemli farklar bulunuyordu. Bolşevik Rus rejimi Türkiye'deki Milli Mücadele hareketini, Batılı kapitalist-emperyalist tecavüzüne karşı duran bir unsur olarak görmekte ve bunu Müslüman halkların bir uyanışı olarak kabul etmekteydi. Bu yüzden Sovyetler, Türkleri, İngiltere'ye karşı tabii bir müttefik olarak görüyorlardı. 3 Aralık 1917'de Sovyet Halk Komiserleri Meclisi tarafından Doğulu devletlerin Müslüman halklarına hitaben yayınlanan bir bildiride, Çarlık Hükümetinin de taraf olduğu ve Osmanlı İmparatorluğunu ve İran'ı parçalamaya matuf gizli antlaşmaların feshedildiği belirtiliyordu. Sivas Kongresi'nin toplantı halinde bulunduğu sırada, 13 Eylül 1919'da Sovyet Dışişleri Komiseri Chicherin doğrudan doğruya "Türk İşçileri ve Köylülerine" hitap eden bir bildirisinde, İstanbul'u Rusya'ya veren gizli antlaşmaları, Sovyet Hükü-

metinin feshettiğini teyit etmiş ve memleketin "sömürücü Osmanlı Paşalar" esaretinden kurtarılarak Türk işçilerinin ve köylülerinin eline verilmesi ve onların memleketin efendisi durumuna getirilmesi gerektiğini ileri sürmüştür. Oysa Mustafa Kemal'in Anadolu'da bir sınıf mücadelesine değil, memleketi istila edenlere karşı bir kurtuluş savaşına girişmiş bulunduğu gerek Chicherin, gerek diğer Sovyet ileri gelenleri tarafından bilinmekteydi. Mustafa Kemal, 26 Nisan 1920'de Chicherin'e yazdığı bir mektupta, sınıf mücadelesini söz konusu etmeden, Milli Mücadele'nin başarıya ulaşması için faydalı olabileceğini düşünerek, "siyasi ve askeri nitelikte bir ittifak içerisinde" Sovyetler Birliği ile işbirliği yapmak istediğini bildirmişti. Mustafa Kemal bu mektupta, "her iki memleketi de tehdit eden yabancı emperyalizme karşı birlikte mücadele etmeyi" teklif etmişti. Mustafa Kemal'in bir sınıf mücadelesini değil, sadece memleketi istila edenlere karşı bir kurtuluş savaşına girişmiş bulunduğunu bilen Chicherin, 2 Haziran 1920'de Mustafa Kemal'in mektubuna verdiği cevapta, ittifaktan ve askeri yardımdan bahsetmeksizin, iki devlet arasında derhal diplomatik münasebetlerin kurulmasını istemiştir.

Hariciye Vekili Bekir Sami Beyin başkanlığında Moskova'ya giden heyetin, Moskova'daki görüşmeleri kolay geçmemiş ve aylarca devam etmiştir. 24 Ağustos 1920'de Türk heyeti ile Sovyetler arasında bir antlaşma tasarısı üzerinde mutabakata varılmış, fakat bu antlaşma, Kafkas bölgesindeki çatışmalar bu bölgede Türk-Sovyet toprak anlaşmazlıkları (Özellikle Ermenistan konusunda) ve Enver Paşanın Moskova'ya gitmesi yüzünden, yedi ay sonra imzalanabilmiştir.

"Biz, başında Mustafa Kemal bulunan hareketin, Komünist hareketi olmadığını bir dakika bile unutmuyoruz."

Bakü Kongresi Başkanı Zinoviev

Sovyetler 1 Eylül 1920'de Bakü'de Komintern'in teşebbüsü ile toplanan Doğu Milletleri Kongresi'ni, genel olarak Asya milletlerinde, özellikle Türkiye'de bir komünist ceryanı yaratmak için kullanmışlardı. Fakat Sovyetlerin bu teşebbüsleri olumlu bir sonuç vermemiştir. Aslında Sovyetler Anadolu'daki milli hareketin bir komünist hareketi olmadığını pekala bildikleri halde, yine de ortak düşman olan Batılı devletlere direnen Türkiye'ye yardım etmeyi faydalı görmüşlerdir. Bu husus Bakü Kongresi başkanlığına seçilmiş bulunan Zinoviev tarafın-

dan Kongrede yapılan bir konuşmada şu şekilde ifade edilmişti:"Biz, daha bizimle bir düşünmeyen kitlelere de sabır ile yardım ediyoruz. Bunlar fikren dahi bize muhaliftirler. Mesela Şura hükümetinin Türkiye'ye Mustafa Kemal'e yardımcı olduğunu biliyorsunuz. Biz, başında Mustafa Kemal bulunan hareketin, Komünist hareketi olmadığını bir dakika bile unutmuyoruz. Ankara'daki halk hükümetinin birinci içtimanın stenograf sureti gözümün önündedir. Mustafa Kemal, Halifenin ve Sultanın şahsı mukaddestir, ona dokunulmaz diyor. Mustafa Kemal'in başında bulunduğu hareket, Halifenin şahsını düşmandan kurtarmak istiyor. İşte bu fikranın noktainazarı budur. Bu komünist prensibi midir? Hayır, asla... Cemaatın hislerine riayet ediyoruz. Bunu değiştirmek bizim elimizden gelmez. Çünkü bu iş için çok çalışmak ister. Şark'ın ve başka memleketlerin dini akidelerine biz ihtiyatla yaklaşıyoruz. Bununla beraber Mustafa Kemal Hükümetinin Türkiye'de yürüttüğü siyaset, Komünist Enternasyonalinin siyaseti, yani bizim siyasetimiz değildir. Fakat İngiliz Hükümetinin aleyhine yürüyen bir inkılap mücadelesine yardım etmeye hazırız."

Enver Paşanın Rusya'daki faaliyetleri ve Bakü kongresi, Moskova'da ceryan etmekte olan Türk-Sovyet görüşmelerinin olumlu sonuçlanmasına engel olmamıştır. Öte yandan milliyetçi kuvvetlerin doğuda Ermeniler ve batıda I.İnönü Savaşı'nda, Yunanlıları yenilgiye uğratması, Ankara temsilcilerinin Moskova'da pazarlık gücünü artırmış ve antlaşmanın imzalanmasını kolaylaştırmıştır. Nihayet, Türk Heyeti Moskova'ya vardıktan sekiz ay sonra, 16 Mart 1921'de, Türk-Sovyet Dostluk Antlaşması imzalanmıştır.

Moskova Antlaşması Sovyet Hükümetine İngiltere'ye karşı yeni bir dost kazandırıyordu. Antlaşmanın dibacesinde, iki hükümetin "tevessü ve istila siyasetine karşı olan mücadelelerindeki tesanütlerin ve iki milletin birine vaki olan müşkilatın, diğerinin vaziyetini de vahim kılacağı" öngörülüyordu. Öte yandan bu antlaşma, doğu sınırlarını teminat altına alması ve Batılı devletlerle girişilen görüşmelerde pazarlık gücünü artırması bakımından Türkiye için de önemliydi. Antlaşmanın 1. maddesinde Türkiye Büyük Millet Meclisi tarafından tanınmayan antlaşmaların Sovyetler Hükümeti tarafından da tanınmayacağı ve taraflardan herhangi birine zorla imzalatılan bir milletlerarası vesikanın diğer devletçe kabul edilmeyeceği belirtiliyordu. Aynı maddede "Türkiye" deyiminden Misak-ı Milli sınırları içinde kalan arazinin

kastedildiği ve arazinin Kars ve Ardahan'ı da kapsadığı öngörülüyordu. Batum ve çevresi Sovyet Gürcistan'ına terk edilecek, buna karşılık bu bölge halkına geniş bir muhtariyet tanınacak ve Türkiye Batum Limanı'nı serbestçe kullanabilecekti. (madde:2): Boğazların bütün devletlerin ticaretine açılmasını sağlamak maksadıyla, Akid Devletler, Boğazlar meselesinin Karadenize sahildar devletlerin temsilcilerinin katıldığı bir konferansta ele alınmasını prensip itibariyle kabul etmişlerdi; fakat bu konferansta Türkiye'nin İstanbul üzerindeki egemenliğini tehdit edecek kararlar alınmayacaktı (madde: 5): Moskova Antlaşması'nın akdine varan görüşmelerin yapıldığı sırada, Türkiye'nin hâlâ Batılı Devletlerin işgali altında bulunması yüzünden, Sovyetlerin teklifi üzerine, Moskova'da bulunan Türk temsilcileri antlaşmaya böyle bir hüküm konulmasını kabul etmişlerdi. Bununla beraber, Boğazlar meselesinin Karadeniz'e sahildar devletler tarafından halledilmesi hususunda Sovyetlere verilen taviz ileride, Lozan Antlaşması'nın akti sırasında telafi edilmiştir. Antlaşmanın 6. maddesi ile iki devlet, aralarındaki bütün antlaşmaları, çıkarlarına aykırı düştüğü için, hükümsüz ilan etmişlerdi. Ayrıca Sovyet Hükümeti, Osmanlı Devleti ile Çarlık Hükümeti arasında evvelce akdedilmiş antlaşmalardan doğan mali ve diğer vecibelerinde Türkiye'yi beri kıldığını beyan etmiştir. Sovyet Hükümeti Çarlık Rusyası'na verilmiş olan kapitülasyon haklarından da feragat etmiştir (madde: 7).

Türk Sovyet İlişkileri İçin Bir Değerlendirme

Milli Mücadele, art arda toplanan kongrelerle milli bütünlüğe doğru yönelirken; Sovyet yöneticileri Anadolu'da başlayan mücadelenin doktrinci değil, bir milli kurtuluş hareketi olduğunu anlamaya başlamışlardı. Anadolu'daki Milli Mücadele'nin karakteri ve komünizmin yerleşme şansı araştırılmıştı. Düzenlenen raporda, Anadolu'daki milli hareketin batıdaki anlamı ile bir sınıf mücadelesi ve bir sosyal ihtilal olmadığı belirtilmiş, Türk toplumunun bünyesi şöyle tanımlanmıştı:(56) "Büyük toprak sahibi beyler kuvvetli değildir. Çünkü demiryolları muntazam olmadığı için ihracat ve ulaşım yeter derecede değildir. Tarım, teknik ve mekanik usullerle yapılmadığından toprak büyük kar bırakmaz. Buna karşı her köylünün büyük küçük bir toprağı vardır. Mülkiyet hakkı tamdır. İster satar, ister bağışlar ve öldüğünde toprak varise kalır. Toprağı olmayıp yarıcılık yapanlar bir sınıf teşkil

(56) Sabahattin Selek "Anadolu İhtilali", Cilt:2, s.55-56.

edecek kadar kuvvetli olmadığı gibi, aralarında teşkilat da yoktur. ... Memurlar, doğuşları itibariyle muayyen bir sınıfa mensup değildir. Yani yalnız zenginlerin veya toprak sahibi beylerin çocukları değildir. Subaylar da, memurlar gibi her sınıf halktan alınırlar. Fakat, subaylar hükümet makinesinin en temiz ve aydın unsuru olup, ihtilal hareketlerinde daima ezilmiş halk tarafında bulunmuştur. Ekonomiye, Ermeni ve Rumlar hakim olduklarından, Türkçülük hareketinden sonra sermayeye karşı beliren mücadele, sınıf mücadelesi mahiyetinden çıkıp milli bir renk almıştır..."

Görülüyor ki Sovyetler, Anadolu'da başlayan Milli Mücadelenin, kendi Ekim ihtilallerinin herhangi bir etkisiyle değil, milli bağımsızlık için yapılmakta olduğunu anlamış; umdukları komünist ihtilaline Türk toplumunun yapısının elverişli olmadığını görmüşlerdir.

Mustafa Kemal Paşa, Sovyet elçisi Aralov ve Azerbaycan elçisi İbrahim Abilof ile (30 Mart 1922). (Ankara Hükümetini ilk tanıyan ve ilk büyükelçilik açan Sovyetler Birliği olmuştur. Aralov, yayınladığı anılarında Milli Mücadele dönemine ait ayrıntılı bilgiler verir.)

Milli Mücadele Yıllarında Komünizm Hareketleri ve M.Kemal'in Kurdurduğu Komünist Partinin Ardındaki Gerçekler

"Ah, Yusuf Tengirşek ile Ali Fuat Paşa, mezardan doğrulsa da söylese, Mustafa Kemal Lenin'den ne yurdu kurtarmak için asker istedi ne de devrimleri yapmak için uzman.... Lenin'e yazdığı mektubunda sadece altın ve silah istedi." Prof.Dr.Hikmet Gökalp

Kemalistlerin başlattığı ulusal bağımsızlık savaşını destekleyen ve Ankara Hükümetini ilk tanıyan Sovyetler Birliği ile ilişkilerin çok yakın ve dostça sürdürüldüğü bu dönemde ortaya çıkan komünist eğilimler, çok ciddi paradoksal bir ortam yaratmıştı.

TBMM gizli celselerinde, Bolşeviklikle Müslümanlığın bağdaşıp bağdaşmayacağına ilişkin uzun tartışmalar yapılıyordu. Kimine göre Bolşeviklik, esasını İslâm'dan alan şer'i bir hareketti. Kimine göre ise dini ortadan kaldırmayı amaçlayan bir şer hareketiydi. O zamanlarda Meclisin duvarlarını çeşitli dini ibareler süslüyordu. Bunlardan biri de "Ve emrühüm şura beynehüm" (Aranızda işleri müşavere ile çözün) anlamındaki Kuran hükmüydü. Bolşevikliğin İslâmla uyuştuğunu söyleyenler, Arapçası **Şurevi** olan Komünist ideoloji için bu hükmü bir delil olarak öne sürüyorlardı. Cumhuriyetçilere göre bu hüküm Cumhuriyeti, Hilafetçilere göre dini, Bolşeviklere göre Şureviliği ifade ediyordu.

O dönemde Ankara'da ciddi bir komünizm hayranlığı sözkonusuydu. Enver Paşa Komünist bir Anadolu vadediyordu. Kâzım Karabekir, Rus dostlarına "Yoldaş" diye hitap ediyordu. Ankara'da birçok kişi "Yoldaş" diyordu birbirine.(*)

Bu ortamda Mustafa Kemal'in komünizm akımına karşı danışıklı bir parti kurdurması ve daha sonra bu partiyi kapatması sürecine nasıl gelindi?

I.Dünya Savaşı sırasında bir kısım Türk subay ve erleri Ruslara esir düşmüşlerdi. Rusya'daki Bolşevik ihtilali üzerine bu askerler esaretten kurtuldular ve bazıları dağınık olarak Rusya'da yerleştiler. Komünist Enternasyonelin tertibi ile 1918 yılında bunlardan oluşan bir teşkilat kuruldu. Buna **Türk İştirakiyyum Fırkası** denildi.(**)

Teşkilatın amacı, Anadolu'da bolşevikliği yaymak ve Moskova'ya bağlı bir Türkiye Sovyet Cumhuriyeti meydana getirmekti. Bu teşkilat, Bakû'de bin iki yüz kişilik tam teçhizatlı bir alay da meydana getirmişti. Ali Fuat Paşa Moskova'ya giderken yolu üzerindeki bu alayın subay ve erleriyle konuş-

(*) Abdurrahman Dilipak, "Cumhuriyete Giden Yol" s.81, 82, 84.

(**) Azerbaycan Cumhuriyeti, eski Milli Emniyet Müdürü N.Keykurun anılarında, bu askerlerden Azerbaycanlıların ve Ruslann bu askerlerle olan ilişkilerinden söz eder. E.Y.

tuğunda, hiçbirinin adı geçen teşkilata ve bolşeviklik ilkelerine bağlı olmadıklarını, bir an önce yurda dönerek milli mücadeleye katılmayı arzuladıklarını görmüştür:

"Mustafa Suphi teşkilatının ve Sovyet Hükümetinin tehdit ve baskıları sonunda görev almak mecburiyetinde kaldıklarını söyleyen bu fedakâr vatan çocukları, bir süre sonra Anadolu'ya dönme kararı almışlar, Ermenistan'dan geçerlerken Taşnak Ermeni kuvvetleriyle çarpışmalar yapmış ve kendilerine yol açarak Anadolu'ya girmeyi başarmışlar, milli mücadeledeki yerlerini almışlardır."

Bakû'de toplanacak olan Doğu Milletleri Kurultayı'na daha hazırlıklı gitmek için, Üçüncü Enternasyonelin emri üzerine Salih Zeki ve Süleyman Sami Beyler, Trabzon'a gelerek Ankara ile temasa geçtiler.

1921 Ocak ayının başlangıcında, Rus elçisi Medivani Ankara'ya gitmek üzere Kars'a geldiğinde, yanında Mustafa Suphi de bulunmaktaydı. Orada, Ali Fuat Paşa ile konuşan Mustafa Suphi emperyalizme karşı mücadeleyi benimsediğini ifade ederken, Türkiye'deki bey ve paşaları burjuvazi saymadıklarını, aksine onları halk kitlelerinin en yakın yardımcıları bildiklerini söylüyordu. Bu konuda Ali Cebesoy şunları yazıyor:

"Memleketimize, Üçüncü Enternasyonalin gerçek bir komünist elçisi gibi girmek istediği ilk bakışta görülüyordu. Rusların resmi elçisi Medivani Yoldaşla birlikte Kars'a kadar gelmesi de bunun delili sayılabilirdi. Ankara'da bütün zararlı bolşevik akımlarına, BMM Hükümetinin istediği yönü verebilmek için resmi bir komünist partisi kurulmuştu. Mustafa Suphi ve onun arkasında bulunan Üçüncü Enternasyonal ve Rus Sovyet Hükümetinin de hiç şühpesiz, bizim komünist partisinin yönünü gerçek 3. Enternasyonalin yoluna kurmazca çevirmek istediklerinde tereddüt caiz değildi. Mustafa Suphi imkan bulduğu takdirde, Ankara'daki komünist Partisine Rusların istediği aşıyı uygulamakta tereddüt göstermeyecektir."

Rus asıllı eşi ve on altı arkadaşı ile Ankara'ya doğru hareket eden Mustafa Suphi'ye, yol boyunca olduğu gibi Erzurumda'da halk olumsuz gösterilerde bulundu. 15 Ocak 1920 akşamı, Trabzon'dan bir motora binen Mustafa Suphi ile arkadaşları bir kazaya veya suikaste uğrayarak kayboldular.

Yeşilordu, yeraltı sistemi ile çalışan komünizan bir teşekküldü. Kurucuları, Mustafa Kemal'e ve Milli Kurtuluş hareketine yardımcı olacaklarını söylemekteydiler. Ali Fuat Cebesoy bu konuda şu bilgiyi vermektedir:

"*Kurucular birbirini izleyen kanlı ve tehlikeli durumlara neden olan iç anlaşmazlıklar karşısında yeni zihniyete göre yetiştirilmemiş bir ordu ile iş görülmeyeceğini düşünmüşler, inkılap amacını daha kolaylıkla anlayabilecek bir teşkilat kurmayı kararlaştırmışlardı. Kurulacak bu teşkilat ile isyanlar bastırılacaktı. Halbuki amaçları bu değildi. Dışarıda İslâm memleketlerinde giz-*

lice Yeşilordu kurmak için çalışan arkadaşlarıyla haberleşerek, onların çalışmalarından da faydalanmışlardı. Sınır dışındaki bu teşkilatı Ankara'ya bağlarken, dıştaki İslâm memleketlerinin İslâm Sosyalist Birliği sayesinde belki de Rus istilasından kurtarılabileceği ümidine düşmüşlerdi."

Mustafa Kemal Paşa da Nutuk'ta, Yeşilordunun böyle bir amaçla kurulduğunu açıkladıktan sonra diyor ki:

"Yeşilordu teşkilatının ilk müteşebbisleri arasında bulunan yakın arkadaşlar, mahza bana yardım amacı ile ve beni ayrıca yormamak fikriyle, kendileri teşebbüs alarak faaliyette bulunmayı uygun görmüşler. Bana yalnız, faydalı bir iş yapacaklarını söyleyerek basit bir tarzda bu teşebbüslerden bahsetmişlerdi. Ben, cidden çok meşgul olduğum için, arkadaşların bu teşebbüsleriyle uzunca bir zaman ilgilenmedim."

Bu teşkilatı kuranlar, Mustafa Kemal Paşaya yakın olanları ikna ederek beraber çalışmayı sağlamışlardı. Bunlar arasında Yunus Nadi, Muhiddin Baha ve doktor Adnan Beyler de vardı. Böyle isimlerin aralarında bulunması, onların gerçek amaçları doğrultusunda çalışmalarını kolaylaştırıyordu.

"Eski Dünya nedir? Yeni dünyada neler oluyor?" başlığı altında yayınladıkları bildiri, komünist manifestosunun değişik ifadeli bir kopyasından başka bir şey değildi. Köylülere, yoksullara, çalışkan çiftçilere, ırgatlara ve işçilere seslenen bu bildiride; yeni dünyaya örnek olarak Rusya gösteriliyor, artık devlet yönetiminin fakirlerin eline geçmesi gerektiği, rütbelerin kaldırıldığı, mülkiyetin ortadan kaldırılmasıyla; rüşvet, anafor, hırsızlık ve dolandırıcılık gibi ahlaksızlıkların da ortadan kalkacağı anlatılıyordu.

Yeşilordu derneğinin tüzüğü ve yönetmeliği de vardı. Bu tüzüğe göre Yeşilorducular, emperyalizme karşıdırlar. Menkul ve servet sağlayan sermayelerden elde edilecek yararın kişilere ve ailelere değil, bütün topluma yönelik ekonomik yönetimde hükümetin şiddetli müdahalesine taraftardırlar; sosyal yaşamda halk hükümetini ve kollektivizmi kabul ederler; kızıl devrim ordularına samimi bir kardeşlik ile ebediyen bağlısı ve yandaşlarıdırlar. Ortaya konulan ilkelerin, Türkiye çapında gizli bir teşkilat ile uygulanacağı da tüzükte belirtilmiştir.

Yeşilordu üyelerinin zararlı çalışmaları bir süre sonra farkedildi. Merkez Ordusu Komutanı Nurettin Paşa, 19/1/1921 tarihli şifreli telgrafla Genel Kurmay Başkanlığının dikkatini çekerek bir ihtilal teşebbüsü için propaganda yapılmakta olduğunu bildirdi. Genelkurmay Başkanı Fevzi Paşa da 24/1/1921 günlü yazıyla durumu Bakanlar Kurulu Başkanlığına iletti. Bakanlar Kurulu Başkanı Mustafa Kemal Paşa, gelen yazıları ve delilleri BMM'ne sundu. Bundan sonra Ankara İstiklal Mahkemesi olaya el koydu. Beş ay kadar süren mahkeme sonunda BMM hükümetini devirerek milletin arzusu hilafına bir hükümet devirmeye teşebbüs etmekten dolayı, Tokat Milletvekili Nazım, Baytar

Binbaşı Hacıoğlu Salih ve Matbuat Müdürlüğü memurlarından Zinettulah Nevşirvan'ın da on beşer yıl küreğe mahkum edilmelerine karar verildi.

Bu teşkilatı, Kâzım Karabekir Paşanın Dadaşlardan meydana getirdiği gönüllü bir birlik olan Yeşilordu Müfrezesinden ayırmak gerekir. İsim benzerliğinden başka bir ilişkileri yoktur.

Yokluğa doğru itilmek istenen Türkiye, her taraftan türlü tehlikelerle sarılmış bulunuyordu. Yer yer cehalet ve taassubun körüklediği irtica hareketleri, Türkiye'yi yüz yıl öncesine götürmeye çalışırken, batılı emperyalistler de Anadolu'yu bölüşme hazırlığı içindeydiler. Yurtseverliklerinden kuşku edilmeyecek kimi aydınlar bile, Amerikan mandasını ister olmuşlardı. Öte yandan, şu veya bu nedenle meydana gelmiş çeteler, disiplin ve düzen tanımayan bir hava içinde başına buyruk hareket etmekteydiler. Bunlar yetmiyormuş gibi cephelerde de düşmanla göğüs göğüse savaşlar verilmekteydi. İşte Mustafa Kemal, bu ümitsizlik ve keşmekeş deryası ortasında, yelkensiz, direksiz, pusulasız bir tekne içinde azametli dalgalarla savaşan inançlı bir denizci gibi dimdik ayakta durmakta, insanüstü bir gayretle kurtuluş yolunda her engeli yıkmaya çalışmaktadır

Bütün bu dertler yetmiyormuşcasına, karşısına bir de komünist teşkilatlanmalar ve yeraltıcılar çıkmışlardı. Henüz hiçbir devlet tarafından tanınmamış olan Bolşevik Rusya'dan başka kapısı çalınacak bir dış ülke de yok... Ama Rusya, Türkiye'nin en zayıf anında, Anadolu'ya kendi rejimini aşılamak gayreti içindedir. Onun başarısı, herhangi bir devletin mandasını veya himayesini kabul etmekten farklı değil, hatta daha da kötü olacaktı. Mustafa Kemal, milli bünyeyi hem bu özvarlığı yok edecek akımdan koruyacak, hem de bu akımı vatan sathına bulaştırmaya çalışan Rusya ile iyi ilişkiler kuracak; içinden çıkılması son derece zor bir paradoks!...

Mustafa Kemal, bu pahalı dostluğun anlamını daha ilk adımda sezmiştir. Moskova'daki heyet başkanı Ali Fuat Cebesoy'a 14/9/1920 tarihinde gönderdiği telgrafta şöyle diyor:

"Moskova'daki heyetimizden gelen 13/8/1920 günlü ilk raporlarda Lenin ve Çiçerin'le müteaddit mülakatlar yapıldığı bildirilmektedir. Bu konuşmalarda, mücadelemize teveccüh gösterilmiş, silah ve malzeme yardımı vaad olunmuştur.

Bolşevikler önce Polonya'yı yenmek, sonra da Kırım'da bulunan Vrangel ordularını yok etmek istiyorlarmış. Ermenilere, memleketimizden toprak ilhakı lüzumu ileri sürülmüştür. Bir Sovyet heyeti Ankara'ya gelmek üzere Erzurum'a varmıştır. Bu heyet Sivas'a doğru yoluna devam etmektedir. Halil Paşadan alınan bilgiye göre, Sovyetler Ağustos sonunda Ermenistan'a sefer yapmak istemişlerse de her nedense şimdilik bundan vazgeçmişlerdir.

Bize karşı dost ve teveccühkâr görünerek, hem İslâm alemi, hem İngi-

liz kamuoyu üzerinde etki yapmak ve bu etkiyi korumak için zorda kalırlarsa; bize en düşük yardımlarda bulunmak, bununla beraber sonradan Batılılarla uyuşmak imkanını ellerinde bulundurmak için kesin kararlara girmemek hareketini müşahede ettik. Bolşevikler, aynı zamanda memleketimizde Bolşevik teşkilatı kurmak için olağanüstü faaliyete başlamışlardır. Bak0'ya gönderdikleri Mustafa Suphi ve arkadaşları vasıtası ile Türkiye Komünist Genel Merkezini meydana getirdiler. Tamamen bolşevik fikrine kazanılan saf ve saf olmayan adamlardan, sahilin her noktasına çıkardıkları gibi; içeriden de Eskişehir ve Ankara'ya kadar göndermişlerdir. Bunların amaçları, memlekette sosyal bir devrim yapmaktır.

Bu halde memleket, doğrudan doğruya Üçüncü Enternasyonale, yani Rusya'ya bağlı olacağından, Bolşevikler hiçbir taahhüt ve yardıma gerek olmaksızın, bizi, kendilerinden ayrılmaz bir hale getirmiş ve Batılılarla siyasi pazarlıklarında daha güçlü bir durum elde etmiş olacaklardır. Memleketimizin fikir ve devrim taraftarı olan veya bu perde altında türlü türlü maksatları peşinde koşan adamları da bu tehlikeleri farketmeksizin Bolşevik teşkilatını kolaylaştırmaktadırlar. Biz, bu ahval üzerine evvelemirde memleketi elimizde muhafaza ve ne ıslahat gerekiyorsa, hükümet vasıtası ile yaparak anarşi ve devrim suretiyle Rus tabiiyetine mani olmak kararındayız.... Batılı devletler, iç propoganda ile nasıl memleketimizi kısmen ellerine geçirmişlerse, bolşeviklerde her şeyden önce iç sarsıntılarla memleketimizi ele geçirmek istiyorlar. Gerek batıya ve gerek doğuya karşı içerden yıkılmaya mani olarak çözecek kararı bulmuş olacağız. İzahatımdan anlaşılmıştır ki, kayıtsız ve şartsız Rus tabiiyeti demek olan Komünizm teşkilatı gaye itibariyle tamamen aleyhimizdedir. Gizli komünizm teşkilatını bu suretle durdurmak ve uzaklaştırmak zorundayız.

Mecliste son günlerde meydana gelen Halk Zümresi bizim tanıdığımız arkadaşlardır. Bunlar memlekette sosyal bir devrimin kısmen olsun lüzumuna kâni olanlardır. Bu teşebbüsün tehlikelerini kavrayamamaktadırlar. Hükümetten ayrı bir zümre yapmaktan vazgeçirmek istedik. Mümkün olmadı... birçok arkadaşlar gizli olarak başladıkları Yeşilordu teşkilatı ile oynadılar. Faaliyetlerine son vermelerini kendilerine ihtar ettim. Maksatlarını yürütmek isteyenler hilekârane benim de komünist teşkilatına taraftar olduğumu daima yayıyorlar. Bu katiyyen yanlıştır."

Komünizm Hareketi Anadolu'da Yaygınlaşmaya Başlayınca...

Ankara'dan başlayarak bütün Anadolu'ya yaygınlaşmak eğilimi gösteren Bolşevik akımının Rusya'dan yöneltildiğini ve Rusya'nın da rejim değişikliğine rağmen, çarlığın istilacı politikasını gütmekte olduğunu gören Mustafa Kemal, bu nedenle Bolşevikliği kayıtsız şartsız Rus kimliği olarak nitelemişti. Bu politika bir sosyal akım görüntüsü altında artan bir hızla yayılmaya başlamıştı. O derecede ki, kısa bir süre önce Kuvayi Milliyecileri İtti-

hatçılıkla çürütmek isteyen fesatçılar bu defa da onlara bolşevikliği yakıştırır olmuşlardı. İstanbul basınında dahi bu yoldaki ithamlar açıkça yapılıyordu. Olayları gerçek yönü ile değerlendiren ve gerekli önlemlere de hemen karar vermesini bilen Mustafa Kemal, düşüncesini uygulamakta gecikmedi.

Yakın arkadaşlarından Hakkı Behiç'Beyi, bir komünist partisi kurmakla görevlendirdi. Hakkı Behiç Beye göre bu girişim, *"Rusya'dan gelmekte olan bir tehlikenin ilham ettiği fikir mahsulüydü ve siyasi zorunluktan ileri geliyordu".* Kişisel yarar ve zararlarını düşünmeyen Hakkı Behiç Bey teklif edilen işi bir memleket görevi olarak kabul etti. Onun ifadesine göre, kurulacak partinin çatısı altında şu zümreler toplanacaktı:

a) Rus seferaretinin el altından yardım ettiği kişiler;
b) Yeşilordu'nun kapatılma kararını kabul etmeyen üyeler;
c) Çerkez Ethem'in kuvvetleri içindeki bolşevik taraftarları...

Ali Fuat Paşa diyor ki: *"Mustafa Kemal Paşa, gelecekteki Rus dostluk politikamıza, bir Türk Komünist partisinin Ankara'da kurulmasının faydalı ve lüzumlu olacağını Rusya'ya gönderilen ilk murahhas heyetimizin bildirdiğine ve bu fikirlerinde ısrar ettiklerini bir münasebetle bana anlatmıştı. O zamanlarda ahvali aleme Ankara'dan nüfuz etmeye imkan yoktu. Her taraftan abluka edilmiştik. Yalnız batı ile doğunun propogandaları malumat olarak revaç bulmuştu. Her iki taraftan gelip Ankara'da toplanan insanları, birçok meçhuller, vasıtasızlık ve yoksulluk içerisinde bir milli dava etrafında toplayabilmek zorluğu dikkat nazarına alınırsa, her yapılan şeyde ve tedbirlerde istabetsizlik bulunsa bile, bunların milli gayenin sağlanması bakımından alınmış tedbirler olarak kabul edilmesi zorunludur. Bazı tedbirlerin isabetsizliği ve zararları zamanla anlaşılır anlaşılmaz, devamında fazla ısrar olunmayarak derhal bertaraf edilmiştir. Ezcümle resmi Komünist Partisi de böyle bir akıbete çok zaman geçmeden duçar olacaktır."*

Mustafa Kemal'in emriyle Komünist Partisi resmen kurulunca, 20 Ekim 1920 günü İçişleri Bakanlığı bir genelge yayınladı. Bir emir niteliği de taşıyan bu genelgeyle, bütün komünist kuruluşların yeni kurulan komünist partisi ile birleştikleri ilan ediliyordu. Bu bir olup bittiydi. İlan edilen karara Yeşilordu kurucularından Tokat Milletvekili Nazım Bey uymak istemedi. Behiç Beyin kurduğu komünist partisine bu şekilde Yeşilordu teşkilatı da katılmış oluyordu. Gerçekte, bu mahiyetteki hiçbir teşkilat yeni kurulan partiye katılmak için bir karar almış değildir.

Mustafa Kemal, böylelikle yer altında çalışan komünist eğilimleri gün ışığına çıkarıyor ve göz önüne alıyordu. O sıralarda Çerkez Ethem isyanı başladı. Bunun üzerine, komünist partisi kapatıldı ve bu doğrultuda çalışmakta direnenler İstiklal mahkemesine verildiler. Suçlular idamdan başlamak üzere çeşitli cezalara çarptırdılar.(*)

(*) Necdet Öklem, "Türk Devrim Tarihi", Ege Üniversitesi Matbaası, 1977, s.225-231.

Bağımsızlık Savaşı Sürdürülürken Akılcı Ekonomik Uygulamalarla Kurtuluşa Nasıl Katkı Sağlandı?

9 Ekim 1921 Gün ve 1116 Sayılı Kararnameye Ek "Mükellefiyeti Ziraiye Kanununun Sureti Tatbikine Dair Nizamname" ile

Aşağıda Çok Sayıdaki Uygulamadan Birkaç Başlık:

- 5000 TL sermayesi olan sanayi ve ticaret şirketleri, her 1000 TL için 10 dönüm arazi işletmesinin giderlerini üstlenıyorlar.

- 200 dönümden fazla arazi işleyen, her 250 koyun veya keçi ile 50 sığırı güden erkeğin askerliği ertelenıyor.

- Asker aileleri dul, yetim ve muhtaçlara ait topraklar imece ile işlenıyor.

- Savaş sanayiine katkı sağlayacak ustalar 6 ay süreyle askerlikten muaf tutuluyor.

- Üretime yararlı ithalatta gümrük vergileri kaldırılıyor.

- İhracat kayıtsız şartsız serbesttir (altın ve gümüş hariç).

- Uygulamaya katılmayan ve denetimi savsaklayanlara ağır ceza.

İngiliz gemileri top ateşi ile askeri ihtiyaçlar için kumaş üretmekte olan İzmit Çuha Fabrikasını tahrip etmişlerdi.

Anadolu yakasındaki tek dokuma fabrikasının tahribi, zaten askeri ihtiyaçlar için kumaş temin etmekte güçlük çeken Anadolu'yu zor duruma sokmuştu. Fabrika'da çalışan ustalar, top ateşinin tahribinden kurtulmuş iki dokuma makinesini gizlice kaçırarak, Ankara üzerinden Kayseri'ye götürdüler. Anadolu'nun askeri ihtiyaçlar için kumaş dokuyacak dokuma sanayii yalnızca bu iki tezgahtan ibaret olacaktı.

Anadolu ekonomisinin tarıma dayalı olmasından ötürü, alınan ekonomik tedbirler de tarıma dönük olmak zorundaydı. Çözüm bekleyen en büyük problem de, genel sefeberliğin ilanıyla silah altına alınacak olan erkek işgücünün tarımdan çekilmiş olmasının, üretimde düşüklüğe sebebiyet vermesini önlemekti. Bu amaçla hazırlanan bir tüzük, genel seferberlik uygulamalarının hız kazandığı bir sırada, Sakarya Zaferi'nden bir ay sonra yürürlüğe konuldu. Her il ve ilçede vali ve kaymakamın başkanlığı altında askerlik dairesi başkanı, tarım fen memuru, jandarma komutanı, tarımla uğraşanlar tarafından seçilen iki

üyeden meydana gelen bir "Tarım Yükümlülüğü Kurulu" kurulmaktadır. Bu kurul haftada en az bir kere toplanıp tüzükte belirtilen görevleri yerine getirmek zorundadır. (Tüzük Madde: 1 ve 2)

• Her mahalle ve köydeki "İhtiyar Heyeti" aracılığıyla, her evin hayvan, arazi, tarım araç ve gereçleri ile tohumluk miktarları dikkatlice tesbit edilecek ve bir deftere kaydolunacaktır. Tarım Yükümlülüğü Kurulları bu işleri tüzüğün yayınlandığı tarihten itibaren bir hafta içinde tamamlayacaklardır. (Md.3)

• Her çift hayvan başına, sahibi, yazlık ve kışlık olmak üzere en az kırk dönüm araziyi ekmekle yükümlüdür. Mahalle ve köy ihtiyar heyetleri, her ay defterde kayıtlı olanların ne cins, ne miktar tohumla ekim yaptıklarını veya nadas ettiğini Tarım Yükümlülüğü Kuruluna bildirecektir. (Md. 4 ve 5)

• Askerde bulunanlar ile dul ve yetimlere ait toprakların boş kalmamasını sağlamak ve asker aileleri ile dul ve yetimlere yardımcı olmak amacıyla, mahalle ve köy ihtiyar heyetlerine bazı görevler yüklenmiştir. Bu heyetler, haftada bir gün halkın imece usulüyle asker aileleri ile dul ve yetimlere ait arazinin ekimi, hasadı ve harmanı gibi işlerde çalıştırılmasını sağlayacaklardır. Ziraat Bankası şubeleri de depolarındaki tarım araç ve gereçlerini bir düzen içinde çiftçilerin faydalanmalarına ayıracaktır. (Md. 6 ve 7)

• Tarım Yükümlülüğü Kanununun Uygulanma Şekline İlişkin Tüzük", tarım yükümlülüğüne tabi bulunanların askerliklerini ertelemek suretiyle, üretim düşüklüğüne engel olmak yolunu seçmiştir. Genellikle her yüz dönümün bir kişi tarafından ekilip biçilebileceği varsayımı ile hareket edilmiştir. Bu duruma göre, çiftçiliği sanat edinmiş olanlardan iki yüz dönüm araziyi işletenlerin kendileri ile birlikte iki işçinin, iki yüz dönümden fazla arazi işletenlerin her fazla yüz dönüm için bir işçisinin daha askerlik hizmetleri ertelenmektedir. Traktör kullanarak ekimde bulunanların ayrıca iki makinistinin; iki yüz koyun veya keçisi ile elli adet sığırı olanların kendileri ile birer çobanın askerlik hizmetleri ertelenecektir. (Md. 8, 9 ve 11)

• Arazi sahibi olmamakla beraber, tarımla ilgili bazı meslek sahiplerinin askerliklerinin de ertelenmesi öngörülmüştür. Bunlar, her beş yüz dönüm kışlık, her iki yüz dönüm yazlık ekim yerleri ile her yüz yirmi dönüm bağ ve bahçeyi her türlü zarardan korumakla görevli bekçiler; her ilçede ikisi demirci ve ikisi marangoz olmak üzere mahalli belediyelerin takdir edeceği fiyat üzerinden tarım araç ve gereçlerini

imal ve tamir edecek olan esnaftır. Ayrıca orak ve harman makinelerini işleten makinistlerin hasat ve harman işlerinin devam ettiği altı ay için askerlik dışı bırakılmaları kabul edilmektedir. (Md.12, 13 ve 14)

• Tarımla uğraşmayan sermaye sahiplerini ekime zorlayan 10. madde. Bu madde uyarınca, resmi olarak kurulmuş her türlü imtiyazlı ve imtiyazsız şirketler ile müessese ve derneklerden beş bin lira sermayesi olanlar, yüz dönüm ve daha fazla sermayesi olanlar ayrıca her fazla bin lira için on dönüm araziye tahıl ekmek veya ektirmekle yükümlü tutulmaktadır. Böylece sermayenin boş durdurulmayarak tarımda kullanılması sağlanmış olmaktadır.

• Uygulamanın devamlı izlenmesi ile Tarım Yükümlülüğü Kurulu başkan ve üyeleri görevlendiriliyordu. Bunlar sıra ile en az ayda bir kere tarım yükümlülüğü işlerini incelemek ve düzenlemek için bölgelerindeki köyleri dolaşacaklardı. Tarım yükümlülüğüne ilişkin konularda birlik ve beraberliği sağlamak, devlet daireleri arasında işbirliğini gerçekleştirmek için Ekonomi Bakanının başkanlığında Milli Savunma ve İçişleri Bakanlıklarının müsteşarları, Tarım Genel Müdürü ve Ekonomi Bakanının seçeceği tanınmış iki tarımcıdan oluşan bir Merkez Kurulu kuruluyordu. Ayrıca, ihtiyar heyetlerini dinlemeyen, işinde çalışmayan, haftada bir kere asker aileleri ile dul ve yetimlerin işlerine bakmayanlar için sert cezalar getirilmişti. (Md. 16, 17 ve 19)

• Genel seferberlik ve tarım yükümlülüğü uygulamaları birlikte yürütüldüğünden, başarı oranı çok yüksek düzeye ulaşmıştı. Silah altına alınanlarla ordu mevcudu iyice yükselmişti. Yaklaşan bahar ve hasat mevsimi gözönünde tutularak, henüz silah altına alınmamış olanlardan tarımsal üretimde kalmalarından yarar umulanların askerliklerinin ertelenmesine karar verildi. Söz konusu tüzüğün 8, 11 ve 14. maddelerine yapılan eklemelerle, tarımla uğraşıp da henüz silah altına alınmamış olanlardan iki yüz dönüm ekimde bulunanların kendileri ile birer işçisinin, iki yüz dönümden fazla ekimde bulunanlara fazla her iki yüz dönüm için bir işçisinin; her iki yüz elli koyun ve keçi veya her elli adet sığır veya beygir veya deve sürüsü olanların kendileriyle birer çobanlarının askerlik hizmetleri erteleniyordu. (10 Ocak 1922 gün ve 1298 sayılı Kararname)

• Tarım Yükümlülüğü Kanununun Uygulama Şekline İlişkin Tüzük'ün 10. maddesinin alanı genişletilerek, bütün tüccarlar ve servet sahipleri ticaret odalarında kayıtlı derecelerine veya gelir vergisi miktarlarına veya tarım yükümlülüğü kurullarının takdirine göre üç sınıfa

ayrılacak ve birinci sınıfa kırk, ikinci sınıfa yirmi, üçüncü sınıfı on dönüm ekim yaptırılacaktı. Özel şirketler de sermayelerine göre aynı şekilde ekim yükümlüsü sayılmaktaydı. Bu yükümlülerden toprağı olmayanlar, Tarım Yükümlülüğü Kurullarının yardımıyla asker aileleriyle dul ve yetimlerin ihtiyaçlarından fazla olan araziyi kiralayacaklardı.

• Daha sonra, Maliye Bakanlığının para ve kıymet nakli ile diğer nakde ilişkin hizmetlerini yapan ve yüklendiği işler açısından resmi bir banka gibi hizmetler yürüten Osmanlı Bankası şubeleri; Maliye Bakanlığının 22 Kasım 1921 tarihli ve Muamelatı Nakdiye Müdüriyetinin 236/18389 sayılı yazısı üzerine tarım yükümlülüğü dışında tutulmuştur. (17 Ocak 1922 gün ve 1322 sayılı Kararname)

• Ordunun cephe ve cephe gerisinde bulunan bütün çelimsiz hayranları ile Milli Savunma Bakanlığınca kullanılmasında fayda umulmayan ülke içindeki ulaşım merkezlerindeki hayvanların ve fazla kağnıların parasız olarak muhtaç çiftçilere verilmesi kararlaştırılmış; düşman işgalinden zarar görmüş yerlerdeki muhtaç çiftçilere öncelik tanınması hükme bağlanmıştır. (5 Ocak 1922 gün ve 178 sayılı Kanun) Bu uygulama ile de tarımdan çekilen bazı hayvan ve taşıt araçları yeniden tarıma dönmüş oluyor, tarımdaki boşluklar bir dereceye kadar dolduruluyordu.

• Büyük Taarruza hazırlık döneminde, genel seferberlik uygulamasının tarım alanında yarattığı erkek işgücü açığının hapishanelerde bulunan mahkumlardan yararlanmak suretiyle kapatılması düşünülmüştü. Daha önce tutuklu ve hükümlü bulunanlardan bir kısmının silah altına alınması öngörülmüş (15 Haziran 1920 gün ve 41 sayılı Kararname); bunlardan çarpışmalarda yararlık gösterenlerin mahkumiyetlerinin affedilmesi karara bağlanmıştı (14 Temmuz 1921 gün ve 135 sayılı Kanun). Bu kez, daha ağır suçtan mahkum olmalarından dolayı silah altına alınamayanlardan, tarımda işgücü olarak yararlanma yolu seçiliyordu. 1922 ilkbaharında başlayan uygulama, Büyük Taarruz günleri ve hasat mevsimi yaklaştıkça aşamalı olarak genişletilmişti.

Bu şekilde tarımla uğraşan ve arazi sahibi bulunan mahkumlardan hasat mevsiminde yararlanılması, hiç kuşkusuz tarımsal üretimi olumlu yönde etkilemişti. Tarımsal üretime o günlerde verilen önemi belirtmek için, Büyük Taarruza bir gün kala çıkarılan son kanunun "Türkiye Sınırları İçinde Açılmış ve Açılacak Bölge Tarım Okullarının Ziraat Bankası Tarafından Yönetilmesine İlişkin Kanun" adını taşıdığına

değinelim. (24 Ağustos 1922 gün ve 254 sayılı Kanun)

Bazı malların gümrük vergilerinin kaldırılması yoluyla tarımsal üretimin artırılmasına çalışıldığına da tanık olmaktayız. Örneğin, Anadolu'nun başlıca ipek böceği tohumu merkezi olan Bursa düşman işgali altındadır ve bu durum Anadolu'nun öteki yerlerindeki ipek üretimini olumsuz yönde etkilemektedir. İstanbul ve Bursa bölgelerinden yapılacak kaçak ipek böceği (İtilaf devletlerinin işgali altında bulunan İstanbul ve Yunan işgalindeki Bursa ile normal ticaret söz konusu değildi.) ithalatını teşvik etmek için, bu bölgelerden yapılacak ipek böceği ithalatının 1922 yılına has olmak üzere her türlü gümrük vergisinden muaf tutulacağı ilan edilmiştir. (8 Mart 1922 gün ve 1455 sayılı Kararname) Öte yandan, Ankara Antlaşması sonunda Adana bölgesini Fransızlar boşaltmışlar, Çukurova'daki bereketli topraklar savaş ekonomisinin emrine girmişti. Ne var ki, uzun süre işgal ve çarpışmalar nedeniyle pamuk üretimi düşmüş, elde yeterli miktarda pamuk tohumu kalmamıştı. Bunun üzerine toptan ithal edilecek pamuk tohumlarının yalnızca 1922 yılı için gümrük vergilerinden muaf tutulması kararlaştırılmıştır (8.3.1922 gün ve 1457 sayılı Kararname) .

10 Mayıs 1920 gün ve 41 sayılı Kararnameyle altın ve gümüş hariç, ihracat kayıtsız şartsız serbest bırakılmıştır.

Büyük taarruza hazırlık döneminde, Anadolu'nun kıt döviz olanaklarının büyük çoğunluğu yabancı ülkelerden, özellikle İtalya ve Fransa'dan silah satın alınmasında kullanılmaktaydı. O günlerde, dış ticarette döviz olarak her zaman kabul gören kıymetli madenlerin başında altın ve gümüş gelmekteydi. Yurt dışına altın ve gümüş çıkarılması yasaklanmıştı.

Büyük Türk Taarruzu Sürerken Bile Türk Parası'nın Değeri Sterlin ve Drahmi Karşısında Yükselmeye Başlıyor

Son olarak, Anadolu'da yeni kurulan Türk yönetimi güçlendikçe, parasının dış değerinin de yükselme gösterdiğine değinmek istiyoruz. Büyük hazırlık döneminde, Sakarya Zaferi'nin etkisiyle Anadolu Hükümetinin dış itibarı yükselmiş, Ankara önemli bir siyasi merkez olmuştu. 26 Ağustos 1922 günü başlayan Büyük Türk Taarruzu geliştikçe ve Yunanlıların yenilgi haberleri uluslararası piyasalara ulaştıkça,

Türk parasının değerinde hızlı bir artış görülmüştür. İstanbul piyasasında ise Türk parasının değeri yükselirken, Yunan ve İngiliz paraları değerlerini yitirmeye başlamışlardır. Büyük Taarruzun dördüncü gününde 30 Ağustos günü kazanılan Başkomutanlık Meydan Savaşı'ndaki Türk zaferine ilişkin haberler henüz İstanbul'a ulaşmamışken, aynı gün çıkan bir İstanbul gazetesinin, Milli Mücadeleye karşı olmakla ün yapan ve bu konuda vatana ihanet örnekleri veren "Peyam-ı Sabah" gazetesinin haberlerinde:

"Drahmi fiyatı oldukça düşmüştür. Önceki gün Yunan parasının fiyatı 75 kuruş etrafında dolaşmaktayken, dün 65'e kadar düşmüştür. İngiliz lirasının fiyatı önceki gün 765 kuruşken dün 740 kuruş etrafında dolaşmıştır. Anadolu'da Kuvayi Milliyenin (düzenli ordumuza hâlâ çete gözüyle bakılmaktadır) taarruzun geliştiği taktirde, Yunan kambiyosunun tekerlenme suretiyle düşmesine ve Osmanlı parasının yükselmesine borsacılar çevresinde muhakkak nazarıyla bakılmaktadır."

İşgalden Kurtarılan Yörelerin Kalkındırılması

Sakarya Zaferi'nden sonra, ordunun kısa bir sürede hazırlanıp derlenmesi ve Büyük Taarruza girişilmesi düşünüldüğü günlerde; şimdiye kadar düşman işgalinden kurtarılan ve Büyük Taarruzla kurtarılacak yerler halkına yardım için bir kanun çıkarılmıştır. Büyük Taarruzun 1922 yılı yazına ertelenmesi üzerine, kanun Fransız ve İtalyanların terk ettiği yerlerde uygulanmaya başlanmış; 26 Ağustos 1922 günü başlayan Büyük Taarruzla düşman denize döküldükten sonra da, Yunanlıların kaçarken yakıp yıktıkları Batı Anadolu ve Ege'de geniş çapta uygulanmıştır.

"Düşmandan Kurtarılan ve Kurtarılacak Olan Yerler Halkına Yardım Hakkında Kanun" adını taşıyan (31 Ekim 1921 gün ve 161 sayılı Kanun) kanunun temel hükümleri şöyle özetlenebilir: Kurtarılan ve kurtarılacak olan yerlerde düşman tarafından yıkılan, yağma edilen ve savaştan zarar gören kasaba, köy ve çiftliklerin bina, arazi, gelir, hayvan ve aşar vergileri borçları bir yıl ertelenmekte, bu yerlerin çiftçilerinin Ziraat Bankasına olan borçları ise faizsiz olarak iki yıl geri bırakılmaktadır. Bu şekilde, düşman işgalinden kurtarılan ve kurtarılacak olan yerlerin halkı, vergi ve banka borcu endişesinden uzak kalacaktı.

Ayrıca söz konusu yerlerin halkından, fakir ve darlık içinde olduğu anlaşılanlara parasız olarak yemeklik ve tohumluk hububat verilecekti. Bunun için Maliye Bakanlığı bütçesinde açılan özel fasla 500.000 lira ödenek konulmuştu. Evleri yıkılanlara, ormandan kesecekleri ağaç ve keresteler parasız olarak verilecekti. İhtiyaç sahiplerine parasız taşıt aracı ve hayvan dağıtılabilmesi için Maliye Bakanlığı bütçesinde yeniden açılan özel bir fasla 500.000 lira; bu yerlerdeki yardıma muhtaç çiftçilere üç yılda ve üç eşit taksitte gerek aynan (tahıl olarak) gerek nakten tahsil olunmak üzere tohumluk dağıtılması amacıyla, Maliye Bakanlığı bütçesinde yeniden açılan özel bir fasla 500.000 lira olmak üzere 1.000.000 lira ödenek konulmuştu. Toplam 1.500.000 liralık bu ödenekler cari yıl içinde harcanamadığı takdirde, arta kalanı yeni mali yıl içinde harcanabilecekti. Ne yazık ki, Büyük Zafer'den sonra Yunanlıların kaçarken yakıp yıktıkları şehir, kasaba ve köylerin savaş yaralarının kapanabilmesi için, yıllar boyu milyonlarca lira harcanması gerekecekti. Fransızlarla yapılan kanlı ve uzun çarpışmalar sonucu Gaziantep harap olmuş, halk göç etmişti. Fransızlar, Gaziantep ve dolaylarını Türk egemenliğine terk edince, buradan evvelce göçmüş olan halkın yeniden yerleştirilmesi ve evlerin barınabilir hale getirilmesi gerekiyordu. Çıkarılan bir kanunla (8 Aralık 1921 gün ve 169 sayılı Kanun), Gaziantep ve köylerine yeniden yerleştirilecek-lerin götürülme, yerleştirilme, yetimlerin bakımı işlerinde harcanmak üzere göçmenler bütçesinin 180. faslının 4. yerleştirme maddesine 20.000, 7. iaşe maddesine 20.000, 8. götürülme maddesine 20.000 ve 14. öksüz yurtları ve sosyal yardım kurumları maddesine 20.000 olmak üzere toplam 80.000 lira ek ödenek verilmiştir. Bundan başka, göçmenler bütçesinde yeniden açılan özel fasla, mali güçleri evlerinin onarımına elverişli olmayanlara yardım yapılması amacıyla 40.000 lira ödenek verilmiştir.

Büyük Taarruz'dan önceye ait fotoğrafta, at üzerinde Fahrettin Paşa (Altay), önde M.Kemal ve İsmet İnönü, ortada ellerini arkada tutan Sovyet Büyükelçisi Aralov.

Ülkenin İçine Düştüğü Olağanüstü Koşullara Karşı Ulusun Topyekün Dayanışması Sonucunda Kurtuluşa Giden Yol Görünmüştü Anadolu'daki Türk Varlığına Son Vermek Üzere Büyük Güçlerin Desteğini Alan Üstün Savaş Silahları ve İnsan Gücüne Sahip Yunan İşgal Ordusu Karşısında Atak Yapmaya Hazır Tek Vücut Olmuş Bir Ulus Vardı

Türk ordusu 26 Ağustos 1922 günü Türkiye'nin kurtuluşunu sağlayacak Büyük Taarruz'u başlatmasından önceki günlerde Batı Cephesindeki birlikleri ile Yunan savaş gücü arasında bir karşılaştırma, şu sonuçları vermektedir.

	Türk Ordusu (Batı Cephesi)	Yunan Ordusu
Piyade Tümeni	18	12
Bağımsız Alay	-	6
Süvari Tümeni	5	1
Subay	8659	6564
Er	199283	218432
Top	340	418
Ağır Makineli Tüfek	882	1280
Hafif Makineli Tüfek	2100	3139
Tüfek	92792	90000
Kılıç	5282	1280
Uçak	10	50

(Yunan tümenleri, Türk tümenlerine oranla %25 fazla personele sahiptir.)
Kaynak: Genelkurmay Başkanlığı Harp Tarihi Dairesi Resmi Yayınlarından derlenmiştir.

Genel bir karşılaştırma yapıldığında, her iki kuvvetin insan ve tüfek güçlerinin aşağı yukarı birbirine denk olduğu görülmektedir. Bu denkliğe, Anadolu'nun tüm olanaklarının, bir yıla yakın bir süre, son kuruşuna kadar zorlanmasıyla varılabilmiştir. Yunan ordusu, İngiltere'nin savaş endüstrisine dayandığı için makineli tüfek, top, uçak, taşıt, cephane ve malzeme bakımından çok üstün durumdaydı. Bizim ordumuzun ise süvari üstünlüğü vardı.

Kurtuluşta İp Göğüsleniyor
Halkın Öz Kaynaklarını Ortaya Koyması Topyekün Dayanışması ve Güven Duyduğu Önderleri ile Gerçekleştirdiği Büyük Taarruz ve Zafer

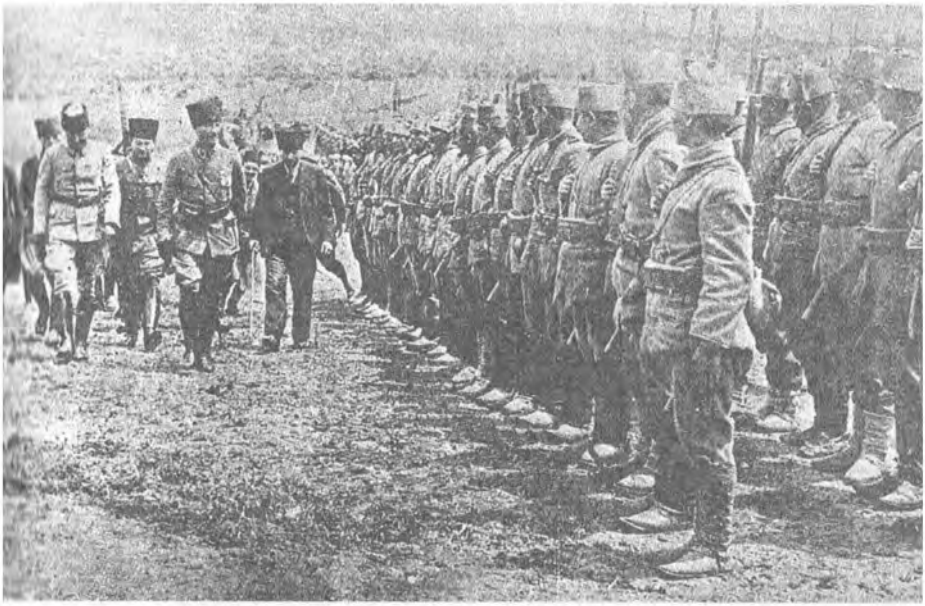
Büyük Taarruz 26 Ağustos 1922 günü sabahı şiddetli bir topçu ateşi ile başladı. Afyon bölgesindeki taarruzun ağırlık merkezinde istenilen sonuç alınamadı, fakat Yunan mevzileri iyice sarsılmıştı. Türk Süvari Kolordusu ise gece Ahur dağını aşarak Yunan cephesinin gerisine, Sincanlı Ovasına inmiş ve düşmanın cephe gerisinde demiryolunu ve telgraf hatlarını kesmişti.

30 Ağustos günü yapılan çarpışmalar sonucunda, çember içindeki 50 bin dolayındaki Yunan kuvvetleri, Türk kuvvetlerince yok edilmek ve esir alınmak suretiyle savaş dışı bırakılmıştı. Tarihe Başkomutanlık Meydan Savaşı adıyla geçen savaş, Anadolu'nun kesin zaferiyle sonuçlanmıştı. Yunan ordusunun yok edilmekten ve esir olmaktan kurtulabilen birlikleri çekilmeye başladılar. 1 Eylülde Türk ordusu Uşak'a girdi, 2 Eylülde Yunan Başkomutanı General Trikopis'le birlikte 300 subay ve 5000 dolayında er esir alındı. 3 Eylül günü İnönü mevzilerinde şiddetli çarpışmalar oldu, tutunamayan Yunan kuvvetleri Bursa yönünde çekilmeye başladı.

Türk Ordusu, her yönde şiddetli taarruzlar sürdürerek hızla ilerlemeye koyuldu. Çok sayıda esir ve kayıp veren Yunan kuvvetlerinden kurtulabilenler, geldikleri gibi deniz yoluyla gidebilmek için İzmir, Bandırma ve Yalova gibi kıyı şehirlerine ulaşmaya çalışıyorlardı.

9 Eylül 1922 günü Türk süvarileri İzmir'e girdi. Bursa, Kütahya ve Mudanya dolaylarında şiddetli çarpışmalar oldu. Her gün yeni yeni şehir ve kasabalar kurtarıldı. Kurtulabilen en son Yunan askerleri de 17 Eylül'de Bandırma'da gemilere doluşarak Anadolu'yu terk ettiler.

İstanbul'da bulunan işgal ordusunun son askeri de 2 Ekim 1923 günü İstanbul'u terk etti. 6 Ekim 1923'te Türk ordusu İstanbul'a girdi.

Üstte: Mustafa Kemal Paşa , Büyük Taarruz öncesinde birlikleri denetlerken.
Altta: Mustafa Kemal Paşanın Eskişehir'de Başkomutanlık karargahındaki yatak odası. 1921.

Mustafa Kemal Paşanın 1 Eylül 1922'de Kurtuluşun Toplumsal Dayanışmanın Sonucu Olduğunu Vurgulayan Büyük Zafer Tebliği:

"Büyük asil Türk Milleti,

Garb Cephesi'nde 26 Ağustos 1922'den beri başlayan harekat-ı taarruziyemiz, Afyonkarahisarı Altıntaş-Dumlupınar arasında büyük bir meydan muharebesi halinde beş gün-beş gece devam etti. Türkiye Büyük Millet Meclisi ordularının şecâ'ati, şiddeti, sürati, tevfikaat-ı sübnaniyye vesilei tecelli oldu. Zalim ve mağrur düşman ordusunun anasır-ı asliyesi, akıllara deşhet verecek katiyetle imha edildi. Teşkilat ve teçhizat gibi ananât ve muzafferiyatı ve ismi, münhasıran milletimizin şuurundan ve ezeli ve ebedi olan imanından vucüd bulan ordularımızı, fedakârlıklara layık olarak size takdim ediyorum, en büyük kumandanından en genç neferine kadar ordularımızda hakim olan fikir, milletin gösterdiği vazife uğrunda şehit olmaktır. Bunu muharebe meydanında yakınen müşâhede ederek büyük milletime haber veriyorum. Milletimizin bünyesindeki kudret ve mefkureyi üç buçuk sene evvel rüfekaay-i mesâim ile ifade müâhelâtımızın netâici tezâhür ediyor. Milletin rey ve iradesine istinâd eden her işin neticesi, millet için hayr-u sa'âdet olduğu sabittir. Milletimizin istikbali emindir ve nusret-i mev'udeyi ordularımızın istihsâl etmesi, muhakkakdır."

Türkiye Büyük Millet Meclisi
Reisi Başkumandan
Mustafa Kemal

Bu tebliğin özet açıklaması:

26 Ağustos 1922'de başlayan Büyük Taarruz, meydan muharebeleri halinde 5 gün 5 gece sürdü. Türkiye Büyük Millet Meclisinin yiğit ordularının başarısıyla Allah tarafından gösterilen doğru yol gerçekleşti, düşman ordusu imha edildi...

Milletimizin sonsuz inancından vücut bulan ordularımızı, fekadarlıklara layık olarak size takdim ediyorum. Ordularımızın en büyük komutanından en genç askere kadar hakim olan fikir, vazife uğruna şehit olmaktır. **Üç buçuk yıl önce yaptığımız toplumsal dayanışmanın sonucu gerçekleşmektedir. Milletin onay ve iradesine dayanan her işin sonucu millet için hayırlı bir mutluluktur**. Milletimizin geleceği güvencededir...

Askerlerin Meydan Savaşlarından Siyasi Delegelerin Salon Savaşlarına

Lozan (Lausanne) Konferansı

Ankara Hükümeti, Kurtuluş Savaşı'nın başarıyla sonuçlanması üzerine, 16 Ekim 1922'de, TBMM'ye getirdiği bir kararla, devletçe konulan vergiler hakkında görüşmelerde bulunmak ve anlaşmalar yapmak için, ancak TBMM Hükümeti yetkili olduğundan, İstanbul Hükümetinin verdiği imtiyazlar ve yaptığı borçlanmayı tanımayacağını ilan ediyordu. Ayrıca Ankara'da bir Düyun-u Umumiye Merkez Müdürlüğü kurularak, Düyun-u Umumiye Meclisinin idaresi altındaki bütün birimlerin bu merkeze bağlanması kararı alındı. Nisan 1923'ten itibaren İstanbul gümrüğü de Ankara hükümeti adına toplanmaya başlanınca, ülke içinde Düyun-u Umumiye tamamen denetim altına alındı.(57) Böylece Lozan Antlaşmasında, Türkiye devlet içinde devlet niteliğindeki böyle bir borçlar idaresinin keyfi uygulamalarına izin vermeyeceğini göstermiş oluyordu. Ayrıca bu borçlar idaresini, egemenliğiyle bağdaşmaz görüyordu. Türkiye'de bu gelişmeler olurken, yurt dışında da borç senetleri hamilleri, birinci tertip Düyun-u Umumiye paraları karşılığı olarak, Alman ve Avusturya bankalarına yatırılan paralara, I.Dünya Savaşı galibi ülkelerin elkoymasına karşı çıkmışlar ve davalar açmışlardı. Bu davalar sonra reddedilmiştir.(58) Lozan Konferansı'nda, Osmanlı Düyun-u Umumiyesinin nasıl tasfiye edileceği, gündemin en sıcak konularından birini teşkil ediyordu. Gerçekte Lozan görüşmelerinde tartışmalar, borçların tasfiyesi süreci bakımından kritik önemi olan, aşağıdaki üç konu üzerinde yoğunlaşıyordu.(59)

Müttefikler, Osmanlıdan Ayrılan Diğer Ülkelerin Üstlenmesi Gereken Tüm Osmanlı Borçlarının da Türkiye'ye Ödetmeye Çalışıyorlar

Lozan'da Osmanlı borçlarıyla ilgili öncelikli konu, İmparatorluktan ayrılan devletler arasında nasıl bölüştürüleceğiydi. Varılan anlaşmada, borcun, ayrılan her devlete aldığı arazinin geliri oranında paylaştırıl-

(57) Donald. C.Blaisdell, "Osmanlı İmparatorluğunda Avrupa Mali Kontrolü", Yüksek İktisat ve Ticaret Mektebi, 1940, s.230.
(58) Donald. C.Blaisdell, a.g.e., s.230. Nakleden İlhan Tekeli, S. İlkin, s.169.
(59) İlhan Tekeli, Selim İlkin, a.g.e., s.169.

ması ilkesi kabul edildi. İkinci konuyu, Osmanlı borçlarının paylaştırılması ilkesinin, hem ana para, hem de bu paranın yıllık faiz ödemelerine uygulanıp uygulanmayacağıydı. Müttefikler, ana paranın bölünmemesini, sadece faizlerin bölünmesini savunmuşlar; Türkiye'nin tezi ise hem ana paranın, hem de faizlerin bölünmesiydi. Sonuç, Türkiye'nin istekleri yönünde olmuştur. Üçüncü önemli konu, borçların ödenmesinde, hangi para biriminin kullanılacağıydı. Müttefikler, anlaşmaya, borçların altın ya da sterlinle ödenmesi esasını dayatmaktaydılar.(60) Bu konuda Türk heyeti arasında da bir fikir birliği yoktu. İsmet İnönü, kağıt para ile ödenmesini savunurken, İttihat ve Terakki dönemi Maliye eski bakanı ve konferanstaki Maliye danışmanı Cavit Bey, altın para ile ödenmesini savunuyordu.(61)

Türk Hükümetinin, hükümetler düzeyinde yaptığı girişimler bir sonuç vermeyince, Mayıs 1923'te Hasan (Saka) Paris'e giderek hamillerle temasa geçtiyse de sonuç alamadı. 1925 ve 1926 yıllarında ödeme birimini saptamak için Paris'te yapılan toplantılarda da bir sonuca ulaşamadı.(62)

Osmanlı'dan Yoksul Cumhuriyete Kalan Kötü Miras 107.528.461 Altın Lira Borç Bu Para 1924 Yılı Bütçesinin 7.25 Katıdır

Emperyalistlerin Neden Olduğu Ayrılıkçılık Hareketleri, Yunan İşgali, Savaşlar, İç Ayaklanmalar ile Üç Buçuk Yıl Boyunca Anadolu ve İnsanı Yerlebir Edildi Buna Rağmen Türkiye, Uzun Yıllar Kalkınmasına Engel Olacak Osmanlı Borçlarını Ödemeye Mahkum Ettiriliyor

13 Haziran 1928'de Cumhuriyet Hükümeti temsilcisi Fethi Okyar ile hamillerin temsilcisi Des Closiéres arasında imzalanan Paris Antlaşması'na göre, Türkiye 1912 öncesindeki Osmanlı borçlarının %62.54'ünü, daha sonra alınan borçların ise %73.59'unu ödemeyi ka-

(60) İlhan Tekeli, Selim İlkin, a.g.e., s.170.

(63) Asım Us, "Gördüklerim, Duyduklarım, Duygularım", 1964, s.164, 165.

(64) Lozan Konferansı devam ederken, dış borçlar meselesindeki savunmamıza karşı çıkan Fransa, enerjik itirazlarda bulunarak Türk heyetine büyük güçlükler yaratmıştır. Fransa Kurtuluş Savaşı yıllarında topladığı sempatiyi böylece kaybetmişti. Fransa'nın özellikle bu mesele ile çok ilgilenmesi, diğer devletlere kıyasla çok sayıda Fransız vatandaşının Osmanlı imtiyazlarından istifade etmekte olması ve bu kimselerin önemli miktarlara varan yatırımlarda bulunmuş olmalarından kaynaklanıyordu.

bul ediyordu. Anlaşma sonunda kabul edilen toplam borç 107.528.461 altın liradır. Bunun 82.456.337 lirası ana borçtan, 3.521.931 lirası hazine tahvillerinden, 21.550.190 lirası biriken borçlardan Türkiye'nin payına düşendir.(65)

Türkiye borç ödemelerinin miktarının altın esasına göre hesaplanmasını kabul etmektedir. Buna karşılık hamiller de yıllık ödemelerin belirli yüzdelerle azaltılmasını kabul ediyorlardı. İlk yedi yıl içinde borcun %38'i, ondan sonraki altı yıl %48'i, ondan sonraki beş yıl %58'i, daha sonraki beş yıl %60'ı, en son üç yıl %98'i ödenecekti.(66)

Anlaşma sonucunda 1929-36 döneminde Türkiye, her yıl 2.000.000, 1936-42 döneminde 2.380.000, 1942-47 döneminde 2.780.000, 1947-52 döneminde 3.180.000, 1952'den sonra 3.400.000 altın lira ödenmesini kabul ediyordu. Anlaşmaya göre, ödemeler Haziran 1929'dan itibaren yapılacaktır.(67)

Lozan Antlaşması, hazine bonolarının 10 yılda itfasını öngörürken, bu anlaşma ile süre 20 yılda itfa edilmesi gereken birikmiş ödemeler, yeni anlaşmaya göre 30 yılda itfa edilecekti. Bazı avanslar da bu anlaşma kapsamı dışına çıkarılıyordu.(68)

Lozan'da Yapılan Ödeme Anlaşması Ardından Düyun-u Umumiye Nihayet Kapı Dışarı Ediliyor

Ayrıca Türkiye, borçların yıllık itfasını kura ile tahvilin nominal değeri üzerinden yapma zorunda değildi, piyasa değeri üzerinden satın alarak da yapabilecekti. Yine anlaşmaya göre, eğer Türk parası değer kaybederse, Türkiye ödenecek taksitleri Osmanlı Bankasına yatırmak koşuluyla, ödemeleri durdurmak olanağına sahipti. Borçların garantisi olarak, İstanbul Galata ve Haydarpaşa gümrükleri ile 1929-32 yılları arasında Samsun gümrüğü gösterilmiştir.(69)

Paris'te imzalanan sözleşmeye göre, bu gümrüklerin günlük gelirleri rehin olarak Bankaya yatırılacaktır. Hamillere ödemelerin döviz olarak yapılması gerektiğinden, bu mevduat sterline çevrilecektir. Çevrilme şartları (her gün mü, yoksa en uygun zamanda mı yapılacağı) henüz bilinmemektedir. Hamillerle anlaşma imzalanması gibi 1928-1929 Bütçesi de Türk ulusunun yükümlülüklerine, geçmişten

(65) TBMM Zabıt Ceridesi, (Cilt 2), İ:10, 1 Aralık 1928, C:2.
(66) İ.Hakkı Yeniay, "Yeni Osmanlı Borçları Tarihi", 1694, s.134.
(67) (68) (69) İlhan Tekeli, Selim İlkin, a.g.e., s.172, 173.

miras aldığı ağır yüklerin, gücü ve yeteneği ile orantılı olması, varolma hakkı ile kalkınma ihtiyacının zarar görmemesi şartıyla, saygılı olduğunu kanıtlamaktadır.

Lozan'da yapılan ödeme anlaşması ardından Düyun-u Umumiyenin Türkiye'de hiçbir örgütü kalmıyor, tüm varlıklarını terk ederek Paris'e taşınıyordu. Türkiye'de 1 Haziran 1929'dan itibaren, TBMM'nin masrafları için, yılda 49.450 altın lira tahsis edecekti. Düyun-u Umumiyenin Türkiye'de denetleme yetkisi olmayan, sadece izleyici nitelikte bir ajanı olacak, İdare Meclisinde, Türk hamilleri temsilen bir üye, ayrıca bir hükümet komiseri bulunacaktı.

Lozan'a Osmanlı Borçları Konusunda Eleştiri

TBMM'de anlaşma, ödeme koşullarının ağırlığı, Yunanistan Türkiye'ye savaş tazminatı verilmediği, onun için ödeme koşullarının bu kadar tutulamayacağı, Türkiye'nin bazı gelirlerini garanti olarak göstermesinin Türkiye'nin egemenliğine aykırı olduğu, sterlin ve frank olarak yapılacak ödemelerin Türk parasının değerini düşüreceği gerekçesiyle ağır bir şekilde eleştirilmiştir.(70) (Ayrıntı ileride)

Lord Curzon, Lozan Konferansı'nda Türkiye'nin kendi mali kaynaklarıyla birkaç yıldan fazla dayanamayacağını ve çok geçmeden Avrupa'ya avuç açacağını iddia etmişti. Atatürk'ün liderlik döneminde, bu iddia gerçekleşmedi. İhtiyatlı bir maliye politikasından ayrılmamaya titiz bir dikkat gösterildi. "Denk bütçe, düzgün ödeme" ilkesine bağlı kalındı. Osmanlı Devletinin sarsılmış mali itibarını düzeltmeye önem verildi.(71)

Lozan Konferansı'nın Amacı ve Katılan Ülkeler
Lozan Konferansına Gidecek Delege Seçiminin Perde Arkası

Mudanya Mütarekesi ardından barış görüşmeleri için Lozan'da düzenlenen konferansa bir tarafta Türkiye, diğer tarafta da İngiltere, Fransa, İtalya, Japonya, Yunanistan, Romanya ve Yugoslavya katılacaktı. Konferansa Türkiye'nin isteği ve ısrarı üzerine, Boğazlarla ilgili meseleleri görüşmelerine katılmak için Sovyet Rusya, Ukrayna ve Gür-

(70) TBMM Zabıt Ceridesi, (Cilt 2), İ:10, 1 Aralık 1928, C:2, s.15-30.
(71) Prof.Dr.Feridun Ergin, "Atatürk ve Türk Ekonomisi", Atatürkçülük (Atatürk ve Atatürkçülüğe İlişkin Makaleleler) II.Kitap, MEGSB, 1988, s.275

cistan da davet edilmişlerdi. Amerika Birleşik Devletleri konferansta gözlemci bulundurmuştu. Konferans genel oturumuna 21 Kasım 1922'de başlamıştır. Görüşmeler 4 Şubat 1923'te kesintiye uğramış, 23 Nisan 1923'te tekrar başlamış ve barış antlaşması ve bununla ilgili diğer belgeler 24 Temmuz 1923'te de imzalanmıştır. Konferansa Türkiye'yi temsil edecek heyetin seçilmesi önemli bir mesele olarak belirtilmişti. Lozan Konferansı sadece Türkiye ile Yunanistan arasındaki meseleleri halletmek üzere toplanmış bir konferans değildi. Bu konferans, aynı zamanda Müttefiklerle Türkiye arasında I.Dünya Savaşı'nı sonuçlandıracak olan barış antlaşmasını da hazırlayacaktı.

Konferansa gidecek Türk delegelerin seçimi çok önemliydi. Bunların her şeyden önce Osmanlı İmparatorluğunu yabancı devletlere verilen tavizlerle günü gününe yaşatmaya çalışan bir zihniyet içinde yetişmiş ve bu sistemi benimsemiş diplomatlar olmaması gerekiyordu.(72) Delege seçiminde Mustafa Kemal Paşa Nutuk'ta şöyle yazar: "Lozan Konferansı söz konusu olduğu zaman, Delegeler Heyeti Başkanlığına Rauf (Orbay) Beyin getirilmesi eğilimi vardı. Gerçekten Rauf Bey de Delegeler Heyeti Başkanı olmak istiyordu. İsmet Paşanın askeri danışman olarak kendisiyle birlikte gönderilmesini de benden rica etmişti. Ben, Rauf Beye İsmet Paşadan yararlanmanın, ancak onun başkan olarak gönderilmesiyle mümkün olacağı cevabını verdim. Sonra bilindiği gibi Rauf Beyi göndermedik. İsmet Paşa, Dışişleri Bakanlığına seçilerek Delegeler Heyeti Başkanlığına getirildi."(73)

"Memlekette iş yapacak hiç adam yok mu, her şeyi biz askerler mi yapacağız? Memlekette askerden başka kimse yok mu?" Kazım Karabekir

İsmet İnönü hatıralarında Lozan'a gidecek heyetin başkanlığı konusunda Bursa'da Kazım Karabekir Paşa ile aralarında sohbet şeklinde geçen görüşmelere değinerek, Kazım Karabekir Paşanın bu toplantıya heyet başkanı olarak katılma isteğini şöyle dile getirmektedir:"Benim Lozan Konferansı'na gitmem ihtimali sızmış olacak ki, Karabekir buna değinerek; Lozan Konferansı'na askerlerin gitmesi kesin olarak yanlıştır", dedi. Memlekette iş yapacak hiçbir adam yok, her

(72) Prof.Dr.Mehmet Gönlübol, Dr.Cem Sar, "1919-1938 Yılları Arasında Türk Dış Politikası", Olaylarla Türk Dış Politikası (1919-1973), 1974, s.52,53
(73) Atatürk, "Nutuk"Ankara, 1981, C.II. s.466.

şeyi biz askerler yapacağız. Böyle bir mana verilmesi son derece mahzurludur, zararlıdır diyor ve bu memlekette askerden başka kimse yok mu, diye soruyor ve cevabını veriyordu. Karabekir Paşa, Ruslarla Gümrü Antlaşması'nı yaptığı için, Ruslar Lozan Konferansı'na gittikleri takdirde kendisinin başdelege olmasını şart görüyor. Onda böyle bir hava sezdim. Konuşmasında kendisinin Konferans'a gitmesi düşünülüyormuş tarzında bir zihniyetin muhakemesi vardı. Böyle bir husus söz konusuymuş gibi bunları anlattı."

Ertesi gün Kazım Karabekir Paşa ile tekrar buluşan İsmet Paşa, Mustafa Kemal ile aralarında geçen konuşmayı naklederek, Mustafa Kemal'in Lozan'a kendisinin gitmesi gerektiğini söylemesi üzerine, Kazım Karabekir Paşa ısrarla kendisinin gitmesi gerektiğini belirtmiştir:"*Benim Konferans'ta vazife almam Rusların bulunmasına, bulunmamasına bağlanıyordu. Şimdi mahzur kalmadı. Gümrü'de yaptığım gibi Lozan Konferansı'nda da bulunmam, oraya benim gitmem lazım.* Öyle değil mi? diye sordu. Ben de hayretle, *'Dün biz askerler gitmeyelim, karışmayalım' diyordun. Şimdi uygun olacağı fikri nereden çıktı?*, diye sordum. Karabekir sözlerine cevap olarak *'ama mesele çok mühimdir.'* dedi."(74) İsmet Paşa, hatıralarında *"Mustafa Kemal'in, Lozan'a gitmesi konusunda kesin tavır olarak; behemehal gideceksin, başka çaremiz yoktur, bu vazifeyi yapacaksın"*, dediğini de dile getirmektedir.(75)

TBMM'de yapılan seçim sonucu Dışişleri Bakanı İsmet Paşa oybirliği ile Barış Konferansı'nda Türkiye Baştemsilciliğine (Heyet Başkanlığına), Maliye Bakanı Hasan (Saka) Bey 152, Sağlık Bakanı Rıza Nur Beyde 122 oy alarak delegeliğe seçilmişlerdir.(76) Heyet askeri, mali, iktisadi, hukuki müşavirler ve katiplerle 20 kişiyi geçiyordu. Lozan'da Hotel du Chaetau'daki toplantılarda Müttefik devletlerin temsilcileri bir iki hafta zarfında bir barış antlaşmasının hazırlanabileceğini ümit ediyorlardı. Ancak İsmet Paşanın Türk çıkarlarını ısrarla savunması karşısında görüşmeler sekiz ay devam etmiştir. Lozan görüşmelerinin uzun sürmesinin başlıca sebeplerini şu şekilde özetlemek

(74) (75) İsmet İnönü, "Hatıralar", 1987, C.II, s.37.

(76) Meclis Dışişleri Bakanı İsmet Paşayı açık yapılan oybirliğiyle Dr.Rıza Nur Bey ve Hasan Hüsnü Beyi de gizli oyla seçmiştir.

I. ve II. Dönem Lozan Konferansı'na Katılan Türk Delegasyonu

Başdelege: İsmet İnönü (Dışişleri Bakanı). Delegeler: Dr.Rıza Nur (Sağlık Bakanı), Hasan Saka (Maliye Bakanı). Danışmanlar: Münir Ertegün, Ahmet

mümkündür: 1) Konferansta Türkiye'nin tutumu açık ve kesindi. Türkiye sadece her medeni millet gibi kayıtsız, şartsız bir bağımsızlık istiyordu. Müttefikler ise yüzyılların kökleştirdiği alışkanlıklarla Türk isteklerini kolay kolay kabul etmemişler ve eski düzeni başka yollardan devam ettirmeye çalışmışlardır; 2) Türkiye yeni barış düzenini milletlerarası hukukun ilkelerine dayandırmaya çalışıyordu. Batılı devletler ise Osmanlı İmparatorluğuna kabul ettirilen Serv Antlaşmasını esas almışlar ve katlandıkları "fedakârlığı" bu antlaşmada yapılan değişikliklerle ölçmüşlerdi. Bu yüzden iki tarafın esas olarak aldığı ölçülerde temel farklar bulunuyordu; 3) Müttefikler Türkiye'yi kendilerine karşı yenilmiş ve Yunanistan'ı yenmiş bir devlet sayıyorlar ve bütün işleri buna göre düzenlemek istiyorlardı. Türkiye ise bağımsızlığı için savaşmış ve bunda başarıya ulaşmış bir devlet olarak, bu başarıyı bütün devletlere kabul ettirmeye gayret ediyordu.(77)

Lozan TBMM'de Tartışılıyor

Müttefikler Osmanlı İmparatorluğunun son dönemlerinde elde edilen kapitülasyonları devamını istemekteydiler. Türkiye ile devletler arasında en önemli uyuşmazlık konularından biri olmuştur. Bu isteklerin 4 Şubat 1923 tarihinde İsmet Paşa tarafından reddedilmesi üzerine, Konferans çalışmaları iki buçuk aya yakın bir süre ile kesintiye uğramıştır. İsmet Paşanın Ankara'ya dönmesinden sonra Lozan'daki görüşmeler hakkında Türkiye Büyük Millet Meclisinin 27 Şubat-6 Mart 1923 tarihleri arasındaki gizli oturumlarında şiddetli tartışmalar olmuştur. Meclisin bazı üyeleri, vermiş olduğu tavizler ve bir barış antlaşması yapamaması sebepleriyle İsmet Paşayı şiddetle eleştirmişlerdir. Mecliste, Müttefik devletler tarafından Türkiye'ye teklif edilen barış antlaşması tasarısının kabul edilmeyeceği hususunda genel bir mutabakat bulunuyordu. Bununla beraber çoğunluk barış görüşmelerine devam edilmesini istiyordu. Mustafa Kemal Mecliste yaptığı bir konuşmada İsmet Paşayı savunmuş ve görüşmelerin tekrar başlama-

Muhtar Çilli, Veli Saltık, Zülfü Tigrel, Zekal Apaydın, Mahmut Celal Bayar, Şefik Başman, Senlyettin Başak, Şevket Doğruker, Tevfik Bıyıklıoğlu, Tahir Taner, Nusret Metya, Hikmet Bayur, Zühtü İnhan, Fuat Ağralı, Mustafa Şeref Özkan, Şükrü Kaya, Hamit Hasancan, Cavit Bey, Hayım Naum, Baha Bey.
Basın Danışmanları: Ruşen Eşref Ünaydın, Yahya Kemal Beyatlı. Genel Sekreter ve Danışman: Reşit Saffet Atabinen. "70. Yıldönümünde Lozan", TCKB.
(77) Prof.Dr.Mehmet Gönlübol, Dr.Cem Sar, a.g.e., s.54, 58, 59.

sını istemeyen aşırı milliyetçilere yüklenmişti. Bunun üzerine, Meclis 6 Mart 1923 tarihli toplantısında görüşmelerin tekrar başlaması için teklifte bulunulmasını kabul etmiştir. Konferansın birinci ve ikinci safhası arasında geçen süre içinde Mustafa Kemal yeniden Lozan'a gidecek olan İsmet Paşanın pazarlık gücünü artıracak önlemler aldı. Türk ordusu kuvvetlendirilmişti. Konferansta çetin bir mesele olarak beliren kapitülasyonlar konusunda Türk görüşünü kabul ettirebilmek için, daha önce başlayan uygulama üzerinde ısrar edilerek yabancılar kapitülasyon imtiyazlarından faydalandırılmamışlardı. 17 Şubat 1923 tarihinde İzmir'de İktisat Kongresi düzenlemiş, burada yapılan konuşmalarda Türkiye'nin bağımsızlığı, egemenliği ve Türkiye'de yatırım yapmış olan yabancıların Türk kanunlarına tabi olmaları gerektiği üzerinde durularak(78) Lozan'a gönderme yapılmıştı.

Sonuçta Türkiye'nin egemenliğini tehdit eden kapitülasyonlar sorunu üzerinde yapılan sıkı çekişme ve pazarlıklar ardından, kapitülasyonların kaldırılmasına karar verilmiş; ancak son Osmanlı dönemi gümrük mevzuatının 6 yıl daha devam etmesi kararlaştırılmıştı. Lozan Antlaşması ve bu antlaşmaya ek on yedi diğer belge ve mektuplar 24 Temmuz 1923'te imzalandı. Lozan Barış Konferansı kararları TBMM'de çeşitli eleştiri ve tartışmalara neden olmuştur. Bunların başlıcaları, Yunan hükümetinin savaş tazminatı (tamirat) ödemeyerek, İmroz, Bozcaada ve Karaağaç'ın Türkiye'ye devredilmesiyle yetinmesi. Gümrük mevzuatının altı yıl süreyle devam etmesi. Osmanlı borçlarına teminat olarak Galata, Haydarpaşa ve Samsun Limanlarının gümrük gelirlerinin verilmesi, onur kırıcı olarak bulunması. Türkiye ve Yunanistan arasındaki mübadele anlaşmasının yeterince açık yazılmaması ile uygulamada ortaya çıkan yerleşik azınlıklar sorunuydu.

Lozan Konferansı'nda Türkiye Aleyhine Çalışan Türk "Frankofilleri" mi vardı?

Lozan Konferansı'na 2. delege olarak katılan Dr.Rıza Nur'a göre konferansta Cavid(79) ve Cahid Beyler, Fransızların tarafını tutmuşlar

(78) Prof.Dr.Mehmet Gönlübol, Dr.Cem Sar, a.g.e., s.54, 58, 59.

(79) Düyun-u Umumiye Meclisi üyesi, İttihat ve Terakki dönemi Maliye Bakanı Cavit Bey, kendi alanında gerçekten deneyimli bir maliyeciydi. Ulusal kurtuluşa daha sonra katılmıştı. Atatürk'e suikast girişimi ile suçlanarak idam edildi; Batı desteği olmayan bir ulusal kurtuluşu macera olarak görenlerdendi.

ve Türk Heyeti aleyhine çalışmışlardır. Delegelerimiz Osmanlı borçlarının Türkiye'den ayrılan devletlere bölünmesi ve Düyun-u Umumiye'nin kaldırılması görüşünü savunurken, bu iki arkadaş aksi görüşü savunmuştur. Bu frankofiller, sonuncla Lozan'dan uzaklaştırılmışlardır. Yine Dr.Rıza Nur'a göre, İsmet Paşa, Lozan'da onlar için "***asılmaya layık kişiler***" demiştir.(80)

Dr.Rıza Nur'un kendi kaleminden bu konuyla ilgili ayrıntılar şöyledir:(81) "Fransızların en alakadar oldukları ve ehemmiyet verdikleri iş mali ve iktisadi işler. Bunların da en mühim ve başta olanı Düyun-u Umumiye. Düyun-u Umumiye halledilecek. Harb-i Umumi neticesinde elimizden giden yerlerse hissesi verilip, Türkiye'nin borcu azaltılacak. İsmet bu işler için benim şiddetli ve defalarca olan mümanaatıma rağmen ve sonunda benden habersiz Cavid'i de getirmişti. Cavid de mali bir mütehassıs geçiniyor. Hasan, Cavid, Cahid Düyun-u Umumiye işi ile meşguldürler. Bu üçü bir trinite halindeler. Bir sacayağı yaptılar, gece gündüz beraberler. Birbirlerinden hiç ayrıldıkları yok. Hem de daima ve hususi olarak da Fransız heyeti azası ile dost, holde onlarla oturuyorlar. Onlar ile yemekte ve gezmekte beraberler. **Adeta bizimle hiç temasları yok**. Sanki Fransız heyet-i murahhasası azasındandırlar. Halleri şüpheli, çünkü Fransızlar bu işte ilk safta düşman. Bizim onların cephesi karşısında koyduğumuz müfreze ise onlar ile mütareke etmiş bir halde. Zaten mütarekede Cavid'i Fran-

(80) D.Avcıoğlu, a.g.e., (b) s.213.

(81) "Dr.Rıza Nur'un Lozan Hatıraları", Boğaziçi Yay., s.148, vd.
Dr.Rıza Nur'un Lozan anılarındaki yazıları çeşitli kaynaklarla karşılaştırıldığında, kimi aşırı kuşkuları dışında gerçeği yansıtmaktadır. Özellikle Osmanlı borçlarının azaltılmasındaki girişimleri ve Osmanlı dönemi maliye nazırlığı yapmış Cavid Beyle ilgili kuşkuları önemlidir. Lozan görüşmelerine başkanlık eden İsmet İnönü'den sonra 2. delege olarak katılan Dr.Rıza Nur, çeşitli yayın ve araştırmaları olan dönemin entellektüel devlet adamlarından biriydi. Türkçülük akımının hararetli savunucusu olarak Ulusal Bağımsızlık sürecinde Ankara'ya gelmiş, Dışişleri Bakanlığına vekalet etmiş, Sağlık Bakanı olmuş ve çeşitli diplomatik delegelikler-de bulunmuştu. Karakter olarak "egosentrik" (bencil) bir yapıya sahip olması ve aşırı Türkçü ve vatanseverlik duyguları ile çevresindekilerden kuşku duyan, onlara şiddetli eleştiri ve hakaretler yöneltirdi. Bu yapısıyla daha sonra da Mustafa Kemal'le ters düşecek ve Paris'e gönderilecektir. Orada yazdığı anılarını Londra'da British Museum ve Paris'te Biblotheque Nationale'e ölümüne kadar saklanması koşuluyla bırakmıştır. Daha sonra Türkiye'ye gelmiş, 1942 yılında vefat etmiştir. "Hayatım ve Hatıralarım" isimli anıları 1967 yılında yayınlanmışsa da Atatürk yasasına muhalefet kapsamında toplatılmış ve yayını yasaklanmıştır. (E.Y.)

sızların himaye ettiğini, Malta'dan kurtardıklarını, vaktiyle Cavid, Maliye Nazırı'yken Fransız Maliye mahafili ise pek sık temas edip ahbap olduğunu, Düyun-u Umumiye'de dayinler vekilliği ettiğini de biliyoruz. Nasıl olsa Fransızlara minnettardır. Onlara karşı hiç olmazsa yüzü tutmaz. Bunlar da şüphemi artırıyor.

Osmanlı Borçlarının Tamamını Türkiye'ye Yıkmak İstiyorlar

Bir adam sık sık bana geliyor. Düyun-u Umumiye'nin Lozan'a iki milyon yolladığını, bu iş için bu parayı rüşvet vereceğini söylüyor. Galiba bana rüşvet teklif etmek istiyor, fakat cesaret edemiyordu. Biraz sonra bu para ve rüşvet verilmek istendiği herkesin ağzına düştü. Aynı zamanda Cavid'e, Cahid'e rüşvet verilmiş olduğu da söyleniyor.

Müzakerelerde, Cavid, Hasan, Cahid(82) **Düyun-u Umumiye'nin sermaye**(83) **değil, faizinin taksimi esası üzerine karar vermişler**. Bu benim havsalama sığmadı. Borcun esasını, sermayesini taksim edip de Türk'e "**Senin borcun şudur. Bunun da seneyi faizi ve amortismanı şudur. Her yıl bu miktarı vereceksin.**" demiyorlar da **bütün borç Türkiye'nin sırtında duracak.** Sade faiz-i senevisini bizden arazi alan devletlerle Türkiye arasında taksim edecekler. Ya bu devletler:"**Borç bizim değil, veremeyiz, borç ahden Türkiye'nindir. O versin...**" deyiverirlerse... Felaket!.. Nitekim Berlin Muahedesi'nde de sermaye değil, faiz taksim edilmiş. Sırp vesair devletler vermiyormuş. Türkiye'ye haksız olarak o hisseleri de ödetmişler. Böyle vahim bir misal de var. İsmet, Hasan, ben görüşüyoruz. Dedim ki:"Yine sermaye taksim edilmiyor. Faizi senevi taksim ediliyor?" Hasan:"**Çünkü sermaye taksimi fennen mümkün değildir. Onun için.**" dedi. Şaşılacak şey... Aklım da buna hiç ermiyor. Ya Hasan'ın dediği doğru ise... Fakat bu da aklıma bir türlü yatmıyor. Hasan'la uzun münakaşa ettim. Bu münakaşalar bir değil, birçok defalar tekerrür etti. Hasan sebep de gösterip izah edemiyor. Sade:"**Fennen mümkün değildir**" diyerek, kestirip atıyor. Bu nakaratta beni ikna için kafi gelmiyor. İsmet hiç fikir beyan etmiyor. Sade dalgın bir surette düşünüyor. Müşevveş, şüpheli bir hali var. Bu hususta Hasan'la çok süren münakaşalar hatta

(82) İsmet İnönü Dışişleri Bakanı, Cavid Bey eski Maliye Bakanı-iktisat danışmanı, Hasan Saka Maliye Bakanı, Hüseyin Cahid Yalçın. (E.Y.)

(83) Konferans boyunca Türk heyetinin "sermaye" dediği Osmanlı'dan kalan ana borç miktarıdır.(E.Y.)

kavgalar yaptım. Davam şu; beni diyorum ki:"**Ortada bir yük var. On kişiyiz, bize taksim edilecek. Mesela yüz elli okkasının ilh... Ben de bu seksen okka yükü benim hissem, ufak ama ne çare!.. Yükleyin sırtıma!.. Diyeyim. Yüklesinler taşıyıp götüreyim. Başka şeye aklım ermez. Başkalarına ait yük benim sırtımda duramaz.**"

Cavid'de Tüm Osmanlı Borçlarının İmparatorluktan Ayrılan Diğer Ülkeler Arasında Pay Edilmesine *"Fennen İmkan Yoktur"* Dedi

Nihayet Cavid'e sorduk; "Sermaye taksiminin fennen asla imkanı yoktur" dedi ve onda durdu. Söylendik. Biz söylendikçe Cavid kızıyor. Pancar gibi oluyor. "**Olamaz!**" diyor. Bu adam da her şeyde ve çabucacık kıpkırmızı oluyordu. Hatta mağrurane "**sizin aklınız ermez!..**" de dedi. Bu beni tahkirdi. Lakin hakkı var. Hakikaten aklım ermez. Fakat sonra pratik gösterdi ki, o Türkiye'nin yegane mühim ve mağrur maliye alimi Cavid de bilmezmiş. Yahut suikasdi varmış. İkinci şık doğru ise? Cahid'e ayrıca sordum. Ondan da aynı nakarat. Ha, **Fransızlar bunu istiyor, Cavid böyle diyor**. Demek Cahid de, Hasan da Cavid'le müşterek... Felaket!.. Ne yapacağız?... Bazen düşünüyorum. Bunlar bu işi bilirler, ben cahilik edip itiraz ederek işi büsbütün güçleştirmeyeyim. Vazgeçeyim. Bildikleri gibi yapsınlar diyorum. Fakat yine düşünüyorum; kasten böyle diyorlarsa... Para dalaveresi oynuyorsa... İşte de pek mühim. Cavid'e bir gün yine holde sordum. Aynı temerrüt. Nihayet düşündüm ki, bir taraf Avrupalı maliye mütehassısı bulup ona fikir danışmak hepsinden doğrudur; zaten İsmet, Cavid'i getireceğine böyle birisini bulmalıydı. İsmet'ten habersiz ahmet İhsan'a böyle birisini bulmasını söyledim. Anadolu şimendiferi meselesi için Lozan'a gelmiş olan Günter'i getirdi. Ona sordum. Bu adam sermaye taksiminin pekala mümkün olduğunu söyledi. "**Mamafih ben iyi bilmem, tahkikat yapabiliriz**" dedi. Bu cesaretle Cavid ve Cahid'i aradım. Holde imişler. "**Bir mühim Avrupalı mütehassıs bulduk. Sermaye taksiminin fennen kabil olduğunu söyledi**" dedim. Cavid kızardı. Pancar oldu. Bu adam pek kibirliydi. Ufak bir itiraz karşısında bile kan başına çıkar kıpkırmızı olurdu. "**Mümkün değil ya, olsa bile tahvilatı yeniden bastırmak milyonlara mütevakkıftır. Bu da astarı yüzünden pahalıya gelir.**" dedi. Bu sözü bir gedikti. Demek gedik açtım. Cesaretim de arttı. Demek Cavid bunun fennen kabil olduğunu biliyor. Kasten olmaz diyor. Haindir.

Günteri Zürih'e Yolluyorum

Günter'i bu işi bütün tafsilatı ile tahkik etmek için Zürih'e yolladım. Oradaki bankerlerden tahkik edip geldi. Dedi ki:"**Sermaye taksimi teknikçe tamamiyle mümkünmüş. Tahvilat kağıtları parçalanıp taksim edilemeyeceğinden, yeniden basılması da pahalı olduğundan yeniden birer kağıt bastırılarak ilave edilirmiş. Bu da yarım milyon liralık bir işmiş.**" Yerimden zıpladım. Doğrusu bu büyük bir hizmet olmuştur. İsmet'e anlattım. İsmet yine bir fikir söylemiyor. Hasan'a söyledim. Ve sözüme ağır lakırdılar da ilave ettim. Hole indim. Cavid'le Cahid'i buldum. Onlara da kağıt ilavesi meselesini söyledim. Cavid, "**O da milyonlarca masraflı olur**" dedi. "Hayır, azami yarım milyon olurmuş" dedim, çenesi tutuldu. Bu iş için Hüseyin Cahid de gazetesinde Cavid'in sözünü müdafaa ediyor, bizim aleyhimize yazıyor. Bizi cahillik ile itham ediyor ve bizimle alay ediyor. O da Dayinler Vekiliydi ya!.. Bu efendiler yıllarla Düyun-u Umumiye'den çöplenmişlerdi. Hâlâ da çöplenmekteler.

Casus mu var?
***"İsmet pek ızdırap içinde, hali perişan. Nihayet içini döktü. Cavid, Cahid, Hasan başımıza bela olmuştur. Bunları nereden getirdim?"* dedi.**

Artık benim bu üçlemeden büsbütün sıdkım sıyrıldı. Bu işlerin başında Fransızlardan Bompard, Dekloneyer, Serre bos var. Bompard'a behemehal sermaye taksimi olacağını söyledim. "Sizin delegeleriniz (Cavid, Cahid, Hasan) faizde taksimi kabul ettiler, bile. O geçti. Geri dönülmez." dedi. "Yok onlar kabul edemez, murahhas biziz" dedim. Hale bak dedim, hale bak!.. Meğerse bizim reyimize danışmadan murahhasımız Hasan, müşavirlerimiz Cavid ve Cahid, bunu kabul etmişler. Felaket, vazifenaşinaslık, hıyanet...

Bunun üzerine Fransızlar tarafından bir kıyamettir koptu. Telaş ve hararetli münakaşa, tehdit, her şey var. İsmet'in sinirleri zayıfladı. Uyku uyuyamıyor. Yemeden içmeden kesildi, odasında volta vuruyor. Adeta ne yapcağını şaşırmış. Nihayet bu iş için bizim umum müşavirlerin iştiraki ile büyük bir içtima yaptı. Münakaşa edildi. Dinledim, dinledim, nihayet ayağa kalktım. Dedim ki:"**Bu iş mutlaka sermaye taskimi esası üzerine yapılacak!.. Katiyyen başka türlü olamaz. Asla başka şekli kabul etmem.**" Hasan başını kaldırdı yan gözle ba-

na bakarak (bu hali hiç gözümün önünden gitmez) "**Sermaye taksimi fennen mümkün değildir**." dedi. Dedim:"Mümkündür, başka türlü olamaz." Dedi ki, "Hayır!..." Dedim. "**Sen bilmiyorsun. Arkadaşlar hepiniz işitin!..." Sermaye taksimi olmayan bir muahadeyi ben imzalamayacağım. İsmet Paşa, Hasan Bey, imzalasa da ben imzalamayınca muahede olamaz**." Hasan masanın üstüne çok yatar, adeta burnu önündeki kağıda dokunur. Adeti böyledir. Bu vaziyetten telaşla doğruldu. "E, sonra ne olacak?" dedi. "Ne olacak?" dedim. "Böyle müthiş bir hadise zuhur etmemesi için şimdiden Ankara'ya yazarız. Hükümet sizin fikirlerinizde ise bana öyle emir verir, ya ben kabul etmez istifa ederim, yahut da hükümet beni kaldırır. O vakit siz imzalarsınız . Yahut seni kaldırır." Hasan cevap vermedi. Ben de oradan çıktım. Pek tuhaf şey!... İsmet beni bu içtimaa çağırmamıştı. İçtima zamanını bana söylememişti. Haber alıp yetişmiştim. Bu sözlere de İsmet la (hayır) ve naam (evet) demedi. Bu işte İsmet mütemadiyen fikirlerini saklıyordu.

İsmet pek ızdırap içinde. Hali perişan. Bana da bir şey söylemiyor. Nihayet döküldü:"**Cavid, Cahid, Hamid, Hasan başımıza bela olmuştur. Bunları nereden getirdim?!..**" dedi.

Sana söylememiş miydim? diyecektim. Ama sırası değildi. Çok perişan olmuş, acıdım. Fakat bu sözü çok isterdi. Taşı gediğine koymak lazımdı. Devam etti: "Bunlar düşmanla bir olmuşlardır. Hem düşmanla uğraş, hem de bir de bunlarla uğraş. Bunlar hıyanet ediyorlar. Kendi elimle ettim. Sen ise bana Cavid'i getirme diye çok söyledin. Bunlardan kurtulmadıktan sonra bu işi halledemeyiz. Engel oluyorlar. Hasan aptalını da bunlar igfal ediyorlar." dedi.

İşte dosdoğru buydu. Benim de hissiyatım onların hıyanetindeydi. Bizim Hasan ahmağını da bilmem ne suretle elde etmişlerdir. Bizi içimizden bombalıyorlardı. Bunlardan kurtulmak lazımdı. Muhakkak.

"Pekala yaparsın, sen relssin" dedim. Dedikl "Sen Yap" "İsmet bu!... Kendine düşman kazanır mı?.. Millet, devlet işi ikinci derecededir. Evvela şahsı. Entrikacı bu? Hiç merdane açık iş yapar mı?.."

İsmet bana dedi ki: "**Ben bir çare düşünüyorum. Paris'ten Ferid'i getirelim. Ona sermaye taksimi üzerine bir proje yaptıralım, Fransızlar ile müzakereye onu memur edelim.**" Dedim ki:"Müna-

siptir. Ancak bu adam huysuzdur.. Bu suretle tehlikelidir. Puankare'nin tebliğinin mürekkebi kurumadı. Eğer söz dinler ve bir şey çıkarmazsa pekala." "**Ben idare ederim**" dedi. Hakikaten Ferid muktedirdir. Buna Maliye Vekaleti'ni yoluna koymakta göstermişti. Münasipti. Yine dedim ki, "Bir tedbir daha var. En asaslısı budur. Bu Cavid'ler zehir neşreden bir memba halindelerdir. Cezri hareket lazımdır. Bu menbaı kurutmalı. Bunun içi Cavid, Cahid ve Hamid'i Lozan'dan göndermeli. Buna Hahambaşı'nı da ilave etmeli. Keza nihayet Reşad (Nihad Reşad Belger) da imtiyaz ve kadın işinden başka bir şeyle meşgul değil ve frenklerle çok temasta. Bize de henüz hiçbir hizmeti görülmedi. Pek hafif meşrep bir adam. Çalışmıyor da. Hiçbir sözünde de durmuyor. Bu beşini Lozan'dan gönderelim. Saha açılır." İsmet "İyi ama ben bunu yapamam!" dedi. Dedi ki:"Sen yap!..." İsmet bu!... Kendine düşman kazanır mı?.. Millet, devlet işi ikinci derecededir. Evvela şahsı. Entrikacı bu. Hiç merdane açık iş yapar mı?.. Ben "Peki, ben yaparım." dedim. Rıza Nur, Türk için menfaatini, hatta başını derhal ortaya kor. Derhal bunu tebliğ ettim. Müşavirlikten azledildiniz. Hemen bu akşam Lozan'ı terk edeceksiniz!... Etmezseniz bunun akıbeti ağır olur. Hepsi gittiler, sadece Cavid birkaç gün izin istedi. Birkaç gün sonra o da gitti. Nihad Reşad'a, İsmet bilmem neden ve benden gizli, bir memuriyet süsü verilerek gönderilmiştir. Cahid müşavir değildi. Müşavir olmadığından Cahid'e bir şey diyemedik. Bu unsurların kaybolması Fransızlara ağır geldi. Söylendiler. Bompard bundan bize şikayet etti. Tabii işin lehimize tesiri oldu. Hakikaten bundan sonra işte hafiflik hissettik.

Ferid geldi. Projeyi bizim verdiğimiz esaslar dairesinde yaptı, Fransızlar ile müzakereye başladı. Fransızlar, "**Bu yenidir. Başka esaslar kabul edilmiştir, tekrar dönemeyiz.**" dediler. Ferid cidden huysuz, dirayetli. Fakat idaresizdir. Kendini derhal düşürür. Ne idi notlarımda kaydı yok, iyi de hatırlayamıyorum. Bir pot kırmış, frenklerle kavga etmiş. Frenkler bir nota verdiler. "**Böyle bir adamla asla müzakereye tenezzül etmeyiz**" dediler. Ben frenklerle bu kadar kavga ettim, iş asla buraya düşmedi. Ferid bir hamlede kopardı. İsmet, nihayet Ferid'i gerisin geriye göndermeye mecbur oldu. Fakat biz yeni esası koyduk ya. O esas üzerinden müzakereyi bizim müşavirlerle devam ettirdik. **Ve nihayet sermaye taksimi kabul edilmiştir**. Bu büyük bir zaferdir. Bunu hatırladıkça doğrusu göğsümün kabardığını hissederim.

L'Illustré
Revue hebdomadaire suisse
...sant le jeudi • Administration: Lausanne, 27, rue de Bourg • 3 mois: Fr. 3.80; par la poste 3.95

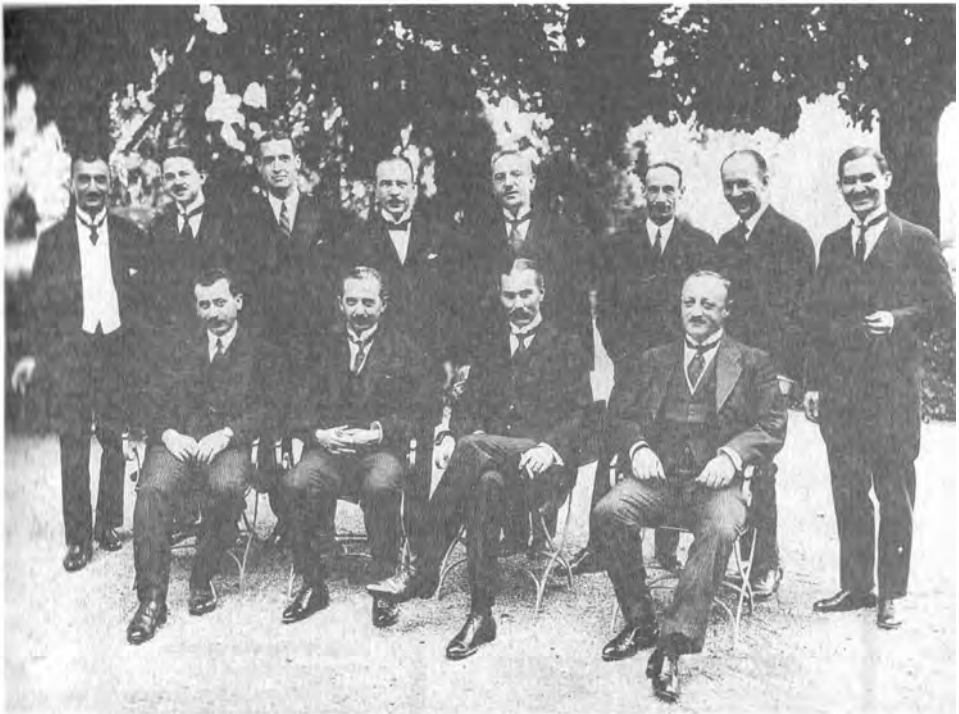
LA PAIX DE LAUSANNE

İsviçre'de yayınlanan L'Illustré dergisinin kapağındaki fotoğrafta, İsmet İnönü ve sağında Dr.Rıza Nur. Fotoğrafın altında Lozan barışı yazmaktadır.

Üstte: Akbaba dergisinde 23 Şubat 1923'te yayınlanan Ratıp Tahir (Burak)'ın çiziminde Lozan Barış Konferansı Türk temsilcilerinden beşi. Üstte soldan sağa Mehmet Münir (Ertegün), Dr.Nihat Reşat (Belger), Hasan (Saka), Dr.Rıza Nur. Altta çerçeve içindeki İsmet (İnönü) Paşa.
Yanda: Lozan Konferansı'na mali uzman olarak katılan Türk delegesi Cavid Bey. Konferans boyunca Batı yanlısı davranmakla suçlanan eski İttihatçı ve Osmanlı maliye bakanı Cavid Bey, daha sonra İzmir Suikastine karıştığı gerekçesiyle, İstiklal Mahkemesi tarafından ölümle cezalandırılmış ve idam edilmiştir.)

Barış anlaşmasının imzalanmasından sonra, Türk ve ABD delegelerinden bir grubun hatıra fotoğrafı. Oturanlar, soldan sağa: Hasan Saka, İsmet (İnönü) Paşa, Joseph Grew, Dr.Rıza Nur.

Lozan Barış Antlaşması münasebetiyle bastırılan hatıra pulu.

Lozan Konferansı dolayısıyla İsviçre Konfederasyonu'nun yaptırdığı madalyon.

Saltanatın Kaldırılmasında Lozan'ın Etkisi

Lozan görüşmeleri 21 Kasım 1922'de başlamıştı. Başlangıçta gerek Türkler, gerekse Batılılar konferansın birkaç hafta içinde biteceği kanısındaydılar. Buna rağmen görüşmeler 8 ay sürmüştür. Emperyalist kamp, Osmanlı Devletini Batı'ya bağımlı kılan sömürge bağlarını koparmamak için elinden geleni yapmıştır. Hatta başlangıçta işbirlikçi Osmanlı Hükümetinden bile medet umarak, onu da Konferansa davet etmişlerdir. Bunun üzerine Büyük Millet Meclisi süratle harekete geçerek saltanatı ilga etmiştir. Atatürk bu görüşmelerde de büyük bir dirençle karşılaştı ve meseleyi çözüme bağlamak için, Mecliste bir sıranın üstüne çıkarak şunları söyledi: "*Hâkimiyet ve saltanat hiç kimseye, ilim icabıdır diye, müzakere ile münakaşa ile verilmez, kudretle ve zorla alınır. Nitekim Türk milleti hakimiyet ve saltanatı, isyan ederek eline bilfiil almıştır.*"

TRAITE DE COMMERCE

entre

la France et la Porte Ottomane

En date du 25 Novembre 1838

Texte Turc

SUIVI DE LA CONVENTION ADDITIONNELLE

revêtus au Département des Affaires Etrangères

IMPRIMERIE ROYALE.

Décembre 1842

Lozan Konferansı ardından Yunanlıların Trakya'dan çekilmeleri ve Türkiye'ye savaş tazminatı ödemek istememeleri bir hayli sorun olmuştu.

Üstte:
Edirne'ye bağlı Karaağaç İstasyonu'nun Yunanlılardan teslim alınış protokolünün imza törenine katılan Türk-Yunan ve İtilaf Devletleri subayları. 15 Eylül 1923.

Yanda:
Konferans boyunca Osmanlı kapitülasyonlarının kaldırılmasını istemeyen Batılılarla yapılan sert tartışmaların ardından, son dönem Osmanlı gümrük mevzuatının 6 yıl daha uzatılmasına karar verilmişti. Osmanlı İmparatorluğunun ekonomik ve sosyal çöküntüsüne neden olan ve önce İngilizlerle, daha sonra Batı Avrupalılar ve Kuzey Amerika ile imzalanan 1838 Serbest Ticaret Anlaşması ardından, bir dizi kapitülasyon anlaşmaları daha yapıldı. Aralık 1842'de Fransa ile yapılan bir kapitülasyon anlaşmasına ait belgenin kapağı.

IV.BÖLÜM

Siyasal Bağımsızlığın Ekonomik Bağımsızlıkla
Tamamlanmasına ve
Milli Burjuvazinin
Yaratılmasına Atılan Adım

Halk Kongresi Yoluyla, Halkla Birlikte Ekonomik Karar Alma ve Kalkınma Girişimi 17 Şubat 1923 İZMİR İKTİSAT KONGRESİ

"İktisattaki cehaletimiz, siyasetteki serserilliğimiz elbirliği gitmiş ve milletimizi kemirmiş, kemirmiş, kemirmiştir."

Kazım Karabekir'in kongredeki konuşmasından.

Kongredeki tartışmaların çoğu, savaş öncesi dönemde Jön Türkleri ikiye bölmüş olan aynı meseleye, yani liberalizmin mi yoksa "Milli İktisat" programının devlet müdahaleciliğinin mi tercih edileceği meselesine yoğunlaşmıştı. Kongre, yerel sanayiin korunmasını istemiş, bununla beraber yabancılara ayrıcalık gösterilmemesi şartıyla yabancı yatırımlara karşı çıkmamıştı.

Başbakan Bülent Ecevit'in 5-8 Haziran 2001 İzmir İktisat Kongresi'ni erteleme genelgesi.

T.C.
BAŞBAKANLIK
Personel ve Prensipler Genel Müdürlüğü

Sayı : B.02.0.PPG.0.12-320-7240 07 MAYIS 2001
Konu : Türkiye İktisat Kongresi

DEVLET PLANLAMA TEŞKİLATI MÜSTEŞARLIĞINA

GENELGE
2001/ 24

İLGİ: 11.12.2001 tarih ve B.02.0.PPG.0.12-320-22256 (2000/29) sayılı genelge.

İlgi genelge ile 5-8 Haziran 2001 tarihleri arasında toplanması öngörülen 2001 Türkiye İktisat Kongresi'nin Ülkemizin içinde bulunduğu ekonomik koşullar nedeniyle ileri bir tarihte yapılması uygun görülmüştür.

Bilgilerini ve gereğini rica ederim.

Bülent ECEVİT
Başbakan

DAĞITIM :
Gereği :
Devlet Bakanlığı ve Başbakan Yrd.larına
Devlet Bakanlıklarına
(Bağlı ve İlgili Kuruluşlara Devlet Bakanlıklarınca)
Bakanlıklara
(Valiliklere ve Belediyelere İçişleri Bakanlığınca)
Yüksek Öğretim Kurulu Başkanlığına
Milli Güvenlik Kurulu Genel Sekreterliğine

Bilgi :
Cumhurbaşkanlığı Genel Sekr.ne
TBMM Genel Sekreterliğine

5-8 Haziran 2001 tarihinde İzmir'de yapılacak İktisat Kongresi, ülkenin içinde bulunduğu ekonomik koşullar nedeniyle Başbakan Bülent Ecevit'in yukandaki genelgesiyle belirsiz bir tarihe ertelenmiştir. Birinci İzmir İktisat Kongresi ile daha sonra 2-7 Kasım 1981'de yine İzmir'de yapılan İktisat Kongreleri ülkenin içinde bulunduğu olumsuz koşullar gereği yapılmıştı. 2000-2001 ekonomik krizlerinin ağır etkisinde bulunulduğu bir dönemde, üçüncüsünün iptal edilmesi, yönetimin bu konudaki tutarsızlığının ve kayıtsızlığının bir belgesidir.

Mustafa Kemal
17 Şubat 1923 İzmir İktisat Kongresi'ni açmış ve katılmıştır.
Aşağıda: Açılış konuşmasından bir sayfa.

غازی مصطفی کمال پاشا حضرتلرینك ایلك تورکیا اقتصاد
قونغره‌سنده‌کی افتتاحی نطقلری :

اقدیلر ؛

عزیز تورکیامزك اقتصادی تمالیسی‌اساسیاتی آرامق وبوراق کی وطنی، حیاتی وملی بر غایهٔ مقدسه ایچون بو کون بورادهطوپلانمش اولان سزلرك ، محترم خاق ممثلرینك حضورنده بولنمقله چوق مسعود وبختیارم .

اقدیلر ؛

اوزون غفلتلرله ودرین لاقیدی ایله کچن عصرلرك بنیهٔ اقتصادیه‌مزده آچدیغی یارهلری تداوی ایتمك وچارهلرینی آرامق، مملکتی معموریته ، ملتی رفاهیت وسعادته ایصال یولارینی بولمق ایچون وقوعبوله‌جق مساعیکزك موفقیتله نتیجه‌لنمسنی تمنی ایدرم.

آرقداشلر ؛

سزلر دوغرودن دوغرویه ملتمزی تمثیل ایدن خلق صنفلرینك ایچندن واونلر طرفندن منتخب اولهرق کلیورسکز . بو اعتبارله مملکتمزك حالی ، احتیاجی ، ملتمزك آلملرینی واطلرینی یقیندن وهرکسدن دها ایی بیلیورسکز . سزك سویله‌جککز سوزلر، آلمسی لزومنی بیان ایده‌جککز تدبیرلر، خلقك لساندن سویلنمش تلقی اولنور وبونك ایچون اك یوکسك احساسلره مالك اولور . چونکه خلقك سسی، حقك سسیدر.

افندیلر ؛

تاریخ، ملتمزك اعتلا وانحطاطی اسبابنی آرارکن برچوق سیاسی، عسکری، اجتماعی سببلر بولمقله وصایقدهدر . شبهه یوق بوتون بوسببلر حادثات اجتماعیه‌ده مؤثردرلر. بر ملتك دوغرودن دوغرویه حیاتیله علاقهدار اولان ، اوملتك اقتصادیاتیدر. تاریخك وتجربه‌نك تکشیف ایتدیکی بو حقیقت بزم ملی حیاتمزده وملی تاریخمزده تماماً متجلیدر .

Tüccar grubunun sembolü.

Çiftçi grubunun sembolü.

İşçi grubunun sembolü.

İzmir İktisat Kongresi, Anadolu'nun tüm illerinden İzmir'e gelen, aralarında kadın temsilcilerinin de bulunduğu 1135 tüccar, sanayici, işçi, esnaf ve çiftçi temsilcilerinin katılmasıyla gerçekleştirilen "Misak-ı Millî"den (Ulusal Dayanışma Andı) sonra, "Misak-ı İktisadî"yi (Ulusal Ekonomik Dayanışma Andı) sağlayacaktı.

Kongre Öncesindeki Ortam

"Hellen uygarlığının köklerini yeniden okşamanın ötesinde o topraklarda vazgeçilmez ekonomik varlığımız vardır."

Yunanistan Başbakanı Venizelos, 1919

5 Mayıs 1919 tarihinde Paris'te toplanan "Barış Konferansı"nda ABD Başkanı Wilson, İngiltere Başbakanı Lloyd George, Fransız Başbakanı Clemenco ve İtalya Başbakanı Orlando "İzmir ve çevresinin" Yunan emellerine teslim edilmesi kararını verip, Yunanistan Başbakanı Elefterios Venizelos'a(1) "müjdeyi" sundukları zaman, pamuk sakallı sempatik bir dede görünümünde olan Venizelos'un havaya sıçrayarak gazetecilere söylediği şu sözler, yayılmacı siyasetin temelinde yatan ekonomik gerçekleri pek güzel gözler önüne sermiştir:

"*Batı Anadolu'ya haklı nedenlerle el koyacağız. Hellen uygarlığının köklerini yeniden okşamanın ötesinde, o topraklarda vazgeçilmez ekonomik varlığımız vardır. Bu yüzden İzmir ve çevresindeki topraklara yürüyecek olan Yunan birlikleri, en ufak Yunan tüccar ve esnafının bulunduğu yörelere kadar tartışmasız biçimde fetih harekatını sürdürecektir.*"

Yunanistan, Rum ahaliyi güvence altına almanın ötesinde, Ege ekonomisini tamamen mülkiyetine geçirmek için İzmir'e çıkacaktı.(2)

Fernand Braudel'in, "Yoksul Akdeniz" dediği coğrafyada, en verimli ovaların yanyana dizildiği Ege bölgesi, binlerce yıldan bu yana zengin kültürleri ortaya çıkarmıştır. 25 Mayıs 1919 günü çorak dağlardan ve adalardan ibaret olan ülkelerinden gelerek, Ege ovalarına giren Yunan işgal kuvvetleri içindeki her asker, ancak rüyalarında görebilecekleri böylesine görkemli bir coğrafya ile karşılaştıklarında, binlerce yıl önceki mitolojilerde sözü edilen zenginlik ve efsanelerin gerçekleşeceğine inanmış olmalılar. Bu nedenle Akdeniz'in en önemli

(1) Fransa'da Venizelos'a karşı inanılmaz bir sevgi vardı. Fransızlar ona "Ulysse", "Aristide" adlarını takmışlardı; ona "büyük Devlet adamı" derler, hükümetin politikasını beğenmeyince, "ah! bizim de bir Venizelos'umuz olsaydı!" diye göğüs geçirirlerdi. Venizelos, Wilson ve Lloyd George'un gözünde de büyük prestije sahipti. O, esas itibariyle o yıllarda zihinleri saran, "küçük Devletler büyük Devlet adamları yetiştirir" gibi garip bir düşüncenin etkisiyle kalplere girmişti.

(2) Ege Bölgesi Sanayi Odasının Ellinci Yılı, 1995, s.8.

vadileri olan Gediz, Büyük ve Küçük Menderes ve Bakırçay ovalarını baştan sona işgal ettiler. Ancak buralann kendilerine ait olamayacağını anladıklarında ise atalarının Truva'da yaptıklan gibi her şeyi yakıp yıktılar.(3)

İktisattaki cehaletimiz, siyasetteki serserilliğimiz elbirliği gitmiş ve milletimizi kemirmiş, kemirmiş, kemirmiştir.

Kazım Karabekir'in Kongreyi açış konuşmasından.

"Hangi el, hangi demir el, uzanıp kurtaracak." T.Fikret

Yeni devlet, kendinden önceki dönemden, yalnız taş taş üstünde tutunamayan bir ülke değil; baştan başa boş, bakımsız, kimsesiz topraklar da devraldı.(4)

Tüm köylünün yok canından ödediği aşar vergisi Osmanlı'nın dış borçlarını ödemeye yetmiyordu bile. Cumhuriyet, Türkiye'yi işte bu şartlar içinde devir aldı. Şimdi yeni devlete, yeni hükümete, bu şartları memleket yararına, köylü yararına değiştirmek, memleketin temel yapısı olan toprak ilişkilerini hem teknik, hem sosyal bakımdan, temelden ve yeniden inşa etmek düşüyordu. Sanayii ve ticareti de yine tarıma dayalı olarak gelişecekti. Yüzölçümü 750.000 kilometreye varan ve kurtarılan "son topraklar" üzerinde, şöyle böyle 8-9 milyonu bulan, fakat yorgun, mecalsiz, yoksul "son Türkler" onun, bu mucizeyi yaratmasını bekliyordu. **Hulasa her şeye kökten başlamak, her şeyi yeniden düzenlemek gerekiyordu.** Her şeyin başında da, toprak çiftçi ve tarım politikası geliyordu. **Elde, tümü ancak 130.000.000 lirayı zor bulan hazin bir bütçe vardı. Ama yeni devlet adamlannı, yapılması milyarlar isteyen hesapsız işler bekliyordu**. Fakat ne var ki, işte bu bütçenin de gelirinin %21.3'ü yine ve doğrudan doğruya, köylünün sırtına yüklenen aşar vergisinden geliyordu.(5)Bu bütçe, Cumhuriyetin ilk yılında bile 50.000.000 lira açıkla kabul edilmişti. Ve

(3) Ersal Yavi, "Manisa", 1995. s.16.

(4) Şevket Süreyya Aydemir, "İkinci Adam" Cilt:II, 1993, s.312.

(5) Aşar, İslâmın ilk fetih günlerinden başlayarak, bütün Müslüman ülkelerinde uygulanmak suretiyle Cumhuriyete kadar gelen şer'i bir vergiydi. Müslüman köylü, ürününün onda birini devlete vermekle mükellef tutulurdu. Hıristiyanlar ise aşar yerine haraç verirlerdi. Devlet gelirlerinin önemli bir bölümünü sağlayan aşar vergisi, çoğu kez onda birden fazla alınmakta, ülkenin sosyal yapısını olumsuz etkilemekteydi. Köylü sömürülürken, toprak ağaları zenginleşiyordu.17 Şubat 1925'te aşar vergisi kaldırıldı.

bu zavallı bütçeden bir gün gelecek, örneğin 1932 yılında, 169.354.000 lira olarak kabul edilen gelirinden tam 49.705.000 lirası, yani üçte bire yakın bir kısmı, yeni Türkiye'nin ve Türk köylüsünün hiçbir suçu ve borcu olmadığı halde, Düyun-u Umumiye için yabancılara ödenecekti. Anadolu'nun büyük bir bölümünde üretim teknolojisi, Hitit döneminden bu yana neredeyse değişmemişti. Üstelik savaşlar ve göçler, üretkenliği düşürmüş, ürün tiplerinde de değişikliklere neden olmuştu.

Kongrenin toplanmasından 10 gün önce Mustafa Kemal 7 Şubat 1923 tarihli Balıkesir Söylevi'nde şunları vurgulamıştır:

"Kaç milyonerimiz var? Hiç. Binaenaleyh biraz parası olanlara da düşman olacak değiliz. Bilakis memleketimizde birçok milyonerlerin hatta milyarderlerin yetişmesine çalışacağız... zannolunmasın ki ecnebi sermayeye hasımız..." Bu sözcükle ilgili dipnota bakınız.(6)

Devamla: *Sonra amele (işçi) gelir. Bugün memleketimizde fabrika, imalathane vesaire gibi müessesat (kurumlar) çok mahduttur (azdır). Mevcut amelemizin miktan yirmi bini geçmez. Halbuki memleketi tealli eylemek (yükseltmek) için çok fabrikalara muhtacız. Bunun*

(6) Mustafa Kemal'in bu sözleri, bazı çevrelerce onun Türkiye'de ayrıcalıklı kapitalistler ve rantiyeciler yaratma çabası içinde olduğu şeklinde gösterilmektedir. Mustafa Kemal, başlangıçtan beri toplumun her kesim ile diyalog halindeydi. Özellikle Ulusal Bağımsızlık Savaşı boyunca böylesine yoksul bir ülkede para ve para kaynağı yaratmanın sıkıntılarını en yoğun bir şekilde yaşamıştı. Halk maddi, manevi tüm varlığını önce I.Dünya, daha sonra Kurtuluş Savaşı için harcamıştı. Savaş sonrasında da para yoktu. Üstelik Osmanlı borçları da yeni Cumhuriyete yıkılmıştı. Bunların ötesinde diğer bir önemli husus da Lozan anlaşmasının gereği olarak, 6 yıl boyunca, yani 1929 yılına kadar Osmanlı ekonomisini perişan eden kapitülasyonlar ve gümrük mevzuatının devam etmesi koşuludur. Bu sırada ülke içinden başka para kaynağı yaratacak herhangi bir alternatif de yoktur. İktisat Kongresi'nde bile "*yabancı sermayeye açığız*" demesi, bir anlamda dış baskılara karşı akıllıca yapılmış taktik bir uygulamadır. Batı basını özellikle Yunanistan, Kemalistlerin yabancı sermayeye karşı olduğunu yazmakta, propaganda yürütmektedir. Nitekim Türkiye çıkarına olmadıkça, Mustafa Kemal döneminde yabancı sermaye ve dış borçlanmaya son derece çekingen davranılmıştır. Sonuç olarak M.Kemal öncelikle paranın ve denetimli yabancı sermayenin peşindedir; ancak her ikisini de bulamayacak, zorunlu olarak devlet kapitalizmine yönelecek; bunun

için de amele lazımdır. Binaenaleyh tarlada çalışan çiftçilerden farkı olmayan ameleyi de himaye ve siyanet etmek icabeder. Bundan sonra münevveran (aydınlar) ve ulema (bilim adamlan) denilen zevat (kişiler) gelir. Bu münevveran ve ulema kendi kendilerine toplanıp halka düşman olabilir mi? Bunlara terettüp eden vazife, halkın içine girerek onlan irşat ve ila etmek (aydınlatmak ve yüceltmek) ve onlan terakki ve temeddünde pişva olmaktır. (İlerleme ve gelişimde öncü olmaktadır.) İşte ben milletimizi böyle görüyorum. Binaenaleyh mesalik-i muhtelife erbabının menafii yekdi- gerine memzuç (değişik iş-

---

da sıkıntısı halkın omuzlarına binecektir. Objektif eleştiriler olsa olsa bu dönem için yapılabilir. Kimi yazarlarca Cumhuriyetin ilk yıllarındaki **Türkiye Milli İthalat ve İhracat Anonim Şirketi**, **Corporation for the Economic Development of Turkey** adlı İngiliz şirketi, **Chester** projesi, ATIC kibrit tekeli gibi imtiyazlara eleştirel yaklaşılmaktadır. Örneğin T.Timur objektif bir yaklaşımla bu konularda şöyle yazar: *"Şimdi tekrar İzmir İktisat Kongresine dönelim. İzmir İktisat Kongresi'nde yabancı sermaye konusu da görüşülmüştür. Lozan görüşmeleri kesintiye uğrayınca Batılılar ve Yunanlılar Anadolu'da yeni kurulan rejimin yabancı sermayeye karşı olacağı konusunda kampanyaya başlamışlardı. İktisat vekilimiz Mahmut Esat Bey, Hakimiyeti Milliye gazetesine bir beyanat vererek şunları söylemiştir. 'Bazı ecnebi ve ezcümle Yunan gazeteleri ve ajansları Kongre aleyhine propaganda yapıyor ve bizim ecnebi sermayesine düşman olduğumuzu iddia ediyorlar. Bunlar külliyen yalan ve iftiradır. Chester projesiyle memlekete 400 milyon liralık bir ecnebi sermayesi girecektir.' Aynı Kongreyi açış konuşmasında Atatürk de şunları söylemiştir:'İktisat sahasında düşünür ve konuşurken sanılmasın ki ecnebi sermayesine karşıyız; hayır, bizim memleketimiz geniştir. Sermayeye ihtiyacımız var. Kanunlarımıza riayet şartıyla ecnebi sermayelerine lazım gelen teminatı vermeye her zaman hazırız. Ecnebi sermayesi bizim emeğimize katılsın ve bizim ile onlar için faydalı neticeler versin.' Burada şu noktayı belirtmek isterim: Yabancı sermayeye evet denirken, elbetteki başta Atatürk olmak üzere Kurtuluş Savaşı öncülerinden bir grup bunun tehlikelerini bilmiyor değillerdi. Kapitülasyonlar rejiminin acı anısı henüz belleklerden silinmemişti. Ancak sömürgeciliği ve emperyalizmi kesin olarak yenmek sadece işçi ve köylü (halk) iktidarına dayanan bir savaşla mümkündü. Bu bakımdan mevcut koşullar içinde yapılabileceğin azamisi yapılmış sayılabilir. Kaldı ki Atatürk daima Türk 'kanunlarına riayetkâr' bir yabancı sermayeden bahsederek, bunun asla yeni sömürgeci bağlar kurmasına müsaade etmeyeceğini belirtmiştir. Kısmen de bu nedenledir ki Kemalist dönemde Türkiye'ye kayda değer bir yabancı sermaye girmemiştir. Lozan görüşmelerinde batılılarla, sömürge bağlarını koparıp atmak şartıyla uzlaşma yolları aranırken; memleket içinde de rejim konusunda yeni bir gelişime tanık oluyoruz. Aslında rejim sorunumuz, uluslararası ilişkilerimizle yakından ilgilidir."* T.Timur, a.g.e., s.46, 47.

lerde çalışanlann çıkarlan birbirlerine bağlı) olduğundan, onlan sınıflara ayırmak imkanı yoktur ve heyet-i umumiyesi (hepsi birden) halktan ibarettir." (Atatürk'ün Söylev ve Demeçleri, C.S.98)

Bu sözleriyle 10 gün sonra İzmir'de toplanacak 1. İzmir İktisat Kongresi'nin oturacağı yörüngeyi işaret etmiş olmaktadır. Kurtuluş Savaşı'nın Başkumandanı, kentten ve kırdan gelen delegelerin "demokratik" biçimde tartışarak oluşturacakları "yeni ekonomik modelin" yapılanma girişimini böyle başlatır. Siyasal ve ekonomik olarak yenileşme sancıları çeken bir toplumun, ekonomik açıdan "yeniden yapılanması"ndan daha doğal ne olabilir ki? Bu bakımdan Mustafa Kemal, kendisinden önceki tüm siyasal ve toplumsal yenileşme dinamiklerinin bir bileşkesi, hem uygulayıcısı hem de bu süreç ile "etle kemik" kadar ilişkili "ekonomik modeli" yaratan kişidir.

İzmir İktisat Kongresi Öncesinde İstanbul İş Çevrelerinde Neler Oluyordu? "Dolce Vita"dan Milliciliğe Çark Edlş

İzmir İktisat Kongresi toplanırken, İstanbul işgal altındaydı. Refat Padişah ve Halife saraylarında oturmaktadır. 4 Şubat 1923'te Lozan Konferansı kesilmiştir. Başta İngilizler olmak üzere birçok Batılı devlet yeni Türkiye'nin`istek ve özlemlerini yadsımaktadırlar. Ankara'daki TBMM'de Mustafa Kemal Paşa'ya karşı "Muhalefet" 4 Şubat 1923'te tüm ağırlığıyla ortaya çıkmıştır. Lozan Konferansı'nın kesilmesi nedeniyle, 23 Şubat 1923'te TBMM'de sert tartışmalar olmuş ve ağır eleştiriler yapılmıştır. 16 Nisan 1923'te seçimlerin yenilenmesine karar verilerek, Meclis dağıtılmıştır. Türkiye'nin limanları, rıhtımları, elektrik ve su işletmeleri, demiryolları yabancıların elindedir. Merkez Bankası henüz kurulmamış, bu işlevi sürdüren Osmanlı Bankası, İngiliz ve Fransız denetimi ve yönetimindedir. Kapitülasyonlar ve Düyun-u Umumiye tüm gücüyle ülke ekonomisinde etkindir.

İstanbul tüccarı ulusal bağımsızlık savaşının dışında kalmıştı. Mütareke ve işgal dönemlerinde Dersaadet'in işbilirlikçi çevreleri tam bir "Dolce Vita" yaşamışlar, I.Dünya Savaşı'nın savaş zenginleri küplerini doldurmuşlardı. Avusturyalı artist Miloviç'in sigarasını binliklerle yakan ya da Boğaziçi'ndeki yalılannda kuştüyü yataklarına banknotlan yorgan gibi döşeyen yasadışı zenglnlerin şöhreti doruğuna çıkmıştı. İşgal orduları Batılıların çağdaş yaşamını değil, aksine sefahata dö-

nük yaşam biçimini İstanbul'a taşımıştı. Çocuklarını cepheye göndermiş olan Anadolu çiftçisi, esnafı, köylüleri ile İstanbul'un milli tüccarları ise bu gelişmeleri ibretle izliyor ve Ulusal Kurtuluş Savaşı'nın başarıya ulaşmasıyla belirginleşen "yeni düzen arayışlarında" ağırlıklarını koymak için "bir işaret" bekliyorlardı.

İstanbul'un, eski rejimin bürokratik aristokrasisini de içine alan ve ekonomik açıdan ülkenin en büyük gücü olan Türk-Müslüman burjuvazisi, siyasal hayata girebilmek için, askeri çatışmaların bitmesini ve müttefiklerin şehri terk etmesini beklemişti. Aynı şekilde, eski İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin ulusal mücadeleye katılamamış olan üyeleri de gelip, yeni bütünün içindeki yerlerini alıyorlardı. Bir kısmı Türkiye Cumhuriyetinin örgütlenme halinde olan bürokrasinin kadrolarına katılmak üzere Ankara'ya geçiyor, geri kalan kısmı ise eski başkentteki ekonomik üstünlük durumunu korumakla yetiniyordu. **Çünkü siyasal iktidar Anadolu'ya taşınmış olsa bile, İstanbul ekonomik üstünlüğü ile iradesini kabul ettirmeye hâlâ devam ediyordu.** Böylece ilk çatışma eski müttefikler arasında, yani askerlerle eşraf arasında değil de, asıl yeni yönetici kadro ile eski başkentin güçleri arasında patlak vereceğe benziyordu. **Ulusal kurtuluş hareketinin anti-emperyalist, milliyetçi ve halkçı düşünceleri, İstanbul burjuvazisinin çıkarlarına tam uymuyordu.** Bu sınıf emperyalizmle olan yakınlığını saklamıyordu ve Lozan Konferansı'ndaki ekonomik görüşmeler sırasında bu yönde etki yapmakta hiç tereddüt göstermemişti. Bunun içindir ki konferansın kesintiye uğramasının bir oranda sorumlusu oldu.

Ankara'nın yönetici kadrosu, bu muhalefet karşısında kendi tutumunu görüşüp bir karara varmak zorundaydı. Lozan Barış Konferansı'nın kesintiye uğramasından bir kaç gün sonra İzmir'de başlayan Türkiye İktisat Kongresi bir uzlaşma ifadesi taşıyordu.

Ulusal hükümetin, o sırada, İzmir'de bir Türkiye İktisat Kongresi'ni toplantıya çağırması, İstanbul büyük burjuvazisinin endişe verici hale gelen faaliyetlerini kendine kazanmak yolunda bir teşebbüstü. 1922 yılı Ekim ayında mütarekenin imzalanmasıyla 6 Ekim 1923 günü milliyetçi orduların İstanbul'a girişi arasında, eski başkent özel bir rejim içinde yaşadı. Sonuncu padişah Vahdettin, mütakerenin imzalanmasından hemen sonra yurtdışına kaçmış ve Bab-ı Ali hükümeti de kendiliğinden yıkılmıştı. Müttefik işgal kuvvetleri şehri terk etmek için Lozan Barış Konferansı'nda varılacak sonucu bekliyorlardı. Ankara hükü-

metinin ise eski başkentte sadece bir temsilcisi vardı: ulusal kurtuluş hareketinin kurucularından biri olan Refet Bey. İşte bu kösteklerden ve baskılarda uzak hava içinde, İstanbul'un yönetici sınıfı, başından bürokrat fesini çıkarıp yeni ve "ulusal büyük burjuvazi" rolünü takındı. Osmanlı başkenti bürokrasinin sahip olduğu ve ülkedeki servet birikiminin büyük çoğunluğunu oluşturan varlıklar, Anadolu eşrafına ve ulusal hükümete kendi şartlarını kabul ettirmeye yetecek kadar güçlüydü. Böylece mütarekeden sonra "**Milli Türk Ticaret Birliği**" kurulmuştur. Bu birlik yalnız yalnız büyük tüccarlara değil, her türlü servete olduğu gibi, ülkenin ekonomik hayatının yeniden örgütlenmesinde bir rol oynayabilecek olan serbest mesleklere de açıktı. Adından da anlaşıldığı gibi, Milli Türk Ticaret Birliği'nin ilk amacı Ankara'da işlenip hazırlanmış olan ideolojiyi kendi hesabına kazanmaktı. En önde gelen ideologunun ifadesiyle, bu kuruluşun hedefleri şunlardı: "Milli Türk Ticaret Birliği, gerek ithalat ve ihracat ticaretinde ve gerekse toptancı ve yarıtoptancı ticarette Türk tüccarının hakim olmasını amaç edinmişti. Bu iş için mutlaka devletin yardımı ve enerjik müdahalesi lazımdı. Biz nizamnamemize açıkça koyduğumuz gibi, devletin Türk tüccarı arasında şirketler, tröstler, konsorsiyumlar kurmalarını sağlayarak onlara ithalat-ihracat işlerinde bazı imtiyazlar tanımasını istiyorduk. Liberal bir görüş ve serbest ticaret şartları içinde ticaretin millileştirilmesine, iktisadi hakimiyetin Türk milletinin eline geçmesine imkan olmadığı için, başlangıç döneminde devlet gücüne dayanan bir müdahalenin zorunlu olduğuna inanmaktaydık."(7)

Milli Türk Ticaret Birliği, yalnız tüccarları değil, esnaf ve işçileri de örgütlendirmiş; **İstanbul Esnaf Birliği** ve **Türkiye Umum Amele Birliği**'ni kurdurtmuştur. İzmir İktisat Kongresi'nin toplanması kararlaştırılınca birlik derhal faaliyete girişmiş, ihtisas komisyonları çalıştırmış ve iki hazırlık kongresi toplamıştır. Türk Amele Birliği, aynı biçimde İzmir Kongresi'ne hazırlanmıştır. İstanbul'daki Aydınlık Grubu da İktisat Kongresi'ne büyük ilgi göstermiştir. Kongreye gidecek işçi ve köylü delegelerle bu derginin sayfalarında yol gösterilmiş ve akıl verilmiştir. Tarım konusunda devlet çiftlikleri ve kooperatif çiftlikler kurulması, topraksız köylüye toprak dağıtılması, ziraat komünaları tesisi, küçük ve orta sınıf köylüye yardımcı olmak için köy bankaları kurulması istenmiş, endüstri işçilerinin öne sürülmeleri gerekli istekler

(7) A.H.Başar, "Barış Dünyası", sayı:54, Zikreden D.Avcıoğlu, "Türkiye'nin Düzeni". Zikreden S.Yerasimos, a.g.e., s.75, 76.

de ayrıntılı bir liste halinde düzenlenmiştir. (Ne var ki, bu grubun görüşleri, Kongre'de etkili olmayacaktır. İstanbul tüccarı, Kongre'yi kolayca egemenliği altına alacaktır.)

"Arkadaşlar, kılıç ile fütuhat yapanlar, sapanla fütuhat yapanlara mağlup olmaya ve binnetice terki mevki etmeye mecburdurlar." Mustafa Kemal, İzmir İktisat Kongresi'ni açış konuşmasından.(8)

17 Şubat 1923'te Mustafa Kemal, illerden gelen 1135 çiftçi, sanayici, tüccar ve işçi temsilcilerinin katıldığı iktisat kongresi işte böyle bir ortamda açtı. Toplanan delegeleri selamlama konuşmasında, onlara hızlı iktisadi gelişme araçlarını aramak ve bulmak ve böylece milletin ekonomisinde yüzyılların ihmal ve yetersizliğinin bıraktığı yaraları tedavi etmek acil ihtiyacından söz etti: *"Arkadaşlar, sizler doğrudan doğruya milletimizi teşkil eden halk sınıflarının içinden geliyorsunuz ve onlar tarafından müntehap olarak geliyorsunuz. Bu itibarla memleketimizin, milletimizin halini, ihtiyacını ve milletimizin emellerini ve elemlerini yakından biliyorsunuz... Sizin söyleyeceğiniz sözler, alınması lüzumunu beyan edeceğiniz tedbirler; doğrudan doğruya halkın lisanından söylenmiş gibi telakki olunur...* ***halkın sesi, hakkın sesidir."***

Mustafa Kemal, devamla, salt askeri gücün beyhudeliğini, geçmişteki Türk imparatorluklarının boş yere harcandığı, kan ve çaba harcadıklarından da söz ettiği konuşmasında:

"Arkadaşlar, kılıç ile fütuhat yapanlar, sapanla fütuhat yapanlara mağlup olmaya ve binnetice terki mevki etmeye mecburdurlar. Nitekim Osmanlı saltanatı da böyle olmuştur... Kılıç kullanan kol yorulur, nihayet kılıcı kınına koyar ve belki kılıç o kında küflenmeye, paslanmaya mahkum olur. Lakin sapan kullanan kol gün geçtikçe daha ziyade kuvvetlenir ve kuvvetlendikçe daha çok toprağa malik ve sahip olur..."

"Memleketimizi bundan başka demiryolu işletmeleri ile ve üzerinde otomobillerin çalıştığı yol şebekeleri haline getirmek mecburiyetindeyiz."

Mustafa Kemal

Kısaca, ulusal egemenlik iktisadi egemenliğe dayanmalıydı; on-

(8)) Bernard Lewis, "Modern Türkiye'nin Doğuşu",s.459-461 arasından derlenmiştir. (Başlıklar dışında)

suz siyasal ve askeri zaferler, ne kadar büyük olursa olsun, boş ve geçiciydi. Aynı şekilde iktisadi çaba olmaksızın, en büyük ve en kutsal milli erekler kağıt üzerinde kalmış boş hayaller olmaktan öteye gidemezdi. Düyun-u Umumiyenin, kapitülasyonların, imtiyazların iktisadi tutsaklığı, yerini hür ve genişleyen bir milli ekonomiye bırakmalıydı.

Bütün bunları başarmak için büyük değişikliklere -tarımın makineleştirilmesi, sanayiin gelişmesi, ulaşım ve iletişimin ıslahına ihtiyaç vardır:"*Memleketimizi bundan başka şimendifer ile ve üzerinde otomobiller çalışır şoselerle şebeke haline getirmek mecburiyetindeyiz. Çünkü garbın ve cihanın vesaiti bunlar oldukça, şimendiferler oldukça bunlara karşı merkepler ve kağnı ile ve tabii yollar üzerinde müsabakaya çıkışmanın imkanı yoktur.*"(9)

Bu ödevde bütün milletin birlikte çalışması gerekliydi. Türk halkı, çıkarları birbiriyle çatışır sınıflara ayrılmış değildi. Aksine varlıkları ve çabaları yekdiğerine gerekliydi.:"***Bu dakikada sami'lerim* (yüksek kişiler) *çiftçilerdir, sanatkârlardır, tüccarlardır ve ameledir. Bunların hangisi yekdiğerinin muarızı olabilir. Çiftçinin sanatkâra, sanatkârın çiftçiye ve çiftçinin tüccara ve bunların hepsine, yekdiğerine ve ameleye muhtaç olduğunu, kim inkar edebilir.***"(10)

Kongre, görüşmelerine 4 Marta kadar devam etti. Birçok iktisadi sorunlar üzerinde durdu ve son toplantısında, hem Ankara hem de İstanbul'da kabul edilmiş olan Misak-ı Milli'nin iktisadi karşılığı olarak, bir "**misak-ı iktisadi**" prensipleri kabul etti. Mustafa Kemal'in konuşmasında adı geçen dört grubun -tüccar, çiftçi, sanatkâr, işçi- hepsi kongrede temsil edilmiş ve ayrı gruplar halinde toplanmışlardı. Her grup kendi sektörleri ile ilgili mevcut durumu ve gerçekleştirmek istedikleri beklentilerini dile getirdiler. Fakat sınıf savaşı ideolojilerinin Mustafa Kemal tarafından açış konuşmasında açıkça reddi, kongrenin ve gerçekte birçok yıllar Kemalist devletin, sosyal ve iktisadi ideolojilerinin anahtar rotasının tespiti, tartışıldı.

Kongrede alınan kararlar, biri "Misakı İktisadi" (İktisadi anlaşma), öbürü "Çiftçi, tüccar, sanayici ve işçi gruplarına müteallik esaslar" olarak adlandırılan iki bölümde toplanmıştır. İlk bölüme giren kararlardan bir bölümü şunlardır:

- Yerli üretimin geliştirilmesine çalışılacaktır,

(9) (10) M.Kemal'in konuşma metninden.

- Lüks dış alımdan kaçınılacaktır,
- Ekonomik gelişmeye katkısı olma koşuluyla, yabancı sermayeye karşı olunmayacaktır.

İkinci bölümde yer alan bazı ilkeler ise şunlardır:

- Reji İdaresi kaldırılacaktır.
- Tütün tarımı ve ticaret serbest olacaktır. Dışarı satılacak tütünün işlenmiş olması gereklidir. Tütün "rüsumu" tüketiciden alınacaktır.
- Aşar kaldırılacak ve yerine uygun bir vergi konulacaktır,
- İç gümrükler kaldırılacaktır,
- Ziraat Bankası yeniden düzenlenecektir,
- Demiryolları, limanlar ve öbür ulaşım alt yapısı geliştirilecektir,
- Türk armatörleri desteklenecektir,
- Teşvik-i Sanayi Kanunu'nun sanayinin gelişmesine yardımcı olacak şekilde yeniden düzenlenmesi sağlanacaktır,
- Sanayicilere kredi vermek üzere, bir sanayi bankası kurulacaktır,
- İşçilerin çalışma saatleri düzenlenecek, madenlerde 6 saatten fazla çalışılmayacak ve 18 yaşından küçükler çalıştırılmayacaktır,
- "Ameleye" işçi denilecektir.

Ekonomik Kalkınmada Toplumsal Uzlaşma

İzmir İktisat Kongresi kararları, devletin ve Türk toplumunun yerini açıkça ortaya koyar. Burjuvazi tasarılarını tamamlamakta, kendisine yardımcı olacak bir devlet istemektedir. Ulusal burjuvazinin elinde toplanan yetersiz ticari ve mali sermaye birikimiyle, yabancılar veya azınlıklar tarafından ele geçirilmiş ekonomik sektörlerin varlığı, kendi burjuva sınıfının hizmetinde olacak devletin müdahalesini gerekli kılmaktadır. Yeni burjuva sınıfının yapacağı yatırımlar için, gerekli sermayeyi sağlamak amacıyla ülkenin bütününe dağılmış olarak duran artık değeri, elinde tuttuğu vergilendirme ve millileştirme mekanizmalarıyla, ülke içinde ve yönetimindeki yerini ve ağırlığını elde edecektir.

Kongrede bütün sınıflar iç çelişkilerine rağmen, bir burjuva devrimi programında birleşmişlerdir. İşçi sınıfının istekleri bile, bir burjuva devriminin istekleridir. Ancak devrimci bir burjuvazinin de yokluğu ortadadır.(11)

(11) T.Timur, a.g.e., s.61.

Büyük arazi sahipleri ve tüccarlar arasındaki uyuşmazlık önemliydi. Çünkü tasarlanan devletçi sistemde, ticaret alanına maddi olanaklar sağlamak, son tahlilde tarımın sırtına yükleniyordu. Sonunda aşarın kaldırılmasıyla(12) bir uzlaşmaya varılmıştı. Bu yolla uğranılan maddi kaynak kaybı karşısında hükümet, emisyon ve krediyi denetimi altında tutan bir merkez bankası kurma işini yükleniyordu. Kısacası herkes, en azından görünürde bir anlaşmaya varmıştı ve bunun sonucu olarak da bir "Misak-ı İktisadi" ilan edilmişti.(13).

İzmir İktisat Kongresi Açılışında Gazi Mustafa Kemal, Mahmut Esat Bozkurt ve Kazım Karabekir'in Nutuklarından Seçilmiş İlginç Paragraflar

Bu paragraflarda Osmanlının neden battığını ve ülkenin kurtuluşu için nelerin yapılması gerektiğine dair çarpıcı örnekler yeralmaktadır.(14)

MUSTAFA KEMAL'den Seçilmiş Paragraflar:

Efendiler,

Dahil olduğumuz halk devrinin, milli devrin milli tarihini de yazabilmek için kalemler, sapanlar olacaktır. (Alkışlar) *Bence halk devri, iktisat devri mefhumiyle ifade olunur. Öyle bir iktisat devri ki, memleketimiz mamur, milletimiz müreffeh ve zengin olsun. Bu noktada bir felsefeyi hatırlayınız o da :"El-kana'atu kenzün lâ-yüfnâ"*

Bu felsefeyi yanlış tefsir yüzünden bu millete büyük fenalık edilmiştir. Allah yarattığı nimet ve güzellikleri insanlann istifadesi için yaratmıştır. Allah, zeka ve aklı insanlara bunun için verdi.

Eğer vatan kupkuru dağ ve taşlardan, viran köy, kasaba ve şehirlerden ibaret olsaydı, onun zindandan farkı olamazdı. Felsefenin sahipleri memleketi zindan ve cehennemden başka bir şey yapmamıştı. Bu vatanı evlad ve ahfadımız için cennet yapılmaya layıktır. Bu faaliyet-i iktisadiye ile kaabildir.

Öyle bir iktisat devri ki, artık milletimiz insanca yaşamasını bilsin

(12) Aşar vergisinin kaldırılmasından sonra, tütün, kibrit, alkol vb. tekel maddeleri devlet gelirinin ana kaynağı haline geldi ve devletin önemli bir gelir kaynağı, böylece köylülerden tekel maddelerinin başlıca alıcıları olan kent halkına da aktarıldı.

(13) S.Yerasimos, a.g.e., s.77.

(14) Bu bölüm Afet İnan, "İzmir İktisat Kongresi", TTKB, 1989'den derlenmiştir.

ve o esbabı bilerek ona göre lazım olan tedabire tevessül etsin...

... Efendiler, iktisadiyat sahasında düşünür ve konuşurken ***zannolunmasın ki, ecnebi sermayesine hasımız; hayır*** *bizim memleketimiz vâsi'dir. Çok sây ve sermayeye ihtiyacımız var. Kanunlarımıza riayet şartiyle ecnebi sermayelerine lazım gelen teminatı vermeye her zaman hazırız. Ecnebi sermayesi bizim sâ'imize inzlman etsin ve bizim ile onlar için faideli neticeler versin.*

Mazide, Tanzimat devrinden sonra ecnebi sermayesi müstesna bir mevkiye malikti, devlet ve hükümet ecnebi sermayesinin jandarmalığından başka bir şey yapmamıştır. Her yeni milet gibi Türkiye buna muvafakat edemez. ***Burasını esir ülkesi yaptırmayız.*** (Alkışlar)... ***İktisadiyat, iktisadiyat diyoruz. Fakat arkadaşlar iktisadiyat demek her şey demektir.*** *Yaşamak için, mes'ut olmak için, mevcudiyet-i insaniye için ne lazımsa bunlann kâffesi demektir, ziraat demektir, ticaret demektir, sây demektir, her şey demektir. Bütün bu hususatta el'ân memleket ve milletimizin ne halde olduğunu sizler çok güzel bilirsiniz. Tasvif etmek istemeyeceğim. Ancak memleketimizin vüs'âti ve nüfusumuzun bu vüs'âtle ne kadar gayri mütenasib olduğunu da hatırlayınız. Bu vâsi ve feyizli toprakları işleyebilmek, işletebilmek için noksan olan el emeğini behemehâl fenni alât ile telâfi etmek mecburiyetindeyiz. Çünkü garbın ve cihanın vesaiti bunlar oldukça, şimendiferler oldukça,* ***bunlara karşı merkebler ve kağnı ile ve tabii yollar üzerinde müsabakaya çıkışmanın imkânı yoktur****. Memleketimiz ziraat memleketidir. Bu itibarla, halkımızın ekseriyeti çiftçidir, çobandır. Binâenaleyh en büyük kuvveti, kudreti bu sahada gösterebiliriz ve bu sahada mühim müsabaka meydanlarına atılabiliriz. Fakat aynı zamanda sınaatımızı da tezyid ve tevsi etmek mecburiyetindeyiz. Eğer sınaat hususunda yine müsamahakâr olursak, o halde asâr-ı sanayide yine haricin haraç-güzarı oluruz, mahsulat ve mamulâtın mübadelâtı ve servete inkilâbı için ticarete ihtiyacımız vardır.* ***Ticaretimizin agyâr*** (yabancılar) ***elinde kalması memleketimizin servetinden lüzumu kadar istifade edememeyi bâis olur.*** *Fakat bütün bunlar söylendiği kadar basit ve kolay olmayan şeylerdir. Bunda muvaffak olabilmek için hakikaten memleketin ve milletin ihtiyacına mutabık esaslı program üzerinde bütün milletin müttehit ve hemahenk*

olarak çalışması lazımdır. Hey'et-i aliyeniz bu esasatın en kıymetlilerini inşaallah bulup ortaya koyacaktır. "Arkadaşlar bence yeni devletimizin, yeni hükümetimizin bütün esasları, bütün programları iktisat programından çıkmalıdır. Çünkü demin dediğim gibi her şey bunun içinde mündemiçtir. Binâenaleyh evladlarımızı o suretle talim ve terbiye etmeliyiz, onlara bu suretle ilim ve irfân vermeliyiz ki, âlem-i ticaret, ziraat ve sınaatte ve bütün bunların faaliyet sahalarında müsmir olsunlar, müessir olsunlar, faâl olsunlar, ameli bir uzuv olsunlar."

... Bugün mevcut olan fabrikalarımızda ve daha çok olmasını temenni ettiğimiz fabrikalarımızda kendi amelemiz çalışmaktır. Müreffeh ve memnun olarak çalışmalıdır. ***Ve bütün bu saydığımız sınıflar aynı zamanda zengin olmalıdır. Ve hayatın lezzet-i hakikisini tadabilmelidir ki, çalışmak için kudret ve kuvvet bulabilsin.***

İktisat Vekili M.ESAT BOZKURT'un Konuşmasından Seçilmiş Paragraflar

... Biz iktisat meslekleri tarihinde mevcut mekteblerinden hiçbirine mensub değiliz. Ne "Bırakınız geçsinler, bırakınız yapsınlar" mektebine, ne de sosyalist, komünist, etatist veya himaye mekteblerinden değiliz. Bizim de yeni Türkiye'nin yeni iktisadi manasına göre yeni bir iktisat mektebimiz vardır. Buna ben "Yeni Türkiye İktisat Mektebi" diyorum. Yukarıda zikrettiğim mekteblerden hiç birine mensub olmamakla berber memleketimizin ihtiyacına göre bunlardan istifade etmeyi de ihmal eylemeyeceğiz. Yeni Türkiye muhtelit bir iktisat sistemi takib etmelidir. İktisadi teşebbüs kısmen devlet ve kısmen teşebbüs-i şahsi (özel teşebbüs) tarafından deruhte edilmelidir...

... Hülâsa bazı hususatta iktisadiyatımız devletleştirme usulünü takib edecek, ***bazı hususatta iktisadi teşebbüslerini şahsi teşebbüslere terk edecektir...***

... Zannedilmesin ki, Türkiye İktisat Mektebinin ecnebi sermayesine karşı bir taassubu, bir husumeti ve bir adaveti vardır. Hayır, biraz evvel Gazi Paşamızın dedikleri gibi biz ***Türkiye'yi, iktisadiyatını bir esirler ülkesi halinde ecnebi sermayesinin eline terk ve tevdi edemeyiz.*** *Fakat memleketimizde meşru bir surette kazanmak ve yaşamak isteyen yabancı sermayesine kanun ve nizamlarımıza tabi olmak üzere Türkiyelilerin fazla bir imtiyaz, bir hiyle ardında koşmamak şartiyle memleketimizde her türlü teshi-*

lâtı, hatta diğer milletlerin gösterdiği teshilâttan fazla kolaylıklan irae (tayin etme) etmeye her zaman hazırız. Yalnız yabancılann bizi asri ve medeni bir millet olarak tanımalan ve ona göre bize karşı vaz'ı hakikilerini almalan lazımdır. (Bravo yaşa sesleri ve sürekli alkışlar.)

... Kredi müessesatına gelince, memleketimiz servet-i tabiiyesi, sabitesi ve say'ı (iş) itibariyle çok zengindir. Tarihçede meşhurdur. Ancak bütün bunlardan lazım olduğu veçhile istifade edebilmek için bir an evvel asri iktisadın en mühim âmili olan zirai, ticari, sınai kredi müessesatımızı bir an evvel vücuda getirmeliyiz. İktisat Vekaleti, köy bankalannı meclise tevdi etmiş 39 bütçesine de ziraat ve sanayi bankalarını koymuştur. ***Teşebbüs-i şahsi ile vücude getirilecek kredi müessesatına azami kolaylıkları göstermeye hazırız.***

... Yeni Türkiye sapanın, çekicin, sâyin, zeka ve liyakatin hakkını hürriyet ve istiklâlini istiyor ve cidalini, önüne çıkacak harici ve dahili her kuvveti yıkmaya kâdir olabilecek bir surette yapıyor.

Manisa Sanayi Delegesi ve Kongre Başkanı
KAZIM KARABEKİR'in Konuşmasından Seçilmiş Paragraflar

Arkadaşlar! Bugün ziraat bankalarının ikraz ettikleri paralan bir tarafa yazarsak pek acı hakikatlerle karşılaşmış oluruz. Bu paranın yüzde ellisi düğünlere ve lüzumsuz göreneklere sarfedilmiştir. (Alkışlar) *Birçok aileler düğün yüzünden mahvolmuştur.* ***Moda yüzünden bedbaht kalan aileler ise pek çoktur.*** (Şiddetli alkışlar) *Bu gibi sarfiyatımızı behemahâl tahdit etmeliyiz. Gerek düğünlerde, gerek modada göreneklerin tahribkâr israflanndan kaçınmalıyız.* (Medid alkışlar) *İşte basit fakat milletimizi tahrib eden bu mücadelede hanımlanmızı birinci kademede görmekle bahtiyar olacağız.* (Alkışlar, yaşa nidaları) *O hanımlar ki mütarekeden itibaren değil daha evvel tâ Harb-i umuminin en müthiş anlanndan beri her türlü meşakketlere katlandılar. Her türlü yoksulluklara göğüs gerdiler.* (Şiddetli alkışlar)

... Memleketimiz ecnebi sermayelerini hüsn-i kabul etmekle beraber burada tesbit ettiğimiz esaslarladır ki, memleketimiz kendi emeğiyle yapılması mümkün olan her şeyi bundan böyle nefaset ve metanetle rekabet meydanına atmaya kuvvetle çalışacaktır. ***Ve artık beşikten mezara kadar ecnebi mallarına bürünmekten ve doğduğumuz saatte kursağına ecnebi***

sütü dökmekten milletimiz kendisini kurtaracaktır. (Alkışlar) *Ne elimdir, hal-i tabiide iken mesela 1327 senesindeki ithalatımız 43 milyon 930 bin Osmanlı altınıyken ihracatımız 30,702,000 altındı. Yani harice 13 milyon 228 bin lira altınımız uçup gitmiştir.*

1329 (1913) senesinde ithalatımız 39 milyon 876 binken ihracatımız 23 milyon 686 bin altındı. Yani zararımız 16 milyon 190 bin Osmanlı altınıdır.

Senelerden beri doğanlarla ölenlerimiz de bu nisbettedir: Daima makûs ve menhus... ***İktisattaki cehaletimiz, siyasetteki serserilliğimiz elbirliği gitmiş ve milletimizi kemirmiş, kemirmiş, kemirmiştir.*** *Harb-i Umûmide şarkımız, mütarekede garbımız yağmacılar tarafından harâbezâra döndürüldü. Harbden evvel yalnız şarktan her sene milyonla mevaşi (davar) ihraç edilirken, bugün bütün memleketimizde cem'an yirmi milyon mevaşi kalmıştır. Yunan yağmacıları garbi Anadolu'da ve bilhassa Trakya'da mevaşi namına bir şey bırakmamıştır.* (Kahrolsun sadâları)

Efendiler: 338 ***(1922) senesi memleketimize 9 milyon liralık hayvana ait eşya girmiştir:*** *Diri hayvanlar, hayvan me'kulâtı (yiyeceği), balık, deri, mamul deri, kösele, kürk, gübre gibi mevad... Bunlar Almanya, Amerika, İsviçre, Belçika ve Bulgaristan'dan gelmişti. Yani 9 milyon liramız oralara akıp gitmiştir.*

4 milyon liralık diri hayvan girmiş. Üç tarafımız deniz olduğu halde maalesef iki milyon liralık da balık gelmiş ve yenmiştir. 338 (1922) senesi yalnız Kânûnsânîde (Ocak ayı) beş milyon liramız harice gitmiştir. ***İşte çocuklarımızın doğduğu günden itibaren kursağına Nestle sütü dökersek, ecnebi bez ve pamuklarına sarûp yine ecnebi beşiğine yatırırsak, ayağındaki patiğinden, başındaki mavi nazar boncuğuna ve elindeki oyuncak teneke parçasına kadar ecnebi malından yaparsak ve üstüne bir de kulaklarına benim oğlum paşa olacak gibi ninni söyleyerek uyutturucu telkin yaparsak****, büyüdükten sonra tabiidir ki, üstünde ve muhitinde daima mütezâyid olmak üzere yabancı mallar bulunacak ve paralarımız mütemadiyen akıp, boşalıp gi-*

decektir. (Alkışlar) *Analar, hemşireler ve muallimler!... Açılan iktisat cihadında daima ön saflarda siz yürüyün... Ve milleti şefkatli, siyanetli dillerinizle bu mukaddes yollardan sizler yürütün...*

Kendi sanayiimize ehemmiyet verilmemesi ve sanatkârlarımızın himâye olunmaması şirketler yerine ferdi çalışma ve didinmelerle yıpratılması bakınız sanayiimize ne elim halde bulunduruyor? *Sanayiin her şubesine ibtidai mevâd memleketimizde bol bol mevcutten, balta girmemiş birçok ormanlar eflake serçekmişken, elemli rakamlar her sene defter-i mahsusuna kaydolup gitmektedir. Sınai gıdaiyeden 1913'te yani Harb-i umumiden evvelki sene 75 fabrikamız da 4281 işçi varken iki sene sonra adetleri 3916'ya düşmüştür. Gıda olarak memleketimize (162,911,003) kuruşluk ithalatı vaki olmuş. İhracatımız ise 15,083,734 kuruş olmuştur. Şâyân-ı teessüftürki, memleketimiz zürra (ziraatçi) memleketi olduğu halde takriben birbuçuk milyon liralık un girmiştir. Buna mukabil un olarak altı bin liralık kadar harice satış yapmışızdır.*

Sanay-i türabiyeden on yedi fabrikamızda 1913'te 980 işçimiz varken, iki sene sonra 336 ya düşmüştür. Ve 15,730,081 kuruşluk ithalata mukabil 449,781 kuruşluk ihracat olmuştur. Sınayi-i debbagiyeden (Dericilik) 13 fabrikada 930 işçi çalışırken, Harb-i umumi dolayısıyla biraz tezayüd etmiş 1270 olmuştur. Fakat 51 milyon küsur ithalata mukabil ihracatımız ancak üçbuçuk milyon küsur olmuştur. Sınayi-i nesciyeden 73 fabrikamızda 7765 amele çalışırken iki sene sonra 6763'e düşmüş ve ithalatımız 275 milyon küsurken ihracatımız ancak 92 milyon küsur olmuştur. Sınayi-i heşebiyeden (kereste), 24 fabrikada çalışan amele 705'ken iki sene sonra 377'ye düşmüş ve 8 milyon 800 bin küsur ithalata mukabil ancak 597 bin küsur ihracatımız olmuştur. Şâyân-ı teessür olan nokta marangozluk faslında 6 milyon 699 bin küsur ithalata mukabil 200 bin ihracat olmuştur. Aynalarımız, konsollarımız, sandalyelerimiz, hatta beşiklerimiz değil sahil olan şehirlerde, dahilde bile maatteessüf bazı evlerde görülmemektedir.

Avrupa'da çakılmış dört tahtadan ibaret olan sandalyeler en ücra yerlere kadar girdikçe neticede milyonların, Avrupa'nın tahta parçalarına daha gittiğini arzettiğim gibi bu cetveller ebediyen kaydedir.

Sınayi-i kırtasiyede 51 fabrikamızda 1898 işçi varken 1267'ye düşmüş, 50 buçuk milyon küsur ithalat karşısında iki milyona yakın ihracatımız olmuştur.

Sınayi-i kimyeviyede 11 fabrikada 417 işçi 131'e düşmüş, 55 buçuk milyon küsur ithalat karşısında iki milyon küsur ihracat olmuştur. Cem'an yekun yalnız beş milyon küsur lira sanayi faslında harice gitmiştir. Memleketimizin servetine, ***halkımızın çalışkan, fedakâr ve cefakâr olmasına rağmen, biz şimdiye kadar iktisat sahasında kendimizi ve servetimizi kâinata gösteremedik ise bu, yalnız Yemen çöllerinde bir buçuk milyon Türk mezarının bulunmasından ileri gelmiştir.*** *Tarihin hicâbâver sayfalarından milletin kanını cehl ve menfaati uğruna döktüren serseriler utansın.* (Kahrolsun sadâları) *milletimiz mazisinden değil, artık istikbâlinden mes'uldür.* (Alkışlar)

Büyük Zafer'in ardından Türk askerlerinin İstanbul'a ve Boğaz müstahkem mevzilerine girişleri. Bu durumu gören İngiliz Yüzbaşı Armstrong şöyle demiştir:"Ruhumun isyan ettiğini duyuyorum. Türkler sanki Kanuni Sultan Süleyman devrinde imişler gibi düşünüyorlardı. İngiltere İmparatorluğu şerefinin bütün Asya'ya karşı, çamurlara yuvarlanması gururumu yaralıyordu."

Türk başarısı ve Yunan yenilgisi, Avrupa gazete haberlerinde yoğun olarak yer alır. 5.9.1922 tarihli Vossische Zeitung gazetesinin haber başlığında:"Yunan güney ordusu esir, 50.000 kayıp, 15.000 esir." Morning Post'un aynı tarihli makale başlığında:"Lloyd George'un siyaseti iflas etti." 13 Ekim 1922'de Londra'da Times'ta ve Morning Post'ta Lloyd George'u kişisel siyaseti ile İngiltere'yi buhrandan buhrana sürüklediğini belirten ve ağır suçlamalar yapan makaleler yayınlanır. 20 Ekim'de Türk düşmanı İngiliz Başvekili istifa etmek zorunda kalır. Öte yandan Yunanistan'da Gunaris (Başbakan), Baltazzis (Dışişleri Bakanı), Thectokis (Milli Savunma Bakanı) dahil beş bakan ve eski Başkomutan General H.Anestis "Halkı aldatıp Yunanistan'ın müttefiklerinin desteğinden yoksun olduğunu bildirmemek, Anadolu'da mağlubiyete ve çöküşe sebep olmakla" suçlanmışlar. Divan-ı Harbe verilmişler, kurşuna dizilmişlerdir.

V.BÖLÜM

Yeni Dönem

Lozan Barış Konferansı
ve
İzmir İktisat Kongresi
ile
Siyasi ve Ekonomik Kararlar ve Hedefler
Belirlenmiş
Sıra Ulusal Kalkınmaya Gelmişti

"... ya memleket kendi vesaitiyle kalacak. yahut yaşayabilmek için Avrupa'nın karşısında diz çökerek, istiklal mücadelesinin bütün neticeleri pahasına ekmek parası arayacaktı." İsmet Paşa

İsmet Paşa:"*Ben Lozan'dan döndüğüm zaman, Avrupa Türkiye'nin mali tarihini daima bir bataktan diğerine düşmeye mahkum, içinden çıkılmaz bir vaziyette tasavvur etmekte haksız değildi. Ya memleket kendi vesaitiyle kalacak, maaşını veremeyen, yanmış yıkılmış harabeler içinde hiçbir imar yapamayan vaziyette yeis ve nevmidi içinde kendi kendine çöküp gidecek,* ***yahut yaşayabilmek için Avrupa'nın karşısında diz çökerek, istiklal mücadelesinin bütün neticeleri pahasına ekmek parası arayacaktı.***"(1)

Kurtuluş Savaşı'nın örgütlenip kazanılması başarıldıktan sonra da, yeni Cumhuriyet'in kurulmasında karşılaşılan çok önemli sorunlar vardır. Bu devlet, sıfırdan kurulan bir devlet değildir. Bir imparatorluğun mirası üzerinde kurulmaktadır. Bu yeniden kuruluş aşamasında tasfiye edilecek kurumlar sadece saltanat, hilafet ve Osmanlı imajı değildir, aynı zamanda da devlet içinde bir devlet konumuna gelen Düyun-u Umumiye ve bu kurumun yönetimindeki dış borçlardır. Bu sorunun çözümü için genç Cumhuriyet'in yüklenmek zorunda kalacağı fedakarlık, sadece borç taksitleri değil, Osmanlı İmparatorluğu döneminden beri dış borçlanmada yararlandığı para piyasalarının uzun yıllar kendisine kapanması olacaktır. Para ve kredi sorunlarını yeni bir dış ilişkiler matriksi içinde çözümlemeye çalışmak zorunda kalınacaktır.(2) Dış borç ödemenin ve kalkınmanın kaynağı ise Kurtuluş Savaşı'nın en fedakâr ve yoksul kesimi olan köylünün kalkındırılmasından ve tarımın modernleştirilmesinden geçmekteydi.

1924 yılı meclisin açılış nutkunda Gazi Mustafa Kemal, köylünün bin yıllık ızdırabı olan aşar vergisinin kaldırılacağını duyuruyordu.

"Memleketin başında, Orta Çağın en insafsız belası olarak hâlâ musallat duran aşarın kaldırılmasını Meclise teklif edebile-

(1) Doğan Avcıoğlu, "Türkiye'nin Düzeni", Bilgi Yayınevi
(2) İlhan Tekeli, Selim İlkin, a.g.e., s.163.

cek bir seviyeye, Cumhuriyet idaresinin bir sene içinde vasıl olması, cidden memnun olunacak bir şeydir..."

Gerçekten de 27 Şubat 1925 yasasıyla **aşar** kaldırılmıştı. 1926 bütçesinde artık aşar geliri yoktu.

İsmet Paşa 30 Ağustos 1930'da, Sivas'ta demiryolunun açış nutkunda, bu konuyu şöyle hatırlattı:

"*İlk Başvekil olduğum vakti, elimizdeki bütçenin üçte birinden fazlasını köylü veriyordu. Anadolu ortasında kurulmuş* ***bir köylü hükümeti olduğumuz*** *için, evvela onun yükünü hafifletmeye cesaretle teşebbüs ettik. Aşar vergisinin kaldırılması, mali bünyede büyük, korkunç bir ameliyattı. Mali bakımdan tehlikeli bir imtihana maruz olan herhangi bir hükümet, ancak idealist bir köylü aşığı olmak hasletiyle (vasfı ile) bütçesinin, asırlardan beri alışılmış üçte biri üzerinde böyle bir tecrübeye girişebilirdi. Eğer bu büyük ameliyatın sarsıntıları olmuşsa, bunu tabii görmek lazımdır. Eğer bu sarsıntıları nihayet taşıyıp geliştirebilmişsek, bundan bir köylü milleti olarak iftihar etmek mevkiindeyiz...*"

Kalkınmaya Önce Ekonominin Geleneksel Temeli Olan Tarımla Başlandı Ama...

Aşar vergisinin kaldırılması devrimci ve yürekli bir karardı; zira devlet, gelirinin üçte birinde vazgeçiyordu. Ama ne var ki 1923'ten 1938'e, yani Cumhuriyetin ilanından, M. Kemal'in yaşama gözlerini kapayışına kadar; köy, köylülük, tarım siyaset alanında, yeni devletin köy ekonomisinin sosyal yapısıyla ilgili olarak alabildiği tek ve önemli hamle de, bundan ibaret kaldı denilebilir.(3) Oysa bir tarım ülkesi olan Türkiye'nin ilk kalkınma hamlesinde kullanabileceği hazır **fiziki tarım altyapısı ve üretim araçları ıslah edilerek, sanayileşme için yeterli sermaye birikimi sağlamak** öncelikler arasında olmalıydı. Ancak aşağıda görüleceği gibi, sanayileşme için sermaye birikimi ve teknolojisi olmayan hükümet, öncelikle tarıma bir dizi destek sağlamıştı.

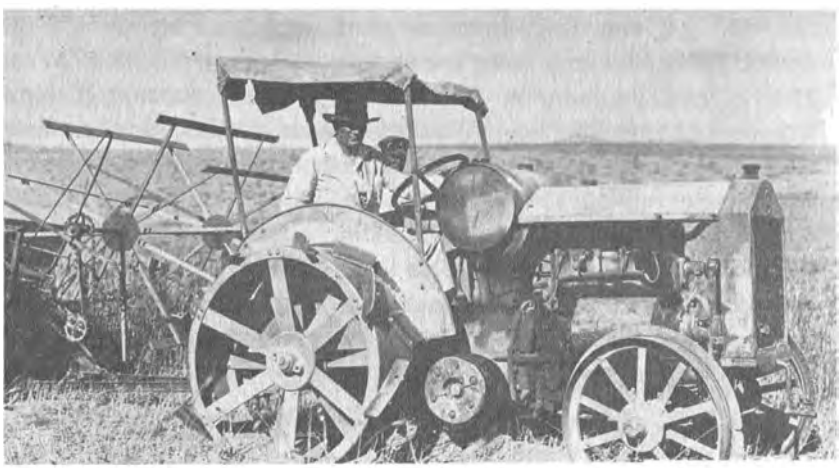
Hükümet köylünün ve tarımın öneminin bilincinde olarak bu alanda bir dizi bilinçli girişimler başlattı.

Aşarın kaldırılmasının yanı sıra Ziraat Bankası sermayesi ve kredi-

(3) Şevket Süreyya Aydemir, "İkinci Adam" Cilt:II, 1993, s.313, 314.

leri artırılmış, kooperatifleşme yolunda önce "**İtibar-ı Zirai Birlikleri**" kurulmuş,; 1923 yılında 8 milyon olan tarım kredileri 1928'de 26, 1936'da 35 milyon liraya yükselmiş, 1929 yılında "Zirai Kredi Kooperatifleri" kanunu çıkarılmıştır. 1923-1934 döneminde kredi göçmen ve mübadiller için 6 milyon liraya yükselmiştir. 1923-1938 döneminde dağıtılan 3 milyon dönüm devlet arazisinden, 1.5 milyonu muhtaç çiftçiye verilmiştir. Ayrıca modern tarım teşviki için bir dizi teşvik uygulamasına gidilmiştir. Ziraat Bankası kredileriyle çiftçiye taksitle satılmıştır. **Tarım makinelerini kullanacak ve tamir edecek personel yetiştirmek için tarım ve makinist okulları açılmıştır.**(4) Yedek parçalarınada gümrük muafiyeti tanınmıştır. Tarım makinelerinde kullanılan akaryakıt, vergilerden bağışık tutulmuştur. 1926 yılında çıkan 752 sayılı yasayla, traktör, motorlu pulluk, biçer-döver, kamyon ve kamyonet sahiplerine, tarımda harcadıkları akaryakıt için "**mevad-ı müştelle rüsumu tazminatı**" ödenmesi kabul edilmiştir. Hükümetin bu girişimleri çok çarpıcı parasal bir örnekle açıklanabilir. **1927 yılında Ziraat Vekaleti bütçesi ancak 3 milyon 727 bin lira olduğu halde, makine kullanan çiftçiye devlet 1926-1930 döneminde 6 milyon 652 bin lira tazminat ödemiştir.**

İleride görüleceği gibi Mustafa Kemal, tarımın gelişmesine öncülük edecek çiftlikler ve kurumlar oluşturmuştur.

Atatürk, 14 Temmuz 1929'da Gazi Çiftliği'nde traktörle hasat yapıyor.

(4) Doğan Avcıoğlu, a.g.e., s.313, 314.

1929 dünya krizine kadar süren bu dönemde, Türkiye'ye 2500 adet traktörün girdiği ve bunların 400 kadarının Adana civarında kullanıldığı tahmin edilmektedir. 1927 Tarım Sayımına göre Türkiye'de bulunan tüm tarım makineleri 15.711 adet olarak tesbit edilmiştir. Bu dönem aynı zamanda tarım ürünleri fiyatlarının nispeten elverişli olduğu yıllara rastlamaktadır. Özellikle 1923-1925 yılları arasında, tarım ihraç fiyatlarında önemli yükselişler görülmüştür. Tütün, fındık, yapağı gibi ürünlerin ihraç fiyatlarında %100'ün üstünde, pamukta %50 civarında bir artış olmuştur. Gerçi 1925 yılından sonra ihraç fiyatlarında bir düşüş başlamışsa da, bu düşüş 1928 yılından başlayarak kendini fena halde hissettirmiştir. Bu nedenle, 1923-1929 dönemi, Türk tarımının canlı yılları olmuştur. Ancak toprak ağalığı ve değişmeyen mülkiyet ilişkileri, hızlı üretim artışı ve modernleşmeye engel bir faktör teşkil etmektedir.(5)

Dünya krizinin neden olduğu fiyat düşüşlerinden doğrudan üretici daha çok etkilenecektir. İhracatçı tüccar ve onun kasabalardaki aracısı, **dünya fiyatlarının çöküşü üzerine, kârlarını azçok koruyabilmek için, doğrudan üreticinin ürünlerini yok pahasına almaya yönelecektir.** Örneğin 1932 yılı başında Urla'da 50 kuruşluk tütün, üreticiden 10 kuruşa satın alınacaktır. 1929 yılında okkası 2.5 lira eden tiftik yapağısı, mahallinde 30 kuruştur. Halbuki hayvanın yalnız vergisi 40 kuruştur. Bu durum Türk tarımında, kapitalist sektöre de dahil, tam bir çöküntü yaratmıştır. Makineleşme hareketi durmuştur. **Tarım ürünleri fiyatları hızla düşerken, hükümetin tarım makinelerinde kullanılan akaryakıta tanıdığı muafiyetin kaldırılması, kapitalist çiftçiyi çok zor durumda bırakmıştır.** Yeni makineler satın alınamadığı gibi, mevcutlar kullanılamaz hale gelmiş ve bir kenara atılmıştır. Memleketin şurasında burasında makine mezarlıkları meydana gelmiştir. Şevket Raşit Hatipoğlu "**Makine Maşatlığı**"ndan söz etmektedir. Gerçekten tarım alet ve makineleri ithalatı, **1928 yılında 2 milyon 298 bin lirayken, 1933 yılında 224 bin liraya düşmüş,** 1935 yılında ancak 389 bin liraya çıkmıştır. İlk makineleşme hareketi başarısızlıkla sonuçlanmış, tarımdaki kapitalist gelişmeler duraklamıştır.(6) Hükümet 1931 yılında Türkiye Ziraat Kongresi ile bu olumsuzluklara

(5) Doğan Avcıoğlu, a.g.e., s.313, 314.

ve tarımı dünya pazarları ile bütünleştirmeye yönelik bir dizi kapsamlı çalışma başlattı.

Kombinalar, Köylerin Birleştirilmesi, Toprak Reformu ve Teşvik Tedbirleriyle Tarımda Köklü Bir Devrim Hareketinin Temelleri Atılıyor

İsmet İnönü 1936 Aralık ayında yaptığı konuşmada: "*Birkaç senelik tecrübe ve bizzat vaki olan görgü ve tetkiklerimiz göstermiştir ki, sanayide hem istihsalat, hem gelir arttığı halde, ziraatte artmamıştır. Yalnız fiyat yüksekliğinden doğan bir gelir artması vardır, halbuki memleket için ziraatin artma devresine girmesi, hatta sanayiin ilerlemesi ve müdafaa kuvvetlerinin artması için de en sağlam yol va başlıca şarttır. Bizim 70 kilo aldığımız bir toprak sahasından Danimarkalı, Hollandalı 250'ye yakın almaktadır. Şimdiye kadar şimendifer ve sanayi işlerinde olduğu gibi, 1937'den itibaren ziraatimizi ve çiftçilerimizi kalkındırmak için mühim paralar tahsis edeceğiz...*"

İnönü, o günlerde yaptığı başka bir konuşmada, "***radikal tedbirlere başvurmak***" gerektiğini, "***Türk köylüsünün ancak bu yoldan kımıldayıp kalkınabileceğini***" söylüyordu. Gerçekten bu yıllarda milliyetçi-devrimci kadro, toprak ağalarının tasfiyesi de dahil, tarımda köklü devrimler düşünmüş ve bunları gerçekleştirmeye çalışmıştır.(7)

Köyleri kalkındırmak için 1937 yılında bir kanun tasarısı hazırlanmıştır. Tasarı dağınık köylerin birleştirilmesini öngörmektedir. Köy sayısı azaltılacak, kurulacak "köy birlikleri"ne devlet gerekli hizmetleri götürecekti. Köy Birliklerinin teknik iskeletini kurulacak binlerce kombina sağlayacak, makine ve üretim araçlarına sahip kombina mihveri etrafında, köy birlikleri örgütlendirilecekti. İnönü, kombinalar için şunları söylemekteydi:"*Nasıl kredi ve istihlak kooperatifleri kurulmuşsa, istihsalin tanzim ve teşkili için de planlı ve iştirakli bir çalışma devresine girmek böylece lazımdır. Yeni aletlere, harman makineleri, sürme ve sulama tertipleri ile planlı olarak tanzim edilmiş bulunan zirai kombinalar vücuda getirmek istiyoruz... Düşündüğümüz ilk plan 1000 kombina üzerine tesis olunacak ve dört senelik bir tecrübenin verdiği neticeye göre tamim ve teksir olunacaktır. Bu sistemin remzi, yeni usul ve alet olacaktır...*"

(6) (7) Doğan Avcıoğlu, a.g.e., s.316, 317.

Kombinalar, köylerin birleştirilmesi, toprak reformu ve Köy Enstitüleriyle birlikte, tarımda köklü bir devrim hareketinin temellerini teşkil etmektedir.(8)

Ekim yapılan arazinin artışı kısmen devletin toprak dağıtması yoluyla olur. 1934 ile 1938 yılları arasında 88.695 aileye 30 bin hektar toprak dağıtılır. Daha önce yani 1923 ile 1934 yılları arasında dağıtımı yapılan toprak miktarı da 678 bin hektardı.(9)

Ayrıca 1937 yılında Ziraat Bankasının daha geniş olanaklara kavuşturularak anonim şirket olmaktan çıkarılıp iktisadi devlet teşekkülü haline getirilmesi, 1935 yılında tarım kredi ve tarım satış kooperatiflerinin ve 1938 yılında Toprak Ofisinin kurulması, sulama çalışmalarının geliştirilip Anadolu'nun 12 su bölgesine ayrılarak Devlet Su İşlerinin temellerinin atılması ve ormanların devletleştirilmesi, bu devrimci hareketi tamamlamaktadır.(10)

Şevket Süreyya'nın sözleriyle, "***Memleketin üzerinde ve 1937 başlarında halka doğru, köye doğru adeta bir seferberlik havası esliyor gibiydi*** *ve memleket aslında, pek çabuk arkası kesilen böyle bir kendine inanış ve büyük işlere yöneliş rüzganna ne kadar muhtaçtı... Fakat bu hareket, ne yazık ki, rüzgar gibi geçti.*"

1937'de estirilen rüzgar, 1945 yılına kadar sürmüşse de, yerleşmiş güçlü çıkarların demirperdesi yarılarak, köylü kitlelerine çağdaş uygarlık yolunu açmak mümkün olmamıştır. Köy birlikleri projesi, kağıt üzerinde kalmıştır. Tarım kredi ve satış kooperatifleri, devlet parasını dağıtan ve geniş ölçüde eşraf ve tefeci tüccar çıkarları ile bağdaşan kuruluşlar olarak kalmış, hiçbir zaman gerçek kooperatifler birliği haline gelememiştir. Üretim kooperatiflerine yönelinememiştir. Köy kalkınmasını ve tarımı modernleştirmenin temel dayanaklarından biri sayılan kombinalar, devletin büyük çiftçiler hesabına traktör işletmesinden ibaret kalmıştır. Ziraat Vekaleti, 3130 sayılı kanunla sağlanan 3 milyon lirayla bir miktar tarım araç ve makineleri getirerek çiftçiden istenen ücret, maliyetlerin çok altında tutulmuştur. Bu nedenle, büyük çiftçiler, makine satın almak yerine, bu işi ucuz fiyata devlete yaptırmayı tercih etmişlerdir. "***Devlet traktör işletmeciliği yapar***

(8) Doğan Avcıoğlu, a.g.e., s.316, 317.
(9) O, Oğuz, "Les reformes agraires en Turquie", (Türkiye'de Tarım Reformları), Nakleden Stefanos Yerasimos, a.g.e., s.137.
(10) Doğan Avcıoğlu, a.g.e., s.318.

mı?" diye itiraz eden olmamıştır. Aksine, çiftlik ağaları, devletin bu sübvansiyonundan yararlanmak için yarış etmişlerdir. Prof. Reşat Aktan'ın sözleriyle, "*Çiftçiye yardım usulünün kısa zamanda dejenere edildiği, hakiki ihtiyacı olanlar yerine köy ağalarının ve nüfuzlu kimselerin bu yardımlardan istifade etmeye başladığı anlaşılmaktadır. Bu yüzden yer yer büyük anlaşmazlıklar çıkmakta, Vekalete mütemadiyen şikayetler gelmekteydi. Bir taraftan da makinelerin kendi bölgelerine gönderilmesi için muhtelif bölgelerin çiftçileri ve mebuslan taleplerde bulunmakta ve vekaleti tazyik etmekteydiler. Öte yandan az bir ücretle devlet makinelerinden faydalanan kimseler, bu kolaylığa alışmakta, ziraat işlerinin görülmesi için her zaman bu yardıma güvenerek tembelliğe temayül etmekteydiler.*"

Cumhuriyetin ilk yıllarında toprak kullanımı çok düşük düzeyde olup ekilebilir alanın beşte birine ulaşmamaktadır. 1927'de ekili alanların %90'ına yakınında tahıl, %3.9'unda baklagiller, %6.6'sında da endüstri bitkileri (sırasıyla, pamuk, tütün, susam, afyon ve patates) üretilmektedir. Toplam değeri 337 milyon lira olarak hesaplanan tarımsal üretimin değerce %70'e yakını tahıldan, %3.4'ü baklagillerden, %27.26'sı da endüstriyel bitkilerden sağlanmıştır. Kurak geçen bu yılda görece varlıklı tarım bölgeleri, Akdeniz, Marmara ve Ege yöreleridir; Orta Anadolu daha yoksuldur; ama en yoksul bölgeler Güneydoğu ve Kuzeydoğu Anadolu'dur.

Popülist Siyasete Kurban Edilen 1950 Sonrasında Bir Kırsal Kalkınma Örneği Köy Enstitüleri

"Köylerin kültürel ve genel hayatlarında ileri bir seviye yaratabilmek yalnız klasik anlamdaki öğretmenle mümkün olmaz. Köy hayatı bir bütün olarak ele alınmaz da şimdiye kadar olduğu gibi yalnız klasik kültür bakımından işlenmek ve bu vasıta ile bir ilerilik yaratılmak istenirse bu çalışmadan olumlu sonuç alınamaz." İ.H.Tonguç

Profesör Dr.Rezan Şahinkaya, 1943 yılında öğrenciyken "Cumhuriyet Köye, Köylü Kadına ve Türk Ailesine Neler Getirdi" adlı kitabında yazdığı şiirden iki dörtlük, o dönemin kırsal kesimine ve köylüsüne bakışı yansıtan ilginç bir örnektir.

Mahsul vermez topraklar; kabahat kimde sanki?
Ne köylü ne toprakta, asıl bizde inan ki.
Bizki her zaman deriz: "Köylü efendimizdir!"
Halbuki köylü hâlâ sanki bir kölemizdir.

İşte bizim gayemiz köylüyü mesut etmek.
Onu şehirli, yani bizim gibi yaşatmak.
Çarık değil kundura; saban değil makine.
Bir ekip, on almayı öğretebilmek ona.

Köy okulları programına tarım derslerinin alınması konusu üzerinde ilk kez CHP'nin 1931 yılı kongresinde durulmuştur. 1935 yılı kongresinde ise köy eğitimi üzerinde önemle durulmuş ve programa "*köy çocuklarına kısa zamanda pratik hayat için gerekli bilgiyi verecek üç veya dört sömestrli köy okulları açılacaktır. Bunların çocukları yükseköğretim derecelerine hazırlayan ilkokullardan ayrı bir tip olarak kurulup artırılması planlanacaktır*" ilkesi getirilmiştir. Bu program ilkesini uygulamak için ilk adım Saffet Arıkan'ın bakanlığı sırasında atılmıştır. İlköğretim Genel Müdürlüğü'ne Tonguç atanmış ve köy eğitmenleri denemesine girilmiştir.

Eğitmen projesinde askerliğini onbaşı ya da çavuş olarak yapanlar, Ziraat Bakanlığının işbirliğiyle, modern tarım tekniklerini uygulayan Mahmudiye Devlet Üretme Çiftliğinde iş içinde yetiştirilmişlerdir. Eğitmenin kişiliğinde köy ve yalnız bir öğretmen sağlamakla yetinilmiyor; köye modern tarım yöntemlerinin ve modern üretim araçlarının da girmesi sağlanmak isteniyordu. Eğitmen az bir maaş alacak, geçimini Ziraat Bakanlığının sağladığı küçük toprağında tarımsal üretim yaparak sağlayacaktı. Böylece hem modern üretim konusunda köylüye örnek verilecek, hem de eğitimin mali yükü hafifletilecekti. 1936 yılında başlanan bu deneyin başarılı olması üzerine 1937 yılında 3238 sayılı, 1939 yılında da 3704 sayılı yasalar çıkarılarak **köy eğitmeni** yetiştirme deneyi yaygınlaştırıldı.

Eğitmen projesinin başarısı köy enstitülerine geçişi hazırlamıştır. İsmet İnönü'nün cumhurbaşkanı olmasından sonra, savaş koşullarına rağmen büyük bir ilköğretim kampanyası başlatılmıştır. Bu dönemde Cumhuriyet döneminin belki de en etkili milli eğitim bakanı olan Hasan Ali Yücel görev yapmaktadır. Tonguç, bu iki üst yöneticiden aldığı destekle köy enstitüleri denemesine girer. 1940 yılında 3083 sayılı yasayla köy enstitülerine yasal temel kazandırılır. Bu 1942 yılında çı-

karılan 4242 sayılı Köy Okulları ve Enstitüleri Teşkilat Kanunu'yla tamamlanır.

Tonguç, teşkilatına gönderdiği bir genelgede yeni kurulan okulların dayandığı ilkeleri şöyle özetliyordu:

"Köylerin kültürel ve genel hayatlarında ileri bir seviye yaratabilme, yalnız klasik anlamdaki öğretmenle mümkün olmaz. Köy hayatı bir bütün olarak ele alınmaz da şimdiye kadar olduğu gibi yalnız klasik kültür bakımından işlenmek ve bu vasıta ile bir ilerilik yaratılmak istenirse bu çalışmadan olumlu sonuç alınamaz... Köyde öğretmen ve eğitmen olarak yetişecek elemanlar devlete büyük ve uzun yıllar sürecek külfet yüklememelidir. Bunun için okul üretici bir okul olmalı, yaşayabilmesi için gereken bütün araçları kendisi üretmelidir. Ancak ilk kuruluşlarında devletten yardım görmelidir. Bu okullarda öğrenciye köy genel hayatının gelişmesine yarayacak birkaç meslek birden öğretilmelidir... Yeni ve orijinal işler görecek bir kurumun örgütünün bütün detaylarını işin içinde çalışmamış olanların isabetle saptamaları mümkün değildir. Örgütün belirecek biçimini dikkatle yapılacak denemenin sonuçlarından beklemek gerekir..."

İlk olarak 14 köy enstitüsünün kurulması planlanmış, sonra enstitü sayısı 21'e çıkarılmıştır. Savaş koşullarında bu proje başarıyla uygulanmıştır. Bu enstütülerin binaları yine enstitü öğrencileri tarafından yapılmıştır. 1942 yılında da Hasanoğlan Yüksek Köy Enstitüsü açılmıştır. Köy enstitüleri uygulaması 1946 yılında Öner-Yücel davası sonucu Hasan Ali Yücel'in Milli Eğitim Bakanlığından ayrılmasına kadar sürmüştür denilebilir. Köy enstitülerinin mezunlarının köylere yayılmaya başlaması sonucunda, bu okulların toplum yaşamında önemli değişiklikler yapma potansiyelinin sezilmesiyle birlikte bunlara karşı bir kampanya yürütülmeye başlanmıştır. II.Dünya Savaşı sonrasının siyasal ortamında bu kampanya etkili olmuş ve Hasan Ali Yücel'den sonra Milli Eğitim Bakanı olan Reşat Şemsettin Sirer döneminde köy enstitülerinin tüm felsefesi değiştirilerek bu kuruluşlar köy öğretmen okullarına dönüştürülmüştür.

II.Dünya Savaşı sonrası, Türkiye için bir dönüm noktasıydı. Savaş içinde, savaş sonrası, uluslararası düzeninin temelleri atılıyordu. Türkiye de Batı dünyası içinde yerini alıyordu. Bu seçme, hem izlenen ekonomik politikalarda dışa yeniden açılmaya neden oluyor, hem de çok partili bir siyasal düzene geçişi beraberinde getiriliyordu.

Köy enstitülerinin öğretmen okullanna dönüştürülmesiyle ve 1948 yılında köy ve şehir ilkokullarındaki programlar arası farklılığın kaldırılmasıyla başlayan ilköğretim hamlesindeki gerileme, 1948-1951 yıllarında çıkarılan 5166 ve 5210 sayılı yasalarla okul yapımında vatandaş yükümlülüğü usulünün kaldırılmasıyla tamamlanmıştır.

Bu düzenlemeler hemen etkisini göstermiş, özellikle 1950-1955 döneminde yeni yapılan ilkokul sayısında bir gerileme olmuştur. Dolayısıyla okuryazarlığın yaygınlaşmasında da bir gerileme kaydedilmiş; okuryazar olmayanların sayısında artış görülmüştür.

1950'deki iktidar değişikliği, 1940'larda eğitimi yönlendiren kadroların değiştirilmesine neden olmuştur. Atılımcı İsmail Hakkı Tonguç ve Rüştü Uzel görevlerinden uzaklaştırılmışlardır. Bu uzaklaştırmalarla birlikte Avrupa kökenli eğitim yaklaşımlarının yerine Amerikan kökenli eğitim yaklaşımlarının girişi başlamıştır. Bu dönüşüm genellikle Tevfik İleri'nin bakanlığı dönemine rastlar. Dönüşümü daha çok müsteşar Reşat Tardu yönlendirmiştir.(11)

"Küçük Amerika" Olacağı İlan Edilen Türkiye'de "Komünist Yuvaları(!)" İlan Edilen Köy Enstitülerinin Tasfiyesi

Cumhuriyet Dönemi kazanımlarına karşı olanlar, yeni devletin aydınlık doğrultusunda ilerlemesini istemeyenler, ödüncüler, gericiler çıktı sandıktan. Kısa süre sonra da, Amerika'yla yapılan ikili antlaşmalar ortamında DP'nin (Demokrat Partinin) eline geçti yönetim. Tüm kurumlarıyla tam bağımsız, onurlu bir Türkiye yaratmayı amaçlıyordu Cumhuriyet; ama demokratlar "Küçük Amerika" olma yolunu tuttu.

"*Ben istesem odunu bile milletvekili seçtirebilirim*", "*Siz isteseniz, Hilafet'i bile geri getirebilirsiniz*" kafası yönetime egemen olunca, tüm kurumlar yozlaştırılmaya başlandı. Önce eğitime yüklenildi.

"**Cumhuriyet'in eserleri arasında en önemlisi sayılan Köy Enstitüleri**" komünist yuvasıydı, kapatılmalıydılar. 1932'de Atatürk'ün kurduğu, yörelerinde özveriyle sürekli eğitimi gerçekleştiren Halkevleri kapatılmalıydı. Savaş sonunda Amerika'nın başlattığı soğuk savaş ve komünizm düşmanlığı, bizde devrim kurumlarını yiyecek boyutlara ulaştı. Menderes, Milli Eğitim Bakanı Başman'dan Köy Enstitülerini

(11) İlhan Tekeli, "Osmanlı İmparatorluğundan Günümüze Eğitim Kurumlarının Gelişimi", Cumhuriyet Dönemi Türkiye Ansiklopedisi", s.664-669.

kapatabilmek için "komünistlerin saptanması"nı istemiş, bunun hukuka, demokrasiye aykırı olacağını söyleyen Başman ayrılınca, yerine Samsun milletvekili, yol mühendisi Tevfik İleri'yi getirmiş, o da Köy Enstitülerine son darbeyi vurmuştur.(12)

İnönü 1971 yılında gözlerini kontrol ettirmek için Paris'e geldiğinde, yaşamını orada sürdürmekte olan eski bir köy enstitülü olan Hasan Kudar, Türk Büyükelçiliğinde bir fırsatını bularak İnönü'nün yanına gelir ve aralarında şöyle bir konuşma geçer:(13)

"*Paşam, Estitümüze girişin tam karşısındaki duvarda şu sözleriniz yazılıydı:'***Köy Enstitülerini cumhuriyetin eserleri içinde en kıymetlisi sayıyorum. Buradan yetişecek evlatlarımızın başarılarını ömrüm oldukça yakından candan takip edeceğim.***'... Evet Paşam, Kurtuluş Savaşı kazanmış bir kumandandınız. Mustafa Kemal'in en yakın arkadaşıydınız. Asıl kurtuluşun eğitimle olacağına inanıyordunuz. Cumhuriyetin en önemli eserini, Köy Enstitülerini 'camdan' değil de 'candan' izleyebildiyseniz bugünlere gelinir miydi?"*

"Enstitüleri 'onlar' kapattılar, size 'komünist' bile dediler."

Elçiliğin coşkulu gecesi sürüyordu. İnönü'yü kırmamak için "*Reşat Şemsettin'i siz Milli Eğitim Bakanı yapmadınız mı? Başbakanınız Recep Peker programına 'Enstitüleri millileştireceğiz' yazmadı mı? Ta başından beri Mustafa Kemal'e ters düşen Kazım Karabekir, nasıl Meclis Başkanı oldu 1946'da, yardımcılarıyla Yüksek Köy Enstitüsünde neyin gizli soruşturmasını yaptı?"* diyemedim.

"Haklısınız, ıslah edilmiş, öğretmen okuluna dönüştürülmüş Enstitüler DP döneminde 1954'te kapatılmış oldu... ***Ama tüm bunlar olurken siz neredeydiniz?"*** dedim içimden. Bizim bildiğimiz "Paşa"nın Kurtuluş Savaşı'ndan gelen bir ağırlığı vardı. Bana göre sorun "camdan" değil, "candan" izleme, sahip çıkmama sorunuydu.

İnönü'nün gözleri üzerimdeydi. Düşünceliydi.

"*Bir sözünüz de Enstitünün bayrak direği önünde kabartma olarak yazılıydı:'***Enstitülerle yeni bir millet yaratıyoruz***'"*

"Öyle mi?"

---

(12) Mehmet Başaran, "Komünist Avcısı Milli Eğitim Bakanı ve Paris'te Bir Köy Enstitülü", Müdafaa-i Hukuk Dergisi, Sayı 35-4, 1 Temmuz 2001, s.44.
(13) Hasan Kudar, "Tahtakuşlardan Paris'e", Güldikeni Yay.

"Evet Paşam, gerçekten de yeni bir toplum yaratılıyordu."

Aşağıdaki rakamlar Köy Enstitülerinin neden önemli olduğunu ortaya koymaktadır:

1927 sayımında 13.5 milyonluk Türkiye nüfusunun %83.7'sinin kırsal bölgelerde yaşadığı anlaşılmıştır. Bu köylü nüfusun tarımla uğraştığı açıktır. Nitekim bir iş tutan 5.350.000 kişinin 4.370.000'i tarımda çalışmaktadır (2.680.000 erkek, 1.690.000 kadın). Aynı yıl yapılan Tarım Sayımı sonuçlarına göre de çiftçi aileleri sayısı 1.751.239 olup, 9.145.000 nüfusu temsil etmektedir.(14)

Türkiye'de çiftçi ailesi sayısıyla, tarım işletmesi sayısı hemen hemen eşittir. Bundan da küçük aile işletmelerinin egemen olduğu anlaşılmaktadır. Bütün ülkede tarım makinesi sayısı 15.711'den ibarettir. Çeki hayvanları 3.3 milyon dolayındadır. Çeki ve kümes hayvanları dışında, her çiftçi ailesine ortalama 14.5 hayvan düşmektedir. Bu ilkel tarımsal yapı, esas itibariyle ülkenin yiyecek gereksinimini karşılamaya yöneliktir.(15)

(by:Bilgi yok)	1924	1925	1927	1930	1933	1936
Traktör sayısı	220	750	by	2000	1382	961
Demir Pulluk(1000)	by	by	211	by	266	410

Milli Gelirden Alınan Pay	1938
Tarım	%56
Maden Sanayi	%1
İmalat Sanayi	%8
İnşaat	%5
Hizmetler	%30

Kaynak: Yerasimos. Birleşmiş Milletler Yay.

Toplam Tarımsal Hasıla, Toprak Ürünleri Hasılası, Ekili Arazi Alanı ve Tarımdaki İstihdam Endeksleri, 1938=100

Yıllar	Toplam Tarımsal hasıla(1) y1	Toprak ürünleri hasılası(2) y2	Ekili arazi alanı y3	Tarımdaki istihdam (3) y4
1926	59.0	58.0	82.6	81.2
1927-I	40.7	35.6	48.0	82.8
1927-II(4)	53.8	52.1	77.9	82.8
1928	48.6	46.1	73.1	83.8
1929	69.4	71.3	70.5	84.7
1930	66.8	67.2	72.8	85.6
1931	76.4	79.3	74.8	86.6
1932	54.3	47.2	65.4	87.5
1933	66.3	65.5	71.8	86.6
1934	68.0	68.0	80.5	89.5
1935	63.9	63.2	85.6	90.6
1936	98.6	95.8	93.8	93.6
1937	95.0	92.5	89.0	96.8
1938	100.0	100.0	100.0	100.0

(1)Ormancılık ve balıkçılık sektörleri dışındaki 1948 fiyatlarıyla gerçek tarım geliri serisinden türetilmiştir.
(2) Tahıl, bakliyat ve diğer tarla ürünleri. (3) Tarımda çalışan 15 yaşında ve daha büyük erkeklerin sayısından türetilmiştir. 1926 yılı için endeks değeri, 1923-1927 arasında Türkiye nüfusunun artış hızına göre 1927 değerinin geri götürülmesi ile hesaplanmıştır. (4) 1927 yılında olağanüstü bir kuraklık yaşanmıştır.

(14) (15) Mete Tunçay, "Türkiye Cumhuriyetinde Tek-Parti Yönetiminin Kurulması (1923-1931), TVYY, s.192.

Hektar Başına Buğday Üretimi

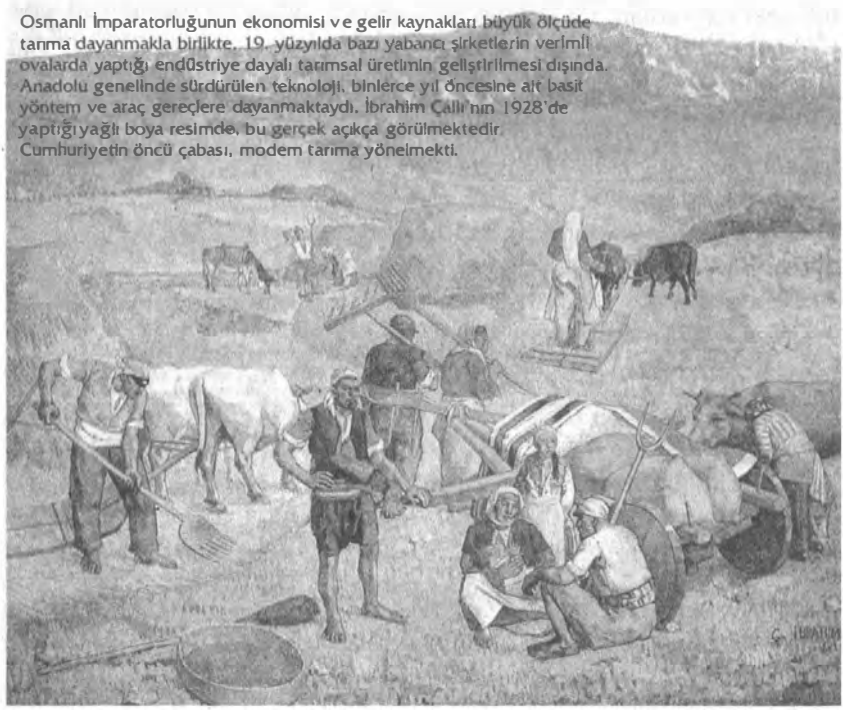
1926	1927	1928	1929	1930	1931
690 kg.	550 kg.	580 kg.	980 kg.	920 kg.	1010 kg.

Kaynak: Ç.Keyder, a.g.e., s.50.

Tarımda İhracat Eğilimleri (%)

	1924	1925	1926	1927	1928	1929
Tütün	29.3	31.4	36.6	27.7	31.2	26.3
Kuru Üzüm	11.4	5.7	6.7	4.7	8.7	6.3
Pamuk	7.3	7.0	8.0	6.0	6.0	5.5
İncir	6.9	4.2	3.3	2.7	3.0	3.4
Fındık	4.7	7.3	6.0	6.5	5.8	2.9
Yün	5.1	2.7	4.7	5.8	6.5	6.1
Afyon	3.8	3.8	4.5	3.0	3.0	5.5
Yumurta	2.3	2.4	2.4	3.4	3.4	1.1
Toplam	70.8	64.5	72.2	59.8	67.6	60.1

Kaynak: Ç.Keyder, a.g.e., s.100.

Osmanlı İmparatorluğunun ekonomisi ve gelir kaynakları büyük ölçüde tarıma dayanmakla birlikte, 19. yüzyılda bazı yabancı şirketlerin verimli ovalarda yaptığı endüstriye dayalı tarımsal üretimin geliştirilmesi dışında, Anadolu genelinde sürdürülen teknoloji, binlerce yıl öncesine ait basit yöntem ve araç gereçlere dayanmaktaydı. İbrahim Çallı'nın 1928'de yaptığı yağlı boya resimde, bu gerçek açıkça görülmektedir. Cumhuriyetin öncü çabası, modern tarıma yönelmekti.

Sektörün çoğunu, küçük işletmeler ve köylü üretimi oluştururken, topraksız aileler küçük bir azınlıktı. Bu yapı, hasatın kötü olduğu yıllarda çoğu köylü ailesinin gelirine dışardan destek arama gereksiniminde olduğunu gösterir. Bu nedenle tefecilik çok yaygın bir uygulamaydı ve köylü sektörünün faiz getiren sermaye tarafından sömürülmesini olanaklı kılıyordu. Bu faiz, sonuç olarak, ya kapitalist tarım sektörüne gidiyor ya da bankalar yoluyla ticarette kullanılmak üzere harekete geçiriliyordu. (Çağlar Keyder, a.g.e., s.166.)

İş Gücü Açığı ve Ekilebilir Toprakların Terk Edilmesini Önleme

Devletin 1920'lerdeki tarım politikası, savaş öncesi üretim düzeylerine ulaşmak, tarım sektörüne yardımcı olmak diye özetlenebilir. Hükümet, bu amaçla ekili toprak alanını genişletmek istiyor, traktör alımını destekliyor ve kişilerin toprak üzerindeki mülkiyet haklarını pekiştiriyordu. Bir yandan da ulaştırma politikasıyla, tarımsal artığın pazarda satılmasının kolaylaştırılması ve tarımın ticarileşmesi amaçlanmaktaydı. Böylece iş gücü açığı ve ekili toprakların terk edilmesi gibi faktörler nedeniyle tarımsal üretimde ortaya çıkabilecek gerileme, hükümet politikasıyla kısmen önlenmekteydi. Dönemin ulusal gelir verileri, ekonominin en hızlı gelişen sektörünün tarım olduğunu gösteriyor. 1923 ile 1929 arasında, tarım sektörünün üretimi sabit fiyatlarla %115 artarken, imalat ve ticaret sektörlerinde aynı yıllar arasındaki büyüme, sırasıyla %56 ve %71'di.

Tarımda yeni yatırımlar ekili alanların genişlemesini izledi. Ticari ürün ekimindeki artışla birlikte, tahıl ekilen topraklarda da paralel bir artış meydana geldi. Örneğin buğday üretimine ayrılan topraklar 1927 ile 1929 arasında, yani savaş öncesi ekili alan düzeylerine erişilmesinden sonra %15 genişledi. Küçükbaş hayvan sayısı, 1923'te 17.2 milyondan 1928'de 24 milyona çıktı; büyükbaş hayvanların sayısı ise 1920'de 4.1 milyonken, 1927'de 6.8 milyona ulaştı.

1927 ile 1929 Arasında Pamuk Üretiminin İki Kat Artışı

1920'lerin ilk yarısında pamuk ihracatının Türkiye'nin dünya ekonomisiyle bütünleşmesinde asıl yönlendirici rolü oynayacağı umuluyordu. Pamuk üretim ve ihracatındaki gelişmeler bu görüşü doğrular gibiydi. 1924'te pamuk üretimi 1914'tekinden %20 daha fazlaydı. 1924 ve 1927 arasında bu üretim %15'lik bir artış gösterdi. 1927 ile 1929 arasında pamuk ekili alanlar ve üretim iki kat arttı. Ürünün geliştirilmesi için Adana bölgesine yabancı uzmanlar geliyordu. 1925'te bir Manchester firması ticareti geliştirmek amacıyla bölgede büyük bir çırçır fabrikası kurdu. Türk hükümeti de pamuk üretimini ve ihracatını düzenli bir yola sokma çabalarına katıldı. 1925'te Adana'da pamuk üretimini incelemek amacıyla bir konferans toplandı. Bir Trieste bankası özellikle pamuk ihracatıyla uğraşarak yeni bir şirketin kurulması için İtalyan sermayesini örgütledi. Liverpool Pamuk Birliği ve "Lancashire tekstil çevreleri", İngiliz sermayeli "Türk Ticaret Şirketi"ni Türkiye'nin ilk pamuk tohumu ezme tesisini Adana'da kurmaya teşvik ediyorlardı. 1925'te sadece Adana bölgesinin 1,5-2 milyon balya pamuk üretme potansiyeline sahip olduğu tahmin ediliyordu.

1924'le 1928 arasında tütün üretimi 50-60 milyon kilo arasında oynayıp, 1927'de 69.9 milyon kg'la Türkiye tarihindeki en yüksek rekolteye ulaştı. Ürünün genellikle dörtte bir kadarı yurt içinde kullanılıp, geriye kalanı ihraç edilmekteydi; tütün ihracatından elde edilen gelir, toplam ihracat gelirinin

%25 ile %35'ini oluşturuyordu. Bu ürünün de en önemli müşterisi, yine ihracatın yarıdan çoğunu satın alıp, bunun %90'dan fazlasını diğer Avrupa ülkelerine yeniden ihraç eden İtalya'ydı. Tütün üretimi ve ihracatındaki yükselme 1926 yılına kadar sürdü. Ne var ki, 1925'te hükümet daha önce tütün ticaretini tekelinde tutan Fransız sermayeli Tütün Rejisi'ne elkoydu. Yeni kurulan devlet tekeli tütün alım ve ihracatını düzenlemeye başladı. Yeni tekel idaresinin aldığı kararlardan biri de iç tüketime ayrılan kaliteli yaprak oranının artırılmasıydı.(*)

1923'te uluslararası ticaret on yıl öncesindekinin üçte biri kadardı. Türk ekonomisindeki en önemli kesim tarımdı ve bu kesim 1923 sonrasında oldukça hızlı şekilde iyileşecekti. Yine de Gayri Safi Milli Hasılanın Dünya Savaşı öncesindeki seviyelere ulaşması 1930'u bulacaktı.

Öğrencilerin yönetime katıldığı Enstitülerin, 1000 kişilik açık hava tiyatrosu, 16.000 tirajlı dergisi, matbaası vardı.

Öğretim üyeleri DTCF, Ziraat Fakültesi ve Gazi Eğitim Enstitüsünden gelmekte ve Köy Enstitülerine sınavla öğrenci alınmaktaydı. Yeteneklerine göre Güzel Sanatlar Kolu (karma), Maden İşleri Kolu (erkeklere)- Hayvan Bakımı Kolu (erkeklere), Kümes Hayvancılığı Kolu (kızlara), Yapıcılık Kolu (erkeklere), Tarla ve Bahçe Ziraatı Kolu (erkeklere), Ev ve El Sanatları Kolu (kızlara), Zirai İşletme Ekonomisi Kolu (karma) gibi dallarda yetiştirilmekteydi. Öğretim süresi, en az üç yıldı. Her yıl sonunda "kollar", kendi aralarında bir inceleme gezisine çıkıyordu. Gezilerde 60 km yol yürümek esastı.

Birinci yıl sonunda enstitülerde, 1,5 ay öğretmenlik, ikinci yıl sonunda bölgelerde ilköğretim müfettişliği, son yıl da Milli Eğitim Bakanlığında yöneticilik stajları yapılmaktaydı. Bitirme sınavına katılabilmek için kolların ortaklaşa, toplu bir iş başarmaları, (örneğin bir uygulama okulu, dinlenme evi vb yapmaları) zorunluydu.

Köy Enstitülerinde olduğu gibi, burada da öğrenciler yönetime etkin bir biçimde katılıyordu. Tezlerini yayımlayabilecekleri bir basımevi, eğitim uygulaması yapacakları bir "uygulama okulu", tiyatro çalışmaları için de 1.000 kişilik bir açıkhava tiyatrosu kurmuşlardı. Dergi Kolu, tüm Köy Enstitülerinin yazın eğitimini, inceleme ve araştırma çalışmalarını yönlendirici, 16.000 tirajlı Köy Enstitüleri Dergisi'nl çıkarmaktaydı.

Hasanoğlu Yüksek Köy Enstitüsünün 1946-1947 öğretim yılında 45'i kız, 168'i erkek olmak üzere toplam 213 öğrencisi bulunmaktaydı. 1948'de Köy Enstitülerinin klasik öğretmen okullarına dönüştürülmesi çalışmaları sırasında kapatıldı. Günümüzde burada Köy Enstitüsünün orta kısmı, İlköğretmen Lisesi adıyla, çalışmalarını sürdürmektedir.

(*) Çağlar Keyder, a.g.e., s.49-55.

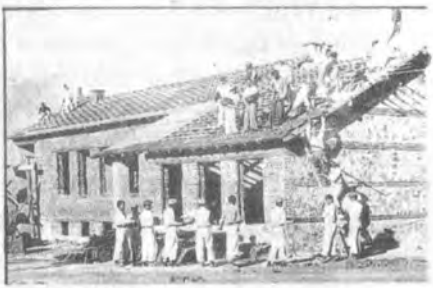

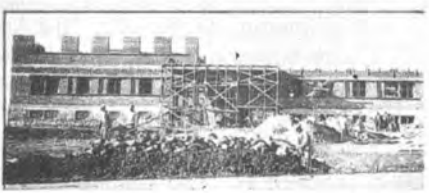

Türkiye'deki çeşitli Köy Enstitülerinin faaliyetlerinden görüntüler.

Kalkınmada Tarım mı, Sanayi mi? Devresel, Durağan, Mevsimlik Tarım Anlayışından Akışkan, Keşfeden, Düşünceye Açık Sanayileşme mi?

Tanzimatla başlayan Cumhuriyetin ilk yıllarından günümüze kadar gelen süreçte, ekonomi uzmanlarının ve planlamacıların tartıştığı en önemli konu,"kalkınmada tarım mı, sanayi mi?" olmuştur.

W.Schultz, ekonomik olarak çağdaş bir ülke haline gelmenin anlamını, bilim ve tekniğin insan ve doğal kaynaklara uygulanmasında bulmuş; kalkınmanın zengin doğal kaynaklara sahip olmaktan çok, var olan kaynakları bulup geliştirmeye, değerlerini artırmaya dayandığı yoksul olma ve olmamanın, tanrı değil, fakat insan eseri; ekonomik gelişmenin de bu fikrin doğrulaması olduğunu savunmuştur.(16)

En genel tanımıyla bakıldığında toplumlar gerek Batı'da ve Japonya'da, gerek Osmanlı ve sonrasındaki Türkiye'de Orta Çağ'ın tarıma dayalı toprak mülkiyeti ve toprağa dayalı egemenlik biçiminden ve onun kültürel ögelerinden giderek ayrılan bir dönüşüm geçirerek, kapitalizm içinde sanayileşmeye doğru bir evrim göstermişlerdir. Türkiye'de bu evrim Batı'daki kadar kesintisiz ve düzgün olmamakla birlikte, hareket noktası itibariyle Orta Çağ ekonomi sistemi ve ahlakından yola çıkılarak, kapitalizm içinde sanayileşmeye çaba gösteren bugünkü Türk toplumuna ulaşılmıştır.

Cumhuriyetin ilk yıllarından itibaren Hükümetin ve Türk halkının çabası, siyasi egemenliği ekonomik egemenlikle tamamlamaya yönelik olmuştur; zira a) fert başına pek az sermaye yatırımı düşmekteydi, b) üretim unsurları hareketsizdi, c) kaynaklar ve işgücü tam olarak kullanılamıyordu. Bunların ortadan kaldırılması için öncelikle geleneksel altyapısı ve bilinen teknolojisiyle tarımsal yatırımlara ve teşviklere öncelik tanındı.

Türkiye yüzyıllardan bu yana çiftçi bir ülke olarak bilinmektedir. Tarım ürünleri ve ham maddeler üretimi ekonomik yaşamın hemen tamamını kapsamış ve tarımsal faaliyetler, 1920'lerde halkın %72'sine iş sağlayabilmişti. Ancak fert başına gelir seviyesi çok düşüktü. Bunun başlıca nedenleri: a) ilkel tarımsal üretim tekniklerinin kullanılma-

(16) Thedore W. Schultz, "The Economic Test in Latin America", New York State School of Industrial and Labor Relations, Cornell University Bulletin 35 (August 1950) s. 11.

sı, b) uluslararası ticarette fiyat dalgalanmalarının tarım ürünlerinde sınai yapılara göre daha şiddetli olması, c) bu çeşit dalgalanmaların bir sonucu olarak, ticaret hadlerinin bozulması ve birkaç tarımsal maddenin ihracına dayanarak ithalatı finanse etmenin güç olması, d) Coğrafya ve iklim koşulları nedeniyle, tarım sektöründe uzun süren kış aylarında atıl kalan iş gücü.

Burada işaret etmemiz gereken önemli bir nokta da şudur: Cumhuriyetin ilk yıllarında Türkiye'nin içinde bulunduğu iç ve dış siyasi koşullar yerli yerine oturmamıştı. Türkiye'nin ekonomik yapısının zayıflığı nedeniyle, en basit bir ihtiyaç olan kibritten; şeker, tekstil, kimyevi maddeler ve çimentoya kadar, daha birçok temel ihtiyaç maddelerinin ithal edilmesi gerekiyordu. Oysa bu ithalatı karşılayacak yeterli döviz mevcut değildi. Diğer taraftan, Cumhuriyetin ilk yıllarında Türk halkı ve hükümetleri, bir ülkenin genlir ve yaşam seviyesinin yüksekliği ile sanayileşme derecesi arasında kuvvetli bir paralellik olduğuna inanmıştır. Bu nedenle Türkiye'yi kendi kendine yeter bir ekonomi haline getirmek için, sanayileşmenin yegane yol olduğu düşünülmüştür. Pek çoğu yoksulluktan, kültürel fakirlikten, siyasi zayıflıktan acı çeken diğer ülkeler gibi, Türkiye'de kendi şartlarında köklü bir gelişme için siyasal bağımsızlığı, ekonomik bağımsızlıkla tamamlanmasında tek çıkar yol olarak sanayileşmeyi görmekte(17) ve gayretlerini bu yöne sevk etmektedir.

Özetleyecek olursak, Osmanlı'dan kalan miras, yarını planlamayı hayal dahi edemeyen bir düşünce, bugünü kanaat ve şükrederek yaşamak, atıl ve durağan bir hayatı idame ettirmekten ibaret bir dünya görüşü, kendi iç dünyasına çekilip en yakın çevrede huzur aramak, istikrarlı, hatta durağan, mistik, din tarafından kutsanmış mükemmel bir ilahi ahenk içinde yaşantı sürdürmek Orta Çağ yaşamının en belirgin çizgilerini oluşturuyordu. Bireyin ekonomiye ilişkin değer ve tutumları ise kadercilik, kanaatkârlık, tanımadıklarına karşı güvensizlik, teşebbüs ve kâr artırımı yerine lonca normları ile sınırlanmış üretim faaliyeti ve miktarı, sınırlı rekabet, zamanlama ve planlama endişesinden uzak bir basit üretim biçimine yönelmesiyle bezenmiş bulunmaktaydı. Batılılaşmaya öykünen yeni yönetim bu çağ dışı yapının değişmesinde sanayileşmenin büyük katkısı olacağına inanıyordu.

(17) League of Nations, "Industrialization and Foreign Trade", (reprinted by U.N.) USA, 1948, s.7.

Sanayileşen bir toplumda zaman anlayışı da değişmekte ve insan tarım toplumundaki gibi devresel ve mevsimlik bir zaman anlayışını terk ederek sürekli değişen ve ileriye doğru devinen bir zaman anlayışına sahip olmaya başlamaktadır.

Sanayinin çizdiği yaşantı da zaten günlük, haftalık ve aylık zaman değerlendirmesini zorunlu kılmaktadır. Tarıma göre daha fazla ve düzenli çalışma süreleri de sınırlandırılmış bulunduğundan bireyin kendisine kalan boş zamanı bulunmaktadır. Boş zaman da kendi başına değer arz eden bir hal almakta ve emek bu değerin altında teklif edilecek ücretleri reddederek çalışmamayı da tercih edebilmektedir.

Sanayileşen toplumlarda akılcı düşünce, egemen düşünce biçimi olmaya başlamaktadır. İnanç ve iman konuları ile teknoloji ve çalışma hayatını idare eden normlar birbirinden ayrılmaktadır. Durağan bir sosyo-ekonomik yaşam biçimi yerine bilimsel bilginin araştırma, icat ve keşfetme alanlarında teknoloji oluşturmak için geniş kullanım alanı bulduğu ve kişisel teşebbüsün teşvik edildiği bir yapı, kapitalizmle sanayileşen toplumlarda önem kazanmaktadır.

Alex Inkeles ve David H.Smith(18), sanayileşmenin fabrikaya dayandığı, böylece çok sayıda insanın aynı çalışma mekanında, sistemli bir biçimde, resmi kurallar çerçevesinde çalıştıklarını vurgulamaktadırlar. Ayrıca bu çalışma türü teknolojinin yaratıcı uygulamalarını teknik beceri ve idari liyakate dayalı otorite hiyerarşisi sayesinde yaşama geçirmektedir.

Dolayısıyla, sanayi toplumunda insan bu özellikte bir işyerinin gereklerini yerine getirecek biçimde ve onun faaliyetlerine katılmaya elverişli bir kişiliğe sahip olan bir kimseye dönüşmektedir.

Bu özet bilginin ayrıntıları kitabımızın ilerideki bölümlerinde yer almaktadır.

Türkiye'nin sanayileşme isteği ve girişimleri doğal ve gereklidir. Ancak 3.kitabımızda görüleceği gibi, popülist politikalarla yozlaştırılmış sanayi plan ve programlarıyla, kalkınma modeli ile kapanmayan dış ticaret ve bütçe açıkları, sık sık yapılan devalüasyonlar, periyodikleşen ekonomik krizlere neden olacak, istikrarlı kalkınma sağlanamayacaktır.

---

(18) Alex Inkeles ve David H.Smith, "Becoming Modern: Individual Change In Six Developing Countries", Cambridge, Mass.: Harvard University Press, 1974, s.18-19.

Ulusal Ekonomik Kurtuluş İçin
Sermaye ve İş Adamı Aranıyor
İhracat Gelirleri Tarıma Dayalı Olan Ekonomi Sarsılmaya Başlayınca Yapılacak İş Çok İmkan Yoktu, Devletin Geliri Az Gideri Çoktu
"Köylü+Tarımdan", "İş Adamı+Sanayi" Arayışları
Osmanlı Mirası Geleneksel Asker-Memur Rejiminden, Yeterince Türk Özel Girişimci Çıkar mı?

Türkiye Kurtuluş Savaşı sonrası, o zamana kadar belki hiçbir ülkenin karşılaşmadığı ölçüde bir nüfus değişimi sorunu ile karşılaşmıştır. Nüfusun etnik bileşimindeki bu değişmenin önemi, I.Dünya Savaşı'ndan başlanarak hesaplanırsa daha açık hale gelir. Bu büyük, nüfus yer değiştirmesi sonucu(19), Türkiye, ticaret ve iş çevrelerine hakim olan Rum ve Ermeni nüfusunu büyük ölçüde kaybetmiştir. Ülke ekonomisinin işlerliğinin sağlanabilmesi için, bunların yerini alabilecek, Türk ticaret ve iş adamlarının yetiştirilmesi gerekmektedir. Bu ise öncelikle gerekli dönüşümü sağlayabilecek yeni bir kredi ve banka sisteminin oluşturulmasını gerektirecektir.(20)

Mustafa Kemal, "***Yabancı sermaye düşmanı olduğumuz sanılmasın. Memleketimiz geniştir. Çok sermayeye ihtiyacımız var. Kanunlarımıza aykırı olmamak ve ayrıcalık tanımamak koşuluyla yabancı sermayeye güvence vermeye hazırız.***" diyordu. Ancak ayrıcalıklara dayanan ve tekelci durumunda olan yabancı şirketleri de, millileştirecekti. Türklerin ekonomik faaliyet konularında başarılı olabileceklerine inanıyordu.(21) Nitekim Mustafa Kemal, Konya'da tüccarlara seslenirken "**Yarına ait olan, Türkiye ticaretinin dünya ticareti ile rekabet edebilmesi için düşünülmesi lazım gelen şeyleri, bittabi siz tüccarlar benden iyi bilirsiniz.**" demesi, onun demokratik, devletçi olmayan özel girişimciliği teşvik anlayışını vurgulamaktadır.

(19) Kurtuluş Savaşı sonunda, Türkiye benzeri görülmemiş bir toplumsal felakete göğüs germekteydi. On bir yılda, dört savaş geçirilmişti. Halk fakirdi. Yunan ordusu geri çekilirken rastladıkları her şeyi tahrip etmişlerdi. Evsiz, yurtsuz kalmış çok sayıda aile vardı. Rus istilası dolayısıyla Orta ve Batı Anadolu'ya göç etmiş on binlerce "Şark mültecisi" bulunuyordu. Balkan Savaşı'nda anavatana sığınanlardan henüz yerleştirilmemiş olanlar da vardı. Trakya ve adalardan yüz binlerce göçmen gelecekti. Göçmenlerin sayısı, nüfusun %5'ini aşıyordu.

(20) İlhan Tekeli, Selim İlkin, a.g.e., s.163.

(21) Prof.Dr.Feridun Ergin "Atatürk ve Türk Ekonomisi", s.277.

Cumhuriyetin ilk yıllarında, ekonomik gelişme hareketini iş adamlarının yürütmelerini beklemişti. **"Tüccarın", başka bir deyimle özel girişimcilerin, yoğun bir yatırım faaliyetine başlayacakları umulmuştu.** Türkiye İş Bankasının da bir özel kesim kuruluşu olmasını istemişti. Ancak ülkede yeterli sermaye birikimi yoktu. Yetişkin, girişimci ve dış dünya ile işbirliği kurabilecek iş adamları çok azdı. Teknik eleman ve metod sıkıntısı çekiliyordu. Yabancı sermaye gelmiyordu.

Gelişme için sermaye ve girişimci gücünü ivedilikle kim sağlayabilirdi? Yabancı ekonomik, mali denetim ve sömürüsüne son verme savaşından sonra, yeni Cumhuriyet rejimi yabancı sermayeye iyi gözle bakmadığı gibi, yabancı sermayedarlar da Türkiye'ye para yatırmakta istekli değillerdi. Uzun süren savaş, işgal ve devrim yıllarından sonra hâlâ servet sahibi olan kimseler de, paralarını yeni ve alışılmamış türden alanlara yatırmayı göze almakta isteksizdiler.

Özel girişimcileri iş ve sanayi dünyasına yönlendirmek için, hükümet özellikle tekstil alanında bazı teşvik kararları aldıysa da istediği ilgiyi göremedi. Yüzyıllardan beri dışa açık ulusal ticaret ve sanayii burjuvazisi yaratamamış olan rejim bir asker ve memur rejimi olarak geldiğinde ticarete ve iş dünyasına karşı geleneksel küçümsemeden çok daha fazla handikaplar içeriyordu. Büyük kentlerdeki tüccar sınıfın hâlâ geniş ölçüde gayri müslimlerden ibaret olması bu duyguyu özellikle devam ettiriyordu.(22)

Müdafaa-I Hukuk Cemiyetinin 8 Nisan 1923 tarihli umdesinde belirttiği gibi:"*Harap olan memleketimizin süratle tamir ve ihyası hakkında devletçe ittihaz olunacak tedabirden başka inşaat ve tamirat için yer yer şirketler teşekkülü teşvik ve temin ve ferdi teşebbüsleri himayeye medar olacak ahkam vaz'olunacaktır.*" demişti.

Öncü Özel Girişimci Mustafa Kemal

Tüm çabalara rağmen, iş ve sanayi dünyasında görülemeyen olası özel girişimcileri yüreklendirmek amacıyla başta askerlik ve siyaset olmak üzere birçok alanda olduğu gibi bu alanlarda da yine Mustafa Kemal'e öncülük etmek düşecektir.

Gazi, örnek çiftçi, örnek bankacı ve örnek sanayici olacaktır. Sonradan Hazine'ye bağışlayacağı birçok örnek çiftlik kuracaktır. Bu çift-

(22) Lewis, a.g.e., s.282.

likler şunlardır: Ankara'da Orman Çiftliği (Orman, Yağmurbaba, Balgat, Macun, Güvercinlik, Tahar, Etimesgut, Çakırlar çiftliklerinden kurulu), Dörtyol'da portakal bahçesi ile Karabasmak Çiftliği, Tarsus'ta Piloğlu Çiftliği. Gazi bu çiftliklerinde traktör üzerine binerek tarım yapmış, çiftlik ürünlerini çevreye dağıtmış ve komşu çiftliklerle birleşerek kooperatifler kurulmasını teşvik etmiştir. Mesela Tekir Çiftliği sahibi Mustafa Kemal, Silifke Ziraat Bankasına şu dilekçeyi veriyordu: "*Merkezi Tekir Çiftliği olmak ve Arkarası, Persenti, Avşar, Karadedeli, Tekir, Tekirkoyuncu, Türkmenli, Türkmenuşağı, Tozara köylerini de ihtiva etmek üzere mıntıkamızda 2836 Tarım Kredi Kooperatifleri Kanununa uygun bir Tarım Kredi Kooperatifi kurmak istiyoruz.*

Dileğimiz Bankanızca da muvafık görüldüğü takdirde imzalanmak üzere, altı nüsha ana mukavelenamenin itasını rica eder ve hazırlanacak ana mukavelenamenin Ekonomi Bakanlığınca tasdik ve noterlikçe tescil muamelelerinin ifası için gereğinin yapılmasını dileriz."(23)

Mustafa Kemal, tarımın dışında sanayi alanında ilk yerli bira fabrikasıyla çeşitli fabrikalar kurduğu gibi, sanayiin finansmanında önemli bir rol oynaması beklenen İş Bankasının da temellerini attı.

Önce Osmanlı Bankası ile ortaklık kurarak, bu bankayı az çok kontrol altına almak istediysede, bankanın olumsuz tutumu nedeniyle milli bir banka kurmanın zorunluluğu ortaya çıktı. Falih Rıfkı'ya göre, yabancı bankalardan biri, "*-Acaba sizdeki yüz bin liramızla bankanıza ortak olamaz mıyız?* sorusuna, *Türklerin bu işlerle uğraşmasının yersiz olduğu gibi bir cevap verilince, Mustafa Kemal, yüz bin lirayı hemen bankadan çeker, çuval içinde Kasaboğlu çarşısında bir dükkana koyar ve önüne bir de nöbetçi diker. Şimdi sermayeleri yüz milyonları (günümüzde trilyonlar) aşan resmi ve hususi bankaların temeli budur.*"(24)

Mustafa Kemal'in sanayi alanındaki teşebbüsleri şöyle sıralanabilir: Bira Fabrikası, soda ve gazoz fabrikası, deri fabrikası, ziraat aletleri ve demir fabrikası, iki süt fabrikası, iki yoğurt imalathanesi, şarap imalathanesi, iki tali elektrikle işleyen bir değirmen, İstanbul'da bulunan bir çelik fabrikasının %40 payı, iki peynir imalathanesi. Tarım alanında Mustafa Kemal'e ait çiftliklerin toplam genişliği 154 bin 129 dönümü bulmaktadır. Bütün bunlar millete kalmıştır.

---

(23) (24) D.Avcıoğlu, a.g.e., s.246.

Özel Girişimin Önünü Açacak Yasaların ve Altyapıların Oluşturulması Odalar, Bankalar ve Yabancı Sermaye

Önce Kurumsal Altyapılar

1924 Anayasası, özel mülkiyet ve miras haklarını en temel haklar arasında güvence altına aldı. İsviçre Medeni Kanunu'ndan uyarlanmış Türk Medeni Kanunu'nun 1926 yılında kabul edilmesiyle, Osmanlı hukuk yapılarının taşınmaz mallarda **özel mülkiyet rejimiyle bağdaşmayan bütün kalıntıları tasfiye edildi.** 1926 ve 1929 tarihli yeni ticaret kanunları, çeşitli usul kanunları ve bu kanunlara uygun adalet örgütlerinin kurulmasıyla Türkiye'deki hukuk yapısının "**Batılılaştırılması**" tamamlandı.(25)

Cumhuriyetçi hükümet, 1920'lerde, ülkedeki bazı önemli iktisadi çıkar çevrelerinin eğilimlerini yansıtacak ve iktisat politikası kararlarının oluşturulmasına yardımcı olacak yeni örgütler de kurdu. 1925'te çıkarılan bir kanunla, **tüccar ve sanayicilerin Ticaret ve Sanayi Odaları'nda örgütlenmelerine yasal bir zemin sağlandı.** (Kanun no:655, Nisan 1925, d.6) Bu odalara üye olma durumu bazı hakların kullanılmasının öngereği haline getirildiği için, hükümet tüccar ve sanayicilerin iktisadi ve toplumsal örgütlenmelerine önemli bir destek sağlamış oluyordu. Yine 1925'te, tanm ürünleri için İstanbul Ticaret Odası'nın önderliğinde kurulan **İstanbul Borsası**, hızla gelişti. Türkiye'nin belli başlı diğer ticari merkezlerinde benzer borsaların kurulmasına öncülük etti. 1927'de çıkarılan bir yasayla **Alî İktisat Meclisi** kuruldu. Meclisin, yarısı hükümet, yarısı Ticaret ve Sanayi Odalan ve diğer meslek kuruluşlarınca seçilen 24 üyesi vardı. Amacı araştırmalar yaparak ve programlar hazırlayarak iktisadi gelişmeyi hızlandıracak kararlar alınmasına yardımcı olmaktı.(26)

Sanayi Teşvik Yasası, 1913 tarihli aynı adlı yasanın kapsamının genişletilmesine yönelikti. Yasaya göre, teşvik önlemlerinden yararlanacak girişimler kullandıkları beygir gücü, çalışan kişi sayısı ve yıllık çalışma süresi ölçütlerine göre dört gruba ayrılmaktaydı.

Özendirme önlemlerinin ve bağışıklıkların en önemlileri şunlardır: a) Uygun görülen girişimlere 10 hektara kadar karşılıksız arazi verilmesi,

(25) (26) Yahya S.Tezel, "Cumhuriyet Döneminin İktisadi Tarihi", s.230.

b) Kazanç ve gümrük vergilerinden ve harçlardan bağışıklık,
c) Haberleşme (telefon ve telgraf) bağlantılarının ve motor gücünün hükümetçe karşılıksız sağlanması,
d) Girişimin kuruluşunda yurt dışından sağlanan araç ve gereçlerin demir ve denizyollarında %30 indirimli olarak taşınması,
e) Yıllık üretimin %10'una ulaşan hükümet desteği,
f) Kamu kesiminin (yerel yönetimler dahil) ve bu yasadan yararlanan kuruluşların, teşvik gören girişimin üretimi nicel ve nitel olarak yeterli ise ve fiyatı %10'dan fazla değilse, dışalım malları yerine bu malların satın alınması zorunluluğu,
g) Bir kısım kamusal tekel maddelerinin bu kuruluşlara indirimli olarak satılması.

Yasanın önemli hükümlerinden biri de özendirilen girişimlerde kural olarak Türklerin çalıştırılması gerektiği ve yalnız yönetici ve muhasebecilerin yabancı olabileceği; nitelikli işgücü gerektiği durumlarda ülke dışından, kısa süreli ve Türklere aynı işi öğretmek amacı ile yabancı işçi getirilebileceğiydi.

İlginç olan, o yıllarda ayrıca bir "ağır sanayi" özlemi olmasıdır. Çıkarılan bir yasayla devlete demir sanayii kurma yetkisi verilmiş ve bu iş için dört yılda harcanmak üzere bütçeden 18 milyon TL (bu miktar yıllık bütçelerin yaklaşık onda biridir) ayrılması öngörülmüştür (Resmi Gazete 29 Mart 1926, Kanun No:786). Ancak bu özlem, bir genel müdürlük kurulması ve bunun da iki yıl sonra kaldırılmasından öteye gidememiştir.

Kalkınmada Milli Finansman Arayışları

Yönetim, iş yaşamını gerçekleştirmenin önemli diğer ayağı olan finans kapital ve bankacılık faaliyetlerinin önemini biliyordu.

Cumhuriyetin ilk yıllarında yerli sermaye yalnızca ülkeye giren yabancı sermayenin bir parçası olarak ve onun hakimiyetini tehlikeye düşürmeyecek ölçüde gelişmekteydi. Bu nedenle, bu ilk emekleme aşamalarında yerli sermayenin modern sanayi yatırımlarının önemli bir bölümünü üstlenmesi beklenemezdi. Türkiye'de yerli sermayenin modern teknoloji ölçeklerinin gerektirdiği kapasitelerde yatırım yapmaktaki yetersizliği, devletin mevzuatta belirtilen koşullara uyan firmalara belirli parasal ayrıcalıklar sağlamasıyla bir ölçüde giderilmişti. Teşvik-i Sanayi Kanunu'yla devlet, uygun gördüğü firmaların gelişme-

sine katkıda bulunuyordu. Bütünleşme sonrasına özgü imalat sanayiinin çoğu teşvik gören firmalar arasında bulunuyordu.

Modern sanayiinin ikinci kaynağı yabancı sermayeydi. 1923 İzmir İktisat Kongresi'nin en radikal taleplerinde bile, yabancı sermayenin Türkiye'ye sokulmaması yolundaki yorumlara karşı özel uyarılar vardı. Aslında, üyelerin çoğu büyük kaynaklar gerektiren projeler için yabancı sermayenin serbestçe yatırım yapmasına izin verilmesi görüşündeydi. Mutlak rakamlarla doğrudan yabancı sermaye yatırımı küçük bir miktar oluşturmakla birlikte, modern sanayinin gelişmesindeki göreli önemi dikkat çekicidir. 1920'lerin imalat sektöründe kurulan anonim şirketlerin kullandığı sermayenin üçte ikisi yabancı kaynaklıydı.(27)

Bu nedenle ulusal tüccarın ve iş adamının ortaya çıkabilmesi için, öncelikle ulusal bankacılığın kurulması gerekecektir. Bu ise İttihat ve Terakki döneminde başladığını gördüğümüz, ulusal bankacılık akımının devam ettirilmesini gerektirmektedir.(28)

Cumhuriyetin ilk on yılında Bankacılık alanında önemli bir gelişme Osmanlı döneminde olduğu gibi bölgesel bankalarla birlikte, uzmanlaşma ilkesine dayalı, devlet desteğinde ulusal bankaların kurulması ve gelişimidir. Bu süreç bir yandan dağınık sermaye kaynaklarının toplulaşmasına diğer yandan da yönetim düzeyinde siyasal kadrolarla tüccar, tarımcı ve sanayici kesimlerin bir araya gelmesine olanak vermekteydi. Bu dönemde banka kredilerinin toplam miktarına ait veriler bulunmamaktadır. Bazı tahminlere dayanılarak bunun 200-225 milyon TL dolayında olduğu söylenebilirse de bu alanda daha ayrıntılı araştırmalara gereksinim vardır. Önemli olan, kredi miktarından çok, Cumhuriyet'in ilk on yılında bankacılığın da "ulusal bankacılık" yönünde gelişmesidir. Sürecin o dönemdeki en başarılı örneği T.İş Bankasıdır.(29)

1924 yılında Mustafa Kemal önderliğiyle özel hukuk alanında bir anonim şirket olarak İş Bankası kuruldu. Kurucular arasında çok sayıda milletvekili, yüksek dereceli bürokrat ve İzmir ve diğer Anadolu kentlerinin tacirleri vardı.(30)

---

(27) Çağlar Keyder, "Dünya Ekonomisi İçinde Türkiye" (1923-1929), s.76.
(28) İlhan Tekeli, Selim İlkin, a.g.e., s.163.
(29) Yakup Kepenek, N.Yentürk, "Türkiye Ekonomisi", Remzi Kitabevi, s.41.
(30) Mustafa Kemal'in zengin kayınpederi de (eşi Latife Hanım'ın babası) bankanın kurucularından biriydi. Bankanın kuruluş sermayesi olan 1 milyon

İş Bankası hızla gelişti. 1925-1929 arasında kendi öz kaynaklarına göre yılda ortalama %36 kâr eden banka, bu dönemde 28 şube açtı ve 1930 yılında Ziraat Bankasından sonra ülkenin ikinci büyük bankası haline geldi. Siyasi yetki ve nüfuzun özel çıkarlar için kullanılması aracılığıyla "**zengin yetiştirme**" sürecinde bir hayli özel bir yer edinen İş Bankasının yöneticileri, iktisat politikası özel girişimden yana etkilemeye çalışan güçlü bir baskı grubu oluşturdular.(31)

1923 yılında bir kısmı Osmanlı döneminden gelen 13 yabancı banka bulunmaktaydı. 1923-1930 aralığında İş Bankasından başka 29 banka daha kuruldu. Bunların 27'si, çoğu küçük ölçekli yöresel sermayelere dayanan özel bankalardı ve önemli finans işlevi gördüler. Türkiye ekonomisindeki para-piyasa sektörünün gelişmesinde en önemli rolü bundan böyle ulusal bankacılık sistemi oynayacaktır.

Halk Bankasının Kurulmasıyla Esnaf ve Sanatkâr Tefecilerin Elinden Kurtarma Çabaları

Özel sektörden, Kuzeybatı Avrupa ve ABD kaynaklarından sermaye ve yatırım umutlarını yitiren ve büyük sanayi hamlesine Sovyetlerin desteğiyle kalkışan yönetimin kaynak arayışının önemli bir bölümü de doğal olarak içerden sağlanmak durumundaydı.

Bu ise halkın üzerinde özellikle vergi mükellefi esnaf ve sanatkârın üzerinde yeni ekonomik baskılar oluşturacaktı. Bu durumu gözönüne alan yönetim, esnaf ve küçük işletmelere ilişkin en önemli önlem, bu gruba gereksinmesi olan krediyi sağlayıcı kurumları ortaya çıkarma, işletmek olmuştur. Bu politikalar iki kanaldan yürütülmeye çalışılmıştır: Devletin resmi örgütleri ve bu örgütlere yardımcı olacak kooperatifler. Bu sistem içinde kooperatifler bağımsız, ekonomik bakımdan güçlü ve kaynak yaratıcı birimler olarak düşünülmemiştir. Aksine, bankalar tarafından dağıtılan kredinin geri alınmasında yardımcı bir araç görevi yapmaları istenmiştir. Adları kooperatif olan bu kuruluşların devlet kredi kuruluşları için yardımcı bir ajans olarak çalışmaları düşünülmüştür. Küçük işletmeye kredi veren başlıca kuruluş Türkiye Halk Bankasıdır.

TL'nin 250 bin lirası, Mustafa Kemal tarafından, Kurtuluş Savaşı için Hint Müslümanlarının gönderdiği yardımdan, bir kısmı Cumhuriyet Halk Fırkası'nca, sekizde biri de devlet hazinesince sağlanmıştı.

(31) Yahya S.Tezel, a.g.e., s.231.

Türkiye Halk Bankası: 1923 yılında "*tefecilerle mücadele edebilmek için bir taraftan tefeciliği ve tefecileri çerçevelemek, diğer taraftan yeni kredi müesseseleri tesisi suretiyle fiilen ihtiyacı karşılamak lazımdır*" gerekçesi ile kurulmuştur.

Gerçekte Türkiye'nin durumuna uygun olarak bu ikili sistemin kurulduğu belirtilmektedir: Halk Bankası, Halk Sandıkları. Banka, merkezi Ankara'da olmak üzere 3 milyon TL sermayeli bir anonim şirket halinde kurulmuştur. Banka şube açamaz. Ancak Bankanın gerekli gördüğü yerlerde açılabilecek olan Halk Sandıklarına kredi verebilir. Banka 1950 yılına kadar işlevini bu statüde sürdürmüş, 1950 yılından sonra kuruluş statüsünde değişiklikler yapılarak şube ve ajanslar açmasına diğer bankalar gibi işlev görmesine karar verilmiştir. Bundan sonra banka muameleleri zamanla büyümüş ve bankanın asıl görevi olan küçük işletmeye kredi açmaktan saptıracak uygulamalara yönelmiştir. Kaynakların önemli bir kısmı esnaf yerine, ticari kredilere yönelmiştir. Ancak küçük çiftçi ve köylünün kredi sorunu vardır.

Devlet Eliyle Özel Sanayici Yaratma Çabasının Diğer Bir Örneği
Sanayi ve Maadin Bankası

Cumhuriyetin ilk on yılında sınai gelişmenin sağlanması için 1923 İktisat Kongresi'nde alınan kararlar doğrultusunda önlemler alındı. Alınan önlemlerden en önemlileri Sanayi ve Maadin Bankasının kurulması (1925) ve Sanayii Teşvik Yasası'nın (1927) çıkarılmasıdır. Bunlara ek olarak dışsatıma yönelecek sanayilerin dışalım giderlerinin vergiden bağışlanması ve esnaf ve sanatkârların örgütlenmesi ile ilgili yeni düzenlemeler sayılabilir. Denilebilir ki, siyasal bağımsızlığın kazanıldığı ve iç güvencenin sağlandığı bu düzenlemeler özel kesim aracılığıyla olabildiğince sanayileşmeyi öngörmekteydi.

Yerli sanayiin dış rekabet karşısında korunması, 1929'da gümrük saptama serbestisinin kazanılmasıyla sağlanabildi.

Sanayii ve Maadin Bankasının kuruluş amacı, özel sektöre kredi sağlamak, özel kesimle ortaklıklar kurmak ve devlete ait olan sanayi kuruluşlarını geçici olarak işletmek ve zamanla bunları özel kesime devretmekti. Banka kamu kesiminin özel kesime kaynak aktarması sürecinin başlangıç düzenlemesi olarak alınabilir.

Banka 1932 yılına kadar faaliyette bulunmuş, devlete ait işletme-

leri özel sektöre devretmemiş, fakat 16 özel sermayeli girişime ortak olmuştur. Ancak "bu girişimlerin özel sektör ortakları, çoğunlukla sermaye taahhütlerini yerine getiremedikleri için" banka işlevlerini başaramamıştır.

Yeni Cumhuriyetin, ulusal iş adamı ve sanayici yaratmaktaki siyasal tercihleri, tek yönlü değildir. Bu tür girişimcileri, bağımlı bir ekonomi içinde yaratmayacağını bilmektedir. Onun için, ülkenin mekânsal örgütlenmesinde, Osmanlı İmparatorluğu dönemine göre, radikal değişmeler öngörülmektedir.

Artık Cumhuriyet, 19. yüzyılın ikinci yarısında geliştiğini gördüğümüz, dışa açık bir liman kenti ve bu liman kentinden hinterlanda uzanan, ağaç dalları şeklinde bir demiryolu etrafında oluşan, ülkenin diğer bölgeleriyle bütünleşmesi, etkisi altında olduğu metropol ülkeyle bütünleşmesinden daha zayıf olan bir mekânsal yapıyı sürdürmek istememektedir. Başkent'in İstanbul'dan Ankara'ya taşınmış olması, bu yeni yapılanmayı sağlayacak niteliktedir.

Bu amaçla demiryolu sistemini liman şehirlerinden içeri uzanan ağaç dalları biçiminden kurtarıp, iç pazar bütünlüğünü kuracak bir örümcek ağı biçimine dönüştürmek için, geniş bir demiryolu programı uygulanmaya konulmuştur.

Savaştan yanan yıkılan kentlerin inşaası, yeni bir başkent kurulması ve demiryolları yapılması, gerçekte büyük kaynaklar gerektiren girişimlerdir. Osmanlı İmparatorluğu döneminde bu tür girişimlerin finansmanı dış borçlanma ile olmuştur. Yeni Cumhuriyet, bu girişimleri dış ve hatta iç borçlanma olanaklarının kapalı olduğu bir dönemde gerçekleştirmek durumundadır. Yeni devletin oluşum koşulları, yeni politikaların izlenmesini zorlamaktadır.(32)

"Bu memleketin çocukları olarak memlekette sanayi vücuda gelsin diye büyük bir külfete katlanırken, bunun nimetlerini ecnebilere kaptıracak değiliz. Memleketin bir koloni gibi şunun bunun tarafından değil kendi evimiz olarak imarı, kalkınması, Kemalist davanın temelidir." C.Bayar

Yabancı sermaye konusundaki ilk resmi görüşler 1923 yılında toplanan İzmir İktisat Kongresi'nde açıklanmıştır. Bu dönemin siyasi

(32) İlhan Tekeli, Selim İlkin, a.g.e., s.164.

kadrosu yabancı sermayeye karşı olmamakla birlikte, ülke çıkarlarını gözetmek bakımından gayet dikkatli bir tutum içinde görülmektedir. Örneğin Gazi Mustafa Kemal, Kongre'de şöyle konuşmaktadır:" *Yeni Türk Devletinin geçmişte olduğu gibi yabancı sermayenin yalnızca koruyuculuğunu yapması mümkün değildir."*

Cumhuriyetin ilk yıllarında Türkiye'de önemli bir yabancı sermaye hareketi görülmez. Bunda yabancı şirketlerin Osmanlı Devletinde elde ettikleri sınırsız ayrıcalıkları elde edememelerinin yanında, yeni kurulan genç Cumhuriyete karşı duyulan çekingenliğin de payı vardır.

Türk iş adamlarının yabancı uyruklu iş adamlarının kârından daha fazla pay elde etmek girişiminde önem kazanan başka bir oda faaliyeti ise bir ticaret borsasının kurulmasıydı. Haziran 1924'te, "Odayı senelerdir meşgul eden bir talebin yerine getirilmesi", yani bir ticaret ve tahıl borsasının kurulması olanaklarını araştırmak üzere bir komite tayin edildi. Aynı yılın kasımında borsa çalışmaya başlamıştı. İşlevleri "ticari muamelelerin düzenlenmesi, piyasanın dengede tutulması, spekülasyonun men'i, malların kıymetlerinde muamele görmesinin temini" olacaktı. Kısa bir süre içinde de İstanbul Ticaret Borsası fiyatların oluştuğu ve kalitenin belirlendiği bir merkez haline geldi. Burası, tacirlerin dünya pazarındaki dalgalanmaları izleyebilecekleri, anlaşmazlıkların çözümlenmesi için başvurabilecekleri, kalite belirleyebilecekleri ve alım-satım işlemlerini sürdürebilecekleri bir yerdi. Borsa ayrıca ilkel bir vadeli işlemler piyasası örgütleyerek, tarım ürünlerindeki büyük dalgalanmaları denetlemeye girişti.

Türk tüccarları tekellerden yalnızca Tütün Rejisi'yle mücadele ediyorlardı. 1881'de kurulan Düyun-u Umumiye İdaresi'nin bir yan ürünü olan bu şirket, Türk tütününün alım ve ihracatında tek hak sahibiydi. Tek alıcı olduğundan üreticiler sık sık ürünlerine adil bir fiyat verilmediğinden yakınıyorlardı. Tacirler de kârlı tütün ticaretinde yer alamamaktan aynı ölçüde şikayetçiydiler. Reji'nin 1925'te safdışı edilmesi, görünürde yabancı bir şirketin elinden tekelci ticaret haklarını geri alma demekti. Nitekim, hükümet iç pazar için sigara üreten bir tütün tekelini işletmeye başladı. Yine de, 1927'de tütün ihracatı tümüyle yabancı firmaların elindeydi. Bunların arasında en büyükleri Fransız **Tabacs d'Orient et d'Outre Mer** firmasıydı; **Fumaro** adlı Belçika firması ve **Commerce des Tabacs Turcs ve Tabacus** adlı Hollanda firmaları da önem sırasında daha sonraki yerleri alıyorlardı. Tek alıcı Tütün

Rejisinin feshi, kuşkusuz tütün üreticilerinin yararına olmuştu.(33)

Türk iş adamlarının rekabet girişimlerinin hükümetçe izlenen milliyetçi -yabancı sermayeye karşı- bir politikanın parçası olarak yorumlanması yanlış olacaktır. Yerli iş adamlarının, yabancı kuruluşlarla ortaklıklar kurarak, ticaretteki kâr paylarını artırmak istiyorlar; bu nedenle de hükümetten yardım bekliyorlardı. Ne var ki bu milliyetçi bir platformun kurulması demek değildi. Hükümet, Türk tacirlerinin rekabet taleplerinin bir bölümünü yerine getirdiyse de, kendi payına ne yabancı sermayeyle iş yapmaktan şikayetçiydi ne de milliyetçi bir politika izliyordu. 1923'ten sonra Türk tacirleri yeni politik durumu, yabancı sermaye karşısında daha iyi bir konum elde etmek için kullanmaya başladılar. Kıyı gemiciliği tekelini kazanarak (kabotaj hakkı), yerli gemi sahiplerinin himayesini sağlayarak, Türk ticaret odalarını ve borsaları kurarak, yabancı ticaret sermayesiyle eklemlenme koşullarını değiştirmeye giriştiler.(34)

Serbest Bölge Girişimleri

1926 yılında hükümet, İstanbul'da serbest bölge yaratma olanağını araştırmak üzere özel bir komisyon tayin etti. Serbest bölge, çevre pazarlarla ticaret yapan firmaları çekebilmek için Türk gümrüklerinin ve mevzuatının geçerli olmadığı, modern tesis ve yeterli depolama kapasitesine sahip bir alan olacaktı. Sovyetler Birliği ve Romanya'yla yapılan Karadeniz ticaretinde, İran ve diğer Orta Doğu ülkeleriyle yapılan Asya ticaretinde, serbest bölgenin mal depolanmasında ve merkezi bir toplanma noktası olarak kullanılacağı düşünülmekteydi. İstanbul'un üstleneceği rol, tütün ve halı gibi mallardan kazanacağı borsa merkezi rolüyle bir arada görülüyordu. Komşu ülkelerin benzer ihraç mallarının İstanbul'da pazarlanacağı umut ediliyordu.(35)

Denizcilik ve Deniz Ticaretinde Ulusçuluk

Hükümetin Türk tacir ve gemicilerini kayırma girişimi, kısmen tacirlerin meslek örgütü olan Ticaret Odasının taleplerine bir cevaptı. İstanbul'da Ticaret Odaları 1870'lerden beri vardı. En geç kurulan Türk Ticaret Odasından başka, İngiliz, Alman ve Fransız örgütleri de epey-

(33) Ç.Keyder'den aktaran M.Tunçay, a.g.e., s.127.
(34) (35) Çağlar Keyder, a.g.e., s.129, 130 - 127, 128.

dir mevcuttu. Savaş sırasında en aktif dönemini yaşamış olan Türk Ticaret Odası, işgalle birlikte gölgede kaldı. Yabancı tacirler 1918'le 1923 arasında İstanbul'la yapılan bütün ticareti ellerine geçirdiler. Cumhuriyet'in kurulmasından sonra, Oda yeniden faaliyete başladı. Eylül 1925'te Türk Ticaret Odalarına yarı resmi bir statü veren bir kanun çıkarıldı. Bu kanunla odalar meslek örgütleri ve bu nedenle de yasal organlar olarak kabul ediliyordu. Ağustos 1926'da İstanbul'daki Türk Ticaret Odası, yabancı ticaret odalarının yasal statüsünün kaldırılmasını istemek üzere Ticaret Vekaletine başvurmayı kararlaştırdı. Eylül ayında *The Economist* muhabiri İngiliz ticaret örgütünün ünvanında "Oda" kelimesini kullanmayacağı haberini veriyordu.

1927'de İstanbul'da iş yapan yabancı tacirlerin hepsi Türk Ticaret Odasına üye olmuş durumdaydılar. Örgütün 8451 Türk ve 1595 yabancı üyesi vardı. İstanbul tüccarını bünyesinde toplayan Ticaret Odası, hükümetle tacirlerin arasında aracılık işlevini görüyordu. Başlıca çabaları yabancılara karşı himaye ve destek sağlamaktı. İstanbul tacirlerinin yeni hükümetten ilk talepleri "yabancı şirketlerin rekabeti karşısında Türk gemiciliğinin güçlendirilmesi" olmuştu. **Yabancı şirketlerin Türk sularında ticaret yapması yasaklandığında, Oda, Ankara'ya kutlama telgrafları göndererek, kararı coşkuyla karşılandı.** 1927 ve 1928 raporlarında Türk deniz ticaret filosunun himayesi isteniyor ve Karadeniz'deki ticaretin Yunan gemilerinin tekelinde olmasından yakınılıyordu. İstanbul limanının yetersizliği özel raporların değişmez şikayet konusuydu.

Oda, tesisleri geliştirecek tedbirlerin alınmasını istiyor, muhtemel gelişme olanaklarını araştırmak üzere yurtdışına heyetler gönderiyor ve hükümeti dünya pazarıyla bağlantıda daha uygun bir altyapı yaratmanın yolunu bulma doğrultusunda etkilemeye uğraşıyordu. Ağustos 1926'da, serbest bölgelerin oluşturulmasına ilişkin konuları incelemek üzere Ticaret Vekaletince kurulan komitede temsillerini sağlamak istediler.(36)

İş Yaşamında Yerli Yabancı Kâr Payı ve Pazar Dengeleri

Türk kapitalistleri yabancı gemicilerin yerini almayı düşünecek düzeyde sermayeye sahip değillerdi. Ali İktisat Meclisinin 1928 tarihli

(36) Çağlar Keyder, a.g.e., s.122, 124.

bir roporunda, yerli gemicilik sermayesinin, kısa mesafeli ve küçük gemiler gerektiren, Romanya'dan buğday ve SSCB'den kömür ithalatını içeren, Karadeniz ticaretini ele geçirmeye girişebileceği söyleniyordu.(37)

1926'da, yabancı gemilerin Türk limanları arasında yük ve yolcu taşıması yasaklandıktan sonra, Türk gemi sahipleri elden düşme külüstür gemileri satın alıp filolarını büyüterek, bu durumdan yararlanmaya giriştiler. Sonuçta Türk ticaret filosunun toplam tonajı, 1923'te 28.125 tonken, 1928'de 86.867 tona çıktı. Ne var ki, filoya eklenen 119 gemiden 78'i bir önceki yüzyılda inşa edilmişti. 1927'de İstanbul limanına uğrayan gemi sayısı 15.074'tü. Tonaj olarak en büyük pay, %22.2 ile İtalyan bandıralı gemilere aitti. İngiliz gemileri %18.3 ile ikinci, Yunan gemileri %13.9 ile dördüncü sırayı almaktaydılar. Türk gemilerinin toplam navlun içindeki payı ise %14.4'tü. Türk teknelerinin ortalama yük kapasitesi 170 tonken, İtalyan gemilerinin 220, İngilizlerin 2130, Yunanlıların 1250 tondu. Türk gemicileri kıyılarda ve kısa mesafelerde sefer yaparken, yabancı limanlara ihracatın yabancı gemilerce yapıldığı açıkça görülebilir. Türk tacirlerinin nakliye ve sigortadan gelebilecek kazancı kaybetmelerinden başka, ihracatın son aşamasının yabancılarca üstlenildiği bu iki aşamalı ticaret, İtalyan tacirlerine Türk ürünlerinin pazarlanmasına müdahale olanağı da veriyordu.(38)

Bundan böyle Türk iş adamları yabancı sermayenin yurt içi temsilciliği ve aracılığı görevini üstleneceklerdi. Ancak Türk tacirlerinin kendi ikincil konumlarının farkına varmaları, şikayetlerini dile getirmelerine ve ticaret kârından daha çok pay kapabilmek için örgütlenmelerine yol açtı. 1931 Ziraat Kongresi'ne sunulan raporların birinde "Milli bir ihracat ticareti iktisadi istiklalimizin harice aksidir" ilkesi öneriliyordu. Raporda ihraç mallarında üreticiye verilen ve nihai tüketicinin ödediği fiyatlar arasındaki farkın sadece %15'inin Türk ihracatçı ve nakliyecilerinin eline geçtiği tahmin edilmekteydi. Geriye kalan kısım, yabancılara "kaptırılmaktaydı". Bu aracılık yüzünden Türk ürünlerinin fiyatları yükseliyor ve raporu hazırlayan kişinin, eğer Türk iş adamları ürünü kendileri pazarlayabilmiş olsalar, fiyatların düşeceği ve dünya pazarından daha büyük bir pay alınabileceği yolundaki şikayetine neden oluyordu. Türk tacirlerinin dış ticaretten aldıkları payı azaltan bu

(37) (38) Çağlar Keyder, a.g.e., s.122, 124.

mekanizmalara, dönem boyunca karşı çıkılıp duruldu. Devletin tedbir alması için öneriler yapıldı; ticaret sermayesinin kârdan daha çok pay kapabilmesi için hükümetin yardımı istendi. Kuşkusuz, sözü edilen merkantilist anlamda bir ulusal kazançtı.(39)

Yabancı Sermayenin Durumu

Cumhuriyetin ilk yıllarında Türkiye'ye yapılan yeni yabancı sermaye yatırımları (yalnız ticaret ve endüstriyel yatırımlar değil, mülk satınalımları da dahil olduğu halde) bir hayli düşük görünmekle birlikte; 1926'da 6.5 milyon, 1927'de 5.3 milyon, 1928'de 8 milyon, 1929'da 12 milyon Türk lirasıydı.(40) Türkiye'de iş gören doğrudan doğruya yabancı şirketler ile Türk anonim şirketlerinden yabancı katılımlı olanları, çok daha geniş bir etkenliğe işaret etmektedir. Gündüz Ökçün'ün saptadığı, 1920'lerde 31.5 milyon TL ödenmiş sermayesi olan yabancı iştirakli anonim şirketlere ek olarak, 31 İngiliz, 21 Fransız, 12 ABD, 8 Alman, 12 İtalyan, 5 Hollanda, 10 Rus (SSCB), 4 Romen, 6 Belçika, 3 İsviçre, 1 İsveç olmak üzere, 1928 başında tescilli 123 limited şirket bulunmaktadır. (41)

Türkiye'de Yerli ve Yabancı Sermaye (1929 Yılı İtibariyle)

Şirketler	Ödenmiş Sermaye Toplamı (Bin TL)	Toplam Sermayede Payı (%)
Türk Şirketleri	78.239	50.11
İngiliz Şirketleri	50.000	32.02
İsviçre Şirketleri	22.200	14.22
Fransız Şirketleri	5.700	3.65
Yabancı Şirketler Topla.	77.900	49.89
GENEL TOPLAM	156.139	100.00

Kaynak: H.Tahsin-R.Saka, Sermaye Hareketi, İstanbul, 1930.

Yeni Yabancı Özel Sermaye Yatırımları ve Türkiye'deki Yabancıların Kâr, Faiz ve Diğer Gelir Transferleri, 1926-1933

	Yeni yatırımlar[1]		Transferler[1] Kâr ve faiz gelirleri[2]		Diğer Gelirler		Toplam	
Yıllar	m.£	m.TL	m.£	m.TL	m.£	m.TL	m.£	m.TL
1926	6.5	0.7	8.3	0.9	4.0	0.4	12.3	1.3
1927	5.3	0.6	8.3	0.9	4.0	0.4	12.3	1.3
1928	8.0	0.8	7.0	0.7	4.7	0.5	11.7	1.2
1929	12.0	1.2	6.0	0.6	3.9	0.4	9.9	1.0
1930	1.2	0.1	7.3	0.7	4.5	0.4	11.8	1.1

(39) Çağlar Keyder, a.g.e., s.122, 124.
(40) C.Keyder, a.g.e., s.203.
(41) Krüger'den aktaran M.Tunçay, a.g.e., s.203.

1931	0.8	0.1	1.5	0.2	2.0	0.2	3.5	0.4
1932	4.2	0,6	0.5	0.1	3.5	0.5	4.0	0.6
1933	1.1	0.2	1.0	0.1	1.4	0.2	2.4	0.3
Toplam	39.1	4.3	39.9	4.2	28.0	3.0	67.9	7.2

(1) TL değerindeki cari kurlara göre £ değerlerine çevrildi.
(2) Türkiye'deki yabancı özel sermayeden doğan kâr ve faiz gelirleri olup, kamu borçlan üstündeki faiz ödemelerini dışarda bırakır.

Kaynaklar: TCMBB 1935 (16); Konjonktür 1952 (10/12)

Yabancılara Verilen 400 İmtiyazdan 10 Tanesi Gerçekleşebilmiş

1924 yılında Türkiye'deki yabancı sermaye toplamının yarıya yakını Alman, dörtte birinden çoğu Fransız, altıda biri İngiliz'di; ABD'nin payı ise %2'den azdı. 63.5 milyon sterlin sermaye toplamı olan 94 yabancı şirketten 7 tanesi demiryollarında, 6'sı madencilikte, 23'ü bankacılıkta, 12'si endüstride işliyordu. 35'i ticari nitelikteydi. 11'i belediye imtiyazları kullanıyorlardı. Bunlara ek olarak, Cumhuriyetin ilanını izleyen yıllarda, ülkenin doğal kaynaklarının işletilmesi için verilen 400 kadar imtiyazın yalnız 10 tanesi gerçekleşmiş, diğerleri çeşitli borsa spekülasyonlarına konu edilerek elden ele geçirilmiştir.(42) M.Tunçay, Türk piyasasını sömürmek isteyen, o günlerdeki yabancı girişimler hakkında bir Alman yazarı Dr.K.Krüger'in görüşü hakkında şunları yazar. Dr.K.Krüger'e göre:"*Laussanne* (Lozan) *Antlaşması'nın daha mürekkebi kurumadan, İstanbul ve Ankara Avrupa'nın her yerinden, hatta ABD'den, büyük spekülatör ordulannın işgaline uğradı; bunlar akla gelebilecek her türlü araca başvurarak, özellikle de fiyat kırarak sipanş almaya çalışıyorlardı. Müthiş adlar taşıyan şirketlerin acentalan bütün bakanlık binalarının bekleme odalannı doldurdular; fakat siparişler verildikten sonra, bu baylann çoğunun en küçük sözleşmeyi bile yerine getirecek mali destek ve güçten yoksun, önemsiz komisyoncular olduğu anlaşıldı. Bu durum, Türk yönetimi için çok utanç verici sonuçlar doğurdu; gelecekte güvence aramaktan başka çare yoktu. Bir imtiyaz isteyen herhangi bir ecnebi firmasının, görüşmelerden önce resmi Türk bankalanna söz konusu sözleşme tutarının %7.5'ini ve sözleşme imzalanırsa bir %7.5'ini daha teminat olarak yatırmasını gerektiren bir yasa çıkardı. Üstlenicinin yolsuzluğu kanıtlanırsa, bu yüzde 15'e el konulacaktı.*"(43)

(42) M.Tunçay, a.g.e., s.206.
(43) Y.Tezel, a.g.e., s.472.

Lozan'ın ardından birçok yabancı imtiyazın tasfiye edilmesinin, bu antlaşmanın yasal gereği olmaktan çok, söz konusu antlaşma hükümlerinin Türk hükümetlerince keyfi bir biçimde yorumlanmasının sonucu olduğunu yazmaktadır. Oysa Krüger'in verdiği bir örnek, Türk tutumunun haklılığını gösteriyor. Şöyle ki, Tütün Rejisi yarattığı toplumsal acılardan başka (30 yılda kaçakçı-kolcu çatışmalarında 40.000 kişi ölmüştür), 1924'te ancak 10 milyon TL karşılığı 4.000 ton tütün satabilmiştir; 25 Şubat 1925'te İnhisarlar İdaresinin kurulmasından sonra ise 1926'da yeni idare 30 milyon TL karşılığında 9 bin ton tütün satmıştır. Reji'nin hükümete 30 yılda 1.5 milyon TL vermesine karşılık, 1928'de devlet tütünden 22 milyon TL kâr etmiştir.(44)

Bununla birlikte 1929 yılında Türk ve yabancı şirketlerin ödenmiş sermayeleri, aynı değere ulaşmaktadır. 1923-39 devletçilik yılları, yabancı özel sermayeye karşı oldukça kapalı bir politikanın izlendiği dönemdir. 1933 yılı sonunda Celal Bayar'ın konu ile ilgili görüşleri oldukça ilginçtir. Yabancı sermaye ile ilgili olarak C.Bayar şöyle demektedir:"*Bu memleketin çocukları olarak memlekette sanayi vücuda gelsin diye büyük bir külfete katlanırken, bunun nimetlerini ecnebilere kaptıracak değiliz. Memleketin bir koloni gibi şunun bunun tarafından değil; kendi evimiz olarak imarı, kalkınması, Kemalist davanın temelidir.*"

Dışa bağımlılığın zararlarını, yabancı sermayenin yararlarını iyi bilen yeni yönetim, çok ihtiyaç duyduğu halde bu konularda ulusal çıkar ve avantajlar ve dengeleri korumaya kararlıdır. Mustafa Kemal'in değişik tarihlerde yaptığı açıklamalar bir araya toplanarak değerlendirildiğinde, tüm bu gelişmeler için şu sonuca varılabilir: **Türkiye'deki devletçilik, özel kesime ve kamu sektörüne paralel fonksiyonlar tanıyan bir karma model olmalıdır. Bir orta yoldu. Modelin iki sektörü ayıran sabit bir sınırı olmayacaktı. Sınır çizgisi, koşullar göz önünde tutularak sağa ve sola kaydırılabilecekti. Ancak özel kesimin yerine devleti ikamet etmek söz konusu değildi. Kesin zorunluluk olmadıkça piyasalara karışılmayacak, ancak hiçbir piyasanın başı, boş bırakılmayacaktı. Tüccar, millet emeğinin ve üretiminin değerlendirilmesinde eline ve zekasına güvenilen ve bu güvene layık olması gereken adamdı. Devletçilik politikası, ekonomi çerçevesinde yürütülecekti. Endüstrileşme, büyük bir "milli dava"ydı. "Unsurları memlekette olan", yani ham maddesi mühendisi, işçisi ve yöneticisi Türk olan**

(44) M.Tunçay, a.g.e., s.206.

fabrikalar kurulacaktı. Birinci Beş Yıllık Plan, devletçilik uygulamasının ve endüstrileşme atılımının ilk aşamasıydı.

Bütün Çabalara Rağmen Özel Sektör ve Milli Burjuvazi Yaratmaktan Umut Kesiliyor

Bütün çabalara rağmen, Devlet eliyle ve yönlendirmesiyle milli burjuvazi ve özel girişimci yaratma çabaları, 1929'da başlayan Dünya Ekonomik Krizi ve Büyük Depresyon, her yerde iş hayatını felce uğratmıştı. Yabancı ülkelerde de, devletin ekonomiye müdahalesini genişleterek piyasaları canlandırmaya çalıştığı görülüyor, güdümlü ve planlı ekonomi eğilimleri giderek güç kazanıyordu. Önceki yıllarda yatırımlara rağbet göstermeyen yerli özel girişimcilerin böylesine durgunluk döneminde yatırımlara girişmeleri de söz konusu olamazdı. Talihsiz bir ekonomik konjonktür, sermayesizlik, teknolojik gerilik ve girişim çekingenliği yüzünden **özel sektörün kalkınma hareketinde etkin rol oynayamayacağı, 1930'ların başlangıcından beri yapılan tüm çağrılarla anlaşılmıştı.** Mustafa Kemal, özel kesimin üretim alanlarında bıraktığı boşluğu devlet girişimciliğiyle doldurmaya karar vermiştir. Devletçilik terimi, ilk kez 1930 sonbaharında üzerine basa basa kullanılmıştır.(45)

C.Bayar, 1936 yılında Endüstri Kongresi'nde şöyle konuşmaktadır: *"Memlekette ileri sürülmüş iddialardan birisi de, devletin bütün kârlı ve büyük işleri kendi eline alarak hususi sermayeye iş bırakmamış olacağı endişesidir... Eğer sadece memleketin sanayileşmesini ve milletin muhtaç olduğu refahı, bazı hususi teşebbüslere ve bu teşebbüslerin dayandığı sermayeye bırakmak lazım gelirse, lâakal iki asır daha intizar devresi geçirmekliğimiz lazımdı... Hususi sermaye nedir? Hususi teşebbüse nasıl revaç vermek lazım gelecektir?... Açık söylemek müsaadenizi rica edeceğim. Gördük ki, bunlar üç kısıma ayrılıyorlar. Birinci kısım, muayyen sahalarda yerleşmeyi münhasıran kendi zaviyelerinden kârlı gören yabancı sermayeye paravanlık edenlerdir. Burada normal şerait içinde ve Türkiye milli ekonomi kuruluşunun icaplarına uygun bir surette çalışan ve çalışacak olan ecnebi sermayesini kastetmiyorum. İkinci kısım, hükümet her yerde fabrika tesisini arzu etmiyor, biz bugün müsait görülen bir saha için müsaade alalım, bir serma-*

(45) Prof.Dr.Feridun Ergin, a.g.e., s. 278.

ye gibi elimizde bulunsun, üzerinde spekülasyon yapalım, düşüncesini güdenlerdir. Üçüncü kısım ise memleketin ulusal ekonomi icaplarını nazara almaksızın bütün alakasını ve devletin yüksek himaye tedbirlerini, kendi şahsi ve gündelik menfaatleri için istismarı düşünenlerdir..." Bayar, sanayici gibi, madenciden de şikayetçidir. Bayar'a göre, madencilikte ruhsatname alanların birçoğu, madeni işletmektense, imtiyazı birkaç yüz bin liralık komisyonla devretmek için müşteri bekleyip madenleri atıl bırakmaktadır. Madenle fiilen ilgili ruhsat sahibi pek azdır. Özel kişilerin elindeki madenler, *"memleket menfaatlerine, milli ekonomi icaplarına muhalif bir spekülasyon mevzuu olarak tecelli etmiştir. Türkiye'de maden faaliyeti başlayalı asırlar olduğu halde, teknik ve sermaye kifayetiyle işleyen ancak bir iki müessese vardır. Hususi sermayenin maden işletme kapasitesi çok zayıftır."*(46)

Devletçiliği bir ekonomi politikası olarak değil de bir sistem olarak savunan "Kadrocular"a(47) göre ise Cumhuriyetin on yıllık denemesi, özel teşebbüsün iflasını ilan etmiştir. Korkut Boratav'a göre *"Türkiye Cumhuriyetinin ilk on yıllık tecrübesi ve özel teşebbüsün en geniş bir şekilde, en uygun şartlarla teşvikine rağmen, yetersiz sonuçlar elde edilmesi; Türk ekonomi kalkınmasının özel teşebbüs eliyle yapılamayacağını göstermektedir. Tarımda özel teşebbüs, ilkel ve geleneksel bir teknikten kurtulamamıştır... Ticarette, özellikle dış ticarette özel teşebbüs, üreticiyi istismar etmektedir. Dış ticaret halen gayri milli unsurların elinde oduğu için, ticaret kanalıyla yapılan sermaye birikimleri memleketimizde kalmıyor. Özel sanayi ise bütün himaye ve teşvik tedbirlerine rağmen, bir montaj sanayii olmaktan ileri gidememiştir. İlkel teknik, şiddetli rekabetten doğan hileli imalat, cüz'i yatırım, yüksek maliyet, özel sanayimizin özelliklerindendir. Neticede özel sanayi, büyük sermayeye dayanan tesisler kuramamış ve Türkiye'nin sanayileşme temposu çok zayıf ve geri kalmıştır."*(48)

Kemalist kadroların tüm çabalarına rağmen, Osmanlı'dan sürüp gelen dışa bağımlılık, ulusal özel girişimciliğin geliştirilmemiş olması, yetersiz sermaye, özel sanayiinin kurulmasında ki olumsuzluklar burada da karşımıza çıkmaktadır. 1929 Dünya Krizi de mevcut olan heves ve atılan adımları yok etmiş; daha sonraki bölümde görüleceği gibi, kalkınma devletçi kapitalizme ve bunun doğal sonucu olarak toplumun özverilerine kalacaktır.

(46) (48) Korkut Boratav, "Türkiye'de Devletçilik", Ankara, 1962, s.102-114.
(47) Devletçiliği savunan, bir aydınlar grubunun çıkardığı "Kadro" Dergisi.

Bir Yanda 1000 Yıllık İş Dünyası ile İstanbul Bir Yanda "Anadolu'nun Ortasında Kurulmuş Bir Köylü Hükümeti" Vardı

İstanbul İş Çevreleri ile Ankara Bürokrasisinin El Ense Çekişmeleri

Tüm bunların dışında yüz yıllardır imparatorluğa başkentlik yapmış İstanbul, özellikle 19. yüzyılda ticaret ve sanayii bünyesinde toplamıştı. Dünyayla bağlantılar buradan sağlanmış, iş çevreleri İstanbul'da yerleşik ve yoğun olarak faaliyetlerini sürdürmekteydiler. Başta İzmir, Selanik ve diğer birkaç gelişmiş kıyı kenti ve hinterlantları dışına çıkmayı düşünmüyorlardı. Kurtuluş Savaşı sürecinde ve sonrasındaki siyasi oluşumlarda giderek gelişen Ankara, İstanbul iş dünyasına uzak bir Anadolu kentiydi. Hele Ankara'nın doğusu coğrafi konumu, altyapısı, ekonomik kaynakları ve gelişmişlik açısından çok yetersizdir. Yeni yönetim topyekün kalkınmanın çarelerinin ve kaynaklarının arayışına batı ile uyumu sağlama girişimlerinin yanı sıra Anadolu'yu demir ağlarla ve bayındırlık eserleriyle donatarak, ekonomik altyapıyı oluşturmaya başlayacaktır. Yabancı ülkeler bile Büyükelçiliklerini İstanbul'dan Ankara'ya nakletmeyi reddediyorlardı.

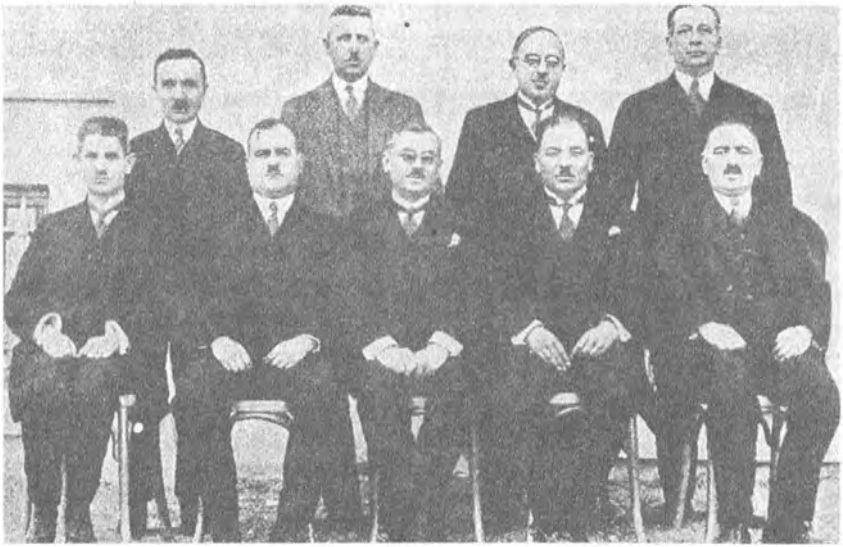

Yüz yıllardır ihmal edilmiş Anadolu'nun özel girişimciliğini geliştirmeye kararlı Mustafa Kemal, Ankara'da proje masası başında. M.Kemal, devlet ellyle ve dış destekli kalkınma yerine, özel sermaye ve girişimi, liberal ekonomiyi son nefesine kadar aradı, denedi ve destekledi; ancak iç ve dış koşullar, özellikle 1929 Dünya Krizi nedeniyle karma ekonomiye yönelmek zorunda kaldı.

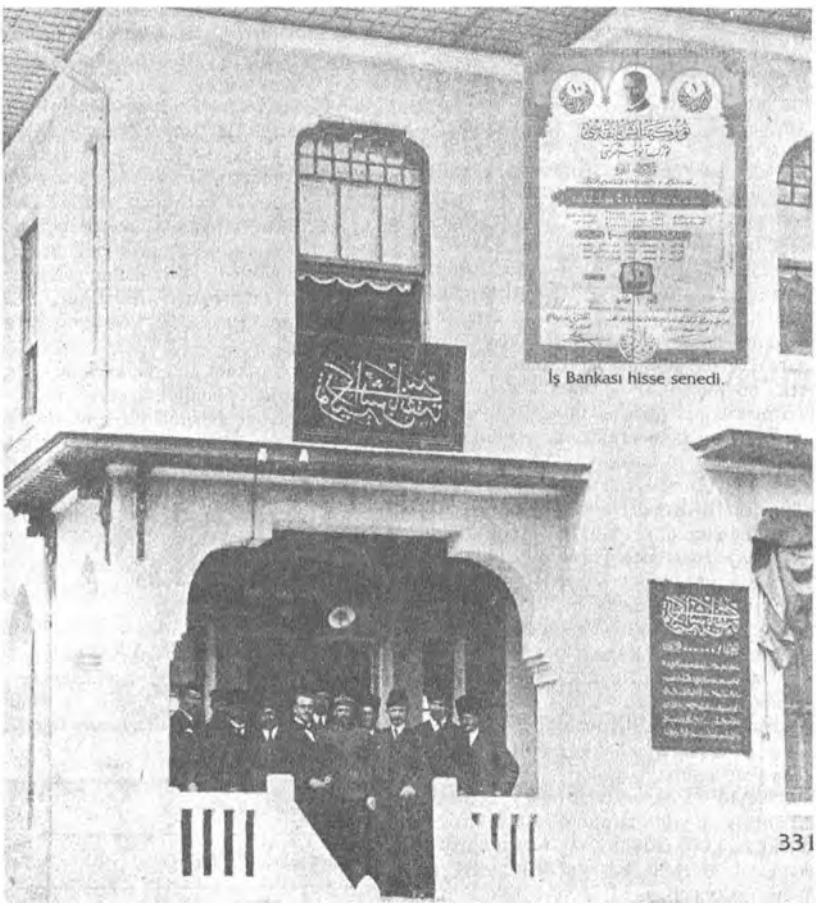

M.Kemal, milli burjuvaziyi ve özel girişimciliği, Cumhuriyetin erken döneminden itibaren önemsemişti. Üstte: 17 Mart 1923'te M.Kemal'i Mersin'de karşılayan Bahriye esnafıyla. Altta: Aşağıda tanımsal üretime dayalı ticari geleneği yeğleyen Anadolulu iş adamı grubundan bir örnek. 1930'lu yıllarda Bursa'ya getirilen ilk koza ürünü için, ticaret odası önünde yapılan törende Vali F.Güleç ve esnaf bir arada. (İ.C.Antel Arşivi)

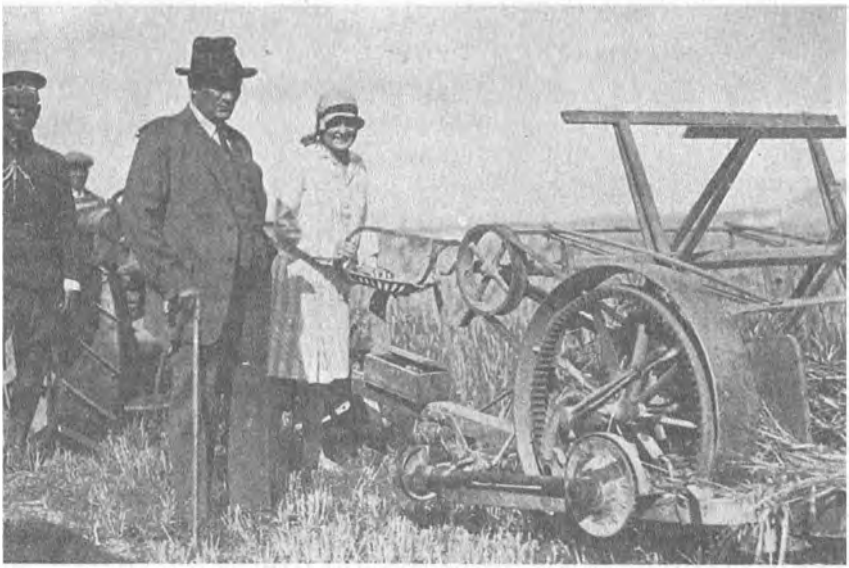

Üstte: İş Bankasının ilk yönetim kurulu. Oturanlar sağdan: Salih, Mahmut, Mahmut Celal, Kılıç Ali ve Rasim Beyler. Ayakta duranlar sağdan: Fikret, Rahmi, Fuat ve Şakir Beyler. Altta: Başbakan İsmet İnönü ve Bakanlar Kurulu üyeleri, İş Bankasının açılışında Genel Müdür Mahmut Celal (Bayar) bey ile...

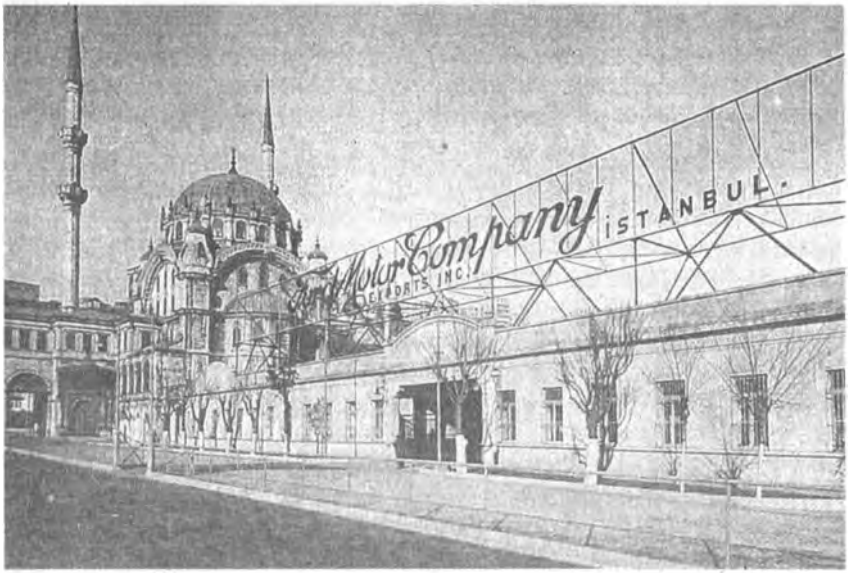
İş Bankası hisse senedi.

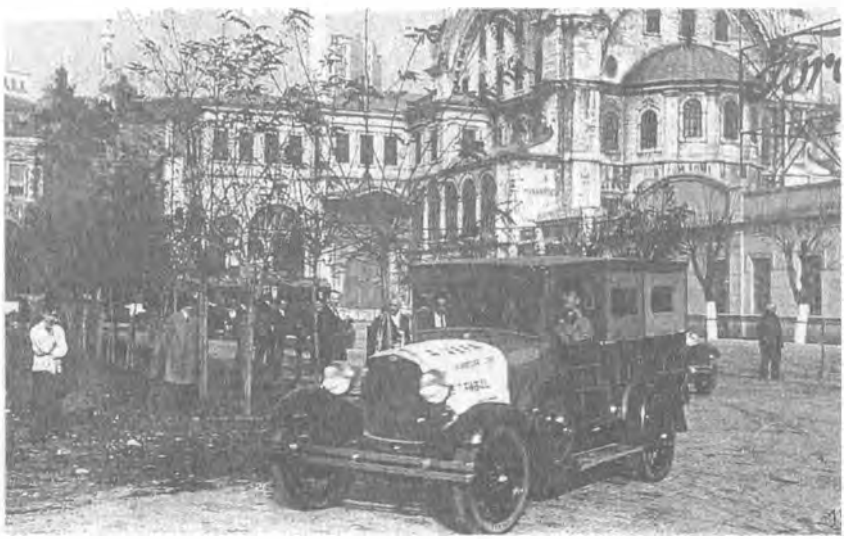
Mustafa Kemal'in, ekonominin temeli olan tarımı modernleştirme çabasından bir örnek.

Türkiye Cumhuriyetinde başından beri izlenen ekonomik gelişme modeli "özel girişim" yanlısı olmuş, çeşitli arayış ve yönelmeler, bu çerçevenin dışına çıkmamıştır. Uzmanların genel kanısı, 1929'a kadar "liberal" bir çizgide yüründüğü, sonra daha çok "himayeci"liğe başvurulduğu, 1932'den itibaren ise (devlet kapitalizmine yönelme anlamına) "devletçilik"te karar kılındığı yolundadır. Kurtuluş Savaşı'nın ideolojisi, anti-kapitalist olmaksızın anti-emperyalistti. Daha doğrusu, ekonomik ilişkilere pek bakılmadan, siyasal kurtuluş peşinde koşuluyordu. Savaştan sonra, çağdaşlaşmak, yani Batı gibi olmak için, kapitalist ülkelerin ekonomi anlayışıyla hareket etmek doğal göründü. Zaten Lozan Barış Antlaşması ile 1929'a kadar gümrük tarifelerini (Osmanlı'nın son dönemine ait. E.Y.) değiştirmemek yükümlülüğü altına girilmişti. Bu durum, Cumhuriyetin ilk beş yılında, dış ticaret açığının giderek büyümesi sonucunu verdi. Endüstri bir kez savaş yıkımı düzlendikten sonra, istenildiği gibi gelişemiyordu. 1929 dünya ekonomik bunalımıyla birlikte, yabancı yatırımların azalması da bu etkilere eklenince, ister istemez "himayecilik" yolu tutuldu. Osmanlı Devletinin son yüzyılında, İstanbul, İzmir, Selanik gibi liman şehirlerinde komprador levantenler ve onlarla yerli halk arasında aracılık yapan bazı azınlıklar, bir ticaret burjuvazisinin başlangıcını oluşturuyordu. İttihat ve Terakkinin (Cumhuriyet yıllarında da devam eden) ekonomi politikası, Türklerin devlet gücünün desteğiyle bu gelişmeye daha çok katılmasını ve giderek, yabancı öğelerin yerini almasını amaçlamaktaydı.(*)

(*) Mete Tunçay, "Türkiye Cumhuriyetinde Tek-Parti Yönetiminin Kurulması (1923-1931)", s.188, 189.

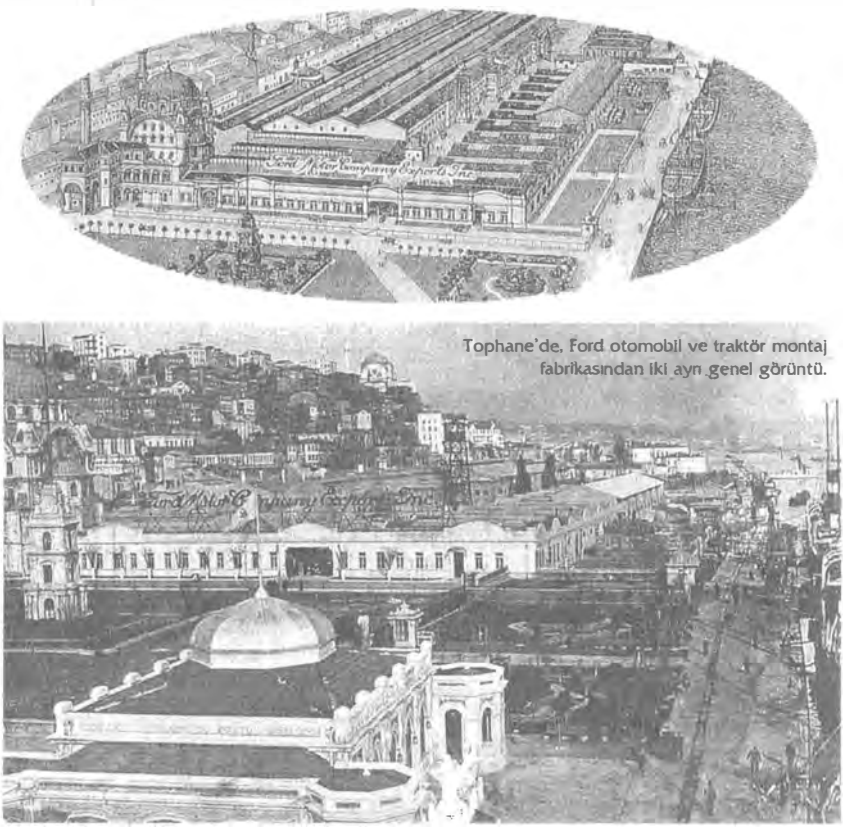
İstanbul Tophane'de 1929'da faaliyete başlayan FORD otomobil ve traktör montaj fabrikasının cephesi. Aşağıda: Üretimden çıkan otomobiller.

Yabancı sermaye yatırımları, belirli sektörlerde toplanmalarından başka, büyük ölçek ve coğrafi yoğunlaşma özellikleri de gösterirler. İmalat sektöründe yabancı sermaye yatırımlarında firma başına ortalama sermaye 825.000 liraydı; buna karşılık Türk yatırımları için aynı ortalama 180.000 liraydı. 1920'lerde tekstilde dokuz Türk şirketi kurulmasına karşılık, yabancı

sermaye hakimiyetinde üç şirket kurulmuştu. Türk şirketleri daha küçük ölçekliydiler; toplam ödenmiş sermayeleri yabancı şirketlerin sermayesinin üçte biri kadardı. Ayrıca bu şirketlerden yalnızca dördü İstanbul'da kuruluyken, beşi Anadolu'nun küçük şehirlerindeydi.

Bu çok uluslu, genişleyen iç pazarın gereksinimlerini karşılamak üzere kurulmuştu. İsviçre, ilaç firmaları ve Nestle çikolatalarıyla; Amerika ise Columbia plak şirketi ve daha da önemlisi Ford'un başarısız bir otomobil montaj fabrikasıyla temsil ediliyordu. Ford, bu fabrika için İstabul'da serbest bölge hakları elde etmiş ve 1929'da faaliyetlerine başlamıştı. Fabrika günde 80 otomobil montajı yapacak kapasitedeydi ve "Karadeniz ve genel olarak kuzeydoğudaki limanlar için bir dağıtım merkezi" olarak planlanmıştı. Hem traktör hem otomobil montajı yapılacaktı. Buhranla birlikte, fabrika faaliyetini durdurdu. Daha küçük ölçekli benzer bir girişim de İzmir'de faaliyete geçmişti. *The Economist*'te "İzmir'in tek otomobil acentası ve tamir istasyonu olan Baladour çok kârlı çalışmakta ve otomobilleri yeterince hızlı monte edememektedir." haberi veriliyordu.

Tophane'de, Ford otomobil ve traktör montaj fabrikasından iki ayrı genel görüntü.

Osmanlı Devleti iktisadi bağımsızlığını koruyamadığı için siyasi bağımsızlığını da kaybetmiştir. "*Milletin duçar olduğu bu hazin hal ve sefaletin esbabını arayacak olursak doğrudan doğruya Devlet mefhumunda buluruz.*" Görüldüğü gibi Atatürk, bir devrimci olarak, Devletin muhtevasına eğiimiştir. Gerçekten her devrimin özü siyasi iktidarın, devletin sınıfsal niteliğidir. Osmanlı Devleti Batı sömürgeciliğinin bir aracı haline gelmiştir.

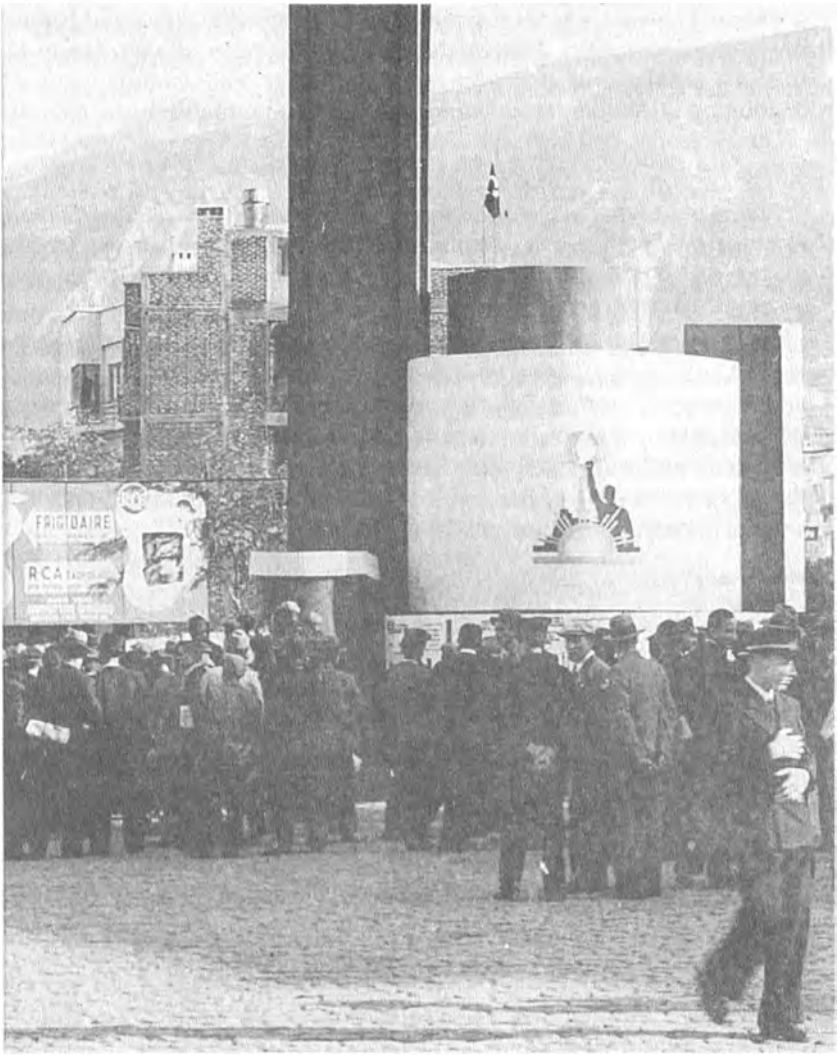
"*Tanzimattan sonra yabancı sermayesi ayncalıklı bir konuma sahipti. Devlet ve hükümet yabancı sermayesinin jandarmalığından başka bir şey yapmamıştır.*" Atatürk Osmanlı Devletinin bir sömürge haline geldiğini açıkça ifade etmektedir.

"*Osmanlı ülkesi ecnebilerin müstemlekesinden başka bir şey değildi*". Somut olarak sömürgeleşmiş bir Devlet nedir? Atatürk bunu şöyle tanımlıyor:"*Bir Devlet ki tebasına koyduğu vergiyi ecnebilere koyamaz; bir Devlet ki gümrükleri için rüsum muamelesi ve saire tanzimi hakkından menedilir; bir Devlet ki ecnebiler üzerinde kaza hakkını tatbikten mahrumdur. O Devlete müstakil denemez.*" Bu sözler son derece önemlidir ve Kurtuluş Savaşı'mızın temel hedefini ortaya koymaktadır. (*)

(*) Prof. Dr.Taner Timur, "Türk Devrimi ve Sonrası", s.39, 40.

Yabancı sermaye korkusunu yansıtan karikatür, yanlış uygulamalar ve verilen tavizler nedeniyle, 19. yüzyılda Osmanlı İmparatorluğunun mali ve ekonomik sistemini Batı'ya bağımlı hale getiren Kapitülasyonlar nedeniyle çökmüş, 1923 yılında Lozan'da kapitülasyonların kaldırılması için büyük mücadele verilmişti. Türkiye Cumhuriyetinin hemen her yönetim kademesinde yabancı sermayeye karşı büyük bir korku, büyük bir kuşku ve düşmanlık oluşmuştu. Yabancı sermayeye karşı bu tutum, karikatüre de yansımıştı.

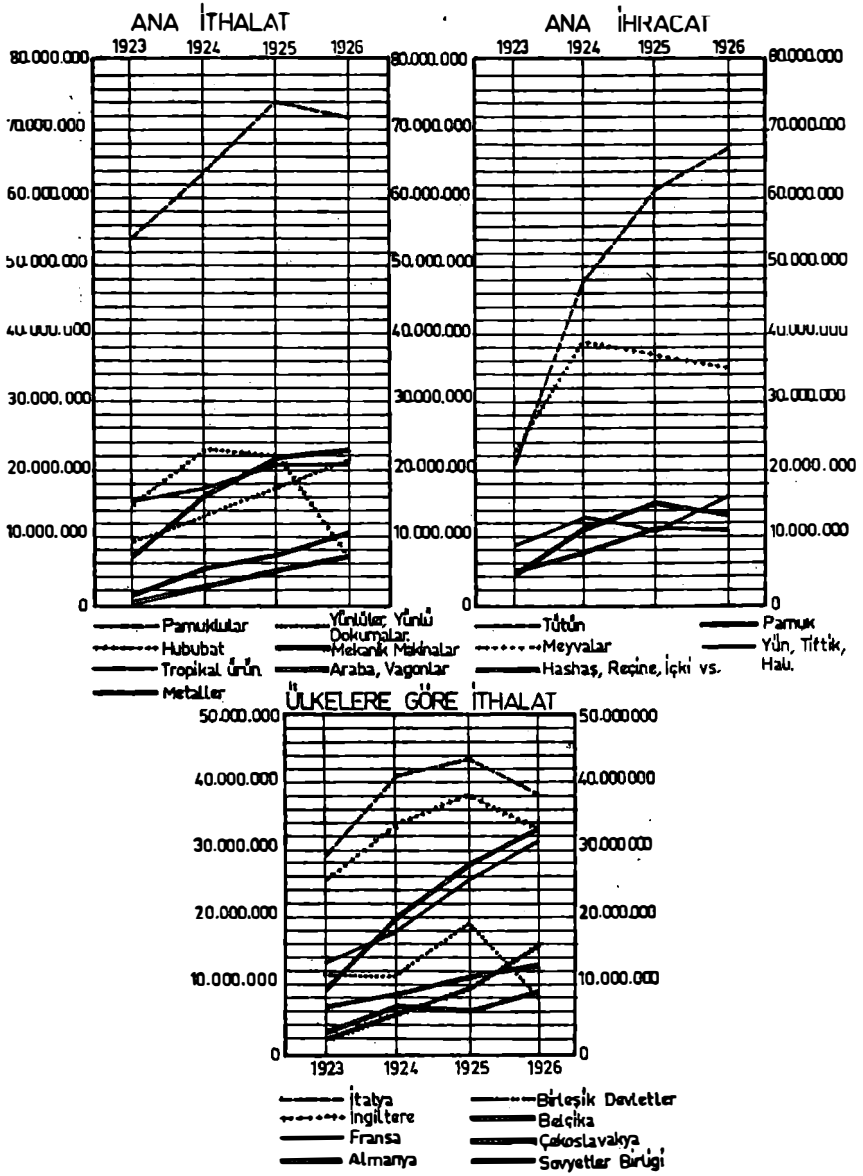

Değişen Türkiye İmajı

Cumhuriyetin 15. yıl kutlamalarında Bursa Cumhuriyet Alanında açılan sergide, Türkiye'nin gelişen imajını simgeleyen modern tasarımlı dekorasyonun ortasındaki desende; elinde barış çelengi tutan bir figür, Ankara Kalesi, sanayiin simgesi olan fabrika bacası, doğan bir güneşin arkasına oturtulmuş. Yandaki ilanda Frigidaire Buzdolabı ile RCA Radyolarının reklam tabelaları, şapkalı ve düzgün giysili insanlar, 1938 Türkiyesi'nin kentli yaşamından bir kesit sunuyor. Fotoğraf İ.C.Antel.

1923-1926 Yıllarına Ait İthalat ve İhracat

1929 ABD Ekonomik Krizinin Nedenleri, Sonuçları ve Krizden Çıkış Uygulamaları

***"Amerika'yı Yeniden Keşfetmek"* Sözcüğüne Denk Düşen Bir Örnek**

Türkiye, 70 Yıl Önceleri Yaşanan Büyük Krizin Benzer Bir Örneğini Günümüzde Yaşamaktadır

ABD'nin Krizden Çıkış İçin Uyguladığı "New Deal" Programı Örnek Almaya Değer Örnekler İçeriyor

---

1920'ler boyunca NeoKlasik ekole mensup ekonomistler, büyük bir iyimserlikle liberalizmi savunmaya devam etmekteydiler. I.Dünya Savaşı sonrası devrenin ekonomik sıkıntılarını, geçici piyasa uyumsuzluklarına, faiz oranları ile ücretlerde yeterli elastikiyetin sağlanmamasına bağlamakta ve hastalığı daha ziyade savaşın bozduğu para sisteminde aramaktaydılar. Bu inançla girişilen para reformları ise karşılaşılan güçlükleri daha da artırmaktan başka bir işe yaramamıştı.

Dünya, 1929 yılının ikinci yarısında, bütün ülkelerde hissedilen bir toplam talep yetersizliği ile karşı karşıya kaldı. Talep yetersizliğini giderecek önlemler alınmaması sonucunda,1929 sonunda eşi görülmemiş ekonomik bir kriz baş gösterdi.

Buna neden, piyasayı doygun hale getiren aşırı üretim, suni olarak kurları yükselten borsa oyunlarındaki suistimaldi (kote edilen değerler 1925-1929'da %110 kazanırken iş hareketi sadece %15 ilerlemekteydi). Wall Street'teki iflas (24 Ekim 1929), kurların düşmesi yüzünden meydana gelen krizin başlangıcı oldu. Bunun tarımda ve sanayide şiddetli yankıları duyuldu (satın alışlarda azalma); sanayi üretim endeksi 1929-1932 arası 120'yken 57'ye düştü; tarım üretiminde ise 1930 rekoltesinde açık verdi. İşsizliğin çoğalması (1933'te 15 milyon işsiz), küçük senet sahiplerinin iflası ve kargaşalık devrelerindeki aşırı hareketler, ülkenin her yanına ve ABD dışına da yayılmaya başladı.

Krizin Büyüyüp Derinleşmesindeki Başlıca Nedenler:

- ABD'de ve dünyada para-banka sisteminin savaş sonrası gelişmelere çözüm getirecek yapıya sahip olmayışı, uygulanan para politikalarının yanlışlığı,
- Uluslararası mali sistemin yetersiz oluşu,
- ABD'deki spekülatif davranışların kredi enflasyonuna yol açma-

sı, iç ve dış kredilerin spekülatif alanlara yönelişi,

- Gelir ve dağılımının dengesizliği,

- Devletin düzenleyici ve müdahale edici görevlerini belirleyen, ekonomi politikaların çerçevesini çizecek kural ve kurumların olmayışı,

- Ekonomi politikasına, klasik görüşün hakimiyeti, istihdam amacına yönelik politikaların yokluğu, gayri iradi işsizlik dışında, ekonominin tam istihdamda bulunacağına olan inanç,

- Devletin ekonomiye müdahale etmediği, başıboş libarel anlayışın varlığı, gibi faktörlere bağlanabilir. Bütün bu olaylar, Büyük Depresyonu hazırlayan olaylar arasında yer almaktadır.

Krizden Çıkış Uygulamaları

Tüm bu dramatik gelişmeler, iktidardaki partiyi değiştirmeleri için seçmenleri kışkırttı ve Demokrat **Franklin D.Roosevelt**'e 7 milyon kadar bir çoğunluk sağladı (8 Kasım 1932). **Brain Trust** gibi genç aydın elemanları va maliyeci **Bernard Baruch**'un danışmanlığıyla Roosevelt, ekonomiyi yeniden düzenlemeye girişti. Kısaca "**New Deal**" olarak bilinen (Krizden çıkışta, yeniden iş yapma ve toplumsal sözleşme olarak özetlenebilir.) süreç başlamış oldu. Milli bir moratoryum ilan edildi; bu, bankaların yeniden faaliyete geçmesini mümkün kıldı (Mart 1933). Ölçü olarak altın ayarından vaz geçildi (Nisan 1933), para satın alındı, doların değeri %40 düşürüldü. Böylece Roosevelt, tedbirleriyle ekonomik durumu düzeltti ve tüketim akınını önledi. Devlet tarafından düzenlenen bir çalışma programının, işsizliği de gidermesi gerekti. Federal Emergency **Rellef Act** ile işsizlere resmi bir tahsisat bağlandı.

Bundan başka, Agricultural Adjustment Act (A.A.A., 12 Mayıs) tarım kredisini düzenledi, buğday tarlalarının azaltılmasıyla tarım fiyatlarının yeniden ayarlanmasını mümkün kıldı. National İndustrial Recovery Act ise (16 Haziran) bir şirket disiplinini zorla kabul ettirmek amacıyla patronları, işçi ücretlerini artırmak ve azami bir çalışma saati süresi tespitiyle iş çeşitlerini çoğaltmak üzere işçinin durumunu düzeltmeye davet etti. İşçilerin, iş merkezlerinin, sonra da Anayasa mahkemesinin New Deal'ın tedbirlerini Anayasanın güven altına aldığı hürriyetlere karşı diye, asılsız ilan etmişti). (1935-1936) Roosevelt, boyun eğmeyip kendisini 1936'da yeniden başkanlığa getiren toplumu ardından sürükledi.

Büyük bunalımın getirdiği olumsuz ekonomik şartları en başarılı

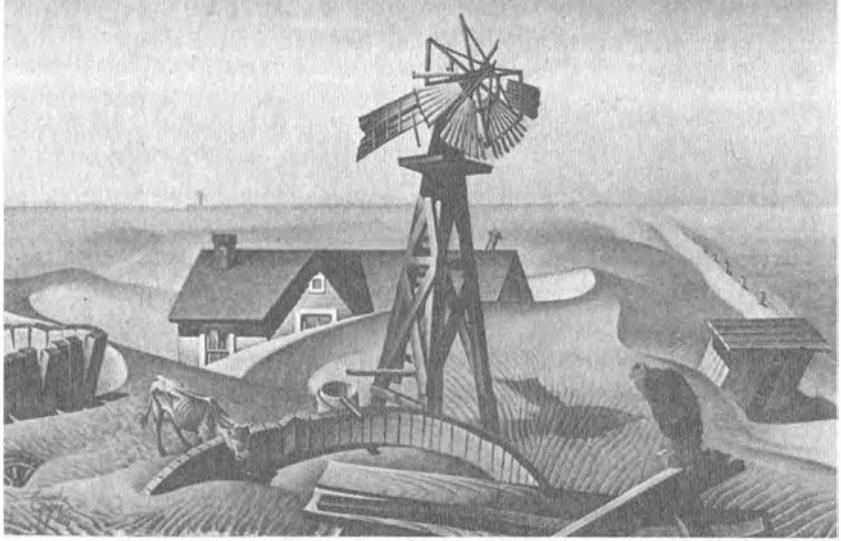
şekilde aşabilen ülke ABD olmuştur. 1933 yılında, Roosevelt, iktidara geçtiği zaman, ABD'de çalışan nüfusun dörtte biri işsizdi, 12 milyonu aşan yaklaşık 15 milyon işsiz bulunmaktaydı.

ABD "New Deal" olarak adlandırılan, Roosevelt'in ekonomi politikası, 1933-35 arası özel sektörü cesaretlendiren, yüksek fiyatlara dayanıyordu. Roosevelt, önce halkın moralini yükseltmiş, "korkuyu yenmek ve refaha tekrar kavuşulacağına inanmak" şeklinde ifade ettiği düşünceleri ile ulusal bilinçlenme ve güveni kazandırmıştır. Tarım, sanayi, bankacılık kesimlerinde yeni kanunlar çıkarmıştır. Aslında belli bir ekonomi politikaya dayanan görüşleri temelde, ülke çıkarlarına milli bir model olarak nitelendirilebilinir.

1933 sonbaharına kadar arz ve talebe göre dalgalanan Dolar, 1934 Ocak ayında, %40 devalüe edilmiş, bir ons altın 35 dolar olarak belirlenmiştir; ayrıca bankaları kurtarma operasyonları düzenlenmiştir.

Kamu çalışmaları ve sosyal hizmetler için, geniş fonlar ayrılmıştır. 1935-42 arası, 8.56 milyon işsize iş sağlanmıştır. Sosyal konut meselesini gidermek için, 1937'de kanun çıkarılmış, "Hausing Authority" kurularak, buraya belli fonlar ayrılmıştır. Uzun vadeli, düşük ödemelerle sosyal konutlar yapılmıştır. Böylece canlanan inşaat sektörü ile işsiz sayısı da azaltılmıştır.

1929 Büyük Kriz'in ardından, efsanevi kuzey Amerika çiftliklerinin ne hale geldiğini gösteren yağlı boya resim.

Denetimsiz ve Hesapsız Kapitalizmin Çöküşü

Yanda:
24 Ekim 1929'da patlayan ve "Kara Perşembe" olarak bilinen günün ardından NewYork Wall Street'te büyük bir kaos yaşanmıştı. Borsa, sanayi merkezlerinin büroları ve bankalar, başta hisse senedi ve mevduat sahiplerinin hücumuna uğramış, intiharlar, iflaslar art arda gelmişti.

Altta:
Kriz sonrasında ABD'de 15 milyona yakın kişi işsiz kalmış, çeşitli geçim kaynakları arayışına girmişti. NewYork caddelerinde adım başında elma satan işsizlere rasatlamak alışılan görüntülerden biri olmuştu.

Hitler'in Nazi Faşizmini iktidara getiren davetiye. Wheelbarrows'un sığmadığı 100 milyon markalık Alman banknotu.

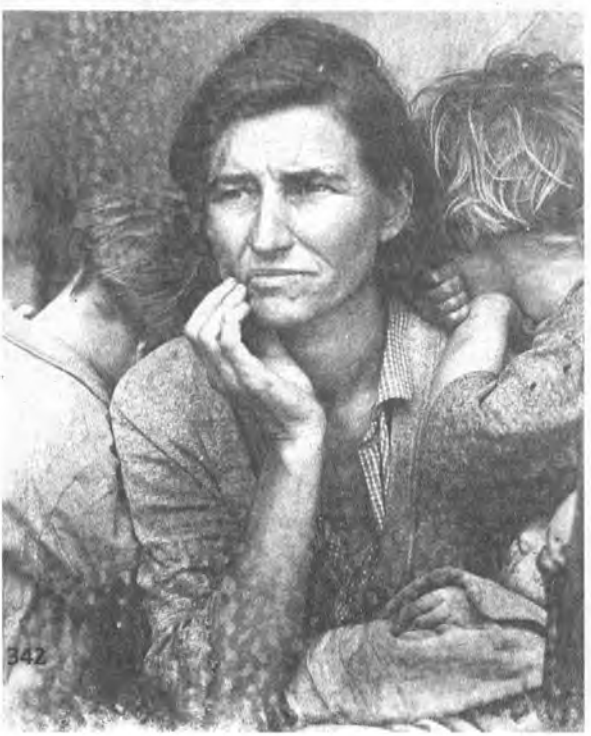
Almanya'da I.Dünya Savaşı sonrasında başlayıp, 1920'li yıllarda doruğa çıkan ekonomik sorunlar, işsizlik ve yüksek enflasyona neden oldu. Bir kutu konserve veya ilaç için bir tomar banknot gerekiyordu.

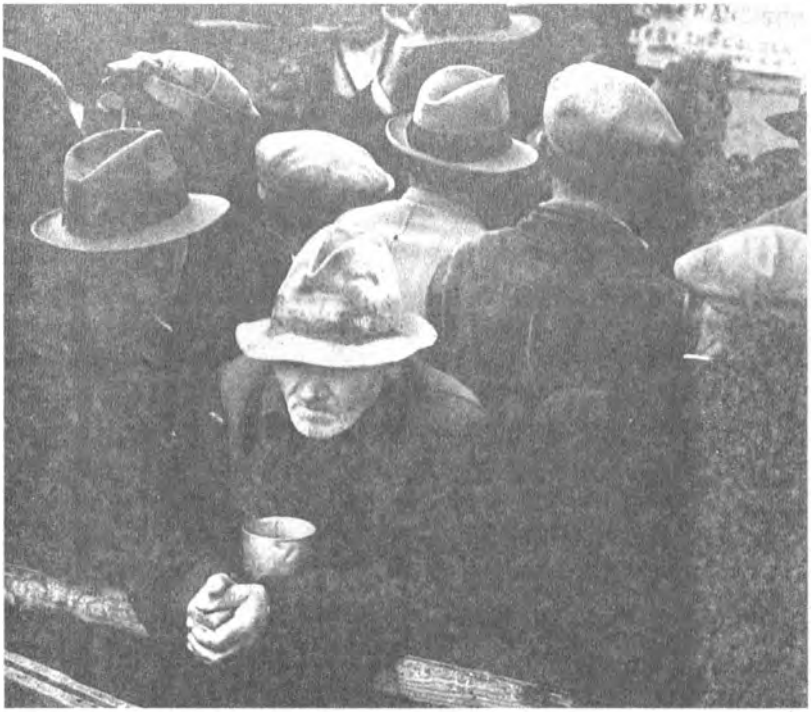

ABD kriz çözümlerinde deneyimli bir ülke.

Üstteki fotoğrafta: I.Dünya Savaşı yıllarında savaş muhtaçlarına yardım amacıyla, şehir merkezlerindeki boş arsalarda sebze üretimi yapan çocuklar.

Ortada: İlk: ABD'de Ekim 1931'de yapılan seçim afişlerine yansıyan büyük kriz. Nasyonal Government Partisi seçim afişlerinde *"Tütmeyen bacalar, endişeli anneler. Çare Nasyonal Government."* İkinci: *"Ülkemizi ve kurtuluşumuzu düşünmeliyiz. Bu nedenle oyumu Nasyonal Government'a veriyorum."* Üçüncü: *"Daha fazla sosyalist vaatlere hayır, oyumu bu defa muhafazakarlığa veriyorum."* *sloganları yer alıyor.*

Yanda: Kucağında çocuğuyla yoksul ve aç ABD'li bir anne.

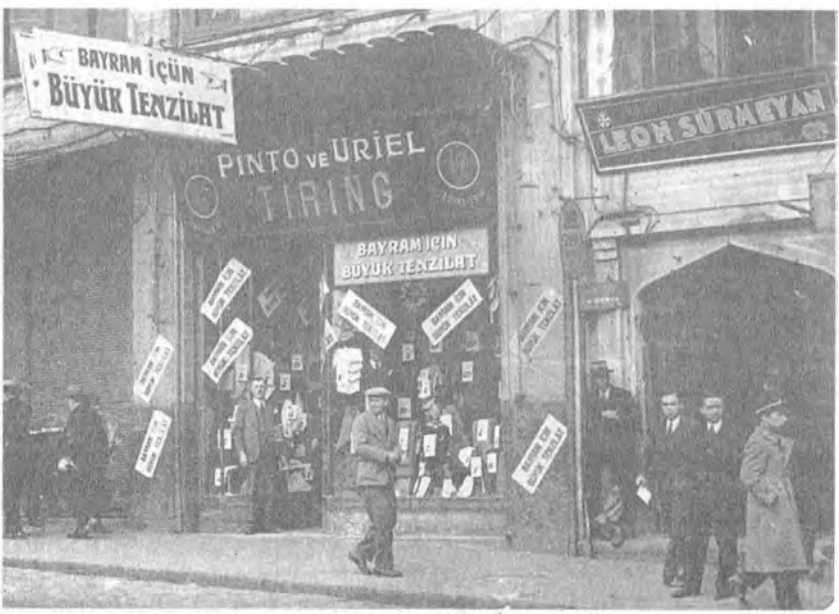
Üstte: Kriz dönemine ait yayınlarda çokca rastlanan fotoğraflardan biri. ABD'deki sanayi tesislerinin kapanması, işsizliğin artması, açlık, yoksulluk ve dilenciliği de artırmıştı.

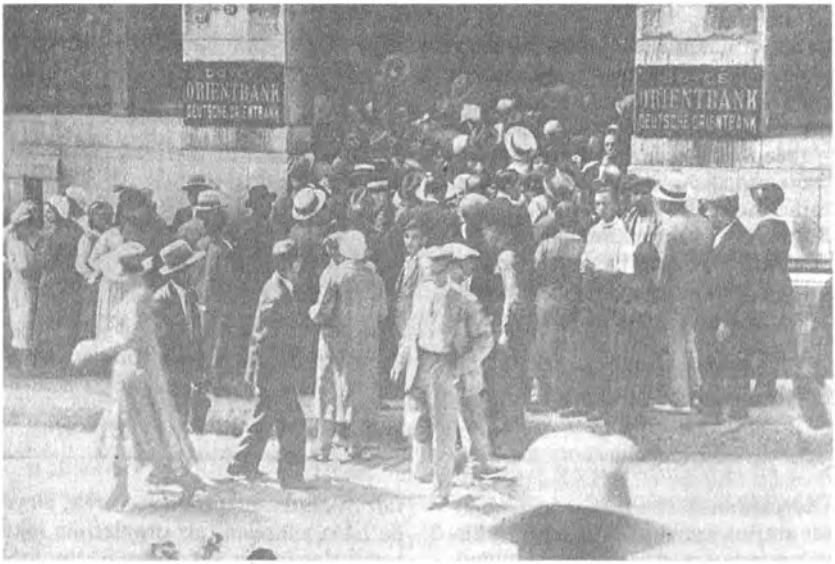
Altta: 1933 seçimlerinde Cumhurbaşkanı seçilen ve krizden çıkışta New Deal programını başlatan Franklin D.Roosevelt, yanında bir önceki başkan Herbert Hoover ile birlikte.

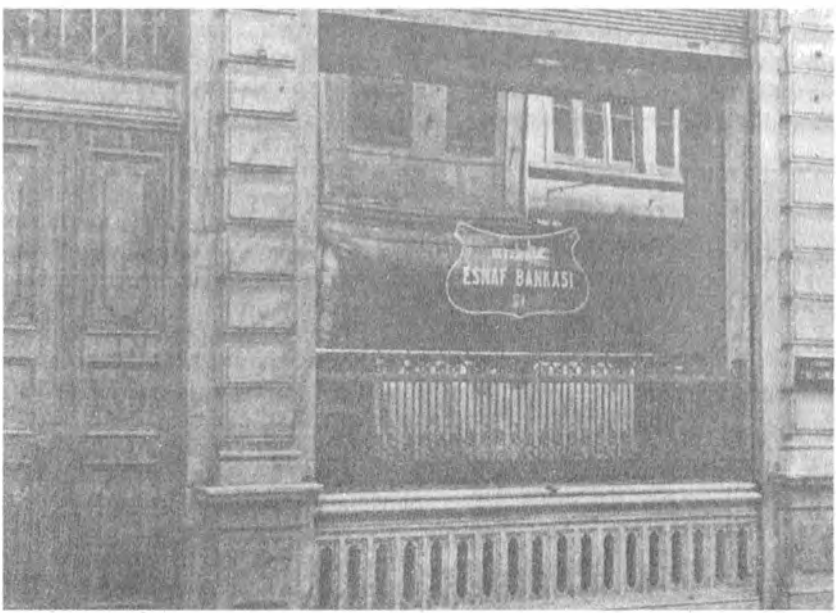

Dünya krizi ardından Batı kapitalizmiyle bağları kopan ve içe kapanan Türkiye, yaşadığı kambiyo sorunları ardından, 1931 yılında Türk Parasını Koruma Yasası'nı yürürlüğe koydu. Bu durumda borsayı canlı tutacak yeterli miktarda menkul kıymet de kalmayınca Galata Borsası önemini yitirdi, eski borsacılar Türkiye'yi terk ettiler. Borsa daha sonra 4. Vakıf Han'a taşındı.

1929 Dünya Krizi, gelişmekte olan yeni Cumhuriyet için büyük bir darbe olmuş, genel fiyat seviyesini düşürmüştü. Bu durum bütçe gelirlerine de yansımış ve bütçe gelirleri 1929'da 224 milyon liradan 1933'te 205 milyon liraya kadar düşmüştü. Bu dönemde gümrük ayarlamalarının yapılmasına rağmen, gümrük vergileri de 1930'da 55 milyon liradan 1934'te 33 milyon liraya düşmüştü. Bu durum dış ticaretteki daralmadan ileri geliyordu. Nitekim ithalat değeri 1929'da 256 milyon liradan 1933'te 74 milyon liraya, ihracat değeri ise aynı dönemde 155 milyon liradan 96 milyon liraya düşmüştür. Türkiye'de de ABD'deki görüntüleri anımsatan fotoğraflarda halkın bankalara hücumu (Üstte). Çarşıda düşen talep (Yanda). Batan bir banka (Altta).

1929 Dünya Krizi İle Gelen Darbe

Henüz Toparlanma Çabası İçindeki Türkiye, Başından Beri Kararlılıkla İzlediği Liberal Ekonomi ve Tarıma Dayalı Kalkınmanın Yanı Sıra Sanayileşmeye Yönelmek Zorunda Kalıyor

Çare ise "Devlet Kapitalizmi"; Oysa "Devletin de Kapitali" Yok

1929 Ekiminde New York Borsası'nın ani düşmesi, ticaret durgunluğu, fiyat düşüklüğü; işsizlik ve yıkıntı getirerek, başta ABD ve diğer dünya ülkelerine hızla yayılan büyük depresyon haline geldi. Türkiye, kapitalist dünya ile diyalog ve iş ilişkilerini kurma sürecine girmişken, dış ticaretinin geniş ölçüde bağlı olduğu tarım ürünlerindeki fiyat düşüklüğünden büyük zarar gördü. Gıda üretimi bakımından kendi kendine yeter olduğundan, beslenme ve krizin korkunç sonuçlarından korumaya yetenekliydi. Fakat ekonomik ve mali durumu çok kritikti. Ağır koşullu Osmanlı borçlarının ödeme yılı gelip çatmış, Ankara üzerine kâbus gibi çökmüştü.

Öte yandan Lozan Antlaşması'nın ekonomik hükümleri ilk 6 yıl için Türkiye'nin bazı ithal mallarına gümrük vergisi koyma yetkisini kısıtlamış ve onu gelişmemiş geri bir endüstri ile tehikeli derecede aleyhte bir ticaret dengesiyle başbaşa bırakmıştı. Zira karşılığını ham madde ihracatıyla ödediği birçok yaşamsal maddeler ithalatla sağlayabiliyordu. Fiyatların düşmesiyle yönetim, kendi denetimi dışında ki olayların neden olduğu, fakat ivedili önlemler isteyen, ağır bir ekonomik bunalımla karşı karşıya kaldı.(50)

Hükümetin aldığı önlemler -bunalımdan etkilenen çoğu diğer hükümetler gibi- etkileri bakımından köklü olmaktan çok, olağan, kısıtlayıcı ve hafifletici nitelikteydi ve dış ticaret hacmi ile devlet harcamalarını kısmak amacındaydı.

Daha Haziran 1929'da, Lozan Antlaşmasının koyduğu kısıntıların süresinin bitmesinden sonra, Meclis yeni bir tarife kanununu kabul etmişti; kanun, Kemalist rejimin başlangıçtan beri kurmaya çalışığı, fakat genişletmekte başarılı olamadığı, oluş halindeki Türk sanayisine zorunlu himayeyi sağlamak amacındaydı. Yeni tarife, krizin başlamasından hemen önce 1 Ekim 1929'da yürürlüğe girdi ve Türk mali po-

(50) Lewis, "Modern Türkiye'nin Doğuşu", TTKB, Ankara, 1991, s.280.

iltikası başlangıçta önem verdiği sanayiin genişletilmesinden çaresiz vazgeçerek, acil kısıtlama ve himaye amacına kaydı. 4 Aralıkta kambiyo işlemleri, dış satın almalar üzerine kısıntılar kondu ve bir sterlin karşılığındaki Türk parası rayici 11.10 TL'ye düşürüldü.(51)

Bunları izleyen diğer önlemler, Türkiye'nin ticaret dengesini olumlu etkiledi ve iç mamullere belli bir himaye sağladı; zamanla ülkenin bütün dış ticareti sıkı önlemlerle devletin denetimi altına girdi. Bu kısıtlamaların, ilk etkileri yararlı olmakla beraber, ülkenin en çok ihtiyaç duyduğu kaynaklarını geliştirecek, sanayileştirecek, halkın yaşam düzeyini yükseltecek ve onu uluslararası ticaretin dalgalanmalarından daha az yararlanabilir hale getirecek bir ekonomik genişlemeyi meydana getirmekte hiçbir işe yaramadığını bilmekteydiler. **Ancak böyle bir genişleme nasıl başarılacaktı?**(52)

Toplam nüfus içinde küçük bir yer oluştursa da siyasi etkinliği daha fazla olan kentsel nüfus, sessiz fakat büyük köylü yığınlarının, dokuma bez, şeker ve gazyağı gibi birçok temel tüketim ihtiyaçları ithalatla karşılanıyordu. Her yıl giderek artan tüketim malları ithalatını sonsuza dek tarım ve madencilik ürünleri ihracatıyla karşılamak olanağı bulunabilecek miydi? Ayrıca ekonomik kalkınmayı hızlandırmak için her yıl daha çok sermaye ve ara malı ithal etmek gerekiyordu. **Bunlar için döviz nereden bulunup ödenecekti?** Türkiye'nin tarımsal ihraç ürünlerine karşı dünyadaki nispi talep daha da azalır ve bu ürünlerin dışardaki satın alma gücü daha da düşerse, Türkiye'nin ekonomik durumu ne olurdu? Gelişmeyi hızlandırmak için ithalatın önemli bir kısmını oluşturan pamuklu bez ve şeker gibi Türkiye'de kolayca üretilecek temel tüketim mallarınında ithalata bağımlı olmaktan kurtulmak gerekiyor muydu? 1929 yılında bu ve benzeri sorulara yanıt bulmak ekonomi politikasıyla ilgili çevrelerin başlıca sorunu haline geldi. Dış ticaret açığının kapatılabilmesi için ya ihraç gelirlerini artırmak, ya ithal harcamalarını kısmak, ya da bir yandan ihraç gelirlerini artırırken, bir yandan da ithalatı azaltmak gerekiyordu.(53)

1923-1929 döneminde sanayideki gelişme tarımın gerisinde kalmış; ancak dış ticaret açığının büyümesi karşısında, 1929'dan itibaren başvurulan korumacılık önlemleriyle, sanayideki gelişme tarımdakini aşmıştır. Bunda tarım ürünü fiyatlarının düşük olmasının önemli payı

(51) (52) Lewis, "Modern Türkiye'nin Doğuşu", TTKB, Ankara, 1991, s.280.
(53) Y.S.Tezel, a.g.e., s.238.

vardır. 1930'larda ticari kapitalizmden endüstriyel kapitalizme geçişi sağlamak için, toplayıcı ve işgücünü örgütleyici işlevlerin yanı sıra bazı altyapı ve kâr haddi düşük kesimlerde yatırım yapma görevini, tarımdan çıkardığı artı ürünü aktararak yerine getirildiği görüşü vardır.(54)

Hükümetin Gerçekleşen Bütçe Gelirlerinin Vergi ve Gelir Gruplarına Göre Yapısı

	Doğrudan vergiler		Dolaylı vergiler		Diğer gelirler(1)		
	Gelirlerden alınanlar %	Servetlerden alınanlar(2) %	Harcamalardan alınanlar %	Devlet tekel gelirleri ve vergileri(3) %	Hükümetçe sağlanan hizmetler karşılığında alınanlar %	İktisadi devlet teşekkülleri ve devlete ait taşınmazlann gelirleri %	Diğer gelirler %
1923	33	8	40	4	1	7	7
1924	30	7	33	11	3	7	9
1925	11	11	42	8	6	9	13
1926	7	15	43	13	6	6	10
1927	7	12	41	17	5	6	12
1928	7	12	40	17	7	5	12
1929	7	13	40	18	6	5	11
1930	7	15	39	19	6	6	8
1931	11	15	34	21	6	8	5
1932	19	12	30	22	5	5	7
1933	20	13	34	19	5	4	5
1934	20	11	37	17	6	2	7
1935	19	11	43	15	6	2	4
1936	23	7	41	16	6	2	5
1937	23	7	41	15	6	1	7
1938	23	7	38	15	5	1	11
1939	26	7	35	16	5	2	9
1940	29	6	31	17	5	1	11
1941	30	7	33	19	5	2	4
1942	16	34	25	16	3	1	5
1943	32	9	34	17	4	2	2
1944	33	4	32	23	4	1	3
1945	37	5	31	19	4	1	3
1946	37	4	30	18	4	1	6
1947	34	3	42	12	4	1	4
1948	34	4	40	14	4	1	3
1949	31	3	42	13	5	1	5
1950	30	3	40	13	4	2	8

(1) Devlete ait taşınmaz malların satışından ve piyasaya bozuk para sürülmesinden sağlanan hasılat hesaplamanın dışında bırakılmıştır.
(2) Tarımdaki hayvan varlığından alınan vergiler de kapsanmıştır.
(3) Tekel ürünleri satışından alınan vergiler ve tekellerden bütçeye aktarılan net (tekellere bütçeden yapılan aktarımlar düşüldükten sonra) gelirlerin toplamı.
Kaynak: Tezel (1976) Ek D.

(54) Faruk Birtek ve Çağlar Keyder, "Agriculture and the State: The Case of Turkey", Journal of Peasant Studies, 1975. Ç.Keyder, "Emperyalizm, Azgelişmişlik ve Türkiye" İstanbul, 1976, s.117'de gönderme.
Barbara Ward, tarımın sanayiye, köyün şehire feda edilmesinin TC'ye özgü bulunmayıp, daha önce İngiltere, Amerika, Rusya ve Japonya gibi ülkelerde de gözlemlenen genel bir kural olduğunu belirtmektedir. "Turkey" London, Oxford UniPress, 1942. (M.Tunçay, a.g.e., s.195 17 nolu dip nottan.)

Kamu Kesiminin Sağladığı Tarımsal Kredilerle İlgili Göstergeler, 1924-1950

	Kredi kuruluşlarının yıl sonundaki öz kaynaklarının gerçek değeri(1)(2)			Tarımsal üreticilere yıl içinde verilen kredilerin gerçek değeri(1)(3)			Kredi kooperatifleri	
	Ziraat Bankası milyon	Kredi Koop. milyon	Toplam milyon	Ziraat Bankası milyon	Ziraat Koop. milyon	Kredi Toplam sayısı	Koop. sayısı	Üye sayısı
	TL	TL	TL	TL	TL	TL		1000
1924	54	0	54	34	b.y.	b.y.	b.y.	b.y.
1928	70	0	70	52	b.y.	b.y.	65(4)	4(4)
1930	99	3	102	68	13	81	191	20
1934	162	22	184	15	89	104	661	64
1940	203	19	222	103	93	196	599	142
1944	105	11	116	60	60	120	531	177
1948	156	31	387	125	195	320	886	390
1950	205	34	239	175	235	410	900	438

(1) Cari değerler İstanbul Toptan Eşya Fiyatları Endeksi (1948=100) ile bir gerçek değer serisine dönüştürülmüştür.
(2) Ödenmiş sermaye, ihtiyatlar ve kârların toplamı.
(3) Bazı yazarların kullandığı, yıl içinde verilen yeni kredi değerleri, tarımsal mallar karşılığında verilen ticari kredileri de kapsadığı için (örneğin bk. Hershlag (1968) benim kullandığım değerlerden farklıdır.
(4) 1929 için.

Kaynaklar: Konjonktür, 1952 (10/2); TCMBB, 197 (23); TC Ziraat Bankası (1938); Atasagun (1939).
Nakleden Y.H.Tezel, "Cumhuriyet Döneminin İktisadi Tarihi", s.412.

Tarım Kesimindeki Yükümlülerce Ödenen Doğrudan Vergilerin Toplam Bütçe Gelirlerindeki Payı ve Çiftçilik Katma Değerine Oranı

	Çiftçilik Hükümetin ve il özel idarelerinin bütçe gelirlerinin toplamının yüzdesi olarak					Çiftçilik katma değerinin yüzdesi olarak(3)
	Arazi vergisi(1)	Hayvan vergisi	Aşar ve toprak mahsulleri vergisi	Nakden ödenen yol vergisi(2)	Toplam	
Yıl	%	%	%	%	%	%
1924	2	3	24	-	29	8
1926	3	7	-	4	14	4
1929	2	6	-	4	12	3
1938	4	5	-	2	11	5
1944	1	3	5	2	11	4
1950	1	2	-	1	4	1

(1) 1924 yılına ait kayıtlarda "arazi" ve "binalar" vergileri hasılatı olarak 4 956 000 TL'lik tek bir değer görünmektedir. Bunun içinde arazi vergisinin payı, 1925 yılına ait arazi ve binalar vergilerinin hasılat toplamı içinde arazi vergisinin hasılatının payı kullanılarak hesaplanmıştır.
(2) Nakten ödenen yol vergisinin %75'inin tarım kesimindeki yükümlülerce ödendiği varsayılmıştır.
(3) Arazi, hayvan, aşar, toprak mahsulleri ve nakten ödenen yol vergileri hasılatı toplamının çiftçilik katma değerine oranı.

Kaynaklar: Tezel (1976) Ek D; DİE, İl Özel İdareleri İstatistikleri, İstatistik Yıllıkları, Türkiye Milli Geliri 1948-1972; Bulutay, Yıldırım (1974).

Israrla "*Sanayii bırak, tarıma bak*" diyen Batı'dan, İstediği İlgi ve Desteği Göremeyen Ankara Yüzünü Batı'dan Doğu'ya Çevirliyor

Yeni İş Ortağının Adresi ise Moskova

(Alternatif Dış Politika Üretimi)

Bernard Lewis:" *1929 krizi ve ondan doğan sıkıntılar, Batı aleyhtarı ve anti-kapitalist duyguları canlandırdı. Bağımsızlık savaşının ilk günlerinde olduğu gibi, yine birçok Türke kapitalizm ve emperyalizm -bu ikisi az çok özdeşti- gerçek düşmanlar olarak göründü; geri kalmış ulusları, onların geriliklerini koruyarak ve sömürerek köleleştiren, hem aç gözlü hem de ehliyetsiz Batı'ydı. Osmanlı borçları, Lozan kısıtlamaları ve ticaret açığından sonra, şimdi de beceriksiz ve yaralı Batı'nın kontrol etmekte veya çare bulmakta son derece yeteneksiz göründüğü ve masum seyirci Türklerin de acıyla içine bulaştığı korkunç bir buhran gelmişti.*"(55) şeklindeki ifadesi Türkiye'yi alternatif arayış ve yandaşlara yönelteceğini açıkça göstermektedir.

Sovyet basını "*Kemalizm için 'Faşist"' ve "Bonapartizm"in özel Türk çeşnisi*" derken;

Moskova ile El Sıkışmak Nasıl Olacaktı? Zira Kemalizm Komünizmi Tasfiye Etmiş Eski Dostlar Düşman Olmuştu

Batı başarısızlığa uğramıştı; birçok gözün, tamamen farklı rakip bir ekonomik örgüt sisteminin denenmekte olduğu dünyanın diğer bir parçasına dönmesi kaçınılmazdı. Sovyetler, kendi güçlüklerine rağmen, kapitalizmin buhranından pek az etkilenmişti. Onun devletçe yönetilen ve işletilen ekonomisi depresyona karşı bağışık görünüyor ve kapitalist Batı devletleri bile, açıkça kendi ilkelerine aykırı olarak, ekonomik konularda gittikçe artan devlet müdahalesiyle buhranı çözmeye uğraşıyorlardı. Türkiye çok geçmeden onların örneğini izleyecek ve onları geçecekti.(56)

Türk devletçilik politikasının kabulünün, Sovyetler Birliğinin örnek ve öğütünden esinlendiği görüşü çok kez söylenmiştir. Şüphesiz,

(55) (56) Lewis, a.g.e., s.282-283.

benzeyiş noktaları ve hatta doğrudan doğruya ilişki vardı. Kemalist hareketin ilk günlerinden beri, ikisi de kanun dışı ilan edilmiş bu devrimci rejimin her iki halkının emperyalizme karşı giriştiği ortak mücadele de birbirine yakın gelmeleriyle; Türk ve Sovyet Cumhuriyetleri arasındaki ilişkiler dostça olmuştu. Lozan döneminde geçici bir soğukluktan sonra, bu ilişkiler, 1924-5'te Musul sorunu üzerinde İngiltere ile ortaya çıkan çatışma, Türk duygularını yine Batı'dan uzaklaştırıp Sovyetlere yaklaştırdığı ve 17 Aralık 1925'te bir Türk-Rus dostluk antlaşmasına yol açtığı zaman tekrar sıcaklaştı.(57)

Bu diplomatik dostluk hiçbir ideolojik etki getirmedi. Mustafa Kemal, Rusya'daki komünizm lehine kanıtlar ne olursa olsun, Türkiye'de bu rejime hiçbir gereklilik görmediğini ta başlangıçtan beri açıklamıştı. Birçok kereler **Kemalist** ve **Komünist** ideolojiler arasında her hangi bir yakınlığı özellikle yalanladı ve daha Ocak 1921'de Türkiye'de komünist faaliyetlere karşı önlemler aldı. 1922'de Rauf Orbay hükümeti komünist propagandayı yasaklamıştı; Türk Komünist Partisinin yarı yasal kalıntıları da 1925'te yasa dışı ilan edildi. Rusya'da, komünist davasına karşı bu hareketler politik nedenlerle sineye çekildi; Komüntern ideologları da Mustafa Kemal'in, antikomünist olmakla beraber, liberal bir tarım politikası gütmesi, endüstri gelişmesine girmesi, kapitalist Batı'nın dayatmalarına karşı direnmesi ve feodalizm kalıntılarını yıkmakta olması nedeniyle, ilerici ve hatta devrimci sayılabileceğini açıklamaktaydılar.(58)

1928-9'da, Türkiye'nin Batı'ya yakınlaşması ve Moskova'da ideolojiye yeniden genel bir yön verme sırasında, yeni bir yorum yolu benimsendi ve Mustafa Kemal birdenbire bir devrimci kahramandan bir "gerici tiran" haline getirildi. Kemalizm bir kitle hareketi olmaktan çıkmıştı ve topyekün bir kapitülasyon yolundaydı. Türk köylerinde feodal kalıntıların bazısını yıkmıştı; fakat güçlüleri hâlâ ayaktaydı ve onun sosyal temeli burjuvazinin üst katlarıyla, "kulak"lara ilaveten, büyük toprak sahipleri arasında bir ittifaktı. Mustafa Kemal'in, "**milli faşizm**" veya "**tarımsal Bonapartizmin özel bir Türk çeşnisi**" olan, kendine özel bir dehşet ve sosyal demagoji aracıyla hüküm sürdüğü söyleniyordu. **Moskova'ya göre, Mustafa Kemal bir faşisttİ**. Onun idaresi altında Türkiye tekrar emperyalist egemenlik ve toplumsal gerilik içine düşüyordu.(59)

(57) (58) (59) Lewis, a.g.e., s.283-284.

Bu değişiklikler iki hükümet arasındaki ilişkileri kaçınılmaz olarak etkiledi. Kemalist rejim hakkında Sovyet değerlendirmesindeki değişme, rejime karşı Türk komünist hareketinin yenilenmesine yol açtı; buna karşı Türk makamları da daha bastırıcı yeni tedbirlere giriştiler. Bunlar 1929 yazında, Türk hükümetinin eylemlerine ve ekonomik politikalarına şiddetli bir dille saldıran Sovyet basınına yansıdı. Türk basını kendi programlarını savunarak ve Rusların dikkatini kendini sıkıntılarının bazılarına çekerek karşılık verdi. Her iki tarafta da gazeteler hükümet organları olduklarından, basın polemikleri kolayca uluslararası bir tartışma halini aldı.(60)

Bu koşullara rağmen, birkaç ay sonra Türk-Rus ilişkilerinde dramatik bir düzelme meydana gelebilmesi daha da dikkat çekicidir. Zira etkisi az da olsa, büyük dünya krizi oraya da ulaşmıştı. Batı finans kapitalin kendi derdine düşmesi ve Türkiye'ye yaptığı program dayatmalarının sonuçsuz kalmasıyla, iki komşu ülke Türk Kurtuluş Savaşı Milli Mücadele yıllarında olduğu gibi polemiği bir yana bırakarak, dayanışmaya yöneldiler.

İlk belirti Kasım 1929'da, SSCB ile bir ticari anlaşmaya girişildiği zaman göründü. 11 Aralıkta, Ziraat Bankası ile Sanayi ve Maden Bankası tarafından, SSCB ile ticaret için kurulan bir şirket işe başladı. 13 Aralıkta Sovyet Dış Ticaret Komiser Yardımcısı Karahan Ankara'ya gelip Mustafa Kemal tarafından kabul edildi ve 17 Aralıkta, 1925 antlaşmasını yenileyen bir "Rus-Türk Protokolü" imzalandı. Ekim 1930'da Türk Dışişleri Bakanı Tevfik Rüştü (Aras) Moskova'yı ziyarete gittiği zaman ilişkiler daha da sıklaştı. Bunu diğer ziyaretler izledi. Ekim 1931'de Litvinov'un Ankara, Nisan-Mayıs 1932'de İsmet Paşa'nın Moskova, Ekim 1933'te Voroşilof'un Ankara, Temmuz 1935'te Celal Bayar'ın Moskova ziyaretleri. Bu ziyaretlerin en önemlisi, 1932'te Türk Başbakanı'nın ve Dışişleri Bakanının Moskova'ya yaptığı ve orada 8 Mayısta SSCB ile 8 milyon dolarlık bir yatırım kredisi anlaşması imzaladıklan geziydi. Bunun çoğu, Kayseri'de Sovyet rehberliğiyle kurulan kombina ile tekstil sanayiinin geliştirilmesi için kullanıldı. (61)

Batı'nın hâlâ depresyon çukurunda acı çektiği bir zamanda, Sovyetler Türkiye'nin sanayileşmesi için teknoloji, uzman ve sermaye sağlayacaklardır. Tarım ürünleriyle geri ödenecek bu krediler Alman-

(60) Ahmet Şükrü Esmer, "Siyasi Tarih", 1919-39, (1953), s.204-5.
(61) Lewis, a.g.e., s.285.

ya ve İngiltere'yi de Türkiye'ye kredi vermeye yöneltecektir. Birinci Beş Yıllık Sanayi Planı'nın hazırlanmasında Sovyet uzmanlarının önemli katkısı olmuş, 21 Ocak 1934'te bu plan kapsamında entegre sanayi yatırımları gerçekleştirilmiştir. **Kemalizmin devletçilik ilkesini benimsemesi, Sovyetler Birliğine veya komünizme her hangi bir politik veya ideolojik eğilimden değil, zamanın tamamen pratik zorunluluklarından doğmuştu**. Daha önceki mücadelelerin ve karışıklıkların getirdiği yıkıntı ve yoksulluktan hâlâ tamamen kurtulmamış ülke, şimdi de Türk liderlerinin sorumlu olmadığı dünya çapındaki yeni buhranın sonuçlarından yararlanmışlardı. Yardıma ivedilikle ihtiyaç vardı; nereden bulunabilirse oradan alınması gerekliydi.(62)

İşletilecek Doğal Servet ve Kaynaklar Beklemede
Batı Sermayesi ve Teknolojisi Bağımlılık İstiyor
Sermaye Birikimi Olmayan, Henüz Uç Veren
Özel Girişimcilik Deneyimi Dünya Krizi Şokunda
Halk ise Parasız ve Donanımsız

İş "Devlet Babalığına" Düşüyor

"Altı Ok" Sloganıyla Belirlenen
"Toplumsal devrim yoluyla
çağdaş uygarlığa ulaşma ideolojisi,
Bağımsızlık içinde yeni bir Türkiye modeli arayışları."
Alternatif İç Politikalar ve Kalkınma Üretimi

Yeni ekonomik politikanın ilk belirtisi, İsmet Paşanın 1930'da Sivas'ta devletin daha büyük ekonomik faaliyetine olan ihtiyacı üzerinde önemle durduğu konuşmasında görüldü. Ondan sonra 20 Nisan 1931'de Mustafa Kemal, ertesi ay Cumhuriyet Halk Partisi kongresinde kabul edilecek ve daha sonra Anayasaya konacak olan altı "temel ve değişmez ilke"yi ilk kez ortaya koyduğu ünlü bildirisini yayınladı. Bunlar hâlâ parti flamasında altı okla temsil edilir. Bildirinin birinci maddesi "Cumhuriyet Halk Fırkası **cumhuriyetçi, milliyetçi, halkçı, devletçi, laik ve inkılapçıdır**" der.(63)

Bu ilkelerden yalnız biri -**devletçilik**- yeniydi. Bildirinin üçüncü maddesinde şu deyimlerle tanımlanmıştı:

(62) (63) Lewis, a.g.e., s.285.

Hususi mesai ve faaliyeti esas tutmakla beraber, mümkün olduğu kadar az zaman içinde milleti refaha ve memleketi mamuriyete eriştirmek için milletin umumi ve yüksek menfaatlerinin icap ettirdiği işlerde bilhassa iktisadi sahada Devleti fiilen alakadar etmek mühim esaslarımızdandır.

Bunu izleyen yıllarda parti, hükümet ve Mustafa Kemal tarafından devletçiliğin başka tanımlamaları yapıldı. Devletçilik sözcüleri, sosyalist olmadıklarını belirtmeye çaba gösteriyorlardı. Özel sermayenin yeteneksiz, eylemsiz veya yavaş olduğu alanlarda, ekonomiyi kollektifleştirmek veya devlet tekelleri kurmak niyetleri yoktu; tarıma hiç dokunmayacaklardı, özel girişimciliği sanayl ve ticaretten elemek isteğinde değillerdi. Amaçları, ulusun güç ve refahı için yaşamsal önemde olan projelere girişmek ve geliştirmekti.(64)

1930 yılından itibaren devletin gündeminde, "devletçilik" olacaktır. Artık devlet örgütlenmesi sadece devletin klasik olarak tanımlanabilen işlevlerini kapsamakla yetinmemekte, çok geniş kapsamlı bir ekonomik örgütlenme kendini göstermektedir. Dünya bunalımı ve bunalıma karşı devletçilik önlemi aynı zamanda ortaya yeni bir takım işlevlerin çıkmasına neden olmuştur. Ekonomik yaşamda en büyük ağırlığı kazanan eleman olarak devlet, tüm ekonomiye müdahale ve düzenleme yapabilmek için yeni merkezi kuruluşları örgütlemeye başlamıştır.

TBMM ardarda çıkardığı yasalarla, yeni bakanlıklar ve devlet işletmeleri kurarak, devletçilik uygulamalarına geçişi öngörmüştür. Sözü edilen girişimlerin ilk göstergeleri bakanlık sayısındaki artıştır. Gümrük ve Tekel Bakanlığı ile Ulaştırma Bakanlığı, hükümet örgütlenmesinin yeni birimleri sayılabilir. İlki ile iç -dış ticaret ve çok sayıdaki üretim dalları tekel bünyesinde toplanmaktadır.

Devlet Eliyle Planlı Sanayileşmenin Başlaması

1932 yılında çıkarılan yasalarla Sümerbank, Etibank, Maden Teknik Arama Enstitüsü ve çeşitli sektörlerdeki devlet işletmeciliğinin kurumsal yapıları oluşturulmuştu. Bunları, birinci ve ikinci sanayi planlarıyla tekstil, şeker, kimya ve demir-çelik sektörleri izleyecektir. Böylece devlet, ekonomik alanda düzenleyici olmanın ötesinde, doğrudan

(64) Lewis, a.g.e., s.285.

doğruya üretim yapan örgütlenmelerle yapısını geliştirmeye, büyütmeye yönelmiştir. Bu iktisadi devlet teşekküllerinin de (KİT) ortaya çıkışıdır.

Devletçilik uygulamasının somut düzeyde başlangıcı, özü, 1930'ların başında Birinci Beş Yıllık Sanayileşme Planı'nın benimsenmesi ve uygulanmasıdır. Bu durumda devletçilik uygulamasının kesin olarak, ekonomik gelişmede sanayiye öncelik veren bir nitelik taşıdığı söylenebilir.

Sanayileşmeye öncelik veren bir yaklaşım zorunlu olarak biçimsel ve niteliksel sorunları da gündeme getiriyordu. Biçimsel sorun, sanayii girişimlerinin teknik yönleri ile ilgiliydi. Bu sorunun çözümü için önce, ekonominin ayrıntılı olarak incelenmesi gerekliydi. Nitekim, bunalım sırasında ekonominin değişik yönlerini inceleyen araştırmalar yapılmış, öneriler geliştirilmiştir. Ancak bunların bir kalkınma programı çerçevesinde somutlaştırılması gerekliydi. Bunun için İktisat Vekaletince gerekli hazırlıklar yapılmış ve 1933'te Türk sanayiinin genişletilmesi için Birinci Beş Yıllık Sanayi Planı (BBYSP) hazırlandı; 9 Ocak 1934'te onaylandı ve 1939'da tamamlandı. Bu plan Rus örneğinden esinlendi Rus kredisi ve teknoloji öğütünden (Know-how) yardım aldı. BBYSP'nin başlıca amaçları şunlardır:

a) Yerel ya da bölgesel tarımsal üretime ve doğal kaynaklara dayalı sınai üretim birimleri kurulması;

b) Özellikle dışalım konusu olan temel tüketim mallarının yerli üretimine (özellikle dokuma sanayiine) öncelik verilmesi;

c) Sanayi kuruluşlarının "yerlerinin" ham madde ve işgücü kaynaklarına yakın olması.

Denilebilir ki BBYSP amaçlarının temel niteliğine göre salt bir sanayi planıdır; tümü ile ekonomiye yönelik amaçları içermez; dolayısıyla bir makro plan niteliğinde değildir. Buna karşın planda, ele alınan kuruluşların insangücü ve diğer girdi gereksinmelerine ilişkin öngörüler yer almıştır. BBYSP ile kurulması tasarlanan sanayi beş ana grupta toplanmaktaydı:

1) Dokuma (pamuk, kendir, yün)
2) Maden işleme (demir-çelik, bakır, kükürt)
3) Kağıt
4) Kimya (yapay ipek, gülyağı, fosforik asit, süperfosfat)
5) Taş, toprak (cam, çimento)

Ön tahminler, bu girişimlerin yapımı için plan döneminde yaklaşık 45 milyon TL. gerektiğini göstermekteydi. Ancak daha sonraki yıllarda bu miktar önce 65, sonunda da 100 milyon TL'ye çıkarıldı. Planda öngörülen yatırımların en büyük bölümü, (%36'sı) dokuma, (%23'ü) demir-çelik sektörlerine ayrılmıştı.

Yatırımların Finansmanı

Mal Karşılığı Ödemeli Uzun Vadeli, Faizsiz Dış Kredi Açık Finansman Yok, Bütçeden İç Kaynak Var

BBYSP'nin finansmanının iç kaynakları tümüyle kamu maliyesi yoluyla karşılanmıştır. O yıllarda, kamu gelirlerinin %70 civarında bir bölümünün dolaylı vergilerle karşılandığı dikkate alınırsa, sanayileşmenin finansmanında zorunlu tasarrufların önemli bir yeri olduğu açıktır. Her yıl bütçeden ayrılacak 6 milyon TL ya da bütçe giderleri toplamının %3 dolayında bir bölümü beş yıl süreyle sanayileşme projelerinde kullanılacaktı. Dış finansman gereksinmeleri tamamı dokuma sanayiinde kullanılmak üzere Sovyetler Birliği'nden sağlanan, 20 yıl vadeli ve faizsiz, 10.5 milyon TL ile özellikle şişe-cam sanayii yatırımlarına katkısı öngörülüyordu. BBYSP döneminden sonra sağlanan 16 milyon sterlin dolayındaki İngiltere kredisi de Karabük Demir-Çelik'in yapımında kullanılmıştır.

Devletçi sanayileşme programı, büyük ölçüde bütçeden ayrılan kaynaklarla yürütüldü. Bu süreçte, iç ve dış borç yükü artırılmadığı gibi, açık finansman yoluna da gidilmedi. Finansman kaynağı, temel tüketim malları üzerine konulan (dolaylı) vergilerdi.

Devletçilik uygulamasının ilk ve başarılı bölümü BBYSP'dir. BBYSP ile gerçekleştirilmesi öngörülen sınai üretim, dönemin toplam dışalımının %44 gibi bir bölümünü oluşturuyordu. Daha sonra yeniden değinileceği gibi, devletçi sanayileşme politikasının temel amaçlarından biri ve en önemlisi, dışalım konusu olan malların yerli üretimini sağlamaktı. Ek olarak BBYSP'ında sınai yatırımların ham madde kaynaklarına yakın olması ve bölgesel dağılımda bir denge gözetilmesine çalışılmıştır.

BBYSP'nin uygulanmasına 1934 yılı başında başlandı. Uygulamanın başarı ile yürümesi üzerine 1936'dan sonra İkinci Beş Yıllık Sanayileşme Planı (İBYSP) hazırlıklarına girişildi. İBYSP, ilk planın aksine ara

ve yatırım malları üretimine öncelik veriyor; ayrıca elektrifikasyon, madencilik ve limanlar gibi altyapısal gelişmeyi dikkate alıyordu. İBYSP, gıda, kimya, makine ve deniz ulaşımı vb. alanlarında yaklaşık 112 milyon TL'lik bir yatırım öngörüyordu. Bu nitelikleri ile İBYSP'nin bir bakıma "kendine yeterlik" ilkesine önem verdiği ve birinci plan'ın doğal bir uzantısı olduğu söylenebilir. Ancak bu plan İkinci Dünya Savaşı nedeniyle uygulanamadı.(65)

Sanayide Devlet Kapitalizminin Altın Yılları 1933-1939

Sovyetler Birliğinin, planlı bir sanayileşme politikası izleyerek ekonomik gelişmesinde önemli bir sıçrama sağlamasından dolayı, Türkiye'nin tümüyle "kendine özgü" bir yaklaşımla devletçi sanayileşmeye yönelmesinde etkili oldular, denilebilir. Devletçi sanayileşme, nesnel koşulların bir sonucu olarak, temel tüketim mallarının yerli üretimine yönelmiştir. Bu aynı zamanda o yıllarda elde edilen gümrük saptama yetkisi sonucu dış rekabete karşı korunan ve özel kesimi destekleyici, onu geliştirici olmasına özen gösterilen bir uygulamadır.

BBYSP öncesinde mevcut sanayi, üretim ve temel tüketim gereksinmelerini karşılamaktan uzaktır. Örneğin yerli şeker üretimi toplam tüketimin %14.5 gibi bir kısmını karşılamakta; %85.5'i ithalatla karşılanmaktadır. Benzer bir durum diğer temel tüketim malları için geçerlidir. Dokuma ve giyim ithalatı, toplam ithalatın, 1928'de %41.48 ile en yüksek kısmını, oluşturmuştu.(66)

İktisat Vekaleti Birinci Beş Yıllık Sanayi Programı'nı Başbakana sunan 1933 tarihli raporunda şöyle yazıyordu:"... büyük sanayici memleketler, aralarındaki bütün siyasi ve iktisadi *münazaralara ve ihtilaflara rağmen, ziraatçi memleketleri her zaman için ham madde müstahsili mevkiinde bırakmak ve bu memleketlerin piyasalanna hakim olmak davasında müttefiktirler. Bu itibarla, ziraatçi memleketlerin bu silkinme hareketlerine, ergeç set çekmek hususunda siyasi nüfuzlarını kulanmakta da birleşeceklerdir... Bilhassa bu hakikat, muhtaç olduğumuz sanayii, zaman kaybetmeden kurmak için en büyük muharrikimizdir.*"(67)

(65) (66) Yakup Kepenek, "Türkiye'nin Sanayileşme Süreçleri", Cumhuriyet Dönemi Türkiye Ansiklopedisi, s.1765, 1766.
(67) Y.S.Tezel, a.g.e., s.246.

Planın ereği, aynı zamanda, başta tekstil olmak üzere tüketim malları endüstrisi ile kağıt, cam, seramik ve temel endüstri gücünü, özellikle demir, çelik, kimya endüstrisini geliştirmekti. En önemli başarılar Sovyetlerin planladığı Kayseri'deki 33.000 iğlik tekstil fabrikası (kombina) ile İngilizlerin Karabük'te kurdukları demir ve çelik fabrikasıydı.(68)

Toprak ürünlerini değerlendirecek sanayilerin kurulması işini bu program öncelikle ele alıyordu. Ürünleri katma değer yaratarak iç ve dış pazarlara sunacak birçok tesis ve fabrikanın kurulması, bu planla ele alınmış oluyordu. Azot fabrikası, çimento fabrikası, motor fabrikası, 4 adet şeker fabrikası; Erzurum Pamuk İpliği Fabrikası; Kayseri, Ereğli, Nazilli ve Bursa'da entegre tekstil; İzmir'da kağıt ve selüloz; Gemlik'te sun'i ipek; Paşabahçe'de şişe ve cam; Kütahya'da çini, Keçiborlu'da sülfür; ağır sanayide Karabük Demir Çelik Fabrikası; Zonguldakta antrasit, bu dönemde gerçekleştirildi. Görülüyor ki, Türkiye'nin sanayileşmesi, tanmın modernleşmesi ve toprak ürünlerinin değerlendirilmesi gibi, ulusal ekonominin belli başlı problemlerinin çözümüne yönelmiştir.

O günkü koşullarda, sanayileşmenin genel olarak yatırım mallanna, özel olarak da makine yapımına yönelmesinin olanağı yoktu. Devletçi sanayileşme, İthal ikameci (DİS) nitelikte yatırımlara öncelik tanımıştı.

Mustafa Kemal, Celal Bayar'ı Öne Sürerek Özel Girişimcilik Karşıtı Devletçilik Eğilimlerini Frenliyor

Dünya krizi etkisiyle 1932 yılında ardarda çıkan bu yasalar ve aynı yönde daha birkaç yasa devletçiliğin özel sektör aleyhinde gelişebileceği izlenimini yaratmış, bu ise özel sektörde büyük bir endişeye neden olmuştu. M.Kemal, devletçi politikalann zorunlu sınırlarını aşan kontrolsüz bir radikalizme yönelmemesi için, 1932 yılında Celal Bayar'ı İktisat vekilliğine getiren bir operasyon yaptı.

Devletçilik rotası, yine özel teşebbüse doğru kırılmıştır. Devlet Sanayi Ofisi kaldırılmış, onun işlevlerini Sümerbank üstlenmiştir. Sümerbank yasasının gerekçesinde, DSO'nun "*milli sanayiinin inkişafına*

(68) M.W.Thomburg ve Diğerleri, "Turkey, an Economic Appraisal" 1949, s.109 d. daki yorumlara bak.

amil olmaktan ziyade sanayi erbabımızı endişeye düşüren bir müessese tesiri" yaptığı ve bu nedenle kaldırıldığı belirtilmektedir. Gerçek görevi, Beş Yıllık Kalkınma Planı'nda yer alan devlet girişimlerini kurmak olan Sümerbank, krediye çevrilebilir sermayesinin yarısından az olmamak üzere, özel sektöre sanayi kredisi açacaktır. Nitekim kurulur kurulmaz Sümerbank, 1933 yılının son altı ayı içinde özel teşebbüse 1 milyon 365 bin lira sinai, 384 bin lira ticari kredi dağıtmıştır.

Hükümet tasarısı, ayrıca Sümerbankın devralacağı ve yeniden kuracağı fabrikaların, devir ve tesis tarihinden başlayarak anonim şirket haline getirilmesi ve hisse senetlerinin %25'inin Türk olan özel kişilere ait olması yükümlülüğünü getirmektedir. Bundan başka, Sümerbank, özel kişilerle birlikte, birçok anonim şirketin sermayesine katılmış ve bu şirketlere krediler açmıştır. (Devlet işletmeciliğinin temel yasası olan 17.6.1938 tarih ve 3460 sayılı iktisadi devlet teşekküllerinin yönetim ve denetlenmesini düzenleyen yasada da, aynı görüş vardır. Kanunun 26. maddesi, devlet kuruluşlarının nasıl şirketleştirileceğini açıklamaktadır: Kurulacak şirketlerin hisse senetleri nama muharrer ve hissedarlan Türk vatandaş olacaktır, demektedir.)

Celal Bayar'ın iş başına gelmesi, Sanayi Kredi Bankasının kurulmasıyla kaldınlan gümrük muafiyeti, özel sanayie yeniden tanınmaktadır. Makine ithali gümrükten muaf olacak ve bazı şartlarla ham madde ithali de bu muafiyetten yararlanacaktır. 1933 tarihli Denizyollan İşletme Kanunu ile, özel armatörlere, yeniden posta seferleri yapma yolu açılmıştır. Armatörler, bir anonim şirket kuracaklar ve Denizyolları İşletme Müdürlüğü ile birlikte posta seferleri alanında çalışabileceklerdir.

Prof.Memduh Yaşa'nın sözleriyle, "*Devletçilik birtakım sınai teşebüsleri bizzat kurup işletmesi, yani kapital terakümü vetiresinde direkt rol alması, bir gaye olarak değil, intikal devresine has bir zaruret olarak benimsenmiştir. Milli ekonominin temeli, prensip itibariyle yine hususi teşebbüstür.*" Devlet, "*mümkün olduğu kadar az zaman içinde, milleti refaha ve memleketi mamuriyete eriştirmek*" hususunda henüz yeterli olmayan hususi teşebbüsün, bu yeterlik sağlanıncaya kadar kısmen yerini almış bulunacaktır. Muvakkatlık o kadar açıktır ki, bizzat kanunlarda yer almış ve kurulacak müesseselerin "*zamanı gelince*" hususi şahıslara devri hükümetin adeta görevi sayılmıştır. "Fakat daha önemlisi, özel işletmelerin kurmuş oldukları sektörlerde, devlete ait işletmelerden sağladıkları doğrudan ve dolaylı yararlarıdır. Bunların başında, söz ko-

nusu faaliyet sahaları için istenilen himaye tedbirlerinin kolaylıkla elde edilmesi, devlet işletmelerinde maliyetlerin yüksek olması sebebiyle, piyasada yüksek müstahsil rantı sağlanması gelmektedir.(69)

Devletçi Sanayileşme Her Şeye Rağmen Özel Girişimi Gözden Çıkarmıyor İlk Görev Zararları

Yabancı sermaye gibi özel girişimcilik de, hayal kırıklığı yaratmış olmakla birlikte, devletçilik, özel girişim aleyhine gelişmiş değildir. Devletçiliğin en katı yıllarında çıkarılan yasalarda bile, özel girişimciliği koruyucu ve geliştirici hükümler yer almıştır.

1932 yılında kurulan Devlet Sanayi Ofisi (DSO) ile özel girişime güvensizlik duyulduğu, ağırlığın artık devletçiliğe verilebileceği düşünülebilir. Sanayi ve Maadin Bankası döneminde görülen, devlet girişimlerini şirket yapıp özelleştirme görüşü, DSO ile bırakılmışa benzemektedir. DSO yasasına göre, devlet sınai tesisler kurabilecek ve işletebilecektir. Devlet ve özel girişim ortaklığı halinde kurulan karma tesislerde, DSO'nun denetim yetkisi geniş ölçüde artırılacaktır: Bu tesislerde, devlet sermayesi ne miktarda olursa olsun, müdür, mühendis, üretim ve fen şube şef ve uzmanlarını DSO tayin edecektir. Tesislerin yenilenmesi, değiştirilmesi ve genişletilmesi, DSO'nun onayı ile mümkün olacaktır. Görülüyor ki, karma ortaklıklara artık pek güvenilmemektedir. Öte yandan girişim, serbestliği kısıtlanmaktadır. Sürüm şartları ancak sınırlı sayıda fabrikanın kurulmasına imkan veren veya olağanüstü koruma önlemleri sayesinde sürümü sağlanan fabrikaların kurulması, Bakanlar Kurulu'nun onayına bağlanmaktadır. Onay alan girişimler, devletçe denetlenecektir.

Yine aynı tarihte, özel sanayiye makine ve malzeme kredisi ile işletme kredisi vermek üzere Sanayi Kredi Bankası kurulmakla birlikte, Teşvik-i Sanayi Kanunu'nun makine, malzeme, ham madde vb. ithalinde sağladığı geniş gümrük muafiyeti kaldırılmaktadır. Bu tedbir de, DSO konusunda olduğu gibi, özel teşebbüs çevrelerinde hoşnutsuzluk yaratmıştır. Öte yandan, 1932 tarihli başka bir kanunla, Türk limanları arasındaki posta seferleri, devlet tekeline verilmiştir.

Oysa daha önceki dönemde, bir yandan devlet teşebbüsü Seyr-i

(69) D.Avcıoğlu, a.g.e., s.299-302.

Sefain yeni gemiler alıp genişlerken, armatörlere gemi almaları için her çeşit muafiyet ve kolaylık sağlanmıştı. İhtiyacın hayli üstünde gemi alınması, Dünya Buhranı patlak verince, armatörler ve devlet teşebbüsü arasında kıyasıya bir rekabete yol açmıştır. Kanun, Seyr-i Sefain-i kurtarmak için, Türk limanları arasında muntazam posta seferleri yaparak, yolcu, hayvan, eşya naklini devlet tekeline vermektedir. Armatörlere, şilepçilik, özel tertibatla hayvan nakli, liman-içi ve körfez-içi nakliyat, muntazam vapur işletilmeyen limanlarda nakliyat alanları kalmaktadır. Devlet, isteyen armatörün gemisini, rayiç fiyatın üstünde bir bedelle satın alacaktır.

Devletçilik uygulamasının özel kesime destek olacağı, onun gelişmesini sağlayacağı BBYSP'nin ana belgesinde çok açık olarak belirtilmektedir. "*Ana sanayi hususi teşebbüs ve sermaye erbabına daha çok geniş ve faideli Industrie imkanları bahşedecektir. Devlet teşebbüsü ile kurulacak ana demir sanayii hususi müteşebbislerin yeniden tesis edecekleri makine, tel, çivi döküm... ve saire fabrikalarına ve sanayiye ucuz ve kolay tedarik edilir yarı mamul emtea verecektir. Yeni bez dokuma sanayiimiz, mevcut milli fabrikalarımızın inkişaflarına bir pay bıraktığı gibi, pamuk ip ve halat, kadife, pelüş... ve pamuk örme sanayiine de yeni faaliyet imkanları bahşedecektir. Bunlar gibi etrafında hususi teşebbüslerle takviye edilebilecek ve memleketin sınai inkişafı ile mütenasip olarak yükselip kuvvetlenecek birçok sanayi şuabatı doğacaktır ki, bunların hakkı hayatları da bugünkü şartlar altında teessüs eden mümessillerine kıyasen daha ziyade tahtı emniyette olacaktır.*"

Kamu sınai kesimi özel girişimleri, ucuz ve kolay girdi sağlayarak, iç pazarı onlarla uygun biçimde bölüşerek ve yeni pazarlar yaratarak destekleyecekti. Daha sonraki yıllarda bu süreçlere, kamu+özel ortaklıkları kurulması yoluyla özel kesime sermaye aktarılması ve kamu kesimi nitelikli işgücünün özel kesime geçişi gibi yöntemler eklendi. Nitekim, 1938 tarih ve 3460 sayılı KİT yasası, kamu girişimlerinin özel kesimle ortaklık kurmalarına olanak veriyordu. Aynı yıl Merkez Bankasının yetkileri, KİT'in hazinece desteklenen borç senetlerinin karşılığında ödeme yapması yönünde genişletildi. Hükümet, KİT ürünü ve hizmet fiyatlarını, maliyetin ya da piyasa fiyatının altında tuttuğu ölçüde, bu kuruluşlara bir "**görev zararı**" ödeyecekti. KİT'in hazine desteğine dayanan bu tür borçları, 1938'de 30 milyon TL'den 1950'de 770 milyon TL'ye ulaşmıştı. Bu gerçekte, kamu kesiminden özel kesime bir sermaye aktarmasıydı.

Celal Bayar'dan Atatürk'e Göre "Türk Devletçiliğinin" Tarifi

Daha Birinci Beş Yıllık Planın uygulaması sona ermeden 1936 yılında, İkinci Dört Yıllık Planın çalışmalarına başlandı. Bu maksatla, Ankara'da toplanan "Endüstri Kongresinde" bir konuşma yapan İktisat Vekili Bayar, sanayileşmenin, Türkiye için neden zaruri olduğunu anlatmış, "muasır medeniyet seviyesine" ulaşma yolunun sanayiden geçtiğini söylemiştir. Bayar, bu kongrede yaptığı konuşmada, devletçilik anlayışının da kesin biçimde herkesçe anlaşılabilmesi için şunları söylüyordu:*"Bu devletçilik tarifini Atatürk bana, İzmir Fuan açılışında okumam için vermişti, orada okudum. Prensip şudur:'Türkiye'nin tatbik ettiği devletçilik sistemi, 19. asırdan beri sosyalizm nazariyatçılarının ileri sürdükleri fikirlerden alınarak tercüme edilmiş bir sistem değildir.* ***Bu Türkiye'nin ihtiyaçlarından doğmuş, Türkiye'ye has bir sistemdir.*** *Devletçiliğin bizce manası şudur: Fertlerin hususl teşebbüslerinl ve şahsi faaliyetlerini esas tutmak, fakat büyük bir milletin ve geniş bir memleketin bütün ihtiyaçlarını ve birçok şeylerin yapılmadığını gözönünde tutarak, memleket iktisadiyatını devletin eline almak...Türkiye Cumhuriyeti Devleti, Türkiye vatanında asırlardan beri ferdi ve hususi teşebbüslerle yapılmamış olan şeyleri bir an evvel yapmak istedi ve görüldüğü gibi, kısa bir zamanda yapmaya muvaffak oldu. Bizim takip ettiğimiz bu yol, görüldüğü gibi, liberalizmden başka bir sistemdir."*

Batılı İktisatçılardan Rus Teknolojisiyle Gerçekleştirilen Sanayileşmeye Gelen Sert Eleştiriler

Batı'nın kendi çıkarları doğrultusunda Türkiye'nin sanayileşmesini desteklememesi ardından, Ankara'nın Sovyetler Birliği ile yaptığı ortak sanayileşme hareketleri ve ithal ikamesine yönelik üretimler, Batı kapitalizminin hoşuna gitmemişti; bu nedenle Türkiye'ye karşı çeşitli eleştiriler yönelttiler. Aşağıda, bu eleştirilerden yaptığımız bazı alıntılar bu hoşnutsuzluğu açıkça göstermektedir.(*)

"Şüphesiz ki devletçilik ülkeye birçok sanayi tesisleri kazandırdı. Fakat Türk plancılarını -ve onlann yabancı danışmanlannın- çabalan pek çok kez uygunsuz, karışık ve yanlış yönetilmişti; yüksek fiyatlar-

(*) Kitabımızın Merkez Bankasının kurulması sürecine ait bölümde Türk ekonomisiyle ilgili rapor hazırlayan Batılı uzmanlar, Rist, Wissering, Müller ve diğerlerinin sanayileşme yerine, sürekli tarımı önermiş oldukları görülecektir. E.Y.

da kalitesiz üretim yapan, giderleri yüksek ve verimsiz fabrikalar hakkında birçok eleştiriler de vardır. Örneğin Karabük'te kurulu Demirçelik Fabrikasının ham maddesi 1000 km uzaklıktaki Divriği'nden, kömür ise 100 km uzaklıktaki ABD kaynaklı Zonguldak'tan getirilmektedir.(70) Daha sonra 1946'da hazırlanan ABD kaynaklı Thornburg raporunda şöyle diyor:'Türkiye'de gördüğümüz şey, planlı ekonomiye değil, sermayenin çoğunun hükümetçe sağlandığı kötü yönetilmiş bir kapitalist ekonomiye benzer... Rus etkisinin sonucuyla, ana ve babasının en iyi imkanlarının hiç birisini tevarüs etmeyen bir melezdir."(71) (Oysa bu tesisler sağlam, iyi yol şebekesi, yeşil alanlar, altyapıları ile örnek birer mekan anlayışı getirmişlerdir. E.Y.)

İleride ayrıntılı olarak görüleceği gibi, 1946 yılında ABD'li uzman Thornburg'un hazırladığı raporda bu eleştiriler sürdürülmektedir.

Devletçi plancılar yalnız kendi çalışmalarında acemilikle değil, özel girişimin genişlemesini de önlemekle itham edilir. "*Özel teşebbüs başansız olmadı; kasten şevki kınldı*" Öte yandan Uluslararası İmar ve Kalkınma Bankasının raporu şunu teslim eder:"*Devletçilik yöntemi altında Türkiye büyük ilerlemeler yapmıştır. Osmanlı mirasıyla malul yerli özel teşebbüs tarafından bu devrede bununla kıyas edilebilecek bir başan sağlanabilecek olduğu şüphelidir.*"(72) diye yazar.

Belki de bu hızlı sanayileşmede tanmın göz ardı edilmesi karşısında Hershlag, "*bu nedenle*"der, "*ülkenin en büyük doğal serveti işletilmemiş olarak kaldı, tanm üretimi artmadı ve sadece sınırlı bir iş gücü şehir endüstrisine aktanldı.*"(73)

Türkiye-Rusya Yakınlaşmasından Batı Tedirgin

Birinci Beş Yıllık Sanayi Planı ve uygulaması için Sovyetlerden kredi alınmasıyla birlikte planlı ekonomiye geçilmesi, İngiltere'deki kapitalist çevreleri harekete geçirmiş ve onlarda Türkiye'nin Moskova'yı izlediği sanısını uyandırmıştı. Ancak The Times Türk devletçiliğinin ardında yatan mantığı açıklamaktadır: Türkiye'nin el sanatı ürünleri, Batı'nın sanayi malları tarafından dünya piyasalarından kovulmuş ve ihracatı da tarım ürünleri ve ham maddelerle sınırlanmıştı. Savaş sonra-

(70) Bu ve benzeri yatınmları savunanlar için, kalkınmada yurt genelinin özellikle Doğu Anadolu'nun hedef alınmış olmasından kaynaklandığını söylerler. E .Y
(71) Thornburg, s.39.
(72) The Economy of Turkey, 1951, s.9.
(73) Kyklos, s.324; Turkey adlı kitabının s.143 d. ile karşılaştır.

sı koşullar ve ekonomik buhran bu ihraç mallarının değerini öylesine düşürmüştü ki, artık serbest bir ticaret politikası ile ticaret dengesini korumak mümkün değildi. Yüksek koruyucu gümrük tarifeleri ve bir takas sistemi geçici bir rahatlama sağlasa bile, çare sanayileşmekteydi (10 Haziran 1934). Gerekli olan, korkuya kapılmak değil, anlayış göstermekti. "*Geçen yıl, Türkiye'nin bir beş yıllık plan hazırladığı haberi bir anda, onun da, dostu ve komşusu Sovyet Rusya'nın kölece bendesi olacağı yorumuna yol açmıştı...*" Ancak iki rejim arasında bilinmesi gereken büyük bir fark vardı:"*... Rusya'daki plan esas olarak devletin daha da sosyalleştirilmesini temsil ederken, Türkiye'deki sanayi hareketi, ekonomik bağımsızlık ve milli güvenlik ülküsünün ilham verdiği çok daha ılımlı bir girişimdi.*" (26 Ocak, 1935)(74)

İngiltere'nin ve The Times'ın Kemalist Türkiye'ye karşı sempatisinin artması, Orta Doğu'da etkisini yaymaya çalışan bir ekonomik güç olarak Nazi Almanyası'nın yükselmesiyle bağlantılıdır. Komünizmin yayılması karşısında duyulan kuşku güçlüydü; ancak Ankara'nın Berlin'in etki alanına çekilmesi korkusu şimdi ağır basıyordu. Nitekim, Reichsbank'ın başkanı ve Ekonomik İşler Bakanı Vekili Dr.Hjalmar Schacht'ın Kasım 1936'da Türkiye'yi ziyareti sırasında Türkiye III.Reich'ın en iyi ticaret ortağı haline gelmişti. The Times, *Berlin'in Türk mallarını dünya piyasa fiyatlarının üzerinde fiyatlarla satın aldığını ve böylece diğer pazarlarını yitiren Ankara'yı kendi zorunlu mal satıcısı yaptığını* kaydediyordu.(75)

Türkiye -Rusya Ping pong Politikası

Osmanlı İmparatorluğu, 1854 yılında Rus tehdidiyle, İngiliz ve Fransızlar da bölgedeki çıkarları nedeniyle, Osmanlı İmparatorluğuyla Rusya'ya karşı askeri, siyasi ve ekonomik koalisyona girdiler. Savaş harcamaları nedeniyle büyük mali bunalıma giren Osmanlı yönetimi, onlardan aldığı ilk büyük dış borç ardından, bir daha kurtulamayacağı dış borç batağına girmişti. Bu defa İngiltere ve Fransa'nın Osmanlı İmparatorluğunu işgal ve ortadan kaldırma planlarına karşı, Kurtuluş Savaşı'nda Sovyetler Birliği, Türkiye'ye askeri ve siyasi destek sağladı. 1929 krizi ardından Batıyla ilişkileri kesilen Türkiye'ye 1930'lu yıllarda yeniden Sovyet kredi ve sanayi teknolojisi desteği geldi. 1946'da yine Rus tehdidine karşı ABD, bölgedeki askeri, ekonomik ve siyasi çıkarları doğrultusunda Türkiye ile koalisyona girmiş ve tekrar ilk büyük dış borçlanmalara başlamıştı. Bunun ardından Türkiye-Sovyet ilişkileri yeniden gergin bir döneme girdi. 1960'lı yıllarda Kıbrıs olayından sonra, Batıyla gerginleşen ilişkiler ardından, Sovyet sanayi yatırımları Türkiye'ye yeniden dönüş yaptı. E.Y.

(74) (75) Feroz Ahmad, "İttihatçılıktan Kemalizme", 1986, s.272, 273.)

Sovyetlerin Kemalistlere Yakınlığının Altında Yatan Gerçekler(*)

20. yüzyılda Rusya'nın Osmanlı İmparatorluğundaki temel çıkarları epeyce değişikliğe uğramıştı. Bir önceki yüzyılda Boğazlar ve İstanbul sorunu, esas olarak siyasal ve stratejik bir sorundu. Ekonomik yönü, Avrupa'ya tarımsal ürün ihracının Rus ekonomisi için artan önemi, Ukrayna'da sanayileşmenin başlaması ve Bakü'de petrol sanayiinin ortaya çıkışıydı. Fakat bu çıkar, barış zamanında Boğazlarda serbest ticari deniz taşımacılığını güvenceye alan uluslararası anlaşmalarla ve Yakındoğu'da Berlin Kongresi'ni izleyen genel istikrarla az çok korunmuştu. Rusya'nın Babıâli'ye karşı hernahgi bir ciddi düşmanca hareketin karşılığı olarak ödemek zorunda kalacağı malum bedel, Boğazların Rus ticaretine otomatik olarak kapanmasıydı. Bu yüzden mesele, büyük ölçüde Rusya'ya bağlıydı. Fakat 1890'lardan itibaren bölgede istikrar yok olunca, Boğazlarda deniz taşımacılığı giderek riskli hale geldi. Boğazlar şimdi Rusya'nın denetiminin tamamen dışındaki bir dizi koşul yüzünden kapatılabilirdi.

Bu durum, İzvolskiy'i (önce Lamsdorff'u da) ve sınai-ticari tarımsal çıkarları temsil eden Rus kamuoyunu, Boğazların kapalı olması ilkesinden vazgeçilip ticaretin korunması için Rus savaş gemilerine açtırmanın bir yolunu bulmak gerektiğine ikna etti.(76) Bu sorunu çözmek, savaşa kadar Rus dış politikasının belirleyici amacı oldu.(77) Başlangıçta İzvolskiy bunu diplomatik araçlarla, önce 1907 İngiliz-Rus yakınlaşmasının getirdiği İngiliz desteğiyle, ardından 1908'de Buchlau'da ayarlanan Avusturya ile ikili anlaşma yoluyla başarmayı umdu.(78) Bunlar işe yaramayınca, Çarikov 1911'de doğrudan bir Osmanlı-Rus yakınlaşmasıyla Boğazların açılmasını sağlamaya çalıştı.(79) Bu da işe yaramayınca, insiyatif Rus sanayisinin ve tarımının ilgili kesimleriyle yakın bağlantıları bulunan deniz kuvvetlerinin eline geçti; bu durumun doğrudan Boğazları fethetme, hatta bütün dünyada Rus ticaretini koruyabilecek kapasitede bir Rus Büyük Deniz Filosu

(*) Marian Kent, "Osmanlı İmparatorluğunun Sonu ve Büyük Güçler", Tarih Vakfı Yurt Yay., s1999, s.95-100 arasından başlıklar dışında derlenmiştir.
(76) W.L.Langer, "Russia, the Straits Question and the European Powers, 1904-1908", English Historical Review, cilt XLIV (1929), 65.
(77) Zaher, "Konstantinopi'i proivı", s.49.
(78) Mandelstam, "La poitique russe", s.656-691.
(79) Age., s.692-708; Anderson, Eastern Question, s.289-290.

yaratma planlarına yol açması belki de şaşırtıcı değildi.(80)

Boğazların ticari deniz taşımacılığı açısından güvenliği tehlikeye düştüğü sırada, Rusya için ekonomik önemi artmıştı.

Rusya'nın Osmanlı İmparatorluğundaki ana ekonomik çıkarı ve ilişkileri her an ve kolaylıkla kesilebilirdi. Bu durum siyasal güç ya da nüfuz kaynağından çok, büyük bir zaaf kaynağı olan yaşamsal bağdı.

Rusya'nın gelişmekte olan güney bölgeleri, 1913'te Rus kömürünün (Polonya üretimi hariç) %87'sini, ham demirin %74'ünü, çeliğinin %63'ünü, şekerinin %66'sını, unun %60'ını ve petrolünün %90'ını sağlıyordu. Gürcistan dünyadaki üç manganez kaynağından biriydi. İmparatorluk nüfusunun neredeyse üçte biri savaşın arifesinde Karadeniz çevresinde toplanmıştı.

Bu nedenle Rusya hükümetinin, toprak sahibi ve sınai çıkar gruplarının, Boğazlar ablukaya alınırsa bütün bu bölgenin etkileneceğinden korkması şaşırtıcı değildi. Rusya'nın bütün kilit ekonomik unsurlarının varlığı tehlikedeydi.(81)

1911 ve 1912'de Osmanlı-İtalyan savaşı sırasında Boğazlar kısa bir süre kapatıldığında korkuları doğrulandı. İlk defasında tahıl, Rus limanlarında hızla dağ gibi yığılmaya başladı, fiyatlar %15-20 düştü, navlun ücretleri aynı oranda arttı. Bankalar poliçe almayı durdurdular ve Sanayi ve Ticaret Bakanlığı, yerel yetkililerden ve tüccarlardan gelen panik halinde yardım başvurularıyla doldu taştı.

Boğazların ikinci kez kapanışı daha ciddiydi, 1912 yılı ticaret dengesinde 100.000.000 rublelik bir düşüşe ve faiz haddinde %1-1,5'luk bir artışa yol açtı.(82) Kasım 1913'te Çar'a sunulan bir raporda Sazonov, Rus baskısına Osmanlılar kadar boyun eğmeyecek bir devletin Boğazları ele geçirmesinin potansiyel tehlikesine işaret ediyordu.(83)

(80) Zaher, "Konstantinopol'i ptolivı", s.50-65.
(81) F.Lorimer, "Population of the Soviet Union: History and Prospects", Cenevre, 1946, s.17-23.
(82) Şatsillo, "Russkii imperializm", s.98, 99.
(83) "Peport of S.D.Sazonov on Russia's Near Eastem policy, 23 November 1913," Sökher, "Ekonomiçheskoe" içinde, s.69-76.

1908-1913 arasında Boğazlardan geçen 300-400 milyon ruble değerinde yıllık ihracatla karşılaştırıldığında, Rusya'nın Osmanlı İmparatorluğuyla ticareti önemsizdi.(84) Rusya'ya Osmanlı ihracatı ise 1913'te sadece 18.000.000 rubleydi.(85)

Rusların Türkiye ile Ekonomik İşbirliği Ataklarını Başlatmasının Nedeni?

Ticaret Konsoloslukları ve Bankerliğin Ardısıra 1909'da İstanbul'da Açılan Rus Sergisini 70.000 Kişi Gezdi Büyük Miktarda Ayakkabı, Demiryolu Travers Demiri ve Reçel Siparişi Alındı

O sırada Rusya'nın Osmanlı İmparatorluğu ve Balkanlarla fiili ticaretinin önemsizliği ile "tarihsel misyon" duygusunun büyüklüğü arasında çarpıcı bir orantısızlık vardı. Rusya'nın Osmanlı İmparatorluğundaki ana ekonomik çıkarı, gülünç bir kolaylıkla kesilebilecek ve bu nedenle bir siyasal güç ya da nüfuz kaynağından çok, büyük zaaf kaynağı olan bir yaşam bağıydı. Rusya'nın bir Büyük Güç olarak geriliğini de açığa çıkarıyordu. Temel ihraç ürünleri, gelişmemiş bir tarım ülkesinin ürünleriydi ve Yakın Doğu'nun aynı şekilde tarıma dayanan topraklarında çok fazla pazarı yoktu. Witte ve diğer sanayileşme savunucuları Rusya'yı Asya sınırlarındaki doğal pazarlarına egemen olacak imalat malları ihraç edebilecek bir sanayi ülkesine dönüştürmeyi amaçladılar; fakat 1913'e gelindiğinde imalat ürünleri hâlâ ihracatının sadece 5,6'sını oluşturuyordu; fiyat ve kaliteleri de, sadece doğal ya da yapay olarak Avrupa rekabetinden yalıtılmış pazarlarda rekabet edebiliyordu.(86)

Bağdat Demiryolu planı ve Osmanlı Demiryolu imtiyazlarıyla ilgili öteki planlar, Rusya'nın Anadolu'da böyle bir pazar yaratma şansını ortadan kaldırıyordu; fakat Rusya 1910-1913 arasında genel uluslararası konumunun getirdiği baskılar yüzünden bu gelişlemeleri kabul etmek zorunda kaldı. İ.A.Zinovyev, Osmanlı İmparatorluğunda gerçek ticari çıkar gruplarının bulunmamasını, Rusya'nın Babıâli'deki nüfuzunda ciddi bir zaaf örneği olarak göstermişti.

(84) Hromov, "Ekonomiçeskoe", s.452-455.
(85) Noviçev, "Oçerki Ekonomiki Turtsli do mirovoi voini, s.287.
(86) Miller, "Economic Development", s.46.

1907'de Rus Dış Ticaret Bankasının bir şubesi İstanbul'da açıldı; İstanbul ve İzmir konsolosluklarında ticari komiteler oluşturuldu.(87)

1909'da İstanbul'da birkaç gün için gezici bir Rus malları sergisi açıldı. Sergiyi 70.000 kişi ziyaret etti, büyük miktarda ayakkabı, demiryolu traversi ve reçel siparişi alındı.(88)

Rusya'nın Başarısız Kalan Siyasi Güç Baskılarına Karşın Osmanlı'yı En Zayıf Olduğu "Para" Çözümlemeleri İle Yola Getirme Girişimleri

1911'de devlet görevlilerinden ve iş dünyası temsilcilerinden oluşan bir ortak komisyon Osmanlı İmparatorluğunun önemli sahil kentlerini dolaştı. Raporları, Rus ticaretine yönelik genel eleştiriyi tekrarlıyordu: yetersiz kredi, yetersiz tanıtım, yetersiz kalite, yetersiz piyasa bilgisi ve yüksek fiyatlar (rakiplerin fiyatlarından %15-20 yüksek). Geleneksel Rus ihraç ürünleri bile, yerini Alman ve Avusturya mallarına bırakıyordu. Tek parlak ışık, Karadeniz kıyılarındaki ticari taşımacılığa egemen olan devlet sübvansiyonlu Rus Buhranlı Gemi Şirketi'ydi.(89) Rusya'nın siyasal, stratejik ve ekonomik çıkarlarının birbiriyle bağlantılı olmaması, Doğu Anadolu vilayetlerinde özellikle göze batıyordu. Hem Osmanlı hem Rusya, geçmişte, bu uzak ve yaşanmaz platonun gelişimini geciktirmek için ellerinden gelen her şeyi yapmışlardı. Sınırı geçen hiçbir yol yoktu; fakat Karadeniz üzerinden gelen çok az miktarda Rus malı Van vilayetinde görünmeye başlıyordu.(90)

Rusya, Büyük Güçler arasında Osmanlı İmparatorluğunda sermaye yatırımları, demiryolu payları ya da imtiyazları bulunmayan tek devletti. Kendi geri kalmış geniş toprakları için kıt kaynaklarına ihtiyaç vardı; siyasal ve stratejik kaygılar, yüzyılın başında Witte'in İran ve Mançurya'da uyguladığı "barışçı ekonomik sızma" tekniklerine izin vermiyordu. Rusya, Osmanlı Düyun-u Umumiye İdaresinde temsil

(87) "Türkiye'deki maddi çıkarlarımızın sınırlı kapsamı, orada nüfuzumuzu güçlendirmenin önünde ciddi bir engel kabul edilmektedir.": Zinovyev'in muhtırası, aktaran Noviçev, Oçerki Ekonomiki Turtsii do mirovoi voini, s.227.
(88) Şhatsillo, "Russkii imperializm" s.93-94.
(89) V.K Lisenko, Blijinii Vostok kak rınok sbıta russkih tovarov, 2 cilt (St Petersburg, 1913), çilt 1, s.1-26, 168-276.
(90) Gurko-Kriajin, Blijnii Vostok, s.28, 29; Adamov, Razden aziatstoi Turtsii, s.26-28.

edilmiyordu.(91) Sonuç olarak, 1881-1909 arasında Rusya Babıâli'deki nüfuzunu sadece bir tek mali araca borçluydu: Osmanlının yılda 8.000.000 franklık taksitlerle ödemek zorunda olduğu 802.000.000 franklık 1878 Savaş Tazminatı. Rus büyükelçileri Nelidov ile Zinovyev ödenmemiş borçların birikmesine izin vermiş ve daha sonra bunu Osmanlı devletine verilecek dış borçları bloke etmek, Bağdat Demiryolu'ndaki kilometre garantisini düşürmek ve 1900 tarihli Karadenizin "tarafsızlığı" anlaşmasını güvenceye almak için kullanmışlardı. Witte, Fransa'nın tazminatı Osmanlı Düyun-u Umumiyesi'ne katma çabalarına başarıyla direndi, Savaş Tanzimantı'nı ayrı tutmayı tercih etti. Tazminat, sonunda İzvolskiy tarafından Bulgar bağımsızlığını elde etmek için kullanıldı. Kırk taksitten vazgeçilerek borç 125.000.000 frank azaltıldı; Osmanlının Bulgar haracını, Doğu Rumeli vergilerini ve Şark Demiryolu Şirketi'ndeki kaybını telafi etmeye yetecek miktardan fazlaydı bu. Karşılığında Rusya, 85 yıl için 85.000.000 frank olan Bulgar haracını aldı. Balkanlarda nüfuzunu artırmak için vazgeçtiği 40.000.000 frankın ise boşa giden bir girişim olduğu anlaşıldı.(92)

Savaştan hemen önce Rusya, güçlü Fransız baskısı altında, siyasal nüfuzunun hiç olmazsa kırıntılarını kurtarmak umuduyla Osmanlının ekonomik gelişimine yönelik olumsuz tutumunu değiştirmek zorunda kalmıştı. İstanbul'daki Rus büyükelçiliğinde görevli Gulkiyeviç, 1913'te Sazanov'a sadece siyasal baskıyla Babıâli'de nüfuz sahibi olmanın artık mümkün olmadığını yazıyordu. Rusların itibarı, ancak Osmanlı İmparatorluğundaki "Rus maddi çıkarları"nın geliştirilmesiyle yükselebilirdi.(93) Ekim 1913'te Rus hükümeti, Osmanlı Düyun-u Umumiye İdaresi'nde bir üyelik ve en büyük Osmanlı bankalarındana biri olan Selanik Bankasını satın alan İngiliz-Fransız ortaklığına Rus-Asya Bankasının da katılması karşılığında, gümrük vergilerinin yüzde 4 arttırılmasına, 1900 tarihli demiryolu anlaşmasının gözden geçirilip düzeltilmesine ve geleneksel olarak Rusya'dan ithal edilen mallarda Türk devlet tekelinin kurulmasına razı oldu. Bu anlaşma, diye düşünüyordu Giers, Rusya'ya "ilk kez, Türkiye'de kendi ekonomik nüfuzunu kurma şansını" verdi; böyle bir ekonomik nüfuz olmadan Rusya, Türkiye'deki "tarihi görevlerini yerine getiremezdi."(94) Bu anlaşmanın

(91) A.g.e., s.9-15; Blaisdell, European Financiala Control, s.44.
(92) (93) Noviçev, Oçerki Ekonomiki Turtsii do mirovoi voini, s.227; Milgrim, "The 1878 War Indemnity", çeşitli yerlerdn.

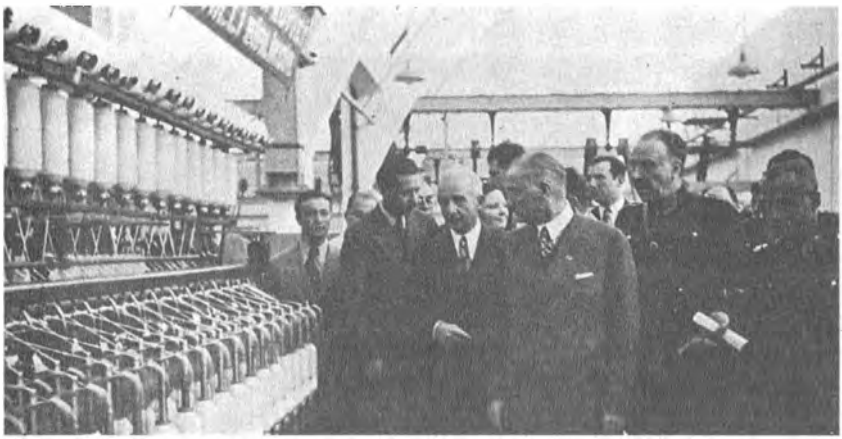
kiye'deki "tarihi görevlerini yerine getiremezdi."(94) Bu anlaşmanın ardından Rus Dışişleri Bakanlığı, Rus kapitalistlerin Anadolu'daki uluslararası bankacılık ve madencilik imtiyazlarından pay kapma çabalarına biraz ilgi gösterdi. Ermeni iş adamlarının işin içine girmesi yüzünden hassas olan bu araştırmalar, savaşın patlak vermesiyle yarıda kaldı.(95)

Marian Kent'in yukarıdaki tespitlerinde görüldüğü gibi, Rusya'nın Türkiye ilişkileri istenildiği düzen ve istikrara kavuşamamıştı. Bolşevik Devrimiyle Rus Çarlığı'nın yıkılması ardından zaten sıkıntılı olduğu uluslararası siyasi ve ekonomik ilişkiler daha da dar bir alanda kaldı. Batı dünyası ile oluşan bloklaşma sonucu, deyim yerindeyse ihraç edebileceği başlıca varlığı komünist ideolojiydi. Anti kapitalist olan bu ideoloji, Kemalistlere önce Ulusal Kurtuluş Savaşı'nda, daha sonra 1933'lü yıllarda yine aynı amaçlı ekonomik yardım ve teknoloji transferi sağladı. Bu dayanışmanın önemli bir örneği 60'lı yıllarda tekrar görülecektir. Komünist ideolojiye karşı, Batı Kapitalizmine yakın Türkiye'nin, siyasi konjonktüre bağlı olarak Batı ile Rusya arasındaki gidip gelme periyotları dikkat çekicidir.

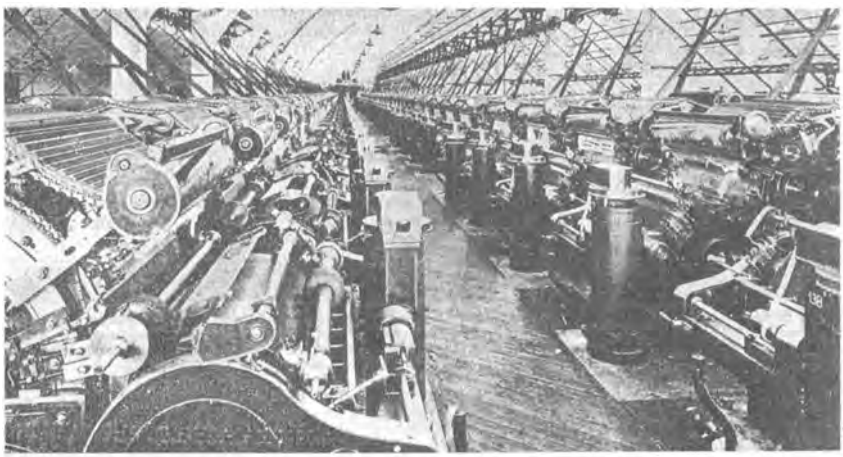

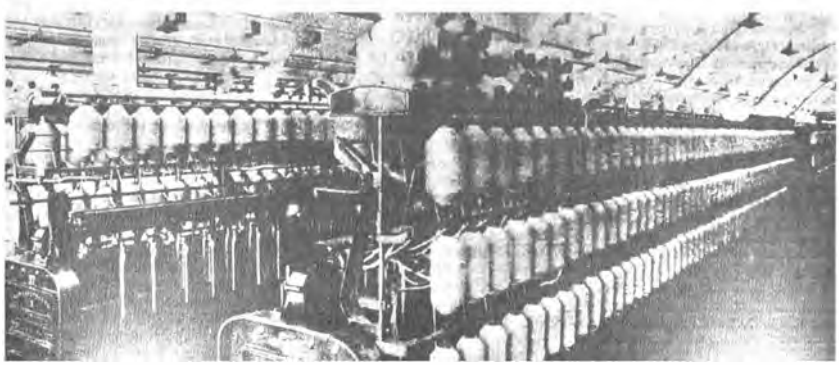
Türk-Sovyet ilişkileri bankacılık alanında da kendini göstermişti. Yabancı bankalardan biri de Sovyet Ticaret Harciye Bankasıydı. Bu banka Merkez Bankası hisse senetlerinin halka sunulmasında da aracılık etmişti. Resimde Rus Büyükelçiliği ve o yıllarda bitişiğinde bulunan banka görülüyor.

(94) (95) Novîçev, Oçerki Ekonomiki Turtsli do mirovol volni, s.227; Milgrim, "The 1878 War Indemnity", çeşitli yerlerde.

1928-1930 yıllarında Batılı ekonomi uzmanlarının *"Sanayileşmeyin, tarımla kalkının. İhtiyacınız olan sanayii ürünlerini bizden alırsınız."* önerilerini reddeden Türk yönetimi, **üç beyaz** *(şeker, un ve pamuk)* sloganından biri olan pamuğa dayalı bir dizi tekstil sanayii tesisleri kurdu. Sovyetlerden alınan faizsiz, mal karşılığı krediler ve teknoloji transferiyle kurulan bu fabrikalardan biri olan Nazilli Fabrikası'nın açılışında M.Kemal, İ.İnönü ve F.Çakmak. Altta: Sümerbank ve Kayseri Tekstil fabrikalarından görüntüler.

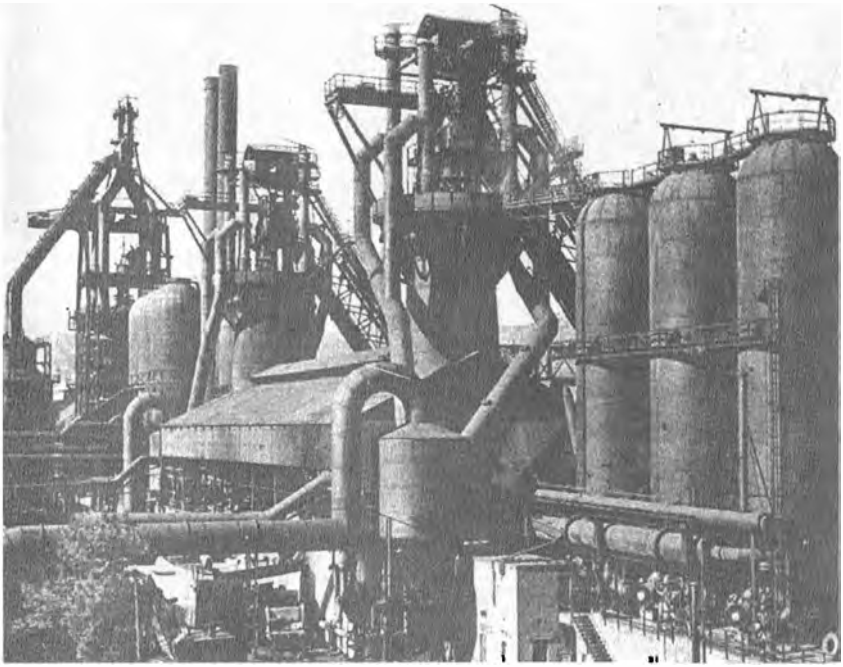

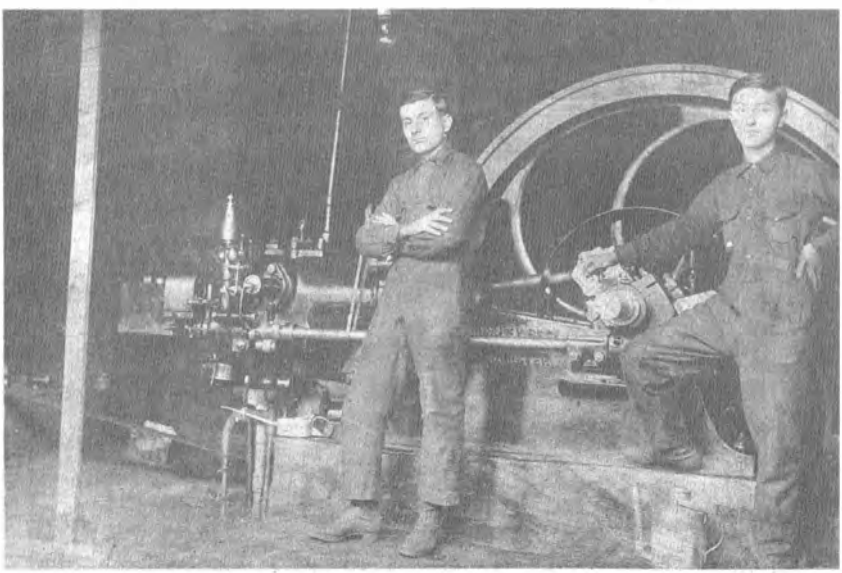

Devletçiliğin diğer bir göstergesi de yabancı imtiyazlı işletmelerin devlet eliyle millileştirilmesi olmuştur. Üstte: İstanbul Elektrik Şirketinin Genel Müdürü H.Speclal, 1938 yılında yapılan satış devri sırasında şöyle demişti: "Amme hizmetleri kuruluşlannın ülkeye mal edilmesi konusundaki politikanıza karşı gidilmenin imkansızlığını anladım. (K.Boratav Arşivi.) Altta: Türk özel sektörünün yetersiz sermaye ve teknoloji kaynaklan ile 1929 krizinin yarattığı olumsuz koşullann ardından, sanayide devletçilik dönemi başlamış; 1930'lu yıllardan itibaren Anadolu'nun çeşitli yerlerinde birçok sanayi tesisi kurulmuştu.

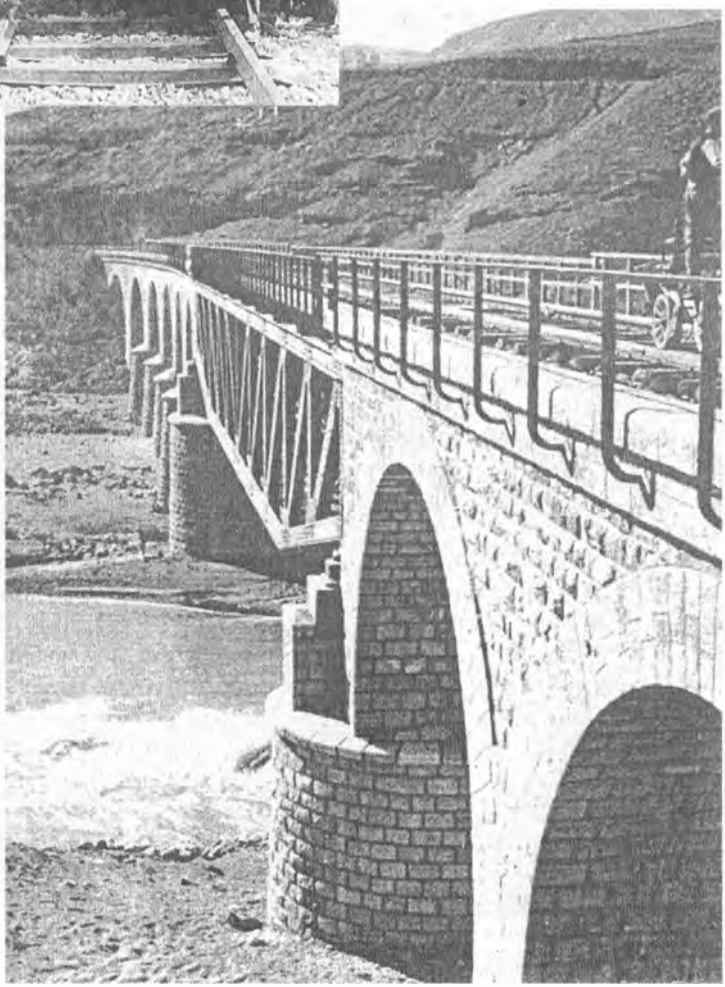
Üstte: Devletçi kapitalizmin ve sanayileşmenin en görkemli örneklerinden biri olan Karabük Demir Çelik tesisleri. 1930'lu yıllarda Türk-Sovyet yakınlaşması ve elverişli Sovyet kredi ve teknolojisiyle sanayileşmeye gidilmesi ardından, tedirgin olan İngilizlerin verdikleri krediyle yapılmıştır. Altta: Yeterli baraj inşaatlarının henüz gerçekleşmediği dönemde, İzmir'e enerji sağlayan bir elektrik santrali.

Yeterli araç gereç ve makine parkı olmaksızın, insan emeğiyle dağlar yanlarak demiryolları yapılmıştı. Yabancı Batılı uzmanlar, demiryolu ulaşımını sürekli eleştirmişlerdir. Yanda: Gaziantep'in Nizip ilçesine gelen ilk trenin karşılanması. Altta: Kaliteli malzeme ve işçilerle inşa edilmiş olup, 70 yılı aşkın süredir hizmet veren bayındırlık eserlerinden bir demiryolu köprüsü.

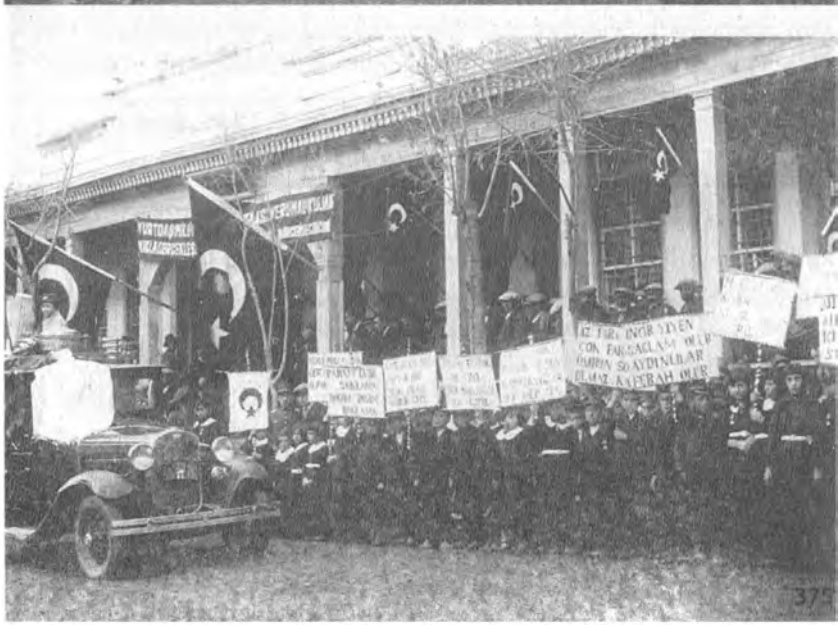

1929 krizinin getirdiği ekonomik sıkıntılar ve Batıyla ilişkilerin kopması ardından, yerli üretim ve tüketime yönelik kampanyalar başlatılmıştı. Aşağıda: 1935 yılına ait Erzincan'da çekilmiş iki fotoğraf, bu süreçle ilgili ilginç mesajlar içermektedir. Üstteki fotoğrafta: Cumhuriyet Halk Fırkası yazılı altı ok bayraklı kürsüde konuşan bir din adamı. Alttaki fotoğrafta görülen dövizlerde, "***Yurttaş, milli istihsalin artması, yerli malı kullanmakla gerçekleşir. On para harcarken, bin kere kimin cebine gittiğini düşün.***" Bir diğer dövizde: ***"İncir yiyen sağlam olur, Aydınlılar ferah olur." "Ah portakal, ah portakal içindeki süzme bal." "Paranı evde saklama, düğüm düğüm bağlama." "Fındık yesen, Karadeniz olsun hep şen."***

Yanda: 1930'lu yıllarda İstanbul sokaklarına asılan bir afiş.

Osmanlı Borçlarının Ödenmesi

1923'te imzalanan Lozan Antlaşması'nın 46. maddesine göre, Osmanlı İmparatorluğunun dış borçlarının, Balkan Savaşı sonrasında olduğu kadar I.Dünya Savaşı'ndan sonra da Türkiye'den ayrılan devletler arasında bölüştürülmesi gerekiyordu. Bu amaçla, bu devletlerin temsilcilerinden oluşan bir Konferans Ekim 1924'te toplandı. Bu Konferansta sadece, kendisine düşecek parçayı kabul etmeyen Yugoslavya temsil edilmedi. Konferans, yaklaşık 120 milyon altın Türk Lirasına ulaşan Osmanlı İmparatorluğu borçlarını, Osmanlı'dan ayrılan ülkeler arasında bölüştürdü.

Antlaşmanın TBMM'nde 1 Aralık 1928'de onaylanmasından sonra, uygulamasına geçilmiştir. Bunun için iki tür yeni tahvil çıkarılmıştır. Birincisi eski hazine bonolarını değiştirmek için çıkarılan, 20 yıl itfa süreli, %5 faizli "Hazine Konsolide Bonoları Tahvilleri"dir. Bunlar, 12 Ağustos 1929'dan itibaren çıkarılarak, hazine bonolarıyla değiştirilmeye başlanmıştır. İkincisi birikmiş taksitler için çıkarılan, faizsiz, 30 yıl itfa süreli "Mütedahiller Bonoları"dır. Bunlar da 25 Aralık 1929'da çıkarılmış bulunuyordu.

Türkiye borç taksidinin ilk yıl ödemesini, ilk iki yıl kendisine ödeyip ödememekte serbestlik tanınan amortismanlar hariç olarak yapmıştır. İlk yıl ödemesi olan 1.435.000 sterlini (2.000.000 altın lira), tam zamanında ödemiştir.(1) Amortismanların ödenmemesi, Türkiye'nin ilk iki yıl içinde, ancak bir kez yararlanabileceği bir olanaktı.

Ödemelerde Çıkan Sorunlar İçin Prof. C.Rist'in Raporuna ve Aracılığına Başvurulması

Bu dönemde önemli bir kambiyo bunalımına giren Türkiye, önlemlerini aldığı kambiyo istikrarını tamamen bozacak olan ikinci borç taksidini ödemek istemiyordu. Borç ödemelerinin payı, 1930 bütçesi içinde %14'e ulaşıyordu. Bunun üzerine telaşlanan Borçlar Meclisi temsilcileri Ankara'ya geldiler. Yapılan görüşmeler ve kambiyo sorunlarının görülmesi ile alacaklı devletlerin temsilcileri açıkça Türkiye'nin borçlarını tam olarak ödeyebileceğini söyleyemediler. Türkiye, taviz

(1) Ambassade de la Republique Française en Turquie I'Attache Commercial, "Türquie Situation Economique et Financiere", Exercise 1932-1933, s.23-64. Nakleden İlhan Tekeli, Selim İlkin, a.g.e., s.174.

vermemek ve bu arada havayı sertleştirmemek amacıyla, zaman kazanmaya çalışıyordu. Sonunda, Türkiye'nin ekonomik ve mali durumu üzerinde bir inceleme yaptırılmasına karar verildi.(2)

Yapılan temaslar sonucunda, bu incelemenin ünlü Fransız iktisatçısı Profesör **Charles Rist**'e yaptırılması üzerinde anlaşıldı.(3)

"Türkiye hem borçlarını ödemeli, hem de asrî bir devlet gibi yaşamanın ve yükselmenin bütün icabatını yerine getirmelidir. Bu nasıl olur?" Yunus Nadi

Charles Rist, Ankara'ya 1 Haziran 1930'da gelerek, incelemelerine başladı. Türk Hükümetinin, Rist'e telkin etmeye çalıştığı ana fikir, borç ödemelerinde, Türkiye'nin kalkınmasına engel olmayacak bir yolun bulunmasıydı. Yunus Nadi, "Türkiye hem borçlarını ödemeli, hem de asri bir devlet gibi yaşamanın ve yükselmenin bütün icabatını yerine getirmelidir. Bu nasıl olur? İlk sözlerinden anlaşılıyor ki, M.Rist bu soruya olumlu cevap verebilir."(4) demektedir. Rist, 27 Haziran 1930'da(5) Ankara'dan ayrılmış, nihai raporunu 15 Eylül 1930'da, Maliye Bakanlığına yollamıştır.(6)

Borçlar Meclisi, Rist raporunda mevcut olduğunu söyledikleri öneriler ve son aylarda sağlamış olan kambiyo istikrarına dayanarak, ekim ayı başlarında, tüm borç taksitlerinin ödenmesini istediler.(7) Böyle bir talebi oldukça hayretle karşılayan Türk Hükümeti, aşağıdaki nedenlerle bu isteği yersiz buldu.(8)

Üstelik Rist'in raporunda, tüm borçların ödenebileceğini gösterir bir analiz yoktu. Gerçekten, geçen süre içinde kambiyo istikrarı sağlanmıştır. Fakat bu borçların ödenmesi için, gerekli olsa bile yeterli bir sebep değildi. Henüz mali ve iktisadi istikrar tam olarak sağlanmış olmaktan uzaktı. Bu son noktanın önemini çok iyi görmüş olan Rist, bu amacın sağlanması için, üstelik birçok alanda, Türk görüşünü destek-

(2) İlhan Tekeli, Selim İlkin, a.g.e., s. 175.
(3) Milliyet, 9 Mayıs 1930.
(4) Yunus Nadi:"M.Rist'in Tetkikleri..", Cumhuriyet, 16 Haziran 1930.
(5) "M.Rist Raporunu Verdi..", Cumhuriyet, 27 Haziran 1930.
(6) İlhan Tekeli, Selim İlkin, a.g.e., s. 176.
(7) "Borçlar Meselesi: Hamiller Taksitlerin Tediyesini İstiyor", Cumhuriyet, 9 Teşrinievvel 1930.
(8) "Osmanlı Borçları", Cumhuriyet, 10 Teşrinievvel 1930.

ler nitelikte, kısıntılara gidilmesini önermişti. İki taraf arasındaki anlaşmazlık giderek büyüme eğilimi gösterdi. Bu arada Rist raporunun, ne amaçla hazırlatılmış olduğu, polemiğin ana noktalarından birini teşkil ediyordu.(9)

Türkiye'nin "Ödemelisiniz" Diye Israr Eden Borçlar Meclisine Karşı Akılcı ve Onurlu Başarısı

Böyle bir ortam içinde, Dayinler Meclisi temsilcileri, Ankara'ya resmen temsilci yollayarak görüşmeleri başlatmaktan kaçındılar.(10) Yalnız ekim sonunda, Fransız Ticaret Vekili, kasım başında ise İngiliz ve Fransız Borçlar Temsilcisi, Ankara'ya gelerek, borç taksitlerinin tam olarak ödenmesinde ısrar ettiler.(11)

Türk Hükümeti, borç taksitlerinin azaltılmasının "hayati bir zaruret" olduğunu ısrarla tekrar etmiş ve 25 Kasım 1930'da Osmanlı Bankasına 6 milyon lira (kağıt para) yatırarak, ödemeleri durdurmuştur. Buna rağmen, kasım ayı sonunda Borçlar Meclisi borçların ödenmesi için bir protesto çekmiştir. 18 Aralık 1930'da, Bakanlar Kurulu, ilgili ülke elçilerinin de katıldığı 11.5 saat süren bir toplantıda, borçlar konusunda hareket hattını saptadı. Buna göre, ülkenin "**mali tamamiyet ve masuniyetini tehdit**" edici nitelikte gördüğü 1928 Antlaşması'nda öngörülen şekliyle, borçların ödemesinin imkansız olduğu bildiriliyor ve tekrar görüşmeye oturulması öneriliyordu.(12)

Borçlar Meclisi, görüşme istemini önceleri kabul etmedi. Fakat Türk Hükümetinin kararlı tutumu karşısında, bir süre sonra, kararını değiştirmek zorunda kaldı. Türk Hükümeti de, borçlarını ödemekten kaçınan bir ülke gibi görünmekten ısrarlı bir şekilde sakınıyordu. Böylece iki taraf, Nisan 1931 başlarında tekrar görüşmelere başlamak üzere anlaşmak zorunda kaldılar. Ne var ki bu kez de, bir süre görüşme yeri ile ilgili anlaşmazlık oldu. Türkiye, ilgili belgelerin orada bulunması gibi nedenlerle, görüşmelerin Ankara'da olmasında ısrar ediyor, Paris teklifini kabul etmiyordu. Yeni anlaşma, ancak uzun müzakere ve mücadelelerden sonra, 1933 yılında sağlanabildi. Böylece

(9) İlhan Tekeli, Selim İlkin, a.g.e., s. 176.
(10) Cumhuriyet, 19 Kanunuevvel 1930. Nakleden İ.Tekeli, S.İlkin, s.177.
(11) Cumhuriyet, 5 Teşrinievvel 1930.
(12) İlhan Tekeli, Selim İlkin, a.g.e., s. 177.

1923-1933 yılları arasındaki on yıl gibi uzun bir süre içinde, Osmanlı dış borçları ödenebilir sınırlara indirilmiş oluyordu.(13)

İstanbul Hükümetinin, Mondros Ateşkes Antlaşması'ndan Ulusal Kuvvetlerin yönetimine geçinceye kadar olan sürede aldığı dış borçlarda, şöyle bir tasfiye sürecine tabi tutuldu. Maliye Vekili Hasan Fehmi Bey'in, bu konuda Düyun-u Umumiye ve Osmanlı Bankasıyla görüşerek, bir uzlaşmaya gittiği anlaşılmaktadır. Bu borçları verirken Düyun-u Umumiye ve Osmanlı Bankasına yatırılmış Osmanlı altınlarını rehin olarak almışlardı. Bu altınları satarak borçları tasfiye etmek istiyorlardı. Ankara önceleri İstanbul Hükümetinin bu arada yaptığı borçlarını tanımayacağını bildirdi. Fakat özellikle Osmanlı Bankasının imtiyazının uzatılması müzakere edilirken, anlaşmazlık doğmaması için, taraflar bu sorunu uzlaşma yoluyla çözmeyi tercih ettiler. Görüşmeler sonunda, Ankara Hükümeti, altınların kendisine teslim edilmesi koşuluyla, yaklaşık 380.000 altın karşılığında 2.300.000 lira fazla borç ödemeyi kabul etti ve bu borcu ödeyerek tasfiye etti.(14)

1933, 1934, 1935 taksitlerini dövizle ve tam olarak ödeyen Türkiye Cumhuriyeti, düştüğü döviz sıkıntısı nedeniyle 1936 borç taksitlerini zamanında ödeyememiştir. Bu nedenle 1936 borç taksitlerini zamanında ödeyememiştir. Bu nedenle 1936 yılında hamiller ve Türkiye Cumhuriyeti arasında yeni bir anlaşma yapılmıştır. Anlaşma yıllık ödemelerin, ödeme ve transfer şeklini içermektedir. Anlaşma gereğince, taksitlerin Türk lirası ile ödenmesi ve hamillerin bu para ile satın alacakları bazı Türk mallarının yabancı ülkelere ihraçlarından elde edecekleri kambiyoyu dışarıda bırakarak, bu dövizle karşılamaları kabul edilmiştir. Yıllık servislerin transferi konusunda bulunan şekil hamillerin lehine olmamıştır. İç fiyatların yükselmesi, taksitlerin transferine tahsis edilen maddelerin dış piyasada kolayca alıcı bulacak maddeler olmaması, resmi TL kambiyo kurunun gerçeğe uymaması nedeniyle, ihraç olunan mal bedellerinin resmi kura göre realize edilmesi imkanı olmamış, hamillerin eline resmi olarak geçmesi gerekenin altında miktarlar geçmiştir. Hamillerin zararı %40-50 kadar olmuştur. Bu nedenle, daha sonraki yıllarda da aynı şekilde devam eden durum, Türkiye'nin bu istikraz dolayısıyla borcunu %50 azaltmış olmaktadır.

(13) İlhan Tekeli, Selim İlkin, a.g.e., s. 177.
(14) TBMM Zabıt Ceridesi, (Cilt 2), İ:25, 25 Eylül 1339 (1923) C:1 b.270 272. Nakleden İlhan Tekeli, Selim İlkin, a.g.e., s. 178.

Unis Turc (Türk Borcu) denilen tahvillerin değeri malla ödeme rejimi dolayısıyla çok düşmüş, orijinal değeri 114 İsviçre Frangı olan tahviller İsviçre piyasasında 36-40 franktan işlem görmüşlerdir. Bu nedenle erken ödemeye gitme yerine, büyük miktarda tahvile sahip hamillere 1942 yılında hükümet satın alma amacıyla müracaat etmiştir. Hamillerin cevabı beklenirken de erken ödeme hazırlıkları yapılmıştır. Ünitürklerin satışı için pazarlığa ilk cevap veren ülke İngiltere olmuştur. Sonuçta İngilizlerle 94 şilin (İsviçre Frangı) üzerinden anlaşılmış, bunu aynı fiyattan İsviçreliler ve Fransızlarla yapılan anlaşmalar izlemiştir. 1933 Türk Borcu tahvilleri, altın kaydına göre değerleri olan 114 İsviçre Frangından ortalama %40 eksiğine satın alınmıştır.(15)

İç Borçların Tamamı Nasıl Ödendi?

İç borçların tasfiye sürecine gelince, bunu iki ayrı kategoride ele almak gerekir. Birincisi, Osmanlı İmparatorluğu döneminde yapılmış olan iç borçtur. İkincisi ise Kurtuluş Savaşı içinde yapıldığını gördüğümüz "Tekalifi Milliye" denilen zorunlu iç borçtur. İki borcun tasfiyesinde iki ayrı yöntem izlenmiştir. Osmanlı İmparatorluğunun I.Dünya Savaşı'nın son yılları içinde yaptığı bu iç borcun yıllık ödemelerinin yapılması, gündeme, daha Kurtuluş Savaşı döneminde gelmiştir. Bu borcun faizlerinin altınla ödenmesi sözkonusu olduğundan, Antalya Mebusu Ali Vefa Bey, savaş sırasında, isteyenlere, yıllık ödemelerin kağıt para cinsinden yapılması konusunda, TBMM'ne bir yasa önergesi sunmuştur. Sadece, yıllık ödemeleri 2.156.000 lira tutan bu iç borç tahvillerinin, Kurtuluş Savaşı'nda, memur maaşlarının ödenmediği bir dönemde, ödenmesi olanaksızdı.

Savaş sonrasında, Cumhuriyet Hükümeti, bu borcun yıllık ödemelerini düzenli olarak, yılda iki taksit ve her taksitte 1.078.000 lira olmak üzere, Osmanlı Bankasına yatırmıştır. Cumhuriyet sonrasında, 1926 yılına gelindiğinde, bu tahvillerin borsa fiyatı %50-60 arasında değişiyordu. Hükümet bu yıllık ödemelerden kurtulmak, elindeki emlaki milliyenin ve metrukenin satışını kolaylaştırmak ve istikraz tahvili

(15) Gıyas Akdeniz, "1933 Türk Borcu Tahvillerinin İtfası" Maliye Enstitüsü Konferansları, İstanbul Üniversitesi Yay., 1964.
Dr.F.Nuray Altuğ, "Gelişmekte Olan Ülkeler Yönünden Dış Borçlanmanın Ekonomik Önemi ve Türkiye'nin Dış Borçlanması", Doktora Tezi, Marmara Üniversitesi, İİBF Yay., İstanbul, 1986, s.120, 121.

sahiplerinin kayıplarını azaltmak için, TBMM'ne bir kanun tasarısı sunmuştur. Bu tasarıya göre, bundan böyle satılacak emlaki milliye ve metrukenin satış bedelleri, daha önce satılıp bedelinin alınması taksitde bağlanmış olanların bir defada verilmesi şartıyla, geriye kalan borçlar ve emlaki milliye ve metrukenin kiraları, dahili borç tahvilleriyle, üzerinde yazılı değer üzerinden ödenebilecekti. Ayrıca satın alınan emlakin değeri, ya bu tahvillerle, ya da para ile peşinen ödendiğinde, %6 tenzilat yapılacaktı. Bu yasa TBMM'nde 16 Ocak 1926'da kabul edilerek yürürlüğe girdi.(16)

Kurtuluş Savaşı sırasında, Tekalifi Milliye Emirleriyle alınan iç borçları tasfiye etmek için, 3 Nisan 1924'te "Mahsup Kanunu" çıkarıldı. Bu kanuna göre, ellerinde Tekalifi Milliye senedi olanların alacakları, belirli bir sıraya göre ödendi. 16 Ocak 1926'da çıkan bir kanunla da, ellerinde bu senetlerden bulunanların başvuru süreleri, 1926 yılı sonuna kadar uzatıldı.

Dış Borçlanmadan Çekinen Sağlam Para-Denk Bütçe Kararlılığı ile Hesaplı Yönetim Arayışları

Kurtuluşunda devraldığı bu borç yükünün tasfiyesinde içte ve dışta pek çok güçlüklerle karşılaşan Cumhuriyet Hükümetinin, zaman zaman dışardan borç aradığı konusunda basında haberlerin yer almasına karşın, bir yandan geçmişte borç deneylerinin yarattığı çekingenlik, öte yandan dış çevrelerin, özellikle Fransa ve İngiltere'nin, Düyunu Umumiye alacaklarının bir çözüme kavuşmadan borç vermek istememeleri, Türkiye'nin 14 Haziran 1930 tarihine kadar, hiçbir dış borç almamasına neden olacaktır. İlerideki bölümlerde daha ayrıntılı olarak göreceğimiz üzere, ATIC (The American-Turkish Investment Corporation)'den kibrit inhisarı karşılığında, son derece akılcı bir yöntemle alınan 10 milyon dolar Cumhuriyetin ilk dış borcudur ve bu borç kamu maliyesinin en önemli eksiği olan Türkiye Cumhuriyeti Merkez Bankasının kurulmasında sermaye olarak kullanılacaktır. (Bu miktar parayı o günkü koşullarda maliyenin bulması, çok zordu. E.Y.)

Cumhuriyet Hükümeti, dış borç çekingenliğini iç borçlanmada da göstermiştir. **İlk iç borcu 1933 yılında, Erganî tahvillerîyle yapmış-**

(16) TBMM Zabıt Ceridesi, (Cilt 21), İ:42, 16 Ocak 1930 s.244-250. Nakleden İlhan Tekeli, Selim İlkin, a.g.e., s. 179.

tır.(17) Bu dönemde Cumhuriyet Hükümeti, finansman açıklarını, müteahhitlik avansları, Osmanlı Bankası hesabı carisi, değişik ödemelerin geciktirilmesiyle karşılamaya çalışmıştır. Müller raporunda "mütemevviç borçlar" olarak adı geçen ve sınırlanması istenen, işte bu tür borçlardır. Bunlar, nitelik olarak kısa vadeli dalgalı borçlardır. Cumhuriyet yöneticileri, bu dönemde, bu tür borçlar dışında bir borçlanmaya gitmemişlerdir.(18) (Dış borçlarla ilgili ayrıntılı bilgi için, "Türkiye Cumhuriyetinin Kuruluşundan 1950 Yılına Kadar Olan Dış Borçlanmalar" bölümüne bakınız.)

Yeni Yönetim Kumar Kulübüne Dönüşmüş Olan Galata Esham ve Tahvilat Borsasına El Atıyor (19)

I.Dünya Savaşı'nın özel koşulları içinde, Osmanlı İmparatorluğunun kağıt parayı tedavüle sokmasıyla, bu paranın diğer yabancı paralar karşısındaki değer ve değişimi belirleyecek kambiyo işlemlerinin denetimi için, "Kambiyo Muamelatı Merkez Komisyonu"nu kurmuş; ancak savaşın sona ermesiyle bu komisyonun görevine son verilmişti. Mütareke ve işgal döneminde, İstanbul Hükümetleri, bir kambiyo denetimi kurmayı düşünecek durumda değildi. Ankara Hükümeti ise daha çok gelir sağlamak için gümrük tarife ve resimlerini oluşturduysa da kambiyo denetimine gitmeyi uygun bulmamıştı. Kurtuluş Savaşı sonrasında zaman zaman kambiyo denetimiyle ilgili yasa teklifleri TBMM'ne geldiyse de, Hükümet bunları, yeni kanun tasarıları hazırlanmakta olduğu gerekçesiyle geri çevirmiştir.

İttihat ve Terakki yönetiminin I.Dünya Savaşı'na girmesi ardından, dış borçları ve Düyun-u Umumiye'yi askıya almış, Galata'daki Borsa resmen kapanmış olmasına rağmen Havyar Han'ı çevresine toplanan borsacılar, savaşın gidişine göre, hisse senetleri üzerinde önemli derecede oyun olanakları bulmuşlardı.(20) Mütareke ve işgal döneminde Borsa, Galata'da Mertebani sokağında eski bir Yunan bankası binasında açılmıştı. Burada denetimsiz bir şekilde, spekülatif hareketler ve

(17) H.Üren Arsan, "Türkiye'de Cumhuriyet Devrinde İç Devlet Borçları", Siyasal Bilgiler Fakültesi Yayınları, Ankara, 1961, s.18.
(18) İlhan Tekeli, Selim İlkin, a.g.e., s. 179, 180.
(19) Bu başlık altındaki kısım İlhan Tekeli, Selim İlkin, a.g.e., s. 225-239 arasından derlenmiştir. (Başlıklar dışında.)
(20) Hüseyin A.Şanda, "İstanbul Borsasının Geçirdiği Safhalar", İstanbul Ticaret, 8 Nisan 1966.

hava oyunları sürüyordu. Anadolu'daki savaşların sonuçları Osmanlı iç borç senetleri üzerindeki spekülatif piyasayı canlı tutmuştur.

Kurtuluş Savaşı'ndan sonra **Kambiyo, Esham ve Tahvilat Borsası** tekrar yapılan Komisyon Han'ına taşındı. Hüseyin Avni Şanda'nın anlatımıyla, "*değerli bir maliye müfettişi olan Adil Bey, ilk iş olarak, borsayı kozmopolit unsurlardan temizledi. O sırada, "kambiyo kulübü" adıyla bir kuruluş vardı, burası bir kumar kulübünden farksızdı. Adil Bey, bunu da ortadan kaldırdı. Borsayı düzene soktu, dürüst borsacılardan meydana gelen, bir idare heyeti seçilmesini sağladı. Borsacı olabilmek için, belirli şartlar ortaya konuldu. Teminat akçesi olmak üzere, her borsacının bir bankaya 10.000 lira yatırması şarttı. Bu teminat akçesi borsacıların sayısını tahdit etti. Böylece borsa acentalığı, mali çevrelerin itimat ettiği şahsiyetlere inhisar etti.*" (21)

Türk Parası Yabancı Paralar Karşısında Değer Kazanıyor
Cumhuriyetin İlk Yıllarında Türk Lirasının Sterlin Karşısında Yıllık Dalgalanması %38'den %4'e Düşüyor

Kuşkusuz bu düzenleme, sadece bazı borsa oyunlarını denetim altına almaya dönüktü. Bunun ötesinde, bir kambiyo denetimi getirmiyordu. Bu durumda, Türk parasının dış paralara göre değerinin oluşması, büyük ölçüde piyasa güçlerinin karşılıklı etkileşimine bağlı kalmıştır. Türk parasının kıymetinde, iki tür değer değişmesi kendini göstermektedir. Birincisi, paranın yıllık ortalama değerinin, devamlı olarak yılda %4 dolaylarında düşüşüdür. İkincisi ise yıl içinde aylara göre, önemli bir dalgalanma göstermesidir. Cumhuriyetin ilk yıllarında, Türk parasının sterline göre, en düşük değeri ile en yüksek değeri arasındaki yıllık dalgalanma oranı %38'ken, bu dalgalanma oranı zamanla bir azalma göstermektedir. 1926'larda %11 ve 1928'lerde %4'e kadar küçülmüştür.

Türk parasının, bu dönemde %4'lük devamlı değer kaybı göstermesi, genellikle paranın bir karşılığı olmaması dolayısıyla, piyasa talebine bağlı olması ve dış ticaret dengesinin devamlı açık vermesi ile açıklanabilir. Kuramsal açıdan, piyasa mekanizması içinde, paranın değerinin düşmesinin, zaman içinde dış ödemeler dengesini sağlaması beklenir. Her ne kadar tam denge sağlanmamakla beraber, açıklarda göreli bir azalma olmuştur. Hükümetin demiryolu vb. yatırım

(21) Hüseyin A.Şanda, "Kambiyo ve Esham Borsasında Reform", 8.4.1966.

politikası ve 1928 yılından sonra dış borçların ödenmeye başlaması gibi nedenler, böyle bir dengeye ulaşılmasını olanaksız hale getirmiştir. Aslında %4'lük ortalama değer kaybının, çok önemli olmadığı söylenebilir. Her ne kadar 1929 Dünya Ekonomik Krizi öncesinde, iktisatçılar ve politikacılar para değerinin stabilitesine daha çok önem veriyorsa da, bu oranları, o zaman bile, o kadar büyük görülmemiştir.(22)

İçeride ve Dışarıdaki Döviz Spekülatörleri ile Savaş

Döviz-Fiyat Makası
Türk Lirasının Sterlin Değerini Dalgalanmaya Karşı Koruma Çabaları

Anadolu'da Ulusal Bağımsızlık Savaşı Sürerken
Atina'dan Yönlendirilen Borsa-Para-Banka Maniplasyonlarıyla İstanbul'un Tapusunu Toptan Yunanistan'a Devretme Girişimi
Bu Oyun İçinde Yer Alan Yahudi Banker Yeşuva Ise Borsa'da Büyük Spekülasyonlar Yapıyor
Lira Değerinin Sürekli Düşmesine Neden Oluyordu

Para ve tahvilat üzerindeki oyunlarla çok para kazanıldığını geç de olsa fark eden İttihat ve Terakki hükümeti, 1917 yılında Galata'da Mertebani sokağındaki bir binayı kiralayarak borsa haline getirmişti. Partinin güdümündeki bu borsada birçok yolsuz işler çevrilmişti. İttihat ve Terakki'nin savaş yenilgisiyle iktidardan düştüğü günlerde halk borsaya hücum etmişti. Komisyon Hanı yeniden inşa edince 1921 yılında Borsa yine bu hana taşındı. 1918 yılından itibaren savaşı kaybeden Osmanlı İmparatorluğu'nun hükümet merkezi olan İstanbul'a göz diken Yunanlılar, o sıralarda ABD başkanı olan Wilson'un barış şartları prensiplerine uyabilmek ve İstanbul'u masa başında ele geçirmek için, Osmanlı parasını düşürmek ve kendi paraları olan drahmiyi yükseltmekle işe koyuldular ve Galata Borsasını ele geçirdiler. Bun-

(22) Ş.Süreyya Aydemir, yabancı uzmanların Türkiye'deki para değeri hakkındaki yargılarını samimi bulmamaktadır. "Nitekim ecnebi müessesat maliyesi mümessilleriyle, bunların mutiyatını aynen kabul edenlerin beyanat ve neşriyatında Türk parası tekrar ve telkin edilir durur." Ş.Süreyya Aydemir.

dan maksatları İstanbullu Rumlara kredi açarak İstanbul'un tapularını ele geçirmekti. Zira Wilson prensiplerine göre bu kentte eğer Rumlar tapulu arazi, bina vs. de İslâm Türklere bir üstünlük sağlayacak olursa, İstanbul'u barış görüşmelerinde ellerine geçirmeleri mümkün olacaktı. Atina Bankasının yönettiği bu para harekatı, İstanbul'daki yabancı bankaların da desteği ve meşhur Yahudi banker Yeşuva'nın çevirdiği dolaplarla kısa zamanda başarıya ulaşmıştı.

Diğer taraftan, Yunan propagandasıyla, İstanbullu Türkler mülklerini satarak Anadolu'ya hicret etmeye başlamışlardı. Hatta Türklerden mallarını satıp Avrupa'ya bile gidenler vardı.

Buna karşı "Akşam" gazetesi, Türklerle İstanbul'u terk etmemelerini ve mülklerini satmamalarını telkin etmek maksadıyla bir basın kampanyası başlatmıştı. Fakat İmparatorluğun savaş yenilgisi birçok memur ve askeri işsiz bıraktığı gibi, sürüp giden enflasyon kalanlar için de büyük geçim sıkıntısı getirmişti. Bir kısım Türkler evlerini satıp yaşamlarını sürdürmek çaresizliği içine düşmüşlerdi. Fakat hiçbir banka Türklere kredi açmıyordu, tüccar ve esnaf bankalara, yabancılara ve azınlıklara olan borçları dolayısıyla icraya veriliyor, mal ve mülkleri haraç mezat satılıyordu. Drahminin Osmanlı lirası karşısında devamlı değer kazanmasını sağlayan kambiyo spekülasyonu, Atina Bankası tarafından İstanbul'daki Rumlara kredi olarak akıtılan paranın devamlı artmasını sağlıyor ve Rumlar da bu kentin tapusunu yavaş yavaş ele geçirmeye başlıyorlardı.

Bu kambiyo spekülasyonu karşısında İstanbul Hükümeti, tedbir olsun diye, kambiyo işlemlerini Galata Borsasının tekelinden almak yoluna gitmişti. Fakat adına Kambiyo Klubü denilen ve kambiyo borsası görevini ifa edecek olan bir yerin açılmasına izin veren hükümet aslında bir kumarhane ve hatta batakhane açılmasına izin vermiş oluyordu. İşte yukarda bahsettiğimiz Yahudi banker Yeşuva, bu kulübün kralı olmuştu. Türk parasını devamlı düşürmek için, bazı Türk gazetelerinin bile yanlış havadis ve yoruma yer vermelerini sağlayacak bir rüşvet mekanizması kurmuştu. İngiliz lirası devamlı yüseliyor ve drahmi de ona bağlı olarak değer kazanıyordu. Bu kambiyo spekülasyonu Galata Borsasına Osmanlı tahvilatının da devamlı düşmesine yol açacak bir etki yapmaktaydı. Savaş henüz bitmediği ve Anadolu harekatı dolayısıyla İstanbul'u besleyen milli kaynakların yolu tıkandığı için, bu kentin bütün ihtiyaçları yabancı memleketlerden yapılan itha-

latla karşılanıyor ve Türk parası devamlı düştüğü için, pahalılık ve geçim darlığı özellikle Türk ailelerinin perişan ediyor, servet ve mallarının yok bahasına elden çıkmasına sebep oluyordu.

Ankara'daki Milli Hükümet İstanbul'un kaderine hakim olunca ilk iş olarak Adil Beyi borsa komiserliğine getirmiş ve Kambiyo Klubü'nü kapatmıştı. Türk parası ve ecnebi paralar üzerinde her türlü spekülasyon yasak edilmişti, fakat kambiyo spekülasyonu yine gizliden gizliye devam etmiştir. Hatta 1931 yılında Türk Parasını Koruma Kanunu'na kadar Türk lirası üzerinde spekülasyonla geçinen birkaç yüz kişi vardı, diyebiliriz. 1929 Krizi ve bunu takip eden yıllarda iktisat politikası tedbirleri devletçi görüşe ve eyleme geçince Galata Borsası da anlamını yitirmiş ve 4. Vakıf Hanı'nda bugüne kadar sessizce ve o günlerden bu yana yazılmış hiçbir gazete makalesinde ve hatta haberinde dahi adı duyulmayan bir borsa olarak adeta komaya girmiştir.

Bu dönemde ulusal ekonomi bakımından, üzerinde daha çok durulan konu, ikinci tip mevsimlik dalgalanmalar olmuştur. Ülkenin tarımsal olan üretim yapısı, para değerinin dalgalanmasında da kendisini göstermektedir. Tarımsal malların ihraç mevsiminde, Türk parasına talep artışı dolayısıyla, para değeri yükselmektedir. Bu dönem, genellikle ağustos-kasım ayları arasındadır. Aralık-nisan ayları arasında ise yabancı para talebi artmakta ve böylece, Türk parasının değeri, en düşük seviyeye inmekte, nisan-haziran arasında ise yıllık ortalama değeri korumaktadır. İhraç mevsiminde, Türk parasının dış piyasada değerinin artması yüzünden, üretici Türk parası olarak malını sattığında, Türk parasının yıllık ortalama değerine göre daha ucuza satmış olmaktadır.

Öte yandan, ithal mevsiminde, Türk parasının yabancı piyasalarda bollaşması dolayısıyla, değeri düşmektedir. Bu para değeri ile yapılan ithalat da, Türk parasının ortalama değerine göre, pahalı bir ithalat olmaktadır. Pahalı ithal edilen malların alımı için de üretici daha çok para ödemektedir. Böylece ithal ve ihraç mevsimlerinde Türk parasının değerindeki dalgalanmalar, üretici aleyhine bir fiyat makası oluşturmaktadır.

Böyle bir fiyat makasının oluşumu, kağıt para sistemine geçilmesi dolayısıyla, I.Dünya Savaşı öncesinde olduğu gibi yabancı ülke paralarının metal değerleriyle doğrudan piyasaya girmemesi, ülke dışından gelen paraların da Türk parasına çevrilmesi zorunluluğundan

doğmaktadır. Kağıtpara sistemine geçilmesi ve hükümetin para arzını sabit tutması nedeniyle, Türk parasının mevsimlik para talebi artışına uyum yapma esnekliğinin bulunmaması, bu fiyat makasını oluşturmaktadır. Para değerinin dalgalanması dolayısıyla ortaya çıkan bu fiyat makası, Cumhuriyet'in ilk yıllarında %30'lara ulaşırken, zaman içinde, bir dengeye kavuşmuştu, ama 1926'larda bile %11 dolaylarındadır. Devletin, döviz alımlarında bu fiyat makasını gözönünde tutarak, mevsimlere göre uygulamaya başladığı döviz alım politikası, 1928'de bu makasın etkisini %4'e kadar düşürmüştür. 1926 yılı sonlarında para krizinin politik gündemde ön plana çıkmasında, Avrupa girişimcilerinin, Türk ihracat ve ithalatçılarına verdikleri kredilerin(23) rolü olmuştur. 1926 yılı başında, nakit ve kambiyo işlemlerindeki dalgalanmaları normal bulan İstanbul Ticaret ve Sanayi Odası, dış ticaret hacminin düşmesi ve dolayısıyla kredi olanaklarının daralmasından sonra, bu konuda Ticaret Vekaleti'nin alacağı kararlara aktif olarak katılmak isteyecektir.(24) Bu tarihten itibaren para değeri sorunu, devamlı olarak politik gündemde kalacaktır. Alınan ilk önlem, Kambiyo, Esham ve Tahvilat Borsası Komitesi'nce hazırlanan ve Maliye Bakanlığınca onaylanarak, 1 Mart 1927'de yürürlüğe konan kurallar oldu.

Kişilerin ve Kuruluşların TL'nin Günlük Değer Dalgalanmasından Kâr Sağlamak İçin, Döviz Alış ve Satışları Yasaklanıyor

Yeni kurallara göre, bankalar ve bankerler, kendi aralarında, esham ve dövizleri, Türk parasıyla alıp satamayacaklardır. Sanayiciler ve iş adamlarının yapabilecekleri döviz satışları da 200 dolar, 500 Alman markı, 25.000 Fransız frankı vb. limitlerle sınırlanmıştır. Daha yüksek miktardaki alım satımları, sadece yetkili kambiyo ajanları yapabilecektir. Bankalar, döviz üzerinden kambiyo ajanlarına cari hesap açamayacaktır. Kişilerin ve kuruluşların, günlük değer dalgalanmalarından kâr sağlamak için, döviz alış ve satışları yasaklanmıştır. Bankalar, bankerler, hisse senetleri ya da tahvilleri borsada işlem gören firmalar, 50-300 lira arasında değişen bir ücret ödeyerek, Borsaya kaydolacaklardır. Merkezi İstanbul'da olan tüm şirketlerse, hisse senetleri ve obligationlarını Borsaya kaydettirmek zorunluluğu getirilmiştir.

(23) The Economist, Cilt II, 26 June 1926, s.1257.
(24) Hüseyin A.Şanda, a.g.e., s.393-399.
(25) Journal D'orient, 1 Mart 1927.

İstanbul Kambiyo, Esham ve Tahvilat Borsasına kaydolmayan şirketler, iki ay sonra faaliyetlerine son vermiş sayılacaklardır.(25) İstanbul'daki **Amerikan Büyükelçiliği, Washington'a bu kararı "yabancı finans çevrelerine tam bir süpriz olarak geldi"** diye bildirecektir.(26) Bu gelişmeden sonra İstanbul'daki Türk iş çevrelerinin TBMM'ndeki güçlü temsilcilerinden Süreyya (İlmen) Paşa, "*memleketimizde icrayı faaliyet eden bilumum bankaların ecnebi parasıyla muamele ve ikraz yapamayacaklarına*" ilişkin bir yasa tasarısı hazırlamıştır. (27) Bu tasarı, Mart 1927'de atılan adımı, bir adım daha öteye götürür niteliktedir.

Döviz Spekülasyonunu Önlemede Ortaya Çıkan Sorunlar

Bu gelişmeler sonrasında, Türkiye Cumhuriyeti, Türk parasının dış değerini korumak amacını taşıyan ilk kanun olan "**Menkul Kıymetler ve Kambiyo Borsaları**" yasasını çıkarmıştır. 30 Mayıs 1929 tarih ve 1447 sayılı bu kanun, **dövizler üzerindeki spekülasyonu yasaklamakta, kişi ve kurumların ihtiyaçları olmadıkça, gerek dolaysız ve gerekse dolaylı şekilde, döviz alıp satamayacaklarını** ve döviz ihtiyaçlarının bir liste şeklinde, önceden saptanmasını öngörüyordu. Bu kanun ayrıca, bankalarla bankerlerin, yabancı paraları (döviz) karşılık tutarak, Türk lirası üzerinden avans yapmalarını, Türk parasıyla yapılan tediyatı, kendi hesaplarına **ihtiyaç listeleri** haricinde, yabancı paralarla değiştirmelerini yasaklıyordu. Kanunun uygulanmasıyla ilgili yükümlülükler, Maliye Vekaleti'ne veriliyordu. Ne var ki, bu kanun "döviz işlemleri" üzerinde sınırlı bir kontrol getirmekten öteye geçmedi. Örneğin, gerekli belgelerin varlığı halinde, Bankalar kendilerine getirilen döviz taleplerini, bir kez daha kullanımını önlemek üzere, sadece damgalayarak, yerine getirmekle yükümlüydüler. Üstelik, spekülatif faaliyetleri körüklemiş olan yabancı bankalar üzerindeki gerekli kontroller de tam anlamıyla sağlanamamıştı. Yine bu kanunun öngördüğü "ihtiyaç listeleri...", bir süre yayımlandı. Fakat bunlar da bir ithal kısıtlamasından çok, ithal rejiminin esaslarını saptayan kaidelerden ibaretti. Aynı senenin sonunda, bu kez Devlet, özellikle "dış mübayaa.." gerektiren harcamalarda indirim yapmak zorunda kaldı. Bu önlemler kambiyo krizini önlemek için yeterli olmadı.

(26) D.S.A. 567.515/Roll 62.
(27) TBMM Zabıt Ceridesi, (Cilt III/2), İ:74, 29 Mart 1928, C:1, s.62, 63.

Genç Cumhuriyette İlk Döviz Panliği

1929 Dünya Krizi ile Türk Kambiyo Krizi Çakışıyor

"İngiliz Lirası 1033.5 kuruş Bunun Sonu Ne Olacak?"

Bir gazete manşeti.

Kambiyo krizinin kamuoyuna yansıyan ilk görüntüsü, gazetelerde yer alan Türk parasının kıymetinin hızla düşüşüne ait haberlerdir. Özellikle Mayıs 1929'dan sonra, Türk parasının, İngiliz lirasına göre, değer düşüşleri; gazetelerde bir panik havası yaratacak şekilde yer almıştır. Örnek olarak o dönemin gazetelerinden alınan aşağıdaki başlıklar bu panik havasını çok iyi yansıtmaktadır.

1929 Yılı Gazete Manşetlerinden Seçilmiş Sterlin Paniği

- "İngiliz Lirası alabildiğine yükselmektedir. Dün 1001 kuruşa kadar fırlamıştır. Bu şayanı dikkat tereffü (yükselme) üzerine tahkikat yaptık" (12 Mayıs 1929). - ***"Dün İngiliz Lirası 1004 kuruşu buldu. Mesele (Maliye Vekaleti'nde) ehemmiyetle tektik olunuyor."*** *(13 Mayıs 1929) - "İNGİLİZ LİRASI 1019 KURUŞ" (2 Haziran 1929). -* **"İngiliz Lirası 1024 kuruş"** *(3 Haziran 1929). - "İngiliz Lirası 1025 kuruş" (4 Haziran 1929). - "İNGİLİZ LİRASI DÜN AKŞAM 1028,5 KURUŞTA KAPANMIŞTIR" (20 Ekim 1929). -* ***"İNGİLİZ LİRASI 10335 KURUŞ. BU YÜKSELMENİN SONU NE OLACAK?"*** *(21 Ekim 1929). - "İngiliz Lirası dün 1039'a çıktı." (22 Ekim 1929). -* ***"İngiliz Lirası dün akşam 1036'da kapanmıştır."***

... Bu meyanda müderrislerimizden bir zat şu suretle beyanı fikir etmiştir:*"Ben sterlinin, nasılsa alıştığımız, 9 yüzü geçmesine sebep göremiyorum. Bir memleketin hayat ve iktisadiyatı, birkaç kişinin, birkaç müessesenin danışıklı döğüşlü blöfüne terk ve teslim edilemez."* (23 Ekim 1929). Bir profesör.

- "İNGİLİZ LİRASI YİNE YÜKSELDİ:1042.50" (22 Kasım 1929). - "İngiliz Lirası dün de fırladı:1047.50" (27 Kasım 1929). - "İNGİLİZ LİRASI DÜN 1056.25 KURUŞA ÇIKTI. STERLİN DÜNKÜ TEMEVVÜÇ ESNASINDA 1060'A KADAR ÇIKMIŞTIR." (28 Kasım 1929). - "1068.5 Meşum tereffü devam ediyor" (1 Aralık 1929). - "KOVADİS STERLİN?" 1074. *"İngiliz Lirası yükselmeye devam ediyor."*...

"İngiliz Lirasının son günlerde yükselmesi hükümetin ittihaz edilecek tedbirlerde istical göstermesini mucip olmuştur. Maliye Vekaleti hazırlıklarını ikmal ederek tedbirlerin iki güne kadar tatbikine başlayacaktır." (2 Aralık 1929).

- "İngiliz Lirası dün de 1086 kuruşa fırlayarak... 1081 kuruşta kapanmıştır." (8 Aralık 1929).

1926-1928 yılları arasındaki Türk parasının İngiliz parasına göre değerinin değişmesi ki, 1929 yılındaki para değerindeki dalgalanma, 1926 yılındaki dalgalanmaya göre, daha yüksek olmamıştır. 1926 da sadece 8 ile 12. aylar arasındaki dalgalanma %10'ken, 1929 yılındaki 12 ay içinde dalgalanma %5 olarak kalmıştır. Bu halde, kamuoyunda bu düşüşün neden çok büyük etki yaptığı sorulabilir. Bunun nedeni birkaç tür etkinin üstüste binmesidir. Birincisi, gazete haberleriyle tablonun karşılaştırılmasının ortaya koyduğu üzere, gerçek para değerlerinin, borsa değerleri üstünde bulunmasıdır.(28) İkincisi, uluslararası krizin Türk kamuoyunda da etkisini göstermesidir. New York'taki ünlü Kara Perşembe 24 Ekim 1929 tarihinde ortaya çıkmıştı. Türk kamuoyunda da kasım ayı içinde panik havası doğmuş ve Hükümet ilk önlemleri aralık ayı içinde almıştı.

İnönü Hükümetinin Sterlin Kurunun Dalgalanmasına ve Savurganlığa Karşı Aldığı Önlemler

Nitekim, kasım ayı başında, Hükümet Başbakanı İnönü, para değerindeki düşüşü, derin bir uluslararası krizin başlangıcı olarak değil, gümrük yasanın uygulanmaya başlamasının doğurduğu spekülatif ithalatın sonucu olduğunu görüyordu. Oysa, aralık ayındaki gelişmeler, Hükümeti, konuya daha önemle eğilmeye zorlayacaktır.

İnönü, TBMM'nde "Milli Para Hakkında.." uzun bir açıklama yaparak, bu düşüşün nedenleri üzerinde ayrıntılı olarak durmuş ve alınan ilk tedbirleri açıklamak zorunluluğunu hissetmişti.

İnönü, TL değerindeki düşüşü şu nedenlere bağlıyor:

• Savaş dönemi kapalılığı ve sıkıntıların neden olduğu, aşırı ithalat ve dolayısıyla, aşırı döviz talebinin ortaya çıkması,

(28) Tevfik S.Alanay, "Türkiye'de Döviz Kontrolü ve Milli Parayı Koruma", İstanbul, 1937, s.18.

• Halk kitlelerinin tasarruf ilkelerine uymamaları, özellikle bazı aşırı ithal mallarına yönelmeleri,

• Devletin, gelirlerini hesaba katmadan, geniş harcamalarda bulunması,

• Para ve kredi işlemlerini, ülke düzeyinde kontrol edecek bir kurumun olmaması, (Merkez Bankasını kastediyor. E.Y.)

• Asılsız söylentiler vs. gibi hususlardır.

TL düşüşüne karşı, bir dizi önlem:

1) Amaçları arasında halk kitlelerini, tasarrufa ve yerli malları kullanmaya alıştırma da bulunan, **Milli İktisat ve Tasarruf Cemiyeti**, çok kısa bir süre içinde kurulacaktır.

2) Hükümet artık dengeli bir bütçe politikası gütmeye başlayacaktır. Bu arada, bütçede, dövize bağlı harcamalarından gerektirecek kısıntıya gidilecektir.

3) Devlet Bankası kuruluş hazırlıklarına hız verilmiştir.

İnönü bu konuşmasında, sürekli olarak, çıkarılmış söylentileri altetmek, paraya olan güveni pekiştirmek için, güvence verir ifadeler kullanmıştır: (1929 krizi Hükümete sıkı para, denk bütçeyi öğretmiştir. Yukarıdaki kriz nedenleri günümüzü anımsatmıyor mu? E.Y.)

"... Kati neticeye varıncaya kadar milli paranın ileri, geri göstereceği dalgalardan asla ürkmemeliyiz, asla yılmamalıyız... Bu kürsüden milletvekillerinin huzurlarında kati kanaatle beyan ve ilan ederiz ki, milli parayı muhafaza edenler asla kaybetmeyecekler, behemahal kazanacaklardır..." (29)

Döviz Spekülasyonu ve Kambiyo Krizine Çare SABİT KUR 1980'li Yıllara Kadar Sürecek Olan "Türk Parasının Kıymetini Koruma" Hakkında Yasa Çok İlginçtir ki, İçeriğinde Paranın Değerinin Korunmasına İlişkin Hiçbir İlke ve Karar Yoktur

Mayıs 1929'da çıkarılmış olan, özellikle kambiyo ve nakit işlemlerinde spekülasyonu önleyerek, belirli bir düzen getirmek isteyen "Menkul Kıymetler ve Kambiyo Borsaları Kanunu"nun (1447 sayılı Kanun), para değerindeki düşmenin hızlanması neticesinde yetersizliği anlaşılarak, bir çok yeni denetime gerek duyuldu. 20 Şubat

(29) Türk İnkılap Tarihi Enstitüsü, a.g.e., s.210.

1930'da "Türk Parasının Kıymetini Koruma Hakkında..." (1567 sayılı) Yasa çıkarıldı. 25 Şubat 1930'da yürürlüğe giren bu yasa ile Hükümete verilen kambiyo denetim alanında önlemler alma yetkisiyle, Bankalar Konsorsiyumu 1 Sterlinin TL karşılığını 10.30 olarak belirlemişti.

Bu Yasa, gerekçesindeki deyişle, "*hususi menfaatleri tenkis suretiyle para kıymetini düşürmeye çalışanların ağır suretle tecziyelerini*" amaçlamaktadır.(30) Maliye Vekili yeni kanunu açıklarken memleketin döviz sıkıntısı geçirmekte olduğunu, bunun ise "... *kriz kokusu...*" verdiğini, alınan tedbirler yetmediğinden bu kanuna ihtiyaç duyulduğunu ifade ediyordu.(31)

Yasa alınacak önlemleri ayrıntılı olarak saymamakta, sadece Hükümeti "... *kambiyo, nukuat, esham ve tahvilat alım, satımının ve memleketten ihracının tanzim ve tahdidi ve Türk parası kıymetinin korunması zımnında kararlar ittihazına...*" yetkili kılıyordu. Görülüyor ki, yasa Hükümete, alınacak kararlar konusunda hiçbir kısıtlama getirmemiş ve ona adeta "açık bono" vermiştir.(32)

Uzun yıllar Türk parasına ilişkin önlemlerin dayanağı olan 1567 sayılı Kanun'un yapısı çok ilginçtir. Bu yasa içinde, paranın değerinin korunmasına ilişkin hiçbir ilke ve karar yoktur. Yasa, hükümete, Türk parasını koruma konusunda önlemler alma yetkisini vermekte, buna ek olarak da, bu yetkiyi güçlendirecek cezalar getirmektedir. Alınacak kararlara uymayan bankalar ve mali kurumlar, para cezasına çarptırılabilecek ve 15 günle - 2 yıl arasında muameleden menedilebilecek, tekrar halinde sürekli olarak kapatılabilecekti.

Ayrıca, hapis cezasına ilişkin hükümler de vardı. Bu yasa, üç yıl için geçerli olacaktı.(33) Fakat böyle esnek bir şekilde yetki devreden yasayı hükümetler çok kullanışlı bulmuşlar ve yetki süreleri sürekli uzatılarak 1980'lere kadar uygulamada kalmasını sağlamışlardır. Hükümet, bu yetkisini, kararnameler çıkararak kullandığı için, Türk parasının değerini korumaya ilişkin önlemlerin gelişini, ancak kararnameler incelenerek ortaya konulabilecektir.

26 Şubat 1930 tarih ve 8907 sayılı ilk kararname, "**kamblyo, nu-**

(30) Korkut Boratav, "Türkiye'de Devletçilik", İstanbul, 1974, s.125-126.
(31) Hakimiyeti Milliye, 21 Şubat 1930.
(32) Tevfik S.Alanay, a.g.e., s.26.
(33) Korkut Borotav, a.g.e., s.126.

kut, esham ve tahvilat işlerinde spekülasyonu yasaklıyordu" ve spekülasyonu da "1447 numaralı Yasa'nın (**Menkul Kıymetler ve Borsalar Kanunu**) 29. maddesi gereğince Maliye Vekaleti'nce tanzim ve ilan olunan ihtiyaç listesine uygun olmayan veyahut borsa ve banka ve Maliye Vekaleti'nden izin almış banker gişeleri haricinde veya açıktan yapılan kambiyo alım ve satımları" olarak tanımlamıştı.

Böylece Hükümet'in elindeki denetim araçlarından biri Türk parasının kıymetini koruma kararnamelerindeki hükümler, diğeri de Maliye Vekaleti'nce düzenlenen ihtiyaç Listeleri'ydi. Bu listelerin kapsamını daraltarak, ya da genişleterek de kambiyo işlemleri hacmini denetim altına alabilecekti. Bu kararname ile Maliye Vekaleti'nin onayı olmadan, Türkiye'den hisse senedi, tahvil ve kuponların ve Türk parasının ihracı, Türkiye'ye hisse senedi, tahvil ve kupon ithali yasaklanmıştı. Dövizle ifade edilen çek, bonolar, poliçe ve hesabı carilerin, Maliye Vekaleti'nin onayı olmadıkça, bankalardan başka bir kimseye ciro edilmesi durdurulmuştu. Bankalar veya bankerler nezdinde döviz hesabı carileri olanlar, bu mevcutlarını ihtiyaç listelerindeki ihtiyaçlar için ya da banka gişelerinde ve borsalarda satabileceklerdir. Ülke içinde, kurumlar arasında alışverişte döviz kullanılmayacaktır.

Bu kararname ile ayrıca, bankaların ve bankerlerin alıp sattıkları dövizlerin kayıtlarına ve günlük hesaplarının denetlenmesine ilişkin sıkı kayıtlar getirilmişti.

9 Nisan 1930 tarih ve 9094 sayılı, ikinci Türk Parasını Koruma Kararnamesi, ihracatçıların döviz alışlarına bazı kolaylıklar getirdi. Üçüncü ve dördüncü kararnameler bu sistemin geliştirilmesi konusunda ancak marjinal iyileştirmeler getirdi. Tüm bunlara rağmen, yine de sorunlar vardı. Bunda ülke para politikasını en geniş ölçüde kontrol edecek ve dolayısıyla ona şekil verebilecek, bir merkez bankası yokluğunun da büyük rolü vardı.

Ülkede merkez bankasının kuruluşu tamamlanıncaya kadar geçecek sürede, "... *kambiyo alım ve satımını idare etmek ve spekülasyon yapılmasına meydan vermemek üzere, milli ve ecnebi bankaların iştirakiyle, bir teşekkül vücuda...*" getirilme yolu tutuldu. Döviz kurlarının sabitleştirilmesi, serbest piyasa koşullarına göre belirlenmediğinden nominal değerleri, olması gereken düzeyin altında kalıyordu. Bu durumda TL, aşırı değerlendiğinden, ihracat ve buna bağlı işletmeler olumsuz etkileniyor; gelir dağılımı bozuluyordu.

Batan Bankalar

1929 Krizinin Finans Sektörüne Açtığı Zararın Bilançosu
10 Banka İflas Etti, 5 Yerel Banka Tasfiye Edildi

1929 Dünya Krizi'nin, özellikle dış ticarete yönelik tarım kesimi üzerinde görülmesi, bankacılık kesiminde yerel bankaların iflası şeklinde yansımıştır. 1932-1938 arasında *Türk Ticaret ve Sanayi Bankası (1932), Karaman Çiftçi Bankası, İstanbul Esnaf Bankası, İstanbul Bankası (1934), Aksaray Halk Bankası (1936), Karaman Milli Bankası, Trabzon Bankası, Karadenlz Bankası (1937), Kastamonu Bankası, Kayseri Milli İktisat Bankası (1938) olmak üzere, toplam 10 banka kapanmıştır. Aynca 1930-1931 yıllarında kurulan 5 yerel banka daha 1938-1940 yıllan arasında tasfiye edilmiştir. Bankaların iflaslannın başlıca nedeni, bu bankalardan kredi alanlann; gerek kötü ürün yıllan, gerekse tüm ürün fiyatlarındaki düşme nedeniyle -devlet bankalarına göredaha yüksek faizli kredileri ödeyememelerine neden olmuştur.*Hükümet bankacılık sistemindeki bu gelişmelere karşı bir dizi yasa çıkarmış, mevduat sahiplerini korumaya çalışmıştır. Bankaların kredi hacmini sınırlayan öz sermaye yetersizliğinin yarattığı sıkıntıları gidermek amacıyla, 1933'te Merkez Bankası reeskont oranları %8'den %5.5'a düşürülerek, bankalara kolaylık sağlanmışsa da, bu olanaktan yalnızca sermayesi 4 milyon TL'den fazla olan büyük bankalar yararlanabilmiştir. Yine bankalardan mevduat karşılıklarının belirli oranlarını devlet tahviline yatırma zorunluluğu BBYSP (Birinci Beş Yıllık Sanayi Planının) finansmanına yardımcı olmuştur.

İlginç bir belge.

1927'de tedavüle sürülen 1. tertip 1 Türk Lirası banknotu. Bu para aynı zamanda ilginç bir belgedir. Arap ve Latin kallgrafisinin birlikte kullanıldığı palmet, rumi desenleri ve küfi yazılanyla Osmanlı karakterlstiğini taşımaktadır. Ortadaki resimde İstanbullu iş adamlan ve yabancı büyükelçilikler için Ankara'yı cazip kılmayan kırsal hava yansımaktadır. Ön planda çift süren bir köylü, arkada Ankara kalesi ve çatısında Türk Bayrağı sallanan Büyük Millet Meclisi binası yer alıyor. 1931'den sonra uygulanan TL değerini koruma yasası, kaçınılmaz olarak uygulanmış; fakat daha sonrakl yıllarda aşın değerlenen TL nedeniyle, ihracat daralmış ve döviz kazandıncı işlemler olumsuz etkilenmişti.

Cumhuriyetin İlk Dış Borç Konsolide Günahı

Yabancı Sermayeli ve Yabancı Yönetimindeki Osmanlı Bankasına Bağımlılık Devam Etmekteydi
Cumhuriyetin Bir Merkez Bankası Yoktu
Bunun İçin Öncelikle Büyük Bir Sermaye Gerekiyordu
Bu Sermayeye Akıllıca Katkı Nasıl Sağlandı?

Merkez Bankasının kurulabilmesi için, her şeyden önce altın karşılık oranına bağlı olarak belirli bir rezerv gerekliydi. Ödemeler dengesi açığını kapatabilmek ve mali zorlukları yenebilme mücadelesi içinde bulunan Türkiye'nin bu rezervi ve kurulacak banka sermayesini, kendi kaynakları ile oluşturması, son derecede güçtü.

Dış kredi sağlayabilmek ise her şeyden önce, ekonomik durumun iyi olmaması dolayısıyla, güçtü. Üstelik, Osmanlı borçlarının ödenmesiyle ilgili anlaşmazlığın varlığı hiç olmazsa bu borcun en önemli alacaklıları olan İngiltere ve Fransa'dan kredi alınmasını güçleştiriyordu. Geriye başta ABD olmak üzere Almanya, İsveç, Hollanda vb. gibi ülkeler kalıyordu.

Merkez Bankasının kurulmasıyla ilgili girişimleri yürüten Maliye Vekaleti, 1928 yılından itibaren, bu amaca yönelik bir kredi sağlayabilmek için, çok sayıda yabancı firma ile temasta bulunmuştu.

1928 yılı sonlarında, İran ve Türkiye'deki girişimleri ile tanınan, İngiliz asıllı Alman Thomas Brown, Türkiye'de geniş çaplı girişimlerde bulunabilmek için, bir konsorsiyum oluşturmaya çalıştı. Amerikalı Kuhn, Leeb and Company ile Dillon Reed, Alman Warburg ve Hendellesch Firmaları, ayrıca bazı Fransız, İngiliz ve Hollanda firmalarının temsilcilerini Amsterdam'da topladı. Özellikle Türk Hükümetinin Nafia ve Merkez Bankası ile ilgili girişimlerini, belirli koşullarla, finanse etmek istediler.

Bu arada Vissering'le buluşup görüşen Thomas Brown, kendisinin Merkez Bankası kuruluşuyla ilgili önerilerini bu konsorsiyumun yürütebileceğine ikna etti ve Vissering'in, kendileri lehinde, Türkiye'ye mektup yazıp, tavsiyede bulunmasını sağladı. 1929 yılı başlarında, Konsorsiyum'a katılan ülke ve şirketlerin sayısı arttı ve Türkiye'ye, banka kurulması ile ilgili 25 milyon dolar kredi teklif ettiler. Ne var ki, bu kredinin koşulları, ağır bulunarak, Türk Hükümetince reddedildi.

Bu konsorsiyuma dahil, Warburg ile Kuhn, Leeb and Company'nin, liman yapımı ve Merkez Bankası finansmanıyla, Seabrooh International Corporation'ın yol yapımı ve yine Banka finansmanıyla ilgili önerileri de uygun bulunmamıştır. ABD kökenli şirketlerin Türkiye'de önemli deneyimleri olan Alman kişi ve firmalarıyla, bu yöreye girme girişimleri, böylece neticesiz kaldı.

1924'te Açılan Uluslararası Kibrit Üretim İhalesi Ardından Gelen Bir İmtiyaz İçin Uluslararası Şirketlerin Bir Dizi İlginç Hisse ve Pazar Payı Kapma Mücadelesi

Merkez Bankasının dış finansman ihtiyacının büyük bir bölümü The American-Turkish Investment Corporation (ATIC) ile yapılan kibrit imtiyaz anlaşması neticesinde sağlandı. Bu Amerikan şirketi, dünya kibrit piyasasının o dönemdeki en önemli firmalarından biri olan Swedish Match Company (SMC) adlı İsveç şirketinin bir alt kuruluşlarından biriydi. SMC ise girişimci Ivar Kreuger'in kibrit alanındaki ana şirketiydi.

1924 yılında Türk Hükümeti kibrit üretimi için uluslararası bir ihale açmıştı. İhaleyi, küçük ve yeni bir Belçika firması olan S.A. Usines Allumenttiere des Flanders aldı. Şirket bir süre sonra ünvanını "Société Général Allumenttiere et Forestiere" (SOGALFOR) olarak değiştirdi. Bu şirketle yapılan 25 yıllık "tekel" anlaşması ilginç hükümler taşıyordu. Şirket bu ithal inhisar hakkında karşılık olarak her yıl 1.750.000 TL verecekti. Ayrıca Türkiye'nin sermayesinin en az yarısını koyacağı ve yönetim kurulu üyelerinin ekseriyetinin Türk olacağı bir şirket kuruluyordu. Bu şirket üç yıl içinde Türk kibrit talebini karşılayacak bir fabrikayı kurmayı üstleniyordu. Kurulacak fabrikada "yerli ağaç" kullanılacaktı.

1 Nisan 1925 tarihinde 600.000 TL sermaye ve Türkiye Kibrit İnhisarı T.A.Ş. -TKİ, Société Anonyme Turque du Monopoles des Allumenttes en Turquie- (SATMA) adıyla faaliyete geçti.

SOGALFOR'un İran'da da Türkiye'dekine benzer girişimlerde bulunacağı ve Türkiye'deki fabrikayı genişleterek diğer İslâm ülkelerine kibrit ihraç edeceği haberinden sonra, İsveç'te kibrit satmaya kalkması SMS'yi iyice rahatsız etti. Bu son girişimin Türk pazarında kendisini rahat bırakması için SMC'ne karşı "bir kuvvet gösterisi" olduğunu ileri sürüyordu.

SATMA'daki Belçikalıların hissesi, Nisan 1928 tarihinde The American-Europen Match Corporation tarafından alındı. İsmi "**The American-Turkish Investment Corporation**" (ATIC) olarak değiştirilen bu şirket SMC'nin sahip olduğu International Match Corporation'ın bir alt kuruluşuydu. Böylece SATMA üzerindeki, SMC kontrolü pekiştirilmiş oluyordu.

ATIC ve dolayısıyla SMC'nin bu güç durumunu iyi değerlendiren Maliye Vekili, şirket temsilcisine, Türkiye'nin kurmaya karar verdiği Merkez Bankasının finansmanında kullanılmak üzere, uzun dönemli bir kredinin hızla verilmesi şartıyla, kibrit konusunda anlaşabileceklerini söyledi.(34) Şirketin, bu şartı kabulünden, kısa bir süre sonra, anlaşmaya varıldı. Anlaşma, Merkez Bankası Kanunu'nun kabulünden üç gün sonra TBMM'de görüşülerek kabul edildi.

Böylece Türkiye, kibrit, çakmak ve benzeri tutuşturucuların üretim, ithal, ihraç ve satış haklarını, 1 Temmuz 1930 tarihinden itibaren, 25 yıl için ATIC'ye vermekteydi.

Bu tekel imtiyazına karşılık olarak ATIC, iki yıl içinde, İstanbul ili dahilinde, ülke tüketimine yetecek bir fabrikayı işletmeye açacaktı. Ayrıca, imtiyaz süresinde, her yıl 1.800.000 lira kira verecektir. Satışların belli bir oranı aşması ve ihracat yapılması halinde, bu miktar daha artabilecektir. Gümrük ve diğer vergilerden bağışıklık karşılığı olarak her yıl ayrıca 50.000 lira ödeyecektir. En önemlisi, ATIC, Türkiye'ye %6.5 faizli ve 25 yıl vadeli, 10.000.000 altın dolar borç vermeyi kabul etmiştir.

Selim İlkin ve İlhan Tekeli'ye göre "*Türkiye'yi bu anlaşmaya iten belki en önemli neden, birkaç gün önce, TBMM'de görüşülerek kabul edilen, Türkiye Cumhuriyeti Merkez Bankası Kanunu'na işlerlik kazandıracak sermayenin önemli bir bölümünü böylece sağlamaktır. Özellikle, bu banka için gerekli olan döviz ve altın rezervlerinin sağlanabilmesi, dönem yöneticilerinin büyük önem verdikleri bir konudur.*" Anlaşmanın TBMM'de görüşülmesi sırasında, Maliye Vekili Şükrü Saracoğlu, amacı şöyle açıklamıştır: "*... Mukavele, tasdikinize iktiran eder ve katiyet kesp eylerse, alacağımız on milyon doların kısmı azamını ve belki de kaffesini sadece bir tek işe tahsis eylemek niyetindeyiz. O da.. Merkez Bankasının memlekete daha nafi olması*

(34) TBMM Zabıt Ceridesi, 15 Haziran 1930, s.246.

için, bir an evvel bu meblağa teçhizidir..."

Gerçekten de bu anlaşma, Merkez Bankasının kuruluşunu, dış konjonktürün ve Türkiye'nin zorluklarla dolu bir döneminde, önemli ölçüde kolaylaştırmış oluyordu.(35)

Merkez Bankasının kurulabileceğini, yabancı uzmanlar ve özellikle Osmanlı Bankası Paris ve Londra komite üyeleri inanmıyordu. Öte yandan bu olasılığa karşı, kuruluşu geciktirmeye veya ağırlıklı hissedarları olmayı yeğliyorlardı. Kibrit tekeli için alınan 10.000 dolar onlar için bir süpriz olmanın ötesinde, bankanın kurulmasında başlıca sermayeyi oluşturmuş ve kamu maliyesinin düzene sokulmasında etkinliği sağlayacak köklü bir kuruluş gerçekleştirilmiştir.

Cumhuriyetin İlk Paraları

Türkiye Cumhuriyeti, Kurtuluş Savaşı'nın bıraktığı acıların giderilebilmesi ve yeni ekonomik yapının yerleştirilebilmesi için Osmanlı paralarının tedavülüne bir süre için izin vermişti. Ancak bu durum genç Cumhuriyeti yönetenleri rahatsız ediyordu. Türk geleneğinde para en önemli egemenlik işaretlerinden olduğu için, bir an önce yeni para bastırılmalı ve artık "Konstantiniyye El Mahrusa" sözcükleri hafızalardan silinmeliydi. Yeni başkent Ankara olmuş ve saltanat da kaldırılmıştı. Ama halkın elinde Osmanoğullarının tuğralarını taşıyan paralar tedavülde oldukça, hep padişah ve saltanat hatırlanacaktı. Madem ki yeni devletin başkenti Ankara'ydı; paralarının üzerinde de Ankara'nın adı yer almalı, yeni devlet ulusal bir devlet olduğuna göre, Türk ulusunun simgelerini üzerinde taşıyan ve egemenliğin ulusta olduğunu gösteren bir ifade bulunmalıydı. İlk kağıt paralarda bu özellikler vardır. 1927'ye gelindiğinde artık yeni kağıt paralarını çıkarması için Türkiye Cumhuriyetinin önünde hukuken hiçbir engel kalmamıştı. Yeni ve modern bir sürece girilmişti. Egemenliğin kayıtsız şartsız ulusta olduğu bir dönemdi bu.

Bir Hayalet Tarihe Gömülüyor

Bu ideolojik ve simgesel temizleme operasyonuna rağmen, piyasada Osmanlı döneminden kalma başka kağıt paralar da bulunuyor-

(35) TBMM Zabıt Ceridesi, İ:82, 25 Eylül 1930. C:1, s.9-23. Nakleden İlhan Tekeli, Selim İlkin, a.g.e., s. 309, 311.

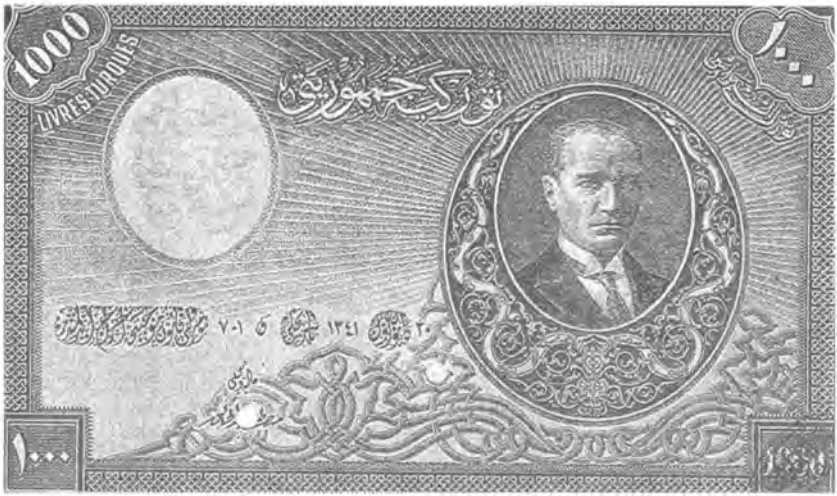
du. Üstelik bunlar savaş yıllarının evrâk-ı nakliyesi gibi kimsenin inanmadığı bir altın karşılığında değil, tam aksine tedavüle çıkarılmalarını sağlayacak kadar itibarlı bir altın karşılığına sahip Osmanlı Bankası (O yıllarda yabancı banka durumundaydı.) banknotlarıydı. Bunların yeni Cumhuriyet paralarıyla değiştirilmesi, bir hayli zaman alacaktır.

Nihayet 1 Nisan 1947 ile 31 Mart 1948 tarihleri arasında ise tam 130.279 liralık banknot Osmanlı Bankası gişelerine getirildi. Banka ise bu işlem için stokladığı Cumhuriyet altınlarıyla ödeme yaptı. Bu işlemin son bulduğu 31 Mart 1948'de tedavülde gözüküp de ibraz edilmeyen 58.460 liranın karşılığında Türkiye Cumhuriyeti hazinesine 386.684 kg. saf altın teslim edilmiş ve böylece Osmanlı Bankası banknotları ile birlikte Osmanlı Devletinin isminin geçerlilik taşıdığı son kıymetli evrak tarihe karıştı. Bu operasyondan Osmanlı Bankasının haklı bir prestij ve itibar kazandığı muhakkaktır. Cumhuriyet hükümeti ise geçmişten bir hayaleti tarihe gömmeyi başarmak ve bunun karşılığında hatırı sayılır bir gelir kaydetmekle beraber, bir bakıma da özel bir bankaya Hazine'den daha fazla güven göstermiş kişileri mükâfatlandırmış oluyordu...(*)

Osmanlı Bankası tarafından geri alınan 26-27 Eylül 1939 tarihinde iptal edilerek tedavülden kaldırılan Sultan Reşat dönemine ait 5 liralık yarım bir banknotun örneği
(Yusuf Levent koleksiyonu.)

(*) Edhem Eldem, "75 Yılda Para'nın Serüveni", 1998, s.34.

Bin Türk lirası, 1. tertip, 1927. Cumhuriyetin ilk bin lirası mor değil mavi̇ydi̇ ve eski harfleri̇ i̇le İngi̇ltere'de basılıp çıkarılmıştı. Diğer yüzü yan sayfada.

Üstte: Beş Türk lirası, 1. tertip, 1927. Diğer yüzü yan sayfada.
Alta: Elli Türk lirası, 1. tertip, 1927. Diğer yüzü yan sayfada.

LIVRES TURQUES
1000

5
Série 10
031420
5

50

Merkez Bankasının 1927-1930 Yılları Arasındaki Kuruluş Sürecine Ait

Rapor ve Belgeler

Burada yer alan belgelerden **Vissering**, **Müller**, **Schacht**'a ait raporların metinleri çevirilerinin yapıldığı yılların orijinal diliyle yazılmıştır.

Raporların uzun metinlerinin tamamını kitabımızda yayınlamamız hacim bakımından olanaksız olduğundan, önemli paragraflara yer verilmiştir.

Raporların bazı yerlerindeki başlıklar orijinal metin içinden seçilerek günümüz dilinde tarafımızdan konulmuştur.

G.Vissering Raporu:

Bu kapsamlı raporun İş Bankası Genel Müdürü Celal Bayar tarafından savunma niteliğinde "**Merkez Bankası Hakkında Maruzat**" başlığıyla bir değerlendirmesi yapılmıştır.

Vissering'in Merkez Bankasıyla ilgili temel önerileri:

- Merkez Bankası bir anonim şirket olarak kurulmalıdır,
- Merkez Bankası devletin en iyi dostu olmalıdır; ancak hükümete bağımlı olmamalı, onun egemenliği altına girmemeli,
- Makul karşılığı olmayan kağıt para çıkarmamalı,
- Kamu yararına bulunduğu işlerde uzlaşma söz konusu olmamalı, bu kamu ahlakıyla çelişki demek olacaktır.
- Kâr amacı gütmeyecek, ticaret bankalarıyla rekabet etmeyecektir.
- Devlet hazinedarlığı görevini yapmak,
- Devletin tüm kambiyo işlemlerini yürütmek,
- Devletin diğer bankalarla ilişkilerini düzenlemek,"

Vissering, Merkez Bankasının kurulabilmesi için gerekli olan sermayenin mevcut olmadığını, bankanın uluslararası finans kuruluşlarıyla uyum sağlamasında katkısı olacak yabancı ortakların alınması konusunda da şunları önermektedir:

"... **Bankanın bilanço, kâr ve zarar hesabatı hakkında hissedarların hiçbir tesiri olmayacaktır. Bunun için ecnebilerin de banka hisselerinden almalarına karşı hiçbir itiraz dermeyan etmek kabil değildir.** Benim fikirlerime kalırsa, ecnebilerin de banka hissedarı olmak üzere kabul edilmesi çok faydalı olur. Onları hissedarân heyet-i umumiyelerinde verebilecekleri mutalaattan -hini hacatte- istifade olunur. Ve ecnebiler de, tediye muvazenesi için hiçbir tehlike arz

etmeyen, hisseleri üzerine te'diyatta bulunabilirler. Eğer memalik-i ecnebiye merkez bankalarının da Türk merkez bankası hisse senedatından alması temin olunabilirse, bu keyfiyet Türk merkez bankasının vaziyetini ve kudretini mali alemde ilan eder. Binaenaleyh ecnebilerin hissedar olarak kabul edilmesi hususunda hiçbir itiraz dermeyan olunamaz. Ve böyle liberal bir siyasetin bilakis birçok menafii vardır. Almanya, Belçika, Hollanda vesair bazı memleketlerin merkez bankalarının hissedarları arasında ecnebiler bulunmaktadır. **Bazı bankalar ecnebi hissedarlara rey hakkını bahşetmezler.** Fakat bu tedbire lüzum yoktur. Çünkü hissedarın vereceği reyler miktarı tehdit olunabileceği gibi, vekaleten verebileceği reyler de tahdid olunabilir. Ecnebilerin bankanın, gestion'una karışmamaları şartıyla yalnız hissedar olmalarında mahzur görmem...

"Vissering mevcut evrak-ı nakdiyenin (kağıt para) damgalanarak derhal kurulacak merkez bankasına mal edilmesini, devredilmesini teklif etmektedir."

Devlet 150 milyonluk hazine bonosu çıkarıp bankaya verecektir.

- Bu suretle banka hamillere karşı, devlet de bankaya karşı 150 milyon lira borçlanmaktadır. Evrak-ı nakdiyemiz devletin itibar-ı umumisine istinad etmektedir. Bu suretle karşılık göstermek işin mahiyetini değiştirmeyecektir.

Binaenaleyh müstakbel bankanın evrak-ı nakdiyemizi damgalayarak derhal üzerine alması, bankanın itibarı üzerine tesir yapabilir. İlk yaptığı muamelenin böyle yarım ve nakıs tedbirler etrafında olması atiyen ittihaz edilecek asli tedavirin ciddiyetinde dahi şüpheler iras edebilir. Devlet bankasının faaliyete başladığı tarihte hükümetin mütedavil bütün kağıt parayı bankaya maletmesi pek makul bir fikir ve tedbirdir. Ancak bu transfer ile birlikte kağıt paranın karşılığını teşkil edecek fon dö kuvertür de (fonde de couverture) beraber temin edilmiş olmalıdır."

Hjalmar Schacht Raporu: (Seçilmiş paragraflar.)

TÜRKİYE'DE NAKİT İSTİKRARI VE
BİR MERKEZİ İHRAÇ BANKASININ TESİSİ
HAKKINDA MÜTALEANAME

Reichsbank - Reisi
Dr.Hjalmar Schacht

Vekil Beyefendi Hazretleri:
Reichbank Müdüriyeti
Reisliği
No.:1-13742

Türkiye Cumhuriyeti
Maliye Vekili Saracoğlu Şükrü Beyefendi Hazretleri

ANKARA

Vekil Beyefendi Hazretleri:

Freiburg'da Reichsbank Direktörü Dr.Karl Müllerin, Türkiye'de nakit istikrarı ve bir Merkezi Tedavül Bankası tesisi hakkında tanzim ettiği raporu yüksek huzurunuza arz ederken, Türkiye'de tasavvur olunan ıslahatı naktiye münasebetiyle teşriki mesaimin inzimamı hususundaki şerefli davetinize tekrar teşekkür etmek isterim. Kendi memleketimin çok ehemmiyetli mes'eleleri ile meşgul bulunmaklığım, bizzat Ankara'ya gelmekliğime mani olmuştur. Beni temsil etmek üzere Dr.Mülleri

Türkiye'ye izam ederken kendisinin evvelce de memleketinizde ikameti dolayısıyla, Türkiye'nin iktisadi ve mali şartlarını tanıdığını ve bundan başka benimle birlikte mühim teşkilat işlerinde teşriki mesai etmiş olmasını nazarı itibara aldım...

Dr.Müller bu tetkikatı netayicinin bir rapor halinde ve serbestçe tesbitinin zatı alilerince talep edildiğini bildirmiştir. Raporda, şayanı şükran olan bu talebinize tamamen mütavaat edilmiş ise bu behemehal memleketinizin menafii lehine olmuştur. Zira zatı alilerince de takdir buyrulmuş olduğu veçhile, nakit mesaili gibi müşkül ve nazik mes'elelerde ancak vuzuh ve şe'niyet hakim olduğu takdirdedir ki isabetli hattı hareketler tebellür edebilir. Raporun erkama müstenit tafsilatının vasıl olduğu netice, Türk maliyatının ve Türk iktisadiyatının hali hazırı, mütemmim diğer bazı iktisadi ve mali tedabir ittihaz edilmedikçe, istikrarı naktiyi ve manayi hakikisiyle bir **Merkezi Tedavül Bankası tesisini mevsimsiz addettirmektedir**. Buna dair olarak cem ve telfik edilmiş olan müteaddit erkamı sübutiye, beni de bu noktai nazara iştirake sevk etmektedir.

Türk iktisadiyatı ve Türk Devlet politikası senelerce mühim gayretler sarf etmiştir. Yeni Devletin kuruluşu, mükemmel bir ordunun yeniden teçhizi, adli sahada, Maarifte ve münakalede yeni teşkilat ve tesisat ve bilhassa nüfus mübadelesi gibi mühim mesail, **pek kısa bir zamana sığdırılmış olmak itibariyle, Türk iktisadiyatının bünyesini zafa düçar etmiştir**.

Rapor bunların netayicini serahatle göstermektedir. Bu netayiçten olmak üzere, bilhassa ihracatın umumi surette azalması suretinde tecelli eden memleketin istihsal siasının daralması ve bütçenin uzun müddetlere şamil olmak üzere mütezayit mikyaslarda döviz taahhüdatını taşıması şayanı dikkat görülmektedir.

Döviz varidatının ihtiyaca tekabül eden mikyasta tezayüdü imkanı mevcut olmadıkça, istikrarı naktinin devamı ve Merkezi Tedavül Bankası'nın filhal muvaffak bir surette faaliyete geçebilmesi için matlup esasat elde edilmiş olmayacaktır...

... Esasen mevcut olmayan iktisadi ve mali esaslar hiçbir zaman şeklen temin edilmiş olamaz. Bu bankanın iktisadi fevaidi kafil bir müessese olmaktan ziyade zararlı bir enflasyon vasıtası olması gibi şimdiye kadar içtinap edilmiş bir tehlikenin yaklaşması demek olurdu.

Türk iktisadiyatı için ehemmiyeti haiz vasıtaların israfını ve gerek memlekette, gerek hariçte izalesi gayri kabil bir itimatsızlığın doğmasını menetmek dikkat ve itinanın istilzam ettiği bir zarurettir.

Raporun, mutasavver olan Tedavül Bankasının tesisinin henüz mevsimsiz olacağına dair, görüşünü benimsemekliğim, bu mes'ele hakkında nihai surette beyanı mütalea etmiş olduğumu ifade etmez. Bilakis ben de derhal memleketin mali ve iktisadi kuvvetlerini, tediye müvazenesinin tevazününü ve otomatik olarak da "de facto" istikrarını teminini ve tedavül bankasının tesisi için matlup esasatın vücut bulmasını istihdaf eder tarzda inkişafına matuf tedbirler almak fikir ve kanaatındayım.

Türkiye Cumhuriyeti Hükümetinin raporda teklif edilen ıslahat programının aksamından addedilebilecek münferit bazı ıslahat tedbirlerinin tatbikine başlamış olduğu ifade edilmiştir.

Fakat bu ıslahat tedbirinin gayesi, evvelemirde idare makinesinin ve memleket iktisadiyatının asrileşmesine matuf olmak ve bu sahada, şimdiye kadar olduğu gibi, bundan **böyle de ecnebi mütehassıslarının teşriki mesaisinden istifade etmek icabeder. Türkiye'nin tediyat müvazenesinin** Türkiye lehine inkişaf gayesini istihdaf eder mahiyette bir ıslahat programının tatbiki noktai nazarı bu gü-

(*) Burada kısa alıntıları yapılan raporun, 1930 yılında Başvekalet Müdevvenat Matbaasında yayınlanan orijinali 7 puntoyla 30 sayfadır. (E.Y.)

ne kadar henüz tebellür etmemiştir.

Tatbik edilmekte olan ıslahat tedbirlerini bu zaviyeden daha ziyade tevsi etmek ve ahenktar surette müessir kılmayı, ilk mühim hedef ve vazife olmak üzere telakki ediyorum. **Buna nazaran bu ilk vazife, beşer senelik mali iktisadi birer plan tanzim ve tatbikinden ibarettir.**

Mali planın gayesi, bütçenin beş sene zarfında bankanın tesisi için icabedecek döviz ihtiyatının temini ile birlikte zirai ve sair iktisadi vezaifi kafil olmak üzere, yeni mütemevviç taahhütlerden azade olarak, tevazünü ve bununla beraber de yekunu umumisinin kabarmaması olmalıdır.

Umuru Nafianın ve malzeme mubayaatının istilzam ettiği iktisat planının gayesi de bu beş sene zarfında bugün mevcut olan ticaret hariciye açığının izalesinden ibaret olacaktır.

... Bu iktisadi ve mali planın tatbiki hakikati halde Türkiye Hükümetince istihdaf edilen ihzari istikrarı temin etmekten başka bir şey değildir. İhzari istikrar için bir tedavül bankasına lüzum olmadığı gibi, **bankanın tesisi, izah edilen sebeplerden dolayı, şayanı tavsiye de değildir**. Mamafi yukarıda izah olunan ıslahat programının tatbiki temin edildiği anda derhal, intikal devresine has bir teşekkül olmak ve tediyat bilançosunun tevazününde hakiki bir tedavül bankasına inkılap etmek üzere (Devlet Bankası) ve yahut (Müstakil Devlet Veznesi) şeklinde bir teessüsün vücut bulmasında mahzur mülahaza etmem.

Böyle bir teşekkülün, (Devlet Bankası)nın, vazifesi bilhassa devletin döviz ihtiyacatını dikkatli ve itinalı bir surette temin ve Hazine mevcutlarının merkezileştirilerek idare edilmesinde mündemiç olacaktır.

Atiyen teşekkül edecek Merkezi Tedavül Bankası için şimdiden diğer bazı istihzaratta da bulunulabilir. Türkiye şimdiye kadar, muassır manada, bir tedavül bankasına malik olmamıştır. Osmanlı Bankası, uzun zamandır banknot ihraç etmek hakkını haiz bir müessese olarak mevcut bulunmuş olmakla beraber, bu hakkı daima mahdut mikyasta istimal etmiştir. Bundan başka Osmanlı Bankası, asri bir tedavül bankası ile te'lifi müşkül diğer mühim vazifeler deruhde etmiş bulunmaktadır.

... Zatı alileri arzu ederlerse diğer memleketlerin tedavül bankaları da bu tarzda bir ihtisas iktisabını temine hizmet edebilirler. Bunun müstakbel Türk tedavül bankası için olduğu kadar diğer Türk bankaları için de büyük bir ehemmiyeti haiz olacağında şüphe yoktur.

İhzarı tedabir meyanında bankanın ihraç edeceği banknotların karşılığını temin etmekte düşünülmelidir. Bugünkü telakkilere göre banknotların altın ve altın kıymetinde döviz olarak karşılığı yüzde kırk nisbetinde bulunduğu takdirde kafi addedilmektedir. Bunun 3/4'dü, yani banknot tedavülünün yüzde otuzu fiilen altun olmalıdır. Türkiye'nin bugünkü evrakı naktiye tedavülü (160) milyon Türk lirasıdır. Bu miktarın bir kısmının madeni meskukat ile ikamesi, karşılık mes'elesini teshil edebilir. Maliye Vekili Beyefendinin ifadelerine atfen bugün **(900.000) Türk altunu, (1.5) milyon İngiliz lirası ve (6) milyon dolar mevcut olduğu** ve bundan başka tarihi kıymetleri olmadığından dolayı satılmasında mahzur mülahaza edilmeyen **mücevherat kıymetinin de (3.5) milyon liraya baliğ olduğu ifade edilmiştir**. Ceman otuz-kırk milyon Türk lirasına baliğ olan bu kıymetlerin atiyen teşekkül edecek tedavül bankasınca ihraç edilecek banknotların karşılığını teşkil etmek üzere, muvakkaten teessüs edecek olan "Devlet Bankası"na tevdii düşünülebilir. Bu kıymetler ile evrakı naktiye karışılığını teşkil edecek miktar (55 milyon Türk lirası) arasındaki fark (15 ila 25 milyon lira) beş sene zarfında bütçe tasarruflarından temin edilebilir. Bu 15-25 milyon Türk lirası kıymetindeki noksanın bir istikra-

zı ile mi, yoksa bankaya bir ecnebi iştiraki ile mi temin edileceği mes'elesinin tetkiki burada ihmal edilebilir. Türkiye'nin son seneler zarfında tahakkuk ettirdiği muvaffakiyetler bütün ecnebi dünyasının hudutsuz takdirini celbetmiştir. Bilhassa yapılan işlerin büyüklüğü ile mevcut vesaitin mahdudiyeti arasındaki nisbetsizlik bu icraatın kıymetini artırmıştır.

Bu bütün dünyanın yeni Türkiye'ye olan hürmet ve itimadına temel teşkil etmiştir. Şimdi bu itimadı, mutasavver olan nakit istikrarı politikasına müteallik tedabiri alırken yanlış adımlar atmaktan behemehal içtinap etmek suretiyle, tahkim etmek icabeder. Yüksek Hükümetinizin mümeyyiz vasıflarını teşkil eden zekavet ve itidal, Hükümetinizi gayri kafi vesait ile gayri kabili tahakkuk gayeler aramaktan tahzir edecek ve Türkiye Hükümetini, mevcut imkanlarla kabili tahakkuk olan gayelere doğru gitmeye ve bu suretle de nisbeten kısa bir zaman zarfında emin ve mes'ut neticelere vasıl olmaya sevk edecektir.

İhtiramatı fevkalademin kabul buyurulmasını rica ederim Efendim Hazretleri.

Dr.Hjalmar Schacht

Karl Müller Raporu: (Seçilmiş paragraflar.)(*)

BİR MERKEZİ İHRAÇ BANKASININ
TÜRKİYE'DE NAKİT İSTİKRARI VE
TESİSİ HAKKINDA MÜTALEANAME

Dr.Karl Müller

Geheimer Regierungsrat Reichsbankdirektor

Türkiye'de Nakti Islahatın Mali ve İktisadi Esasları

A. I.Dünya Savaşından Önce

Devlet bütçesi 1911/12 senesi için şöyleydi:

Gelir Varidatı 26.8 milyon altın Türk lirası
Gider Masarif 36.2 milyon altın Türk lirası
Bütçe açığı 9.4 milyon Türk lirası.

Bununla birlikte yüksek miktarlara baliğ olan devamlı dalgalı borçlar dışında 120 milyon altın liralık bir Devlet borcu (Düyun-u Umumiye) mevcuttu.

Dış ticaret bilançosu şu manzarayı arz ediyordu:

	1908/9	1919/10	1910/11
İthalat	31.4	32.7	40.0 altın lira
İhracat	18.4	16.8	20.5 altın lira
Bilanço açığı	13.0	15.9	19.5

B. Ulusal Bağımsızlık Savaşından Sonra

... Yeni Türkiye istiklal mücadelesindeki muvaffakiyetleriyle milli istiklal ve serbestisinin en seri bir surette kazanmıştır. Dahili ve hârici siyasette, adli ve teşrii hayatta serbestisini temin ettiği gibi an'anevi bağların esaretinden de kurtulmuştur.

Türkiye'nin istiklal uğrundaki mücadelesi bu istiklalin devamlı surette tahtı etniyette kalmasını temin edecek mahiyette insicamlı tedbirleri ve memleketin baş-

tan başa yeni temeller üzerine kurulmasını istihdaf eden cehtü gayreti o kadar vazıh ve aşikardır ki, bu noktadan hiçbir veçhile tereddüt ve iştibah mümkün değildir. Savaşların tabii bir neticesi olarak Türkiye vakıa iktisaden zaif düşmüştür.

Mesahai sathiyesi 763.000 kilometre murabbaına, nüfusu da, 1927 tahririne göre 6.6 milyon erkek, 7.1 milyon kadın olmak üzere 13.700.000 adedine tenezzül (inmiş) etmiştir. Kilometre murabbaına (km^2) isabet eden nüfus kesafeti 18'den ibaret kalmıştır.

Türk iktisadiyatından bilhassa ticaret, sanayi ve ziraatte faal olan anasırdan 1.5 milyon gitmiş, buna mukabil ise yalnız yarım milyonluk Türk köylüsü gelebilmiştir. Bu itibarla yalnız ticaret ve sanayide değil aynı zamanda, belki bilhassa daha ziyade ziraatte yeni bir ünsiyet ve intibak mes'elesi hadis olmuştur. İktisadi hayatın bu yeni tanzimi, bilhassa öteden beri Türkiye mahsulatı isteyen alıcı piyasaların son zamanlarda Türkiye mahsulatı için daralmaya başlamasıyla, daha ziyade güçlenmiştir.

Yunanistan'a hicret etmiş olan Rum tütün rençperleri, incir zürraı ve halı amelesi Yunan hükümetinin planlı himayesiyle bugün Türkiye'nin rakipleri mevkiine gelmişlerdir. Bundan başka şimdiye kadar Türkiye mahsulatının belli başlı alıcılarından olan Şimali Amerikan Müttehit Cumhuriyetleri, ayni mahsulatın kendi memleketlerinde istihsalini mühim mikyasta genişletmişlerdir.

Türk mahsulatının, gerek istihsaline, gerek piyasaya arzına müteallik ahvalde ve standardizasyonunda bazı noksanlar mevcut olduğu halde, diğer memleketler bu sahalarda büyük tarakkiler arz etmektedir. Ecnebi memleketler, gümrük tedbirleriyle, Türk mahsulatının ihracını kolayca daha ziyade tahdit edebilirler. Halbuki ihracatın ittisa kesbetmesi mübadele iktisadiyatının devamını temin edecek en zaruri şarttır. Ancak ihracattır ki Türk Devleti maliyesinin ve iktisadiyatının serbestisi için lazım olan esasları temin eder.

Esasen eski Osmanlı İmparatorluğu, iptidai ziraat ve hayvan yetiştirme, mahdut nüfus ve ormancılık ve münakale müşkilatı (ulaşım giderlerini) gibi sebeplerden dolayı inkişaf edememiş olan iktisat hayatının mühim meseleleri ile mücadele etmek mecburiyetindeydi. Bu eski mesaile izah edildiği veçhile yeni bir takım mesail inzimam etmiştir. Bu yeni vaziyet Türkiye Hükümeti'nin istikadi zaruretleri bir müddet ihmal etmek bahasına da olsa memleketin sevkülceyşi ve siyasi emniyetini behemehal temin etmek hususundaki haklı endişe ve gayreti ile daha ziyade güçleşmiştir. **Bunun netayici mühim sarfiyattır. Bu sarfiyat gayri iktisadi olmakla beraber, iktisadi menabiden alındığı için iktisadi hayatın sahasının genişlemesine ve inkişafına mani olmaktadır**. Türkiye'nin iktisadi teşekkülünde olan hiçbir memleket, devamlı surette, istihsal edip te harice sattığından daha fazla alıp istihlak edemez.

Lakin mütezayit taahhüdatın bu suretle tecili, mualak ve dalgalı borçların büyümesi demek olduğuna göre sağlam bir Devlet maliyesi nizamı içinde büyük mahzurları daidir. Bu hal memleketin müstakbel mali ve iktisadi tekallübatını derpiş etmeyerek Devletin masarifini, şimdiden tediyenin devam ettiği uzun vadelere göre bağlanmasını intaç etmektedir.

Gayri iktisadi maksatlara tahsis edilen masrafların artmasıyla irtibattar olarak mütalea edilmek lazım gelen bu usulün memleketin zirai olan karakterine göre tahavvül eden mahsul senelerindeki mali netayici itibariyle tehlikesi de aşikardır. Böyle bir vaziyet müvacehesinde yalnız millet iktisadının hasılası ve Devletin varidatı azalmış olmakla kalmayacak aynı zamanda azalan varidatla çoğalan masraflar zaruri olarak el ele gidecektir. İhracattan beklenen döviz miktarı daralacak ve bu-

na mukabil buğday, un ve saire ithalinden mütevellit kambiyo ihtiyacı artacaktır. Bu vaziyet milli paranın kıymeti üzerinde şiddetler tesir edecek ve Devlet masarifinin evvelden muayyen ve sabit olması keyfiyeti de ahvali adiye tahtında olduğundan daha fazla tazyik edecektir.

Harici ticaret bilançosu - Tediyet Bilançosu

Türk ticareti hariciyesinin Lozan ahitnamesinin aktinden beri arz ettiği temayüller resmi istatistiklere nazaran şöyleydi:

Seneler	İthalat	İhracat		İthalat fazlası	İngiliz lirasının senelik vasati rayici	İthalat	İhracat	İthalat fazlası
	Milyon Türk lirası	Milyon Türk lirası	İthalata nazaran yüzde nisbeti	Milyon Türk lirası		İngiliz lirasıyla ifade edilen kıymeti		
1923	144.8	84.7	58.6	60.1	816	17.7	10.4	7.3
1924	193.6	158.9	80.1	34.7	878	22.1	18.1	4.0
1925	242.3	193.1	80.0	49.2	891	27.2	21.7	5.5
1926	234.6	187.7	80.3	46.9	930	25.2	20.2	5.0
1927	201.4	158.4	74.9	53.0	943	22.4	16.8	5.6
1928	-	-	-	-	960	-	-	-
	-	-	-	-	1000	-	-	-

Müller bu tablonun açılımıyla ilgili bilgiler verir ve devamla:(E.Y.)

- 1925/26 senelerindeki mühim ithalat, uzun vadeli kredi ile vukubulmuş olduğundan tediyat bilonçosunu müteessir etmemiştir. Kredi ile vaki olan ithalatın büyük bir kısmı son senelerde ithalatçıların tatili tediyat etmeleri, yahut dayinlerin fiyat tenzilatına muvafakat etmeleri suretiyle, yine ödenmeyerek tevazün etmiştir.

- Tahmin ve rakamla ifadesi güç olmakla beraber, savaştan evvel Türkiye'de mühim miktarda altın tedavül etmekte olduğu kabul olunabilir. **Savaştan evvel Türkiye'de (50) milyon altın lira darbedilmiştir**. Bunun bir kısmı devamlı surette tedavülden çekilmek suretiyle tenakus etmiş olabilir. Diğer taraftan Fransız ve İngiliz altınları Türk tediye vasıtaları yanında mühim rol oynamış olduğu gibi bihlassa savaşın başlangıcında Türkiye'ye mühim rol oynamış olduğu gibi, bilhassa savaşın başlangıcında Türkiye'ye mühim miktarda altın girmiştir. Savaştan, muhaceretlerden ve toprak zayiatından sonra bu altın mevcudundan Türkiye'de kalmış olabilecek kısım küçük bir miktardan ibaret bulunmuş olmak lazım gelir. Maamafih bu bakiyenin son senelerde tediyat bilonçosunun açığına karşılık olmak üzere harice çıkmış olması tahmin edilebilir.

Zira şimdiye kadar ne kupon tediyatı, ne deşimendifer mubayaasına müteallik tediyat bilançosuna ve döviz piyasasına icrayi tesir etmiş değildi. 1929'da vaziyet değişmiştir; ve bu tahavvül önümüzdeki senelerde kendini daha ziyade hissettirerek devam edecektir.

- Türkiye'nin harici ticaret bilançosu ve iktisadi inkişafı itibariyle pek ziyade haizi ehemmiyet olan bir hakikat de şudur: muhtelif senelerin mukayesesinden anlaşılmaktadır ki ticareti hariciyenin inkişafındaki temayül son senelerde daha ziyade ihracat **aleyhindedir**... Son seneler, Türkiye için bu itibarla cidden çok gayri müsait geçmiştir. Eyi ve mebzul mahsul birçok fena seneleri telafi ettirebilir. Fakat bu gayri müsait tesadüfler bilafasıla tekerrür ve devam etmektedir.

Maamafih ihracatın tenakusunu sadece gayri müsait şeraiti havaiye ve tabiiyeye atfetmek, fikrimce, doğru değildir. İstihsalin teşkilatlanmamış olması, hususiyle ihtiyaca uygun olmayan zer'iyat ve ziraat politikası bu neticeler üzerinde ayni suretle müessir olmuştur. Bütün millet iktisadiyatının mahsule bağlı olması keyfiyeti, gayri müsait şeraiti havaiyenin mahsulü tehdit etmesine mani olacak ve iyi se-

nelerde ise mahsulü ehemmiyetli surette artıracak tedbirler ittihazına saik olması iktiza ederdi.

Devletin maliyesi:

Devlet bütçesi ve Devletin hakiki varidatıyla masarifi hakkında sahih rakamlar tedariki müşküldür.

... Maliye Vekaletine atfen neşredilen erkam ile doğrudan doğruya bana tebliğ edilmiş olan erkam arasında da mübayenetler görülüyordu. Mesela Şeker, Petrol ve Benzin İnhisarının 1928/1929 senesi zarfındaki hakiki hasılatı bana tebliğ edilen rakamlara nazaran 13.261 milyon lira baliğ olurken, diğer taraftan bu hasılat 11.571 milyon olarak gösteriliyor. Halbuki diğer inhisarların varidatı hakkındaki erkam bana bildirilmiş olanlara tevafuk ediyordu.

1921/22-1929/30 senelerinde Devlet bütçeleri

(milyon Türk lirası olarak)

Bütçe senesi	Muhammen Varidat	Muhammen Masarif	Hakiki Varidat	Hakiki Masarif	Senei atiyeye devrolunan tediyat	Dalgalı borçlar Tediye edilmeyen bankaya	Dalgalı borçlar Tecil olunmuş taahhüdat
1921/22	52.3	82.2	47.0	51.7	6.0	?	?
1922/23	60.6	101.0	71.7	72.4	8.0	?	?
1923/24	93.6	145.0	111.3	104.8	14.4	?	?
1924/25	129.2	188.3	138.5	130.0	5.2	?	?
1925/26	191.3	281.4	170.4	187.9	22.3	60/70	?
1926/27	190.2	196.6	191.3	164.1	7.8	25/40	?
1927/28	194.6	207.2	202.0	186.0	?	15.20	?
1928/29	207.2	216.1	212.3	?	?	15.20	?
1929/30	220.5	220.4	-	-	-	-	-

Kaynak: Vissering Raporu.

1925/26 senesine kadar muhammen varidat ile masarif arasındaki nisbetsizlik açıkça nazara çarpmaktadır. Masarif berveçhi peşin muhammen varidattan yüzde elli fazla takdirin memleketin nizamı malisinde teşevvüşler intaç etmesi tabiydi.

- 1921-1926 seneleri bütçelerinin açıklarından terekküp eden bu mütemevviç borçların -milli bankalara, müteahhitlere ve Türk tebaasına ait borçların- hakiki miktarı şimdiye kadar henüz tesbit edilmemiştir.

1926/1927 ve 1927/28 seneleri bütçelerinden bu borçların kısmen itfasına tahsis olunan miktar 27+19=46 milyon liraya baliğ olmuştur. Maahaza bu bapta diğer miktarlar da ifade edilmektedir.

- Hükümet 1926 senesine kadar olan bütçe üsulünden o zamanden beri şuurlu bir surette ve kat'i olarak uzaklaşmıştır. 1926/27 senesi bütçesinden itibaren bütçenin varidat ve tahsisat fasıllarının nihai yekunları mütevazin olmak üzere tesbit edilmeye başlanmıştır. Masarif, netice itibariyle ve daha yüksek rakamlara baliğ oluyor ise de bunun, munzam tahsisat itasından mütevellit olduğu ve karşılığının, icabı hale göre, temin edilmekte olduğu söylenmiştir.

- 1926/27 senesinden itibaren bütçe rakamlarının tetkikinde, evvela umumi bütçenin her sene mütezayit bir ittisa iktisap ettiği görülmektedir.

- Şayanı dikkat olan bir nokta şudur: ifade edildiğine göre son sene bütçesine kadar Düyun-u Umumiye servisi için bütçelere ithal edilmiş olan tahsisat, son sene-

ye kadar kupon tediyatına başlanılmamış olmak itibariyle, diğer maksatlarla istimal edilmiştir. Bu maksatların mahiyeti, iktisadi mi, gayri iktisadi mi, bence meçhuldür.

- Milli Müdafaa tahsisatı, masarif fasılları arasında en ehemmiyeti mevkidedir. Bu tahsisat 1926/27 senesinden beri 69.3-78.4 milyon lira arasındadır ki bütçenin umumi tahsisatının %31-%40'ını teşkil etmektedir. Buna ilaveten 8.9-11.4 milyon lira baliğ olup, umumi bütçe tahsisatının %4-%5.4'ünü teşkil eden Jandarma bütçesini de nazarı dikkate almak icap eder.

1926/27 ile 1929 senelerinde Devlet varidatı (milyon Türk lirası)

VARİDAT FASILLARI	1926/27	1927/28 Hakiki varidat	1928/29	1929/30 Muhammenat
I. BİLAVASITA VERGİLER				
1) Arazi ve müsakkafat	8.630	9.904	11.639	16.300
2) Kazanç	10.936	12.185	13.474	13.300
3) Maktu vergi	1.560	1.147	1.381	1.500
4) Mükellefiyeti askeriye	3.587	2.013	-	2.000
5) Ağnam	12.274	13.832	11.906	15.500
6-11) Muhtelif	2.060	1.711	-	2.175
Yekun	39.047	39.792	-	50.775
II. BİLVASITA VERGİLER				
12) Gümrük	34.725	29.738	34.220	35.400
13) Muamele ve istihlak	32.032	35.448	37.085	38.125
14-16) Muhtelif	1.581	1.795	1.176	1.600
Yekün	68.338	66.981	72.481	75.125
III. İNHİSARLAR				
17) Tütün	17.002	21.800	22.500	24.000
18) Tuz	9.060	9.358	8.355	9.000
19) Şeker	5.156	6.845	12.203	6.000
20) Petrol ve benzin	5.789	6.416	-	6.500
21) Oyun kağıtları	-	-	-	0.035
22) Kibrit	1.740	1.740	1.892	2.050
23) Mevaddı infilakiye	0.014	-	-	1.070
24) Müskirat	3.934	4.150	4.893	5.800
25) Posta, telgraf ve tlf.	5.570	6.004	6.253	6.755
26) Darphane	0.005	0.021	(?)	0.015
Yekün	48.270	56.334	-	61.225
IV. DAMGA VE HARÇLAR				
27) Pul	4.811	5.333	7.802	8.500
28) MUHTELIF HARÇLAR	1.847	2.119	-	3.481
29) KADASTRO	2.204	2.278	-	2.975
Yekün	8.862	9.730	7.802	14.956
V. MÜESSESELER HASILATI				
30-43) Mahkemeler, şimendiferler ormanlar ve saire	7.955	8.802	-	7.756
VI. MÜTEFERRİK VARİDAT				
44-46)	9.040	13.630	-	8.887
VII. İSTİRDATLAR	1.363	0.658	-	1.822
Yekün	182.875	195.927	212.253	220.546

1925/26 ile 1929/30 senelerinde Devletin masarifi umumiyesi

MASRAF FASILLARI	Hakiki masraflar 1925/26	1926/27	1927/28	Muhammenat 1928/29	1929/30

Müdafaa	82.9	78.5	72.7	70.6	69.3
Jandarma	13.6	10.5	10.2	11.4	8.9
Nafia	24.2	16.3	30.1	39.7	33.7
Düyun-u Umumiye	15.6	10.1	9.9	13.5	32.2
Maliye	39.2	28.5	30.3	31.3	15.4
Hariciye ve Matbuat	4.1	3.6	3.7	4.5	4.2
İktisat	10.7	6.0	6.4	7.3	8.6
Maarif	8.8	7.5	6.2	7.8	8.1
Adliye	7.4	5.7	5.2	5.7	7.3
Sıhhat ve İçtimai Muavenet	5.2	3.7	3.3	3.4	4.4
Posta, Telgraf ve Telefon	7.6	5.4	5.5	5.6	6.0
Gümrükler	5.7	5.5	4.9	5.5	5.9
Polis	4.5	6.9	4.0	4.9	4.5
İskan	5.5	1.2	2.3	1.0	1.5
Dahiliye	6.8	4.7	6.0	5.3	4.1
T.B.M. Meclis ve muhtelif	7.7	5.5	6.6	6.5	7.2
Yekün	294.5	196.6	207.3	217.1	220.4

Karl Müllerin, Anayurdun Demir Ağlarla Örülmesine Getirdiği Ciddi Eleştiriler

Nafia (Bayındırlık)

Türkiye yeni Devletin teessüsüne kadar, mahdut miktarda demiryollarına malikti. 2212 kilometre tulündeki Anadolu-Bağdat hattından başka Anadolu'daki normal hatlar İzmir-Kasaba ve İzmir-Aydın ve temditleriyle ve bunların şubelerinden ve Mersin-Tarsus-Adana hattından ibaret olan ceman 1380 kilometre tulündeydi. Bunlar haricinde Kafkas ve İran hudutlarında harp esnasında inşa olunan dar hatla, Mudanya-Bursa irtibatı mevcuttu.

Vaziyet, yeni Devletin teessüsünden beri mühim surette değişmiştir. **Cumhuriyet Hükümeti büyük bir şimendifer programı tesbit etmiş ve tatbikine başlamıştır.** Bu programın birinci kısmı - **1600 kilometre** tuünde demiryolu inşaasına müteallik olan ikinci kısım da Millet Meclisi'nce kabul edilmiş olup yakında kısmen tatbikine başlanacaktır. Anadolu hattının Kayseri kadar temdidi ile Kayseri'de atelyeler inşasını ve ceman (2300) kilometre tuünde altı yeni hattın inşasını derpiş etmekteydi. Bu programın tatbikinin istilzam edeceği umumi masarif **250 milyon Türk lirası, yahut 34 milyon İngiliz lirası tahmin edilmiştir.**

Hükümet 1923/27 seneleri zarfında Ankara-Kayseri hattıyla Samsun-Amasya hattını (Km. 131+381) takriben 35/36 milyon lira sarfıyla kendi idaresi altında inşa ettirmiştir. Bu miktarda 1928 senesinde inşasına başlanan Kayseri atölyelerinin masarifi dahil değildir.

1926 kanunu evvelinden 1927 haziranına kadar aktolunan mukavelelerle Belçika ve İsveç grupları yeni taahhüdatta bulunmuşlardır. Bu inşaatın takriben (110) milyon liraya baliğ olan büyük kısmı İsveç grubunca taahhüt edilmiştir. İnşa müddeti 3 ila 3 1/2 sene olarak kabul edildiğine göre bilumum inşaatın 1931 senesi bidayetinde ikmal edilmiş olması icap ediyordu.

Hatların bilavasıta mali tesirlerine gelince: Bu tesirat, bütün emarelere nazaran, yeni hatların, tesis masraflarının haricinde, işletme masarifinin mütezayiden artmasıyla tezahür edecektir. Ankara-Sivas hattıyla ikmali Devlet demiryolları mütehassıslarından mürekkep bir komisyonun mevzuu tetkikini teşkil etmiş olan Samsun-Sivas hattının işletme netayici bu itibarla şayanı dikkat bir misal arz etmektedir. İşletme netaciyi hakkındaki mülahazat pek bedbinnanedir. Tamir ve tecdit

masrafı dahil olmamak üzere safi işletme masrafı Ankara-Kayseri hattında hasılatın yüzde (215)ine, Samsun-Sivas hatında ise takriben (%300)'e baliğ olmuştur. Hatlardaki tamir ve tecdit masrafları dahili hesap edilirse bu nisbetler 275 ve 465 rakamına baliğ olmaktadır. Tesisat sermayesine %5 faiz hesap olunduğu takdirde ise bu rakamlar (%430) ve (%680) ile ifade edilmek lazım gelecektir. Bu rakamlar, lehte olarak tehavül etse bile, hatların netayici maliyesi, umumiyetle, müsait addedilemez.

- Ecnebi mütehassıslar, inşası mutavver olan hatlarla inşa edilmekte olan hatların **beher kilometresinde senelik safi işletme açığını** (tecdit masarifi ve faiz hariç olmak üzere) **iki bin dolar hesap etmişlerdir**.

İnşa müddetini temin etmek, filiyatta, inşası mutasavver hatların def'aten inşasından sarfı nazar ederek birini diğerine takip ettirmek demek olacağına göre, Hükümetçe şayanı kabul görülmemiştir. Buna binaendir ki Hükümet masarifi cariyeyi varidatı adiyesinden ödemek şekli ile istikraz şekli arasında mutevassıt bir tarzı tesviyeyi kabul etmiştir. **Müteahhitlerle üzerinde itilaf edilen ve halen tatbik olunan şekil, inşa ve tesis masraflarının, inşa müddeti esnasında mesainin ilerlemesine göre olmayıp laakal inşa müddetinin bir misli ile ölçülen vadelere raptı suretiyle tevsiye edilmesi esası dahilinde düşünülmüştür.**

Belçikalılarla münakit mukavele mücibince, grupça inşası teahhüt olunan **iki hattın inşa müddeti 2 1/2 ve 3 sene iken inşa masarifinin altı senede tediyesi ve** tediyatın bu surette tecilden mütevellit faizlerin de yedi senede tesviyesi tekarrür etmişti. (Faizi de dahil olduğu halde mevzuu mukavele olan tediyat 17 milyon dolardır.)

İsveç grubu (mevzuu mukavele 55 milyon dolar- tediye müddeti 7 sene) ve Kayseri'de atölye inşaatını teahhüt etmiş olan Fox Brothers firmasıyla münakit mukavelelerde de aynı esaslar hakimdir.

Yeni bir mukavele ile İsveç grubu için tediyatı daime usulünün tatbikine gidilmiş olmakla beraber tecili tediyat usulü yalnız inşaatta muhafaza edilmekle kalmamış, Ordu ve Bahriye mubayaatına da teşmil edilmiştir. Son defa kabul edilip tahminen **240 milyon liralık tahsisatla tahakkuk ettirilebileceği ifade edilen yeni Nafia programı için de, bir istikraz aktedilmeyecek** olursa, bu usulün tatbik edileceği anlaşılmaktadır.

Yukarıda Devlet bütçesi mütalea ve tahlil edilirken 1925-1926 senesi bütçesine kadar Devlet varidat ve sarfiyatı arasında bariz bir nisbetsizlik mevcut olmuş bulunduğu, yani varidatın müsaadesi haricinde masarif tahsisatı verilmiş olduğu zikredilmişti. Bunun neticesi "lazımüttediye teahhüt" şeklindeki muallak borçların terakkümü olmuştu. Bu muallak borçların tediyesi içim lazım gelen vesaitemin edilememiş olduğu gibi halen de temin edilmiş değildir. Hükümetin bu tarzdaki bütçe tanziminin mahzurları karşısında usulünü değiştirmiş ve masarifi varidata göre ölçmek, yahut daha doğrusu varidatı masarife intibak ettirmek şeklini tatbik etmeye başlamış olduğunu ilave etmiştim.

Bu gayri kabili inkar olan esaslı ıslahat Devlet maliyesinde muhakkak surette sarahat ve hakikat tevlit etmiştir. Buna rağmen bu bapta yine bazı nevakıs müşahede edilmektedir. Hususile Şimendifer inşaatı masraflarında - ve daha vasi mikyasta Müdafaa ve Bahriye mubayaatında- mali siyaset böyle bir vuzuh arz etmektedir.

Bundan başka bu yeni hattı hareket izah edilen şekilde, yani "muallak borçlar" şeklindeki Hükümet teahhüdatının vücut bulmasına mani olmamıştır. Devlet Ziraat Bankasının 31 kanunuevel 1927 tarihindeki blançosu demiryolları inşaatına mü-

tealik olup Devletçe tediyesi meşrut "muallak borçlar" mahiyetindeki taahhüdattan 163 milyonluk "kabul" taahhütleri irae etmektedir. Bu nevi muallak borçlar kısmen derhal, kısmen bilahare döviz mubayaasını istilzam edeceği için, eski "dalgalı borçlar"dan daha tehlikelidir. Bu taahhüdat memleketin iktisadi mali ve imkanlarının genişlediği zamanlarda ve ancak bundan dolayı, bila müşkülat kabili tahammül addedilebilirse de, iktisadi ve mali darlık muvacehesinde hayli müşkülat ve tehlikelere sebebiyet verebilmek kabiliyetindedir. Zira iktisadi ve mali siyaset zaviyesinden gayri müstahsıl maksatlarla yapılan sarfiyat müstakbelin şimdiden gayri kabili tahmin ve takdir olan varidat hasılası üzerinde ehemmiyetle müessirdir.

Stabilisation istikrazının aktini müteakip, Hükümet muhtelif memleketlere mensup sınai müessesat tarafından kredi teklifleri almıştır. Bütün bu tekliflere has olan müşterek mahiyet krediye müstenit malzeme satışı ve kredinin iki, üç, beş ve hatta on sene vade ile tesviyesiydi.

Bu kredi tarzının vahim mahuzralır barizdir. Maliyesini tanzim etmiş olan Hükümetlerin hiçbirisi şu sırada bu tarzda müracaat etmemektedir. Ne Almanya'da ne İngiltere'de, ne Belçika'da, ne de Fransa ve İtalya'da mümasil teklifler hüsnü kabul görmemektedir. Bunun sebepleri aşikardır. Bu tarzdaki bir istikraz bütçe üzerine filhal tesir etmeyerek, müteakip senelerin seri itfalariyle müstakbel bütçeleri tazyik etmektedir. Mübayea edilen malzemenin bu konbinezonla hakiki fiyatlarından daha pahalıya mal olmakta bulunması da mahzuru teşdit etmektedir. Bu nevi istikrazların tekarrürü, istikraz akteden memleketin kredisinin zayıflamasına hizmet eder. Bu istikrazlar, miktarı ve hakiki randımanı meçhul tahvilat ihracına müşabihidir. Bunlar eski istikraz tahvilerinin normal tereffülerine mani olduğu gibi memleketin ecnebi piyasalarında daha müsait şeraitle kredi bulmak imkanlarını da tehir eder.

Bu telakkinin, Türkiye Cumhuriyeti Hükümetince de nazarı dikkate alınması muvafık olacağı zannındayım. Yeni Türkiye'nin, teessüsünden beri geçen kısa bir zaman zarfında başka memleketlerde tahakkuku uzun senelere mütevakkıf olan büyük işler başarmış olduğunu temamen takdir ederim. Ordunun Bahriyenin, demiryolu şebekesinin takviye ve tevsiinden başka adli sahadaki muassırlaşma hareketlerini ve irfan sahasında da yazı inkılabını bilhassa, tebarüz ettirmek isterim.

Türk lirasının İngiliz lirasına nazaran kıymeti

İstanbul borsasında 1 İngiliz lirası = kuruş (100 = 1 Türk lirası)

Seneler	Senelik Vasati	Türk lirasının en yüksek rayici	Türk lirasının en düşük rayici	Tefavüt	Bir sene evveline nazaran senelik vasati kıymet tedennisi %
1923	815.6	-	-	-	-
1924	878.9	-	-	-	7.8
1925	890.9	800	978	178	1.5
1926	929.7	855	1002	147	4.7
1927	943.4	901	988	87	1.7
1928	960.5	934	990	56	2.0
1929	1000.0	981	1026	45	4.9

Birinci teşrine kadar.

Bir kişinin mütevazi ihtiyacatı zaruriyesi için bir ay zarfında İstanbul'da vaki sarfiyatı

(Temmuz 1914 = 100 addolunduğu halde)

1923 senesinde vasatan 1211
1924 senesinde vasatan 1285
1925 senesinde vasatan 1360
1926 senesinde vasatan 1387
1927 senesinde vasatan 1458
1928 nisanında vasatan 1580
1929 senesinde vasatan 1745'e baliğ olmuştur.

Burada da para kıymetinin bidayeten tedrici ve devamlı tenezzülünü, fakat son zamanlarda da ani ve seri sukutunu müşahade ediyoruz. Hayatın pahalılaşması nisbeti döviz kurlarının inkişafı nisbetinden daha kuvvetlidir. Demek ki iktisadi hayatın vergi mükellefiyeti, paranın tedenni-i kıymetine tevafuk edecek miktardan fazladır. Hayat pahalılığının son senelerde tezayüdü, bu mükellefiyetlerin kısmen iktisadi varidat siasını tecavüz ederek kafi derecede sermaye teşekkülüne mani olduğu ve istihsal masarifini de tezyit etmek suretiyle Türkiye'nin beynelminel piyasada rekabet kabiliyetini işkal ettiği endişesini tevlit etmektedir.

Döviz kurlarının ve hayat pahalılığı müş'irelerinin bilhassa son zamanlardaki inkişaf temayülleri, girilmiş olan bu yolun Hükümetçe haklı olarak istihdaf edilen nakit istikrarı gayesiyle tearuz ettiğine beliğ bir ihtar ve delildir.

Bilhassa bu seneden itibaren başlayan ve kısmen kısa, büyük bir kısmı itibariyle de uzun vadelerde şamil döviz taahhüdatı halen mevcut olan gayri müsait cereyanlara karşı koyacak enerjik tedbirlere tevessül olunmasına saik olacak mahiyettedir. Zira Türk lirasının sukutta devamı halinde Devlet varidatının altın kıymeti tenakus edecek ve masraf fasıllarında altın taahhüdatı bulunan Devlet de milli iktisadiyatın inkişafına hizmet imkanlarına daha az malik olacak ve binnetice milli iktisat bütçe taahhüdatını taşıyamamak vaziyetine gelecektir.

Karl Müller Raporunun İkinci Kısmı:

ISLAHAT PROGRAMINA MÜTEALLİK TEKLİFAT

Mukaddeme:

Aşağıdaki mütaleat, ancak muhtelif surette, bazı veçhelere işaret mahiyetindedir. Mufassal teklifatta bulunmak ve hususile bunların tatbikatıyla iştigal etmek tecrübeli mütehassısların vazifesini teşkil eder.

Mali Program:

Türk Devlet bütçesi son zamanlarda şeklen tevazün etmiştir. Bütçenin umumi varidat ve masarif fasılları muhammenatında mutabakat temin edilmiştir. Devamlı tevazün henüz müemmen addedilemez. Zira memleketin zaten mahdut olan vergi siasının gerginleşmesine ve iktisadi randımanının tenakusuna mukabil Devlet taahhüdatının daima daha ziyade kesbi ittisa etmesi bütçe tevazününün emniyetini tehdit etmektedir. Bu taahhüdat kupon itilafı, Anadolu hattının mubayaası ve bundan başka şimendifer inşaatı, mühim mikyastaki askeri teçhizat mübayaatı ve 240 milyon liralık Nafia programı gibi hususattan mütevellittir. Bu anasırın tahti tesirinde Türk lirası kıymetinin sukutta devamından ve bununla irtibattar olarak bin-

netice memleketin mali randman siansının duçarı tegayyür olmasından mühim müşkülat hadis olabilir.

Memleketin emniyet ve masuniyeti gayesine müteveccih olarak Orduya ve Nafiaya tahsis edilmiş olan mebaliğden yapılabilecek tasarrufat hakkında beyan mütalea edemem. Memleketin emniyet ve masuniyetinin haddi asgari masarifle sureti telif ve teminini düşünmek Türk siyasetinin mes'ul Müdiranına terettüp eden bir hak ve vazifedir.

Bilakis memlekette iktisadi ıslahat tedbirlerinin tatbik ve tabii istihsal kuvvetlerinin inkişafını teshil için atiyen, şimdiye kadar olduğundan, daha mühim vesair tahsis etmek zarureti hasıl olacaktır. Kabiliyeti hayatiyesi ve refahı tamamen zirai vaziyete bağlı olan **Türkiye'de ziraat, ticaret va sanayi için (8.5) milyon lira gibi, umumi bütçenin %4'üne bile baliğ olmayan tahsisat gayri kafidir.** Hususiyle Maliye Vekili Beyefendinin ifadeleri veçhile vergi varidatının artması imkanları mevcut olmamasına nazaran, bu sahada behemehal bir tahavvül lazımdır.

Müstakbel bütçe tanziminde hakim olması iktiza eden esaslar bunlardır. Bundan başka umumi bir idare çerçevesine giren bazı tedabirin tatbikinde Devlet sarfiyatında tasarruf temin etmek suretiyle iktisadi hayati tahfif edebilir.

Bir defa, ayni zamanda karşılığı tamamen temin edilmedikçe tahsisat verilmemesi prensibi Büyük Millet Meclisince kabul edilmelidir. Maliye Vekaleti kısa fasılalar -hiç olmazsa iki ayda bir defa- varidatın masarife derecei tekabülünü tetkik etmelidir. Bir ademi tevazün sabit olduğu takdirde Vekalet ya varidatının artması çarelerine tevessül etmeli, yahut ta masarifin tenkisi imkanlarını aramalıdır.

Devlete ait teşebbüsatın ve işletmelerin vasaiti, Maliye Vekaletinin ve Divanı Muhasebatın burakabesi ile müstakil surette ve ticari esasata muvafık olarak tedvir edilmelidir. Bu işletmelerden, normal şerait tahtında, kabiliyeti istismariyeleri mahdut olanların (mesela İmalatı Harbiye) hesabatı ait oldukları Vekalet bütçesinin çerçevesi dahiline girmelidir. Diğer işlemler, hususiyle şimendiferler, müstakilen çalışabilmek mevkiine gelmelidirler. Vaziyetleri buna müsait değilse, esbabı taharri ve temin edilmelidir.

İdari ıslahat (Yönetim Reformu):

İstihsalin teşvik için zaruri olan vesaitin teminine ve iktisadi hayatın da mali mükellefiyetinin tahaffüfüne matuf gaye dahilinde düşünülen tenkihatta idare mekanizmasının basitleşmesinin de yardımı olacağı şüphesizdir.

Hükümet bu şuabatta olduğu gibi memleketin idarei umumiyesinde ve maliyesinde icrası zaruri tadilatla istihsali mümkün ve sehil tensikat ve tenkihat hakkında mutahassısların mütalealarını istemelidir.

Devlet Memurları Sorumsuz ve Niteliksizdir, Sayıları Fazladır

... İdari mevzuattaki nevakısın sebebi aslisi, fikrimce, Hükümetin başka memleketlerde olduğu gibi, memurlarına itimadı olmayıp, bilakis ademi itimat beslemesinde mündemictir, bunun neticesi olarak her memur mes'uliyet deruhte etmekten çekinmekte ve muayyen bir vazifenin ifasından tevellüt edecek mes'uliyete mümkün olduğu nisbette daha fazla memurların iştirakini temine sa'i bulunmaktadır. Bu tarzı hareketin fili neticesi ise ehemmiyetsiz bir muamelenin nisbetsiz zaman sarfını bais olmasıdır.

Bilhassa eski rejimden müntakil olup Devletin memurlarına ademi itimadi tabiriyle ifade edilen prensip gayri kabili tecvizdir. İdareye memurların mes'uliyet idraklerine istinat ettirerek asrileştirmek ve basitleştirmek lazımdır.

Memurin maaşatının tezayüdünden mütevellit fazlai masarif zait addedilecek-memurların maaşlarından tasarruf edilecek tahsisatla telafi edilmelidir.

Bütün bu memleketlerde -bilhassa Almanya, Avusturya ve Macaristanda- zait memurin ve müstahdeminin radikal bir surette tasfiye ve tensikı ilk tedbirlerden biri olmuştur.

Keyfiyet Türkiye'de de, fikrimce, müstaceliyet itibariyle birinci derecededir. Bu tahminim Büyük Millet Meclisi bütçe encümeninin son raporundaki bir hükümle de teeyyüz etmektedir. Encümen bu raporunda memur ve müstahdem adedinin çokluğundan şikayet etmiş ve yeni Teşkilat Kanununun gerek bazı zait memuriyetleri ilga, gerek memur adedini tenzil edeceğini ümit ettiğini ifade eylemiştir.

Mesela basit bir gümrük muamelesine alakadar memurin adedinin çokluğu hayreti muciptir. Gümrüğe beyanname itasının basitleştirilmesi ve muamelenin bir bürodan süratle ifası birçok memurdan tasarufu mucip olabilir. Basit muamelatı cariyeye müteallik her bir karar için de dairenin en yüksek makamının mütaleasının alınması tamamen yanlıştır.

Devlet İhalelerinde Fazla İndirim Yapan Mütteahhitlere İş Vermek Devlet Aleyhinedir Düşük Fiyat Verenler Malzemeden Çalmaktadırlar

Asri muamele tarzına gidilmek istenirse, münakasa (ihale) usulünün de tadili iktiza eder. Devairce icra olunan münakasalarda rakiplerin teklifatını karşılaştırmak suretiyle ve azami fiyat tenzilatın muvaffak olmak gayesiyle tatbik edilen usul de tamamen memleket menafii lehine değildir. Haddi makulü tecavüz eden fiyat tenzilatı ciddi olmayan müessesatı çok defa malzeme istimalinde tasarrufa sevk etmekte ve binnetice siparişatın tamamen matluba muvafık olmayarak tesilinde müessir olmaktadır. Buna dair birçok misaller zikredilebilir. Konya'daki elektrik santralinin yarım saatlik bir işlemeden sonra muattal kalması, mütehassısların ifadesine nazaran bunun bir misalidir. Filhakika inşaat firması yüksek fiyat tenzilatını mahdut malzeme kullanmak suretiyle telafi etmek istemiştir. Burada da yine Bütçe Encümeninin bir noktai nazarına istinat etmek isterim. Encümen raporlarında son zamanlardaki inşaatın fenni şeraite tevafuk etmekte olduğuna işaret etmiştir. Belki bu da fiyat tenzilatının bir neticesidir.

... Yeni inşa edilmiş olan yolların "yol" vasfına layık olmadıklarını bizzat kanaat ederek gördüm...

İktisadi İshalat (Ekonomik Reformlar):

Ekonominin Temeli İyi Maliye, Üretmek ve Satmaktır

Şimdiye kadar serdolunan mütaleat, ilk sırada, Devlet bütçesinde azami tasarruf teminine müteallikti. Ancak yalnız tasarruf da kafi değildir. Devlet menafiinin istilzam ve emrettiği büyük müstahsıl masraflar vardır ki tenkis edilemez ve tenkis edilmemelidir. Bu nevi sarfiyatı karşılamak için munzam varidata ihtiyaç vardır. Bu varidat hariçten gelmelidir. Bu gayeye vasıta da ancak iktisadi hayattır.

Sağlam bir nakit nizamının ilk şartı memleket iktisadiyatının inkişafıdır. Nakit nizamının devamlı surette masuniyeti ancak memleketin iktisadi bilançosunun tevazünü halinde mümkündür. Bir memleketi cihan iktisadiyatının umumi terakkiyatından hissement kılmak için iktisadi bilançoyu tevazünden de fazla olarak aktifleştirmek lazımdır. Bu demektir ki bir memleket daima istihlak ve sarfettiğinden fazla istihsal etmeli yahut hariçten kıymet ithal etmelidir.

Maliye iktisadi hayatın bir maskesi aynı zamanda da iktisadi mekanizmanın

mühim bir kısmıdır. Cihanın sayi beşerin hasılasından terekküp eder. Beşeriyetin refahı ise ancak istihsalin inkişafıyla artar. Devletin faaliyeti yahut teşkilatlanmış faaliyetler ancak istihsali teşvik eden şartları ihdas etmekten ve ekseriya mali saha haricinde tedbirler almaktan ibarettir.

Böyle bir iktisadi inkişaf mevcut olmadıkça, muhtel olmuş bir nakit nizamının ıslahına müteallik ilk şartlar mefkuttur. Bu takdirde milletin hayat seviyesinin diğer milletlere kıyasen tereddisi ve iktisadi vaziyetinin duçarı zaf olması da tabii neticelerdendir. Bir milletin iktisadi mücadelesindeki her ricatı da Devletin kudretinin azalmasına müncer olur. İstiklalini kendi kuvvetiyle ve en şerefli bir surette kazanmış ve kurtarmış olan Türkiye bila tehhur iktisadi inkişaf ve terakkisini süratlendirecek esasın husul bulmasına çalışmalıdır. Ancak iktisadi kudrettir ki memleketin siyasi satvetini takviye ve temin için lazımgelen vesaiti ihzar eder.

"İstihsal ve ihraç etmek!" Muhtacı inkişaf olan memleketlerine en yüksek iktisat şiarı budur. Hariçte "Matlup" temin eden kıymetli ve mütezayit ihracattır ki nakit nizamının selametini ve iktisadi sıhhati kafidir.

İstihsalin ve ihracatın inkişafına matuf tedbirler bilhassa büyük ve yakın muvaffakiyetler vadeden ve aynı zamanda da nakit ve zaman sarfının heder olması tehlikesinin en az mevcut olduğu sahalarda alınmalıdır.

Zaruri Olmayan Üretim Yapılmamalı
Bu İşlere Harcanan Sermaye Yararlı Alanlara Çekilmeli

Mesela zirai istihsalin ve bununla alakadar sanayiin matlup tekamüle vasıl olmuş bulunmaktan uzak olduğu ve istihsal fazlasının sürümü için piyasalar mevcut değilken şeraiti tabiiyesiyle alakası olmayan bir takım yeni sanayiin vücut bulmasına sarfı mesai edildiği müşahede olunmaktadır. Meseleye tealluku olan muhtelif anasırı nazarı dikkate alarak hatırlatmak isteriz ki bu nevi sanayiin bu vesaitle inkişafına çalışılmasının üç neticesi olacaktır:

- Zaten mevcut olmayan sermayeyi başlıca istihsal sahasından tamamen uzaklaştırmak.

Türkiye kendi şeraitinin müsait olmadığı sahalarda sun'i metotlarla istihsal etmek siyasetini takip ederse, daha müsait bir tarzda ve daha kârlı ve ucuz olarak istihsal edebildiği mahsulatın fazlasını sürmek hususunda tabii müşkülata maruz kalacaktır.

İhracata bilavasıta müessir ve mani olan memnuiyetlerin ve ihracat mükellefiyetlerinin derhal lağvi lüzümuna kani bulunuyoruz.

İthalata gelince: Yukarıdaki prensipten mülhem olarak vazedilmiş olan tahdidat ve memnuniyetlerin de mukavelatı ticariyenin aktini teshil ve ihracatı teşvik etmek için süratle refini ve tenzilini tavsiye ederiz.

Ziraat:

Türkiye'de iktisadi hayatın belkemiği ziraattir. Ziraat ve hayvan yetiştirme yalnız bugün için değil, fikrimce, uzun bir istikbal için de Türk hayatının kaidesini teşik eder.

"İstihsal ve ihraç etmek" şiarı bu itibarla Türkiye'de evvelemirde ziraatta sahai tatbik bulacaktır. Ziraatin terakkisi, yani tevessüü ve bugünkü iptidai ziraat usullerinin ıslahiledir ki, fikrimce, hem memleketin iktisadi inkişafı tahtı temine girmiş, hem de istikrarı naktinin ve bununla beraber merkezi bir İhraç Bankasının devamlı faaliyeti için lazım olan zemin ihzar edilmiş olur.

... *Memleket hiç olmazsa kendi gıdasını temin edeceğine, o sene zarfında hariç*

ten 15 milyon liralık buğday ve un ithal etmek mecburiyetinde kalmıştır. Hadisenin, ihracatın da tenakus ettiği bir seneye tesadüfü mahsus bir tazyik ika etmiştir.

Türkiye zirai ihracat emteasının bu seneki vaziyeti hakkında deveran eden şayialar ise hiç ferah ve neşe verir mahiyette değildir. Mühim tütün istihsal menatıkında tütün mahsulü bir sene evveline nazaran mahdut kalmış olduğu gibi hastalıklardan da müessir olmuştur. Karadeniz mıntıkasının mühim fındık mahsulü ise bahçelerin ihmalinden ve ağaçlara arız olan hastalıklardan dolayı, tamamen mahvolmuştur. Üzüm mıntıkasındaki vaziyetin de tahrip etmesinden dolayı, buhranlı bir safhadadır. Burada satışların teslim edilmemesinden mütevellit olarak ticari bir buhran başlayacaktır. İncir mahsulü ile Adana pamukları da şeraiti havaiyeden müteessir olmuşlardır.

Memleketin yegane refah menbaı olan ihracatından beklediği döviz miktarı calibi endişedir. Memleketin iktisadi ve mali kuvvetinin tehdit eden bu gayri müsait vaziyetler şüphesiz ki, evvelemirde iklim şartlarının bir neticesidir. Ziraat fenninin bugünkü merhalesi bazı tahaffuz imkanları bahşetmekle beraber, iklim şartlarını tagyir etmek mümkün değildir. Böyle olmakla beraber, ıslahat tedbirlerine nereden başlanması lazım geleceği meselesi de sarahat kesbetmekte ve Hükümet için de ziraatı bütün vasıta ve imkanlarıyla planlı ve devamlı surette himaye etmek lüzumu nümune çiftlikleri tesis edilmiştir.

Hükümet bu zarureti idrak etmiştir. Ecnebi mekatibi aliyesine Türk ziraat talebesi gönderilmektedir. Münferit bazı tecrübe istasyonları nümune çiftlikleri tesis edilmiştir.

Zirai ıslahat programı fikrimce iki büyük tedbir grubunu ihtiva edecektir:

- Ziraatle müştegil nüfus arasında bilginin ve yapabilmenin tamimi;

- Zirai faaliyetin gayri kabili ihmal esaslarını teşkil eden tabii ve iktisadi şartların temin ve ıslahı.

- Bunların teferruatı hakkındaki mütaleaları, Hükümet tarafından ıslahata memur olan mütehassıslara terk ediyorum.

Verimli Olmayan İşletmeleri Desteklemeyin Özel Girişime Destek Olun Yerli Malı İş Talebi Yetmiyorsa, İthalat Yapın Yabancı Sermayeden Yararlanın

Sanayiin Teşkivi:

Son zamanlarda Türkiye'de hususi bir itina ve himayeye mazhar olan bir iktisadi faaliyet şubesi varsa o da sanayidir.

Kapitülasyonların ilgası Hükümete Gümrük sisteminin tanziminde serbestii tam vermiş, Gümrük sistemi de bilhassa bu sene zarfında sanayiin inkişafına hizmet etmek maksadiyle tam himayekâr bir mahiyet iktisap etmiştir.

28 Mayıs 1927 tarihli Teşviki Sanayii Kanunu ise bahşettiği muafiyetler ve bundan başka da derpiş ettiği primlerle bugün henüz başlangıçta bulunan sanayiin geniş mikyaslara intikaline hizmet etmek gayesiyle ısdar olunmuştur.

Sınai faaliyet için mevzuu bahs olan iptidai maddeler, **ziraatle alakadar olanlardır**. Hangi sanayi şubelerinin Hükümetçe mazharı teşvik olmaları lazım geleceği meselesi de bu suretle hallini bulacaktır.

Şimdilik münhasıran bazı mensucat sanayii, değirmen sanayii, yağ tasiri gibi sanayi şubatı varidi hatır olabilir.

Bundan başka gerek teessüs mevkii, gerek istihsal metotları itibariyle imtiyazlı vaziyette bulunup himayeye muhtaç olmayan ve memaliki ecnebiyedeki mümasilinden daha ucuza mal edilebilen mamulat imal eden sanayi şuabatı varsa bunlar mevzuu bahs olacaktır. **Zira say kuvvetleri, ihracat maddeleri istihsal eden ziraate dahi gayri kafi olan bir memlekette sanayii primle teşvik etmek ve bu sanayi mamulatını halka ecnebi mümasilinden daha pahalı tediye ettirmek faydasızdır. Kârsız çalışan bu gibi bu kabil sanayi nihayet yine sönmeye mahkumdur.** Ve Devletin sanayii teşvik maksadiyle bahşettiği fevait ve muafiyetler de bu sanayie yatırılan sermaye gibi esasen zaif olan memleket iktisadiyatının zararına heder olup gidecektir.

Sun'i ve cebri vasıtalarla sanayii teşvik etmenin nelere müncer olacağı Berlin Türk Ticaret Mümessilinin Berlin'de Türk Ticaret Odası mecmuasının 15 Eylül 1928 tarihli ve 3 numaralı nüshasında intişar eden makalesinden anlaşılmaktadır. İki sene evvel Ankara'da (200.000) lira sermaye ile **modern bir mensucat fabrikası tesis edilmişti**. Fabrika tesis edilmiş olmakla beraber, işletme sermayesi fıkdanından dolayı **bugüne kadar şayanı memnuniyet netayiç elde edilememiştir**.

Samsun'da, Faik Bey isminde bir müteşebbis, bir mensucat fabrikası tesisine başlamış ve bütün tesisat (Chemnitz)de Hartmann A.G. fîrmasından celbedilmiştir. **Altı seneden beri bu fabrikanın işletilmesine muvaffakiyet hasıl olmamıştır**. Bursa'da üç ipek fabrikası, iki ipek mensucat fabrikası ve iki yün mensucat fabrikası mevcuttur. Yün fabrikaları mahdut mikyasta çamaşır ve çorap imal etmektedirler. Mamulat, kaba ve iptidai olduğu için, müşkülatla satılmaktadır. İmalathane sahiplerinin vaziyeti maliyesi ecnebi **iplik mubayaasına yahut modern bükümhane tesisine müsait değildir**.

Kayseri ve Isparta'da Sanayi ve Meadin Bankasının yardımıyla asri **mensucat fabrikaları** tesis edilmiştir. Bu fabrikaları tesis etmiş olan şirketler bugün maalesef bunları **işletebilmek mevkiinde değildirler**.

Büyük Millet Meclisi, Devletler devairinin ihtiyaçlarını yerli kumaşlardan temin etmelerini teminen 20 kanunu evvel 1924 tarihinde bir kanun ısdar eylemiştir. Yerli kumaşlar fiyatça ecnebi mümasillerinden yüzde on nisbetinde yüksek de olsa bunların tercihi mecburidir. Bu tedabire rağmen mevzuatı kanuniyenin tamamen tatbikine imkan hasıl olmamıştır. Zira yerli fabrikaların istihsal kabiliyetleri mahduttur. Bundan dolayı gerek makamatı resmiye, gerek hususi müteşebbisler İzmir, Aydın, İstanbul, Bursa, Konya ve Gaziantep'te mensucat fabrikaları tesisine çalışmaktadırlar. Bütün bu teşebbüsler ve gayretler sermaye fıkdanından dolayı, semere verememektedir.

İzahatı yukarıya hulasatan derç edilen Türk muharririn maksadı yine kendi ifadesine nazaran, ecnebi müteşebbisleri ve ecnebi sermayedarlarını Türkiye'de inkişafa müstait ve kazanç vait eden bir sahada çalışmaya davet etmektir.

Tediyat bilançosunun önümüzdeki seneler zarfında mühim tazyiklere maruz kalacağı, yukarıda bilmünasebe kaydedilmişti. Ziraatin inkişafına müteallik tedabirin müessir olması vakıa, uzun zamana mütevakkıftır. Böyle olmakla beraber bu tedabir hüsnü suretle tatbik olunduğu takdirde nakit istikrarının iktisadi esaslar üzerinde teessüsünün en emin vasıtasıdır.

Ecnebi sermayesi celbi ise tediyat bilançosunun yakın zamanda maruz kalacağı tezyiki tahfîf edecek seri tesirli bir çaredir. Ancak teşviki sanayi kanununun bazı mevadı ecnebi sermayesi celbini tamamen manidir. Bu kabilden olmak üzere yerli amele istihdamı mecburiyeti bazı idari tedabirin sureti icrasına müteallik husu-

sat ecnebi sermayesini ve ecnebi müteşebbislerini ihtiraza sevk etmek suretiyle Hükümetin milli sanayiin inkişafını teşvik hususundaki gayretleriyle tearuz etmektedir. Mesaide serbesti ve bürokratik formalitelerden masuniyet, sanayiin teessüsü için zaruri olan şartlardandır.

Belediyelerin bazi imtiyazı inhisariyle de tehlikeli ve binaenaleyh muhtacı islahatır. Bu imtiyazlar şehirlerde hayatı pahalılaştırmakta ve eşhası hususiyeye gayri meşru kazançlar bahşütemin etmektedir. Mesela bir belediye tarafından mezbaha tesis edilmekte ve bütün hayvanların esbabı sıhhiyeden dolayı buradan zephi icbar olunmaktadır. Mezbahanın idaresi hususu, bir müteşebbise muayyen ve sabit bir iltizam bedeli mukabilinde devredilmektedir. Mültezim ise halkın zararına gayri meşru kazançlar bulmaktadır. Diğer imtiyazatta da aynı tarz varittir.

... Türkiye'nin kolay ve seri bir surette intifa temin edeceği diğer bir saha da turizmdir.

Türkiye, tabii letafetleri ve abidatı itibariyle hiçbir veçhile Yunanistan'dan ve İtalya'dan geri kalmaz. Buna nazaran ecnebi seyyahların Türkiye'yi ziyaretlerini bugünkü mikyasın birkaç misline artırmak mümkündür. Bunun için lazım olan tedbir ise bilgili bir propagahda ile şayanı ziyaret bütün hususiyetlerin ecnebilere küşadıdır. Seyyahin vapurlarının tabi olacağı rüsumun tahfifi, ikamet şartlarının ve tenezzüh imkanlarının (otomobil şoseleri) ıslahı da bu meyanda teemmül edilmelidir. Aynı zamanda her şeyden evvel de modern bir memlekete uymayan ve seyyahini ürküten seyahat tahdidatının ilgası ve gümrük ve pasaport muamelatının basitleştirilmesi ve süratle ifası temin edilmelidir.

Nihai noktai nazar:

Tetkik mevzuum olan nakit istikrarı ve bir Türk Merkezi İhraç Bankası tesisi hakkındaki bu mütaleattan sonr nihai ve umumi noktai nazarımı şu suretle ifade edebilirim:

Bu iki tedbir için de vücudu zaruri olan şartlar bugün henüz mevcut değildir.

Bir taraftan Türk iktisadiyatının gayri kâfi olan ve **bilhassa son seneler zarfında ihracatın da mahsus bir surette azalmasıyla daraldığı anlaşılan istihsal radmanı ve birçok zaıflar arz eden Türk maliyesi, diğer taraftan Devlet bütçesinin pek şedit döviz taahhüdatı altında bulunması derhal nakit istikrarına tevessüle ve bir Merkez İhraç Bankası tesisine müsaade edecek mahiyette değildir.** Ancak bu keyfiyet şimdiki halde yapılacak hiçbir şey mevcut olmadığını ifade ve tazammun etmez. Bilakis fikrimce bu esasın biran evvel ve teahhursuz temin edilmesi elzemdir. Tetkikatımın ikinci kısmını teşkil eden mütaleat bu şeriaitin husulüne hizmet edecek imkanların tamamen mevcut olduğunu göstermektedir. Kanaatimce geniş tabii servetlere ve çalışmaya heveskâr ve zeki bir nüfusa malik olan Türkiye, tediyat bilançosunun tevazünü için kâfi gelecek esasları kuvvetlendirmek gayesini süratle tahakkuk ettirebilmek mevkiindedir.

Islahatın maksada hadim ve seri bir surette tatbiki ile bu gaye, bütün diğer memleketlerde olduğu gibi, Türkiye'de de tahakkuk edecektir.

Dr.Karl Müller

Freiburg i. Breisgau
15 teşrinievvel 1929

Leon Morf'un Raporu: (Seçilmiş paragraflar.)

PROFESÖR LEON MORF'UN TÜRKİYE CUMHURİYETİ MERKEZ BANKASI YASA TASARISI HAKKINDAKİ GÖZLEMLERİ

Leon Mörf

Ankara 11 Mayıs, 1930

İsmet Paşa ile Birinci Görüşme

5 Mayıs pazar günü, Başbakan İsmet Paşa ile yapılan bir görüşmeden sonra, Profesör Morf'a aşağıdaki program tesbit edilmiştir.

- Yasa tasarısının genel ve bilimsel açıdan incelenmesi,
- Yasa tasarısının Türkiye açısından incelenmesi,
- Özel görüşmeler.

İsmet Paşa ile İkinci görüşme:

İsmet Paşa'nın birçok soru sorduğu iki saatten uzun süre bir görüşmede, uzman, edinmiş olduğu görüşü İsmet Paşaya sözlü olarak bildirmiştir.

Yasa tasarısının genel incelemesi aşağıdaki hususları ortaya çıkarmıştır.

1- Tasarıda mükemmel hususlar vardır ve bunlar özellikle şunlardır:

a) Bir emisyon bankası kurulması ilkesi,

b) Kağıt paranın sağlamlaştırılması (konsolidasyon) için bütçe ile özel bir fonun kurulması,

c) Emisyon bankası kurulması sonunda devlete düşecek kâr payının kağıt para sağlamlaştırma (konsolidasyon) özel fonuna ayrılmasının öngörümü,

d) İstikrarın öngörülmesi.

2- Maddelerin, özellikle bankanın örgütlenmesi, statüler, bilanço ve bankaya verilecek muafiyetlerle ilgili olanlarının, olduğu gibi kabul edilmesi gerekli veya olanaklı bölümleri.

Sayıları 48 civarında olan bu maddeler, tasarının büyük bir dikkatle oluşturulduğunu ispatlamakta ve uzmanın işini kolaylaştırmış bulunmaktadır.

3- Tasarıda kalması gereken, fakat başka bölüm veya kısımlara aktarılması gereken maddeler. Bu maddeler 12 tane kadardır.

4- Uzmanın muvafakat etmediği ve tasarıda bırakılmasının, halen ülkede faaliyet gösteren yabancı ve yerli şirketlere darbe vurması nedeniyle, ülkenin ekonomisine genelde zararlı olacağını düşündüğü maddeler de vardır.

5- Ayrıca, tasarıda eksik maddeler de vardır.

Tasarının okunmasından, kağıt paranın bugünkü paritesine gerçek bir istikrar arandığı anlaşılmaktadır. Fakat Bankanın kuruluşunda uygun olan bu parite, yasal istikrar tam olarak sağlanamadıkça, yerinde tutulamaz. Burada açıklanmasına gerek olmayan nedenlerle; bu yasal istikrar, ulaşılacak amaca göre daha büyük fedakarlıklara katlanmadan, bugün elde edilemez.

Bu nedenle araştırılması gereken şey, yeni banknotu, kağıt parayı kurtarma aracı yapmaktadır. Fakat buna ulaşmak için, banknot, kağıt para üzerine değil, kesinlikle altın üzerine dayandırılmalıdır. İstikrarlı ülkelerde, para ve banknot aynı itibari değerle gösterilseler bile, iki farklı şeydir.

TÜRKİYE CUMHURİYETİ EMİSYON BANKASIYLA İLGİLİ İKİNCİ RAPORDAN SEÇİLMİŞ PARAGRAFLAR

Eğer, Emisyon Bankasının kuruluşundan başlayarak aşağıdaki hususlar sağlanırsa Türk kağıt lirasının değeri bundan böyle azalmayacaktır:

1. Şimdi tedavülde bulunan kağıt paranın %10 altın muadilini garanti etmek (bu fonların faizi, Devlete aittir);

2. Devletin sahip olduğu öz fonlarla kağıt paranın değerini desteklemek için şimdiki rezerve (manoeuvre) para mevcudunu artırmak,

3. İlk ve yeni projelerin öngördüğü gibi her yıl 2.500.000 Türk kağıt lirası yatırmak (faiz fonlara aittir)

4. Ek ödemeler yapmak,

5. Gerektiğinde, Osmanlı borcu hamilleriyle uyuşarak, şimdiki ve yukarıda madde 2'de öngörülen para mevcudunu daha da güçlendirmek,

6. Özel bir yönetimle, fona tahsis edilen paraların gelirlerini artırmak.

Bu nokta tespit edildikten sonra -bu çok önemlidir- kağıt lirayı bugünkü kurunda ve bu kurdan az uzaklaşan sınırlarda tutmak uygun olacaktır.

Yasal istikrara gelince, bu 20-30 yıldan daha önce gerçekleşecektir.

Emisyon Bankası, Türkiye Cumhuriyetinin yarattığı bir eser olacaktır. Başarısızlık halinde sorumluluk onun olacaktır.

Bu nedenle, yeni Bankaya ülke halkı nazarında olduğu kadar yabancı ülkeler gözünde de sağlam, tartışılmaz bir temel sağlamaya çalışmak uygun olur. Banka, kuruluşundan başlayarak, yasası statüleri ve tüzükleriyle herkese güven vermelidir. Başlangıçta sağlanan bu güveni, Banka, çalışması ile pekleştirip kuvvetlendirecektir.

Değişmeleri çok büyük sınırlara varan bir para kadar bir ülkeye ve çoğu zaman bir Emisyon Bankasına zararı dokunan başka bir şey yoktur. Bu değişken para, değişmelerin yönüne göre bazen borçluları bazen de alacaklıları zarara uğratır. Halkı kızdıran ve ona psikolojinin doğru bulduğu ancak ekonomi kanunlarının çoğu zaman boşa çıkardığı önlemler aldıran bir spekülasyona da meydan verir.

Türk parası değerini büyük ölçüde yitirirse, Emisyon Bankası para ile bir tutulan (assimile) banknotlar ile yeni banknotlar çıkarmaya imkan veren bir miktar altına sahip olacaktır. Bu takdirde korkulacak şey enflasyondur.

Bu sakıncaları önlemek amacıyla, banknotun ancak belli bir altın esası üzerinden çıkarabileceği ve bunun da kağıt paranın gerçek istikrarını sağlayan esas olduğu belirtilmiştir. Şimdiki halde hemen her ülkede para birimi (reel veya hesap olarak), belirli bir saf altın ağırlığıyla eşitlenmektedir.

Bu arada, Emisyon Bankasının sermayesi kağıt para olarak toplanacak ve sonradan kağıt lira için tespit edilmiş altın ağırlığına göre itfası garanti edilen banknot liralara dönüştürülecektir. Bu önlemleri almakla, kağıt liranın değerinin artık değişmeyeceğini sanmamalıdır. İyi ve kötü her paranın değeri daima değişir.

Türk parası değerinin düşmesi durdurulup sonra istikrara kavuşturulması ve "gold" altın giriş ve çıkış puanları arasında tutulması ile güven, ülke içinde ve sonra dış ülkelerde yeniden doğacaktır; ancak o zaman yabancı sermaye ortaya çıkacak ve ulusal ekonomiyi başarıyla tamamlayacaktır.

Cumhuriyet Merkez Bankası hakkında 1718 numaralı kanun layihası ve Maliye İktisat Müşterek Encümenleri ile Bütçe Encümeni mazbataları

T.C.
Başvekâlet
Muamelât Müdürlüğü
Şube
Zalı 6/1816

28.V.1930

B.M.M. Yüksek Reisliğine

Cumhuriyet Merkez Bankası hakkında hazırlanan ve İcra Vekilleri Heyetinin 26.V.1930 tarihli içtimaında Yüksek Meclise arzı kararlaştırılan kanun layihası esbabı mucibesile birlikte takdim olunmuştur.

Muktazasının ifasına ve neticesinin işasına müsaade buyurulmasını rica ederim efendim.

Başvekil
İsmet

Esbabı mucibe

Memleketin iktisadi işlerinde en mühim rolleri ifa edecek olan merkez Cumhuriyet bankasının teşkili için çok zamandan beri hükümetçe çalışılmış ve birçok memleketlerin devlet bankaları kanunları tetkik edilerek memleketimizin ihtiyacına ve mali vaziyetimize uygun bazı tadiller icra ve esaslar ilave edilmek suretiyle vucuda getirilen proje memleketimizin bankacılık ve mali işlerinde mütehassıs zevatın mülahazaları ve bazı ecnebi profesör ve bankacıların mütalealarını da almak suretiyle ikmal edilmiştir.

Bu banka Türkiye'de banknot ihracı imtiyazını haiz olmak üzere Türkiye cumhuriyati ihraç bankası ünvanı altında anonim şirketi hükümlerine tevfikan bir teessüs olacak ve bu imtiyazın müddeti elli sene bulunacaktır.

Bankanın gayesi memleketin iktisadi inkişafına yardım etmek ve iskonto fiatını tesbit ve para piyasasını tanzim etmek. Hazine muamelatını ifa etmek ve hükümetle müştereken Türk evrakı naktiyesinin müstakbel istikrarına matuf bütün tedbirleri ithaz etmek olacaktır. İşte bu gaye ve esasları ihtiva etmek üzere bu layiha tanzim ve takdim edilmiştir.

---

97 MADDEDEN OLUŞAN MERKEZ BANKASI YASASININ 1, 2 ve 21. MADDELERİ ŞÖYLEDİR:

BİRİNCİ MADDE: Türkiye'de banknot ihracı imtiyazını münhasıran haiz olmak üzere (Türkiye Cumhuriyeti Merkez Bankası) ünvanı altında anonim şirket olarak bir banka tesis edilmiştir.

Bankanın ve banknot ihracı imtiyazının müddeti otuz senedir. Bu imtiyazın müddeti, bitmesine beş sene kalıncaya kadar temdit edilebilir.

İKİNCİ MADDE: Memleketin iktisadi inkişafına yardım gayesiyle tesis olunan Türkiye Cumhuriyet Merkez Bankasının vazifesi aşağıda gösterilmiştir:

1- İskonto fiyatını tesbit ve para piyasasını ve tedavülünü tanzim etmek,

2- Hazine muamelelerini ifa etmek;

3- Hükümetle müştereken türk evrakı nakdiyesinin müstakbel istikrarına matuf bütün tedbirleri ittihaz eylemek.

YİRMİ BİRİNCİ MADDE: Bankanın hisseli sermayesi 15 000 000 lira olup beheri yüz liralık 150 000 hisseye ayrılmıştır. İşbu miktar Hükümetin tasvibile iki misline çıkarılabilir Hisse senetlerinin kıymetleri 100, 200, 500, 1000, 5000 ve 10 000 liralıktır.

Ortada 10 Yıldan Beri Merkez Bankası Olmayan Bir Hükümet Vardı

Rist, Vissering, Schacht-Müller, Kont Volpi Raporları ve Osmanlı Bankasının Paris Merkezi ile Yaptığı

Gizli Yazışmalar, Dış Finans Kapital Manipülasyonlarına ait Belgeler Işığında

Türkiye'nin Ekonomik ve Mali, Kimi Gerçekleri Ortaya Çıkıyor

Her Şey Yolunda mı?

Belgelerden Seçilmiş Paragraflar

(Ayrıntılar arka sayfalarda)

Osmanlı Bankası Paris Komitesinden gelen mesaj (Nisan-Mayıs 1927):

"Milliyetçi çevrenin yerli bir devlet bankası kurulması için ısrar etmesinde büyük bir tehlike olup olmadığını araştırmak gerekir... Bu gerçekten tehlikeli olacaktır... Ayrıcalıklarımız da elimizden alınır, hiçbir şey yapmamış olmak yüzünden kendimizi aşağılık durumda bulabiliriz."

Osmanlı Bankası Türkiye Müdürü'nün Paris Komite üyelerine gönderdiği gizli mesajda (18 Kasım 1928):

"Hükümet memleketin kalkınmasının, kendi imkanlarıyla yapılabileceğine inanmıyor..."

Osmanlı Bankası Türkiye Müdürü'nün, Paris'teki komite üyelerine gönderdiği gizli belgeden (21 Nisan 1930):

"Muhalefet parlamentonun içine girecek kadar büyümektedir... İsmet Paşanın durumu açıkça sarsılmıştır. İktidarda kalması hamillerle yeni bir anlaşma yapılmasına bağlıdır..."

Dr.Karl Müller Geheimer Regierungsrat Reichsbankdirektor Freiburg İ. Breisgau 15 teşrinievel 1929:

"Ödeneği olmayan yatırımlara başlamayın. D.D.Y. yatırımları çok sorunlu, memurlar sorumsuz ve niteliksiz, sayıları fazla... Belediyelerde yolsuzluklar var... Devlet ihalelerine indirim yapan müteahhitlere iş vermek yanlıştır. Fiyat kıranlar malzemeden çalmaktadırlar..."

Müller bu türlü işlerden örnekler vermekte ve "iş yapmasını bilmiyorsanız, dışardan uzman getirin" demektedir.

"Zaruri olmayan üretimler yapılmaktadır. Bu işlere tahsis edilen harcamalar, yararlı alanlara çekilmelidir... Memleket kendi gıdasını temin edememektedir. Yılda 15 milyon liralık buğday ve un ithal edilmektedir..."

Reichsbankdirektor **Dr.Hjalmar Schacht**:

"Kalkınma çok kısa zamana sığdırıldığından, Türk ekonomisi zaafa düşmüştür... Beş yıllık kalkınma planları yapın... Mali durumunuz Merkez Bankası kurmanıza elverişli değil. Yabancı danışmanlara ihtiyacınız var."

Hükümetin bir an önce bir merkez bankası yasasını meclise getirmesini istemiştir. "**Kolay**" sesleri ile karşılanan bu dileğin, aslında sanıldığı kadar kolay olmayacağını, daha sonraki gelişmeler gösterecekti.(1) 1926'lardan sonra duyulan çağrılar şöyleydi:"... *bizde mevcut olmayan ve diğer memleketlerde mevcut olan tek bir müessese vardır ki, onun da bizde bir an evvel arzı didam etmesi yalnız iktisadiyatımız için değil, doğrudan doğruya maliyemiz için bir esastır, bir ihtiyaçtır. Bu müessese Devlet Bankasıdır...*"

Merkez Bankası kavramı ne ifade etmektedir?(2)

Merkez bankasının diğer bankaların bankası gibi davranması işlevlerinden biridir. Ama bu bir merkez bankasının tüm faaliyet sisteminin ancak bir bölümüdür. Bir merkez bankasının en önemli görevi, ülkenin para sisteminin sağlıklı ve düzenli olmasına ve dolaşımına özen göstermektir. Her şeyden önce bir "emisyon (para basma ve tedavüle sürme) bankası" onun en önemli işlevini gösterir.(3)

Daha İzmir İktisat Kongresi'nde bir merkez bankasının kurulması dile getirilmişti. Ancak koşullar buna uygun değildi. Ayrıca Osmanlı Bankası bu işlevi görüyor gibiydi. Ancak Lozan Konferansı'nda, Osmanlı Bankasının geleceği, imtiyazlı şirketler sorunu içinde, özel bir önem taşıyordu. Bankanın 1924 sonunda bitecek mukavelesinin, hiç olmazsa iki sene daha uzatılması yönündeki istekleri(4) (daha sonra 10 yıl oluyor), Türk delegelerince, imtiyazlı şirketler maddesinin, sadece mevcut eski süreleri tanıyan hükmü içinde sınırlandırılmıştı.(5)

---

(1) Merkez Bankası olmayan gelişmiş bir ülke yoktur. Genç Cumhuriyet böyle bir bankaya çok gereksinim duymakla beraber, sermayesi, kuruluşu, yönetimi ve kuralları başlıbaşına çözüm gerektiren pek çok zorluklar içeriyordu. Bu bankaya en önemli muhalefet, halen devlet bankası gibi faaliyet gösteren, paraları tedavülde olan Osmanlı Bankasından gelecektir. İleri sayfalarda görüleceği gibi Osmanlı Bankası Türkiye direktörünün, Paris Komite üyelerine gönderdiği gizli yazışmalarda bunlar açıkça görülmektedir. (E.Y.)

(2) O yıllarda Merkez Bankasıyla ilgili tanımlama karmaşası bütün belge ve konuşmalarda göze çarpmaktadır. "Devlet Bankası", "Hükümet Bankası", "Türkiye Bankası", "Cumhuriyet Bankası" ve bazen de "Merkez Bankası" vb.

(3) Bir ticaret bankasının faaliyetlerinin ağırlık merkezi, bilançosunun aktifinde yer alan işlerdir. Bu banka ortaklar için kâr elde etme amacıyla kurulmuş bir ticari kuruluştur.

(4) Seha Meray, "Lozan Barış Konferansı", Ankara, 1969, Kısım II, Cilt 1, Kitap 2, s.216. Nakleden İ. Tekeli, S. İlkin, a.g.e., s.247.

(5) İ. Tekeli, S. İlkin, a.g.e., s.247.

1924 yılı başlarında Hükümet, Osmanlı Bankasını bir devlet bankasına çevirebilmek için bazı girişimlerde bulundu. Fakat ülkenin içinde bulunduğu ekonomik ve mali koşullar, böyle bir girişimin yapılması için yeterli değildi.(6) Bunun üzerine, Osmanlı Bankasıyla yeni bir anlaşma yapma zorunlu hale geldi. Aslında "savaş ve mütareke" dönemlerinde Türkiye'deki çalışmalarını asgariye indirmiş olan Osmanlı Bankası ile Maliye Vekaleti yetkilileri arasındaki temaslar, Lozan Konferansı'ndan hemen sonra başlamış ve 10 Mart 1924'te Maliye Vekili Mustafa Abdülhalik Bey ile, Osmanlı Bankasıgenel müdürü başkanlığındaki üç kişilik Banka temsilcileri arasında imzalanmıştı.(7)

Merkez Bankasının Kuruluş Aşamasında Türkiye İş Bankasının Girişimleri

Merkez Bankasının kuruluşu yönünde ilk önemli girişim, Türkiye İş Bankası tarafından yapılmıştır. Türkiye'nin ekonomik alandaki yeni girişimlerinin bir simgesi haline gelmiş olan Türkiye İş Bankasının ayrıcalıkları ve maddi olanakları, 1927'de daha da genişletilmiştir. 21 Haziran 1927'de TBMM'de tartışmasız kabul edilen bir tasarıyla, İtibar-ı Milli Bankasının "haiz olduğu imtiyazat ve muaffiyet" (yetki ve bağışıklık) Türkiye İş Bankasına devredildi ve İtibar-ı Milli Bankasının hisse senetleri, Türkiye İş Bankasının hisseleriyle değiştirildi. Bu değiştirme sonunda, İtibar-ı Milli Bankasındaki 500.000 liralık hissesi dolayısıyla, devlet ve onun adına Maliye Vekaleti- Türkiye İş Bankasının hissedarları arasına katılıyordu.(8)

Yabancı Raportörlerden Dr.Visserlng İş Başında

Türkiye İş Bankası, 1 Mart 1928'de, Hollanda Bankası Meclis Başkanı Dr.Vissering'i, bir merkez bankası kuruluşuyla ilgili çalışmalara yardımcı olması amacıyla Türkiye'ye davet etmiştir. Dr.Vissering, bu daveti kabul etmeden önce, varsa banka kuruluş tasarısı ve Türk eko-

(6) Department of State Archieve (D.S.A.), "To the State Department", 10 Ocak 1924, (567.515/Roll 62). İ. Tekeli, S. İlkin, a.g.e., s.248.

(7) İ. Tekeli, S. İlkin, a.g.e., s.248.

(8) Türkiye İş Bankası yöneticileri, 1927 yılı ilk aylarında, Amsterdam'daki Internationale Bemiddeling en Handelmaat Schappi adlı bir araştırma firması (societe d'etudes) ile temas kurarak, Türkiye'de bir merkez bankası kurma girişimlerinde kendilerine yardımcı olmasını istemişlerdir. İ. Tekeli, S. İlkin, s.257.

nomisinin yapısıyla ilgili -özellikle para, dış ticaret sektörleri- ayrıntılı bilgi istemişti.(9) Türkiye İş Bankası, Türk ekonomisinin yapısıyla ilgili verileri, Vissering'e yollamıştır. Merkez Bankası ile ilgili kuruluş tasarısı ise henüz mevcut değildir. Türkiye İş Bankası Umum Müdürü Celal (Bayar), Vissering'e cevabında şunları yazmıştır:

"*...Devlet bankasına verilecek karakter ve teferruat hakkında Bankamız zatıalinizle görüştükten ve kıymetli mütalaa ve fikirlerinizden istifade ettikten sonra, lütfedeceğiniz bir proje oluşturacaktır.*"

20-27 Haziran tarihleri arasında Ankara'ya gelip temaslarda bulunan Vissering, ayrılmadan önce kapsamlı raporunu, Türkiye İş Bankası temsilcilerine teslim etmiştir.

Vissering hazırladığı raporuna(10), Türk ekonomisini ana kesitler itibariyle inceleyen bağımsız bir altbölümle başlamıştır. Bundan sonra, ana rapora geçilmektedir. Raporun ele aldığı ilk konu bir emisyon ya da merkez bankasının gerçek görev ve işlevlerinin ne olduğudur. Burada bankanın, devlet ve diğer ticaret bankalarıyla ilişkilerinin ne olması gerektiği incelenmiş ve bir ülke için, para dolaşımını denetleyecek bir merkez bankasına sahip olmanın "mutlaka gerekli olduğu" vurgulanmıştır. Rapor, ikinci olarak, kurulmasını zorunlu bulduğu bankanın kuruluş şeklini incelemektedir. Acaba bir devlet bankası mı, yoksa özel bir banka mı bu işle görevlendirilmelidir? Vissering, "devlet bankası" kurulmasının veya bu banka görevinin bir ticari bankaya devrinin, sakıncalarını ayrıntılı olarak saymıştır. Vissering Türkiye'ye, **"hükümete bağlı olmayan ve anonim şirket şeklinde örgütlenmiş özel bir merkez bankası" kurulmasını tavsiye etmiştir**. Vissering, "*Doğru yolda ilk adım olarak bir merkez bankası kurarak işe başlanmazsa, istikrara bir yol (açmanın) kesinlikle mümkün olmayacağı*"nı ileri sürmüştür. Merkez Bankası kurulması dışında, özellikle ödemeler dengesini düzeltmeye yönelik, örneğin demiryollarının uzun vadeli dış krediyle finansmanı, askeri harcamaların imkan ölçüsünde kısılması vb. gibi ayrıntılı öneriler sıralamıştır. Rapor, dördüncü olarak, merkez bankası kurulmasıyla ilgili, çözümü gereken bazı sorunlara eğilmiştir. Banka sermayesinin 30 milyon lira olmasını ve pay senetleri-

(9) T.İş Bankası Arşivi (T.İ.B.A.) G.Vissering:"M.Mahmoud Djelal..", 16 Mart 1928 (daktilo). İ. Tekeli, S. İlkin, a.g.e., s.261.

(10) G.Vissering, "Rapport Sur le Systeme Bancaire en Turquie", 1928, (daktilo). Aslı Hollanda Dışişleri Bakanlığı Arşivl'ndedir.

nin altın ve dövizle ödenmesini önermiştir. Böylece 150 milyon liralık banknot ihracı halinde, %20'lik bir karşılığın hemen oluşması sağlanacaktır. Vissering, bu karşılık miktarının, ileri tarihte dış borç vb. de olsa, %30 ve hatta daha fazla bir orana yüseltilmesini önermiştir. Vissering, ayrıca mevcut kağıt paranın dolaşımdan çekilmesi ve yeni banknotlarla değiştirilmesi için, merkez bankasının görevlendirilmesini önermiştir. Bu iş sonucunda Devlet, bankaya borçlanacaktır. Borçların bir bölümüne %6 faiz verecektir. 6 milyon lira olacağı hesaplanan bu kaynak, bankanın kârlılığını güvenceye almış olacaktır. Rapor, beşinci olarak, bankanın örgütlenme biçimini tartışmaktadır. Anonim şirket şeklinde kurulacak bankanın, **Guvernör ve Genel Sekreteri, altı yıl için, Cumhurbaşkanı tarafından seçilecektir. Bu devletin banka üzerindeki kontrolünü sağlamaya yöneliktir. Müdür(ler) ise yönetimin ve banka denetçilerinin göstereceği adaylar arasından, pay sahipleri tarafından seçilecektir.**

Banka kâr ve zarar hesabı, en son olarak Maliye Vekili tarafından onaylanacaktır. Pay sahiplerine böylece, çok sınırlı bir rol verilmiştir. Bu ise yabancıların bankaya ortak olmasının doğuracağı sakıncaları da ortadan kaldıracaktır. Vissering bilhassa, bu tip bir katılımın faydalı olacağına inanmaktadır. Ayrıca Banka'ya "genel danışmanlık işleviyle", geçici olarak görevlendirilecek yabancı uzman çağrılmasının yararlarının tartışılmasını isteyen Vissering, İngiltere Bankasının bile son yıllarda bu tip danışmanlardan faydalandığına dikkat çekmektedir. Rapor, altıncı olarak, "bir ulusal ticaret bankasının" merkez bankasına en kısa sürede kurma zorunluluğu karşısında bu tip bir girişim, tecrübe, eleman, bina, teçhizat vb. hususlarda, önemli kolaylıklar sağlayacaktır.

Vissering, böyle bir dönüşüm için yapılması gerekli değişiklikleri, sermayenin altın-döviz olarak yeniden taahhüdü, **ticaret bankasının açmış olduğu kredilerin hemen tasfiyesi**, ticaret bankasının mümkün olduğu kadar çok kâr etme niteliğinin ve bir kısım personelinin değiştirilmesi vb. olarak belirtmiştir. Vissering, bu konuda "karar alma görevinin" hükümete düşeceğine dikkati çektikten sonra, böyle bir dönüşümün ilke olarak mümkün olup olmadığını şöyle yanıtlamaktadır:"... *böyle bir soruya, ticaret bankası niteliğinin ve tüzüğünün değişmesi ve merkez bankasını ilgilendiren.. (raporda belirtilen) noktalara uyulması şartıyla, olumlu cevap vermeyi görev saymaktayım*".

Adı açıkça söylenmese de, bahsi geçen ulusal bankanın Türkiye İş Bankası olduğu ve böyle bir dönüşümü gerçekleştirmek amacıyla buraya getirtildiği dikkate alınırsa, Vissering'in yanıtının çok dikkatli ve çok teşvik edici olmadığı söylenebilir. Raporun bundan sonraki bölümleri, yapıcı öneriler içeren bir sonuç bölümünden ve eylem programından oluşmaktadır. Bu eylem programının ilk maddesi "merkez bankasının hemen kurulmasıdır.." Rapora, ayrıntılı bir tüzük taslağı eklenmiştir.(11)

İş Bankası Genel Müdürü Celal Bayar'dan Vissering'in Merkez Bankası Raporuna Destek Geliyor ama...(*)

İş Bankası Genel Müdürü Celal Bayar, Vissering'in raporunu Başvekil'e takdim ederken, konuyla ilgili kendi görüşlerini aksettiren, uzun bir not da eklemeyi ihmal etmedi. Her şeyden evvel "ticaret bankaları ve bilhassa İş Bankası" menfaatleriyle ilgili olan bazı endişelerinin, hiçbir zaman merkez bankasının kurulmamasını hedef almadığını ileri süren Celal (Bayar), aksine kendisinin bu konuya verdiği önemi şöyle açıklamaktadır:

"*Memleketimiz için devletin lüzum ve vücudu ne ise Bankanın da vücudu devlet için aynı ehemmiyettedir.*"

Yalnız Celal Bayar, merkez bankasının bir anonim şirket şeklinde ve Vissering'in hazırladığı proje esas alınarak kurulmasını istemektedir. Bu şekil dışında ve özellikle devlet bankası (sermayesinin tümünün devlet olması) şeklinde bir çözüme karşı olduğunu, çünkü bunun "*tatbik edilen yerlerde hiçbir zaman mucib-i memnuniyet bir şekilde" işlemediğini* ileri sürmektedir.(12)

Yeni bir merkez bankası kuruluşuna gidilmektense, mevcut bir milli bankanın gerekli değişikliklerle, merkez bankası haline getirilmesinden yanaydı.(13)

(*) Celal Bayar "Merkez Bankası Hakkında Maruzat" başlıklı yazısını, Başvekil İsmet Paşaya sunmuştu. Bu yazısı:"*Hollanda Bankası meclis-i idare reisi Mösyö Vissering'in 26 Haziran 1928 tarihli raporunu esas ittihaz ederek müstakbel Merkez Bankası ile Türkiye İş Bankası hakkında zat-ı devletlerine maruzatta bulunmaklığı ifası lazım gelen bir vazife telakki etmekteyim...*" diye başlamakta ve Vissering'in liberal görşlerini desteklemektedir. (E.Y.)

(11) (12) (13) İ. Tekeli, S. İlkin, a.g.e., s.265, 266.

Türkiye'nin Hedeflerini Yansıtmayan Kötümser ve Endişe Verici Vissering, Müller ve H.Schacht Raporları Reddediliyor

Ne var ki gelişmeler Celal Bayar ve İş Bankasının ümit ettiği şekilde olmadı. Bunda Hükümet'in, Merkez Bankası gibi "para ve kredi" politikalarıyla birinci derecede ilgili bir kurumun bir ticaret bankasının kontrolüne geçmesinin doğuracağı sakıncalar hakkındaki menfi kanıları, önemli rol oynamış olsa gerekti. Nitekim İsmet İnönü, bu karşı çıkış nedenlerini, yazarlara şöyle anlatacaktır:

"... Merkez Bankasının, başından beri müstakil bir müessese olmasını, diğer hususi bankalarla ilişiği olmak şöyle dursun, Devlet'e karşı da, bizzat Maliye Vekaletine karşı da vazifesinin icabettirdiği dürüstlük ve sertlikle çalışması gerektiğini biliyordum. Bunun için uğraştım. ***O zaman İş Bankasında, merkez bankası vazifesini de görmek arzusu olduğunu biliyordum... ve buna bütün kuvvetimle karşı çıktım. O zamanki İş Bankası, yeni kurulmuş, zayıf sermayeli (bir bankaydı). Onu yaşatmak için çok gayret sarfediyorduk...***

İş Bankasının bir özel banka mahiyetinden çıkıp, özel nüfuzlar, özel sahalar (asıl görevi dışında) almasını Hükümet olarak önlemek için çaba sarfediyordum. Onun için zannederim o zaman İş Bankasınca uzmanlar getirtildi; hem o vazife görülür, hem bu vazife görülür dendi. Hiçbirini kabul etmedim..."

Sonuçta konu, Başvekil'in istediği şekilde çözümlenip, bu raporlar reddedilecektir.(14)

H,Schacht-Müller Raporları

Türk Hükümeti, konu ile ilgili incelemelerde bulunmak üzere Almanya Reichsbank Reisi Hjalmar Schacht'ı Türkiye'ye davet etti.(15)

Fakat yoğun çalışmaları H.Schacht'ın Türkiye'ye gelmesini önledi.

(14) İ. Tekeli, S. İlkin, a.g.e., s.266.

(15) Hjalmar Schacht, savaş borç ve tazminatları dolayısıyla, diğer Batılı devletlerle mücadele halinde bulunan Almanya'dan hem bu iş için kurulmuş milletlerarası bir komisyonun, Türkiye'nin benzer mücadelesi için bu mütehassısın önemli kişiliği çerçevesinde, Almanya'nın desteğini sağlamak amacında olduğunu kanıtlamaktadır.

Kendi yerine, çalışma arkadaşı ve daha önce de Türkiye'de bulunmuş olan Karl Müller'i tavsiye etti. Hükümetin daveti üzerine Karl Müller, Nisan 1929'da Türkiye'ye gelerek, temas ve incelemelerini yaptı ve Almanya'ya geri döndü. Hazırladığı raporu H.Schacht'a incelettikten sonra onun bir ön yazısıyla Ankara'ya gönderdi.(16)

Doğru ve yeterli bilgilerin bulunmadığından devamlı olarak yakınan Müller raporu (A.Ağaoğlu da bu konuda yakınır. Bkz. Belgeler E.Y.) birinci bölümünde ülkenin "umumi iktisadi inkişafını..." ve özellikle ödeme bilançosu ve devlet maliyesi kesimlerini kaba hatlarıyla inceleyerek, kötümser ve endişe verici bir tablo çizmektedir. Böyle bir ortam ise tabiidir ki, Müller'in Merkez Bankasının kurulması için ön koşul saydığı unsurları sağlamaktan çok uzaktı.(17)

Raporlar, Ocak 1930'da Maliye Vekaleti'ne gelmiş ve bizzat "Başvekil Paşa Hazretleri" tarafından incelemeye tabi tutulmuşlardı. Ne var ki, bu raporlar, ne hazırlandıkları dönemdeki Türk ekonomisindeki gelişmeleri ve bu gelişmelere karşı alınmış olan önlemleri hesaba katmış ve daha önemlisi, ne de böyle bir banka kurulması yönünde ülkedeki genel eğilimi dikkate almışlardı.

Müller ve Schacht raporlarının, kurulacak devlet bankası ile ilgili prensipleri TBMM kürsüsünden, birkaç gün evvel ayrıntılı bir şekilde açıklamış olan **Başvekil ve arkadaşlarını memnun etmesi imkansızdı**.(18) Gelişi ve temasları, basında geniş bir şekilde duyurulmuş olduğu halde, incelendikten sonra Müller'in raporu ile ilgili bir açıklama yapılmamış olmasının ana nedeni de bu olsa gerekti. Ne var ki Türkiye Cumhuriyeti Merkez Bankası Kanunu, TBMM tarafından ele geçirilerek yayımlanmıştır.(19) Bu raporun ayrıntıları için "Belgeler" bölümüne bakınız.

Merkez Bankası Bir Türlü Kurulamıyor
Hollandalı Vissering ve Alman Müller ve H.Schacht Raporları Reddediliyor
Sonuca İtalyan Uzman Kont Volpi ile Ulaşılacak

Müller ve Schacht raporlarının, Hükümetin Banka konusundaki politikası ile uyum içinde olmaması, Hükümeti kendi görüşüne daha

(16) (17) (19) İ. Tekeli, S. İlkin, a.g.e., s.270-273.
(18) TBMM Zabıt Ceridesi, (Cilt 14), 12 Aralık 1929, s.31-34.

yakın bir otorite aramaya itiyordu. Öte yandan, İngiltere ve Fransa ile mevcut anlaşmazlıkların devam etmekte olduğu bir dönemde Hükümet devlet bankası ve dış borçlar konusunda, İtalya'dan destek aramaya çalışıyordu. Türkiye'nin ithalat ve ihracatında İtalya'nın ilk sırada bulunması, İtalya'nın da İngiltere ve Fransa ile önemli anlaşmazlıkları vb. nedenler, iki ülke çıkarlarının çakışmasını ve dolayısıyla yakınlaşmayı kolaylaştırıyordu. Kont Volpi, Hükümetin davetini kabul ederek, Kasım 1929 başında Türkiye'ye geldi. Başta Mustafa Kemal olmak üzere, devlet enkânı tarafından kabul edilen ve temaslarına basında geniş yer verilen Volpi'den, Türk Hükümeti özellikle para istikrarı ve devlet bankası konularında, yardımlar bekliyordu.

Bir de Yerli Mali Rapor ve Leon Morf'tan Son Nokta

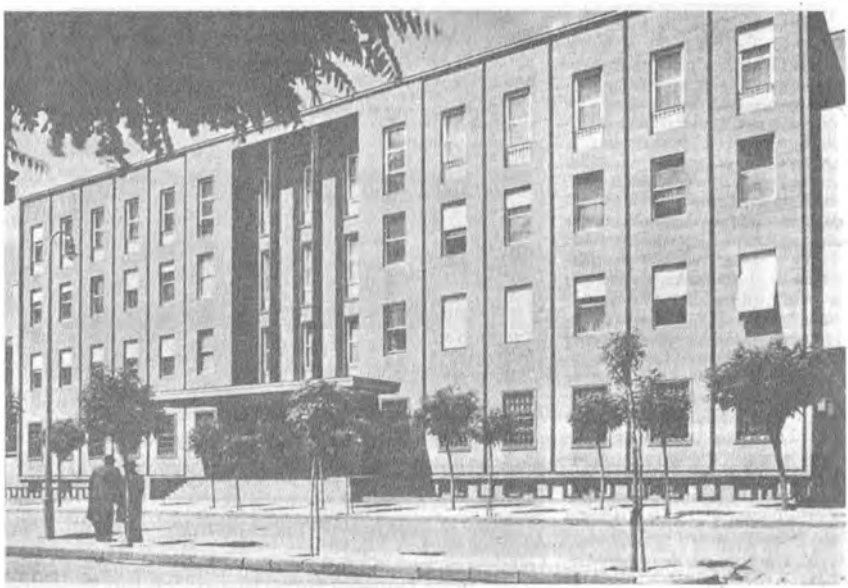
Daha Müller'in raporunun hazırlandığı dönemde, Maliye Vekili Şükrü Saracoğlu'nun, gazetelerde Merkez Bankası Genel Müdürü olacağı söylentileri yayılan Milli Eğitim Vekili Cemal Hüsnü (Taray)'a bir yasa tasarısı hazırlattığı anlaşılmaktadır. Cemal Hüsnü (Taray), aralarında Prof. İbrahim Fazıl Pelin'in bulunduğu üç iktisat profesöründen görüşlerini bildirmelerini istemiştir. Ankara'ya hoş gelecek bir rapor hazırladığını söyleyen İbrahim (Pelin)'in projesinde üç temel öneri yer almaktadır. Bunlardan birincisi, 10 milyon lira sermayeli bir emisyon bankasının kurulması, bu bankanın sermayesinin Türkiye'deki tüm bankalarca (yabancılar dahil), altın veya değeri saptanmış döviz olarak taahhüt edilmesidir. İkincisi 30 milyon liralık bir iç borçlanma tahvili çakırılmasıdır. Bunu Hükümet, bir yandan Bankanın sermayesine katılmak için kullanacak, diğer taraftan, elindeki 2 milyon sterlin tutarındaki altın ve dövize ekleyerek, kağıt paranın karşılığını sağlayacaktır. Üçüncüsü ise paranın değerindeki dalgalanmalarını önlemek için, kısa vadeli dış krediler sağlanmasıdır.(20)

Sonuçta 15 Mayıs 1930'da Bakanlar Kurulu, Merkez Bankasının kuruluşu ile ilgili bir yasa teklifi hazırlar. Bu teklif bir hayli kapsamlı ve ayrıntılı olup, uygulanmasından önce uzman görüşü gerektirmektedir. Bu amaçla Şükrü Saracoğlu başkanlığında kurulan komisyon çok tartışmalı toplantılar yaptı. Ancak çözüm gerektiren birçok sorun karşısında toplantı çıkmaza girince, yasa tasarısı Lozan Üniversitesinden Profesör **Leon Morf**'un incelemesi ve bir rapor hazırlaması istenir. So-

(20) İ. Tekeli, S. İlkin, a.g.e., s.275, 276.

nuçta Morf'un eleştirilerine göre yeniden şekillenen ve Rist'in bazı maddeleri için önerdiği değişikliklerle son şeklini alır. 11 Haziran 1930 tarih ve 1715 sayılı Yasayla "Türkiye Cumhuriyeti Merkez Bankası" kurulmuş olur.

Bankadan beklenen en önemli işlev, kuşkusuz Türk parasının istikrarının sağlanmasıdır. Bankanın kurulmasıyla, artık devletin eski kağıt paraları kalkmakta, bunun yerine devlet bankası banknotları geçmektedir. Banka 30 Aralık 1341 (1924) tarih ve 701 sayılı kanun gereğince, Devlet tarafından ihraç edilmiş bulunan 158.748.563 lira tutarındaki kağıt parayı uhdesine almıştır. Banka ileride çıkarılacak olan istikrar kanunuyla, Türk lirasına verilecek değer üzerinden, bu kağıt paranın karşılığını ödemeyi de kabul ediyordu. Bankanın bu taahhüdüne karşı, Hükümet de, Bankaya borçlanıyordu. Hükümet Bankaya olan borcuna karşılık, %1 faizli, 158.748.563 liralık hazine tahvili vermiştir. İstikrar yasası çıkarılıncaya kadar, Bankaya geçen kağıt paraya tedavül zorunluluğu tanınıyordu.(21)

Merkez Bankası başkanlık binası. Ankara.

(21) 1715 sayılı Kanun, madde 6, 8, 91. İ. Tekeli, S. İlkin, a.g.e., s.296.

Yıkılan Osmanlı'nın Ardından Yeni Türkiye Cumhuriyeti de Batı Finans Kapitaline Bağımlı Yapılmak İstenliyor Ancak Çetin Ceviz Milliyetçilere Çatmışlardır

Kurulacak Olan Merkez Bankasından Endişe Duyan Osmanlı Bankası(*) Londra ve Paris'teki Merkez Komite Üyeleri ile Türkiye'deki Müdürlerinin Yazışmalarına Ait Belgeler

(Bu belgelerde, 1927-1930 yılları arasında Türkiye ile ilgili bazı ilginç değerlendirmeler yer alıyor.)

Ottoman Bank'ın Kraliçe Victoria tarafından verilen kuruluş fermanı. (Royal Charter) 24/5/1856. (OBA)

(*) 1 Temmuz 1996 tarihinde **Doğuş** grubu tarafından **Paribas** grubundan satın alınan Osmanlı Bankasının Kasım 1997'deki Genel Müdürü Esra Danacıoğlu'nun ifadesiyle:"Öz varlığı 95.000.000 $ olarak belirlenen bu kuruma 250.000.000 $ ödenmişti. Aradaki fark, aslında maddi ölçümü olamayan, fakat herkesin değerini kabul ettiği bir sermayenin bedelini temsil ediyordu." Kurumsallaşmanın ve devamlılığın güçlükle yaşandığı Türkiye'de, Osmanlı Bankası, gerçekte eşi bulunmayacak bir tarihi profile sahipti. (Edhem Eldem, "135 Yıllık Bir Hazine", Osmanlı Bankası yayı. 1997.) Fransızcası ***Banque Impériale Ottoman***, Osmanlıcası ***Bank-ı Osman-ı şâhâne*** olan ***Osmanlı Bankası***, İmparatorluğun merkez bankası gibi işlev görmüş, para basma yetkisine sahip olan ve İmparatorluğun birçok yerinde şubesi bulunan güçlü bir finans kuruluşuydu. Yeni Türkiye Cumhuriyeti ile ilişkilerini akılcı bir biçimde yürütmeye çaba göstermiş; ancak TC Merkez Bankasının kurulma aşamasında işlevini ve gücünü kaybedeceği endişesiyle, bir dizi engelleme veya kurulacak bankanın hisse ve yönetiminde pay sahibi olma girişimlerinde bulunmuştu. (E.Y.)

Aşağıdaki belgede, Türkiye'nin Avrupa finans kapitaline nasıl bağımlı tutulacağının gerekliliği vurgulanıyor.

BELGE:1

Nisan-Mayıs 1927

- NOT -

Durum Şimdi Şöyledir:

Komite bir Devlet Bankası veya Ulusal Banka meselesiyle Komitelerin ilgilerini kesmediklerini 25 Şubat'ta Mr.Sorbier'e yazdı.

Şimdiki mesele, şunu bilmektir:

Komite, daha fazla ileriye gitmeye hazır mıydı? Görünüşe göre, bir karara varmak için milliyetçi çevrenin, **"yerli bir Devlet Bankası kurulması için ısrar etmesinde büyük bir tehlike olup olmadığını araştırmamız gereklr."**

İlk bakışta, düşüncemize göre, **milliyetçi çevrenin kazandığını görmek gerçekten tehlikeli olacaktır.**

Buradan hareket edersek şunu görüyoruz:

Ayrıcalık 1935'te son buluyor.

Önlenmesi gereken şey şudur:

Ayrıcalığın sonuna doğru bir Devlet Bankasının kurulması ve ayrıcalıklarımızın biteceğinin bize bildirilmesi. Bunu önlemek için, bir kısım ayrıcalıkları muhafaza etmemiz koşulu ile işe ilgi göstermemiz bir çare olabilir.

Mesele, bunun nasıl gerçekleştirilebileceğini iyice bilmektedir.

Bir Devlet Bankası senetlerinin, Osmanlı Bankasının işlerini bir veya iki yıl sonra bozmayacağını söylemek akla tamamiyle uygundur; ancak, Devlet Bankasıyla temasımız olmaz ve ayrıcalıklarımız da elimizden alınır ise hiçbir şey yapmamış olmak yüzünden kendimizi aşağılık bir durumda bulabiliriz.

Bu konuda girişimlerde bulunma düşüncesine karşı ileri sürülebilecek itiraz, Türk Hükümetinin isteyeceklerimize hemen büyük bir değer verebileceği ve bunu rakip bir gruba karşı yem olarak kullanabileceğidir. Bugünkü durum, dünkü durumdan farklıdır.

İş Bankası Crédit National'ı ortadan silmiştir.

Bu nedenle, yalnız bir rakibimiz kalmıştır. Çünkü Ziraat Bankası, muhtemel olarak, kendiliğinden, tarım işleriyle uğraşmakla yetinecektir. Dün, birbirleriyle rekabet eden iki rakibimiz vardı. "Le Crédit National" ve "İş Bankası".

Şimdi soruyoruz:

- Bir ülke büyük ihracatı veya dış kredileri olmaksızın parasının değerini sabit tutabilir mi?

- Türkiye ilk şarta hiz değildir, ikinci şarta gelince, ilgili ülkelerin Mer-

kez Bankalarının muvafakatı olmadan dış krediler sağlayabilir mi?

Türkiye'ye gelince, bu türlü Türk senetleri satışları mümkün değildir.

1- Çünkü Türkiye Türkiye'dir.

2- Çünkü yatırımlar yoktur.

Bu gibi Türk yatırımları mevcut olsalar bile, Türkiye için tutulmamaktadır ve bugünkü piyasa koşulları Balkan senetlerinin satın alınmasına cesaret vermemektedir.

Genel Müdürün Türklere şunları söylemesi önerilebilir:

Bir Banka kurmak istiyorsunuz. Hata ettiğinizi sanıyoruz.

Fakat her şeyden önce, ne biçimde bir Banka tasarlıyorsunuz?

Hükümetin denetimine tabi bir Devlet Bankasını dış ülkelerdeki halk tutmaz; bu nedenle bu biçim Banka, büyük bir yanlışlık olabilir.

Diğer Banka biçimi, özel sermaye ile kurulan bir bankadır ki başlıca kağıt para çıkarmakla uğraşır, fakat genel ticari işlemleri yapmaz.

Ülkedeki koşulların, bir bankanın kurulmasını şimdiki halde haklı gösterdiklerini sanmıyoruz ve gerçekleştirmek istediğiniz şeyi gerçekleştirme imkanını bulabileceğinizi de sanmıyoruz.

Etrafınıza bakabilir ve başka bankaların ne yaptıklarını görebilirsiniz.

Türk kalkınmasının bugünkü aşamasında, Bankanın, paranın istikrarını sağlama görüşünde bulunmak istemesi halinde, kesinlikle gereksinme duyabileceği dış kredileri sağlayabileceğinizi sanmıyoruz.

Bununla beraber, bu girişimde bulunmaya kararlı iseniz, bize meseleyi beraber incelemeye müsaade edin; Osmanlı Bankasının size yardım için ne yapabileceğini ve buna karşılık bizim için ne yapabileceğimizi göreceğiz. Bunlar Nisan'da geldiği zaman Genel Müdürle tartışılabilecek planın genel çizgileridir.

Güçlü ve örgütlü Osmanlı Bankasıyla mevduat, esham ve tahvilat ile kredi ilişkilerine girmemiş, hemen hemen hiçbir Osmanlı ünlüsü yok gibidir. Ünlü müzeci, ressam, Sanayi-i Nefise'nin kurucusu Osman Hamdi Bey de bunlardan biriydi. Yukarıda 26 Şubat 1910'da Osman Hamdi Beyin ölümü üzerine düzenlenen mal varlığı tesbiti ile bankadaki emanet bulunan esham ve tahvilatın tahmini değerine ait belge ve döküm. (OBA ve Edhem Eldem arşivi, a.g.e. s.190.

Bu mektupta *"... Osmanlı maliyesini elinde oynatan Milliyetçi Hükümetle işbirliği yapmada, daha fazla incelik, sabır ve neşeli olmak gerekir"* deniliyor.

BELGE:2

Konstantiniyye, 19 Mayıs 1928

Osmanlı Bankası
Genel Müdürlüğü

GİZLİ

Komite-Paris

Kopya-Londra

Baylar,

16 Mart tarihli yazınızın ekindeki not, komitelerin, mart ayı başında Maliye Bakanı ile başlattığım görüşmeyi, hangi yönde sürdürmemi beklediğini açıklıyordu. Sizce, Türk Hükümetini, Osmanlı Bankasının dileğinin parasal istikrarın ve tam milli bir emisyon bankasının kurulması olduğuna ikna etmeye çalışmak ve şimdilik daha fazlasını söylemenin gerekli olmadığını ekliyordunuz.

İlk amacım Ankara'ya yeni lokalimizi açmak için nisanın ikinci yarısının başında gitmekti. Lokalin tefrişindeki gecikmeler beni, bu seyahati geçen haftanın sonuna bırakmaya zorladı.

Ayın 12'si cumartesi günü Ankara'ya geldim, pazar günü Maliye Bakanı tarafından kabul edildim. Kendisini pazartesi sabahı açılıştan birkaç saat önce, ona hitaben yapmayı tasarladığım ve sadece birgün önceki görüşmemizden sonra kaleme aldığım konuşmamı sunmak üzere tekrar gördüm. Kendisini salı günü üçüncü defa gördüm. Bu son görüşme üç saat sürdü.

Size aşağıda üstüste binen bu konuşmaları özetliyorum. Hemen Pazar günü kendisine, size 9 Martta bilgi verdiğim görüşmeme binaen, bir devlet bankasının kuruluşuna yönelik bir kanun tasarısının yakında sunulacağına dair son zamanlarda dolaşan söylentilerin bir aslı olup olmadığını sordum.

Saracoğlu Şükrü Bey, hayır dedi. Şu anda gerçi bir tasarıyı incelemektedir. Ancak bu inceleme henüz bitmiş değildir. Zaten son günlerde kendisi ve servisi, kendilerini Büyük Millet Meclisindeki bütçe görüşmelerine adadıklarından, şu son haftalarda zamanı da olmamıştır. Bütçe sorunu kendisini en üst düzeyde meşgul ediyor. Ülkede, bundan daha fazla vergi yüküne imkan olmadığı ve ticaretteki durgunluğun kısmen **"Şehirlerin ödediği vergideki aşırılıktan"** kaynaklandığı konusunda benimle birleşti. Şu halde **vergileri tekrar düzenleyerek**, son yıllarda yükleri çok azalan ve daha fazla ödeyebilecek duruma gelen kırsal kesime daha fazla ödetmek uygun olacaktır. "Ayrıca çok sayıda vergi muafiyetini ve

ek bütçeleri kaldırarak tasarruf da yapılabilir", diye ilave etti. Gerçekten de bana bunlardan birkaçını saydı. Bütün bunlar sırasıyla yapılacak. Aynı şekilde, istenilen çalışma metodlarına ve günün hayat şartlarına göre memurların durumu düzeltilecek. Bunu ancak sayılarını %20-25 azaltarak yapabileceğim. Bütçenin, mutlaka vergi yükleri artırılmadan dengelenmesi ve en iyi randıman ve en iyi vergi dağılımına dayanması gerekir. **Ayrıca, daha çok gelecek nesillerin yararlanacağı harcamaların yükünü bugünkü nesile yüklemek mantıksız ve haksızdır.** Böylece yerel bütçeler gibi, devlet bütçesine de olağan dışı kaynaklardan beslenen bir bütçeden ödenmesi gereken on milyonlarca liralık iş kaydediyoruz."

"**Öyleyse bir borçlanma mı?**" diye sözünü kestim.

"**Mutlaka**, ancak bize tekliflerin gelmesini bekliyoruz. Zira yabancı borç vericileri araştırma işini biz ele alacak olursak çok zor şartlarla karşılaşacağız. Bakınız, Türkiye'nin varlığını bile tehlikeye sokan harpten sonra, Sévres Antlaşmasının ülkeyi parçalaması ve sonra **Lozan başarılarının ardından, bir yabancı düşmanlığı krizi geçirdik. Bu milliyetçilikten de öte bir şeydi.**

Program bütününü kendi olanaklarımızla gerçekleştirebileceğimizi sandık ama bugün, ispirtolu içkiler ve kibrit tekeli ya da demiryolları için yaptığımız mukavelelerin kötü hazırlanmış olduğunu görüyoruz. Ve maliyemizi ve kredimizi yeniden iyileştirmeksizin çok çabuk ilerlemek isterken, Yulen Fox. P.A.R.A. gruplarıyla, Belçikalı Demiryol grubu gibi beceriksiz veya sadece bizi sömürmek isteyen kimselere başvurmuştuk. İsveçli grupla bile çok üzücü bir durum içinde bulunuyoruz. Kendilerine on üç milyon Türk lirası ödemişiz, gerçekte yapılan iş beş milyonluk.

"Bu bir ders, bundan yararlanacağız."

Kendisine, Türkiye'nin dış borç almayı, ancak dış borç meselesinin tam kapanmasından, istikrarın sağlanmasından sonra düşünebileceğini, dahası, borçların memleketi refaha götürmek doğrultusunda Hükümet arzularına güvence olacak şekilde kullanılmalarının gerekeceği hususlarını işaret etmek durumunda kaldım.

Saracoğlu Şükrü Bey ikna oldu. Bana gerçekleştirilecek program olarak şunları saydı. Demiryolları, limanlar, yollar ve tarımsal sulama işleri. Yabancı krediye başvurmayı düşünmeden önce gerçekleştirilmesi gereken koşullar konusunda bana borç sorununun 'bugün yarın' halledileceğini beyan etti. (Bkz. göndermiş olduğum telgraf.) İstikrar konusuna gelince, bunun "mesela iki yıl" içinde tedricen gerçekleştirilebileceğini düşünüyor. Henüz kesinleşmediğini özellikle belirttiği düşüncesine göre Devlet Bankasının rolü, yıllık dış borç ödemelerine bağlı olarak mevsimlik dalgalanmalar olduğundan **milli parayı** desteklemek olacaktır (**bunun son iki, üç yıl içindeki dalgalanmaları fazla önemli olmamıştır**). Devlet Bankası yerinde yapacağı alış ve satışlarla müdahale ederek, bu iniş ve çıkış hareketleri, istenilen yönde etkileyebilecek ve son üç yıldır gözlenen ve aşağı yukarı sabit bir açıklık gösteren bu alternatif dalgalanmaları gittikçe daha az hissedilir duruma indirecektir. Böylece gerçek bir istikrar elde edilebilecektir.

Muhatabıma, düşündüğü bu rolü oynaması için, devlet bankasının ihtiyacı

olan imkanları temin etmekte dış yardımlara başvurmayı düşünüp düşünmediğini soruyordum ki, Saracoğlu Şükrü Bey, **Hükümet, hiçbir durumda bu kuruluşun ne yabancı sermayenin ellerinde olmasını, ne de yabancı sermayenin onun üzerinde etkileyici rol oynamasını kabul edecektir.** Zaten Hükümetin, hiç olmazsa başlangıçta bankaya temin edeceği imkanlara (neler olduğunu biliyoruz) sahip olduğunu söyledi. "Bu bir yana" diye ilave etti. "... bize yapılacak teklifleri geri çevirmeyebiliriz, zaten projemde bir açık kapı bırakmayı düşünüyorum." Bu olası dış yardımın şekli üzerine hiçbir şeyin, kendi kafasında bile kesinlik kazanmadığını belirtmeye itina ederek, bana "... Bu mesela, Hükümete, elde edilen kredilerin istikrar amacıyla devlet bankası kullanımına bırakılacağı taahhüdü altında bir borç şeklinde olabilir" dedi.

Anlamı çok açık bir soru üzerine muhatabım, her türlü dış kredi ihtiyacında, Paris ve Londra'nın emisyon kurumlarınca da desteklendiğimizi beyan etti. Kendisine, bunun sadece kendi duygusu mu, yoksa Hükümetçe özellikle Başbakanca da, paylaşılıp paylaşılmadığını sorduğumda, Saracoğlu Şükrü Bey bana, **Osmanlı Bankasıyla çalışmaktan hiçbir nefret duyulmadığını ve tanınan ve memleketi tanıyan kimselerle iş yapmanın çok daha iyi olduğunun farkında olduklarını ve bu kimselerin de bundan yararlanmalarının kabul edileceğini ifade etti.** Bu beyanlar, 7 Mayıs tarihinde Maliye Bakanı ile yaptığım son görüşme günü elime geçen kişiye özel mektubunuzda bana aktardığınız endişelerinize cevap veriyor.

Samimiyetlerine inanıyorum. Birçok kez, Saracoğlu Şükrü Bey, açık açık konuştuğunu tekrarladı. Size özünü aktarmaya çaba sarfettiğim konuşmalarımız, daima güvenilir ve saygın bir havada, son aylar süresinde yakaladığım kendisini çok sık görme fırsatları sırasında ilişkilerimize vermeyi istediğim tarza uygun geçti. Görüşmemiz sırasında, vergi sistemi, kendine ait -son zamanlarda hızla gelişen- bazı servislerin organizasyonu, hatta mali ve ekonomik alanda son yıllarda takip edilen politikaya ilişkin tenkitlerimi ifade etme durumunda kaldığımda bunları kabul etti ve benimle bunları tartıştı.

Hatta, yukarıda size aktardığım kimi hata ve bunlardan kaynaklanan rahatsızlıkları çok açık bir şekilde kabul etmesine hayret ettim. Geçen yıl İsveç ve özellikle Belçika gruplarıyla mukavelelerin imzalanması sırasında bayındırlık işlerine kazandırılan ivmeyi kendi lehine kullanmakta tereddüt etmeyen Başbakan bu rahatsızlığı duymamış olamazdı.

7 Mayıs tarihli yazınızda sorduğunuz soruya gelince, Hükümetin bizden gelecek açılmaları yersiz bir şüpheyle karşılamayacağına olduğu kadar, temelde ilerde Maliye Bakanının değindiği ve size yukarıda aktardığım tasarıların uygulanmasındaki yararının farkında olarak, işbirliğimizi arzuladığına inanıyorum. Aslında istikrar konusundan ayıramayacağımız devlet bankası konusunda da, şayet Hükümet çevrelerindeki şüpheleri de dikkate alan bir formül bulmak mümkün olursa, yardımımızı yanlılık düşüncesiyle reddetmeyecek. Ankara Şubemizin yeni binasının açılış törenleri sırasında gözlenen yakınlık ve bunun basındaki yankılarına binaen, etrafımızdaki havanın açıklığa kavuştuğu izlenimindeyim. Bunun nedeni kuşkusuz, duygulardan ziyade ihtiyaç veya Osmanlı Bankasının Türkiye'de oyna-

yabileceği rolün daha iyi anlaşılmış olmasıdır. Ama, yabancı düşmanlığı döneminde psikolojik etkenleri, takınılan tutumları, sarfedilen sözleri gözardı etmemek gerekir. **"Bu milliyetçi Hükümeti, Eski Yönetimin Bankası ile açıkca işbirliği yapmaya yöneltmek için çıkarlarımızı savunmadaki kararlılığı bırakmadan daha fazla incelik, yöneltmek için çıkarlarımızı savunmadaki kararlılığı bırakmadan, daha fazla incelik, sabır ve hatta neşeli olmak gerekecektir."** Aynı şekilde bu işbirliği şartlarının, borçlarda olduğu gibi çok sert şekilde tartışılmasına hazırlıklı olmak ve hükümetin, en azından olası gördüğünde, destek ve görüşlerini almayı isteyeceği başkaları ile bizi rekabete sokmaktan sakınacağına da güvenmemek gerekir. Ben, kimilerine göre Hükümetin çağırdığı, diğerlerine göre de bir Hollanda-Amerikan grubu hesabına durumu incelemeye gelen bir Hollandalı bankacının teknik yardımını talep etmeyi düşündüğünü böyle öğrendim. **Her şeye rağmen buzların kırıldığı izlenimi** var ve Maliye Bakanı, son toplantımızı kapatırken:"Biz size de başka kimseye de gitmeyeceğiz, ama teklifleri yapmak size ait" dediğinde, bu düşüncesinin temelini söylemiş gibi geldi. Muhakkak ki, bu tutumun kökeninde muhtemel bir yardımın şartlarını tartışmada en iyi durumda olmak ve isteyeceği konumuna düşmemek arzusu vardır. Bunu benden saklamamıştır. Ancak, bu tutum, doğuya has bir onur ve özel sektörde bilinen, güncel olan aksiliklerden sonra, İsmet Paşa Hükümeti gibi, bazı anlarda bizim tarafımızı tutan bir hükümetin herkesten çok duyacağı bir duygudan da kaynaklanıyor. Oysa geçen Ocak'ta bana kendisinin söylediği gibi, Hükümet Başkanı her şeyden önce bir politikacıdır. Haklı ya da haksız, şayet bizim yardımımızı isteme insiyatifini alarak, çok önemsiz de olsa, bir anlamda hatasını kabul etmiş görünürse, saygınlığının zarar göreceğine inanacaktır. Ama yeni nesli en iyi temsil eden mesai arkadaşlarımdan birisi olan Maliye Bakanının, beyanlarına dayanılacak olursa, zamanı geldiğinde, bizden gelecek teklifleri tartışmaya hazır olabilecektir.

BANQUE IMPÉRIALE OTTOMANE

Feuille de Personnel

Erebizande

PARTIE A ANNOTER PAR LE CANDIDAT

Eyoub Zadé Rahmi

Eyoub Zadé Osmanzade Rahmi
Editeur du journal "Yeni-Ç"
Erzeroume
Il est ne ici

Osmanlı Bankası arşivinden ilginç bir belge.
Bankacılık sektöründe ünlü bir ressam.

Bedri Rahmi Eyüboğlu.

Banka personel dosyasına göre Eyüpzade Rahmi 5 Teşrinievvel 1326 (17 Ekim 1910) Trabzon doğumlu. Saint-Benoit ve Saint-Joseph okullarında okumuş, Trabzon Ticaret Mektebi'nden mezun olmuştur. Türkçe, Fransızca ve İngilizce bilmekteydi. Osmanlı Bankası'na 1 Mayıs 1926 tarihinde girerek, 6 aylık deneme süresince Trabzon şubesinde Türkçe Defter Tutma servisinde görev almıştır. 1 Eylül 1926 tarihinde eğitimine devam etmek istediğinden istifa etmiştir. (OBA, PP 917)
Edhem Eldem. a.g.e., s. 271.

Banka Yöneticileri çetin ceviz milliyetçilerle başetmek durumundalar.

BELGE:3

18 Kasım 1928

GİZLİ

Osmanlı Bankası Sayın Komite Üyeleri
Paris Kopya Londra

Baylar,

Bu hafta başında Ankara'ya gittim ve orada Maliye Bakanı ile iki defa görüştüm.

Kendisi, bir ay öncesinde olduğu gibi henüz bana gelecekteki Devlet Bankası'na Hükümet projesini verebilecek durumda değildi.

Şimdilik yalnız prensip kararı almış bulunuyor. Devlet Başkanı ile Hükümet Başkanı, ay başında Büyük Mecliste, bu dönem içinde, yani gelecek haziran ayına kadar, bu kurumun oluşturulmasına ilişkin tasarının Meclise sunulacağını beyan etmişlerdir. Bu kanun metninin yazılışına henüz başlanmış değildir. Maliye Bakanı, bu düzenlemeyi bizzat kendisi ele almaya kararlıdır. Henüz ne sürdüğü ön çalışmalar ne de Bakanlığın derlediği dokümantasyonu incelemeyi bitirmedi. Zaten bu konuda tarafsız bir teknisyenin düşüncesini almayı uygun buluyor. Halbuki, **Bay Vissering'in İş Bankası adına geldiğini belirtti. Bu nedenle Saracoğlu Şürkü Bey, Bay Schwab'ın işbirliğini talep etme durumunda kalmıştı. Ancak bu zat, bir dosya üzerinde basit bir "görüş önermeyi" aşan bir rol iddiasında bulunmuş olmalı.**

Dolayısıyla Sayın Bakan, Bay Schwab'ın gelmeyeceğini beyan etti. O zaman kendilerine, Fransa Bankası ile İngiltere Bankasının teknik yardımlarını sağlamış olduğumuzu ve isterlerse kendilerine bu yönde aradıkları görüşleri elde etmek için girişimlerde bulunabileceğimizi hatırlattım.

Saracoğlu Şükrü Bey bana şöyle dedi: "Sadece İş Bankası'nca getirilen Bay M.Vissering'in görüşüne başvurmak istemeyeceğim gibi, Osmanlı Bankasının göndereceği bir ekspere de başvuramam, zira kimseye kolaylık tanımak istemiyorum."

Kendisine o zaman, bizi araya koymadan, Paris ve Londra'daki temsilcileri vasıtasıyla, doğrudan Fransa Bankası ya da İngiltere Bankasına başvurabileceğini telkin ettim. Bunu ne kabul etti ne de geri çevirdi.

Saracoğlu Şürkü Beyin kendi beyanlarına göre, gelecekteki Devlet Bankasının kuruluşu en azından başlangıçta, kanuni istikrarlaştırmaya bağlı olmayacaktır. Hükümet onun emrine şimdilik 18-20 milyon Türk lirası koymakla yetinecek ve rolü Devlet hazinesi görevini sağlamak, ticari esham reeskontlarını kolaylaştırmak, kesin ve kanuni bir istikrarlaştırmadan önce Bakanın istikrar kazandırmayı umduğu milli döviz kurunu sabit tutmak için, imkanlar dahilinde müdahale etmekle sınırlı olacaktır.

Hükümetin çok belirgin düşüncesi, halen Türkiye'nin kredisinin, memleketin kalkınması için şart olan, büyük inşaatların (Bayındırlık. E.Y.) **gerçekleşmesi için olduğu kadar, bir parasal reform için de gerekli olan dış yardımları elverişli şartlarda bulmaya yetmeyeceğidir.** Her geçen gün bu daha iyi anlaşılmaktadır. **Dolayısıyla İsmet Paşa ve mesai arkadaşları, çok zor şartları kabul etmek ya da ilk ortaya çıkanın ellerine kendilerini teslim etmek yerine beklemeyi tercih ediyorlar.**

Bütününde, bu düşünce tarzı, belki de bizim için uygunsuz sayılmaz. Değişik yerlerden ve yetkili ağızlardan kulağıma gelenlere göre, ciddi bir şeyler yapılabileceği kanısına varıldığı gün, memleketi bilen ve bilinen Osmanlı Bankası Hükümetle işbirliği için en uygundur ve bu gibi konularda onun katılımının sağlanması dilenir." Bunlar kendi sözcükleriyle, Tevfik Rüştü Bey tarafından Fransız Büyükelçisine söylenmiştir ve Saracoğlu Şükrü Bey de hemen hemen aynı sözcüklerle bana tekrarladı. Daha bir sene önce, ne böyle bir konuşma yapılabilir ne de böyle tutumlar ortaya konabilirdi. Hükümetle sıkı ilişki kurmamız en azından, bu neticeyi sağlamıştır.

Şimdilik, Hükümetin, özellikle İsmet Paşanın bütün dikkati bütçe dengesine yoğunlaşmış durumda. Mallyede Saracoğlu Şükrü'nün selefi, Milli Savunma Bakanı Abdül Halit Bey, bunu bana henüz şu günlerde tekrar ettl. Halefi de kendi yönünde, çabalarından ve Hazinenin durumuna tanıklık edecek bütçenin hazırlık ve uygulanmasına dair elde ettiği nedenlerden beni haberdar kılmak için hiçbir fırsatı kaçırmıyor.

Bu neticelerin cari dönemde ve gelecek dönem içinde tekrarlanacağını ve böylece gelecek yıldan itibaren kuponların bütçeden ödenmesine yeniden başlanılmasından da yararlanarak yabancı borç vericilerle pazarlık yapmak için bugünkünden daha iyi konumda olabilmeyi umuyor.

Hatta bu anı sabırsızlıkla bekliyor. Zira artık "Hükümet memleketin kalkınmasının, kendi imkanlarıyla yapılabileceğine inanmıyor." Memleketin refahı için gerekli Bayındırlık çalışmalarının yapılması için artık yabancı sermayenin katılımı ve muhtemel bir yabancı krediye başvuru kabulleniliyor. Hükümet çevreleri de bunu anlamaya başlıyorlar ve yukarıda açıklanan nedenlerle bu sene bu girişim geriye bırakılıyorsa da, Saraçoğlu Şükrü Beyin kendi eseri gibi göstermek istediğini benden saklamadığı bu reform ele alınmış bulunmaktadır.

Dolayısıyla kendisinin cesaretini kırmamız ve bilhassa bizim lehimize olan ve Ankara'da gittikçe yaygınlaştığı anlaşılan görüşleri dikkate alındığında kendisiyle temaslarımızı devam ettirmemiz gerektiğine inanıyorum.

Görüşmelerimizin gelişim biçiminden yararlanarak, kendisine, gerektiğinde, Hükümetin yabancı borç vericilere henüz tahsis edilmemiş gümrük gelirlerini (6 Temmuz tarihli gizli yazınız ve benim 8 Ağustos tarihli cevabım) veya Tekel gelerinin teminat olarak verilmesini kabul edip etmeyeceğini sordum. Bu olasılığa karşı olmadığını beyan etti. Zira her şeyden önce şartları Hazine için en az yük getiren bir borçla karşılamak isteyecektir.

En derin saygılarımı kabul buyurunuz.
Genel Müdür

BELGE: 4

Ankara, 17 Nisan 1930

OSMANLI BANKASI

Müdürlük - **Gizli**

Sayı 18

Osmanlı Bankası Genel Müdürlüğü

İSTANBUL

Baylar,

Devlet Bankası:

Emlak Bankası yöneticilerinden biri olan Fuat Beyin bu sabah kendisiyle yaptığımız bir konuşma sırasında aşağıdaki açıklamalarda bulunduğunu bilginize sunmaktan onur duyuyoruz.

İş Bankası Genel Müdürü Celal Bey, Devlet Bankası kurulmasına ilişkin tasarının, kendi işbirliği olmaksızın, Milli Eğitim Bakanı Cemal Hüsnü Bey tarafından meslekdaşı Maliye Bakanı ile Ziraat Bankası Genel Müdürü **Şükrü Bey ile anlaşarak hazırlandığını görmekten çok sıkıldı.** Tasarının, Devlet kuruluşlarına ait bütün mevduatın ve milli bankaların provizyon fonlarının Devlet Bankasına verilmesini öngördüğünü öğrenmekle de hoşnutsuzluğu büsbütün arttı. "Bu hüküm sözü edilen kuruluşları ve özellikle provizyon fonlarını çeşitli taşınmazların kurulması için seferber etmiş bulunan İş Bankasını çok zayıf bir duruma düşürecektir." düşüncesini ileri sürmüşlerdir.

Fuat Bey, **Türkiye'nin mali durumunun pek parlak olmadığını** açıklayan ve ayrıca, Devlet Bankasına Başkan olarak, bankacılık konularında yetersiz bir bakan veya **nüfuzlu bir milletvekili değil**, bankacılık kariyerinde yetişmiş bir kişinin atanmasını öneren **Müller raporunun** bir bölümünü okumayı başarmıştır. Fuat Bey, Maliye Bakanının, milli bankalar müdürlerinden Devlet Bankasına verilecek biçim hakkındaki görüşlerini kendisine bir raporla bildirmelerini istemiştir. Bu istek, müdürleri oldukça nazik bir durumda bırakmıştır. Çünkü İsmet Paşa ve Saraçoğlu tarafından varılan nihai kararlara aykırı bir sonuca ulaştıkları takdirde Bakanlar Kurulu Başkanına ve Maliye Bakanına karşı vaziyet almış olacaklardır.

Şimdilik, yalnız Emlak Bankası Genel Müdürü Hakkı Saffet Bey raporunu vermiş ve bunda, diğer konular arasında, Devlet Bankasının kuvvetli yabancı döviz disponibiliteleri olmasını ve kanısına göre, bir borçlanmanın kesin olarak gerektiğini ileri sürmüştür.

Saygılı bağlılığımızın teminatını lütfen kabul buyrun, sayın Müdürler.

Osmanlı Bankası (Ankara Şubesi)

Müdür Yardımcısı R.Bavend **Müdür J.Boggetti**

BELGE: 5 Paris, 9 Ocak 1929

OSMANLI BANKASI

Paris Komitesi Hükümetle İlişkiler

Sayın Genel Müdür,

Paris'e son gelişinizde Maliye Bakanının Devlet Bankasının kuruluşu ile ilgili olarak, Osmanlı Bankasının Hazineye bir avans verme biçiminde bir yardımda bulunmasını istemesi halinde, Komitenin direktiflerini almak istediğinizi söylediniz. O zamandan beri, Londra'daki meslektaşlarımız bu konu ile ilgilendiğinden genel Komitenin görüşlerini size bildirebilecek durumdayız: Bize açıkladığınız düşüncelerle esasta mutabıkız ve münhasıran Türk sermayesiyle ve yabancı bir yardım almamak koşulu ile Bankamızın, bir Devlet Bankasının kurulması için kendisine yardımda bulunma arzusunda olduğunu, müsait bir vesile ile Türk Hükümetine bildirmenize müsaade ediyoruz. **Her türlü Kambiyo risklerini önlemeyi zaruri saydığımızdan Hükümete yardımımız ancak Devlet Bankasınca sterlin, frank veya dolar kredilerinin kullanılması biçiminde olabilecektir. Bu kullanışın kısmen Hükümet tarafından kesin vadeli ve Devlet Bankasının cirosunu taşıyan Hazine bonolarının satışı biçiminde olması ve geri kalan bölümün Hükümetin garantisiyle, yani Devlet Bankasına Paris ve Londra'da açılacak kredilerden oluşması arzuya değer görünmektedir.** Böylece Devlet Bankasının bu iki kentteki cari hesaplarının Osmanlı Bankası tarafından tutulmasının hükme bağlanması fırsatı size sağlanmış olacaktır. Türk parası değerinin yasal olarak sabit tutulmasından sonra bu kolaylıkların bir bölümünün Türk lirası avansları biçimine dönüştürülmesi seçiminin -bizim için bir mecburiyet olmaksızın- Osmanlı Bankasına bırakılmasını isteyebilirsiniz.

Yardımımızı bu biçimde teklif ederken kambiyo piyasasını ayarlamak, yani en esaslı amaçlarından birini karşılamak için Devlet Bankasına değerli bir yardımda bulunuyoruz. Ayrıca Hükümet, kendi sorumluluğu altında, yabancı paralar üzerinden açtığımız kredileri Türk parasına çevirebilir. Kredilerin miktarına gelince, raporunuzda ileri sürdüğünüz bir milyon sterlin veya karşılığı diğer tüzüksel (statutaire) kredilerle birlikte bir tek kuruluş için çok büyük bir gayret demektir ve bunun aşılmamasını ve hatta mümkünse ona erişilmemesini her halükarda istiyoruz. "Kendinize bir pazarlık payı bırakmanız" için daha küçük bir rakamdan, örneğin 7-800.000 sterlinden başlamanızı size telkin ederiz.

Hükümetin verilecek kredileri Devlet Bankasının kurulmasını kolaylaştırmaktan başka amaçlarla kullanılması hevesine kapılmaması için mümkün olan bütün önlemleri alacağınız muhakkaktır. Böyle bir kullanımı yukarıda belirtilen kullanma biçimlerinden ayrılmamak ve bu kredileri Devlet Bankasının kurulmasına ve statülerinin bilinmesine bağlı kılmak suretiyle inceleyeceğinize inanıyoruz.

Bu talimatın bizden istediklerinize cevap teşkil ettiğinden ve çıkarlarımızın korunmasına en müsait koşullarla Maliye Bakanı ile temasa geçmenize imkan vereceğinden eminiz.

Saygılarımızla

Bu gizli mektupta Ankara'daki üst yönetim sürtüşmelerine değiniliyor. En ilgi çeken bölümü ise milletvekillerinin Cumhurbaşkanı M.Kemal'den çekindikleri için kürsüde ve oylamalarda hükümet karşıtı görüşlerini beyandan kaçındıklarını ve M.Kemal'in bunlara karşı tavrı rapor ediliyor.

BELGE: 6

21 Nisan 1930

GİZLİ

Sayı 93

Osmanlı Bankasının Sayın Komite Üyelerine
PARİS

Baylar,

Yıpranmış Hazine kağıt paralarını Değiştirme Servisinin reorganizasyonunu gerçekleştirmek için, Maliye Bakanlığının servisleriyle görüşmek gerektiğinden, Hükümet çevrelerinde ve ulusal kuruluşlarda yakın tanıdıkları bulunan Hükümet servisimizin şefi Asım Beyi bu vesile ile Ankara'ya gönderdim.

Asım Beyden birkaç gün önce de, İdare Meclisimizin üyelerinden Halk Partisi İstanbul Müfettişi Cevdet Kerim Bey Ankara'ya gitmişti. Ayrılışından önce kendisiyle yaptığım bir görüşme sırasında, Türkiye'nin mali reorganizasyonunda işbirliğinde bulunma arzumuzdan ve bu konu ile ilgili duygu ve görüşlerimizden esinlenen önerilerimizden söz etmeye özen gösterdim.

Asım Bey, evvelki gün Ankara'dan döndü. İzlenimlerini ve bana anlattığı Cevdet Kerim Beyin izlenimlerini, Devlet Bankası ve ekonomik durumla ilgili olarak toplanan bilgilerle birlikte size aşağıda açıklamayı gerekli sayıyorum.

Osmanlı Bankası: Hükümetin kuruluşumuzla sürdürdüğü ilişkiler konusunda, İsmet Paşanın, müessesemize karşı tutumu her zaman müsait olmamakla beraber, Saraçoğlu'nun ve onunla birlikte Milli Eğitim Bakanı Cemal Hüsnü Beyin ortaya çıkan açık hıncını paylaşmadığı anlaşılmış gibidir.

Bu görüş, her taraftan teyid edilmektedir.

Maliye Bakanının durumu çok sarsılmış bulunduğu ve Büyük Millet Meclisi ile iş dünyasının düşüncesi de ona karşı olduğu için, Osmanlı Bankasına karşı tutumunun, siyasetinin başarısızlığa uğraması sorumluluğunu Bankamıza yüklemek istemesinden ileri gelmesi mümkündür.

Bu ayın 17'sine rastlayan Perşembe günü Saraçoğlu İdare Meclisimiz üyesi Cevdet Kerim Beyi kabul etti.

Görüşme sırasında, Bakan bize veya hiç olmazsa bizim gücümüzde başka bir kuruluşa ihtiyacı olduğunu kabul etti. Fakat "Osmanlı Bankası bizi bu sıkıntılı an-

larımızda sıkıştırmaktan (bu onun sözüdür) vazgeçmeli ve bizi kurtarmak için bize hiçbir teklifte bulunmamalıdır" dedi ve sözlerine şunu da ekledi:"Osmanlı Bankasının yardımından yararlanmak isterdim. Fakat bu Banka konsorsiyuma girmek istemedi ve bir milyon sterlinle ilgili isteğimi de yerine getirmedi."

M.Rist'ten yararlanma konusuna gelince, Bakan, bu işin tarafımızdan önerildiği şekilde olmasını yani, bu uzmanın Hükümet adına çağrılmasını istememektedir.

Hükümetin bu işe yanaşmak istememesinin nedenlerini size daha önce, geçen Mart ayının 30'unda bildirmiştim. ("Concrispo" işaretli telim). Bu nedenler bugünkü Vakit gazetesinde yarı resmi bir dille açıklanmaktadır. (92 sayılı mektubum).

Bakan, Osmanlı Bankası, "M.RIST'i kendi hesabına getirtmek isterse, kendisine gerekebilecek bütün belgeleri vereceğini ve kolaylıkları göstereceğini ve bunlara da şahsen memnun olacağını açıkladı.

"B.WYATT ile B.DES CLOSIERES"in Paris'ten hemen ayrılmak üzere bulunmaları nedeniyle, Hükümetin, uzman konusu ile ilgili tutumu hakkında, size teyidi ilişik telgrafımla bilgi vermeyi gerekli buldum. Bu durumda D.P.O veya Osmanlı Bankası hesabına bir ekspertiz yapılmasının pratik yararı, avantajları ve sonuçlarıyla ilgili prensip görüşünüzü öğrenmek isterdim.

Devlet Bankası: Maliye Bakanının karşılaştığı güçlüklerin, bu meseleden ileri geldiği şimdi daha iyi anlaşılmaktadır.

Tasarıyı hazırlayanlar (Şükrü Saraçoğlu Bey ile Cemal Hüsnü Bey) ile İş Bankası grubu (Mahmut Bey ve Celal Bey) arasındaki çatışma sertleşmiştir. İş Bankası, Türkiye'de Kambiyo İşlemleri üzerine konulan kısıtlamaların sonucunu görmekte gecikmemiştir. Çünkü yurt dışındaki muhabirieri kendisine şimdiye kadar verdikleri kredileri azaltmaktadır.

Buna mukabil, **İş Bankası** ayrıcalıklı ortaklıkların mevduatına ilişkin 1 sayılı kararnamenin 1. maddesinden, hiç olmazsa, umulan ölçüde **yararlanmamıştır**. Bu ortaklıklar, yeni düzenleme karşısında fonlarının büyük bir bölümünü ellerinden çıkarmamayı daha ihtiyatlı bulmuşlardır.

Nihayet Celal Bey -bunu güvenilir bir kaynaktan öğrendim- Devlet Bankasının kuruluşu ile ilgili tasarının, Cemal Hüsnü Bey tarafından Maliyedeki kabine arkadaşıyla ve Ziraat Bankası Genel Müdürü Şükrü Beyle anlaşarak **ve fakat kendisinin işbirliği olmaksızın hazırlanmasını görmekten çok sıkıldı.** İş Bankasının bu tasarının hazırlanmasında daha etkin bir rol oynamak istemesinin nedenlerini size daha önce açıklamıştım. (Özellikle 65 sayılı ve bu Nisan ayının 1. günkü mektubuma bakınız.)

Gerçekten, tasarının resmi dairelerin bütün mevduatının ve milli bankaların provizyon fonlarının Devlet Bankasına verilmesini öngördüğünü öğrenince Celal Beyin memnuniyetsizliği daha çok arttı. İş Bankası Genel Müdürünün itiraf ettiği gibi, bu hüküm, provizyon fonlarını çeşitli taşınmazların yapımında kullanan **İş Bankasını çok zor bir durumda bırakacaktır.**

İş Bankası Başkanı Mahmut Bey Devlet Bankasıyla ilgili başka bir tasarıyı sun-

mak üzere, İsmet Paşanın yanına gitti. Fakat bu görüşmeden bir **netice çıkmadı**.

Maliye Bakanının tasarısı da, incelenmek üzere verildiği teknik komisyonda daha iyi bir **kabul görmedi**.

Eski Maliye Bakanı Hasan Fehmi Bey, bu tasarıya şiddetle karşı çıktı. Kendisi tasarının Hükümet tarafından **kabul edilmeyeceğini sanmaktadır.**

Ziraat Bankası Genel Müdür yardımcısı Salahattin Bey, bunun aksine inanmaktadır. Bu zat "Bu bir deliliktir, fakat yapılacaktır." demiştir. Salahattin Beyin bu tasarının aleyhinde açıkça vaziyet aldığı ve Celal Beyin de kendisini hararetle kutladığı söylenmektedir.

Maliye Bakanı, tekliflerine karşı gösterilen bu belirgin olumsuzluk karşısında Komisyonu bir daha toplamamaya şimdilik karar vermiş ve milli bankaların genel müdürlerinden, Devlet Bankasıyla ilgili görüşlerini kendisine bir raporla bildirmelerini istemiştir.

Bu genel müdürlerden bize gizli bilgi veren birinin kanısına göre, bu istek genel müdürleri çok nazik bir durumda bırakmaktadır. Çünkü, Maliye Bakanlığının görüşüne aykırı bir vaziyet aldıkları takdirde, Hükümete muhalefet etmiş olacaklardır.

Yalnız Emlak Bankası Genel Müdürü Hakkı Saffet Bey, şimdiden raporunu vermiş ve bu raporda, diğer konularla beraber, Devlet Bankasının yabancı paralardan oluşan çok güçlü disponibiliteleri bulunması ve bir borçlanmanın çok gerekli olduğu kanısını ileri sürmüştür.

Yukarıda bildirilenlerden, **Devlet Bankasının (Merkez Bankası - E.Y.) kurulmasının henüz kesinleşmiş olmadığı sonucu çıkarılabilir**. Hatta Hükümetin, tasarılarına karşı takınılan olumsuz davranışı önemsememesi halinde, kısmi veya genel bir kabine buhranına sebebiyet vermekten korktuğu ve durumun gelişmesine kadar Bankanın kurulmasını erteleyebileceği söylenmektedir. Bu düşünceye dayanak olarak da geçen ay çok sıkıntı içinde kalmış olan Hazinenin şimdi ferahlığa kavuşması gösterilmektedir. Bu ferahlık ise tasarlanan Bankanın sermayesine katılmak üzere Hükümetin şimdiye kadar ihtiyatta tuttuğu 12-13 milyon Türk Lirası tahmin edilen paraların kullanılmasından ileri gelmektedir.

Siyasi Durum:

Görebileceğiniz gibi ekonomik ve mali durumun karşılaştığı güçlükler, Hükümet çevrelerinde bir çeşit karışıklık yaratmaktadır. Son yazılarım size bu krizi bildirmiş ve gelişmesini de her halde sezdirmiştir.

İsmet Paşanın durumu, açıkça sarsılmıştır. İktidarda kalması, hamillerle yeni bir anlaşma yapılmasına gittikçe daha fazla bağlı bulunmakta ve bu anlaşmanın en geç Mayıs ayında yapılması gerektiği de bazı kimseler tarafından söylenmektedir. Ancak, genelde düşünüldüğüne göre, D.P.O.nun şimdiki hamillerinin hepsi, Hükümet tarafından tasarlanan **tekrar satın alma** ve **konsolidasyon** kombinezonlarına muvafakat etmekte bir takım avantajlar bulabilirse, yenilemez gibi görünen güçlükler -gerekli yollar ve araçlar üzerinde Hükümetle tartışılıp kararlaştırılmak suretiyle- ortadan kalkacaktır. Başbakanın uzlaşmazlığının, hamillerle kesin anlaşmayı ve özellikle borç vermeleri, beklenebileceklerin her halükâr

da ve son olayların ışığı altında kendi güvenlikleri açısından istemekten geri kalmayacakları kuşkusuz olan garantiler ve kontrol meselesi üzerinde anlaşmaya varılmasını tehlikeye sokması mümkün görülmektedir.

Bu nedenle, **en önemli çıkarlarına dokunulan ve dokunulacağı tehdidi altında bulunan halkın arasında ve şimdiki durgunluktan çok fazla zarar gören iş dünyasında ve bu krizin rejimi sarsmasından kaygılanan siyasi çevrelerde**, şimdiki kabinenin iktidarda tutulmasının, Türk ekonomisinin düzeltilmesi için çok gerekli görülen yabancı sermayenin işbirliğini sağlama çabalarıyla bağdaştırmanın olanaksız olduğu görüşü yaygındır. Kamu oyunda gittikçe daha fazla belirginleşen bu huzursuzluk, basına bile yansıyan bir süreklilik kazanmaktadır. 21 Nisan günkü **"Milliyet"** gazetesinin bir yazısını ve 22 Nisan günkü **"Yarın"** gazetesinin bir tahlilini ilişikte bulacaksınız. Her iki gazete bu huzursuzluk üzerinde, ayrı açılardan da olsa, durmakta ve onu yorumlamaktadır. "Yarın" gazetesi, müdürü aleyhindeki kovuşturmaya rağmen, durumun sorumluluğunu Hükümete yüklemekte, "Milliyet" ise Hükümet lehinde-beceriksizce-hafifletici nedenler ileri sürmektedir.

"Muhalefet, parlamentonun içine girecek kadar büyümektedir."

Halk Partisinin disiplini altında tutulan Milletvekilleri kabinenin düşüncesine aykırı bir görüşte olduklarını **kürsüde ve oylarıyla açıklamaktan şimdiye kadar çekiniyorlardı. Cumhurbaşkanının, kendisine gelip şikayette bulunan milletvekillerine, Anayasaya göre sorumsuz olduğunu ve seçilmiş ve yasa yapıcı kişiler olarak görevlerini vicdanlarına göre yapmanın da kendilerine düştüğünü açıkladığı söylenmektedir.**

Bu açıklama, ilgili çevrelerde **Gazi'nin milletvekillerine tam bir hareket serbestisi vermekle onları parti disiplinine bağlılıktan kurtardığını açıkça gösterdiği şeklinde yorumlanmaktadır. Bu disiplin, milletvekillerini, kendi düşünceleri ne olursa olsun, kabine lehinde oy kullanmaya mecbur ediyordu.**

Diğer yandan, şimdiye kadar İsmet Paşaya bağlı olan Halk Partisi de kendisinden ayrılmaya başlamakta imiş.

Genel Müdür

BELGE: 7

11.1.1930

SORUN NASIL ELE ALINMALI
(Kişisel Düşünceler)

Türk Hükümetinin Kararı kesindir: Ayın sonunda Emisyon Bankasını kuracak yasa tasarısını Meclise sunacak ve bir istikrar sağlamaya girişecektir.

Bankanın tavsiyelerinin zamanında saptanması için delegelerimizin en geç 31 Ocak'ta Ankara'da bulunmaları gerekir. Bu da, aşağıdaki takvime kesinlikle uymak koşulu ile mümkündür:

18 Ocak, Cumartesi: Raporun ve istatistik verilerinin Başkan, Genel Müdür, Müdürler ve mümkünse, B.Chevalier (M.Rist?) tarafından incelenmesi,

19 Ocak, Pazar: Şemanın tespiti, 20 Ocak, Pazartesi: Şemanın, alt Komite veya daha iyisi, özel olarak ve mümkünse Londra Komitesinin bir temsilcisiyle birlikte, toplanan Komiteye sunulması. Bankanın muhtemel yardımının biçimi ve önemi üzerindeki ilk görüş alışverişi.

21 Ocak Salı: Brüksel'de M.Jacquart ile görüşme, 22 Ocak Çarşamba: Londra'da kesin karar, 24 Ocak Cuma: Paris'te kesin karar, 25 Ocak Cumartesi: Delegelerin yola çıkması, 28 Ocak Salı: İstanbul'a varış, 29 Ocak Çarşamba: Şemanın Türkçe'ye çevrilmesi, 30 Ocak Perşembe: Ankara'ya hareket, 31 Ocak Cuma: Şemanın Bakana verilmesi.

Gerektiğinde, genel müdür yardımcısı, tasarının sunuluşunun birkaç gün için ertelenmesini sağlayabilir.

Banka Türkiye'deki çalışmasının geleceği bakımından, Hükümetin şu tasarılarının başarılı olmasından en büyük çıkarı sağlayacaktır:

Kampanya kredilerini artırmak için reeskont olanağı, karşılığını ölü mevsimde kullanmak üzere Hazine bonoları çıkarma, Türk lirasıyla olan yatırımları için kambiyo risklerini ortadan kaldırma.

Başarının en iyi güvencesi, bankanın kendisinin de işletmeye katılmasıdır. Yalnız bankanın işbirliği ile, düşüncede sağlıklı bir yöntem ve gerçekleştirmede güven etkeni sağlanabilir.

Banka işletme dışında kalırsa, iki varsayım sözkonusu olur:

1- Hükümet işe kendi olanaklarıyla girişecektir: Bu olanaklar yok gibidir ve başarısızlık kesindir. Bundan, çıkarlarında ilk zarara uğrayacak olan Bankadır (Türkiye'ye yatırılan sermayenin -£ 600.000,- değerini yitirmesi),

2- Hükümet ise yabancı bir grubun, örneğin, anlaşıldığına göre 10.000.000 Türk lirası karşılığında £ 1.000.000 teklif eden Banca Commerciale Italiana'nın yardımı ile girişecektir. Bu takdirde, Bankanın prestiji zedelenecek ve Türkiye'deki durumu sarsılacaktır. Bunun, Batı'da bile olumsuz yansıması olabilir.

Bu nedenlerle, Komiteler Hükümetin girişimine yardım etmeye yönelirse, karşılaşacakları riskler üzerinde önceden iyice aydınlanmaları gerekir.

Her istikrar, büyük bir dış borçlanmaya dayansa bile, bazı iyi veya kötü rast-

lantılara açıktır. Şimdiki halde, böyle bir borçlanma, Hükümetin altın mevcudundan (ancak £ 540.000) ve muhtemel olarak kısa vadeli ve az miktardaki dış kredilerden başka bir olanağı bulunmayan Türkiye için imkansızdır. Bu durumda girişilen ve normal olarak yılda en az £ 2.000.000 açık veren bir hesap bilançosu ile ve daima kötü bir mahsulün tehdidi altında bulunan bir istikrar -açıkça söyleyelim- ancak bir macera olabilir. Bu maceraya katılmakla Banka rezervlerini savurmak ve itibarını sarsmak tehlikesiyle karşılaşabilir.

Bankanın yeterli güvence ile araya girmesi, ancak aşağıdaki koşullarla, düşünülebilir:

1- Şurası iyi bilinmelidir ki, gerçek bir istikrar, bugünkü koşullarda mümkün değildir ve bir ön istikrar: préstabilisation, zaruridir.

Hemen kurulacak olan Emisyon Bankası, ancak ilerideki bir istikrarın gereği olacaktır. Başlangıçta Bankanın rolü sadece kambiyo işlerini ayarlamak ve krediyi geliştirmektir. Bankadan mucizeler bekleyen Hükümet ve kamuoyu, tehlikeli düşkırıklıklarına karşı uyarılmalıdır.

2- Buna mukabil, Komitelerin şunu iyi bilmeleri gerekir ki, Banka tarafından teklif edilen kredi ne kadar fazla olursa, risk de o ölçüde azalır. £ 2.000.000, en az tutardır. Bankanın, yarısı ödenmiş (£ 200.000) sermayesinin %40'ına katılma, şimdiki taahhütlerden (£ 1.025.000) fazladır. Komitelerin genel müdüre £ 1.000.000 için yetki verirken öngörmemiş oldukları £ 25.000'lik bir fazlalık ve £ 1.500.000 tutarında taze para getirmek demektir.

3- £ 2.000.000 kredi, ancak Fransa'daki Morgan fonu gibi, yani kambiyoyu ayarlamaya mahsus bir para arzı biçiminde rol oynayabilir.

Gerçek bir istikrar fonu, en az 4-5 milyon sterlin olmalıdır. Genel siyasi nedenler engel olmadıkça bu fonu, Osmanlı Bankasını, şu veya bu nedenle Türkiye ile ilgilenen ve Türk Hükümetinin bize karşı rekabetlerini tahrike çalışacağı diğer yabancı kuruluşları (Deutsche Bank ve Banca Commerciale) bir araya getirmek suretiyle şimdiden toplamak mümkün olamaz mı?

4- Osmanlı Bankasının, Türk lirasının bütün sorumluluğunu üstleneceği ön istikrar dönemini-bazı ihtiyat tedbirleri alarak ve bazı ihtirazi kayıtlar ileri sürerekkabil olduğu kadar kısıtlamak, ihtiyatlı bir hareket olacaktır. Bu amaçla, yasal istikrarı sağlamak üzere uluslararası büyük borçlanma tahvillerini satışa çıkarmak için elverişli ilk fırsattan yararlanmak gerekecektir.

Komiteler işbirliği meselesini olumlu olarak kesin karara bağlarlarsa, bunun arkasından, İşbirliğine karşılık, Bankanın ne isteyebileceğini ve yardımına mukabil kendisine özel yararlar sağlama koşulunu şimdiden ileri sürmenin doğru olup olmayacağını da düşünmeleri gerekir.

BELGE: 8

7 Şubat 1930

OSMANLI BANKASI
Genel Müdürlük

Ekselans Saracoğlu Şükrü Bey
Maliye Bakanı

Sayın Bakan,

Türk lirasının istikrarı ve bir merkez bankasının kurulması ve çalışmasıyla ilgili raporlar hakkında bir fikir verilmesini geçen Ocak ayının 6'sında Osmanlı Bankasından istemek lütfunda bulundunuz.

Aynı zamanda Ankara'ya gönderdiğimiz temsilcilere, yapacağımız inceleme için çok lüzumlu bilgilerin verilmesini servisilerinize müsaade ettiniz.

Her şeyden önce, Ekselansınıza, bize bu şekilde gösterdiği güven için bütün teşekkürlerimizi sunmak isteriz.

Sorulan hususların taşıdığı öneme uygun cevap verilebilmesinin gerektirdiği daha ayrıntılı belgelerin bulunmamasına rağmen, tarafımıza verilen rakamlar, Türk lirası istikrarının gelecek yıllar için kesin bir biçimde sağlanamamış olduğunu yeterince açıklamaktadır.

Hazinenin yabancı paralarla üstlendiği taahhütler 1930, 1931 ve 1932 yılları için yılda yaklaşık beş milyon sterlin tutmaktadır ve bunu karşılamak için para borsalarından döviz satın almaktan başka bir çare öngörülmediği de anlaşılmaktadır.

Ticaret dengesindeki bir iyileşme ile kısa zamanda düzeltilmesi mümkün görülmemesi gereken böyle bir durumun, ülkenin ekonomik hayatıyla birlikte Hükümetin, Cumhuriyet rejiminin kurulmasından itibaren sürekli olarak kuvvetle bağlı olduğunu gösterdiği bütçe dengesini de bozabilecek para değerinin kaybına neden olan sürekli bir etken oluşturduğunu saklamak ihtiyatı bir davranış olacaktır. Savaştan beri bir çoğu benzer güçlüklerle karşılaşan Avrupa Devletlerinin geçirdiği tecrübe, bu tehlikenin gerçekliğini göstermeye yeter ve bir istikrar politikası belirlenmedikçe ekonomik ve mali sorunlara kesin hiçbir çözüm getirilmeyeceği düşüncesi, nihayet her yerde hakim olmuştur.

Bu nedenle bir Emisyon Bankası kurma meselesi ne kadar önemli görülürse görülsün, ikinci plana geçmekte ve böyle bir müessesenin kuruluşuna hakim olacak esasların saptanmasından önce onun normal çalışmasının her halükârda gerektirdiği ön koşulların gerçekleştirilmesi gerekmektedir.

Türkiye'nin refahına çok büyük bir ilgi duyduğumuzdan, kurulacak Emisyon Bankasının, çalışmaya başlamasından itibaren kendisine verilecek rolü iyice oynamasını çok arzu ederiz. Ancak, Ekselansımızın incelenmesini bize vermek neza-

ketinde bulunduğu meseleler, bu yeni biçimleriyle, bize çok büyütülmüş görünmekte ve sade teknik bir fikri verme çerçevesini aşarak mali politika üzerinde genel bir danışma niteliğine bürünmektedir.

Bu koşullarda, Ekselansınıza yapabileceğimiz en iyi telkin, bu konuda otorite olan ve tamamiyle bağımsız bir denenmiş uzmana başvurarak, her şeyden önce milli paranın istikrarını en çabuk ve en güvenli biçimde sağlayabilecek aşamaları saptamasını kendisinden istemenizdir.

Bu şekilde seçilecek uzmanın, başka ülkelerin büyük emisyon bankalarıyla sürekli ilişkilerde bulunmasındaki yararı da muhakkak takdir edeceksiniz. Bu telkinimizin tabii sonucu olarak, Enstitü üyesi ve "Banque de France"ın fahri guvernör yardımcısı olan **Profesör M.Rist'i takdirinize sunarız. M.Rist, kendisine en büyük onuru kazandıran koşullarla Avusturya'da, sonra Fransa'da gerçekleştirilen parasal düzeltmelere katılmıştır.** Şimdi Romanya Hükümetine benzer yardımı yapmakta ve danışma için İspanya Hükümetince de çağrılmış bulunmaktadır. Türkiye'nin bugünkü sorunlarının çözümü için değerli tavsiyelerde bulunabileceğine ve işini en mahrem biçimde yapacağına, kanımızca hiçbir kuşku yoktur.

Böyle bir uzman tarafından saptanan bir "sağlığa kavuşturma" programı, Türkiye Cumhuriyeti Hükümetine en güvenli garantileri sağlayacaktır. Hükümet, kabul edeceği bu programın uygulanmasından büyük bir moral kazanç sağlayacak ve bu da zamanı gelince, istikrarın temelini oluşturacak kredi işlemlerini kolaylaştıracaktır.

Kuruluşumuza gelince, olanaklarımızın sınırı içinde ve M.Rist'ten saptanması istenebilecek iş planının uygulanmasında Hükümetin gerekli görebileceği ölçüde iş birliğinde bulunmaya bizi hazır bulacağından Ekselansınız emin olabilir.

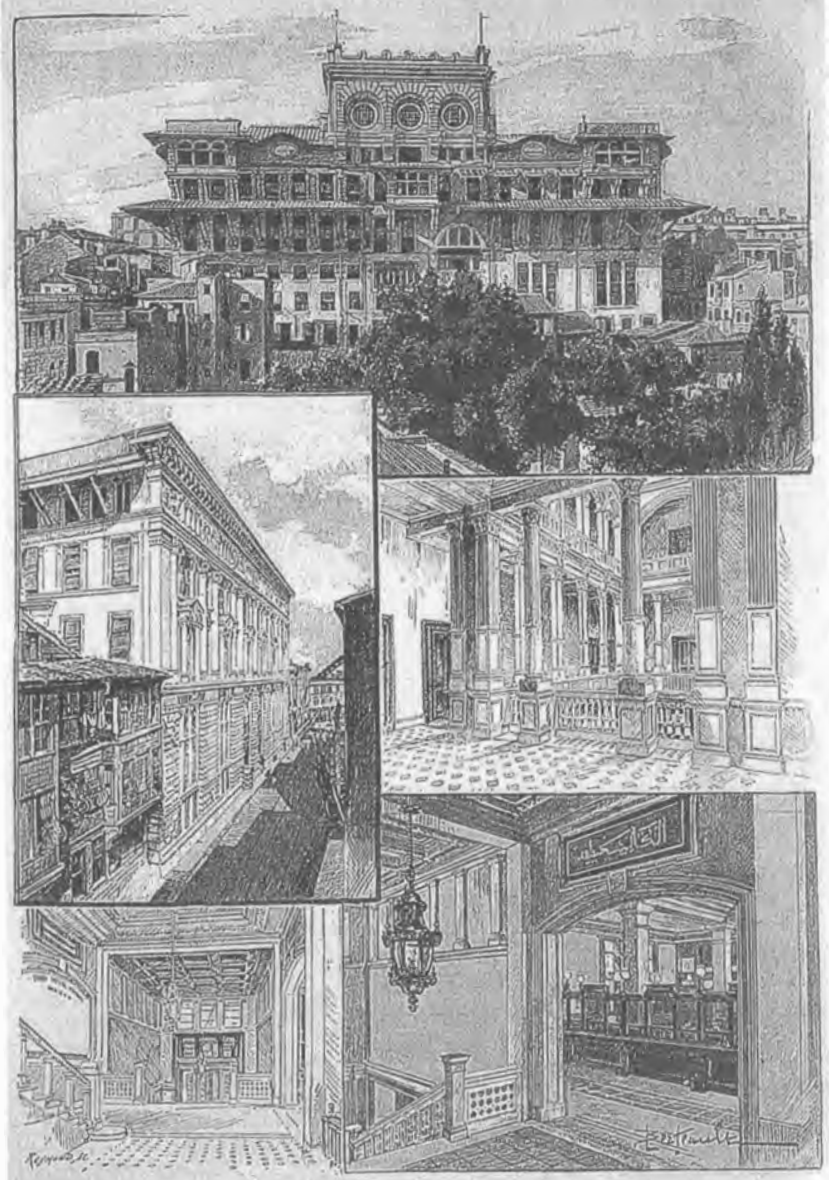
Üstün saygılarımızı lütfen kabul buyurun, Sayın Bakan.

Osmanlı Bankası
Başkanları

R.Mallet **H.A. Lawrence**

1930 yılı Ocak ayında Osmanlı Bankası direktörü M.Sorbier temaslarda bulunmak üzere Türkiye'ye gelmiştir. Öncelikle bir devlet bankası (Merkez Bankası) kurulmasını gerekli görmediğini belirten Sorbier, işe para istikrarından başlanması gerektiğini savunmuş ve bu konuda yabancı bir uzmanın yardımını önermiştir. Ancak bu öneri dönemin hükümeti tarafından reddedilmiştir. Bunun üzerine Sorbier, hiç olmazsa kurulacak bankada Osmanlı Bankasını söz ve kontrol sahibi kılmak amacıyla önerilerde bulunmuştur. Bu öneriler de öncekiler gibi kabul görmemiştir.

Yanda: Osmanlı İmparatorluğunda bir finans imparatorluğu sayılabilecek Osmanlı Bankasının İstanbul'daki genel müdürlük binasına alt illüstrasyon. 1862'den itibaren faaliyet gösteren banka, Osmanlı paralarını basıp, tedavüle sürebiliyordu. Asya, Afrika ve Avrupa'daki Osmanlı eyaletlerine yayılmış 85 şubesi ile tüm bankacılık işlemleri profesyonelce yürütmekteydi.

CONSTANTINOPLE. — Les bureaux de la Banque ottomane envahis le 26 août par les révolutionnaires arméniens.
1. Façade sur les jardins. — 2. Façade sur la rue Voyvode. — 3. Galerie du 1er étage. — 4. Vestibule. — 5. Caisses.

Bütün olumsuz koşullara ve metropol finans kapital çevrelerinin engellemelerine rağmen, Merkez Bankası 1930 yılında kurulmuştu. Yukarıda Mustafa Kemal, bankanın kuruluşunda aktif rol oynayan Maliye Bakanı Şükrü Saracoğlu'yla.

VI.BÖLÜM

Madalyonun Öbür Yüzü

Türkiye Cumhuriyeti Kalıplaşmış Övgülerle Kurulmadı

Millî Mücadeleyi Sürdüren Farklı İnanç ve İdeolojilerdeki Yurt Severlerin Önceliği Vatanın Kurtarılmasıydı

Millî Mücadele, Türkiye Cumhuriyetinin Kuruluşu ve Sonrasındaki Süreçte Yaşanan Olağanüstü Güçlüklerin Yanı Sıra Bu Farklılıklarda Ortaya Çıkmaktaydı

Hepsi yurt sever, hepsi özverili olarak tarihi bir görev yüklendiklerinin bilincindeki Millî Mücadele önderleri, Osmanlı döneminden gelen çeşitli düşünce akımlarının etkisindeydiler. İttihat ve Terakki Fırkası'nın düşünce babası olan Ziya Gökalp'in "***Türk milletindenim, İslâm ümmetindenim, Batı medeniyetindenim.***" şeklindeki tanımlamasına uyan bu düşünce akımlarına **Osmanlıcılık** da eklendiğinde, kitabımızın VI. bölümünün içeriği ortaya çıkmaktadır.

"Ulusal Kurtuluş döneminde Anadolu'da etkili rol oynayan üç ideoloji görüyoruz: Milliyetçilik, İslâm ve Sosyalizm. Dikkat edilecek olursa, her üç ideoloji de Osmanlı Devletinin "Batılılaşma" süreci içinde ortaya çıkan ve özellikle belirginleşen düşünce akımlarıdır. Buna karşılık Osmanlı Devletinin son döneminde gelişmiş diğer etkili bir ideolojinin Kurtuluş Savaşı'nda rol oynamadığını görüyoruz. Batıcı ideoloji olarak tanımlayabiliriz. Bu nokta son derece önemlidir; çünkü ihtilalci kadronun asker-sivil kesimi daha çok Batıcı ideolojinin etkisi altındadır. Buna rağmen, bir taraftan İslâmın işbirlikçi Osmanlı Hükümeti tarafından karşı-devrimci bir şekilde kullanılışına, diğer taraftan da Batı Emperyalizmine bir süre hasır altı edilmesinde rol oynamıştır. Bizzat Atatürk, Nutuk'ta Millî Mücadele sürecince devrimci fikirlerini bir "millî sır" olarak içinde sakladığını yazar. İslâmın zaman zaman ağır basması, hem Anadolu'nun prekapitalist ekonomik yapısından hem de devrimcilerin aynı silahlı işbirlikçi İstanbul Hükümetinin elinde etkisiz kılma amacıyla, İslâmcı sloganlara başvurmasından ileri gelmektedir. Kurtuluş Savaşı'nın öncü kadrolarının toplumsal dayanakları hareketi Batı'yla işbirliğine itmekteydi. Buna rağmen, Batı'nın Türkiye'yi yok etme planları, böyle bir gelişimi bir süre engellemiştir."

Ulusal bağımsızlık başarıya ulaştığında,
hilafet makamının dokunulmazlığı, "egemenlik kayıtsız şartsız milletindir", "yeni yönetim şekli Cumhuriyettir" tartışmaları da
çağdaş bir devlet olma yolunda kopuşmalara neden olacaktır.

"Benimle beraber yola çıkanlar, kendi görüş ufuklarının sonuna erince, birer birer beni bıraktılar." Mustafa Kemal

Ulusal Kurtuluşa Giden Yolda Karşılaşılan Güçlükler Asker, Sivil, Milliyetçi Önderlerden Bir Grubun Savaş ve Sonrasına Ait Tutarsızlıkları ve Muhalefet Girişimleri

Ulusal Bağımsızlık Savaşı, farklı inanç ve ideolojideki yurt severlerin başlattıkları çoğulcu bir halk hareketiydi. Mustafa Kemal ve çevresindeki milliyetçi aydın kadro, öncelikle vatanı düşmandan kurtarma görüşünde birleşmişti. Fakat bunun ötesinde herhangi bir düşünce yoktu. Kurtuluş Savaşı'nın ön plandaki kişileri dahi, bırakınız zaferden sonra nasıl bir toplum düzeni kurulacağı meselesini, vatanın nasıl kurtulacağı hususunda dahi anlaşmış değillerdi. Rauf Bey, Refet Paşa gibi liderler, vatanın kurtuluşunu Amerikan mandasında arayacaklardır. Erzurum ve Sivas kongrelerinde, ön plandaki kişilerin çoğu, Mustafa Kemal'in başkan olmasını engellemeye çalışacaklardır.

Asıl savaş Batı'da verileceği halde, **Karabekir Paşa**, Doğu'da kalınmasını isteyecek ve "***Heyet-i Temsiliye, Sivas'tan öteye geçmesin.***" diyecektir. Düşman işgali altındaki İstanbul'da Meclis toplanıp Ali Rıza Paşa Hükümeti, Damat Ferit'e nazaran ılımlı bir tutum takınınca, milliyetçi millet vekillerinin çoğu, "***Artık temsil heyetine ve Kuvayi Milliye'ye lüzum kalmadı.***" görüşünü savunacaktır. Karabekir Paşa, bu görüşü onaylamaktadır. Bu tutumun "**Millî Mücadele'ye paydos**" anlamına geldiği açıktır.

Tanzimat ile birlikte, siyaset ve hukuk alanına Batı'nın çağdaş medeniyet ilkeleri girdi. Fakat müesseseleri ilkel bir taklitten kurtarıp, Türk Milletinin kültürüne ve geleneklerine uygun bir içtenliğe kavuşturmayı sağlayacak fikir ve ilim adamları bulunmadığından, bu hareket, Mustafa Reşit, Ali ve Fuat Paşalar gibi birkaç politika adamının getirdiklerinden fazla bir değer kazanamadı. Ne var ki, mutlak yönetimin koyuluğu, bir ölçüde ağarmış, Türk toplumuna batılılaşmak ve medenileşmek fikri girmişti. Bu eğilim, sonraları Genç Osmanlılarda daha köklü bir bünyeye kavuştu. Namık Kemal, Ali Suavi, Ağâh, Ziya gibi gençler yaşanılan dönemin bu olumlu eğilimini temsil etmekteydiler. Abdülaziz döneminde, mutlakiyet yine yönetim usulü olarak canlandı. Abdülhamit padişah olunca hernekadar, Kanun-u Esasi ilan edilmiş ve Meclisi Meb'usan açılmışsa da Birinci Meşrutiyetin ömrü uzun olamadı.

İngilizlerin İstanbul Meclisi'ni dağıtarak, bu hayallere son vermesi, mutlu bir olay sayılmalıdır.

Sonradan Atatürk'ün dürüst ve sadık bir yardımcısı olan Fevzi Paşa (Çakmak), İstanbul'un işgali ve Meclis'in dağıtılışında (16 Mart 1920) Harbiye Nazırı'dır. **Fevzi Paşa, millî harekete karşıdır.** Harbiye Nazırı olarak 19 Martta bir İngiliz torpidosu ile Bandırma'daki kumandana ulaştırdığı bir emirle, **Fevzi Paşa bütün ordunun İstanbul Hükümetini tanımasını isteyecektir.** Emirde, İstanbul'un işgalinin mütareke şartlarına uygun bulunduğu belirtilmekte, Osmanlı çıkarlarına aykın sayılan Milli Mücadele, "**Anadolu'da bazı sergerdelerin hareketleri**" diye nitelenmektedir. Bu nedenle en kıdemli kumandan Yusuf İzzet Paşayı, emrini bütün birliklere duyurmak ve kumandanların İstanbul'a itaatını sağlamakla görevlendirmiştir. 14. Kolordu Kumandanı Yusuf İzzet Paşa, emre uyacaktır. Konya'da 12. Kolordu Kumandanı Albay Fahrettin (Altay), Yusuf İzzet Paşaya itaatını bildirecektir. Böylece Ordu'nun elden çıkma tehlikesi belirecektir. Bu büyük tehlike güçlükle önlenecek ve kendi Nazırlık Odasına kadar süngülü İngiliz neferlerinin sokulduğunu gören Fevzi Paşa, İstanbul'un artık bir hilafet makamı olmak vasfını yitirdiğini anlayacak ve Anadolu'daki "sergerdeler" arasına katılacaktır.

"Silah kuvvetiyle bir iş yapamayacağız, diplomasi yoluyla bir çözüm arayalım."
"Ne para var, ne top var, ne de Ordu'yu İzmir'e ulaştırma olanağı var."
"Efendim, bizim şu kadar katırımız var, ayrıca İzmir arasında 800 kilometre mesafeyi alırken askeri nasıl besleyeceğiz?"

Hamidiye kahramanı eski Bahriye Nazın Rauf Bey (Orbay), kara harekâtından ahkâm kesiyor.

Ankara'da Büyük Millet Meclisi ve Hükümeti, hayli mücadeleden sonra, İngilizlerin elinde tutsak olan hilafet ve saltanat makamını kurtarmak gerekçesiyle, geçici olarak kurulacaktır. Bursa'nın düşmesi üzerine, Meclis'te, "**silah kuvvetiyle bir iş yapamayacağız, diplomasi yoluyla bir çözüm arayalım**" görüşü filizlenecektir. Sakarya zaferinden sonra, Büyük Taarruz hazırlığı uzayınca, yumuşatılmış bir "**Sevr Antlaşması'nın kabulü" akımı güçlenecektir.** Sakarya'dan önce Hariciye Vekili olan **Bekir Sami Bey**, Ankara'nın bilgi ve rızası

dışında, İngiltere, Fransa ve İtalya ile **tavizkâr antlaşmalar imzalayacaktır. Rauf Bey**, hatıralarında belirttiği üzere, daha Mondros Mütarekesi'ni imzalarken Sovyetler Birliği aleyhine İngilizlerle uzlaşma yollarını arayan **bir İngiliz sempatizanıdır**. Karabekir Paşa, Refet Paşa, Ali Fuat Paşa gibi Kurtuluş Savaşı'nın başlatıcıları, Rauf Bey etrafında toplanma yolundadır. Sivas'ta "*Ne para var, ne top var, ne de Ordu'yu İzmir'e ulaştırma olanağı var.*" diye Amerikan mandasını savunan Rauf Bey ekibinden *Kara Vasıf*, şimdi Büyük Taarruz'a aleyhtardır:"*Efendim, bizim şu kadar katırımız var, ayrıca İzmir arasında 800 kilometre mesafeyi alırken askeri nasıl besleyeceğiz?*" gibi gerekçelerle, kötü bir barışı ve emperyalizme aşırı tavizci bir tutumu savunmaktadır.

Sovyet Büyükelçisi Aralov'un Atatürk'ten naklen yazdığına göre, Cumhuriyet döneminin ön planda devlet adamlarından Hasan Saka, Maliye Bakanı'yken, Türk maliyesinin içinde bulunduğu ağır durum dolayısıyla, İtilaf Devletlerinin tekliflerine boyun eğmek gerektiği görüşünü ileri sürmektedir.

Yunanlıların Anadolu'nun içlerine doğru ilerlemesi bu anlamda Kazım Karabekir'i tedirgin ediyordu. Aslında Kazım Karabekir Anadolu'daki gişmeler karşısında, kendine önemli bir mevki ümid ediyordu. Karabekir Paşanın konumu, kendini hem İstanbul hem de Ankara nezdinde güçlü kılıyordu. Hatta, Doğu'dan bir gün gelip yönetimi ele geçirmeyi planlayan Enver Paşa da Kâzım Karabekirle iyi geçinmek zorundaydı. Mustafa Kemal Kazım Paşanın gücünü biliyordu ve bu nedenle de her vesile ile ona danışma gereği duyuyordu. Kâzım Paşa İstanbul'dan ve Enver Paşadan çok Mustafa Kemal'e yakınlık duyuyordu. Yunanistanın Anadolu içinde ilerlemesi, Kâzım Karabekir'in Batı'ya hareket etmesi yolunda bir baskı oluştururken, öte yandan Kazım Karabekir, Fevzi Çakmak gibi paşaların da Ankara'ya intikalinden sonra, daha fazla doğuda kalarak vakit kaybetmek istemiyordu. Mustafa Kemal de bunu bildiği için Fevzi Paşa konusunda Kazım Paşa ile yazışma gereği duymuş olabilir. Yine Kâzım Paşanın kuvvetlerinden bir bölümünün Kuvveyi İnzibatiye'ye aktarılması önemli bir hadisedir. Ankara'da toplanan meclis yeni bir devletin kuruluş habercisi görünümünde değildi. Her şey hâlâ Osmanlıydı. Para, pul, rütbe, yasalar! Osmanlı valileri, paşaları, hakimleri, subayları, onların kavramları ve kurumları görevlerinin başındaydı. Mustafa Kemal, daha sonra, halkın

gözünde dinine bağlı iyi bir Osmanlı Paşası imajı veren Fevzi Paşayı yanından hiç ayırmayacak ve onun dinci kişiliğinden büyük ölçüde yararlanacaktır. Fevzi Paşanın şahsında bir kısım müslümanlar ve ordu, Mustafa Kemal'e duydukları güveni tazeleyeceklerdir. Fevzi Paşanın Mustafa Kemal'e sadık konumu sayesinde Kâzım Karabekir Paşa gailesinden kurtulunmuş olacaktır. Fevzi Paşa hiçbir zaman Kâzım Paşaya umduğu cevbı vermeyecek ve Mustafa Kemal'i tercih edecektir. 24 Mayısta, Vahdettin Mustafa Kemal'in idamına ilişkin kararı onayladı. Mustafa Kemal ise TBMM'ne Düzce, Bolu, Adapazarı yöresindeki isyanlarla ilgili olarak bilgi verdi. Bu olaydan beş gün sonra; 29 Mayısta, askeri, siyasi ve dış durum konusunda meclise bir gensoru verildi. Verilen gensoru hakkında Mustafa Kemal mecliste bir konuşma yaptı. Bu tarihten itibaren, Mecliste Hilafet yanlısı grup sürekli olarak Mustafa Kemal hakkında gensoru vererek meclis içinde bir mücadele başlatacaklardır. Öyle anlaşılıyor ki, Vahdettin, Mustafa Kemal'in idamına ilişkin fermanı onayladıktan sonra, onunla ilgili özel bir dosyayı Ankara'ya ulaştırmıştır. Çünkü bir tarihten sonra Mustafa Kemal hakkında çeşitli iddia ve söylentiler ortaya atılarak engellemesi yolunda Mecliste ayrı bir grup oluşacaktır.

"Bizde umumi vaziyeti tutmak güçtür. Bunu ancak, herkesin erişemeyeceği kadar yüksek görülmeye alışmış bir makam temin edebilir. O da saltanat ve hilafet makamıdır." R.Orbay

Aslında Mecliste muhalif "İkinci Grup"un lideri olan Rauf Bey, Müdafaa-i Hukuk Grubu içinde de hayli desteğe sahiptir ve bu sayede Başvekil koltuğunda oturmaktadır. Hükümet, İzmir kurtarılınca, Mustafa Kemal'in Başkumandanlık görevini sona erdirdiğini belirtecek, siyasi işlerin ve diplomatik ilişkilerin düzenlenmesinin Hükümete bırakılmasını isteyecektir.

Başvekil Rauf Bey, hilafet ve saltanattan yanadır. Mustafa Kemal'e söylediğine göre, "*Bizde umumi vaziyeti tutmak güçtür. Bunu ancak, herkesin erişemeyeceği kadar yüksek görülmeye alışmış bir makam temin edebilir. O da saltanat ve hilafet makamıdır.*" Onu kaldırmak, "*felaket ve hüsran*" getirir. Başvekil Rauf Bey, ayrıca duygusal yönden saltanat ve hilafetten yanadır:***"Ben saltanat ve hilafet makamına vicdanen ve hissen bağlıyım. Çünkü benim babam, Padişahın nimeti ve ekmeği ile yetişmiş, Osmanlı Devleti'nin ricali arasına gir-***

mıştır. Benim de kanımda, o nimetin zerreleri vardır. Ben nankör değilim. Padişaha sadakatimi muhafaza etmek borcumdur. Halifeye bağlılığım ise terbiyem icabıdır." Rauf Bey ve arkadaşları, 23 Nisan 1920'de yeni bir devlet ve hatta adı söylenmeden Cumhuriyet kurulduğu halde, bu gerçeği görmek istememekte ve bir Kurtuluş Savaşı'na rağmen, eski düzenin devamını açıkça savunmaktadır. İşin tuhafı, Meclis'teki Mustafa Kemal'in Halk Fırkası Grubu, Rauf Beyi gıyabında ve Mustafa Kemal'e rağmen, Meclis İkinci Reisliği'ne seçecektir. Birkaç gün sonra 100 çekimsere karşı 158 oyla, fiilen yıllardır yürürlükte ola, Cumhuriyet ilan edilecektir. Rauf Bey, "***Bu ne acele***" diye, gazetelere Cumhuriyet konusunda tereddütler uyandırıcı demeçler verecektir. Rauf Bey ve grubu, Cumhurbaşkanına karşı Halife etrafında toplanmayı deneyecektir. İstanbul'da görevli Refet Paşa, hâlâ bir padişahmış gibi gösterilmek istenen Halife ile çok yakın ilişkiler kuracaktır. Rauf Bey ve Karabekir Paşa, Halifeye anlamlı ziyaretler yapacaktır. Tanin'de Hüseyin Cahit Yalçın, İngilizlerin hizmetindeki Sefih Ağa Han ile Emir Ali'nin "Halife'nin siyasi durumunun korunması için" Hükümete yazdığı bir mektubu, daha Hükümetin eline geçmeden yayınlayacaktır. **"Batıcı" Hüseyin Cahit, hilafeti savunacaktır. Vatan'da Ahmet Emin, Mustafa Kemal'in politikadan çekilmesini isteyen yazılar yazacaktır. Velit Ebuzlya ve Eşref Edip'in** gazeteleri de, Ankara aleyhtarı bu kampanyaya katılacaktır. Bir süre sonra, basının sevgilileri Birinci Ordu Müfettişi Karabekir Paşa ile İkinci Ordu Müfettişi Ali Fuat Paşa, Meclis çalışmalarına katılmak üzere, istifalarını sunacaklardır. Daha önce milletvekilliğinden istifasını açıklayan Refet Paşa, Rauf Beyin ısrarı ile istifasını geri alacak ve Meclis'te kalacaktır. Mustafa Kemal'in, politika ve askerlik arasında bir seçme yapmaya çağırdığı Üçüncü Ordu Müfettişi Cevat Paşa ile 7. Kolordu Kumandanı **Cafer Tayyar Paşa, yan çizeceklerdir. Mustafa Kemal, bir komplo karşısında olduğu inancındadır**. Komplo, Rauf Bey ile Karabekir, Ali Fuat ve Refet Paşalar arasında düşünülmüş ve tertiplenmiştir. Kökleri Cumhuriyet'in ilanına kadar giden bu harekette, tertipçiler, başarıya ulaşabilmek için, Mustafa Kemal'in kanısınca, Ordu'yu ele almayı düşünmüşler ve bir yıl kadar Ordu üzerinde çalışmışlardır. Gazi, bazı kumandanların tertiple kazanıldığı inancındadır. Ordu'yu kendi lehlerine çektiklerini sanan tertipçiler, harekete politika yolundan geçmeye karar vermişler ve Ordu'dan istifa etmişlerdir. İstanbul basını, çoğunlukla, onları desteklemektedir.

Birinci BMM seçimleri iki dereceli olarak yapılmıştı. İkinci seçmenlerin hemen tamamı Anadolu ve Rumeli Müdafaa-i Hukuk derneğinin üyeleriydiler. Bu yolla seçilen milletvekilleri de aynı derneğe bağlıydılar. Erzurum ve Sivas kogrelerinin kararları ile İstanbul Meclisi Mebusanında kabul edilen Misa-ı Milli, bütün millet vekillerinin birleşik programı niteliğindeydi. Meclis açıladıktan sonra, üyeler arasında fikir ayrılıkları başgösterdi. Mustafa Kemal Paşa, Teşkilatı Esasiye (Anayasa) Kanunu projesini meclise verirken bir de "Halkçılık programı" başlığı ile program sunmuştu. Çok geçmeden, aynı eğilimi taşıyan kimselerin mecliste hizipler meydana getirdikleri görüldü. Bu hizipler kendilerine özgü adlarla anılıyorlardı. Başlca gruplar şunlardı: 1) Tesanüt Grubu, 2) İstiklal Grubu, 3) Müdafaai Hukuk Zümresi, 4) Halk Zümresi, 5) Islahat Grubu.

Bunlardan "İstiklal Grubu" Mustafa Kemal'in yakınlık duyduğu kimselerden oluşuyordu. Gruplar birbirlerinden kesin çizgilerle ayrılmış değillerdi. Bunlar bazen bir konu üzerinde aynı görüşü taşıyan kimselerden meydana geliyor, o konu çözümlendikten sonra başka konularda o kişiler ayrı düşebiliyorlardı. Bu gruplaşmalar meclis müzakerelerini yozdurur hale gelmeye başlayınca, Mustafa Kemal disiplinli bir grup kurmaya karar verdi. Böylelikle de 10/5/1921 günü Anadolu ve **Rumeli Müdafaa-I Hukuk** Grubu meydana gelmiş oldu.

Müdafaa Hukuk Grubunun tüzüğünde başlıca iki amaç yer alıyordu. Ülkenin tamamiyetini ve milletin bağımsızlığını sağlayan barışı elde etmek için, milletin maddi ve manevi bütün gücünü gereken hedeflere yöneltecek ve devlet ve millet teşkilatını **Teşkilatı Esasiye Kanunu'na** uygun olarak birer birer hazırlayacaktır. Bu şekilde meclis içi calışmaları, bir ölçüde, disiplin altına alınabildi. Fakat bir takım nedenler, mecliste yeni bir gruplaşma doğurdu. Bunları şu şekilde özetleyebiliriz:

1) Anadolu ve Rumeli Müdafaa-i Hukuk Grubu Tüzüğünün amaçlarından ikincisi bazı üyelerde hoşnutsuzluk uyandırdı. Bu, yeni hükümet teşkilatının Teşkilatı Esasiye Kanununa göre düzenlenmesiydi.

2) Meclis tarafından kabul edilen usule göre, bakan adlarını iki kişi olarak Meclis Başkanı, yani Mustafa Kemal, gösteriyordu. Meclis de bunlardan birini seçiyordu. Bir takım üyeler, Mustafa Kemal'in seçilmesini istediği adayın yanı sıra ikinci adayı tanınmayan zayıf olanlardan seçtiğini, bu suretle istediği sonuca varabildiğini iddia ediyorlardı.

3) Yine bazı üyeler askeri durumu eleştiriyorlar, Ordunun genel bir taarruza geçmesini istiyorlardı.

Bu suretle, bir takım ana meselelerde gruptan ayrı düşenler, önce Mustafa Kemal'in gösterdiği adaylara değil, kendi diledikleri başka bir adaya oy vermeye başladılar. Muhaliflerin başında Ali Şükrü (Trabzon), Hüseyin Avni (Erzurum), Emin (Canik), Albay Selahaddin (Mersin) Beyler vardı. Bunlar öteden beri sert eleştirileriyle tanınmışlardı. Eğilimleri de oldukça koyu bir tutuculuktu. Kadınların yüzlerinin açılmasına şiddetle karşı çıkarlarken, Men'i Müskirat (İçki Yasağı) kanununu da meclisten geçirmeyi başarmışlardı.

Birinci Büyük Millet Meclisinde "İkinci Grup" adını alan bu oluşum 1921 yılının Kasım ayı sonlarında kuruldu. Birinci meclisin sonuna doğru sayıları 120'yi buldu.

Bu eğilimlerin tümünün birleştiği tek hedef vatanın kurtarılmasıydı. Eğilimleri ne olursa olsun, milletvekillerinin tümü cesaret, feragat ve fedakârlığın timsali halindeydiler. Teşkilatlanmamış, etkili bir muhalefet bu meclisin karakteristiğiydi. Ancak İkinci BMM dedir ki, Cumhuriyetin ilk teşkilatı muhalefet partisi kurulmuştur.

Bu endişeler, haklı ya da haksız olabilir. Ama Kurtuluş Savaşı'nın ilk liderlerinin, endişe yaratacak biçimde, Mustafa Kemal'in temsil ettiği devrimci gidişe cephe aldıkları muhakkaktır. Mustafa Kemal, bu durumu, "*Benimle beraber yola çıkanlar, kendi görüş ufuklarının sonuna erince, birer birer beni bıraktılar.*" diye belirleyecektir.

İlk liderlerin bu muhalefet hareketi, Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası'nın kurulmasıyla sonuçlanacaktır. Doğan Avcıoğlu'na göre: "*Bu fırka, politik ve ekonomik planda, her türlü devrimci atılışa baraj teşkil eden bir liberalizmi savunacaktır. Fırka, gerekirse ancak milli sanayii himaye edecektir. Liberal fırka, kapitalist yaratmak için dahi devletçiliğe kesin zorunluluk varken, devlet görevlerinin asgari hadde indirilmesini isteyecektir. Birkaç yıl sonra, Mustafa Kemal'in yakın arkadaşı Fehmi Beyin (Okyar), onun onayı ile kurduğu Serbest Fırka da, eski düzenin Cumhuriyet etiketi altında devamı anlamına gelen, politik ve ekonomik liberalizmin şampiyonluğunu yapacak ve devrim aleyhtan güçleri, istese de istemese de, saflarında toplayacaktır.*

Devlet müdahalesinin asgariye indirilmesini savunan fırka, mütevazi ölçüde demiryolu inşaatını bile, 'Mali takatimizin üstünde ve bu-

günkü nesillere külfet yüklüyor.'(22) diye eleştirecektir. Her iki parti de, liberal sağcı partilerdir. Programlan uygulandığı takdirde, eski yan-sömürge düzenine dönüşten başka bir sonuç verecek değildir. Bununla birlikte, bu sağcı partilerin ülkede, toplumsal yapı gereği, çok güçlü bir desteğe sahip bulunduklan kısa zamanda görülmüştür.

Bu gerçekleri birer cümleyle belirtmekten maksadımız, Kurtuluş Savaşı'mızın kazanılmasında önemli katkılan bulunan değerli kişileri kötülemek değildir elbet. Maksadımız, ***Kurtuluş Savaşı'nın ön planda kişileri arasında, daha savaş sırasında ve zaferden sonra asgari bir görüş birliğinin olmadığını ve bu kişilerin devrimcilikten çok uzak bulunduğunu göstermektir.*** *Liderler kademesindeki bu tutucu muhalefetin, devrimci bir atılışı, mümkün bile olsa, engellediği muhakkaktır."*

Büyük Avrupa devletlerinin yardımı olmaksızın ve bu yardımı temin edecek tavizler yapılmaksızın, Anadolu'nun ortasında tek başımıza bir devlet kurup yaşayamazdık. İstanbul'dan ayrılmamalıydık. Mustafa Kemal de, İsmet de nihayet Enver gibi birer askerdiler.

Öte yandan, Kurtuluş Savaşı'nın ilerici kanadı içinde, hâlâ büyük bir güç teşkil eden İttihat ve Terakki liderlerinin faaliyeti vardır. Sakarya Savaşı kazanılıncaya kadar, bu kişilerin çoğu, kurtuluş hareketinin başına Enver Paşanın geçmesini beklemişlerdir. Daha sonra da İttihat ve Terakki'nin ön planda kişileri, muhalifler safında yer almışlar ve birtakım siyasi faaliyetlere girişmişlerdir.

Bu gruba da, İttihat ve Terakki'nin "milli iktisat" diye gelişen milliyetçi görüşleri değil, fakat Düyun-u Umumiye Meclisi üyeliği yapan Cavid ve Hüseyin Cahid beylerin uyducu görüşleri egemen olmuşa benzemektedir. Falih Rıfkı, hakkında hayli dostça duygular beslediği Cavid Beyin görüşlerini şöyle açıklamaktadır:"Eski Maliye Nazırı rahmetli Cavid, *İttihat ve Terakki'nin göze görünür lideri hükmündeydi. Cavid bir komiteci değildi. Medeni bir adamdı. Onu Lozan'dan beri muhalefete sürükleyen sebepler şunlardır: Büyük Avrupa devletlerinin yardımı olmaksızın ve bu yardımı temin edecek tavizler yapılmaksızın, Anadolu'nun ortasında tek başımıza bir devlet kurup yaşaya-*

---

(22) Bu görüş Müller raporunda belirtilmektedir. Bkz. "Belgeler" E.Y.

mazdık. İstanbul'dan ayrılmamalıydık. Mustafa Kemal de, İsmet de nihayet Enver gibi birer askerdiler. Ankara iktidarı ister istemez kafasının dikine giden bir askeri dikta rejimi olacaktır. Cumhuriyet, işin içyüzünü maskelemekten başka bir şey değildir. Cavid, iktisadi ve mali alemden kafasını ayıramayan, milliyetçiliği her bakımdan bir 'darlaşma' sayan, inkılap diktalarına aklı yatmayan bir Osmanlı'ydı. Vatanperver ve namuslu adamdı." Fakat Lozan'daki ikinci delegemiz Rıza Nur'un yazdıklarına inanmak gerekirse, Cavid Beyin vatanserverliği, şüpheli bir vatanseverlik olmaktadır. Rıza Nur'a göre Lozan Konferansı'nda, Cavid ve Cahid Beyler, Fransızların tarafını tutmuşlar ve Türk Heyeti aleyhine çalışmışlardır. Delegelerimiz, dış borçlarımızın Türkiye'den ayrılan devletlere bölüştürülmesi ve Düyun-u Umumiye'nin kaldırılması görüşünü savunurken, bu iki arkadaş, aksi görüşü savunmuştur. Bu 'frankofil'ler, sonunda Lozan'dan uzaklaştırılmışlardır. Yine Rıza Nur'a göre, İsmet Paşa Lozan'da onlar için "asılmaya layık kişiler" demiştir.(*) Eski İtilafçı Rıza Nur da eleştirdiği İttihatçılardan pek farklı görüşler besleyen ve davranışlar gösteren kişi değildir. Ne var ki, eleman yetersizliği yüzünden Ankara, Avrupa'yı tanıyan, dil bilen ve bilgili sayılan bu kişilerin hizmetlerinden hayati bir konferansta dahi yararlanmak zorunda kalmıştır. Ankara, yalnız bunlara değil, Avrupa uyduluğu geleneğinde yetişmiş Babıâli bürokratlarına da kucak açacaktır. **Cumhuriyet'in daha ilk günlerinden başlayarak, devlet kadrosu, milliyetçi genç memurların yanı sıra, Babıâli kanadını**

(*) Şevket Süreyya Aydemir, bu konuda şu bilgiyi verir... Lozan'da birtakım gayrimesul insanların murahhaslar çevresinde şüpheli davranışlarda bulunduğundan, karşı tarafla münasebetlerinden, Ankara'dan el altından haberler alıp bunları memleket aleyhine kullandıklarından hulasa "bu insanların kendisini bozan düşmanlardan çok yorduklarından" İsmet Paşanın yakındığı malumdur. Türk Heyeti etrafında ve en ziyade göze çarpanlar arasında Cavid Bey ve Hüseyin Cahit Beyler (Gazeteci -İstiklal Mahkemesince müebbet sürgüne mahkum- Sonra Mebus ve Ulus başyazarı) dikkati çekiyorlardı. Bu arada İngilizlerin Türk çevresine, adı da söylenen ve sonra Türkiye'ye dönmediği hikaye edilen bir de casus sızdırdıkları, yine Lozan günlerine ait hikayeler arasındadır. Gazi bir telgrafına, "Aradaki kırgınlıklara Ankara değil, Lozan'da her gün hiyle çıkaranlar amildir." cümlesini de koymuştur. Lozan'daki bu hiyle çıkaranlardan ise delegeler Heyeti çevresindeki bazı Türkler kastediliyordu. Bunlara 2. delege Rıza Nur Beyden, Gazeteci Hüseyin Cahit Beye kadar çeşitli insanların girdiği, daima söylenegelmiş, nitekim hele Hüseyin Cahit, nihayet oradan uzaklaştırılmıştır. (İkinci Adam, c.1, s.254-256.

dalma karşısında bulacaktır. İşbirlikçilerin pek azı ihanetlerinin cezasını çekecektir. 16 Nisan 1925 tarihli bir kanunla, iç savaş sırasında düşmana yardım edenler affolunacaklardır. Birçok üçüncü planda kişileri kapsayan "Yüzellilikler" listesi, son derece dar tutulacaktır. Bu tutumun, devrimci bir yönelişin hızını kestiği açıktır. Yakup Kadri Karaosmanoğlu, bu konuda "Babıâli bürokrasisi bu. Bütün idare kadroları Babıâli'dendi. İnkılabın başını bunlar yedi" demektedir.

"İnkılap mı? Bu ne mugalata? İnkılap bitti! Bu memleket inkılabını bitirdi! artık yapacak inkılap yok! Ne demek inkılap? Hepsi hayal, hepsi saçma..." Ali Çetinkaya

Mustafa Kemal'e bağlı milliyetçi çevrelerin çoğunda da geleceğin Türkiyesi hakkında belli fikirler yoktur. 1924 Anayasası'nın sözcüsü, daha o tarihte "İnkılaplar bitti" demektedir. "İddia edebilirim ki, bizim inkılabımız, pek hızlı, pek canlı, hatta Fransız İnkılabı'ndan daha çabuk olmuştur. Fransız İnkılabı 1871'de son bulmuştur. 1789'da başlamıştır. 82 yılda olmuştur. Bizde ise arz ettiğim bu tekamül safhası, üç-beş senelik bir devrin muhassılasıdır." İnkılabın ünlü İstiklal Mahkemelerinin heybetli başkanı Ali Çetinkaya da, huzurunda "inkılap"tan söz eden sanık Şevket Süreyya'ya şu cevabı verecektir:"*İnkılap mı? Bu ne mugalata? İnkılap bitti! Bu memleket inkılabını bitirdi! artık yapacak inkılap yok! Ne demek inkılap? Hepsi hayal, hepsi saçma...*"

O tarihlerde İnkılabın İstiklal Mahkemesi Başkanı, aynı zamanda İthalat - İhracat Şirketi İdare Meclisi Başkanıdır. Adana Valiliğinden ayrılıp Şirket Müdürlüğüne gelen Hilmi Uran, şirket hakkında şu bilgiyi vermektedir:"O vakitler Ankara, yeniden inşa ve ihya halindeydi ve hummalı bir inşaat her işe hakimdi. Bu inşaat işlerine Şirket de kendisini kaptırarak, Yenişehir'de birkaç ev inşası taahhüdüne girişmiş bulunuyordu.

Cumhuriyetin Başlangıç Yıllarında "Gizli Kapaklı İşler" veya "Dolapçılık" Olarak Tanımlanan "Affairisme" Salgını

"Hazine'yi Soydurmayacağım, Hazine'yi Soydurmayacağım"

İsmet Paşanın TBMM koridorlarındaki haykırışı.

O dönemin aydınlarından ve serbest fırka partisinin kurucularından olan A.Ağaoğlu şöyle diyordu:"Başta bulunan zevat ne kadar muktedir, ne kadar fazilet erbabı olursa olsunlar, hayatın binbir dolambacına sığınmış olan yüzbinlerce memurun hareket ve fiillerini takip ve murakabe edemezler. (Ayrıntıları "Belgeler" bölümünde. E.Y.)

O yıllarda, Osmanlı döneminden kalma rüşvet, suistimal ve adam kayırma gibi hastalıklardan kendisini kurtaramamış kimi yöneticiler de yeniden kurulmakta olan devletin çeşitli kademelerindeki görev, yatırım ve harcamalarla ilgili konularda çıkar sağlamaya yönelmişlerdi. Burada ilginç olan kimilerinin bunu olağan karşılamasıydı.

"İnsanlar Para İstiyor, Para..." İ.İnönü

"... Milli Mücadeleciler ve o günkü devrimciler kadrosunun bir kazanç ve menfaat şirketi karakteri taşımaya başlamasıydı. Bunların kimi arsa spekülasyonları, kimi idare meclisi azalıkları, kimi taahhüt işleri, kimi de her türlü şekillerde komisyonculuk peşine düşmüş bulunuyordu." Y.K.Karaosmanoğlu

Hasan Rıza Soyak'ın deyimiyle "*O yıllarda birçok insan, nasıl ve ne yoldan olursa olsun, servet sahibi olmak hevesine düşmüşlerdi.*" Atatürk'ün çevresindeki genç yazarlar, Kurtuluş Savaşı Ankarası'nın devrimci sadeliği ve heyecanı ile tezat teşkil eden bu değişiklikten, çeşitli yazılarında acı acı yakınmışlardır. Yakup Kadri Karaosmanoğlu, şunları söylemektedir:

"O sıralarda bence bu hadiselerin en önemlisini teşkil eden dünkü Milli Mücadeleciler ve o günkü devrimciler kadrosunun bir kazanç ve menfaat şirketi karakteri taşımaya başlamasıydı. Bunların kimi arsa spekülasyonları, kimi idare meclisi azalıkları, kimi taahhüt işleri, kimi de her türlü şekillerde komisyonculuk peşine düşmüş bulunuyordu."

"Milletvekilliği de, boğaz tokluğu geçime yeter yetmez maaşlı bir vazifeydi."

Ama para kazanmak için tek sermayeleri de nüfuzlarıydı.

Falih Rıfkı, o günlerin zenginleşme havasını şu sözlerle yansıtmaktadır:"*İttihat ve Terakki devrindeki nüfuz kazançlarına hasret çeken veya Kuvayi Milliye'nin çetecilik günlerinde vurgun ve yağma zevki tatmış olanlar, Gazi'nin yanında ve Meclisteydi. Birçoklarının inkılap, umurlarında bile olmadığını biliyordu. Milletvekilliği de, boğaz tokluğu geçime yeter yetmez maaşlı bir vazifeydi, ama işleri yanlız idealist taraftan görenler, yeni bir Batı Türkiyesi'nin ve bu Türkiye içinde yeni bir topluluğun kuruluş savaşına katılmanın şevki yanında her şeyi unutuyorlardı. Bu heyecanı duymayanların hatırladıkları tek şey nüfuzlarını satmaktan ibaretti. Para kazanmak için tek sermayeleri de nüfuzlarıydı.*"

Hazinede Para Yok, Millet Geçim Derdinde
Bazı Vekiller Kıyak Maaş ve Kıyak Emeklilik Peşinde
Bunu Tezgahlayanlar
"Gazi Hazretlerine 1 Milyon Lira Mükâfat"
Önergesi Bile Veriyorlar

"Bir aralık vaktiyle Orduda politikacılık yapan ve Gazi'nin hiç sevmediği bir eski subay Ankara sokaklarında görünmüştü. Gazi:"***- Ne işi var bu adamın Ankara'da?***" diye şüpheye düşmüştü.

Komisyonculuk için dolaştığı söylenmesi üzerine, bazıları:"*-Davanın bütün zahmetini biz çekeceğiz, parasını onlar mı kazanacaklar?*" diye söylenmişlerdi.

F.Rıfkı Atay'a göre böyle düşünenler:"*Eğer Devlette bir iş görülecekse ve bu işten bir komisyon alınacaksa, Gazi'nin yakınları ve tanıdıkları dururken, bu kazanç neden kendisinin de, rejimin de düşmanı olanlara kaptırılmalıydı.*" diyerek, vatana hizmetlerine mükafat olarak, Gazi Mustafa Kemal Paşaya 1 milyon lira verilmesi için kanun teklifi hazırlamışlar ve hayli imza toplamışlardı. Teşebbüs "*Ne küstahlık!*" diyen Gazi'nin, kanun teklifini buldurup yırtmasıyla önlenmiştir. **Ama müthiş bir para sıkıntısı çekildiği ve bütçenin çok fakir olduğu bir sırada dahi, milletvekili ve memur maaşlarında önemli artışlar ya-**

pılması önlenememiştir. Ahmet Ağaoğlu, bu konuda İsmet Paşaya şu soruyu yönelttiğini anlatır:"*Barem Kanunu münasebetiyle söz aldım, söyledim, başıma gelenleri biliyorsunuz. Halbuki bu kanun, bu memleketin maliyesini ve iktisadiyatını altüst etti ve edecektir. On dakikanın içinde memleketin üzerine 12 milyonluk, altından çıkılmaz bir yük yüklendi.*

Biz mebuslar dört yüz alıyorduk ve gayet memnunduk. Neden beş yüz liraya çıkarmak lüzumu hasıl oldu? Neden on dakika vekalette bulunmuş olan birisi, velev arkasında on dakika devlet hizmeti bulunsa bile, ayda yüz elli liraya kadar hiçbir memleketin tahammül edemeyeceği bir tekaüdiye alsın? Neden mebusların mebusluk müddetlerinin memuriyet gibi telakki edilmesi -ki Teşkilat-ı Esasiye Kanunu'na tamamen muhaliftir- yetmiyormuş gibi bir de onların mebusluk tahsisatı üzerinden tekaüdiye verilmesi esası kabul edildi?

Başvekilin dudakları yine tebessüm içinde, fakat gözleri diri bir hareket ifade ediyor:

- Ahmet Bey, dedi, siz hülyaperver bir idealistsiniz. Hayattan haberiniz yoktur. İnsanlar para istiyorlar, para... Ve siyasi adamlar, insanların bu isteklerini nazara almak ısrarındadırlar. Siz bunu anlayamazsınız!"(23)

Daha sonraki yıllarda Erzurum Milletvekili Saffet Bey ve arkadaşlarının hazırladığı bir önerge doğrultusunda, 7 Mart 1931 yılında milletvekili maaşları %35 oranında 500 liradan 350 liraya, yolluklar da 25 liradan 10 liraya indirildi. Mustafa Kemal, bu karar nedeniyle milletvekillerini kutlamıştır.

Ankara'da ancak nüfuzlu milletvekilleri vasıtasıyla iş çıkarılabilir.
"Gazi'nin arkadaşısınız. Gazetesinin başındasınız. Lütfen bu mümessilliği kabul etmez misiniz?"
Çekoslovakya'nın Ankara Büyükelçisi

Rejimin dayandığı güçler içindeki bu zenginleşme ve para kazanma isteği, yabancı şirketler ile İstanbul ve İzmir kompradorlarının işine yarayacaktır. Bunlar işlerini yürütmek için nüfuzlu politikacılar kiralamaya koyulacaklardır. F.R.Atay'ın sözleriyle, "*İlk aferizm fesadı Ankara'da iş takip etmeye gelenleri haraca kesmekle başlamıştır. Adam*

(23) Ahmet Ağaoğlu, "Serbest Fırka Hatıraları", s.26.

ya zayıf bakanlara sözlerini geçiren nüfuzlularla ortak olacaktı, yahut kazancından olacaktı. Türk olmayanlar bir Ankaralı maske edinmek zorundaydılar. Birkaç ömek hızla şu eğilimin yayılmasına sebep olmuştur: Ankara'da ancak nüfuzlu milletvekilleri vasıtasıyla iş çıkarılabilir."

F.R.Atay, aferizme birçok örnek verir:

"Bir gün Hakimiyet-i Milliye gazetesinde oturuyordum. Çankaya'daki evimi kiralayan Çek Sefiri beni görmeye geldi. Biraz hoş beşten sonra dedi ki: - Bizim Skoda firmasını biliyorsunuz. Bu firmanın Türkiye mümessili Sabur Sami Beydir. Bize söylediklerine göre, kendisinin siyasi nüfuz sahibi olmadığı için firmanın işlerini yürütemeyecektir. Onun yerine siyasi nüfuz sahibi bir kimsenin bulunmasını bana yazdılar. Aklıma siz geldiniz. Gazi'nin arkadaşısınız. Gazetesinin başındasınız. Lütfen bu mümessilliği kabul etmez misiniz? Hepsinin asılsız olduğunu ve Türkiye'de bu firmanın işlerini daha iyi görecek bir temsilci bulunamayacağını dilim döndüğü kadar anlatmaya çalışmıştım.

Bir gün Milli Savunmanın bir eksiltmesine katılan iki rakip firmanın da temsilcisinin aynı Milletvekili olduğu görülmüştü. İş Bankasının bir nevi politikacılar bankası olarak kurulmuş olması, Cumhuriyet tarihi için pek acıklı bir aferizm salgınının başlangıcı olmuştur.(24)

İş Bankasını kuranlar ve bilhassa onun Umum Müdürü, dürüst kimselerdi. Fakat bankayı yürütebilmek, tutabilmek ve işletebilmek, uzun müddet devlet otoritesini kullanmaya bağlı kalmıştır. Kolay kazanç elde etmeye çalışanlar -yerli, yabancı- Ankara'da nüfuz tüccarlarını bulmakta ve onlar vasıtası ile bankayı teşebbüsleri içine sürüklemekteydi. Birkaç defa bankayı pek ağır ziyanlardan kurtarmak için, onu çıkmaz işlere sokmuş olanları kazandırarak kurtarmak lazım gelmiştir. Bu kurtarılanlardan biri, ki on parasız bir subay emeklisi olarak ilk Meclise katılmıştı, bir demiryolu mukavelesinden tam 1 milyon

---

(24) Mustafa Kemal'in kuruluşuna önayak olduğu İş Bankasındaki bu durum ve diğerleri, kimi özel girişimci siyasi ve bürokrasi çevrelerinin çıkarcı eğilimlerinin, günümüzde olduğu gibi, geçmişte de var olduğu görülmektedir. Tabandaki geniş halk kitlelerlnin bedelini ödediği ve sorgulanması gereken bu durum, sonucunda gerçekçiliği yadsınamayacak *vurguncu, sömürücü, oportünist elitistler* yaratmakta; yukarıdakiler aşağıdakiler gibi sınıf ayrımcılığı ardından; *"tek partili cumhuriyet", "komünist", "liberal kapitalist"* gibi karşıt söylem ve ideolojilere, gruplaşmalara neden olmaktaydı. TCF, SCF gibl.

yirmisekiz bin lira komisyon almıştı. Bu komisyonun ehemmiyetli bir kısmı İş Bankasındaki hesaplarını kapatmaya ancak yetebilmişti.

Devlet bu uzun mühletli sözleşme yüzünden milyonlarca lira ziyana gireceğini anlamış ve onu sonradan feshedebilmek için bin bir sıkıntıya uğramıştı.

Ortaya bir teşebbüs atarak İş Bankasının sermayesini tehlikeye koyabilmek, para kazanmanın en kestirme yollarından biri sayılıyordu. Rejimden hava parası vurmak hırsı nüfuz satıcılarını o kadar bürümüştü ki, bir gün Atatürk'ün kızıp yanına sokmadığı bir şahısla nüfuzlu dostlarından biri arasında şöyle bir pazarlık yapılmıştı: Dostu bir kolayını bulup o şahsı sofraya davet ettirecek ve sofrada Atatürk'ün elini öptürerek affettirecekti. Busenin ücreti on bin liraydı. Meseleyi duyan bir arkadaşımın tarizli müdahalesiyle bu kârlı iş son dakikasında akim kalmıştı.

Şöyle bir sistem kurulmak isteniyordu: Devletin yapacağını banka yapmalıydı. Şüphesiz arada bankanın yabancı iş ve yerli nüfuz komisyoncuları asıl hisseyi paylaşacaklardı. Reassürans hikayesi bunun tipik bir misalidir. Galiba dünyanın hiçbir yerinde reassürans işi imtiyaz altında değildir. Bu fikri İstanbul sigorta kumpanyalarından birinin Levanten müdürü icat etti. Atatürk'ün kalp rahatsızlığından şüphe edilerek perhize girdiği zamanlardaydı. Arkadaşları iki cepheye bölünmüşlerdi. Böyle bir inhisarcılığa mani olmak isteyenler, bütün delillerini kullanmaktaydılar.

Hükümette de banka nüfuzculuğuna karşı mukavemet belirmişti. İmtiyaz davası bütün bir mevsim geri kaldı. Fakat nihayet teşebbüse önayak olanlar muvaffak oldular. Hiç unutmam, Hakimiyet-i Milliye gazetesindeki odamda oturuyordum. Başyazarlardan ve banka idare Meclisi Reisi Siirt Milletvekili Mahmut, yanımdaki odada çalışırdı. Arada kapı yoktu. Beraber konuşurken İstanbul'lu Sigorta Müdürünün geldiğini haber verdiler. Pek neşeli müdür, Mahmut'un masası üstüne üç zarf bıraktı: - ***Bu zat-ı alinizin.. Bu Beyefendinin, bu da Beyefendinin...*** *dedi.*

Bu zarflar hisse senedi doluydu. Bahsettiğim Sigorta Müdürü, elde ettiği başarıdan sonra, servet ve samanını toplayarak Fransa'ya gitti. "Cote d'Azure"de yerleşti.

Geçen gün İstanbullu bir tüccardan duydum. Reassürans imtiyazı

yüzünden yalnız bu tüccar şimdiye kadar 50.000 lira fazla sigorta parası ödemiştir. İş Bankasının ilk sermayesi de Hindistan'dan Mustafa Kemal'e gönderilen paranın geri kalanıydı. Bu para, millete ve devlete gönderilmişti. Mustafa Kemal el sürmemeliydi. Gerçi o sermaye hesabı daima aynı tutulmuş, parti işleri için kullanılmış ve partiye bırakılmıştır. Ama Mustafa Kemal yanındakilere bir örnek olmalıydı."

Hiçbir Hareketin, Kendi Bindiği Dalı Kesmeye Kalkışması Beklenemez

Eskişehir vilayetinde kurulmaya başlayan Hava Kuvvetleri için de orada birkaç hangar yapımını taahhüt etmişti. İstanbul'da ve Adana'da şubeler açmıştı. Fakat oralarda da hiçbir iş gördüğü yoktu. Ben, idare meclisinden bu şubelerin kapatılması ve eldeki inşaat işleri bittiğinde de artık yenilerinin alınmaması kararını aldım. Maksadım, şirket işlerini ithal ve ihraç gibi ticaret işlerine çevirmekti." Bu tek bir örnek değildir. O günlerin İttihat ve Terakki'den miras anlayışı ile güçlü politikacıların devletle ticaret yapmaları ya da devlet nüfuzu ile ticarete girişmeleri yaygın bir harekettir. İttihat ve Terakki'nin "milli iktisat" günlerinde, ticaretin tadını alan Kurtuluş Savaşı kadrosunun bir kısım üyeleri, bu yolda güçlü bir baskı grubu teşkil etmektedir. Ne var ki, devlet eliyle zenginleşme hareketi, inkılapçı kadronun bir kısmının kısa zamanda muhafazakârlaşmasına yol açacaktır.

Görüldüğü gibi, eşrafa ve zaferin kazanılmasıyla bir kısmı çabuk gevşeyen ve çeşitli yönlere çekebilen bir aydın kadroya dayanan bir hareketin, esasen güçlü bir muhalefetin bulunduğu ve kitleden hiçbir baskının gelmediği bir ortamda, onu kendi desteğinden yoksun bırakacak köklü devrimlere yönelebilme olanağı pek yoktu. Hiçbir hareketin kendi bindiği dalı kesmeye kalkışması beklenemez. Kurtuluş Savaşı kadrolarının en ilericilerinden sayılan Falih Rıfkı'nın şu sözleri, Mustafa Kemal'in içinde bulunduğu ortamı iyi dile getirmektedir:"*Hemen hiç kimse de, gidişattan memnun değildi. İleri hareketçiler, fırka seçimlerinde yüksek kadroya mürteci hocaların sokulmasından şikayetçiydiler. Bu kadrolarda, inkılaba inanarak Mustafa Kemal ile sonuna kadar çalışacak olanlardan hemen hiçbir genç yoktu. Büyük taktikçi, bu gençlerin kendisi ile birlik kalacağını bilmekte, asıl öteki ve aykın kalabalığı nasıl yürüteceğini hesaplamaktaydı. Onlar imtiyazlandıkça Mustafa Kemal'den ayrılmayacaklar,*

ikbal nimetleri uğruna kanaatlerini kolayca feda edeceklerdi. Feda etmeyecek olanları da, muhalif olarak karşısına alacaktı. Bizler, kendimizin ne kadar azınlıkta olduğumuzu unutuyor ve bir 'tek'in bu bir avuç azlıkla nasıl bir duruma düşeceğini hesaplamıyorduk."

Eski İstiklal Mahkemesi Başkanı Bahriye Vekili ve İş Bankası İdare Meclis Üyesi İhsan Bey,

Rüşvetten Yargılanırken

"Demokrasi zenginliğe dayanır demiyor muydunuz?" diyor

Büyük gürültüler kopmasına yol açan eski İstiklal Mahkemesi Başkanı ve İş Bankası İdare Meclisi üyesi Bahriye Vekili İhsan Beyin yolsuzluk meselesi, aynı cinsten bir hikayedir. Eski Topçu Binbaşısı İhsan Bey -ki Mütareke yıllarında ticaretle uğraşmıştır- zaferden sonra kendisi gibi İş Bankası İdare Meclisi üyesi olan Ertuğrul (Bilecik mebusu) Dr.Fikret ve Enver Paşanın eski eniştesi Nazım Bey, aralarında bir adi şirket kurmuşlar ve para kazanmayı kararlaştırmışlardır. "Havuz-Yavuz" meselesi Meclis'te tartışma konusu olunca, sabık Bahriye Vekiline neden ticaret işlerine girdiği, Meclis Komisyonunca sorulmuştur. Soru, İhsan Beyi asabileştirmiş, "Bunu bana neden soruyorsunuz? Hepiniz, başta reisimiz olmak üzere 'zenginleşmek lazımdır, demokrasi zenginliğe dayanır', demiyor muydunuz? Hepiniz aynı şekilde işlere girmediniz mi?" diye bağırmasına yol açmıştır. Ne var ki, ticaret ve politikayı birlikte yürütmek isteyen bu kişiler, yabancı silah tekellerinin ağına düşmüşlerdir. Yabancı silah tekelleri, Bahriye'nin siparişlerini kazanmak amacıyla, İhsan Beyin çevresini rüşvete boğmuşlardır. Divan-ı Ali'de İhsan Beyin ortağı İş Bankası İdare Meclisi üyesi Dr.Fikret Bey, 55 bin lira komisyon aldığını açıklamıştır. Divan-ı Ali'de, nüfuzlu Bilecik milletvekili ile Reis arasında geçen konuşma şöyledir:

"Reis: - Siz komisyon aldınız mı?

Fikret Bey: - Evet, 55 bin lira aldım. Komisyon 210 bin lira tutuyordu. Bu işi sonuna kadar takip ettik. Teklifleri Histman veriyor, Halil Kamil Bey refakat ediyordu. Komisyonu aldıktan sonra kendisine beş bin lira verdim.

Reis: Mayın fabrikasını siz mi teklif ettiniz, yoksa Vekalet mi teklif etti?

Fikret Bey: - Şirket teklif etti.

Reis: - Komisyon ne surette alındı?

Fikret Bey: Mukavelenin akdini müteakip bendenizin hissesini vereceklerdi. Histman'a dedim ki, 'benim hissemi gönderin', o da gönderdi. Nazım Beyin hissesini ayrı gönderdi. Evvela Nazım Beye söyledim. O da bana 'taksit verildikçe komisyonumuzu alacağız, teamül böyledir' dedi.

Reis: Nazım Beye bir mektup vermişsiniz. Bunda 'Komisyonun yarısı bana ait, yarısı Nazım Beye aittir. Hissem olan 55 bin lirayı aldım' tarzında...

Fikret Bey: - Evet efendim, şimdi hatırıma geldi..."

Görüldüğü gibi eski İstiklal Mahkemesi Başkanı ve Bahriye Bakanı İhsan Beyin şirket kurduğu arkadaşları, yabancı firma komisyonculuğu peşindedirler. Nitekim Divan-ı Ali'de, Yavuz'un tamiri ile ilgili başka bir yabancı firmanın, Ankara'da nüfuzlu kimselere dağıtmak üzere birkaç yüz bin Frank gönderdiği tespit edilmiştir.

"**Affalrlsme**" denen bu salgına karşı İsmet Paşa, başından itibaren şiddetle karşı çıkmıştır. Başvekil, "**slyaseti tlcarete alet edenlere**" imkan vermeyeceğini söylemektedir. İsmet Paşanın görüşü, "Bir iş ki kimse yapamaz, devlet yapar, bunu anlıyorum. Bir iş ki, hususi teşebbüs yapar, bunu da anlıyorum. Fakat devletin nüfuzunu kullanarak, şahıslar veya bankalar yapar, bunu anlamıyorum. Ben devletçilik denen şeyi anlarım, fakat dolapçılığı anlamam" biçimindedir. Başvekilin Meclis koridorlarında "Hazine'yi soydurmayacağım, Hazine'yi soydurmayacağım" diye haykırdığı işitilmiştir.

Hava paracıları hükümetin bu dayatışına, iktisat politikasının nazari sakatlığı mahiyetini vermek için Çankaya'yı telkin altında bırakmaya uğraşıyorlardı. Bir akşam, biraz yukarıda bir milyon lira komisyon aldığından bahsettiğim Milletvekili tenkitler yürütmeye koyulmuştu. **Atatürk** işi alaya alarak:

- **Fransızca söylersen dinlerim**, demişti.

Hatibin dış seyahatlerinde kulaktan kapma birkaç kelimesinden başka Fransızcası yoktu. Biraz içmiş olduğundan cesaretle ayağa kalktı ve: - Mon économie autre économie İsmet Paşa... diye tutturdu.

Bir gün sonra **Yavuz - havuz** skandalında hüküm giyenlerden bir Milletvekili ile trende konuşuyordum. O da 1923 fukarasındandı:

- Seni bir açık otomobilde gördüm. Kapalısını sattın mı? diye sordum.

- Hayır.. dedi, bir de açık aldım. Biliyor musun, iki otomobil almak daha ekonomik...

Bu sözle ne demek istediğini hâlâ anlamamışımdır.

Bir gün de, mütarekede küçük bir alacağı için bir tanıdığını denize atmakla tehdit eden bir küçük maaşlının Florya'daki evi önünde otomobili, denizde de kotrası duruyordu. Arkadaşımla:

- *Bunun torunu da olmuş...* diye eğlenmiştik.

Millet Meclisi, Cumhurbaşkanlığı için Çankaya'daki yeni evi yaptırmaktaydı. **Ben kestördüm**. Yazları Ankara'da üç arkadaş nöbet tutardık. İhaleler de kestörlükten yapılırdı. Sıra bendeydi. Köşkün en devamlı adamlarından biri geldi:

- *Sıhhi tesisleri..'e ihale et. Bizim ortağımızdır*, dedi.

- Nasıl yapabilirim bunu? İhaleye katılanların zarfları kapalı... Hangisinde ucuz teklif çıkarsa ona vermeye mecburuz.

- Sana yolunu öğretirler, dedi.

Öğretecek olan da daire müdürüymüş. İhale en ucuz teklife yapılmıştır. Fakat aynı zatın bu eve dair Atatürk'e telkinleri yüzünden kestörler hayli ıstırap çekmişlerdi.

İş bahsinde bu kadar titiz görünen Başvekilin de yakın etrafı nüfuz ticaretinden zengin olmuşlardır. Ayazpaşa mezarlığını birinin mülkü haline sokup, bizzat İnönü'ye bu mezarlıktan arsa hissesi sağlamışlardı.

Ne var ki, alınan tedbirler yüzeyde kalmaya mahkumdur. Yakup Kadri'nin deyimi ile "**Alınan tedbirler, ancak milletvekillerinin devlet sektöründeki mali ve sınai müesseselerde idare meclisi azası olmaları yasağına inhisar etmişti. Diğer kazanç yolları ise eskisi gibi açıkça durmaktaydı.**" Devlet satın almalarında komisyonculuk usulünü kaldırma kararının alınması ise, 1939 yılını bulacaktır.

Bu tedbirler, alenen nüfuz ticareti yapılmasını önlemiş olabilir. Fakat nüfuz ticaretini kaldırmaya yeterli değildir. Sorunun özü şudur: Fethi Okyar ve Ahmet Ağaoğlu gibilerin istedikleri biçimde bir liberalizmin uygulanması gerçekten mümkün olsa, "**affairisme**" diye bir salgının ortaya çıkmayacağı açıktır. Bu takdirde devlet asayiş, adalet, savunma vb. gibi klasik görevlerle yetinecek, ekonomik alan tamamen müteşebbislerin elinde kalacaktır. Ne var ki, böyle bir liberalizm, milli bir kalkınma çabasından vazgeçmedikçe mümkün değildir. Buna ne yerli müteşebbis razıdır, ne de milli bir kalkınma özlemi çeken yeni rejim razıdır. Devlet, ister istemez, müdahale edecektir. Yerli ya-

bancı kapitalistler, bu müdahalelerin kendi çıkarlarını sağlayacak yönde olması için, her türlü **komünezona** başvuracaklardır. İttihatçılar devrinde dikkati çeken, Ankara'da zaferden sonra nükseden ve bugün de sürüp giden "**affalrlsme**" salgını, bu durumun sonucudur.

F.Rıfkı Atay, tüm bu olumsuzluklarla ilgili olarak şunları yazar:

"Kuruluş devrinin nüfuz ticareti halk efkarı üzerinde süratle aynı tepkiyi yaptı. Hükümette ve partide tehlikeyi görenler, ellerinden geldiği kadar mukavemet göstermekteydiler. Türkiye'yi kalkındırmak için durmadan vergileri artırıyorduk. Biraz geçim temin etmeye başlayan aylıkları yeniden kesiyorduk. Bütün milli kalkınma yükü, milletin sırtındaydı. Böyle zamanlarda politikayı iş ve kazançtan, tıpkı dünyayı dinden, orduyu siyasetten ayırır gibi o kadar kati ayırmak lazımdı. Atatürk, realist bir politikacı olduğu için yanında bulundurmayı faydalı saydıklarını feda etmemekle beraber, hükümette ve partide fazilet mücadelesi verenlerin gayretlerini hoş görüyordu. Fakat kazançcılar bu mücadeleye kızıyorlar, kimini, mesela "Kadro" gazetesinde şeker meselesini tenkit edenleri bolşeviklikle, hükümeti de serbest teşebbüse nefes aldırmamakla suçluyorlardı.

Kazanççılığın bir tepkisi de hükümeti, her işte bir nüfuz ticareti görmek vehmine sürüklemek olmuştur. Serbest Fırka hareketinin uyanışında aferistler takımının büyük rolü olmuştur. Fethi Okyar namuskâr bir efendiydi. O liberal iktisat ve politika anlayışı ile hem Atatürk, hem de İsmet Paşadan ayrılıyordu. Fakat aferistler için Liberalizm demek, devletin yapacaklarını kendileri yapmak demekti. Bunlar iktisat devletçisi olduğu için değil, kendi kazançlarını önlemeye uğraştığı için İsmet Paşa ve arkadaşlarının aleyhindeydiler.

Mukavemetçilerin çok olması ve hükümete aferistlerden mümkün olduğu kadar az adam sokulması, kuruluş devrinin büyük bir taliidir. Hükümeti de bulaştırmak isteyen aferizm salgını Yavuz-Havuz davası ile tasfiye edilmiştir. Bu dava, aferistler için pek ağır bir darbeydi. Fakat onları perde arkasında fesat yürütmekten menetmemiştir.

Bu hatıralara dedikodu ve şahsiyat bulaştırmamak için elimden geldiği kadar dikkat ediyorum. Bütün isimler ortaya atılsa ve bunlara benzer birçok vakalar daha sayılıp dökülse ne çıkar? Bir mahkeme savcısına gerekçe edebiyatı hazırlamıyorum.

Doğrusunu isterseniz, bugünkü demokrasiyi uyarmak ve uyanık

tutmak için bu bahse dokundum. 1950'den sonra aynı aferizm salgını daha büyük bir hırs ile tepmiştir. Otuz yıldan beri kurulan milyarlık sermayeli bankalar, iktisadi teşekküller, işletmelerde partizan bir kontrol inhisan kurulmuştur. 1923 ve sonrasında on binler ve yüz binlerle oynanmaktaydı. Bugün on milyonlarla oynanmaktadır.

Ne eski rejimde, ne de bugün gizli nüfuz ticaretlerinin ve şahsi yolsuzlukların tamamiyle önlenebileceği gibi bir hayale kapılmıyorum. Hiçbir demokrasi bunda muvaffak olamamıştır. Asıl mesele, nüfuz ticaretinin bir sistem haline gelmesinin, adeta imtiyazlı politikacıların meşru bir hakkı gibi tanınmasındadır.

Eski rejim on beş yıl mücadele etti. En sonunda nüfuz ticareti önlenmişti. Milletvekillerinin en basit serbest meslek haklarını bile kullanmayacaklan kadar kazanç ve politika birbirinden ayrılmıştı. Milletvekilleri ve parti politikacılan İdare Meclislerinden uzaklaştırılmıştı. İş Bankası tüm ticari bir mahiyet almıştı.

1950'den sonra hepsinin tersi yüzüne dönmüştür. Benim fikrimce eğer 1923'ten sonraki mukavemetçiler cephesi kurulmasaydı, inkılap rejimi on yılı bulmaz batardı. Bugün belirdiğini gördüğümüz gidiş daha da kötüdür: Büyük nimetler paylaşması, partizanlan bir iktidar inhisarcılığının bütün şiddetlerine doğru sürüklemektedir."(25)

Cumhuriyet'ten sonra yeni Ankara'da da arsa spekülasyonu, tüccarların ve hemen bütün politikacıların katıldığı kârlı bir faaliyet olmuştur. Bir yandan şehir arazisi parsellenip satılırken, öte yandan nüfuzlu çiftçiler, tarlalarını genişletmeye koyulmuşlardır. Boş kalan Rum ve Ermeni çiftlikleri, çeşitli yollardan nüfuzlu çiftçilerin eline geçmiştir. Kadastrosu bulunmayan ve kimsenin arazisinin mülkiyetinden kesinlikle emin olmadığı bir ortamda, arazisinin güçlü kişiler elinde toplanmaya yöneleceği açıktır.(26)

F.Rıfkı Atay, Ankara kentinin imarıyla ilgili ilginç gözlem ve anılarını şöyle yazar:

"Hemen spekülasyona dalmıştık. Herkes saklayıp ileride satmak üzere arsa edinmek hırsına kapılmıştı. Şehir imarlarının başlıca düşmanının spekülasyon olduğunu düşünecek halde bile değildik. Bunlar yeni devletin "kusur"lan değil, "tecrübesizlikleri"ydi. Bizim

(25) F.Rıfkı Atay, "Çankaya", Bateş, 1984.
(26) D.Avcıoğlu, A.g.e., s.284.

1924'de neleri ne kadar bilmediğimiz ve bu memlekette nelerin ne kadar bilinmediği anlaşılmadıkça, Cumhuriyetin başardığı işler hakkında iyi bir fikir edinilemez.

Bundan yirmi beş yıl önce Ankara'da yapılmamış olanların, bugün İstanbul'da bile yapılmalarına arada bunca görgü edinmişken, şimdiki demagoji havası içinde imkan var mıdır?

Jansen Planı'nın ve umumiyetle plan disiplinciliğinin, spekülasyoncular ve keyficiler elinde iflas etmesine yandığım kadar hiçbir şeye yanmam. Bu hatıraları okuyucular arasında bir gün iktidar fırsatını elde edenler olursa, kendilerine hizmet etmek için menfaatçilik ve keyfilik yüzünden Ankara'nın neler kaybetmiş olduğunu kısaca anlatayım. Ta ki Şark kafasının ve mizacının, Atatürk'ün enerjisini bile eriterek, en güzel hayallerimizden birini nasıl söndürmüş olduğunu göresiniz.

Profesör Jansen Atatürk'le ilk buluştuğu zaman masasının üstüne belediye mühendislerinin bir proje taslağını koydu. Bu taslak, Ankara-Palas Oteli ile Belvü Oteli ve Ziraat Bankası arkasındaki üçgeni ana caddeye bağlayan yolları gösteriyordu:

- Bu yolların vazifesi nedir?, dedi, bu binaları caddeye çıkarmak, değil mi?

Hepsini silerek kendisi bir tek yol çizdi:

- Bu tek yol aynı vazifeyi yapar. Eski yollardan artan arsa parçalarını etrafındaki bina ve bahçelere katacaksınız. Bugünkü arsa fiyatı ile bu satacak olduklarınız ve bugünkü yol maliyeti ile yapmaktan vazgeçecek olduklarınız yüz yirmi bin liradan fazla tutar. Halbuki siz şehir planının bütün teferruatı ile hazırlanması için 120 bin lira harcayacaksınız. Sadece şu küçük mahalle parçasındaki tasarrufunuzla bu parayı kazanmış oluyorsunuz.

Jansen tercümanla konuşmaktaydı. Arkasından bir sual sordu:

- Bir şehir planını tatbik edebilecek kadar kuvvetli bir idareniz var mıdır?

Atatürk kızdı. Koca memleketi yedi düvelin elinden kurtarmışız. Bir Orta Çağ saltanatını yıkarak yerine bir yeni çağ devleti kurmuşuz. Bunca devrimler yapmaktayız. ***Bütün bunları başaran bir rejimin bir şehir planını tatbik edebilecek kuvvette olup olmadığı nasıl sorulabilirdi?*** *Biraz sertçe cevap verdi. Dik kafalı Prusyalı:*

- Belki sizin hakkınız var, dedi, biz Almanya'da bile türlü güçlüklere uğruyoruz da, onun için sormuştum.

Sonra planının prensiplerini izah etti."

F.Rıfkı Atay bu planın ayrıntılarını anlattığı bir bölümde şunları yazar:

"Bir imar komisyonu yapmıştık. Reis bendim. Rahmetli Vali ve Belediye Reisi Nevzat da bu komisyonun azasıydı. Bir ecnebi mütahassısının dediklerini yapmaktan başka elinden bir şey gelmeyen bir belediye reisi olmaya daha ilk gün isyan etti. Açıkça muhalefet de edemeyeceği için, adet olduğu üzere, devamlı bir baltalama yolu tuttu. Birçok arsalar spekülasyoncuların eline geçmişti. Bunlar en başta devlet dairelerinin bir mahallede toplanmak fikrine karşı koydular. Çünkü Ankara'da nüfuz ticaretinin ilk kaynağı, mesela Cebeci'de ucuz bir arsa almak ve Maarif Vekiline konservatuarı orada yapmaya karar verdirerek arsasını ona satmaktı. Jansen Planı, devlet dairelerinin Atatürk Bulvarı üzerindeki bugünkü yerine topluyor ve hemen yakınında 3000 memur meskeni için de arsalar ayırıyordu. En son bina, Büyük Millet Meclisi olacaktı. Devlet daireleri ile 3000 memur meskeninin yapılacağı bölgeyi kamulaştırmaya karar vermiştik. ***Başvekil İsmet Paşa****:-* ***Bunun için yüz bin liradan fazla para veremem****, dedi.*

Devletimiz çok fakirdi. Hepsinin bu para ile alınabilmesi için cadde üstündeki arsaların metrekaresine bir lira koymak lazımdı. Öyle yaptık. Emniyet anıtının bulunduğu kısımda Atatürk'ün yakın arkadaşları da arsalar edinmişlerdi. Hemen fiyata itiraz ettiler. Atatürk'e durumu izah ettik. Arkadaşlarını itiraz etmekten menetti. Böylece arka taraflara doğru fiyat ine ine bütün sahayı 118 bin liraya devlete mal etmiş olacaktık. Bu sefer Meclisteki spekülasyoncular:

- ***Devlet dairelerİ bir araya toplanamaz, bir hava hücumunda hepsi yıkılıp*** *gider, diye kıyameti kopardılar. Yeni çıkan meseleyi de Atatürk'e götürdük:*

- ***Hepsini ayrı ayrı müdafaa edeceğim yerde bir arada müdafaa ederim, bundan ne çıkar?*** *dedi. Son baltalama da suya düştü. Büyük Millet Meclisinin bugün yapılmakta olduğu toprakları almak için kamulaştırma masrafına 20 bin lira kadar bir şey eklemek lazımdı. Kabul etmediler:*

- ***Biz Meclisi oraya yaptırmayacağız,*** *dediler.*

Proje uygulanınca, Millet Meclisi de nihayet orada yapılmak lazım

gelmiştir. Fakat yıllar geçtiği için 20 bin lira yerine iki buçuk milyon liradan fazla kamulaştırma parası harcanmıştır. Bundan başka mahalleyi Millet Meclisi binası nihayetlendireceği yerde, İçişleri Bakanlığı binası nihayetlendirdiği için, bir anıt-yapı olan Meclis geride ve önü kapalı kalmıştır. Gelecek nesiller İçişleri Bakanlığını bir gün yıkacaklardır.

Devlet dairelerinin etrafı yeteri kadar açık bırakılmıştı. Afyon milletvekili rahmetli Ali Bey Bayındırlık Bakanı olduğu vakit, birinci işi, minaresiz kubbe kilise kubbesi demektir, diye yargıtay toplantı salonunun kubbesini yıktırmak olmuştur. Böylece bütün ses tekniği bozulmuştur. Ali Bey, Atatürk'ün geçici kabrinin bulunduğu eski müze binasının da minaresiz bir kubbesi olduğunu görmemiş olabilir miydi? Rahmetlinin ikinci işi:

- Bu kadar boş toprak bırakılır mı? diye daireler semtinin umumi ahengini bozarak şuraya buraya dilediği üslupta yapılar kondurmak olmuştur.(27)

Mustafa Kemal'e Göre KİT'lerde Sorunlar Var

Kamu iktisadi kuruluşlarının kusurlu yönlerini ilk tespit eden ve önlem alınmasını isteyen, Mustafa Kemal'dir. Kamu sanayi kuruluşları, çeşitli tiplere ayrılıyordu. Çoğunun sisteminde uyum ve bağdaşım olmadığı göze çarpıyordu. Bakanlıklardan herbiri, kendine göre bir model seçmişti. İşletmelerin memur kadroları kısa zamanda şişkin bir duruma gelmişti. Bürokrasi ve entrika, işlerin yürütülmesini aksatmaya başlamıştı. Yönetim mevkilerine zihniyetleri ve kabiliyetleri ticarete yatkın olmayan kişiler getirilebiliyordu. İhmali sorumluluk hemen hiç aranmıyor, yürütme yetkilerini insiyatif göstererek kullananların küçük aksaklıklar için bile hesap vermeye çağrıldıkları oluyordu. Kardan pay almayan ve sorumluluk korkusuyla yerlerini korumaya çalışan yöneticiler, Bakanlıkların keyfi müdahalelerine boyun eğiyorlardı.

Mustafa Kemal, 1 Kasım 1937 Nutkunda İktisadi Devlet Kurumlarının "***bu yöntemleriyle çalışmalarına ve gelişmelerine***" olanak gö mediğini, "***mali kontrollerinin ıslah edilmesini zorunlu saydığını***", "*yönetimlerinin düzene sokulması gerektiğini*" ve "*çalışmalarının ticari metod ve anlayışla yürütülmesine ihtiyaç olduğunu*" söyleyecekti.(28)

(27) F.R.Atay, A.g.e., s.425.
(28) Prof.Dr.Feridun Ergin, a.g.e., s. 278. 279.

1938 yılında sermayesinin tamamı devlet tarafından verilerek oluşturulan 'İktisadi Devlet Teşekküllerinin' yönetimi ve denetlenmesi için bir yasa çıkanlmış ve böylece sistem bir bütünlüğe kavuşturulmuştur. Bir çerçeve kanunu olan 3460 sayılı Yasa, kamu girişimciliğinde sermayenin tamamının devlete ait olması ilkesini getirmiştir. Buna ek olarak sözü edilen kanun, bu ekonomik kuruluşların devletin klasik örgütlerinden farklı olduklarını ve bu nedenle merkezi idarenin dışında bir yönetim sisteminin kurulması gerektiğini belirtmektedir.(29)

Atatürk, 1934 yılında Bakanlıklar maketini inceliyor.
Ankara'nın başkent olmasını onaylayan hükümet kararı.

(29) Gencay Şaylan, Cumhuriyet Türkiye Ansiklopedisi, Cilt:2, s.392.

Ona en yakın olan İnönü bile **"Bu ülke daha ne kadar bir sarhoşun masasından idare edilecek?"** diyebiliyor.

Bu arada Atatürk'ün çevresinde gizliden gizliye, tatsız bir anlaşmazlığın dedikoduları dolaşmaya başlamıştı. Bu dedikoduların konusu, İnönü'ydü. Atatürk'ün ahbapları, İsmet Paşayı, öteden beri sevmezlerdi. Mazbut bir aile babası olan İnönü'nün Çankaya ve Dolmabahçe'deki bu sefahat düşkünü kişilerle çokaz ilgisi vardı. Bu adamlar sadece iki şey peşinde koşarlardı: Para ve mevki. İnönü de onların bu iki şeyi elde etmelerine engel oluyordu. Öyle bir şeyi zaten Atatürk de istemezdi. O da çevresindekileri iyi tanır ve hiç kimseyi, yüklendiği sorumluluğu başaramayacaksa, önemli bir yere atamazdı. Ağızlarını kapatmak için, kendilerini inşaat işlerinde serbest bırakır, sanayi girişimlerinde biraz çalıp çırpmalarına göz yumar ve ortada bir skandal tehlikesi belirmedikçe, varlıklarını hangi yoldan edindiklerini inceden inceye araştırmazdı. Ama, İsmet Paşanın çoğu kez, bu yolu bile tıkadığı olurdu. Böylece Atatürk'ün çevresinde sürekli bir kişisel entrika havası sürüp giderdi. Bunun da başlıca konusu, İnönü'ye oyun oynamaktı. Atatürk, bir çeşit "böl ve yönet" siyaseti uygular, rakipleri kah birbirine karşı kışkırtır, kah kendi önünde barışmaya zorlardı. Düşman olanları masasına çağırıp birbirleri için söylediklerini tekrarlattırmaktan hoşlanırdı. İsmet Paşanın dostlarına ve düşmanlarına karşı da bu şekilde davranıyordu. Bazen, yanındakilerden birine İsmet Paşanın önünde hükümeti eleştirmeye kışkırttığı olurdu. Bir kez de İnönü'nün arkasından, yumruğunu masaya vurarak:"*Ben istersem bir adamı elime alır, yükseklere çıkarım; ama o bunu anlamaz da kendi değeriyle yükseldiğini sanırsa, o zaman da paçavra gibi silker atarım.*" demişti.

Atatürk, çoğu zaman bu çeşit bir ruh hali içinde bulunuyordu. Sağlığı bozuldukça, İnönü ile aralarındaki önemli yaradılış ayrılığından doğan çekişmeler de artmaktaydı. İkisi de birbirlerini, karşılıklı olarak iğneliyor ve ikisi de bundan alınıyordu. İsmet Paşa, Atatürk'ün kapris-lerine, vekillerini eleştirmesine, kabineyi hesaba katmadan emirler vermesine içerliyordu. Gittikçe, Atatürk'ün birbirini tutmaz hallerini ve taşkınlıklarını çekemez olmuş, sabrı tükendiği zamanlarda bu derdini birkaç kişiye açıklamıştı. Onlar da bunu Atatürk'e yetiştiriyorlardı. Atatürk, yıllarca, İnönü'nün ince eleyip sık dokumasına, bilgiçlik taslamasına, karar vermekteki yavaşlığına göz yummuştu. Ama, İs-

met Paşanın bu eksikleri, kendisine yönelttiği eleştirilerle birleşince, artık Atatürk'ün sinirine dokunmaya başlamıştı.

İnönü'nün kısıtlayıcı ekonomik siyaseti, çok kişinin kendisine karşı cephe almasına yol açmıştı. Ama, Atatürk'le aralarındaki gerginlik en çok, dış siyaset konularından kaynaklanıyordu. İtalyan denizaltıları kendilerine İspanyol süsü vererek Akdeniz'de ticaret gemilerini batırmaya başlayınca, Türkiye de Atatürk'ün talimatı üzerine, Nyon Konferansında bu korsanlık olaylarına karşı kurulan uluslararası devriye kuvvetiyle işbirliği yaptı. İsmet İnönü, İtalyanlarla savaşa yol açabilecek böyle bir anlaşma yerine, her milletin kendi karasularını denetlemesini daha uygun buluyordu. Buna sinirlenen Atatürk, bundan sonra gitgide İnönü'yü çiğneyerek doğrudan doğruya Tevfik Rüştü ile iş görmeye başladı. İsmet Paşanın Hatay işinde de fazla ihtiyatlı davranmasına içerlemişti. Hükümet, Türkçe'nin resmi dil olarak kullanılması konusunda ısrar edilmemesini uygun görüyordu. Atatürk, İstanbul'dan İnönü'ye telefon ederek, bu öneriyi kesin bir şekilde reddetti.

İkisi arasındaki gerginlik, bir akşam Çankaya'da son haddini buldu. Tuhaftır ki, olay önemsiz bir konudan, bir bira fabrikasını ilgilendiren ekonomik bir sorundan çıkmıştı. İnönü, sinirlerine hakim olamayarak:**"*Bu ülke daha ne kadar bir sarhoşun masasından idare edilecek?*' diye parladı. Atatürk, sakın sakın:"*Seni bu mevkiye getirenin de bir sarhoş olduğunu unutuyorsun galiba.*"** dedi. Konuşma, bundan sonra daha az tehlikeli konularda, ama sıkıcı bir şekilde devam etti. İnönü gittikten sonra, Atatürk kızgınlığını açığa vurdu ve onu Meclise şikayet edeceğini söyledi. Kendisini bundan vazgeçirdiler. Ancak, Başbakanı değiştirmek sırası geldiği anlaşılıyordu. Atatürk, ertesi gün trenle resmi bir yurt gezisine çıkacaktı. İnönü'yü özel kompartımanına çağırdı; birkaç hafta resmi bir "sağlık izni" almasını önerdi; bu arada Başbakanlığa başka birisi vekalet edecekti.

On dört yıl çalıştıktan sonra, böyle birdenbire bir kenara itilmek, son zamanlarda zaten birçok tatsız olayla karşılaşmış olan İsmet İnönü'ye çok dokundu. Yolculuk süresince Atatürk'e, kararından caymaası için, pişmanlık tezkereleri yolladı. Ama, Atatürk, bunlara cevap vermedi. Aldığı karar kesindi.

İsmet İnönü'nün yerine, son zamanlardaki gözdesi Celal Bayar'ı getirdi. Bayar, ekonomik alanda daha yumuşak bir devletçilik taraflısıydı. Başbakanlık görevine, eşitliğe daha uygun bir vergileme düze-

nini ve yeni bir Beş Yıllık Planı öngören ekonomik programla başladı. Ne var ki, Bayar, İnönü gibi aklı işe eren bir "Kurmay Başkanı" olmaktan uzaktı. Atatürk az sonra, eski Başbakanını aramaya başladı. İşleri Celal Bayar'ın eline öyle güvenle bırakamıyordu. Bayar'ın Başbakanlığa geçişinden birkaç hafta sonra yüzünün yorgun halini gören bir kadın dostuna:"Bizim yeni Başbakan yüzünden geceleri rahat uyuyamıyorum ki!" diye yakındı. İnönü ile özel dostluğunu bozmadı. İsmet Paşa, arada sırada Çankaya'ya gelir, birlikte yemek yerlerdi.

Percy Loraine yine şöyle yazıyordu:"Bu, Atatürk'ün zekasını bir noktada toplamak konusunda akla hayret veren yeteneğini görmek için bulunmaz bir fırsattı. Çevresine yeni gelen herkese ya söyleyeceği ya da ondan öğreneceği bir şey vardı. Her sözü belirli bir amaca yönelikti; insan bunun altındaki sarsılmaz maksadı ve yorulmaz araştırma isteğini görebilirdi. Buna, isterseniz araştırma diyebilirsiniz, ama soruşturma değil."

Bununla birlikte, son bir-iki yılda, Atatürk'te gerek vücut, gerek kafa bakımından yorgunluk belirtileri görülmüştü. Başı ağrıyor, eskiden olduğundan daha çok üşüyordu. Dışarıdan bakılınca da yaşlandığı belli oluyordu; ciddi soluklaşmış yüzünün çizgileri daha derinleşmiş, saçları dökülmüştü. Göbek salıvermişti. Hareketleri de savruklaşmıştı. Enerjisi azalmaya başlıyor, uyku ilaçları alarak öğleden sonraya kadar uyuyordu. Uykudan yine yorgun kalkıyor, eskisinden daha erken içmeye oturuyor, ama yemeğin sonunda canlılığı yine tükenmiş oluyordu. Az yürüyordu. Dolmabahçe Sarayına bir asansör koydurmuştu. Her zaman, oturmak için bir bahane arıyor, bazen bağdaş kurup yere çömeliyordu. İki kez grip olmuş, zatüreeden çekinmeye başlamıştı. Bir gün doktoru, kendisine daha iyi bakmasını ve daha az içmesini öğüt verdi.

Atatürk, Bursa'da yurt gençliğine uyarıcı bir söylev verdi. Bu söylev, ilerideki genç kuşaklar için, kutsal bir parça değeri kazanacaktı. Gerçekten de Atatürk, gençliği, geleceğin bekçiliğine atıyordu.

"Türk genci, inkılapların ve rejimin sahibi ve bekçisidir. Bunların lüzumuna, doğruluğuna herkesten çok inanmıştır: Rejimi ve inkılapları benimsemiştir. Bunları zayıf düşürecek en küçük ya da en büyük bir kıpırtı ve bir hareket duydu mu; bu memleketin polisi vardır, jandarması vardır, adliyesi vardır, ordusu vardır demeyecektir. Hemen müdahale edecek, elle, taşla, topla ve silahla, nesi

varsa onunla kendi eserini koruyacaktır. Polis gelecektir, asıl suçlulan bırakıp suçlu diye onu yakalayacaktır. Yine, "Polis henüz inkılap ve Cumhuriyetin polisi değildir." diye düşünecek, fakat asla yalvarmayacaktır. Mahkeme onu mahkum edecektir. Yine düşünecek, "Demek adliyeyi de ıslah etmek, rejime göre düzenlemek lazım" diyecek. Onu hapse atacaklar, kanun yolundan itirazlan yapmakla beraber... Meclise telgraflar yağdınp haklı ve suçsuz olduğu için tahliyesine çalışmasını, kayınlmasını istemeyecek... Diye cek ki:"Ben iman ve kanaatimin icabını yaptım, müdahale ve hareketimde haklıyım. Eğer buraya haksız olarak gelmişsem, bu haksızlığı meydana getiren sebep ve amilleri düzeltmek de benim vazifemdir." İşte benim anladığım Türk genci ve Türk gençliği."

Bu uyarma okunması altı gün süren Nutuk'tan:

"Memleketin içinde iktidara sahip olanlar gaflet ve dalalet ve hatta hiyanet içinde bulunabilir. Hatta bu iktidar sahipleri menfaatlerini, müstevlilerin siyasi emelleriyle tevhit edebilirler. Millet fakru zaruret içinde harap ve bitap düşmüş olabilir. Ey Türk istikbalinin evladı! İşte; bu ahval ve şeriat içinde dahi, vazifen, Türk İstiklal ve Cumhuriyetini kurtarmaktır! Muhtaç olduğun kudret, damarlanndaki asil kanda, mevcuttur!"

... kendi milletinin adamları Mustafa Kemal'le uğraşıyordu. Ekim ayının krizli günlerinde Ankara'da Mustafa Kemal'i devlet şekli üzerine bir söze bağlamak, yani saltanat rejiminin devam edeceği teminatını elde etmek için çalıştılar. Rauf Bey baştaydı. Kendisinden bir söz de almaya muvaffak oldular. Mustafa Kemal "Nutuk"unda şöyle diyor:"Umumi ve tarihi vazifemden o güne ait safhayı ifa ettim."

Henüz olmayan şartları boşuna zorlayanlardan değildi. Fakat fırsat, aynı aynı sonlarına doğru kendiliğinden eline geçti: Devletler bizi Barış Konferansına çağırırken, İstanbul Hükümetine de davetname göndermişlerdi. Saltanat kaldırılmadıkça ve milletin kendi kaderine yalnız kendi hakim olduğu dünyaya anlatılmadıkça, bu karışıklıktan kurtulmak ihtimali yoktu. "Osmanlı İmparatorluğunun inkıraz bulduğunu" ve "Yeni bir Türk devletinin doğduğunu" ilan etmek lazımdı. Saltanatı kaldırma teklifi Meclise geldi. İki kişi açıkça muhalefette bulunarak padişahlığı müdafaa ettiler. Bunlardan biri, sonradan Mustafa Kemal'i öldürmek istediği için İzmir'de idam olunan Lazistan Milletvekili Ziya Hurşit'tir.

Teklif "Teşkilat-ı Esasiye, Adliye ve Şer'iye Encümenlerinden oluşan" bir karma komisyona verilmişti. Komisyonda hemen medrese başını doğrulttu. Saltanat Hilafetten ayrılabilir miydi, ayrılamaz mıydı? Mecliste doğrudan doğruya oylarını, göstermeyenler işi bir teoriler çıkmazı içine saplamak istiyorlardı. Mustafa Kemal'in Meclise karşı ikinci açık diktası bu encümende olmuştur.

Dinleyiciler arasındaydı. Önündeki sıraya çıkarak yüksek sesle haykırdı:

- Hakimiyet ve saltanat hiç kimseye hiç kimse tarafından ilim icabıdır diye müzakere ile verilmez. Hakimiyet ve saltanat kuvvetle, zorla alınır. Türk milleti bu hakimiyeti kendi eline almıştır. Şimdi bu millete saltanatı bırakacak mısın? diye sorulmaz. Mesele emr-i vakidir ve behemehal olacaktır. Burada toplananlar, Meclis ve herkes meseleyi böyle tabii görürse, muafik olur. Yoksa hakikat yine usulü dairesinde ifade olunacaktır. Fakat ihtimal bazı kafalar kesilecektir.

Karma Komisyon üyeleri bu "izahat ile tenevvür ettiklerini" söyleyerek işi kısa kestiler.

Mecliste muhalifler zaferden beri taşkınlık için fırsat peşindeydiler. Zafer üzerine orduda terfiler yapılmıştı. Yeni rütbeler hükümet tarafından verilmiş ve Meclis Başkanı Mustafa Kemal tarafından onaylanmıştı. Muhaliflere göre bu meclisin hakkına saldırmaktı. Başbakan Rauf Bey işte bir yolsuzluk olmadığını ileri sürdü. Muhaliflerden Hüseyin Avni:

- Ben Meclis iradesini çiğneyenleri Yunanlı kadar memlekete zararlı sayarım, diyordu.

Mecliste sert çatışmalar oluyordu. Bir defasında Trabzon Milletvekili Ali Şükrü kürsüde konuşan Mustafa Kemal'e ağır s özler söyledi. Birbirlerinin üstlerine yürüdüler. Bu olaya çok sinirlenen Topla Osman bir adamını yollayarak Ali Şükrü'yü konuşmak üzere Çankaya tarafındaki evine çağırır ve karışsındaki iskemleye oturur oturmaz boğdurur.

Vaka çok önemliydi. Boğduran Mustafa Kemal'in Muhafız Komutanı. Mustafa Kemal'in evini bekleyen erler onun adamları. Düşmanları cinayeti Mustafa Kemal'den biliyorlardı. Mustafa Kemal Muhafız Taburu Komutanı İsmail Hakkı'ya yakalama emri vererek kendisi eşi Latife hanımla birlikte Çankaya'dan uzaklaştı. Şiddetli bir çarpışma sonunda Topal Osman ölü olarak ele geçti. Adamları Mustafa Kemal'in

Çankaya'daki köşküne ateş etmişlerdi.

Fakat olay bununla kalmadı. Trabzon'da Faik Barutçu denen Avukat, ki Atatürk'ün ölümünden sonra İnönü'nün ilk milletvekillerinden biri olmuştur. "Katil Çankaya'da" başlıklı yazılar yazıyordu.

Lazon görüşmeleri devam ederken Meclisteki hoca takımı da ayaklanmıştı. Ankara'da yayınlanan bir broşürde "Halife Meclisin, Meclis Halifenindir" deniyordu. İstanbul'daki Refet Paşa da Halifeye iyice sokulmuştu. Bir ara seçim kanununa bir madde eklenmesi için bir teklif getirdiler. Bu madde şuydu:"Büyük Millet Meclisine üye seçilebilmek için Türkiye'nin bugünkü sınırları içindeki yerler halkından olmak veya seçim çevresi içinde oturmuş olmak şarttır. Göç yolu ile gelenlerden Türkler ve Kürtler yerleşme tarihinden beş yıl geçmiş ise seçilebilirler."

Bu madde doğrudan doğruya Mustafa Kemal'in seçilememesini sağlamak içindi. Mustafa Kemal kendisi kürsüde teklifin iç yüzünü açıkladı ve teklif geri çevrildi.

Lozan'da görüşmeler bitmişti. Konferans sırasında aralarında geçen tartışmaları öne sürerek İsmet Paşa ile bir daha yüz yüze gelemeyeceğini söyleyen Rauf Bey Başbakanlıktan çekildi.

Terakki Perver Cumhuriyet Fırkası'nın Kurulmasıyla İlk Örgütlü Muhalefetin Ortaya Çıkması

Cumhuriyetin İlk Yılında Tek Adama Karşı *"Paşalar Komplosu"*

Cumhuriyetin ilanı ve Halifeliğin kaldırılması sırasında yoğunlaşan siyasal çekişme 1924 Anayasası'nın görüşülmesinde de sürmüş, muhalefet hem Meclis ve hem de HF (Halk Fırkası) Meclis Grubu içinde kendini belli etmişti. Bu dönemde HF Meclis Grubu içinde serbest tartışma ve eleştiri olanağı sürmekteydi. HF Meclis Grubu, hükümeti kayıtsız şartsız destekleyen bir organ değil, birçok kez hükümetin önerilerini reddedebilen bir organdı.

Bu sıralarda yeni Anayasa'nın milletvekilliği ile memurluğun aynı zamanda bir kişi üzerinde toplanamayacağı hükmünden yola çıkarak, bu durumda olan kişilerden bir tercihte bulunmaları istendi. Bunun üzerine, I.Ordu Müfettişi Kazım (Karabekir) Paşa, 26 Ekimde görevin-

den istifa etti ve milletvekili olarak kalacağını açıkladı. Benzer biçimde, Ali Fuat (Cebesoy) Paşa da, 30 Ekimde 2. Ordu Müfettişliğinden istifa ederek, milletvekili olmayı yeğledi. Bu gelişme üzerine, Mustafa Kemal de, Cevat (Çobanlı), Şükrü Naili (Gökberk), Fahrettin (Altay) ve Cafer Tayyar (Eğilmez) paşalardan milletvekilliğinden istifa etmelerini istedi. Bu istek, yalnızca 3. Ordu Müfettişi Cevat (Çobanlı) ile 7. Kolordu komutanı Cafer Tayyar (Eğilmez) paşalarca geri çevrildi.

Mustafa Kemal, Milli Mücadele'nin önder kadrosu içindeki bu siyasal çatışmanın bir bunalıma doğru gittiğini görüyordu. Muhalefet, sivil kesimde Rauf (Orbay) ve Adnan (Adıvar) beyler; asker kesimde ise Kazım (Karabekir), Ali Fuat (Cebesoy), Refet (Bele) ve Cafer Tayyar paşalarca temsil edilmekteydi.

Mustafa Kemal Meclis'in açılmasının hemen öncesinden oluşan bu hareketi "Paşalar Komplosu" biçiminde yorumladı. Ona göre, **muhalefet önderleri önce ordu içinde çalışmış, orduyu kendi yanlarına aldıklarını düşündükleri bir sırada da Meclis'te hükümetin karşısına çıkmak istemişlerdi.** Bir hesaplaşma kaçınılmaz görünmekteydi. Ulusal Kurtuluşun önder kadrolarını oluşturanlar arasında karşılıklı kuşku ve güvensizlik son aşamaya varmıştı.

1 Kasım 1924'te Meclis'in yeni toplantı yılı açıldı. Fethi (Okyar) Bey TBMM Başkanlığına seçildi. Bu sırada son zamanlarda değişiklikler geçiren İsmet Paşa Hükümeti, hem Meclis'te hem de HF Meclis Grubu'nda sert eleştirilere uğruyordu. Hatta Hükümet hakkında bir de gensoru verilmişti.

Mustafa Kemal'in düşüncesinde, Hükümetin Meclis'te sıkıştırılması olayı ile "**Paşalar Komplosu**" ortak bir tutumun belirgin işaretleri olarak yer etmişti. Her ne kadar Hükümet 9 Kasım'da TBMM'de güvenoyu almışsa da, yakında partide bir bölünme olacağı söylentisi, dönemin basın organlarında yer almaya devam ediyordu.

Sonunda HF'nin Recep (Peker) Beyin önerisi üzerine Cumhuriyet Halk Fırkası (CHF) adını almasından bir gün önce 10 Kasımda ilk istifalar oldu. Refet (Bele) Paşa ile Rauf ve Adnan Beyler ve bir kısım HF'li milletvekili partiden istifa ettiler. İstanbul basını da hemen muhalefetin yanında yer aldı.

İsmet Paşa, Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası'nın Kurulmasından Üç Gün Sonra Sıkı Yönetim İlan Etmek İstiyor CHF Meclis Grubunun Bu Teklifi Reddetmesi Ardından İstifa Ediyor

Mustafa Kemal Paşanın partide, Mecliste ve Hükümette ama daha çok tüm siyasal yaşamda ve toplum üzerinde artan siyasal otoritesinin bir "**Tek Adam**" **yaratacağı kaygısı içinde olan muhalif grup**, böyle bir gelişmeyi dizginlemeye çalışıyordu. Ayrıca, onun yakın bir gelecekte yapmayı planladığı önemli siyasal ve toplumsal değişimleri bildiği ya da sezdiği için, bu tür köklü değişikliklere de set çekmek istiyordu. TBMM'de daha önce kurulmuş olan, ama II.Büyük Millet Meclisine çok az sayıda üyeyle girebilen II.Grup'un bu konulardaki siyasal görüşleriyle, partileşmeye doğru giden muhalefetin siyasal görüşleri birçok noktada çakışıyordu. Muhalefet partisi, adeta II.Grup'un yeni dönemde ve yeni koşullar altında kurduğu bir parti odu. Bu parti **Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası** (TCF) adıyla 17 Kasım 1924'te kuruldu.(30)

TCF, hem siyasal hem de ekonomik bakımdan, temelde liberal bir partiydi. Partiye Mecliste toplam 29 milletvekili üye oldu. TCF'nin kuruluşundan üç gün sonra Başbakan İsmet Paşa sıkıyönetim ilan edilmesini önerdi. Bu öneri CHF Meclis Grubunda reddedilince 21 Kasım'da görevinden istifa etti. Böylece daha yeni parti doğarken siyasal bir bunalım ortaya çıktı. İsmet Paşanın istifasından bir gün sonra, TBMM Başkanı olan Fethi Bey, İsmet Paşanın otoriter yönetim eğiliminin karşıtı olarak, siyasal olarak liberal bir kişiydi.(31)

(30) Terakkiperver Cumhuriyet Fırkasının kurucuları şunlardı: Ali Fuat (Cebesoy) Paşa (Ankara), Hafız Mehmet Besim Bey (Mersin), Sabit (Sağıroğlu) Bey (Erzincan), Muhtar Bey (Trabzon). Yönetim Kurulu ise şu kişilerden oluşuyordu: Başkan Kazım (Karabekir) Paşa (İstanbul), 2. Başkan Dr. Adnan (Adıvar) Bey (İstanbul) ve Rauf (Orbay) Bey (İstanbul), Genel Sekreter Ali Fuat (Cebesoy) Paşa (Ankara). Öteki üyeler Rüştü Paşa (Erzurum), Halis Turgut (Eminkahyazade) Bey (Sivas), İsmail Canbulat Bey (İstanbul), Sabit (Sağıroğlu) Bey (Erzincan), Ahmet Şükrü Bey (İzmit), Muhtar Bey (Trabzon), Necati Bey (Bursa), Faik (Günday) Bey (Ordu).

(31) Bu siyasi muhalefet, Demokrat Partiye uzanan yolun ilk önemli basamağıdır, ikincisi ise daha liberal görüşlü Serbest Fırka olacaktır. E.Y.

TBMM Başkanlığına Fethi Beyin yerine Kazım (Özalp) Paşa seçildi ve yeni hükümet TBMM'de 27 Kasımda güvenoyu aldı. Ilımlı bir kişi olan Fethi Bey, İsmet Paşa Hükümetinin muhalifi TCF'li milletvekillerinin de güvenoyunu almasını başardı. Yeni hükümetin kurulmasından sonra, CHF içindeki çatışma bir ölçüde yumuşadı ve partide istifaların ardı kesildi. Bu arada CHF Genel Sekreterliğine Recep (Peker) Beyin gitirilmiş olması, partinin güçlendirilmek istendiğini gösteriyordu. Cumhuriyetin ilanından sonra hem Başbakan hem CHF Genel Başkanı Vekili olarak görev yapan İsmet Paşa ise CHF Genel Başkan Vekili olarak görevini sürdürdü. Bu durum, Fethi Beye yalnızca hükümetin teslim edildiğini, partinin ise İsmet Paşanın elinde bırakıldığını ve Fethi Bey hükümetinin geçici olarak düşünülmüş olduğunu gösteriyordu.

Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası Ardından Şeyh Sait İsyanı, "Takrir-i Sükûn" Kanunu, İstiklal Mahkemeleri, İzmir Suikasti ve İdamlarla Noktalanan Trajik-Politik Süreç

Doğu'daki Şeyh Sait Ayaklanmasının Şubat 1925 ortalarında başlaması ve geniş bir alana yayılmasından sonra, istifasından beri İstanbul Heybeliada'da dinlenmekte olan İsmet Paşa Ankara'ya geldi ve 21 Şubatta Mustafa Kemal ile görüştü. Aynı akşam, Çankaya'da Mustafa Kemal Paşanın başkanlığında, CHF Genel Başkan Vekili İsmet Paşa, Başbakan Fethi (Okyar) Bey ve TBMM Başkanı Kazım (Özalp) Paşanın katıldığı bir toplantı yapıldı. Ayaklanmaya karşı alınması gereken önlemler görüşüldü. Aynı gece, hükümet Mustafa Kemal Paşanın başkanlığında toplandı ve doğu illerinde sıkıyönetim ilan edilmesi kararlaştırıldı. TBMM, 25 Şubatta yeni bir yasa kabul ederek, dinsel bir irtica görüntüsü altındaki ayaklanma dolayısıyla, dinin siyasete alet edilmesinin suç olduğunu ve vatana ihanet sayılacağını Hiyanet-i Vataniye Kanunu'na ekledi. Daha önce İsmet Paşa Hükümetinin görevden ayrılmasına karşı çıkan ve ılımlı tutumu nedeniyle de yeni Hükümeti desteklemeyen CHF içindeki otoriter eğilimli grup, ayaklanmanın başlamasından sonra hükümete karşı daha da sert bir tutum aldı ve ayaklanmanın sorumlusu olarak, CHF'ye göre daha gerici bulduğu muhalif TCF'yi ve ayaklanmaya karşı yeterli önlem alamayan ılımlı Fethi Bey hükümetini gösterdi. Böylece, ilk günden başlayarak, ayaklan-

ma ile TCF arasında dolaysız bir bağ kuruldu. Muhalif partinin programında yer alan, partinin dine saygılı davranacağı hükmü açık bir gericilik olarak yorumlandı. Oysa bu sırada 1924 Anayasası'na göre devletin resmi dini zaten İslâm'dı. O nedenle partinin tutumunda yasalara aykırı bir nokta bulmak güçtü. CHF içindeki grup, Fethi Beyin ılımlı önlemlerinin işe yaramayacağını belirterek hükümeti sert bir dille eleştirdi. Fethi Bey CHF Meclis Grubu'nda güvensizlik oyu alması üzerine 2 Mart'ta istifa etti. 11 Mart'ta da Paris Büyükelçiliği'ne atandı.

3 Martta İsmet Paşa başkanlığında yeni hükümet ilan edildi.(32)

İsmet Paşa Hükümeti kurulduktan bir gün sonra güvenoyu aldı ve yine aynı gün (4 Mart) **Takrir-i Sükûn** kabul edildi. Yasaya göre hükümet Cumhurbaşkanı'nın onayı ile gericiliğe ve ayaklanmaya, memleketin toplumsal düzeninin, huzurunun, sükunûnun, güvenliğinin ve asayişinin bozulmasına neden olan bütün kuruluşları ve yayınları yalnızca idari kararlarla yasaklayabilecekti. TCF'li milletvekilleri yasaya karşı çıktılar. Yine aynı gün Hükümetin önerisi, ayaklanma bölgesinde görev yapmak ve idam kararları Meclis'in onayına tabi olmamak kaydıyla Şark İstiklal Mahkemesi ile idam kararları Meclisin onayına bağlı olan Ankara İstiklal Mahkemesinin kurulması kabul edildi.

Takrir-i Sükûn Yasası'nın kabulünden sonra hükümet muhalif yayın organlarını kapattı. Bu arada, Ahmet Emin (Yalman) ile Ahmet Şükrü'nün de (Esmek) aralarında olduğu birçok gazeteci ve Şark İstiklal Mahkemesinde yargılanan Hüseyin Cahit (Yalçın) Çorum'da süresiz sürgün cezasına çarptırıldı. Bu mahkemede yargılanan başka gazeteciler de değişik hapis cezalarına çarptırıldılar. Şark İstiklal Mahkemesi, 25 Mayısta ayaklanmada rol oynadığını ileri sürerek TCF'nin mahkemenin görev bölgesindeki şubelerinin kapatılmasını valilerden istedi ve hemen yerine getirildi. Öte yandan Ankara İstiklal Mahkemesi, TCF'nin İstanbul'daki şubelerinde yaptırdığı aramalarda ele geçen belgelerden hareketle, partinin "**efkar ve itikadat-ı dinîyeye**

(32) Hükümet üyeleri Başvekil İsmet Paşa (Malatya), Hariciye Vekili Tevfik Rüştü (Aras) Bey (İzmir), Dahiliye Vekili Cemil (Uybadin) Bey (Tekirdağ), Milli Müdafaa Vekili Recep (Peker) Bey (Kütahya), Adliye Vekili Mahmut Esat (Bozkurt) Bey (İzmir), Maliye Vekili Hasan (Saka) Bey (Trabzon), Ticaret Vekili Ali (Cenani) Bey (Gaziantep), Bahriye Vekili İhsan (Eryavuz) Paşa (Balıkesir), Maarif Vekili Hamdullah Suphi (Tanrıöver) Bey (İstanbul), Ziraat Vekili Sabri (Toprak) Bey (Manisa), Nafia Vekili Süleyman Sırrı Bey (Yozgat), Sıhhat ve İçtimai Muavenet Vekili Refik (Saydam) Bey (İstanbul).

hürmetkâr" olma ilkesinin gericiliği kışkırttığına ilişkin olarak hükümetin dikkatini çekti. Bu arada mahkemede, ayaklanma ile ilgili olarak bazı TCF üyeleri de yargılandı ve mahkum oldu. Mahkeme ayaklanan Şeyh Sait ve arkadaşlarını yargıladıktan sonra, 28 Haziranda 29 kişi hakkında idam kararı verdi ve karar ertesi gün infaz edildi.

Hükümet, Takrir-i Sükûn Yasası'nın ve İstiklal Mahkemelerinin verdiği güçle, 3 Haziranda TCF'yi kapatma kararı aldı. Hükümet kararında İstiklal Mahkemeleri'nin yukarıda belirtilen karar ve hükümlerine değinilerek, başka yerlerden alınan bilgilerin de bu kanıları doğruladığı belirtiliyordu. **Parti programında yer alan "dine saygı göstermek" konusundaki hükmün yeni değiştirilen Hıyanet-i Vataniye Yasası'nın kapsamına girip girmediğinin saptanması savcılara düşen bir konu olmakla birlikte, hükümet uygulamada bunu suç olarak değerlendirdi.**

17 Kasım 1924'te kurulan TCF, 3 Haziran 1925'te yaklaşık 7 ay sonra kapatıldığında milletvekili olan TCF üyeleri TBMM'de görevlerini sürdürdüler. Şeyh Sait Ayaklanmasının siyasal sonuçları en az ayaklanmanın kendisi kadar önemli oldu. Ülkede yeni başlamış olan çokpartili yaşam, daha doğum anında sona erdi ve Takrir-i Sükûn Kanunu ile hükümet otoriter bir yönetim kurdu. Bundan sonraki dönemde gerek meclisteki, gerek meclis dışındaki muhalefet geçmişe oranla pek cılız kaldı. Serbest tartışma ve eleştiri olanağını büyük ölçüde yitirdi ve hükümetin sert baskısı altında kaldı. Bununla birlikte, muhalefet grupları, örgütsüz de olsa varlıklarını sürdürdü.

İzmir Suikasti Ardından İstiklal Mahkemesinin Başbakan İsmet Paşayı Tutuklamaya Kalkışması

Haziran 1926'da, İzmir'e yapacağı gezi sırasında Mustafa Kemal'e suikast girişimi yolunda alınan bir ihbar üzerine, I.Dönem TBMM Lazistan Milletvekili **Ziya Hurşit** ve arkadaşları İzmir'de tutuklandılar. İhbarın alınmasından hemen sonra, Ankara İstiklal Mahkemesi soruşturmaya başladı. İzmir'e hareket eden mahkeme, ilk iş olarak eski TCF üyesi milletvekillerinin evlerinin aranmasını ve tutuklanmalarını istedi. Bunun üzerine, eski TCF'li milletvekilleri, dokunulmazlıkları olmasına karşın, tutuklandılar. Bu arada Ankara'da tutuklanan Kazım (Karabekir) Paşa, Başbakan İsmet Paşanın emriyle serbest bıra-

kılınca, mahkeme, dışarıdan müdahale ettiği gerekçesi ile bu kez de Başbakan İsmet Paşayı tutuklamaya kalkıştı. Olay, ancak Cumhurbaşkanı'nın araya girmesi ve Kazım (Karabekir) Paşanın yeniden tutuklanmasıyla kapandı.

Ankara İstiklal Mahkemesi, 26 Haziran'da, aralarında Kazım (Karabekir), Ali Fuat (Cebesoy), Refet (Beye), Cafer Tayyar (Eğilmez), Bekir Sami ve Rüştü (Dadaş) Paşaların da bulunduğu 49 tutuklu sanığı İzmir'de yargılamaya başladı. Mahkeme sonunda 15 kişi idama mahkum edildi. Kazım (Karabekir), Ali Fuat (Cebesoy), Refet (Bele), Cafer Tayyar (Eğilmez) ve Mersinli Cemal Paşalar, Cumhurbaşkanının isteği üzerine, beraat ettiler. Refet (Bele) Paşa, 1 Kasım 1926'da milletvekilliğinden istifa etti. Bu sırada hâlâ asker olan Kazım (Karabekir), Ali Fuat (Cebesoy), Refet (Bele) ve Cafer Tayyar (Eğilmez) paşalar 5 Ocak 1927'de emekliye ayrıldılar. İdam edilenler arasında Rüştü Paşa, İsmail Canbulat ve Halis Turgut gibi eski TCF üyesi milletvekilleri de bulunmaktaydı. Mahkemede, suikast davası ile daha önce kapatılmış olan TCF arasında yakın bir bağ kuruldu.

Bu arada, gerek suikastle, gerekse TCF ile, 1918'de kendisini feshеden ve **Teceddüd Fırkası** adı altında örgütlenmeye çalışan İttihat ve Terakki Cemiyeti arasında **yakın ve organik ilişkiler olduğu öne sürüldü**. Gerçekte Ulusal Kurtuluş kadroları İttihat ve Terakki Cemiyetinin içinde çıkmış ve Ulusal Kurtuluş büyük ölçüde bu örgüte dayanılarak gerçekleştirilmişti. Ancak, İttihat ve Terakki'nin I.Dünya Savaşı'ndan sonra gerek yurt dışına çıkmış, gerek yurtta kalmış asıl kadroları Ulusal Kurtuluşa destek olmakla birlikte, Mustafa Kemal'in Ankara'da artan otoritesine karşı hep kuşku duydular. Ankara da bu grubu kendi içine hiçbir zaman tam olarak almadı. Cumhuriyet'ten sonra yurt içinde ve dışında yeniden bir araya gelip örgütlenmeye çalışan ve Mustafa Kemal yönetimine karşı olan eski İttihatçı grupların varlığı bilinmekteydi. İşte, İzmir Suikasti davası ile birlikte, hem TCF'den arta kalmış karşı grup, hem de Meclis içinde ve dışında İttihat ve Terakki'nin kalan kadroları etkisiz duruma getirildi. Ankara İstiklal Mahkemesi İzmir'deki yargılanmaları bitirdikten sora yeniden Ankara'ya döndü ve 2 Ağustos'ta eski İttihatçıların yargılanmasına başlandı. Mahkeme sonunda, aralarında İttihat ve Terakki Cemiyetinin eski Maliye Nazırı Cavit, Dr.Nazım, Hilmi ve Nail beyler olmak üzere, 4 kişi hakkında idam cezası verildi. Eski Başkan Rauf Bey ile birlikte 7 kişi

de on yıl sürgün cezasına çarptırıldı. Rauf Bey, o sırada yurt dışında bulunduğundan mahkumiyet kararı gıyabında verildi. Rauf Bey ancak, Cumhuriyet'in 10. yılı dolayısıyla çıkan Af Kanunu'ndan sonra yurda dönebildi.

İzmir Suikasti Davasının siyasal sonuçları çok önemlidir. Tarkir-i Sükûn Yasası'ndan sonra hükümet her ne kadar tüm muhalif basın ve kuruluşları kapatmışsa da, muhalefet Meclis içinde ve dışında cılız biçimde sürmekteydi. Suikast davası sırasında ve sonrasında TCF'den arta kalmış azınlıkta bir milletvekili grubu ile Meclis dışında toparlanmaya çalışan eski İttihatçı kadrolar tasfiye edildi.

Bu arada, Milli Mücadele'nin önder kadrosu içindeki parçalanma son aşamasına ulaştı ve Mustafa Kemal'in yanında yer alan, grup öbür grubu yargılama noktasına dek geldi. Böylece, önder kadrodaki yol ayrımı, Mustafa Kemal'e muhalefet eden grubun siyaset sahnesinden tümüyle silinmesi ile sonuçlandı. Türkiye Cumhuriyeti, Takrir-i Sükûn Yasası ile girdiği süreci İzmir Suikasti davasından sonra tamamladı. Bu tarihten sonra, ülkede açık bir muhalefet kalmadı ve "**Tek-Partili Cumhuriyet**" olarak tanımlanan dönem başladı.

İstiklal Mahkemeleri

"Devrimler, gülsuyu ile yapılmaz." Disraeli

Milli Mücadele'nin başlangıç yıllarında olağanüstü koşullar altında toplanan TBMM, kendi varlığına son vermeye kalkışan eylemlere ve iç ayaklanmalara karşı, 29 Nisanda **Hıyanet-i Vataniye Yasası**'nı kabul etti. Yasaya göre, TBMM'nin yasallığına karşı her çeşit ayaklanma ve kışkırtıcılık vatan hainliği olarak tanımlanıyordu. Yasada gösterilen suçları işleyen sivil mahkemelerde ve harp divanlarında yargılanacak, mahkeme kararları is TBMM onayı ile kesinleşecekti. Hıyaneti Vataniye Kanunu'nun uygulanmasında kısa zamanda somut ve olumlu bir sonuç alınamayınca, TBMM yasada öngörülen suçlara bakacak yeni mahkemeler kurulmasına karar verdi. 11 Eylülde kabul edilen **Firariler Hakkında Yasa**, İstiklal Mahkemeleri kurulmasını öngörüyordu. İstiklal Mahkemeleri, TBMM kararı ile kurulacak, üyeleri TBMM üyeleri arasından ve meclisçe seçilecek, kararları ise kesin olacaktı. Mahkemelerin görev alanları kısa zamanda genişletildi ve İstiklal Mahkemeleri, Ulusal Kurtuluşu tehlikeye düşürebilecek her türlü suça bakmakla görevlendirildi.

I.Dönem İstiklal Mahkemeleri TBMM'nin kararı ile Eylül-Ekim 1920'de, göreve başladı. Bu dönemde toplam olarak 8 (Ankara, Eskişehir, Isparta, Diyarbakır, Konya, Pozantı, Sivas ve Kastamonu) İstiklal Mahkemesi görev yaptı. Ankara İstiklal Mahkemesi dışındakilerin görevleri TBMM'nin kararı ile 17 Şubat 1921'de son buldu. Ancak mahkemelerin çalışmalarına tamamiyle son vermeleri daha bir süre aldı.

II.Dönem İstiklal Mahkemeleri aynı yıl yine TBMM'nin kararı ile kuruldu ve 20 Temmuz 1922'de kaldırıldı. Bu dönemde toplam olarak 5 İstiklal Mahkemesi (Ankara, Konya, Kastamonu, Samsun ve Yozgat) kuruldu. II.Dönem İstiklal Mahkemelerinin kaldırılmasından sonra, 31 Temmuz 1922'de İstiklal Mahkemelerinin görev ve yetkileri yeniden saptandı ve sınırlandırıldı. İdam kararları TBMM onayına bağlı oldu. Dolayısıyla "İhtilal Mahkemeleri" olan İstiklal Mahkemelerinin yetkileri bir anlamda sınırlandırıldı. TBMM 1 Ağustos 1922'de İstiklal Mahkemelerinin çalışmalarına son verdi.

Olağanüstü yetkilerle donatılmış İstiklal Mahkemeleri önceleri üç, daha sonra dört üye ve bir de savcıdan oluşmaktaydı. Mahkemelerin kararları kesindi, itiraz ya da temyiz mümkün değildi. Kararların yürütülmesinden sivil ve asker tüm görevliler sorumluydu. Mahkemeler TBMM'ye bağlıydı; yetkilerini ondan alıyor, onun adına etkinlik gösteriyorlardı. Yargı yöntemi, basit, açık ve hızlıydı. Mahkemeler kararlarından sorumlu değillerdi; kararlarını vicdani kanaatlerine göre vermekteydiler. İstiklal Mahkemeleri 1920-1922 arasında aralıklı olarak çalıştı. Cumhuriyetin ilanından sonra, 8 Aralık 1923'te Ankara İstiklal Mahkemesi yeniden kuruldu. Mahkemenin çalışmalarına Şubat 1924'te TBMM'nin kararıyla son verildi. Şeyh Sait Ayaklanması'ndan sonra, Takrir-i Sükûn Yasası'nın hemen sonrasında, 4 Mart 1925'te Ankara ve Şark İstiklal Mahkemeleri kuruldu. Bunların görevlerine de 7 Mart 1927'de son verildi. Takrir-i SükûnYasası 4 Mart 1929'a, İstiklal Mahkemeleri Kanunu ise 1946'ya değin yürürlükte kaldı.

Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası'nın 58 maddelik programından seçilmiş birkaç madde:
Madde 2- Hürriyet perverlik (Liberalizm) halkın hakimiyeti (Demokrasi) fırkasının meslek-i esasisidir.
Madde 6- Fırka efkâr ve itikadat-ı diniyeye hürmetkârdır.
Madde 9- Vezaif-i devlet hadd-i asgariye tenzil edilecektir. (Devletçilik en aza indirilecektir.
Madde 14- Milli vahdetin halelden masuniyetini temin için Devletin murakabesi bakî kalmak şartıyla idari adem-i merkeziyet esası terviç edilecektir. Mahalli hak ve salâhiyetlerin istimalinde intihap usulünün tamami-i cereyanına itina olunarak teşkilat-ı idariyenin serbest tekamülüne hadim kanunlar vazolunacaktır. (Özet olarak devlet denetimi esas olmak üzere yerel yönetimler güçlendirilecektir.)
Madde 41- Memlekette hariçten sermaye gelmesine, ticaretin inkişafına ve hayatın kesb-i ehveniyet etmesine mani ahvalden birî olan kambiyo tahvilatına nihayet vererek, millî paranın ecnebi paralara nazaran müstakar olmasını temin için devlet bankası ile bir itilaf aktolunacaktır. (Henüz devlet bankası yoktu. E.Y.)

Terakkiperver Cumhuriyet Fırkasının 1 Haziran 1925'te Takrir-i Sükun Kanunu'na dayanarak, İsmet Paşa Hükümetince kapatılmasından bir yıl sonra 30 Haziran 1926 günü, Yeni Ses gazetesinde yayınlanan haber ve fotoğraf küpürü. Ortada: İstiklal Mahkemesi başkanı Ali Çetinkaya'nın fotoğrafı çevresinde yargılanan milletvekillerinin resimleri yayınlanmıştı. Solda yukarıdan itibaren: Kemal (Afyonkarahisar), Besim (Mersin), Hakkı Sami (Tokat), Halis Turgut (Sivas), Mustafa (İzmit), Ali Fuat Paşa (İstanbul), Ayıcı Arif (Eskişehir), Rahmi (Trabzon), Muhtar (Trabzon), Feridun Fikri (Dersim), Kazım Karabekir Paşa (İstanbul), Necati (Bursa), Sabit (Erzincan), Osman Nuri (Bursa), Abidin (Saruhan), İhsan (Ergani). Yuvarlak çerçeve içindekiler: Solda: Şükrü (İzmit), sağda: Fait (Ordu). Yukarıda: TCF'nin kaldırılmış mührü ile yanda sağda: Hemen tamamı eski İttihatçı olan parti mensuplarından kurucu Rauf Orbay (Sivas kongresi sırasında M.Kemal'in yanında) da 10 yıl sürgün cezasına çarptırılmıştı. O sırada yurt dışındaydı. Cumhuriyetin 10. yılı nedeniyle çıkarılan aftan yararlanarak yurda döndü.

Mustafa Kemal, Tek Partili Cumhuriyet ve Devletçilikten Çok Partili Demokrasiye, Özel Girişimci Liberal Ekonomiye Devam Diyor

Serbest Cumhuriyet Fırkası Kuruluşu Öncesinde Fethi Okyar İle M.Kemal Arasında Yazılan Mektuplar

Serbest Cumhuriyet Fırkası'nın kuruluşu ve kapatılması sürecinde Gazi Mustafa Kemal, Fethi Okyar ve Ahmet Ağaoğlu'na ait aşağıdaki belgelerde çok partili demokratik sürece geçişte bu dönemin kimi gerçekleri su yüzüne çıkmaktadır. Burada dikkat edilmesi gereken en önemli husus, 1926 ile 1929 Büyük Dünya Krizinin hemen sonrasına ait son derece sorunlu bir dönem içinde liberal görüşlü Serbest Cumhuriyet Fırkası'nın ortaya çıkışı ile yaşanmış olmasıdır.

17 Kasım 1924'te kurulan Terakki Perver Cumhuriyet Fırkası'nın kapatılmasından 5 yıl sonra, M.Kemal demokratik rejimin gereğince 1930 yılında Serbest Cumhuriyet Fırkasının kurulmasına karar vermişti. Parti başkanlığına Cumhuriyet Halk Partisi içinden Fethi Okyar'ın getirilmesi uygun görülmüştü. Kurucular arasında da dönemin aydınlarından Ahmet Ağaoğlu bulunmaktaydı.

A.Ağaoğlu anılarında partinin kuruluşunu onaylayan mektubu, M.Kemal'den almasına ait anısında şöyle yazar:(33)

"Sabaha kadar uyumamış olduğumdan, öğleden sonra uzun bir uykuya daldım. Uyandığım zaman odama giren garsondan, Saraydan akşama davet edildiğimi işittim. Akşam kızım Tezer'le Saraya gittik. Aşağıda salonda birçok hanım ve beylerin beklediklerini gördük! Bunlar arasında Abdülhak Hamit Bey ile Kontes Lüsyen ve Gazi'nin hem-

(33) A. Ağaoğlu, "Serbest Fırka Hatıraları", İstanbul, 1969.
M.Kemal en başından son gününe kadar halkın gücüyle kurtuluşa ulaşan Türkiye'nin yine halk eliyle kalkınmasından yana olmuştu. SCF'nın kuruluşu, siyasi bir girişim olmanın ötesinde özel girişimci ve liberal programıyla dikkat çekicidir. M.Kemal, partinin kapatılmasına kadar, Fethi Okyar'ın destekçisi olmuştur. SCF çevresinde yaşanan olaylar, partinin muhafazakâr kimliği, İsmet Paşa başkanlı CHF'nin provakasyonları ve halkın bir kesiminin SCF'yi kendi beklentileri doğrultusunda görmesinden ve 1929 dünya krizinin yarattığı sosyal ve ekonomik sıkıntılardan kaynaklanmıştır. E.Y.

şiresi Makbule Hanım da bulunuyordu. Yukarıda hususi bir odada, Gazi, İsmet Paşa ve Fethi Beyler müzakere ediyorlardı. Saat tam 12.30'a kadar bekledik! Nihayet, Gazi ile Fethi Bey indiler ve sofra başında oturdular. Fakat İsmet Paşa yoktu. Gazi İsmet Paşayı sordu. "Hava alıyor" dediler. Bir müddet sonra Gazi "İsmet'i çağırınız" diye emir verdi. Birisi gitti, fakat avdet ederek "Ağaçlar arasında dolaşıyor, hava alıyor" dedi. Gazi etrafa bir göz kırptı, dudaklarını müstehziane büktü. Nihayet İsmet Paşa geldi. Rengi kızarmış, yüzünün çizgileri büsbütün kırışmış, çok müteessir görünüyordu. Gazi yine kendine mahsus bir eda ile etrafa göz kıpırdatmaları salıverdi ve "Sinirlidir" dedi. Ötekiler gülümsediler. Fakat Gazi'nin yanında sinirlerine hakim olmayı bilen ve bütün mahareti Gazi'nin en ufak heves ve keyiflerine bile sessiz sedasız itaat etmek olan İsmet'de kendisine mahsus tebessümle oturdu."

Gazi İsmet Paşaya hitaben, "*yazdıklarımızı okuyunuz!*" dedi. Başvekil derhal ceketinin cebinden bir kağıt çıkardı. Bu Fethi Bey tarafından Gazi'ye yazılan mektuptu. Mektupta Fethi Gazi'ye, "*Memlekete gelip iç işleriyle uğraşmak ve Cumhuriyetçi, Halkçı bir fırka kurarak siyasi faaliyete geçmek isterim. Fikirlerinizi almak isterim*" diyordu.

Gazi, "*Şimdi de benim cevabımı okuyunuz!*" dedi.

İsmet Paşa cebinden ikinci bir kağıt çıkardı. Bu cevapta Gazi, Fethi Beyin fikrinin yerinde olduğunu, Cumhuriyette bir fırka ile idare etmek doğru olmadığını, bunun için inandığı dostu olan Fethi Beye bu teşebbüste yardım edeceğini, Cumhuriyet Halk Fırkasını bırakmamakla beraber yeni fırkayı tutacağını vadediyordu. Dikkat ettim, iki kağıt da İsmet Paşanın eli ile yazılmıştı. Anlaşıldı, bu üç zat saatlerden bu yana mektupları tertip etmekle uğraşıyorlarmış.

Hükümet, mali kudretimizle uygun olmayan ve bugünkü nesil için lüzumsuz masraflara girmiş ve bu masrafları temin için halkın tahammülü fevkinde vergiler koymuş...

Fethi Bey (Okyar)

Fethi Beyin Gazi'ye Yazdığı Mektup:

Türkiye Reisicumhuru Gazi Mustafa Kemal Hazretlerine

"Paris'te bulunduğum beş buçuk sene müddet zarfında hariçten memleketimiz ahvalini takip ve tetkik ettim. Hemen her sene mezuniyet alarak vatanımda geçirdiğim kısa müddetler esnasında müşahadelerimin verdi-

ği intibalarla tektiklerimi tahkik etmekten hali kalmadım.
Hasıl ettiğim fikir ve kanaatlerimi arz etmekliğime yüksek müsaadelerini istirham ederim.

İlk anda göze çarpan ve umumiyetle hissolunan bir sıkıntı vardır ki, bu da mali ve iktisadi vaziyetimizin geçirmekte olduğu buhrandır. Filvaki, ham madde fiyatlarında dünya piyasasında meydana gelen düşkünlük hemen her memleketin iktisadi faaliyetinde azçok bir durgunluk vücuda getirmiştir. Ancak memleketimizde diğer yerlere nazaran daha fazla hissolunan iktisadi kayba bu umumi sebeplerden maada hükümetin beş seneden beri takip etmekte olduğu mali ve iktisadi siyasetin amil olduğuna kaniim.

Hükümet, mali kudretimizle uygun olmayan ve bugünkü nesil için lüzumsuz masraflara girmiş ve bu masrafları temin için halkın tahammülü fevkinde vergiler koymuş ve dahili sanatlar ve mahsullerimiz hakkıyla himaye ve teşvik edilmemiş olması yüzünden ihracatımıza seneden seneye noksan ariz olmuştur. Hükümetçe ihtiyar edilen fedakarlıkların büyük bir kısmı pek ağır faizlere ve diğer kısmı da yabancı ithalatına ve dolayısıyla döviz mübayaatına sarf edilmiştir. Milli paramız endişeli surette düşmek tehlikesini gösterinceye kadar paramızın kıymetini tesbit için esaslı bir tedbir alınmamıştır. Bu hallere ilaveten adalet işleri, dahili ve harici siyasetlerdeki noksanları dahi bildirerek maruzatımı uzatmak arzu etmiyorum.

Hulasa, memleketimiz, Lozan Antlaşması'ndan beri her türlü kapitülasyon kuyudatından azade olarak geçirdiği sulh devresinde köylülerimizin şükrana layık çalışmasına ve bütün halk sınıflarının memleketimizi yükseltmek için iftihara şayan gayretlerine rağmen **hasıl olan netice memnuniyet verici olmaktan pek uzaktır kanaatindeyim**. Kendilerine derin mahubbet ve hürmet beslediğim hükümet ricalinin zan ve şüpheden azade gayret ve hüsniyetleri karşısında böyle bir neticenin nasıl hasıl olduğunu kedi kendime sormaktan bir an vezgeçmedim.

Bu sorunun cevabını ancak Büyük Millet Meclisinin bir fırkadan müteşekkil olmasında buluyorum. Filvaki, fırka azasının kendi kabinelerini tenkitten sakınmaları sebebiyle Millet Meclisinde serbest münakaşa azalmış ve hükümet gayri mesul denecek bir halde kalmıştır. Siz Yüksek Reisimiz bu memleketi müthiş düşman istilalarına karşı tarihte misli görülmemiş bir hamaset ve şiddetle müdafaa ettiniz. Tarihimize gayet parlak bir zafer kaydettiniz. Bütün vatan evlatlarını şimdiye kadar hissetmedikleri istiklal ve hürriyete kavuşturdunuz. Memleketimizi medeniyet yolunda yürümekten meneden köhne tesisatı kaldırınız ve cumhuriyeti tesis ettiniz. Bu suretle vatanın ebedi minnet ve şükranına ve umum insanlığın takdir ve hayranlığına hak kazandınız. Cumhuriyet idaresinin memleketimizde ebedileşmesi için bir fırkalı hükümet idaresi yerine hürriyeti, münakaşayı

tesis etmek ve hükümetten millet işleri hakkında ciddi takip istemeyi temin etmek bu işlerde hata varsa herkesin gözü önünde cereyan edecek serbest münakaşa neticesi tashihe çalışmak gayretlerinin meydana çıkmasına Cumhuriyet yapıcısı olmak sıfatıyla herkesten evvel zatı riyasetpenahilerinin taraftar bulunduklarına asla şüphe edemem. Cumhuriyet aşkı olmak sıfatıyla bu mukaddes gayelerin husulü emelinde, binaenaleyh tam ve hakiki cumhuriyetçi ve bütün manasıyla laik ve fakat Cumhuriyet Halk Fırkasının mali ve iktisadi ve dahili ve harici siyasetlerinin birçok noktalarına aykırı bulunan ayrı bir fırka ile siyasi mücadele sahnesine atılmak arzusundayım. Zatı devletleri reisicumhur olduktan maada şimdiye kadar mensup bulunduğum Cumhuriyet Halk Fırkasının da umumi reisi olmaları dolayısıyla iş bu arzumun nazarı devletlerinde ne yolda kabul buyurulacağını bilmek lüzumunu hissediyorum. Cevabı devletlerini bekler ve en derin muhabbeti kalbiyemle beraber hürmet ve tazimlerimi takdim ederim efendim.

Fethi

Gazinin Fethi Okyar'a Cevabı

Azizim Fethi Beyefendi,

9-8-930 tarihli mektubunuzu aldım ve dikkatle okudum. Kendimi görüşlerinize ve suallerinize Reisicumhur ve Cumhuriyet Halk Fırkasının Umumi Reisi olarak iki sıfatla muhataf gördüm.

Malumdur ki, resmi vazifem dolayısıyla ben bugün Cumhuriyet Halk Fırkasının umumi reisliğini fiilen ifa etmemekteyim.

Fiili riyaset, İsmet Paşa tarafından ifa olunmaktadır.

Reisicumhurluk vazifesinin hitamında bizzat teşkil ettiğim Cumhuriyet Halk Fırkası Reisliğini fiilen idare edeceğim tabiidir.

Hükümetin icraatına müteallik olarak bildirdiğiniz noktai nazarların zamanında mevzuubahis oldukça cevaplarını vermek hükümete ait olacaktır. Bu suretle hakikatlerin daha açık olarak meydana çıkacağına şüphe yoktur.

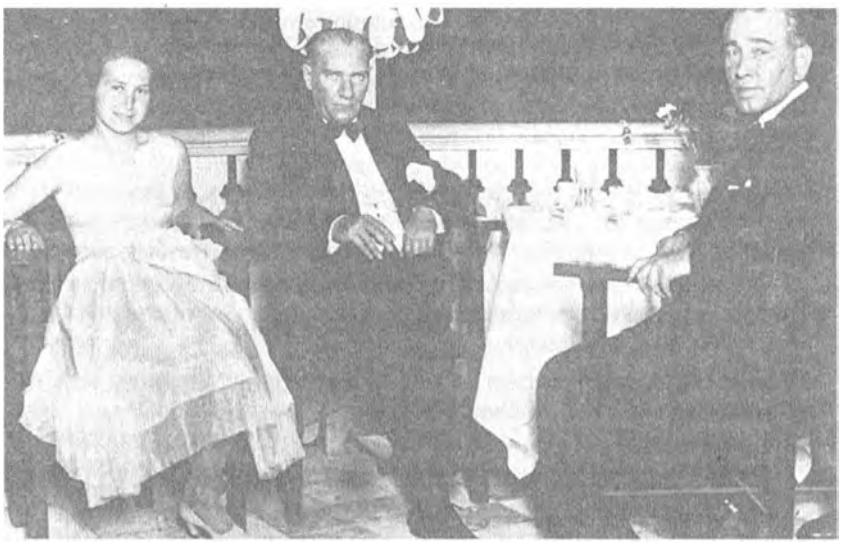
Büyük Millet Meclisinde ve millet önünde, millet işlerinin serbest münakaşasını ve iyiniyet sahibi zatların ve fırkaların düşüncelerini ortaya koyarak, milletin yüksek menfaatlerini aramaları, benim gençliğimden beri aşık ve taraftar olduğum bir sistemdir.

Reisicumhur olmayarak yalnız fiilen Cumhuriyet Halk Fırkası Reisi bile bulunsaydım, Fırka programını ve icraatını tenkit eden ve insani ve siyasi ahlakına emin olduğum sizin gibi bir zatın görüşlerini dikkat ve muhabbetle dinlerdim ve istifadeli bulurdum. Memnuniyetle tekrar görüyorum ki, laiklik esasında beraberiz. Zaten benim siyasi hayatta bir taraflı olarak daima aradığım ve arayacağım temel budur.

Binaenaleyh Büyük Mecliste aynı temele dayanan yeni bir fırkanın faaliyete geçerek millet işlerini serbest münakaşa etmesini cumhuriyet esaslarından sayarım. Bu itibarla, görüşlerinizi takip için siyasi mücadeleye girmenizi bittabi hüsnü telakki ettim. Reisicumhur bulunduğum müddetçe Reisicumhurluğun bana verdiği yüksek ve kanuni vazifeleri, hükümette olan ve olmayan fırkalara karşı adilane ve tarafsız ifa edeceğime ve laik cumhuriyet esası dahilinde fırkanızın her nevi siyasi faaliyet ve cereyanlarının bir maniaya uğramayacağına emniyet edebilirsiniz efendim.

Reisicumhur

Gazi Mustafa Kemal

M.Kemal, Yalova'da Serbest Fırkanın kurulmasını istediği gece, Fethi Beyle. 18/8/1930.

Serbest Cumhuriyet Fırkası

Terakkiperver Cumhuriyet Fırkasının kapatılması ardından Paris'e büyükelçi olarak gönderilen dönemin hükümet başkanı Fethi Okyar'ın İsmet Paşa'nın uygulamalarını eleştirmesi üzerine, Mustafa Kemal, Fethi Beye bir parti kurarak siyasi mücadele yapmasını telkin etti. Fethi Beye ve çevreye güven vermek için de kız kardeşi başta olmak üzere bazı yakınlarını yeni partiye üye yaptırttı. 12 Ağustos 1930 günü Serbest Cumhuriyet Fırkası kuruldu. Yeni parti Cumhuriyet Halk Fırkasına göre daha liberal bir yol seçmişti. Beş ay yaşayabilen bu parti, TBMM'de belediye seçimleri üzerine açılan tartışma ve yaşanan bir dizi üzücü toplumsal olayların ardından kendi kendisini feshetti. (18 Aralık 1930) Tek parti yönetiminin moda olduğu o dönemde Rusya, Almanya, İtalya ve İspanya'da olduğu gibi, Mustafa Kemal'i böyle bir denemeye zorlayan sebepler yoktu. Bu bakımdan, Serbest Fırkanın kuruluşunda Mustafa Kemal'in samimi olmadığı yolundaki iddiaları ciddiye almak mümkün değildir.

S. C. F.

Hürriyet âşıkı, her meslekte serbestî taraftarıdır

Ey muhterem Türk kardeşim!

Senin iradeni, senin kalbinden koparıp gelen aşkını değiştirmek için neler, ne müşküllerle, karşılaştığını biliyoruz. Halbuki senin kanında olan asalet ve medeni cesaret bu tehditlere, bu müşkülleri yıkında galebe çalacaktır.

Rey sandıkları başında isteğine muhalif kâğıtların eline tutuşturulmak istenildiğini de biliyoruz. Bunlara kanma, aldanma, korkma.. Bunları al oku okumak bilmiyorsan emniyet ve itimat ettiğin bir zatı okut, namzetlerini anladıktan sonra reyini kullan.

Bu hakkı sana kanun veriyor. Emin ol ki; bundan dolayı sana muhalefet etmek isteyenler seni korkutamaz. Sana bir şey yapamaz.

Bilâkis onlar senden korkarlar. Çünki sen kanunun verdiği hakkı kullanıyorsun. Kanunun pençesi senin değil, onların üzerindedir.

Serbest fırka sana saadet ve refah temin edecektir.

Serbest fırka bugün elli kuruşa aldığın şekeri kanunun mevzuatı dairesinde sana gayet ucuz yedirecek ve gazı daha ucuz yakıracak ve vergi yüklerini hafifletecektir.

Serbest fırka senin servetini artıracaktır, sana sözünde, fikrinde, işinde serbestlik verecektir.

Dünyada kanun dairesinde hürriyet ve serbestlik gibi tatlı hangi şey vardır. Bugün küçük bir sabır ve sebatın ve iradeni güzelce ve serbestçe kullanman sayesinde sen bu nimetlere kavuşacaksın.

Sen kapılarına kadar gelip reyini satın alanlara karşı hiç kulak vermiyerek reyini, iradeni serbest kullanırsan hiç bir tehlikeye maruz kalmadıktan başka ebedî saadete kavuşacaksın.

Atacağın reyin boşa gitmeyip fırkamızı muhakkak surette kazandıracağına emin ol.

Senin bu gayret ve fedakârlığın sayesinde şimdiye kadar Serbest Cümhuriyet fırkasının kazandığı muvaffakıyet muhafaza edilmiş olacaktır.

Var ol asil ve necip Türk milleti

Reyini vermek istediğin zamanda sana teşekkür eden başlıca vazife:

1 — Evvelâ fikir ve iradeni kimseye bildirmeden defterde ismini buldurmak.
2 — Bunu bulduruktan sonra namzetlerimizin pusulasını istemek.
3 — Okumak bilmiyorsan bunları güzelce okutmak ve hangi fırkanın namzetlerine ait olduğunu anlamak!
4 — Buna tamamen kanaat ettikten sonra reyini kendi elinle ve kimseye emniyet etmiyerek sandığa atmak ve ayni zamanda defterdeki isminin bizasına mühür veya parmağını basmak.

Bu vazifelerini ifaya kim mani olursa hemen ismini öğrenip geriye dönmek ve derhal bizzat veya en yakın telefonla belediye riyasetine ve bize yani merkez ve nahiye ocaklarımıza haber vermektir.

Belediye riyaset telefon No. 2309 — **Fırkamız vilâyet ocak No. 3480**

S. C. F.
Vilâyet Merkez Ocağı

"Yaşasın Gazi", "Yaşasın Fethi", "Yaşasın bizi yeniden kurtaran Fethi Bey", "Yaşasın serbest Cumhuriyet" sesleri arasında yok olup giden bir parti, Serbest Cumhuriyet Fırkası.

Olayların içinde yaşayan parti kurucularından Ahmet Ağaoğlu'nun anılarından seçilmiş paragraflarla

İzmir'de Neler Oldu?

Olaylı İzmir gezisine ait fotoğraflarda Fethi Okyar.

İzmir'e Doğru Yollanırken Vapurda Öğrendiğim Haber (A.Ağaoğlu anlatıyor)

"Çanakkale'yi henüz geçmiştik ki Fethi Bey vapurda yanıma geldi ve bana dedi ki, "Dün Gazi'ye veda etmeye gitmiştim. Çıkarken beni tuttu ve gizli olarak dedi ki, 'Mahmut Esat Beyden, İzmir'den bir telgraf aldım. Telgrafta deniliyor ki Fethi Beyin İzmir'e geleceği söyleniyor. Halbuki halk Fethi Bey aleyhine çok heyecanlıdır. Gelirse belki hakarete uğrar. Gelmemesi muvafıktır.' Anlıyorum ki senin oraya gitmene engel olmak istiyorlar. 'Fakat sen gideceksin. Lakin ihtiyatlı davranmanı tavsiye ederim. Vapur şehre yaklaşırken husumet alameti gördüğün takdirde vapurdan inme ve bana telsizle malumat ver." Şimdi bunu senin de bilmeni lüzumlu gördüm." demişti. (Hatırlatmakta yarar var: M.Kemal, Fethi Okyar'ı bu şekilde desteklediğinde Cumhuriyet Halk Fırkası başkanlığına İsmet İnönü getirilmiş, kendisi de Cumhurbaşkanı olmuştu. Çeşitli vesilelerle parti başkanlığından ayrıldığını vurgulamaktaydı. E.Y.)

Vapur ilerliyordu. Uzaktan şehir gözükmeye başladı. Dürbünlerle baktık. Bütün sahil halkla dolmuştu! Acaba Mahmut Esat Beyin haberi doğru olmasın?...

Doğrusu ikimiz de söylemeksizin içimizden endişeye düştük.

Vapur yaklaşıyor, şehir tarafından yüzlerce kayık ayrılarak vapura doğru geliyor! Hayır mı, şer mi? Biz kafalarımızda bu sualler ile meşgulken bize doğru gelen kayık kafilesinden muazzam bir "hurra!", bir "Yaşasın Gazi, yaşasın Fethi Bey!" nidaları yükseldi. Müsterih olduk. Şimdi emniyetle şehri seyrediyorduk...

...Doğrusu ben zannediyordum ki Cumhuriyet Halk Fırkasının İzmir idare heyeti bizi karşılayacak, bizi fırka binasına götürecek ve bu suretle aynlık olmadığını fiilen göstererek halkın heyecanını yatıştıracaktır. Halbuki onlar tamamen aksine hareket ettiler! Daha biz gelmeden evvel şehirde çarpışmalar, çatışmalar olmuşl Karşılamaya gelmiş olan bir kafilenin elinden bayrağı alınmak istenmiş ve bundan çıkan mücadelede bir polis eri halk tarafından denize atılmış imiş!

Şimdi kayıklarla gelenler vapura atladılar. Yüzlerce adam Fethi Beyi o kadar sıkıştırdı-

lar ki rengi kaçmış Fethi Bey hemen bayılmak üzereydi. Bereket versin birkaç iri yarı arkadaş bunu anladılar, dirsekleriyle kalabalığı dağıtarak Fethi Beyi bir daire içine aldılar ve o suretle varupdan indirdiler.

İşte yüz bin başlı kalabalığın ne kadar korkunç bir varlık olduğunu ben ilk kere burada gördüm. Onun muhabbeti de, husumeti de bir beladır!

Yine o gün Fethi Beyle Tahsin Bey Vali ile Kumandanı ve Belediye Reisini ziyaret ettiler. Kumandan paşadan başka diğerleri mevkilerinde guya bulunmamışlardı. Ne Fethi Bey ve ne de kimse bu kimselerin bize karış almış oldukları vaziyetten haberdardı. Bunlar ziyareti de iade etmediler. Hayret ettik. Bir müddet sonra Vali Beyden Fethi Beye bir tezkere geldi. Bu tezkerede Vali Bey şehrin asayişinden emin olmadığı için Fethi Beye yarınki nutkunu söylememesini tavsiye ediyor ve söylediği halde vaki olabilecek hadiseler dolayısıyla mesuliyeti üzerine alamayacağını bildiriyordu!

Gece yarısından sonra Gaziden şu manidar cevap alındı: "İzmir'de Serbest Fırka Reisi Fethi Beyefendi Hazretlerine Sureti Başvekile, Dahiliye Vekiline ve İzmir Valisine. Anlıyorum ki sana nutkunu söylettirmek istemiyorlar. Fakat sen mutlaka nutku söyleyeceksin ve tesadüf edeceğin herhangi bir engeli derhal bildireceksin..."

Meğer ki ikinci gün kendisiyle beraber daha garip ve beklenilmez hadiseler getirecekmiş! Ertesi günü birçok otomobillerin oturduğumuz otelin arka tarafına saklandıklarını gördük. Aynı zamanda ta erkenden otelin etrafı da kalabalık bir halk kütlesi ile kuşatılmıştı! Ne var? Ne oluyor?

Anlaşıldı ki İzmir Halk Fırkası Reisleri bugün birkarşı nümayiş tertiplemişler! Mahmut Esat Bey ve diğerleri konferanslar vereceklermiş, Serbest Fırkanın iç tarafları halka anlatılacakmış!

... Aldanmış olan kalabalık konferans mahallinden dönerken yolunun üzerinde bulunan Halk Fırkası binası karşısında bazı tezahüratta bulunmuş ve yine "Kahrolsun mutemetler!" diye bağırmıştır. Söylendiğine göre binanı içinden cevap verilmek istenmiş ise de taşla susturulmuştur!

Kalabalığın bu hareketini anlatmak için şurasını ilave etmeliyim ki gazete o gün çıkardığı nüshasında İzmir halkını şiddetle tahkir etmişti. Bundan müteessir olan halk matbaaya doğru yol alıyor ve matbaanın önüne gelirken bazı nümayişlerde bulunuyor! Eğer iş bununla kalmış olsaydı ne alâl Fakat ne çare ki böyle olmadı. Matbaanın iç tarafına saklanmış olan polis neferleri halkı korkutmak için olacak, kalabalık üzerine tabanca boşaltmaya koyulmuş ve atılan kurşunlardan biri on dört yaşında mektepli bir çocuğa rastgelerek öldürmüştü.

"İşte size bir kurban! Başkalarını da veririz! Yalnız sen bizi kurtar!"

Bu arada hiçbir şeyden haberi olmayan bizler, oteldeydik ve alt kattaki salonda bir çoklarıyla görüşüyorduk. Birden bire otele büyük bir kalabalık hücum etti. Herkes heyecanlı ve kızgındı. Kimi ağlıyor, kimi lanet ve nefret ediyor, kimi tehditler savuruyor.

Kalabalığın ortasında ihtiyar bir adamcağız kucağında taşıdığı bir çocuğu birdenbire Fethi Beyin ayaklarına atarak,

"İşte size bir kurban! Başkalarını da veririz! Yalnız sen bizi kurtar!" dedi ve ağlayarak kendisi de Fethi Beyin ellerine sarıldı.

Manzara müthiş, tüyler ürpertiyordu. Kanlara boyanmış körpe mektepli bir çocuk Fethi Beyin ayakları altında son nefesini veriyordu.

Fethi Bey ikinci gün nutkunu söyledi. Geniş bir meydanda her türlü yaştan ve cinsten mürekkep kalabalık o kadardı ki mütemadiyen akıp gelen kafileler dışarda sokak ortalarında kalmak mecburiyetindeydiler. Bu kalabalığa ses yetiştirmek Fethi Beyin işi değildi. Onun için Fethi Beyin söylediği cümleleri Nuri Bey sesinin en yüksek perdesi ile tekrarlıyordu.

Serbest Fırkayla ilgili bilgiler, kitabımızın diğer bölümlerinde yer yer verilmektedir. E.Y.

Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası ve Serbest Cumhuriyet Fırkasının Kapatılmasından Sonra Cumhuriyet Halk Fırkası ile Tek Partili Cumhuriyete Devam

CHP'nin Kuruluşu:

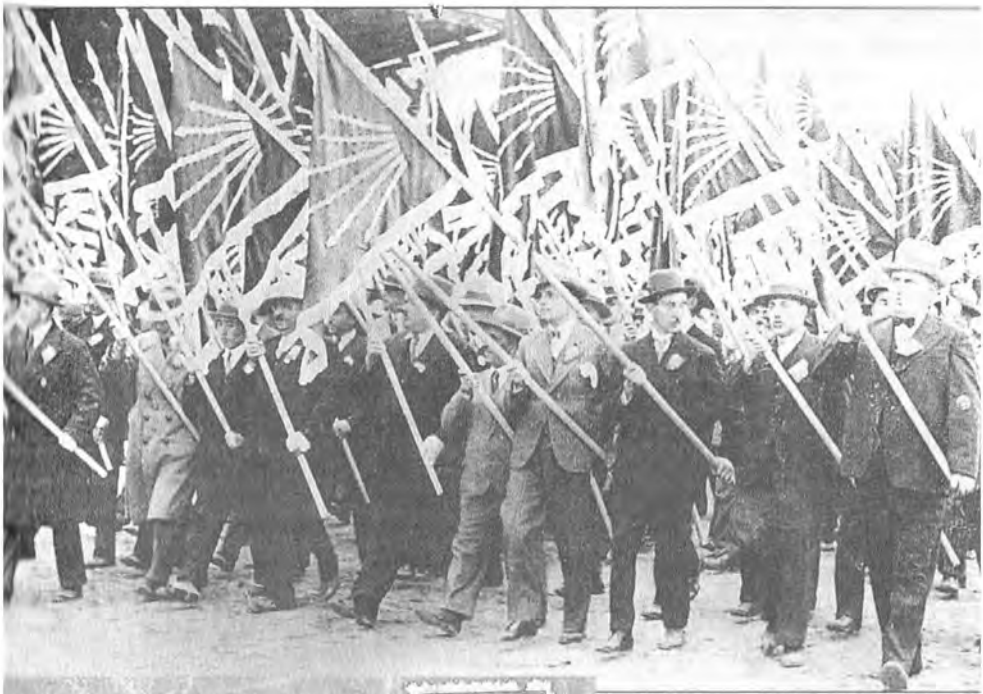
Gazi Mustafa Kemal Paşa, Kurtuluş Savaşı'nın askerlik yönü ile dış ilişkilerinin çözümlenmesinden sonra iç politikada gerekli düzenleme hareketlerine girişti. Demokratik yönetim esas olarak kabul edildiğine göre, onun gereklerini de yerine getirme zorunluğu vardı. Meclis içindeki dağınık fikir gruplarının da düzensizliği ve başıbozukluğu meclis çalışmalarını aksatıyordu. 1921 Mayısında TBMM'de Anadolu ve Rumeli Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti adına bir grup oluşturuldu. Birinci Grup diye anılan bu grup, daha sonra ikinci dönemin ilk ayı içinde milletvekillerinin çoğunluğu tarafından Halk Fırkası'na dönüştürülecektir.

7 Ocak 1922 tarihinde Ankara basını aracılığı ile bir bildiri yayınlandı. Mustafa Kemal bu bildiride, Halkçılık ilkesine dayanan ve "Halk Fırkası" adını taşıyacak olan bir fırka kurmayı düşündüğünü açıklıyor bütün vatan severlerin porgram ve izlenecek yol hakkında fikirlerini bildirmelerini istiyordu. Çevreden gelen fikirleri de göz önüne alan Mustafa Kemal dokuz umde tesbit etti. Bu umdeleri İkinci Büyük Millet Meclisi açıldıktan sonra yayınlayarak Halk Fırkasını kurdu. Umdeleri ve programı yetersiz bulanlar için şu cevabı verecekti:

"...Gerçekten umdeler namı altında bilinen programımız, intizar edenlerin gördükleri ve bildikleri tarzda bir kitap değildi. Fakat esaslı ve pratikti. Biz dahi, uygulanmasına imkan olmayan fikirleri, teorik bir takım ayrıntıları yaldızlayarak bir kitap yazabilirdik. Öyle yapmadık. Milletin, maddi ve manevi yenileşmesi ve gelişmesi yolunda eylem ve uygulama ile sözlere ve teorilere ön almayı seçtik."(*)

Bu siyasal örgüt 10 Kasım 1924 tarihinde Cumhuriyet Halk Fırkası, 1935 Mayısındaki 4. Büyük Kurultay kararıyla da Cumhuriyet Halk Partisi adını aldı. Takrir-i Sükûn dönemindeki gelişmeler, TPCF'nin, daha sonra 1930 yılında SCF'nin kapatılması ardından; halkın ve CHF yerel örgütleri tabanının gereksinme ve isteklerini yukarıya yansıtma işlevini yerine getiremez olmuşlardı. 1930 yıllarında Atatürk'ün yurt gezileri bu amaca yönelikti.

(*) Nutuk, Sy. 515.

1930'lu yıllara ait fotoğrafta altı ok bayrak yürüyüş. Fotoğrafın sol başında Vehbi Koç

Yanda: Milli Şef İsmet İnönü dönemine ai posta pulları ile 1000 liralık banknot.

1927 yılı Nizamnamesi.

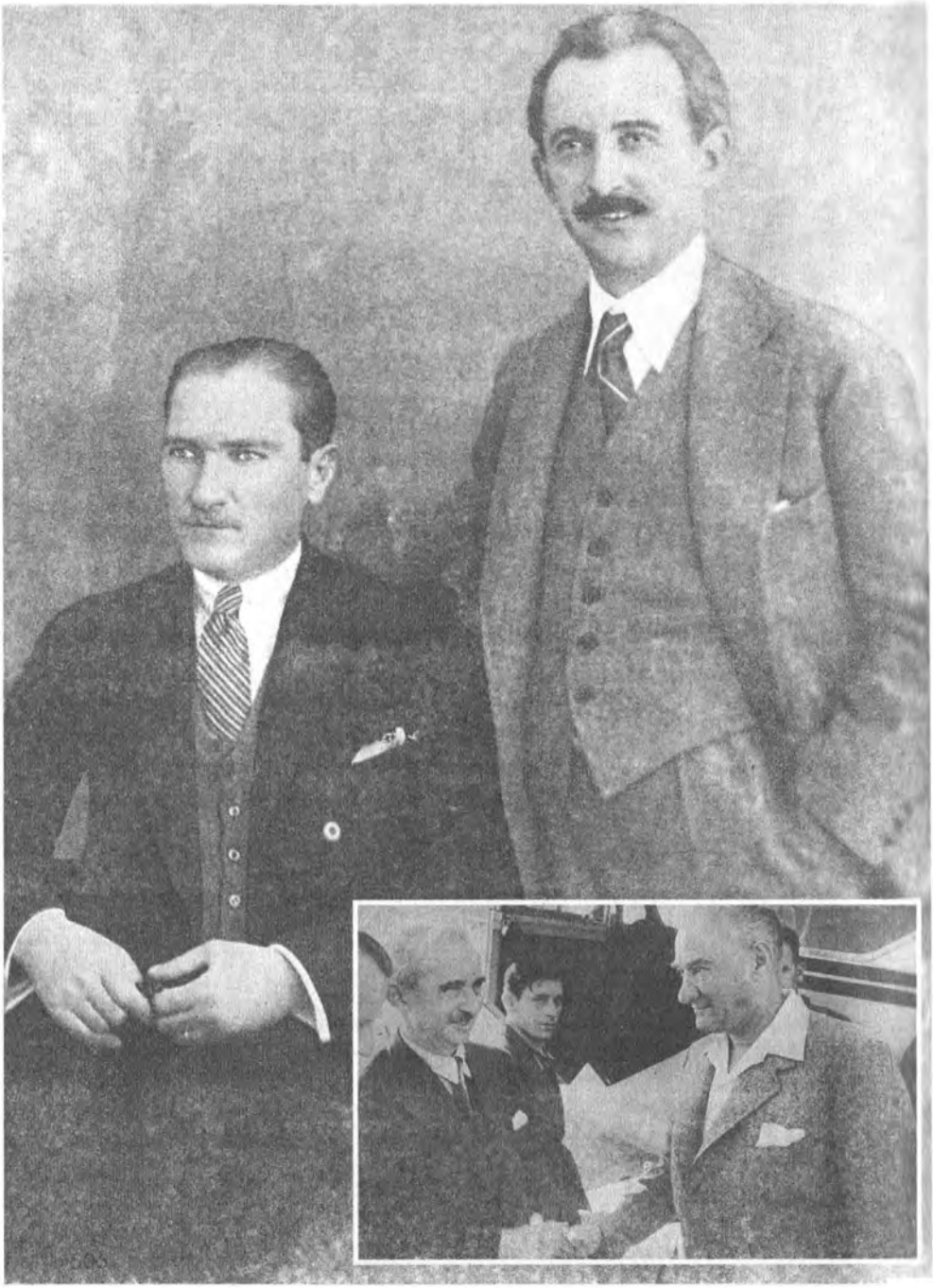
آناطولی دوروم ایلی

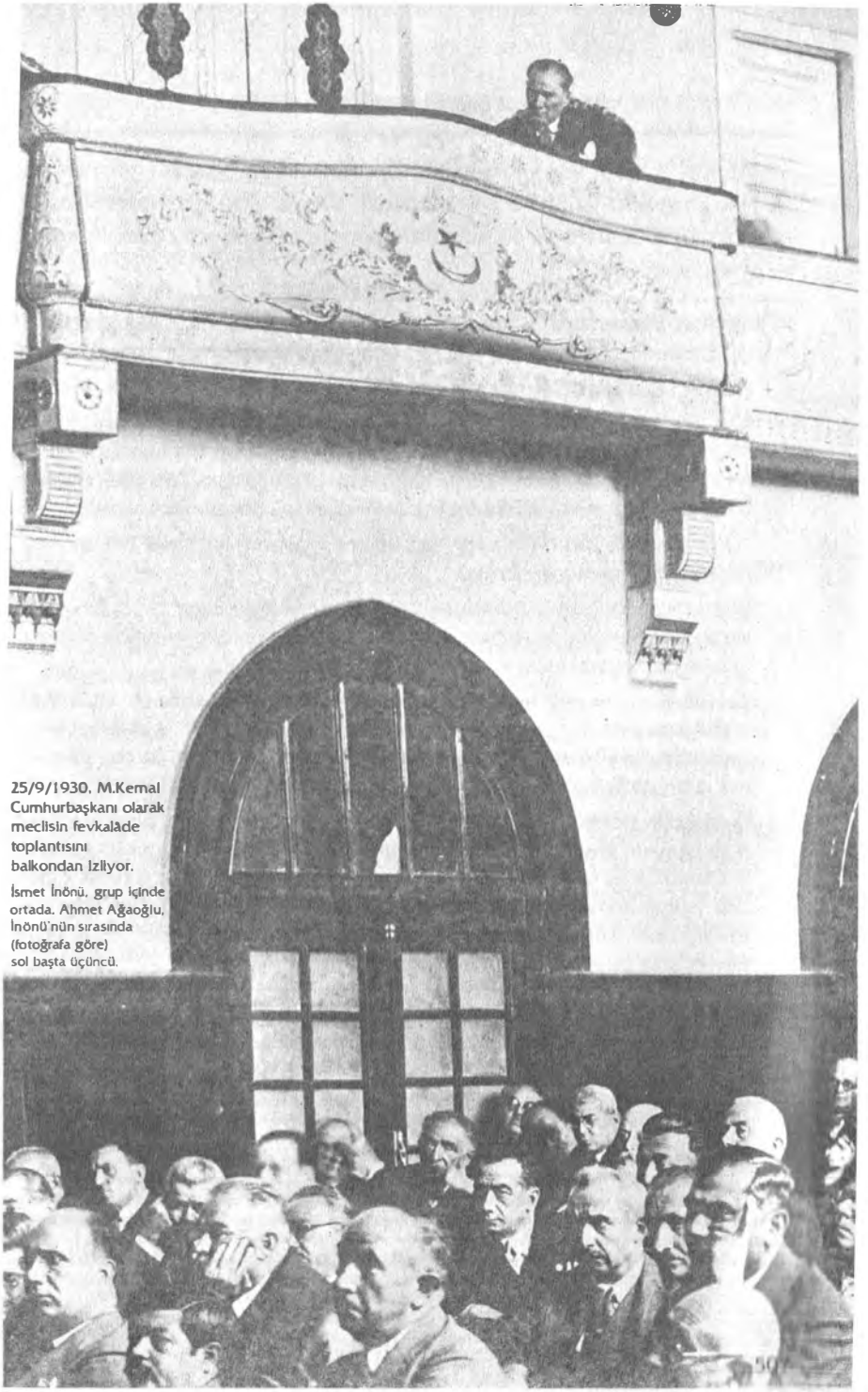
مدافعهٔ حقوق غروبی

M.Kemal ***"Benimle birlikte yola çıkanlar kendi görüş ufuklarının sonuna erince, birer birer beni bıraktılar."*** demişti. Ekonomik ve siyasal görüş farklılıklarına ve zaman zaman yaşadıkları kırgınlıklara rağmen, M.Kemal ve İ.İnönü beraberliği diğerlerinden çok farklı olmuştur. Anıtkabir'de sadece İ.İnönü'nün mezarının bulunması, bu ikilinin beraberliğinin simgesi sayılabilir mi?

25/9/1930. M.Kemal Cumhurbaşkanı olarak meclisin fevkalâde toplantısını balkondan izliyor.

İsmet İnönü, grup içinde ortada. Ahmet Ağaoğlu, İnönü'nün sırasında (fotoğrafa göre) sol başta üçüncü.

Ahmet Ağaoğlu(34) ile yapılan ropörtajların ilki "**Yarın**" gazetesinin 18 Ağustos 1930 tarihli ve 240 numaralı, ikincisi yine aynı gazetenin 19 Ağustos 1930 tarihli ve 241 numaralı sayısında çıkmıştır: (Orijinal metinler aynen alınmıştır.)

"Buna ne Etatizm(35), ne sağ, ne sol, ne ön, ne arka denir."

Devlet Hazinesi Çıkmaza Girmiştir
Sağ Kim? Sol Kim?

Serbest Cumhuriyet Fırkası için sol, sağ meselesinin münakaşası günün mevzuu olmuştur. Yeni Fırkaya sağ diyenler de bulunuyor. Bu münasebetle Ağaoğlu Ahmet Bey bir muharririmize şu beyanatta bulunmuştur:

"Ötede beride bizim Fırka için sağ kelimesi çıkarılıyor. Yusuf Akçura Bey de, ben demokratım, demiş.

Bu mütala ciddi midir, yoksa kelime oyunu mudur? Eğer ciddi ise halka serbest düşünmek ve serbest fikrini beyan imkanını bahşetmekte olan bir fırkaya demokrat denebilir.

Belediye ve vilayet teşkilatında halka kendi işini görmek ve kendi teşkilatını serbest yapmak imkanını bırakmayan bir fırkaya demokrat demek mümkün müdür? Herhangi içtimai bir teşekkülün idare heyetlerini tayin etmek iddiasında bulunan bir fırka demokrat addedilebilir mi?

Devletçilik noktai nazarından iktisadi faaliyetleri devletin elinde toplamak isteyen, idare etmek isteyen idare şekli hakikaten sola doğru mütemayil addedilebilir. Fakat bu temayül hakikaten iktisadi ve içtimai esaslara istinat etmek şartıyla. Mesela şimendifer işletmek, madenleri ve memleketin tabii servetlerini istismar etmek gibi faaliyetleri eline alan devlet sola doğru gitmiş mahiyettedir.

Fethi Okyar (1880-1943), Rumeli kökenlidir. Harp akademisini kurmay subay olarak bitirdi. 1911'de Osmanlı Meclisinde manastır mebusu, daha sonra İttihat ve Terakki umumi katibi, Mondros'ta Osmanlı heyeti içinde yer aldı. Hükümetteki görevinden ayrıldıktan sonra M.Kemal ile birlikte, *Minber* adlı bir gazete çıkarmıştır. Malta sürgünlerindendir. Kurtuluş öncesi Ankara'ya geçmiş, BMM'de mebus, daha sonra 10 Ekim 1921'de dahiliye vekili olmuştur. CHF grup idare başkanı ve TBMM başkanlığı yapmıştır. TPCF'yle yaşanan olaylar ardından 1925 Martında görevinden ayrılarak Paris Büyükelçiliğine gönderilmiştir. 1930'da SCF başkanlığı ve kapatılışından sonra seçimlere girmemiş, 1934'te Londra Büyükelçisi olmuş, İnönü'nün Cumhurbaşkanlığında Bolu Milletvekilliği ve Adalet Bakanlığı yapmıştır.

(34) Ahmet Ağaoğlu (Agayef) (1868-1939), Türk kültür ve siyaset yaşamının en renkli ve önemli isimlerinden biridir. Kafkasya (Karabağ) kökenli olan A.Ağaoğlu, Paris'te öğrencilik yaptığı yıllardan itibaren Fransız gazete ve dergilerine yazılar yazarak başlattığı fikirleri ardından Z.Gökalp, Y.Akçura, M.E.Yurdakul ile birlikte Genç Türk hareketinin ve milliyetçiliğinin öncüleri arasında yer aldı. Türk Yurdu dergisini kurdu. 1909'da üniversitede Rusça Türk-Moğol öğretmenliği, ardından Afyonkarahisar milletvekilli ve İttihat-Terakki genel merkez üyesi oldu. Malta sürgünlerindendir. 1921'de Anadolu'ya geçerek ulusal kurtuluş hareketine katıldı. II. ve III. devre Kars Milletvekili oldu. Ankara Üniversitesinde Hukuk öğretmenliği, Hakimiyeti Milliye gazetesinde başyazarlık yaptı. Fehti Okyar ile birlikte Serbest Cumhuriyet Fırkası kuruculanndandır. Yayınlanmış çok sayıda eserleri vardır.

(35) Etatizm (Devletçilik).

Fakat bütün bu büyük işleri bizzat kendisi ve memleketin vasıtalarıyla yaptırmak imkanını bulmak lazımdır. Mesela Fransız şimendiferlerini devlet işletir. Fakat raylarını, lokomotiflerini ve diğer maddelerini de Fransız sanayii, Fransız ilmi, Fransız kol kuvveti yapmaktadır.

Devlet bu gibi teşebbüsleri üzerine alırken bu vasıtaları himaye etmek ve onlardan azami derecede istifade ettirmek maksadıyla yapıyor, işçinin ücretini artırıyor, taşıma tarifesini azaltıyor.

Devlet hazinesi müteşebbislere nisbetle az kazanç temin etmekle beraber yine bu kazancı mukabil memleketin fakir sınıfı üzerindeki vergileri de hafifletiyor.

Yoksa Türk köylüsünün gelirinin yüzde otuz beşini elinden alıp ecnebi sermayesine vermek ve aynı zamanda da yine ecnebi sermayesine yüzde yedi faiz vererek işletme masrafını da yüzde dört yüz artırarak devlet hazinesini çıkmaz bir yola sevketmek! Buna ne Etatizm, ne sağ, ne sol, ne ön, ne arka denir."

Ahmet Ağaoğlu

Bundan sonra İsmet Paşanın beş yıllık süreyle icraatından daha küçük idare eden bir fırka reisi neye güvenerek beş yıllık bir süre için bu kadar kat'i ve sarih bir beyanatta bulunuyordu?

A.Ağaoğlu Eleştirilere Devam Ediyor

"İsmet Paşanın beyanatını, halka dayanan Devlet adamı söyleyemez" İsmet Paşa Hükümeti Devletçiliği anlamamıştır..."

Ahmet Bey lideri Fethi Bey gibi şimdilik teferruata ve şahsiyata girmekten çekinir görünüyordu.

"Ahmet Bey", dedim, "Şahsiyata ve teferruata girmemek şartıyla esaslı noktalar hakkında muntazaman umumi efkarı tenvir etmek ihtiyacı yok mudur?" "Vardır", dedi ve izahata başladı:

"Halk Fırkasıyla bizim Fırkanın anlaşamadığı noktalardan biri de devletçilik telakkisidir. İsmet Paşa Hükümeti Devletçiliği büsbütün başka bir şekilde anlıyor. Bizce Devletçilik umumi menfaatlere ait işlerde devletin, halkın menfaatine olarak, bizzat teşebbüslere girişmesidir.

Bu takdirde devletin yaptığı işin gayesi halkın menfaatini temindir. Bunun için kârı düşünmez, kazancağı parayı halkın lehine kullanır.

Memleketi Saran Demir Ağlar Nasıl Örülüyor?

Halbuki bizdeki devlet teşebbüslerine bakınız. Şimendifer meselesini misal alalım: Şimendifer kurmak için malzemeyi, raylar, vagon ve lokomotifleri kendimiz yapmıyoruz. Avrupa'dan getirtiyoruz. Bu inşaattan istifa-

de eden birinci derecede Avrupa oluyor. Sonra bunları memlekete getirmek için araya birçok komisyoncular giriyor. Asıl aradaki farktan bunlar istifade ediyor. Bu suretle şimendiferleri görünüşte hükümet yapıyor, fakat hakikatte Avrupa'nın ve komisyoncuların hesabına çalışmış oluyor.(36)

Şeker İnhisarı (Tekeli)

"Sonra inhisarları alalım. **Şeker inhisarı bir facia ve bir cürümdür.** Dünyanın hiçbir tarafında gıda madde ve ihtiyaçları inhisar altına alınmamıştır. Şekerin okkası hariçten buraya on sekiz kuruşa mal oluyor. Halbuki biz şekeri altmış küsur kuruşa yiyoruz. Hariçten getirilen şeker buraya beş altı komisyoncu vasıtasıyla geliyor.

Bu beş altı kişinin getirdiği şekerden okka başına sekiz kuruş vergi almak için koca bir daire kuruldu. Burada seksen kişi çalıştı ve bu iş için senede bir milyon lira sarfedildi. Şimdi de bir sürü vergi kondu. Bütün bu para halka yükletildi. Bu mu Devletçilik?"

Tütün İnhisarı (Tekeli)

Tütün inhisarını düşünün. Avusturya'da tütün çıkmaz. Bu memleket bütün ihtiyacını hariçten temin eder. Tütünü hariçten alıp memleket dahilinde sarfettirmek işleriyle meşgul olmak üzere bir inhisar vücuda getirtilmiştir. Bu inhisar idaresinin memlekete temin ettiği kâr yüz milyon liradır.

Halbuki biz bir tütün memleketiyiz. Bizim inhisar idaremiz bize senede 20 milyon gelir temin ediyor. Biz bununla iftihar ediyoruz. Burada açık **bir yanlışlık yok mu?**

Bu Paralar Nerede?

Sonra Müller Raporunda bütün gazeteler iki noktayı ihmal ettiler. Birincisi Müllere yanlış rakam verilmesi meselesidir.

Müller kendisine devlet bütçesi için verilen rakamların yanlış olduğunu söylüyor. Bu söz asri (çağdaş) bir devletin tahammül edebileceği bir itham mıdır?

İkincisi de şudur: Müller Düyun-u Umumiye taksitleri (eski dış borçlar) için her sene bütçede belli bir para ayrıldığı halde bu paranın nerede olduğu anlaşılmıyor, diyor.

Üç buçuk milyon lirayı bulan bu birikmiş para nerededir?

Hulasa söylenecek çok şey var amma, bunları Meclis açıldığı zaman Meclis kürsüsünden söylemeyi tercih ediyoruz.

İsmet Paşaya Cevap

"İsmet Paşanın bugünkü gazetelerde çıkan beyanatını okudunuz mu? İs-

(36) Müller Raporu'na bakınız. E.Y.

met Paşa, daha beş sene ben buradayım, demek istiyor."

"Evet, okudum. Bu söz belli bir zihniyetin ifadesinden başka bir şey değildir. Halka dayanan ve halkın intihabiyle iktidar yerine gelmesi lazım gelen bir devlet adamı böyle söz söyleyebilir mi?

Her halde Paşa böyle söylememiş olsa gerekir."

"Fırkanıza katılan mebuslardan bazıları niçin şimdiye kadar İsmet Paşanın icraatına itiraz etmemişlerdir.?"

"Şimdiye kadar Fırkamıza gelen mebusların hepsi muhtelif vesilelerle fikirlerini açıklamış kimselerdi. Yalnız şimdiye kadar Mecliste takip edilen Fırka siyaseti noktasından açıkça münakaşaya girmemişlerdir. Bu yüzden Mecliste son zamanlarda o kadar derin ve mutlak bir sükut başlamıştı ki, bu sükut, kendi kendine bir tenkit mahiyeti almış ve İsmet Paşa bile Meclisteki bu havadan şikayetçi kalmıştı. Mesela bu sene bütçe müzakeresinde sekiz vekaletin bütçesi ancak iki saat içinde Meclisten geçmiştir.

Yeni Aza Bekliyoruz

"Peki amma Fırka ilk ilan edildiği zaman fırkanıza mütemayil birçok mebuslar varken, bugün altı, yedi kişiden ibaret kaldığınız görülüyor. Bu sizin için bir zaaf eseri teşkil etmeyecek midir?"

"Hayır, mebusların bazıları henüz tereddüt içindedirler. Meclis açıldıktan sonra bazı mebusların daha bize katılmaları muhtemeldir. Zaten bizim için kuvvetli yirmi mebus kafidir."

Programınız Eksik

Programınızı noksan bulmuyor musunuz?

Bir fırka programı olarak sizin programınız tam addedilmez."

"Zaten neşrettiğimiz programı düşüncelerimizin ana hatlarını gösterir bir krokiden ibarettir. Asıl programımızı şimdi hazırlayacağız.

Bugün toplanacak olan idare heyeti içtimainde bu mesele görüşülecektir."

Muaffakiyet Bizimdir

Ahmet Bey beyanatını şu sözlerle bitirdi:

"Her gün aldığımız yüzlerce mektubu görüp okusanız, halkın bize karşı çok alakalı olduğunu anlarsınız. Bizi bütün bildiklerimizi ve bütün düşündüklerimizi serbestçe söyledikçe, gerek belediye, gerek mebus intihaplarında ekseriyet kazanmamaklığımıza imkan yoktur."

A.Ağaoğlu "Politika" Gazetesinde Çıkan Yazıya Cevap Veriyor

Dünkü gazetelerden bazıları hükümetin icraatı hakkında şiddetli eleştirilerde bulunan A.Ağaoğlu'na hücumlarda bulunuyorlardı. Hükümet yanlısı gazetelerden biri olan "**Politika**" şunları yazıyordu:"*Ağaoğlu Ahmet Bey daha dün Halk Fırkasından değil miydi? Onun gazetelerine ya-*

zı yazmıyor muydu? Ne süratle Yeni Fırkaya atladı ve bu şiddetli tenkitler nedir?"

"**Politika**" gazetesinin bu eleştirilerine A.Ağaoğlu şu cevabı veriyor:

"Evet, Cumhuriyet Halk Fırkasına mensuptum, sözcüsüydüm ve yolda bana şakşakçı da dediler."

A.Ağaoğlu'nun"Son Posta" gazetesinin 31 Ekim 1930 tarihli sayısında çıkan makalesi:

"Milli İrade Bu Mudur?"

Polisin, jandarmanın, Vali ve Kaymakamın İntihap (seçim) sandıkları başında ne İşleri vardı? Oralarda ne gezerlerdi? Bu nerede görülmüştür? "... Serserilere, baldırı çıplaklara ve sarıye karşı devleti kurtarmak lazımdı!"

"Demek Teşkilatı Esasiye Kanunumuzla devlet arasında bir tezat, bir ayrılık vardır. Zira Teşkilatı Esasiye Kanunumuz, Serbest Fırkaya akın etmiş olan bu devlet düşmanlarına intihap hakkı vermiştir. İntihap hakkının serbest kullanılması ise devleti tehlikeye sokuyor!" A.Ağaoğlu

---

Ooof!... İntihaplar (seçimler) bitti!...

Onunla beraber bir aydan bu yana kulaklarımızı delen, kalplerimizi ezen, ruhlarımızı rencide eyleyen gürültüler, patırtılar, iftiraflar, tezvirler, müdahaleler, zorluklar da bir müddet durdu ümidiyle biraz geniş nefes almak, biraz dinlenmek imkanı hasıl oldu!

Netice mükemmeldir!

"Behemehal ve her ne pahasına olursa olsun kazanılacak!" emri harfi harfine tatbik edildi ve Cumhuriyet Halk Fırkası mücadeleden yüzde doksanla kazanarak muzaffer çıktı!

Şimdi müfettişler, valiler, kaymakamlar, polis ve jandarma haklı olarak iftihar edebilirler.

Bütün bunlar adeta birbiriyle rekabet edercesine büyük bir fedakârlık ve övülmeye layık bir nefis feragatiyle aldıkları emrin yapılması yolunda gayret ve himmet gösterdiler! Hele Bursa'nın, İzmir'in, Adana'nın, Balıkesir'in, İstanbul'un muhterem valilerine devleti kurtarmak yolundaki gayret ve himmetlerine mükâfakat olmak üzere "Bir imtiyaz madalyası" verilmesi hakkında Meclise bir teklif gelirse lehine rey vermeyi şimdiden taahhüt ederim!

Fakat acaba hadiselerin mahiyetini tetkik ve tahlil edip hüküm verebilecek kabiliyette bulunanlar bu gurur duygusuna iştirak edebilecekler mi? Filhakika Fırka ezici bir zafer kazanmıştır ve Fransızların dediği gibi "İyi biten bir şey iyidir". Fakat hakikatte bu zafer Fırkanın mıdır? İşte bu sual Fırkaya mensup tetkik ve tahlil istidadına haiz zevatı pek de müsterih etmese gerektir!...

Zira siyasi zafer denilen şey iki fırkanın karşı karşıya gelerek serbest üçüncü taraftan müdahale olmaksızın icra ettikleri fikir, itimat ve program mücadelesiyle beliren neticeye denilir!

Bu böyle mi oldu?

Bir aydan bu yana gazete sahifeleri, burada polisin ve jandarmanın, orada valinin ve kaymakamın müdahalelerinden, halkla aralarında çıkan münakaşa ve çatışmalardan ve sair bu gibi hallerden bahseden haberlerle doluydu. Ve garibi şudur ki binlerce olan bu hadiselerde jandarmayı, polisi, valileri ve kaymakamlan hep Serbest Fırka ile karşı karşıya görüyoruz. Beş yüz otuz intihap dairesinden hiç olmazsa birisinde, tek birisinde bunlan Halk Fırkasına karşı görseydik ne olurdu?

Ne olurdu, kıyamet mi kopardı? Hiç olmazsa görünüşü kurtarmak için böyle yapılsaydı! Hayır! Hayır! Vazife bunları başka tarafa çağırıyordu ve bu vazife o kadar mukaddes, o kadar yüksek ve mübarekti ki, bir tek dakika, bir tek yerde gaflete düşmek caiz olamazdı! "Behemehal ve her ne pahasına olursa" emri o kadar kat'iydi ki her türlü istisna fikri ta evvelden yok edilmişti. Zaten bunun böyle olması mukadderdi, çaresizdi. Zira ikinci fırka teşekkül eder etmez meydana bir nazariye çıktı: Bu nazariyeye göre, Serbest Fırka teşekkül eder etmez Türkiye halkı derhal ikiye ayrılmış bulunuyordu.

Halk Fırkası tarafından gidenlerin hepsi yüksek terbiyeli, kanunperver, devlet ve hükümetin ne olduğunu anlayan, sokak gürültülerinden hoşlanmayan, devlet kuvvetlerine itaati benimseyen, rabıtalı, Cumhuriyete, Cumhuriyetin bütün şartlarına riayet eden efendi ve centlemen öz Türklerdir!

Serbest Fırka tarafına geçenler ise hep baldırı çıplaklardan, ipsiz, sapsız, sokak süprüntülerinden, yankesicilerden, veyahut saltanat ve hilafet arkasında koşan, fesin ve arap harflerinin avdetini arzu eden, devlet ve millete hiçbir alaka ve münasebetleri olmayan, talih ve saadetlerini sokak gürültülerinde, meydan kargaşalığında arayan bir takım yeşil bayraklı ve gök sarıklı sergüzeştci yığından ibarettir!

Halkın bu suretle ayrıldığını, malum gazeteler günlerce, haftalarca iddia edip durmuyorlar mıydı? O halde zabıtanın, devlet kuvvetlerinin, polisin, jandarmanın, valilerin ve kaymakamların yalnız Serbest Fırka ile karşı karşıya gelmeleri tabii değil midir? Bunlar devleti ve milleti muhafaza etmek vazifesiyle mükellef değil midirler? Demek ki bunlar hakikaten vazifesini görmüşlerdir ve Halk Fırkasını kazandırmakla devlet ve milleti büyük bir tehlikeden kurtarmışlardır! Bu böyledir! Buna diyecek yok! Fakat öteki tarafta da bir milli hakimiyet, bir milli irade ve bir de intihap hakkı vardır. Ona ne diyeceğiz?

Milli hakimiyet demek hakikatte intihap demektir. Zira yalnız intihap esnasındadır ki bir millet hakikaten iradesini gösteriyor, hükmünü veriyor. İntihap biter bitmez milli hakimiyet artık vekalet yolu ile ve dört sene müddetle intilap ettiği adamlara geçer. Artık bu dört sene müddetince Milli iradenin yegane vasıtası bu intihap olunanlardadır. Bu müddet esnasında millet bir tarafta kalır ve yeni intihap zamanını bekler ki yeniden iradesini kendisi bizzat belli etsin! Açıktır ki bu iradenin hakiki ve dürüst olması için birinci şart iradenin serbest belirtilmesidir. Yalnız serbest, yalnız müdahalesiz, maniasız ifade olana iradedir ki milli addedilebilir ve yalnız bu suretle intihap olunmuş insanlardır ki Milli iradeyi temsil etmek salahiyetine haiz addolunabilirler.

Amma Milli iradeyi taşıyanlar arasında "Ergenekon"dan çıkma temiz Türk kanlı efendiler ile beraber baldırı çıplak serseriler de varmış. Ne yapalım ki Türk Teşkilatı Esasiye Kanunu bunlar arasında fark gözetmemiştir ve on sekiz yaşını ikmal etmiş olan bütün Türklere, efendi olsun baldırı çıplak olsun, intihaba iştirak hakkını vermiştir.

Binaenaleyh Milli iradenin hakiki olarak tecellisi için bu baldırıçıplakların dahi intihaba serbest olarak iştirak etmeleri şarttır. Bu şarta riayet olunmadığı halde, açıktır ki Milli irade eksik ve sakat belirir ve böyle bir irade üzerine kurulmuş olan herhangi bir müessesenin de kanun nazarında sakat addedilmesi çaresizdir. Bu böyle bir hakikattir ki hiçbir safsata, hiçbir kelime kalabalığı ile örtülemez.

Bu hakikatin telkin ettiği endişe ile olacaktır ki devleti kurtarmak kararı ile hareket eden gayretkeşlerin başı olan muhterem "Milliyet" gazetisinin muhterem başmuharriri, Mahmut Beyefendi makalelerinin birisinde "Samsun'da Serbest Fırkanın kazanmasını, intihapların kanuni ve serbest tarzda" cereyan etmiş olduğuna ve iddia olunan müdahale ve zorlukların olmadığına bir delil olmak üzere gösteriyordu!

Makaleyi okuyan şakacı reislerden birisi derhal, "*Evet! Samsun'da Vali intihaba müdahale etmemiştir. Bakalım başına neler gelecek?*" de-

miştir. Bütün Türkiye'de her halde ve her emre rağmen kanuna riayet lüzumunu kabul eden vali ve kaymakam bulunmamış olsaydı ağlamak ve her şeyden ümidi kesmek lazım gelirdi. Bereket versin ki o hale gelmedik! Fakat muhterem Mahmut Bey makalesini yazdığı gazetenin sahifelerine göz gezdirmiyor muydu? Her sütunda burada jandarmanın, orada polisin, ötete valinin ve kaymakamın müdahalelerinden bahsolunduğunu görmüyor muydu?

Polisin, jandarmanın, Vali ve Kaymakamın intihap sandıkları başında ne işleri vardı? Oralarda ne gezerlerdi? Bu nerede görülmüştür?

Ah! Biliyorum, cevap hazırdır:"Serserilere, baldırı çıplaklara ve sariye karşı devleti kurtarmak lazımdı!"

Demek Teşkilatı Esasiye Kanunumuzla devlet arasında bir tezat, bir ayrılık vardır. Zira Teşkilat Esasiye Kanunumuz, Serbest Fırkaya akın etmiş olan bu devlet düşmanlarına intihap hakkı vermiştir. İntihap hakkının serbest kullanılması ise devleti tehlikeye sokuyor!

Devletin selameti namına her şeyden evvel bu ayrılığı, bu tezatları kaldırmak lazımdır. Bunun da tek çaresi Serbest Fırkayı teşkil eden devlet düşmanlarından intihap hakkını, layık olmadıklan için almak ve bu hakkı devleti koruyan Halk Fırkası seçmenlerine, yine layık oldukları için yalnız onlara vermektir.

Böyle bir teşebbüsü anlar, önünde iki kat olurum.

Fakat hem hak vermek, hem de esirgemek! İşte asıl karışıklığı yaratan ve anlaşılmayan şey!

A.Ağaoğlu'nun Gazi'ye ve Başvekil'e verdiği raporun bazı kısımları:

"Fakat maalesef biz fırka azaları mükellef olduğumuz bu manevi vazifeyi unutmak üzereyiz. Paraya, ticarete, menfaate ve istifadeye dalmak üzereyiz. Halka karşı hükmeden ve kibirli vaziyetler almaktayız."

"Dünya tarihinde bizim memleketimizde olduğu gibi dört beş yıl içinde bu kadar derin ve şümullü bir inkılaba beşeriyet şimdiye kadar şahit olmamıştır. Devletin asırlardan beri dayandığı bütün esaslar ta kökünden sökülüp atıldı.

Bu hareketin kat'i lüzumuna acizleri herkesten ziyade kanidir. Sökülüp atılan esaslar çürümüş devleti yıkılmaya mahkum etmişlerdi. Bunların atılması ve yerlerine konulmuş olan yeni, canlı ve taze esasların getirilmesi, devletin canlandırılması bakımından lüzumluydu. Bu böyle ol-

makla beraber itiraf etmeliyiz ki yeni esaslar henüz yerleşmiş ve oturmuş değildir. Bu suretle eski esaslardan mahrum ve yeni esaslar henüz yerleşmemiş olan devletimiz, yerleşmemiş vaziyette bulunuyor.

Yeni teşkilat lüzumu:

İstikrarı temin ve yeni esasları hayata aşılamak için gayet tabii olarak yeni teşkilata girişmek lazım geldi. Fırka toplantısında bu yeni devlet teşkilatı hakkında irad buyurduğunuz program nutkunu, modern bir devletin muhtaç olduğu bütün esaslara temas eden derin ve yüksek fikirlerini son derece hislenerek ve hayran olarak dinledim. Fakat devletin yeniden kurulmasına ait bu düşünceleri hakikat sahasına intikal ettirebilmek için dış sermaye tarafından boykot edilen devlet memleketin kendi kaynaklarına müracaat etmek mecburiyetinde kaldı. Yeni ve bazılarının tatbik ve toplama şekli evvelce iyi düşünülmemiş vergiler koymak mecburiyeti hasıl oldu.

Manevi prestij:

Böyle bir vaziyette bulunan inkılapçı bir çevrenin yegane dayandığı kuvvet, manevi prestijdir. Bu noktai nazardan hamdolsun Türk inkılapçılarının başında bulunan dahinin haiz bulunduğu prestije benzer dünyanın hiçbir tarafında ve hiçbir devrinde bir prestije tesadüf olunmamıştır.

Gazi Paşanın yapmış olduğu değişiklikler büyüklüğü itibariyle adeta mucizevi ve efsanevidir. Bir millet şartsız itimat ettiği, kalbinin ve ruhunun bütün samimiyetiyle takdis ettiği bir rehbere ancak bu kadar teslim olur. Dünyada hiçbir millet yenilik getiren, bu kadar derin ve geniş bir inkılabı bu kadar sür'atle ve bu kadar kolaylıkla ve zoraki vasıtalara müracaat etmeksizin icra etmemiştir ve edemez. Bu mucize Türk dehasına nasip olmuştur. Binaealeyh bu prestiji muhafaza, takviye ve büyütmek Türk inkılapçıları ve Türk vatanı için hayat ve ölüm meselesidir. Prestije açılan her yeni yara, vatan ve inkılaba vurulmuş yeni bir darbedir.

Üç mühim nokta:

Gediklere vesile olabilecek sebeplere gelince, acizlerince sebepler üç nokta etrafında toplanıyor:

1- Nefis feragati yetersizliği,
2- Fırkanın faaliyetsizliği,
3- Karşılıklı kontrolun yokluğu.

İttihat ve Terakkinin macerası hatırlardadır. Türk milleti, İttihat ve Terakkinin bütün hatalarını ve hatta memleketin parçalanmasını bile unutmuştur. Unutmadığı bir şey varsa o da ihtikârlar, meşru olmayan ticaretler, iaşecilikler ve israflardır!

Türk çevresinin hassasiyeti: Bu hususta Türk çevresi herhangi bir başka çevreden daha hassastır. Milletimizin bu ruhi hususiyeti, özellikle İttihat ve Terakki zamanında belirmiş olduğundan, biz bu tecrübeden istifade ederek, uyanık ve ihtiyatlı olmak zorundayız. Fakat maalesef biz fırka azaları mükellef olduğumuz bu manevi vazifeyi unutmak üzereyiz. Paraya, ticarete, menfaate ve istifadeye dalmak üzereyiz. Halka karşı hükmeden ve kibirli vaziyetler almaktayız.

Vaziyet ve mevkiimizden istifade ederek hükümet memurları üzerine nüfuz kullanmak ve tahakküm etmekten, dairelerde hususi işler arkasında koşmaktan çekinmemekteyiz. Hele İstanbul'un ve sair yerlerin israf köşelerinde kendimizi teşhir etmekle bilerek, bilmeyerek Fırkanın haiz olması lazım gelen haysiyete halk nazarında derin yaralar açmaktayız.

Bütün bu marazi haller birçok dedikodulara mucip oluyor, birçok propagandalara saha hazırlıyor, milletin kulaklarına Fırkamızın haysiyet ve şerefiyle uygun olmayan ithamlar, iftiralar fısıldanıyor. İkinci nokta, yani Fırkanın çalışmamasına gelince, büyük bir inkılabın yükünü ve mesuliyetini üzerine almış olan bir zümrede mevcudiyeti lüzumlu olan heyecan ve faaliyeti Fırkamızda göremiyorum.

Filhakika Fırkamız nizam ve intizamperverdir. Fakat bu intizam ve nizamın mahiyeti hakkında dahi iyimser olduğumu söylersem samimiyet şartına riayet etmemiş olurum. Bunlar da vatani olmaktan ziyade görünüştedir, ruhi olmaktan ziyade mihanikidir.

Filhakika itiraf etmelidir ki umum milletin bilgi, siyasi ve içtimai seviyeleri nazarı dikkate alınınca, bundan iyisini de şimdilik temin etmek güçtür! Zaten acizleri de Fırkadan bahsederken ne Meclisteki grup ve ne de hariçteki teşkilat gibi kitleleri dikkat nazarına aldım. Bahsetmek istediğim uzviyet Fırkanın divanıdır. Divanın Fırkaya mensup en güçlü ve en güvenilir kimselerden teşekkül etmesi tabiidir. Zaten hükümet hey'eti dahi Divana dahildir. Böyle bir teşekkülden maksat, memleketi idare eden Fırkanın faaliyetini tanzim ve hükümetin vazifelerini kolaylaştırmaktır.

"Hükümet, umumu alakadar eden meselelerin hepsini takip ve bunları uzun uzun tetkik ederek ve münasip hal yolunu bulmak imkanından maddeten mahrumdur."

Fırka Divanı:

Halbuki Divanımız hakikatte cansız ve faaliyetsiz bir uzviyet halinde kalmaktadır. Aylarca içtima etmez. Ettiği zamanlar dahi ikinci derecede meselelerle uğraşır.

Fırkanın dayandığı en yüksek teşekkülün bu çalışmamazlığı zararlı tesirler icra etmekten uzak değildir.

Evvela Fırka ile hükümet arasında mevcudiyeti lüzumlu olan uygunluk ve hararet müşahede olunmamaktadır.

Bütün işler hükümete terk edilerek, Divan hariçten seyirci bir vaziyette kalmaktadır.

Halbuki esasen vazifesi son derece ağır olan ve adetçe az kimselerden meydana gelen ve mahiyeti itibariyle dikkat ve vaktinin çoğunu resmi muamelelere sarf etmek mecburiyetinde bulunan hükümet, umumu alakadar eden meselelerin hepsini takip ve bunları uzun uzun tetkik ederek ve münasip hal yolunu bulmak imkanından maddeten mahrumdur...

Memurların feryadı:

Memurların feryatlarına cevap olmak üzere, devlet maaşları artıramıyor. Halbuki yapılan zam her gün artmakta olan pahalılığa karşı hiç derecesinde kalmaktadır.

Bu hal Fırkamızın dikkatini bile celbetmedi. Halbuki başka memleketlerde de bu gibi vaziyetler hasıl oldu ve olmaktadır. Fakat derhal hakim olan fırkalar mesele ile meşgul oldular ve çalışa çalışa nihayet bir hal şeklini buldular...

Hülasa Fırka faaliyete geçmelidir. Kendisinin halk ve memleketle daima meşgul olduğunu ispat etmelidir. Bu takdirde yalnız yukarıda söylediğimiz faydaların teminiyle kalınmaz; aynı zamanda her müşterek faaliyette olduğu gibi bu faaliyet de azaları arasında bir hararet, bir heyecan ve bağlılık meydana getirir.

Yukarıda esefle kaydettiğimiz mihaniki yakınlığı yavaş yavaş ruhi bir hale getirir ve nihayet Fırkanın içinden taşan bu hareket ve heyecan çevreye de yayılır ve gitgide Fırkamızın dayandığı esaslar bir iman, bir mezhep halini alır.

"Başta bulunan zevat ne kadar muktedir, ne kadar fazilet erbabı olursa olsun, hayatın binbir dolambacına sığınmış olan yüz binlerce memurun hareket ve fiillerini takip ve murakabe edemezler."

Kuvvetli hükümet ne demektir?

Bununla beraber kuvvetli hükümet demek murakabeden azade, istediğini yapar bir hükümet demek midir?

Eğer bu böyle olsaydı, şahsi hükümet usulünü en mükemmel ve en kuvvetli hükümet olmak üzere kabul etmek lazım gelirdi. Halbuki muhakkaktır ki mesele tamamen aksinedir. Bütün milletlerin ve bilhassa İngiltere'nin tecrübeleri isbat etmiştir ki hayırsever, itidal ile icra olunan murakabe kuvvetli bir hükümet için esastır. Şahsi hükümetlerin zafı işte bu gibi kontrolü dahi kaldırmış olmalarındadır.

Bu yola girmiş herhangi bir hükümet için suiistimallere kapılmak mukadderdir, çaresizdir. Başta bulunan zevat ne kadar muktedir, ne kadar fazilet erbabı olursa olsun, hayatın binbir dolambacına sığınmış olan yüz binlerce memurun hareket ve fiillerini takip ve murakabe edemezler. Bunlar ise kendilerini haricin murakabesinden uzak gördüklerinden kolaylıkla menfaat veya şahsi endişe yolunu tutarlar ve suiistimal yoluna saparlar. Bu suretle gitgide hükümet, milletin kalbinde itimat ve itibarını kaybetmeye başlar ki hükümet için de en mühim kudretsizlik işte budur!

Zira susmak, daima kabul etmek ve razı olmak manası ifade etmez! Ekseriyetle ve bilhassa bizim gibi milli hakimiyet prensibini kabul ederek Cumhuriyet şeklinde idareyi fiilen tatkik etmekte bulunan bir millet için lazımdır.

Fakat bu murakabe nasıl temin edilir?

Bunu temin edecek makam Fırkanın Meclisidir. Fırka Divanı reislerin şartsız itimat ettiği kimselerden teşekkül etmelidir. Bu suretle teşekkül ettikten sonra, bu meclis hükümete ve Fırkaya ait bütün meseleleri, tam bir hürriyet ve serbesti içinde müzakere etmek, duyduğu ve müşahade ettiği hataları, idaresizlikleri, yolsuzlukları endişesizce Divan içtimalarında tetkik eylemek ve bunlar hakkında kararlar almak salahiyetlerine haiz olmalıdır. Bu suretle idare eden Fırka, aynı zamanda murakabe vazifesini de üzerine almış olur.

Böyle bir murakabenin yerinde olacağı tabiidir. Samimiyet ve hayırseverliğinden şüphe edilemez. Vereceği semereler ise muazzamdır. Bir kere murakabenin mevcudiyeti cumhuriyet esasını takviye eder. Sonra halk böyle bir murakabenin icra edildiğini hissederek tatmin olur ve daha sonra fırka azası böyle bir murakabenin mevcut olduğunu hissederek kendilerini daha ziyade ihtiyat ve uyanıklıkla idare ederler, yukarıda arz ettiğim kötü durumlara meydan vermezler ve nihayet Meclis ve matbuat da yavaş yavaş murakabenin neden ibaret olduğuna alışır ve bizde de normal bir hayat serbestisi yerleşmiş olur."

A.Ağaoğlu'nun yukarıda özgün metinlerinden yaptığımız bu alıntılardaki liberalleşme talepleri, daha sonraki yıllarda oğlu Samet Ağaoğlu tarafından Demokrat Partinin bünyesinde sürdürülecektir.

"Her devrim zora dayanır ve birdenbirelik ister." Sami Selçuk

"Bu yöntemi kullanan Atatürk devrimleride az gelişmişlik utancından kurtulmak için, antik bilgelik, rönesans, reform, kartezyencilik, pozitivizm ve sanayi devrimi gibi aşamalardan geçmiş 2500 yıllık Batı uygarlığının ürünü olan insana ulaşmak için, bir insanın kısa iktidarına sıkıştırılmasıdır. Böylece o, Doğu-Batı uçurumunu duraksamalı birkaç adımda aşmayı denedikleri için uçuruma düşen Tanzimatçılar gibi davranmamış, haklı olarak bu uçurumu bir sıçrayışta aşmak istemiştir. Bu topluma uygulanan bir şok tedavisidir."(*)

(*) Doç.Dr.Sami Selçuk, "Zorba Devletten Hukuk Üstünlüğüne", Yeni Türkiye Yay., 1998, s.284.

Atatürk Devrimleri

Şapka Devrimi: Mustafa Kemal'in Ağustos 1925 sonlarında yaptığı Kastamonu gezisinde başına şapka giyerek halka şapkayı tanıtmasından sonra, kararname ile memurlar için şapka giyme zorunluluğu getirildi. 25 Kasım 1925'te de Şapka Giyilmesi Hakkında Kanun kabul edildi. Yasaya göre, halkın şapka dışında bir başka şey giyme alışkanlığını sürdürmesi hükümetçe yasaklanmıştı. Şapka giymek ve giydirmek istemeyen muhafazakar gruplar yasayı protesto ettiler, hatta bazı illerde gösteriler düzenlediler. Göstericiler İstiklal Mahkemelerinde yargılandılar ve ağır cezalara çarptırıldılar.

Tekke, Zaviye ve Türbelerin Kapatılması: Daha Şeyh Sait Ayaklanması sırasında, Şark İstiklal Mahkemesi görev bölgesindeki tüm tekke ve zaviyeleri kapatma kararı almıştı. Hükümet 2 Eylül 1925'te "tekke, zaviye ve türbelerin kapatılmasına, din görevlilerinin kıyafetlerine ve memurların şapka giymelerine" ilişkin bir karar aldı. 30 Kasımda ise TBMM, Tekke ve Zaviyeler ile Türbelerin Kapatılmasının ve Türbedarlıklar ile Birtakım Ünvanların Men ve İlgasına Dair Yasa'yı kabul etti. Laiklik: CHF'nin 2. Büyük Kongresi'nin kabul ettiği yeni tüzükte, partinin devlet ve din işlerini birbirinden ayırmak amacı ortaya kondu. Hatta, kongrede kabul edilen ve CHF Genel Başkanlık Divanı'nca hazırlanan bildiride "laik" deyimi ile kullanıldı. Bununla birlikte, 1924 Anayasası'nda yer alan, "devletin resmi dininin İslâm olduğu" yolundaki hüküm, ancak 10 Nisan 1928'de kabul edilen bir yasa ile kaldırıldı. Bunun tamamlamak amacı ile de milletvekillerinin ve Cumhurbaşkanı'nın and içme metinlerindeki dini yeminler kaldırıldı ve TBMM'nin dinsel hükümleri yerine getireceği yolundaki hüküm de metinden çıkarıldı.

Yazı Devrimi: Türkiye'de Latin harflerinin benimsenmesi yolunda Cumhuriyet'ten sonra değişik görüşler ortaya atılmış olmakla birlikte, bu konuda resmi hazırlıklar ancak 1928 başlarında başladı. Mustafa Kemal ilk kez 8 Ağustosta CHF'nin İstanbul-Saraybumu'ndaki bir eğlence toplantısında, halka "Yeni Türk Hafleri"ni açıkladı. Ayrıca yeni çalışmaların halka tanıtılması için hem kendisi hem de milletvekilleri gezilere çıktılar. 1 Kasım 1928'te TBMM, "Yeni Türk Harflerinin Kabul ve Tatbiki Hakkında Yasa"yı kabul etti. Bundan hemen sonra bir eğitim ve okuma-yazma seferberliğine girişildi. Bu amaçla 11 Kasımda Millet Mektepleri Talimatnamesi hükümetçe kabul edildi. Yeni harfleri halka öğretmek için 1 Ocak 1929'da Millet Mektepleri açıldı. Aynı gün Arap harfleri ile kitap basımı yasağı da yürürlüğe girdi. 1 Haziran 1929'da devlet işlemlerinde ve kayıtlarında bütünüyle yeni harflerin kullanılmasına başlandı. 1 Eylül 1929'da Maarif Vekaleti'nin emriyle, okullarda Arapça ve Farsça dersleri kaldırıldı.

Devrim başlığı altında ele alınabilecek diğer yasalar ise şöyle sıralanabilir:

- Uluslararası Saat ve Takvim Hakkında Yasa (26 Aralık 1925)
- Türk Medeni Yasası (17 Şubat 1926)
- Türk Ceza Kanunu (1 Mart 1926)
- Borçlar Yasası (22 Nisan 1926)
- Türk Ticaret Yasası (29 Mayıs 1926)
- Beynelminel Rakamların Kabulüne Dair Yasa (24 Kasım 1928)
- Türk Vatandaşlığı Yasası (28 Mayıs 1928)
- Tekke ve Zaviyelerle Türbelerin Kapatılmasına ve Türbedarlıklar ile Bir Kısım Ünvanların Men ve İlgasına Dair Olan Yasa Gereğince Kapatılan Tekkelerin,Şeyhlik ve Zaviyedarlıklarının İlgasıyla Bazı Vakıflar Görevliliklerinin de Kaldırılmasına Dair Yasa (28/5/1928)
- Ceza Muhakemeleri Usulü Yasası(9 /4/1929)
- Deniz Ticaret Yasası (15 Mayıs1929)
- Türk Kadınlarına Seçme ve Seçilme Hakkı Tanıyan Yeni Belediye Yasası (3 Nisan 1930)
- Ölçüler Kanunu (26 Mart 1931)
- Ezanın Türkçe Okunması Zorunluluğu (1932)
- Kuran-ı Kerim'in Türkçe Tercümesinin Okunması Zorunluluğu (22 Ocak 1932)
- Soyadı Yasası (21 Haziran 1934)
- Efendi Bey, Paşa gibi Lâkab ve Ünvanların Kaldırılmasına Dair Yasası (26 Kasım 1934)
- Bazı Kisvelerin Giyilmeyeceğine Dair Yasa (3/12/1934)
- Türk Kadınlarına Milletvekili Seçme ve Seçilme Hakkı Tanıyan Anayasa Değişikliği Hakkında Yasa (5/12/1934)
- Ulusal Bayramlar ve Genel Tatiller Hakkında Yasa (27 Mayıs 1935)
- Diyanet İşleri Reisliği Teşkilat ve Vazifelerine Dair Yasa (14 Haziran 1935)

Atatürk'ün kültüre öncelik tanımasındaki asıl etken, yine de **ekonomik temele indirgenebilir**. Çünkü bir ülkede hızlı ekonomik kalkınmanın gerçekleşmesiyle, kültür düzeyinin yükseltilmesi ve özellikle öğretim yapısının teknolojiye yöneltilmesi arasında çok sıkı bir bağlantının varlığı yadsınamaz.

KURTULUŞTA "özgürlük ve bağımsızlık"
KURULUŞTA "kayıtsız, koşulsuz ulusal egemenlik"
KALKINMADA "çağdaş uygarlık düzeyi"

Yüzyıllardır ***"özlemleri çok, imkanları yok"*** olan toplumumuza, son elli yıl boyunca bir yandan soft emperyalizmin kapitalist tüketim kültürünün, diğer yandan arabesk kültürün bilinçli çevrelerce organize olarak yaygınlaştırılması, ekonomik yapılanmanın da yozlaşmasına neden olmuştur. Son elli yılda, on yılda bir yaşanan ekonomik krizlerde, bu faktör çok boyutlu ve ciddi olarak etkili olmuştur.(E.Y.)

Kemal Sâlih

« CÜMHÛRIYET » in

TÜRK ALFABESI

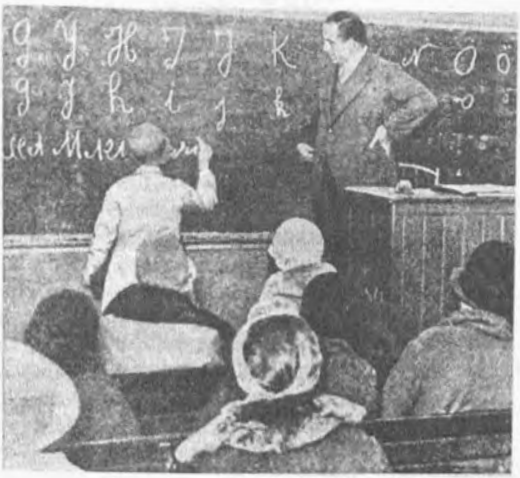
« جمهوريت » ك تورك آلفابه سى

اوچنجى طبع — القجى پاك

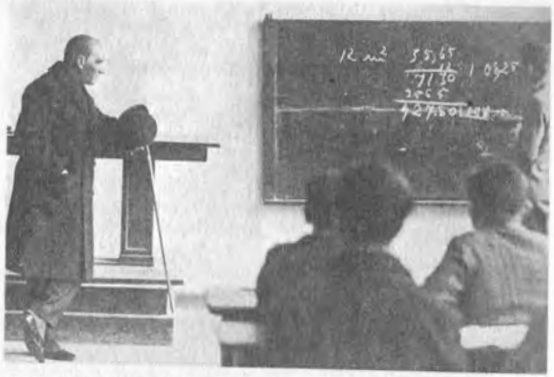
ديل هيئتى طرفندن تصويب ايديلمشدر

استانبول — جمهوريت مطبعه سى

1928

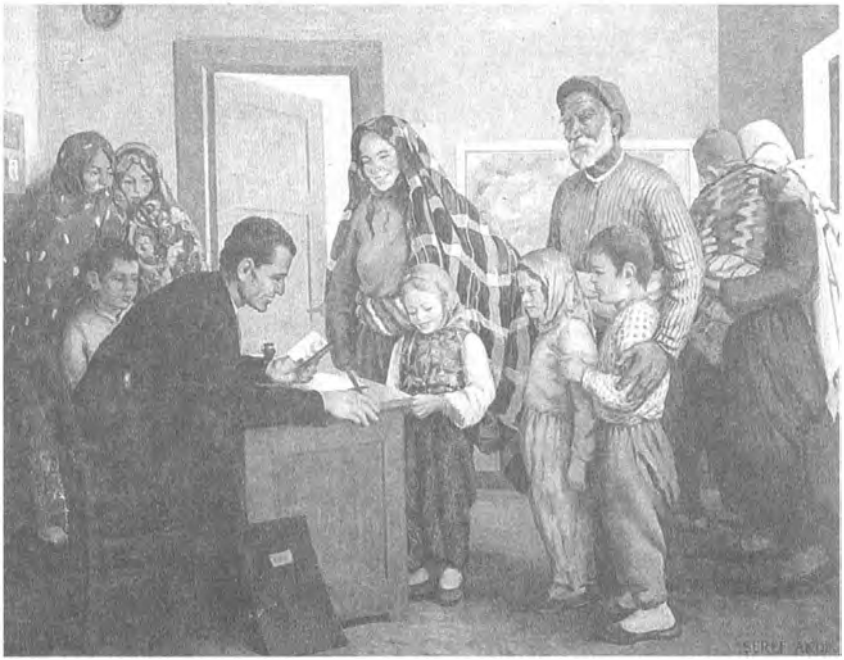
Üstte: 1928 yılında 1353 sayılı yasa ile Latin alfabesi kabul edildi. Ortada: M.Kemal, İzmir'de askeri bir garnizonu ziyaretinde bir eri yeni harfler için imtihan ediyor. Yanında İran Şahı ve İnönü. 23/6/1934. Altta: İzmir Erkek Lisesi'nde ders izliyor. 1/2/1931. Yanda: 3/8/1925 günü M.Kemal, Kastamonu'da şapkayı tanıtmasıyla ilgili söylevini verirken.

İstanbul Üniversitesi kapısındaki yazı değişikliği. Darülfünunu'ndan, Türkiye Cumhuriyeti üniversitesine. İletişim Arş.

Okula kayıt, tuval üzerine yağlı boya, Şeref Akdik.

Öğrenci Sayısında Gelişme, 1923-1934 (Bin olarak)

	İlk	Orta	Lise	Mesleki Teknik	Yüksek
1923	341.9	5.9	1.2	6.5	2.9
1924	390.4	10.1	2.2	7.1	3.5
1925	406.8	11.6	2.7	6.8	3.9
1926	235.6	15.6	3.1	6.3	3.5
1927	462.0	19.4	3.2	7.7	3.9
1928	477.6	23.2	4.2	8.5	3.8
1929	469.1	25.4	4.7	8.2	3.6
1930	489.3	27.1	5.7	9.1	4.2
1931	523.6	30.3	6.9	9.2	4.7
1932	567.4	36.1	7.9	7.0	5.3
1933	591.2	42.3	9.6	7.7	5.9
1934	643.4	45.8	9.8	8.2	6.6

Kaynak: DİE, "Türkiye'de Toplumsal ve Ekonomik Gelişmenin 50 Yılı", Ankara 1973, s.456 vd. ve Millî Eğitim İstatistikleri (değişi sayılar). Nakleden Y.Kepenek, N.Yentürk, "Türkiye Ekonomisi", s.50.

Cumhuriyetin ilk on yılında ilk 1.8, orta 7.6, lise 8.1, mesleki teknik 1.3, yüksek 2.3 olmak üzere öğrenci sayılarında artış vardır.

Bir yandan Osmanlının yıprattığını telafi, diğer yandan modernleşme ve devletçilik imajını güçlendirme amacıyla, "ciddiyet", "disiplin" ve "üniforma"nın ön plana çıkarılması, 1930'lu yılların önemli bir özelliğiydi. Üstte: Üniformalı Kars Lisesi bando takımı. Altta solda: Kuleli Askeri Lisesi öğrencileri, "Türk Öğün, Çalış, Güven" anıtı üzerinde. (Sıranın önünde O.Nurettin Yavl.) Sağda: Asker ve sivil, yeni nesil Samsun anıtı önünde.

Osmanlı döneminden Cumhuriyet yıllarına kadar gelen süreçte, kadınlar istisnai haller dışında, hemen tamamı kırsalda veya ev kadını olarak modern toplumsal yaşamın ve iş hayatının dışında tutulmuşlardı. Hukuki statüleri şeriat yasalarına göre belirlenmişti. 19 yüzyılın ikinci yarısından sonra başlatılan çalışmalar son derece verimsiz kaldı. I.Dünya Savaşı'nda, özellikle Ulusal Kurtuluş Savaşı'nda kadınlar, cepheye gİden erkeklerin yerine çalışma hayatına, hatta savaşların fiilen içine girdiler.

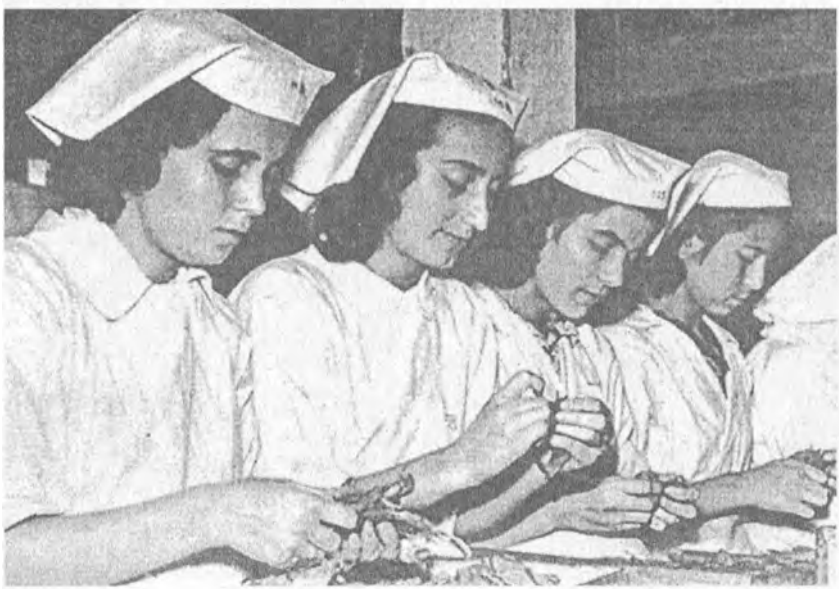
Atatürk devrimlerinin bütün çabası, toplumun bir yarısını oluşturan kadını kalkınmanın her alanında erkekle eşit düzeyde olmasını sağlamaya yönelik olmuştur.

1923 İzmir İktisat Kongresi'nin ilk günü kadın dinleyicilerin çokluğundan (500 kişi) oldukça memnun olan İktisat Vekili Mahmut Esat Bozkurt, "*Hanımlar, efendiler*" deyimini kullanmış ve

daha ilk sözleri arasında "*Çilekeş Türk kadınları, hoş geldiniz. Gelecek sene adedinizin daha çok olmasını dilerim.*" demişti. Çeşitli meslek dallarından katılan 1135 delege arasında kadın temsilciler de vardı. 5 Aralık 1934'te alınan bir kararla TBMM'i seçimlerinde, kadınlara da seçme ve seçilme hakkı tanındı. (Kasım 2001 parlamentosunda çok az kadın milletvekili yanı sıra, hükümette hiçbir kadın bakan yoktur) 1980'li yıllara gelindiğinde tarım sektöründe ücretle çalışan kadın oranı %1 .5'tu. Sanayi ve diğer hizmetlerde ücretli olarak çalışan kadınlar, toplam çalışan kadın sayısının %10'unu oluşturmaktaydı. Günümüzde kadın hakları ve medeni hukukta çok geç olarak yapılmakta olan çalışmalar, Atatürk devrimlerinin Türk kadını açısından ne kadar önemli olduğunu ve ne kadar ihmal edildiğini ortaya koymaktadır.

Değişen imaj ve modernleşen toplum...

Üstte: 20 Mayıs 1934 yılına ait Erzincan'da bir düğün anısı. (İ.H.Akansel arşivi) Giyim, kuşam ve moda, o yılların Avrupası'yla aynı düzeyde. Aşağıda solda: 1933'te Belçika'da Dünya Güzeli seçilen Keriman Halis Ece. Cumhuriyet gazetesi arşivi.

Eğitimde idealizm...

Kimileri Avrupa'da eğitim görseler bile, bölge ayrımı gözetmeksizin, Anadolu'nun en ücra köşelerindeki ilk ve orta okullarda göreve gittiler. Hal ve tavırları, saygın kişilikleriyle zaman, mekan ve olumsuz ekonomik koşullara meydan okudular. Yukarıda: 1930'lu yıllarda Erzincan Orta Okulunda müzik çalışmaları. Altta: Orta okulda kostümlü müsamere. (İ.H.Akansel Arş.)

Dünyayı şaşırtan modernleşme...

سوملی ای

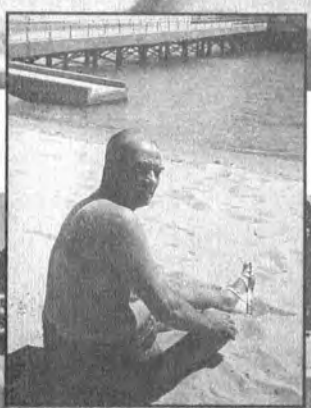

1927'de, İstanbul'da yayınlanan dergi kapağında, Üsküdar Salacak Plajında genç bir kız. Batı'nın oryantalist bakışıyla hazırlanan *Orient Express* afişiyle çelişiyor!

Yanda: Osmanlı İmparatorluğunun yıkılışından sadece altı yıl sonra, *London News* dergisine kapak olan bu fotoğraf, modern Türkiye'yi ve yönünü simgelliyordu.

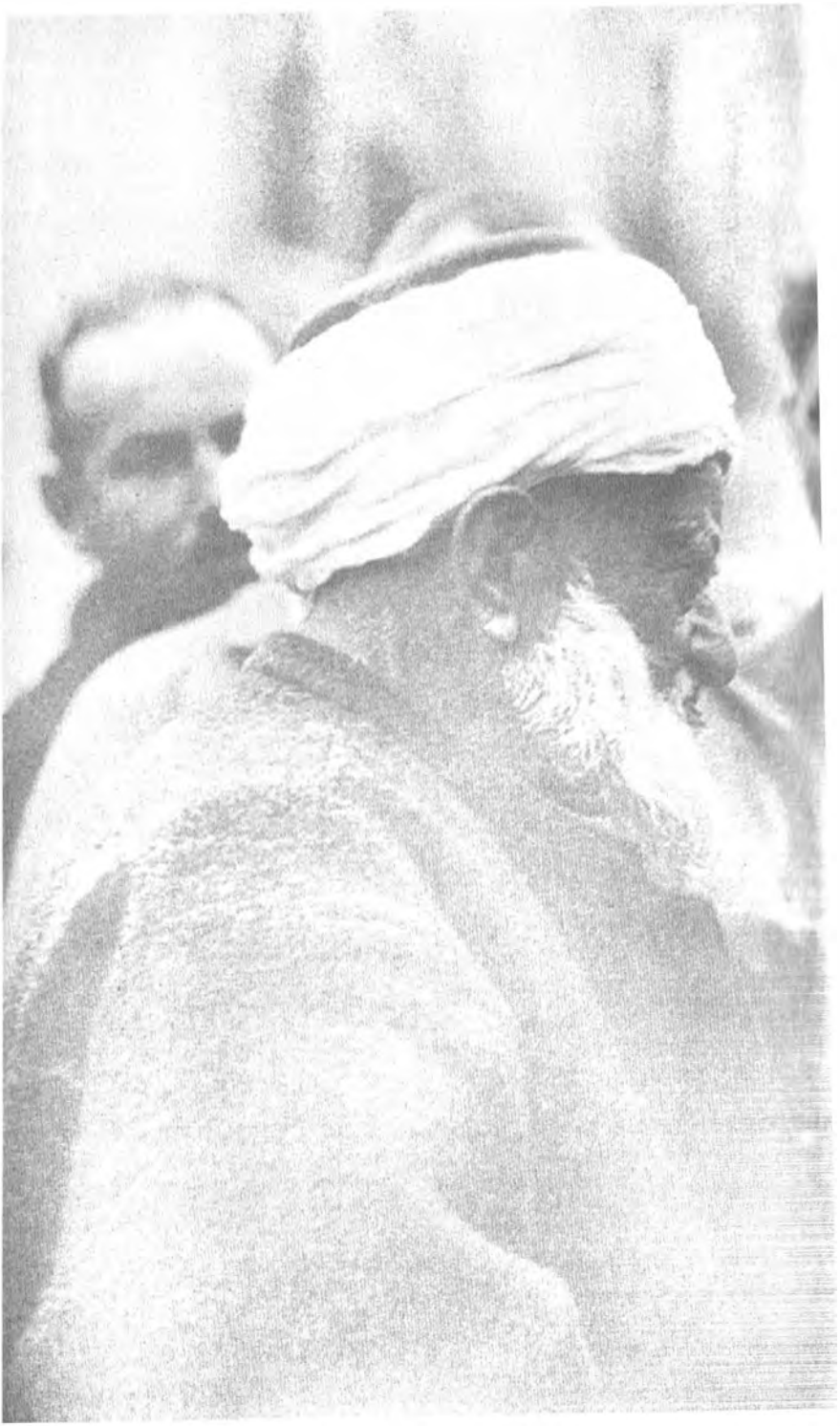
1930 Florya Plajında kendisiyle fotoğraf çektirmek isteyen halk arasında.

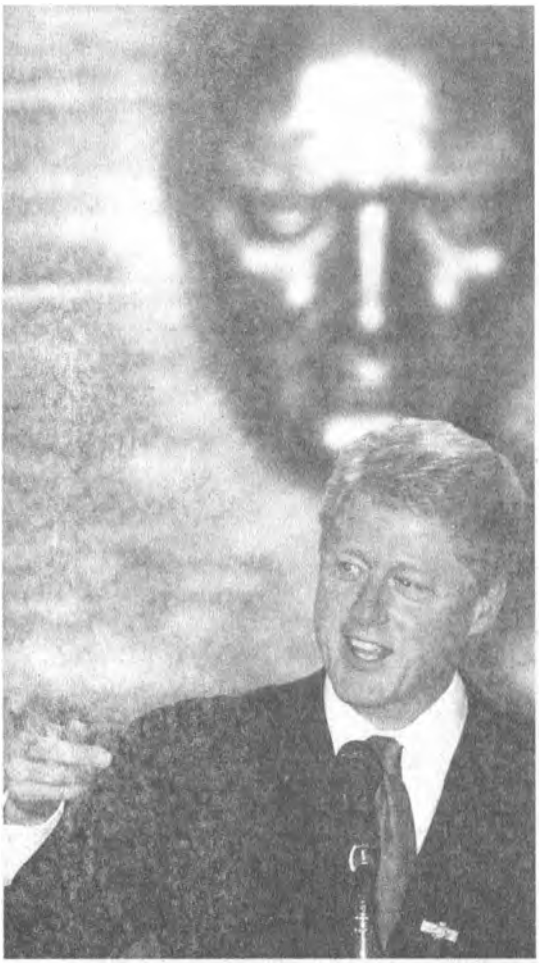

Atatürk, Florya Plajı kumsalında.
Yanda: 1936 yılında yayınlanan Perşembe dergisi kapağında su kayağı yapan genç kız.

Amasya'ya her gelişinde, Milli Mücadele günlerinde kendisine destek olan Müftü Kamil Efendiyi ziyaret ederdi.

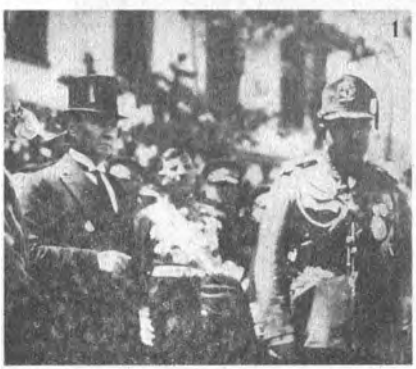

Milli Mücadeleyi
Başlattı ve
Yurt Dışına
Hiç Çıkmadı

Krallar, Şahlar, Devlet Başkanları Hep Ona Geldiler

"Yaptıklarının çoğunu Batılı güçlerden destek almadan hatta onların muhalefeti karşısında, onlar Türkiye'yi parçalamaya çalışırken yaptığını hatırladıkça kendisinin büyüklüğünü bir kez daha anlıyor ve etkileniyorum."

ABD Başkanı Clinton'ın Türkiye'yi ziyaretinde yaptığı konuşmadan. 2000.

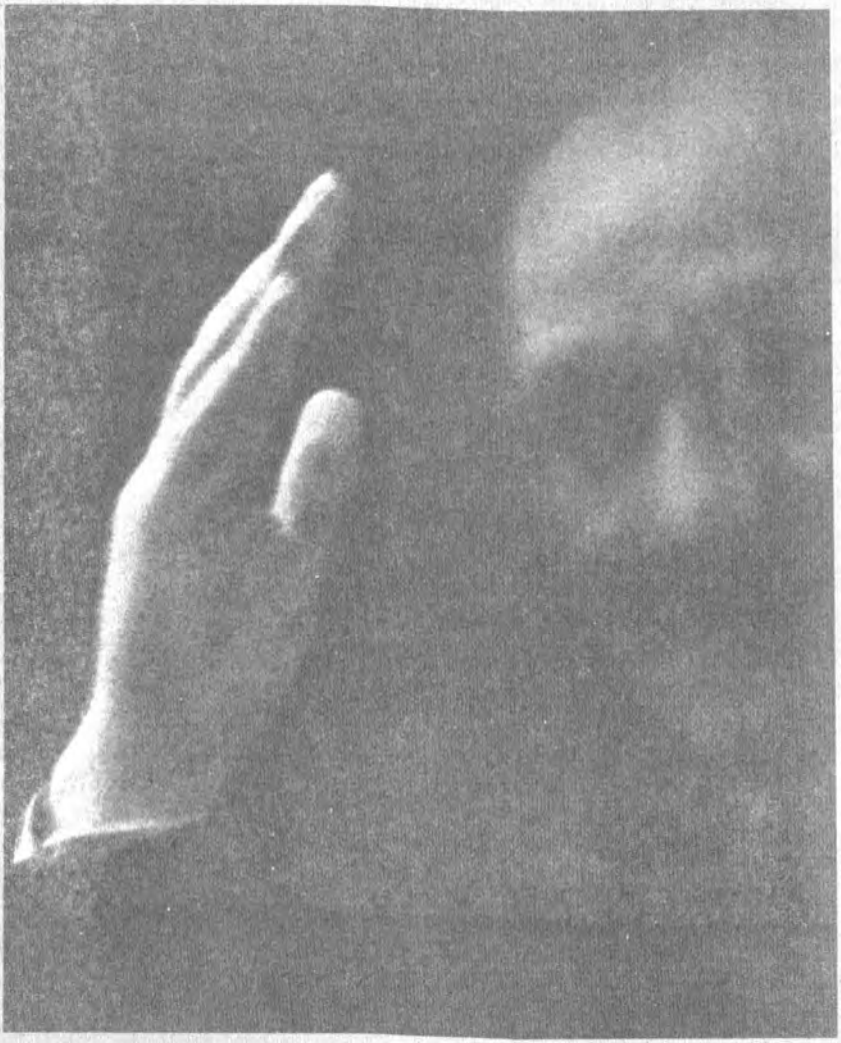

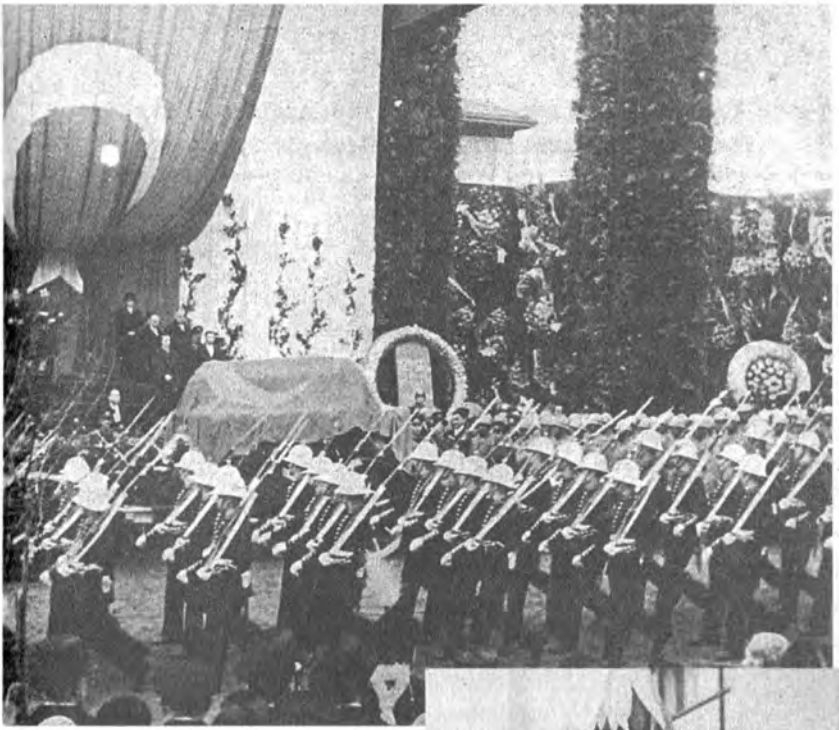

(1) Afgan Kralı Emanullah Han. 1928 (2) Irak Kralı Faysal. 1931
(3) Kral Alexander. 1933 (4) İran Şahı. 1934. (5) İsveç Veliaht Prens Güstav Adolf. 1934 (6) İngiltere Kralı Edward. 1936.
(7) Emir Abdullah. 1937. (8) Yunanistan Başbakanı Venizelos. 1930. (9) Macaristan Başbakanı Kont Betlen. 1930.

Savaş ve barışın ardından,
"Yurtta sulh, cihanda sulh"
evrensel politikası nedeniyle,
Atatürk'ün cenaze nakli uluslararası
katılımla görkemli törenlere dönüştü.
Çok sayıdaki yabancı ülke diplomatı,
askeri birlikleri ve savaş gemileri,
İstanbul ve Ankara'da
Atatürk'ün naşına eşlik ettiler.

Yukarıda:
İngiliz askeri birliğinin saygı geçidi.
Yanda:
Çanakkale'de çatıştığı
İngiliz Subayı (Sonradan Mareşal)
Birdword, Atatürk'ü
son yolculuğunda saygıyla selamlıyor.
Aşağıda: Törene katılan
yabancı devlet temsilcileri.

Batı Çıkarları ve Emperyalizmin Kuşatması Yeniden Ufukta Görülmeye Başlıyor

Almanya'nın, I.Dünya Savaşı'ndaki hasımlarına karşı yeniden savaş hazırlıklarına başladığı andan itibaren, Türkiye aynı jeopolitik sorunlarla karşı karşıya gelir. Bunlar Almanya'nın Orta Doğu'ya inmesi ve İtalya'nın doğuya doğru ilerlemesi sorunlarıdır. Almanya, bu programın gerçekleşme çerçevesi içinde, 1933 yılından itibaren "**clearing**" antlaşmaları yoluyla Türkiye ile bağ kurar.(37)

Reichsbank'ın Başkanı ve Ekonomik İşler Bakanı Vekili Dr.Hjalmar Schacht'ın Kasım 1936'da Türkiye'yi ziyareti sırasında, Türkiye III.Reich'ın en iyi ticaret ortağı haline gelmişti. The Times, Berlin'in Türk mallarını dünya piyasa fiyatlarının üzerinde fiyatlarla satın aldığını ve böylece diğer pazarlarını yitiren Ankara'yı kendi zorunlu mal satıcısı yaptığını kaydediyordu.(38)

1937 yılında, Türkiye ihracatının %42'sinin, ithalatının ise %36.5'inin Almanya'yla yapıldığı bir noktaya kadar gelişir. Üstelik Almanya, Türkiye'ye, fabrikalar kurabilmesi için makine ve diğer sınai malzemeyi satmak suretiyle, bu ülkede uygulanan ikinci Beş Yıllık Kalkınma Planı'nın gerçekleşmesine katkıda bulunur. 1934 yılında, Krupp fabrika ve tesislerini temsil eden bir Alman ticaret heyeti Türkiye'ye gelir. Hükümet yetkilileriyle yapılan görüşmeler sonunda, Türkiye'ye 20 milyon Türk lirası tutarında bir kredi verilmesi ve Türkiye'deki tren yollarının inşası için gerekli büyük çaptaki demir malzemenin Krupp tesislerinden satın alınması konularında anlaşmaya varılır.

İngiltere I.Dünya Savaşı boyunca büyük kayıplara uğramasına neden olan Türk-Alman ittifakından ağzı yanmış olarak yeni bir Türk-Alman yakınlaşması karşısında Ankara ile ekonomik ve askeri işbirliğini geliştirme yollarını arar.

İngiltere'yle girişilen temaslar, 27 Mayıs 1938 günü 16 milyon İngiliz liralık bir dış borç ile sonuçlanır. Bunun 10 milyonu sanayi malzemesi, 6 milyonu ise askeri malzeme olmak üzere, tamamı Büyük Britanya İmparatorluğundan alınan mallara tahsis edilir. (Linke, L."Turkey...") Bu gelişmeyi izleyen altı ay sonra Alman ekonomi bakanı Walter Funk Ankara'ya gelir ve 150 milyon Reichsmarklık ya da 12.6 mil-

(37) Stefanos Yerasimos, a.g.e., Kitap:3, s.143
(38) Feroz Ahmad, "İttihatçılıktan Kemalizme", 1986, s.273.

yon İngiliz liralık bir istikraz anlaşması imzalar. Türkiye üzerinde egemenlik kurma savaşı yeniden başlamaktadır.(39)

İngiltere'nin ve The Times'ın Kemalist Türkiye'ye karşı sempatisinin artması, Orta Doğu'da etkisini yaymaya çalışan bir ekonomik güç olarak Nazi Almanyası'nın yükselmesiyle açıklanabilir. Komünist sızması karşısında duyulan kuşkular güçlüydü ama, Ankara'nın Berlin'in etki alanına çekilmesi korkusu şimdi ağır basıyordu.(40)

"Milli Burjuvazi" Yerine "Milli Şef"

Atatürk'ün Ölümüyle Birlikte Milli Burjuvazi ve Özel Girişimci Yaratma Hayali Yok Oluyor İnönü'nün "Devletçi, Egemen Bürokrasi"si İş Başında

Bu ikili gelişmeler sırasında, Türkiye'nin siyasal ortamında önemli bir değişiklik oldu: Atatürk'ün 10 Kasım 1938'de ölmesi ardından Celal Bayar hükümeti düştü ve İsmet İnönü Cumhurbaşkanı seçildi.

Bu kritik değişim ile birlikte CHP, Atatürk'ün desteklediği özel girişimcilik ve milli burjuvaziden gelen liberalcilik baskılarına rağmen, kati devletçi yönetim anlayışı iktidarı ele geçirmiştir. Bundan sonra CHP, savaş yılları içinde ülkenin böyle yönetilmesini ve "milli burjuvazi" hayalinin tasfiyesini de kendi üzerine alacaktır.

İnönü cumhurbaşkanı ve CHP genel başkanı olunca, Milli Şef rejimine kısa geçiş döneminde, Bayar'ı başbakanlıkta tuttuğu gibi, kendi genel başkan vekilliğine de atamıştı. 1939'da toplanan 5.Kurultay kararıyla, CHP genel sekreteri hükümet dışında bırakılmış ve parti-devlet özdeşliği bir ölçüde çözülmüştü. Tek-partinin kağıt üstünde kalan varlığını canlandırmak ve halkla ilişkilendirmek, yeni cumhurbaşkanının başlıca amacı olmuştur. İnönü, kendi yönetimini Atatürk'ün tek-partisinden farklılaştırmak için, "**zora dayanmayan bir disiplin**"le "**anarşiye varmayan bir hürriyet**" ortamı yaratmak istemektedir.

Ayrıca "**Müstakil Grup**" adıyla 21 kişilik yapay bir muhalefet grubu oluşturulmuştur. Fakat, 1943'teki 6.Kurultay'da üye sayısı 35'e çıkarılan bu grup, göstermelik kalmış ve kendisinden umulan eleştiri işlevini yerine getirememiştir.

(39) Stefanos Yerasimos, a.g.e., Kitap:3, s.143
(40) Feroz Ahmad, "İttihatçılıktan Kemalizme", 1986, s.273.

Bunun ardından gelen ve II.Dünya Savaşı'yla soğuk savaşın 1947 yılına kadar uzanan süreci, Türkiye'nin yeni baştan emperyalizmin çemberi içine girişini ifade eder. Bu dönem içinde birbirinden bağımsız iki olgu belirginleşir ve aynı amaca doğru yönelir. Türkiye Cumhuriyeti II.Dünya Savaşı'nın dışında kalmış olmasına rağmen, savaşın dolaylı etkileri, ekonomik abluka, seferberlik, askeri harcamalar, ülke ekonomisini temelinden sarsmış ve 1930 yılından sonraki cılız ilerlemeleri de silip yok etmiştir. Böylece iç kaynakların ulusal bir kapitalizmi beslemeye yetmeyeceği, burjuvazinin gözünde açık seçik hale gelmiştir. Üstüne üstlük **Amerika Birleşik Devletleri de savaş sonrasında kredi musluklarını açınca, milli burjuvazi düşü tarihe gömülerek; yerini, azgelişmiş ülkelerin tipik "komprador burjuvazisi"ne bırakır.** Ama bu açmazın yanı sıra, önemli bir ikinci unsuru da gözden kaçırmamak gerekir. Bu da jeopolitik durumu dolayısıyla, Türkiye'ye hem savaş sırasında, hem savaştan sonra yeniden ilgi gösterilmeye başlanmasıdır. Bu siyasal ilgi giderek emperyalizmin yeni saldırısını belirleyecek olan ekonomik ilgiye de dönüşecektir.(41)

Tüm Negatif Göstergelerin Yukarı Çıktığı Tüm Pozitif Göstergelerin Aşağı İndiği II.Dünya Savaşı Yılları

Savaş başlayıp da bir milyona yakın asker silah altına alınınca, hükümetin çözmek zorunda kaldığı bir numaralı sorun artan askeri giderlerin nasıl karşılanacağı olmuştur. Gerçekten, 1939-1945 yılları arasında milli savunma harcamaları bütçe giderlerinin %54.71'ini yutmuştur. Bütçe gelirleri ise bu dönemde hem normal vergileri artırmak, hem de olağanüstü vergiler koymak süretiyle artırılmak istenmiştir. Dolaylı ve dolaysız vergilere (özellikle muamele ve kazanç vergilerine) yapılan zamlar dışında, tekel maddelerinin fiyatları da artırılmıştır.(42)

Savaş ekonomisi uygulanan bu dönemde devletin para gereksinimini fevkalade artırmış ve uygulamada bir yandan **Varlık Vergisi**, **Milli Müdafaa Vergisi**, **Muamele ve Yol Vergisi** vegibi yeni vergi uygulamalarına gidilirken, diğer yandan da **kısa vadeli hazine bonoları** çıkarılarak Hazine'nin halka borçlandırılması yoluna gidilmiştir. Fa-

(41) Stefanos Yerasimos, a.g.e., Kitap:3, s.145, 146.
(42) Prof.Dr.Taner Timur, "Türk Devrimi ve Sonrası", s.207.

kat günün zor savaş koşulları, bu bonoların ödenmesini güçleştirdiğinden, devletin **Merkez Bankasına olan borçları birikmiş, emisyon hacmindeki artışlar ise şiddetlenmiştir. Nitekim, 1938 yılında tedavüldeki para miktarı 280 milyon liradan, 1946 yılında 900 milyon liraya yükselmiştir.** Hazine bonolarına karşılık çıkarılan paralar ise savunmaya harcandığından, paranın satın alma gücü de devamlı düşmüştür. Bu gelişmelere paralel olarak, paranın iç değeri ile dış değeri arasındaki fark da büyümüş ve değer kaybetmeye başlamıştır. Nitekim savaş öncesinde, yani 1938'de, doların resmi fiyatı 126 kuruşken, 1943'te 1 dolar 131 kuruş olmuş, daha sonra ise prim uygulanarak 1 dolara 193 kuruş ödenmeye başlanmıştır. Bütün bu koşullara bağlı olarak ticaret hacminde de önemli gerilemeler olmuş ve bazı maddeler vesikaya bağlanmıştır. Nitekim, 1938 yılında 150 milyon lira olan ithalat hacmi, 1941 yılında 75 milyon liraya kadar gerilemiştir.(43)

Bu olumsuz gelişmeler karşısında ekonomi, kalkınmadan ziyade mal darlığını gidermeye, karaborsayı önlemeye ve fiyat artışlarını sınırlandırmaya yönelmiş, hükümet 1940 yılında çıkarılıp 1942'de bazı hükümleri değiştirilen "**Milli Koruma Kanunu**"na dayanarak sert önlemler almak zorunda kalmıştır. Yine bu dönemde devletin müdahale ve kontrollerinin ağırlaşmasına ve **1941 yılında Sanayii Teşvik Kanunu'nun yürürlükten kaldırılmasına rağmen**, özel girişime ve özel mülkiyet hakkına karşı gelinememiştir. İnsani açıdan büyük eleştiriler alan **Varlık Vergisi** ise savaşın yarattığı ortamda aşırı fiyat artışları nedeniyle meydana gelen spekülatif kazançları vergilendirmeyi(!) ve böylece devlete yeni mali kaynaklar bulmayı amaçlamıştır.

Sorunları 2000'li Yıllarda da Sürecek Olan Merkez Bankasının Yozlaştırılmasında İlk Adım

Vergi politikasının dışında, enflasyon da ücretli sınıf ve kategorileri aleyhine başvurulan bir araç olmuştur. Enflasyonist politika iki yoldan beslenmiştir. Bir yandan **TC Merkez** Bankası Kanununda yapılan değişikliklerle, çeşitli iktisadi devlet teşekküllerine Hazine kefaletli haiz bonolar çıkarma yetkisi tanınmış ve böylece emisyon muslukları açılmıştır. Bu şekilde ülke içinde kullanılacak mal ve hizmet arzında mukabil bir artış olmadan, 1938 Mayısında İngiltere ile bir anlaşmaya

(43) Doç.Dr. Yalçın Acar, "Tarihsel Açıdan Türkiye Ekonomisi ve İzlenen İktisadi Politikalar (1923-1963)", s.49,50.

dayanan kredi (biri 3, diğeri 10 milyon sterling olarak iki partide alınmıştır), kısmen iç harcamalarda kullanılmış ve emisyonun başka bir kaynağını teşkil etmiştir. Bunun sonucunda fiyat endeksi, 1944'de 459'a çıkmıştır.(44)

İkinci Dünya Savaşı'nın yarattığı savaş ekonomisi şartları, devlet müdahalelerini geniş ölçüde tekrar artıracak, fakat bu müdahalelerin özel sektörü sarsacak biçimde yürütmekten kaçınılmasınada dikkat edilecektir. Üstelik, yokluk şartları, enflasyon ve geniş devlet ihaleleri özel sermaye birikimini artıracaktır. Bu dönemin temel dayanağı olan "Milli Korunma Kanunu"na bakılırsa, koyu bir devletçiliğe yönenildiğine hükmedilebilir. Yasaya göre, sanayi ve maden kurumlarının neyi ve ne miktarda üreteceğini hükümet tespit edecektir. Gerekli yatırımlar, hükümet izni ve denetimi altında yapılacaktır. Hükümet tedbirlerine ayak uyduramayan kurumlara, uygun bir tazminat ödeyerek, devlet el koyacak ve işletebilecektir.(45)

Bu dönemde Hükümetin memura karşı, ayrıcalıklı davrandığı her vesileyle eleştiri konusu olmuştur. 1941'den itibaren memurlar için bir dizi ayni ve nakti ek destekler sağlanmıştır. Önce bedeli karşılığı ucuz ekmek ve şeker dağıtımına başlanmış, daha sonra aylıklara belirli oranlarda zamlar yapılmış ve maliyet bedelleri üzerinden zaman zaman bazı tüketim maddeleri (un, zeytinyağı, makarna, pamuklu kumaş) verilmiştir. 1942-1943 yıllarında memurlara yine ayni yardım yapılmış ve bu mali yıl içinde birer aylık fazla maaş verilmiştir.

Yine bu amaçla 1944 mali yılı bütçesine de 15.000.000 liralık ek ödenek konulmuştur. Görüldüğü gibi siyasi iktidar, daha önceki dönemde uygulanan politikaya sadık bir şekilde, memurları korumaya çalışmıştır. Bu politikanın sonucu ne olmuştur? Bir yazara göre, halkla memurun arasını iyice açmak olmuştur. Bu yazar aynen şöyle demektedir:"**Halk ile memur iki sınıf halinde birbirinden ayrılmıştı ve Devlet, kendi memurunu kısmen koruyabilmenin gayreti içindeydi.** Bunun aslında halkı memurdan, yani Devletten daha fazla ayırdığının farkında değildi."(46)

---

(44) J.M.Barker başkanlığındaki heyetin raporu, "Türkiye Ekonomi, Kalkınma Programı İçin Tahlil ve Tavsiyeler", Ankara, 1951, s.227.
(45) D.Avcıoğlu, a.g.e., s.302, 303.
(46) Metin Toker, "Tek Partiden Çok Partiye, 1944-1950", Milliyet, 4.3.1970. Karpat'a göre bu yardımlardan 1.600.000 kişi yararlanmıştır.

II.Dünya Savaşı Yıllarında, İş Dünyasını ve Köylüyü Sarsan Ancak Beklenen Gelirleri de Sağlayamayan Adaletsiz ve Ağır Üç vergi: "Varlık Vergisi", "Toprak Mahsulleri Vergisi", "Yol Vergisi"

Savaş yılları Türkiye'yi ekonomik güçlüklere uğrattığından devlet müdahalesinin oranı ve şiddeti de arttı. Zaten bir savaş kontrol sisteminin çerçevesini sağlamış olan devletçi yasalar ve 18 Ocak 1940'da kabul edilen "Milli Korunma Kanunu" hükümete olağanüstü geniş ekonomik yetkiler vermişti. 1939'da başlanılmış olan İkinci Beş Yıllık Plan, askeri harcamaların yüksek oluşu ve ham madde kıtlığı dolayısıyla iptal edildi ve kısmi seferberliğin sürdürülmesi tarım üretimini de düşürdü.(47)

Öte yandan dış ticaret genişledi. Türk ürünlerine büyük talep vardı ve ticari fiyatlardan çok stratejik fiyatlarla satılıyordu. Bu gelişme, yüksek devlet giderleri ve temel malların kıtlığıyla birlikte, önemli bir enflasyonist baskıya yol açtı.(48) İstanbul'da tüccarlar, aracılar ve acentalar büyük servetler yapıyorlardı. Kısmen vergi kaçakçılığı, fakat en çok da modern ve etkili bir vergi "tarh ve tahsil" sisteminin yokluğu dolayısıyla, bu servetler vergilendirmenin ya da hükümet denetiminin büyük ölçüde dışında kalıyordu.

"Oğlum Siz Toptan Deli mi Oldunuz!"(49)

Bu koşullar altında, hükümet olağanüstü mali kaynak arayışına paralel olarak vergi kaçakçılığı ve haksız kazancı önleme gerekçesiyle -Varlık Vergisi adı verilen yasayı- 11 Kasım 1942'de Meclisçe onandı ve ertesi gün yürürlüğe soktu. Böyle bir vergi, ekonomik ve mali bunalım geçiren bir ülkede, gelir toplama ve milli ekonomi üzerinde kontrol aracı olarak normal ve haklı görülebilirdi. Ancak bu vergi normal ve adaletli bir şekilde uygulanmadı ve Varlık Vergisi,

Savaşta en büyük kârı iki grup sağlamıştı; tarım fiyatlarının yükselmesi nedeniyle büyük çiftçiler ve hem Türk ihracat maddelerinin yük-

(47) Hershlag, Turkey, s.177 d. Nakleden Bernard Lewis, s.295.
(48) İbid, s.179-80. Nakleden Bernard Lewis, s.295.
(49) Varlık Vergisi uygulandığı yıllarda İstanbul Defterdarı olan Faik Ökte, "Varlık Vergisi Faciası" kitabında yazdığı bir metinden alıntı.

sek değerini, hem de temel ihtiyaç olan ithal mallarının korkunç kıtlığını istismar edecek konumda olan İstanbul tüccarı ve komisyoncularıydı. Çiftçiler hemen tamamen Müslüman Türklerden ibaretti; tüccarlar, tamamen olmamakla beraber, büyük oranda üç gayrimüslim topluluğuna mensup, Rum, Yahudi ve Ermeni'ydiler.

Yasa, mülk sahiplerinden, büyük çiftlik sahiplerinden, iş adamlarından maaş veya ücret üzerinden vergi ödemekte olan bazı vergi mükellefi kategorilerinden vergi alınmasını öngörüyordu. Büyük çiftlik sahipleri, sermayelerinin yüzde 5'inden daha fazla vergilendirilemiyordu; limited şirketlerden 1914 yılı net kârlarının yüzde 50'si ile 70'i arasında vergi istenecekti. Diğer mükellefler için vergi tarhı özel komisyonlarca "kendi takdirlerine göre" yapılacaktı.

Çok geçmeden anlaşıldı ki bir mükellefin vergi matrahını belirleyen gerçek önemli unsur, onun dini ve milliyetiydi. Sonraki açıklamalardan, vergi mükelleflerinin iki ayrı listeye, Müslüman olmuş Yahudiden **Sabbatay Sevi** mezhebine mensup dönmeler için D listesi. Dönmeler Müslümanların iki katı kadar, gayrimüslimler ise on katına kadar vergi ödeyeceklerdi. Yabancı uyruklular, Ankara'dan verilen talimat üzerine, Müslümanlar kadar vergilendirileceklerdi(50); fakat kötü kayıtlar ve yetersiz bir yönetim, birçok yabancı uyrukluların gayrimüslim Türk vatandaşları kadar vergilendirilmesine ve böylece de onların uyrukluğu adına yabancı elçilik ve konsoloslukların müdahalelerine yol açtı.

"Vatandaş suç işlerse, devlet cezasını verir; devlet suç işlerse, cezasını kim verir?"

Aşkaleden döndükten sonra oğlu İshak Alaton'a söylediği söz.

Ocak 1943 yılı başlarında basın, vergilerini ödemeyenlerin adlarını, ödeyecekleri vergi miktarıyla birlikte yayınlamaya başladı ve bunların Aşkale'de yeni yol yapımı için taş kırmaya gönderileceklerini bildirdi. 12 Ocakta basın, maaşlılar, küçükler, kadınlar, yaşlılar ve hastalar için hafifletme yapıldığını bildirdi. Geri kalanlar sürülecek, kendi taşıt, yiyecek ve gerekirse tıbbi tedavi masraflarını ödeyeceklerdi. Askerlik hizmetinde olan vergi borçluları, askeri hizmetlerini tamamlar tamamlamaz zorunlu çalışma kamplarına gönderileceklerdi.

(50) Bu imtiyazın dışında bırakılmış olan Mihver uyrukluğundaki Yahudiler, bu hükümden istisna edilmişti. (Ökte, s.81.)

İtirazlara izin verilmemiş olmakla beraber, vergi mükelleflerinin Anayasa'da tanınan dilekçe hakları vardı ve Ocak ayına kadar Maliye Bakanlığına, hemen hepsi reddedilen 10.000'i aşkın dilekçe gelmişti. Sadece ölmüş veya iflas etmiş kişilere ait birkaç vergi tahakkuku iptal edildi. Tutuklamalar ve hacizler günlük olaylardan oldu ve satış salonları müsadere edilen mallarla doldu. Otuz iki kişilik ilk sürgün kafilesi 27 Ocakta İstanbul'dan Aşkale'ye hareket etti.

Vergi borçlularının, tutuklanan veya sürülen kimselerin basında gözüken isim listeleri hemen tamamen gayrimüslimlerden -Rum, Yahudi, Ermenilerden- ibaretti. *Cumhuriyet* ve *Tasvir-i Efkâr* gazetesinin önayak olduğu basın, bunları candan onaylıyor, sadakatsizlikleri ve nankörlükleri dolayısıyla cezalandırılması gereken "**yabancı kan**"dan, "**yalnız adı Türk**" **olan kimselerden bahsediyordu.** İlkbahar ve yaz boyunca, hemen bütünü gayrimüslim olan kimselerin tutuklanması, sürülmesi ve mallarının haczi devam etti. Birçok iş adamı kendi servetlerinden daha fazla vergilerin altında yıkıldı. Ödeyecek kadar varlıklı olanlar ise nakit para bulmalarına yetecek zaman verilmediğinden iflas ettiler. En acıklı olanı, küçük esnaf ve sanatkâr ile gündelikçiler, eskiciler, kundura boyacıları, kaldırım büfecileri hatta dilencilerin durumuydu. Bunlardan gayrimüslim olanlar, çok kez ödeme güçlerinin çok ötesinde vergilendirildiler, borçlarını ödemeyince de hacze uğradılar. Daha sonra bu kategoriye bazı aflar getirildi.

Haziran 1943'te, Varlık Vergisinin 31 Temmuza kadar tasfiye edileceği ve o tarihe kadar borçlarını ödemeyenlerin iş kamplarına sürüleceği bildirildi. Başbakan 15 Haziranda Halk Partisi kurultayındaki bir konuşmasında, "Varlık Vergisinin azınlıkları ezmek için bir araç olarak kullanıldığını" hiddetle yalanladı. O zamana kadar tahsil edilmiş 270 milyondan 105 milyonunun gayrimüslim ve yabancı uyruklular tarafından ödendiğinin doğru olduğunu, fakat mülk ve servet kaynaklarını ellerinde bulundurmaları dolayısıyla bunun makul olduğunu söyledi.

Almanya'nın 1943 sonrasında yenileceğinin anlaşılmasıyla, Batılılar bu vergiyle ilgili dayatmaları rahatsızlık kaynağı olmaya başlamıştı. 21 Eylülde Maliye Bakanlığının, af listeleri hazırladığı bildirildi ve 1 Ekimde Vatan başyazarı Ahmet Emin Yalman, vergi hakkında Türk basınında ilk eleştiriyi yayınladı. Ekim sonunda Başbakan, İstanbul'da yayınlanan bir Rumca gazetenin başyazarıyla bir söyleşi yaptı ve gayrimüslimlerin haksızlığa uğradığını yalanladı. Aralık 1943'te Roosevelt

ve Churchill ile buluşmak üzere İnönü'nün Kahire'ye gitmesinden hemen önce, son sürgünler İstanbul'a geri getirildi. Meclis, hâlâ tutuklu bulunan vergi borçlularını salıveren ve ödenmemiş bütün vergi miktarlarını affeden bir yasayı kabul etti. Böylece Varlık Vergisi, sona ererken de, vergilerini ödeyenleri cezalandırmak ve her hangi bir şekilde bundan kaçınmayı becermiş olanları da ödüllendirmek gibi son uygunsuzluğunu tamamladı.

1947'de yazılan ve 1951'de yayınlanan kitabında İstanbul Defterdarı **Faik Ökte**, isteksiz ve gönülsüz olmakla beraber, makamının kendisinden istediği baş rolü oynadığı Varlık Vergisinin kaynaklarının, uygulanışının ve sona erişinin hikâyesini tam bir samimiyetle anlatır. Türkiye'nin o zaman içinde bulunduğu durumda, sermaye üzerinden olağanüstü bir vergiye muhtaç olduğunu söyler. Alman ırkçılığının Osmanlı taassubuyla birleşmesinden doğan bu "**veled-i zinaya**" ise ihtiyacı olmadığını belirtir.

Vergi hasılatı 314.920.940 lirayı -o zamanki raylce göre aşağı yukarı 28 milyon sterlini- buldu. Bu istenen miktarın yüzde 74.11'iydi. Bu vergiden 465 milyon liralık hasılat beklenirken, 1944 yılına kadar sadece 315 milyon lira elde edilebilmiştir.

Eski İstanbul Defterdarı kitabının son bölümlerinde Hazinenin bu miktarda zenginleşmesinin gerektirdiği "**kanunsuzluk ve nizamsızlık**"ın sonuçlarını inceler. "*İstanbul'un iş dünyası sarsılmış ve yerinden oynamıştı. Vergi, sağladığı fırsatlarla büyük borsacıları zenginleştirerek ve meşru küçük iş yerlerinin yıkılması ve geçimini bunlardan sağlayanların yoksullaşmasıyla küçük borsacıların sayısını artırarak, fiilen karaborsanın yararına çalışmıştı. Vergi, ekonomik ereklerine ulaşmakta başarısızlığa uğramış ve onu esinleyen fiyat politikasının tam bir iflasıyla sonuçlanmıştı.*

Mali dönemde bu vergi ile kaybettiğimiz en kıymetli döviz, Vatandaşın devlete olan itimadının sarsılmasıdır... Endüstri, ticaret, bütün iktisadi hayat, emniyet havasını teneffüs ederek yaşayabilir. Varlık Vergisi ile bu hava zehirlenmiştir...

Türkiye'nin dış itibarı üzerindeki etki daha da kötüydü. Türkiye Çumhuriyetinin, kuruluşundan beri mali politikasının dürüstlüğü, dinî hoşgörüsü dolayısıyla kazanmış olduğu iyi ün tahrip edilmişti. Onu yeniden kurmak kolay değildi.

Türk vatanseveri için, Varlık Vergisinin en affedilmez yanı, Türkiye'nin egemenliğini ve vekarını düşürmesiydi. Gayrimüslim vatandaşlanna haksız ve ayncalıklı vergiler koymak suretiyle, Türkiye diğer devletlerin kendi iç işlerine müdahalesini davet etti; sonra yabancı baskısıyla bu vergileri düzeltmek de Atatürk Cumhuriyetinin hükümeti, çok önce kaldınlmış olan Kapitülasyonlann en utanç verici ve küçültücü durumlanna yeniden düştü.

Faik Ökte kitabını şu son düşünceyle bitirir:"Ben kendi hesabıma bu mevzuda devletin vekar ve haysiyetine vurulan bu darbe dolayısıyla, başta Başbakan olmak üzere hepimizin toptan Yüce Divana sevkedilmeyişimize hâlâ hayret ederim."

B.Lewis'e göre Varlık Vergisi acıklı bir işti. O zamandan beri yabancı gözlemciler tarafından anlatılmış ve tartışılmıştır. B.Lewis'e göre, *"Uzun vadede, muhtemelen, Türk Devletinin "**hayslyet ve vekarı**"na, Verginin doğrudan doğruya kurbanlanndan daha zararlıydı. Bununla beraber, etkileri mübala edilmemelidir. Hitler Almanyası'nın hakim olduğu bir Avrupa'da, Cumhuriyet Türkiyesi'nin tek bir işkence denemesi yumuşak ve ılımlı bir olaydı."*(53)

İki Verimsiz Vergi "Toprak Mahsulleri Vergisi" ve "Yol Vergisi"

Toprak Mahsulleri Vergisi de, tarım ürünlerindeki artışlardan yararlananları hedef almaktadır. Bu husus Yasa'nın gerekçesinde açıkça belirtilmişti:"*Zirai mahsullerin maliyet fiyatlarının çok üstünde bir kıy-*

(53) **ABD'li Rum ve Ermenilerin Türk lobisi faaliyeti.** Bu verginin gayrimüslimler üzerindeki olumsuz etkisinin en ilginç yansıması, Cumhuriyet Halk Partisinin 1950 seçimlerinden sonra iktidardan düşmesi Demokrat Partinin iktidara gelmesi ardından Celal Bayar'ın ABD'yi ziyaretinde, çoğu Varlık Vergisi sonrasında yurt dışına giden gayrimüslimlerden özellikle Rumlann ve Ermenilerin tam bir Türk lobisi gibi çalışmalarıdır. Celal Bayar sanki kendi cumhurbaşkanlarıydı. 14 bin sinema Türkiye'yi överek tanıtan bir filmi aynı zamanda gösteriyordu; bunu sağlayan en güçlü film şirketlerinden "20. Century Fox"un sahibi Rum kökenli Scouras'tı. Celal Bayar'ı New York'ta Kuzey ve Güney Amerikan Rum Ortodoks kiliselerinin Başpiskoposu Mihail ağırladı, evinde ziyafet verdi. Davetliler New York'un en önemli kişileriydi. Kaliforniya'da özellikle San Fransisco'da Ermeniler, Hollywood'da Ermeniler ve yine Rumlar seferber oldular. Oralarda Türklerin eksikliğini onlar kapatıyordu. Onların yarattıkları hava, Bayar'ın gezisinin başarısına büyük ölçüde katkıda bulundu.

met iktisabı köylümüzün kalkınması noktasında memnunlukla karşı lanmakla beraber, alınması lazım gelen müdafaa tedbirlerimizin istil zam ettiği büyük külfetlerin bütün millet arasında ahenkli bir tevzi düşünüldüğü için maliyet fiyatlarının birkaç derecesinde artan toprak mahsullerinden bir vergi alınmasına zaruret görülmüştür."

Yasa, hububat, bakliyat, fındık, fıstık, incir, üzüm, zeytin ve pamuk gibi ürünleri ayni; afyon, kendir, keten, pancar, narenciye, patates ve tütün gibi ürünleri de nakdi olarak vergilemiştir. Vergi oranı, Milli Ko runma Kanununa göre hükümetçe belirli fiyattan alınan ürünlerde %8, diğerlerinde ise %12'dir. 1943 yılında kabul edilen Toprak Mahsulleri Vergisinin uygulanması başarılı olmamıştır. Nitekim hükümet 1.200.000 ton hububat elde etmeyi düşünürken, bunun ancak yarısını, 600.000 ton hububatı tahsil edebilmiştir. Bunun üzerine, Vergi, 1944 yılında, bu defa mükelleflerin beyanlarının kontrolü mekanizması pekiştirilerek yeniden konulmuş ve tahsil oranı da genel olarak %10 şeklinde tebsit edilmiştir.(54)

Diğer bir yasa ise 19 Ocak 1925 tarihli ve 542 sayılı "Yol Mükellefiyeti Yasası"dır. Bu yasa uyarınca, malul fakirler, öğrenciler, askerler ve sağ 6 çocuğu olanlar dışında, 18-60 yaşları arasındaki bütün erkeklere, yılda 6-12 gün özel yollarda çalışma yükümlülüğü konulmuştu. Bu yükümlülük bedenen yerine getirilebileceği gibi, askerlikte yürürlükte olan bedel usulü gibi, paraya da çevrilebiliyordu. Başlangıçta 10 TL olan bu para, 1929'da 6 liraya düşürülmüş, daha sonra 18 liraya çıkarılmış, nihayet 1950'de yürürlükten kaldırılmıştır. Bu vergi kayda değer bir gelir kaynağı olmadığı gibi, söz konusu parayı ödeyemeyerek fiilen çalışanların el emekleri de, yol yapım makinelerinin olmayışından verimsiz kalmıştır. Öte yandan, Yol Mükellefiyeti en yoksul kesimin tek-parti yönetiminden soğumasında önemli bir rol oynamıştır.(55)

Vesikalar Dönemi: II.Dünya Savaşı'nın getirdiği ekonomik sıkıntılar nedeniyle, temel ihtiyaç maddelerinin sağlanmasında sıkıntılar yaşanmaktaydı. 9 Ocak 1942 tarihinde hükümetin aldığı bir kararla, üç türlü vesika (karne) hazırlanmıştır. Büyükler, küçükler ve işçiler. Her kame bir kişiye aittir ve sahibinin istihkak karşılığı olan kuponlar bulunmaktadır. 7 yaşını geçmeyen çocuklar; çocuk, bunun üstünde olanlar büyük karnesi alacaklardır. Verilecek ekmeğin miktan ise çocuklara günde 187.5 gram, büyüklere 375 gram, işçilere de 750 gramdır. Ancak işçiler de sınıflandırılmıştır ve sadece bu miktarı ağır işlerde çalışanlar alacaktır. Karnenin köylerde uygulaması yoktur.

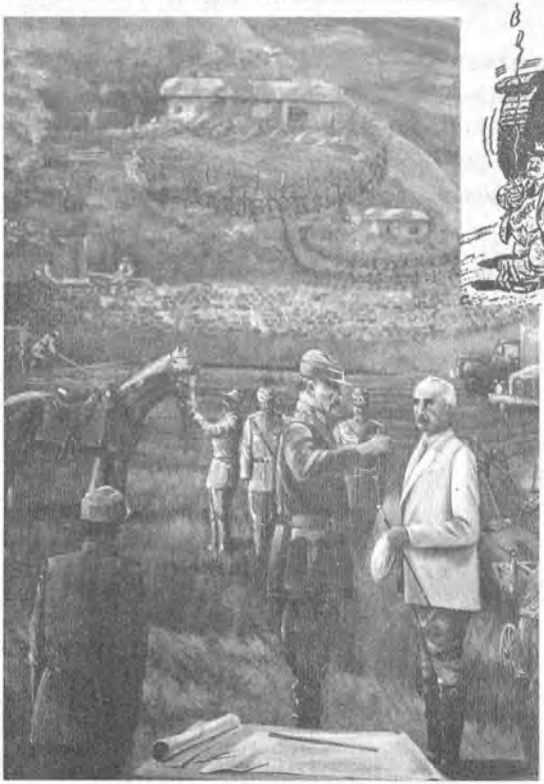
(54) Prof.Dr.Taner Timur, "Türk Devrimi ve Sonrası", s.188.
(55) Neşet Halil (Atay), a.g.e., s.41. Nakleden M.Tunçay, a.g.e., s.199.

Önce çatıştılar, sonra barıştılar.
İsmet İnönü ve Yunanistan Başbakanı Venizelos, Atina Stadyumu'nda halkı selamlarken. (3 Ekim 1931) Altta: Atatürk'ün ölümünden sonra Cumhurbaşkanı olan ve "Milli Şef"liğini ilan eden İsmet İnönü, Türkiye Büyük Millet Meclisinde konuşma yaparken.

Faşist Nazi Partisi
20. yüzyıl ortasında Roma-Germen İmparatorluğunu yeniden kurmayı hayal ediyordu.
Üstteki Fotoğraf:
Hitler, Polonya yenildikten sonra, Başkent Varşova'da geçit yapan Alman Topçu Birliğini selamlıyor.
Üstteki ABD karikatüründe:
Sovyet ve Nazilerin savaşa sokma baskısına karşı direnen Türkiye.
(O.Kologlu Arşivi).
Yanda: Olası Alman saldırısına karşı, Trakya'da "Çatalca Müstahkem Hattı" denilen savunma sisteminin inşaatlarını denetleyen Cumhurbaşkanı İ.İnönü'ye, Gn. Kur.Bşk. Fevzi Çakmak brifing veriyor.
Yağlı boya resimden ayrıntı.
4x1.8m. (Resim Ersal Yavi)

Türkiye II.Dünya Savaşı'nda Doğu komünizminin, Alman Faşizminin ve Batı kapitalizminin baskısı altında kalmıştı.
Üstte: 7 Aralık 1943'te Kahire'de yapılan buluşmada Roosvelt, İnönü ve Churchill.
Ortada ve yanda: II.Dünya Savaşı'nın Afrika cephesinde bir asker sanatçı. O.Nurettin Yavi. Türkiye Savaşa girmediyse de Savaşın sonlanna doğru, Mısır'daki İngiliz Ordusu'nda eğitim görmeleri için Türk subaylan gönderilmişti. Teğmen O.Nurettin Yavi de gönderilenler arasındaydı.
Ortada ve Altta: Kahire'deki askeri üstte çekilen fotoğraflarda, O.N.Yavi ceepte (sol başta), tankta şöför mahallinde ve askeri gazinonun duvanna, İstanbul Rumeli Hisan'nın yağlı boya resmini yaparken.

VII.BÖLÜM

Yokluklara, Ulusal Bağımsızlık Savaşlarına ve 1929 büyük dünya krizine rağmen Kemalistler "açık pazar + kapitülasyon + dış borç" üçlüsünden uzak durdular.

1938 başlangıç yılı 100 kabul edilmek kaydıyla,
1929 ile 1938 yılları arasında fiyatlar %29 oranında düşüş göstermiştir.
1929-1938 yıllarını içine alan dönemin bütünü için bir enflasyon değil, deflasyon söz konusudur.
Bu sonuç toplumun olağanüstü koşullara karşı gösterdiği büyük özveri, katkı ve sabır ile gerçekleştirilebilmiştir.

1929 büyük dünya krizi, Türkiye'yi de büyük ölçüde etkilemişti. O dönemin gözde yabancı parası sterlinin TL karşısındaki değeri üzerinde, içeride ve dışarıda yapılan manipülasyonlar, spekülatörlerin haksız kazançlarına ve TL'nin dalgalanmasına neden oluyordu.
25 Şubat 1930 tarihinde1567 sayılı Türk parasının kıymetini koruma kanunu yürürlüğe girdi.
Dünya krizinden bunalan ve Türkiye kalkınmasını kendi çıkarları doğrultusunda şekillendirmek isteyen Batılılara karşın, Türkiye alternatif dış politikalar üreterek, 1930'lu yıllarda Sovyetler Birliğiyle bir dizi sanayileşme hamlesini başlattı. Bu gelişmeden endişelenen Batılı güçler, tekrar Türkiye'nin kapısını çalarak ihracat yapmaları konusunda cazip kredi ve yardımlar önerdiler.
Dünyaya kapılarını açık tutmaya çalışan Türkiye, bir süre sonra sabit kur politikasının sıkıntılarını duymaya başlamış, aşırı değerlenen Türk Lirası karşısında ihracat daralmış ve döviz kazandırıcı işlemler olumsuz etkilenmişti. Bu sürecin hemen ardından başlayan II.Dünya Savaşı ve yıkılan Avrupa'yı kalkındırma çabaları için bu defa ABD'nin patronajlığında, Batılılar 1946'da tekrar Türkiye'nin kapısını çalacaklardır.

1946'da 1 Dolar=130 Kuruştur.

İki kutuplu birinci kuşak
yeni dünya düzeni ile
1946'da Türkiye'nin kapısını çalan Batı emperyalizminin

"açık pazar + kapitülasyon + dış borç" üçlüsüne yol veriliyor.

Bu süreçte ABD ve Batı Avrupa'nın Türkiye İlişkilerindeki
Temel Politikaları
- En Ucuz - En Uydulaştırılmış - En Uslandırılmış
yöntemler olacaktır.

Avrupa II.Dünya Savaşı'ndan yıkıntı halinde çıkmıştı.
Yeniden imarı, gıda ve tarımsal ihtiyaçları için yapılacak çok büyük harcamalara ait ödemelerin güçlükleri nedeniyle, paralarının satın alma değerlerini yüksek tutmak zorundaydılar. Dünya liderliğine soyunan ABD kendisine düşecek aşırı yükün hafiflemesi için; savaşa girmeyen, potansiyel kaynaklara sahip, gelişme çabası içindeki Türkiye'ye öyle diyor:
"Avrupa'nın tarımsal ürünlere ve ham maddeye acil ihtiyacı var. Size yapacağımız yardımlar, vereceğimiz krediler karşılığında, tarımsal üretiminizi ve ihracatınızı artırabilirsiniz. Ancak bunun için öncelikle paranızın değerini dolar karşısında düşürmeniz gerekir." Böylece Batılılar kendi paralarının değerini koruyacaklardır. Türkiye ise dış dünyaya açılacağını, kalkınacağını, Sovyetler ve komünizm tehdidine karşı korunacağını düşünerek sevinecektir.
ABD bu çağrının ardından bir de tehdit savurmaktadır:
*"**Sanayileşme, demiryolları yapımı vb. işlere sakın kalkışmayın; bunları beceremezsiniz. İhtiyacınız olanları bizden ve fabrikalarını yeniden kuracak olan Avrupa'dan satın alabilirsiniz.**"*
Ardından acilen Avrupa Kalkınma ve İşbirliği Teşkilatı Kurulmuş, Türkiye bir dizi uluslararası üyeliklere imza atmıştı.
1960 sonrasında en verimli insan gücü de transfer edilerek, Batı Avrupa kalkınması en az zararla gerçekleştirilmiştir.

1946'da Kemalistlerin 25 Yıllık Mücadelesine Sünger Çekiliyor

1838 Serbest Ticaret Anlaşması ve Dış Borç Batağı Osmanlı Ekonomisini ve Maliyesini Çökertmiş, Toplumu Ağa-Bürokrat Egemenliğindeki Köylülüğe Mahkûm Etmişti
Bu Defa "Bretton-Woods" Para Sistemi "Thornburg Raporu", "Barker Raporu", IMF, Dünya Bankası (IBRD), OEED* Üyelikleri, Truman Doktrini, Marshall Yardımı ve Daha Nice Rapor ve Anlaşmalarla Dolar Diplomasisi ve Aynı Emperyalist Yöntem Geri Geliyor

Bu Süreçle Birlikte, Çok Partili, Popülist Demokrasiye Geçen Türkiye Cumhuriyeti, Dünyadaki Hızlı Ekonomik Gelişmelere Uyum Sağlayamamış, Batılılaşıyorum Diyerek Yüksek Devalüasyonlardan, Kronik Dış ve İç Borçlardan, Periyodik Ekonomik Krizlerden, Bütçe Açıklarından, Köylülükten, Toplumsal Çalkantılardan, Askeri Darbeler ve Muhtıralardan ve IMF'ye Niyet Mektupları Yazmaktan Kurtulamayacaktır

Tarihin Türkiye Üzerinde Oynadığı İlginç Tekrar Bu Defa Atlantiğin Ötesinden Geliyor

II.Dünya Savaşı biteli iki yıl olmasına rağmen, Avrupa ülkelerinde ekonomide bir canlılık, toparlanma ve hatta kalkınma görülmemesinde Avrupa'nın iki büyük sanayi ülkesi olan Fransa ve İtalya'da Moskova güdümlü Komünist Parti ve sendikaların sık sık çıkarttıkları genel grevlerin etkisi büyüktü. Bu grevler her iki ülkenin ekonomilerini felce uğratırken, diğer Avrupa devletleri de bundan etkileniyordu. Savaş sonrasında Avrupa'nın kalkınması ve savaş yaralarının onarımı için iki sene boyunca ABD'nin çeşitli Arap devletlerine ayrı ayrı vermiş olduğu yardımlar çok yetersiz oldu.(1) Öte yandan Avrupa'da iktidarı zorlayan güçlenmiş komünist partilerin varlığı yakın gelecekte

(*) OEED (Organisation of European Economic Cooperation), 1961'den sonra OECD olmuştur.

(1) F.Armaoğlu, "20. Yüzyıl Siyasi Tarihi", 1983, s.770.

Avrupa'nın Sovyet egemenliği altına girmesine neden olabilirdi. ABD çıkarları açısından bu duruma çare ararken, ABD Dışişleri Bakanı George Marshall 5 Haziran 1947'de Harward Üniversitesinde yaptığı konuşmada ABD'nin yen dış politikasının ana hatlarını çiziyordu.(2) Daha sonra "**Marshall Planı**" olarak adlandırılacak bu politikaya göre; Avrupa devletlerinin ekonomik işbirliği sayesinde hem bir birliği sağlanacak, hem de ekonomik kalkınmada devletler birbirlerinin eksiklerini tamamlayacaklardı. Marshall yardımıyla ABD mali yardımları Avrupa'nın kalkınması için gerek duyulan sahalarda bir plan ve program çerçevesinde kullanılacaktı. Bunun için 27 Haziran 1947'de içlerinde Türkiye'nin de olduğu Avrupa devletlerinin katıldığı Paris toplantısında Marshall Planı görüşüldü. Toplantıya katılan Sovyetler bu planla ABD'nin Avrupa'yı mali denetim altına almak istediğini ileri sürerek çalışmalardan çekildi. Plan, katılımcı devletler tarafından memnunlukla kabul edildi. 12 Temmuz 1947'de Paris'te toplanan on altı devlet ABD ekonomik yardımlarının kullanılacağı alanları belirlediler ve ABD'ye bildirdiler. Türkiye bu toplantıya 1947 Sanayi ve Kalkınma Planı olarak bilinen bir raporla gitmişti. (ileride görüleceği gibi bu planlar çöpe atılacaktır.)

Nisan 1948 başlarında ABD Kongresi'nde kabul edilen Dış Yardım Kanunu ile ABD Hükümeti, Avrupa'ya verilecek krediyi her yıl için 6 milyar dolar olarak belirledi. 16 Avrupa devletinin Marshall Yardımı paralelinde kredilerin kullanımını koordine edecek olan "Avrupa İktisadi İşbirliği Teşkilatı" (OEED) 16 Nisan 1948'de kuruldu. Türkiye de bu teşkilatın kurucu üyeleri arasında yer aldı.

Bu teşkilatın kurulmasına Sovyetler'den gelen tepki ise büyüktü. Moskova savaşla girdiği Doğu Avrupa devletlerinin iç rejimlerini değiştirerek hepsini kendisine bağlarken, Şubat 1948'de Çekoslovakya'yı da işgal etti.(3) Çekoslovakya'nın işgali Amerika dahil olmak üzere bütün Avrupa devletlerinde büyük endişe yarattı. Çünkü Çekoslovakya, Batı Avrupa'ya en yakın olan tampon bir devletti. Bunun üzerine Sovyet yayılmacılığını önleyebilmek için tek çare olan ekonomik birliklerin yanı sıra askeri birliklerin ve teşkilatların oluşturulması ihtiyacı doğdu. Önce İngiltere, Fransa ve Benalüx ülkeleri (Belçika, Hollanda ve Lüksemburg) 4 Mart 1948'de "Batı Avrupa Birliği"ni kur-

(2) ABD Dışişleri Bakanının bu konuşması için bkz. Department of State Bulletin, Vol XVI, No:415. June 15 1947, s.1159-1160.
(3) F.Armaoğlu, a.g.e., s.771.

du. Bu birlik, ileride kurulacak olan NATO'nun çekirdeğini oluşturacak ilk askeri örgütlenmedir.

Tüm Bu Anlattığımız Gelişmeler İçinde Türkiye'nin Yeri Nedir?

Aşağıdaki bölümlerde görüleceği gibi, Türkiye, II.Dünya Savaşı'nda ekonomik ve insan kaynakları yerlebir olmuş Avrupa'nın gıda ve ham madde kaynağı olarak görülmektedir. Türkiye bu kaynaklarıyla Avrupa'yı besleyecek, Avrupa kalkınacak ve sanayi ürünleriyle Türk pazarlarına yumuşak girecektir. 1838 Balta Limanı Serbest Ticaret Anlaşması'yla uygulanan "Açık Kapı" Emperyalizmi, burada da tekrarlanmaktadır. "***Türkiye sanayileşmeyecek, Avrupa'ya tarımsal girdi sağlayan bir ülke olarak Batı sanayiinin de pazarı olacaktır.***"

ABD Hükümetinin 1945'ler sonrasındaki görüşünden bir kesit:

"Türkiye'deki yaşam koşulları(nın), Türkiye tarım ürünleri ve ham madde fazlaları üretebildiği ve Batı Avrupa'nın sanayi ürünleri için çok daha büyük bir pazar haline geldiği zaman iyileşeceğini..."(4)

Bir Amerikan yazarının ABD ve Batı Avrupa ülkeleri açısından:

"Türkiye'nin (Avrupa İmar Programı'na) katılmasının genel amacı... tarımsal üretimini, imalat sanayi ürünleri karşılığında Batı Avrupa'ya gıda malları ve ham madde sağlayabileceği bir düzeye çıkartmasıydı."(5)

1838 Serbest Ticaret Anlaşmasındaki bu dayatmalar 100 yıl sonra yeniden Türkiye'nin önüne konulmaktadır.

Ancak bunu öneren kişiler ve ülkeler, basit tarım araç ve gereçleri dışında traktör imalatının bile Türkiye'de yapılmasını gerekli görmemektedirler. Özellikle 1946 Thomburg Raporu'nda vurgulanan bu öneri daha sonraki yıllarda Barker Raporu'nda belirtilecek; ancak daha sonraları Türkiye'ye büyük miktarda ABD traktörünün satışı yapılacaktır.

Truman Doktrini yeniden gelişen Türk-ABD ilişkilerinde ikili yeni temasların oluşmasında etkili oldu. Türk ekonomisi üzerinde ve askeri ihtiyaçların tespiti hususunda zaman zaman ABD teknik komiteleri

(4) ECA, 1949 b,9-10. Zikreden Tezel, a.g.e., s.268.
(5) Robinson, 1963, s.138. Zikreden Tezel, a.g.e., s.268.

Türkiye'ye gelerek raporlar tanzim ettiler. Hatta Amerika'dan ekonomi uzmanları getirtilerek incelemeler yaptırıldı. Türk askeri personeli eğitim için ABD'ye gitti. Bu iyi ilişkiler sonucu 4 Temmuz 1948'de **Türk-Amerikan İktisadi İşbirliği Antlaşması** imzalandı. Bu antlaşma 12 Temmuz 1947 antlaşmasının işleyiş tarzını rapor eden ABD'li uzmanların görüşüne göre, diğer Avrupa devletlerine nazaran Türkiye, tarım ve maden bakımından Avrupa kalkınmasına yardım edecek bir ülke sayılmış, altın ve döviz stoklarının 15 için yeterli görmüştü. Bu yüzden Marshall yardımı ile Avrupa devletlerine verilmesi düşnülen ekonomik yardımdan başlangıçta Türkiye'ye verilmesi yerine sadece "rüçhan hakkı" tanınmıştı. ABD Hükümetinin Türkiye'yi Marshall Planı içine almaya karar verişi ve ABD yardımının başlaması- Türkiye'nin sürekli ısrarı ile- işte bu 4 Temmuz 1948 Antlaşmasıyla gerçekleşmişti. Bu antlaşma TBMM'nde 8 Temmuz'da onaylanarak 13 Temmuz 1948 tarih ve 6956 sayılı Resmi Gazetede yayınlanmıştır.

Anlaşma hükümlerinin 12 Temmuz 1947 Antlaşmasıyla paralellik göstermesi yanında, dahili rejimi etkileyen ikinci maddesi tekelci bir yapı olarak tasvir edilen Türk ekonomisini liberalleştirme yükümlülüğü getiriyordu. Marshall Yardımı Türkiye'de 1950'ye kadar belirtilen miktarın çok altında gerçekleşmiş, bu da hoşnutsuzluk yaratmıştı.(6)

Türkiye'nin Rolü, Batı Emperyalizminin İleri Karakolu, Savaşta Yıkılan Avrupa'nın Gıda, Tarımsal Kaynağı ve Sanayi Ürünlerinin Alıcısı Olarak Tespit Ediliyor

19. yüzyıldan itibaren giderek güçlenen İngiltere Krallığı, Fransa, Almanya ve Rus Çarlığı, II.Dünya Savaşı'nın öncesine kadar dünyanın G4'leri ünvanını koruyabilmişlerdi. Emperyalizmin çıkar çatışmalarından yorgun düşen bağımlılarının ulusçu direnişleri ile güçlerini giderek yitiren bu ülkelerin karşısında veya yanında ortaya çıkmaya başlayan Amerika Birleşik Devletleri(ABD) ise okyanusların koru-

(6) Türkiye, ABD ile 11/3/1941 tarihli ABD'nin ödünç verme ve kiralama yasası uyarınca 23/2/1945'te anlaşma imzalamıştı. Truman Doktrini ile başlayan Batı ile yakınlaşma ilişkileri -özellikle Amerika ile- 1945'ten sonra Rus tehditi ile karşılaştıktan sonra daha çok önem vermişti. Bu dış politikada bir ilke şekline dönerken Türkiye, Asya'ya ve Arap ülkelerine karşı Batı politikasına zarar vermemek düşüncesiyle sırt çevirmişti. Bu ise Türk-Arap ilişkilerinde günümüze kadar sürecek olumsuz ilişkilerin de temelini teşkil edecektir. E.Y.
Ahmet Yeşil, "Türkiye'de Çok Partili Hayata Geçiş", s.114-117.

masındaki zengin doğal kaynaklara sahip büyük toprakları, güçlü sermayesi, ekonomisi ve insan kaynağı ön plana çıktı. Özellikle II.Dünya Savaşı'nın sonucunu belirleyen bir otorite olarak, Batı'dan Doğu'ya kadar dünyanın büyük bir bölümü üzerinde egemen ve belirleyici kapitalist merkez oldu.

ABD ile Sovyetler Birliği arasında başlayan **Soğuk Savaş**'ta, ABD kapitalistlerinin çevre alanlarındaki yatırımları ve ABD hükümetinin çevre devletlerine mali ve askeri yardım sağlaması, ABD dış politikasının önemli bir öğesi haline geldi. Türkiye'de kapitalist dünya sisteminde merkez-çevre ilişkilerinin işleyiş biçiminde meydana gelen değişiklikler de özel bir önem kazandı. Soğuk Savaş'ın ve "**Demir Perde**" hatlarıyla "Kapitalist"-"Komünist" bloklaşmasının başlamasıyla birlikte Türkiye'nin rolü, Batı Emperyalizminin ileri karakolu, tarımsal kaynağı ve sanayi ürünlerinin alıcısı olarak tespit edilmiştir. Nitekim ABD'nin ciddi yazarlarından Walter Lippman, 1 Nisan 1947 tarihli Newyork Herald Tribune'de bunu açıkça yazmaktadır:"*Türkiye ve Yunanistan'ı gerçekten yardıma muhtaç oldukları ya da demokrasi modeli teşkil ettikleri için seçmedik. Bu ülkeleri, Sovyetler Birliği'nin kalbine ve Karadeniz'e açılan stratejik kapılar olduğu için seçtik.*" şeklindeki ifadesi ABD'nin yetkili ağızlarında da sık sık tekrarlanmıştır. Doğu Avrupa'da komünist rejimlere kayışın hızlanması, Yunanistan'da komünistlerin lehine bitebilecek bir iç savaşın sürüp gitmesi, Fransa ve İtalya gibi ülkelerde komünist partilerin iktidarı ele geçirme olasılığının belirmesi, Çin'de komünistlerin gittikçe ağır basmaları ve daha birçok azgelişmiş ülkede solcu ayaklanmaların görülmesi, kapitalist sistemin geleceği bakımından ABD'yi endişeye düşürmüş ve atom bombasının komünizmi önlemeye yetmediğini gören Washington, kapitalizmin dünya sistemini ayakta tutmak amacıyla harekete geçmiştir. Türkiye'yi de Sovyetleri kuşatacak (Containment) ülkelerden satranç oyununun önünde yer alan piyonlardan biri olarak görecektir. Konjonktüre bağlı olarak yandaşlık ve ekonomik kalkınması için kendince gerekenler yapılacaktır.

ABD Sermayesi Komünizm Kadar Tehlikeli Saydığı Milliyetçi, Devrimci, Radikal ve Devletçi Hareketlerle Neden Mücadele Etmekte veya Kendi Denetimi Altında Tutmaktadır Tarımın Desteklenmesi Sadece Ekonomik Amaçlı mıdır?

Amerikan ittifakı, askeri ve ekonomik yardımları, iki devletin bir

ortak düşmana karşı klasik işbirliğinden ibaret kalmayacak; ABD, ilişki kurduğu ülkelerin belirli bir ekonomi sistemini benimsemesini, belirli bir kalkınma yolu izlemesini sağlamaya önem verecektir. Dünya çapındaki bu ekonomik sistem savaşında, ABD, kapitalizmden yana güçleri desteklemeye, kapitalizme karşı olan güçleri zayıflatmaya ve etkisiz kılmaya çalışacaktır. Azgelişmiş ülkelerde kapitalizmin temsilcileri, sömürge ya da yarı-sömürge düzeninin ürünü olan **büyük toprak ve ticaret çıkarlarıdır. ABD, bu çıkarları güçlendirmeye ve bunlardan sanayici imal etmeye yönelecektir.** Sömürge ya da yarı-sömürge ilişkilerinin büsbütün tasfiyesini ve toplumsal devrim yoluyla bağımsız kalkınmanın gerçekleştirilmesini isteyen güçleri ise ABD ister istemez karşısına alacaktır.(7)

Amiral **Sezai Orkunt**'un 12 Ağustos 1968 tarihli Cumhuriyet Gazetesinde yayınlanan bir makalesinde:"***Batı devletlerinin denizaşırı sermaye yatırımları, bu sermayenin yatırıldığı topraklarda kendisine bağlı veya hiç değilse taraftar, siyasi ve askeri bir istikrar arar****. Bunun en ilkel ve rahat ortamı sömürgedir. Sömürgecilik terk edilmiş olduğuna göre, arkasında devletinin ağırlığı olan yabancı sermaye, çalışacağı topraklarda ya liberal bir iktisadi düzeni veya sermaye düşmanlığı yapmayan bir rejimi arzular. Krallık veya Batı anlamı içinde demokratik bir idare şekli, sermaye için fark etmez. Her iki ortamda da bu sermaye, gelişme zemini bulur. Ancak bu sermayenin en çok çekindiği husus, bir tarafta komünizm, diğer tarafta ihtilalci milliyetçilik akımlarıdır. Komünizm, oturduğu sert sosyalist temel ve tedbirler bakımından imtiyazlı yabancı yatırımlara kat'iyen tahammül etmez. Onun girdiği yerden yabancı sermaye ya kaçar veya massedilir. Yabancı sermaye, haklı olarak komünizm kadar katı devletçilik ve milliyetçilik anlayışlarından da korkar.*

Bunun içindir ki Amerikalı, hem yatırımlar hem de onun doğurduğu siyasi sebepler yüzünden, barutun icadından sonra en tehlikeli keşfin milliyetçilik akımları olduğunu ifadede zaruret duymuştur. Bu itibarla, reformlar için dış yatırımlara veya ham maddede kaynaklarına ihtiyaç duyan büyük sanayi memleketleri, kendi pazarlarının pazar olması muhtemel sahaların ne komünizme kaymalarına ve ne de milliyetçi bir sosyalizm izlemelerine açık veya kapalı her metod ile karşı koymak isterler."(8)

(7) (8) Nakleden D.Avcıoğlu, a.g.e., s.375, 376.

Savaş sonrasının olağanüstü şartları ve Stalin'in tehditleri, milli güvenlik endişesiyle hareket eden çevreleri de Amerikan ittifakını aramaya itecektir. Önce 95 milyon dolarlık ödünç silah alınması, Truman Doktrini'nin ilanı ve Amerikan savaş gemilerinin 1946'dan başlayarak Türk limanlarını ziyareti, hoşnutlukla karşılanacaktır. Türk yöneticileri de Truman Doktrini ile ülkenin güvenliğinin sağlandığı kanısında olmadıkları için, ittifak aramaya devam etmişler, NATO dışında bırakılınca endişeye kapılarak, Amerika ve İngiltere'nin katılacağı bir Akdeniz Paktı tasarısını ileri sürmüşlerdir. Washington, Amerikan kamuoyunun NATO'ya bile güçlükle razı olduğu bu taahhütlerin Doğu Akdeniz'e uzatılmasını asla hoş karşılamayacağı gerekçesiyle, ittifak isteğini reddetmiştir. Ne zaman ki Washington, Türk topraklarında Amerikan üsleri kurmak ihtiyacını duyacak, işte ancak o zaman Türkiye'nin NATO'ya alınmasını sağlayacaktır. ABD, Türkiye'nin 1952 yılında NATO'ya girmesiyle, bu antlaşmanın üçüncü maddesine dayandırılan ve gizli tutulan "**ikili anlaşmalar**"la Türkiye'de üsler kuracaktır.(9)

Bir Amerikan erinin giderinin 4500 dolar, yardım alan ülke erinin ortalama giderinin ise 540 dolar olduğu, hizmetin sekizde bir ucuzlukla sağlandığı sık sık belirtilmektedir.

Truman'ın Ekim 1946 tarihli "**Karşılıklı Savunma Yardımı Kanunu**" gerekçesinde bu tutum açıklanmaktadır:"Yabancı hükümetlere yapılacak yardımlar, onların iktisadi ve siyasi güvenliklerini sağlamakla beraber, aslında Amerika'nın güvenliği uğrunda yapılmış yardımlar olarak düşünülmektedir. Amerika'nın bu güvenliğinin artırılması için yabancı devletlerin askeri güçlerini artırma yönünde çaba göstermelerini istememiz gereklidir." **Bu görüşü desteklemek için ABD yardım kanunlarında, bir Amerikan erinin giderinin 4500 dolar, yardım alan ülke erinin ortalama giderinin ise 540 dolar olduğu, hizmetin sekizde bir ucuzlukla sağlandığı sık sık belirtilmektedir.** Prof. Baade, bu mantıkla şu hesabı yapmaktadır:"*Bir Amerikan tümeninin Amerikalılara maliyeti 500 milyon dolar, bir Alman tümeninin Almanlara maliyeti 250 milyon dolardır. Alman tümenini ölçü alırsak, Türkiye'nin Batı savunmasına katılma payı 18 tümen X 250, yani 4,5 milyar dolardır.*" Fakat Washington'da yapılan bu hesaplar, Ordu'da modern silahlara büyük ihtiyaç duyulduğu için, o zamanlar Ankara'da

(9) Doğan Avcıoğlu, "Türkiye'nin Düzeni: Dün-Bugün-Yarın", s.383, 384.

pek yapılmamaktadır. 1947 tarihli '**Askeri Yardım Anlaşması**' ile silahların "verildikleri gayelerden başka bir gayede kullanılmasına" ABD'nin müsaade etmeyeceğini kabullendiğimiz halde, bu taahhüdün anlamı; ancak 1964 yazında Jahnson'un, "**Bu silahları Kıbrıs'ta kullanamazsınız!**" diye İnönü'ye mektup yazdığında anlaşılacaktır. ABD ve Nato'dan bağımsız silahlı birliklerin ve silahların teminine yıllar sonra gidilecektir. Kıbrıs çıkarması, ancak böyle gerçekleştirilmiştir. (Çok yakın bir geçmişte Almanya, Türkiye'nin PKK terörüyle mücadeleyi sürdürdüğü dönemde, Alman yardımıyla gelen silahların bu savaşta kullanılamayacağı uyarısını yapmış, Türkiye'nin talep ettiği Leopar tanklarına satış izni verilmemişti. Ardından, ABD'nin de Türk Silahlı Kuvvetlerinin ihtiyacı olan saldırı helikopterlerinin satışına izin vermemesi, F16 savaş uçaklarındaki gece görüş gibi bazı sofistike sistemleri çok sonra vermesi gibi örnekler bunlardan birkaçıdır.) AB'nin Nato bünyesinden farklı olarak oluşturmayı planladığı **Avrupa Güvenlik ve Savunma Kimliği (AGSK)** askeri eylemlerinde Türkiye'yi karar mekanizması dışında bırakacak; ancak Türk Nato askeri güçlerini kendi istediği biçimde kullanabilme yetkisine sahip olabileceği gibi bir dayatma karşısında, Türkiye'nin haklı talepleri gözardı edilmektedir.(10)

27 Mayıs'ta Milli Birlik Komitesi üyesi kurmay subay Orhan Erkanlı'nın: *"Amerika cömert olduğu nisbette hesaplı ve geleceğe ait planlı bir çalışma içinde olduğundan; malzeme, silah ve bilgiyle beraber, kendi askeri usüllerini de Türkiye'ye getirdi. Bütün ikmal kaynaklarımızı elinde topladı.* ***Tek satıcı, tek verici*** *durumuna geldi."* şeklindeki ifadesiyle ABD bağımlılığını vurgulamaktadır.(11)

Türkiye'nin savaş sonrası(12) dünya düzenindeki ekonomik ko-

---

(10) Basın, uzman yayınlar ve resmi görevlilerin açıklamalarından.

(11) Orhan Erkanlı, "Anılar, Sorunlar, Sorumlular", s.391.

(12) Aslında ABD-Türkiye ekonomik yardımlaşmasının ilk safhası daha II.Dünya Savaşı sırasında "lend-lease"(*) çerçevesi içinde başlamıştır ve Türkiye 1945 yılına kadar ABD'den 95 milyon dolar tutarında borç almıştır. Türkiye'nin Almanya'ya savaş ilan ettiği 23 Şubat 1945 günü, ABD ile Türkiye Cumhuriyeti arasında imzalanan bir antlaşma, askeri yardımın devam etmesini ve savaş sona erdikten sonra, o güne kadar kullanılmayan malzemenin ABD'ye geri verilmesini öngörüyordu. Ne var ki ABD savaş bitince bu yardımı durdurur ve ancak 1947 yılından sonra yardım yeniden başlar.

(*) Lend-Leas: Kiralama-ödünç verme anlamına gelen ve ABD'nin 11 Mart 1941'de yürürlüğe koyarak müttefiklerine uyguladığı yasa.

numunu ve işlevini belirlemeye çalışan ABD'nin Türkiye'ye yönelik görüşünü içeren 1946 tarihli **Thornburg Raporu**'nun içeriğine bakalım.(13)

Thornburg Raporu'ndan
Sanayileşme Çabası İçinde Olan Türkiye İçin Şaşırtıcı Öneriler

... Ağır Sanayi Kurmanız Gerekmez; Karabük Demir Çelik Fabrikasını Tasfiye Edin; Uçak, Makine, Motor Projelerinizi İptal Edin; Sanayii Bırakın, Tarımla Kalkınmaya Bakın; Tarımda Traktöre Gerek Yok; Basit Araç-Gereçler Kullanın; Demiryolları Yerine Karayolları Yapın; İhtiyacınız Olanları ve Sermayeyi Biz Veririz...

Bu Önerilere Uyulmadığında Tehditler de Savrulmaktadır

Türkiye'nin tarım ve tarıma dayalı sanayileşme ile kalkınması, doğal kaynakları ve coğrafyasına bakıldığında gerçekçidir. Birçok iktisatçı bu görüşü savunmaktadır. Ancak özellikle 1950 yılında çok partili hayata, başka bir deyişle yönetime gelmek için halk oyuna ihtiyacı olan politikacıların izledikleri popülizm ile toplumun varsıllaşma özlemleri örtüşmüş ve tarımsal gelişme bu örtüşmeye yenilmiştir.

"**Türkiye'nin Bugünkü Ekonomik Durumunun Tenkidi**" adlı Thornburg Raporu ise Türk ekonomisine ABD müdahalesinin aşırı bir örneğidir. Rapor, ABD'nin, "Türk ekonomisinin kalkınması için yardımlarda bulunup bulunamayacağı, ne gibi yardımlara ihtiyaç olduğu ve bunların ne şekilde yapılacağı" hususunda vereceği kararlarda ilk verileri sağlamak amacıyla hazırlanmıştır. Raporda devletçiliğe son verilmesi fikri ileri sürülmektedir:"Türkiye'de sınai kalkınmanın ilk devresinde, hususi teşebbüsün rolünün tanındığı doğrudur. Fakat memleketi kuran işini Devletin kendi eline alacağını Hükümetin resmen ilan etmesi üzerine, özel teşebbüsün sanayi sahasındaki inkişafı birdenbire durmuştur."

Atatürk dönemindeki kalkınma çabasını böylece eleştiren Ameri-

(13) Türkiye'ye yapılacak büyük ölçekli ekonomik yardım öncesinde, ABD Kongresine bir rapor sunmak üzere 20.Yüzyıl Vakfı tarafından görevlendirilen M.W.Thornburg, aslında hiçbir resmi sıfata sahip değildi; Türkiye'de büyük ilgiyle karşılandı. Vatan Gazetesi'nin "Büyük Türk dostu" dediği Thornburg'a tüm devlet kuruluşlarının bilgileri açıldı.

kan İktisatçısı, Türk devlet adamlarının, kendisine hükümetin özel teşebbüse çok önem verdiğini ve gelişmesini arzuladığını açık olarak ifade ettiklerini yazmakta, fakat "**biz söz değil, eyleme bakarız**" demektedir:"**Bu hususta son zamanlarda yapılan beyanlar, dış yardım temini arzusuyla ve samimi olarak yapılmış olabilir. Ancak bunun da söz vermekten ziyade, icraatla ispat olunması lazımdır.**" Thornburg, bundan sonra hayret verici tavsiyelerini sıralamaktadır: Karabük Demir-Çelik Fabrikası tasfiye edilmelidir. "**Karabük'ü Türk halkının hakiki ihtiyaçlarının temini uğrunda feda etmek, ilgili Türk makamlarının cesareti ve gerekli değişikliğin tahakkuku için Türkiye'ye yardım edebilecek Amerikalıların bilgi ve hüneri için bir imtihan olacaktır.**" Savaştan sonra hazırlanan kalkınma planında yer alan projelerin hiçbiri, "Amerikalı sermayedarlara tavsiye edilecek" nitelikte değildir. Türkiye 125 lokomotif imal edebilecek bir fabrika kurmak için Amerikan İthalat ve İhracat Bankasından 14 milyon dolar kredi istemiştir. Thornburg, projeyi veto etmektedir: "**Esas itibariyle ziraatçı olan ve ziraat için lüzumlu olan çelik sapan ve sair malzemeyi henüz yapamayan bir memleketin lokomotif inşa etmek arzusu mevsimsizdir. Türk makamları bu şekilde düşündükleri müddetçe dolarlarımızın ve bu gibi makineleri imal edecek fabrika malzemelerimizin vatanımızda kullanılması daha iyi olacaktır.**" Türkiye'nin makine ve motor imali projesi de reddedilmektedir:"**Uçak ve diesel motorlarıyla sair girift makineler imali için Ankara'da bir fabrika tesis etmek tasavvuru da aynı sınıfa dahil edilebilir. Lokomotif imaline ve bu sayfalarda zikrettiğimiz sair imalata ait tasavvurları da aynı şekilde telakki etmemiz lazımdır. Bu gibi tasavvurları hazırlayan veya mütalaa eden kimselere Amerikalılar iyi mesai arkadaşı nazarıyla bakamayacakları gibi, memleketin mali kaynaklarını böyle projelere tahsis eden bir hükümetin de yabancı sermayedarlara itimat telkin ettiği iddia olunamaz.**" Rapor, Türkiye'de demiryolu ağının bütün yurda yayıldığını dikkate almaksızın "**Demiryolu sisteminin tümüyle batmış olduğunu ve bu durumun dolar yardımıyla bile düzelmeyeceğini**" ,belirtmekteydi.(14)

(14) Bu ilginç tespit için Kenan Mortan ve Çemil Çakmaklı:"*Anlaşılan demiryollarının yapımı dolayısıyla bestelenmiş 'Cumhuriyetin 10. Yıl Marşı'nı, Batı dünyası artık dinlemek istemiyordu.*" şeklinde bir eleştiri getirmektedirler. "Kalkınma Arayışları", 1987, s.29.

Türkiye, basit tarım araçları imali ile yetinmeli, bunların bile bir kısmının montajından öteye gitmemelidir. "**Mahsulün istihsalinde, çoğu sapan, el aletleri ve araba gibi basit alet ve edevata lüzum vardır. Bunların bir kısmı Türkiye'de imal olunabileceği gibi, diğerlerinin montajının mahallen yapılması ve hangilerinin de mamul olarak ithal olunması lazım geleceğini pek iyi tayin edebilirler.**" Türkiye'de suni gübre fabrikası kurmaya dahi şimdilik ihtiyaç yoktur: "**Türk tarımında suni gübre halen mübrem (kaçınılmaz) bir ihtiyaç arz etmemektedir. Birgün belki mübrem bir ihtiyaç olabilir. Fakat halen daha büyük bir hububat istihsalini tevzi imkanları bulunmadığından suni gübreye o kadar mühim bir ihtiyaç nazarıyla bakamayız.**" Thornburg, yerli-yabancı özel teşebbüsün aleyhinde olacağı için, Türk Hükümetine gemi almak üzere bile kredi verilmesine karşıdır: "**Türkiye'nin deniz sanayiinin inkişafında faydalı bir rol oynayabilecek olan hususi teşebbüsün çok aleyhinde olacağı için, Türk Hükümetine gemi mübayaası için dolar kredisi vermek doğru değildir.**" Amerikan sermayesi adına konuşan Thornburg'a göre, Türk Hükümetinin yapacağı en iyi iş, yabancı sermayeye de yerli sermaye ile eşit haklar tanıyan bir yabancı sermayeyi teşvik kanunu çıkarmaktır. "**Aleyhte ve keyfi muameleye maruz kalmayacaklarına dair hükümetin hususi teşebbüse teminat vermesi, ilk nazarda kapitülasyonlarla suni bir benzerlik arz edeceğinden, Türkiye'de bidayette pek hoş karşılanmayabilir. Mamafih, kapitülasyon ile bunun arasında büyük fark vardır. Kapitülasyonlar sadece ecnebileri ve bunları Türk halkının zararına olan imtiyazlarına müdahaleye karşı himaye etmiştir.**"

Halbuki şimdi, yerli-yabancı sermayeye eşit teminat söz konusudur. Thornburg, ayrıca Amerikan sigorta şirketlerinin ve bankalarının Türkiye'de şubeler açmalarını, kamyonla yük taşıma işinde Amerikan tecrübe ve müteşebbisliğinden yararlanılmasını, Türk idaresinde Amerikan müşavir firmalarının seçeceği uzmanlar kullanılmasını istemektedir. Thornburg, Amerikan yayınlarının Türkiye'ye girmesi işini bile unutmamaktadır: "**İyi seçilmiş Amerikan kitap ve mecmualarının daha büyük sayılarda bulundurulması esaslı bir ihtiyacı karşılayacaktır. Amerikan romanları, milli bir vasıf olan yeni bilgi ve fikirleri aksettirmek veya bazı hallerde yaratmak bakımından faydalıdır. Her ne kadar kitap ve mecmualarda ileri sürülen bütün fikirler, kötülere her zaman galabe çalar... Kitap ve mecmuaların**

muhtevıyatından birçok Türk yayınları da istifade edebilir."(15)

İşte Amerikan yardımı buna benzer fikirlerle Türkiye'ye gelmektedir. İşin dikkat çekici yanı, bu fikirlere sahip olan ve bunları haysiyet kırıcı biçimde açıklayan Thornburg'un, o yıllarda ülkemizde itibarlı bir kişi olmasıdır. Thornburg'tan basında, özellikle Vatan gazetesinde, "Büyük Türk dostu" diye söz edilmekte ve görüşleri övülmektedir.

Thornburg'un Görüşlerinde "Devlet", "Komünizm" ve "Özel Girişimcilik" İlişkileri Üzerine Seçilmiş Paragraflar

"Türkiye'de özel girişimcilik ruhu geliştirilmediği sürece, sizin ülkenizde Amerikan özel girişimi için yer yoktur."

"Türk Hükümetinin özel girişime karşı olduğunu ima etmek istemiyorum. Ama özel girişimi teşvik etmediği de açıktır. Türkiye'nin gelişme adı altında, devletin ekonomik alan faaliyetlerini daha fazla genişletmesi, ülkede komünist idealine hizmet eder. Bir ülkede komünist fikirlerin yayılmasına, hiçbir şey, iş adamları, işçiler ve çiftçi üzerinde etkili bir denetime sahip olan, sanayii de içerisine alan büyük bir siyasi bürokrasi kadar yardım edemez."

"Milli sanayileşme fikrini gösteren ve birbirini izleyen beş yıllık ulusal planlarda, 18 milyon Türk halkının birer ferdi olarak ülkelerinin gelişmesinde pasif bir rolden fazla bir şey yapmaya davet edildiklerini gösteren bir tek söz yoktur. Aksine bu planlarda devlet, özel girişime "karışma" demektedir."

Thornburg Raporu'ndan Seçme Doğrular

"İktisat Bakanlığında, özel teşebbüsün sağlayabildiği imkanları ve karşı karşıya bulunduğu meseleleri incelemekle görevli tek bir kişi yoktur."

Thornburg, Fortune dergisinde yayınlanan bir makalesinde: "*Amerika Birleşik Devletleri bu ülkede hafif sanayiler kurarak, hem Türklere yardım etmek, hem de kendine yarar sağlamak amacıyla bazı şeyler yapabilir; ama bunun için ilk önce yapılması Türkiye'ye düşen bir şey vardır. Uygun bir ortam yaratılmadığı takdirde bu yeni sanayiler doğamaz. Türk Hükümeti (İnönü Hükümetinden söz ediyor. E.Y.) bugüne kadar böy-*

(15) Doğan Avcıoğlu, a.g.e", s.383,384.

le bir ortamın doğması için hiçbir şey yapmadı. Hükümet içinde en önemli yere sahip olması bir yana, ülkedeki ekonomik gelişmeden sorumlu olan İktisat Bakanlığında, özel teşebbüsün sağlayabildiği imkanlan ve karşı karşıya bulunduğu meseleleri incelemekle görevli tek bir kişi yoktur. Amerikalıların pek çoğu için bizim refahımızı yaratmış olan ilkeleri bile inkar eden Beş Yıllık Planlan onaylamayı gerektirecek açık seçik bir sebep pek de mevcut görülmemektedir. Ayrıca kendine yer verilmeyen bir kalkınma programına bizim özel teşebbüsümüzün nasıl olup katılacağı da anlaşılmamaktadır. Bununla birlikte, on yıl kadar sonra Türkiye Cumhuriyetinin yetkili bakanlan, hükümetin, ülkenin yeni baştan bayındırlaşmasında özel teşübbüsün de yer aldığını görmeyi arzuladıklarını açıkca belirttiler. Eğer bu görüş, bu yılın Ekim ayında toplanacak olan Türkiye Büyük Millet Meclisinin de onaylayacağı etkili bir siyaset haline gelirse, o zaman sadece Türkiye'nin ihtiyaç ve umutlanna değil, Amerika Birleşik Devletlerinin ilkelerine de uygun bir yardım programının yollan bize açılmış olacaktır.(16)

Cumhurbaşkanı İsmet İnönü'nün bundan bir süre önce verdiği demeçler, tek parti diktatörlüğünün sonu anlamına geliyorsa, bakanlığın yine bundan bir süre önce özel teşebbüsü destekleme yolunda girdiği taahhütler namuslu bir çabayı ifade ediyorsa ve Türkiye bu niyetleri gösteren bir çerçeve içinde bizden yardım talep ediyorsa, o zaman bize de yalnız sermayelerimizin değil; hizmetlerimizin, geleneklerimizin ve ideallerimizin yatırımını yapma fırsatının doğacağını kimsenin görmezden gelmesi mümkün değildir."(17) demektedir.

Thomburg Raporu'ndan seçilmiş diğer doğrular:

Türkiye'de siyasi risk ve idari otoritenin keyfi uygulamaları ve aşırı yetkileri azaltılmalıdır.

Thomburg Raporu'nda:"Türkiye ekonomisinin gelişmesi için ABD yardımını başlatmaktaki pratik ön şart, ülkenin ekonomik hedeflerinin saptanması ve hükümetin bu ekonomik gelişmedeki işlevinin belirlenmesidir. Kuşkusuz devlet, yine piyasa ekonomisinin ve insiyatifinin yapmadığı ya da iyi yapamadığı; eğitim, kamu sağlığı, PTT, güvenlik ve itfaiye hizmetleri gibi hizmetleri yerine getirmelidir. Türkiye'de ekonomik gelişme büyük bir potansiyele sahip olmasına rağmen, ne

(16) Stefanos Yerasimos, "Azgelişmişlik Sürecinde Türkiye", Kitap:3 s.175.
(17) M.W.Thornburg, "Turkey Aid for What?", Fortune Dergisi, Ekim, 1947.

yabancı ne de yerli piyasa ekonomisi insiyatifine yeterli bir alan yaratılmadığı kesindir... Politik, ekonomik ve sosyal niyetlerin güven telkin etmesi için ve bunun bürokratik anlayışa da yansıdığının anlaşılması için, bu niyetlerin yasaya dönüştürülmesi gerekir. Ayrıca yasaya geçirilen bu niyetlerin ihlali durumunda, yargıya başvuru hakkı konusunda tam bir serbestlik getirilmelidir... Siyasi risk azaltılmalıdır..."

Öte yandan Dünya Bankasının istemeyerek de olsa, Türkiye'deki "kalkınma"nın çelişkilerini özetleyen bir raporunda:"***Türkiye'ye sanayileşme amacından vazgeçmesi gerektiği gibi bir telkinde bulunulmuyor. Ona telkin edilen şey, bu amaca en çabuk yoldan varmanın, tarım alanındaki kalkınmaya ağırlık tanımakla mümkün olacağı gerçeğidir.***"(18)

"...Türkiye'nin lüzumlu şartlarından biri yollar şebekesidir. Türkiye'nin siyasi hudutları arasında 100 tane küçük Türkiyeler vardır ki... her biri diğerlerinden tecrit edilmiş olup, her birinin istihsali potansiyelinin üçte biri ile onda biri arasındadır... Diğer bir noksan da sulama şebekesinin mevcut olmayışıdır... İçtimai ve iktisadi bakımdan Türkiye ile kabili kıyas olan dünyada pek az memleket vardır ki... sıhhat seviyesi daha dun (düşük) olabilsin."

"...Amerikalılar (Türkiye'nin iktisadi kalkınmasını) devlet faaliyetinin genişletilmesiyle değil, fakat Türk halkının teşebbüsü ve kabiliyeti ile başarılmasını ister."

Sonuç olarak Thornburg Raporu ve tavsiyelerini eğrisi ve doğrusuyla şöyle özetleyebiliriz: İçte, ihracata yönelik tarımın ve özel sermayenin desteklenmesi; dış ülkelerle ilişki de ise ticari serbestlik tanınması. Devlet kapitalizminin ve yönetimdeki devletçi anlayıştan giderek vazgeçilmesi.(19)

---

(18) "International Bank of Reconstructlon and Development" (Dünya Bankası), "The Economy of Turkey", Washington, 1951.

(19) Bu tavsiyelerin uygulanmasına elverişli temeller daha CHP Hükümetleri zamanında ortaya atılmıştı. Ancak bürokrasinin emperyalizmin güvenini kazanabilmesi için vakit çok geçtir. Türkiye'deki Amerikan Haberler Ajansı, ABD'dekl düzeni örnek olarak gösterip liberal demokrasi sisteminin övgüsünü yapan broşür ve kitaplar dağıtmak suretiyle, DP'nin 1950 yılındaki seçim kampanyasına, hem de açıktan açığa katılır. Böylece DP'nin 14 Mayıs 1950 tarihli milletvekili genel seçimlerinde kazandığı ezici zaferle liberal ve parlamenter demokrasi Türkiye'nin siyasal yaşamına girmiş olur.

7 EYLÜL 1946
Cumhuriyet Döneminin İlk Büyük Devalüasyonu ile Türk Lirasının Dolar Karşısındaki Değeri %100 Oranında Düşürülüyor
1 ABD Doları 128 Kuruştan 280 Kuruşa Yükseltiliyor
11 Mart 1947'de Türkiye IMF'ye TBMM'nin Oybirliğiyle Üye Oluyor

Liberalleşme, Ancak Batı Finans-Kapital Sistemi ile Bütünleşme Uğruna Verilen Ödünlere, Devalüasyona ve Stabilizasyon Programına Rağmen İstenilen Yabancı Sermaye Gelmedi Enflasyon Hızla Yükselirken Yatırımlar Durdu Dış Ticaret Büyük Açıklar Vermeye Başladı

1946'da 100 milyon dolar olan dış ticaret fazlası 1947'de 60 milyon TL açık verdi. 1947 yılında ihracat %15, ithalat ise %83 arttı. Türkiye'nin II.Dünya Savaşı sonunda elinde bulundurduğu altın ve döviz rezervleri hızla erimeye başladı. Devalüasyon, IMF'ye üyeliğinin bir gereği olarak yapıldı.

---

7 Eylül 1946 kararlarından hemen sonra, Maliye Bakanı Keşmir, Devalüasyon kararını savunan şu açıklamayı yapmıştı:(20)

"Askeri ihraç maddelerimizin fiyatları dışarıdaki fiyatlardan yüksek olduğu için bunların satılmasında çok zorluk çekiyoruz. Hatta bu yıl mallarımızı satamamak sıkıntısını bir buhran halini ve genişliğini alması pek mümkündü. İşte, yeni tesbit edilen kurlar, bu çeşit mallarımızın müstahsilin eline geçecek fiyat bakımından bir azalma olmaksızın dövizle satış fiyatlarını indirmek ve böylece ihraç edebilmek imkanını sağlayacaktır...

Yaptığımız para ayarlamasının sonucu ithalatımızı esaslı surette genişletmek ve piyasamıza büyük bir rahatlık getirmek olacaktır.

Yapılan para ayarlamasının dünya ticaretine çoktan beri özlediğimiz normal usullerle katılmak yolunda hayırlı ve tesirli bir tedbir olduğunu da ifade etmek isterim. Önümüzde dünya ticareti görüşünü ifade eden Bretton-Woods ve dünya ticaret teşkilatı anlaşmaları vardır. Biz, Birleşik Milletlerin politika sahasında olduğu gibi, ticaret sahasın-

---

(20) B.Kuruç, İktisat Politikasının Resmi Belgeleri, S.B.Fakültesi Türk İktisadi Gelişmesi Araştırma Projesi, No:15, Ankara, Mayıs 1963, s.96.

da da prensiplerine uyarak çalışmayı gönülden isteyen bir üyeyiz..."

Aynı günlerde Ekonomi Bakanı T.B.Balta ise şu açıklamayı yapıyordu:(21)

"Harp yıllarının tahditli sistemlerinden ve mal getirmekteki engellerden doğan imtiyazlı durum içinde fabrikalarımız yüksek kâr hadleri ve bozuk kalitelerle çalışmaya alışmıştır. Bu durum karşısında iç ve dış piyasalar arasında fiyat ahenksizliğini gidermeden, yani paramızın döviz rayicini esaslı surette ayarlama tedbirine başvurmadan serbest bir dış ticaret rejimine dönmek, adeta dahili mamüllerimiz aleyhine prim vermek olacaktır...

İthalata geniş ölçüde döviz tahsis ettiğimize ve bugün istihlak maddelerinde büyük ihtiyaçlar içinde bulunduğumuza göre, bu ihtiyaç acaba mevcut ve her yıl istihsali mümkün döviz kaynaklarımızı tüketmeyecek midir? Bu suale hayır cevabını verebilirim. Yeni ticaret politikamız döviz kaynaklarımızı genişletecek, istihsali geliştirme alanında alacağımız uzun vadeli fakat esaslı tedbirler bu kaynağı zaman geçtikçe artıracaktır..."

"Dar günler içinde hükümet programını hazırlama çalışmalan yaparken devalüasyon ihtiyacı kendini gösteriyordu... Bir taraftan takas ve kliring sistemi ile dış ticaret tecrübesinin verdiği netice memnun edici değildi. Öte yandan dış müşteriler mallarımızın pahalılığından ve primli para sisteminden şikayetçi ve alımda nazlıydılar. İçerideki müstahsil yurttaşlarımız da çok emekle ve masrafla elde ettikleri mahsulün sağladığı az gelirden haklı olarak hiç memnun değillerdi. Yapacağımız operasyonun faydasını müstahsile irca için ihracat mevsiminden önce karara varmalıydık. Öte yandan da para ayarlamasını mecburi kılan Bretton-Woods'a katılmayı milli menfaatlerimiz bakımından lüzumlu gördük. Aksi halde, dünya ticareti bakımından yavaş yavaş mefluç ve tecrit edilmiş bir hale düşebilirdik. Başka bir deyişle, Bretton-Woods anlaşması ile Milletlerarası Para Sandığı'na iştirakimiz ve döviz fiyatını artırmamız sayesinde artmasını ve bu yoldan tüccarlarımızın ve müstahsillerimizin yüzünün gülmesini temin edecektir... Bu operasyon sayesinde ele geçecek nisbeten bol dövizle ithalatı geniş ölçüde besleyebileceğiz; pazarlarımızda bol ithalat eşyasının bulunuşu ayrıca ucuzluk faktörüdür. Senelik tediye muvazenesini devlet lehine

(21) B.Kuruç, a.g.e., s.97.

sağlayacağını kuvvetle umduğumuz ithalat ve ihracat sirkülasyonu işleyince, milli hayatta ekonomik sıhhatin düzeleceğine inanıyoruz...

Bretton-Woods'a dönerek, döviz fiyatlarını artırma tedbiri sayesinde girdiğimiz Milletlerarası Para Sandığından başka Milletlerarası İmar Bankasına da girmiş olmamızın yurdumuza sağlayacağı faydayı kaydetmek isterim. Biz dürüst bir otağı sıfatıyla, kurulmakta olan bu makul ve hafif şartlarla müsait miktarda kredi bulacağımızı umuyoruz..."(22)

Bu açıklamalardan anlaşıldığına göre, %50'yi aşan oranda büyük bir devalüasyona gidilmesinin temelinde yatan nedenlerin bazılarını şöyle sıralamak mümkündür:

1) Eğer Bretton-Woods sistemine katılmazsak, ülkemiz dünya ticaretinden tecrit olacaktır.
2) Bretton-Woods sistemi para ayarlamasını, yani devalüasyonu şart koşmaktadır. Ancak bu sayede düşük faizli ve uzun vadeli kredi temin etmek mümkün olacaktır.
3) Devalüasyonla ihracatımız artacak, böylece üreticilerimizin ve tüccarlarımızın yüzü gülecektir.
4) Artan ihracat, döviz girişini hızlandıracak, bu da ithalatın artırılmasına imkan verecektir.

ABD güdümündeki Bretton-Woods sistemine üye olunarak bu sistemin ikizleri olan IMF ve Dünya Bankasının dış borç tuzağına daha 1946'da düşülmüş bulunmaktadır.(23)

1946 Devalüasyonu Ardından Beklentiler Gecikiyor · Türkiye, ABD'den Borç Alabilme Maratonunda Plan Yapma Yorgunu Düşüyor "İvedili Plan", "Öz Rapor", "Kalkınma Planı", "Vaner Planı" ABD Bu Planların Hepsini Çöpe Atıyor, Neden?

Devalüasyondan birkaç gün sonra ise Ağustos 1946'da Şükrü Saracoğlu'nun yerine Recep Peker Hükümeti devalüasyon nedeniyle devlet yatırım projelerinin gerektirdiği harcamaların büyük ölçüde arttığını, "İVEDİLİ PLAN"ın yeni koşullara göre değiştirilmesi gerekti-

(22) B.Kuruç, a.g.e., s.51, 52, 53.
(23) Yalçın Acar, a.g.e., s.54.

ğini öne sürerek, Sümerbank ve Etibank tarafından sürdürülen plan uygulamalarına yeni ödenek ayrılmasını durdurdu.(24)

Şubat 1947'de, hükümet yepyeni bir "planlama" çalışmasını başlattı. Türkiye'nin dış ve iç siyasi dengelerindeki değişiklikler, Cumhuriyet Halk Partisi yönetimini bürokratik-devletçi ekonomi politikasından ayrılmaya zorluyordu. Türkiye'nin yeni Soğuk Savaş koşullarında Batı yanlısı bir konumda kalabilmesi için, Amerikan hükümetinden geniş ölçekli askeri ve ekonomik destek sağlanması gereksinimi Ankara'da giderek ağırlık kazanmaktaydı. Aydemir'in "Öz Papor"undaki ekonomi ve devlet anlayışına dayanan bir sanayileşme politikasını Amerikalıların desteklemeyeceği açıktı. Başta Milli Şef İsmet İnönü olmak üzere Halk Partisi yönetimi, hem siyasi hem de tekno-bürokrat çevrelerde liberal bir ekonomi politikası ve özel sektörcü bir kalkınma anlayışından yana olanların oluşturduğu yeni kadrolara görev vererek kan değiştirme yoluna girdi.(25)

ABD'ye Önce "İvedili Plan" Götürülüyor 615 Milyon Dolar Kredi İstenliyor ABD'nin Yanıtı: *"Benim Size Yardım Programım Var Devletçi Sanayileşme Planınıza Para Vermem"*

Başkan Roosvelt döneminde Türkiye karşısında çekingen davranan Amerikan Hükümeti, Roosvelt'in ölümünden sonra politikasını değiştirdi. Yeni Başkan Truman, Mart 1947'de, Haziran 1947'de ise Dışişleri Bakanı Marshall, Avrupa ekonomilerinin Savaş'tan sonra yeniden canlandırılmasıyla ilgili bir plana, Amerikan Hükümetinin büyük destek sağlayacağını açıklamışlardı. Türkiye'nin de aralarında bulunduğu on altı Avrupa ülkesinin katılmasıyla, Temmuz 1947'de Türkiye ile Amerika arasında "**İktisadi İşbirliği İçin Anlaşma**" imzalandı... Türk Hükümeti Avrupa Kalkınma Programı'na, 1945-1946 "İVEDİLİ PLAN"ındaki devlet sanayi projelerini de kapsayan bir "**Kalkınma Planı**" ile başvurdu. 615 milyon dolarlık dış yardım istedi.

Bu yardımın geleceğini uman R.Peker, Temmuz 1947'de Ulus Gazetesine verdiği demeçte *"Ben geçen Cumhuriyet Bayramını açış nutkunda 7 Eylül kararlarından bahsederken, Türk parası değerinin haki-*

(24) Başbakanlıktan Ekonomi Bakanlığına yazılan 16 Eylül ve 18 Eylül 1946 tarihli mektuplar.
(25) Yahya S.Tezel, a.g.e., s.322, 323.

ki kıymetini tesbit yolu ile az faizli ve uzun vadeli krediler bulmanın mümkün olacağını söylemiştim." diyecektir.(26)

Türkiye ABD'ye: *"İtiraz Ettiğiniz 'İvedili Planı' Daha Az Devletçi 'Vaner Planı' ile Çapal Yaptık Şu 615 Milyon Dolar Krediyi Verin Artık"*

Gerçekte, devletçilik, bir ekonomi politikası tercihi olarak ikinci plana itilmek istense bile, Türkiye'deki devlet sanayi sektörü dinamik bir varlık kazanmıştı. "İVEDİLİ PLAN"daki birçok proje için milyonlarca liralık harcama yapılmıştı. Projelerin çoğu, bazılarında plandaki hedefler de aşılarak uygulanmaktaydı.(27)

Ekonomi Bakanlığının Kasım 1947'de Başbakanlık'a sunduğu raporda "İVEDİLİ PLAN"ın Etibank'ça sürdürülmesi gereken projelerinin ne durumda bulunduğu hakkında bir şey söylenmemişti. Ancak bunların bazılarında da uygulama çalışmalarına başlanılmıştı ve yatırımlar sürdürülmeliydi. 1947 Şubatında tekno-bürokrasideki liberal çevrelerden oluşturulan bir kurulu yeni bir "İKTİSADİ KALKINMA PLANI" hazırlamakla görevlendirdi. Hazırlanan kurulun başkanının adıyla "VANER PLANI" diye bilinen çalışma, 1930'lardan beri sürdürülen "plan" çalışmalarından çok farklı ekonomik-siyasi tercihleri yansıtmaktaydı. "1948-1952 arasındaki beş yıllık devrede zirai kalkınma.. ön safta" tutulacaktı. Ulaştırma olanaklarının geliştirilmesi tarımdaki gelişmenin ön koşulu olarak değerlendirilmekte; yeniden 10.000 km karayolu, 1.600 km demiryolu ve İstanbul, Samsun, Trabzon ve Ereğli limanlarının yapılması önerilmekteydi. Plan'ın "dayandığı ana fikirlerden biri de, ... hususi teşebbüslerin faaliyet göstermek istedikleri veya isteyecekleri sahalarda tam bir serbesti ve emniyet içinde inkişaf etmelerini sağlamak ve fertler tarafından başarılabilecek her türlü iktisadi faaliyetlerin hususi müteşebbisler ve sermayelere hasredilmesi prensibi"ydi.(28) Türk Hükümeti, Temmuz 1947'de Paris'te çalışmaya başlayan Avrupa İktisadi İşbirliği Komitesi'ne, kısmen "İVEDİLİ PLAN"ın sürdürülmekte olan projelerini, kısmen de o sıralarda hazırlanmakta olan VANER PLANI'nı yansıtan bir programla başvurdu ve 615 milyon dolarlık kredi istedi.

(26) B.Kuruç, a.g.e., s.102. Zikreden Yalçın Acar, a.g.e., s.53.
(27) (28) Yahya S.Tezel, a.g.e., s.322, 323 - 328.

ABD 615 Milyon Dolar Kredi'yi Vermiyor Planlar Çöpe Atılıyor

Avrupa İmar Programı'na sağlanacak Amerikan yardımını yürütmekle görevli ve Amerikan Hükümetine bağlı İktisadi İşbirliği İdaresinin, Türkiye'nin 615 milyon dolarlık kredi isteği hakkında hazırladığı rapor, olumsuz tavırlarını açığa çıkardı ve Amerikan Hükümeti, Ocak 1948'de Türkiye'nin 615 milyon dolarlık kredi isteğiyle bağlantılı başvurusunu reddetti.(29) Bu durumda Türk Hükümeti, 1948-1952 aralığı için yaklaşık 4 milyar liralık yatırımdan söz eden VANER PLANI'nı bir kenara atmak, çok daha mütevazi hedefleri olan yeni bir beş yıllık program hazırlamak zorunda kaldı.(30)

Savaş sonrasında, ithal mallarına şiddetle ihtiyaç duyulan bir sırada gerçekleştirilen bu devalüasyonla ihraç mallarımız ucuz fiyatlarla eriyip gitmiş, buna karşılık ithalat devalüasyon oranında pahalılaştığı için, ithal malı girdi kullanan üretim kollarında maliyetler hızla yükselmeye başlamıştır. Diğer taraftan, devalüasyon sayesinde ihracatın artacağı savı ise götürü bir ifade olmaktan öteye gitmemiştir. Çünkü o yıllarda ekonomi büyük ölçüde tarıma dayalı olup, ihraç mallarının da büyük bölümünü tarım ürünleri oluşturmaktaydı. Bu malların satılmaması gibi bir sorun da mevcut değildi. Kaldı ki, tarımsal ürünlerin talebi, fiyat değişmelerine karşı fazla hassas olmadığından, TL değerini düşürerek dış piyasalarda bu mallarımızın ucuzlatılması, ihracatımızı umulduğu ölçüde artırmamış, buna karşılık ithalat çok daha hızlı arttığından dış ticaret 1946 yılından sonra açık vermeye başlamıştır.(31)

CHP Hükümetinin, İçinde Birçok Ağır Sanayi Projesi Bulunan Savaş Sonrası Kalkınma Planları, Amerikan Çevrelerinin İsteklerine Tamamen Aykırıydı ABD Israrla: "*Ya Benim Modelim, Ya Hiç*" Diyor

Ankara, devlet kapitalizmini vurgulayan bir sanayileşme programı ile Amerika'dan ekonomik ve mali destek sağlayamayacağını anlamakta gecikmedi. 1947 Eylülünde, savaş sonrası kalkınma planının

(29) Bkz. Dışişleri Bakanı Necmeddin Sadak'ın Şubat 1948'de TBMM'de yaptığı konuşma. TBMMZC, VIII. Zikreden Y.S.Tezel, a.g.e., s.329.
(30) Yahya S.Tezel, a.g.e., s.329.
(31) Yalçın Acar, a.g.e., s.54.

bir bütün olarak uygulanması durduruldu. Thomburg başkanlığındaki Amerikan "uzman" heyetinin Türkiye'deki çalışmalarından ve Paris'teki İktisadi İşbirliği Konferansı'nda Ankara'nın kredi isteğinin geri çevrilmesinden sonra, 1947 Kasımında toplanan Cumhuriyet Halk Partisi Kurultayı'nda, devlet sektörünün ekonomik etkinliğinin sınırlandırılması kabul edildi. Kurultay'da onaylanan yeni parti programına göre devlet girişimciliği, *büyük maden işletmeleri, büyük enerji santrallerinin ve ağır endüstrinin kurulması, savunma endüstrisi, bayındırlık işleri gibi büyük teşebbüslerle, kamu hizmetini ilgilendiren ulaştırma ve PTT gibi teşebbüslerden ibaret* olacaktı.(32)

Bu ifade, bu sektörler dışındaki üretim alanlarının ilke olarak özel girişime bırakılacağını ima ediyordu.

Özelleştirme Girişimleri

1948 İstanbul İktisat Kongresinde İş Adamlarının Yükselen Sesi ve ABD Dayatması Ile İnönü Hükümetinin *"Sanayide Devlet"* Anlayışı Pes Ediyor

CHP Kurultayı'nın ardından tekstil, şeker, çimento ve kağıt gibi büyük ölçekli devlet fabrikalarının bulunduğu sektörler, özel girişim alanında sayılıyordu. Nitekim, 1948 yılında Hükümet, bu anlayışla devlete ait bazı tekstil fabrikalarının özel sektöre satılmasıyla ilgili bir çalışma başlattı.(33)

Ankara, 1948 yılında, karayolları yapımını ve tarımda makineleşmeyi vurgulayan değişik bir ekonomik programla yeniden Amerika'dan ekonomik ve mali yardım istedi. Amerikalılar bu defa, Türkiye'nin Avrupa İmar Programı ya da diğer adıyla Marshall Planı'nın kapsamı içine alınmasını kabul ettiler. Öte yandan iş çevrelerinin girişimi ile 1948 yılında İstanbul'da toplanan İktisat Kongresi, yerli iş adamı guruplarının devletçilik karşısındaki hoşnutsuzluğunu iyice açığa çıkardı. Kongre kararlarında, özel girişim yeterince güçlendiği için devletçiliğin işlevini artık yitirdiği, **devletçi yaklaşımın sürdürülmesinin Türkiye'nin ekonomik çıkarlarını zedeleyeceği öne sürüldü.**(34) Cumhurbaşkanı İnönü 1949'da Meclisi açış konuşmasında,

(32) Cumhuriyet Halk Partisi, 1947.
(33) Nadir Nadi, 1948.
(34) "1948 İktisat Kongresi Devletçilik Raporu", İTSO Mecmuası, Aralık, 1948.

hükümetin memleketin ekonomik kalkınmasında bundan böyle özel girişime daha çok yer vereceğini söyledi. 1950 yılındaki heyecanlı seçim kampanyasında, hem Demokratlar hem de Halkçılar ekonomik kalkınmada özel teşebbüse dayanmanın yararını ısrarla vurguladılar. Ne var ki, Demokratlar geçmişin devletçi uygulamalarına saldırıp devlet fabrikalarını özel sektöre satmayı vaat ederken, Halk Partililer, devletçiliği Türkiye'nin kapitalist gelişmesinde zorunlu fakat geçici bir aşama olarak maruz göstermeye çalıştılar.(35)

İnönü'nün Ticaret Bakanından Acı İtiraf:

"1939 savaş yılı gelmip çatmamış olsaydı, bizi borçlarını ödemeyen memleketler listesine kaydedeceklerdi. Maalesef böyle bir felaketten, daha büyük bir felaketle ancak kurtulabilirdik."

7 Eylül 1946 devalüasyonu ile ithalatçı ve ihracatçılara büyük spekülatif kazançlar sağladığı ileri sürülen bir Ticaret Bakanı, 1946 Aralık ayında Mecliste yaptığı bir bütçe konuşmasında, devletçilik dönemini, Türkiye'nin iflası olarak ilan edebilmektedir:"*Biz 1939 yılına ödeme aczi ile girdik. Maalesef söylüyorum. 1939 savaş yılı gelmiş çatmamış olsaydı, bizi borçlarını ödemeyen memleketler listesine kaydedeceklerdi. Maalesef böyle bir felaketten daha büyük bir felaketle ancak kurtulabilirdik. Çünkü muhtelif memleketlerin bizde bloke paraları vardır. Mallarını alıyorduk. Paralarını veremiyorduk. Bunların yekunu 80 milyon lirayı mütecavizdir. Amerika'dan mal getiriyorduk. Aşağı yukarı siparişlerimiz kabul edilmez olmuştu. Çünkü 9 ay evvel getirdiğimiz malların bedellerini ödeyemiyorduk. O vakit bu vaziyette harp ekonomisinin kapalı hayatına girişimiz ve bu vaziyette kalışımız, bizim için kurtarıcı bir nimet oldu.*"

Bu görüşe göre **borçlarını ödeyemeyen memleketler listesine kaydedilmekten kurtulmanın yolu, Batı'ya daha doğrusu Amerika'ya sığınmaktır**. Kudreti artan sınıfların taleplerini dile getiren bu görüşler karşısında direnebilmek, istenilse bile kolay değildi. Hele Stalin'in tehdit edici yayılma politikası, direnme olanaklarını, görünüşe göre büsbütün ortadan kaldırmıştır.(36)

(35) Yahya S.Tezel, a.g.e., s.269.
(36) Doğan Avcıoğlu, a.g.e., s.374.

Türkiye'yi, ABD'ye Yaklaştıran Mali, Ekonomik, Siyasi ve Toplumsal Koşullar ile Anglo-Amerikan Dayatmaları

Türkiye II.Dünya Savaşı'na her ne kadar girmediyse de ekonomisi önemli ölçüde etkilenmiştir. Bu itibarla, II.Dünya Savaşı'nın devam ettiği 1939-1945 yılları arasındaki dönemde devletçiliğin de ötesinde savaş ekonomisi uygulanmıştı. Bu dönemde devletin para gereksinimini olağanüstü artırmış ve daha önce anlatılan ağır vergilerin yanı sıra kısa vadeli hazine bonoları çıkarılarak Hazine'nin halka borçlandırılması yoluna gidilmişti. Fakat günün zor koşulları, bu bonoların ödenmesini güçleştirdiğinden, devletin Merkez Bankasına olan borçları birikmiş, emisyon hacmindeki artışlar ise şiddetlenmiştir. Nitekim, 1938 yılında tedavüldeki para miktarı 280 milyon liradan 1946 yılında 900 milyon liraya yükselmişti. Hazine bonolarına karşılık çıkarılan paralar ise orduya sarfedildiğinden, TL satın alma gücü de devamlı düşmüştür. Bu gelişmelere paralel olarak TL iç değer ile dış değer arasındaki fark da büyümüş ve TL değer kaybetmeye başlamıştır. Nitekim, savaş öncesinde, yani 1938'de, doların resmi fiyatı 126 kuruşken, 1943'te 1 dolar 131 kuruş olmuş; daha sonra ise prim uygulanarak 1 dolara 193 kuruş ödenmeye başlanmıştır.(37)

Bütün bu koşullara bağlı olarak ticaret hacminde de önemli gerilemeler olmuş ve bazı temel maddeler karneye bağlanmıştır. Nitekim, 1938 yılında 150 milyon lira olan ithalat hacmi, 1941 yılında 75 milyon liraya kadar gerilemiştir.

Bu olumsuz gelişmeler karşısında yönetim, ekonomik kalkınmayı bir yana bırakarak; mal darlığını gidermeye, karaborsayı önlemeye ve fiyat artışlarını sınırlandırmaya yöneltilmiş ve 1940 yılında çıkarılan (1942'de bazı hükümleri değiştirilen) "Milli Koruma Kanunu"na dayanarak sert önlemler almak zorunda kalmıştı. Savaşın sürdüğü yıllarda hayat yaklaşık dört misli pahalılaşmıştı.

Böylece II.Dünya Savaşı'ndan sonraki döneme böylesine kötü koşullarda girilmişti. Ancak elde küçümsenmeyecek miktarda altın ve döviz stoku vardır.(38) **1946 yılında altın mevcudu 663 milyon lira,**

(37) H.Cıllov, "Türkiye Ekonomisi", 1965, s.135.

(38) Doç.Dr.Yalçın Acar, "Tarihsel Açıdan Türkiye Ekonomisi ve İzlenen İktisadi Politikalar: 1923-1963", 1991, s.49, 50.

döviz borçları 128, döviz alacakları ise 196 milyon, lehteki fark 68 milyon liradır. Böylece altın ve döviz mevcudu 731 milyon liraya ulaşmaktadır. Öyle anlaşılıyor ki bütün sızlanmasına rağmen, devlet hazinesinde ihtiyat akçesi mevcuttu. İnönü hükümeti aşırı ihtiyatlı davranmıştı. Bu birikimin önemli bir bölümü daha önce görüldüğü gibi, özellikle demokrat parti zamanında savurganca harcanmış ve birilerini zengin etmişti.

Bernard Lewis, Türkiye'nin Amerika'ya yakınlaşmasında toplumsal ve siyasal açıdan aşağıdaki değerlendirmeyi yapar:

"Savaş sonunda Türkiye'nin ekonomik sıkıntılan, tecrit edilmiş ve korunmasız durumunu ve liberalleştirici reformlan Türkiye'nin kuzey komşusu Sovyetlere karşı Batı'nın desteğine ihtiyaç duyduğu zaman yapıldığı ileri sürülür. 1945'te Sovyetler eski silah arkadaşlan Türklerin desteğini değilse bile uysallığını hâlâ ümit edebilirken, Türkiye, fazla uzamış tarafsızlığının bir sonucu olarak, Batı'da biraz gözden düşmüştü. 1945 ve 1946'da Ruslann Boğazlarda üs istekleri ve Doğu sınınndaki tehditleri karşısında, Türk devlet adamlan Batı kamuoyunu kendi taraflanna çekmek için bazı dramatik jestleri zorunlu görmüş olabilirler. Batı desteği gerçekte ufukta görünüyordu. Türk hükümeti, İngiliz ve Amerikan teşvikiyle, Sovyet isteklerine karşı bükülmezcesine direniyordu. Mart 1947'de Truman doktrininin ilanı, Amerikan desteğinin yeni bir teminatını getirdi. Ağustos 1949'da Türkiye Avrupa Konseyi'nin üyesi oldu. Türkiye, en azından dış politikada, tamamen ve açıkça kendini Batı ile özdeşleştirmişti.

1945'i izleyen dönemde, uluslararası ilişkilerin geçici ittifaklannndan çok daha derine giden, Batı ve dolayısıyla demokrasi taraftarı eğilimin birçok belirtileri vardı. Bu eğilim en alt düzeyde, Boğaz plajlarında ve İstanbul sokaklannda ciklet ve leopar desenli gömleklerin hüküm sürmesinde kendini belli ediyomdu; en üst düzeyde ise üniversitede, okulda ve evde İngilizce, İngiliz ve Amerikan edebiyatı ve tarihi öğreniminde ve o zamanki gelişmemişlik hakkında kendi kendini eleştiri eğiliminde kendini gösteriyordu.

Batı ve demokrasi yanlısı duygunun büyümesinde çeşitli etkenlerin katkısı oldu. Hareket, şüphesiz ki askeri zafere ve dolayısıyla onu kazananların karakteristik kurumlanna atfedilen prestije çok şeyler borçluydu. Aynca, Türklerin gözünde Amerika Birleşik Devletlerinin, eski Sovyet tehdidine karşı dirençlerinde ana dayanaklan ve dolayı-

sıyla modelleri olarak Almanya'nın yerini alması da buna yardım etti. Fakat hepsi bundan ibaret değildi. Kemalist Cumhuriyette yeni bir kuşak olgunluk çağına gelmişti; bunlar için milliyetçi inancın ana erekleri yerine gelmişti ve milliyetçilik tek başına yeterli değildi. Yoğun bir Batılılaşma çağında yetişmiş bu yeni kuşaklar, Batı'nın liberal geleneğinin derin etkisindeydi ve demokraside, sadece bir moda veya diplomasi sorunu değil, Türkiye'nin eşitlik ve karşılıklı saygı esası üzerinde, Batı dünyasında nihai olarak yerini almasını başarma aracını görüyorlardı.

Amerikan etkisi hakkındaki teorinin daha aşırı bir şekli, değişikliğin doğrudan doğruya Amerikan müdahalesine atfıdır. Şüphe yok ki Amerikan baskısı özel girişim lehine ve devletçiliğe karşı oldukça kuvvetli olarak kullanıldı ve Halk Partisi Hükümetinin bu yöndeki hareketlerinin nedeni, şüphesiz, Amerikan ödünç verme şartları ve Amerikan danışmanlarının öğütüdür. Değişiklik için pratik nedenler de vardı. 1945'e gelindiği zaman, savaş yıllarının sıkıntıları gerçekten ciddi bir hoşnutsuzluğun yükselmesine sebep olmuştu.(39)

II. Dünya Savaşı Yılları ve 7 Eylül 1946 Devalüasyonu Bir Kesimi Nasıl Zengin Etti?

*"Tarlada Cadillak Sürüp, Adana'da Bar Kapatan Yeni Zengin Hacı Ağalar"*ın Türemesi

Y.Tezel'e göre:"*Savaş yıllarındaki enflasyon ve gıda malları kıtlığı ise iç ticaret hadlerini ve büyük arazililerin gelirlerini olumlu yönde etkiledi. 1941-1943 yıllarında tarımın ticaret hadlerinde görülen çarpıcı iyileşme, yakın tarihimizin toplumsal imajlar sistemince, yeni zengin hacı ağa tipini yerleştirdi. Özellikle Çukurova gibi piyasaya yönelik üretim yapılan büyük mülklerin bulunduğu bölgelerde, bu yıllarda tarımdan elde edilen büyük servetler ve bu servetlerin kullanılış biçimleri, bu konularda işe yarayan araştırmalara yol açmamış olsa da, 'tarlada Kadillak sürüp Adana'da bar yapatan Hacı Ağa'yı, Türk romanı ve mizahının unutulmaz öğesi haline getirdi.*

1940'larda büyük arazi sahiplerinin eline geçen tarım kökenli gelirler, daha çok gösteriş tüketiminde kullanıldı. 1940'ların sonlarına doğru, bir ara dayanıklı lüks tüketim mallarının ithalatının serbest bırakıl-

(39) Bernard Lewis, "Modern Türkiye'nin Doğuşu", s.312, 313, 314.

ması da bu gösteriş harcamalarını kolaylaştırdı. 1940'lann sonu ve 1950'lerin başlannda ithal edilen yüzlerce Kadillak, binlerce lüks otomobilin önemli bir kısmı, Adana gibi Hacı Ağa bölgelerine kaydı. 1953 yılında 10.000 kişiye düşen büyük otomobil sayısı Türkiye'nin en büyük, en işlek ve en çok ticaret ve sanayi zengini olan İstanbul ilinde 5 olmasına karşın, Adana ilinde 13'tü. Bu sayı büyük arazi mülklerinin yaygın olduğu başka illerde de göreceli olarak yüksekti (Hatay'da 6, Diyarbakır'da 5). Bu ve buna benzer göstergeler, tanmda büyük arazi sahiplerinin gönüllü tasarruflarının bu yıllarda bir hayli cılız kaldığını ima etmekteydi."(40)

K.Karpat, 7 Eylül Kararları'nın sonuçlarını şu sert sözlerle eleştirmektedir:"*Bu tedbirler, memleketin içinde bulunduğu gerçek toplumsal ve ekonomik şartlara dikkat edilmeksizin alınmıştır. Paranın birkaç elde toplanmış olduğu ve ekonomik olmayan maksatlarla harcandığı gözden kaçınlmış, halk kitlelerinin satın alma kuvvetinin çok düşük olduğu unutulmuştur. Bu tedbirler, nispeten küçük bir grup teşkil eden iş adamlannın ihtiyaçlanna cevap vermiş görünüyordu. Bu iş adamlarından bazılan kararlann alınacağını önceden öğrenerek bundan faydalanmak üzere gerekli tedbirleri almışlardır bile. Paranın değerinin düşürülmesi otomatik olarak ithal mallannın fiyatlannı yükselttiğinden bu çeşit mallan alanlar, onlan elden çıkarmayıp saklayarak, daha sora büyük kârlar sağlamışlardır. İthal mallan kıtlaşarak, fiyatlar birkaç hafta içinde %50 oranında yükseldi. Altın satışlan o kadar arttı ki (ihtiyat altının üçte biri satıldı), satışlar nihayet durdu... Birkaç ay içinde yeni zenginler türedi, eskiler daha da zenginleşti. Serbest ithalat, döviz kaynaklarının, nüfusun ancak küçük bir kısmının satın alabildiği otomobil ve ev araçlan gibi istihsal önemi ikinci derecede olan mallara harcanarak tükenmesine sebep oldu."*(41)

1950 yılında altın mevcudu 419 milyon liraya düşmüştür. Döviz alacakları 181, borçları ise 278 milyon liradır. Aleyhteki fark 97 milyon liradır. Demek ki, altın ve döviz mevcudu, dört yıl içinde 731 milyon liradan 322 milyon liraya düşmüştür. Bu dövizin önemlice bir kısmının tüketim mallarına gittiği düşünülürse, savaş yıllarında biriktirilen altın ve dövizin israf edildiği ileri sürülebilir.

---

(40) Y.H. Tezel, a.g.e., s.479.

(41) Kemal Karpat, "Türk Demokrasi Tarihi", 1967, s.152.

İ.İnönü, 19 Mayıs 1945 nutkunda:

"Memleketin siyaset ve fikir hayatında demokrasi prensipleri daha geniş ölçüde hüküm sürecektir." diyor.

20 Haziran 1945 Zekeriya Setrel'den İ.İnönü'ye yanıt:

"Totaliter rejimler, memleketlerinde demokrasiyi kurma vazifesini de üzerlerine aldılar."

Bu açıklamanın ardında aşırı ekonomik sıkıntılar ve halkın demokratikleşme talepleri yatmaktadır.

1944'ten itibaren demokrasi kavramı da tartışılmaya başlandı. Bu tartışma sırasında en kesin tavrı Sertel'lerin Tan gazetesi aldı. Tan'da daha önce, 16 Mayıs 1944'te yayınlanan "Muhtar seçimi niçin muvafak olmadı" başlıklı başyazıda da Z.Sertel şu yargıların altını çizmekteydi:"*Halk en mukaddes siyasi hakkını teşkil eden reyini kullanmaya alışmamıştır. Halkımızın siyasi terbiyesini inkişaf ettirmek için çok az şey yapılmıştır.*"..."*Bu basit tecrübe, demokrasi usullerine henüz vakıf olmadığımızı, halkın reyine fazla ehemmiyet vermediğimizi, seçim propagandasının ne olduğunu bilmediğimizi ve halkın da siyasi terbiyesinin olgunlaşmamış bulunduğunu göstermiştir.*"... "*Halk hakimiyeti, halkın reyini serbest kullanmasıyla temin edilir.*"

Milli Şef İsmet İnönü, "*Memleketin siyaset ve fikir hayatında demokrasi prensipleri daha geniş ölçüde hüküm sürecektir.*" diyerek yeni dönemi açmıştır. 13 Haziran 1945'te "Görüşler" sütununda Sabiha Sertel, "Demokrasi Oyunu" başlıklı önemli bir yazı yayınladı. Bu yazıda şunları söylüyordu:"*Necmettin Sadak kim kime oyun yapıyor suallini sorarken bir elini vicdanına koysun, kulağını bir inilti halindeki halkın sesine versin, o zaman işiteceği ses bir kurtuluş iştiyakından başka bir şey değildir. Sefaletten, pahalılıktan, vurguncudan, ihmalden, hastalıktan, ıstıraptan ve hürriyetsizlikten kurtuluş. Bu inilti karşısında satıhta yapılacak her iş bir oyun ve numaradır, kim kime karşı yaparsa yapsın.*"

20 Haziran 1945'te Z.Sertel "Demokrasi Modası" başlıklı makalesinde "*totaliter rejimler, memleketlerinde demokrasiyi kurma vazifesini de üzerlerine aldılar*" diyerek, o güne kadar tek partili yönetime karşı ileri sürülen eleştirilerin, (buna hücum da denilebilir), en ağırını yapmıştır.(42)

---

(42) Aralık 1945'in başında H.Cahit Yalçın'ın Tanin gazetesinde yayınmlanan

"Jandarma Zulmü", O Dönemin Adeta "Alamet-i Farika"sı Olmuştu

II.Dünya Savaşı içinde ve sonrasında doruğa çıkan sorunların kaynağı, 1930'lu yıllara kadar iner. Açıkçası birbirine benzeyen toplumsal ve ekonomik sorunların ilki 1929 büyük dünya ekonomik krizi, ikincisi de II.Dünya Savaşı ardından yaşanmıştı.

1929 krizi ardından daralan dünya pazarları ve krizin olumsuz etkileri Türkiye'ye de yansımıştı. Bu sırada Lozan Anlaşması gereği Osmanlı borçlarının da ödemesi başlamaktaydı.

Ekonominin lokomotifi olan tarım sektöründe ihracat düşüşü ardından buğday fiyatı üçte iki oranında düştü. 1929'da 2000 olan traktör sayısı 961'e indi. O zamanın tabiri ile *memleket traktör ve tarım makineleri mezarlığına dönmüştü.* Giderek artan dış ticaret açığı nedeniyle kambiyo rejiminde sıkı uygulamaya gidildi, ithalat azaltıldı, ithalata dayalı imalatı durma noktasına getirdi. Türkiye'de henüz üretilemeyen ithal malı pek çok temel ihtiyaç maddesi, piyasalardan yok olmuştu. 1929'da 256 milyon lira olan ithalat, 1932'de 85 milyon liraya inmişti.

Tüm bunlar iç ticaret hadlerinde %30'luk bozulmaya, ardından iç fiyatların aşırı yükselmesine neden oldu. Bu ise halkın her kesimini sıkıntı ve yoksulluğa itti. Gelirler ve cari dengelerdeki hızlı düşüşler karşısında Hükümet, ne yapacağını bilemez duruma geldi.

Hükümet kaçınılmaz olarak mali, ekonomik bir dizi acil ve radikal önlemler almaya yöneldi. Gelirler az, giderler çoktu; ancak yönetim ülke kalkınmasında ve bütünleştirilmiş bir iç pazar temelini oluşturacak demiryolu ve bayındırlık projelerinden vazgeçmek istemiyordu. Dışardan kaynak sağlayamadığından yönetim ödemeler dengesindeki açığı henüz yeni kurulan Merkez Bankasının kısa vadeli döviz borçlarındaki artışlarla karşıladı. Bütçe açıklarının kapatılması amacıyla iç kaynaklara yönelinmesi ise zaten sıkıntı içinde olan başta köylü, esnaf ve tüccar olmak üzere, tüm halkı büyük bir sıkıntı ve yoksulluğa itti. Büyük dünya krizinin yarattığı olumsuz konjonktüre Türkiye'nin hazırlıksız yakalanmasının bedeli, halkın sırtına yüklenmişti. Bu dönemde devletin gücünü aşırı bir biçimde kullanmaya yönelen işgüzar, "kral-

"Kalkın Ey Ehli Vatan" başlıklı kışkırtıcı yazısı ve onu izleyen gösteriler, başta Tan olmak üzere sol görüşlü birçok yayın organı tahrip edilmişti.

dan çok kralcı" denilen kimi bürokrat ve güvenlik görevlilerinin neden olduğu pek çok dramatik olaylar yaşandı. Acımasız "**vergi tahsildarı**" ve "**jandarma sopası**" üzerine yaşanmış pek çok olay, bu dönemin Türk toplumu gerçeklerinden biri olarak günümüze kadar sürüp gelmiştir. Vergisini ödeyemeyen köy halkının icra yoluyla el konulan mallarını tekrar kendilerinin geri almaları, ödeme imkanı olmayan kimi kırsal vatandaşların karakollarda kötü muamelelere uğramalarına ait çok sayıda olay yaşanmıştır.

Her şeye rağmen, halk bu süreçte büyük bir özveri göstermiş; ancak yönetime karşı olan tepkisi Serbest Fırka Partisi ile ortaya çıkmıştır. Acaba Mustafa Kemal'in böyle bir ortamda Fethi Okyar'ı teşvikiyle kurdurduğu bu parti, ABD'nin Ankara büyükelçisi Grew'in tanımlaması ile "**Ülkenin siyasi karakterini ölçmek için kullanılan bir klinik termometre miydi?**" Nitekim, Erik Jan Zürcher'in "Vesayet Demokrasisi" dediği(43) bu yapay kısa süre içerisinde çıkan bir dizi olayın ardından bu parti kapatılmış ve ardından Atatürk, halkın ateşini ölçmek için uzun bir yurt gezisine çıkmıştır. 1930'u izleyen yıllar, gerçekte bir toplumsal ve ekonomik siyaset arayışlar dönemidir. Serbest Fırka'nın daha liberal önerilerine karşılık CHP, özelikle İnönü devletçilikten yanadır. Kemalist ideolojinin temel dayanaklarından biri olarak ileri sürülen devletçiliğin tam olarak tanımı ve ne anlama geldiği de asla bir netlik kazanamamıştır.

Mustafa Kemal'in her vesileyle liberal görüşlere sahip olduğu bilinmekle beraber, devletçiliğinin ve Kemalist yazarların en coşkulu taraftarlarının bir araya geldiği **KADRO** dergisi, CHP liderlerinden çaha da ileriye giderek Cumhuriyet Halk Partisini Kemalist devrimin bir öncüsü olacak nitelikli bir seçkinler topluluğuna, bir kadroya dönüştürmek istiyordu. Oysa Mustafa Kemal'in İş Bankası ile başlattığı özel girişimcilik çabaları pek çok ticaret ve sanayi oluşumları için özel sektör lehine yaptığı girişimler, devletçi İnönü ile aralarının açılmasına yol açan başlıca nedeni oluşturmuş; önce karma ekonomici, daha sonra özel girişimci Celal Bayar'ın İktisat Bakanlığına atanması, ardından 1937 yılında İsmet İnönü'nün görevden alınıp onun yerine getirilmesiyle noktalandı. Ancak 1938'de Atatürk'ün ölümü ardından İnönü tekrar diktacı devletçiliği egemen kılacaktır.

(43) J.Zürcher, "Modernleşen Türkiye'nin Tarihi", İletişim Yay.1993, s.259.

II.Dünya Savaşı koşullarının getirdiği zorunlu ekonomik önlemler ve uygulanan savaş ekonomisi Türkiye'de önemli bir sermaye birikiminin belirli ellerde toplanmasına neden olmuştu. Savaşın bazı mallarda (bu mallar önemli ölçüde ithal mallarıydı) yarattığı arz daralması sonucu, daha ilk aylarda görülmeye başlayan karaborsa ve ihtikar, bunu yapan kent ticaret burjuvazisinin eline büyük paraların geçmesine neden oldu. Sonraları ekonomiyi denetleyebilmek amacıyla çıkarılan Milli Koruma Kanunu sadece sanayi ve ticaret burjuvazisinden yana yorumlanarak uygulanınca, bu kesimlerin elindeki fonların büyüme hızı daha da arttı. Böylece büyük kentlerde yoğunlaşan ticaret burjuvazisi ile sanayiciler yıllardır özlemini duydukları bir birikimi ellerinde toplamayı başardılar. Öte yandan, kırsal alanda da genç kuşakların uzun süreli silah altına alınması üretimi düşürmüştü. Oysa başta savunma gereksinimleri olmak üzere, gıda maddelerine olan ihtiyaç eksilmek bir yana daha da artmış bulunmaktaydı. Vesika (Karne) sisteminin getirilmesi temeldeki fiyat sorununu çözemedi. Şöyle ki, küçük ve orta çiftçiler ancak kendi geçimlerine yeterli bir ekim yaparak piyasaya az miktarda mal sürebiliyorlar, buna karşılık büyük toprak sahipleri düşük üretimin getirdiği olanaktan yararlanarak ürünlerini olabildiğince yüksek fiyatla değerlendirebiliyorlardı. Böylece kentlerde ticaret ve sanayi burjuvazisi yanı sıra kırsal alanda da büyük toprak sahiplerinin eline büyük fonlar oluştu. O dönemdeki hacı ağa edebiyatı hatırlanacak olursa, durumu daha açıklıkla gözler önüne serilebilir. Görüldüğü gibi, savaş bir yandan mevcut gelir dağılımını o döneme kadar görülmeyen oranda bozmuş, yığınları yoksullaştırmış, bu arada tek parti yönetiminin eleştiriyi dahi hoşgörmeyen yönetiminin çeşitli baskılarıyla yaşam tahammül edilmez hale gelmişti.(44) Bu koşulların doğal sonucu ise sessiz, yüzeyden görülmeyen, ama gittikçe güçlenen bir toplumsal muhalefetin doğması olacaktır.

Yığınların bağrında büyüyen bu toplumsal muhalefetin mevcut

(44) Savaş ekonomisi bir yandan zenginler yaratırken, ücretler ile fiyatlar arasındaki uçurum fiyatlar lehine her geçen gün büyüyordu. Zorunlu tüketim mallarının vesikaya bağlanmasının yanı sıra; işçi, memur ve küçük üreticiler büyük vergi yükü altında da ezilmekteydiler. Ekonomik zorluklar, yoksullaşma sürüp giderken, merkezi otoritenin kolluk kuvvetleri kanalıyla yaptığı baskı da artmaktaydı.

merkezi otorite tarafından da farkedilmemesi mümkün değildi. Hele sınıflarüstü olma savında olan dönemin iktidarı, bu konuda gereken hassasiyeti göstermekten kaçınamazdı. Nitekim, bir anlamda yitirilen toplumsal dengenin yeniden kurulabilmesi için iki yola başvuruldu. Bunlardan birincisi, ilk dünya savaşı sırasında İttihat ve Terakki hükümeti tarafından uygulanan savaş kazançları vergisine benzer bir vergi olan "**Varlık Vergisi**"ydi. Bu vergi adeta salma salar gibi, itirazı olmayacak biçimde, illerdeki yetkililer tarafından belirlenmekteydi.(45)

CHP içerisinde ilk muhalefet 1945 yılı bütçe tartışmaları sırasında ortaya çıktı. Başta Celal Bayar olmak üzere, Feridun Fikri Düşünsel, Adnan Menderes, Hikmet Bayur, Emin Sazak bu görüşmeler sırasında hükümetin -başta ekonomi prolitikası olmak üzere- birçok kararlarını eleştirdiler. Özellikle Celal Bayar'ın bütçe eleştirisi basında da geniş yankılar uyandırdı.

Çiftçiyi Topraklandırma Kanunu'nun çıktığı günlerde Celal Bayar, Adnan Menderes, Refik Koraltan ve Fuat Köprülü; sonraları "dörtlü takrir" olarak ün salacak olan bir önergeyi CHP grubuna verdiler. Bu önergede dört milletvekili "*Milli hakimiyetin tek tecelli yeri olan Büyük Millet Meclisi'nde, hakiki bir murakabenin sağlanmasını, demokratik müesseselerin serbestçe doğup yaşamasına engel olan ve Anayasanın halkçı ruhunu takyid eden bazı kanunlarda değişiklik yapılmasını ve parti tüzüğünde de yine bu maksatların icap ettirdiği tadillerin hemen icrasını*" istiyorlardı. Gruptaki sert tartışmalardan sonra önerge, verenlerin dışındaki milletvekillerince reddedildi.

Önergenin reddedilmesinden sonra, Andan Menderes ve Fuat Köprülü Vatan gazatesinde, ölçüsü o günlere göre çok sert olan bir muhalefet çizgisini izleyen yazılar yazmaya başladılar. Bu yazılardan ötürü parti divanı 21 Eylül 1945'te bu iki milletvekilini partiden ihraç etti. Refik Koraltan da bu arkadaşlarını savunan bir yazı yazdığı için aynı akibete uğradı. Celal Bayar ise önce milletvekilliğinden, sonra da partiden istifa etti. Böylece Demokrat Partinin dört kurucusunun CHP ile ilişkisi kalmamış oluyordu.

(41) Tevfik Çavdar, "Demokrat Parti", s.2062, 2063.

HALKIN GÖZÜ
HALKIN KULAĞI
HALKIN DİLİ

Son Posta

CUMARTESİ 27 TEMMUZ 1946

Bursalılar bugün bir miting yapıyorlar

Balıkesir ve Ankarada da Demokrat P. mitingler yapmak kararını vermiştir

Demokrat Partinin Mecliste Halk Partili milletvekillerinin seçim mazbatalarına şiddetle itiraz edeceği anlaşılıyor

Mareşalı dün birçok heyetler ziyaret ettiler

Vali Mareşalın nezdinde bir buçuk saat kadar kaldı - Mareşal İzmir miting heyetinin telgrafına cevap verdi

Son Posta

İstanbulda gazetecilerle Demokrat Parti kâtipleri bir zeyrekluk rekabete girdiler

80 sandıktan çıkan 39.527 oyun 30.063 ünü D. Parti kazandı

Vali seçim kurullarına tasnife devam etmek emrini verdiği halde bazı kurullar dağıldılar

Yurtta seçim | İstanbulda seçim

İstanbul halkı müstesna olgunluk gösterdi

Valinin beyanatı

Cebir ve tazyik vatandaşları hak yolunda mücadeleden ayıramaz

Cumhuriyet Halk Partide, parti içi muhalefetin dört önderi Fuat Köprülü, Celal Bayar, Refik Koraltan ve Adnan Menderes. Dördünün verdiği önergeye "dörtlü takrir" denilmişti. Daha sonra bu grup, partiden kopacak ve Demokrat Partiyi kuracaklardır.

Ortada ve Yanda: 1946'da yapılan olaylı seçime ait haberleri veren gazeteler.

Cumhuriyet

Hükûmetin Mühim Kararı

Bozulan iktisadî muvazeneyi yeniden kurmak için alınan cezrî tedbirleri Parti Grupu tasvib etti

Döviz fiatları tamamen değişti

Ticari muameleler serbest dövizle yapılacak, ithalât için geniş nisbette döviz verilecektir

Milletlerarası para sistemine uyulacak, sanayi mamulleri ve orman mahsulleri fiatlarile nakliye ücretleri indirilecek

Donanmamız İzmirde

Halk, harb gemilerimizi büyük bir heyecan ve sevinçle karşıladı. Denizcilerimiz şerefine ziyafetler verildi

Byrnes'ün nutkunun

Ticaret Bakanlığının neşrettiği tebliğ

Devlet Bakanları

Yugoslavların düşürdükleri Yunan uçağı

7 Eylül 1946'da 1 doların değeri 1.28 TL'den 2.80 TL'ye çıkarılmıştı. Bu oranın belirlenmesinde ciddi bir hesaplama yapılmamıştı; zira dönemin Maliye Bakanı Halit Nazmi (fotoğrafta ortada) uzmanların oran belirleme önerilerine karşın ***"2.80 olsun canım."*** demişti.

Cumhuriyet

ADALI KIZ

ALİ SUAVİ

Ziraat Bankası bugünden itibaren altın satmaya karar verdi

Altına ihtiyacı olanlar, Bankanın İstanbul ve Ankara şubelerinden bir Türk altınını 3107, bir İngiliz altınını da 3428 kuruştan istedikleri kadar alabilecekler

Mısır Kralı Faruk dün Mersine geldi

İranda örfi idare ilân edildi

Hükümetin yeni kararları

Evvelce sipariş edilen idhal malları ne olacak?

Ekmek karnesi kaldırıldı

Filistin konferansı bugün Londrada açılıyor

Devalüasyonun ardından, hükümet yetkilileri aldıkları kararı savunmaktaydılar. 8, 9 ve 10 Eylül 1946 tarihli gazeteler, bu önemli konuya geniş yer vermişlerdi. (İzmir Milli Kütüphane Arşivi)

Cumhuriyet

ALİ SUAVİ

Devlet Bakanlıkları kanunu dün görüşüldü

Mecliste müzakeresi yapılan tasarı tartışmalara yol açtı, Demokratlar tenkidler yaptılar

Bu dönüş neye?

Maliye Bakanı yeni kararları izah etti

"Eğer bu kararları almasaydık bu yıl hem ihracatta, hem ithalâtta gittikçe büyüyen bir buhranla karşılaşacaktık,,

Yeni iktisadi tedbirlerin piyasada ilk akisleri

Ankara, İzmir ve İstanbulda kararlardan sonraki durum

Celâl Bayarın köylülerle hasbıhali

Cumhuriyet

Moskovanın maksadını bütün dünya anladı

Türkiyenin azimli kararı

Yugoslavyada düşürülen Amerikan uçakları

Paris konferansında asabiyet gene başladı

Lübnanlı inciler dün şehrimize geldi

Amerikan filosu dün sabah 8,30 da geldi

Bir uçak gemisi de öğleden sonra yardım tertibinden bize verilen uçakları getirdi

ile ile gelen Amerikanın Akdeniz Filosu Komutanı Amiral Herman Valiye, şehrin güzelliğine hayran kaldığını söyledi

Ziyaretin manası

Türkiye, Savaş sonrasında ABD güdümündeki Batı sistemine katıldı. Bunun ardından Türkiye limanlarını ziyaret eden ünlü Amerikan savaş gemisi Missouri'nin gelişi büyük bir olay olmuştu. İstanbul'daki bazı iş yerleri adını Missouri olarak değiştirmiş. Amerikan sigara ve malları ilk kez karaborsaya düşmüştü. 2 Temmuz 1948'de yayınlanan Cumhuriyet gazetesinin başmakalesinde Abidin Daver, İstanbul'u ziyaret eden Amerikan donanmasıyla ilgili büyük övgüler yazmıştır. Yanda: İnönü ve Roosvelt'i bir arada gösteren posta pulu.

Cumhuriyet

Türk - Amerikan iktisadî anlaşması dün imzalandı

Kremlin'de de ihtilâflar nihayet başgösterdi

Molotov ile Jdanov arasındaki anlaşmazlık vahim bir hal aldı

Seçim kanunu tasarısı

Türkiyeye uçakla iltica eden Bulgarlar

Atlas Okyanusundaki küçük Türk filosu

Sovyetlerin komünist ideolojiyi tüm dünyada yaygınlaştırmaya çalışması, kapitalist sistemde büyük panik yaratmıştı. 1930'lu yıllardan itibaren dünya iki farklı ideolojiye bölünmüştü. Yanda: 5 Temmuz 1948'de yayınlanan Cumhuriyet gazetesi manşeti. Sağ Altta: "Komünizme oy verin afişi". Altta Ortada: İspanya'dan ve Sovyetlerden gelen komünist tehlikesine karşı, Fransızlara alarm veren afiş. Altta: 25 Temmuz 1946'da Cumhuriyette yayınlanan karikatürde Fransa, İngiltere, ABD ve Rusya'ya eleştirel yaklaşan Cemal Nadir'in karikatürü.

Amerikadan kırk vapur satın alınacak

Amerikada bulunan heyetimizin lokomotifler de alacağı bildiriliyor

Seattle (Washington) (A.P.) 8 — Amerikadan gemi satın almağa gelen 5 kişilik Türk murahhas heyeti, limanda bulunan satılık gemileri gözden geçirmektir.

Bu heyet Amerikada, bir çok liman.

— Arkası Sa. 3, Sü. 1 de —

"Sanayii bırakın, tarıma bakın." "Demiryolu yapmayın, karayolu yapın." diyen ABD ve Avrupa savaş sonrasında başta motorlu araç ve lastikleri olmak üzere, çok çeşitteki sanayii ürünlerini Türk pazarlarına sürmüşlerdir. 1946, 1948 yıllarına ait gazetelerden seçilmiş ilanlarda bu gerçek sergilenmektedir. Bu durum günümüze kadar art arda gelecek olan ekonomik krizlerin habercisidir.

Yukarıdaki anlatılanların rakamlarla ifadesi:

Yıllar	Hayat Pahalılığı Endeksi Taban Endeksi 1938:100	Tedavüldeki Kağıt Para Miktarı (Taban Endeksi 1938-100)	
1938 :	100	1939 :	153
1939 :	100	1941 :	269
1943 :	330.6	1942 :	384
1945 :	404.6	1943 :	415
1947 :	499.5	1946 :	480

1942 yılında buğdayın kilosu 13.5 kuruştan 100 kuruşa, zeytinyağının litresi 85 kuruştan 300 kuruşa çıkmıştır. Tedavüldeki para miktarı, hayat pahalılığından daha büyük bir hızla artmıştır.

Demokratikleşme Modası Ardından ABD'ye Öykünme Modası CHP Değişmez Genel Başkanlığı Tüzükten Çıkartarak Devletçilikten Özel Girişimci Kimliğe Bürünüyor

Partinin 1946 Genel Seçimleri öncesinde toplanan II.Olağanüstü Kurultay'ında "Müstakil Grup" kaldırıldığı gibi, "Değişmez Genel Başkanlık" kurumu da tüzükten çıkarılmış ve seçimlerin tek dereceli yapılmasına karar verilmiştir. CHP'nin 1950 Seçim Bildirgesindeki ana ilkeler, o döneme kadar savunduklarına bir hayli ters düşecek nitelikteydi. Bu ilkelerden önemlilerini şöyle özetlememiz mümkündür:

- Yurdumuzun ekonomik kalkınmasında özel girişim ve sermayenin gittikçe artan oranda yer alması desteklenecektir.
- Sermaye ve girişim sahiplerinin yeni alanlarda yatırım yapmaları teşvik olunacaktır.
- Şimdiye kadar yalnız iktisadi devlet teşekküllerinin yararlandığı işletme kredisi kaynaklarından özel girişimcilerin de yararlanmasına olanak sağlanacaktır.
- Yabancı sermaye için kapılarımız açık tutulacaktır.
- Özel girişimciler ile devlet girişimciliği eşit koşullara sahip kılınacaktır.

Bu ilkelerin ötesinde toplumsal ve ekonomik alanlarda bir dizi vaadi daha içeren bu bildirge, ana doğrultusu yönünden, DP'nin ortaya koyduğu programdan pek büyük farklılıklar göstermiyordu.1946-1950 yılları, CHP'nin liberalleşmeye ve demokratikleşmeye çalıştığı bir dönem olmuştur. Bu dönemde, bir yandan yirmi yıldır halkın soğuduğu ve giderek bürokratik-plütoratik bir oligarşi niteliğine bürünen CHP, kitlelere sevimli gösterilmeye çalışılmış, bir yandan da savaş içinde çıkarılan Milli Korunma, Varlık Vergisi, Toprak Mahsulleri Vergisi, Yol Vergisi gibi yasalarla kurulan katı ekonomik düzen yumuşatılmaya çalışılmıştır.

Bürokratik, Plutorik, CHP Oligarşisinin Seçim Sandığında Yenik Düşmesi

İki milyona yakın kayıtlı üyesi olan 27 yıllık CHP, 1950'de daha 4 yaşındaki DP'ye açık farkla yenilmiştir.(46) Seçim sonuçlarına göre DP:4.241.393 oy ve 408 milletvekilliği, CHP:3.176.561 oy ve 69 milletvekilliği kazanmıştır.

14 Mayıs 1950 seçimleriyle itiraz eden bir el amblemi ile "*Yete! Artık söz milletindir.*" diyen ve demokratik özgürlük vaadederek iktidara gelen Demokrat Parti; özel girişimi teşvik edeceğini, yeni bir Sanayi Teşvik Kanunu çıkarılacağını, devlet işletmelerini özel girişime devredeceğini, önce parti, sonra da hükümet programında saptıyordu. Bunların hepsi CHP'nin yapamadığı veya yapmakta geç kaldığı vaadleriydi. Ama kaynağı olmayan bir ekonomik büyüme nasıl sağlanacaktı? DP ve kadrolarının, Adnan Menderes önderliğinde sürdürdüğü ABD ağırlıklı Batı bağımlılığı, demokrasi vaadleriyle gelen, daha sonra anti demokratikleşen yönetim anlayışıyla ülkeyi nasıl bir çıkmaza soktu? Onun mirasını devralan merkez sağ partiler ile sol partilerin, tek başlarına veya koalisyonlarla günümüze kadar uyguladıkları politikalarla kurtarılan bir ülkeyi, nasıl batırdıklarını 3. kitabımızda göreceğiz.

1923-1950 Döneml Ekonomik ve Toplumsal Gelişme Özeti

Türk politikası daha etkin bir parlamenter demokrasi yönünde ilerlerken, Türk toplumu da geleneksel düzenin köklü ve kapalı bağlığından, serbest hareket eden ve devlet idaresine katılan vatandaşların modern topluluğuna geçiş dönemine girmişti.

(46) 1945 Temmuzunda Nuri Demirağ'ın Milli Kalkınma Partisini kurmasından itibaren 14 Mayıs seçimlerine kadar geçen beş yıllık süreyle bir siyasal canlılık gözlemlenmiştir. Yüzlerce gazete ve dergi çıkmaya başlamış, 25'ten fazla siyasal parti kurulmuştur: **Demokrat Parti, Sosyal Adalet Partisi, Liberal Demokrat Partisi, Çiftçi ve Köylü Partisi, Türk Sosyal Demokrat Partisi, Türkiye Sosyalist Partisi, Türkiye Sosyalist İşçi Partisi, Türkiye İşçi ve Çiftçi Partisi, Türkiye Sosyalist Emekçi ve Köylü Partisi, Yalnız Vatan İçin Partisi, Ergenekon Köylü ve İşçi Partisi, Artma Koruma Partisi, İslâm Koruma Partisi, Yurt Görev Partisi, İdealist Partisi, Türk Muhafazakar Partisi, Türkiye Yükselme Partisi, Millet Partisi, Öz Demokratlar Partisi, Serbest Demokrat Partisi, Müstakil Türk Sosyalist Partisi, Toprak-Emlak ve Serbest Teşebbüs Partisi, Müstakiller Birliği, Çalışma Partisi, Liberal Köylü Partisi, Demokrat İşçi Partisi, Bağımsızlar Siyasi Derneği.**

Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası (1925), daha sonra Serbest Cumhuriyet Fırkasının (1930) başarısız olan denemelerinin ardından, onların misyonunu serbest seçimlerle iktidara getiren ilk muhalefet partisi Demokrat Parti oldu. Millî Şef İnönü anlayışının 12 yıllık tek partili, devletçi, vesayetçi, merkeziyetçi anlayışından bunalan halk, Demokrat Partinin popülist politikalarına büyük bir çoğunlukla "Evet" dedi. (Günümüze kadar gelen merkez sağın kaynağı DP'dir.)
Üstte: Celal Bayar, 1950 öncesinde bir seçim konuşması yapıyor.
Altta: DP'nin 1950'deki seçim afişi ve çeşitli illerde seçim sandıklarına ait fotoğraflar.

Yeni Asır

İkinci Tabı

Bütün Türkiye Demokrasiye Oy verdi

İZMİRDE DEMOKRAT PARTİNİN BÜYÜK ZAFERİ

D. P. yurtta seçimi büyük farkla kazandı

C.H.P. iktidarı yerine Demokrat parti iktidarı kuruluyor

Bütün yurtta millet kazandığı zaferin neşesi içinde çalkanıyor

Halk Partisinin hezimeti misli ender bir çöküntü halini aldı ve kadere boyun eğiyorlar

Milletin olgunluğu hayranlık uyandırdı

Kim cumhur başkanı, kim başbakan olacak

Son dakika:

375 D.P. M. Vekili

Yeni Asır

DEMOKRASİNİN ZAFER MÜJDESİ

YENİ BİR İKTİDAR GÜNEŞİ DOĞUYOR..!

İsmet İnönü tedavi için isviçreye gidiyor...

Cumhur başkanlığı köşkün den çıkma hazırlıkları...

Pazar günkü seçimde

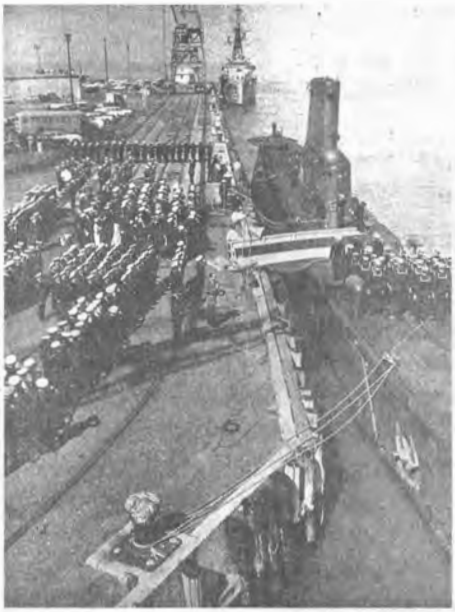
İstibdat yıkılırken düşündüklerimiz

İzmirde bayram havası

38 vilâyette bütün mille: vekilliklerini D.P kazandı...

1950 seçimlerinde oy çokluğuyla iktidara gelen Demokrat Parti ve seçim sonrası gazete manşetleri. Altta: Zaferlerinin sevinci içinde Adnan Menderes ve Celal Bayar.

ABD, Türkiye'ye yapacağı yardımlar ve yandaşlık projeleri kapsamında Türkiye'nin silah gücünün modernizasyonuna ve güçlendirilmesine karar verdi. Üstte: Mapiro (Piri Reis) denizaltı gemisinde Amerikan sancağı arya edilirken. Bu resim E.B.Division General Dynamics Corporation Denizaltı Kütüphanesinden alınmıştır. (Emekli Denizaltı Albay R.Metel Arşivi.) Altta: 12/7/1947'de Türkiye-ABD arasında imzalanan yardım anlaşması gereğince, ilk partisi 150 adet M-24 tankı 1948'de Türkiye'ye gönderilmişti.

Calendar No. 825

82d CONGRESS } SENATE { REPORT No. 825

LOAN OF TWO SUBMARINES TO GOVERNMENT OF TURKEY

JULY 31 (legislative day, JULY 27), 1953.—Ordered to be printed

MR. HENDRICKSON, from the Committee on Armed Services, submitted the following

REPORT

[To accompany S. 2539]

The Committee on Armed Services, to whom was referred the bill (S. 2539) to authorize the loan of two submarines to the Government of Turkey, having considered the same, report favorably thereon without amendment and recommend that the bill do pass.

PURPOSE OF THE BILL

The purpose of the bill is to authorize the loan to the Government of Turkey, for a period of not more than 5 years, of 2 submarines for use by that Government to provide training for Turkish units of the strategic considerations.

The arrangement for effecting the loan is identical with the one governing the loan of submarines to Italy and a light aircraft carrier to the French Government.

EXPLANATION OF THE BILL

Section 4 of Public Law 3 of the 82d Congress, approved March 10, 1951, forbids the transfer of battleships, cruisers, carriers, destroyers, or submarines which have not been stricken from the Navy Register as provided by section 2 of the act of August 5, 1882, as amended. Vessels are stricken from the Navy Register under the act of August 5, 1882, as amended, only when they are determined to be "unfit for further service."...

The specific need of the two submarines in the Navy of Turkey is to replace two obsolete ex-German submarines. The presence of modern fully effective submarines in the Turkish Navy is important not only to that country but to the United States. Because of the

26006

ABD askeri yardımından alınan savaş gemilerinin verilişleri ve müdafaa temditleri ile ilgili belgeler. (R.Metel Arşivi.)

2 LOAN OF TWO SUBMARINES TO GOVERNMENT OF TURKEY

strategic geographical location of Turkish bases, modern submarines can be highly effective, on the outbreak of hostilities, in immediate offensive or defensive tasks. In addition, the acquisition of the modern submarines will provide valuable training units for the anti-submarine forces of Turkey.

Admiral Fechteler, the Chief of Naval Operations, states that he considers the transfer of these vessels essential; that it will promote our own security, and that it will in no way impair our own defense potential.

COST AND BUDGET DATA

The estimated cost of activating these two submarines from the Reserve Fleet, converting them to modern snorkel type, and providing spare parts and torpedoes, is $5,100,000. This estimated cost, however, is not in addition to budgeted funds, but will be allocated for this purpose from appropriated Mutual Security Act funds by reprogramming items as necessary. The letter from the Department of the Navy dated July 31, 1953, requesting enactment of the bill, is hereby made a part of this report.

DEPARTMENT OF THE NAVY,
OFFICE OF THE SECRETARY,
Washington, July 31, 1953

Hon. LEVERETT SALTONSTALL,
Chairman, Committee on Armed Services,
United States Senate, Washington, D. C.

MY DEAR MR. CHAIRMAN: Reference is made to the bill, S. 2539, to authorize the loan of two submarines to the Government of Turkey, introduced in the Senate yesterday afternoon by Senator Hendrickson.

This proposed legislation is a part of the Department of Defense ingumis... program for 1953, and its enactment bears the approval of the President and the Secretary of Defense.

The purpose of this proposal is to authorize the President to lend to the Govern... ment of Turkey, for a period not to exceed 5 years, 2 submarines. The bill would require that, prior to the delivery of the submarines, an agreement be concluded with the Government of Turkey providing for the return of the submarines in accordance with the provisions of the bill and in substantially the same condition as when loaned.

The specific need of the 2 submarines in the Navy of Turkey is to replace t... obsolete ex-German submarines. The presence of modern fully effective sub... marines in the Turkish Navy is important not only to that country but to the United States. Because of the strategic geographical location of Turkish bases, modern submarines can be highly effective, on the outbreak of hostilities, in immediate offensive or defensive tasks. In addition, the acquisition of the modern submarines will provide valuable training units for the antisubmarine forces of Turkey.

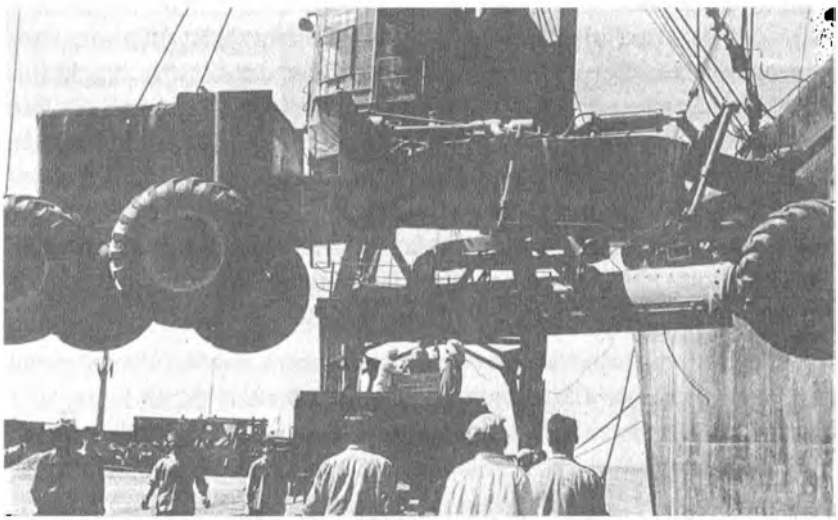
The estimated cost of activating these 2 submarines from the Reserve Fleet, converting them to modern snorkel type, and providing spare parts and torpedoes, is $5,100,000. This estimated cost, however, is not in addition to budgeted funds, but will be allocated for this purpose from appropriated Mutual Security Act funds by reprogramming items as necessary.

Due to the great desirability of commencing activation of these vessels for use by the Turkish Government, it is requested that enactment by the Senate be accomplished, if possible, during the current session.

Sincerely yours,

C. S. THOMAS,
Acting Secretary of the Navy.

II.Dünya Savaşı'ndan sonra insan, mekan, altyapı ve sanayi tesisleri yerlebir olan Avrupa'nın yeniden ayağa kaldırılması için büyük finansman gerekiyordu. ABD bu yükü tek başına kaldıramayacağını bildiğinden, bu amaç için IMF'nin oluşturulmasına ön ayak oldu; Türkiye'nin Avrupa kalkınması için tarımsal kaynaklarını kullanabileceği düşünülerek, başta tarımsal amaçlı makine, araç-gereç yardımı yapılması kararlaştırıldı, Marshall yardımı denilen proje kapsamında Türkiye'nin dolar karşısında para değeri düşürüldü, IMF ve Dünya Bankasına üye yapıldı ve ardından çok sayıda araç-gereç Türkiye'ye gönderildi.

Türkiye nüfusu Cumhuriyet idaresi altında hızlı bir artış göstermekteydi: 1927'de 13.5 milyon, 1935'te 16 milyon, 1940'da 18 milyon civarında, 1945'te 19 milyon, 1950'de de 21 milyon kadar. Aynı zamanda, aşağıdaki görüldüğü gibi, şehirlerde yaşayan Türklerin oranı önemli derecede yükselmekteydi. Şehirleşme oranının artışı tabiatıyla okur yazar oranının artışını da beraberinde getirdi. Resmi rakamlara göre okur-yazarlık 1927'de %10.6'dan 1935'te %20.4'e, 1945'te %30.2'ye ve 1950'de %34.6'ya yükseldi. Son rakamın daha ayrıntılı dökümü, okur yazarlığın onaltı yaşın altındakiler arasında %43.2, genel olarak erkekler arasında %48.4 ve bütün köylerde -yani nüfusu 5.000'in altında olan yerlerde- %13.4 olduğunu gösterir. Şehirlerde erkek nüfus içinde bu rakam %72'ye kadar çıkar.

Okur yazar şehirli nüfus, yeni ilgiler ve alışkanlıklar edinir ve kendisi hakkında işlerin gidişinden devamlı haberdar olmaya arzuludur. Gazetelerin sayısı ve yayılması devamlı yükseldi. Çoğu özel kişilere ait radyo sayısı 1938'de 46.30'dan 1945'te 176.262'ye, 1948'de 240.525'e, 1951'de de 412.270'e çıktı. Aynı dönem içinde, gönderilen özel mektupların sayısı iki katını aştı; telefon sayısı hemen hemen beş kat arttı. Roman ve daha fazla olarak hikaye türü serpilip gelişti; tiyatrolar küçük, sinemalar ise daha büyük seyirci kitlesi çekmeye başladı; futbol geniş ve tutkulu kalabalıklar topladı.

Ulaştırmanın modernleşmesi, İstanbul orta sınıfına Avrupa stili faytonların girişiyle 19. yüzyılda başlamıştı. Bunları kapalı kupa, Viktorya arabaları, omnibüsler, tramvaylar ve en son otomobiller izledi. İstanbul ve diğer şehirlerin sokaklarında artan trafik, daha fazla isteklere ve reformlara -kaldırımlı yollar, süpürme ve kanalizasyon, aydınlatma, zabıta ve bu hizmetleri yürütecek ve sürdürecek modern bir belediye idaresi- yol açtı.

Türk kenti, sokakları dolduran yeni ve genişleyen trafikle başa çıkmak için, yeniden kurulur ve düzenlenirken, aynı şekilde bütün ülke de demir ve kara yolları ağıyla değişti. Kervanın yerini trenin, at, eşek ve devenin yerini de otomobil, otobüs ve kamyonun alması, şimdiye kadar akla hayale gelmeyen bir çapta insan, mal ve fikir hareketini mümkün kıldı ve Türk halkına, onları modern dünya içinde yer almaya hazırlamış olan, fikizi olduğu kadar toplumsal ve düşünsel bir dinamizim verdi.

1923-1932 Dönemi:

Bu dönemin başında kamu harcamalarının GSMH içindeki payı çok düşüktü. Bu oran, 1929'a değin hızla yükselmiş, sonra yavaş yavaş azalmıştır. Öte yandan bu dönemde, güvenlik harcamalarının azalmasına karşılık, borç ödemeleri, kamulaştırma giderleri ve demiryolu yatırımları nedeniyle, toplam kamu harcamaları artmıştır. Örneğin, borç ödemelerinin genel bütçe içindeki payı 1929'da %3 iken, 1932'de %14'e yükselmiştir.

Bu dönemi etkileyen en önemli gelişme, 1929 Dünya Ekonomik Bunalımı'dır. Bunalım Türkiye'yi doğrudan etkilememiş; ama dış piyasalarda fiyatların çok düşmesiyle, kimi tarımsal dışsatım mallarının düşük fiyatla satılmasına neden olmuştur. Bu gelişmeler sonucunda, fiyatlarda ve GSMH'de önemli düşmeler olmuştur. Buna bağlı olarak, kamu harcamaları, 1938 sabit fiyatlarıyla 1924=100 olmak üzere 1929'da 144, 1932'de ise 256 oldu. Kamu harcamalarındaki artış önceleri yavaş olmuş, 1930'dan sonra hızlanmıştır. Kamu harcamalarının GSMH içindeki payı ise 1927'de %13.9'ken, 1932'de %18.2'ye yükseldi.

Bu dönemde cari harcamalarının payı biraz gerilemiş, yatırım harcamalarının payı ise genel olarak düşmüştür. Transfer harcamalarının payı ise artmıştır. Bu artış, tarım kesimine sağlanan desteğin sonucudur. Yatırım harcamalarındaki düşme de bu desteklerden kaynaklanmıştır.

Kamu Harcamalarının Ekonomik Dağılımı (%)

Yıllar	Cari	Yatırım	Transfer
1927	75	14	11
1929	70	14	16
1932	69	10	21 (Önder, 1974)

İşlevsel açıdan ele alındığında da, bu dönemde güvenlik harcamalarının sürekli olarak ve önemli ölçüde düştüğü, buna karşılık, genel yönetim harcamalarının arttığı görülür. Bu yükselmenin nedenlerinden biri, 1929 ve sonrasında kamu gelirlerinin düşmesi nedeniyle, personel giderleri dışındakl giderlerin istenen düzeyde yapılamamasıdır.

Kamu Harcamalarının İşlevsel Dağılımı (%)

Yıllar	Genel Yönetim	Sağlık	Eğitim	Altyapı	Güvenlik
1927	42	2	5	15	36
1929	45	2	6	14	33
1932	56	2	4	12	26

(Önder, 1974)

Yine bu dönemde yerel yönetim harcamalarının toplam harcamalar içindeki payı 1927'de %21.3'ken, 1932'de %16.3'e düşmüştür. Bu düşüşte başlıca etkenler, eğitim, sağlık ve yol yapımı harcamalarının genel bütçeye alınmış olması ve merkezi devletin yürüttüğü hizmetlerin, yerel yönetim hizmetlerine oranla daha hızlı artmış olmasıdır. Yerel yönetim harcamaları içinde en önemli yeri ortalama %80 ile cari harcamalar tutuyordu.

1933-1950 Dönemi:

Bu dönemi, II.Dünya Savaşı öncesi (1933-1938) ve II.Dünya Savaşı ve sonrası (1939-1950) olmak üzere iki alt dönemde incelemekte yarar vardır.

II.Dünya Savaşı Öncesi: Bu alt dönemde kamu harcamaları hızla artmıştır. Buna yol açan temel neden, I.Beş Yıllık Sanayi Planı'nın yürürlüğe konması ve kamu kesimince çeşitli sanayi dallarında yatırım harcamaları yapılmasıdır.

Özel sermaye birikimine dayanan ekonomi politikasının başarısızlığı, 1929 Dünya Ekonomik Bunalımı'nın başlaması ve bunların uzantısında devletçilik politikasının uygulanması, harcamaların yapısını da etkilemiştir. Çünkü bu politikada mensucat, maden, kağıt ve cam eşya gibi temel tüketim mallarıyla, kimi temel ve ara malların devlet kesimince sağlanması öngörülmekteydi. Öte yandan, devletçilik politikası temel olmakla birlikte, özel girişimin de geliştirilmesi isteniyor ve özel sermaye birikimi sağlayacak koşulların gerçekleştirilmesinde devlete daha etkin bir rol veriliyordu.

Aynı dönemde, Paris Antlaşması (1933) gereğince, Osmanlı Döneminden kalma borçların ödenmeye başlamış olması ve 1928-1933 arasında çeşitli demiryolları ve limanların kamulaştırılması da kamu harcamalarının büyük ölçüde artmıştır. Öyle ki, kamu harcamalarının GSMH içindeki payı bir önceki dönemde (1927-1932 arasında), ortalama %15 dolayındayken, 1933-1938 döneminde ortalama %23'e yükselmiştir.

Kamu harcamalarının GSMH içindeki payı, 1932'de %18.2'yken, 1933'te %22.4'e, 1938'de %24.8'e fırlaması, kamu harcamalarındaki artışın GSMH'deki artıştan hızlı olmasının sonucudur. 1927=100 olmak üzere GSMH indeksi, 1936'da 97.1, 1938'de 100.6 ve kamu harcamaları indeksi de aynı yıllarda sırasıyla 139.0 ve 168.2 olmuştur. Bu alt dönemde, cari harcamalar oranı oldukça düzenli olmuş, ama bir önceki döneme göre azalmıştır.

Kamu Harcamalarının Ekonomik Dağılımı (%)

Yıllar	Cari	Yatırım	Transfer
1933	70	9	21
1936	68	11	21
1938	70	12	18 (Önder, 1974)

Buna karşılık, transfer harcamaları, bir önceki döneme göre, biraz daha yüksek olmuş; ama zaman içinde azalmaya başlamıştır. Yatırım harcamaları ise yavaş artmış ve 1938'de özellikle transfer harcamalarındaki azalmaya koşut olarak en üst düzeyine erişmiştir. Bu harcamaların yükselmesinin başlıca nedeni, başkent Ankara'da girişilen bayındırlık çalışmaları ve yönetsel yapılar için yapılan harcamalardır.

İşlevsel açıdan da, bu dönemde güvenlik harcamalarının payı yükselmiş, altyapı harcamaları da biraz artmıştır. Eğitim ve sağlık harcamalarının paylarında çok küçük değişmeler olmuştur. Bir önceki (1923-1932) dönemle karşılaştırıldığında, o dönemde oranı düşen güvenlik harcamalarının, savaş öncesi yıllarda yeniden arttığı göze çarpar. Genel yönetim harcamalarında bir önceki döneme göre düşme olmuştur. Sağlık harcamalarında ise bir önceki döneme göre çok küçük bir artış görülür. Eğitim harcamaları ise aynı düzeyde kalmıştır.

Kamu Harcamalarının İşlevsel Dağılımı (%)

Yıllar	Genel Yönetim	Sağlık	Eğitim	Altyapı	Güvenlik
1933	56	3	4	10	27
1936	53	3	4	12	28
1938	50	3	5	12	30 (Önder, 1974)

Yerel yönetim harcamalarının toplam harcamalar içindeki payı 1933'te %16.8, 1938'de %16.7 olmuştur.

II.Dünya Savaşı Sonrası: Türkiye'de devletçilik politikasının uygulandığı ve Osmanlı Döneminden kalan devlet borçlarının ödendiği yıllarda, kamu harcamalarında bir artış olmuştu. Harcamaların zaten

artma eğilimi gösterdiği bu dönemde, 1939'da II.Dünya Savaşı başladı. Türkiye savaşa girmediyse de, ekonomide savaşın etkileri duyuldu. Savaşın kamu harcamaları üzerindeki etkisi iki yönde görüldü: Devlet, bir yandan büyük bir askeri gücü her an savaşa hazır tutma gereğini duydu, bir yandan da fiyatlar genel düzeyi hızla yükseldiği için, hem kamu personelinin maaşları artırıldı hem de piyasada oluşan yüksek fiyatları karşılamak zorunda kalındı. Yani savaşın Türkiye'ye sıçraması olasılığına karşı, devlet, ordunun gereksinimlerini depolamak zorunda kalmış ve bunun için yüksek fiyatlar ödenmiştir. Dolayısıyla kamu harcamaları hem yükselmiş, hem de harcamaların bileşimi değişmiştir.

Savaş döneminde, ekonomik bakımdan cari harcamaların, işlevsel bakımdan da güvenlik harcamalarının paylarının artması, kamu harcamalarında merkezileşme eğilimini güçlendirmiştir. Öte yandan, bu dönemde kamu harcamaları, fiyatlardan yavaş artmış, bu yüzden gerçek tutarı azalmaya başlamıştır.

Savaşı izleyen dönemde, işlevsel olarak savunma harcamalarının azaldığı ve ekonomik olarak da yatırım harcamalarıyla sosyal nitelikte (eğitim, sağlık) harcamalarının arttığı görülmüştür. Ancak 1949'da tarımsal üretimde bir düşüş olması, ulusal gelirin de azalmasına yol açmıştır. Bu azalma, kamu harcamalarının GSMH içindeki payının artmasına neden olmuştur.

Savaş döneminde, kamu harcamalarındaki artış, fiyat artışlarından düşük olduğu için, gerçek olarak azalmıştı. Bu nedenle kamu harcamaları, sabit fiyatlarla 1939=100 olmak üzere, 1944'te 54'tü. Aynı şekilde toplam kamu harcamalarının GSMH içindeki payı da 1939'da %28.8'ken, 1944'te %18.2'ye düştü.

II.Dünya Savaşı'nın kamu harcamalarının ekonomik bileşimine etkisi hemen görülmüş ve toplam harcamalar içindeki cari harcamaların payı %75'i aşmış, buna karşılık yatırımlarda önemli bir düşme olmuştur.

Savaş sonrasında ise savaş dönemindeki kadar olmasa bile, yine cari harcamaların payı yüksek, yatırım harcamalarının payı ise düşüktür. Ancak yatırım harcamalarının payı, dönem sonunda yeniden yükselmiş ve bu yükselme, daha sonra da sürmüştür.

Kamu Harcamalarının Ekonomik Dağılımı (%)

Yıllar	Cari	Yatırım	Transfer
1939	73	10	17
1942	80	5	15
1944	79	7	14
1946	71	7	22
1949	72	12	16 (Önder, 1974)

Savaşın etkisi, kamu harcamalarının işlevsel bileşiminde de duyulmuş, savaş boyunca kamu harcamalarının büyük bölümü güvenlik harcamalarına ayrılmıştır. Bu dönemde kamu harcamaları gerçek olarak düşmüş, altyapı harcamaları ise gerçek olarak en çok düşen harcama olmuştur.

Savaş sonrasında altyapı harcamalarında (1948'de %7) yine düşme olmuştur; ama sonra yeniden yükselmiştir. Sağlık ve eğitim harcamaları ise yükselmiştir.

Kamu Harcamalarının İşlevsel Dağılımı (%)

Yıllar	Genel Yönetim	Sağlık	Eğitim	Altyapı	Güvenlik
1939	46	2	4	10	38
1942	41	3	3	5	48
1944	40	2	5	8	45
1946	53	2	6	13	26
1949	47	4	10	10	29 (Önder, 1974)

Savaş yıllarıyla savaş sonrası dönem karşılaştırıldığında, güvenlik harcamalarının payının azaldığı, sağlık ve eğitim harcamalarının paylarının ise yükseldiği görülür. Altyapı harcamalarının payı ise savaş sonrasında önce biraz artmış, ama sonradan yine düşmüştür. Savaş sonrası dönemde kamu harcamalarının işlevsel dağılımı ana hatlarıyla savaş öncesindekine benzemektedir.

Savaş döneminde kamu harcamalarının giderek merkezileşmesiyle, yerel yönetim harcamalarının kamu harcamaları içindeki payı, savaş öncesi döneme göre düşmüştür. Bu pay, savaş öncesinde %15 dolayındayken, savaş yıllarında 1942'de %9.3'e düşmüş, savaş sonrasında ise biraz yükselmekle birlikte, ancak %11 dolayına ulaşabilmiştir. Yerel yönetim harcamalarındaki düşme, özellikle belediyelerin harcamalarındaki azalmadan kaynaklanmıştır.

Türkiye Cumhuriyetinin Kuruluşundan 1950 Yılına Kadar Olan Dış Borçlanmalar

Osmanlı'dan Kalan Baş Belası Dış Borçlar Ne Kadardı?

1914 yılında, Osmanlı İmparatorluğu I.Dünya Savaşı'na girmeden önce dış borçlar toplamı 153.7 milyon Osmanlı lirasıdır.(1) Devlet gelirlerinin %28.2'si her yıl dış borçların ödenmesine ayrılmaktadır.

Düyun-u Umumiye İdaresinin rapor ve bulgularına göre, Osmanlı dış borçlarının alacaklı özel kişilerin uyruklarına göre 1900 ve 1914 yıllarındaki oransal dağılımı şu şekildedir:(2)

Osmanlı Dış Borç Alacaklılarının Ülkeler Arası Dağılımı (Oransal Olarak)

	Fransa	İngiltere	Almanya	Belçika	Hollanda	İtalya	Avusturya-Mac.	Türkiye
1900 %	45	11	12	18	4	1	2	7
1914 %	49	7	20	11	3	1	1	8

Görüldüğü gibi, 1900 yılından sonra İngiltere ve Belçika'nın Osmanlı dış borçları içindeki payları azalırken, Fransa ve Almanya'nın artmaktadır. 1914 yılında Almanya'nın yanı sıra, I.Dünya Savaşına katılmadan önce, Almanya'nın payının %40 dolayında artmış olduğu görülüyor.

Büyük Dünya devletleri 1914 yılında aralarında bir Dünya Savaşı başlattıklarında, Osmanlı İmparatorluğu yansız durumda, savaşın dışındadır. Ne var ki Almanya, Osmanlı İmparatorluğunu kendi yanına çekmek için yardım değil, dış borçlanma teklif etmektedir. 1915 yılından başlayarak her yıl %6 faizli 5.000.000 altın lira avans verecektir. 1915 yılına ait ödemenin 250.000 lirası anlaşmanın imzasından 10 gün sonra, 750.000 lirası da Rusya veya İngiltere ile savaşa başladığımız tarihten sonra 10 gün içinde ve savaş sürdüğü sürece her ay ayrıca 400.000 lira teklif olunmaktadır.(3)

(1) Düyun-u Umumiye İdaresinin Paris'teki Maliye Komisyonuna sunduğu rapor.
(2) Tevfik ÇAVDAR, "Milli Mücadele Başlarken Sayılarla Vaziyet ve Manzara-i Umumiye", s.172.
(3) O dönemin Maliye Bakanı Cavid Bey'in hatıralarından özetlenmiştir.

I. Dünya Savaşı Boyunca Dış Borçlanmalar ve 1919 Mayısında Dış Borçların Durumu

Toplam dış borçların yönetimi ve tasfiyesiyle görevli Düyun-u Umumiye İdaresi, I.Dünya Savaşı'nın patladığı 28 Temmuz 1914 gününden, Osmanlı İmparatorluğunun Almanya ve Avusturya-Macaristan'ın yanında I.Dünya Savaşı'na girdiği 29 Ekim 1914 gününe kadar alacaklılara bırakılan gelirleri toplamaya devam etmişti. Savaşa girilmesiyle Düyun-u Umumiye Meclisi varlığını korumuşsa da İngiliz ve Fransız alacaklıların temsilcileri çekilmişlerdi. Almanya'nın yanında savaşa girilmesiyle Fransa, İngiltere, İtalya ve Rusya uyruklulara ait ödemeler durdurulmuştu; ancak imparatorluk mali yönden rahat nefes alma olanağına kavuşmamıştır. Almanya, bir müttefik olarak Osmanlı savaş giderlerini karşılamak amacıyla mali yardımda bulunacağı yerde, büyük ovalarda şantaj yöntemiyle borçlandırma yolunu seçmiştir.(4)

Osmanlı İmparatorluğu, savaşa girdiğinde kasalarında yalnızca 92.000 altın lira mevcuttu. Savaş giderlerinin karşılanması için gereken para Almanya'dan alınan dış borçlarla mümkün olabilmiş ve dört yıllık savaş boyunca Almanya'ya 150 milyon lira dolayında borçlanılmıştır. Savaştaki kesin yenilgi sonucu, 30 Ekim 1918 günü ağır koşullar altında imzalamak zorunda kalınan Mondros Mütarekesi'ne rağmen; galip devletler İngiltere, Fransa, İtalya ve Rusya uyruklu alacaklılara, savaşa girildiği zaman durdurulan ödemelerle ilgili problemler çözüme bağlanamadığından 1919 Mayısına kadar ödemelere başlanamamıştır. Savaşın başında 153.7 milyon lira olan dış borç, savaş boyunca Almanya'ya borçlanılan 150 milyon lira ile %100 oranında artarak 303.7 milyon liraya ulaşmıştır. Bu borçların büyük kısmını, Kurtuluş Savaşı boyunca yapılması gerekli silah ve malzeme alımlarında son derece ihtiyaç duyulacak sterlin, frank ve mark gibi yabancı paralarla ödemek zorunluluğu vardır.

Böylesine büyük meblağlara varan yabancı para ile ödenmesi gerekli dış borçlara rağmen, Kurtuluş Savaşı başta Tekalifi Milliye gibi zorunlu iç borçlanma, gönüllü bağışlar ve kongre kararları ile halktan sağlamıştır. Sovyetlerin altın ve silah yardımları ise bağış şeklinde olmuştur.

(4) I. Dünya Savaşı'na girildikten sonra kapitülasyonları kaldırmak için Osmanlı Hükümetinin aldığı karara ilk karşı koyanın da Osmanlı yandaşı Almanya olması düşündürücüdür.

Yahya S.Tezel'e göre(5) Cumhuriyet'in kurucu lider kadrosunu, Osmanlı İmparatorluğunu bir yarı-sömürge haline getiren süreçte dış borçlanmanın oynadığı rol bilinçlendirmişti.(6) Yabancıların Türkiye'deki siyasi-ekonomik ayrıcalıklarına ve en başta Düyun-u Umumiye İdaresi aracılığıyla sürdürdükleri denetime son vermek isteyen Kemalistler, Lozan görüşmelerinde, emperyalist güçlerin kapitülasyonlar üstünde ısrarıyla karşılaşmış, yeni dış borçlanmaların ileride Türkiye'nin siyasi bağımsızlığı üstünde baskı aracı olarak kullanılabileceğine dair işaretler almışlardı. Korkuyla hatırlanan Osmanlı Borçları tarihinin, Cumhuriyet'in ilk yıllarında yeni dış borçlanmaları sınırlayan bir etkisi oldu.(7)

Osmanlı Dış Borçlanmasında Gelecek Kuşakları İpotek Altına Almanın Belgesi (2010 Yılında Ödenecek Borçlar Var)

Lozan'da 54. maddeyle kararlaştırılmış faizleriyle birlikte 10 yıl içinde TC'nin ödemesi istenen Osmanlı hazine bonolarına ait uzun listeden seçilmiş 5 dış borçlanma (istikraz):

İstikraz Bonosu	Sözleşme Tarihi	Faiz	Ödeme yılı	Çıkaran banka
Bağdat 1 inci tertip	20/2-5/3/1903	4	2001	Deutsche Bank
Bağdat 2 inci tertip	20/5-2/6/1908	4	2006	Deutsche Bank
Bağdat 3 üncü tertip	20/5-2/6/1908	4	2010	Deutsche Bank
Soma - Bandırma	20/11-3/12/1910	4	1992	Osmanlı Bankası
Hüdeyde - San'a	24/12-9/3/1911	4	2006	Fransız Bankası

Kaynak: İsmail Sosyal, "Türkiye'nin Siyasal Antlaşmaları", Cilt:1, s.112.

Anadolu'nun birçok kentinde demir yolu yokken, Hint Okyanusu'na ulaşacak emperyalist yönlendirmesiyle Yemen illerine demiryolu yapımına ait Osmanlı istikrazından ayrıntı. Hudeyde ile Sana arasında 105 cm genişliğinde inşa edilecek demiryolunun birinci kısmı ile Cebâne körfezine yapılacak şube hattı masraflarını karşılamak için 1915 yılından itibaren %4 faizle 95 yılda ödenecekti. (A.Akyıldız arşivi.)

(5) Yahya S.Tezel, "Cumhuriyet Döneminin İktisadi Tarihi", TVY, 1994. s.206.

(6) Bkz. Atatürk'ün İktisat Kongresi'ni açış konuşması, Şubat 1923.

(7) Cumhuriyetin ilk yıllarına rastlayan dönemde Türk Hükümetinin dış borçlanmaya gitmesini sınırlandıran bir başka durum da, Avrupa para kredi piyasalarındaki bazı genel gelişmelerle ilgiliydi. 1920'lerde, bazı Avrupa ülkelerinin hükümetleri, bu arada özellikle İngiliz Hükümeti, dışarıya yapılacak borç vermeler üzerinde denetleyici, kısıtlayıcı ve zaman zaman yasaklayıcı önlemlere başvurmuştu. 1920'lerdeki genel konjonktürü, bu nedenle, siyasal bağımsızlığa sahip çevre alanlarının metropol ekonomilerinden büyük ölçekli borç almasına pek elverişli değildi.

1923-1946 Arasında Dış Borçlanmalar
Ulusal Bağımsızlık Savaşı Ardından
Lozan Çekişmesi, 1929 Büyük Dünya Krizi,
II. Dünya Savaşı,
Türkiye'nin ve Dünyanın Badireli 23 Yılı
Osmanlıdan Kalan Dış Borçların da
Sırtına Yüklendiği Yeni Türkiye Cumhuriyeti
Dış Borçlanmaya Karşı Aşırı Duyarlı

1923-1930 Dönemi

Türk hükümetinin, 1920'lerde konsolide dış borçlanma yoluyla yeni kaynaklar bulamadığı, sadece bazı dalgalı dış borçlardan yararlandığı görülmektedir.

Cumhuriyetin kuruluş döneminde alınan kararlar, dönemin ekonomik, siyasal, sosyal yapısından kaynaklanan ve edinilen tecrübelerin sonucu olmuştur. Türkiye Cumhuriyetinin kurucuları ekonomik kalkınmanın sanayileşmeye gidilerek sağlanabileceği inancından hareket etmişlerdir. Devlet ekonomik faaliyeti yönlendirmekle kalmayıp doğrudan üretime de katılmış, Türkiye karma ekonomik bir yapı kazanmıştır.(8)

Sağlıklı bir ekonomik yapının oluşturulabilmesi amacıyla İktisat Vekaletince İzmir'de İktisat Kongresi toplanması kararlaştırılmış, kongre gündeminin oluşturulması kongreye bırakılmakla birlikte, İktisat Vekaletince yönlendirilmiştir.(9)

1925 yılında Osmanlı Bankasından, Bankanın ayrıcalıklı statüsünün 10 yıl daha uzatılması karşılığında 7 milyon TL'lik kısa vadeli bir borç alındı. Bankanın Türkiye hükümetinin emrine açık tuttuğu bu döviz kredi hesabının tavanı sonraki yıllarda daha da yükseltildi.(10) 1927 yılında bazı Alman ve İsveç firmaları büyük ölçekli demiryolu yapım ihaleleri aldı. Bu şirketlerin yaptıkları işler karşılığında orta vadeli hazine bo-

(8) Halil Seyidoğlu, "Türkiye'de Sanayileşme ve Dış Ticaret Politikası, Ekonomik ve Sosyal Araştırmalar , 1982, s.9. Nakleden Dr.F.Nuray Altuğ, a.g.e., Doktora Tezi, 1986, s.117.
(9) Nazif Kuyucuklu, "Türkiye İktisadı", 1986, s.159. Nakleden Dr.F.Nuray Altuğ, a.g.e., s.117.
(10) Kanun no: 645, 22 Nisan 1925, Düstur c.6, 634-8.

noları kabul etmeleri ile bir başka önemli dalgalı dış borç kaynağı daha yaratıldı. Bu kaynak önemini 1930'larda da sürdürdü.(11)

Türkiye ekonomisinde 1926-1929 yılları arasında liberal uygulama nedeniyle dış kaynak kullanımının fazla olduğu gözlemlenir. Mal ticaretinden doğan dış açık bulunmaktadır. Yabancı tüccar, sanayici ve bankacılar tarafından, Türkiye'deki ticari kesime sağlanan kısa ve orta vadeli kredilerdir. 1918-1930 arasındaki ticaret bilançosu açıkları Devlet ve bankalarca sağlanan krediler, dışarıdaki Türk sermayesi yatırımlarının tasfiyesi ve altın ihracı gibi yollarla kapatılmıştır.(12) Dış borçların da geri ödemesi dış açığı büyütmüştür.(13) Dünya ekonomik krizinin de Türkiye dış ticaretini daraltıcı etkileri sonucu liberal ekonomik tutum bırakılarak devletçi bir uygulamaya geçilmiş, 1930'da kambiyo kontrol rejimi uygulaması başlatılmıştır.

1920-1930 arası dönem gerek siyasi, gerekse ekonomik alanda yeni kurulan bir ülkenin karşılaşabileceği tüm zorluklar ve transformasyon süreçlerinin özel bir ağırlığı, fakir bir ham madde ekonomisi için dönemin temel belirleyicisi olmuştu. Üstelik bu dönem, ülkenin Lozan Anlaşmasından kaynaklanan olumsuz bazı yükümlülükleri ve negatif dış finansman süreçlerini karşılamak zorunluluğunu da kapsamaktadır.(14)

Dönem boyunca Türkiye çok az dış borç almıştı. Ama bütçe gelirlerinin darlığı ve Osmanlı borçlarının ağırlığı, devlet giderleri arasında, dış borçlarla ilgili ödemeler sütununu kabartıyordu. Bu ödemelere ayrılan pay, toplam giderler arasında %20 ile ikinci sırayı alıyordu.. Birinci sırayı ise toplam giderlerin %23'ünü meydana getiren milli savunma giderleri almaktaydı. (Hershlag, Z.Y. "Turkey, the challenge...") Üstelik bütçeyi denklemek için hükümet, iç istikrazlara gitmek zorunda kalıyordu ve bu yolla sağlanan meblağlar, 1930 ile 1939 yılları ara-

(11) Bkz. The Economist, September 8, 1928.

(12) Refii Şükrü Suvla, "Dış Ticaret Siyasetimiz", 1948 Türkiye İktisat Kongresi (22-27 Kasım) Kongre Bülteni, İstanbul,1977, s.201. Nakleden Dr.F.Nuray Altuğ, a.g.e., s.117.

(13) Yahya S.Tezel, "1923-1938 Döneminde Türkiye'nin Dış İktisadi İlişkileri", Atatürk Dönemi Ekonomik ve Sosyal Sorunları Sempozyumu, 14-16 Ocak, İstanbul İktisadi Ticari İlimler Akademisi Mezunlar Derneği, İstanbul, 1977, s.213. Nakleden Dr.F.Nuray Altuğ, a.g.e., s.117.

(14) Yrd.Doç.Dr.Harun Bal, "Uluslararası Finansman, Dış Borç Yönetimi ve Türkiye", s.202.

sında toplam devlet gelirlerinin %10 ile 12'si kadardır. İşte Cumhuriyet hükümeti bu şartlar içinde yeniden dış borçlanmaya gitmek kararı aldı.(15) Dönem boyunca gerçekleştirilen millileştirme faaliyetleri bu sürecin hızlanmasına neden olurken, net negatif sermaye transferlerine neden oluşturmuştur. Düyun-u Umumiye İdaresinin olumsuz hatıraları, dünya ekonomik krizi ve 1930'lu yıllardan itibaren izlenen devletçi ekonomik politikalar genç cumhuriyetin kuruluşundan 1940'lı yıllara kadar dış borçlanmalar konusunda aşırı hassasiyet göstermesine neden olmuştur. Bu hassasiyet, hükümetlerce izlenilen bütçe politikalarında da kendisini göstermiştir.(16)

Bunların dışında 1920'lerin sonlarına doğru, özellikle Merkez Bankasının kurulmasıyla ilgili tartışmalarda ve bu bankaya dış finansman kaynakları bulunması için sürdürülen ilişkilerde, Türk hükümetinin yeniden düzenli dış borçlanmaya gitmesi konusu sık sık gündeme geldi. Ama bu konudaki arayışlar ve pazarlıklar bir sonuca varmadı.

1930-1945 Dönemi

Dünya krizinin Türkiye üstündeki etkileri, cari bütçe açığı ve döviz sıkıntısı ağırlaşırken, hükümetin Merkez Bankasını kurma kararı, yeni dış kredi kaynakları bulma gereksinimini artırdı. Cumhuriyet döneminin ilk konsolide dış borçlanması 1930 yılında yapıldı. Kibrit tekeli 25 yıl için kendisine bırakılan bir Amerikan şirketi (ATIC), karşılık olarak Türk hükümetine 10 milyon dolar ya da 1930 kuruna göre 21 milyon TL borç verdi. Külçe altın olarak verilen borcun faizi %6.5, va-

(15) Stefanos Yerasimos, "Az Gelişmişlik Sürecinde Türkiye", Kitap:3, s.144.
(16) Bu süreçte Osmanlı'dan kalan dış borçlar ödenmektedir. Osmanlı döneminden devreden borçlara gelince, Y.Kepenek'in dönemin Maliye Bakanının 1955 mali yılı bütçe konuşmasına dayanarak verdiği bilgilere göre, Lozan Anlaşması'nın yürürlüğe girdiği tarihte toplam borç 129.384.910 altın liraydı ve bunun 84.597.495 altın lirası Türkiye'nin payına düşüyordu. Türkiye, yılda 5.809.312 altın lira ödeyerek borcunu bitirmiş olacaktı. Ödemeye ise 1929 yılında başlanacaktı. Fakat daha sonra 1928 yılında Cemiyet-i Akvam (uluslar Topluluğu) kanalıyla Türkiye'nin ödeme planı yeniden düzenlendi. Bu yeni plana göre, Türkiye, mevcut borçların 1912 yılından önce gerçekleşenlerin %62'sini, 1912'den sonra gerçekleşenlerin ise %79'unu ödeyecekti. 1933 yılına kadar süren görüşmelerin sonunda Türkiye'nin borcu 8 milyon altın lira olarak belirlendi ve Türkiye bu borcu yılda 700.000 altın liralık taksitler halinde ödemeye devam ederek 1954 yılı Mayısında bitirmiş oldu.(Y.Kepenek,"Türkiye'nin Ekonomisi", Verso Yayıncılık, 1990, s.35.

desi 25 yıldı. Yılda 1.600.000 TL geri ödemeye karşılık şirket, elde ettiği ayrıcalık karşılığında hükümete ayrıca her yıl 1.8 milyon TL ödeyecekti.(17)

Dünya krizinin olumsuz etkilerinin sürdüğü bir sırada hükümetin yeni bir sanayileşme programı üstünde çalışması, bu programın ancak devlet yatırımlarıyla gerçekleştirilebileceğinin anlaşılması, gündeme somut bir teknoloji transferi ve dış finansman sorunu getirdi. 1931 yılında Maliye Bakanı Saracoğlu Amerika'ya giderek yatırımcı girişimciler ve kredi aradı. 1932 başlarında Fransa'da benzer arayışlar sürdürüldü. Türk istekleri her iki ülkede de cevapsız kalınca(18), Sovyetler Birliği ve Musolini İtalyası'na dönüldü. Başbakan İnönü 1932 yılında Moskova'ya ve Roma'ya gitti. Kredi ve teknik yardım anlaşmaları imzalandı. İtalyan kredisinin gerçekleşmemesine karşın Türkiye, yeni sanayi programına Sovyetler Birliğinin verdiği 8 milyon dolarlık kredi ve teknik yardımla başladı. 20 yıl içinde Sovyetlere yapılacak ihracatla geri ödenecek olan bu faizsiz krediyi daha çok Sümerbank kullandı. Sovyetlerden alınan borç 1938 yılında 14 milyon TL'yi bulmuştu.(19) 1932'de bir Alman konsorsiyumunun, Türkiye'ye malla geri ödenmek üzere 100 milyon TL borç vermesi girişimi, 1933'te Fransa'dan 40 ila 50 milyon TL borç alınması haberleri ise bir sonuç vermedi.(20)

Sanayi programının dış finansmanı için ikinci kredi 1936 yılında İngiltere'den alındı. İngiliz hükümeti, Karabük Demir-Çelik Fabrikası'nın yapım ihalesini bir İngiliz firmasının almasını, Export Credit Guarantee Department aracılığıyla verilen ve yaklaşık 3 milyon sterlin ya da o zamanki kurla 18 milyon TL tutarındaki bir krediyle destekledi. Sovyet kredisi gibi Türk ihraç mallarıyla geri ödenecek olan bu kredinin vadesi 10 yıl, faiz oranı %5.5'ti.(21)

Dönemin ilginç özelliklerinden bir adedi ise 1934-1938 arasında Birinci Beş Yıllık Kalkınma Planının uygulamaya konularak Sovyetler Birliğinden sonra dünyada ilk planlı kalkınma girişiminde bulunan ül-

(17) Kanun no: 1722, 15 Haziran 1930, Düstur c.11, 1911-35.
(18) Trask (1971) 132-4; The Economist, May 28, 1932, 1186.
(19) Kanun no:2434, 21 Mayıs 1934, Düstur c, 15, 475-82.
(20) Tekeli ve İlkin, 1982, s.286.
(21) 1 Aralık 1936 tarihli kredi sözleşmesinin metni için bkz. Kutay, 1940, C.3, s.913-20.

kenin Türkiye olmasıdır.(22) Nitekim, Birinci Beş Yıllık Plan çerçevesinde halen de varlığını koruyan bazı KİT'ler kurulmuş ve bunların finansmanında ikili finansman imkanları işletilmeye çalışılmıştır.(23)

1923'ten 1940'lı yılların sonlarına dek Türkiye ekonomisinin uluslararası finansman ilişkileri genellikle son derece sınırlı olmuş, yabancı sermaye yatırımlarının engellenmesi ve yapılan millileştirmeler bu alanda önemli kısıtlamalar oluşturmuştur.

1930'ların sonlarına doğru siyasal gerginliğin artması ve silahlanma yarışının hızlanması, Türk Hükümetini de geniş savunma harcamalarına sürükledi. Silah ithalatıyla birlikte Türkiye'nin ticaret dengesi yeniden açık vermeye başlayınca, sanayi programının uygulanması güçleşti. Türkiye yeni borçlanma için İngiltere'ye yaklaştı.(24) 1938'de yapılan bir anlaşmayla İngiliz Hükümeti, Türkiye'nin İngiltere'den satın alacağı sanayi makine ve gereçleri için 10 milyon, silah ve askeri gereçler için 6 milyon sterlin ya da 1938 kuruna göre toplam olarak 100 milyon TL tutarında bir kredi açtı. Sanayi kredisi 13 yıl vadeli ve %5.5 faizliydi. Silah kredisinin faizi %3, geri ödenme dönemi ise 1951-1962 aralığıydı.(25)

Türkiye üzerinde de ekonomik ve siyasi genişleme politikası uygulamakta olan Nazi Alman Hükümeti, 1938 Türk-İngiliz kredi anlaşmasından tedirgin oldu. Hitler önce dışişleri bakanını Ankara'ya göndermek istedi. Ankara, İngiltere ve Rusya'yı gücendirmemek için çekingen davrandı. Almanya bunun üzerine İktisat Bakanı Funk'u gönderdi. Hitler Funk'un aracılığıyla Türkiye'ye ittifak önerdi. Türk Hükümeti Almanları oyalamak için, bir dostluk ve tarafsızlık anlaşması ve bununla birlikte geliştirilecek bir kredi istemiyle cevap verdi. Almanlar Ankara'nın isteğini kabul edince, 1939 başında, Türkiye'nin Almanya'dan satın alacağı makine, araç-gereç ve silahlar için 70 milyon TL ya da 55 milyon dolar tutarında Alman kredisi açılmasını öngören bir anlaşma imzalandı. Ne var ki, Türk Hükümeti aynı yılın Ekim ayında İngiltere ve Fransa ile Karşılıklı Yardım Antlaşması'nı imzalayınca, Almanya, bu krediyi iptal etti.

---

(22) Mehmet Altan, "Süperler ve Türkiye", 1986, s.53

(23) Emine Poyraz,"1985-1995 yıllarında dış borçların ekonominin genel ve ödemeler dengesi üzerindeki makro analizi. Uzmanlık tezi, 1995.

(24) The Statist, March 26, 1938, 467.

(25) Kanun no:3525, Haziran 1938, D.19, 1618-42 (anlaşma metni içinde).

Yıl 1939, Hitler Almanyasının Giderek Güçlenmesi Karşısında İngiltere ve Fransa Türkiye'ye Borç Kesesinin Ağzını Açıyor

1930-1939 aralığında, yabancı banka ve müteahhit firmalarından alınan krediler de içinde olmak üzere Türk Hükümetinin dış borçlanmaları, 102 milyon TL ya da yıllık resmi kurlara göre 81 milyon doları buldu. Aynı dönemde, Osmanlı borçları ve millileştirme işlemlerinden doğan borçlarla birlikte, toplam dış borçlar için yapılan anapara ve faiz ödemeleri 108 milyon TL'yi buldu.

1939 Karşılıklı Yardım Antlaşması'nın imzalanmasından sonra Türkiye bağdaşıklarından yeni krediler aldı. 1939-1940 kredi anlaşmalarıyla İngiltere'den alınan borç 42 milyon sterlin, Fransa'dan alınan borç 1.5 milyon sterlindi. Bu kredilerin karşılığı 1940 yılındaki ortalama primli kura göre 338 milyon TL, resmi kura göre 228 milyon TL ya da 203 milyon dolar tutmaktaydı. Bunlardan 15 milyon sterlinlik krediyi, İngiltere, Türk Hükümetine külçe altın olarak teslim etti. 20 yıl vadeli ve %3 faizli bu borç, Türk ihraç ürünleriyle geri ödenecekti. İngiltere'den satın alınacak savaş malzemelerini kapsayan 25 milyon sterlinlik ikinci kredi, 40 yıl vadeli ve %4 faizliydi. Bu da Türk lirası olarak geri ödenecek ve alacaklılar bu geri ödemeleri Türk ihraç ürünlerinin satın alınmasında kullanacaklardı. Üçüncü olarak, İngiltere piyasasına karşı birikmiş Türk ticaret borçlarının ödenmesi için 2 milyon sterlinlik İngiliz kredisi ve Fransa piyasasında birikmiş benzer borçlar için 1.5 milyon sterlinlik Fransız kredisi Türk hükümetinin emrine veriliyordu. Bu son iki kredinin vadesi 20 yıl, faiz oranı %3'tü. İngiliz silah kredisi savaş yıllarında 29.5 milyon sterline yükseltildi.(26)

1940-1946, Dünya Ateş İçindedir Buna Rağmen Dış Borç İlişkileri Uç Vermektedir

II. Dünya Savaşı sonrası dönem iki kutuplu yeni dünya düzeninin ve yeni uluslararası kurumların oluşturulduğu bir dönemdir. Bu dönem aynı zamanda Türkiye ekonomisi açısından iç ve dış etkilerin kesişmesi nedeniyle, ülkenin daha liberal adımlar atmasını gündeme getirmiş ve uluslararası finansmanlara olan ilginin artmasına yol açmıştır. Truman doktrini çerçevesinde uygulamaya konulan Marshall

(26) Kanun no:4171, Ocak 1942, D.23 (anlaşma metni içinde); Muntz (1948) 24; TCMBB 1951 (78/79) 322-9.

Planından yararlanma çabalarının yanı sıra, ikili ve çok yanlı finansman arayışlarının bu dönemde yoğunlaştığı ve önemli miktarlarda dış kredi teminine gidildiği gürülmektedir.(27)

II.Dünya Savaşı içinde, Türkiye'nin İngiltere'yle olan 1939 İttifakına karşın, savaş dışında kalmak için Almanya ile oldukça iyi siyasi ve ticari ilişkiler sürdürmesi, yeni bir Alman kredisine yol açtı. 1942 sonunda imzalanan anlaşmaya göre, Alman Hükümeti bir Alman firmaları konsorsiyumunun 100 milyon Reichs Mark'a varan savaş malzemesinin Türk Hükümetine teslimini sağlayacak bir kredi verdi. Gerçekleşen kredi, dönemin kurlarına göre 45 milyon TL ya da 35 milyon dolar tutarındaydı.(28) Türkiye'nin ABD Hükümetinden borç almasının tarihi de II.Dünya Savaşı içinde başladı. Ankara Hükümeti 1939 ve 1940 yıllarında Amerikan piyasasına karşı birikmiş borçların ödenebilmesi için Amerikan Export-Import Bank'tan 7 milyon dolarlık bir kredi istemiş, bu istek kabul edilmemişti.(29) Ancak Amerika'nın savaşa katılması Türk-Amerikan ilişkilerine yeni boyutlar getirdi. ABD Hükümeti, 1941'de uygulamaya başladığı Lend-Lease programı çerçevesinde Türkiye'ye 45 milyon dolarlık savaş malzemesi verdi. Türkiye bu malzemelerden doğan borcun 5 milyon dolarını geri ödedi. Kalanı, 1946 yılında yapılan bir anlaşma gereğince iptal edildi.(30)

Falih Rıfkı Atay, Çankaya kitabında:"*Bir de sömürgesizleşme davamız vardı. Demiryollan, tramvaylar, şehir ışıklan, sulan, gaz, nhtımlar, fenerler, hepsi imtiyazlı yabancı şirketler elindeydi. Bunlan satın alarak millileştirecektik.*

Anadolu yaylasında, raylan Ankara'ya kadar döşenen demiryollan bizim değildi ve Düyun-u Umumiye'den kurtulamamıştık. Bu borcu ödeyemezdik. Bu demiryollarını yalnız millileştirmek değil, kısa zamanda sınır boylarına ulaştırmak zorundaydık. I.Dünya Savaşı'nda demiryolsuzluktan neler çektiğimizi bilen iki askerden biri Devlet Reisi (Atatürk), öteki Başvekildi (İnönü).

Ankara Hükümetinin 1930-1945 döneminde dış kaynaklardan

(27) Sait Açba, "Türkiye'de Cumhuriyet Döneminde Dış Borçlanma" s.194.
(28) Kanun no: 4398, Nisan 1943, w.24 (anlaşma metni içinde); Bilge ve diğerleri, 1969, s.171-3; TCMBB, 1951, s.78, 79.
(29) Trask, 1971, s.125.
(30) Harris, 1972, s.14; AT, 1941, s.37-40; Bilge ve diğerleri, 1969, s.173, 225; Kanun no: 4899, Mayıs 1946, D.27, 1134-8; AT, 1946, s.28-9.

yararlanmasının önemli bir biçimi de dalgalı dış borçlar arasında görülen banka ve müteahhit kredileriydi. Demiryolu ve diğer altyapı yatırımlarında çalışan yabancı müteahhit firmalar ve hükümetin aldığı silahları sağlayan yabancı sermaye çevrelerinin açtığı ticari krediler 1930'ların başında çok genişlemiş, 1933 yılında 49 milyon TL'yi bulmuştu.(31)

Türkiye'nin Kapitalist Metropollere Olan Ticaret Bağımlılığı ve Mali Bağımlılık 1940'ların Sonuna Doğru Yeniden Güç Kazanmaya Başlıyor

Türkiye'nin 1940-1945 yıllarındaki dış borçlanmaları,1943 Alman ve Amerikan Lend-Lease kredileriyle birlikte 360 milyon TL'dir. 307 milyon TL değerindeki borç, askeri malzeme halinde alınmıştır. Gümrük istatistikleri ise bu dönemde asker ithalatı dışında 323 milyon TL değerinde mal ticareti fazlası göstermektedir. Askeri ithalatın değeri olarak yukarıdaki 307 milyon TL'nin hesaba katılması ticaret fazlasını 16 milyon TL'ye indirir.

Öte yanda, Osmanlı borçları ve millileştirme işlemlerinden doğan borçlar da içinde olmak üzere, konsolide dış borçların anapara ve faiz ödemeleri için bu dönemde yapılan harcama 153 milyon TL'dir. Hükümet ayrıca dalgalı dış borçlarını, aynı dönemde, 50 milyon TL azaltmıştır.(32) 1940-1945 arası için elimizde cari dış dengenin diğer kalemlerini oluşturan ödemeler hakkında bilgi bulunmamakla beraber, Türkiye'nin ödemeler dengesinin fazla değil, açık vermiş olması olasılığı güçlüdür.

Bu dönemde Türkiye'nin altın ve döviz rezervleri ise 330 milyon TL kadar artmıştır. Bu artışın dış borçlanmalarla gerçekleştirildiği, bu yıllarda özel sermaye hareketleri yok denecek kadar cılız olduğuna göre, borçlanmaların bir kısmının da cari dış açığın finansmanında kullanıldığı anlaşılmaktadır.

(31) 1933 öncesine ait sayısal bilgi bulunmadığı için "Türk Devletinin Dış Borçları, 1924-1950, Yıllık Cari Bakiyeler" tablosunda yabancı banka ve müteahhit kredilerinin 1933-1950 dönemindeki gelişimini gösterebildim. Ancak yabancı şirketlerin büyük demiryolu ihalelerini 1927 sonunda aldığını düşünerek, önemli müteahhit kredilerinin 1928 öncesine pek sarkmadığını söyleyebilirim. E.Y.

(32) TCMBB, 1951, 324-9; AT, 1946, s.28-9.

1946'da 1 USD=128 Kuruştan 2001'de 1 USD=165.000.000 Kuruş'a Getiren Sürecin Başlangıcı

II.Dünya Savaşından Sonra Batı Dünyasının Yeni Patronu ABD Güdümündeki Dış Borçlanmalar ile 1946-50 Arasında Büyük Ölçekli ve Hızlı Dış Borçlanmalara Gidiliyor

Türkiye'nin ekonomik, siyasal ve toplumsal yaşamında köklü değişikliklere neden olduğu için kitabımızda ayrıntılı olarak ele aldığımız II.Dünya Savaşı sonrası dönem Amerikan güdümünde şekillenecektir. Başlıca "**Bretton-Woods**" para-ticaret kuralları "**Marshall Yardımı**" "**Thornburg**" ve "**Barker Raporları**" ile Sovyetler Birliği'ne yönelik siyasi bloklaşma sonucu,-Türkiye'nin ekonomisi, kalkınma programları ve hatta yönetim yapısında değişikliklere gidilecek, ulusal kalkınma planları ve devletçilik yerine kapitalist dünya ile bütünleşme, liberal ve özel sektörcü yapılanmalara yönelinecekti. **7 Eylül 1946'da TL'nin değeri dolar karşısında %53 oranında düşürülerek 1 USD 128 kuruştan 280 kuruşa çıkartıldı. Bundan böyle ABD, Dünya Bankası, Avrupa İktisadi İşbirliği OEEC (daha sonra OECD), Uluslararası Para Fonu IMF ile yapılan anlaşmalar çerçevesinde dış borçlanmalara gidilecektir.**

Türk Hükümeti, Sovyetlerden gelen baskı altında Amerikan himayesine kayışın hızlanmasından önce de 1944-1945 yıllarında hazırlanan planın dış finansmanı için büyük ölçekli dış borçlanma olanakları aramaya başlamıştı. 1945 Ekiminde Amerikan Export-Import Bankasından 500 milyon dolarlık kredi istenmiş; Cumhurbaşkanı İnönü bu isteği, Nisan 1946'da **Missouri** adlı savaş gemisinin ziyareti sırasında yinelemişti. Amerikalılar da Ankara'ya istenilen kredinin Bankanın olanaklarını aştığını, **Türkiye'ye en çok 25 milyon dolar verilebileceğini bildirmişlerdi. 1946'daki Export-Import Bank kredisi bu sınırlar içinde gerçekleşti. Bu bankadan 1948-1949 yıllarında 38 milyon dolarlık ikinci bir kredi daha alındı.**(33)

1946 yılında Türkiye'nin Amerika'dan satın alacağı savaş artığı as-

(33) Kanun no: 5282, Aralık 1948, D.30 (anlaşma metni içinde).

keri malzemeyle ilgili 10 milyon dolarlık yeni bir kredi sağlandı.(34) Bu kredi de, **Export-Import** Bank kredisi gibi küçük ölçekliydi. Türkiye'nin Amerika'dan büyük ölçekli dış borç alması **Truman Doktrini/Marshall Planı ile başladı.**

1947 Martında, Başkan Truman, ABD Kongresine, Türkiye ve Yunanistan'a 400 milyon dolarlık kredi verileceği, ayrıca askeri ve teknik personel yardımı yapılacağını bildirdi. Haziran 1947'de Marshall Planı açıklandı. Türkiye'nin de katıldığı Avrupa İktisadi İşbirliği Komitesi kuruldu. Marshall Planı çerçevesinde Türkiye'ye, askeri amaçlı yardımlar dışında, ekonomik kalkınmada kullanılacak krediler ve bağışlar sağlandı. Askeri yardım 1947 Temmuzunda imzalanan anlaşmaya göre yürütüldü.(35) Ekonomik amaçlı kredileri düzenleyen anlaşma ise Temmuz 1948'de imzalandı.(36)

1946-1950 döneminde Türkiye ABD'den 496 milyon TL tutarında bağış (1949 kuruna göre 177 milyon dolar) ve 328 milyon TL tutarında kredi (117 milyon dolar) aldı.(37) **Bu bağış ve krediler 1950 yılından sonra da sürdü.**(38)

Türkiye'nin 1946-1950 arasında aldığı yabancı bağış ve uzun vadeli kredi olanaklarının toplam değeri 1.094 milyon TL ya da 1949 kuruna göre 391 milyon dolar tutmaktaydı. Aynı dönemde

(34) Kanun no: 4882, Mayıs 1946, D.27 (anlaşma metni içinde).
(35) Kanun no: 5123, Eylül 1947, D. 28 (anlaşma metni içinde).
(36) Kanun no: 5253, Temmuz 1948, D.29.
(37) Barker ve diğerleri, 1951, s.247; Aytekin, 1953, s.52-61.
(38) İktisadi amaçlı bağışların büyük bir kısmı Amerikan Ekonomik İşbirliği İdaresi'nce (Economic Cooperation Administration - ECA) verilmişti. Türk hükümeti dolar olarak sağlanan yardımları TL karşılağında TC Merkez Bankasına yatırıyordu. Karşılıkların %5'i, ABD Elçiliği ve misyonlarının Türkiye'deki masrafları için kullanılıyordu. %95'i ise ABD Hükümetinin uygun göreceği amaçlarda kullanılmak koşuluyla, ileride Türk Hükümetinin emrine verilmek üzere saklı tutuluyordu.
Türkiye'nin 1946-1950 döneminde yaptığı dış borçlanmaların arasında ABD kredilerinden başka krediler de vardı. Avrupa İktisadi İşbirliği Programı çerçevesinde İngiltere'den 23, Çekoslovakya'dan 5 ve Avusturya'dan 3 milyon dolar uzun vadeli borç alındı. Dünya Bankası da 1950 yılı içinde Türkiye'ye liman ve silo yapım projelerinin dış finansmanı için toplam değeri 16 milyon doları bulan iki kredi açtı. Dalgalı dış borçlara gelince, II.Dünya Savaşı içinde bir hayli azalmış olan kısa vadeli ticaret borçları, 1940'ların sonuna doğru yeniden önem kazanmaya başladı.

konsolide dış borçların servisi için 203 milyon TL ödeme yapıldı. Bu bağış ve kredilerin net döviz getirisini 891 milyon TL'ye indirmiş oldu. Bu son toplam, 1923-1954 aralığındaki dış borçlanmaların toplamından daha büyüktü. 1946-1950 dönemi, daha sonra daha da hızlanacak olan büyük ölçekli dış borçlanmaların önem kazandığı bir dönemdi.

ABD ve Sovyetler Birliği arasında başlayan Soğuk Savaş'ta, Amerikan kapitalistlerinin çevre alanlarındaki yatırımları ve ABD hükümetinin çevre devletlerine mali ve askeri yardım sağlaması, Amerikan dış politikasının önemli bir öğesi haline geldi. Türkiye, kapitalist dünya sisteminde, merkez-çevre ilişkilerinin işleyiş biçiminde meydana gelen değişikliklerde, özel bir önem kazandı. Bu yeni uluslararası ekonomik ve siyasi konjonktürle birlikte, Türk hükümeti yabancı kapitalistlerin Türkiye'de yatırım yapmalarını kolaylaştıran mevzuat değişikliklerine yöneldi. Bu değişikliklerin temelleri 1946-1950 arasında atıldıysa da, hazırlıkları daha önceki yıllara sarkan **Yabancı Sermayeyi Teşvik Kanunu** ve **Petrol Kanunu** gibi önemli yasalar, 1950'lerde Demokrat Parti iktidarınca çıkarıldı.(39)

1947-1950 yılları için hesaplanmış olan ödemeler dengesi tahminleri, Türkiye'nin dış açığının (mal ve hizmet ticari açığı, dış borçların geri ödenmesi, dış dünyadan net faktör geliri açığı) 1.203 milyon TL'yi bulduğunu (429 milyon dolar), bunun 980 milyon TL tutarındaki bölümünün yabancı bağışlar, uzun vadeli krediler ve kısa vadeli ticari kredilerle karşılandığını göstermektedir.(40)

Dış cari hesap açıkları ile dış borç amortismanları toplamının ekonomide kullanılan toplam kaynaklara oranı %2 ile %5 arasında değişti. Dış açıklar bir ölçüde Merkez Bankasının altın ve döviz rezervleriyle, fakat daha büyük ölçüde ABD Hükümetinden alınan yardım ve borçlarla kapatıldı. Yabancı kaynakların **Türkiye ekonomisindeki toplam kaynak kullanımına katkısı 1946'da %1'den 1950'de %4'e yükseldi.** 1947-1950 arasındaki Amerikan kredileri, hükümetin sanayileşme politikasında ağırlığın yeniden özel sektöre verilmesinin ekonomik koşullarını sağlamaya yönelik çalışmaları kolaylaştırdı. Bu arada, kapitalist dünya sistemindeki genel konjonktürün de etkisiyle, yabancı sermaye çevreleri Türkiye ekonomisinin bazı önemli sektör-

(39) Yahya S.Tezel, a.g.e., s.474.

(40) Barker ve diğerleri, 1951, s.247; Aytekin, 1953, s.53-62.

lerinde yeniden yatırım yapmaya başladılar. 1920'lerde olduğu gibi, metropollerden gelen kapitalistlerin Türkiye'de üretim şubeleri açmaları ve Türkiye'deki yerli sermaye sahipleriyle ortaklaşa sanayi şirketleri kurmaları başlıca yatırım tiplerini oluşturdu.(41)

1953 Soğuk Savaş dönemine ait Rus karikatüründe "Washington Barış Güvercini"

Türkiye yüzyıllardan bu yana çiftçi bir ülke olarak bilinmektedir. Tarım ürünleri ve ham maddeler üretimi ekonomik yaşamın hemen tamamını kapsamış ve tarımsal faaliyetler, 1920'lerde halkın %72'sine iş sağlayabilmişti. Ancak fert başına gelir seviyesi çok düşüktü. Tarımsal faaliyetlerin artırılmasına rağmen, 1929 Dünya Krizi ardından daralan talep ve düşen fiyatlar tarımı olumsuz etkilemişti. 1950 sonrasında artan makineleşme ve ihracat patlamasına rağmen, katma değer yaratılamadığı için yoğunlaşan ithalat karşısında dış ticarette büyük açıklar meydana geldi.

(41) Yahya S.Tezel, a.g.e., s.474.

1923-1950 Döneminde Millileştirmelerden Doğan Dış Borçlar (Milyon TL)[1]

KONSOLİDE BORÇLAR										DALGALI BORÇLAR					TOPLAM
Yıllar	Anadolu Hattı	Mersin Adana Hattı	Haydarpaşa Limanı	Mümessil Senetleri	İzmir Kasaba Hattı	Aydın Demir-yolu	İstanbul Rıhtım Şirketi	Şark Demi-yolları	Ereğli Şirketi	İstanbul Telefon Şirketi	İzmir Telefon Şirketi	İzmir Rıhtım Şirketi	İstanbul Rıhtım Şirketi	Barut Tekeli	
1928	130	2	6	17	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	155
1933	52	1	4	25	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	82
1934	52	1	4	24	14	-	-	-	-	-	-	0	-	1	95
1935	51	1	4	23	13	11	3	-	-	-	-	0	0	1	107
1936	51	1	4	22	13	11	3	-	-	-	-	-	0	1	106
1937[2]	36	0	3	15	9	11	2	6	3	-	-	-	-	0	86
1938	36	0	2	14	6	11	1	6	3	5	1	-	-	-	85
1939	35	-	2	13	5	11	1	6	-	5	1	-	-	-	79
1940	36	-	2	13	5	9	1	6	-	4	1	-	-	-	77
1941	37	-	3	12	5	9	1	5	-	4	1	-	-	-	76
1942	37	0	3	11	5	9	1	5	-	4	1	-	-	-	75
1943	37	0	3	10	4	9	1	5	-	3	1	-	-	-	73
1944	36	0	3	10	4	9	1	5	-	3	0	-	-	-	71
1945	36	0	3	9	2	9	0	4	-	3	0	-	-	-	66
1946[3]	80	0	6	18	-	-	-	9	-	5	0	-	-	-	118
1947	79	0	6	16	-	-	-	8	-	5	0	-	-	-	114
1948	77	0	5	14	-	-	-	7	-	-	0	-	-	-	105
1949	74	0	5	12	-	-	-	6	-	-	0	-	-	-	98
1950	73	0	5	11	-	-	-	-	-	-	0	-	-	-	89

(1) 500 000 TL'den daha az borç tutarlan 0 ile gösterilmiştir.

(2) İsviçre ve Fransız Frankı 1936 yılında devalüe edildiği için bazı borçlarnn TL karşılığı düşmüştür.

(3) TL 1946 yılında devalüe edildiği için borçlarnn TL karşılığı artmıştır.

Kaynaklar: TCMBM Düstur 3.Tertip; Tezel, 1976.

TÜRK DEVLETİNİN DIŞ BORÇLARI 1924-1950
YILLIK CARİ BAKİYELER, MİLYON TL

KONSOLİDE BORÇLAR

	Osmanlı borçlarından Türkiye'nin payı[1]	1930 Kibrit Tekeli borcu [2]	ABD Hükümetine borç[3]	Sovyet kredisi	İngiliz Karabük kredisi[4]	1938 İngiliz ticaret kredisi	1938 İngiliz silah kredisi	1939 İngiliz silah kredisi	1939 Fransız silah kredisi	1940 İngiliz altın kredisi	1940 İngiliz ticaret kredisi[5]	1940 Fransız ticaret kredisi [5]
1924	?(7)	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
1925	874		-			-		-	-	-	-	-
1926	867	-	-		-	-		-	-	-	-	-
1927	887	-	-	-	-	-		-		-	-	-
1928	586	-	-	-				-	-	-	-	-
1929	?	-	-	-		-	-		-	-	-	-
1930	?	21	-	-		-	-	-	-		-	-
1931	?	?	-	-		-	-	-	-	-	-	-
1932	?	?	-	-	-	-		-	-	-	-	-
1933	80	17	-	-	-		-	-		-	-	-
1934	80	12	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
1935	79	12	2	-	-			-		-	-	-
1936	79	11	2	11	-	-	-	-	-	-	-	-
1937	54	11	2	11	-		-	-	-	-	-	-
1938	33	11	1	14	-	-	-	-	-	-	-	-
1939	31	10	1	13	17	-	-	-	-	-	-	-
1940	27	13	1	13	16	1	5	10	10	78	10	8
1941	27	10	0	11	16	1	16	36	10	75	10	7
1942	27	10	0	11	15	2	22	51	9	72	10	7
1943	23	5	0	10	15	5	26	81	9	69	9	6
1944	?	-	0	9	14	5	27	107	9	66	9	5
1945	?	-	0	8	13	3	28	128	8	59	8	2
1946[6]	?	-	0	15	13	20	64	274	16	121	16	4
1947	?	-	0	13	12	29	66	262	15	113	15	4
1948	7	-	-	12	12	65	68	249	14	105	14	2
1949	5		-	10	8	45	39	163	9	67	9	1
1950	4	-	-	8	8	43	48	153	8	62	8	1

(1) Bu borçlarda TL, Fransız Frank'ı aracılığıyla altına bağlı tutulduğundan, 1936'da Frank altına karşı devalüe edildiğinde, borçlann TL tutarı düşmüştür.

(2) 1933'te Dolar altına karşı devalüe edilince, borcun TL tutarı düşmüştür.

(3) I.Dünya Savaşı'nda, ABD Hükümetinin Türkiye'deki zaranyla ilgilidir. Bkz. kanun no:2670 ve 3022.

(4) Bu borçla ilgili bilgiler kesiklidir. 1939, 1945, 1948 ve 1950 yıllanna ait verilerden hareket edilerek ara yıllar doldurulmuştur.

(5) Türkiye'nin İngiltere ve Fransa'daki kliring borçlannın ödenmesinde kullanılmıştır.

Alman silah kredisi	ABD kredisi 10m.$	ABD kredisi 38 m.$	ABD Lend-Lease ve 36 m.$	Millileş-tirmeler den do-ğan borçlar	Konso-lide borçlar toplamı	Yabancı banka lar	Yabancı müteah-hitler	Millileş tirmeler den do-ğan borçlar ve	ABD kredi leri	Çekos-lovak-ya ve Avus-turya kredil.	Dal-galı borç-lar top-lamı
-	-	-	-	-	?	?	?	?	-	-	?
-	-	-	-	-	874	?	?	?	-	-	?
-	-	-	-	-	867	?	?	?	-	-	?
-	-	-		-	887	?	?	?	-	-	?
-	-			155	721	?	?	?	-	-	?
-	-	-	-	?	?	?	?	?	-	-	?
-	-	-	-	?	?	?	?	?	-	-	?
-	-	-	-	?	?	?	?	?	-	-	?
-	-	-	-	?	?	?	?	?	-	-	?
-	-	-	-	82	179	11	49	2	-	-	62
-	-	-	-	95	187	15	41	1	-	-	57
-	-	-	-	107	200	14	25	1	-	-	40
-	-	-	-	106	209	16	24	1	-	-	41
-	-	-	-	86	164	14	28	0	-	-	42
-	-	-	-	85	144	16	28	-	-	-	44
-	-	-	-	79	151	14	43	-	-	-	58
-	-	-	-	77	269	13	37	-	-	-	50
-	-	-	-	76	295	13	32	-	-	-	45
-	-	-	59	75	370	9	24	-	-	-	34
-	-	-	59	73	390	7	16	-	-	-	23
45	-	-	59	71	426	-	7	-		-	7
45	-	-	59	66	427	-	1	-	-	-	1
45	13	-	-	118	719	-	-	-	-	-	-
45	12	-	-	114	700	-	-	-	31	4	36
45	12	85	-	105	795	-	-	-	65	4	70
45	12	107	-	98	618	-	-	-	74	17	91
45	10	107	102(8)	89	696	-	14(9)	-	64	6	84

(6) TL devalüe edilmiştir.

(7) Soru işaretleri bilgi eksikliği ve belirsizliği gösterir.

(8) 36 m. dolarlık kredi.

(9) Devlet Deniz Yollarının komisyon borcu.

Kaynaklar: TCMBB, Düstur 3'üncü Tertip, Tezel (1976).

1930-1945 aralığındaki dış borçlardan söz ederken değinilmesi gereken bir başka borç grubu da millileştirme işlemlerinden kaynaklanmıştır. Hükümet ülkedeki bazı yabancı demiryolu, liman, belediye hizmetleri, madencilik şirketlerinin mal varlıklarını satın almıştı. Bu satın almalardan doğan yükümlülüklerini ise genellikle düzenli (konsolide) dış borç senetleri vererek taksitlendirdi. Millileştirme borçları, Türkiye'ye giren yeni sermaye hareketinden değil, Türkiye'de birikmiş sermaye stoku içinde bir mülkiyet transferinden doğduğu için diğer dış borçlanmalarla karıştırılmamalıdır.

Toplam borçlanmanın büyük bir kısmı aslında 1928 yılında satın alınan Anadolu hattı (Haydarpaşa-Konya hattı ve Ankara, Kütahya, Adapazarı hatları), Mersin-Adana hattı, Haydarpaşa Limanı ve Şark Demiryolları Bankasının elinde bulunan bu hatlar ve limana ait tahvillerle ilgilidir. 1928 satın alma sözleşmeleri o günkü kura göre 138 milyon TL tutarında bir borç yükü getirmişti. Ne var ki, 1929'u izleyen ekonomik gelişmeler nedeniyle hükümet bu borcu ödeyemedi. Alacaklılarla yeniden pazarlığa girişerek borcun önemli ölçüde azaltılmasını sağladı. 1933 yılında, 1928 satın almalarıyla ilgili borç 82 milyon TL'ye indirildi. 1930'lardaki satın almalardan doğan borçların çoğu da yine demiryollarıyla (İzmir-Kasaba ve İzmir-Aydın hatları) ilgiliydi. Millileştirmelerden doğan dış borçların geri ödenmesi 1950'lere kadar sürdü.

Millileştirme hareketleri daha kuruluş yılları döneminde başlamış, fakat 1933'ten itibaren giderek yoğunluk kazanmıştır. "Devletin ağır bir kalkınma yükü altına girdiği, para sıkıntısı çektiği ve dış ödeme güçlüklerinin çekildiği bir dönemde girişilen bu hareket ile gerçekleştirilen millileştirme listesi şöyledir:

- Anadolu Mersin-Tarsus-Adana demiryolları ile Haydarpaşa Liman şirketlerinin satın alınması (31.1.1928 tarih ve 1375 sayılı Kanun) Bedeli 204 milyon İsviçre Frangı.
- Mudanya-Bursa demiryolu (30.5.1931 tarih ve 1815 sayılı Kanun) Bedeli 50 bin Türk Lirası.
- Keçiborlu Kükürt Madeni İmtiyazı, Kurtuluş Savaşı'ndan sonra bir Fransız şirketine verilmiş, daha sonra bu imtiyaz 1932 yılında feshedilmiştir.
- İstanbul Su Şirketinin satın alınması (20.5.1933 tarih ve 2198 sayılı kanun). Bu şirket, 1933 yılından başlayan imtiyaz süresinin sonuna kadar

yılda 1.300.183 Fransız Frangı ödeme şartıyla İstanbul Belediyesine devredilmiştir.
- İzmir-Afyon ve Manisa-Bandırma hattının satın alınması (31.5.1934 tarih ve 2487 sayılı Kanun) Bedeli 162.468.000 Fransız Frangı.
- İstanbul Rıhtım, Dok ve Antrepo Şirketi'nin satın alınması (23.12.1934 tarih ve 2659 sayılı Kanun) Şirkete üç yılda ödenecek 1.400.000 Fransız Frangı ile 40 yıl süreyle %7.5 faizle 31.580.138 Fransız Frangı verilecektir.
- Aydın Demiryolu Şirketinin satın alınması (30.5.1935 tarih ve 2745 sayılı Kanun) Bedeli 1.825.840 İngiliz Sterlini.
- İstanbul Telefon Şirketinin satın alınması (13.6.1936 tarih ve 3026 sayılı Kanun) Şirkete ait bulunan Ereğli limanı, Zonguldak-Çatalağzı demiryolu hattı ve kömür madeni işletmeleri 3.5 milyon lira karşılığı devlete geçmiştir.
- Ereğli Şirketinin satın alınması (31.3.1937 tarih ve 3146 tarih sayılı Kanun) Şirkete ait bulunan Ereğli limanı, Zonguldak-Çatalağzı demiryolu hattı ve kömür madeni işletmeleri 3.5 milyon lira karşılığı devlete geçmiştir.
- Şark Demiryolları Şirketi'nin satın alınması (26.4.1937 tarih ve 3156 sayılı Kanun) Bedeli 20.760.000 İsviçre Frangı.
- İzmir Telefon Şirketinin satın alınması (25.4.1938 tarih ve 3375 sayılı Kanun) Bedeli 1.200.000 Türk Lirası.
- Üsküdar-Kadıköy Şirketinin satın alınması (11.4.1938 tarih ve 3359 sayılı Kanun) Bedeli 400.000 Türk Lirası.
- İstanbul Elektrik Şirketinin satın alınması (22.4.1938 tarih ve 3480 sayılı Kanun) Bedeli 1.873.000 İngiliz Sterlini.
- İstanbul Tramvay Şirketinin satın alınması (12.6.1939 tarih ve 3642 sayılı Kanun) Bedeli 169.000 İngiliz Sterlini.
- İstanbul Tünel Şirketinin satın alınması (12.6.1939 tarih ve 3643 sayılı Kanun) Bedeli 175.000 Türk Lirası.
- Ankara Elektrik, Havagazı ve Adana Elektrik Şirketlerinin satın alınması (5.7.1939 tarih ve 3688 sayılı Kanun) Toplam Bedelleri 6.616.131 Türk Lirası.
- Bursa Elektrik Şirketinin satın alınması (5.7.1939 tarih ve 3689 sayılı Kanun) Bedeli 295.110 İngiliz Sterlini.
- Ilıca İskele-Palamutluk Demiryolu Şirketinin satın alınması (22.9.1941 tarih ve 4127 sayılı Kanun) Bedeli 10.223.800 İsviçre Frangı.
- İzmir Su Şirketinin satın alınması (5.6.1944 tarih ve 4583 sayılı Kanun) Bedeli 1.399.157 İsviçre Frangı karşılığı Türk Lirasıydı.
- Ergani Bakır Şirketindeki 1.5 milyon lira değerinde %50 Alman hissesi 11.6.1936 tarihli ve 3034 sayılı Kanunla 850.000 lira bedelle satın alınmıştır.
- Siemens Firmasının işlettiği Kuvarshan Bakır Madeni İşletmesi, ödenmeyen vergi borçları nedeniyle 1939 yılında Hazineye geçmiştir.
- Bomonti-Nektar Bira Fabrikaları Şirketi 26.4.1940 tarihinde 400.000 Türk Lirası bedelle satın alınmıştır.
- Kibrit ve çakmak imtiyazına 1 milyon dolar ödenerek 28.5.1943 tarihli ve 4426 sayılı Kanunla son verilmiştir.

Fotoğraflar: Cemal Işıksel.

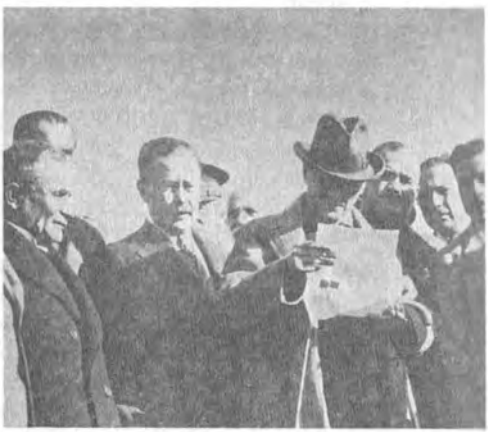
Kayseri'de bir vatandaşın olmayacak talebiyle karşılaştığında, *"Ben kanunsuz bir işi nasıl yaparım?"*. 19/11/1930.

Sivas'ta okutturulmalarını isteyen gençlerle. 20/11/1930

Tokat'ta yaşlı bir vatandaşın derdini dinliyor. 21/11/1930

Turhal'da yaşlı bir vatandaşın verdiği dilekçeyi okuyor. 22/11/1930.

Sivas'ta halkın derdini dinliyor. 1930.

yaşlı bir vatandaşın derdini dinliyor.22/11/1930

Halkla içiçe olarak, halkın dertlerini dinleyen ve paylaşan bir lider...

Kendisine düzenlenen suikast girişimlerine rağmen; korumalar, bariyerler, trafiğe kapalı caddeler olmaksızın.

Yaşlı bir kadının sorunlarını dinliyor. 1930

Kırklareli'nde yaşlı bir kadının dilekçesini alıyor. 1930.

Trabzon'da bir gencin heyecanlı tepkisini, sakin sakin dinliyor. 1930

Bursa'da yaşlı bir kadın parmaklarıyla dertlerini bir bir sayıyor. 4/1/1931

Denizli'de yaşlı bir vatandaş, Gazi Paşayı evine davet ediyor. 5/2/1931

İstanbul'da İş Bankası sergisinde yerli malı ve tasarruf kampanyasına destek verirken. Yanında Afet İnan.

Babıâlî'ye Tepeden Bakan Muhteşem Binası Osmanlı İmparatorluğunun Her Yanına Yayılmış 5000'i Aşkın Kadrosu, Yaran ve Zaranyla

DÜYUN-U UMUMİYE İDARESİ

Cevdet Paşa: "*Sultan Abdülmecid öteden beri istikrazdan (borçtan) sakınır, mali dengeyi pek ziyade gözetirdi. Lakin o dahi rüzgarın önüne düşüp gitmeye mecbur olmuştur.*" diye yazar.

Savurganlığı, yolsuzluğu, rüşveti önleyemeyen, rasyonel üretimi ve ticareti geliştiremeyen, para yönetiminde başansız olan Osmanlı kamu maliyesi, bütçe açıklarını kapatmak ve olağanüstü artan nakit ihtiyacına karşılık "*kâfir parası mekruhtur*" düşüncesiyle dış borçtan kaçınmıştı. Ancak Batı Avrupalı siyasi ve finans kapital güçlerin kendi çıkarları doğrultusunda adeta borç batağına soktukları Osmanlı İmparatorluğu, 1854 yılından itibaren Avrupalı finans kuruluşlarından aldığı dış borçlarla bir daha kurtulamayacağı mali, ekonomik ve siyasi tutsaklığın içine düşecekti.

Sultan Abdülmecid'in "*İstikraz olunmamak için çok çalıştım; lakin ahval bizi istikraza mecbur etti.*" demesi, bu çaresizliğin ifadesidir.

1854-1914 yılları arasında alınan 42 dış borç karşılığında 402 milyon altın Osmanlı lirası elde edilmiş. Bunun %60.4'ü olan 243 milyon altın hazineye devredilebilmiştir. Yüksek komisyonlar, faizler ve verimsiz işlerde kullanılması nedeniyle alınan borçlar da çarçur edilmiştir. Sürekli aldığı dış borçlar bir öncekinin faizlerini bile ödemeye yetmediği koşullar sonucunda, Osmanlı İmparatorluğu 6 Ekim 1875'te, iç ve dış borçlarının faiz ve itfa bedellerini ödeyemeyeceğini gazete duyurusuyla ilan etti. Osmanlının mali iflası anlamına gelen bu konsolidasyon ilanının ardından, Bank-ı Osmani-i Şahane (Osmanlı Bankası) müdürleri M.Foster ve Devaux, 10 Ekim günü yaptıkları duyurunun 2. maddesinde, vadesi gelen iç ve dış borç eshamının (tahvil ve hisse senetleri) "*Birinci yarımı, tamamen nakit ile ve ikinci yarımı % 5 faiz getiren yeni esham ile işbu faizler birinci yarımın vadesinde keza nakten ödenecektir.*"

Osmanlı mali iflas ilanı ardından önce, Osmanlı Bankası ve Galata bankerleriyle bir anlaşmaya varıldı; ancak bu borç tasfiyesi onların gücünü aşıyordu. 1881 yılında *Muharrem Fermanı* ile Düyun-u Umumiye diye bilinen toplam borçların tasfiyesi idaresi kuruldu. Bu idare devletin vekili ya da temsilcisi olmayıp, Avrupalı alacaklılar adına kurulmuş özel bir şirkettir. Ancak Batılı hükümetlerin her biri bu şirketi kendi temsilcisi gibi kullandı. Böylece Osmanlı İmparatorluğunda biri yabancı, diğeri Maliye Nezareti olmak üzere iki başlı mali kurum ortaya çıktı.(*)

1858 ve sonrasına ait Batı başkentli gazete yorumları ve parlamento tutanakları, Osmanlı kamu maliyesi yönetimine duyulan güvensizliğin belgeleriyle doludur. Günümüzde de benzeri bir durum söz konusudur.

(*) Bu madde, geçtiğimiz aylarda yapılan bir açıklamayla vadesi gelen hazine kağıtlarının ödeme güçlüğü nedeniyle **iç borç takası** (swap) diye icat ettikleri bir çeşit ödeme ertelemesinin öncü örneği olan örtülü bir konsolidasyondur. Son hazine borçlanmaları yönetime olan güvenin yitirilmesi nedeniyle başarılı olamamıştı. Arjantin de bu modeli denemiş; ancak daha kötü bir durumla karşılaşmıştı. Çünkü bu yıl sonuna kadar 46 milyar dolar borç ödemesi vardır ve piyasalar geçici olarak rahatlatılacaktır. Ya sonrası?

Düyun-u Umumiye, Osmanlı Borçlarının Tasfiyesi İçin Kurulmuştu; Ancak Zaman İçinde Biriken Fonlarıyla Osmanlı Hazinesine Kısa Vadeli Borçlar Veren Sanayi ve Portföy Yatırımları İçin Batı Sermayesine Aracılık Yapan İşgalci Bir Finans Kuruluşu Gibi Çalışmaya Başladı

1875 mali iflas ilanı sırasında Osmanlının aldığı borçların itibari değeri 5 297 676 500 frankı. Düyun-u Umumiye idaresinin kuruluşuna kadar olan süreçte yapılan borç ödemeleri ve hesaplamalar sonucunda 2 660 930 850 franka, yani 106 437 234 Osmanlı lirasına inmişti. (1 Osmanlı lirası yaklaşık 22.5 frank) Bu borcun tasfiyesi için Düyun-u Umumiye, devletin en verimli iç ve dış likit gelir kaynaklarına el koymuştu. Bulgaristan, Sırbistan, Yunanistan, Karadağ, Kıbrıs ve Mısır gibi eyaletlerin Osmanlı Devletine ödeyecekleri vergileri doğrudan tahsil ettiğinde, Osmanlı hazinesi bu vergilerden mahrum kalıyordu. Düyun-u Umumiyenin şeytani uygulamalarıyla bu eyaletlerden alınması gereken vergileri azaltarak veya savsaklatarak bu ülkelerin bağımsızlaşması yönünde adeta maddi destek sağlamıştır. Bu konuyla ilgili pek çok uygulama ve örnek sayılabilir. İç gelir kaynaklarında ise başta 5000 silahlı jandarmasıyla korunan "Tütün Rejisi" adı altındaki şirketi kurmuş, ayrıca pek çok ilin ve ürünün vergilerine de el koymuştu.

Muharrem Kararnamesi'nin 8. maddesiyle belirlenen **"bağımsız gelirler"** başlığı altındaki hususlar daha da vahim bir işgal ekonomisini ortaya koymaktadır. Gümrük gelirleri, ticaret sözleşmeleri ve kazanç yönetmeliği ile ortaya çıkan yeni düzenlemeler sonucunda artınlan ek gelirlerin, Osmanlı hazinesine veya borç hanesine aktarılması gerekirken, bu ekstralar Düyun-u Umumiye kasasına gitmekteydi. Sonuçta paraya doymak bilmeyen Düyun-u Umumiyenin devlet içinde devlete dönüşmesiyle çok ilginç gelişmeler ortaya çıkmaya başladı. Giderek borç tasfiyesi yapıyorum diyen idare, finans-kapital kurumuna dönüştü; Osmanlı yönetimine **avans** adı altında faizle borç veren, kazandığı paralarla İmparatorluğun en verimli alanlarında doğrudan yatırım yapan, yabancı sermayenin en kârlı alanlarda yatırım yapmasına aracılık eden bir kurum ortaya çıktı. Örneğin kazançlarını yurt içi ve yurt dışındaki borsalara ve sınai yatırımlara yöneltirken, Osmanlı İmparatorluğunun ihtiyaç duyduğu acil avansları vermemekte veya teminat karşılığı % 7'lere varan yüksek faizli borç vermekteydi. Yani devletin kendi parasını yine devlete faizle borç veren akılalmaz bir çelişki yaşanmakta, devletin hareket kabiliyeti kısıtlanmaktaydı. Bu duruma çok sayıdaki acı örneklerden biri, Balkan Savaşı sonrasında işgal askerlerinin çekildiği Edime'yi teslim almak için gidecek birliğin ihtiyaç duyduğu masraflar hazinde yoktu. Tütün Rejisinden rica minnet ve yeni imtiyazlar karşılığında alınan borç para ile Edime'ye intikal edildi ve Enver Paşa milli kahraman ilan edildi.

19. yüzyıl ortalarında Paris ve Londra Bankalarında yıllık faizler % 4-5'ken, İstanbul Bankalarında % 14-15'i bulmaktaydı. Bu nedenle günümüzde **sıcak para** denilen portföy yatırımları, o dönemde de Avrupalı finans aracılarının tabiriyle *"Avrupalıların damarları Osmanlı faiz gelirleriyle doldurulmaktaydı"*. Günümüzde de sanki bundan farklı bir durum mu var? Yüksek olan iç faizlere karşın, dışarıdan düşük faizli kredi alınmakta; ancak bu faizler o ülkeler için yüksek getiri sağlamaktadır. Türkiye'ye verdikleri faizlerle kazananlar, tekrar bu kazancı bize borç olarak vermektedirler. Ödenemeyen veya ertelenen borçlar, borç tutarını aşan faiz yükümlülükleri getirmekte, faizleri bile ödemekte güçlük çeken Türk ekonomisi, kaynak yaratamaması nedeniyle parasına yabancı paralar karşısında yeni elastikiyetler kazandırmak istemekte ve bu fasit daire sü-

rüp gitmektedir. Krizden çıkışın umudu olarak görülen ihracatçılar, kasası boş olan Eximbank'ı baypas ederek IFC gibi özel dış finans kuruluşlarının kapılarını aşındırmaktadırlar; kazanç bunun neresinde.

O zamanın üç büyük bankası olan, artık Fransız denetimindeki Osmanlı Bankası, Alman Deutche Bank ve İngiliz National Bank ve Galata Bankerleriyle içli dışlı olan Düyun-u Umumiye, Avrupa finans kuruluşlarının Türkiye'deki yatırımlarının organizasyonunu da sağlıyordu. İmparatorluğun hemen her vilayetinde bu üç ülkenin konsoloslukları bulunmakta, bölgesel kaynakları ve potansiyel yatırımları rapor etmekteydiler. Sonuçta 1854 ile 1881 arasında, 19 yabancı anonim şirket bulunmaktayken; bu rakam Düyun-u Umumiyenin kuruluşundan 1914 yılına kadar olan sürede 130'a çıktı. 1882 ile 1913 arasında 64 milyon sterlinlik sermaye girişi, ülke dışına 59 milyon sterlinlik kâr transferi oldu; böylece dolaysız yabancı yatırımdan doğan net fon girişi 5 milyon sterlindi. Bu yatırımlar, başta demiryolları ve liman tesisleri olmak üzere altyapı alanındaydı ve böylece, üretim ilişkilerini değiştirerek yoğunlaştırmak yerine, dünya ekonomisiyle bütünleşme sürecini iç bölgelere yapıyordu. Osmanlı İmparatorluğunda inşa edilen ilk demiryolu hatlarının, en verimli tanmsal sanayi girdileri üretilen Mezopotamya, Büyük ve Küçük Menderes ile Çukurova'da yapılması bir rastlantıdan çok, bu ham maddelerin Avrupa sanayiine hızlı ve yoğun bir biçimde aktarılmasıydı. Aşağıdaki tabloda 1890-1914 arasında, sektörlere göre yabancı sermaye yatırımının dağılımı görülmektedir.

Sektörler	1890 1000 sterlin	yüzde 1000 sterlin	1914	yüzde
Demiryolu	875	4.1	46.868	63.1
Liman	500	2.2	3.191	4.3
Belediye Hizmetleri	2.452	11.5	3.816	5.1
Banka ve Sigorta	5.040	23.5	9.450	12.7
Ticaret	1.280	6.0	4.289	5.8
Sanayi	2.145	10.0	3.959	5.3
Madencilik	1.190	5.6	2.732	3.7
TOPLAM	21.392	100.00	74.305	100.00

Kaynak: Pamuk, 1978, s.143-4.

Tabloya göre en büyük yatırımların demiryollarına yapıldığı dikkat çekicidir. Bunların tamamı Avrupalı yatırımcılar ile İmparatorluk içindeki gayrimüslim aracılan veya ortaklarıydı. 1913-15 yıllanna ait sanayi istatistiklerine bakıldığında, İmparatorluğun tüm sektörlerindeki irili ufaklı sanayi kuruluşlarının veya işletmelerin (birkaç deri işletmesi dışında) yabancılara ve gayrimüslimlere ait olduğu görülür. Bir yönetim düşününüz ki kendi vatandaşlannın çoğunluğu olan Müslümanlar ile yabancılar arasında böylesine büyük bir ayrımcılığa göz yumsun veya buna mecbur bırakılsın. Düyun-u Umumiye maskesi altında Batı'nın **finans, kolonyalist** ve **anamalcı** emperyalizmi olarak, Ön Asya ve Orta Doğu'ya uzanan pençelerinin en acımasız örneği Düyun-u Umumiyenin bir kolu olan Tütün Rejisinde görülmüştür. Rejinin silahlı kolcuları ile çıkan çatışmalarda 20.000'e yakın köylü öldürülmüş, birkaç avuç tütünün hamile kılığına sokulmuş genç kadınların karnında taşındığı bile olmuştur. İki ağzı keskin bir bıçak gibi işlev gören Düyun-u Umumiye, borçlarını ödemek için kaynak yaratamayan Osmanlı yönetimine kaynak yaratmasını da öğretmiştir. Pek çok örnekte, örneğin Bursa'da 1888-1905 yılları arasında 20 milyon dut ağacı diktirmiş, ücretsiz ipek böcekçiliği kurslan ve enstitü açmıştır. Aynca zeytin, balık ve tuz üretiminde başanlı çalışmalar ve ihracatlar gerçekleştirmiş, 1882-1914 arasında 124 milyon borç faizi ödemiş; ancak fütursuz davranan birçok yabancı yatınmcıya da engel olmamıştır.

Osmanlı yönetiminin kıyılardan en iç bölgelere kadar sızan bu tekelci ve adaletsiz Batı sömürgeciliğine kayıtsız kalması ve teslimiyetçiliği, yolsuzluklar ve rüşvetle birlikte mültezim ve tüccarların elinde servetlerin birikmesine, haksız kazancın çoğu Kuzeybatı Avrupalı yabancılann eline geçmesine neden olmuştur. Giderek gelir kaynaklarından yoksun kalan, vergi toplayamayan, buralara hizmet ve yatırım yapamayan devletin yönetim erkl elinden çıkmış, uçlardan içeri doğru parçalanmayı da önleyememiştir. Osmanlı merkezi yönetimi giderek kendl halkının güçlenişini merkezi otoriteye karşı bir tehdit olarak görmüş, yabancı sermaye ile ittifak eden komprador devlet durumuna düşmüştür. 19. yüzyılın ikinci yarısı, tüm gelir kaynaklarını aldığı dış borçlara karşılık ipotek ettiren, yoksullaştırdığı ve kalkındıramadığı vatandaşlarının üzerine adaletsiz vergilerle giden bir yönetim anlayışının örnekleriyle doludur. Halkını salt vergl ve asker kaynağı olarak gören ve acımasızca tüketen bu anlayış ve tüm bu olumsuz gelişmeler sonucunda, kaçınılmaz olarak halktan gelen tepkiler giderek yükselmeye ve eylemlere dönüşmeye başladı. Yönettiği insanına yabancılaşan seçkincl yönetim anlayışı tarih sırasıyla "Genç Türk", "İttihat Terakkl" ve "Kemalist" Türkiye'ye giden ulusçu süreci başlatmış oldu. İttihat Terakki yönetimi Kapitülasyonlardan, dış borçlardan ve kayıplarından kurtulma umudunu, halkın gücüyle değil, Alman emperyalizmine yandaş olunmasıyla gerçekleşeceğine inanmıştı. Hasta yatağından doğrularak son savaş çığlığını atmasıyla Osmanlı İmparatorluğunun sona ermesi bir oldu. Bu da gösterlyor kl mall ve ekonomik bağımlılığı olan ulusların kurtuluş çareleri sadece savaşlaria değil, halkın demokratik katılımı, eğitimi ve bilinçlendirilmeslyle sağlanan topyekün kalkınmayla mümkündür.

DIŞ BORÇ KAYNAKLARI

1944'te ABD Merkezli H.B.White'ın, Doları Dünya Para Sisteminin Egemeni Yapacak Olan Parlak Projesi, BRETTON WOODS'ta Yapılan Konferansta Avrupa Merkezli J.M.Keynes'In BANKOR Önerisini Yenik Düşürüyor

1924-1930'da dünya ekonomik krizi nedeniyle, uluslararası para sisteminin değişen ekonomik, politik ve sosyal yapıların gereksinmelerine uydurulması zorunluluğu ortaya çıktı. (Daha önce uluslararası ödemeler altın esasına göre yapılmaktaydı.)

II.Dünya Savaşı'ndan sonra, ileri teknoloji ve üretim kapasitesine ulaşan ABD için dünya ekonomisi ve ticareti önem kazandı. ABD bu nedenle dış ekonomik ilişkilerde, tam bir liberalizmin sağlanması görüşünü savunmaktaydı.

1944'te dünya ticaretini serbestleştirecek bir uluslararası ticari ve mali sistem kurmak üzere, ABD'nin New Hampshire eyaletine bağlı Bretton Woods'ta 44 ülkenin katıldığı bir konferans yapıldı. (Bu konferansa II.Dünya Savaşı'nın mihver devletleri olan Almanya, Japonya ve İtalya çağrılmadı.)

Burada ikl plan tartışıldı. İngiliz J.M.Keynes'inkl Avrupa merkezli, demokratik ve radikal bir öneriydi: Apolitik teknisyenlerce yönetilecek uluslarüstü bir kuruluşun yönetimine 26 milyon dolarlık bir fon tahsil edilecek, çok taraflı bir takas sistemi oluşturacak bu para (bancor) her ülkeye dış ticaretin önemine göre tahsis ediierek, uluslararası ödemeler bilançosunu dengelemesine yardımcı olacaktı. Amerikalı H.B.White'ın planı ise ABD merkezli ve tutucu olup, ABD'nin savaş ertesindeki büyük ekonomik gücünü dünya para sistemine aynen yansıtmayı amaçlıyordu. Yönetiminde üye ülke-

lerin kotalarında söz sahibi olacaklan uluslararası bir kuruluşun emrine, üye ülkelerin ekonomik güçlerine göre oluşturacakları 5 milyon dolarlık bir istikrar fonu verilecek, ödemeler dengesi açığı veren ülke bu fondan, kotasının iki katına kadar borç alabilecekti. Kuruluş da bu açığı kapatıcı önlemleri devletlerle birlikte saptamakta yetkili kılınacaktı. O sırada acil sorun, Avrupa'nın yıkılmışlığıydı. Avrupa çok az şey üretip ihraç edecek, buna karşılık fabrikalarını tekrar kuruncaya kadar büyük miktarda ithalat yapacak; bunun gerek mali, gerekse kredisi doğal olarak ABD tarafından sağlanacaktı. Bu nedenle ABD'nin planı kabul edildi. White'ın önerdiği fon Uluslararası Para Fonu (IMF) ve eş zamanlı olarak bu projeyi bütünleştirici Dünya Bankası (IBRD)'nın kurulmasına karar verildi. (Türkiye her ikisine de 11 Mart 1947'de üye olacaktır.)

1971'e kadar süren sistemde doların değeri altına göre 1 dolar= 0.889 gr. 14 ayar altın olarak saptandı ve üye ülkeler kendi paralarını ABD dolanna göre ayarlayarak, rezervlerini dolar olarak tutmaya başladılar. Dalgalanma dolar değerinin artı-eksi %1'e kadar olabilecek, enflasyon zamanlarında IMF'nin onayıyla değer yitiren paralar, değeri yüksek paralarla satın alınıp, piyasada ki fazla emilecekti.

Projenin devreye girmesinin ardından, ülkeler alışverişlerini dolarla yapmaya başladılar. Bu ise ABD'yi para basmaya yöneltti ve ABD doları tüm dünya ülkelerine yayılarak en gözde para birimi oldu. Zamanla kendini toparlamış olan Avrupa, bollaşan ve ucuzlayan doları altına çevirmeye başladı. Bu durum Vietnam savaşı sırasında ABD'nin savaş harcamalarıyla birleşince, doların değeri düşmeye başladı; 1971'de sistemden vazgeçti ve devalüasyon yaptı.(*)

ABD 10 yıl aradan sonra, sisteme tekrar geri dönebilecektir. Döndüğünde sistemin üçüncü ayağı olan GATT (Gümrük Tarifeleri ve Ticaret Genel Anlaşması)'ı Dünya Ticaret Örgütü adıyla kurumlaştıracak ve küreselleşmenin anayasası MAİ'yi burada oluşturmaya çalışacaktır.

IMF (Uluslararası Para Fonu, International Monetary Fund)

1946'da kurulan IMF, Bretton Woods Konferansı'nda uluslararası ilişkileri düzenleyecek konvertibl ödemeler sistemi esaslarını kurmak, ticaretin gelişmesini ve dış ödemeler dengesini sağlamakta güçlük çeken ülkelere mali yardımda bulunmak, ülkelerin kambiyo istikrarını sağlamak, ülkeler arası ticareti geliştirmek, kambiyo kısıtlamalarını kaldırmak, çok yönlü ödeme anlaşmalarını yaygın hale getirmek amacıyla oluşturulmuştu. IMF'ye üye olan her ülkenin kotası onun uluslararası ticaretteki ağırlığını yansıtır ve her 5 yılda bir yeniden belirlenir. Her üye ülkenin yönetimdeki oy gücü ve IMF'den alabileceği borcun miktarı bu kotaya göre saptanır. Her ülke, kendi kotasının yarısını aşan borç alma işlemlerinde IMF'yle anlaşma imzalar. Geçici dış ödemeler dengesizliği yaşayan üye bir Destekleme (Stand by) Anlaşması yapan ve IMF'nin izlenmesini beklediği iktisat politikasını bir Niyet Mektubu biçiminde sunar.

Faizi uluslararası piyasanın altında olan bu borç, kısa (3 ila 5 yıl) vadelidir. Yani az gelişmiş ülkelerin iktisadi yapısından kaynaklanan sorunlara çözüm olacak (kalkınmayı sağlayacak) nitelikte değildir. Zaten IMF'nin işlevinin bununla ilgisi olmadığı için, örgüte bu konuda yapılan eleştiriler anlamsızdır. Bununla birlikte, bu ülkeler kalkınmaları için gerekli yatırımları gelişmiş ülkelerden veya uluslararası piyasadan alacakları

(*) B.Oran- Kaynak: Gürsel, s.487-489. "Türk Dış Politikası" İletişim, 2001.

dış borçla yapabileceklerdir. Bu borçları vermek için uluslararası bankalar, IMF'nin "yeşil ışık"ını istemeyi 1974 petrol krizinden sonra adet haline getirmişlerdir. Çünkü, bu borçların geri ödenmesi için ön koşul olan dış ödemeler açığının kapatılması, ancak IMF'nin dayatacağı önlemlerle gerçekleşebilecektir. Sonuçta IMF, 19. yüzyıldaki gibi güvence olarak ülke gelirlerini ipotek (Ör.Düyun-u Umumiye) koyamayan gelişmiş ülkelerin bir güvence mekanizmasına dönüşmüş, kuruluşunda olmayan yeni bir işlev edinmiştir. IMF, dengesizlikleri düzeltmek için, "Efsanevi IMF Reçetesi" olarak en başta devalüasyon önerir. Böylece İhracat artacak, iç talep kısılacaktır. Ayrıca, enflasyonun (piyasadaki paranın) azalması için kamu harcamalarının azaltılması ve ücretlerin dondurulması istenir. IMF'nin temel ilgi alanı, borçlu ülkenin borcunu ödemesi ve böylece sorununu uluslararası piyasaya yansıtmamasıdır. Alınan önlemlerin sonucu olarak ülkede başlayan gelir dengesizliği vb. her üyenin kendi sorunudur.

Kurtarma operasyonu uluslararası para sistemi açısından çok önemli olmuştur. Bu operasyonlar için IMF'nin rolü çok önemlidir. Fon, tahmini yapılan finansman açıklarına karşı çok hassastır. İhtiyaçların düzenlenmesi, programların müzakeresi ve düzenlemelerin yerine getirilmesi için yol gösterici olmuştur.

DÜNYA BANKASI

(Uluslararası İmar ve Kalkınma Bankası;
International Bank for Reconstruction and Development-IBRD)

Banka karakterli uluslararası mali kuruluştur. Bretton Woods Konferansı sonucu, Avrupa'nın savaş sonrasında yeniden imar ve kalkınmasına yardımcı olmayı amaçlamıştı. Ancak daha sonra yan kuruluşları olan **Uluslararası Kalkınma Birliği** (International Development Association-**IDA**) ve **Uluslararası Finansman Kuruluşu** (International Finance Corporation-**IFC**) ile uluslararası nitelik kazanmıştır.

Birleşmiş Milletlerin uzmanlık kuruluşlarından biridir. Bir anlamda ikiz kardeşi olan IMF cari işlemlerdeki aksamaları ve sıkışıklıkları gidermek için kısa vadeli borçlar verirken, Dünya Bankası (DB) ya doğrudan devletlere ya da devlet güvencesi altındaki özel kesime uzun vadeli, yatırım amaçlı borç verir ve böylece uluslararası ekonomiye "yapısal uyum" sağlamalarına çalışır. Bu açıdan, IMF Üçüncü Dünya terminolojisinde "kötü polis" DB ise "iyi polis" olarak anılmaktadır.

1945 sonunda kurulan DB'ye yalnızca IMF üyeleri üye olabilir. DB üyeliği de Banka'nın yan kurullan Uluslararası Kalkınma Örgütüne (IDA-International Development Association) ve Uluslararası Finansman Kurumunca (IFC-International Finance Corporation) üyelik için önkoşuldur. Yani, bütün bu kurumlar iç içe geçmiştir.

Banka çalışmalarında her üyenin oy hakkı, banka sermayesindeki payı kadardır ve bu pay da ülkenin IMF'dekl kotalan oranındadır. Dolayısıyla, banka politikasını IMF'de olduğu gibi, önemli ölçüde ABD, İngiltere, Almanya, Japonya ve Fransa belirler. Kuruluşundan bu yana, DB'nin başkanını yüzde 20.61 paya sahip olan ABD atar.(*)

(*) B.Oran- Kaynak: Gürsel, s.472-473. "Türk Dış Politikası" İletişim, 2001.

1. KİTAP

Kaynak kitaplar,
arşiv belgeleri
ve yüzlerce fotoğraf eşliğinde;

Osmanlı döneminden günümüze, Türkiye'nin mali ve ekonomik tarihinin sıra dışı belgesel dizisi.

2. KİTAP

3.KİTAP

Basıma hazır, pek yakında kitapçılarda.

GÜNÜMÜZÜN ZİG-ZAG, LAK-LAK, CEK-CAK, YAZ-BOZCU YÖNETİM ACZİNİN VE KRİZLERİN ÖNCESİ

Tefeci metropol finans kapitalin Köpek Balığı gibi yüzergezer sıcak Euro ve Petro Dolarlarının, sistemsiz ekonomimizin vibrasyonlu merkezi haline getirilmesiyle, kriz vurgunları yiyen Türkiye **anomi** geçirmektedir. Bir yıldan bu yana tüm medyada ekonomi, iş, finans ve sivil toplum temsilcileri, fırsatçı kurtarıcılar, siyasetçi ve bürokratlar, akademisyenler; yaşanan krizle ilgili çözüm arayışlarının yanı sıra; futurist, komplo teorileri, kavram karmaşaları ve kaos yaratmayı da sürdürüyorlar. Her şey iç-dış borçlanmalara, K.Derviş'e, sosyal içeriği olmayan ithal malı nafile GEG ve EK programlara endeksli bir sendroma dönüşmüş durumda. Bu süreçte ülke birikimleri yağmalanmaya açılmışken, dünya konjonktüründen kopuk, daraltılmış bir alanda salt dolar gözlüklü monaterist panik edebiyatı, geçmişte yaşanan birçok örnek olayı bilmediğimiz veya ne kadar çabuk unuttuğumuz gerçeğini ortaya koymuştur.

GÜNÜMÜZDE GEÇMİŞİ YAŞAMA İNADI

OSMANLIYI BATIRAN YÖNETİM REZALETİNİN ÜÇLEMESİ OLAN "STATÜKOCU-PATRİMONYAL", "SAVURGAN-POPÜLİST" VE "FAKSİYONAL" YAPININ GÜNÜMÜZDE DE AYNEN SÜRDÜRÜLMESİ

Geçmişi bırakalım, geleceğe bakalım diyenler, ekonomik krizlerin kaynağını bırakıp çıkış yollarını ararken, rasyonel devlet anlayışına ters düşen Osmanlı yönetim rezaletinin üçlemesini neredeyse hemen hiç değiştirmeden son 50 yıldır Türkiye'de egemen kılan durumun **yönetim krizi** değil, **yönetim aczi** olduğunu, bu defaktoya karşı kurtarıcı ve mucize beklemekten usanan toplumsal yapıyı görmezlikten gelmektedirler. Oysa, 1919'da çürümüş Osmanlı yönetiminin yol verdiği emperyalist yağmanın ardından Mustafa Kemal şöyle diyordu:

"MİLLİ BİRLİK SİYASETE KURBAN EDİLMİŞTİR, OSMANLI MEBUSAN MECLİSİ FESHEDİLMELİ, MİLLET KENDİ HAKLARINI KENDİSİ ARAMALI VE SAVUNMALIDIR."

1920 kafası ve iradesi imkansızlığa meydan okumuş. Doğru-eğri, eksik-tamam; fakat Türk'ün yapamayacağı sabit fikrini yenmiştir. O günleri yaşayan F.R.Atay'ın dediği gibi:*"Bilmiyorduk; bir bilen ve öğreten de yoktu. Herkes şaşırtıcı ve umut kırıcıydı. Nasihat verenleri dinlesek, kollarımızı kavuşturup bir asır beklemeliydik. Aldanmak, avlanmak, yaptığımızı bozmak veya kullanmamak hepsi hesaptaydı. Her şey yapılmalı ve yapılanların sahibi bu millet olmalıydı."* Ulusal Bağımsızlık Savaşı, farklı inanç ve ideolojilerdeki yurt severlerin başlattığı ve başarıya ulaştırdığı çoğulcu bir halk hareketi olan **toplumsal bir sözleşmeydi.**

7.2.1923'TE HALK KONGRESİ YOLUYLA HALKLA BİRLİKTE EKONOMİK KARARLAR ALMA VE KALKINMA GİRİŞİMİ

Aralarında kadın temsilcilerin de bulunduğu 1135 tüccar, sanayici, işçi, esnaf ve çiftçi temsilcilerinin, Mustafa Kemal'in de katılmasıyla gerçekleştirilen Ulusal Ekonomik Dayanışma Andı için, İzmir İktisat Kongresi düzenlendi. Ardından Lozan'da Osmanlı borçlarının ödeme programı ve Düyun-u Umumiye'nin tasfiyesi yapıldı; dış dayatmaya hayır diyen ulusal kalkınmaya yönelindi.

KİTAPTAN SEÇMELER: Cumhuriyetin erken döneminde yaşanan siyasal muhalefet gruplaşmaları. "Affairizm" denilen suistimaller. 1925-1930 arası dış borçlanmalar, 1923-1950 arası kamu harcamaları. 1929 dünya ekonomik krizinin çıkış nedenleri, Türkiye'ye etkileri ve ABD yönetiminin krizden çıkış için uyguladığı "New Deal" programı.

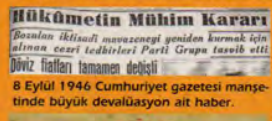
REDDEDİLEN İTHAL MALI RAPORLAR

Batı finans uzmanları 1928'de Hollandalı **VISSERING**, 1929'da Alman **SCHACHT** ve **MÜLLER**'in önerdikleri ***"Sanayii bırakın tarıma bakın", "Merkez Bankasını kuramazsınız", "Batının yardımı olmadan kalkınamazsınız"*** içerikli rapor ve program önerileri, Türkiye'nin hedeflerini yansıtmıyordu. 1929 büyük dünya krizi içinde alternatif akılcı dış politikalarla kısa vadeli, dalgalı, yıkıcı borçlar yerine; büyük bölümü Sovyetlerden alınan uzun vadeli, düşük faizli mal karşılığı kredi ve teknoloji transfer edilerek tarıma dayalı sanayileşmeye gidildi. Osmanlı uzantısı tüm yabancı imtiyazlı asalak işletmeler millileştirildi.

KUMARHANEYE DÖNEN İSTANBUL ESHAM VE TAHVİLAT BORSASI İSLAH EDİLDİ

Sterlin spekülasyonu ve maniplasyonu yaparak döviz paniği ve rantını yaratanlar tasfiye edildi. TL'nin yabancı paralar karşısındaki değerinin korunmasına gidildi.

1946'DA KEMALİSTLERİN 25 YILLIK MÜCADELESİNE SÜNGER ÇEKİLİYOR, DOLAR DİPLOMASİSİ VE EMPERYALİZMİN GERİ GELİŞİ

Hükûmetin Mühim Kararı

Bozulan iktisadî muvazeneyi yeniden kurmak için alınan cezrî tedbirleri Parti Grupu tasvib etti

Döviz fiatları tamamen değişti

8 Eylül 1946 Cumhuriyet gazetesi manşetinde büyük devalüasyon ait haber.

Posta pulunda İnönü ve Roosevelt'i bir arada gösteren Türkiye-ABD dayanışması.

ABD generali Ridgway'in 1952'de Sarıkamış 40. piyade alayını ziyareti nedeniyle, hazırlanan menü kapağı. (Asker ressam O.N.Yavi, kuru boya kalemle dört adet hazırlamıştı.)

1946'da iki kutuplu birinci kuşak yeni dünya düzeninde ABD güdümlü uydulaşmaya giren İnönü hükümeti, önce **"BRETTON-WOODS ULUSLARARASI PARA SİSTEMİ"**ne girdi. Ardından 7 Eylül 1946 büyük devalüasyon ile **1 Doların değerini 128 kuruştan 280 kuruşa yükselten büyük devalüasyonu yaptı. "THORNBURG RAPORU", 1947'de IBRD, IMF, OEED'ye üye oldu. "TRUMAN DOKTRİNİ", "MARSHALL YARDIMI", "BARKER RAPORU"** ve daha nice program ve anlaşmalarla emperyalizm yeniden geri gelmeye başladı.

Gücünü halktan değil, devletçilikten alan İnönü Hükümetinin 1940'lı yıllarda art arda hazırladığı **"İVEDİLİ PLAN", "ÖZ RAPOR", "KALKINMA PLANI", "VANER PLANI"** gibi ulusal sanayi plan ve programları için, 1947'de defalarca ve yalvarırcasına ABD'den 615 milyon dolar kredi istendi. Bu planlara ABD kredi vermeyi neden reddetti, planlar neden çöpe atıldı ve ABD kendi uydulaştırma programlarını nasıl uygulattı?

Bu süreçle birlikte, çok partili, *planı pilava* karıştıran popülist demokrasiye geçen Türkiye Cumhuriyeti, dünyadaki hızlı ekonomik gelişmelere uyum sağlayamayacak, Batılılaşıyorum diyerek dışa bağımlı sanayileşmeden, yüksek devalüasyonlardan, kronik dış ve iç borçlardan, periyodik ekonomik krizlerden, bütçe açıklarından, köylülükten, toplumsal çalkantılardan, askeri darbelerden, muhtıralardan ve IMF'ye niyet mektupları yazmaktan kurtulamayacaktır.

ISBN 975-7045-09-8

